

Branko Tošović (ur.)
Andrićeva HRONIKA

Branko Tošović (Hg.)
Andrićs CHRONIK

.

Andrić-Initiative

(Reihe)

herausgegeben von

Univ.-Prof. Dr. Branko Tošović
(Karl-Franzens-Universität Graz)

Band 7

Andrić-Initiative

(Serija)

uređuje

prof. dr Branko Tošović
(Univerzitet „Karl Franc“ Grac)

Tom 7

INSTITUT FÜR SLAWISTIK
DER KARL-FRANZENS-UNIVERSITÄT GRAZ
NARODNA I UNIVERZITETSKA BIBLIOTEKA
REPUBLIKE SRPSKE
SVET KNJIGE
NMLIBRIS

Branko Tošović (Hg./ur.)

ANDRIĆEVA HRONIKA
ANDRIĆS CHRONIK

Andrić-Initiative

7

**Institut für Slawistik
der Karl-Franzens-Universität Graz
Narodna i univerzitetska biblioteka
Republike Srpske
Svet knjige
nmlibris**

2014

Gedruckt mit Unterstützung
der Universität Graz
Štampanje je finansirao
Univerzitet u Gracu

Gedruckt mit Unterstützung
des Landes Steiermark
Štampanje je finansirala
Pokrajina Štajerska

Herausgeber • Urednik

O. Univ.-Prof. Dr. Branko Tošović

Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz
Merangasse 70, A-8010 Graz

branko.tosovic@uni-graz.at, <http://www-gewi.kfunigraz.ac.at/gralis>

Beurteilung der Aufsätze, Satz und Korrektur
Vrednovanje radova, prelom i korektura

Branko Tošović

Lektorat der deutschen Texte und Übersetzungen
Lektorisanje njemačkih tekstova i prevod

Arno Wonisch

Lektorat den übrigen Texte
Jelena Janjić, Branko Tošović

Verlag • Izdavač

Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz

Merangasse 70, 8010 Graz, Österreich/Austria, Tel.: ++43 316 380 25 22
branko.tosovic@uni-graz.at; <http://www-gewi.uni-graz.at/gralis>

Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske

Jevrejska 30, 78 000 Banjaluka, BiH, Republika Srpska, direkcija@nub.rs,
tel. ++387 51 215 894, www.nub.rs

Svet knjige d.o.o.

Bulevar despota Stefana 15, 11000 Beograd, Srbija, tel. ++381 11 324 73 07
svetknjige@svetknjige.net, www.svetknjige.net

nmlibris

Miloša Pocerca 5, 11000 Beograd, Srbija, info@nmlibris.rs,
tel. ++381 11 362 94 90, www.nmlibris.com

Druck • Štampa

Grafid d.o.o.

78 000 Banjaluka, BiH, Republika Srpska, Milana Karanovića 25,
tel.: ++387 51 259 250, Fax: ++387 51 258 657, grafid@blic.net

Tošović, Branko (Hg./ur.). **Andrićeva Hronika. Andrićs Chronik.** Graz – Beograd – Banjaluka:
Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Narodna i univerzitetska biblioteka
Republike Srpske – Svet knjige – nmlibris, 2014. 1.077 S./s.

© Branko Tošović, Graz 2014

Alle Rechte vorbehalten. Sva prava zadržana.

ISBN 978-3-9503561-6-8

(Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz)

ISBN 978-99938-30-73-3

(Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske)

Sadržaj • Inhalt

Sadržaj • Садржај	5
Predgovor	13
Vorwort.....	15
Allgemein • Општи дио • Општи дио	17
Branko Tošović (Grac). Auto/recepcija HRONIKE	19
[Die Die Auto/rezeption der CHRONIK]	19
Literatur • Književnost • Књижевност	75
Ангелина Бановић-Марковска (Скопје). Истокот и Западот: дијалог на култури и идеологии во ТРАВНИЧКА ХРОНИКА на Иво Андрјиќ	77
[Ost und West: Dialog der Kulturen und Ideologien im Roman WESIRE UND KONSULN]	77
Снежана Башчаревић (Лепосавић). Облици надмоћи у ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ [Formen der Übermacht im Roman WESIRE UND KONSULN]	85
Iva Beljan (Mostar). TRAVNIČKA HRONIKA i franjevački ljetopisi [WESIRE UND KONSULN und Chroniken der Franziskaner]	97
Mirela Berbić (Tuzla). TRAVNIČKA HRONIKA kao semiotičko polje kulture(a) dijaloga i aspekti osmišljavanja identiteta [WESIRE UND KONSULN als semiotisches Feld der Kultur des (Nicht-)Dialogs und Aspekte der Identitätsgestaltung]	111
Danilo Capasso (Banjaluka). TRAVNIČKA HRONIKA – hronika Levantinaca – Italijana [WESIRE UND KONSULN – die Chronik der Levantiner – Italiener]	129
Jožica Čeh Steger (Maribor). Feuchtigkeit und Kälte als Motiv und Metapher im Roman WESIRE UND KONSULN [Vlažnost i hladnoća u romanu TRAVNIČKA HRONIKA]	141
Jovana Davidović (Šid). TRAVNIČKA HRONIKA – između dobra i zla [WESIRE UND KONSULN – zwischen Gut und Böse]	153

Davor Dukić (Zagreb). <i>WESIRE UND KONSULN – eine imagologische Analyse</i> [TRAVNIČKA HRONIKA – imago-loška analiza]	165
Mevlida Đuvić (Gračanica). <i>Kolizija svjetova i etičnost naracije u Andrićevoj TRAVNIČKOJ HRONICI</i> [Kollision der Welten und die Ethizität der Narration im Roman <i>WESIRE UND KONSULN</i>]	181
Наташа Глишић (Бањалука). <i>Сусрети култура или интеркултурни неспоразуми</i> [Aufeinandertreffen der Kulturen und interkulturelle Missverständnisse]	193
Irina Ivanova (Moskva). <i>Neke osobine travničkog mentaliteta (prema romanu Ive Andrića TRAVNIČKA HRONIKA)</i> [Einige Besonderheiten der Mentalität von Travnik (gemäß dem Roman <i>WESIRE UND KONSULN</i>)]	203
Ружица Јовановић (Шабач). <i>Појам хронике у Андрићевом роману ТРАВНИЧКА ХРОНИКА и Пекићевој збирци прича НОВИ ЈЕРУСАЛИМ</i> [Der Begriff der Chronik in Andrićs Roman <i>WESIRE UND KONSULN</i> und in der Erzählungssammlung <i>NOVI JERUSALIM</i> von Borislav Pečić]	211
Šejla Karabašić (Bihać). <i>Generationskonflikte</i> [Sukob generacija]	223
Nikola Koščak (Novi Marof). <i>Heteroglosija i dijalogičnost u romanu TRAVNIČKA HRONIKA</i> [Heteroglossie und Dialogizität im Roman <i>WESIRE UND KONSULN</i>]	233
Јелена Крунић (Шид). <i>Дијалог религија у ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ ИВЕ АНДРИЋА И ХАЗАРСКОМ РЕЧНИКУ МИЛОРАДА ПАВИЋА</i> [Dialog der Religionen im Roman <i>WESIRE UND KONSULN</i> und im <i>HAZARSKI REČNIK</i> von Milorad Pavić]	247
Персида Лазаревић Ди Ђакомо (Ќјети-Пескара). <i>Морлакизам ТРАВНИЧКЕ ХРОНИКЕ</i> [Der Morlakismus des Romans <i>WESIRE UND KONSULN</i>]	259

Frančeska Liebmann (Graz). Priroda u njemačkom i engleskom prijevodu TRAVNIČKE HRONIKE [Die Natur in der deutschen und englischen Übersetzung des Romans WESIRE UND KONSULN]	275
Patricia Marušić (Zagreb). Ženski likovi u Andrićevoj TRAVNIČKOJ HRONICI [Weibliche Personen im Roman WESIRE UND KONSULN]	291
Perina Meić (Mostar). Dramski kôd u TRAVNIČKOJ HRONICI [Der Code des Dramas im Roman WESIRE UND KONSULN]	303
Светлана Милановић (Београд). Домен температуре у роману ТРАВНИЧКА ХРОНИКА [Der Faktor der Temperatur im Roman WESIRE UND KONSULN]	325
Снежана Милојевић (Прокупље). Госпођа фон Митерер као парадигма затварања чаршије у ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ [Frau von Mitterer als Paradigma für die Abgeschlossenheit des Basars im Roman WESIRE UND KONSULN]	333
Бојана Милосављевић Милић (Ниш). Виртуелни наратив у ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ ИВЕ Андрића [Der virtuelle Narrativ im Roman WESIRE UND KONSULN]	351
Весна Мојсова-Чепишевска (Скопје). ТРАВНИЧКА ХРОНИКА на Битолскиот народен театар [WESIRE UND KONSULN im Nationaltheater von Bitola]	365
Анна Наумова (Минск). Етноконфесионалне ориентире в романе Иво Андрича ТРАВНИЦКАЯ ХРОНИКА [Ethnisch-konfessionelle Orientierungspunkte im Roman WESIRE UND KONSULN]	373
Кристијан Олах (Београд). Искушење истине: поетика тишине у ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ ИВЕ Андрића [Die Versuchung der Wahrheit: die Poetik der Stille im Roman WESIRE UND KONSULN]	381

Vildana Pečenković, Nermina Delić (Bihać). Transformacija identitetskih obrazaca u romanu TRAVNIČKA HRONIKA [Die Transformation von Identitätsmustern im Roman WESIRE UND KONSULN]	401
Вук Петровић (Београд). Полифонија и хронотоп у ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ [Die Polyphonie und das Chronotop im Roman WESIRE UND KONSULN]	409
Оливера Радуловић (Нови Сад). Естетички феномен природно лепог у ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ и контексту Андрићевих приповедака и путописа [Das ästhetische Phänomen des natürlich Schönen im Roman WESIRE UND KONSULN im Kontext von Andrićs Erzählungen und Reisebeschreibungen]	429
Јелена Ратков-Квочка (Сремски Карловци). Револуционар са књигом у руци у ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ Иве Андрића и ГРОБНИЦИ ЗА БОРИСА ДАВИДОВИЧА Данила Киша [Der Revolutionär mit dem Buch in der Hand im Roman WESIRE UND KONSULN und in GROBNICA ZA BORISA DAVIDOVIČA von Danilo Kiš] ...	445
Маја Savić (Novi Sad). Дијалог култура и цивилизација у ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ Иве Андрића [Der Dialog der Kulturen und Zivilisationen im Roman WESIRE UND KONSULN von Ivo Andrić]	463
Enes Škrگو (Travnik). Gdje su bili konzulati u Travniku? [Wo waren die Konsulate in Travnik?]	485
Boris Škvorc (Split). Posrednici „istina“: uloga prevoditelja, prevodenja i „doušnika“ u konstrukciji kronike [Die Vermittler von „Wahrheiten“: die Rolle von Übersetzern, des Übersetzens und der „Schnüffler“ bei der Konstruktion der Chronik]	493
Татјана Свишук (Минск). Образ „настојачега пути“ в произведениИ Иво Андрича ТРАВНИЦКАЯ ХРОНИКА [Das Bild des „authentischen Weges“ in Ivo Andrićs Roman WESIRE UND KONSULN]	529

Galina Tјapko (Moskva). Likovi konzula i diplomatski rad u romanu I. Andrića TRAVNIČKA HRONIKA [Die Persönlichkeiten der Konsuln und die diplomatische Arbeit im Roman WESIRE UND KONSULN]	539
Gordana Todorіć (Novi Sad). Retorika novca i puta u TRAVNIČKOJ HRONICI Ive Andrića [Die Rhetorik von Geld und Weg im Roman WESIRE UND KONSULN]	563
Marina Tokin, Branislava Vasić Rakočević (Novi Sad). Hronotop trećeg sveta u romanu TRAVNIČKA HRONIKA Ive Andrića [Das Chronotop der Dritten Welt im Roman WESIRE UND KONSULN]	575
Драгана Вукићевић (Београд) . Дух негације у TRAVNIЧКОЈ ХРОНИЦИ [Der Geist der Negation im Roman WESIRE UND KONSULN]	585
Amira Žmirić (Banjaluka). Bosnien und seine Wesire in den Augen des Europäers Josef Koetschet in seinem Werk OSMAN PASCHA, der letzte große Wesir Bosniens, und dessen Nachfolger im Roman WESIRE UND KONSULN [Bosna i njeni veziri u očima Evroplјana u radu Josefa Koetscheta OSMAN PAŠA, posljednjeg bosanskog vezira i njegovih nasljednika, u romanu TRAVNIČKA HRONIKA]	605
Arno Wonisch (Graz). WESIRE UND KONSULN und AUDIENZ BEIM WESIR: Aber wo ist <i>Travnik</i> ? [TRAVNIČKA HRONIKA i AUDIJENCIЈA KOD VEZIRA: Ali gdje je <i>Travnik</i> ?] ...	613
Sprache • Jezik • Језик	623
Милан Ајдановић (Нови Сад). Номинација човека мотивисана његовим негативним особинама у роману TRAVNIЧКА ХРОНИКА [Die durch negative Eigenschaften motivierte Nomination des Menschen im Roman WESIRE UND KONSULN]	625
Миливој Алановић (Нови Сад). Погодбене реченице у TRAVNIЧКОЈ ХРОНИЦИ [Konditionalsätze in WESIRE UND KONSULN]	633

Marko Alerić (Zagreb). Jezična karakterizacija u TRAVNIČKOJ HRONICI Ive Andrića [Die sprachliche Charakterisierung religiöser Würdenträger im Roman WESIRE UND KONSULN]	649
Edita Andrić (Sremska Kamenica). OLUJA NAD ILI DOLINOM ili TRAVNIČKA HRONIKA [STURM ÜBER DEM TAL oder WESIRE UND KONSULN]	657
Ивана Антонић (Нови Сад). Прилошка темпорална квантификација у Андрићевој ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ [Temporalquantifizierung im Roman von Ivo Andrić WESIRE UND KONSULN]	675
Нада Арсенијевић (Нови Сад). Номинација лица у Андрићевом роману ТРАВНИЧКА ХРОНИКА [Benennungen von Personen im Roman von Ivo Andrić WESIRE UND KONSULN]	691
Zdravko Babić (Podgorica). Leksička sredstva izražavanja neodređenolične i uopštenolične radnje u romanu TRAVNIČKA HRONIKA [Lexikalische Mittel zum Ausdruck unbestimmt-persönlicher und allgemein-persönlicher Handlung im Roman WESIRE UND KONSULN]	709
Zrinka Čoralić, Mersina Šehić (Bihać). Analiza somatizama u Andrićevoj TRAVNIČKOJ HRONICI [Die Analyse der Somatismen im Roman von Ivo Andrić WESIRE UND KONSULN]	715
Tamara Gazdić-Alerić (Zagreb). Razine povezivanja izraza i konkretnih ili apstraktnih elemenata u Andrićevu romanu TRAVNIČKA HRONIKA [Elemente des Verbindens des Ausdrucks und von konkreten und abstrakten Elementen im Roman WESIRE UND KONSULN]	725
Наташа Киш (Нови Сад). Деадјективне именице које добијају допуне у Андрићевој ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ [Deadjektivische Substantive mit Ergänzungen im Roman von Ivo Andrić WESIRE UND KONSULN]	737

Merisa Kulenović (Bihac). Quantitätsausdrücke – dargestellt am Roman TRAVNIČKA HRONIKA und seiner Übersetzung ins Deutsche [Izražavanje kvantiteta – na materijalu korpusa romana TRAVNIČKA HRONIKA i u prevodima na njemački jezik]	749
Željka Matulina (Zadar). Vergleichswendungen in Andrićs Roman TRAVNIČKA HRONIKA und ihre Translate in der deutschen Übersetzung WESIRE UND KONSULN [Poređenje frazema u romanu TRAVNIČKA HRONIKA i njihovi njemački prijevodni ekvivalenti]	759
Наташа Миланов (Београд). Фреквенција именица у Андрићевом роману ТРАВНИЧКА ХРОНИКА [Frequenz der Substantive im Roman WESIRE UND KONSULN]	775
Горан Милашин (Бањалука). Модели преношења туђег говора у роману ТРАВНИЧКА ХРОНИКА [Modelle der Darstellung fremder Sprachen im Roman WESIRE UND KONSULN]	787
Соња Ненезић (Никшић). Творбено-семантичка структура глаголских именица у Андрићевој ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ [Die derivativ-semantische Struktur von Verbalsubstantiven im Roman WESIRE UND KONSULN]	807
Dušanka Popović (Podgorica). Iz leksike u romanu TRAVNIČKA HRONIKA [Aus der Lexik im Roman WESIRE UND KONSULN]	819
Strahinja Stepanov (Novi Sad). O gnoseološkim generalizacijama u TRAVNIČKOJ HRONICI (fragment iz tekstostilističke analize?) [Über gnoseologische Generalisierungen im Roman WESIRE UND KONSULN (ein Fragment der textstilistischen Analyse?)]	839
Милица Стојановић (Београд). Фреквенција глагола у Андрићевом роману ТРАВНИЧКА ХРОНИКА [Verbfrequenz im Roman von Ivo Andrić WESIRE UND KONSULN]	857

Гордана Штасни (Нови Сад). Синтагме с предлошким акузативом у ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ [Syntagmen mit adverbialem Akkusativ im Roman WESIRE UND KONSULN]	869
Гордана Штрбац (Нови Сад). Фразеологија у роману ТРАВНИЧКА ХРОНИКА И. Андрића [Phraseologie im Roman von I. Andrić WESIRE UND KONSULN]	885
Мiodarka Теравчевић (Nikšić). Deagentizovane rečenice u funkciji ekspresivizacije u Andrićevom romanu TRAVNIČKA HRONIKA [Agenslose Sätze zwecks Ausdruck von Expressivität im Roman von Ivo Andrić WESIRE UND KONSULN]	897
Бојана Томић (Београд). Паремииолошки облици у роману ТРАВНИЧКА ХРОНИКА [Parömiologische Formen im Roman WESIRE UND KONSULN]	909
Branko Tošović (Grac). Tropi u romanu TRAVNIČKA HRONIKA [Tropen im Roman WESIRE UND KONSULN]	919
Branko Tošović (Grac). Figure u romanu TRAVNIČKA HRONIKA [Figuren im Roman WESIRE UND KONSULN]	1007
Dušanka Zvekić-Dušanović (Novi Sad). Kvalifikativni genitiv i kvalifikativni instrumental u TRAVNIČKOЈ HRONICI i njihovi mađarski ekvivalenti [Der qualifikative Genitiv und der qualifikative Instrumental im Roman WESIRE UND KONSULN und ihre ungarischen Äquivalente]	1039
Runder Tisch • Okrugli sto • Округли сто	1053
Davor Dukić (Zagreb)	1055
Branko Tošović (Grac)	1055
Perina Meić (Mostar)	1058
Jelena Ratkov-Kvočka (Sremski Karlovci)	1059
Enes Škrго (Travnik)	1065
Beilagen • Prilozi • Prilozi	1071
Perina Meić (Mostar). Narodne ljekaruše [Sammlungen von Volksrezepten]	1073
Perina Meić (Mostar). Posveta (1936) [Die Widmung (1936)]	1077

Predgovor

Zbornik čine (a) referati pročitani na 6. simpozijumu u Gracu održanom od 4. do 6. oktobra 2013. na temu „Ivo Andrić: TRAVNIČKA HRONIKA. WESIRE UND KONSULN“ i (b) specijalno pripremljeni radovi u okviru međunarodnog projekta ANDRIĆ-INITIATIVE: IVO ANDRIĆ U EVROPSKOM KONTEKSTU (2007–2015). Tekstovi su podijeljeni u pet tematska krugova – Opšti dio, Književnost, Jezik, Okrugli sto, Prilozi.

Zbornik sadrži 67 priloga (40 iz književnosti, 24 iz lingvistike, jedan iz opšte problematike, jedan prilog i materijal sa okruglog stola), čiji su autori (65) stručnjaci za književnost, jezik i kulturu iz 11 zemalja (Austrije, Australije, Bjelorusije, Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske, Italije, Makedonije, Rusije, Slovenije i Srbije) i 28 gradova: Banjaluke, Beograda, Bihaća, Graca, Gračanice, Leposavića, Maribora, Minska, Moskve, Mostara, Novog Marofa, Nikšića, Niša, Novog Sada, Peskare, Podgorice, Prokuplja, Sidneja, Skopja, Splita, Sremske Kamenice, Sremskih Karlovaca, Šapca, Šida, Travnika, Tuzle, Zadra i Zagreba.

Zahvaljujem se Istraživačko-menadžmentskom servisu Univerziteta „Karl Franc“ u Gracu i Pokrajini Štajerskoj na finansijskoj podršci.

Grac, avgusta 2014. godine

Vorwort

Vorliegender Sammelband besteht aus (a) Referaten, die beim fünften Andrić-Symposium mit dem Titel „TRAVNIČKA HRONIKA. WESIRE UND KONSULN“ (Graz, 6.–8. Oktober 2013) oder (b) im Nahhinein für diese Publikation im Rahmen des internationalen Projektes ANDRIĆ-INITIATIVE: IVO ANDRIĆ IM EUROPÄISCHEN KONTEXT (Graz, 2007–2015) verfasst wurden. Die Texte behandeln fünf Themenschwerpunkte – Allgemeines, Literatur, Sprache, Runder Tisch und Beilagen.

Bei den 65 Autorinnen bzw. Autoren der 67 Beiträge (davon 40 zu literarischen, 24 zu linguistischen, einer zu allgemeinen Themen, eine Beilage und das Material des Runder Tisch) handelt es sich um Fachleute für Literatur- und/oder Sprachwissenschaft aus elf Staaten (Australien, Bosnien und Herzegowina, Italien, Kroatien, Mazedonien, Montenegro, Österreich, Russland, Slowenien, Serbien und Weißrussland) und 29 Städten: Banjaluka, Beograd, Bihać, Graz, Gračanica, Leposavić, Maribor, Minsk, Moskau, Mostar, Novi Marof, Nikšić, Niš, Novi Sad, Pescara, Podgorica, Prokuplje, Sidney, Skopje, Split, Sremska Kamenica, Sremski Karlovci, Šabac, Šid, Travnik, Tuzla, Zadar und Zagreb.

Mein aufrichtiger Dank gilt dem Forschungsmanagement und -service der Karl-Franzens-Universität Graz und dem Land Steiermark, die die finanziellen Mitteln für die Drucklegung dieser Publikation bereitstellten.

Graz, im August 2014

Општи дио
Opšti dio
Allgemeines

Branko Tošović (Grac)

Auto/recepcija HRONIKE

Postoje tri vrste recepcije književnog teksta: autorova, čitaočeva i istraživačeva. Prva dolazi kao intrapercepcija (autopercepcija, autointerpretacija), ostale dvije kao ekstrapercepcija. Intrapercepcija predstavlja viđenje sopstvenog djela, a ekstrapercepcija viđenje tuđeg djela. Za tumačenje romana TRAVNIČKA HRONIKA važno je, prije svega, uzeti u obzir autorovu poziciju. U ovome radu polazna pozicija je autopercepcija¹. Dato istraživanje predstavlja pokušaj da se nađe što više odgovora o suštini TRAVNIČKE HRONIKE na osnovu autorove pozicije iskazane od pojave romana pa do piščeve smrti. Rad je podijeljen na tri dijela: u prvom se razmatra Andrićeva doktorska disertacija (odbranjena 1924. u Gracu) kao jedan od izvora HRONIKE, u drugom (centralnom) analizira se autorecepcija, a u trećem je (zbog obilja materijala) kratko predstavljena ekstrapercepcija.

0. Intrarecepcija TRAVNIČKE HRONIKE obuhvata vrijeme u kome je nastao roman, proces pisanja, umjetničku vrijednost djela, postupke, likove, prostor i vrijeme. Izvori za to su direktni i indirektni. U direktne spadaju piščevi dnevnički, memoari, zabilješke, intervjui, izvještaji, pisma, izjave, posvete i sl. Indirektni izvori su sve ono što su drugi zabilježili o Andrićevom odnosu prema TRAVNIČKOJ HRONICI. Jedinica recepcije vlastitog teksta je autoreceptema. Autentičnost Andrićeve autorecepcije je poseban problem: mnogi su zapisivali njegove izjave, ali su samo neke autorizovane. Pored ovih posljednjih pouzda-

¹ Jedan od razloga za izbor autorecepcije je Andrićevo negativno mišljenje o književnim kritičarima. To dovoljno ilustruju tri piščeve izjave: **(1)** *Ma molim vas, čitaoci ma se toliko i ne čudim, ali neki kritičari se satraše postavljajući jedno te isto pitanje: da li se Majakovski ubio zbog Ljilje Brik, ili zbog Veronike Poonski? Umesto da uzmu stihove ovog pesnika, analiziraju ih za čitalačku publiku i prisile je da prihvati poeziju, dakle umetnost, oni znaju da više 'pali' ono drugo i tako direktno padaju pod uticaj lošeg čitalačkog ukusa* (Jandrić 1982: 59). **(2)** *Ne volim da se o meni govori i piše; svet bi trebalo da se zanima za moje knjige i ni za šta drugo. Pa i u odnosu na delo, jedva da smo kadgod u pravu. Čitalac sudi, kritičar rasuđuje, vreme, opet, vreba kao troglava aždaja, a nama niko da ponudi ulaznicu. Eto kakva je, na žalost, piščeva sudbina* (Jandrić 1982: 35). **(3)** – *Kritičari nisu dostojni pažnje!* (Jandrić 1982: 110). Andrić je govorio da je ravnodušan prema kritici, da ne vjeruje da ona mnogo pomaže i koristi piscima (Jandrić 1982: 403), da dvadeset i pet godina čita kritike na svoje pripovijetke i da se ne sjeća nijednog korisnog uputstva i nijednog dobrog savjeta (Jandrić 1982: 443). A sve to moglo bi se rezimirati u jednoj rečenici: *Odbacite sve ono što su razni kritičari o meni pisali, pa ono što ostane, to sam ja* (Pavlović 1998: 151–152). Više o tome v. Tošović 2011^b.

nim se mogu smatrati i one koje se nalaze u Andrićevoj zaostavštini jer je pisac imao uvid u njih. Takvi su, recimo, razgovori Miloša I. Bandića sa Andrićem 1973. godine koje se čuvaju u Arhivu SANU (Andrić-Fond 1892–1975) i koji su objavljeni (Andrić 1992, 1996, Bandić 1996).

1. Roman TRAVNIČKA HRONIKA nastajao je u periodu od 1924. do 1942. godine. Početak pisanja ni sam pisac ne može tačno da odredi pa na jednom mjestu spominje 1926. i 1927. godinu (ta nedoumica nije za njega bitna): *TRAVNIČKU HRONIKU sam započeo, sad svejedno koje 1925. ili 1926. godine, i otprilike petnaest godina nosio sobom te zabeleške [...]* (Dimitrijević 2010: 35), a na drugom 1924: *U POLITICI sam 1924. godine objavio² prvi fragment TRAVNIČKE HRONIKE, a delo je, kao što znate, objavljeno dvadeset i jednu godinu docnije* (Jandrić 1982: 427). Posljednji datum čini se realnijim jer postoji više potvrda da je ideja o romanu nastala 1924. Jedan od impulsa za to bilo je čitanje u toj godini knjige Mihaila Gavrilovića *ISPISI IZ PARISKIH ARHIVA* (Gavrilović 1904)³.

U svom predavanju, Ivo Andrić je iznio, uglavnom, one iste podatke i činjenice koje je i meni ljubazno saopštio u svojim pismima od 12. marta i 21. decembra 1956. godine [...] Slobodan sam taj fragment ovdje reprodukovati: Bilo je to 1924. godine. U ruke pisca dospjela je jedna zanimljiva knjiga srpskog istoričara dra Mihajla Gavrilovića: *ISPISI IZ PARISKIH ARHIVA*. Posebnu pažnju Ive Andrića privlače izvještaji francuskog konzula u Travniku Pjera Davida (na pragu XIX stoljeća). Prilikom čitanja ove knjige kod pisca se začimje, vjerovatno, prva misao o budućem djelu: njegov umjetnički nagon mu govori da se ta građa može zgodno iskoristiti za jedno književno djelo (Šamić 1976: 173–174).

2. U procesu pripreme romana bitni su sljedeći datumi:

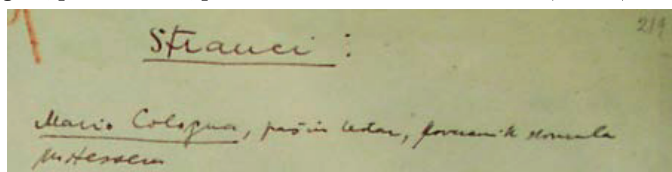
a) 1924 – upoznavanje sa prvom arhivskom građom, do koje je dijelom došao prikupljajući materijal za doktorat u Gracu tokom 1923. i 1924. godine. Disertacija će biti na ovaj ili onaj način orijentir, polazište i osnova pojedinih djela posvećenih prošlosti pa i TRAVNIČKE HRONIKE⁴, čija se tematika velikim

² Potvrdu za štampanje 1924. odlomka u *POLITICI* nismo nigdje pronašli, između ostalog ni u *BIBLIOGRAFIJI IVE ANDRIĆA* (Vuksanović 2011). Malo je vjerovatno da je pisac već te godine mogao objaviti bilo kakav fragment iz više razloga: a) njena prva polovina je bila za Andrića vrlo turbulentna jer je u Gracu tada intenzivno pripremao doktorsku disertaciju *RAZVOJ DUHOVNOG ŽIVOTA U BOSNI POD UTICAJEM TURSKE VLADAVINE* i u junu je odbranio (Tošović 2008, 2010, 2012a), b) tu je godinu Andrić proveo (sve do jeseni) zaokupljen studijem i konzularnim poslovima, c) tek se tada upoznao sa prvim istorijskim izvorima, d) Andriću je uvijek bilo potrebno dosta vremena da nešto napiše, a pogotovo da objavi (jer je strepio, kako je govorio, nad svakom riječju: *strahujući dan i noć nad onim što sam napisao*, Jandrić 1982: 328).

³ I Žaneta Đukić Perišić tvrdi da je roman započeo 1924 (Đukić Perišić 2012: 383).

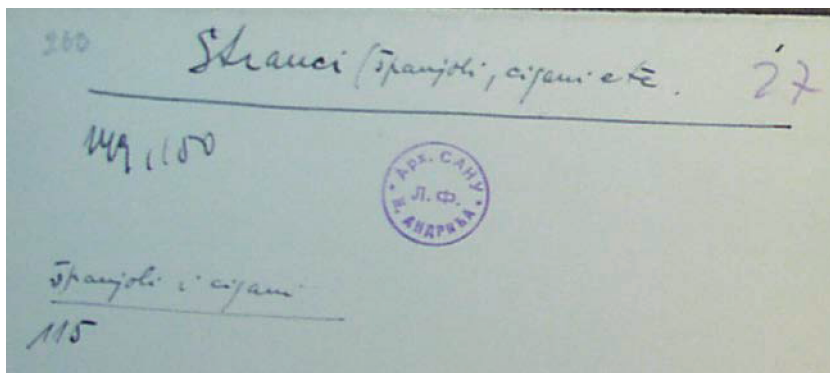
⁴ „Mnoge knjige do kojih je došao pišući tezu, Andrić je docnije koristio kao izvor podataka za svoje romane i priče (TRAVNIČKA HRONIKA, NA DRINI ČUPRIJA, ciklus priča o fratrima, i drugo)“ – ZAI-www.

dijelom naslanja na ono o čemu se govorilo u disertaciji⁵. U Andrićevim rukopisima našli smo zabilješke uz disertaciju koje su mogle biti iskorištene za izradu TRAVNIČKE HRONIKE (Andrić-Fond 1892–1975). Recimo, jedna je kartica naslovljena kao *Konzuli* (dokument 542, s. 218), u kojoj se posebno govori o engleskom i italijanskom konzulu iz sredine XVIII vijeka. U zabilješci *Stranci* stoji: *Mario Cologna, pašin lekar, pomoćnik konzula Mittessera* (s. 219).

Ilustr. 1. Stanci 1/2

Andrić spominje i ime još jednog ljekara: *Gustav Gaal, bečlija, lekar, asistent sa Bečke klinike ili slično*, međutim ne uključuje ga u roman⁶. Bilješka sa str. 233 je naslovljena kao: *Stranci koji su živeli u B:[osni]*. Na drugom mjestu (260) vrši se konkretizacija u zagradama: *Stranci (Španjolci, Cigani etc.)*.

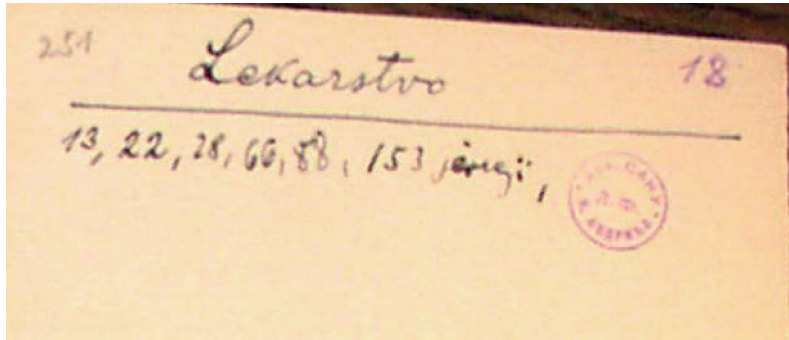

Ilustr. 3. Stanci 2/2

Zabilješka na str. 251 *Lekarstvo* ne daje nikakvu širu informaciju (Andrić-Fond 1892–1975):

⁵ Tekst disertacije objavljen je paralelno na njemačkom i srpskom jeziku u Tošović 2008: 215–363.

⁶ Ivo Tartalja tvrdi da je kao prototip za Kolonju mogao poslužiti i Italijan Bartolomeo „cavaliere di Napoli“, koji je došao kao lekar u Bosnu 1834 (Tartalja 1979: 178).

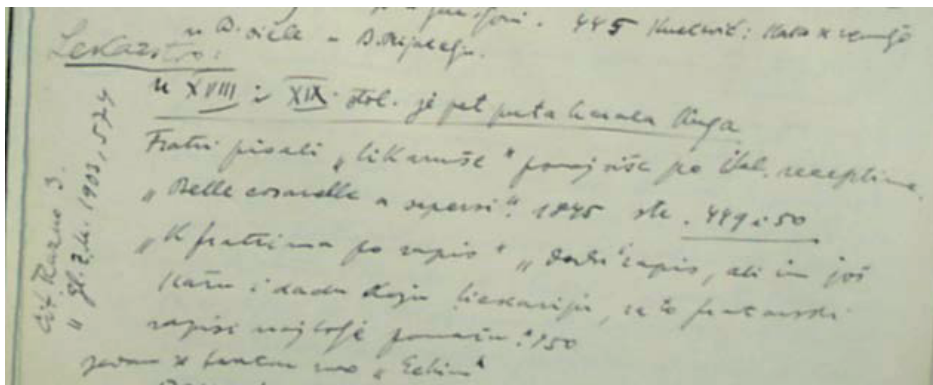

Ilustr. 3. Lekarstvo

U romanu Andrić govori o tzv. likarušama – knjižicama sa narodnim lijekovima:

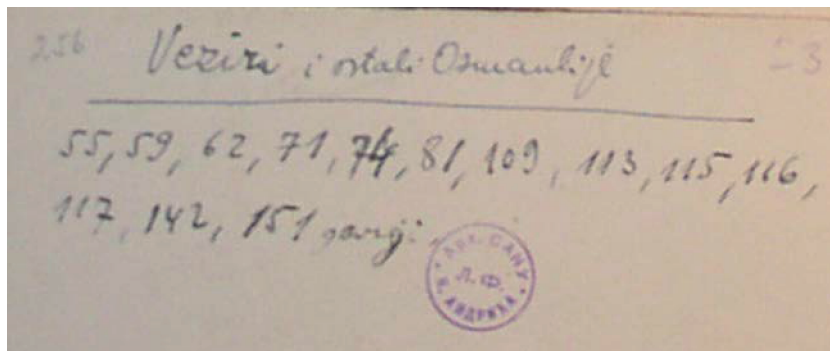
*Ali fra Luka nije brinuo samo za braću koja su bila u manastiru. Za one koji su bili rastureni po župama on je ispisivao svojim sitnim rukopisom žute tabake i prošivao ih u tanke svešćice. Te **knjižice**, zvane **likaruše**, prepisivane su dalje i širene po selima i parohijama. U njima su bili azbučnim redom popisani narodni lekovi, pomešani sa uputstvima iz higijene, praznovericama i korisnim savetima iz domaćinstva (TH-Gralis).*

U doktorskoj disertaciji likaruše se ne spominju, ali se u radnom materijalu pojavljuju: Andrić piše da je u XVIII i XIX stol. pet puta harala kuga, a onda dodaje: *Fratri pisali „likaruše“ ponajviše po ital. receptima (Andrić-Fond 1892–1975, br. 136).*

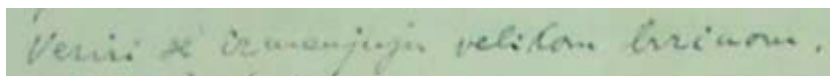
Ilustr. 4. Likaruše

Na str. 256 se nalazi ono što će Andrić široko opisivati u romanu: *Veziri i ostale Osmanlije (Andrić-Fond 1892–1975).*

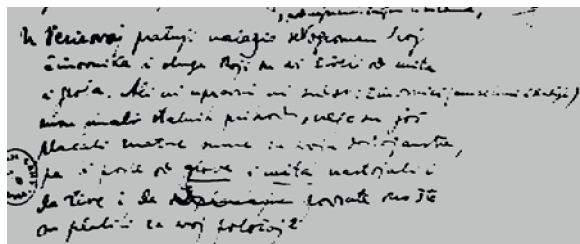
Ilustr. 5. Veziri i ostali Osmanlije

Na 72. strani se ističe, između ostalog, da se veziri izmjenjuju velikom brzinom (što nalazimo i u romanu).

Ilustr. 6. Bilješke o čestoj promjeni vezira

U Zabilješci pod br. 75 konstatuje se da se u vezirovoj pratnji nalazi ogroman broj činovnika i sluga koji su živjeli od mita i globa.

Ilustr. 7. Početak bilješke o Vezirovoj pratnji

Tu su i drugi naslovi: *Društveni Turci* (242), *Turčenje i pokrštanje* (245), *Bosanski muslimani...* (238), *Štetan uticaj islama...* (257), *Muslimani* (342).

Gračke zabilješke za pripremu disertacije pisane su na različitom materijalu (na običnom papiru, blokovima, bločićima materijalu koji je dobijao Generalni konzulat u Gracu i sl.). Na poleđini nekih od njih nalazi se informacija o Gračkom sajmu i izložbi o zaštiti od požara i spašavanju (Grazer Messe und Ausstellung für Feuerschutz u. Rettungswesen) od 1. do 9. septembra 1923 (Andrić-Fond 1892–1975).

Ilustr. 8. Pozadina nekih Andrićevih zabilješki iz Graca 1923.

Jedan od motiva iz TRAVNIČKE HRONIKE su putevi. O tome Andrić piše u disertaciji i konstatuje da je *očajnom stanju javnih puteva* odgovarao i poštanski saobraćaj (autor ističe da je tek 1844. godine Ćamil-paša uveo redovnu poštansku vezu, kurire na konjima, jednom nedjeljno između Carigrada i Travnička).

Očajnom stanju javnih puteva u potpunosti je odgovarao i poštanski saobraćaj. Tek 1844. godine Ćamil-paša, zvani Muhendis (inženjer), uveo je redovnu poštansku vezu, kurire na konjima, jednom nedjeljno između Carigrada i Travnička.

Pisma na kojima su adrese bile na stranom jeziku nisu dostavljana adresatima, jer poštanski činovnici nisu znali drugog jezika izuzev turskog; ovakva pisma ležala su jednostavno u korpi na pošti, gde je svako ko je bio zainteresovan mogao da dođe, da izvuče i da podigne njemu namenjenu prepisku. Uprava pošte predvidela je konje i za putnike, ali je njihovo iznajmljivanje bilo toliko skupo da su jedino veoma bogati putnici, obično stranci, mogli da se služe takvom vrstom transporta (Andrićeva disertacija, Tošović 2008: 271–272).

Slična je napomena br. 37:

[...] *Pa ni turski putnik Evlija Čelebija, u putopisu u kojem nalazi kako u Bosni sve cveta u najboljem redu, o putevima ne može da kaže ništa drugo, do „veoma su loši“ (GZM, XX, p. 184).*

i 38:

„Putevi su po Bosni onakvi kakvi se sami načine, ili ih je priroda sama načinila.“ „Putove i mostove načinjati o tome se oni ne brinu, zato mnogi putnici svake godine vrat ulome ol utonu...“ I. F. JUKIĆ, *Zemljopis*, p. 9, 154. (Andrićeva disertacija, Tošović 2008: 374).

U disertaciji Andrić spominje Travnik u vezi sa obilježavanjem kuća brojevima:

Kada je ovaj vezir naredio da se kuće u Travniku obeleže brojevima, bosanski muslimani su i tu nedužnu novost dočekali s nepoverenjem i Ćamil-pašu podrugljivo zvali „tahtar“, jer su kućni brojevi bili ispisani na daščicama (Andrićeva disertacija, Tošović 2008: 374).

Travnik se pojavljuje i u opisu propadanja zadužbina (vakufa), kojima je opstanak bio vezan za prihode iz Mađarske, kada su mnogi zemljoposjednici (spahije) morali da napuste svoja imanja u Mađarskoj, da se vrate u Bosnu i padnu na teret svojim bosanskim kmetovima:

U pojedinim delovima zemlje potpuno neograničeno vladaju kapetani, pa se u begovskim porodicama ovo dostojanstvo prenosi u naslede. Carski namesnici su se do 1850. zadovoljavali time da imaju svoju rezidenciju u Travniku i da tamo „lepo šute i nad rajom vrše vlast, koju im muslimani nisu priznavali“. Svega na nekoliko časova dalje od Travnika, sva vlast i uprava nalazile su se u rukama begovskih porodica, pa je način sprovođenja zavisio od njihove uviđavnosti ili od njihove samovolje. (Andrićeva disertacija, Tošović 2008: 277).

U napomeni 43 stoji:

Kolika je bila izolacija Bosne neka nam pokažu samo ova dva primera: Dok su, kao što smo videli, bosanska vlastela u doba kraljevstva podržavala veoma žive veze sa Dubrovnikom, neki stari beg iz Travnika [sic!] priznaje d-ru KEČETU, 1866, da nikad u životu nije bio u Dubrovniku, koji je udaljen svega nekoliko časova. – KOETSCHET, Osman-Pascha, p. 12. (Andrićeva disertacija, Tošović 2008: 347).

Andrić još na jednom mjestu spominje Travnik:

U srpsko-pravoslavnim crkvama u Čajniču i u Travniku nalaze se dva psaltira koji potiču iz Zagurovićeve štamparije (Andrićeva disertacija, Tošović 2008: 321).

U disertaciji Andrić ne navodi nijednu godinu koja obuhvata pripovijedanje romana (početak 1807 – posljednji petak maja 1814).

b) 1926 – objavljivanje fragmenta romana pod nazivom LJUBAV (Dolazak von Miterera u Travnik) u beogradskoj POLITICI (Andrić 1926)⁷.

c) 1927 – prikupljanje materijala u pariskim arhivama.

d) 1936 – štampanje u POLITICI fragmenta TIŠINA (Andrić 1936).

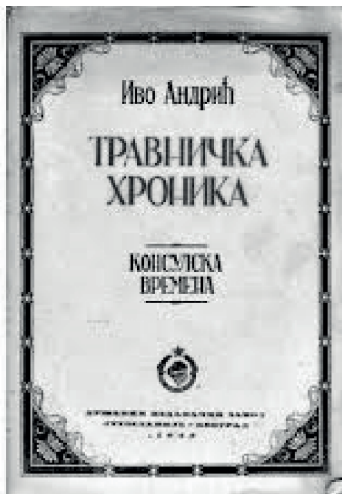

Ilustr. 9. Odlomak TRAVNIČKE HRONIKE pod nazivom *Tišina* (Politika, 1936)

e) 1937 – rad u bečkom Državnom arhivu⁸.

⁷ Te godine, 18. februara, Andrić je izabran za dopisnog člana Srpske akademije nauka (vijest o tome donijela je POLITIKA 19. februara, na str. 6, a 2. marta i njegovu sliku kao novog člana SAN).

- f) 1942 – završetak pisanja u Beogradu.
g) 1945 – izdavanje knjige (Andrić 1945).

Ilustr. 10. Prvo izdanje TRAVNIČKE HRONIKE (Beograd, 1945)

3. Mogući, primarni ili sekundarni, dokumenti iz Andrićeve disertacije iskorišteni za pisanje TRAVNIČKE HRONIKE mogli bi biti sljedeći⁹:

Johann v. Asboth, *Bosnien und die Herzegowina*, Wien 1888¹⁰.

Bašagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (od god. 1463–1850)*.

V. M. Batinić, *Djelovanje Franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih šest vjekova njihova boravka*, 3 toma, Zagreb 1881–1887.

M. Batinić, *Nekoliko priloga k bosanskoj crkvenoj poviesti*, Starine, XVII, 1885.

⁸ Nakon dugogodišnjeg boravka u Parizu i Beču pisac je stigao u Beograd sa velikim brojem građe raznovrsne, razbacane i nepovezane. To nisu bile samo zabilješke iz arhive, već i isječci iz novina, slike i dr. Prikupljeni materijal trebalo je obraditi: *I tu hrpu, kad kažem hrpu, mislim na čitav kofer zabeležaka, isečaka iz novina i slika, stavio sam pred sebe i onda je od toga trebalo napraviti knjigu. Ja sam to uradio kako sam najbolje mogao i znao, zastajući, vraćajući se [...] i proučavajući iz tih svojih materijala sve ono što je vezano za društvo iz koga su ti konzuli došli* (Dimitrijević 2010: 35).

⁹ Dajemo ih onako kako su navedeni s Andrićevim napomenama, samo što smo ih abecedno sortirali po prezimenu autora; izbor smo napravili nakon analize zabilježaka i rukopisa disertacije u Arhivu SANU (Andrić-Fond 1892–1975).

¹⁰ Ovu knjigu Andrić posebno ističe jer smatra da je to najbolji rad o Bosni izišao u doba Austro-ugarske: *Sećam se, mnogo mi je pomogla knjiga na nemačkom jeziku koju je napisao Madar Asbot. To je najbolja knjiga o Bosni, izišla u doba Austro-Ugarske; pristojno je pisana, možda se onda meni tako činilo, jer drugih izdanja nije bilo. Koliko ja znam, ta knjiga nikad nije prevedena. Tu sam naišao na zanimljivu prepisku između nekog Engleza i sarajevskog kadije. Piše Englez kadiji i moli ga da mu odgovori šta je i kako bilo u Bosni pre dolaska Turaka. A kadija će njemu mudro: „Ko će znati kako je sve ovo izgledalo prije nego što nas je obasjala svjetlost islama“ (Jandrić 1982: 413–414). Za izradu disertacije Andrić uzima izvode iz ove knjige na listovima br. 163–169.*

- M. Batinić, *Franjevački samostan u Fojnici od XIV. – XX. stoljeća*, Zagreb 1913.
- Slavoljub Bošnjak (F. I. Jukić), *Zemljopis i povijest Bosne*, Zagreb 1851.
- A. Gil'ferding, *Bosnija, Gercegovina, i Staraja Srbija*, Zapiski Imper. russ. Geogr. Obščestva, XIII, S. Peterburg', 1859, i *Sobr. soč.*, III, S. Peterburg 1873.
- M. Gjurgjević, *Memoari sa Balkana*, Sarajevo 1911.
- K. Horvat, *Monumenta historica nova historiam Bosnae et provinciarum vicinarum illustrantia*, GZM, XXI, Sarajevo 1909.
- V. Jelavić, *Kratki francuski putopis kroz Hercegovinu i novopazarski Sandžak g. 1614*, GZM, 1907.
- J. Jelenić, *Ljetopis franjevačkog samostana u Kreševu*, Sarajevo 1918.
- A. Knežević, *Carsko-turski namjesnici u Bosni i Hercegovini, g. 1463–1887*, Senj 1887.
- M. Kapetanović-Ljubušak, *Narodno blago*, Sarajevo 1887.
- V. Klaić, *Bosna, podatci o zemljopisu i povjesti*, Zagreb Mat. Hrv., 1878.
- V. Klaić, *Poviest Bosne do propasti kraljevstva*. Zagreb 1882.
- F. S. Krauss, *Slavische Forschungen*, Leipzig, 1908.
- M. Lewy, *Die Sephardin in Bosnien*, Sarajevo, 1911.
- M. Murko, *Das serbische Geistesleben*, München 1916.
- St. Novaković, *Srbi Muhamedovci i turska pismenost*, Glasnik Srp. uč. društva, XXVI.
- M. Prelog, *Povijest Bosne u doba osmanlijske vlade*. Sarajevo, bez oznake godine izdanja.
- Roškiewicz, *Studien über Bosnien und die Herzegovina*, Leipzig 1868.
- Scheich Seifudin el Kemura und V. Čorović, *Serbo-kroatische Dichtungen bosnischer Moslims aus dem XVII., XVIII., und XIX. Jahrhundert*, Sarajevo 1912.
- Ign. Strukić, *Povjestničke crtice Kreševa i Franjevačkog samostana*, Sarajevo, 1899.
- L. v. Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München und Leipzig 1914.
- Ć. Truhelka, *Die geschichtlichen Grundlagen der bosnischen Agrarfrage*, Sarajevo 1911.
- Vuk St. Karadžić, *Skupljeni gramat. i polem. spisi*. Drž. izdanje, Beograd, 1896, knj. III.
- M. Vukićević, *Srpski Narod, Crkva i Sveštenstvo u turskom carstvu*, Beograd 1896.

4. Dostupna građa pokazuje da je priprema romana tekla na relaciji Grac → Paris → Beč → Beograd, trajajući, u prekidima, najmanje 18 godina¹¹. I dok je (kao što smo vidjeli) početak rada dosta zamagljen, jer malo ima dostupnih činjenica, završetak je jasan budući da je sam Andrić na kraju teksta napisao: *U Beogradu, aprila meseca 1942. godine* (Andrić 1981/2: 517)¹². Jasna je i

¹¹ Prvi moj roman je TRAVNIČKA HRONIKA. Materijal za taj roman nosio sam vrlo dugo u sebi, a samo pisanje romana trajalo je veoma dugo: nešto oko petnaest godina. Razume se, sa izvesnim prekidima (Andrić 1994: 84).

¹² Ovaj postupak primjenjuje i na roman GOSPODICA, na čijoj posljednjoj stranici stoji: *Beograd, decembra 1943 – oktobra 1944. g.* (Andrić 1981/3: 254). Međutim, roman

posljednja faza – kraći period između objave rata Jugoslavije aprila 1941, kad se Andrić vratio u Beograd sa funkcije ambasadora u Njemačkoj, i aprila 1942, kada je roman završen¹³. To znači da je Andriću bila potrebna jedna godina da finalizuje ono na čemu je radio gotovo dvije decenije¹⁴.

5. Na sagledavanje autorecepcije TRAVNIČKE HRONIKE negativno se održava činjenica što je Ivo Andrić čitav život bio i ostao introvertan, nepričljiv, zatvoren u svoj svijet, u koji nije dozvoljavao gotovo nikome da ulazi¹⁵. Za mnoge savremenike bio je nedostupan i nerazumljiv. Stoga nije neobično što je Dobrica Ćosić napisao o njemu: „Ne znam jednostavnijeg, a složenijeg i nejasnijeg čoveka u svom vremenu“ (Ćosić 2002: 106).

Andrić je bio škrt u davanju ocjena svoga stvaralaštva¹⁶, pogotovo u komentarisanju pojedinih djela¹⁷.

Andrić nije podnosio, i to je sam uvek otvoreno kazivao, da mu iko rovare po duši. Pisac je sav u svome delu, često je ponavljao, svako će ga u tom delu naći ukoliko bude umeo da ga pročita (Pavlović 1998: 151–152).

U materijalu koji nam je dostupan ipak možemo naći neke elemente za rekonstrukciju autorove pozicije o TRAVNIČKOJ HRONICI. Andrić je isticao težinu pripreme romana (kao i drugih većih tekstova) zbog složenosti prikupljanja i proučavanja arhivskog materijala i okolnosti u kojima se odvijao završni čin

NA DRINI ĆUPRIJA, pisan u isto vrijeme, ne sadrži podatak o datumu i mjestu pisanja (Andrić 1981/1).

¹³ Na šta ukazuju mnogi istraživači, recimo Hadžihasanović 2006: 143.

¹⁴ U toj finalnoj fazi „postao je još bojažljiviji, ćutljiviji, nepoverljiviji, ali uporan da napiše svoje zamišljene knjige“ (Popović 1992: 150).

¹⁵ O tome govori i Meša Selimović: „Svoje lične probleme ni svoja osjećanja, Ivo Andrić ne povjerava nikome [...] Inače, krijući se i braneći se, on najčešće govori o književnicima, gotovo redovito o starijima, o zanimljivim događajima iz svjetske istorije, ili priča anegdote, obično o starijem vremenu, rjeđe o onim dohvatljivijem“ (Selimović 1976: 135).

¹⁶ „Ni večeras, ni u našim ranijim susretima i razgovorima, nije mi rekao ni reč o svom radu; nikad ne govori o svojim književnim namerama i shvatanjima. O svom književnom radu ćuti, kao što ćuti o svom erosu i bračnom životu. S ljudima govori o onom opštem, zajedničkom, svačijem“ (Ćosić 2002: 103).

¹⁷ Ali je zato volio da govori o poznatim književnicima, filozofima i misliocima. Nije se ustručavao ni da spominje one koji su mu bili uzor, kao Marten di Gar: *Ja se Martena di Gara dobro sećam [...] Di Gar je bio miran i povučen čovek; on je uspeo da u onako bučnom i nasrtljivom Parizu ostane gotovo anonimn celog svog života. Bio je onizak, podebeo čovek; nigde u pariskim novinama niste mogli videti njegovu fotografiju, niti pročitati kakvu njegovu izjavu ili intervju. Ljudi su znali da negde u njihovoj blizini – tu u bučnom Parizu – živi jedan pisac i u tišini piše svoja dela. Moram vam iskreno priznati da je ovaj Francuz, svojim radom u tišini, svojim ličnim životom, pa i svojim zanimanjem za prošlost, bio stalan uzor meni i mom književnom radu* (Jandrić 1982: 249).

(u vrijeme Drugog svjetskog rata i u okupiranom Beogradu)¹⁸. On je našao u sebi snage da se u vrijeme najtežih bombardovanja grada, u velikoj oskudici svega, bez svjetla, grijanja i hrane isključi iz opšteg haosa i posveti književnom radu, ali on je protekao u *strahovitim mukama pisanja*:

Petnaest godina nosio sam prtljag svojih papira, a onda u Beogradu, u doba okupacije, počele su strahovite muke pisanja (Jandrić 1982: 173). ♦ *Rad na mojim hronikama o mostu na Drini i „konzulskim vremenima“ Travnika, kao i na romanu GOSPODICA, bio je težak i mučan, ali ja sam uporno pisao, želeći da na neki način olakšam sebi u onom čudu i pokoru koji je zadesio naš narod. I zato kad me pitaju od kakve bolesti bolujem, često kažem: „Bolujem od dva rata koje sam preživio“...* (Dimitrijević 2010: 96).

Međutim, to je imalo blagotvorno dejstvo u vrijeme rata i okupacije: *Za mene je pisanje bilo kao neko ohrabrenje, nada, vera u sutra [...] (Dimitrijević 2010: 96).*

6. Da je pripremanje triju velikih romana tokom rata predstavljalo pravi podvig, pokazuje i činjenica da su se drugi književni stvaraoci čudili kako je u takvim okolnostima uopšte mogao pisati. Evo jednog primjera. U dnevniku koji je tih godina vodio, Branko Lazarević je isticao da se Andrić nevjerovatno savladavao:

Savlađuje se neverovatno. Ama jednu reč da kaže o ovim događajima. Dobija se utisak kao da ga se ništa ne tiče sve ovo krvarenje našeg naroda. Tako je, bar, sa mnom, ali mi svi pričaju koji se s njim nalaze da ništa ne govori o svemu tome, a kad nešto i pomene, procedi to kroza zube i, kao i u svojim romanima, kao da u tome, čak, pomalo i uživa (Lazarević 2007: 475).

Školski drug iz sarajevskih dana Borivoje Jevtić takođe ne može da objasni kako je mogao da sačuva savršen unutrašnji mir u opštoj bijedi, kako je mogao da „zadrži misao“ koja je bila jača od svakog straha u ledenom mraku dok su pištale sirene, praskale bombe, kako je mogao da „češlja“ rečenice i ujednačava stil:

Savršen unutrašnji mir pri opštoj bedi, u ledenom mraku koji ispunjava zloslutno i jezivo pištanje pomahnitalih sirena – da li je to moguće osim pri beskonačnom unutarnjem, duševnom, usretrđenju na jednu misao koja je jača od svakoga straha? „Češljati“ rečenice, ujednačavati stil – dok napolju praskaju bombe i pada-

¹⁸ Branko Lazarević konstatuje da je tokom rata Andrić izbjegao da se opredjeljuje za ovu ili onu stranu, pogotovo nije izabrao da ode u jednu ili drugu „šumu“ [misli na četnike i partizane, B. T.]: „Za vreme nemačke okupacije pobjegao je u Višegrad i u Travnik davnih vremena, i to je dao u svoje dve sjajne hronike (NA DRINI ČUPRIJA i TRAVNIČKA HRONIKA) i, do sada, nikako nije dodirnuo ravnogorsko-komunističko-nedićevsko-nemački kompleks u kome je živio tri i po godine. Nije otišao ni u jednu 'Šumu'. Ovdje se nalazio sa svima i sa svima bio dobro. Penziju nije hteo da reguliše za vreme okupacije“ (Lazarević 2007/2 478). O životu i radu Iva Andrića od 1941. do 1945. v. Tošović 2013a, 2013b.

ju stotine, jaućući, topeći se u sopstvenoj krvi, izdišući sa samrtničkom jezom u očima? (Jevtić 1998: 148).

Jevtić konstatuje da se svi oni koji su preživjeli te dane u Beogradu ili u njegovoj najbližjoj okolini (uključujući i sebe) sjećaju sa užasom toga vremena, pa se pita:

Zar se u to vreme moglo mirno držati pero u ruci i kopati nad jednom ravnodušnom iako, svakako, izuzetnom temom kao što je tema o nekoj sarajevskoj gospođici Rajki Radakovih, koja je morbidno oličenje tvrdičluka? (Jevtić 1998: 148).

Postoje i druga svjedočenja slična sadržaja¹⁹.

7. O umjetničkoj vrijednosti TRAVNIČKE HRONIKE pisac nije htio da govori, jer je smatrao da nije pozvan za to²⁰. Stoga su vrlo rijetke izjave poput one izrečene u razgovoru sa Radovanom Popovićem – da je TRAVNIČKA HRONIKA najbolje njegovo djelo:

Pitao sam ga koje svoje delo smatra najboljim. Odgovorio je pitanjem:

„A šta vi mislite?“

Rekao sam bez dvoumljenja: TRAVNIČKA HRONIKA.

Iako su piscu sva njegova dela podjednako draga, i ja tako mislim, odgovorio je na to Andrić (Jeremić 1976: 51).

U vrijeme pisanja Andrić, naravno, nije znao koliko će se kasnije visoko vrednovati sve ono što je sačinio u okupacijskim danima: [...] *ja pak nisam tada mislio da će moja dela, stvorena za vreme rata, kad sam bio dosta usamljen i živio teško, ugledati sveta i dobiti ovoliko priznanja ...* (Dimitrijević 2010: 96).

Andrić je nerado ulazio u rasprave sa sagovornicima (piscima i književnim kritičarima) o detaljima, elementima i aspektima TRAVNIČKE HRONIKE, pridržavajući se gesla: *Pisac treba da piše a ne da govori* [...] (Dimitrijević 2010: 35–37)²¹. Evo jednog primjera. Boško Petrović je Andriću spomenuo da u TRAVNIČKOJ HRONICI ima mjesto koje i danas pamti – pogled Francuza koji dolazi s mora, karavanom, noćiva u hanu, razgovara sa fratrom o prilikama u Bosni:

Ja sam oko toga mesta imao neke prigovore – Andrić je, naime, sve rešio pripovedanjem, a bila je to, čini mi se, prilika da pisac pređe na istorijsko-esejistička razmišljanja. To mi je nedostajalo. I tada, u Somboru, u stanu dr Dušana Jovičića, lekara, sedeli smo posle ručka na terasi i pričali o svemu, a ja sam odjednom započeo priču i o tom detalju iz TRAVNIČKE HRONIKE (Petrović 1976: 120).

Andrić je u svome stilu reagovao – slušanjem i ćutanjem. „Nije uopšte komentarisao“. Međutim, on je više bio raspoložen da govori o tehničkim detaljima

¹⁹ Jednom je Andrić pričao Zuku Džumhuru kako je „svesno“ proveo najteže dane bombardovanja u Beogradu (Džumhur 1976: 164).

²⁰ „Poznat je Andrićev stav da pisac ne treba da govori o svom delu“ (Mučalica 1989: 304).

²¹ *Ne, nemam mnogo novih stvari. I za ove male na kojima radim nemam želje da govorim [...]* (Andrić 1994: 89).

knjige, posebno štamparskim greškama, kojima je, čini se, pridavao i suviše veliku pažnju²². U jednom razgovoru Andrić ističe da informacija o tehničkoj strani može pomoći shvatanju djela: *Mogu nešto da kažem o tehničkoj strani te knjige [...] jer će to doprineti njenom boljem razumevanju* (Dimitrijević 2010: 35).

Pisac je tvrdio da je s najmanje grešaka štampana TRAVNIČKA HRONIKA 1945. godine u izdanju Državnog izdavačkog zavoda Jugoslavije i to zahvaljujući „pedantnom“ Marku Ristiću (Jandrić 1982: 440): *Iako je TRAVNIČKA HRONIKA doživela docnije mnoga izdanja, ovo prvo je ispalo s najviše pažnje i sa svega nekoliko štamparskih grešaka, zato ga se tako rado sećam* (Jandrić 1982: 441). Objavljivanje romana bez greške bilo mu je važnije od visine autorskog honorara: *Ja sam, dajući mu rukopis, kazao otprilike ovo: „Čujte, Marko, ja neću da uturđujem honorar, odredite ga sami, ali jedno samo zahtevam: da ne bude štamparskih grešaka“* (Jandrić 1982: 441). Kao dobar primjer je navodio tehničku opremljenost romana u prevodu na njemački jezik²³:

– *Pogledajte, molim vas, ovu opremu... te korice... taj papir debeo kao pleh. Da su oni štampali moja sabrana dela imalo bi se šta i videti. A kod naših izdavača – to su sveščice... U Bosni postoji lepa poslovice za to: „U pametna vlaha – pametni volovi“* (Jandrić 1982: 391).

To kako je došlo do objavljivanja romana NA DRINI ĆUPRIJA, TRAVNIČKA HRONIKA i GOSPODICA Andrić opisuje na sljedeći način:

Naime, odmah po oslobođenju Beograda stanu mene Ročko, Zogović i drugi nagovarati da objavim knjige koje sam stigao napisati za vreme okupacije. Ja sam se pomalo plašio i nisam imao sigurnosti. Ja, inače, nikad nisam imao ni spokojstva ni sigurnosti. Ipak sam pristao da razdam ono što se našlo u mojoj torbi: TRAVNIČKU HRONIKU, kao što sam vam rekao, predao sam Marku Ristiću, Radovanu Zogoviću koji je tada bio direktor „Prosvete“ u Beogradu, dao sam rukopis NA DRINI ĆUPRIJA, dok sam rukopis treće knjige, pod imenom GOSPODICA, dao Marku Markoviću, direktoru sarajevske „Svjetlosti“. Eto, tako sam vam se ja razdavao na sve strane... (Jandrić 1982: 440–441).

Andrić ukazuje i na problem nabavke papira za štampanje knjiga.

U to vreme, izdavači su muku mučili sa hartijom, jer je nije bilo. Jedan naš brod presretne na Dunavu neku mađarsku lađu – Mađarska je još uvek bila u ratu s nama – i zapleni hartiju namenjenu Pešti. Čuje to Marko Ristić, a on je inače sposoban za te stvari, te odmah uzme hartiju i na njoj odštampa moju TRAVNIČKU HRONIKU (Jandrić 1982: 441).

²² U to vrijeme, kada nije bilo kompjuterske tehnike, bilo je mnogo teže boriti se sa njima.

²³ Udostupnoj Andrićevoj ličnoj prepisci nismo mogli pronaći ništa važnije vezano za TRAVNIČKU HRONIKU. U njegovim pismima od 1912. do 1973. samo u dvije epistole upućene Veri Stojić 1957. spominje se ovaj roman, a u vezi sa njegovim izdavanjem na francuskom jeziku (Karaulac 2000: 410, 412).

8. Jedan oblik autorepcije dolazi u posvetama na poklonjenim primjercima TRAVNIČKE HRONIKE. Ponekad Andrić izražava zahvalnost za direktnu ili indirektnu pomoć u bavljenju književnim stvaralaštvom i pisanju djela kao što je ovaj roman. To se posebno odnosi na nastavnika iz sarajevske gimnazije Tugomira Alaupovića, koga u posveti na prvom izdanju TRAVNIČKE HRONIKE, datiranoj 19. V 1946, oslovljava kao *dragi nekadašnji prvi učitelju*²⁴ i kome upućuje ovakve riječi:

Dragi Tugomire, Vaše krivice ima u svim mojim debelim knjigama. Vi ste me kao dečaka hrabрили da pođem ovim putem. Ali ja se tešim: kako ste me voleli i razumeli kao boleđljivo i neuko dete u sarajevskoj gimnaziji, tako ćete me, ne sumnjam, shvatiti i danas kao zrelog ćoveka koji je prošao zemlje i gradove i koji i danas kao i nekad u detinjstvu ima samo jednu istinsku, osnovnu težnju: da uhvati što više životnog daha oko sebe i da mu na hartiji dade oblik koji bi se smeo, manje, ili više zvati umetnićkim.

Eto vam, dragi nekadašnji prvi učitelju, ćitava mala ispoved uvek odanog daka i zemljaka I. Andrića (Jandrić 1982: 113).

9. Što se tiće procesa stvaranja, jedna Andrićeva autoreceptema izgleda neobićnom u odnosu na spisateljski posao: da je *ćesto poćinjao nasumice, pa šta ispadne*, što je popratio poređenjem:

Pisanje je slićno lovu; krenete pre zore u planinu i, ko zna, kad se uveće budete vraćali kući, da li će se štogod naći u vašem torbaku. Ja sam negde, na jednom mestu, kazao: „Pisanje je muka sa drugog sveta“ (Jandrić 1982: 115).

Za sebe je govorio da je pisac bez planova i da spada među one koji rade samo ono što se može, što je realno.

Ja sam pisac koji, tako reći, i nema planova i koji radi ono što može. Kad bismo kod pisca uporedili njegove planove sa njegovim ostvarenim delima, videli bismo da su planovi – ništa, a ostvarenje sve, i jedino o ćemu vredi govoriti (Mućalica 1989: 305–306).

10. U autorepciji TRAVNIČKE HRONIKE Andrić objašnjava kako je prikupljao i obrađivao građu, otkrivajući osnovni metodološki postupak – prepisivanje iz arhivskog materijala, pravljenje zabilješke i onda samo pisanje. Posebno je potencirao da je sve to proticalo lagano i mućno.

Ranije sam u Beću prepisivao iz arhive izveštaje austrijskih konzula, a u Parizu izveštaje francuskog konzula i iz tih mojih zabeleđaka polako i mućno sam sastavljao tu knjigu, za koju u tim prilikama nisam ni slutio da će ikada biti objavljena. Rekao sam polako i mućno, da vas ne bih prevario ako bih kazao da je to napisano onako, u jednom veselom zaletu duha (Dimitrijević 2010: 35). ♦ – Rad na mojim hronikama o mostu pa Drini i „konzulskim vremenima“ Travnika, kao i na romanu GOSPODICA, bio je težak i mućan, ali ja sam uporno pisao, želeći da na neki naćin olakšam sebi u onom ćudu i pokoru koji je zadesio naš narod. I zato kad me pitaju od kakve bolesti

²⁴ Alaupović je bio porijeklom Travnićanin i Andrićev pretpostavljeni u Ministarstvu vjera u Beogradu.

bolujem, često kažem: „Bolujem od dva rata koje sam preživeo“... (Dimitrijević 2010: 96).

Međutim, pisanje u isto vrijeme romana NA DRINI ĆUPRIJA išlo je lako i brzo.

– U vreme rata kad sam ostao sam i silom prilika imao dosta slobodnog vremena, sve ono što mi je bilo ranije poznato, a time i blisko u vezi sa Mehmed pašinim mostom, stavio sam na hartiju. Pisanje je išlo, koliko se sećam, u nadahnuću, veoma lako i brzo, jer mi je građa bila poznata, a u stvaranju umetničkog dela, svakad ističem, učestvuje i trenutak nesvesnog, više nego što mislimo. Tako su u onim tragičnim po život neizvesnim vremenima nastale moje zavičajne hronike ... (Dimitrijević 2010: 58).

Osnovni razlog bio je u tome što za pripremu ovog romana nije morao da odlazi u arhive i gubi vrijeme na obradi građe iz prošlosti: od svoje druge godine života Andrić je bio na licu mjesta, tu preko puta ćuprije. A u Travniku se samo rodio²⁵ pa je bio prisiljen da mukotrпно prikuplja građu kako bi predstavio samo sedam godina iz njegove istorije (1807–1814)²⁶, dok to nije bilo potrebno za opis četiri stoljeća Višegrada. Još jedan detalj nije bez značaja: NA DRINI ĆUPRIJA je nastala nakon što su neki tematski elementi već bili obrađeni i objavljeni u nizu pripovjedaka (posebno u RZAVSKIM BREGOVIMA, koji su poslužili kao proba za pisanje romana)²⁷, a prije izlaska TRAVNIČKA HRONIKA štampana su samo dva manja njena fragmenta (Andrić 1926, 1936).

Građu za knjigu NA DRINI ĆUPRIJA uopšte nisam morao sakupljati. Imao sam dve godine kada sam se sa roditeljima doselio u Višegrad.

²⁵ U Višegradu je živio oko deset godina (od 1894. do 1903), tu je pohađao i završio osnovnu školu. U Ovčarevu kod Travnika je proveo otprilike dvije godine u internaciji (od sredine marta 1915. do sredine jula 1917), s tim što se 1917. nekoliko mjeseci nalazio u Zenici.

²⁶ Kako je Andrić prikupljao građu, opisuje Midhat Šamić: „Ivo Andrić će imati prilike, tri godine docnije, za vrijeme svoga boravka u Parizu 1927. godine, da pročita u Arhivu Ministarstva vanjskih poslova sve ove i mnoge druge izvještaje Davidove u rukopisu. Osim toga, deset godina docnije, u septembru 1937. godine, on će proučiti, u Državnom arhivu u Beču, izvještaje austrijskih konzula u Travniku, Paula fon Miteseera i Jakoba fon Paulića. Iz svih ovih, kao i iz drugih dokumenata, Ivo Andrić će ispisati izvode. U isto vrijeme, on će, u toku svoje karijere, bilježiti zapažanja i refleksije o ljudima i o životu. Tako se 'konsulski dosije', kako ga je on nazvao, širio, ličnosti budućeg djela su se malo po malo rađale i rasle uporedo s ličnostima drugih Andrićevih djela. Godine 1941. Ivo Andrić se našao u Beogradu, koji su okupirale njemačke trupe. Zatvoren u svojoj sobi, on se laća, u ovom teškom vremenu strepnji i neizvjesnosti (in augusti a temporum, po njegovoj sopstvenoj riječi), svojih zapisa o konzulima i počinje da izrađuje svoje djelo, da evocira 'konsulska vremena' u Bosni, s početka XIX stoljeća (Šamić 1976: 174).

²⁷ Roman je počeo da piše 1942. godine, a nastao je iz odlomka koji je nazvao *Na kapiji*. Prvu verziju čini tzv. Pra-Ćuprija (o njoj v. Tartalja 2008, Dautović 2008).

Sazrevao sam u ovom gradu, u blizini one ćuprije o kojoj sam kasnije napisao roman. Inače, ovom romanu je prethodio čitav niz novela, svaka od njih je govorila o tom kraju i o tim ljudima. A kada je već reč o sakupljanju građe, ona se više odnosi na TRAVNIČKU HRONIKU za koju sam koristio materijal iz arhiva u Beču i Parizu, kao što sam podatke i činjenice pozajmljivao iz istorijskih dela (Andrić 1994: 62–63)

U pripremi TRAVNIČKE HRONIKE Andrić je radio i noću²⁸: *Probdeo sam noći i noći nad GOSPOĐICOM koliko i nad HRONIKOM*²⁹ (Dimitrijević 2010: 97). Koliko je to zahtijevalo truda, pokazuje tvrdnja Iva Andrića da je prikupljao materijal za TRAVNIČKU HRONIKU kao da je radio sa pijeskom:

Ja sam po arhivama, bibliotekama i antikvarnicama prekopavao knjige kao pesak. Bože moj, koliko sam se samo izmučio proučavajući konzulska vremena u Travniku! Ja sam se tu dosta istrošio (Jandrić 1982: 368).

Na drugom mjestu daje poređenje sa izradom vojnih skica (da ne bi napravio materijalnu pogrešku u opisu mjesta zbivanja, crtao je plan grada):

TRAVNIČKU HRONIKU sam započeo, sad svejedno koje 1925. ili 1926. godine, i otprilike petnaest godina nosio sobom te zabeleške, skupljao materijal i dolazio čak u Travnik i pravio, kao što vojnici prave skicu bojišta, skicu grada, da ne zaboravim gde je koja ulica, da u knjizi ne stavim recimo, Kupilo na ovu, Vilenicu na onu stranu. I najposle sam, pod dosta teškim prilikama u prošlom ratu, kao što su stari govorili „In angustia temporum“ – rešio da sve to nekako stavim na hartiju, imajući prisilno dosta slobodnog vremena (Dimitrijević 2010: 35).

Pisac je još nešto preduzeo: na zidu sobe u kojoj je stanovao (Prizrenska 7) vješao je radi preglednosti grafikone sa istorijskim podacima: [...] *da bih se nekako snašao napravio sam sebi na zidu grafikone, da ne bih pogrešio, da ne bih stavio neki događaj iz 1806. koji se desio tek 1808. godine [...]* (Dimitrijević 2010: 35).

Za slikanje konzularnih poslova Andrić nije imao kao izvor nikakav diplomatski dnevnik iz toga vremena, što se vidi i iz razgovora sa Sinišom Paunovićem:

– Mnogo me interesuje kako ste pisali svoju TRAVNIČKU HRONIKU? Jeste li imali neki diplomatski dnevnik toga vremena, kao što izgleda čitaocu.

– Ne! Imao sam samo dve-tri rđave drame onog Davida, koji se kod mene zove Davil. Onaj Davena ili Davna, kako vi kažete, postojao je. Inače, većina je čisto moja konstrukcija i moja zamisao (Paunović 2004: 25).

²⁸ Rad noću nastavio je i kasnije: *Što se tiče mog radnog dana, on počinje u četiri sata izjutra, a kad se završava – ni sam ne znam kada. Radim do kasno u noći. U stvari, ja sam stalno okupiran onim o čemu pišem (Andrić 1994: 84). Na pitanje „Kada obično pišete?“ odgovarao je: *Pišem onda kad u meni sazri materija o kojoj mislim pisati, ali, kako se to kaže – kad imam inspiracije. Kad imam neku ideju, ja je nekad zapišem, a nekad je dugo nosim u sebi menjajući je, ili bar doterujući (Andrić 1994: 84).**

²⁹ Oba djela je smatrao da su po vrednosti ista (Dimitrijević 2010: 97).

Međutim, imao je veliko lično diplomatsko iskustvo jer se punu 21 godinu, od 1920. pa do 1941, sa manjim prekidima, nalazio na različitim dužnostima u više zemalja (Italiji, Austriji, Rumuniji, Francuskoj, Španiji, Njemačkoj) u svojstvu sekretara ambasade (pri Svetoj stolici u Rimu 1920–1921, u Madridu 1928–1929 i Briselu 1929–1930), prvog sekretara (u Stalnoj kraljevskoj delegaciji u Društvu naroda 1930–1933), vicekonzula (u Bukureštu 1921–1922, Trstu 1922–1923, Gracu 1923. i 1924, Marselju 1926–1928, Parizu od januara do aprila 1928) i ambasadora (u Berlinu 1939–1941)³⁰.

11. Kao izvori za pisanje služila su mu i narodna predanja, koje je Andrić veoma cijenio, recimo pjesme o Travniku. Za jednu od njih je rekao i ovo:

Zar nisu lepi ovi stihovi narodne pesme koja govori o vezirskom gradu:

„Bukovica Vilenicu pita:

Zašto mi se Travnik zamaglio³¹,

Ili gori, il ga kuga mori?

Niti gori, nit ga kuga mori,

Djevojka ga okom zapalila,

Crnim okom kroz džamali pendžer“ (Jandrić 1982: 178).

Za Andrića su narodne pjesme bile *najlepši napici za mladu dušu*:

– Vina naše narodne pesme – reče Andrić – to su bili najlepši napici za moju mladu dušu. Bez njih bih teško mogao ući u tajne poezije. U epskim pesmama nalazimo prošlost koja nije pokojna, neobičan opis, mane i vrline ljudi, vrsnoću i razgovetnost u izrazu (Jandrić 1982: 330).

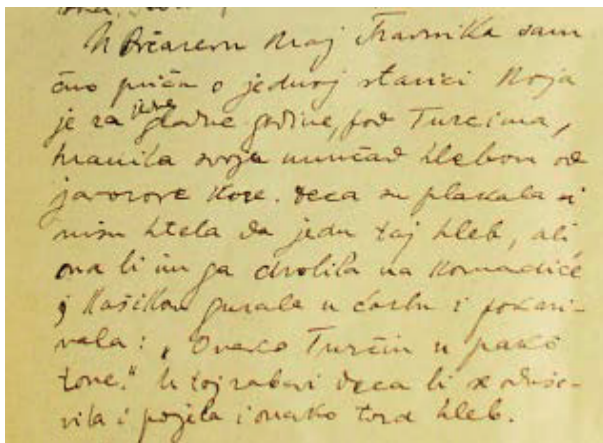
Važnim izvorom smatrao je priče, koje su izvirale iz čitanja starih spisa, hronika o Bosni, zapisa do kojih je dolazio prilikom pripremanja knjiga (Radujkov 1976: 126).

Mene privlači život naših ljudi u bližoj ili daljoj prošlosti. No bez obzira na istorijsku starost mojih junaka ja nastojim da sliku njihovog života dam što potpunije. Materijal iz njihovog života nalazim u istorijama, muzejima, arhivima, memoarima, raznim predanjima, a često i iz priča starijih ljudi. Materijal nalazim i na starim slikama. Oživeti tog prošlog čoveka do te mere da nam se čini kao da smo mu savremenici, svakako je posebno zadovoljstvo (Andrić 1994: 84).

Te priče Andrić je počeo da sakuplja još tokom pripreme disertacije, o čemu svjedoči isječak iz njegovih zabilježaka (Andrić-Fond 1892–1975):

³⁰ Više o tome v. Tošović 2008, 2010, 2011, 2012a.

³¹ O ovome stihu v. Knežević 2012.

Ilustr. 11: Priča iz Travnika

Pisac je posebno cijenio kazivanja onih sa kojima se susretao i pojedinci koje je doznavao od običnih ljudi.

Ali pojedinci koje sam doznavao od običnog sveta, često su mi više koristile od arhivskih podataka do kojih sam tako teško dolazio, jer su dublje otkrivale suštinu istorijskih zbivanja nego tvrde i bezdušne činjenice. I sad se sećam razgovora sa nekim Hamidom, hamalom iz Višegrada, iz čijih se reči bolje vidi pravo lice Austrije u raspadanju nego iz bilo kojeg učenog spisa iz toga doba. Sretnem ja njega jednom na sarajevskoj stanici i pitam:

– „Kako si Hamide?“ – „Rđavo, ne pitaj.“ – „Zašto, bolan?“ – „Pa, evo, imam u ruci dvadeset kruna.“ – „Pa to je dobro.“ – „Ma jes' vražju mater! Sve je pošlo naopako: kad sam ja, bolan, ikad prije mogao da imam uza se dvadeset kruna!“ (Jandrić 1982: 267–268).

Da je tokom pripreme TRAVNIČKE HRONIKE Andrić uzimao u obzir, direktno ili indirektno, i neka književna djela, prema njima se orijentisao ili na njih oslanjao svjedoči razgovor sa Sinišom Paunovićem:

– Ja moram mnoge naše pisce da čitam prvi put sada ili ponovo. [...] Sad baš čitamo HAJDUK STANKA Janka Veselinovića...

– Zašto da ne?! Treba čitati i to pažljivo! Ja sam se u TRAVNIČKOJ HRONICI stalno sećao Jankove Zasavice, HAJDUK STANKA (Paunović 2005: 194).

12. Jedan od glavnih razloga za intenzivni rad na arhivskoj i drugoj građi bila je piščeva želja da postigne autentičnost onoga što opisuje, da ispoштуje istinitost u mjeri koju dozvoljava umjetnički čin³², tačnije da prikaže ono što jeste, što je potpuno ubedljivo, bez mogućnosti da se imalo posumnja.

Piščev rad je takav da on, pišući, stalno brodi uz vodu. Ne kažem to zbog ulepšavanja i precenjivanja književnog rada, još manje zbog paradoksa, nego zato što je stvarno tako. Pisac mora da u sebi, kao u mračnoj komori, izradi negativ svoje misli ili svojih doživljaja i zapažanja, i da ga projicira kao pozitiv u čitaočevu maštu i svest.

³² Autentičnost epistola i životopisa ističe Čović 2012: 548.

Njegov je posao da ono što je bilo pa prošlo, ili samo moglo da bude, prikaže kao ono što jeste, u potpunoj ubedljivosti, bez mogućnosti i najmanje sumnje. On mora da potpuno uveri čitaoca u nešto u što sve dotad ni sam nije bio potpuno siguran (Andrić 1981/16: 248).

Koliki je značaj pridavao umjetničkoj autentičnosti i kako je intenzivno na tome radio, svjedoči sljedeći iskaz:

Bez preterivanja mogao bih reći da sam prevrnuo gotovo svaki dokument koji se odnosi na prošlost Bosne, a da ne govorim o štampanoj literaturi. Pa i više od toga: morao sam da proučavam turske izvore i turska dokumenta, istoriju turske države, posebno doktrinu islama i islamske religije, hrišćanstva i slično. Bez toga ne bih ni mogao da pišem istorijske pripovesti (Jandrić 1982: 185).

Da bi bio što bliži istorijskoj istini, Andrić je provjeravao neke hipoteze za koje nije nalazio odgovora u literaturi. Evo jednog primjera vezanog za pripremu disertacije:

Eto, recimo, interesovalo me da li se muslimanski svet u Bosni bavio zelenoštvom. I došao sam do zaključka da se nije bavio, ili se bavio veoma malo. U Sarajevu, na primer, samo se neki Odžaktan bavio tim poslom (Jandrić 1982: 413).

Važan Andrićev postupak je istorijska stilizacija – oponašanje određene epohe i njenog izraza radi stvaranja autentičnosti (time se nešto iz prošlosti dočarava nekome u sadašnjosti). Ovaj postupak ne podrazumijeva obavezno, bukvalno i doslovno prenošenje istorijskog materijal bez ikakve obrade, transformacije. Istorijska stilizacija ne vodi istorijskoj istini, već umjetničkoj istini, to je umjetnička istina realne istine. Stvaralačka mašta ovdje igra važnu ulogu, što u velikom obimu pokazuje i TRAVNIČKA HRONIKA³³. Pomoću stilizacije pisac stvara jače predstave, ubjedljivije slike. Ona predstavlja način oživljavanja prošlosti, njome se stvara istorijska patina, boja i prizvuk vremena. U istorij-

³³ Recimo, sve lične osobine junaka (fizički izgled, temperament, moralna pozicija i sl.) plod su Andrićeve mašte. Pisac pronalazi brojne pojedinosti za pojedine junake da bi ih plastičnije i uvjerljivije predstavio. U nekim slučajevima (posebno u opisu Defosea, Abdulah-paše i dr.) on miješa istorijske činjenice sa izmišljenim. Lične osobine manje važnih junaka, njihov karakter i temperament autor izmišlja oslanjajući se na poneku crtu iz izvora. Služeći se maštom Andrić prerađuje građu nađenu u izvorima i dodaje novu, „amplifikujući ili kondenzujući, oživljavajući i dramaturgizujući, konkretizujući i slikajući“ (Šamić 1962: 77). Običnu sliku nađenu u nekom izvoru on pretvara u snažan događaj sa jarkim bojama, stvara dramatičnu scenu punu života i emocije. Imaginarnim tvorevinama nastalim na bazi istorijskih podataka mogu biti i čitave glave (kao što je ona o Napoleonovoj abdikaciji). Stranice o Davidovom odlasku u posljednjem poglavlju i refleksije o bosanskim Jevrejima su u potpunosti plod piščeve invencije. U nekim slučajevima toliko modifikuje materijal iz izvora da se on jedva može prepoznati (takva je borba Selima i njegovih dželata). Koji put detalje iz dokumenta konkretizuje i oživljava. Ponekad mijenja red riječi i rečenica, izostavlja jedne lekseme, a dodaje druge. Više o svemu tome v. Šamić 1962: 31, 44, 45, 56, 77, 95, 122, 169, 179, 185).

skoj stilizaciji posebno je važna transformacija objekta oponašanja, a jedan od načina je modifikacija imena i prezimena, čime se i Andrić služi (*David* je promijenjen u *Davil*, *Mitesser* je postao *Mitterer*, *Markovatz* je pretvoren u *Markovac* sl.), anahronizacija³⁴ i dr. Istorijska stilizacija najviše dolazi do izražaja u istorijskim romanima³⁵, u koje spada i TRAVNIČKA HRONIKA³⁶.

13. U Andrićevoj recepciji vremena izdvajaju se sljedeći elementi: odnos prošlost ↔ sadašnjost ↔ budućnost, šta je prošlost, njen značaj, vraćanje u minula vremena, negativan stav drugih prema prošlosti, njeno zanemarivanje, istorija (posebno Bosne), arhive, prikupljanje građe, umjetnik i vrijeme.

14. Okrenut prošlosti Andrić uvijek stoji čvrsto u sadašnjosti i između ova dva vremenska plana ne vidi neku posebnu granicu – prošlost je za njega prethodno stanje sadašnjosti, a sadašnjost nastavak prošlosti. Stoga on ne razdvaja prošlost od sadašnjosti, ne pravi razliku između onoga što je bilo i što je sada, smatrajući da između onog što se desilo u istoriji i onoga što se dešava u savremenosti postoji samo jedna razlika – vremenska, a da drugih ne može ni da bude³⁷.

Radeći tako trudio sam se prema onome što je bilo da budem pravedan, kao što je čovek pravedan prema stvarnom životu, da dam svakom ono što mu pripada i da svakog nazovem njegovim pravim imenom. Za mene nikada nije postojala u tom pogledu razlika između prošlosti i sadašnjosti (Dimitrijević 2010: 35–37). ♦ *Svaki odlomak klesanog kamena koji sam nalazio negde na putu, za mene je nešto govorio*

³⁴ Pod anahronizacijom podrazumijevamo pripisavanje pojedinim ličnostima onoga što nije u skladu sa činjenicama, pojavu istorijske netačnosti i nepreciznosti (evo primjera: Defose je otputovao mnogo ranije nego što se to navodi u romanu, pogrešan je datum dolaska von Miterera u Travnik, Bajazit nije taj koji povjerava Amurata na čuvanje sultaniji Rokساني, već obrnuto i sl.). Čim su u pitanju beznačajne činjenice, Andrić ne vodi mnogo računa o hronologiji (pa, recimo, sva trojica avanturista dolaze u Travnik u isto vrijeme). Kada se radi o važnijim stvarima, pisac nastoji da ne odstupa od izvora. Više v. Šamić 1962: 58, 62, 99, 106, 124, 154, 201.

³⁵ O istorijskoj stilizaciji u jednom od njih v. Tošović 1980.

³⁶ O stilizaciji v. Tošović 1979.

³⁷ Andrić je smatrao da je to djeci najjednostavnije objasniti, što je jednom prilikom i demonstrirao: *I onda sam im naveo jedan očigledan primer. Vidite, kada sam pre rata dolazio u Politiku, ulazio sam u njenu staru zgradu iz Makedonske ulice, posle ovog rata u onu iz Cetinjske, a danas u ovu skoro sazidanu na mesto negdašnje Druge muške gimnazije, u čijem potkrovlju je imao atelje veliki slikar Jovan Bijelić. A sada, na bilo koja vrata da uđete u Politiku, ljubazni domaćini vodiće vas po mnogim hodnicima, a onaj ko ne poznaje te tri zgrade, neće ni opaziti da prelazi iz najstarije u onu posleratnu, kao i u najnoviju, koja je pravi oblakoder. Otprilike, tako sam jednom prilikom deci objasnio da ni ja kao pisac ne znam hoću li opisivanjem događaja zaroniti u davnu prošlost ili isplivati u savremenost, što je za mene stejedno poput onog gosta, kojeg vode kroz hodnike Politike iz tri različite vremenske epohe, a da on to skoro i ne primeti...* (Dimitrijević 2010: 113).

o celini čiji je on deo, i o ljudima koji su se njim služili. Tako je nastala knjiga koju zovemo TRAVNIČKA HRONIKA (Dimitrijević 2010: 36). ♦ – Verujte, iako nikad ne razdvajam prošlost od sadašnjosti, danas teško čitam pisce od pre jednog veka; kod njih je i jezik, i stil, i kompozicija, i sve drugojače (Dimitrijević 2010: 111). ♦ – Vama je poznato da ja u pisanju ne pravim nikakve razlike između života u prošlosti i savremenosti [...] (Dimitrijević 2010: 113). ♦ Pisao sam o onome što se desilo pre stotinu i toliko godina, a što je preda mnom ipak bilo živo kao da je istinski i stvarni život, što je, u stvari, nekada i bio. Jer, između onog što se desilo u istoriji i onoga što se dešava danas, postoji samo jedna razlika – vremenska, drugih razlika ne može ni biti, jer su i to bili ljudi od krvi i mesa, koji su pod drugim društvenim uslovima, razume se, nosili svoju životnu problematiku, ličnu i kolektivnu, nosili svoj identitet, svoju ličnost, kroz taj kratki i ne uvek laki život (Dimitrijević 2010: 36).

15. U Andrićevom tumačenju triju vremenskih ravni – prošlosti, sadašnjosti i budućnosti dominira opozicija prošlost – sadašnjost, dok se budućnost pojavljuje samo u kontekstu ove korelacije. Andrićeva interpretacija vremena dolazi u dva oblika – kao vitalistička i stvaralačka. U vitalističkoj pisac posmatra svoj život i život drugih u vremenskoj perspektivi, a u stvaralačkoj ukazuje na odnos umjetnika prema vremenu.

Jedna od vitalističkih pozicija odnosi se na promjenu odnosa prema vremenu u podmaklim godinama zbog bolesti i liječenja – prije je strepio od najmanje praznine *u moru vremena*, a onda je došla faza u kojoj je to nestalo, kao i želja da se vrijeme skрати i ubrza.

Bolest i lečenje imali su dosta nekih neočekivanih posledica za moj organizam već dosada. Priroda mog sna i spavanja izmenila se potpuno. Nekad je san bio nešto izvan mene, kao neki neprijatelj kojeg je valjalo krotiti, moliti ga, laskati mu, pretiti. Sad je on deo mene, prirodna stvar sa kojom se prirodno sporazumevam i snalazim, bez poremećaja i trzavica. I moj odnos prema vremenu izmenio se. Pre sam strepeo od najmanje praznine u moru vremena, kao od ponora. Sad te praznine i ne osećam. Ide vreme, i ja sa njim; sve ima svoj čas i svoje mesto. Naročito nema one dosade ni onog nestrpljenja, ni želje da se skрати i ubrza vreme koje prolazi. Čemu ubrzavati dolazak trenutka koji i tako mora doći? Uopšte se moje misli sve manje kreću u budućnosti. Sav sam u sadašnjosti. Samo ponekad, ublaženo i nejasno, mislim na prošlost. I, začudo, ono čega se najčešće sećam i što bih želeo, kad bi se moglo, da vratim – to su letnji dani, sunčanja, kupanja i šetnje po šumama. To je sve (Andrić 1981/16: 152).

Ponekad mu se činilo da ljudski život nije ni prošlost, ni sadašnjost, već pomalo i jedno i drugo.

Gledamo se kao što nismo umeli da se vidimo, i govorimo jedno drugom ono što nismo stigli da kažemo. Plete se niz prizora, čitav život jedan koji nije prošlost, ali nije ni sadašnjost, nego pomalo i jedno i drugo. I to mi smeta da radim, kao što su mi nekad smetale i gonile me iz kuće žive i stvarne strasti (Andrić 1981/16: 552).

Iako se prema napisanim djelima dobija utisak da je Andrić sav u prošlosti (kao pisac istorijskih pripovjedaka i romana, prisno vezan za minula vremena), iako on prihvata činjenicu da je normalno da ljudi u sebi nose prošlost i razmiš-

ljaju o budućnosti, smatrao je opasnim i nezdravim da se živi bar i djelimično u prošlosti i budućnosti jer bi to značilo trovanje trenutka sadašnjosti, čime se ne spašava ništa od onoga što je bilo i što će biti.

Prirodno je da čovek nosi u sebi nešto od dana koji su prošli, prirodno je i da misli na budućnost i da mašta o njoj, ali živeti ma i delimično u prošlosti, ili u budućnosti, opasno je i nezdravo. To znači trovati trenutak u kome živimo, potkradati svoj sadašnji život, ne spasavajući ništa od prošlosti i ne radeći ništa za budućnost. (Andrić 1981/16: 278–279). ♦ I sam pisac istorijskih pripovedaka i romana, prisno vezan sa minulim vremenima, ja ipak nalazim da su ljudi suviše okrenuti ka prošlosti. Uzroci? Prvo, većina ljudi nema dovoljno snage ni istrajnosti da ispita i sagleda budućnost; drugo, sadašnjost je sva u pokretu, protivrečnostima i promenama. Jedino je prošlost bar prividno utvrđena i nepomična, i dopušta nam da na njenim polumračnim predelima smestimo veći deo svojih želja, pogleda, strasti i kajanja. I mi se, po nuždi, time obilno koristimo. Ali, ja osećam da to nije dobro ni pravo (Andrić 1981/16: 278–279).

Stoga čovjek treba da sav bude u sadašnjosti:

Najvećim i najboljim delom svoga bića, glavninom srca i razuma, čovek treba da je uvek i ceo u sadašnjem trenutku, u jedinom pravom i jedinom mogućem svom životu. Naravno, sve je to lako kazati³⁸ (Andrić 1981/16: 170),

tačnije treba da se čvršće veže za nju:

Trebalo bi da čvršće stojimo na tlu sadašnjosti i da se češće i smelije zalećemo u budućnost. Ali, to bi značilo isto što i ostvariti novog čoveka, jer budućnost je njegovo područje (Andrić 1981/16: 278–279).

Budućnost je u Andrićevom tumačenju trougla vremenskih planova manje prisutna jer je smatrao da je u životu čovjek više opsednut onim što je bilo i što jeste nego što treba da dođe: *Pa i čovek je u svakodnevnom životu više opsednut onim što je bilo nego onim što treba da dođe, a što je obavijeno velom neizvesnosti (Jandrić 1982: 53). Međutim, sve tri vremenske dimenzije čine život, neizbežni su dio sudbine i svijeta: A i šta je naš život [...] do uporna igra sa dobrom i zlom, sa prošlošću, sadašnjošću i budućnošću kao neizbežnim delovima sudbine i sveta (Jandrić 1982: 228).*

U trouglu vremena prošlost je pišćev dominantan predmet opserivanja³⁹. Ona je za Andrića isto što i ljepota za ženu, ona je njegov saveznik, to je ono što

³⁸ Druga varijanta glasi: *Dobro je i prirodno sećati se prošlosti i misliti na budućnost, ali živeti ma i delimično u budućnosti ili prošlosti – nezdravo je, čak i opasno. To znači kočiti i potkradati svoj sadašnji život, ne spasavajući ništa od prošlosti i ne čineći ništa za budućnost. Glavnim delom svoga bića, najboljim snagama srca i razuma čovek treba da je uvek i ceo u sadašnjem trenutku, koji je jedini pravi i jedini mogući život koji živimo (Andrić 1981/16: 170).*

³⁹ Za to je imao među piscima niz uzora, recimo: *Fokner je, na primer, držao stranu prošlosti, tvrdeći da ona ne samo što nije mrtva, već, u stvari, nikad nije ni prošla. Kafki*

ne prolazi, što nema reverzibilan karakter (pa da teče iz početka). Prošlost pisac ističe u prvi plan smatrajući da je svako dostignuće vezano na ovaj ili onaj način za nju i da se u opservaciji i tumačenju stvarnosti treba malo odmaknuti od nje da bi se, kao i u gledanju slika, bolje zapazile boje, prostor i oblici.

Ja sam pre svega pisac, a prošlost je za me isto što i lepota za ženu (Jandrić 1982: 39). ♦ Prošlost, to je, valjda, ono što ne prolazi! – reče Andrić (Jandrić 1982: 108). ♦ Sve može, osim da prošlost potekne iz početka (Jandrić 1982: 271). ♦ Moja je vrlina u tome [...] što sam prošlost prihvatio za saveznika (Jandrić 1982: 328). ♦ [...] kod mene ima izvesne sličnosti sa gledanjem slika: treba se malo odmaknuti da bi se bolje zapazile boje, prostor i oblici! (Jandrić 1982: 108). ♦ Svako ljudsko postignuće vezano je na ovaj ili onaj način za prošlost. Ona nas obuzima kao minulo vreme, kao ljudi koji su davno pomrli i od čije smrti svi mi pomalo živimo (Jandrić 1982: 71).

16. U odnosu prošlost ↔ sadašnjost ↔ budućnost Andrić ističe: **(a)** da su prošlost, sadašnjost i budućnost dijelovi beskrajnog vremena koji prelaze jedni u druge: Za mene su budućnost, sadašnjost i prošlost delovi jednog beskrajnog vremena u kome ono što mi zovemo prošlošću postaje začas sadašnjost ili budućnost – i obratno! (Jandrić 1982: 294); **(b)** da je sadašnjost nekad bila budućnost i da će se nekad zvati prošlost: A onda se setim da su i ta prošlost i ta budućnost sačinjene od neke i nečije sadašnjosti, da je i ova naša sadašnjost jednom bila budućnost i da će se nekad zvati prošlost – i svet mi dođe tesan i strašan kao kloпка (Andrić 1981/16: 65); **(c)** da je sadašnjost podložna mijenama svake vrste, sve dok se ne pretvori u prošlost: Redosled i kakvoća stvari koje su se nataložile i čine prošlost teško se i retko menja; sadašnjost je, naprotiv, podložna menama svake vrste, i to će trajati sve dotle dok se i ona, najzad, ne pretvori u prošlost (Jandrić 1982: 88); **(d)** da prošlost ima prednost u odnosu na sadašnjost:

– Prednost prošlosti nad sadašnjim trenutkom je u tome [...] što kod nje nailazimo na proverenu lepotu kakve ne može odmah biti u onome što j e nastalo danas ili juče (Jandrić 1982: 294).

se, opet, nikako nije sviđala sadašnjost. Prezirao ju je svim svojim bićem. Tek kad proučite celokupno njegovo delo, videćete zašto je on bio takav. Za njega je sadašnjost sablasna i sav je Kafka nekako u tom znaku. To se, pre svega, može videti u pišćevim dnevnicima koje mnogi istoričari književnosti smatraju njegovim najboljim delom, a i pisma su mu lepa, slična onima koje je svojevremeno pisao Flober... Vidite, ja se i sad sećam priče jednog Višegradanina o tome kako je služio u austrijskoj vojsci. On je svakog dana prelazio preko mosta idući na stražu. Svaki put, pričao mi je taj Višegradanin, bacao bih s mosta u vodu po jedan metak i tako odmogao Austriji! Zar to nije deo naše prošlosti, put na koji se uvek treba vraćati... (Jandrić 1982: 57). ♦ Ne zaboravite Jonsona, s kojim se ja ne slažem, ali ni Aurelija Augustina koji je davno kazao: „Što mi je sada jasno i očevidno, to je da ne postoje ni budućnost ni prošlost, i da se ne može s pravom reći: tri su vremena – prošlo, sadašnje i buduće, nego bi se možda moglo reći: tri su vremena – sadašnje u prošlosti, sadašnje u sadašnjosti, sadašnje u budućnosti.“ (Jandrić 1982: 294).

Andrić nije odvajao prošlost od sadašnjosti, između njih nije pravio veću razliku, već ih je smatrao jedinstvenom cjelinom. Stoga nije ni zapažao kada je prelazio iz jedne vremenske dimenzije u drugu.

Ako dobro promislim, vidim da nikada u svom radu nisam odvajao prošlost od sadašnjosti. Krećući se, i ne primetim kad prelazim iz sadašnjosti u prošlost ili obratno. Za mene je to jedan jedinstveni živi život moje zemlje koji prikazujem čas u sadašnjosti, čas u prošlosti. I ne pravim nikakve razlike. Jer, isti zakoni vladaju u sadašnjosti; menjaju se kostimi, naravi, običaji, govor, a život ostaje. Ne dvojim prošlost od sadašnjosti: čovek je čovek nezavisno od toga da li je on mrtav sto godina ili je i danas živ. Za mene je on bosanski čovek koga sam opisivao (Andrić 1994: 59–60).

Na samom TRAVNIČKE HRONIKE pisac je povezo prošlost i sadašnjost time što je napisao: *U Beogradu aprila meseca 1942. godine.* Ovom paratekstemom asocijativno je stvorio interakciju između vremena opisivanja i vremena događanja.

17. U vezi sa pitanjem prošlosti Andrić ističe da ona pripada samo njemu i da su minuli životi i događaji jedini koji uistinu postoje jer imaju svoje dimenzije i ne mogu slagati niti prevariti. Bez prošlosti on bi bio potpuni i pravi mrtvac.

Ono što je prošlo za mene je, u stvari, jedino jasno i jedino – moje. Minuli životi i događaji jedini su koji, uistinu postoje, jer imaju sve svoje dimenzije i ne mogu slagati ni prevariti; može se samo ljudski sud o njima menjati, ali oni sami ostaju takvi kakvi su, verni i jasni, nepromenljivi i večiti, posvećeni smrću i nestanku, a vezani za život zauvek i nerazdvojno (Andrić 1981/16: 79). ♦ Ne dolazi i neće doći. Ne znam zašto pogledam na sat. Nemoguće je da dođe. Od te nemogućnosti sačinjen je sav moj današnji život i svet. Tu je samo još u prošlosti. Bio bih zaista potpun i pravi mrtvac da prošlost ne postoji. Tako živim na ivici nepostojanja, to jest u prošlosti, i u pustinji mog punog saznanja da ona ne dolazi, da ne može, da neće nikada doći (Andrić 1981/16: 576).

Andrić se osvrće i na kritike da, zbog orijentacije na prošlost, nije moderan pisac:

– Meni su [...] mnogi prebacivali da nisam baš u najboljem savezu sa sadašnjošću i da se zato vraćam u prošlost. Ja mislim da to nije tačno. Pitanje je kako ko shvata prošlost (Jandrić 1982: 53). ♦ Ma, ostavite se Vi inata. Svet je surov. A što se prošlosti tiče, ako duže u njoj boravite, proglašiće vas za odsutnog... niste tobož savremeni i bežite od života! (Jandrić 1982: 109).

Pisac je vrlo često ukazivao na značaj prošlosti, smatrajući, između ostalog, da ona može pomoći u prevladavanju mnogih nesporazuma u savremenosti.

Znate, kad bi naš svet više znao o prošlosti, ja verujem da bi nestalo i mnogih današnjih nesporazuma. Mnoge pojave u kojima se sada govori, na žalost često s takvim površnim prilazom i neukošću da to zabrinjava, nisu nastale tek danas, već mnogo pre nas, i one se mogu ukloniti jedino dugim i strpljivim radom (Jandrić 1982: 55).

Njemu je posebno smetao negativan odnos nekih savremenika prema prošlosti, njeno zanemarivanje i ignorisanje⁴⁰.

[...] *ne mogu ostati ravnodušan kada kod nekog pisca, pogotovo kod onoga koji se odskora zakopitio pameću, naiđem na odvratnost prema prošlosti. Govorio sam vam o Vilsonu koji, opet, od prevelike ljubavi prema prošlosti ide u krajnost, pa veli: „Sadašnjost je krivokletnička, a ne prošlost“ (Jandrić 1982: 71). ♦ A potom je Andrić izrazio žaljenje što naša literatura svoje stranice najmanje posvećuje prošlosti, gde u književnosti sveta imamo sjajne primere: – Pogledajte samo Puškina, Valtera Skota, Viktora Igoa, Henriha Sjenkjeviča, da navedem samo nekoliko imena. A naša novija literatura većinom je okrenuta kritici perioda između dva rata ili Drugom svetskom ratu. Zato nije ni čudo što mladi smatraju da od tih dana počinje naša istorija... (Dimitrijević 2010: 113).*

Nije mu se sviđalo ni zapostavljanje prošlosti u školi.

– *Nevolja je – kaže Andrić zamišljeno – što se u našim školama zanemaruje izučavanje prošlosti. Ja sada zbog očiju sve manje čitam savremenike, ali baštinu i dalje proučavam i pratim. Dok u meni ima snage i života proučavaću prošlost, od koje, na žalost, naš svet beži, a to je upravo osobina perifernih ljudi (Jandrić 1982: 57).*

On je isticao da se prošlosti ne treba stidjeti⁴¹ i da neki koriste prošlost da bi nešto negirali što je prije njih nastalo⁴².

Slušam ponekad na radiju redovnu emisiju „Stvaraoci i dela“. Tu je često govor o naučnicima ili umetnicima koji su živeli neshvaćeni i umrli nepriznati. Autori tih čitulja govore tronuto i sentimentalno, ali obično s visoka, kao pronicljivi kritičari prošlosti i hrabri osvjetnici „stvaraoca“ o kome je toga dana reč. Tako ti nesrećni stvaraoci iz prošlosti imaju dve nesreće: prvo, svoj tragični stvarni život u prošlosti; i drugo, svoju tragikomičnu biografiju pred današnjim slušaocima radija (Andrić 1981/16: 305).

⁴⁰ Sam Andrić se plašio osude savremenika zbog njegovog čestog vraćanja prošlosti: „Za to je osuđivao i sebe kao pisca, koji se stalno vraćao u prošlost, plašeći se osude savremenika [...]“ (Dimitrijević 2010: 141).

⁴¹ Što se vidi i iz sljedećeg razgovora sa Ljubom Jandrićem:

– Jedikule je zatvorena za posjetioce.

– *To se Turci sigurno stide svoje prošlosti. Zašto da se stide? Pa, molim vas, sve su imperije imale svoja gubilišta i tamnice. Bez toga nisu mogle ni steći ni održati glas velike sile. Pa ni crkva u stvaranju svoje „duhovne imperije“ nije, na žalost, imala nimalo mekše srce. Rekao sam mu da sam u Brusi, kako mi je savjetovao, posjetio Muratovo turbe; tu nigdje nije napisano da je Murat poginuo na Kosovu, a čovjek koji nam je tumačio mezare Bajazitovih žena reče da nije siguran da su to Lazareve kćeri.*

– *E, to kod Turaka ne valja. Kriju, neće da priznaju, a to je osobina duhovno skučenog sveta (Jandrić 1982: 273).*

⁴² Imao je u vidu birokrate kojima je potrebna prošlost da bi negirali sve što je nastalo pre njih, čak i samu istoriju (Jandrić 1982: 109).

18. O istoriji Andrić je često pričao sa euforijom⁴³. Iako ciklično ponavljanje događaja leži u osnovi njegovog viđenja istorije, ona za njega nije predstavljala ponavljanje prošlosti, već *pokušaj da se obnovi igra*. Andrić nalazi dvije mrlje u istorijskoj nauci: kratkovidno i skućeno gledanje i proizvoljnu procjenu već utvrđenih vrijednosti. Smatrao je pravom istorijom samo ono u šta *nije bilo moguće smjestiti naše zasluge*.

Za mene istorija nije ponavljanje prošlosti; pre bi se to moglo nazvati pokušajem da se obnovi igra. Kratkovidno i skućeno gledanje na vreme i prostor, gde se svetovi u koje bi trebalo verovati, ruše i ponovo stvaraju, i proizvoljna procena već očvrslih vrednosti, dve su osnovne mrlje koje mi, pojedinci, unosimo u naša rasuđivanja o istoriji, grčevito se boreći da za sebe obezbedimo što veći komad zemlje i neba. Zato je najbliža istini povest o onim minulim vekovima i podmaklim razdobljima u koja je nemoćno smestiti naše zasluge. Znate, veliki kineski pisac Lu Hsin ne bi se složio sa mnom. On veli: Nema smisla živeti u prošlosti... nada leži u budućnosti“. Na drugoj strani, Borhes će tvrditi sasvim drugačije: „Sadašnjost je neodređena, budućnost je realna samo kao sadašnja nada, prošlost je realna samo kao sadašnja uspomena“ (Jandrić 1982: 190).

Tvrdio da je u Evropi teško naći zanimljivije područje od Bosne, koja je neiscrpno vrelo za generacije i generacije pisaca.

– Teško je u Evropi naći zemlju koja bi bila tako zanimljiva kao što je Bosna. Uplitanje svetova, sukobi, sudbine i zbivanja – sve je to podizalo deo po deo ove balkanske zemlje. U narodu sam zabeležio rečenicu koja bolje od svih istorijskih i socioloških rasprava govori o Bosni i njenoj prošlosti: „Otac mi klanja, majka mi se krsti, a ja gledam pa se kamenim!“ Eto, to je povest Bosne. Reč je o vremenu kad čovek nije bio siguran u kojoj će se veri roditi, a u kojoj umreti. Ako pođete za njenim imenom, ko zna na šta ćete sve naići (Jandrić 1982: 179). ♦ Istorijska prošlost moje zavičajne Bosne je neiscrpno vrelo i za nove naraštaje pisaca koji će, uveren sam, proširiti još više svoje horizonte na polju literature... (Dimitrijević 2010: 44).

Za izradu istorijskih romana tipa TRAVNIČKE HRONIKE Andrić je smatrao veoma važnim rad u arhivama, pri čemu je izražavao žaljenje što neki gledaju na arhivistiku kao na sluškinju istorije: *Unositi svetlost naučne istine u događaje prošlosti, znači služiti sadašnjosti. Stoga arhivska dokumenta nisu mrtva, siva i uzaludna... (Dimitrijević 2010: 82)*. Andrić je ukazivao i na važnost arhiva za buduće naraštaje: [...] *bilo bi poučno za buduće generacije da saznaju kako se arhivske građe i svoje vizije može napisati istorijska hronika (Dimitrijević 2010: 26)*. On je isticao znanje stranih jezika kao bitnu pretpostavku za prikupljanje i obradu istorijske građe.

⁴³ „Ivo je danas imao izgleda neku vrstu euforije razgovora o istoriji i istorijskim temama, što sam i ranije u nekoliko mahova doživljavao, i uvek verovao da je to posledica njegovog svežeg traganja po arhivama i enciklopedijama radi nekih proveravanja materijala koji bi da koristi za neko svoje delo, neku svoju ličnost, mada mi je samo jednom, koliko se sećam, tako nešto sam kazao, priznao. Danas je posebno bio oran za takav razgovor [...]“ (Paunović 2004: 34–35).

– *Ja sam [...] kao diplomatski službenik ili radoznao turist dosta putovao po stranom svetu i morao sam se često služiti stranim jezicima. Pored diplomatske službe, znanje stranih jezika znatno mi je pomoglo u traganju za izvornom građom o istoriji Bosne; ja sam dobar deo mladosti i života proveo po arhivama i bibliotekama u Budimpešti, Krakovu, Carigradu, Beču, Rimu, Vatikanu, Madridu, Berlinu, Parizu i drugim gradovima Evrope* (Jandrić 1982: 184–185).

Rad u arhivi smatrao je važnim dijelom pisanja književnih djela na istorijske teme:

– *Ne sviđa mi se to vaše cunjanje po mojoj prošlosti – reče smijući se. – Ali moram priznati: kad neko cunja po arhivima, ne mora uspeti, ali ako ne cunja, ni slučajno mu se ne može desiti da uspe. Eto, vidite, ja sam pisao i prikaze o pozorišnim predstavama, ja sam se u mladosti, doduše kao amater, bavio i glumom, i ko će znati šta sve nisam pokušavao. To je prirodno za mladog čoveka. On je kao iskrčena njiva: treba mnogo semena baciti da bi se videlo koje žito najbolje uspeva* (Jandrić 1982: 375).

Andrić je tvrdio da je novim generacijama pisaca mnogo lakše prikupljati istorijsku građu jer su im dostupni različiti izvori (enciklopedije, zbornici, naučni radovi, leksikoni, prepiska i dr.) do kojih je u vrijeme pisanja njegovih velikih romana teško bilo doći.

U vezi sa odnosom umjetnika i vremena Andrić je smatrao da je, možda, dobro da umjetnost poriče vrijeme.

A ko će znati – sliježe ramenima Andrić – kad je umetnost u pitanju možda treba poricati vreme. Otuda sam sve više sklon da poverujem Sartru koji tvrdi da je vreme samo jedna iluzija i ništa više, da je budućnost, u stvari, neobičan aspekt prošlosti u čovekovim očima (Jandrić 1982: 190).

Razliku između pisca i istoričara Andrić vidi u tome što istoričar dolazi na kraju čina da bi prebrojao mrtve i ubilježio ime pobjednika, a pisac je taj koji daje pouku i pomaže ljudima *pre zla*.

Za mene mnogi kažu da sam pisac-istoričar. [...] Međutim, istoričari dolaze na kraju čina da bi prebrojali mrtve i ubeležili ime pobjednika – razume se da neko mora i to, ali pisac je taj koji daje pouku i pomaže ljudima pre zla. Čini mi se da se tu negde krije moć i nemoć književnosti. A dokle god traje svet biće zla i potrebe da se branimo od njega. U namerama čovekovim da se odupre sili i poniženjima svake vrste, literatura može mirne duše da kaže da je najmanje grešila (Jandrić 1982: 39)⁴⁴.

Andrić je zastupao stav da pisac mora biti realan u procjeni svoga djela i da je vrlo opasno izgubiti mjeru u vrednovanju sopstvene veličine⁴⁵.

⁴⁴ Meša Selimović je jednom rekao Andriću ovo: „Ti si nam, Ivo, među prvima podmetnuo prošlost kao pokajanje, ti i Isidora!“ (Jandrić 1982: 271).

⁴⁵ Otud i ovakav kritički sud, a u vezi sa objavljivanjem knjige o Desanki Maksimović, koju je smatrao dobrom pjesnikinjom: [...] *pitam se da nije ta knjiga o njenom životu i delu došla pre vremena? Morate da me razumete, jer ste i sami pisac. Ne mogu se sa živim čovekom praviti književni opiti. Vi znate da u svakom mom književnom delu ima*

– *Moja je vrlina u tome što sam celog života znao da se divim drugima – nikad sebi, i da cenim lepotu već stvorenih i potvrđenih dela koja su grejala dušu mnogim ljudima pre mene; [...] U početku, još u doba mojih prvih književnih pokušaja, kad god bih u sebi osetio pomaljanje uzvišenosti znao sam da su me uhvatili u krivnji i crveneo sam od stida, kao hanumica. Tako su počinjali moji obračuni sa sobom. Lasno je hvaliti se, najteže je biti svoj sudija!* (Jandrić 1982: 328).

Ublaženo (modalno) tvrdio je da je u pričama, usmenim i pismenim, i sadržana prava istina čovječanstva:

Možda je u tim pričama, usmenim i pismenim, i sadržana prava istina čovečanstva. I možda bi se iz njih mogao bar naslutiti, ako ne i saznati, smisao te istorije. I to bez obzira na to da li obrađuju prošlost ili sadašnjost (Andrić 1981/12: 70).

19. Bitna Andrićeva orijentacija u TRAVNIČKOJ HRONICI, tipična za čitavo njegovog stvaralaštvo, jeste indukcija: izvođenje iz pojedinačnih slučajeva opštih zaključaka, generalizacija individualnog, izvlačenje iz konkretnog šireg smisla. Taj postupak Andrić primenjuje i u autorecepciji TRAVNIČKE HRONIKE te posebno ističe potrebu:

a) izdizanja pisaca iznad lokalnih okvira

Svaki čovek ima svoju zemlju gde polaže ispit svog života. Nije važno zove li se Travnik, Rim, Pariz ili Carigrad. Ako pisac uspe da iz tog kraja izvuče širi smisao, znači da je uspeo u svom poslu. U protivnom slučaju ostaje lokalni pisac“ (Dimitrijević 2010: 43).

b) traženja opštih vrijednosti

Kad i o sitnim stvarima pišete, njih treba podići na nivo opštih vrednosti života. To je jedan od osnovnih zahteva umetnosti (Jandrić 1982: 368).

c) nalaženja mjere

Ali, sve što pišete ili nameravate napisati trebalo bi da ima neku urođenu meru. Ja sam ta iskustva sticao u mucu, nisam imao od koga da učim. Mihi je imao pravo kad mi je jednom kazao: „Kad sve saberem, vi mi nekako izgledate kao samouk!“ Pa i jeste tako (Jandrić 1982: 368).

20. Važan Andrićev narativni postupak je oživljavanje⁴⁶, za koji sam pisac kaže:

ponešto lično, pomalo i biografsko. Pa kako sam je uvek pisao istinu, bilo da je reč o prošlosti ili savremenosti, eto dovoljno materijala za moje buduće biografe (Dimitrijević 2010: 107).

⁴⁶ „Na pitanje jedne mlade nastavnice da li je TRAVNIČKA HRONIKA radena na osnovu istorijske građe ili je samo dočarana atmosfera vremena, on joj odgovara da je istorijska dokumentacija bila samo okosnica. Oko nje je upeo što je godinama saznavao, slušao i video o životu naših ljudi iz prve polovine prošlog veka, naših ljudi uopšte. No to nije sve. Andrić nastavlja: *A samo po sebi se razume da je tada trebalo tek oživeti sve te ličnosti, dati im lične karakteristike i temperament, što se iz istorijskih podataka ne vidi i što je zaista trebalo dočarati. A to i jeste pravi posao svakog pripovedača i roman-sijera, pa sam ga radio kako sam mogao i umeo*“ (Mučalica 1989: 305).

Tome treba dodati, naravno, i sve ono što čovek mora da učini da bi sve te ljude, koji su mrtvi i koje nisam poznao – postavio na noge da stoje, da hodaju, da govore i da delaju. Trebalo im je na neki način udahnuti dušu, a to i jeste možda najteži deo posla, jer bi inače čitali istoriju koja govori da je od 1806. do 1814. bio taj i taj konzul, a ne bismo čitali roman koji treba da nam kaže i nešto više (Dimitrijević 2010: 36).

Svaku svoju priču Andrić je oživljavao nekim podatkom, ličnim doživljajem (Radujkov 1976: 126).

21. U šturom komentaranju dijelova i elemenata TRAVNIČKE HRONIKE najviše je govorio o Travniku i pojedinim likovima.

22. Travnik, u kome se odvajaju događaji iz HRONIKE, bio je rodno mjesto koje Andrić nije ni zapamtio jer ga je gotovo odmah nakon rođenja napustio. U taj grad se vratio ne svojom voljom – interniran je u njega nakon puštanja iz mariborske kaznionice (proveo je oko osam mjeseci u zatočeništvu u Mariboru – od sredine avgusta 1914. do sredine marta 1915)⁴⁷. Ali kada je taj grad ušao u njegovu *unutrašnju radionicu*, on ga je

[...] zavoleo tako vrteći se neprestano oko istih kuća, istih brežuljaka, iste reke, dok sve to nije počelo da govori, da se kreće. Koliko sam u tome uspeo, mogu da sude sami čitaoci. Ali da sam se trudio, to mogu opet da kažem, jer sam se na taj način nekako srodio sa ovim gradom, koji sam, u stvari, iako sam u njemu rođen, malo poznao“... (Dimitrijević 2010: 36).

Kao i na drugim mjestima, Andrić generalizuje Travnik i izvlači opšti zaključak:

Mislim da čovek piše o svojoj „maloj domovini“ iz jednostavnog razloga što je bolje poznaje. I nije rečeno da sve što piše mora imati lokalnu boju. Jedno lice iz moje TRAVNIČKE HRONIKE kaže: „Ovo nije Travnik, već Pariz, Jerusalem“. Svaki čovek ima svoju zemlju gde polaže ispit svog života. Nije važno zove li se Travnik, Rim, Pariz ili Carigrad [...] (Dimitrijević 2010: 43).

On, između ostalog, ukazuje na sličnost između Travnika, s jedne strane, i Bosne i Balkana, s druge: *Sva je Bosna slična Travniku. Uostalom, ceo Balkan je takav (Jandrić 1982: 433).*

⁴⁷ U razgovoru sa Ljubom Jandrićem Andrić ovako opisuje dolazak u Travnik i prve utiske o njemu: *Zamislite sužnja, uz to još i bolesnog mladića, koji je doputovao u Travnik, sam, bez prebijene pare u džepu i bez ikoga svoga u gradu u kome je rođen. Na ulazu u varoš zanela me ova slika kojoj sam ostao dužan sve dok knjigu nisam napisao: kad bolesnog i uvređenog čoveka zanese neka slika, ona ostaje kao trajan pečat sve dok u vama ima života! Zamislite tog istog mladića koji docnije nekoliko puta dolazi u Travnik, opet sam, s beležnicom u ruci, luta ulicama i pred radoznalim svetom unosi podatke o varoši, vezirima, džamijama, nazivima ulica i zgrada. Bojao sam se da mi štogod ne prokame. Petnaest godina nosio sam prtljag svojih papira, a onda u Beogradu, u doba okupacije, počele su strahovite muke pisanja. Najteže je bilo prikazati ljude, njihovu meru i granicu, preneti u roman boju i nasleđe kasabe (Jandrić 1982: 173).*

Andrić ističe da je kod Giljferdinga⁴⁸, našao interesantan opis Travnika, koji je ruskom putopiscu ličio na dekorisanu pozornicu:

– *Kod Giljferdinga sam – nastavih sa svojim sada već ne i okolišnim pitanjem, naišao na dosta zanimljiv opis Travnika, koji ruskom putopiscu liči na dekorisanu pozornicu.*

„Na jednom mjestu, gdje put čini okuku, neočekivano nas iznenadi divan prizor. Kao iz zemlje, naglo nas zabljesnuše sjajne konture zidova i minareta, koje opazismo pred sobom – poprijeko u klisuri. Ova slika je upečatljivo bljesnula pred našim očima. Građevine, osvijetljene suncem u zalasku, tako su izrazito odskakale od tamne klisure da mi se činilo kao da se pred nama podigla dekorisana pozornica“ (Jandrić 1982: 174).

ali se čudi da ovaj putopisac nije zapazio neke važne detalje:

[...] *gotovo je neshvatljivo da taj isti Giljferding među onolikim kulturnim blagom u Travniku zapazi samo nekog tamo bezveznog bega i njegovu kuću. To su, bezmalo, jedine stvari koje su mu se dopale u starobosanskom vezirskom gradu. Prosto da čovek ne poveruje. Mogu, eto, i putnici, uz to još i od pera, da ne vide ono što se ni u snu ne bi smelo preskočiti* (Jandrić 1982: 174)⁴⁹.

⁴⁸ Njega ne pominje Šamić (1962).

⁴⁹ U zabilježkama za pripremu doktorske disertacije Andrić se na nizu mjesta vraća na Giljferdinga. Recimo:

– *Nećete mi verovati, ovde je, baš u Kiseljaku, pre nas, davne hiljadu osam stotina pedeset i neke boravio Aleksandar Giljferding. I znate li šta je, otprilike, napisao: „Možda će i ovde nekad procvetati život, možda će se podići hoteli i otvoriti dućani“. Ovaj pronicljivi putnik pogodio je mnogo toga. Da on kojim slučajem ustane iz groba i ponovo dođe u Bosnu, pa da navrati i u Kiseljak, uverio bi se da nije imao pravo na sumnju i da su se skeptična predviđanja njegova ostvarila posve. Eto još jednog primera koji govori o tome kako literatura može da otvori vrata budućnosti pre svih i svakoga* (Jandrić 1982: 172).

Od srca smo se smijali, kad je stao da nam iznosi anegdotu o jednom starom bosanskom konačištu:

– Ko zna, možda je baš ovde, pred sjemečkim hanom ruski putopisac Aleksandar Giljferding, sredinom prošlog veka vodio onaj čudni razgovor s handžijom. Taj dijalog pruža pravu sliku ondašnjeg materijalnog i duhovnog stanja koje je vladalo u Bosni. Tek kad se uzme u obzir da se to zbilo uoči sloma Otomanske Imperije, moguće je shvatiti taj neverovatni razgovor između jednog stranca i domaćeg konakdzije. Nisam posve siguran da li ću vam izneti sve pojedinosti, ali kod Giljferdinga možete naći to mesto. Dakle, pojavi se pred veče ruski putnik i onako s konja upitaće vlasnika:

– Imate li konak?

– Ima! – odgovoriće handžija.

– Ima li buva?

– Ima! Đe ste još u Bosni vidjeli konak brez buva!

– Uh!

– Onda spavaj napolju, tamo ih nejma!

Poznato je kako je vezirov grad Andrić opisao u romanu: stara bosanska varoš ukazala mu se kao upola rasklopljena knjiga:

*Njihov grad, to je u stvari jedna tesna raselina koju su naraštaji s vremenom izgradili i obradili, jedan utvrđen prolaz u kom su se ljudi zadržali da žive stalno, prilagodavajući kroz stoleća sebe njemu i njega sebi. Sa obe strane ruše se brda strmo i sastaju pod ostrim uglom u dolini u kojoj jedva ima mesta za tanku reku i drum pored nje. Tako sve liči na **napola rasklopljenu knjigu** na čijim su stranicama, s jedne i druge strane, kao naslikani, bašte, sokaci, kuće, njive, groblja i džamije (Th-Gralis),*

a u razgovoru sa Ljubom Jandrićem predstavio ga je u istorijskoj perspektivi:

– *Stotinu pedeset i tri godine stolovala je vezirska uprava u ovoj varoši; od 1697. sve do 1850, čini mi se. Prvu vezirsku stolicu preneo je ovamo Halil-paša, jer su Sarajevo spravile sa zemljom čete Eugena Savojskog. U vreme vojnog jačanja Bosne u Otomanskom Carstvu, Ferhat Sokolović, prvi paša bosanski, preneo je namesničku stolicu iz Travnika u Banju Luku, a Šahin-paša ju je docnije vratio u Travnik. Od tada se tu izmenjalo blizu osamdeset vezira, što znači da uprava jednog vezira nije u proseku trajala ni pune dve godine.⁵⁰ Nikad se nije moglo znati čiji će se konci smrsiti nad vezirovom glavom. Neki nisu ni osvanuli u Travniku, a već su bili smenjeni. Tako je jedan došao do Priboja i tu ga je stigao sultanov ferman kojim mu je javljeno da je smenjen i da se odmah vrati u Stambol. Pa su Travničani uz kahvu zbijali šalu: „Koji je vezir najbolji?“ – „Najbolji je onaj što se iz Priboja vratio!“ Uopšte uzevši, u Turskoj se kratko ostajalo na vlasti. Takve su bile prilike u carevini: dosta stvari počivalo je na ogovaranjima, mitu, spletkama, tako da ničija glava nije bila sigurna. Inače, Omer-paša Latas je, kako kažu istoričari, pokorivši kapetane, 1850. godine vratio vezirsku stolicu iz Travnika u Sarajevo. Tako je Saraj, kako su ga Turci zvali, najposlije i zvanično postao glavni grad bosanskog alajeta koji je ulazio u sastav moćne Otomanske Imperije (Jandrić 1982: 175–176)⁵¹.*

– Dobro, namestite mi ležaj u dvorištu! A imate li šta za jesti?

– Ima, bolan, što god želiš!

– Ima li mleka?

– Jok, nejma!

– Pa eno krava tamo!

– Ko će, bolan, u ovo doba krave musti!

– Ima li mesa?

– Jok, nejma!

– Pa šta onda imate?

– Ima svašta, bolan, kad ti kažem!

– Pa šta to svašta imate?

– Pa ima, eto... somuna i rakije! (Jandrić 1982: 216).

⁵⁰ U razgovoru sa pojavljuje gotovo ista izjava: *Jer poznato je, na primer, da je prošečan vek vladavine travničkih vezira bio svega nešto više od dve godine* (Jandrić 1982: 153).

⁵¹ Više o Travniku u djelima Iva Andrića v. Popadić 1980.

23. Neki motivi iz HRONIKE su za Andrića toliko značajni da ih ponekad smješta u aktuelna zbivanja oko sebe. Takva je, recimo, *Lutvina kahva*⁵², o kojoj pisac govori u vezi sa nazivom novih hotela u Višegradu i Travniku:

– *Šta im bi* – reče kad se odmakosmo od prozora i sjedosmo na divan – *da ovom hotelu nisu dali ime Lotikin hotel. Nemci bi jedva dočekali da upotrebe ime sa glasom prošlosti. Takav propust, videćete, napraviće i Travničani sa svojim hotelom.*

Hotel „Orijent“ u Travniku. Andrić je žalio što ovaj hotel nije dobio ime „Lutvina kahva“ ili „Pod lipom“, „Sofa“ ili „Konak“ (Jandrić 1982: 199)⁵³.

24. Pošto je jedna od centralnih Andrićevih tema Bosna i budućući da je radnja romana smještena u njoj, Andrić će joj se vraćati u autopercepciji TRAVNIČKE HRONIKE i drugih djela. On će, recimo, konstatovati:

– *Nije potrebno isticati da je skoro ceo moj književni rad vezan za Bosnu kojoj mnogo i danas dugujem. Istorijska prošlost moje zavičajne Bosne je neiscrpno vrelo i za nove naraštaje pisaca koji će, uveren sam, proširiti još više svoje horizonte na polju literature...* (Dimitrijević 2010: 44).

– *U moje vreme* – kaže Andrić – *Bosna je drugačije izgledala. Svud su bili samo crni krovovi sačinjeni od trave, suve paprati ili šindre. Beda je bila domaćin na svakom ili gotovo svakom ognjištu. Niko nije davao, samo se uzimalo. U narodu se govorilo: „Turčin ćordom, fratar torbom!“ (Jandrić 1982: 171).*

25. U TRAVNIČKOJ HRONICI postoji stotinjak likova, koji se mogu podijeliti na dvije opozicione grupe – domaći ljudi i stranci. Domaći dolaze u tri skupine: konfesionalno-etničkoj (muslimanska, jevrejska, katolička i pravoslavna), administrativnoj (u turskoj upravi i vojsci) i konzularnoj (pomoćno osoblje u konzulatima). Tri su osnovne grupe stranaca – Turci (veziri), Francuzi i Austrijanci. Sporedni skup čine Italijani, Mađari, Poljaci i dr. Globalno svi likovi obrazuju sedam grupa: 1. O s m a n l i j e, p r i p a d n i c i v l a s t i i u p r a v e – a) sultani Selim III), b) veziri – Husref Mehmed-paša (zvani Topal-paša, prvi vezir), Ibrahim Halimi-paša (drugi vezir), Siliktar Ali-paša

⁵² „Setivši se da je Andrić Lutvinom kahvom započeo i završio TRAVNIČKU HRONIKU saznajem od Gafića da je naš nobelovac posle obilaska svog rodnog grada u jesen 1962. godine ovde svratio da se odmori u bašti pored „plave vode“. I dok je iz fildžana nalivao i pio crnu kafu, raspoloženi Ivo Andrić, ispod hladovitog i hućnog izvora Šumeća, pričao je okupljenim meštanima o istorijatu nastanka svoje TRAVNIČKE HRONIKE [...]“ (Dimitrijević 2010: 34).

⁵³ Drugi objekat nije vezan za TRAVNIČKU HRONIKU – Andrićeva rodna kuća, ali piščev stav prema njenoj obnovi pokazuje koliko je bio skroman: „*Ali* – dodade – *što se tiče moje rodne kuće, već sada sam uveren da su pogrešili u dvema stvarima, iako znam da tako mora da bude: prvo, kao što se zna, ja sam rođen u sirotinjskoj kući, a ovo što oni prave daleko je od bede; drugo, gde ste videli da kafana ide zajedno s bibliotekom? Nije moje da kudim i da se zameram ljudima. Bojim se. Neki đavo mi ne da mira. Kafana će biti uvek puna, biblioteka prazna* (Jandrić 1982: 379–380). O Memorijalnom muzeju I. Andrića u Travniku v. Topalović 1978.

(novi (treći vezir), **c**) paše, begovi i dr. turski dostojanstvenici – Abdulah-paša Defeterdarija, Sulejman-paša Skopljak (vezirov ćehaja), Hamdi-beg Teskeređić, Junuz-beg (silahdar), Mustaj-beg Miralem, Nail-beg (derventski kapetan), Resim-beg (travnički kajmakam), Sulejman-beg Ajvaz, Tahir-beg (zvani Bunar efendija, vezirov tefterdar), Ahmet-beg Cerić (novski kapetan), age – Ibrahim-aga (kantardžija), drugi – Karahodža, Kapidžibaša, Ekrem (vezirov dželat), Baki (zvani Kaki; haznadar), Ibrahim hodža (vezirov prijatelj), kavaz Husein, Behdžet (komandant vezirove pratnje), Abduselam efendija (travnički muderis), Asim-efendija (zvani Peltek (tefterdar kod Ali-paše), Ibrahim efendija; 2. F r a n c u z i – konzuli, članovi njihovih porodica i konzularno osoblje: Žan Baptist Etjen Davil (Jean Baptiste-Etienne Daville, francuski generalni konzul), gospođa Davil, Pjer (Davilov sin), Žan-Pol (Davilov sin), Žil-Fransoa (Davilov sin), Auguste-Francois-Gerard (Davilov novorođeni sin u Travniku), Evgenija-Stefanija-Anuncijata (Davilova kćerka, rođena u Travniku), Amede Somet Defose (Amedee Chaumette des Fosses, francuski vicekonzul), Arnaut (pomoćno lice), Munib Mundara (vrtlar), drugi Francuzi: general Marmon, Pepen (pustolov, francuski putnik iz Krakova), Pukvil (Davilov francuski saputnik), Žak Fresine (francuski trgovac u Sarajevu); 3. A u s t r i j a n c i i o s o b l j e a u s t r i j s k o g k o n z u l a t a – potpukovnik fon Paulić (novi austrijski konzul), pukovnik Jozef fon Miterer (carsko-kraljevski generalni konzula), Petar Markovac (dnevničar u konzulatu), Ahmet (kavaz Austrijskog konzulata), Franc Vagner (konzularni činovnik), Lucija (kuvarica, Mađarica u Austrijskom konzulatu), Agata (kćerka konzulova), Ana Marija (konzulova supruga); 4. l j e k a r i – Đovani Mario Kolonja (titularni ljekar Austrijskog konzulata), Mordo Atijas (travnički apotekar), fra Luka Dafinić (ljekar iz samostana Guća Gora), Ešref-efendija (vezirov ljekar); 5. p r e v o d i o c i – Nikola Rota (tumač austrijskog konzulata), Davna (Cesar D’avenat), Rafo Atijas (tumač francuskog konzulata za ilirski jezik); 6. d r u g i s t r a n c i – Lorenzo Gambini (pustolov sa ženom i kćerkom, poturčeni alzaški Jevrej in Mendelshajm); 7. d o m a ć i l j u d i – **a**) muslimani: Bekri-Mustafa, Ibro Žvalo, Krdžalija (trgovac oružjem), Ludi Švabo, majstor Hamid (berber), Mehmed Brko (iz Davnine službe), Murat Hodžić (zvani Ljulj-hodža), Musa Pjevač, Salko Maluhija (berberski šegrt), Telal Hamza, **b**) katolici: Anđa (Lucijina sestra), Kulier (iz Fojnice), fra Martin Dembić Dembo (eksgvardijan samostana u Gučkoj Gori), fra Mijat (zvani Kolar (župnik u Orašju), fra Mijat Baković (kapelan u Orašju), fra Luka Dafinić, fra Ivo Janković (dolački gvardijan), fra Julijan Pašalić (iz franjevačkog samostana Guća Gora), Jelka iz Doca (kćerka trgovca), Matišićka (babica iz Gornjeg Doca), **c**) pravoslavci: jeromonah Pahomije, mitropolit Kalinik, pomoćni episkop vladika Jaonikije, jeromonah Pahomije, Pero Kalajdžić, Petar i Jovan Fufić (trgovci), Tanasije (rakijski majstor Marko iz Džimrija (gatar i prorok), **d**) Jevreji: Josif Baruh (kod njega Davil odsjeda po dolasku u Travnik), Juso Atijas (travnički trgovac), Mazalta (Benci-

onova snaha), Pardo (splitski Jevrej), Rafo, Atijas, Salomon Atijas (stric Rafa Atijasa).

Mogu se izdvojiti i druge grupe: konzuli (Davil, von Miterer, fon Paulić), konzularno osoblje (prevodioci Cesar d'Avenat Davna i Nikola Rota, „mladi konzul“ Defose i dr.), ženski likovi (Ana Marija, gospođa Davil, Jelka, Agata – kći Ane Marije, žena Bekri-Mustafe, nevjesta Mustajbega Miralema i dr.), čudni, neobični gosti – „brodolomnici uzburkane Evrope“ (Italijan Lorencio Gambini, Jevrej in Ismail Raif, Pepen iz Varšave), domaći egzotični tipovi (Murat Hodžić zvani Ljulj-Hodža, Mehmed-Brko, Tanasije – „majstor za kazan i raki-ju“, Marko iz Džimrija – „božji čovek i vrač“) „balkanski sanjari“ (kako ih je Andrić jednom nazvao, tipa Muse Pjevača, Hamze telala i Ljulj-hodže) i mar-kantne ličnosti (Abdulah-paša).

Jedni likovi su kolektivni, drugi individualci. Od njih Ivo Andrić podvr-gava (post)autopercipiranju samo neke (u romanu bliže odslikava oko šezde-set). Dominantan kolektivni lik u autorecepciji su Travničani. Oni su ovako viđeni:

– Vezirski vakat – objašnjava mi Andrić – ostavio je dubok trag u ljudima ove varo-ši, tako da se Travničani i danas osvrću oko sebe pre nego što stupe u razgovor s vama, i tada divane tiho i s vidnim oprezom. Onako kako se nekad govorilo stotinu pedeset i tri godine – okrenute glave i s prstom na ustima – govore ljudi, s malim razlikama, i danas. A kako i ne bi kad su njihovi preci svojim očima gledali kako Dželaludin-paša seče šezdeset najviđenijih bosanskih begova dovedenih na prevaru. Međutim, i vezir je imao svoje vezire: to su bili begovi, paše, kapetani i drugi muslimanski prvaci. Vezir je mogao ostati samo dva dana u Sarajevu, centru begovata i begovske oligarhije, a već treći dan je morao natrag u Travnik (Jandrić 1982: 176),

a u romanu su na sljedeći način opisani:

Tu, na vodi, tajanstvenoj, nestalnoj i moćnoj stihiji, rađaju se i umiru naraštaji Travničana. Tu oni rastu, slabunjavu i bledoliki, ali otporni i svemu dorasli; tu žive, sa vezirskim Konakom pred očima, gordi, tankovijasti, gizdavi, probirači i mudrice; tu posluju i stiču ili sede dokoni i sirotuju, svi uzdržljivi i oprezni, ne znaju za gla-san smeh, ali umeju da se podsmehuju, malo govore, ali vole da šapatom ogovaraju; i tu se sahranjuju, kad im dođe vreme, svaki po svojoj veri i svojim običajima, u pod-vodna groblja, praveći mesta novom, sličnom naraštaju (TH-Gralis).

Pisac je u autorecepciji posebno isticao konzule. Evo kako je, recimo, oka-rakterisao francuskog konzula Davida (u romanu ga naziva Davilom):

– Francuski konzul zvao se David, a ja sam ga malo prekrstio zbog rodbine, a i prin-cipa da se klonim autentičnih imena. Težak je bio njegov položaj u Travniku, gde mu je bilo suđeno da ostane šest do sedam godina. Tu, u dolini Lašve, rađala su mu se i umirala deca. Imao je tuce dece. Kad je Napoleon pao, on je nekako uspeo da ostane u službi kod burbonske vlade i da bude naimenovan za konzula u Smirni. Upravo negde u to doba došlo je u Smirni do pokolja između Turaka i Grka. Grci su bili u manjini i veoma su stradali. Oko stotinu i pedeset do dve stotine Grka sklonilo se u francuski konzulat, i David je morao da ih poji i hrani. Docnije je čak i francuska vlada diskutovala o tim troškovima. Nije htela da ih prizna. Da nevolja bude veća,

tadašnji ministar inostranih poslova u Burbonskoj palati nije bio niko drugi do – Šatobrijan! Zanimljivo je da je baš ovaj isti David negde u okolini Smirne pronašao čuvenu Milosku Veneru, otkupio je i preneo u Luvr. Beograd, utorak, 29. oktobar 1974 (Jandrić 1982: 437–438).

Interesantna je reakcija Iva Andrića na konstataciju Gojka Banovića da mu se u TRAVNIČKOJ HRONICI neobično dopada mjesto gdje Musa Pjevač, Hamza telal i Ljulj-hodža, u bašti iznad francuskog konzulata, uz piće „postaju sve ono što nikad neće biti i kakvi nikad nisu mogli da budu“: „Andrić je napomenuo da i sam dosta drži do tog mesta i da te balkanske sanjare treba obrađivati u književnosti“ (Banović 1976: 21).

Motiv četvorice ljekara takođe je predmet Andrićeve autorecepcije, pri čemu i ovdje dolazi do izražaja uopštavanje i generalizacija.

*– Treba poštovati lekare – reče kasnije. – Kažu da veliki ljudi, Tolstoj, Molijer na primer, nisu voleli lekare. Eto, i po tome što cenim lekare vidi se da ne spadam u velike ljude. Ja se držim onoga što je jedan bosanski beg napisao nekom fratru, odnosno „likaru“ kako su u narodu zvali lekare u mantiji. Beg je svom „likaru“ poslao na poklon med i pismo u kome mu, otprilike, veli ovo: „**Ja svako jutro najprije pomenem Alaha, pa onda tebe**“ (Jandrić 1982: 264).*

U romanu ovako govori o njima:

Bilo je slučajeva, i dosta, gde je lečenje uspevalo i gde su ljudi duševni i zahvalni obasipali hvalama i darovima i fra-Luku i manastir.

Jedan beg, od onih sitnijih, seoskih begova, ali srčan i uticajan čovek, kome je fra Luka izlečio zapuštenu ranu pod kolenom, govorio je fratru kad god bi ga video:

*– **Ja kad na noge stanem, ujutru, ja tebe pomenem, prvog poslije Boga.***

I dok god je živio, taj beg je branio manastir i fratre i bivao im, kad je trebalo, jamac i svedok (TH-Gralis).

Datoj temi je blizak problem starosti o kojoj Andrić kaže:

*U poslednje vreme ne preostaje mi ništa drugo već da drugujem sa starošću, a to i nije bogzna kakav saveznik. Možda se svaki star čovek, bez izuzetka, oseća usamljen, ali dok je knjiga, čovek nikad ne može biti sam... Ovako, u poznim godinama, povodi da živimo presahnjuju jedan za drugim. Ostaje nam još samo da prevalimo i taj preostali, a suđeni deo višegradske staze. Katkad u moju svest bane ona misao travničkog kajmakama: „**Svi smo mi mrtvi, samo se redom sahranjujemo**“ (Jandrić 1982: 136)⁵⁴.*

U romanu nalazimo isti motiv:

– Pisano je zar da toliki put pređe i da umre pred mojim očima. To se izbeći ne može, ali voleo bih, čini mi se, da sam rođenog brata izgubio – govorio mu je vezir kao čovek koji i pored svega uzdržavanja ne može potpuno da prećuti ono što ga boli.

⁵⁴ Šta ćeš, pašo? Znaš kako se kaže: **Svi smo mi mrtvi, samo se redom sahranjujemo** (TRAVNIČKA HRONIKA).

– Šta ćeš, pašo? Znaš kako se kaže: *Svi smo mi mrtvi, samo se redom sahranjujemo* – težio ga je kajmakam (TH-Gralis).

Andrić vrlo slikovito definiše starost: *Ono što vam je još juče bilo tako blizu, već danas postaje svojina prošlosti*, a zatim daje poređenje sa cvjetovima u voćnjaku:

Čovek treba da je miran i zadovoljan, jer je dram njegove misli najzad utemeljen u građevinu sveta. Život, dakle, nije bio baš sasvim uzaludan. Još onomad ste bili u voćnjaku i znatiželjno posmatrali pupoljke nabubrele kao dečji prsti, juče se niste mogli odvojiti od šarenih cvetova, a, gle, jutros je udarila kiša i s njom je sva ta lepota otišla na onu stranu na kojoj počinju i prestaju sva naša prolazna putovanja... Čudan je i pun nekog bojažljivog poštovanja odnos našeg sveta prema starosti. Stara Ajkuna mi je često govorila u Višegradu: „Bog ti dao laku starost, sinko“ (Jandrić 1982: 264).

On navodi da u Travniku muslimanski svijet šapuće u molitvi: „Sačuvaj nas bože od ružne starosti“ (Jandrić 1982: 300).

U autorecpciji Andrić ističe i težak život travničkih žena, koji je, između ostalog, opisan u narodnoj poeziji:

O teškom životu bosanske žene govore i stihovi narodne pesme koju sam evo i zabeležio u okolini Travnika:

„Poletjela šaren-ptica perja šarena,

U perje se zavijala od zla vremena,

Kao moma od zla vojna prve godine“ (Jandrić 1982: 158).

Nisu nam poznati primjeri autorecpcije strukture romana i njegove kompozicije⁵⁵.

⁵⁵ TRAVNIČKA HRONIKA je sastavljena od 30 cjelina: 28 poglavlja, Prologa i Epiloga. Prema broju strana (u procentima) najveće poglavlje je IV (7,30) i VII (6,22), a najmanji su Prolog (0,81) i Epilog (0,81). Dalji redosljed je: XXIII (5,95), III (5,14), XII (4,59), VIII (4,32), VI (4,05), XVI (4,05), IX (3,78), XV (3,78), XXVI (3,78), II (3,51), XXI (3,51), X (3,24), XVII (3,24), XXIV (3,24), XXVIII (3,24), V (2,70), XI (2,70), XIV (2,70), I (2,43), XVIII (2,43), XIX (2,43), XX (2,43), XXVII (2,16), XIII (1,89), XXII (1,89), XXV (1,62).

Fabula teče ovim redom: Prolog – razgovor na Sofi, I – Travničani, II – tišina i prijem Davila kod vezira, III – gospođa Davil i Mehmed-paša, IV – Defose i njegov odnos sa Davilom, V – dolazak austrijskog konzula, VI – Josef von Miterer i Ana Marija, VII – hladnoća, svjetlost, svijeća, tišina, pjevanje, Sulejman-paša Skopljak, VIII – vezir Sulejman-paša, prvo zatvaranje čaršije, IX – vezir Ibrahim Halimi-paša i njegovi ljudi, X – životne sile, ljubav, XI – pogibija Selima III, šokovi na prijemu u konaku, XII – travnički ljekari, XIII – početak rađanja ljubavi između Ane Marije i Defosea, XIV – razvoj ljubavi između njih, XV – razgovor starosti i mladosti, susret mladog Defosea i starog Kolonje, XVI – drugo zatvaranje čaršije i pogibija Kolonje, XVII – ljubavi Ane Marije prema životinjama i Defoseov odlazak, XVIII – posljednja srećna i mirna godina, XIX – odlazak fon Miterera i dolazak fon Paulića, XX – trgovina i tranzit pamuka za Francusku u ljeto 1811, XXI – novi rat, crkva, XXII – dvije suprotnosti: fon Paulić i

26. Više puta Andrić je govorio o planovima⁵⁶ da nastavi TRAVNIČKU HRONIKU djelom slična naslova – SARAJEVSKA HRONIKA, čija bi okosnica bio jedan junak – Omer-paša Latas. Time bi nastala trilogija NA DRINI ČUPRIJA, TRAVNIČKA HRONIKA i SARAJEVSKA HRONIKA. Nažalost, pisac nije uspio da realizuje ovu zamisao (po našem mišljenju, jedan od osnovnih razloga je bio nemoćnost prikupljanja istorijske građe)⁵⁷ pa su nakon njegove smrti objavljeni fragmenti u obliku romana OMER-PAŠA LATAS (Andrić 1981/10)⁵⁸. O radu na SARAJEVSKOJ HRONICI Andrić je nerado govorio⁵⁹, recimo, Tanasiju Mladenovi-

Nikola Rota, XXIII – rđavo ljeto 1812, istočna bolest kod stranaca, napad Napoleona na Rusiju, čudni i neželjeni gosti, sudbina Gusari Čelebi hana u Rusiji i njegov poraz, unutrašnje i spoljne promjene kod Davila, XXIV – Davilovo mirenje sa sudbinom, odlazak Ibrahim-paše i dolazak Siliktara Ali-Paše, XXV – 1813. godina, XXVI – ljeto i jesen iste godine, XXVII – prvi mjeseci 1814, Davilovi posljednji dani u Travniku, XXVIII – Davilov odlazak, Epilog – razgovor begova na Sofi.

⁵⁶ Na pitanje da li sprema neko novo djelo Andrić je jednom (1961) odgovorio: *Ne, nemam mnogo novih stvari. I za ove male na kojima radim nemam želje da govorim, budući da za književna dela ne treba reći ništa unapred* (Andrić 1994: 89).

⁵⁷ Tu su i podmakle godine, nedostatak snage, zdravstveni problemi, o čemu je ovako govorio: *Ponekad i smeta to što se ne može jasno i određeno govoriti o svom delu, jer tada govore drugi, a zaključci im znaju biti prebrzi i netačni. Eto, na primer, moju sadašnju prozu, koja se nastavlja na TRAVNIČKU HRONIKU, roman NA DRINI ČUPRIJA i pripovetke iz Bosne, a obrađuje Bosnu XIX veka, neki novinari nazvaše SARAJEVSA HRONIKA iako ja sam ne znam ni naslov, ni početak, ni suršetak, jer je stvar u nastajanju* (Andrić 1994: 48).

⁵⁸ O tome djelu v. Jakobsen 2007, Krnjević 1999, Vučković 1996.

⁵⁹ Možete li nam reći na čemu sad radite? *Pišem nešto iz prošlosti Bosne. Nešto iz perioda od 1850. do 1860. godine. Još ne znam šta će biti: možda roman, a možda duža pripovetka.* (Andrić 1994: 84). ♦ „Evo kako već 1949. u odgovoru na molbu Slovenaca da štampaju i neko njegovo neobjavljeno delo kaže: *Ja romane za štampu nemam i neću ih u dogledno vreme imati. Tačno je da imam skicu za još jedan roman: (istorijski) iz Bosne, ali to je još daleko od romana.* Još jednom (1955) ponavlja slično: *Posao oko onog što su novinari nazvali „Sarajevska hronika“ ide, na žalost, vrlo sporo. Za poslednju godinu dana radio sam veće pripovetke, koje su bez veze sa tim delom. Prema tome, za sada bi bilo prerano i nerealno govoriti uopšte o tom radu i njegovom izdavanju.* Ali, pripreme su u toku. I misao o arhivskim istraživanjima ga ne napušta. Iz Opatije, gde se nalazi na lečenju, Andrić 1954. piše S. Zarihu u Pariz da bi *želeo da zadrži honorar deponovan u našoj Ambasadi do kraja oktobra meseca kad treba da dođem tamo radi mojih daljih ispisa iz Arhiva za moju novu knjigu.* Više godina kasnije zatrebaće mu podaci iz Zadarskog arhiva. Ovog puta zamoliće za tuđu pomoć. I dobiće je. Jevto Milović javlja 1967. o svojim otkrićima: *„Radeći i dalje na eposi P. Petrovića Njegoša počeo sam po Vašem savetu da uzgred skupljam građu o strašnom i slavnom Omer-paši Latasu. Imaću u vidu sve ono što ste mi letos u Toploj o njemu govorili. Rekoste mi da o njemu spremate jedno djelo i da Vas on naročito interesuje iz 1851. i 1852. rodine kada je ‘slomio otpor begova i ajana u Bosni’“* (Mučalica 1989: 306–307).

ću: „Da, tada u Sarajevu pričao mi je, a on to inače retko govori, da piše SARAJEVSKU HRONIKU... 4. februara 1975.“ (Mladenović 1976: 109), Gojku Banoviću: „Na kraju Andrić nam je rekao da piše SARAJEVSKU HRONIKU“ (Banović 1976: 21) i drugim, koji put bezvoljno odgovarajući na pitanja:

Podsjećam ga na rukopis o Omer-paši Latasu: nije li to možda dio trilogije kojim bi se – zajedno sa TRAVNIČKOM HRONIKOM i Na DRINI ČUPRIJOM – zatvorio krug povijesti o Bosni?

– *I jeste i nije – odgovori bezvoljno* (Jandrić 1982: 115).

Ponekad je predlagao da se pređe na drugu temu:

– *Bolje da o tome sada ne govorimo... Ranije sam više pričao o SARAJEVSKOJ HRONICI, pisala je i inostrana štampa, a sada je bolje ćutati. Ovo delo o Omer-paši Latasu, koje se uglavnom događa u Sarajevu, napisano je samo fragmentarno. Neki odlomci objavljuvani su po listovima i časopisima. Ne pričam više o SARAJEVSKOJ HRONICI, jer ona može i da ostane u fragmentima...* (Dimitrijević 2010: 68).

Siniša Paunović je vodio ovakav dijalog sa Andrićem:

– Jeste li dovršili „sarajevsku hroniku“?

– *Nisam je čestito ni počeo, dugo ima još do njenog kraja.*

– U poverenju, POLITIKA će raspisati konkurs za roman. Daće 3.000.000 dinara. Kada biste imali vi gotovu „sarajevsku hroniku“, mi bismo je objavili, uveren sam, i bez konkursa.

– *Na žalost, nemam! A konkurs za roman, to će biti odlična stvar* (Paunović 2004: 29–30).

Draganu M. Jeremiću je Andrić rezignirano rekao da SARAJEVSKA HRONIKA neće biti nikada napisana:

Stoga sam nekoliko godina kasnije, kad mi je jednom, u putu iz Kragujevca u Beograd, rekao da sigurno nikada neće napisati SARAJEVSKU HRONIKU, mogao osetiti koliko je u tom jednostavnom i mirnom iskazu bilo prigušenog bola – i koliko svi treba da žalimo što to neće učiniti (Jeremić 1976: 48).

27. Analiza TRAVNIČKE HRONIKE od strane književnih kritičara, istoričara, psihologa, filozofa, političara i dr. dolazi kao ekstrarecepcija. Za nju nalazimo mnogo više materijala nego za intrarecepciju pa „analiza analizâ“ TRAVNIČKE HRONIKE zahtijeva posebnu i priličnu studiju. Stoga ćemo ovdje samo ukratko da predstavimo osnovne tačke ekstrarecepcije u radovima kojima raspoložemo.

U tumačenju TRAVNIČKE HRONIKE postoje dva perioda: jedan se odnosi na vrijeme dok je autor bio živ, drugi na vrijeme nakon njegove smrti. Prva bi trebalo da bude po prirodi obazrivija (jer je, između ostalog, autor mogao da reaguje ukoliko je nešto bilo pogrešno, tendenciozno i sl.), a druga ima više odriješene ruke, što stvara uslove i za jednostranost, tendencioznost, zloupotrebu. Ekstrarecepcija ima različite pojavne oblike: ona dolazi kao književna kritika, psihološka analiza, filozofsko tumačenje, političko dimenzioniranje, nacionalno,

vjersko i ideološko opserviranje, lociranje u svjetskoj književnosti, poređenje sa drugim djelima i sl.

Osnovne dominantne ekstrarecepcije TRAVNIČKE HRONIKE mogu se svesti na šest grupa – 1. k o n t e k s t: kulturno-istorijski okvir radnje, društvena, književna i kulturna paradigma teksta, odnos primitivnog i kulturnog, vjerskog i svjetovnog, 2. k a t e g o r e m a: ljubav, strast, zanos, životna pokretačka sila (snaga ljubavi, smrti i bolesti), nasilje i tolerancija, dobro, zlo, mržnja, strah, osveta, škrtost, tišina, hladnoća, vlaga, suprotnost, protivnost, etičnost, rađanje, umiranje, bolest; 3. p r o s t o r i v r i j e m e: Travnik, Bosna, odnos Istok ↔ Zapad ↔ „Treći svijet“, „orijentalni otrov“, put – putovanje – putnik, dijalog kultura, civilizacija, religija i ideologija, istorija – istorijska građa – istorijska stilizacija – istoričnost; 4. l i k o v i: pozitivni i negativni, obični i čudni („čoškasti“), „mali“ i „veliki“, stari i mladi (sukob generacija), sudar domaćih ljudi i stranaca, drugost, odnos individualnog i kolektivnog; 5. z b i v a n j a: konzulske bitke, zatvaranje čaršije, pobune, zločini; 6. p o e t i k a, s t i l i s t i k a i l i n g v i s t i k a: umjetnost i estetika pripovijedanja, poetika naracije, ukrštanje perspektiva, autorovo pozicioniranje, ćutanje i izjašnjavaње, generalizacija, uopštavanje, portretisanje (dinamičko, statičko, situaciono, pejzažno), umjetnička transpozicija, dijalog i monolog, upravni i neupravni govor, prevodi na druge jezike, međujezičke paralele.

Dominantna tema je prošlost⁶⁰. Ovdje se razmatraju sljedeća pitanja: šta Andrić vidi u istoriji, čovjek i istorija u njegovom djelu, istoričnost umjetnosti, istorija i ličnost, istorija – kultura – govor, pišćeva istorijska svijest, istorijski izvori, istorijska arheologija, istorijski roman (nadracionalno i istorijski roman, mjerilo trajnosti u istorijskim romanima, egzistencijalni korijeni istorijske proze), književnost i istorija (književni aspekti totaliteta istorijskog procesa, pisac i istorija), slučajevi Iva Andrića i Danila Kiša, konzulati (Francuski konzulat), legenda i stvarnost.

Druga dominantna tema su likovi⁶¹, međutim, nijedan se ne izdvaja kao predmet posebnog rada. U analizama su fokusirani Davil, Defose, Franjevci, austrijski konzuli, četvorica ljekara, Kolonja, tri vezira, tumači i mentalitet junaka⁶². Nekoliko priloga je posvećeno ženskim likovima i njihovoj tipologiji⁶³.

⁶⁰ Damnjanović 1981, Dedijer 1979, Dimić 1988, Džadić 1996, Francuski konzulat 2006, Gavrilović 1986, Grübel 2006, Jeremić 1979, Karasjova 1992, Knipović 1974, Nazečić 1977, Nikolić 2012, Palavestra 1986, 1992, Peković 2003, Prosperov Novak 2005, Šamić 1962, Šoja 2006, Vahtel 1997, Vučković 1996, Vučković 2002.

⁶¹ Džadžić 1996b, Gavran 2005, Jakobsen 1986, Jordanova 1981, Kitson 2005, Konstantinović R. 1977, Kurtović 1994, Liversejdz 2005, Lovrenović 2005, Maglajlić 2000, Novaković 1980, Rizvić 1995, Stojadinović 2011^a, Šukalo 2012, Tratalja 1979, Tutnjević 2005.

⁶² Dörte 2004, Jakobsen 1986, Kitson 2005, Konstantinović Z. 1977, Lovrenović 2005, Rodić 2006, Stojadinović 2011^a, Šukalo 2012, Tratalja 1979.

U pojedinim radovima posebna je pažnja posvećena slikanju Muslimana/muslimana/Bošnjaka, pri čemu se ponekad javljaju radikalni, kontadiktorni i međusobno suprotstavljeni stavovi⁶⁴. U tim analizama dominira odnos Ivo Andrić i Muslimani/Bošnjaci/muslimani, TRAVNIČKA HRONIKA u svjetlu bratstva i jedinstva, Andrićeva slika svijeta i muslimanska/bošnjačka književnost.

Predmet ekstrareceptije je i prostor – širi: Istok, Zapad, uži: Bosna i najuži: Travnik⁶⁵. Ovdje dominira tema Treći svijet i njegova mudrost isključenosti, slika imperijalne i prosvjetiteljske ideologije, Andrić o Bosni, grad, zavičajno i univerzalno u Travniku.

Postoji niz radova čiji je predmet tišina⁶⁶. U njima se govori o fenomenu tišine, buci bosanske tišine, govoru tišine, stilskoj funkciji tišine, negaciji kao prisustvu odsustva, poetici ćutanja, vrstama pričanja i ćutanja, zvučnom oreolu u uzbunama itd.

Neki radovi su posvećeni nastanku TRAVNIČKE HRONIKE (Dimitrijević 1981, Lazarević 2010).

U ostalim analizama nameću se raznorodne teme: čitalac kao kritičar, dihotomija „svoje“ – „tuđe“ u narativnoj strukturi, funkcionisanje vremena u Andrićevoj prozi, piščeva islamska vizija svijeta, jelo, kostimi, takijah, nasilje, tolerancija i Andrićev poziv na nju, „zakon protivnosti“, nesporazumi, tematski sastav hronika, vidici romana, HRONIKA u odnosu na druge romane (TIHI DON) i u svjetlu kriterija ruskih formalista, pripovjedačka estetika, francuski elementi i prevodi, školska interpretacija⁶⁷. Postoje i radovi u kojima se razmatra TRAVNIČKA HRONIKA u cjelini i globalno (Bogdanović 1999, Marinković 2004, Vučković 1974, Vučković 2006b).

U nekim priložima se roman tumači u okviru opštih analiza stvaralaštva Iva Andrića⁶⁸.

⁶³ Jordanova 1981, Liversejđž 2005, Novaković 1980.

⁶⁴ Džadžić 1996^b, Gavran 2005, Kurtović 1994, Maglajlić 2000, Rizvić 1995, Tutnjević 2005.

⁶⁵ Hristova 2012, Kazaz 2005, Knežević 2012, Lazarević 2010, Popadić 1980, Tilar 2006, Topalović 1978.

⁶⁶ Kordić 1986, Kolar 1974, Konstantinović R. 1977, Konstantinović 1981, Nemeč 2013, Rudjakov 2012, Tasovac 2000, Stojadinović 2011^b.

⁶⁷ Beker 1981, Čović 2012, Đorđević 1988, Egerić 1981, Gorup 2004, Jenihen 1996, Jevtić 2013, Milatović 1996, Milutinović 2004, Mirković 2008, Nedeljković 1986, Peleš 1979, Rodić 2006, Stanojčić 1967, Stojnić 1986, Šamić 1979, Tartalja 1979, Terzić 2011, Todorova 1981.

⁶⁸ Ćosić 2002, Dimitrijević 1981, Dimitrijević 2010, Džadžić 1996^a, Đukić Perišić 2012, Gligorić 1977, Gordić 2013, Jevtić 1998, Kirilova 1992^a, 1992^b, 1992^c, Milanović 1996, NSSVD 2012, Tošović 2008, Vučković 2006^a.

28. U analizi smo došlo do sljedećih zaključka. Roman je nastao u periodu od 1924. do 1942. godine. U procesu njegove pripreme bitni su sljedeći datumi: 1924 (upoznavanje sa prvom arhivskom građom, do koje je dijelom došao prikupljajući materijal za doktorat u Gracu tokom 1923. i 1924. godine), 1926 (objavljivanje fragmenta romana pod nazivom LJUBAV u beogradskoj POLITICI), 1927 (prikupljanje materijala u pariskim arhivama), 1936 (štampanje u POLITICI fragmenta TIŠINA), 1937 (rad u bečkom Državnom arhivu), 1942 (završetak pisanja u Beogradu), 1945 (izdavanje knjige).

Postoje tri vrste recepcije književnog teksta: jedna je autorova intrapercepcija (autopercepcija, autointerpretacija), a druge dvije su čitaočeva i istraživačeva ekstrapercepcija. Intrapercepcija predstavlja viđenje sopstvenog djela, a ekstrapercepcija viđenje tuđeg djela.

Intrarecepcija TRAVNIČKE HRONIKE obuhvata vrijeme u kome je nastao roman, proces pisanja, umjetničku vrijednost djela, postupke, likove, prostor i vrijeme. Na sagledavanje autorecepcije TRAVNIČKE HRONIKE negativno se održava činjenica što je Ivo Andrić bio introvertan, zatvoren, što je bio škrt u davanju ocjena svoga stvaralaštva, pogotovo u komentarisanju pojedinih djela. Pisac je isticao težinu pripreme romana zbog složenosti prikupljanja i proučavanja arhivskog materijala i okolnosti u kojima se odvijao završni čin. O umjetničkoj vrijednosti djela nije htio da govori, jer je smatrao da nije pozvan za to. Stoga su vrlo rijetke izjave poput one da je TRAVNIČKA HRONIKA najbolje njegovo djelo. Andrić je nerado ulazio u rasprave sa sagovornicima o detaljima, elementima i aspektima TRAVNIČKE HRONIKE, pridržavajući se gesla: *Pisac treba da piše a ne da govori*. Što se tiče samog stvaranja, isticao je da je u procesu pisanja često počinjao nasumice. Za sebe je govorio da je pisac bez planova i da spada među one koji rade samo ono što se može. U autorecepciji romana Andrić otkriva osnovni metodološki postupak – prepisivanje iz arhivskog materijala, pravljenje zabilješke i onda samo pisanje. Kao izvore je posebno isticao narodna predanja, a važnim je smatrao priče, stare spise, hronike o Bosni i slične zapise. Naročito su ga zanimala kazivanja običnih ljudi. Andrić je uzimao u obzir i neka književna djela, prema njima se orijentisao ili na njih oslanjao.

U Andrićevoj recepciji vremena izdvajaju se sljedeća pitanja: odnos prošlost ↔ sadašnjost ↔ budućnost, šta je prošlost, njen značaj, vraćanje u minula vremena, negativan stav drugih prema prošlosti, njeno zanemarivanje, istorija (posebno Bosne), arhive, prikupljanje građe, umjetnik i vrijeme. Iako je bio okrenut prošlosti Andrić je uvijek stajao čvrsto u sadašnjosti i između njih nije vidio neku posebnu granicu jer je prošlost bila za njega prethodno stanje sadašnjosti, a sadašnjost nastavak prošlosti. Stoga on ne razdvaja prošlost od sadašnjosti. U Andrićevom tumačenju triju vremenskih ravni dominira opozicija prošlost – sadašnjost, dok se budućnost pojavljuje samo u kontekstu ove korelacije. Andrićeva interpretacija vremena dolazi u dva oblika – kao vitalistička i stvaralačka. U vitalističkoj pisac posmatra svoj život i život drugih u vremen-

skoj perspektivi, a u stvaralačkoj ukazuje na odnos umjetnika prema vremenu. Andrić je smatrao opasnim i nezdravim da se živi u prošlosti ili budućnosti jer je to značilo trovanje trenutka sadašnjosti, čime se ne spašava ništa od onoga što je bilo i što će biti. Stoga čovjek treba da sav bude u sadašnjosti i da se čvršće veže za nju. Budućnost je u Andrićevom tumačenju manje prisutna jer je tvrdio da je u životu čovjek više opsednut onim što je bilo i što jeste nego što treba da dođe. U trouglu vremena prošlost je piščev dominantan predmet opseviravanja. Ona je za njega isto što i ljepota za ženu i što nema reverzibilan karakter (pa da poteče iz početka). Prošlost pisac ističe u prvi plan smatrajući da je svako dostignuće vezano na ovaj ili onaj način za nju i da se u posmatranju i tumačenju stvarnosti treba malo odmaknuti da bi se bolje zapazile boje, prostor i oblici. Pisac je smatrao da prošlost može pomoći u prevladavanju mnogih nesporazuma u savremenosti. Smetao mu je negativan odnos nekih savremenika prema prošlosti, njeno zanemarivanje i ignorisanje. Nije mu se sviđalo ni zapostavljanje prošlosti u školi.

Što se tiče istorije, iako ciklično ponavljanje događaja leži u osnovi njegovog viđenja istorije, ona za njega nije predstavljala ponavljanje prošlosti, već *pokušaj da se obnovi igra*. Za Bosnu je tvrdio da je u Evropi teško naći zanimljivije područje, koje je neiscrpno vrelo za generacije i generacije pisaca. U izradi istorijskih romana smatrao je veoma važnim rad u arhivama. Kao jedan od glavnih razloga navodio je želju da postigne autentičnost onoga što opisuje, da ispoštuje istinitost u mjeri koju dozvoljava umjetnički čin.

Bitna Andrićeva orijentacija u TRAVNIČKOJ HRONICI jeste indukcija: izvođenje iz pojedinačnih slučajeva opštih zaključaka, generalizacija individualnog, izvlačenje iz konkretnog šireg smisla. Taj postupak Andrić primjenjuje i u autorecpciji ovog romana te posebno ističe potrebu izdizanja pisaca iznad lokalnih okvira, traženja opštih vrijednosti i nalaženja mjere.

Andrić je zastupao stav da pisac mora biti realan u procjeni svoga djela i da je vrlo opasno izgubiti mjeru u vrednovanju sopstvene veličine.

Pošto je jedna od centralnih Andrićevih tema Bosna i budućí da je radnja romana smještena u njoj, Andrić joj se vraćao i u autopercepciji TRAVNIČKE HRONIKE. U štutom komentaranju njenih dijelova i elemenata najviše je govorio o Travniku i pojedinim likovima, ali je podvrgavao (post)autopercipiranju samo neke (u romanu bliže odslikava oko šezdeset). Dominantan kolektivni lik u autorecpciji su Travničani.

Više puta Andrić je govorio o planovima da nastavi TRAVNIČKU HRONIKU djelom slična naslova čime bi nastala trilogija NA DRINI ĆUPRIJA, TRAVNIČKA HRONIKA i SARAJEVSKA HRONIKA, ali nije uspio da realizuje ovu zamisao pa su nakon njegove smrti objavljeni fragmenti u obliku romana OMER-PAŠA LATAS.

Analiza TRAVNIČKE HRONIKE od strane književnih kritičara, istoričara, psihologa, filozofa, političara i dr. čini ekstrarecpciju. Za nju nalazimo mnogo

više materijala nego za intrarecepciju pa „analiza analizâ“ TRAVNIČKE HRONIKE zahtijeva posebnu i široku studiju. Ekstrarecepcija se realizuje kao književna kritika, psihološka analiza, filozofsko tumačenje, političko dimenzioniranje, nacionalno, vjersko i ideološko opserviranje, lociranje u svjetskoj književnosti, poređenje sa drugim djelima i sl. Osnovne dominantne ekstrarecepcije TRAVNIČKE HRONIKE mogu se svesti na šest grupa: kontekst, kategorema, prostor i vrijeme, likovi, zbivanja, poetika, stilistika i lingvistika. Preovladavajuća tema je prošlost. Druga su likovi. Predmet ekstrarecepcije je i prostor – širi (Istok, Zapad), uži (Bosna) i najuži (Travnik). Postoji niz radova čiji je predmet tišina. Pojedini radovi su posvećeni nastanku TRAVNIČKE HRONIKE, dok se u ostalim dotiču raznorodne teme ili se roman tumači u okviru opštih analiza stvaralaštva Iva Andrića.

Izvori

- Andrić 1926: Andrić, Ivo. LJUBAV. In: *Politika*. Beograd. God. 23, br. 6472, 1, 2,3. maj. S. 10–11. [Dolazak von Miterera u Travnik]
- Andrić 1936: Andrić, Ivo. TIŠINA. In: *Politika*. Beograd. God. 33, br. 9926, 6–9. januar. S. 6.
- Andrić 1945: Andrić, Ivo. TRAVNIČKA HRONIKA: KONZULSKA VREMENA. Beograd: Državni izdavački zavod Jugoslavije. 495 s. [Savremena jugoslovenska književnost, knj. 1]
- Andrić 1950: Andrić, Ivo. Sećanje. In: *Selo*. Beograd. God. 25, br. 822. S. 2–3.
- Andrić 1981/1: Andrić, Ivo. NA DRINI ĆUPRIJA In: Andrić, Ivo. *Sabrana dela*, dopunjeno izdanje, knj. 1. Urednik Vuk Krnjević. Priredili: Vera Stojić, Petar Džadić, Muharem Perović, Radovan Vučković. – Beograd – Zagreb, Sarajevo – Ljubljana – Skopje – Titograd: Prosveta – Mladost – Svjetlost – Državana založba Slovenije – Mislà – Pobjeda. 506 s.
- Andrić 1981/2: Andrić, Ivo. TRAVNIČKA HRONIKA: In: Andrić, Ivo. *Sabrana dela*, dopunjeno izdanje, knj. 2. Urednik Vuk Krnjević. Priredili: Vera Stojić, Petar Džadić, Muharem Perović, Radovan Vučković. – Beograd – Zagreb, Sarajevo – Ljubljana – Skopje – Titograd: Prosveta – Mladost – Svjetlost – Državana založba Slovenije – Mislà – Pobjeda. 529 s.
- Andrić 1981/3: Andrić, Ivo. GOSPOĐICA. In: Andrić, Ivo. *Sabrana dela*, dopunjeno izdanje, knj. 3. Urednik Vuk Krnjević. Priredili: Vera Stojić, Petar Džadić, Muharem Perović, Radovan Vučković. – Beograd – Zagreb, Sarajevo – Ljubljana – Skopje – Titograd: Prosveta – Mladost – Svjetlost – Državana založba Slovenije – Mislà – Pobjeda. 261 s.

- Andrić 1981/12: Andrić, Ivo. O priči i pričanju. In: Andrić, Ivo. *Sabrana dela*, dopunjeno izdanje, knj. 12. Urednik Vuk Krnjević. Priredili: Vera Stojić, Petar Džadić, Muharem Pervić, Radovan Vučković. – Beograd – Zagreb, Sarajevo – Ljubljana – Skopje – Titograd: Prosveta – Mladost – Svjetlost – Državana založba Slovenije – Mislal – Pobjeda. S. 68–72. [Govor u Stokholmu prilikom primanja Nobelove nagrade 1961]
- Andrić 1981/15: Andrić, Ivo. OMER-PAŠA LATAS. In: Andrić, Ivo. *Sabrana dela*, dopunjeno izdanje, knj. 3. Urednik Vuk Krnjević. Priredili: Vera Stojić, Petar Džadić, Muharem Pervić, Radovan Vučković. – Beograd – Zagreb, Sarajevo – Ljubljana – Skopje – Titograd: Prosveta – Mladost – Svjetlost – Državana založba Slovenije – Mislal – Pobjeda. 339 s.
- Andrić 1981/16: Andrić, Ivo. ZNAKOVI PORED PUTA. In: Andrić, Ivo. *Sabrana dela*, dopunjeno izdanje, knj. 3. Urednik Vuk Krnjević. Priredili: Vera Stojić, Petar Džadić, Muharem Pervić, Radovan Vučković. – Beograd – Zagreb, Sarajevo – Ljubljana – Skopje – Titograd: Prosveta – Mladost – Svjetlost – Državana založba Slovenije – Mislal – Pobjeda. 627 s.
- Andrić 1982: Andrić, Ivo. Ratni dnevnik Ive Andrića. Priredio Predrag Palavestra. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. 1, sv. 11. S. 278–291.
- Andrić 1992: Knjiga i košulja. Zabeležio Miloš I. Bandić. Intervju vođen 18. avgusta 1973. In: *Književne novine*. Beograd. God. 44, br. 850/851 (15. oktobar – 1. novembar 1992). S. 2.
- Andrić 1994: *Pisac govori svojim delom*. Priredio i pogovor napisao Radovan Vučković. Beograd: BIGZ. 381 s.
- Andrić 1996: Kako pristupiti piscu i njegovom delu. Intervjui Ive Andrića sa Milošem Bandićem vođeni od 23. juna do 18. avgusta 1973. In: *Nobelovac u novinama*. Priredio Dragoljub Vlatković. Niš: Prosveta 1996. S. 211–217.
- Andrić 1998: Andrić, Ivo. Dnevnik – Sokobanja, leto 1942. Priredio Predrag Palavestra. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. 17, sv. 14. S. 7–18.
- Andrić 2003: Andrić, Ivo. Dve beležnice Ive Andrića. Priredio Branimir Živojinović. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. 22, sv. 20. S. 7–76.
- Andrić 2007: Andrić, Ivo. *Dnevnik sa puta po Kini*. Priredio Miladin Milošević. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. 26, sv. 24. S. 7–53.
- Andrić 2010: Andrić, Ivo. *Beogradske priče*. Beograd: Laguna. 240 s.
- Andrić 2011: Andrić, Ivo. Među sirenama: Berlin 1940. Priredila Žaneta Đukić Perišić. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. 30, sv. 28. S. 57–64.

- Andrić 2012: Andrić, Ivo. Blok smeđe boje. Priredili Miroslav Karaulac i Biljana Đorđević Mironja. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. 31, sv. 29. S. 9–34.
- Andrić-Fond 1892–1975: Lični fond Ive Andrića. In: Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti. Beograd. Kutija 21: a) Pripremni materijali i građa, L. 295–. b) Disertacija na srpskohrvatskom jeziku, L. 149–, c) Disernacija na njemačkom jeziku, L. 163–. d) Disertacija – varijante, L. 25–.
- TH-Gralis: TRAVNIČKA HRONIKA. In: Andrićev Gralis-Korpus. <http://glyph.uni-graz.at/cocoon/gralis/andric42-45>. Stanje 10. 5. 2014.

Literatura

- Bandić 1996: Bandić, Miloš I. Razgovori sa Andrićem. In: *Književnost*. Beograd. God. 50, knj. 101, sv. 7/8 (juli–avgust). S. 639–650.
- Banović 1976: Banović, Gojko. Ostalo u dnevniku... In: Popović, Radovan. *Kazivanja o Andriću*. Beograd: Sloboda. S. 20–25.
- Beker 1981: Beker, Miroslav. TRAVNIČKA HRONIKA u svetlu kriterija ruskih formalista. In: Nedeljković, Dragan (gl. urednik). *Delo Ive Andrića u kontekstu evropske književnosti i kulture*. Beograd: Zadužbina Ive Andrića. S. 299–306.
- Bogdanović 1999: Bogdanović, Milan. Ivo Andrić: TRAVNIČKA HRONIKA. In: Vučković, Radovan. *Zbornik o Andriću*. Beograd: Srpska književna zadruka. S. 93–103.
- Čović 2012: Čović, Branimir Đ. Dihotomija „svoje“ – „tuđe“ u narativnoj strukturi TRAVNIČKE HRONIKE. In: *Naučni sastanak slavista u Vukove dane: Ivo Andrić u srpskoj i evropskoj književnosti*. Br. 41/2. Beograd: MSC. S. 545–554.
- Ćosić 2002: Ćosić, Dobrica. Zapisi i Ivi Andriću. In: Ćosić, Dobrica. *Pisci moga veka*. Beograd: Verzalpres – Mrlješ. S. 99–114.
- Damnjanović 1981: Damnjanović, Milan. Pitanje o istoričnosti umetnosti prema Andrićevoj TRAVNIČKOJ HRONICI. In: Nedeljković, Dragan (gl. urednik). *Delo Ive Andrića u kontekstu evropske književnosti i kulture*. Beograd: Zadužbina Ive Andrića. S. 613–618.
- Dautović 2008: Dautović, Sava. Pra-Ćuprija. Prikaz prve verzije romana NA DRINI ĆUPRIJA Ive Andrića. In: *NIN*. Beograd. God. 58, br. 3015, 9. oktobar 2009, s. 45.
- Dedijer 1979: Dedijer, Vladimir. Književnost i istorija u totalitetu istorijskog procesa. In: Isaković, Antonije (ur.). *Zbornik radova o Ivi Andriću*. Beograd: SANU. Posebna izdanja, knj. 505, Odeljenje jezika i književnosti, knj. 30. S. 33–130 s.

- Dimić 1988: Dimić, Ivan. Legenda i stvarnost u delu Ive Andrića. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. 7, sv. 5. S. 225–243.
- Dimitrijević 1981: Dimitrijević, Kosta. *Ivo Andrić*. Gornji Milanovac: Dečje novine. 124 s.
- Dimitrijević 2010³: Dimitrijević, Kosta. *Razgovori i ćutanja Ive Andrića*. Beograd: Prometej. 197 s.
- Dörte 2004: Dörte, Andres. Dolmetscher – ein Leben an der Grenze: zu WESIRE UND KONSULN von Ivo Andrić. In: *Lebende Sprachen*. Jhg. 49, H. 1. S. 8–15.
- Dörte 2008^a: Andres, Dörte. „...zu taumeln ein Leben lang“. Ivo Andrić – WESIRE UND KONSULN. In: Kurz, Ingrid/Kaindl, Klaus (Hrsg.). *Helfer, Verräter, Gaukler? Das Rollenbild von TranslatorInnen im Spiegel der Literatur*. Wien: LIT. S. 155–164.
- Dörte 2008^b: Andres, Dörte. Ivo Andrić – WESIRE UND KONSULN. In: *Dolmetscher als literarische Figuren*. München: Meidenbauer. S. 106–114.
- Džadžić 1996^a: Džadžić, Petar. Šta Andrić vidi u istoriji. In: Džadžić, Petar. *Iz dana u dan. III*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika i nastavna sredstva. S. 286–292.
- Džadžić 1996^b: Džadžić, Petar. *Ivo Andrić: Esej*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. 397.
- Džadžić 1996^c: Džadžić, Petar. Ivo Andrić i Muslimani. In: Džadžić, Petar. *Iz dana u dan II*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. S. 252–260.
- Džumhur 1976: Džumhur, Zuko. Taj tihi, povučeni usamljenik. In: Popović, Radovan. *Kazivanja o Andriću*. Beograd: Sloboda. S. 161–171.
- Džumhur 1992: Džumhur, Zoro. Andrić je bio hrabar čovek. Zabeležio Mustafa Gafić. In: *Dečje novine*. Gornji Milanovac. God. 36, br. 1200, 31. mart 1992. S. 8 [Tematski broj]
- Đorđević 1988: Đorđević, Biljana. Kostimi u Andrićevoj Travničkoj hronici. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. 17, sv. 14. S. 221–239.
- Đukić Perišić 2012: Đukić Perišić, Žaneta. *Pisac i priča: Stvaralačka biografija Ive Andrića*. Novi Sad: Akademska knjiga. 627 s.
- Egerić 1981: Egerić, Miroslav. Nasilje i tolerancija u TRAVNIČKOJ HRONICI. In: Nedeljković, Dragan (gl. urednik). *Delo Ive Andrića u kontekstu evropske književnosti i kulture*. Beograd: Zadužbina Ive Andrića. S. 307–323.
- Francuski konzulat 2006: *Francuski konzulat u Bosni 1806–2006 i TRAVNIČKA HRONIKA Ive Andrića* [Katalog izložbe]. Banjaluka: Narodna i univerzitet-ska biblioteka Republike Srpske. 20 s. [Kustos izložbe Enes Škrngo, predgovor Slobodan Šoja]

- Gavran 2005: Gavran, Ignacije. Okrivljeni Andrić. In: *Bosna Franciskana*. Sarajevo. God. 13, br. 23. S. 188–196.
- Gavrilović 1904: Gavrilović, Mihajlo. Ispisi iz pariskih arhiva (Građa za istoriju prvoga srpskoga ustanka). In: *Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskoga naroda*. Beograd: SAN. 842 s.
- Gavrilović 1986: Gavrilović, Zoran. Nadracionalno i istorijski roman. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. 5, sv. 4. S. 233–241.
- Gligorić 1977: Gligorić, Velibor. Romani Ive Andrića. In: Milanović, Branko. *Ivo Andrić u svetlu kritike*. Sarajevo: Svjetlost. S. 192–198 [o TRAVNIČKOJ HRONICI].
- Gorup 2004: Gorup, Radmila J. Čitalac kao kritičar: TRAVNIČKA HRONIKA Ive Andrića. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. 23, br. 21. S. 125–137.
- Grübel 2006: Grübel, Rainer. Ivo Andrićs historischer Roman *Die Chronik von Travnik*. Das Kraftfeld von Großmachtinteressen verstört eine multikulturelle bosnische Stadt. In: *Berichte und Forschungen. Jahrbuch des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa*. Band 14. o.O. S. S. 187–226.
- Hadžihasanović 2006: Hadžihasanović, Aziz. *Diplomata Ivo Andrić*. Sarajevo: Rabic. 167 s.
- Hristova 2012: Hristova, Ina I. Grad u romanima Ive Andrića (NA DRINI ČUPRIJA i TRAVNIČKA HRONIKA). In: *Naučni sastanak slavista u Vukove dane: Ivo Andrić u srpskoj i evropskoj književnosti*. Br. 41/2. Beograd: MSC. S. 527–534.
- Jakobsen 1986: Jakobsen, Per. Tri vezira u Travniku. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. 5, sv. 4. S. 118–127.
- Jakobsen 2007: Jakobsen, Per. Omerpaša Latas – Hronika, roman, fragmenti? (Textologia et marginalia). In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. 26, sv. 24. S. 210–233.
- Jandrić 1982²: Jandrić, Ljubo. *Sa Ivom Andrićem*. Sarajevo: Veselin Masleša. 61 s.
- Jenihen 1996: Jenihen, Manfred. O „zakonu protivnosti“ ili: poziv Ive Andrića na toleranciju u romanu TRAVNIČKA HRONIKA. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. 15, br. 12. S. 269–280.
- Jeremić 1976: Jeremić, Dragan. Rođeni dijalektičar... In: Popović, Radovan. *Kazivanje o Andriću*. Beograd: Sloboda. S. 47–59.
- Jeremić 1979: Jeremić, Dragan. Čovek i istorija u književnom delu Ive Andrića. In: Isaković, Antonije (ur.). *Zbornik radova o Ivi Andriću*. Beograd: SANU. Posebna izdanja, knj. 505, Odeljenje jezika i književnosti, knj. 30. S. 131–163.

- Jevtić 1998: Jevtić, Borivoje. Beleške o Ivu Andriću. In: *Sveske Zadružbine Ive Andrića*. Beograd. God. 7, sv. 5. S. 147–180.
- Jevtić 2013^a: Jevtić, Miroljub S. *Islamska vizija sveta kod Ive Andrića*. Beograd: Centar za proučavanje religije i versku toleranciju. 202 s.
- Jevtić 2013^b: Jevtić, Miroljub S. Primer takijaha u romanu TRAVNIČKA HRONIKA. In: Jevtić, Miroljub. *Islamska vizija sveta kod Ive Andrića*. Beograd: Centar za proučavanje religije i versku toleranciju. S. 180–189.
- Jordanova 1981: Jordanova, Katja. Ženski likovi u romanu TRAVNIČKA HRONIKA. In: Nedeljković, Dragan (gl. urednik). *Delo Ive Andrića u kontekstu evropske književnosti i kulture*. Beograd: Zadružbina Ive Andrića. S. 323–330.
- Karasjova 1992: Карасёва, М. Л. Экзистенциальные корни исторической прозы Иво Андрича. In: Кириллова, О. Л. (редактор-составитель). *Творчество Иво Андрича: Миф. Фольклор. История. Литература*. Сомпозиум к 100-летию со дня рождения писателя. Тезисы и материалы. Москва: Институт славяноведения и балканистики РАН. С. 94–96.
- Karaulac 2000: Karaulac, Miroslav. *Ivo Andrić: Pisma (1912–1973) – Privatna pošta*. Novi Sad: Matica srpska. 516 s.
- Kazaz 2005: Kazaz, Enver. Treći svijet i njegova mudrost isključenosti. Slika imperijalne ideologije i prosvjetiteljske ideologije u Andrićevoj TRAVNIČKOJ HRONICI. In: *Bosna Franciscana*. Sarajevo. God. 13, br. 23. S. 90–108.
- Kirilova 1992^a: Кириллова, О. Л. *Между мифом и ирой: о иоэтике Андрича*. Москва: Институт славяноведения и балканистики. 122 с.
- Kirilova 1992^b: Кириллова, О. Л. [ТРАВНИЦКАЯ ХРОНИКА]. In: Кириллова, О. Л. *Между мифом и ирой: о иоэтике Андрича*. Москва: Институт славяноведения и балканистики. С. 58–75.
- Kirilova 1992^c: Кириллова, О. Л. (редактор-составитель). *Творчество Иво Андрича: Миф. Фольклор. История. Литература*. Сомпозиум к 100-летию со дня рождения писателя. Тезисы и материалы. Москва: Институт славяноведения и балканистики РАН. 112 с.
- Kitson 2005: Kitson, Tomas J. „Četvorica lekara“: praćenje narativnog glasa u TRAVNIČKOJ HRONICI Ive Andrića. In: *Sveske Zadružbine Ive Andrića*. Beograd. God. 24, br. 22. S. 366–382.
- Knežević 2012: Knežević, Saša D. Što se ono Travnik zamaglio? In: *Naučni sastanak slavista u Vukove dane: Ivo Andrić u srpskoj i evropskoj književnosti*. Br. 41/2. Beograd: MSC. S. 489–495.
- Kolar 1974: Kolar, Vladimir. *Ivo Andrić: Govor tišine*. Beograd: Jugoslovenska revija. 112 s.
- Konstantinović R. 1977: Konstantinović, Radivoje. Fenomen tišine u delu Ive Andrića. In: *Delo*. Beograd: januar. S. 1–15.

- Konstantinović 1981: Konstantinović, Radivoje. Stilska funkcija tišine u TRAVNIČKOJ HRONICI. In: Nedeljković, Dragan (gl. urednik). *Delo Ive Andrića u kontekstu evropske književnosti i kulture*. Beograd: Zadužbina Ive Andrića. S. 293–298.
- Konstantinović Z. 1977: Konstantinović, Zoran. Austrijski konzuli u Travniku. In: In: Isaković, Antonije (ur.). *Zbornik radova o Ivi Andriću*. Beograd: SANU. Posebna izdanja, knj. 505, Odeljenje jezika i književnosti, knj. 30. S. 165–180.
- Krnjević 1999: Krnjević, Vuk. Nedovršena freska. In: Vučković, Radovan. *Zbornik o Andriću*. Beograd: Srpska književna zadruga. S. 282–287.
- Kurtović 1994: Kurtović, Šukrija. NA DRINI ĆUPRIJA i TRAVNIČKA HRONIKA u svetlu bratstva i jedinstva. In: *Sveske Zadružbine Ive Andrića*. Beograd. God. 12–13, sv. 9–10. S. 387–438.
- Lazarević 2001/1: Lazarević, Branko. *Dnevnik jednoga nikoga: Prvi deo (1942–1946)*: Priredio Dušan Puvačić. Beograd: Zavod za udžbenike. 457 s.
- Lazarević 2001/2: Lazarević, Branko. *Dnevnik jednoga nikoga: Drugi deo (1947)*: Priredio Dušan Puvačić. Beograd: Zavod za udžbenike. 585 s.
- Lazarević 2010^a: Lazarević Predrag. *Andrić o Bosni*. Banja Luka: Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske. 214 s.
- Lazarević 2010^b: Lazarević, Predrag. TRAVNIČKA HRONIKA u vremenu nastanka. In: Lazarević, Predrag. *Andrić o Bosni*. Banjaluka: Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske. S. 7–110.
- Liversejdz 2005: Liversejdz, Toni. Ženski likovi u delu Ive Andrića. In: *Sveske Zadružbine Ive Andrića*. Beograd. God. 24, sv. 22. S. 383–440.
- Lovrenović 2005: Lovrenović, Ivan. Zapiši, pa će i Bog upamtiti! Andrić i bosanske franjevačke hronike. In: *Bosna Franciscana*, God. 13, br. 23. S. 113–127.
- Maglajlić 2000: Maglajlić, Munib (gl. ur.). *Andrić i Bošnjaci*. Tuzla: Preporod. 215 s.
- Marinković 2004: Marinković, Dušan. TRAVNIČKA HRONIKA. In: Detoni-Dujmić, Dunja. *Leksikon svjetske književnosti: Djela*. Zagreb: Školska knjiga. S. 665–666.
- Matejić 2000: Matejić, Mateja. Umetnička prerada u Andrićevom romanu NA DRINI ĆUPRIJA i Pekićevom VREME ĆUDA. In: *Književnost*. God. 55, knj. 106, sv. 3/4. S. 490–497.
- Milanović 1996: Milanović, Branko. Romansijerski zahvati. In: Milanović, Branko. *Andrić*. Zagreb: Panorama – Školski Radio i televizija. S. 57–86.

- Milatović 1996: Milatović, Vuk. ŠKOLSKA interpretacija romana TRAVNIČKA HRONIKA. In: Milatović, Vuk. *Književno delo Ive Andrića*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. S. 191–218.
- Milutinović 2004: Milutinović, Zoran. Nesporazum je pravilo, razumevanje čudo: TRAVNIČKA HRONIKA Ive Andrića. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. 28, sv. 26. S. 119–159.
- Milutinović 2008: Milutinović, Z. Misunderstanding is a Rule, Understanding is a Miracle: Ivo Andrić's BOSNIAN CHRONICLE. In: *The Slavonic and East European Review*. Vol. 86. 3. S. 443–474.
- Mirković 2008: Mirković, Milosav. Vidici TRAVNIČKE HRONIKE. In: Mirković, Milosav. *Jelena, deca i ljudi Ive Andrića: Eseji i vinjete*. Beograd: Bo-Bo Digital Print. S. 64–80.
- Mladenović 1976: Mladenović, Tanasije. Kako se kroji istorija... In: Popović, Radovan. *Kazivanja o Andriću*. Beograd: Sloboda. S. 108–109.
- Mučalica 1989: Mučalica, Olga. Iz prepiske Ive Andrića. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. 8, sv. 6. S. 301–322.
- Mukerdži 1989: Mukerdži, Vanita. Istorija i ljudska sudbina u romanu NA DRINIĆI ČUPRIJA. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. 8, sv. 6. S. 288–298.
- Nazečić 1977: Nazečić, Salko. Mjerilo trajnosti u Andrićevim istorijskim romanima. In: Milanović, Branko. *Ivo Andrić u sujetlu kritike*. Sarajevo: Svjetlost. S. 199–207.
- Nedeljković 1986: Nedeljković, Dragan. Tolstojev RAT I MIR i Andrićeva TRAVNIČKA HRONIKA pred dramom civilizacija. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. 5, sv. 4. S. 165–178.
- Nemec 2013: Nmec, Krešimir. Buka bosanske tišine – roman o konzulskim vremenima. In: Nmec, Krešimir. *Ivo Andrić TRAVNIČKA HRONIKA* [Djela Ive Andrića, sv. 3]. Zagreb: Školska knjiga. S. 527–565.
- Nikolić 2012: Nikolić, Časlav. Istorija. Kultura. Govor: Svedočanstvo traume u romanu TRAVNIČKA HRONIKA Ive Andrića. In: *Naučni sastanak slavista u Vukove dane: Ivo Andrić u srpskoj i evropskoj književnosti*. Br. 41/2. Beograd: MSC. S. 563–571.
- Novaković 1980: Novaković, Boško. O tipologiji ženskih likova u delu Ive Andrića. In: Popadić, Milosav (urednik). *Travnik i djelo Ive Andrića – zavičajno i univerzalno*. Sarajevo: Veselin Masleša – Univerzitet. S. 289–298.
- NSSVD 2012: *Naučni sastanak slavista u Vukove dane: Ivo Andrić u srpskoj i evropskoj književnosti*. Br. 41/2. Beograd: MSC. 903 s.
- Palavestra 1982: Palavestra, Predrag. Komentari uz Andrićev dnevnik iz Sokobanje. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. 1, sv. 1. S.294–300.

- Palavestra 1986: Palavestra, Predrag. Andrićeva istorijska svest. In: *Sveske Zaduzbine Ive Andrića*. Beograd. God. 5, sv. 4. S. 242–254.
- Palavestra 1992: Палавестра, П. Историческое сознание Андрича. In: Кириллова, О. Л. (редактор-составитель). *Творчество Иво Андрича: Миф. Фольклор. Истoрия. Литература*. Композиум к 100-летию со дня рождения писателя. Тезисы и материалы. Москва: Институт славяноведения и балканистики РАН. С. 72–76.
- Palavestra 1998: Palavestra, Predrag. Andrićev dnevnik iz Sokobanje. In: *Sveske Zaduzbine Ive Andrića*. Beograd. God. 17, sv. 14. S. 19–25.
- Paunović 2003: Paunović, Siniša. Pola veka s Andrićem. In: *Sveske Zaduzbine Ive Andrića*. Beograd. God. 22, sv. 20. S. 149–175.
- Paunović 2004: Paunović, Siniša. Pola veka s Andrićem (II). In: *Sveske Zaduzbine Ive Andrića*. Beograd. God. 23, sv. 21. S. 23–43.
- Paunović 2005: Paunović, Siniša. Pola veka s Andrićem (III). In: *Sveske Zaduzbine Ive Andrića*. Beograd. God. 24, sv. 22. S. 189–199.
- Pavlović 1998: Pavlović, Bela. Sećanja na Ivu Andrića. In: *Sveske Zaduzbine Ive Andrića*. Beograd. God. 17, sv. 14. S. 135–153.
- Peković 2003: Peković, Slobodanka. Pisac i istorija. In: *Sveske Zaduzbine Ive Andrića*. Beograd. God. 22, sv. 20. S. 325–330.
- Peleš 1979: Peleš, Gajo. Tematski sustav Andrićevih kronika. In: Isaković, Antonije (ur.). *Zbornik radova o Ivi Andriću*. Beograd: SANU. Posebna izdanja, knj. 505, Odeljenje jezika i književnosti, knj. 30. S. 449–515.
- Petrović 1976: Jeremić, Dragan. To je Evropa... In: Popović, Radovan. *Kazivanja o Andriću*. Beograd: Sloboda. S. 118–175.
- Popadić 1980: Popadić, Milosav (odg. ur.). *Travnik i djelo Ive Andrića – zavičajno i univerzalno*. Zbornik radova sa naučnog skupa održanog u okviru „Andrićevih dana kulture“, Travnik, 12., 13. i 14. oktobra 1979. Sarajevo: Veselin Masleša – Univerzitet u Sarajevu. 460 s.
- Popović 1976: Popović, Radovan. *Kazivanja o Andriću*. Beograd: Sloboda. 219 s.
- Prosperov Novak 2005: Prosperov Novak, Slobodan. Književnost kao dug: slučajevi Ive Andrića i Danila Kiša. In: *Sveske Zaduzbine Ive Andrića*. Beograd. God. 24, sv. 22. S. 465–483.
- Radujkov 1976: Radujkov, Radomir. Ubeđivao nas je da nema sluha za pozorišnu umetnost. In: Popović, Radovan. *Kazivanja o Andriću*. Beograd: Sloboda. S. 124–126.
- Rizvić 1995: Rizvić, Muhsin. TRAVNIČKA HRONIKA. In: Rizvić, Muhsin. *Bosanski muslimani u Andrićevu svetlu*. Sarajevo: Ljiljan. S. 299–437.

- Rodić 2006: Rodić, Vesna. Spram Istoka, spram Zapada: tumačevo mesto u TRAVNIČKOJ HRONICI. In: *Sveske Zadružbine Ive Andrića*. Beograd. God. 25, sv. 23. S. 299–307.
- Rudjakov 2012: Rudjakov, Pavel N. Tri vrste pričanja i ćutanja kod Andrićevih junaka. In: *Naučni sastanak slavista u Vukove dane: Ivo Andrić u srpskoj i evropskoj književnosti*. Br. 41/2. Beograd: MSC. S. 581–588.
- Selimović 1976: Selimović, Meša. Andrić je nacionalna institucija. In: Popović, Radovan. *Kazivanja o Andriću*. Beograd: Sloboda. S. 133–138.
- Stanojčić 1967: Stanojčić, Živojin. *Jezik i stil Iva Andrića: (Funkcije sinonimskih odnosa)*. Beograd: Novi dani. 330 s.
- Stojadinović 2011^a: Stojadinović, Dragoljub. Davil i Defose. In: Stojadinović, Dragoljub. *Mudrosti i tajne u delu Ive Andrića*. Beograd: Altera. S. 105–134.
- Stojadinović 2011^b: Stojadinović, Dragoljub. Zvučni oreol u opisu travničkih uzbuna. In: Stojadinović, Dragoljub. *Mudrosti i tajne u delu Ive Andrića*. Beograd: Altera. S. 135–156.
- Stojnić 1986: Stojnić, Mila. Funkcionisanje vremena u prozi Ive Andrića. In: *Sveske Zadružbine Ive Andrića*. Beograd. God. 5, sv. 4. S. 224–232.
- Šamić 1962: Šamić, Midhat. *Istorijski izvori TRAVNIČKE HRONIKE Ive Andrića i njihova umjetnička transpozicija*. Sarajevo: Veselin Masleša. 216 s.
- Šamić 1976: Šamić, Midhat. O Židu, o TRAVNIČKOJ HRONICI... In: Popović, Radovan. *Kazivanja o Andriću*. Beograd: Sloboda. S. 172–175.
- Šamić 1979: Šamić, Midhat. Francuski prevod TRAVNIČKE HRONIKE i neki problemi u vezi sa prevodenjem ovoga djela na francuski. In: Isaković, Antonije (ur.). *Zbornik radova o Ivi Andriću*. Beograd: SANU. Posebna izdanja, knj. 505, Odeljenje jezika i književnosti, knj. 30. S. 671–699 s.
- Šmit 2007: Šmit, Ani. Premošćavanje jaza: razumevanje mita, identiteta i orijentalizma u Andrićevom romanu NA DRINI ĆUPRIJA. In: *Sveske Zadružbine Ive Andrića*. Beograd. God. 26, sv. 24. S. 273–285.
- Šoja 2006: Šoja, Slobodan. Dvjestogodišnjica francuskog konzulata u Bosni (1806–2006). Travnik, 12. maj 2006. godine. In: *Sveske Zadružbine Ive Andrića*. Beograd. God. 25, sv. 23. S. 348–350.
- Šukalo 2012: Šukalo, Mladen. Stvarnost i mentalitet u TRAVNIČKOJ HRONICI Ive Andrića. In: Vučković, Radovan (priređivač). *Andrić između Istoka i Zapada*. Banjaluka: Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske, Odeljenje književnosti i umjetnosti. Naučni skupovi, knj. 12. S. 299–315.
- Tartalja 1979a: Tartalja, Ivo. *Pripovedačka estetika: Prilog poznavanju Andrićeve poetike*. Beograd: Nolit. 338 s.

- Tartalja 1979b: Tartalja, Ivo. Travniki Dottore Illyrico i njegov treći svet. In: Tartalja Ivo. *Pripovedačka estetika: Prilog poznavanju Andrićeve poetike*. Beograd: Nolit. S. 174–235.
- Tartalja 2008: Tartalja, Ivo. Pra-Ćuprija. In: *Sveske Zadružbine Ive Andrića*. Beograd. God. 27, sv. 25. S. 7–50.
- Tasovac 2000: Tasovac, Toma. Negacija kao prisustvo odsustva u delima Ive Andrića. In: *Sveske Zadružbine Ive Andrića*. Beograd. God. 19, sv. 16. S. 161–224.
- Terzić 2011: Terzić, Ajla. Šta se jede u HRONICI i ĆUPRIJI. In: *Sveske Zadružbine Ive Andrića*. Beograd. God. 30, sv. 28. S. 312–337.
- Tilar 2006: Tilar, Žan. Predgovor. In: *Sveske Zadružbine Ive Andrića*. Beograd. God. 25, sv. 23. S. 351–352.
- Todorova 1981: Todorova, Ljiljana. Mesto i funkcija francuskih elemenata u pesničkom svetu Andrićeve TRAVNIČKE HRONIKE. In: Nedeljković, Dragan (gl. urednik). *Delo Ive Andrića u kontekstu evropske književnosti i kulture*. Beograd: Zadružbina Ive Andrića. S. 713–720.
- Topalović 1978: Topalović, Venceslav. *Memorijalni muzej Ive Andrića u Travniku*. Travnik: Zavičajni muzej. 169.
- Tošović 1978: Tošović, Branko. *Stilizacija jezika u djelu Petar Prvi A. N. Tolstoja i njihov odraz u našem prevodu*. Sarajevo: Filozofski fakultet. 415 s. [Magistarski rad]
- Tošović 1979: Tošović, Branko. Stilizacija. In: *Književna istorija*. Beograd: 1979. God. 12, br. 45. S. 91–127.
- Tošović 1980: Tošović, Branko. Stilizacija jezika u romanu PETAR PRVI A. N. Tolstoja. In: *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu*. Sarajevo. Knj. 9–10. S. 153–167.
- Tošović 2008: Tošović, Branko. *Der Nobelpreisträger Ivo Andrić in Graz – Nobelovac Ivo Andrić u Gracu*. Graz/Grac – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität – Beogradska knjiga. 634 S./s. [Andrić-Initiative: Ivo Andrić im europäischen Kontext – Ivo Andrić u evropskom kontekstu, knj. 1]
- Tošović 2010: Tošović, Branko; (Hg./ur.). *Das Grazer Opus von Ivo Andrić (1923–1924) / Grački opus Iva Andrića (1923–1924)*. Graz/Grac – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. 535 s. [Andrić-Initiative: Ivo Andrić im europäischen Kontext – Ivo Andrić u evropskom kontekstu, knj. 3]
- Tošović 2011^a: Tošović, Branko. Austrougarski period života i stvaralaštva Iva Andrića (1892–1922). In: Tošović, Branko; (Hg./ur.). *Die k. u. k. Periode in Leben und Schaffen von Ivo Andrić (1892–1922). Austrougarski period u životu i djelu Iva Andrića (1892–1922)*. Graz – Beograd: Institut für Slawi-

stik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. S. 47–68. [Andrić-Initiative: Ivo Andrić im europäischen Kontext – Ivo Andrić u evropskom kontekstu]

- Tošović 2011^b: Tošović, Branko. Ivo Andrić i Meša Selimović (podudarnosti, sličnosti i razlike). In: Popović, Ranko (odg. urednik). *Meša Selimović i Skender Kulenović u srpskom jeziku i književnosti*. Banja Luka – Istočno Sarajevo: ANURS – Filološki fakultet Banja Luka – Filozofski fakultet Pale. S. 197–213.
- Tošović 2012^a: Tošović, Branko. Strane svijeta u Andrićevom životu i stvaralaštvu. In: Kuzmanović, Rajko (gl. ur.). *Andrić između Istoka i Zapada*. Banjaluka: Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske, Odjeljenje književnosti i umjetnosti. S. 139–166. [Naučni skupovi, knj. 12]
- Tošović 2012^b: Tošović, Branko. Život i stvaralaštvo Iva Andrića u periodu od 1925. do 1941. godine. In: Branko Tošović (Hg./ur.). *Ivo Andrić – Literat und Diplomat im Schatten zweier Weltkriege (1925–1941)*. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2012. Knj. 4. S. 13–56. [Andrić-Initiative: Ivo Andrić im europäischen Kontext – Ivo Andrić u evropskom kontekstu]
- Tošović 2013^a: Tošović, Branko (Ur./Hg.). *Andrićeva ćuprija. Andrićs Brücke*. Grac – Beograd – Banjaluka: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske – Svet knjige. 1043 S/s. [Andrić-Initiative: Ivo Andrić im europäischen Kontext – Ivo Andrić u evropskom kontekstu, knj. 6]
- Tošović 2013^b: Tošović, Branko. Ćuprijini okupacijski dani. In: Tošović, Branko (Ur./Hg.). *Andrićeva ćuprija. Andrićs Brücke*. Grac – Beograd – Banjaluka: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske – Svet knjige. S. 19–41.
- Tošović 2013^c: Tošović, Branko. Funkcijsko čitanje ĆUPRIJE. In: Tošović, Branko (Ur./Hg.). *Andrićeva ćuprija. Andrićs Brücke*. Grac – Beograd – Banjaluka: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske – Svet knjige. S. 43–109.
- Tutnjević 2005: Tutnjević, Staniša. Andrićeva slika svijeta i muslimanska/bošnjačka književnost. In: *Sveske Zadružbine Ive Andrića*. Beograd. God. 24, sv. 22. S. 441–450.
- Vahtel 1997: Vahtel, Endru. Zamišljanje Jugoslavije: istorijska arheologija Ive Andrića. In: *Sveske Zadružbine Ive Andrića*. Beograd. God. 16 sv. 13. S. 105–123.

- Vojvodić 1989: Vojvodić, Radoslav. *Sudbina umetnika: razgovori s Ivom Andrićem*. Gornji Milanovac: Dečje novine. 153 s.
- Vučković 1974: Vučković, Radovan. TRAVNIČKA HRONIKA. In: Vučković Radovan. *Velika sinteza*. Sarajevo: Svjetlost. S. 317–347.
- Vučković 1996: Vučković, Radovan. Istorijski okviri Andrićevog romana OMER-PAŠA LATAS. In: *Sveske Zadružbine Ive Andrića*. Beograd. God. 15, sv. 12. S. 143–226.
- Vučković 2002: Vučković, Radovan. *Istorija i ličnost*. Beograd: Gutenbergova galaksija. 365 s.
- Vučković 2006^a: Vučković, Radovan. *Andrić, paralele i recepcija*. Beograd: Svet knjige. 253 s.
- Vučković 2006^b: Vučković, Radovan. Uz novo izdanje Šamićeve knjige „Istorijski izvori TRAVNIČKE HRONIKE“. In: Vučković, Radovan. *Andrić, paralele i recepcija*. Beograd: Svet knjige. S. 229–236.
- Vuksanović 2011: Vuksanović Miro (gl. ur.). *Bibliografija Ive Andrića (1911–2011)*. Beograd – Novi Sad: Zadužbina Ive Andrića – Biblioteka Matice srpske. 1078 s. [Izradili Autori Ljiljana Klevernić (koordinator), Kata Mirić, Melanija Blašković, Vesna Ukropina, Daniela Kermeci, Slađana Subašić, Marija Vaš]
- ZAI-www: Zadužbina Ive Andrića. In: http://www.ivoandric.org.rs/html/travnicka_hronika.html. Stanje 10. 3. 2014.
- Branko Tošović (Graz)

Autoperception of CHRONICLE

There are three types of literary text perception: the author's, reader's, and the researcher's. The first one acts as intraperception (i.e. autoperception or autointerpretation), and the other two act as extraperception. Intraperception is the viewpoint on one's own work while extraperception reveals the viewpoint on someone else's work. This article focuses on autoperception, as the author's perspective on his own work is crucial in the interpretation of BOSNIAN CHRONICLE. The main objective of this study is to find out as many answers as possible about BOSNIAN CHRONICLE based on the author's viewpoint. The work consists of three parts: the first considers Ivo Andrić's doctoral thesis (defended in 1924 in Graz) as the source of the novel into consideration, the second (principal) represents the analysis of autoperception, and the third (because of the abundance of material) outlines the extraperception.

Branko Tošović (Graz)

Die Auto/rezeption der CHRONIK

Es gibt drei Arten der Rezeption eines literarischen Textes: seitens der Autorin / des Autors, der Leserin / des Lesers und seitens der Wissenschaftlerin / des Wissenschaftlers. Erstere erscheint als Intrarezeption (Autorezeption, Autointerpretation), während es sich bei den anderen beiden um Extrarezeptionen handelt. Die Intrarezeption stellt eine Vision des eigenen Werkes dar, wogegen die Extrarezeption die Vision eines fremden Werkes ist. Bei einer Interpretation des Romans WESIRE UND KONSULN ist es wichtig, in erheblichem Maße die Position des Autors in Betracht zu ziehen. Den Ausgangspunkt der vorliegenden Arbeit bildet die Autorezeption, wobei der Versuch übernommen wurde, Antworten zum Wesen der CHRONIK aufgrund der Visionen des Autors zu erhalten. Der Beitrag besteht aus drei Teilen: Im ersten Teil wird die Dissertation von Ivo Andrić (verteidigt 1924 in Graz) als eine der Quellen des Romans betrachtet, im zweiten ergeht eine Analyse zur Autorezeption, und im dritten Teil wird – angesichts der Fülle des Materials – (bloß) kurz die Extrarezeption präsentiert.

Бранко Тошович (Грац)

Авто/восприятие ХРОНИКИ

Существуют три типа восприятия литературного текста: авторское, читательское и исследовательское. Первое выступает как интравосприятие (автовосприятие, автоинтерпретация), остальные два как экстравосприятие. Интравосприятие является видением собственного произведения, экстравосприятие – видением чужого произведения. Для толкования ТРАВНИЦКОЙ ХРОНИКИ важно, в первую очередь, учесть авторскую позицию. В настоящей работе исходной позицией является автовосприятие. Данное исследование является попыткой найти как можно больше ответов о сути ТРАВНИЦКОЙ ХРОНИКИ на основании авторского видения. Работа состоит из трех частей: в первой рассматривается докторская диссертация Иво Андрича (защищенная в Граце в 1924 г.) в качестве источника романа, во второй (центральной) проводится анализ автовосприятия, а в третьей (из-за обилия материала) коротко представлено экстравосприятие.

Branko Tošović
Institut für Slawistik
Karl-Franzens-Universität Graz
Merangasse 70
8010 Graz
branko.tosovic@uni-graz.at

КЊИЖЕВНОСТ
Književnost
Literatur

Ангелина Бановиќ-Марковска (Скопје)

Истокот и Западот: дијалог на култури и идеологии во ТРАВНИЧКА ХРОНИКА на Иво Андриќ

Сликата на минатото е потребна за да се сфати подобро сегашноста, но не како црно-бела претстава која подразбира едно **ние** и едно **тие**, туку како полифонична структура, базирана врз различни фокализации. Средбата меѓу Истокот и Западот, Балканот и Европа, е тема и во овој Андриќев роман. Во него се прикажани две основни гледни точки во допирот со Другоста – гледната точка на човек од Ориентот и гледната точка на човекот од Окцидентот. Овој есеј ги анализира токму тие согледувања, со сите нивни специфики и отстапувања.

Текстовите настануваат во одредени контексти, но најчесто се интерпретираат во некои други, што влијае врз толкувањето на стереотипите кои ги провоцираат еднодимензионалните идеолошки рамки. Такви се романи-те на Иво Андриќ, но најмногу ТРАВНИЧКА ХРОНИКА во која овој југословенски нобеловец ја покажува и докажува повеќеслојноста и поливалентноста на својот дискурс. Но, пред да преминам врз конкретни примери со кои ќе го илустрирам ова становиште, ќе потсетам дека според современите теории (особено онаа постколонијалната), во мултиетничките, мултиконфесионални и мултикултурални средини, рецепцијата на **другоста** е условена од центрите на моќ кои, во отсуство на нужна критичка саморефлексија, своето средиште го прогласуваат за врховен принцип, игнорирајќи го туѓото.

Како богат историски и географски хронотоп, како зона на допири и средби меѓу различни народи, религии и култури, Балканот и Босна, отсекогаш биле меѓникот на кој се градела богата културна хибридноста која, без претпоставената или наметнатата хиерархија која генерирала непремоствливи разлики меѓу Окцидентот и Ориентот, би можела да развие специфични стратегии за помирување на крутите идентитети. Но, ако ја прифатиме симболичката матрица на Фројдовиот парадокс за идентитетот, според која Балканот е Id на Западноевропското Ego, а Азија неговото AlterEgo, тогаш Европа би ја претставувала областа на реалното, Азија областа на имагинарното, а Балканот зоната на симболичкото несвесно. Сместен во срцето на Европа, тој и денес е една сосем реалистична сцена на која како да е проектирано колективното несвесно на Европа (еден своевиден **dream screen**), за кое свеста и разумот на Високата Цивилизација не допушта да

се говори, но затоа пак развива противречни фантазии за непомирливоста со **егзотичниот Друг**. Така, „низ една типично шизофрена постапка – вели Ферид Мухиќ – Европа ја расцепи сопствената историска свест. Еден свој дел, Балканот, го прогласи за Друго-од-себеси и му ги придаде сопствените трауми, синдроми, јанси, психотични кошмари, а другиот свој дел го **ангелизираше** резервирајќи ги за него сите оптимални етички прерогативи. Борбата против сопствената патолошка свест, едноставно ја објективизираше наместо да ја интернализира“ (Мухиќ 2000: 28).

За проблемите и разликите меѓу Истокот и Западот, Азија и Европа е пишувано многу. Се разбира дека овој феномен е застапен и во делата на Иво Андриќ, особено во романот ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, која ни ги претставува состојбите на Балканот во период од 7 години (1807–1814). Пресликани во ова деветнаесетвековно босанско гратче тие ја потенцираат споменатата поларизација, макар што, во основа, романот отсликува три гледни точки во допирот со Другоста: гледната точка на човек од Окцидентот, гледната точка на човек од Ориентот и гледната точка на домашното босанско население кое, иако во повеќето случаи е објект на гледање, ја надополнува, сепак, сликата за дојденците во Травник. Би можело, всушност, да се каже дека, наспроти тоа што застапуваат различни идеологии, првите две гледни точки (онаа на турските везири и на европските конзули), не се конфронтираат многу по однос на босанското население, зашто, со своето дрско мешање во босанските состојби, тие го претставуваат, всушност, моделот **странци на Балканот**. За нив, Травник и народот во него се несфатливи, природата сурова, а луѓето диви и заостанати, избувливи и неучтивни. Затоа описите дадени од страна на францускиот конзул Жан Давил, го потенцираат најмногу мракот и тишината во ова предградие.

Имено, ако светлината е метафора за развиената европска цивилизација (оти навечер кога градот ќе потоне в молк, светат само две светлини – на австрискиот и на францускиот конзул, небаре симболи на духовната култура на Западниот свет), тогаш мракот во оваа ориентална касаба ја покажува, всушност, бездуховноста на балканскиот свет во кој упорно тоне неписмената босанска раја, оти во Травник сè е како од памтивека, ништо не се сменило, сè врви по старо кај месното муслиманско население. Писменоста на францускиот конзул кој води дневник, пишува писма, стихови, поеми, дури и еп за Александар Велики, само ја зголемува контраста и ја потенцира разликата меѓу рафинирана Европа и неграмотниот балкански човек, потонат во својата тишина.

Слична претстава за овој свет имаат и турските везири. Ибрахим-паша, на пример,

не наоѓаше доволно остїри зборови и црни слики шїџом ќе ошїџочнеше разїговор за Босна и Босаниџиџе, а Давил ѓо слушаше со искрено сочувствїво и вистїнско разбирање. Везироџ не можеше да ѓрежали шїџо ѓаѓањџо Селимово [...] ѓо

фрли во оваа далечна и бедна земја. Сами гледаше, блајороген ѝријашеле, каде живееме и со којо јас имам да се борам и да се расправам. Глушница диви биволи човек ѝлесно би ујравувал одошто овие босански бејови и ајани. Тоа е диво, диво, диво и неразбирливо, ѝрубо и ѝросшо, а ваму чувствѝвѝтелно и надмено, своелаво и ѝразнолаво (Андриќ 1984: 214–215),

вели овој везир. И кај западноевропскиот дипломат, конзулот Давил ќе забележиме слична реторика. Во разговорот со младиот помошник Дефосе, тој го вели следново:

Јас мислам дека не ѝосшоу денес во Европа ѝолку бесѝајна земја како шшо е Босна... Овој народ, одделно од сѝше друш народи на светѝош, има некоја неразбирлива, ѝрверзна омраза сѝрема ѝаѝишѝаѝа, коишшо всушностѝ значаѝ најѝредок и блаѝососѝојба, и во оваа несреќна земја ѝаѝишѝаѝа не држаѝ и не ѝрааѝ, како самише да се уривааѝ. [...]...Заосѝанашосшо на овој светѝ граза во ѝрв ред од неѝоваѝа злоба, од врогенаша злоба, како шшо вели везирош. Во ѝаа злоба можаѝ да се најдаѝ сѝше објасненија (Андриќ 1984: 79–80).

Познато е дека конструкциите што му биле припишувани на балканскиот субјект како **источниот Друг** во срцето на Европа, биле поттикнати од повеќе фактори, но пред сè од поделбата на христијанството: од една страна западното-католичко (она со европски менталитет), а од друга страна источното-православно (она со византиски менталитет). Затоа и не треба да нè зачудува фактот што на рајата од босанската касаба и на нејзиниот ориентален менталитет, конзулите гледале како на егзотични Други во срцето на Европа, оние на кои Метрополата им доделила маргинален статус на **гранични субјекти**, доволно контаминирани со траги од ориенталните, за да не бидат прифатени како целосно европски идентитети. Така, создаван како специфичен вид човечка судбина, балканскиот идентитет бил предодреден да биде Исток на Западот и Запад на Истокот, но наместо да ја прифати улогата на периферен, тој не ретко настојувал да остави впечаток на централен, зашто не сакал да се види себеси како нем и безличен објект, осуден да ја носи другоста како лепрозна јамка околу вратот.

Но оваа седиментарна псевдомитологија покажува, ист така, дека, со концептот **имагинативна колонизација**, и во отсуство на конвенционален империјализам, културата на Грандиозниот европски Селф ја задоволувала потребата од дијалог со себеси, со порасипаното свое јас, она кое „ништо не заборава и ништо не учи, кое и натаму бие вековни битки, додека остатокот од Европа е зафатен со брзиот процес на глобализацијата“, би рекол Славој Жижек (Žižek 2001: 152). Оттаму, романот Травничка хроника одлично ја илустрира оваа западноевропска традиција на ориентализмот опишан од Едвард Саид (Edward Said). Но, иако Давил ќе успее да се зближи со турските везири кои во него не гледале само конзул, туку и човек со кого можат да ги споделат своите маки, тежини и размисли, разликата во вредносните системи на источните и на западните народи никогаш не ќе биде целосно превладана, па во тој деветнаесетовоковен Травник, и човекот од

Истокот и човекот од Западот, ќе се доживеат меѓусебно како чудаци и странци.

Има една навистина впечатлива сцена во овој роман која укажува на разликите меѓу цивилизираниот Запад и нецивилизираниот Исток. Се случува во Диванот, кај травничкиот везир Ибрахим-паша, кој сакајќи да го сподело со нив своето задоволство од победата над христијанските востаници, ќе си поигра со емоциите на европските дипломати (францускиот конзул Жан Давил и австрискиот Јозеф фон Митерер). И додека разговорот тече, а тие се гоштеваат со кафиња, лимонади и чибуци, по наредба на великиот везир послугата започнува врз рогозината да истура *ошсечени човечки уши и носеви, неописива маса јадно човечко месо, насолено и поцрнетио од засирена крв [...] некакви шајки, ремење, жолтеникави бајраци [...] со слика на свеџец во срединаџа* (Андриќ 1984: 217), мноштво човечки трофеи коишто Турците ги заробиле по победата над српските востаници организирани и предводени од Русите. Работите стануваат појасни кога, во продолжението на романот, дознаваме за официјалната вистина на трофеите. Измамата на Ибрахим-паша е откриена од страна на австрискиот конзул Фон Митерер кој, известен за вредноста на турската победа и потеклото на трофеите, ќе констатира дека *оружјето било одземено од некоја српска четџа, а знамињата и сејто остџанатио пошквувало од некој претџходен колеж кој џо наџправила оџрченатаџа војска над рајатаџа босанска, некаде кај Зворник [...]* (Андриќ 1984: 219).

Оваа стравично сознание го допира дното на реалноста, поради што францускиот конзул Жан Давил ќе се запраша себеси:

Чуму џаа лаџа? Од каде оваа залудна деџска свиреџостџ? Шџто значи, всушностџ нивнатаџ смеа, а шџто нивниотџ џлач? Шџто крие нивниотџ молчење? И како овој везир со своитеџ ценетиџ сфаќана... може да џрпреди вакви работџи, џа гури и да џрисуџтвува на овие сџени, небаре од некој долен и сџрашен свеџ? Какво е нивниотџ висџинско лице? Шџто од сеџто ова е, висџински живоџи, а шџто џресметџана џлума? Коџа лажџи, а коџа џвораџи висџина? (Андриќ 1984: 219–220).

Иако во оваа сцена Андриќ пластично ја опишува трагичната слика на отоманското управување со Босна, во продолжението на романот дознаваме за уште една епизода – онаа за јаничарската судбина на Ахмед-бег Цериќ, која го открива и дипломатското лицемерие на странските конзули, не за да ја прикаже само едната – темната страна на Истокот, туку и да ја открие и перфидната страна на цивилизирана Европа, поточно на Австријците кои шпекулирајќи со животот на новскиот капетан, успеваат

џосредно, џреку своитеџ луѓе кај Порџатаџа, да џо оцрнати Ахмед-беџа и да џо претџставаџи како џредавник и француски џлаџеник. Тоа им беше џокраџко, џоевџино и џосиџурно средџтво одошџто со џодини да се расџраваџи на џраницатаџа со младиотџ и буен ка џеџан. Сџаџицаџа беше добро џоставена [...] Ка џеџанотџ џо

џрелаџаа дека џо вика францускиоџ конзул на разџовор. Во Травник веднаш џо фаџиџа, џо оковаа и џо фрлиџа во радоџи, в џемница. Тоџаш Давил виде шџо е џурски џерор, шџо можат лаџаџаа и насилџивоџо да сџорат зружени, и со какви сили има да се бори во овој џроклеџи џраг (Андриќ 1984: 220–221).

Ова е, всушност, слика на поливалентна Босна, видена не само како историски топос на омраза, туку и како историски топос на страдање, кој ги вади на површина европските предрасуди за Балканот и за неговите ендогени, деструктивни и воинствени субјекти. Стигматизациите од ваков и сличен вид, продуцирале со години митски слики за инаквост креирајќи го **европското имаго** за Балканот како подрачје со примитивни страсти, етнички ужас и нетолеранција, но и за Балканците како афективни суштества, поблиски до природата одошто до културата. Но, имајќи ги предвид претходните две сцени, прашање е дали природата ѝ е толку спротивна на културата, или е, можеби, само нејзината превртена Другост?

Иако кон поимот природа, западната логика негува чудна нелагода, речиси зазор, латинските зборови **култура** и **цивилизација** имаат заеднички корен, па според Валтер Бенјамин (Walter Benjamin), секој документ за цивилизацијата е, истовремено, и запис за нејзиното варварство. Ќе се повикам сега на разговорот меѓу двата француски конзула, повозрасниот и огорчен Давил, кој *се шџо е џурско и босанско џримаше со одвратноџи и недоверба* и помладиот Дефосе, дете на новото време, чија гледна точка, многу помека од онаа на Давил, се обидува да проникне *џодлабоко во минатоџо, обичаџите и верувањата на овој свет* [...] *да џи оџџреџаа нивниџе добри сџирани, изоџачени и заџреџани од необичниџе околностџи во кои се џрисиленџи да живеатџи*. Во констатацијата на Давил, дека овој народ има некоја неразбирлива, џерверзна омраза сџрема џаџишџиџата коишџо значат џаџредок и блаџососџоџба, Дефосе препознава само начин за одбрана од непостаење патишта кон Европа, зашто, секоја комуникација со христијанското странство, би значела *оџворање враџаа на неџриџаџелскоџо влиџание врз раџаџаа и заџрозување на џурската доминација*. Впрочем, *џосџодине Давил, ние Францусџите џа џолџнавме џоловина Европа и не џтреба да се чудиме шџо земџиџе кои ушџе не сме џи завладеале џледаџи со недоверба на џаџишџиџата шџо џи џрави нашата војска на нивниџе џраници* (Андриќ 1984: 78–80).

Во дискурсите на големите западноевропски истражувачи и мисионери, Балканот, ова најзафрлено катче на Европа, бил опишуван двосмислено. Од една страна како **царство на сенките**, нешто таинствено и непознато, а од друга страна како примамлива, дива џубовница со темномуресто лице по која посегаат сите, и муслиманите и христијаните, едно полупознато, егзотично тело, податливо за истражување и колонизирање. И, што е најважно, близу – тука, в комшилук, во задниот дел од дворот, веднаш зад

сидот и завесата на рафинираниот свет, на самата граница меѓу забранетото и дозволеното, па воопшто не зачудува што за непоколебливиот Дефосе, овој дел од Европа,

иако е умривен и одделен од светови, не е џустина туку, најрошив, разнообразен, во секој поглед интересен и на свој начин речовит: народот е, вистина, поделен на вери, полен суеверија [...] и отишука многу заостанати и несреќен, но едновременно полен духовни бојатства [...] па, во секој случај, вреди човек да се отируди и да ти испишува причините за неговата несреќа и заостанатост (Андриќ 1984: 133–134).

Дефосеовата перцепција за Босна и Босанците покажува, всушност, дека антагонизмот не постои, дека ништо не е толку антагонистично како што изгледа на прв поглед. Она што навистина постои, тоа е **плуралноста** која, доколку биде правилно сфатена, ќе допушти поместување на границите, зашто, во својата внатрешност, сите ние сме разлика. Нашиот ум е разлика од дискурски, нашето јас е разлика од маски, велеше Фуко (Foucault). Затоа, наспроти моќите на уништувачкиот егоцентризам на Истото, претставен во ликот на Жан Давил, Фон Митерер и турските везири, стои искуството на младиот Дефосе, искуството на **отворениот субјект** кој ни кажува дека, во срцето на Европа, нема потреба од митови за невозможни идентитети и дека клучот за разбирањето на Другиот е, всушност, оној исечок во нас самите.

Затоа, како географски меѓупростор, како сврзувачко ткиво кое би можело да ја премости интерната логика на бинаризмот Исток–Запад, Андриќевата Босна допушта една симболичка интеракција која ни покажува дека балканскиот субјект не може да биде дефиниран само еголошки, туку и тополошки. Како средишен торус во замрсениот евро-азиски јазол, тој е делот што амортизира, што ја ублажува опозицијата меѓу половите, делот кој **содржи** и е **содржан**, кој е – истовремено – и центар и периферија, и ергон и парергон на она што денес се нарекува европски дух и цивилизација. Но, изграден така, врз строгите правила на привилегираност и подреденост, Балканот и денес го има задржано идентитетот на харемска љубовница која ја игра улогата на **ментално празно место**, препознатливо само како внатрешен предмет на желбата, допуштајќи им на своите господари непречено да уживаат во неговите вредности. Но тоа е една многу поширока тема која бара подетална елаборација, па за неа – во некоја друга пригода.

Литература

Lešić 2008: Lešić, Zdenko; Duraković, Ferida (ur.). Pripovjedač Ivo Andrić, Prvi dio: Ko to tamo govori? (Pitanje glasa u Andrićevoj prozi). In: *Međunarodni*

- naučni skup Ivo Andrić – 50 godina kasnije* (zbornik radova). Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Kazaz 2012: Kazaz, Enver. Treći svijet i njegova mudrost isključenosti (slika imperijalne ideologije i prosvjetiteljske utopije u Andrićevoj TRAVNIČKOJ HRONICI). In: *Subverzivne poetike (tranzicija, književnost, kultura, ideologija)*. Zagreb – Sarajevo: Synopsis.
- Lovrenović 2008: Lovrenović, Ivo. Ivo Andrić, paradoks o šutnji. In: *ARS*. Cetinje: br. 1–2.
- Nojman 2011: Nojman, Iver B. *Upotrebe drugog: Istok u formiranju evropskog identiteta*. Beograd: Službeni glasnik (Beogradski centar za bezbednosnu politiku).
- Тодорова 2001: Тодорова, Марија. *Замислувајќи го Балканот*. Скопје: Магор.
- Саид 2003: Саид, Едвард В. *Ориентализам*. Скопје: Магор.
- Baba 2004: Baba, Homi K. *Smeštanje kulture*. Beograd: Beogradski krug.
- Žižek 2001: Žižek, Slavoj. *Manje ljubavi – više mržnje! Ili, zašto je vredno boriti se za hrišćansko nasleđe*. Beograd: Beogradski krug.
- Мухиќ 2000: Мухиќ, Ферид. Критика на балканскиот ум. Ин: *Lettre Internationale: евројска ревија за култура*, Скопје, бр. 20. S. 12–14.
- Андриќ 1984: Андриќ, Иво. *Травничка хроника*. Скопје: Мисла – Македонска книга – Култура.

Angelina Banović-Markovska (Skopje)

**The East and the West: A Dialogue of Cultures and Ideologies in the novel
BOSNIAN CHRONICLE / THE DAYS OF THE CONSULS / by Ivo Andrić**

The picture of the past is important for better understanding of the present, but not simply as a black and white representation of a single **we** and a single **they**, but as a polyphonic structure based on different focalisations. The subject of this novel by Andrić is the encounter between the East and the West, the Balkans and Europe. Two basic views of this contact with Otherness are presented in the novel – the point of view of a man from the Orient and the point of view of a man from the Occident. This essay analyzes those realizations, with all their specifics and variations.

Ангелина Бановиќ-Марковска
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Филолошки факултет „Блаже Конески“
бул. „Крсте Петков Мисирков“ б.б.
1000 Скопје
Р. Македонија
++ 389 70635865
ana_ban@hotmail.com

Angelina Banović-Markovska
Univerzitet „Sv. Kiril i Metodij“
Filološki fakultet „Blaže Koneski“
bul. „Krstе Petkov Misirkov“ bb
1000 Skopje
R. Makedonija
++ 389 70635865
ana_ban@hotmail.com

Снежана С. Башчаревић (Лепосавић)

Облици надмоћи у ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ

У роману Травничка хроника имамо прилику да, у заоштреном виду, осетимо извесну људску снагу која обухвата појам надмоћи. Природом надмоћи мисао Иве Андрића бавила се готово непрекидно од Ех РОНТА до Знакова поред пута – обухватајући, из различитих углова и перспектива, сложене релације међу људима, дух и израз онога што људи чине једни другима на силу. У животу касабе под именом Травник стекле су се, према призорима, релацијама међу ликовима, духу испољавања које нам постепено открива, веома повољне околности за клијање, раст и расцветавање надмоћи. Становници Травника су, зависно од степена образовања, места и околности једни према другима испољавали мањи или већи степен надмоћи. Рад има за циљ да у роману Травничка хроника укаже на три врсте надмоћи: 1. надмоћ механизма над појединцима, 2. надмоћ одређене групе над појединцима и 3. надмоћ појединца над појединцем.

Појам вере као културног идентитета припада фонду сложених проблема културе. Он обухвата оне знакове и њихова значења која одређују припадање појединца и група некој заједници и који их самим тим разликују од других народа и њихових култура. Језик, вера, традиција, обичаји, митологија, научна и дискурзивна свест део су оних објективних показатеља помоћу којих можемо релативно поуздано да одредимо културну припадност неке групе, слоја или појединца. Појам вере, као културног идентитета, не обухвата једино самоперцепцију властите нације, већ и однос према другим нацијама.

Категоријалне тешкоће у покушају одређивања основних елемената вере могу се у знатној мери решити сталним испитивањем искуства у коме се ова свест и понашање појављују. Један облик искуства у коме се артикулише значење вере налази се у уметничким текстовима. Књижевна дела са богатством значења обликују свест о припадности једној културној заједници као што изражавају и свест која разликује једну заједницу од других (Башчаревић 2008: 164).

Дуговеки живот касабалија у роману НА ДРИНИ ЋУПРИЈА није протицао без одређених напетости између верски подељених људи. Вера је била основни идентификатор за обликовање разлика у културном идентитету свих становника Вишеграда, а не само Срба и Муслимана. Религија је има-

ла и друга значења. Она је била покривач за све оне материјалне интересе који су својствени сваком човеку. Борба за власт и више земље, као и настојање да се свој образац живота универзализује, извирали су из темељне вододелнице – религије. Андрић пише:

У тој великој и чудној борби која се у овој Босни вековима водила између две вере, а под видом вера за земљу и власт и своје сојствено схватање живота и уређење света, њиховници су ошамали један другом не само жене, коње и оружје, него и песме (На Дрини ћуприја, 89).

Па ипак, у тој скривеној мржњи и верској нетолеранцији, суревњивости било је и *чијства и мерхаметија и осећања за ред и меру, осећања које је све те зле намене и трубе навике држало у снашљивим границама и, на крају, мирило их и њиховтавало ошћим и интересима заједничкој живошти* (На Дрини ћуприја, 310).

Са завидном књижевном прецизношћу Андрић у свом роману обликује сва значења културног идентитета становника касабе на Дрини. У било каквом читању овог романа, одмах се запажа национална и верска измешаност ликова. Четири века живота са вишеградском ћупријом довела су и одвела мноштво припадника европских народа, тако да уметнички текст Иве Андрића није могао да мимоиђе питања сусрета и преплитања различитих култура.

У роману Травничка хроника имамо прилику да, у заоштраеном виду, осетимо извесну људску снагу која обухвата појам надмоћи. Природом надмоћи мисао нашег великог писца бавила се готово непрекидно од Ех РОНТА до ЗНАКОВА ПОРЕД ПУТА – обухватајући, из различитих углова и перспектива, сложене релације међу људима, дух и израз онога што људи чине једни другима на силу. У животу касабе под именом Травник стекле су се, према призорима, релацијама међу ликовима, духу испољавања које нам се постепено открива, веома повољне околности за клијање, раст и расцветавање надмоћи. Затворени у оквире четири вере (муслиманске, православне, католичке, јеврејске) – под гвозденим а невидљивом руком једне државе чији је центар далеко, под влашћу чврстих патријархалних традиција помоћу којих су се, дуго, упорно, одржавали име и дух тих оделитих заједница – становници Травника су, зависно од степена образовања, места и околности једни према другима испољавали мањи или већи степен надмоћи. У роману Травничка хроника можемо уочити три врсте надмоћи:

1. надмоћ механизма над појединцима (државе, власти као израза њене моћи),
2. надмоћ одређене групе (скупа, гомиле) над појединцима и
3. надмоћ појединаца над појединцима.

Ако насиље именујемо као облик надмоћи, као чин или низ чинова у којима се испољава та надмоћ над људима, онда је испитивање механизма насиља од битне важности за укупну аксиолошку скалу на којој се чита

антрополошка, психолошка, социјална, морална вредност човекове егзистенције. Другим речима, једноставније речено, у питањима шта је у бићу насиља (шта човек сме да учини другом човеку) и како се оно испољава у животном процесу, знатним делом је сугерисано и једно и друго, битније питање: шта је антитеза насиљу?

Наравно, надмоћ које механизам испољава над појединцима јавља се као посредовано, у извесном смислу сакривено, непрозирно, једва уочљиво дешавање, тако да би се тешко могло говорити о њему као чистом насиљу. Ипак, ако надмоћ схватимо као облик владања и угњетавања, несумњиво је да су облици надмоћи које механизам храни и испољава најтежи, јер скривају властито језгро најчешће иза прихваћених образаца, конвенција, навика и традиција. Веома је речита у том смеру судбина новског капетана Ахмет-бега Церића, коју у једној сјајној слици, у неколико редова, велики писац извлачи као изврсну поуку о низу случајности које творе ланац нужности и доводе до пропасти људи:

У нездравим љирикама и оваквим срединама, где владају слепи случај, самовоља и ниски наџони, дешава се да се око човека на која случајно покажу љрством, одједном завишљају догађаји, као вирови воде или свргови љрашине љод ветром, и човек шоне без љомоћи. Ево, овај леџи, снажни, боџаџи каџешан нашоа се одједном у џаковом врџлоџу. Он није учинио нишџа шџио нису сви љотранични каџешани радили одувек и целоџ живџиша, али око њџа се случајно сџлео низ догађаја и љовезао у чврџи ланац. Случајно је аустџријски транични комбинаџи са својим љредлоџом да се унишџи млади новски каџешан нашоа на разумевање код сџарешина; случајно су у џом љренуџику више власџи љридавале велику важностџи миру на џој траници; случајно су из Беча одлучно љражили од своџ џајноџ љлаџежника на Порџи да каџешан буде макнуџи; случајно је џај неџознаџи високи чиновник држеџи у џом љренуџику мноџо до аустџријскоџ миџа, љриџиснуо ошџро везира у Травнику; случајно је обесхрабрени и за цео живџи љџлашени Ибрахим-џаша љредао сџвар у руке неумџљивом и џврдом каџмакаму, коме је љџубиџи љрава човека иџио колико и нишџа и коме је, оџеџ случајно, у овом љренуџику био љџџребан један сџрашан љример да љокаже своју моџ и љџлаши ајане и каџешане на траници.

Свака од ових личностџи радила је независно, искључиво за себе, без икакве везе са каџешановом личношџу, али су, радеџи џако, сви заједно све чврџије сџезали омчу око каџешанова враџа.

То је била судбина консуловоџ несрећноџ шџићеника. Гледајуџи у влажну џаму, Давилу је џако љостајало јасно оно шџио јуџџрос није умео да схваџи из несџџрџљивоџ ћуџања и оних зачућених љџгледа у Конаку (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 242—243). [...] Суџрадан у зору новски каџешан је убијен из љушке, на сџавању, и иџиоџ јуџџра сахрањен на џробљу између друма и Лашве. У вароџи је љроџурена вестџ да је љокушао да бежи кад су џа љовели на љуџи у Нови, и да је сџража морала да љуца за њим (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 243).

Занимљиво је видети сцену аудијенције код Ибрахим-пахше у Конаку, у којој се пред пренераженим очима конзула Давила и леденом учтивошћу

конзула фон Митетера пружају призори својеврсне надмоћи – сада само мотивисани разлозима турске високе дипломатске игре:

Победа је важна, рекао је везир (мисли се на победу над Карађорђевицима), и вероватно да је близу час кад ће ред и тишина бити успостављени и у Србији. Знајући да се и конзули, као добри пријатељи и комишје радују томе, он их је звао да се са њима подела задовољство због добрих вести.

Везир је заћућао. Као да је то био знак, у Диван су ушли тошово шрчећим кораком мношбројни ичолани. По слободном делу велике собе прострљта је асура. Унесено је неколико сејтеа, арара, од кострејтеи и масних црних мешина и бравчејта. Све те судове брзо поодрешише и пошвараше и почеше де истресају на расшрљту асуру. За то време послуја донесе консулима лимунaду и нове чибукe.

На асуру почеше да сићају одсечене људске уши и носеве у знајној множини, неописиву масу убојој људској меса, усолјену и поцрнелу од усирене крви. Хладан и одврајан задах влажне соли и усћајале крви прође Диваном. Из крошања и арара повадише неке шешире, ојасаче и фишеклије са металним орлом на њима, а иза њакова црвене и жућкасте барјакe, уске и ојерважене златом, са сликама светиштелја у средини. За њима исћагоше две шри риде и шјуо лујнуше о пог. И најпосле донесоше сној бајонетја везаних ликом.

То су били шрофеји побеге над срјском усћаничком војском „коју су Руси орјанизовали и шредводили“.

Неко невидљив, из шрикрајка, рече дубоким молишвеним гласом: „Бој је блајословио исламско оружје!“ Сви Турци му одговорише неразумљивим мумлањем (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 235).

„Зашто балканске земље (размишља на једном месту Андрић у Знаковима поред пута) не моју да уђу у круј просвећеној светја, чак ни шреко својих најбољих и најдаровитијих шредсћавника? Одјовор није једносћаван. Али чини ми се да је један од разлоја одсутљво пошшовања човека, његовој пуној достјојансћва и шуне унутарње слободе, и што безусловној и доследној пошшовања. То је наша велика слабост, и у шом пошледу сви ми честјо и несвесно пошрешимо. Ту школу још нисмо прошли, ни штај наук пошшјуно изучили. Тај недосћаштак ми свуда носимо са собом као неки исщочни шрех нашеј шорекла и шечаш мање вредностји који се не да сакриши. О шоме би шребало шовориши и на шоме радити (Знакови поред пута, 152).

Зар и у Травничкој хроници, у целости узев, не откривамо исто ово страшно, узнемирено питање? Зар и у њој не можемо видети покушај указивања на то да школу толеранције, поштовања човека, његовог пуног достојанства и пуне унутарње слободе, и то безусловног и доследног поштовања нисмо прошли и да и даље о томе ваља говорити и на томе радити. Кад меланхолични, осетљиви Давил у једном моменту каже свом младом помоћнику Дефосеу:

Овај народ, мимо све остале народне свестји, има неку неразумљиву шерверсну мржњу шрема шутевима, који у сшвари значе најшредак и блајосћање, и у овој злосрећној земљи шутеви се не држе и не шрају, као да се сами руше.

И кад млади конзул у свом реализму говори:

Ствар је јасна. Док јој се у Турској овако влада и док су у Босни овакве прилике, не може бити говора о њиховима и саобраћају. Најбољи из различитих њихова и Турци и хришћани поједнако су бољивни ошварању и одржавању свих саобраћајних веза.

Додајући још мисли долачког пароха фра-Ива:

Господине, што је јори њуј то су турски јоси ређи. Ми бисмо најволели кад бисмо између њих и нас моли мейнути неку нейрелазну њланину. А што се нас тиче, ми се мало њомучимо ња ѡређемо сваки ѡуј кад нам ѡреба. Јер ми смо навикли на рђаве ѡушеве и на сваке ѡешкође. У ствари, ми и живимо од ѡешкођа. Немојте никоме ово казати што вам кажем, али знајте да нама док јој у Травнику Турци владају, боље ѡуја не ѡреба (Травничка хроника, 73).

Јасно је да се овде наглашава потреба тачне, правичне мисли о коренима босанске затворености, а тиме и о изворима надмоћи, па и темељног непоштовања човека. Другим речима, босанска затвореност има своја историјска оправдања, према овом разлагању здравог, толерантног конзула, и било која форма револта над облицима те затворености, какви су богато показани у стварности травничког живота, не изражава истину о тим облицима већ субјективно расположење онога који суди о њима. Тамо где је историја стварала услове за примарне механизме одбрана – напад не може бити говора о уношењу искључиво разумних начина живота и владања.

Се ми више – додао је у овом разговору са Давилом млади конзул – то изгледа један несавладљив и безуман најор, јер је бесмислено хтећи ошкљанати злоушребе и ѡредрасуде, кад се нема снаге ни моћућности ошкљонити узроке који су их изазвали и створили (Травничка хроника, 75–76).

Изазлаз је, ако се о томе може говорити, у разумевању историјских услова, у мисли која тачно, а зато и правично, изражава услове стварања самодовољности, затворености појединаца или народа, тих потенцијалних изворишта насиља. Разумети, то у Андрићевој перспективи значи подићи мост до другог, постати богатији за искуство које значи то отварање према другом (Стојадиновић 1970: 98). Ово разумевање нема изворе само у филантропији једног писца васпитаног у класичној хуманистичкој традицији – у којој је вредност индивидуалног живота, расцветавање његових богатстава темељна вредност. Оно је израз једног дубљег, рекли бисмо примарнијег сазнања да се људи, без обзира на припадности, националне, конфесионалне, културне – пред силама природе, пред невољама које стварају човеку и природна и друштвена судбина и пред ћутањем које окружује човеков настанак и нестанак – непрестано држе за руке, налазећи се у великом ланцу перманентно угрожених поколења која протичу ка недогледном ушћу времена.

Било би вредно, у истом духу, навести целу ону, ретко надахнуту епизоду, у којој Јеврејин дарује своју уштеђевину француском конзулу пред

његов одлазак из Травника, желећи да му се саопшти оно што никада ником није рекао (а што ни њему неће моћи) о положају травничких Јевреја-сефарда (што ће уместо њега учинити свевидећи приповедач). Централно место у том унутарњем монологу Саломона Атијаса јесте оно у којем се дозива једна непостојећа али драга земља, земља која је негација оне у којој се човек осећа притиснут и унижен.

Као њрах са воћке која иде од руке до руке, са човека њрво сјадне оно шћо је најфиније на њему. Заћо смо и ми овакви. Али ви нас знаћте, нас и наш живоћ, ако се ово сме живоћом зваћи. Живоћ између Турака и раје, бедне раје и тро-зних Турака. Одсечени њоћћуно од својих и блиских, смаћрамо се да чувамо све шћо је шћанско, њесме и јела и обичаје, али осећамо како се све у нама мења, квари и забораваља. Памћимо језик наше земље, онакав какав смо њонели њре ѡри века и какав се више ни шћамо не ѡвори, а смешно наћуцамо језик раје са којом ѡаћимо и Турака који над нама владају. Тако да није далеко дан када ћемо чисто и људски моћи да се изразимо само у молићви којој заћраво и не шћреба речи. На срећу, и на нашу муку, нисмо изћубили из сећања ни слику шће наше граје земље, онакве каква је некада била, ѡре нећо нас је маћехински оћерала; исћо као шћо никад неће ућаснући у нама жеља за бољим свећом, свећом реда и човечностћи у ком се ћраво иде, мирно ћледа и оћворено ѡвори. Тоћа не можемо да се ослободимо као ни сећања да, ѡред свећа шћаквом месћу ћрића-дамо, иако ѡроћнани и несрећни, у ћроћивном живимо (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 427–428).

Та жеља Јеврејина сефарда Саломона Атијаса за „бољим свећом реда и човечностћи у ком се ћраво иде, мирно ћледа и оћворено ѡвори“, није ли, у извесном смислу, добра земља – утопија, могло би се рећи свих пробуђених, осетљивих, етички рафинованих Андрићевих ликова; Колоња, Ђамил, поменути Саломон Атијас, фра Петар и толики други, мислећи људи „Андрићеве земље“ имају поглед управљен према таквој земљи – утопији. Она је, ако смемо рећи персоналистичким речником, „место слободе“, реда и човечности, у којем се поштује човек, његово пуно достојанство и пуна унутарња слобода. Право ићи, мирно гледати, отворено говорити, из тог угла виђено, значи – да се вратимо Андрићу драгим категоријама – бити здрав, потпун, хармоничан човек. Човек у сагласности са собом и светом око себе.

Јасно је, према томе, да Андрићева визија људског света показује одлике истанчаног истраживања, духа финесе у означавању људског страдања, смисао да се велика перцептивна снага транспонује тачно изабраним уметничким облицима (Стојадиновић 1970: 101). У тој визији осећа се стално рука класичног мајстора која даје облик поузданог трајања ономе што је подложно растварању у плимама и осекама историјских токова. Страху, ерупцијама терора и неспокоја, појасевима зла и несреће писац сучељава облике које он ствара, добру, питому, земљу толеранције, право човека да постоји у богатству разликовања.

Та земља толеранције је, може се рећи, више замишљена могућност но делујућа стварност, али, слично блеску муње у помрчини, и овде су њени трагови двоструки: човек после њеног манифестовања осећа још дубљи јад од призора насиља, али са надом да се толеранција може вратити и постати трајна светлост у људској егзистенцији. У том духу, рељефни описи бруталности, насиља, ерупција једног нижег страшног света у људима, у Андрићевој уметности имају несумњиво истраживачки значај: видети људски понор у свем његовом опсегу и сложености, да би, из сазнања те сложености, богат и самосвестан, израстао човек који, у слободној земљи, право иде, мирно гледа и отворено говори.

Како је моћно – питао је Дефосе – да се ова земља смири и среди и да њиме бар онолико цивилизације колико њени најближи суседи имају, кад је народ у њој поделен као није у Европи? Четвори вере живе на овом уском, брдовитом и оскудном комадићу земље. Свака од њих је искључива и сврсто одвојена од осталих. Сви живите под једним небом и од исте земље, али свака од четвори њих има средиште своја духовног живота далеко, у јерусалиму, у Риму, у Москви, у Цариграду, Меки, Јерусалиму или сам бој зна где, само не онде где се рађа и умире. И свака од њих сматра да су њено добро и њена користи условљени широм и назајком сваке од њих остале вере, а да њихов најпредак може бити само на њеном широм. И свака од њих је од немирљивости начинила највећу врлну и свака очекује са сење однекуд сиља, и свака из њиховог правца (Травничка хроника, 296–297).

У таквом сагледавању готово архетипске безумности заједничког лудила у Босни, где су се, поред осталих зала, разгорели још и верски сукоби и ненаплаћени геноцидни рачуни из ранијих времена, назначена је главна Андрићева идеја о неискоренивости и надмоћи мржње на вечито затрованом и историјски уклетом простору. Ту ниједна од затечених подземних сила, завађених вера и укључених идеологија, никада не добија превласт.

Јак контраст између оријенталног и западњачког погледа на свет уграђен је и у роман На дрини њуприја, где симболика моста представља кичму Андрићеве балканске филозофије сусрета, додира и прожимања цивилизација. Андрићево обраћање западу ту је потиснуто у позадину приче, мада се у многим деловима романа с доста недвосмислености исцртава оштра разлика између источњачког и западњачког начина живота, сукобљеног на стаменом каменитом мосту на Дрини. Отпор босанских муслимана, непосредно угрожених том променом, Андрић је везао за расположење и лик наследног чувара моста Алихоџе Мутевелића, чија смрт, на самом крају романа, симболично говори о коначном завршетку једне ере у историји моста, ере коју је писац хтео да представи заувек коначном. Зато би, каже Андрић,

у Босни требало ојомињати човека да се на сваком кораку, у свакој мисли и сваком, и најзвизишенијем, осећању чува мржње, урођене, несвесне, ендемичне мржње. У њој заосталој и убојој земљи, у којој живе збијено четвори разне вере,

требало би четири пушта више љубави, међусобној разумевања и сносиљивости нејо у дружим земљама. А у Босни је, најрошијив, неразумевање, које ѿвременно прелази у ошворену мржњу, ѿшово ошшћа карактеристика сшановника (Писмо из 1920. године, 183).

Када говоримо о симболу вере у једном књижевном делу, онда обично трагамо за сукобима добра и зла у том делу. Добро и зло су основне етичке категорије, али су ови појмови у историји етике често имали различито појмовно значење. Још од античких времена многи филозофи и етичари покушавали су да формулишу разне етичке принципе и норме по којима су одређивали да ли је неки чин моралан или неморалан. Од Сократове интелектуалистичке до Сартрове егзистенцијалистичке етике мењали су се етички принципи много пута, упоредо са мењањем друштвених уређења и економских и историјских услова.

У Андрићевом роману Травничка хроника не можемо трагати за моралом у светлу неког одређеног етичког принципа. Поред тога, Андрић је створио један интернационални роман, па је борба добра и зла као филозофски став готово потиснута дубоким осећањем и сазнавањем живота (Стојадиновић 1970: 105). За Андрићеву етику би се могло рећи да је комплексна, философска и дијалектичка. Моралност његових ликова се никако не може мерити неким класичним принципом или нормом. Психичка и философска комплексност његових личности условљава његов дијалектички став при формирању карактерних особина јунака Травничке хронике. Андрић не узима само једну или неколико врховних моралних вредности. Он основне одреднице моралитета посматра увек у светлу психолошких и социјалних условљености, па често између добра и зла нема сигурне и коначне границе. Код Андрића је ново то што се он не држи једног или више класичних етичких принципа, нити ствара само један свој критеријум, већ изграђује једну дијалектичку, али и детерминистичку етику (етику масе) и индетерминистичку етику (етику Давила). Све то код Андрића изгледа сложено и компликовано као што је и сам живот компликован, али се свуда кроз роман провлачи изразити хуманизам и, у основи, оптимистичка етика. Ево речи старога Колоње, лекара при аустријском конзулату:

На крају, на ѿравом и коначном крају, све је ишак добро и све се решава хармонично. Иако, овде, заиста све изгледа нескладно и безизлазно замршено [...] И ѿред ѿривидне изломљености и нерета, све је ѿвезано и складно. Сви смо на ѿравом ѿушћу и изненадићемо се кад се срећнемо. А срећнемо се и разумети сви, ма куда сада ишли и ма колико лушали. То ће бити радосно виђење, славно и сшасоносно изненађење (Травничка хроника, 56).

Роман Травничка хроника има историјску, фактографску основу, али су ликови у роману ипак фиктивни и без неке одређене моралне подлоге. Морал масе, Босанаца и Турака (мисли се на праве Турке из везирове пратње) условљен је друштвено-историјским условима. Травничани су уздржљиви, опрезни, горди, лукави и неактивни. Све то нису моралне врлине,

али нису ни пороци с обзиром да их није условила једна кантовска слободна људска воља. Њихов морал је веома близак егзистенцијалистичком моралу. Страх и стрепња су се увукли у босанске душе, па душе постају искривљене и ипчашене. Говорећи о хришћанском живљу у Травнику, Андрић истиче нове особине карактера тих људи које су настале и које су условљене турском владавином: притворство, упорност, неповерење, лењост мисли и страх од сваке новине. Одмах иза те констатације Андрић је патриота и морализатор кад истиче да је све то рђаво наслеђе тешке прошлости и крупна мана коју би требало искоренити.

У етичком посматрању Андрић не диференцира строго босанске „Турке“ и босанске хришћане. То је заиста један народ, а господин Давил често у својим размишљањима поистовећује и праве Турке са Босанцима. Турци, Босанци, Јевреји – сви они су притиснути вишевековном хипнозом ропства и ратовања, која је код њих створила једну моралну голоотињу и грубу непосредност; сви су они толико осетљиви кад се ради о њима самима колико су преки и груби кад се ради о другима. Иво Андрић је нарочито код Турака и босанских „Турака“ потенцирао ипчашеност морала. Сликајући језиве сцене мучења и убијања српских заробљеника од стране Цигана мухамеданаца у Травнику, писац је дочарао крвожедни нагон масе која на лествици моралних вредности заузима сигурно једно од последњих места.

Наводимо примере:

На шрју је владао мешеж и неред. Сејмени су довели двојицу осуђеника, који су били боси и ђололави, у сукненим чакширама и ђоџијаним, раздрљеним кошуљама.

Била су ђо два висока и црна човека, слични као браћа. Колико се мојло разабрати ђо ошћацима одела, ујројашћеној ђуштем и злостјављањем, изгледали су као маловарошани. Говорило се да су их ухватали у ђренушћу кад су у шуљњим шћашћовима хћели да ђренесу нека шћсма сарајевској владике у Србију. [...] Оба дављеника су ђала онесвићена, ђрво један ђа дрући. Саг су лежали на земљи. Цијани су им ђришћрчали, дизали их, ђоливали водом и ударали ђесницама и ђребали нокћима. И чим су ђуди дошли себи и сћали на ноће, мучење је настјављено. Ојетћ је са две сћране засукиван и сћезан конођац, ојетћ су двојица ђуди ђошћравали и ројћали, само сада краће и са смањеним ошћором. Ојетћ су најближи између ђледалаца ђочели да се окрећу и беже, али их ђусћа маса није ђројушћјала, нећо их је са ђсовкама и ударцима враћала најшћај ђред ђризор од којеј су хћели да ђобећу. [...] Три ђушћа се ђоновило мучење и сваки ђућ су оба човека мирно усћјала и ђажљиво ђодносила враћ ђод конођац за ово дављење, као ђуди којима је мноћо сћало да учине све шћћо је до њих да сћвар шћече у реду; обојица усредсрећени и мирни, мирнији и од Цијана и од ма кођа од ђледалаца, само замишљени и брижни, ђолико брижни да им ни дављенички ђрчеви нису моћли да ђошћуно збришу са лица шћај израз далеке и шћешке бриће.

Кад нису могли да их повраће за четврто давлeње, Цијани приђоше обореним људима, који су лежали полеђице, ударише свакога од њих неколико пошта нојом у шрејоне, и тако их дошубоше (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 337–341).

Андрић објективно посматра људе и њихов живот, бележи њихове разнородне моралне поступке и само понекад да свој суд о моралности или неморалности поменутих збивања. Тај народ од три вере, међусобно подељен и закрвљен, како запажа Дефосе, заједнички се одваја и ограђује од Европе. Они у суштини не примају и не воле странце; иако можда постоје нека ситна нијансирања у томе. Од памтивека наш човек не воли странца, не воли незвана госта. Живот га је научио да ново, непознато доноси промене, али на горе, уноси сумње и забуне. Зато је и улазак француског генералног конзула и његове пратње примљен равнодушно и разочарано. То је велика истина и снажна компонента у менталитету нашег човека. Свако за нешто непознато има своју представу, а кад она изневери, човек се осећа као затечен, преварен.

У светлу проблема које разматрамо битно је питање људских и друштвених односа, сложених механизма кретања од појединачног ка општем и обратно, начина на који писац гради, осветљава и уопштава призоре људског страдања. По свему судећи, Андрићево полазиште подразумева неприкладност света за човека. Стално осећање да човек одиста живи као невина жртва, да постоји као кажњеник без кривице, влада Андрићевим страницама, а потврду томе осећању није ни мало тешко пронаћи у роману ТРАВНИЧКА ХРОНИКА. Бачени на тврдо и немилосрдно тле егзистенције, Андрићеви јунаци, говорећи језиком самог писца, одиста бију овде једну битку тежу, суровију, безизгледнију но другде. У извесном смислу, у таквим оквирима, и с таквим призорима свакодневице, живот се указује као својеврсно насиље над човеком, који, по природи ствари, ма колико уживао у чарима изненађења, више воли мир и безбедност, топлоту и збринутост. Има у тим наглашеним сликама сурове зиме, дивљег, према човеку непријатељског зимског пејзажа, једно дискретно, поезијом испуњено упозорење: човек је саздан за складно, уравнотежено, безбедно кретање по животним стазама и етапама и свако насилно пресађивање људске биљке, не може дати повољне, плодне резултате. У том светлу читамо и другу, дубинским струјама романа ношену мисао: човек, хтео то или не, упућен је, суровошћу, равнодушношћу природе, на друге људе, везан за њих невидљивим нитима заједничке судбине; паскаловски ледени простори овде помалају своје лице. Зима, коју велики писац одиста слика мајсторски, једнако је сурова према Французима као према Аустријанцима, према Турцима као према Левантинцима; она их, без обзира на националне, политичке, историјске разлике, поравнава, упућујући на мисао (која се и не мора јавити у експлицитној форми) о једнакој судбини човека пред манифестацијама природних

снага. Ти људи секу се у једној тачки: свет који им је додељен за испољавање, не прихватају као свој дом.

Дух зебње, нека врста ужаснутости пред травничком, босанском зимом изражен је на једном вишем степену, као сублимирана стрешња „под сводом који не чује“, како би рекао песник страдања душе Тин Ујевић. Духовни поглед писца који види много, подижући стварност, видљиву, чулима доступну, до једне друге, духовне стварности – и у овом роману разастире призоре извесне свежине и убедљивости. Он као да нас дискретно опомиње и упућује: варљиво је оно што се види на површини, треба гледати ка понору, иза застора које чине видљиве ознаке: нације, конфесије, занати и струке, хијерархије и спољни престижи људи; треба се, једноставније речено, домоћи фундаменталних знања о људском феномену надмоћи.

Литература

- Бандић 1963: Бандић, Милош. *Иво Андрић – зајонетика ведрине*. Нови Сад.
- Башчаревић 2008: Башчаревић, Снежана. *Лејенде и симболи у Андрићевим романима*. Београд.
- Вучковић 1999: Вучковић, Радован. *Зборник о Андрићу*. Београд.
- Димитријевић 1976: Димитријевић, Коста. *Разјовори и ћушања Ива Андрића*. Београд.
- Зец 1994: Зец, Петар. *Андрићев шешир сенки*. Београд.
- Леовац 1993: Леовац, Славко. *Ољеди о Иви Андрићу*. Београд.
- Милановић 1981: Милановић, Бранко. *Критичари о Иви Андрићу*. Сарајево.
- Милосављевић 2000: Милосављевић, Петар. *Лотос и њарадиџма*. Београд.
- Палавестра 1992: Палавестра, Предраг. *Књиџа о Андрићу*. Београд. *Сабрана дела Иве Андрића 1981*: Сарајево.
- Стојадиновић 1970: Стојадиновић, Драгољуб. *Романи Ива Андрића*. Приштина.
- Тартаља 1979: Тартаља, Иво. *Пријоведачева естетика*. Београд.

Snežana S. Baščarević (Leposavić)

Forms of domination in the TRAVNIK CHRONICLE

In the novel, TRAVNIK CHRONICLE, we have the opportunity, in the form of spiky, feel some human power, which includes the notion of superiority. Nature of the superiority thought of Ivo Andrić dealt almost continuously from the EX PONTO road signs – including, from different angles and perspectives, the complex relationship between people, the spirit and expression of what people do to each other by force. The life of the town called Travnik were met, the sights, the relations between the characters, the manifestation of the spirit that has gradually reveals very favorable conditions for germination, growth and blooming superiority. Residents are Travnik, depending on the level of education, place and circumstances of each others manifested a smaller or larger degree of superiority. The work is aimed at the novel TRAVNIK CHRONICLE show three types of domination: 1. mechanism predominance of individuals; 2. the supremacy of a particular group of individuals, and 3. supremacy of the individual over the individual.

Снежана С. Башчаревић
Универзитет у Косовској Митровици
Учитељски факултет у Лепосавићу
Србија
snezanabascarevic@hotmail.com

Iva Beljan (Mostar)

TRAVNIČKA HRONIKA i franjevački ljetopisi

Rad se bavi Andrićevom vezom s franjevačkom književnom tradicijom u Bosni i Hercegovini, koncentrirajući se osobito na odnos romana TRAVNIČKA HRONIKA prema franjevačkim samostanskim ljetopisima iz 18. i 19. stoljeća (LJETOPIS Nikole Lašvanina, LJETOPIS SUTJEŠKOGA SAMOSTANA Bone Benića, LJETOPIS KREŠEVSKOGA SAMOSTANA Marijana Bogdanovića i GODIŠNJAK OD DOGAĐAJA SVJETSKIH, CRKVENIH I PROMINE VRIMENA U BOSNI Jake Baltića). Odnos Andrićeva romana prema ljetopisima promatra se na razini sadržaja, pripovjedne tehnike (Andrićeva karakterističnog kroničarskog načina pripovijedanja) te učinaka koje tekst proizvodi.

U opsežnoj, gotovo nepreglednoj literaturi o Ivi Andriću jedno je od općih mjesta konstatiranje njegove povezanosti s franjevačkom tradicijom Bosne Srebrenice. Ono se može očitati kako na razini sadržaja Andrićevih djela, gdje je na oblikovanje likova franjevac i katoličke zajednice utjecala franjevačka literatura, tako i na razini diskursa, odnosno Andrićeve pripovjedne tehnike, na koju su utjecale i franjevačke samostanske kronike.

Andrićeva se veza s franjevačkom kulturom odvijala na više razina. Na jednoj bi bili Andrićevi kontakti s franjevcima i obilasci njihovih rezidencija i knjižnica, osobito za vrijeme internacije u Ovčarevu i Zenici (1915–1917). Tada, „tokom gotovo dve i po godine boravka u franjevačkoj sredini, preko priča starih fratara i manastirskih hronika, Andrić će prvi put upoznati svet bosanskih franjevaca“ (Karaulac 1980: 85)¹.

Na sljedećoj je razini, obrađenoj i dokumentiranoj u literaturi o Andriću, prijateljevanje i korespondencija s uglednim franjevcima: s kroničarem franjevačkog samostana u Jajcu tijekom 2. svjetskog rata fra Jozom Markušićem, s plodnim publicistom fra Rastkom Drljićem, s piscem fra Ljubom Hrgićem (obja-

¹ Karaulac piše da je župnik u Ovčarevu tada bio fra Alojzije Perčinlić, koji je imao 35 godina i studij je završio u Rimu (Karaulac 1980: 81). Andrić je provodio puno vremena s njim, a s njim je odlazio i u samostan u Gučoj Gori i čitao samostanske knjige (Karaulac 1980: 138). Moglo bi se čak pretpostaviti da je ta komunikacija između mladog Andrića i bosanskoga fratara bila model za literarnu komunikaciju između Defosea i fra Julijana u TRAVNIČKOJ HRONICI.

vljivao pod pseudonimom Hrvoje Bor) ili s piscem fra Augustinom Čičićem. Nedavno objavljena korespondencija s Čičićem nanovo potvrđuje Andrićev interes za franjevačku književnu baštinu. U pismu, naime, Andrić moli Čičića: *Ako ti dopadne u ruke ma kakav dokumenat (kronika, pismo, akt) u kom se crtaju opšte* (←naknadno dodao Andrić) ***prilike ili lična sudbina*** (istakao Ivo Andrić) *čija, prepisi mi i sačuvaj ili pošalji, bit ću ti mnogo blagodaran* (Meić 2011: 754).

Pokazatelj Andrićeva poznavanja franjevačke književnosti osobito je pak njegov doktorat, DIE ENTWICKLUNG DES GEISTIGEN LEBENS IN BOSNIEN UNTER DER EINWIRKUNG DER TÜRKISCHEN HERRSCHAFT (RAZVOJ DUHOVNOG ŽIVOTA U BOSNI POD UTJECAJEM TURSKE VLADAVINE), obranjen u Grazu 1924. godine, čiji je predmet obrade, kako je poznato, najvećim dijelom franjevačka književna tradicija. Novije čitanje Andrićeva doktorata kao povijesti književnosti napisane u granicama pozitivističkog metodološkog modela (Meić 2012) Andrića predstavlja kao povjesničara franjevačke književnosti Bosne Srebrene.

Poznavanje franjevačke književne i uopće intelektualne tradicije Andrić u doktoratu potvrđuje i oslanjanjem na djela uglednih franjevačkih povjesničara Mije Batinića i osobito Julijana Jelenića. A upravo potonjemu Andrić duguje dostupnost franjevačkih ljetopisa. Jelenić je, naime, u GLASNIKU ZEMALJSKOG MUZEJA U SARAJEVU objavio tri vrijedna franjevačka samostanska ljetopisa iz 18. stoljeća, koja su tako postala dostupna širem čitateljstvu (dotada su ljetopisi bili interni samostanski kodeksi kojima su se služili tek franjevački povjesničari)².

Andrićev odnos prema ljetopisima određen je pozitivističkim znanstvenim uzusima njegova doba, u čijem se okviru ljetopisi čitaju kao historiografski žanr, u prvom redu kao izvor u rekonstrukciji prošlosti. U okviru svoga doktorata Andrić ih koristi kao literaturu, konzultirajući ih obilato, posebno u uvodnim poglavljima, gdje želi rekonstruirati povijesne okolnosti u osmanskoj Bosni. Andrić se pritom prema ljetopisima kao svom izvoru odnosi jednako kao što se sami ljetopisi odnose prema starijim kronikama iz kojih uzimaju građu, smatrajući izvor vjerodostojnim svjedokom događaja. To pokazuje i Andrićeva rečenica: *Opisi kojima su popraćeni ti računi o globama i ucenama u svom drastičnom iskazu toliko su psihološki verni da verodostojnost ovih dokumenata uzdižu iznad svake sumnje* (Andrić 2008: 277).

² LJETOPIS Nikole Lašvanina objavio je 1914. i 1915. te kao posebno izdanje 1916. godine, kurzivnom bosanicom; LJETOPIS SUTJEŠKOGA SAMOSTANA Bone Benića izlazio je od 1923. do 1927. godine; LJETOPIS KREŠEVSKOGA SAMOSTANA Marijana Bogdanovića tiskan je 1917. i kao posebno izdanje 1918. godine, na latinskom jeziku, na kojem je i pisan Bogdanovićev tekst. Prije toga, 1889/90. godine, Ćiro Truhelka objavio je u GLASNIKU dijelove LJETOPISA Nikole Lašvanina, a 1909. i FOJNIČKE KRONIKE, samostanskog kodeksa iz 17. stoljeća koji je Lašvaninu poslužio kao izvor.

Suvremena znanost o književnosti ljetopise sagledava i kao književni tekst, što ne nastaje kao rezultat preslikavanja nekih od ljetopisca neovisnih povijesnih događaja kojima jezik i pripovijedanje služe kao „neutralna ambalaža“ (White 2003: 34), nego kao diskurzivno posredovanje u koje su uključeni pišчев svjetonazor, njegovo poznavanje književnih (pripovjednih) konvencija i korištenje tih konvencija za osmišljanje, ali i „domišljanje“ prošlosti (Ivić 1992).

Na koji način historiografski tekst postaje dio pripovjednog svijeta romana pokušat ću ilustrirati na primjeru odnosa romana TRAVNIČKA HRONIKA prema franjevačkim samostanskim ljetopisima.

Ljetopisi u Bosni Srebrenoj

Samostanske su kronike zacijelo najvrjedniji tekstovi starije franjevačke književne tradicije u Bosni Srebrenoj. U toj se franjevačkoj provinciji – koja sve do sredine 18. stoljeća obuhvaća Bosnu, Hercegovinu, zagorsku Dalmaciju, Slavoniju, Srijem, Bačku, Banat, južnu Ugarsku – u 17. i osobito u 18. stoljeću stjecajem različitih okolnosti javlja osobit interes za kroničarstvo i historiografiju uopće. Na prostoru provincije nastaje tada trinaest ljetopisa (Jelenić 1917: 3–4). Ove tekstove franjevci razumijevaju kao ulog u obrani vlastitog identiteta od različitih prijetnji (Beljan 2011: 25–28). Iz istih pobuda u to doba (1776) nastaje i prvo bosanskohercegovačko historiografsko djelo: PREGLED STARINA BOSANSKE PROVINCIJE fra Filipa Lastrića (Lastrić 2003).

Od dužih i kraćih samostanskih kroničarskih zapisa u trima stoljećima (dakle sve do 20.) na bosansko-hercegovačkom se dijelu Bosne Srebrene izdvajaju tri ljetopisa iz 18. i jedan iz 19. stoljeća, dosad nedovoljno istražena, a neprocjenjiva u historiografskom, jezičnom i književnom pogledu. Prvi je LJETOPIS Nikole Lašvanina (Marčinkušića), vezan uglavnom za fojnički samostan, zbornik koji osim samostanskih kroničarskih bilježaka obuhvaća različite dokumente i druge priloge namijenjene potvrđivanju važnosti i identiteta franjevačke zajednice. Drugi je LJETOPIS SUTJEŠKOGA SAMOSTANA Bone Benića, također složeni kodeks koji ima niz sastavnica. Treći je LJETOPIS KREŠEVSKOGA SAMOSTANA Marijana Bogdanovića, koji, za razliku od prethodnih dvaju, obrađuje uži raspon događaja od nepunih sedam godina. Četvrti je GODIŠNJAK OD DOGAĐAJA CRKVENIH, SVJETSKIH I PROMINE VRIMENA U BOSNI Jake Baltića iz 19. stoljeća.

Ljetopisi obuhvaćaju širok raspon tema: kako crkvene (stanje u provinciji, odnos prema Rimu, situacija u samostanima, stanje redovničke zajednice), tako političke (odnosi katolika i franjevaca s vlastima, stanje u zemlji, odnosi vezira prema domaćem plemstvu, ratovi, dekadencija i potkupljivost vlasti) i socijalne (odnosi među pripadnicima različitih konfesija, svakodnevni život, gospodarstvo, sudstvo).

Ovi tekstovi i nisu kronike u užem značenju riječi, koje nastoje samo registrirati događaje. Svi franjevački ljetopisci teže pripovjedno rekonstruirati

dogadaje, iznaći im uzroke i objasniti posljedice, osvijetliti njihovo značenje, a pritom žele i dopadljivo pripovijedati, svidjeti se čitatelju.

Upravo je pripovijedanje onaj element kojim ljetopis, u osnovi historiografski žanr, postaje i dio književnosti. U tom pogledu franjevački ljetopisi nude nekoliko zanimljivih pripovjednih modela, koji dobrano odstupaju od historiografskih pripovjednih konvencija. Tim je konvencijama najvjerniji Lašvanin, čiji ljetopis obilježava izvanjski pripovjedač, poštivanje impersonalne kroničarske konvencije, nemiješanje u tijek zbivanja, odmak između doživljavanja i bilježenja, neobraćanje naslovljeniku, oslanjanje na tradiciju. Druga se trojica ljetopisaca od ovih konvencija odvajaju, pokazujući u svom načinu pripovijedanja novovjekovni pogled na povijest i njezin smisao.

Tako Benićevo pripovjedni model karakterizira posvemašnji ulazak pripovjedača u priču odnosno miješanje u događaje i pokušaj njihova tumačenja, smanjivanje razmaka između doživljavanja i zapisivanja te oslanjanje na osobno znanje. Bogdanovićev ljetopis također obilježava neoslanjanje na autoritete, posvemašnji ulazak pripovjedača u priču, izjednačavanje doživljajnog i pripovjednog „ja“ te kroničarska nesigurnost kao dojam pripovijedanja (Beljan 2011: 232). Kroničar Baltić uz to očituje još jednu osobinu: njegov način pripovijedanja obilježava naglašena očitost pripovjedača u brojnim apelima, komentarima i generalizacijama.

Andrićevo čitanje ljetopisa

Veza između TRAVNIČKE HRONIKE i ljetopisa može se promatrati na razini sadržaja i na razini obrade. Na prvoj razini Andrić ljetopise koristi kao građu za oblikovanje pripovjednog svijeta romana. Na nekim se mjestima u romanu može primijetiti parafraziranje pojedinih mjesta iz ljetopisa. Kao primjer ću spomenuti često citirani dijalog između Defosea i dolačkoga župnika fra Ive Jankovića (Andrić 1964: 89–90) u kojem fratar objašnjava zašto katolici ne vole putove: zgoda je očigledno inspirirana mjestom u Baltićevu ljetopisu (Baltić 2003: 323–324). Međutim, Andrić nije previše sklon izravnom preuzimanju nego radije preoblikovanju, odnosno, bolje rečeno, stvaranju vlastitog pripovjedačkog svijeta na osnovi razumijevanja franjevačkih kronika³.

Dakle, Andrićev je postupak mnogo složeniji od jednostavnog preuzimanja građe. U tom je postupku važan način na koji Andrić razumijeva/čita ljetopis i na toj osnovi oblikuje vlastiti pripovjedački svijet.

³ To je razlog što je Midhat Begić smjestio LJETOPIS KREŠEVSKOGA SAMOSTANA i LJETOPIS Nikole Lašvanina među sekundarne izvore TRAVNIČKE HRONIKE, koji su, „opšte uzevši, mnogo manje važni, romansijer je iz njih uzeo ponekad samo poneku pojedinost“ (Begić 1981: 210).

Ponajprije bi se moglo reći da Andrić čita ljetopis kao kroniku neprestanih teškoća. Naime, ljetopis zbog zakonitosti same svoje strukture predstavlja prošlost kao niz događaja, koji se biraju po načelu važnosti što je imaju za subjekt ljetopisa, a to je samostan ili redovnička provincija. Kako je dakle subjekt institucija, u ljetopis ulaze mahom događaji koji se tiču njezina opstanaka. Tako ljetopis pripovijeda o nizu prepreka funkcioniranju institucije, koje dolaze u obliku teškoća s vlastima, sumnjičenja i pravdanja na sudovima, ucjena i mita, poreza i problema s namicanjem novca, potom prirodnih katastrofa poput suša, poplava, kuge, društvenih katastrofa poput ratova i sl.

Slika povijesti koju posreduju ljetopisi – povijesti kao niza muka i teškoća – postaje jedno od karakterističnih mjesta Andrićevih proza, pa tako i TRAVNIČKE HRONIKE. Ovdje se očituje u načinu na koji Bosnu vidi strani konzul, koji svoj boravak u toj zemlji doživljava kao niz gotovo nesavladivih, često posve neobičnih teškoća⁴. Slika o povijesti prerasta u karakterističnu sliku o Bosni kao zemlji opterećenoj nizom poteškoća⁵.

Struktura TRAVNIČKE HRONIKE umjetnički stilizira strukturu ljetopisa. Ljetopis prezentira događaje u kronološkom nizu, a svaki segment toga niza (obično jedna godina) predstavlja posebnu cjelinu. Tekst je, dakle, razveden na niz epizoda koje funkcioniraju kao zasebne pripovjedne strukture. Roman također nema središnjega događaja nego niz manjih zapleta, upravo onako kako franjevačka kronika prezentira povijest. Svaki veći pripovjedni segment u romanu, kao i u strukturi ljetopisa, donosi mnogo manjih pripovjednih jedinica⁶. Kao i u franjevačkim ljetopisima, središnji subjekt romana nije čovjek, nego institucija: dok je u ljetopisima to samostan/provincija/katolička zajednica u osmanskoj Bosni, u Andrića je Travnik, odnosno travnički konzulat.

Način Andrićeva razumijevanja ljetopisa ogleda se i u oblikovanju same franjevačke zajednice u romanu. Moglo bi se ponešto pojednostavljeno primije-

⁴ Na sličan način ljetopis čitaju i posreduju suvremeni romanopisci Miljenko Jergović u romanu *GLORIA IN EXCELSIS* (2005) i Josip Mlakić u romanu *TRAGOM ZMIJSKE KOŠU-LJICE* (2007). Potonji u motu romana sažima taj doživljaj: „Ljudska muka ispričana u četrnaest postaja, zapisana nesigurnom rukom sluge Božjega fra Ive Lašvanina“ (Mlakić 2005).

⁵ Treba napomenuti da je upravo na ovoj slici koju posreduju ljetopisi, slijedeći ih kao izvor, dakle dokumentarnu građu, Andrić utemeljio cijelo 4. poglavlje svoje disertacije, „o neprekidnoj borbi protiv neimaštine, kuge, gladi, kao i protiv nasilja i ucena turskih vlasti“ (Andrić 2008: 217).

⁶ Moglo bi se primijetiti da su na postupku digresivnosti svoju pripovjednu poetiku utemeljili neki suvremeni pripovjedači: najbolji je primjer ovdje već spominjani M. Jergović, koji to pokazuje i u romanu *GLORIA IN EXCELSIS* gdje literarizira kreševski ljetopis, ali i u drugim svojim prozama.

titi da tri fratra u romanu čine dijelove predodžbe koju Andrić oblikuje o bosanskim franjevcima.

Naime, ljetopisi franjevačku zajednicu predstavljaju kao subjekt koji ugrožavaju različiti protivnici: osmanske vlasti, lokalni samovoljnici, pravoslavlje, ali i Rim i slavonsko-ugarski franjevci. Bosanski su fratri karakterizirani kao svjesni teških prilika u kojima žive i srođeni s njima, spretni, lukavi i nepovjerljivi. Takvu sliku možemo naći na brojnim stranicama ljetopisa, primjerice tamo gdje se pripovijeda o sporenjima oko podjele provincije, gdje bosanski franjevci na svaki način izbjegavaju upletanje Rima u svoje poslove jer im je Rim, ne poznajući specifične prilike u kojima su živjeli, svojim odlukama znao štetiti (Benić 2003: 55–106, Baltić 2003: 133–223).

Dakle, zajednica u ljetopisima samu sebe predstavlja kao ugrožen subjekt koji se brani svim svojim sposobnostima: znanjem, umijećem, imetkom, lukavstvom i sl. Pritom se koristi literarnim postupcima, predstavljajući na stranicama ljetopisa pojedine franjevce kao junake fikcionalne proze, a na isti način literarizirajući i njihove protivnike (Benić 2003: 153–156, 207–217).

Ova samopredodžba postaje dio Andrićeve predodžbe o sposobnosti bosanskih franjevaca da vješto laviraju između različitih, jednako opasnih a u sebi suprotstavljenih, utjecaja, te da razvijaju posebnu vrstu lukavosti, a onda i samodovoljnosti. Nositelj ovog dijela predodžbe o franjevcima u romanu dolački je župnik fra Ivo Janković.

Mladi fra Julijan Pašalić u Andrićevoj predodžbi o franjevcima predstavlja njihove intelektualne i političke stavove. To se u romanu postiže njegovim sučeljavanjem s mladim konzulovim tajnikom Defoseom, koji franjevcima spočitava konzervativizam, vjersku isključivost i rezolutno odbijanje svega što suzbija utjecaj Crkve pa time svega francuskoga (Andrić 1964: 412–13). Andrić taj dio predodžbe o franjevcima oblikuje rečenicama tipa: *Fratar ga je slušao sa osmejkom čoveka koji smatra da zna stvari i nema potrebe da svoja znanja provjerava ili proširuje* (Andrić 1964: 294) ili: *Mi čuvamo svoj stav i niko se ne može pohvaliti da nas je naterao da ga promenimo* (Andrić 1964: 294).

Kad se ova slika o franjevcima uzme u obzir, postaju upitne tvrdnje povjesničara književnosti da su u Andrićevim djelima fratri zagovornici piščevih „pogleda i razmišljanja“ (Jelčić 2004²: 373).

Ovu sliku o franjevcima koju ispunja nepovjerenje, zatvorenost i politički konzervativizam (Andrić 1964: 218–221), dopunjava lik liječnika fra Luke Dafičića. Moglo bi se reći da on reprezentira franjevačke zasluge u pismenosti, kulturi, gospodarstvu, medicini te njihovu upornost oko čuvanja humanih vrijednosti u vremenu koje im je nesklono.

U dijelu romana u kojem se oblikuje lik fra Luke očit je utjecaj zgoda iz franjevačkih ljetopisa. Tako nalazimo karakteristične motive iz dijelova ljetopisa koji pripovijedaju o odnosu vlasti prema franjevcima: sumnjičenja i pravda-

nja samostana (Andrić 1964: 273), neobične i apsurdne tužbe kojima vrve ljetopisi, primjerice optužbu da je fra Luka začarao muslimanku (Andrić 1964: 275), globe i mita kao način funkcioniranja vlasti itd. Novčani izdaci kao veliki problem samostana i stalna muka oko namicanja novca za globe jedno su od karakterističnih mjesta u ljetopisima. U Andrića pronalazimo popis izdataka u *samostanskom defteru* (Andrić 1964: 275), a upravo su takvi popisi samostanskih računa česti u ljetopisima.

TRAVNIČKA HRONIKA donosi prijepis (sudske) naredbe da fra Luka ne smije ići liječiti, a iza toga bilježi i globu *što fra Luka nije otišao na bolesnika* (Andrić 1964: 276). Upravo je za ljetopise karakterističan takav postupak: oni donose mnoštvo prijepisa dokumenata važnih za funkcioniranje samostanske zajednice ili provincije⁷.

Andrićevo poznavanje franjevačke kulturne tradicije očituje se u TRAVNIČKOJ HRONICI i u momentu kad spominje fra Lukine „likaruše“, franjevačke zbirke uputa za liječenje. Dio o njima u romanu pokazuje da je Andrić bio upoznat sa sadržajem takvih rukopisa (Andrić 1964: 278–9).

Kao što je predodžba o franjevcima u romanu nastala na temelju Andriće-va razumijevanja predodžbe koju donose sami njihovi ljetopisi, na istom bi se tragu mogli čitati i postupci umjetničkog oblikovanja drugih likova i skupina likova.

Osmanlije i vezirov konak u Travniku često su mjesto odvijanja zgoda u ljetopisima. Tamo je ispričovijedan niz primjera kad gvardijani triju samostana odlaze predati porez ili se pravdati zbog kakve optužbe, pri čemu redovno pripovijedaju i o veziru i o njegovim činovnicama, već prema tome s kim je lakše obaviti posao zbog kojeg su došli. Moment zatvaranja Židova, gvardijana i begova zbog otkupa u TRAVNIČKOJ HRONICI također je oblikovan po uzoru na slične zgode u ljetopisima.

Predodžba o bosanskim muslimanima kao zatvorenoj skupini koja odbija sve promjene i čuva povlastice također je dio franjevačkih ljetopisa, koji rjeđe donose zapise o suživotu pripadnika pojedinih konfesija. Može se reći da su zatvorenost, podijeljenost, strah i muka, elementi Andrićeve slike Bosne, oblikovani pod utjecajem ljetopisa⁸.

⁷ Pronalazimo prijepise dekreta i u Lašvanina (Lašvanin 2003: 281–285), ali osobito je Benić vrijedan u prepisivanju različitih dokumenata u ljetopis (Benić 2003: 64–66, 90–91, 96–100, 101–105, 131–134, 166–168, 192–198, 219–225, 241–244, 331–335, 338–340).

⁸ Pritom treba imati na umu da nesporazumi dolaze zbog poistovjećivanja nečega što je literarni svijet, dakle umjetnička transpozicija, autorovo književno uobličavanje povijesti, s historiografijom, pa se Andrić nerijetko kritizira kao da je povjesničar koji

Roman i ljetopis povezuje i obuhvatnost: tematski raspon koji karakterizira ljetopise, kako je već rečeno, veoma je širok i kreće se od opće povijesti, preko političkih i socijalnih pitanja, crkvenih i provincijskih problema, do poteškoća vezanih za svakodnevni život. Ovo posljednje Bogdanović proširuje do raspona nepoznatog kronikama, pišući svojevrstan samostanski dnevnik, koji jednaku pažnju posvećuje vremenskim prilikama i radu na zemlji kao i političkim događanjima. A upravo ovo nastojanje da zahvati širok spektar tema, od političke karte Europe, preko života svake pojedine zajednice u Bosni do pojedinosti iz svakodnevice kakve su, primjerice, sadnja cvijeća ili spremanje zimnice gospođe Davil, karakterizira i TRAVNIČKU HRONIKU.

Pripovjedačka tehnika

Na razini obrade franjevačke su kronike jednako zanimljive kao i na razini samog sadržaja. One – s iznimkom Lašvaninove – posve napuštaju historioografski model pripovijedanja, gdje se pripovjedač ne pojavljuje na razini likova i ne komentira njihove postupke. Benićeve, Bogdanovićeve i Baltičeve način pripovijedanja karakterizira posvemašnji ulazak pripovjedača u priču, vrlo subjektivan pripovjedački kôd i očitost pripovjedača u brojnim obraćanjima čitatelju, komentarima i generalizacijama.

Andrićeva je pripovjedna tehnika u tom pogledu veoma zanimljiva. Njegov pripovjedni model na prvi se pogled odvaja od ljetopisa donoseći ono što se očekuje za pripovjednu situaciju kronike, a to je pripovjedač koji se ne pojavljuje na razini ispričanog svijeta i koji se ne miješa u zbivanja. Andrić svoj prepoznatljiviji pripovjedački stil naoko uspostavlja na onome što je očekivana kroničarska pripovjedna situacija. Međutim, sličnost s modelom pripovijedanja primijenjenim u većini franjevačkih kronika u Andrića je izražena veoma suptilno.

Već su rano neki kritičari, usuprot općoj slici koja Andrića predstavlja kao pisca koji koristi „realistički“ pripovjedni prosede, zamijetili „prividnost Andrićeva realizma“ i „dvosmislenost njegova značenja, koja se ogleda u prenosnom i simboličnom smislu pojedinih detalja i predmeta što ih pisac registruje sa mnogo doslednosti i objektivne tačnosti“ (Vučković 1974: 402). Zamijećena je i Andrićeva spretnost u variranju pripovjednih očišta (Vučković 1974: 408).

U novije se vrijeme primjećuje da su dosad, s rijetkim iznimkama, „kritičari, radije nego Andrićevo narativno umijeće, tumačili njegov ‘svijet’, i to koliko

se u nekom smislu iznevjerio istini ili izvorima. Nerijetko se to događa i zbog doslovna čitanja Andrićeve suptilne pripovjedačke tehnike, gdje se stavovi pojedinih likova ili skupine likova koji u romanu služe kao fokalizator pripisuju autoru. Usp. o tomu Lešić 2012: 55.

povijesnu osnovu toga svijeta toliko i njegove metafizičke implikacije“ (Lešić 2012: 53). Andrićevi se narativni postupci, pod utjecajem novih interesa koje je u naratologiju unio poststrukturalizam, otkrivaju u onoj dimenziji u kojoj „doprinosе konstruiranju Andrićeve ‘slike svijeta’, pa na određeni način konstruktivno učestvuju u izgradnji onog kulturološkog i ideološkog univerzuma koji nazivamo ‘Andrićevo književno djelo’“ (Lešić 2012: 54). Umjesto uobičajenog gledanja na Andrićeva pripovjedača kao ekstradijegetičkog i heterodijegetičkog, on se percipira kao pripovjedač koji „ulazi u svijet o kojem govori i o njemu govori iznutra“ (Lešić 2012: 60) te se analizira pluralizacija narativnoga glasa i spretno mijenjanje fokalizatora u Andrićevoj prozi⁹.

Tako se pokazuje da se Andrićeva sličnost s franjevačkim kroničarima očituje na vrlo suptilnoj razini jer Andrićev pripovjedač s pripovijedanja gotovo neprimjetno prelazi na refleksije, najčešće u obliku kakvih poopćenih znanja o ljudima i svijetu, generalizacija u obliku kakva gnomična iskaza, što je odavno prepoznato kao karakteristika Andrićeva stila¹⁰.

Još jedna posebnost Andrićeva pripovijedanja stoji u vezi s franjevačkim ljetopisima, osobito s Bogdanovićevim (čiji je kroničarski model najviše utjecao na Andrića), a to je način na koji se pripovjedno oblikuje sfera javnog mišljenja. I u Andrića i u Bogdanovića obilježava je nagađanje, domišljanje o uzrocima pojava i o pojedinim osobama, a ono rezultira informacijama koje se šire i kojima se ne pozna izvor. U tom nagađanju važnu ulogu igraju pripovjedni modeli: priča u sferi javnog mnijenja postaje način razumijevanja svijeta.

U LJETOPISU KREŠEVSKOGA SAMOSTANA, netipično za konvenciju kronike, ne postoji veća distanca između vremena odvijanja događaja i vremena njihova zapisivanja pa je pripovjedač u situaciji da zna veoma malo o događajima u vrijeme dok ih pripovijeda i nije mu poznat njihov konačan ishod. To se udružuje s Bogdanovićevim izrazitim nepovjerenjem u usmene izvore, na koje se oslanjaju suvremenici Benić i (osobito) Lašvanin. On ih ne unosi u ljetopis kao vjerodostojna svjedočanstva, nego radije kao opće mišljenje koje bi se moglo karakteri-

⁹ Na znanstvenim skupovima i u zbornicima radova o Ivi Andriću u okviru inicijative „Ivo Andrić u europskom kontekstu“ zastupljeno je i naratološko proučavanje Andrićevih tekstova, koje donosi nove spoznaje potaknute poststrukturalističkim interesom za pitanja učinaka koje proizvode pojedini modeli pripovijedanja.

¹⁰ Krunoslav Pranjić tako spoznajnu vrijednost Andrićeve umjetnosti ilustrira „osvrćući se na jednu konstantu u tehnici iz njegova, slikovito rečeno, stilsko-kompozicijskoga laboratorija: na umetanju (interpoliranju) filozofijskih generalizacija (poopćavanja) što kondenziraju kakvo povijesno i životno iskustvo, a umeću se, ta poopćavanja, gotovo jedva osjetno i nepažljivu čitaču jedva primjetno u sâm pripovjedni, fabulistički tekst“ (Pranjić 1991: 107).

zirati kao govorkanje ili opća šutnja o nečemu¹¹. Opće mišljenje Bogdanović uvijek uvodi koristeći izraz *priča se, govorka se*. I glasine i šutnja u Bogdanovića dolaze od „svijeta“, iz mnoštva, a ne od kojeg imenom poznatog pojedinca koji preuzima odgovornost za iskaz.

Ovaj je postupak karakterističan i za Andrića pa u TRAVNIČKOJ HRONICI nalazimo slične izraze kao u franjevačkoga kroničara: *prođe glas kroz čaršiju* (Andrić 1964: 107), *pronese se glas, pred njim je došao glas o njemu* (Andrić 1964: 199) i sl.

U skladu je s ovim pripovjedačkim modelom i Bogdanovićeve nezainteresiranost za sve teme koje mu se čine daleke i o kojima se ne može ništa iskustveno spoznati, kakve su primjerice ratovi na udaljenim ratištima. Umjesto da o njima pripovijeda, on se ograničava na događaje koji su izravno povezani sa samostanom i s njegovim opstankom. Prema svim informacijama koje dolaze iz inozemstva Bogdanović je izrazito sumnjičav, a upravo je ova nepovjerljivost jedna od dominantnih crta čaršije i uopće svih skupina likova u Bosni u TRAVNIČKOJ HRONICI (Andrić 1964: 121). Izravno se pripovijeda samo o onom što je blisko Travniku, a o udaljenim se događajima (ustanak u Srbiji, ratni pohodi, Napoleonovi pohodi itd.) pripovijeda koristeći parcijalne informacije kojeg od likova ili mišljenje skupine likova, primjerice čaršije (Andrić 1964: 17–19). Ali, upravo kao u Bogdanovića, kad se ovi svjetski događaji izravno odražavaju na život Travnika, oni postaju predmet priče.

Na koncu se može reći da i ova kratka analiza pokazuje da je Andrićeve pripovjedačka umjetnost nastala, između ostalog, i u kreativnu dijalogu sa starijom hrvatskom (franjevačkom) književnom tradicijom u Bosni i Hercegovini¹². U toj tradiciji posebnu ulogu imaju samostanski ljetopisi.

¹¹ Šutnja je u Bogdanovića i manjak obavijesti, ali i tajnovita atmosfera neshvaćanja, nemogućnosti da se zbivanja izvana sagledaju. Evo tek nekoliko karakterističnih primjera: *O ratu se ovog mjeseca ništa ne čuje, vlada potpun mir, nečuvena šutljivost* (Bogdanović 2003: 146); *Međutim, često pada snijeg i vlada studen, ramazan još traje pa stoga sve šuti* (Bogdanović 2003: 137); *O spomenutom ratu vlada velika tajnovitost, jer je nakon tolike buke i odlaska turskih vojnika zavladao velika šutnja: govorka se ovih dana o bliskoj pobjedi, ali hladno* (Bogdanović 2003: 183). Govorkanje je jednako nesigurno kao i šutnja: *Čuje se mnogo govorkanja o ratu ali se dosad čini da nije istinito a isto tako ni vjerojatno* (Bogdanović 2003: 134); *Svijet trajno govori o ratu, ali se u Bosni još lništalo ne pokreće* (Bogdanović 2003: 138); *O ratu se mnogo priča ali oprečno pa dok se ne razjasni ne treba l toga nil zapisivati* (Bogdanović 2003: 149).

¹² To konstatira i povjesničar hrvatskog romana Krešimir Nemeć, temeljeći sud na karakteru Andrićevih djela i „neraskidivim tradicijskim vezama“ (Nemeć 1998: 193).

Andrićeva veza s ljetopisima očitava se na nekoliko razina. Prva je dokumentarna: u doktoratu je potvrdio da poznaje ove kodekse i da mu služe kao izvor. U svojim prozama, pa tako i u romanu TRAVNIČKA HRONIKA, Andrić mjestično izravno preuzima zgrade iz ljetopisa, ali takvih je mjesta malo. Uočljivo je da on ne koristi ljetopis kao „gotovu građu“, nego kao materijal koji je podvrgnut njegovu načinu interpretiranja. U tom procesu ljetopis postaje dio svijeta nove pripovjedne tvorevine. Andrić preuzima građu iz ljetopisa i umjetnički je transponira u višeznačne književne znakove.

Na razini obrade ljetopisi pružaju Andriću pripovjedne modele, koje on umjetnički stilizira. Kao i u ljetopisima, povijest se i u TRAVNIČKOJ HRONICI prezentira kao niz događaja koji prolaze: tako se smjenjuju veziri i konzuli, godišnja doba, ratno doba i siromašenje s vremenima mira i trgovine, ljudi se rađaju i umiru, javni događaji prepliću s privatnima. Pripovjedač događaje promatra s distance. Pripovjedna tehnika tako također postaje sugestivan umjetnički znak: oblikujući konvenciju kakva se očekuje u ljetopisu – naoko impersonalnu – Andrić je približava ljetopiscima suptilno interpoliranim generalizacijama, pripovjedačkim komentarima i sl. Učinak ovakvog pripovjednog modela leži i u svojevrsnoj relativizaciji povijesti i vremena, a upravo u tome istraživači vide simbolički potencijal kronike. Moglo bi se zato na koncu reći da je Andrićev pripovjedni model nastao (i) pod utjecajem franjevačke kroničarske tradicije.

Izvori

- Andrić 1964: Andrić, Ivo. *Travnička hronika*. Beograd: Prosveta.
- Andrić 2008: Andrić, Ivo. Razvoj duhovnog života u Bosni pod uticajem turske vladavine (prev. Zoran Konstantinović). In: Tošović, Branko (ur.). *Der Nobelpreisträger Ivo Andrić in Graz / Nobelovac Ivo Andrić u Gracu*. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. S. 215–363.
- Baltić 2003: Baltić, Jako. *Godišnjak od događaja i promine vrimena u Bosni 1754–1882*. Zagreb – Sarajevo: Synopsis.
- Benić 2003: Benić, Bono. *Ljetopis sutješškoga samostana*. Zagreb – Sarajevo: Synopsis.
- Bogdanović 2003: Bogdanović, Marijan. *Ljetopis kreševškoga samostana*. Zagreb – Sarajevo: Synopsis.
- Laštrić 2003: Laštrić, Filip. *Pregled starina Bosanske provincije*. Zagreb – Sarajevo: Synopsis.
- Lašvanin 2003: Lašvanin, Nikola. *Ljetopis*. Zagreb – Sarajevo: Synopsis.
- Mlakić 2005: Mlakić, Josip. *Tragom zmijske košuljice*. Zagreb: VBZ.

Literatura

- Begić 1981: Šamić, Midhat. Historijski izvori TRAVNIČKE HRONIKE. In: Milanović, Branko (ur.). *Kritičari o Ivi Andriću*. Sarajevo: Svjetlost. S. 208–218.
- Beljan 2011: Beljan, Iva. *Pripovijedanje povijesti. Ljetopisi bosanskih franjevaca iz 18. stoljeća*. Zagreb – Sarajevo: Synopsis.
- Ivić 1992: Ivić, Nenad. *Domišljanje prošlosti*, Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta.
- Jelčić 2004²: Jelčić, Dubravko. *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb: Naklada Pavičić.
- Jelenić 1917: Jelenić, Julijan. Osvrt na povijesni pokret u Bosni Srebrenoj u XVII. i XVIII. stoljeću. In: *Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*. God. 1, br. 4. Sarajevo. S. 1–11.
- Karaulac 1980: Karaulac, Miroslav. *Rani Andrić*. Beograd: Prosveta.
- Lešić 2012: Lešić, Zdenko. Pripovjedač Ivo Andrić. In: Duraković, Ferida i Lešić, Zdenko (ur.). *Međunarodni naučni skup Ivo Andrić – 50 godina kasnije*. Sarajevo: ANUBiH. S. 53–72.
- Meić 2011: Meić, Perina. Epistole Ive Andrića iz 1922. In: Tošović, Branko (ur.). *Die k. u. k. Periode in Leben und Schaffen von Ivo Andrić / Austrougar-ski period u životu i djelu Iva Andrića*. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität – Beogradska knjiga. S. 753–761.
- Meić 2012: Meić, Perina. Andrićev model povijesti književnosti. In: Tošović, Branko (ur.). *Ivo Andrić – Literat und Diplomat im Schatten zweier Weltkriege (1925–1941) / Ivo Andrić – književnik i diplomata u sjeni dvaju svjetskih ratova (1925–1941)*. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität – Beogradska knjiga. S. 221–241.
- Nemec 1998: Nemec, Krešimir. *Povijest hrvatskog romana: od 1900. do 1945. godine*. Zagreb: Znanje.
- Pranjić, 1991²: Pranjić, Krunoslav. *Jezikom i stilom kroza književnost*. Zagreb: Školska knjiga.
- Vučković 1974: Vučković, Radovan. *Velika sinteza (o Ivi Andriću)*. Sarajevo: Svjetlost.
- White 2003: White, Hayden. Fabulacija povijesti i problem istine u reprezentaciji povijesti. In: K. Časopis za književnost, književnu i kulturnu teoriju. Br. 1. S. 33–54.

Iva Beljan (Mostar)

BOSNIAN CHRONICLE and Franciscan Annals

The paper deals with Andrić's connection to the Franciscan literary tradition in Bosnia and Herzegovina, thereby focusing in particular on the relation between the novel *BOSNIAN CHRONICLE* and the Franciscan monastic annals from the 18th and 19th century (*THE ANNALS* by Nikola Lašvanin, *THE ANNALS OF THE SUTJESKA MONASTERY* by Bono Benić, *THE ANNALS OF THE KREŠEVO MONASTERY* by Marijan Bogdanović and *THE YEAR-BOOK OF EVENTS AND TIME CHANGES IN BOSNIA* by Jako Baltić). The relation of Andrić's novel and the annals is being observed from the point of content, narrative technique (Andrić's characteristic style of narration) and effects produced by the text.

Iva Beljan
Filozofski fakultet
Matice hrvatske b. b.
BiH
88 000 Mostar
iva.beljan@tel.net.ba

Mirela Berbić (Tuzla)

TRAVNIČKA HRONIKA kao semiotičko polje kulture(a) dijaloga i aspekti osmišljavanja identiteta

U potezu narativnog posredovanja i hronotopskog udvajanja priče, te autorovog signalnog objavljivanja na marginama teksta, TRAVNIČKA HRONIKA definiranje identiteta izvodi u procesu paraboličkog transfera (posuđivanja) značenja između vremena priče i vremena pripovijedanja. Postavljamo pitanje izrazite diskrepancije naratološke poliglosije sa (ne)mogućim promoviranjem hibridnog identiteta zajednice, posebno ako se on kontekstualizira procesima konstituiranja modernih nacija (intencionalno uvedena priča o Francuskoj revoluciji) i promoviranjem građanskog identiteta. Trauma bosanskog proizvod je stalne invazije tuđih osvajača, ali i sopstvenih antagonizama. Međutim, namjera nam je pokazati da naporedo sa adijaloškim modelom kulture postoji priča o koegzistenciji razlikā, a tačke koje definiramo kao mogućnost formiranja samosvijesti postaju baza da se izvrši reorganizacija identiteta. On će naspram animozitetnosti promovirati etički angažman, pojedinca koji razdružen od rigidnih kolektivnih označitelja Sopstvo kodira zaokrećući se sekularizirajućoj naraciji.

Definiranje i uspostavljanje identifikacijskih strategija kao i procesi kodiranja Sopstva mogući su tek u formama prostorne i vremenske konkretnosti, pa sljedstveno i kultura se organizuje u obliku određenog hronotopa. Ta se organizacija realizuje kao semiosfera, a tekst se narativa podrazumijeva kao dio šireg semiotičkog prostora, prema J. M. Lotmanu. Na taj se način TRAVNIČKA HRONIKA nadaje kao specifično strukturiran prostor kulture premrežen granicama, i sam granični, čemu je analogna naratološki ostvarena izrazita polifoničnost romana. Međutim, postavljamo pitanje: na koji način i kakve zapravo identitete osmišljava tekst koji svoje narativno vrijeme vezuje za povijesni trenutak konzulskog zaposjedanja Bosne, a svoj prostor unutar izolacionističke topografije Travnikā? Da li, dakle, uspostavljeni liminalni hronotop uz hibridizaciju teksta umnožavanjem subjekata gledanja znači a priori i komunikacijski model kulture (Lotman)? Odnosno, u De Manovoj re-interpretaciji Bahtinove terminologije: da li HRONIKA nudi pomak od drugosti ka prepoznavanju, od dijalogizma ka dijalogu? Nije li Andrićev roman predočio više jednu krizu identiteta, traumu nemogućeg posopstvenja usljed antagonističkih društveno-kulturološko-političkih strujanja? Međutim, recipročno svim neasimiliranim traumama, do kraja neosvještenim, što ukazuje na kulturu još uvijek daleku od faze „samoopisivanja“ (Lotman 2004: 190) i autovalorizacije, na pomolu je i per-

sonalizirani Subjekt koji Sopstvo počinje da kodira izvan uopćavajućih tendencija Centra: npr. epiloška pobuna begova naspram ideologijā Orijeanta i Okcidenta, početna gordost Travničana, uzvišeni semiotički znak sofe kao oprostoreno lociranje samobitnosti, nepokornost kapetana sa Krajine Ahmet-bega, samovolja begova i njihova nesupsumiranost imperijalnim matanaracijama, te stigma zatvaranja čaršije koja demonstrira identitet istovremeno u dispoziciji i afunkcionalnosti, ali i samosvijesti i subverziji. TRAVNIČKA HRONIKA tako nije samo dala prikaz kulturne periferije oformljene biopolitikom, nego je ukazala na (ne!?)mogućnost ruba da uobliči sopstvenu semiosferu. Uobičajeno je da se ona vidi kao sintetički model kulture, ili promoviranje liminalnog prostora interakcije. Međutim, nesumnjivo je da mnogi dodiri okončavaju u kolapsu (razgovori konzula i vezira, susret Defosea sa Jelkom, Davilov razgovor o teatru sa Ibrahim-pašom, sukob na čaršijskom pazaru i sl.). S toga je namjera redefiniirati pojam granice kao prostora sretne višestruke hibridnosti ukazujući na njezinu ambivalentnu prirodu. U tom smislu mora se uvažiti dijagnoza graničnog traumatizma, posebno kad se roman smjesti u vrijeme konstituiranja modernih nacija, te u vrijeme partikularnog kodiranja modernog identiteta sasvim u opreci s tradicionalnim modelima življenja u HRONICI. Ispostavit će se da roman tematizira izgradnju kolektiviteta, odnosno posopstvenje subjekta u otporu i recipročno metanarativnim strukturama (Istoka ili Zapada), ali i do kraja ispituje krizu identiteta proizvedenu upravo HRONIKOM obuhvaćenim relativizirajućim diverzifikacijama, za koje i na koje moderni identitet iz svoje društvene perspektive zapravo još nije mogao odgovoriti. Ali, možda (implicitni) autor jeste! Možda on, egzotopijom likova, demonstrira svojim narativnim postupcima „radikalno iskustvo izgovorene drugosti kao način ponovnog uspostavljanja bliskosti“ (Levinas, prema De Man 1992: 130). S tim u vezi postaje izvjesno da tekst ne samo da prenosi fokalizovane priče, on također sam fokalizira kroz „tvoračku djelatnost“ (Lotman 1976: 343) autora i na taj način signalizira čitatelju dešifriranje polifoničnosti kao analoške figure narativiziranog kulturološkog prostora, tj. identiteta kulture. Tako postaje očito da se kolektivni identitet revidira (i samopercipira) uz pomoć koncepta kulture, odnosno kulturom koja legitimira integrativno koegzistirajuće načelo.

Nametnula se još jedna narativna jukstapozicija. Naime, pristati na usvajanje „postmodernističke, granične, liminalne, heteroglosne, dijalogizacijske, subverzivne itd.“ terminologije za sobom povlači (ne)mogućnost njezina zašivanja romanu koji se bez obzira na svu uslovno kazano „de-centriranost“ (vraćajući čast malim pričama) ipak okuplja oko auktorijalnog pripovjedača i rekonstruira itekako konkretnu povijesno determiniranu naraciju, te uprkos mjeri inkongruentnosti naporednih fokusa, i dalje u duhu modernističkog romana postavlja epistemološko pitanje o definiranju predočenog svijeta (iako je slika svijeta destabilizirana poliperspektivnošću i mikronarativnošću i dalje je to svijet u totalitetu, tendiranom povijesnom kontinuitetu), mogućnosti njegove spo-

znaje i usaglašavanja mnoštvenosti, odnosno intenciji da se naporednosti diferencirajućih subkultura pronade model kulturnog identiteta u dinamici simultanih razlika, ali i konstanti kulturnotvornog procesa zajedništva. I koji, naporedo sa, za moderni identitet bitnu pojavnost individualnog suvereniteta ukazuje i na procese formiranja integrativnih grupnih struktura¹, a nacionalna je tek jedna od mogućih modela društvene kohezivnosti. Hoće se reći: uprkos svim mogućim kontrastnim interpretacijama², i Andrićevoj dosljednoj relativizaciji podvođenja svog identiteta pod nacionalni opseg³, iščitavanjem teksta romana mora se uvažiti dijagnoza graničnog traumatizma, pri čemu se tvori opozicija između uočene heteroglosije i tendencije da se afirmira kolektivni identitet kao naporednost alteritetā.

¹ „Moderno doba je uslovljeno, dakle, pojavom pojedinca, ali i pojavom nacija, koje zauzimaju onaj prostor na kome su obitavali narodi, kao grupacije bez strukturisane samoidentifikacije, kao zbirovi pojedinaca apsolutno podvlašćenih klerikalno-monarhijskom autoritetu“ (v. Jovanović 2012: 91).

² Pristup TRAVNIČKOJ HRONICI kao i Andrićevom romanu NA DRINI ČUPRIJA otvara prostora za (re)definiranje hronotopa granice (graničnog). Međutim, interpretacije ne bi trebale zanemariti kontekst moderne/postmoderne naracije liminalnog, gdje suštinska razlika na jednoj strani upliće historičnost (pa se granični prostor kao susret/sudar diferentnih subkultura teži ukazati u njihovom povijesnom kontinuitetu i temporalnoj postojanosti), a s druge strane isključivo semiotiku geografije u otporu prema nacionalnim korelativima kao garanciji kontinuiteta, pri čemu se formiraju vremenski rezovi koji subjektima onemogućavaju sukcesivnu stabilizaciju identiteta.

³ Andrićeva dosljednost u odbijanju bilo kakve nacionalne stigme već je bila predmet kritičkih osvrta, i mi se na njima nećemo posebno zadržavati. Ovdje bismo se prisjetili Jandrićevih razgovora sa Andrićem, nadasve onog sjajnog piščevog relativizma grupnih integracija, ukoliko one počivaju na homogenosti i unitarizmu (posebno negirajući veze nacionalnosti sa umjetnošću, up. Jandrić 1982: 250), i retoričkoj pirueti, gdje nobelovac Ljubi Jandriću namjesto idelogije prostire Preradovićeve riječi: „Moja nacionalnost je humanost“ (up. Jandrić 1982). Naravno, u istoj knjizi Andrić eksplicitno iznosi svoju emfatičku bliskost sa jugoslovenstvom (što se dakako uzima sa relativizmom, pri čemu se dovodimo do autoironizacije prisjećajući se i ovih Andrićevih sudova: *Ni po koju cenu ne bih pristao da pišem neku vrstu ispovesti o sebi. To su subjektivne stvari i one uvek navedu čoveka na pogrešan put. Englezi imaju lepu misao o tome koja glasi: Ima više načina da se laže, jedan od njih su memoari*). Međutim, naša se interpretacija ne želi zatvoriti niti u tekstovna, niti kontekstotvorna geta, već će u ecovskom maniru hermeneutike tragati za značenjima koja se kodiraju između. Upravo zbog toga tek djelimično možemo u modelima narativizirane slike TRAVNIČKE (ali svakako i ČUPRIJE) vidjeti ekvivalente jugoslovenskog multinacionalizma (ako slijedimo Wachtelela), a recipročno tome iznijeti zamisao o modelu jedne **kulture**, između sopstva i alteriteta, čija hibridnost smjera, ali i traumatizira mogućem/i obrascu/obrazac komunitarizma.

Ne treba da čudi istovremena reprezentacija dijaloškog i adijaloškog, jer u prostoru između prikazanog i poricanja istog zapravo se krije stvarni subjekt, i to kao subjekt razlike, odnosno konačna afirmacija same razlike koja će uvijek lebdjeti među njima (up. Holquist 1992: 106). Ili, koja će se uvijek upisivati između različitih etnija bosanskog/travničkog geokulturološkog prostora. Zapravo, romani Ive Andrića (a u duhu dekanonizacije narativa, kako sugerira Enver Kazaz pozivajući se na slične procese u okviru evropskog/Viktor Žmegač i hrvatskog/Cvjetko Milanja romana) potvrđuju Lukácsu misao da kompozicija romana manifestira paradoksalno stapanje heterogenih i diskontinuiranih elemenata u organsko jedinstvo, koje se uvijek iznova razrušava (v. Lukács 1990: 67).

Narativizirajući početak 19. stoljeća, a u figuri vremenskog posredovanja iz 1942. u autorovom signalnom objavljivanju na margini teksta (*U Beogradu, aprila meseca 1942. god.*, Andrić 2008: 380) TRAVNIČKA HRONIKA se uklapa u modele povijesnog romana koji može u paraboličkom transferu kodirati značenja, dok iskustvo nadolazećeg Drugog svjetskog rata, prekodirano poviješću Bosne u konzulskim vremenima reispisuje njenu teleološku smislenost, te namjesto kolektivne putanje čovječanstva (budući da se on ukazao kao reverzibilni proces dehumanizacije, a uzmimo u obzir da se Prvi svjetski rat već dogodio), kroz ovaj zapravo antiratni roman, nudi drugi put/potrugu za smislom, izvan povijesnog ludila. Strategijom dijaloga teksta i konteksta već se promovira narativ čiji će se smisao stalno konstruisati na pozicijama između, ili uvažavajući aspekt dijaloga autor – tekst – čitatelj. Zapravo, sablast čitatelja koja zaposjeda tekst postaje konačna instanca njegovog dekodiranja, a odnos između stvarnosti i fikcije, kako to dobro zaključuje De Man, pitanje je kompatibilnosti deskriptivnog diskursa poetike i normativnog diskursa hermeneutike. Bilo kako bilo, čitatelj ovdje mora primijetiti uronjenost teksta u konkretno povijesno vrijeme i mogućnost uspostave analogija sa vremenom sugeriranim na kraju romana. Tako se može reći da ovaj Andrićev roman, kao i njemu slični, nastao na temeljima klasičnog historijskog koda (uz „iščašenje“ žanra), umnožava pripovjedne hronotope kako bi se otvorilo mjesto za njihovo premjeravanje i iznalaženje mogućeg uporišta novim identitarnim ispoljenjima.

Ujedno, uz ovo ovjeravanje naratora i taktički množinski oblici zamjenica (*tako izgleda svršetak uzbuna po našim varošima*, Andrić 2008: 131) „hipnotičkom snagom“ u HRONICI kreiraju istu „zamišljenu zajednicu“ (Anderson 1998: 35), a narator, akteri i čitatelji intencionalno se smještaju u zajednički prostor. Na taj se način homogeno prazno vrijeme hronologije uokvireno godinama ruskog i austrijskog konzulovanja, rasteže do budućnosti i iz tē se udvojene vremenske perspektive postavlja pitanje revidiranja narativiziranog identiteta. Odnosno, zašto autor reanimira naraciju iz prošlosti, i to onu koja narativizira vrijeme Napoleonovih ratova i nadolazećih revolucija, tačnije tačku koja definiranje identiteta postavlja u konsolidaciji sa rađanjem građanskog subjekta, a

potom čini temporalne mostove koji bi uvezali prikazivačko vrijeme autora i prikazano događaja? Radi se o ispolariziranoj naraciji – prostor priče koji demonstrira adijaloške kulturne modele i identitete objavljene u nesporazumima, te prostor pripovijedanja, iz kojeg se ispričano reaktualizira, da bi se zapravo u prezentu, a na poleđini prošlog iznašao (?) primjeren model zajednice. TRAVNIČKA HRONIKA okončava proročkim vremenom⁴ koje legitimirano kontekstom '42. plete veoma sugestivne simultanosti. Narator se preko fokalizacionih strategija iz budućnosti objelodanjuje kao onaj koji osim što situira priču u prošlost jeste neko ko svjedoči posljedicama u sadašnjosti, a priča tako prerasta u narativ koji unutar povijesti perfekta redefinira stanje prezenta.

Zanimljivo je da namjesto samosvjesnog Sopstva oko kojeg je naraciju počeo izgrađivati moderni roman uz sve domete modernizacijā, kao što su „individualizacija, raščaravanje“ (Weber, prema Tejlor 2008: 35) TRAVNIČKA (iako je sasvim očito da je u potpunosti premrežena malim povijestima, pa u tom smislu „male privatne priče, više nego sam pripovjedač dekonstruiraju veliku priču Povijesti“, Milanja 1996: 110), problematizira traumatične individualne potčinjenosti (nepoželjnom!) komunitarizmu. **Takav partikularitet ne može participirati u modernizacijskom projektu sve dok se ne izvrši reorganizacija identiteta zajednice/etniciteta.** U vezi s tim priređena naratološka scena multipliciranja nije (nužno!) preduvjet za personalizirani samosvjesni subjekt, jer se on ovdje definira utopljen u obrasce zajedničkih imenitelja, upisujući se u povijest preko kolektivnog iskustva pripadnosti određenoj grupi – formalno dijaloške tehnike zatvorene u monologizam, budući da npr. fra Julijan, fra Ivo Janković, veziri, čak i stranac Davil, itd. manifestuju identitet grupe priklanjajući se njegovim znakovima često bez kritičke diverzifikacije. Naravno, HRONIKA će u postupnosti pokazati i destabiliziranje takvih monokolnih struktura, posebno kroz Davila, koji kao zastupnik hegemonizirajućeg diskursa Nadmoćnog Drugog uviđa svu besmislenost Povijesti, pa i samog Napoleona, te osjeća „hlađenje“, žudeći da *samo jednom izađe iz ovog večitog ratovanja, da čovek predahne, da se dokopa malo stalnosti i mira* (Andrić 2008: 289). Davil i Ibrahim-paša, iscrpljeni i prežvakani povijesnim turbulencijama, osvjedočavaju kopiopiju metanaracija, zaokrećući se sekularizirajućoj egzistenciji: *Što se mene tiče, ja sam u životu toliko gubio i izgubio da bih sada najviše voleo kad bih mogao, odeven u grubo platno, da obrađujem svoju baštu, daleko od sveta i događaja* (Andrić 2008: 312). Davilov povijesni ambivalentizam već je simbolički

⁴ *To je bilo jedno od onih opštih proročanstava koja je s vremena na vrijeme izricao Marko i koja su se posle širila od usta do usta među Srbima.*

– *Evo su u krv zagazili. Do članaka im krv, i još raste. Evo, krv od danas, pa za sto godina, i evo još od druge stotine polovina. Šest naraštaja sve pregrštima jedan drugom krv dodaju* (Andrić 2008: 357).

predočen infantilnim prisjećanjem dječaka na susret sa Lujem XVI kada je pad šesira preko očiju formirao bifurkacijsku tačku, preusmjerio epifanično i euforično učestvovanje u povijesti, te onemogućivši potpunu participaciju i narušivši predvidivi tok događaja za trenutak proizveo „sljepilo“ i metaforički kazano otkrio povijesnu istinu kao fantazmu. Naravno, naspram ovih personalnih konflikata i alijenacija unutar šire povijesne slike, sama naratološki upriličena scena multifokalnosti prekodirana na sadržinski plan sugerira da mjesto definiranja kolektiva mora biti tamo gdje će se iznaći rješenja za individuu.

Oslanjanje na teorijska polazišta Bahtinove heteroglosije, ali i Lotmanovog shvatanja prostora semiosfere ispresijecanog granicama „pri čemu unutrašnji prostor svake od tih subsemiosfera ima neko svoje semiotičko ja“ (Lotman 2004: 205), omogućavaju diferenciran opis modela jedne kulture, „u kojem konstitucija identiteta predstavlja nedovršeno poigravanje između vlastitog i tuđeg, i u kojem su u istoj mjeri u igri centripetalne i centrifugalne sile“ (Nicolosi 2010: 709). Šta to znači? U slučaju Andrićeve TRAVNIČKE HRONIKE hronotopi susreta, kada su utopljeni u širi hronotop izoliranog (bosanskog) vremena i prostora (a ujedno i liminalnog) pokazuju da susret može biti i promašen. Kada Defose obljudi Jelku predatu erosu, tradicionalni model identifikacije, neasimiliran u nove moderne zapadne obrasce proizvodi antagonizam među subjektima. Kada Davil interpretira veziru Mehmed-paši evropski teatar i Rasinove drame, susret poprima oblike nemogućeg kulturno-civilizacijskog dekodiranja. Kada Defose dolačkom parohu fra Ivi Jankoviću objašnjava koncept izgradnje puteva kojim se diči evropski prosvjetiteljski duh, franjevac nudi svoju istinu o putu kao otvorenom pozivu na sukob između Travničana različitih vjerā budući da paradoksalno getoizacija obezbjeđuje zajednici legitimitet identiteta. Međutim, naspram koncentričnih struktura dijaloga koji podrazumijevaju okupljanje oko Sopstva bez upisivanja u drugotnost, u romanu stoji priča o palimpsestnoj bosanskoj povijesti (mislimo prije svega na opisano groblje Karahodžića i Jeni-džamije, up. Andrić 2008: 106, 237), koju narator ispituje, a možda autoreverzibilno polemizirajući s njom s obzirom na vrijeme prije 1942. te iznevjerene naracije jugoslovenskih kolektivnih integracija. Naracije o Jeni-džamiji i groblju Karahodžića, starom Karahodžiću, *čuvaru zaveštenja predaka* (Andrić 2008: 107) zahtijevaju izuzetnu opreznost kada je u pitanju njihovo kodiranje na sintagmatskoj ili paradigmatičkoj ravni. Groblje je tako spacijalizovani relikat identitetu povijesnog kontinuiteta bića, a Jeni-džamija topos vjerskog koegzistencijalizma. Skopčani na identifikacijskoj ravni oni postavljaju zapravo model novog komunitarizma. Tako se identitet kolektiva potvrđuje u hiljadugodišnjoj genealogiji i povijesnom kontinuitetu (*Tako su mi se u slučajnom preseku ukazale dve hiljade godina ljudske istorije i u njima tri epohe koje su pokopale jedna drugu*, Andrić 2008: 106), ali možda i pokazuje da on istovremeno može biti i tvorba jakog, ali i usvajanje slabog subjekta u stalnoj izloženosti koegzistenciji sa diferencijalnostima drugih. Na ovaj način, HRONIKA demonstrira

razliku i kontinuitet kao dvije uporišne matice identiteta i uvjerava da stvaranje zajednice (semiosfere), osim što osigurava oblike autonomije i razlike u odnosu na imperijalno zaposjedanje teritorije, može da „**projicira svoju učinkovitost i u vremenskoj dimenziji, oblikujući se kao jamstvo za stabilnost i trajanje**“ (D’andrea 2006: 88).

Čitano iz perspektive uobličavanja modernog identiteta ovi će prostori koncipirati istovremeno spacijalno-povijesnu utemeljenost simultanom identitetu diferentnih slojeva, etnija, tj. subkultura semiosfere. Na taj način prostor preuzima status temporalne trajnosti, pa segmentirajući sjećanje uvezuje udaljene vremenske tačke u smislen kontinuitet, a pasija prema toposu prerasta u način da se potvrdi identitet preko identiteta mjesta (*genius loci*). Naravno, i to ima strateško mjesto u narativu HRONIKE: kontinuitet prostora proziva mogućnost uporištenja etnija, odnosno pravo na teritorij, a ne okretanje ka imperijalističkim Centrima i simbolizira jedinstvo povijesnog iskustva te, njihovu teritorijalnu i kulturološku bliskost:

Sve je to jedno s drugim povezano, a samo naoko izgleda izgubljeno i zaboravljeno, rastureno, bez plana. Sve to ide, i ne sluteći, ka jednoj meti, kao konvergentni zraci dalekom, nepoznatom žarištu (Andrić 2008: 237).

Izražavajući se kroz proročko vrijeme, u semantici nerealiziranog, a predviđenog događaja Kolonja u proleptičkoj gesti pretresa zaokruženu temporalnost priče, istovremeno uspostavljajući reciprocitet tog i nadolazećeg vremena uz (moguću) genezu ka konvergenciji zajedništva, a ona se mora izvesti preko *drugih zajedničkih imenitelja* (Andrić 2008: 261), čime Defose fra Julijanu sugerira da treba odustati od vjerskog označitelja kao jednog rezigniranog opunomoćitelja identitetu i implementirati *drugu zajedničku osnovicu svoga opstanka, jednu širu, bolju, razumniju i čovečniju formulu* (Andrić 2008: 261). Jer, nastavlja Defose: *Vi vidite da se niko više u Evropi ne udružuje na toj osnovi* (Andrić 2008: 261). Ova je ideja iznesena na završnim stranicama, i recipročna je prethodno narativiziranim pripovijestima o nemogućem pomirenju razlikā. Međutim, kao pandam stoji eksteritorijalni i ekstemporalni (pripovjedački) osvrt unatrag, kojim se želi ukazati na povijesnost hibridnosti i hibridnu povijest (sic!), što u formi modernog kodiranja subjekta jeste afirmiranje genealogije identiteta, on potvrđen u prošlosti postaje legitiman i u sadašnjosti, a kontinuitet i permanentnost razlikā grade sinesteziju i postaju promovirano mjesto identiteta.

Taktički uvedena priča o Francuskoj revoluciji i Napoleonovim ratovima, baštini dvostruku tekovinu: s jedne strane najavu demokratije, prosvijećenosti, razuma, građanske države, ograničenje moći Vladajućeg Autoriteta i najavu pojedinca kao suverena, ali s druge suštinski dovodi do uspostavljanja ideologije i prakse novovjekovnog totalitarizma, eurocentrizma, fašizma – kada prorok Marko nagovještava *krv od danas pa za sto godina, i evo još od druge stotine polovina* (Andrić 2008: 357), on zapravo referira na krvavu 1942. iz koje autor

ovjerava tekst. Andrić je sugestivno proniknuo u ambivalentnost „uspona prosvjetiteljstva“, te naspram promocije ideje kohezije diferentnih identiteta, te težnje suverena za izgradnjom antihijerarhizovanih političkih entiteta (s obzirom na promoviranu koegzistenciju), sumnja se u ideale instrumentalizovanog uma, koji će voditi volji za moć, te pribjegavanju industrijskim i vojnim sredstvima (v. Tejlor 2008: 621). Ne ostavljajući svoj tekst u jednoznačiteljskoj afirmaciji (budući da, kako smo pokazali, Davilova transformacija, prekodiranje i zamor Poviješću istu demistificira i demontira), ipak ćemo suziti problem: ono što HRONIKA propituje zapravo je mogućnost uklapanja konstituirajuće zajednice narativiziranog polietničkog travničkog supstrata u evropske modele uzajedništenja i konstatuje traumatično iskustvo izmještenosti subjekta, nasilno isključenog iz vremena unutar kojeg se zapadna renesansno-prosvjetiteljska „revolucija“ izvodila, budući da su se spoljni događaji odražavali u *zabačenoj provinciji, iako mnogo docnije, izmenjeni i karikirani, kao u krivom ogledalu* (Andrić 2008: 237). Kako se revolucija (uslovno kazano) izvodila paralelno sa jačanjem i insignijom suverena i uspostavljanjem nacionalnog identiteta preko staleškog izdvajanja „trećih“, odnosno građana, a istočni model je uzajedništenje izveo na bazi kulturološkog jedinstva (preko intelektualne elite, a što je u temeljima i ispitivanja komunitarizama u balkanskoj, jugoistočnoj, jugoslovenskoj varijanti), HRONIKA implicira anahronost i nefunkcionalnost okoštalih, separantnih i pertubiranih identiteta, te razvlašćuje vjerske (etničke) identifikacije (čak je i staleška i klasna problematika unutar Osmanskog carstva asimilirana u vjersku: begovski naspram seljačkog sloja)⁵ da bi iz naratorskog vremena u(o)vjeravala u mogućnost udruživanja preko drugih zajedničkih imenitelja. Ovome se može prigovoriti, budući da naša interpretacija (ipak, samo naizgled) proizvodi sopstvenu aporiju: ako se stvaranje zajednice treba izvesti preko drugačijih (naporednošću zapadnoevropskog i travničkog hronotopa očigledno uzorito građanskih) imenitelja, a naspram suštinski hermetičnih vjerskih, kako to da samosvijest ovdje strukturira zapravo i povlašteni begovski sloj? Jasno, namjerno! Jer, potrebno je izvesti zaokret od vladajućih imperijalnih politika, a to dolazi odozgo (ali u temporalnoj retroverziji uz nepovjerenje i prema nacionalnim idejama transformiranim u nacističke i fašističke), i potom skrenuti pozornost sa vjerskog antagonizma na posebnost sopstvene teritorije (u procesu reverzibilnog prevrednovanja) i tako stvoriti plodno mjesto za novi komunitarizam⁶. I još nešto, ako se formiranje zasebne semiosfere

⁵ Up. Kjosev 2003.

⁶ Doista zapažamo da i u TRAVNIČKOJ HRONICI i u ČUPRIJI antagonizmi jesu proizvod, ako ništa, i klasne, a ne isključivo vjerske animozitetnosti. Recimo, srpski seljaci u romanu NA DRINI ČUPRIJA ruše višegradski most, jer demonstriraju otpor prije svega naspram Abidaginog autokratizma: *Pojede ih ovo besplatno i bezizgledno kulučenje, dok njihove njive, gore po selima, uzalud čekaju na jesenje oranje* (Andrić 1983: 36).

započne sa najvećeg hijerarhizovanog mjesta imperijalne društvene strukture, spremnost da se najavi sopstveni diskurs ukazuje zapravo na ontološki neprirodno participiranje u tuđem. Uvodeći vrijeme post-francuske revolucije, koalicijskih ratova pod vođstvom Napoleona i procese kada se i doslovna ali i kulturološko-društvena topografija Evrope mijenja, već sama usložnjena navedenim problemom konstituiranja modernog identiteta, Andrić upravo pokazuje status Bosne (tačnije Travnika) koja čak nije uspjela participirati u takve oblike partikularizacija, budući da je još uvijek duboko kao periferna, granična zemlja trajno obilježena najprije stalnim okupiranjima izvana, a potom sopstvenom složenom mrežom isprepletenih, ali i animozitetnih etnija. U tom smislu identitet koji postaje problem ovdje je dvostruko traumatiziran: najprije individualnim tjeskobama (skoro svi Subjekti manifestiraju oblike rascijepljenosti), a potom polivalentnošću, uz to jakih homogenih komunitarizama koji su bosanski prostor dodatno opteretili težinom modifikacija.

Slika vremena u HRONICI prividno je statična, a njeni stanovnici žive u lokalizovanom i skoro suspenziranom vremenu, te u hermetičnom prostoru. Vrijeme tako manifestira svoju prazninu koju tek izvanjski i tuđi događaji ispunjavaju smislom, unoseći sukcesiju i poredak u zapravo, tradirano, cirkularno poimanje zbivanja (cikličnost godišnjih doba, tišine, mira i nemira, zatvaranja i otvaranja čaršije, uz najdominantniji oblik smjene imperijalno-kolonijalne politike). Međutim,

[...] događaja i promena bilo je u poslednjim vremenima – to jest krajem 18. i početkom 19. veka – zaista mnogo i od svake ruke. Događaji su navaljivali sa svih strana, sudarali se i kovitali po Evropi i velikom Turskom Carstvu i dopirali čak i u ovu kotlinu i zaustavljali se u njoj kao bujica i nanosi (Andrić 2008: 13).

Uvodeći u izolovanu travničku kotlinu novo vrijeme velikih povijesnih događaja, razgrađuje se njegova tromost, lokalizovanost i prostor uključen u šire globalne sfere postat će referentan degradacijama i singulariteta i kolektiviteta. Udvojeni pripovjedni prostori formiraju asinhronu pojavu unutar semiosfere, tačnije neistovjetnost vanjske francusko-rusko-turske nadmoćne politike u procesima osvajanja i marginalnog travničkog hronotopa. Smješteni između sopstvene isključenosti i drugih naracija spram kojih su prinuđeni modifikovati identitet, uzglobljeni, oni manifestuje krizu izlazeći iz pasivnosti. Tako je iskorak *vegetalne* (Andrić, 2008: 162) Jelke ka erosu (kako bi se on naturalizirao!?) onemogućen krutim patrimonijalnim sistemom, kao preprekom kulturološkopovijesnih amfibijskih subjekata. Polarizacija tradicionalno – moderno ovdje kodira temporalnu asindeziju i prostornu distancu (susret Jelke i Defosea), budući da se na prostoru Travnika još nije implementirao model kakav demonstrira prosvjetiteljski duh i suverenost personalizma. Stoga individua (Jelka) namjesto prospekcije živi retrogradnu temporalnost, kao i travnička kasaba. Simbolika Jelkinog klečanja preuzima na sebe status paradigme bosanskog (travničkog) identiteta u potpunosti rastrzanog između svih prošlih

te ovih trenutnih strategija kodiranja. Međutim, ovako isceniran susret u kolapsu naspram ekvivalencije ukazuje na pozadinsku patnju subjekta s jedne strane, ali i čuva segment identiteta u stanju kulturološke neprevodivosti (Walter Benjamin), što na širem narativnom nivou implicira potencijal samo-definiranje identiteta kulture. Ipak, upravo uključenošću suštinski ambivalentnih vremena u isti narativni prostor objelodanjuje se temeljna „ontologija“ traume (bosanskog) identiteta, te stalna iscrpljenost i determiniranost tuđim prisustvom. Takav se prostor obznanjuje kao napeti konglomerat, koji usljed svoje nestabilne fluktuacije teško postaje mjesto autorizacije identiteta.

HRONIKA, koristeći se tranzicijskim trenutkom, koji iz te pozicije vrijeme-prostora modificira identitete dovodeći krizu do entropije, predstavlja dijagnozu inkompatibilnih kolektivnih i partikularnih identifikacija, pri čemu se i jedan i drugi definiraju kao „preživljeni“. Ovdje nas neće posebno zanimati kategorije personalnih iskustava, već proizvodnja semiozisa kao pola razlika. Međutim, sasvim je izvjesno da, dok se iznosi zahtjev za usvajanjem hibridnog modela kulture, a pojedinačni se imenitelji definiraju u „preziru prema putevima“ kao metafori hermetizma, niti jedan a niti drugi ne prevazilaze krize identiteta. TRAVNIČKA HRONIKA tako postaje i tranzicijsko vrijeme i prostor, koji osciliraju između uzglobljenih pogrešnih identifikacija, kolapsa individualnih težnji i tradicijske atrofiranosti, Sopstva i kolonizirajućeg Drugog kao Simboličkog mjesta poistovjećivanja, i naposljetku rađanja svijesti o sebi asimetrično svim imperijalizirajućim naracijama. Zapravo, TRAVNIČKA HRONIKA ne započinje uzalud zazivanjem Lutvinog imena koje subvertira i subverzira postojanost velikih povijesnih događaja i ličnosti (*ali svi idu kod Lutve na kafu i njegovo se ime pamti i izgovara tamo gde su zaboravljena imena tolikih sultana, vezira i begova*, Andrić 2008: 7), a istovremeno opisom *Sofe* ukazuje na konstantu samosvijesti, postojanje lokalnog bitka koje Sopstvom zapravo reciprocitira i oslabljuje apsolutistički model i istočnog, ali i nadolazećeg zapadnog imperijalizma.

U podnožju brega, odvojeno, hladovito i malo uzvišeno mesto [...] po davnašnjoj tradiciji to je mesto na kom se posle podne, oko ičindije, sastaju travnički begovi i ugledniji ljudi [...] To mesto zvalo se Sofa. I ta je reč u narodnom govoru u Travniku imala, kroz naraštaje, svoje utvrđeno društveno i političko značenje, jer što je na Sofi rečeno, pretreseno i zaključeno, to je bilo gotovo isto toliko koliko da je rešeno među ajanima, na Divanu kod vezira (Andrić 2008: 7).

U tom smislu postaje jasno da biti Sopstvo afirmira i potražuje sposobnost iznalaska **vlastitog uporišta u prostoru**, tj. biti u stanju nastaniti ga, biti jedna osmišljena perspektiva u njemu (up. Tejlor: 2008: 179). Semiotiku prostornog kontrasta – uzvišeni položaj Sofe i izolovana geografija travničke uvale – razrješava epilog ponovnog okupljanja begova na *uzvisini* koji pretresaju pobunu protiv nepodnošljivog i ludog vladanja Ali-pašina, i uživaju *pušeći svi, u dobroj, pobedničkoj tišini* (Andrić 2008: 380) prevaziđenih konzulskih vremena.

Ovako, HRONIKA se može predstaviti kao roman o stvaranju domaće semiosfere, konstituiranja prostora kulture u onom momentu kada ona manifestira obrasce samopercipiranja i samosvijesti. Međutim, onaj potonje objavljeni naratorski glas, opterećen povijesnim iskustvom rata i iznevjerenih jugoslovenskih integracija zna (a kako nas naratologija uči, više i od lika i od čitatelja) da iako potencijalna da oformi sopstveni identitet, kultura ga mora zasnovati na retuširanju (i anahronih tradicionalnih, ali i ambivalentnih modernih), i preko drugih prospektivnih determinacija.

Nažalost, kolapsi susreta i nesposobnost iznalaska svog prostora, preraštaju u traumatična šizofrena ispoljavanja pogrešnih identifikacija, u HRONICI najočitiije iskazanih misanscenama zatvaranja čaršije u konsekciji sa odjekom tišine u kasabi. Tako, aktivitet Travničana kao simulakrum relevantnog događaja koji može postati reprezent povijesnog vremena, oksimoronski obuhvaćen zatvaranjem čaršije u nasilje posvjedočuje dezorijentirane subjekte koji ne samo da nisu dio Povijesti, već su njeno lice izokrenuto na naličje. Naspram kartografije Napoleonovih osvajanja i sistematičnih izvještaja o njima, u koja Davil nastoji unijeti dodatni smislen poredak⁷, stoji **simboličko zatvaranje čaršije**, koje će otvoriti naraciju o kriznim identitetima, ali i potresati sekvencijsku smislenost Povijesti. Scena prečitana kao „hronotop krize“ (Bahtin 1989: 378) podrazumijeva ispadanje iz biografskog vremena, jer naspram evropskih ratova, ali i ustanka u Srbiji, gdje se bosanski begovi bore pod vezirovom naredbom, kasaba konstituira zasebni događaj, koji nije dobrovoljno autoisključenje, već posljedica svih eksteritorijalnih procesa, a svojom entropijom besmisla (*potpuno izbezumljena varoš u kojoj su dani osvitali sve ljudi od luđeg*, Andrić 2008: 247) progovara i jezikom subverzije. U tom smislu izlazak iz pasivnosti unosi šokantnu destabilizaciju monumentalne historije, postaje suvišak u vladajućoj kulturnoimperijalnoj paradigmi.

Proces višestrukog zatvaranja čaršije **unutar poprilično kompresovanog prostora stvara naravno efekat dodatanog izolacionizma**. Međutim, znak zatvaranja, budući da je naelektrisan informacijama, prekodiramo u govor. Tišina tako ovdje nije stanje, dakle smještena izvan jezika – ili u samom diskursu prekrivena jezikom drugog – već reverzibilno izazvan događaj. Neverbalizirani govor zatvaranja i tišine manifestacija je onog krajnjeg nepovjerenja prema spoljnjem svijetu, kao i prema (tuđinskom, dodali bismo) autokratizmu i autoritetu vlasti, što ga povodom svoje knjige još 1953. Czesław Miłosz označava imenom *ketman*.

⁷ Mada će, kako stoji dalje u tekstu, navala karnevaliziranih likova, *putnika izbačenih iz koloseka, nesrećnih i zalutalih, pomerenih sudbina, izbeglica i brodolomaca Davilu pokazati šta je General učinio od sveta svojim zavojevanjima i politikom* (v. Andrić 2008: 315).

Ketman je stav kojim se zapravo prikriva nepoverenje prema drugom, prema neprijateljskom, prema onom koji predstavlja opasnost, koji predstavlja vlast. **Ketman je ćutanje o vlastitom uverenju** (Jovanović 2012: 220). (Istakla M. B.)

S tom razlikom da se u slučaju zatvaranja travničke kasabe koncipira događaj koji je ujedno simuliranje govora, ali ne kao laži, već kao prikrivene i subalterne istine. Zapravo označiteljska sinteza ketmana i simultanta omogućava da kroz simulaciju (izokrenuti događaj) progovara paradoksalno ketman kao realna istina (stvarni događaj). Odnosno, hermetična čaršija progovara neasimiliranom tjeskobom Travničana, koji alogičnom akcijom manifestiraju traumu lociranja, jer se „dezorijentacija i nesigurnost u pogledu toga gde čovek kao ličnost stoji preliva u gubitak njegovog pouzdanog mesta u fizičkom prostoru“ (Tejlor 2008: 51). Međutim, nije tačno da subjektima apsolutno nedostaje horizont unutar kojeg su u stanju zauzeti mjesto i definirati Sopstvo.

Naime, definiranje vrijednosti za koga i zbog čega se ispoljava Sopstvo u procesima „zatvaranja čaršije“ postaje demistificirano i otkriveno u svojoj suštinskoj besmislenosti. Odnosno, akumulacije nasilja i nezadovoljstva tokom hermetizma, budući da su generirani izvana odjednom nemaju nikakvu intralogičku uporištenost, pa se identitet okrenut u matricu netrpeljivosti p(r)okazuje kao anahron. Horizont je revaloriziran, a uprizorenje ogledalne refleksije pokazuje da nasilje nad subjektom drugog konvertira u nasilje nad sobom, prerazmjesta se i postaje izvrnuta slika samih mučitelja.

Ali kad trzanje davljenika postade samrtničko i njegovi pokreti neverovatno strašni i fantastični, oni koji su bili najbliži stadoše da se okreću i uzmiču. Nesumnjivo, oni su želeli da vide nešto neobično, ni sami nisu tačno znali šta, i da tako nađu olakšanja za sebe i za svoje neodređeno ali duboko i opšte nezadovoljstvo. Oni su hteli i odavno želeli da se nagledaju poraženog i kažnjenog neprijatelja. Ali ovo što se odjednom stvorilo pred njima bilo je bol i mučenje njih samih. Zato je svet, iznenađen i uplašen, stao odjednom da odvrća glavu i da se sklanja (Andrić 2008: 240). (Istakla M. B.)

Jer oni dijele isto povijesno iskustvo, a prizor izokreće procese identifikacija ne samo iz pravca udaljenih Simboličkih Drugih (sparam kojih bosanski topos otjelotvoruje oblike samosvijesti), već i otuđenih ka konstitutivnim drugima. A drugi će identitetu retroaktivno dodijeliti revidirano značenje, u romanu već nagoviješteno prizorom poturčenja Kolonje, austrijskog ljekara u Travniku, *čoveka bez korena i ravnoteže* (Andrić 2008: 206). Uz fra Luku, Kolonja je jedini lik koji doslovno demonstrira relaksirajuću (!?) poziciju nepripadanja. Pesus neodoljivo podsjeća na post-moderni de-centrizam, ili konstituiranja „slabog subjekta“ (Cvjetko Milanja), demonstriranje „beskrajnog performativnog jastva“ (Stuart Hall) koje Kolonji omogućava jedan vid deesencijaliziranja uporištenih identiteta, tj. identifikacija, i to sasvim izvjesno ukoliko se kao liceogledalo postavi vjerski označitelj. Na taj se način u naraciju unosi govor o njihovoj ispražnjenosti. Izgleda da odbrana „svoje pozicije“, (*Neka niko ne brine za mene*, reći će Kolonja nakon (uslovnog) prelaska na islam, *Ja svoju poziciju*

dobro branim, Andrić 2008: 248) zapravo determinira Kolonju kao ne-identificirajućeg, a prelazak na drugu vjeru (nerazrješena „istina“ oko Kolonjinog „poturčenja“ relativizira obrazac pouzdanog znanja o Sopstvu) ukazuje na nekoštalost identiteta, odnosno mogućnost da se iznađu novi modeli i izvede konverzija. Andrić pokazuje, doduše, možda da bi otvorio prostor za priču o usvajanju drugačijih identifikacija, da ona nije konačna, tako da uvijek može biti izgubljena, iznova usvojena ili dokinuta, a ujedno u sceni prozelitstva i potonjoj manipulaciji istinom pokazuje u kolikoj mjeri procesi kolektivnih aspiracija jesu (de)konstruktivistički i jesu u konsekvenciji sa anuliranjem individue. Rekonstrukcija identiteta prividno je anticipirala slabi subjekt, ipak s druge strane dovoljno ga lišavajući atrofiranog, i zapravo u novim uvjetima nefunkcionalnog identiteta sa vjerskim uporištem. U tom smislu i strateški imputiran Defoseov fokus stranca, „zapadnog naučnika“ (Kjosev 2003: 211) emocionalno rasterećavajući i oslobođen opasnosti da esencijalizira ili etablira metafizičku suštinu kolektivismu preko lokalizma, ima mogućnost da „prenapregne ‘prirodno’ jedinstvo nacionalne kulturne teritorije i povuče nove granice artikulišući alternativne kulturne veze“ (Kjosev 2003: 211). S druge strane, Defose iz perspektive „novog čoveka“ baštini revolucionarno oslobođenje suverena, i izgradnju nacije kao staleški utemeljenog grupnog identiteta, što je neprimjenjivo na bosanskohercegovački prostor, budući da u Bosni nije bilo građanstva (kao „trećeg staleža“) koje bi moglo da prihvati ideje modernizacije (up. Jovanović, nav. djelo). Ne u pripovjednom vremenu, ali potencijal revolucije naratoru treba upravo u vremenu pripovijedanja kako bi podučio centrifugalne etnije inoviranoj centripetalnoj filozofiji. Dalje, Kolonjin identitet redefiniira onaj rigidnog Subjekta, te sa mjesta etičke angažiranosti u projektu za drugog, pokazuje na tragu Levinasa i Ricoeura da subjekt nije samo supstancija (koliko god bila relativizirajuća), već i etički izbor!

Pored Kolonje, fra Luka dolački paroh, franjevački fratar, ljekar, liječenjem (doslovno, ali uzeto i kao metafora otopljanja zatvorenih zajednica) **prelazi granice** odjelitih etnija (*pa su se već i ostali navikli na to prijateljstvo između STAROG i NOVOG ZAVETA*, Andrić 2008: 196–200) i postaje temeljni „sižejni lik“ (Lotman 1976), te naspram svih akulturacijskih, reperkusijskih susreta i nesporazuma promovira dijalog kao prilaženje drugom bez bojazni od gubitka sebe. U pitanju je izbaviteljska gesta, semiotički znak istovremene disjunkcije i neekvivalentnosti, most koji se izgrađuje da bi „me“ naselili drugi. Prilazak drugom i „likarski projekt“ fra Luke postaje paradigma „komunikabilnosti“ (v. Habermas 1988) i međuprepoznavanja⁸. Postavljajući ovu scenu u tekst koji suštinski kritično zapada u diferentne antagonizme sučeljavanja različitosti

⁸ Na sličan način između normativno-religijskog i etičkog pop Nikola čini izbor u korist ovog drugog u romanu NA DRINI ČUPRIJA realizirajući Fedunov pokop.

konstituiraju se zaseban identitet koji može premostiti procijep što ga generira na jednoj strani jaki komunitarizam vjerskih etnija, na drugoj nadolazeća konfiguracija novog građanskog subjekta. Uvažavajući konfuznu heterogenost narativizirane semiosfere pripovjedač ovjerava da etička univerzalnost ne može biti utemeljena (samo!) na subjektu, već je treba tražiti u „polisemičnosti drugosti“ (v. Riker 2004). A iz polisemičnosti drugosti, po Ricoeuru proizilazi da novi izvor društvene norme može biti jedino stavljanje u položaj drugog. U tom smislu, Andrićeva pripovijest o Travniku preuzima statuse angažiranog teksta, participiranje u projektu društvenih i kulturoloških alternativa. U skladu s tim, definiranje posebnosti i samosvijesti begova postaje obrazac utemeljenja i mogućnosti da se u daljem zahvatu oslobođeni „uticaja“ izvana restituiraju identiteti. Međutim, taj čovječniji model zapravo je već naznačen u HRONICI, a on je u antagonizmu '42, u paraboličkoj Davilovoj relativizaciji Povijesti kao tvoračkog prostora, budući da on prekodiran na prostor dehumaniteta ne može podnijeti metanarativnost, konstruisao antiratni roman. Uz to „prilazak“ jednih drugima pored Kolonjinog prekodiranja aktualiziran je i kroz afirmaciju običnog porodičnog života unutar kojeg koncepti rađanja, ljubavi, bliskosti i secretum porodičnog bivaju izvan političkog i umješteni u nove sekularizirajuće naracije na putu su da prerastu u utočište unutar rascijepljenog svijeta (up. Tejlor 2008).

Sve se izmenilo od pre dve godine, odnosi u svetu i prilike u zemlji, ali je opšte shvatanje porodičnog života ostalo nepromenjeno i sve što se na nj odnosilo vezivalo je ovaj svet čvrsto i nepromenjivo kao svetinja čija je vrednost opšta, trajna i nezavisna od promena i zbivanja u svetu (Andrić 2008: 342).

Naravno, u HRONICI, afirmacija porodičnog života jeste potencijalno, ne i oformljeno taktičko mjesto otpora. Zato što je ovdje sakralni prostor doma ipak dat preko iskustvene distance, otjelotvoren u egzistenciji stranaca. Za razliku od njih Travničani su svedeni na opoviješteni identitet, legitimiran spoljnjim silama i traumom kolektivizama, usljed čega ne ispoljavaju svoje lice intimnosti. Andrić zapravo niti u ovome romanu, a niti u ČUPRIJI ne pravi spacijalne izlete u intimu bosanskih kuća. On stanovnika okreće ka javnom prostoru, suštinski podređujući interes za kolektivno i manjak personaliteta u procesu identitarnih integracija. S druge strane, ukazujući da u sukcesiji sa rigidnim kolektivnim poistovjećivanjima, uprkos (propedeutički!) priređenom narativnom polju multipliciranja, pojedinca i nema!

Paralelno sa tim ustrojenjem kolektivizma, odnosno promoviranjem ideje novih građanskih integracija stoji drama singulariteta, Kolonje čiji ustupak grupacijskom izgleda nužno locira gubitak individualnog. Čitano na ovaj način, Andrić je zapravo ukazao na srž problematičnog konstituiranja (multi)naciona-

lizma⁹: ono uvijek podrazumijeva nužnu premodifikaciju pri čemu nacionalno nadilazi individualno. U svom drugom romanu NA DRINI ČUPRIJA, narativizirajući mnoštvo zasebnih sudbina, te antitetičnost spram šireg identiteta u vremen-skom kontinuitetu, Andrić će ispitivati mogućnost uklapanja mikrorukavaca u sliv kolektivism¹⁰. Na koncu, iznova konstatujući da igra na bojnopolju Povijesnih reglementirajućih obrazaca uvijek okončava porazom individue (Alihodža).

Izvori

Andrić 2008: Andrić, Ivo. *Travnička hronika*. Zagreb: Jutarnji list.

Andrić 1983: Andrić, Ivo. *Na Drini ćuprija*. Sarajevo: Svjetlost.

⁹ A. B. Wactel u TRAVNIČKOJ, kao i u ČUPRIJI prepoznaje ekvivalentne narativizirane slike jugoslovenskog nadnacionalizma.

¹⁰ Eksploatirajući i metapoetičku funkciju romaneskne forme premrežene u dvadeset i četiri poglavlja mikronaracijama pojedinaca (do pred sam kraj, kada ga na sceni smjenjuju grupne strukture sa idejama nacionalnih uzajedništenja), a koje bi žanrovski mogle egzistirati i kao pripovijetke (da nije simboličkog uvezivanja preko temporalnog kontinuiteta i prostorne konzistentnosti mosta) Andrić i formalno replicira sadržinski potencijal kulturološkog prostora Višegrada. Ako je Andrićev međuratni stvaralački period bio dominantno u znaku pripovijetke (većina ih je objavljena u ovom periodu, MOST NA ŽEPI 1925, ANIKINA VREMENA 1931, DECA 1935) čime se tematizirao identitet individue, najčešće razdružene od anahronih, tradicijskih postamenata, ali istovremeno onemogućen participirati u nove modele – budući da kulturološki prostor još nije razradio odgovarajuće obrasce lociranja, tako da njegovi likovi najčešće uporište za svoje akcije imaju isključivo u sebi, poput Anike! – poslije Drugog svjetskog rata Andrić objavljuje sva tri svoja novohistorijska romana, pa odabir šire forme prepoznajemo kao metaforu uzajedništenja: tkanje multipliciranih pri-povijesti uklopljenih u jednu narativnu strukturu analogno je zahtjevu upisivanja individue u inovirane sisteme novae aetas (Koselleck). Međutim, partikularne sudbine bivaju stalno uzglobljene vremen-skim, prostornim, kontekstualnim paradigama, upisujući se u naraciju najčešće preko koncepta žrtve (Radisav, Pljevljak, Jeliseje, Mile, Fedun, Pavle i dr.), čime se s jedne strane potkopavaju emancipatorski potencijal i teleologija (smislene) Povijesti, ali s druge strane potvrđuju pred sam kraj romana, smrću pojedinca i smrt naracije. Naravno, na potezu je simbolička tanatologija koja priziva drugačije paradigme: afirmacija razlikā unutar zajednice nakon re-valorizacije traumatične prošlosti, ali i uvažavanja njenom prostoru bliskog komunikativnog Subjekta (Habermas).

Literatura

- Anderson 1998: Anderson, Benedikt. *Nacija: zamišljena zajednica*. Beograd: Plato.
- Bahtin 1989: Bahtin, Mihail. *O romanu*. Beograd: Nolit.
- D'andrea 2006: D'andrea, Dimitri. Moderna subjektivnost između različitosti i pripadnosti. In: Cerutti, Furio (ur.). *Identitet i politika*. Zagreb: Politička kultura. S. 85–103.
- De Man 1992: De Man, Paul. Dijalog i dijalogizam. In: Biti, Vladimir (ur.). *Bahtin i drugi*. Zagreb: Naklada MD. S. 127–135.
- Habermas 1988: Habermas, Jürgen. *Filozofski diskurs moderne*. Zagreb: Globus.
- Holquist 1992: Holquist, Michael. Razabrani muk: Bahtin i Derrida. In: Biti, Vladimir (ur.). *Bahtin i drugi*. Zagreb: Naklada MD. S. 104–124.
- Jandrić 1982: Jandrić, Ljubo. *Sa Ivom Andrićem*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Jovanović 2012: Jovanović, Đokica. *Prilagođavanje. Srbija i moderna: od strepnje do sumnje*. Niš: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Kjosev 2003: Kjosev, Aleksandar. Mračna intimnost: mape, identiteti, činovi identifikacije. In: *Balkan kao metafora: između globalizacije i fragmentacije*. Beograd: Beogradski krug. S. 200–226.
- Lotman 1976: Lotman, J. M. *Struktura umetničkog teksta*. Beograd: Nolit.
- Lotman 2004: Lotman, J. M. *Semiosfera*. Novi Sad: Svetovi.
- Lukács 1990: Lukács, Georg. *Teorija romana*. Sarajevo: Veselin Masleša – Svjetlost.
- Milanja 1996: Milanja, Cvjetko. *Hrvatski roman 1945. – 1990. Nacrt moguće tipologije hrvatske romaneskne prakse*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Nicolosi 2010: Nicolosi, Riccardo. Dijaloška tolerancija. Konstrukcija bosanskog kulturnog identiteta i uloga islama (devedesete godine). In: *Sarajevske sveske*, br. 27–28. S. 709–731.
- Riker 2004: Riker, Pol. *Sopstvo kao drugi*. Beograd: Jasen.
- Tejlor 2008: Tejlor, Čarls. *Izvori sopstva: stvaranje modernog identiteta*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Vahtel 2001: Vahtel, Baruh Endru. *Stvaranje nacije, razaranje nacije: književnost i kulturna politika u Jugoslaviji*. Beograd: Stubovi kulture.

Mirela Berbić (Tuzla)

**TRAVNIČKA HRONIKA (TRAVNIK CHRONICLES) as a semiotic field of the culture
of (non)dialogue and aspects of creating identities**

In the line of narrative intervention and chronotopic story gemination, the author's signalling annunciation on the margins of the text; TRAVNIČKA HRONIKA performs identity defining through the process of parabolic transfer (borrowing) of meaning between story time and narration time. The issue of distinct narrative polyglossy discrepancy is raised alongside to the (im)possible promotion of hybrid community identity, especially if it is contextualised by the processes of constituting modern nations (intentionally inserted story about the French Revolution) and the promotion of citizen identity. The Bosnian trauma is a product of constant invasion by foreign conquerors as much as a product of proper antagonism. However, the intention is to illustrate that parallel to a nondialogue model of culture there is a narrative about the coexistence of differences. The points defined as possibilities of forming self-consciousness become a basis for performing identity reorganisation. In opposition to animosity, it will promote ethical engagement of the individual who, divided from rigid collective signifiers, encodes the Self turning to secularising narration.

Mirela Berbić
Univerzitet u Tuzli
Filozofski fakultet
Privat: Save Kovačevića 73
75 000 Tuzla
Bosna i Hercegovina
mikica423@gmail.com

Danilo Capasso (Banjaluka)

TRAVNIČKA HRONIKA: hronika Levantinaca – Italijana

U ovom radu analizirani su neki likovi italijanskog porijekla u romanu TRAVNIČKA HRONIKA. Radi se o četiri lika koje Andrić naziva Levantincima. Iako izgleda kao da su ovi likovi manje bitni, oni imaju važnu ulogu u romanu, jer predstavljaju treći svijet, odnosno svijet posrednika između Istoka i Zapada.

U TRAVNIČKOJ HRONICI prisutni su neki likovi za koje je prilično sigurno da su italijanskog porijekla. Prvi od njih je prevodilac francuskog konzula, koji je, prema istraživanjima Midhata Šamića o istorijskim izvorima romana, zaista postojao¹. Druga dvojica su zaposleni u austrijskom konzulatu, Đovani Mario Kolonja je doktor, a Nikola Rota prevodilac. I u ovom slučaju likovi su izgrađeni po ugledu na stvarne osobe², kao i Lorenzo Gambini, koji ima manju ulogu u odnosu na ostale „Italijane“³. U prva tri slučaja istorijski podaci ne potvrđuju italijansko porijeklo ovih likova, ali zato ih autor romana, izgrađujući njihove biografije, označava kao Italijane. Davna je rođen u Savoji, u porodici porijeklom iz Pijemonta i, iako mu istorijski izvori pripisuju bar četiri različita prezimena⁴, Andrić mu daje, bar u jednom periodu njegovog života, italijansko ime i

¹ „Za slikanje lika Sezara d’Avene imao je I. Andrić na raspoloženju malo podataka, koje je mogao napabirčiti u svom glavnom izvoru: prepisci francuskog konsula. Tu je našao: ime (César d’Avenat), koje se pominje i u drugim izvorima; doba starosti (četrdeset osam godina); zanimanje (ljekar i tumač konzulata); kretanje u službi (kod Kućuh-Huseina i Mehmed–paše); građanski status (udovac, s jednim sinom); neke crte njegova karaktera (vještina snalaženja u svakoj situaciji i dobro poznavanje Turaka i njihovih naravi itd.)“ (Šamić 1962: 63).

² „U stvari, Mario Kolonja (Cologna) je bio mlad čovjek: bilo mu je tek trideset godina kad je kao tumač Austrijskog konzulata došao na mjesto Nikole Rote“ (Šamić 1962: 68).

³ „Među avanturistima koji su stigli u grupi iz Broda u Travnik nalazio se i jedan tobožnji Milanac, po imenu Lorenzo Gambini“ (Šamić 1962: 147).

⁴ „Prema fon Miteseru (AW, Travnik, 39d, 17 juna 1808) César d’Avenat je imao četiri imena: Diseiglieri, Nicolletti, Césaré Daber i Cesarée Davna“ (Šamić 1962: 63).

prezime: Cesare Davenato⁵. Drugi lik, Đovani Mario Kolonja, nije rođen u Italiji, nego u Epiru, od oca Venecijanca i majke Dalmatinke, te je završio studije medicine u Italiji⁶. U njegovom slučaju istorijski izvori ne pominju više prezimena, ali zato Andrić nudi nekoliko mogućnosti⁷. Treći lik, Nikola Rota, rođen je u Trstu⁸, i samo njegovu biografiju Andrić gradi detaljno, od djetinjstva⁹, te daje onomastičko objašnjenje njegovog prezimena¹⁰. Očigledno je da se radi o igri riječi¹¹. Istorijske izvore koji se odnose na četvrti lik Andrić je pronašao u arhivu Ministarstva inostranih poslova u Parizu, te je iz njih crpio podatke za

⁵ *Kao veza između Konaka i novog konzula služio je veziror lekar i tumač César d'Avenat, koga su i Osmanlije i naš svet zvali Davna. To mu je bilo ime, koje nosi već celu drugu polovinu života. U stvari, bio je starinom iz Pijemonta a rodom iz Savoje, i po prirođenju Francuz. Kao mlad čovek poslat je na medicinsku školu u Monpelje. Tada se još zvao Cesare Davenato. Tu se prozvao svojim sadašnjim imenom i opredelio za francusku narodnost* (Andrić 1977a: 27).

⁶ *Po njegovom kazivanju bio je rodom sa ostrva Kefalonije, gde mu je otac bio čuven lekar. Otac mu je bio Mlečanin, ali rođen u Epiru, a majka poreklom Dalmatinka. Detinjstvo je proveo kod deda u Grčkoj a mladost u Italiji gde je studirao medicinu. Vek je proveo na Levantu, u turskoj i austrijskoj službi* (Andrić 1977a: 284).

⁷ *Ni svoje ime nije pisao uvek jednako, nego u raznim prilikama i raznim epohama svoga života različno, već prema tome u čijoj je službi bio i kakav je posao radio: naučni, politički ili književni. Giovanni Mario Cologna, Gian Colonia, Joanes Colonis Epirota, Bartolo cavagliere d'Epiro, dottore illyrico* (Andrić 1977a: 285).

⁸ *U Konzulatu samom, glavna ličnost posle generalnog konzula bio je tumač i kancelarijski činovnik Nikola Rota (Rotta). On je ranije bio na službi u zemunskom karantinu i fon Miterer ga je poveo sa sobom u Travnik* (Andrić 1977a: 129).

⁹ *To dvanaesto dete bilo je sitno, nakazno, grbavo i prvih meseci tako slabo da su mu stalno palili sveću i jednom ga već okupali i opremili za sahranu. Ali kad je taj mali bleđi i grbavi dečak pošao u školu, pokazalo se da je on najoštromniji od sve braće i da bi od njega moglo da bude nešto više i bolje nego što su mu deda i otac bili* (Andrić 1977a: 132).

¹⁰ *Rodom iz Trsta, Rota je dvanaesto dete jednog ubogog obučara koji je umro od alkohola i koji se zvao Đovani Skarparota [Giovanni Scarparotta]* (Andrić 1977a: 132).

¹¹ *Scarparotta* na srpskom jeziku znači slomljena cipela.

izgradnju priče o trgovcu sa prebivalištem u Rumuniji¹², dodajući činjenicu o njegovom sicilijanskom porijeklu¹³.

Levant

Riječ *Levant* nije slovenskog porijekla, to je posuđenica koja se kod Andrića javlja samo u TRAVNIČKOJ HRONICI i čini *terzium datur*, pored pojmova Istoka i Zapada. Vjerovatno Andrić uzima ovu riječ direktno iz sjećanja francuskog konzula. Uostalom, francuski konzulat u Travniku služio je upravo kao garancija prometa levantinske trgovine između francuske imperije i ilirskih provincija. Andrić posuđuje ovaj termin i dodaje mu drugo, prošireno značenje. Levantu pripadaju upravo ovi Italijani, Davna i Kolonja, a Rota posredno, budući da mu je žena Levantinka. Gambini poznaje levantinski jezik dobro i živi tamo već dugo. I ne samo to, taj jezik Levanta je italijanski jezik, onaj pojednostavljeni italijanski, nestandardizovan jer ne postoji još uvijek država, ali se smatra jezikom franca i predstavlja sredstvo komunikacije među pomenutim likovima. Uprkos ovim očiglednim slučajnostima, bilo bi pogrešno povezati Levant sa Italijom, ako Italiju posmatramo u političkom smislu, kao ujedinjenu zemlju. Ipak, Levant se podudara sa italijanstvom, koje u tom periodu nije imalo precizno definisane geografske i kulturološke granice. Baš kao i italijanski likovi, čija se neodređenost odnosi na njihov identitet, odnosno različita imena i prezimena¹⁴, i višejezičnost, odnosno činjenicu da nemaju precizno određen maternji jezik.

Pojam Levanta, tog svijeta koji djeluje kao nešto neodređeno između Zapada i Istoka, isto je što i pojam italijanstva, dakle, onog što povezuje navedene likove. Njihovo italijanstvo nema geografske niti političke konotacije, jer Italija u periodu kad su dva konzula živjela u Travniku nije ni postojala kao država, ali zato ima odlike mjesta duše. To je unutrašnji pojam koji se ispoljava preko

¹² *Vratio se sa Davnom koji ga je gledao popreko i visoka, dok je mali čovek objašnjavao da se zove Lorenzo Gambini, da je rodom iz Palerma, da je dosada živio u Rumuniji kao trgovac i da se vraća u Italiju, jer ne može više da izdrži život na Levantu. Prevratili su ga, opljačkali, upropastili mu zdravlje. Treba mu viza da se vrati u Milano. Rečeno mu je da će je ovde u Travniku dobiti. Ima neki zastareo pasoš Cisalpinske Republike* (Andrić 1977a: 445–446).

¹³ „Iz Davidova izvještaja izlazi da je avanturista porijeklom iz Milana. U romanu, međutim, on dolazi iz Palerma. Izmjena je izvršena, vjerovatno, da bi se bolje motivisalo, južnjačkim (sicilijanskim) porijeklom i temperamentom, njegovo neobično i egzaltirano ponašanje u Travniku“ (Šamić 1962: 149).

¹⁴ Ne u slučaju Lorenca Gambinija.

jezika¹⁵: narodni izrazi, nervozni i ishitreni gestovi koji često uspijevaju da izraze nemire duše bolje od riječi¹⁶. Njihovo italijanstvo ogleda se upravo u tom nepripadanju nekom čvrstom redu, nekom definisanom geopolitičkom entitetu, biti Italijan znači osjećati se nečistim, levantinskim, neodređenog porijekla do te mjere da je moguće promijeniti sopstveni identitet, izražavati se na raznim jezicima, prilagoditi se putovanjima, promjenama, novim poslovima koji mogu da iskrсну. Biti Italijan ili Levantinac nosi sa sobom neku unutrašnju nape-tost, neki mučan nemir koji izranja, ne samo iz nedefinisanosti sopstvenog postojanja nego i iz jedinog zadatka koji Levantinci mogu da preuzmu: da budu doktori ili prevodioci, zahvaljujući njihovoj višejezičnosti. To je „treći svijet“ o kojem Kolonja govori, i to na italijanskom¹⁷, svijet na granici između Istoka i

¹⁵ „International languages for inter-community communication were another characteristic of the Levant. Before the triumph of English, the Levant used two inter-national languages. First was lingua franca, the simplified Italian ‘generalement entendue par toutes le cotes du Levant’, ‘qui a cours part tout le Levant entre les gens de Marine de la Mediterranee et les Merchands qui vont negocier au Levant et qui se fait entendre de toutes les nations’, as French travelers wrote. A business rather than a literary language, it was rarely written down. It was spoken by slaves and sailors; by the Beys of Tunis and Tripoli; and by Byron, who learnt what he called ‘Levant Italian’ in Athens in 1810. The Gentleman’s Magazine wrote in 1837 of an Englishman in the Levant: ‘he has talked lingua franca till he has half forgotten English’. Lingua franca was a proof of the accessibility of the Levant to the outside world. It was not a cultural ghetto“ (Mansel 2012: 2).

¹⁶ *Ti razgovori koji su obično počinjali na francuskom jeziku, svetskim tonom i konzulskim rečnikom, pretvarali su se ponekad u sočne prepirke na grubom i iskvarenom venecijanskom dijalektu koji se govori po svima obalama Sredozemnog mora. Tada su oba tumača odbacivala gospodske maske i rvala se i nadbijala rečima, na levantinski način, zaboravljajući potpuno svoje gospodstvo i služeći se najbestidnijim izrazima, uz neopisive pokrete i grimase* (Andrić 1977a: 130–131).

¹⁷ *Kao nadahnut, tražeći ponekad francuske izraze i nadomeštajući ih italijanski, on je govorio kao da čita:*

Da, to su muke koje muče ljudi hrišćani sa Levanta i koje vi, pripadnici hrišćanskog Zapada, ne možete nikada potpuno razumeti, isto kao što ih još manje mogu razumeti Turci. To je sudbina levantinskog čoveka, jer on je poussiere humaine, ljudska prašina, što mučno promiče između Istoka i Zapada ne pripadajući ni jednom a bijena od oba. To su ljudi koji znaju mnogo jezika, ali nijedan nije njihov, koji poznaju dve vere, ali ni u jednoj nisu tvrdi. To su žrtve fatalne ljudske podvojenosti na hrišćane i nehršćane; večiti tumači i posrednici, a koji u sebi nose toliko nejasnosti i nedorečenosti; dobri znalci Istoka i Zapada i njihovih običaja i verovanja, ali podjednako prezreni i sumnjivi i jednoj i dru-goj strani. Na njih se mogu primeniti reči koje je pre šest vekova napisao veliki Dželale-din, Dželaledin Rumi: „Jer samog sebe ne mogu da poznam. Niti sam hrišćanin, ni Jevre-jin, ni Pars, ni musliman. Nit sam sa Istoka, ni sa Zapada, ni sa kopna ni sa mora“. To su oni. To je jedno malo, izdvojeno čovečanstvo koje grca pod dvostrukim Istočnim gre-

Zapada, gdje žive oni koji su se tu našli slučajno, snagom sudbine i preokreta u njihovim životima. Iskorijenjeni su i izgubili su svoje porijeklo, nemaju nikakvo prepoznatljivo obilježje, nisu ni prvi ni drugi, oni su treći i upravo zbog toga nemaju nikakvo obilježje, ni unutrašnje, ni spoljašnje. Levantinci su jedini likovi koji mogu da žive između Zapada i Istoka, jedini su sposobni da tumače i povezuju ova dva entiteta. Jedini su u stanju da prenose poruke s jedne na drugu stranu i obrnuto, oni su kao spužve koje upijaju sve izraze, sa obe strane, i onda ih izbacuju prilikom cijedenja. Poređenje sa spužvom nije slučajno, dočarava trud, napetost, nemir koji je usađen u ove ljude – mostove. Ivo Tartalja u svom članku posvećenom Kolonji govori veoma detaljno o trećem svijetu, naglašavajući sve osobine onog koji djeluje između Istoka i Zapada. Iako se njegova analiza zaustavlja na Kolonji i ne uključuje druge Levantince – Italijane, on dodaje još jednu karakteristiku njihovoj funkciji povezivanja dva svijeta, nazivajući ih ljudima – mostovima¹⁸.

To je težak posao, koji umara i nagrizava, jer se radi o filtriranju dva svijeta, dva pojma o životu, dvije krajnosti. Levantinci su stisnuti između dva pola i njihov posao je opasan jer može dovesti do ludila. Zašto? Jer Levantincu nije dozvoljeno da bude naklonjen jednoj strani, mora uvijek da bude neutralan, ne smije da simpatizira, već mora da interpretira što je vjerodostojnije moguće, blijedo, bez ikakvih ličnih boja. To je masakrirajući posao jer nema izlaza, to je prokletstvo Levantinca, njegova presuda i vječna kazna koja mu ne dozvoljava da preferira jednu stranu na uštrb druge. Koja je kazna za kršenje ove ravnoteže? Ona najgora, smrt! Kolonja umire upravo zbog toga, jer odjednom gubi svoju neutralnost, da bi spasio jednog predstavnika Zapada on izjavi da pripada Istoku¹⁹, a njegova misteriozna i neobjašnjiva smrt izgleda kao kazna zbog toga

hom, i koje treba još jednom da bude spaseno i otkupljeno a niko ne vidi kako ni od koga. To su ljudi sa granice, duhovne i fizičke, sa crne i krvave linije koja je usled nekog teškog i apsurdnog nesporazuma potegnuta između ljudi, božjih stvorenja, između kojih ne treba i ne sme da bude granice. To je ona ivica između mora i kopna, osuđena na večiti pokret i nemir. To je treći svet u koji se sleglo sve prokletstvo usled podeljenosti zemlje na dva sveta. To je...

[...]

To je junaštvo bez slave, mučeništvo bez nagrade. I bar vi, naši istovernici i srodnici, ljudi sa Zapada, hrišćani po istoj blagodeti po kojoj i mi, trebalo bi da nas razumete, prihvatite i da nam olakšate sudbinu (Andrić 1977a: 329–330).

¹⁸ „Široka tolerancija i uzdanje u konačno razrešenje neprijateljstava među ljudima – zajednički su persijskom pesniku i ilirskom doktoru. Obojica su okrenuti 'trećem svetu'. Obojica misle da između ljudi ne treba da bude granice“ (Tartalja 1979: 206).

¹⁹ *Nastade gužva oko Kolonje.*

Ko, veru? Ko, sveca? Znam ja bolje islam od tebe, kopile bosansko. Ja sam... ja sam... – vikao je Kolonja, otimajući se, zapenušen i potpuno izvan sebe.

što se usudio da prekrši neutralnost svog levantinstva²⁰. Kolonja nestaje, ne postoji više, njegov prekršaj biva potvrđen sahranom prema običajima jednog od dva svijeta²¹, a ljudi se, bar prividno, mire sa objašnjenjem o fatalnom incidentu koji se dogodio jednom poremećenom čovjeku²². Levantinci su svjesni težine njihove uloge, neumoljivosti njihove sudbine, traže sve moguće tračke nade da je promijene, da osiguraju svojoj djeci drugačiju sudbinu²³, pokušavaju da se vrate svojim korijenima da bi izbjegli ludilo koje uvijek vreba i koje ih uništava malo po malo, svakog dana²⁴. Kolonjin prekršaj, odnosno njegovo neočekivano i apsurdno stajanje na jednu od dvije strane, popraćen je baš tim ludilom. Rota prepoznaje to posebno stanje duše, razumije ga i zna da je to ona bolest koja može da zadesi samo one koji izgube unutrašnju ravnotežu, ravnotežu koja je neophodna da bi čovjek mogao da bude prevodilac i tumač između dva svijeta²⁵. Gubitak ove ravnoteže razlog je i ludila samog Rote. On gubi svo-

– *Vješajte psa ćafirskog!*

– *Kroz trku i otimanje čule su se samo nejasne Kolonjine reči, kao zadržano krkljanje:*

– ... *Turčin... jesam Turčin, bolji od tebe.*

Tada se umešale oni čaršijski ljudi i oteše lekara od golaća. Njih trojica bili su sada svedoci da je starac jasno i glasno i po tri puta izjavio da prihvata čistu veru kao svoju i da je kao takav postao neprikosnoven. Sad su ga vodili kući, pažljivo i svečano kao mladu. A bilo je i potrebno, jer je starac bio izvan sebe i drhtao celim telom, mucajući reči bez veze i smisla (Andrić 1977a: 348–349).

²⁰ *Već sutradan proneo se glas, brži od prvoga, da je Kolonja jutros nađen mrtav na baštenskom putu pored potoka, u onoj provaliji ispod visokog kamenjara na kome je njegova kuća. Starcu je bilo razbijeno teme. Sluga, Arnautin, nije umeo da objasni ni kad je lekar preko noći izlazio ni kako se otisnuo u dubinu (Andrić 1977a: 351).*

²¹ *Pred podne, lekar je sahranjen u jednom zelenom prevoju strmog turskog groblja (Andrić 1977a: 352).*

²² *Sve to, sa Rotinim izveštajem o poslednjem viđenju sa Kolonjom, moglo je nekako da zadovolji one u Beču, prikaže Kolonjin slučaj kao nesreću poremećenog čoveka i spase konzulov ugled (Andrić 1977a: 356).*

²³ *U sebi, Davna je nosio skrovitu želju, svoj najviši cilj: da mu dete ne ostane kao on, svačiji sluga na Levantu, nego da bude primljeno prvo na školovanje negde u Francuskoj, a zatim u francusku službu (Andrić 1977a: 47).*

²⁴ *Odmah, odmah želi da putuje dalje, jer ljudi, kaže svakim danom koji mora da provede među ovim narodom i ne može da jemči za sebe ni svoje postupke ako bude morao da ostane duže ovde (Andrić 1977a: 445–446).*

²⁵ *Napolju je već sjala mesečina. Rota je grabio sporednim sokacima, zazirući od senki i osećajući jednako kako ga s leđa neka jeza zasipa. I kad je stigao kući i izišao pred konzula još nije mogao da se potpuno pribere ni jasno da kaže šta je zapravo sa Kolonjom*

ju ravnotežu, ne zato što iznenada bira jedan od dva svijeta između kojih je most, nego zato što gubi podršku jednog od ta dva svijeta. Prezir i nemar s kojim austrijski konzul Fon Paulić tretira Rotu ogleda se u tome što on više ne traži njegove prevodilačke usluge²⁶. Dakle, Rota je lišen svoje primarne funkcije, one funkcije koja opravdava njegovo postojanje, njegovu životnu misiju. Jednom od svjetova on više ne treba, njegove usluge nisu više neophodne, negiraju ga, što Rotu dovodi do ludila²⁷ i do bezumnog pokušaja da eliminiše austrijskog konzula trujući ga²⁸. Nakon što je propao i pokušaj da zamijeni izgubljeni svijet tražeći zaštitu u drugom²⁹, Roti ne preostaje ništa drugo nego da nestane sa pozornice, poput Kolonje, označen svojim ludilom³⁰.

i njegovim turčenjem. Samo je uporno tvrdio da je lekar poludeo, a konzulu koji je hteo da zna malo podrobnije po čemu se vidi da je poludeo, odgovarao:

– Lud, lud. Čim čovek govori o Bogu i đavolu mora da je lud. A trebalo ga je videti, trebalo ga je vidjeti – ponavljao je tumač (Andrić 1977a: 351).

²⁶ *Fon Paulić, koji je Rotin slučaj posmatrao hladno i jednostavno kao i sve ostalo na svetu, gledao je da se što manje njime služi; slao ga je kao kurira u Brod i Kostajnicu, očekivao je čak da će fon Miterer dobiti novo opredeljenje na kome će moći upotrebiti Rotu i pozvati ga k sebi (Andrić 1977a: 428).*

²⁷ *U borbi protiv fon Paulića on je sada bio našao dostojan cilj za sve svoje skrivene i pritajene strasti i prohteve. Upućivao je duga pisma ne samo konzulu nego i komandantu u Brodu, Ministarstvu u Beč i izveštavao ih o svom slučaju, prećutkujući naravno da je stupio u vezu sa francuskim konzulatom. Odlazio je sa kavazom francuskog konzulata pred austrijski konzulat, tražio još neke svoje stvari, izazivao javne scene i glasne svađe, izmišljao nove zahteve, trčao zaduvan kroz varoš, odlazio u Konak i kod kajmakama. Ukratko, uživao u svome skandalu kao luda žena bez stida (Andrić 1977a: 431).*

²⁸ *Nekako u isto vreme, bivši tumač austrijskog konzulata Nikola Rota vodio je poslednju, bezumnu i očajnu borbu sa svojom sudbinom.*

[...]

Lutajući, onako dokon i razularen a naoko važan i zaposlen, po Travniku i okolini, Rota je često dolazio i do Anđine kafane u Kalibunaru. Malo-pomalo on se vezao sa tom raspusnom ženom koja je kao i on bila izbačena iz svoje sredine, počinjala da stari pre vremena i da se odaje piću. Nekako pred Uskrs, Anđa je tražila i našla načina da se vidi sa svojom sestrom Lucijom. U razgovoru, ona joj je predložila kratko i grubo da otruju austrijskog konzula. Bila je donela i otrov (Andrić 1977a: 481–482).

²⁹ *Davna je dobio nalog da Rotu stavi pred izbor: ili da odmah beži iz Travnika, ili da izgubi zaštitu francuskog konzulata i bude uhapšen od turskih vlasti zbog dokazanog pokušaja trovanja (Andrić 1977a: 483).*

³⁰ *Još iste noći Rota je nestao iz Travnika, zajedno sa Anđom iz kafane u Kabunaru. Davna mu je pomagao da pobjegne u Split. Ali je Davil u isto vreme izvestio francuske vlasti u Splitu o Rotinim poslednjim podvizima i preporučio da ga, kao opasnog i neuračun-*

Levantinci – Italijani koji naseljavaju treći svijet imaju misiju koju treba da obave, treba da povežu druga dva svijeta, ali njihovo postojanje nije vezano samo za uspostavljanje i održavanje ravnoteže između Istoka i Zapada, ono zavisi od njih, jer kad jedan od ovih svjetova – pojmova ne bi više imao potrebu za ovim ljudima – mostovima, i njihova bi funkcija izgubila svaki smisao. U TRAVNIČKOJ HRONICI postojanje i djelovanje ovih likova usmjerava pažnju na ulogu stranca naglašavajući da to nije jednolična već kompleksna kategorija. Levantinci – Italijani nisu stranci kao što su to austrijski i francuski konzuli, kao Jevreji sefardi. Ovi prvi pripadaju Zapadu i tu su samo u prolazu, Jevreji su pak jedna zajednica sa sopstvenim jasnim identitetom, svojim jezikom i religijom³¹, oni su svjesni svoje prošlosti i nadaju se boljoj budućnosti. Dakle, osjećaju pripadnost svijetu, zemlji koja ih je protjerala i onoj koja ih je prihvatila, nisu stranci ni jednoj ni drugoj, ne osjećaju se kao stranci na svijetu³². Treći svijet je, naprotiv, uska dimenzija, mučna, očajna, bezlična, ne zato što nema ličnosti, nego zato što su te ličnosti plod komplikovanog mozaika sastavljenog od djelića dva svijeta³³, koji tako popunjavaju ove likove Levantine – Italijane, da oni gube bilo kakvu karakteristiku identiteta, na primjer imena, jezik, vjeru. Mozaik od kojih su sastavljeni je tako stisnut i nerazloživ da im ne dozvoljava ni da stanu na jednu stranu, ni da napuste svoju ulogu tumača, prevodi-

ljivog čoveka ne upotrebljavaju ni za kakvu službu, nego da ga gurnu dalje na Levant i prepuste njegovoj sudbini (Andrić 1977a: 483–484).

³¹ *Odsečeni potpuno od svojih i bliskih, staramo se da čuvamo sve što je špansko, pesme i jela i običaje, ali osećamo kako se sve u nama menja, kviri i zaboravlja. Pamtimmo jezik naše zemlje, onakav kakav smo poneli pre tri veka i kakav se više ni tamo ne govori, a smešno natucamo jezik raje sa kojom patimo i Turaka koji nad nama vladaju. Tako da nije možda dalek dan kada ćemo čisto i ljudski moći da se izrazimo samo u molitvi kojoj zapravo i ne treba reći. Ovako usamljeni i malobrojni, ženimo se između sebe i vidimo da nam krv tanča i bleđi* (Andrić 1977a: 523).

³² *Isto kao što nikad neće ugasnuti u nama želja za boljim svetom, svetom reda i čovečnosti u kom se pravo ide, mirno gleda i otvoreno govori. Toga ne možemo da se oslobodimo kao ni osećanja da, pored svega, takvom svetu pripadamo, iako, prognani i nesrećni, u protivnom živimo* (Andrić 1977a: 523).

³³ *A Levantinac je čovek bez iluzija i skrupula, bez obraza, to jest sa više obrazina, prisiljen da glumi čas snishodljivost, čas hrabrost, čas potištenost, čas oduševljenje. Jer, sve su to za njega samo neophodna sredstva u životnoj borbi, koja je na Levantu teža i složenija nego u ma kome drugom kraju sveta. Stranac koji je bačen u tu nejednaku i tešku borbu, potone sav u njoj i izgubi svoju pravu ličnost. On vek provede na Istoku, ali ga upoznaju samo nepotpuno i jednostrano, to jest samo sa gledišta koristi i štete u borbi na koju je osuđen. Ti stranci, koji ovako kao Davna ostanu da žive na Istoku, u većini slučajeva prime od Turaka samo rdave, niže strane njihovog karaktera, nesposobni da uoče i usvoje ijednu od njihovih dobrih, viših osobina i navika* (Andrić 1977a: 45–46).

laca, doktora sposobnih da izdvoje i liječe patologije koje napadaju one koji, dolazeći iz dva svijeta, stupaju u kontakt. Treći svijet, iako ima veoma labilne geografske granice, posjeduje veoma snažne unutrašnje granice, koje ne dozvoljavaju nikakav bijeg, nikakvu neopreznost. Zatvaraju Levantinca u ćeliju, imobilišu ga kao kamenu skulpturu, kao most koji neuništivo spaja dva svijeta, a mora da bude tako čvrst da podnese prelazak onih koji ga izaberu kao mjesto sastanka i prelaska. Interesantno je da jedan od najvećih Andrićevih tumača, Petar Džadžić, upozorava da je stanje stranca, govoreći o TRAVNIČKOJ HRONICI, stanje u kojem se nalazi i sam Andrić. Džadžić govori upravo o raskidanim komadima duše³⁴ koji podsjećaju na djeliće mozaika koji čine duše Levantinaca – Italijana, djeliće prvog i drugog svijeta koji svojom težinom drobe ova bića.

Džadžićeva opservacija se poklapa sa Tartaljinom, koji u „strancu“ Kolonji vidi upravo pisca, Andrića³⁵. Iako se on u svojoj analizi oslanja na Kolonjino ilirstvo i u činjenici da je on doktor prepoznaje više humanističku nego naučnu misiju³⁶, ipak se ova analiza može primijeniti i na druge likove: Levantine – Italijane koje Andrić gradi na osnovu onih vjerodostojnih činjenica koje pronalazi u istorijskim izvorima. Stvara ih upravo na osnovu njihove nenacionalnosti, koja je tada odgovarala italijanskoj teritoriji, jezički jedinstvenoj ali politički nepostojećoj. Nije slučajno to što je Andrić pozdravljao ideju o konfederaciji južnoslovenskih naroda, baš kao što će kasnije nastati Italija zahvaljujući inici-

³⁴ „Svaka egzistencija stranca, kao ono legendarno zidanje Skadra, tražila je zalogu od izuzetno ne samo velikih nego i obnaženih delova 'raskidanih komada duše' Andrića. Stranac se ukazuje kao razgranata paradigma Andrićevog metafizičkog izgnanstva, stranstvovanja među ljudima kojima je 'brat samo po liku'. On u jednom jedinom trenutku naglo prelazi iz sveta svoje racionalne bezbednosti u fantastičan klimat neprekidnog ljudskog poraza; granica između dva sveta tvrdo je prisutna, ma ničim egzaktnim nije obeležena“ (Džadžić 1996: 254).

³⁵ „U svetlosti psihologije koju razvija pisac ZNAKOVA PORED PUTA – pravo moralno biće čoveka Kolonjinog tipa više otkrivaju neočekivani i neobjašnjivi nastupi tvrdoglavosti, trenuci otpora, nego redovna popustljivost u stavovima, ma koliko ova neprestano padala u oči. Vidna lakoća prilagođavanja svemu i svakome u ovakvih ljudi samo prikriva duboku i trajnu vernost nečemu što nije vidno. Istu onakvu lakoću vezivanja za okolinu, istu onakvu sklonost prenošenju u svet drugih ljudi, kakvu je pripovedač TRAVNIČKE HRONIKE potcrtao u liku ilirskog doktora – pisac ZNAKOVA PORED PUTA prepoznaje u sebi“ (Tartalja 1979: 227).

³⁶ „Za razliku od ostale trojice travničkih lekara, Kolonja medicinu shvata kao jednu humanističku disciplinu. Polihistor po širini interesovanja, antropolog po misaonim preokupacijama, ovaj borac za produživanje života uz pomoć vedrog duha, umerenog odmora i dijete – bio je zatočnik jedne velike strasti: voleo je da prodire u 'sudbinu ljudskih misli'“ (Tartalja 1979: 182).

javni Pijemonta³⁷, regije iz koje je došao Davna. Ovim osobama (i, vrlo vjerovatno, samom sebi), koje nisu niko i ništa, kao što kaže Dželaleudin Rumi³⁸, Andrić predaje stvaranje trećeg svijeta, koji predstavlja mjesto duše gdje jedan Levantinac – Italijan može putovati, mjesto gdje se odvija njegova životna hronika. Nije to idealno niti sretno mjesto, već prokletu i puno napetosti, jer ne može da postoji bez Istoka i Zapada i osuđeno je na to da bude mjesto susreta ta dva svijeta³⁹. Levantinac – Italijan, junak bez slave, mučenik bez nagrade, podsjećajući na Andrića iz EX PONTA, po Davninoj rezignaciji, Kolonjinom oštrom posmatračkom duhu, Rotinom nestrpljenju i nestalnosti i Gambinovom strahu od ludila. Rob kome je sve oduzeto, osuđen da živi u vihoru trećeg svijeta⁴⁰.

Literatura

Andrić 1977a: Andrić, Ivo. *Travnička hronika*. Sarajevo.

Andrić 1977b: Andrić, Ivo. *Na Drini ćuprija*. Sarajevo.

Andrić 1977c: Andrić, Ivo. *Ex Ponto*. Sarajevo.

Džadžić 1996: Džadžić, Petar. *Ivo Andrić. Esej*. Beograd.

Mansel 2012: Mansel, Philip. *Was Salonica a Levantine City?* <http://www.levantineheritage.com/note138.htm>. Stanje 18.4.2014.

Tartalja 1979: Tartalja, Ivo. *Pripovedačeva estetika*. Beograd.

Šamić 1962: Šamić, Midhat. *Istorijski izvori TRAVNIČKE HRONIKE Ive Andrića i njihova umjetnička transpozicija*. Sarajevo.

³⁷ Galus je zatim opisivao preimućstva i lepote te nove nacionalne države koja će oko Srbije kao Pijemonta okupiti sve Južne Slovence na osnovi potpune plemenske ravnopravnosti, verske snošljivosti i građanske jednakosti (Andrić 1977b: 302).

³⁸ Jer samog sebe ne mogu da poznam. Niti sam hrišćanin, ni Jevrejin, ni Pars, ni musliman. Niti sam sa Istoka, ni sa Zapada, ni sa kopna ni sa mora (Andrić 1977a: 330).

³⁹ To je treći svet u koji se sleglo sve prokletstvo usled podeljenosti zemlje na dva sveta (Andrić 1977a: 330).

⁴⁰ Je li vam se ikad dogodilo da, bačeni iz kolosijeka, rećete svagdašnjici: zbogom, i da se vinete, nošeni strašnim vihorom, zaprepašteni kao onaj kome se tlo izmiće? Je li vam se dogodilo da vam uzmu sve – a da vam na dušu polože tešku odurnu ruku i da vam uzmu radost i vedrinu slobodna duha; i samu srčanost, koja ostaje kao posljednji očajni dar sudbine, da vam uzmu i da učine od vas nijemo prezavo ropće? (Andrić 1977c: 11).

Danilo Capasso (Banja Luka)

LA CRONACA DI TRAVNIK: la cronaca dei Levantini – Italiani

In questo articolo sono stati analizzati alcuni personaggi del romanzo LA CRONACA DI TRAVNIK. I quattro personaggi analizzati sono di origine italiana e Andrić li chiama Levantini. Benché sembrino personaggi minori, hanno un ruolo molto importante all'interno del romanzo, facendo parte di un mondo-cuscinetto tra altri due mondi, tra l'Est e l'Ovest. Questo mondo, il cosiddetto Levante, non ha confini geografici né politici, è una dimensione a sé, indefinita e variabile. Per questo motivo i personaggi, provenienti da quel mondo, sono complessi, pieni di insicurezze e tensioni e la funzione che svolgono è sempre quella di interpreti e traduttori, intermediari tra due mondi. Tutto questo li rende fragili e squilibrati, il che può portarli anche alla pazzia.

Danilo Capasso (Banjaluka)

THE CHRONICLE OF TRAVNIK: the chronicle of Levantines – Italian

This article analyzes some characters in the novel THE CHRONICLE OF TRAVNIK. The four characters analyzed are of Italian origin, Andrić calls them Levantines. These characters, although minor, seem to have a very important role in the novel. They belong to a world which is in the middle between East and West. This world, the so-called Levant, has no geographical or political boundaries. It is a separate dimension, indefinite and variable. For this reason the Levantines are complex, full of insecurities and tensions. They perform the function of interpreters and translators, they are intermediaries between two worlds. Their role makes them fragile and unbalanced, leading them to to madness.

Danilo Capasso
Filološki fakultet
Bulevar vojvode Petra Bojovića 1a
78 000 Banjaluka
Tel.: ++387 65 614 927
danilo.capasso@unibl.rs

Jožica Čeh Steger (Maribor)

Die Feuchtigkeit und Kälte als Motiv und Metapher in Andrićs Roman *WESIRE UND KONSULN*

In diesem Beitrag wird der Topos der Feuchtigkeit und der Kälte dargestellt. Die Stadt Travnik wird aus der Sicht der Fremden als feuchtes und kaltes Loch gesehen, das negative Atmosphären, Gefühle und Zustände – Unbehagen, Muffigkeit, Langweile, Trübseligkeit, Gereiztheit, Verschlossenheit, Kräfteverfall, Schmutz, Krankheiten – heraufbeschwört. Der Topos der Feuchtigkeit und der Kälte erweist sich auch als wichtiges Element für die Anschaulichkeit der negativen Gefühle und Stimmungen sowie für Entfremdung, Verschlossenheit und Gefühllosigkeit.

0. Einleitung

Ivo Andrić schildert im Roman *WESIRE UND KONSULN*, so der Titel der deutschen Übersetzung, das Leben der Wesire und Konsuln in der bosnischen Stadt Travnik von 1807 bis 1814. Im Jahre 1807 – in der Zeit napoleonischer Expansion nach Osten und französischer Interessen in Bosnien, kam ein französischer Konsul nach Travnik, wo damals auch der Sitz eines osmanischen Wesirs lag. Einige Zeit nach seiner Ankunft eröffnete auch die damals rivalisierende Großmacht Österreich ein Konsulat. Mit dem Einzug der beiden Konsulate kamen in diese bosnische Stadt, zu den Türken, Katholiken, Orthodoxen, Juden und zu anderen Einheimischen, auch westeuropäische Ausländer. Vor dem Hintergrund geschichtlicher bzw. politischer Ereignisse in Europa werden vor allem die Beziehungen und Schicksale im Familienleben beider Konsuln sowie die kulturellen Unterschiede zwischen den Einheimischen und Westeuropäern thematisiert. Der Roman ist aus der Sicht eines Europäers geschrieben. Die bosnische Bevölkerung und das Land werden als das Andere und das Fremde bezeichnet, was in diesem Fall vor allem das Rückständige, Minderwertige, Unzivilisierte, Barbarische und das Wilde bedeutet. Aus dieser Perspektive heraus bzw. mit den Augen der nichtanpassungswilligen Europäer wird auch das Travniker Stadtleben dargestellt.

1. Die Atmosphäre und die klimatischen Erscheinungen

Im Rahmen der Landschaftsbeschreibungen, die im Roman häufig vorkommen, nehmen klimatische Erscheinungen wie Feuchtigkeit, Nebel und Kälte eine besondere, oft auch metaphorische Bedeutung ein. Besonders für die

Europäer, die das raue bosnische Klima nicht gewohnt waren, bildeten sie eine unangenehme, oft unerträgliche und krankhafte Atmosphäre. Atmosphäre wird hier im Sinne von Gernot Böhme (1995: 21) als Grundbegriff der ökologischen Naturästhetik¹ verstanden und bezieht sich auf Menschen, Räume und Natur sowie auf ihre Beschreibung durch Worte und Bilder. Die bosnische Stadt Travnik liegt im engen Tal des Flusses Lašva und wird durch den Vlašić-Gebirgszug und durch die Abhänge des Vilenica-Gebirges begrenzt:

Sa obe strane ruše se brda strmo i sastaju pod ostrim uglom u dolini u kojoj jedva ima mesta za tanku reku i drum pored nje (Andrić 1963: 13).

Zu beiden Seiten der Stadt stürzen die Berghänge schroff ab und treffen sich im Tale in einem spitzen Winkel, so dass für den schmalen Fluss und die nebenherlaufende Straße kaum noch Platz übrig ist (Andrić 1964: 9).

Auf das kühle, feuchte und windige Wetter, das in Travnik in den nichtsommerlichen Jahreszeiten herrscht und das Leben der Bevölkerung wesentlich mitbestimmt, wird schon im Prolog des Romans hingewiesen. Die Nachmittagsgespräche der Begs „beim Lutvo“ konnten nämlich nur in den Sommermonaten stattfinden.

Ubrzo oblaci zakloniše sasvim sunce i prođe jak i hladan talas vetra. Na topolama pored vode zašušta lišće metalnim zvukom. Studena jeza koja je prolazila celom travničkom dolinom kazivala je da je za ovu godinu došao kraj sedenjima i razgovorima na Sofi (Andrić 1963: 12).

Die Sonne wird plötzlich ganz von Wolken verdeckt, und eine heftige, kühle Bö erhebt sich. Metallen raschelt das Laub in den Pappeln am Wasser. Ein eisiger Schauer, der durch das ganze Travniker Tal fährt, zeigt an, dass für dieses Jahr die Zusammenkünfte und Beratungen der Sofa-Runde ein Ende haben (Andrić 1964: 8).

In den Beschreibungen werden immer wieder widrige klimatische Erscheinungen wie Nebel, Feuchtigkeit, Frost, Kälte, Dunst und Wind hervorgehoben. Raues Klima beeinflusst das Aussehen, den Gesundheitszustand und den Charakter der Travniker. Der Erzähler beschreibt die Stadt als kaltes, feuchtes Loch, als „eine enge, tiefe Schlucht“, wo auch die Bewohner selbst wissen, dass die Sonne später auf und früher untergeht als in irgendeiner der zahllosen bosnischen Städte. Tief unten im Tal fließt durch die Stadt der schmale Fluss Lašva und bildet mit vielen Quellen, Wasserrinnen und Bächen ein „feuchtes, ewig zügiges Tal“, aus dem eine unangenehme Atmosphäre steigt und in die

¹ Den Bereich des Ästhetischen verbindet Gernot Böhme (1989: 7) mit der Ökologie. Die Aufgabe ökologischer Ästhetik liegt darin, das Verhältnis des Menschen zur Natur zu revidieren. Da der Mensch viele Veränderungen der Natur am eigenen Leib verspürt, sind Umweltprobleme laut Böhme eigentlich Probleme der menschlichen Leiblichkeit. Die Aufgabe ökologischer Ästhetik liegt in einer derartigen Gestaltung der Umwelt, dass der Mensch, der auch ein leibliches Wesen ist, die Beziehung zur Natur bzw. zu sich selbst wieder finden kann (Böhme 1999: 15).

ganze Umgebung ausstrahlt. Das Bewusstsein der Travniker, etwas Besonderes zu sein, hängt mit der örtlichen Atmosphäre zusammen:

To osnovno osećanje da su oni odnekud drukčiji nego ostali svet, stvoreni i pozvani za nešto bolje i više, ulazilo je u svako ljudsko stvorenje, sa hladnim vetrom sa Vlašića, sa reskom vodom iz Šumeća, sa „slatkim“ žitom prisojnih njiva oko Travnika, i nije ih nikad napuštalo, ni u snu ni u bedi ni na samrtnom času (Andrić 1963: 13).

Das elementare Bewußtsein, sie, die Travniker, seien anders als die übrigen Menschen und zu etwas Besserem, Höherem geboren und berufen, hatte sich mit dem kalten Winde vom Vlašić, mit dem scharfen Wasser des Šumeć-Baches und mit den süßen Weizen von den Südhängen rund um Travnik in das Wesen eines jeden Einwohners eingenistet und verließ ihn nie, weder im Schlaf noch im Elend, nicht einmal in der Todesstunde (Andrić 1964: 9).

Generation um Generation der Travniker wachsen am Wasser auf und werden auf den von Überschwemmungen bedrohten Friedhöfen bestattet. Durch die Jahre hindurch passten sie sich dem rauen und feuchten Klima an; sie sind schwächlich und blass, zurückhaltend im Auftreten, aber doch wachsam, zäh und letztendlich allem gewachsen. Klimatische Erscheinungen bedingen verschiedene Atmosphären, die laut Böhme körperlich spürbar sind und auch den Grundbegriff und zentralen Gegenstand der ökologischen Ästhetik, die er als allgemeine Theorie der Wahrnehmung versteht, bilden.² Zur Wahrnehmung gehören nach Böhme die affektive Betroffenheit durch das Wahrgenommene, die Wirklichkeit der Bilder und die Körperlichkeit. Wahrnehmen ist die Art und Weise, in der man körperlich bei etwas, bei jemandem ist oder sich in gewissen Umgebungen befindet (Böhme 1995: 47). In Bezug auf ihren ontologischen Status seien die Atmosphären nicht exakt bestimmbar:

„Man weiß nicht recht, soll man sie den Objekten oder Umgebungen, von denen sie ausgehen, zuschreiben oder den Subjekten, die sie erfahren. Man weiß auch nicht so recht, wo sie sind. Sie scheinen gewissermaßen nebelhaft den Raum mit einem Gefühlston zu erfüllen“ (Böhme 1995: 22).

Die Atmosphären³ befinden sich also zwischen Subjekt und Objekt und verweisen auf etwas, was ästhetisch relevant ist. Eine Umgebung, z. B. ein

² Der primäre Gegenstand der Wahrnehmung sind laut Böhme nicht Empfindungen, Gestalten, Gegenstände oder Konstellationen, sondern Atmosphären, „auf deren Hintergrund dann durch den analytischen Blick so etwas wie Gegenstände, Formen, Farben u. a. unterschieden werden“ (Böhme 1995: 48).

³ Sie sind nicht als etwas Objektives konzipiert, z. B. als Eigenschaften, die Dinge haben, und „doch sind sie etwas Dinghaftes oder zum Ding Gehöriges, insofern nämlich die Dinge durch ihre Eigenschaften – als Ekstasen gedacht – die Sphären ihrer Anwesenheit artikulieren“ (Böhme 1995: 33). Sie sind aber auch nicht „etwas Subjektives, etwa Bestimmungen eines Seelenzustandes. Und doch sind sie subjek-

Tal, kann eine heitere oder düstere Atmosphäre ausstrahlen, und diese kann einen Menschen in eine heitere oder düstere Stimmung versetzen (Böhme 1995: 34). Sie werden in leiblicher Anwesenheit durch Menschen gespürt, und dieses Spüren ist „zugleich ein leibliches Sich-Befinden der Subjekte im Raum“ (Böhme 1995: 34).

Im Roman *WESIRE UND KONSULN* wird immer wieder betont, dass die einheimische Bevölkerung und die Ausländer die raue Atmosphäre, die das Tal der Lašva ausstrahlt, unterschiedlich empfinden, was von der affektiven Betroffenheit des Wahrnehmens und von der Gewöhnung an den Raum abhängt. Während die Einheimischen durch die Jahre hindurch abgehärtet sind, können die Europäer im fremden Land das ungewohnte Klima nicht ertragen.

1.1. Feuchtigkeit und Kälte

Die klimatischen Erscheinungen bilden Atmosphären, Motive und Metaphern. Die vielfältigen Nebelformationen⁴ sind durch unterschiedliche Stufen der Trübung gekennzeichnet und können mit Übergangsstadien, in denen das Licht verdrängt wird oder plötzlich durchbricht, in übertragener Bedeutung zu Sinnträgern der Texte werden (Daemmrich 1995: 265). Außerdem wird die Kategorie der Feuchtigkeit für die Trübung des Daseins, den Verlust innerer Sicherheit und die Verfallserscheinungen der Zivilisation herangezogen. Der Nebel veranschaulicht die Verunsicherung von Figuren, die den Überblick über historische Prozesse verloren haben.

Im Roman *WESIRE UND KONSULN* kommen verschiedene Formen der Feuchtigkeit und des Nebels vor. Man findet Nebel über dem Fluss und über dem Bach, nach einem Gewitter, Gebirgsnebel, Herbstnebel, steigender, fallender Nebel, Dampf u. a. Die mit der Feuchtigkeit verbundenen klimatischen Erscheinungen bilden nicht nur unangenehme Atmosphären und trübe, monotone oder niedergeschlagene Stimmungen; sie sind aus der Sicht der Europäer als eine drohende und erhebliche Gefahr für Gesundheit, menschenunwürdiges Dasein, Mangel an innerer Sicherheit und moralischen Verfall zu verstehen. Außerdem sind sie ein Zeichen für gesellschaftliche Unterentwicklung und die unklaren politischen Verhältnisse in Europa. Der französische Konsul Daville wird z. B. als „eine Pflanze für das gemäßigte Klima“ bezeichnet. Als er im eiskalten Winter schon mit vielen Vorurteilen gegenüber Bosnien nach Travnik gekommen war, klagte er über alles, auch über das feuchte Klima. Seine Versetzung nach Travnik, in ein „fremdes“, „wildes“ Land, empfand er als

thaft, gehören zu Subjekten, insofern sie in leiblicher Anwesenheit durch Menschen gespürt werden (Böhme 1995: 33–34).

⁴ Einige Beispiele: Nebel über Seen und Mooren, Nebel nach einem Gewitter, Gebirgsnebel, Eisnebel, steigender und fallender Nebel, durch Rauch erzeugter Stadtnebel u. a.

Strafe und als Schicksal. Das immerzu kalte und feuchte Klima bewirkte in ihm die Empfindung eigener Verlorenheit in der kranken, trüben Stadt mit den „bösen“ Menschen, die ihm jede Energie und Vitalität raubten. Zusätzlich wurden diese Gefühle durch die unklaren politisch-gesellschaftlichen Verhältnisse in Europa verstärkt. Schon bei seiner Ankunft erblickte Daville aus dem Zimmer, wo er zuerst gewohnt hatte, nur das gefrorene Wasser des Baches und des Flusses.

Davilova soba je bila na uglu, velika; dva prozora su gledala na reku a dva, sa drvenim demirima, u baštu koja je bila pusta i zamrzla, pokrivena slánom koja se nije topila celog dana (Andrić 1963: 23).

Daville hatte ein geräumiges Eckzimmer; zwei der Fenster gingen auf den Fluss hinaus, und zwei weitere gaben durch ein Holzgitter den Blick in den Garten frei, der öde und erstarrt unter einer Reifdecke lag, die selbst am Tage nicht wegtaute (Andrić 1964: 18).

Besonders ausführlich werden Nebel, Regen, Schnee, Matsch und andere Formen der Feuchtigkeit zu Beginn des siebenten Kapitels beschrieben. In der Zeit zwischen Herbst und Winter kommt – schreibt Andrić – gewaltige Feuchtigkeit aus der Erde und vom Himmel, sie ist überall, in jedem Eck, allmächtig, gefährlich:

A danju, jednako kao i noću, bije vlaga, sa zemlje kao i sa neba, sipi, mili, obuhvata varoš i prodire u predmete; nevidljiva a svemoćna, ona menja boju i oblik predmeta, ćud životinja, držanje, misli i raspoloženja ljudi. Vetar, koji nailazi po dvaput dnevno kroz kotlinu, pokrene samo tu vlagu s mesta ali sa susnežicom i sa zadahom mokrih šuma on donosi sve nove mase vlage; tako opet samo vlaga potiskuje i smenjuje vlagu; i to hladna i ljuta planinska onu zasićenu i ustajalu varošku. Na obe strane doline otvaraju se pištaline, prelivaju se vrela i bujajo potoci. Dotle nevidljivo tanki potočići pretvaraju se u slapove, riču i jure niza strane, upadaju u čaršiju kao pijan, obnevideo seljak. A po sredini varoši vozi i gudi Lašva, izmenjena, zamućena i porasla. Nigde se čovek ne može sakriti od buke i šuma tih voda ni zaštititi od studeni i vlage koje iz njih biju, jer prodiru u sobe i dopiru u postelje (Andrić 1963: 129–130).

Den lieben langen Tag und die ganze Nacht dünsten Himmel und Erde Feuchtigkeit aus. Die Nässe rieselt von oben herunter, schleicht sich überall ein, nimmt Besitz von der Stadt und durchdringt alle Dinge; unsichtbar und doch allmächtig, verändert sie Farbe und Form der Gegenstände, die Stimmung der Tiere und das Verhalten, die Gedanken und die Laune der Menschen. Der Wind, der zweimal am Tage durch den Talkessel zieht, treibt die Feuchtigkeit nur von der Stelle und bringt mit Schneegeköber und dem Dunst der nassen Wälder neue und neue Massen von Nässe; so verdrängt eine Nässe die andere und löst sie ab; die Nässe aus dem Gebirge, kalt und schneidend, schiebt die gesättigte Nässe fort, die sich in der Stadt abgelagert hat. Auf beiden Seiten des Tales tun sich Moräste auf, Quellen fließen über, und Rinsale wachsen zu Wildbächen an. Bisher unansehnliche, schmale Bächlein verwandeln sich in Wasserfälle, brüllen auf und stürzen über Abhänge hinab, um wie ein betrunkenener, blind torkelnder Bauer in die Čaršija einzubrechen. Mitten durch die

Stadt strömt und heult die Lašva, verwandelt, schmutzig und angeschwollen. Nirgends kann man sich vor dem Lärm und Getöse dieser Wasser retten noch sich gegen die Kälte und Nässe, die daraus quellen, schützen, denn sie dringen bis in die Wohnungen und in die Betten (Andrić 1964: 106).

Die kalten Jahreszeiten und die Kälte weisen sowohl auf ein lebloses, gefühlloses, unfruchtbares, erstarrtes, todverfallenes Dasein der Menschen als auch auf die erstarrten zwischenmenschlichen Beziehungen und die politisch-gesellschaftlichen Verhältnisse hin. Eine kalte, eisige oder verschneite Landschaft kann man u. a. als Symbol des Todes verstehen (Butzer/Jacob 2008: 78). Das Attribut *kalt* bezeichnet primär sinnliche Phänomene, wie Wetter und kaltwirkende Objekte (kalte Luft, kaltes Wasser, kalte Erde, Gegenstände, die Kälte speichern). Vor allem bedeutet die Kälte aber einen Gegensatz zur Wärme, zum Feuer und zur Hitze. Es ist jedoch nicht nur die „Nicht-Warme“, nicht nur der Mangel, sondern auch eine Macht eigenen Rechts, z. B. ein metaphorisches Zeichen der Vernunft und des Denkens. Im symbolischen Sinne ist die Kälte als Zeichen des Todes und des Grabes zu verstehen. Metaphorisch und symbolisch kann sie u. a. Angstzustände, Schrecken, Gemütsaufwallung, Gefühlsleere, Kaltsinnigkeit, Vernunft, Mangel an Empfindung und Leidenschaft, Unempfindlichkeit, Unbeweglichkeit, Gleichgültigkeit, Verstellung und Berechnung bezeichnen (Werner 2006: 6).

Im Winter 1812 – nach der Niederlage Napoleons in Russland – herrschte in Travnik Hunger und große Not. Der lange eisige Winter – eine unüberwindbare Urkraft – bewirkte beim französischen Konsul Daville große Müdigkeit und eine Erstarrung seines Denkens:

Tako su prolazili dani i noći ove zime koja je izgledala bez kraja i olakšanja. Kad bi se desilo da studen popusti, za dan-dva nailazio je težak i obilan sneg i slagao se na gomile starog snega po kome se bila uhvatila tvrda ledena kora kao novo lice zemlje. A odmah zatim je nailazila ponovo još jača studen. Dah se mrznuo, voda ledila, sunce mrknulo. Misao se u čoveku kočila i ograničavala na odbranu od studeni. Trebalo je velikog napora da se čovek seti da negde u dubini postoji zemlja, živa i topla hraniteljka, koja cvate i rađa plodom. Između toga ploda i čoveka legla je studena, bela i neprelazna stihija (Andrić 1963: 419).

So vergingen die Tage und Nächte dieses Winters, der kein Ende und keine Milderung versprach. Kam es einmal vor, dass der Frost für ein, zwei Tage nachließ, dann fiel schwerer, dichter Schnee und legte sich auf die alten Schneemassen, auf denen sich schon wie ein neues Antlitz der Erde eine Eiskruste gebildet hatte. Unmittelbar darauf folgte noch stärkerer Frost. Der Atem gefror, das Wasser wurde zu Eis, die Sonne verdüsterte sich. Das Gehirn arbeitete nicht, es war wie gelähmt; sein einziges Denken beschränkte sich nur noch auf die Abwehr des Frostes. Es kostete große Anstrengungen, sich vorzustellen, dass irgendwo tief unter den Füßen die Erde war, die lebendige, warme Nährmutter Erde, die blüht und Früchte trägt. Zwischen die Früchte und den Menschen hatte sich eine frostige, weiße und unüberwindliche Urkraft gelegt (Andrić 1964: 347).

Der französische Konsul fühlte sich am Ende des sechsten Jahres seines Travniker Aufenthalts beträchtlich gealtert und abgemagert. Diese sichtbaren Spuren an ihm hatten – so Andrić – u. a. die Travniker Fröste, Regenfälle und immer feuchten Winde verursacht. Seit der Moskauer Katastrophe für die Franzosen herrschte in ihm auch das Gefühl, dass alles zusammenbrechen und verfallen wird. Daville sah sich der qualvollen Ungewissheit seines Landes und des eigenen Schicksals ausgeliefert. Als er 1813 von der Niederlage Napoleons in Leipzig erfahren hatte, spürte er das unangenehme Klima besonders stark. Es war dunkel, kalt und feucht.

Bilo je oko četiri sata posle podne. Na snegu su ležale modre senke. Kao uvek za najkraćih dana, mračilo se rano i neveselo u tom planinskom sklopu, a još izpod teškog snega čulo se kako šumi voda. Iz svega je bila vlaga. Muklo je odjekivao drveni most pod konjskim kopitima (Andrić 1963: 452).

Es war etwa vier Uhr nachmittags. Auf dem Schnee lagen blaue Schatten. Wie immer, wenn die Tage am kürzesten waren, brach die Dämmerung in diesem Gebirgsmassiv zeitig und unfreundlich an, und noch unter der schweren Schneedecke hörte man Wasser rauschen. Von allen Seiten schlug einem die Feuchtigkeit entgegen. Dumpf hallte die hölzerne Brücke unter den Hufen der Pferde (Andrić 1964: 373).

Das Leben in Bosnien hatte den französischen Konsul sehr geschwächt. In ihm steigerte sich von Jahr zu Jahr „die verheerende Wirkung des ‘orientalischen Giftes’, das den Blick trübte und den Willen ätzte, und mit dem ihn dieses Land vom ersten Tage getränkt hatte“ (Andrić 1964: 402). In einem Traum-bild, vor seiner Abreise aus Travnik, sah Daville sein Leben und das Menschenleben überhaupt sehr pessimistisch – als ein Reiten und Versinken im endlosen Nebel:

Glava mu pada, oči se same sklapajo, a pred njim raste crvena magla i sve neki konji prepliću nogama, sitno gaze, sve više tonu u tu maglo, i nestaju u njoj, zajedno sa konjanicima. Sve novi i novi, bezbrojni konji i konjanici niču i tonu u beskrajnoj magli, gde se pada od umora i želje za snom (Andrić 1963: 472).

Sein Kopf sank herab, die Augen fielen von selbst zu, vor ihm stieg roter Nebel auf, und Pferde, immer mehr Pferde verwirrten mit ihren Füßen das Bild, sie ritten in kurzem Trab, gingen mehr und mehr im Nebel unter und verschwanden in ihm zusammen mit ihren Reitern. Immer neue, unzählige Pferde und Reiter tauchten auf und versanken in dem endlosen Nebel, in dem man vor Übermüdung und Schlaftrunkenheit niederstürzte (Andrić 1964: 390).

Doch die Abreise schärfte seine Gedanken und erweckte in ihm schließlich neue Hoffnung, dass es in der Welt doch neue Perspektiven geben würde.

2. Metaphern aus dem Bereich der Feuchtigkeit

Die Metaphern aus dem Bereich der Feuchtigkeit werden im Roman *WESIRE UND KONSULN* für ein stark emotionales, aufregendes, wütendes und hysterisches Sprechen verwendet. Als Bildspender kommen Donner, Gewitter, Flut, Schwall, Sturm, Sprudeln, Toben und andere Naturgewalten vor. Besonders häufig sind sie bei der Wiedergabe eines hysterischen Anfalls Frau Mitterers, als sie ihrem Ehemann mitteilte, es nicht mehr in Travnik auszuhalten. Ihre Anfälle sind „Stürme im Wasserglas“, ihre Schritte nahten wie „ein Donner aus der Ferne“ heran, ihre Worte „sprudelten über die Lippen“, ihr aufregendes Reden war ein „Gewitter“, ihr Zorn eine „Flut“ usw. Im Folgenden werden einige Beispiele dargestellt:

*Uzbuđeno i hućno upade gospoda fon Miterer. Odmah se soba ispuni **dahom oluje** i vazduh mnoštvom nepovezanih i razdraženih reći, koje je žena prosula još sa vrata i koje su se mešale sa udarcima njenih potpetica po golom podu* (Andrić 1963: 152).

*Frau von Mitterer stürzte geräuschvoll und in heller Aufregung herein. Sofort war das Zimmer mit **Gewitterschwüle** geladen, die Luft schwirrte von einer Flut zusammenhangloser, gereizter Worte, die die Frau schon von der Tür her niederprasseln ließ und die sich in das Geklapper ihrer Absätze auf dem nackten Boden mischten* (Andrić 1964: 127).

*Samu jedan slab i dobronameran pokret pukovnikove ruke i **oluja se sasula** na nje-ga, na predmete, na rukopise na stolu, kroz ohladneli vazduh u kom je bilo zadaha ugašene lule* (Andrić 1963: 153).

*Eine schwache, wohlgemeinte Handbewegung des Obersten genügte, und **das Gewitter entlud sich** über ihm, über allen Gegenständen, über den beschriebenen Bogen auf den Tisch, über dem kalten Raum, dem noch der Geruch der erloschenen Pfeile anhaftete* (Andrić 1964: 127–128).

*Zasada **grmljavina** je trajala u punom jeku* (Andrić 1963: 154).

*Im Augenblick **tobte das Gewitter** noch in voller Stärke* (Andrić 1964: 128).

*Pukovnik je učinio pokret da joj blago metne ruku na rame, ali je odmah uvideo, da je prerano i da **oblak** još nije ispražnjen* (Andrić 1963: 154).

*Der Oberst machte eine Bewegung, um ihr sanft seine Hand auf die Schulter zu legen, aber er sah sofort: Es war verfrüht, **die Gewitterwolken** hatten sich noch nicht entladen* (Andrić 1964: 128).

*Dolazila je nova **bujica reći**, pa suze, obilne i teške [...]* (Andrić 1963: 154).

*Ein neuer **Schwall von Worten** brach über ihn herein, Tränen flossen, Ströme von bitteren Tränen [...]* (Andrić 1964: 128).

3. Die Metaphorik der Kälte

Die Metaphorik der Kälte wird im Roman *WESIRE UND KONSULN* für die Gefühllosigkeit und Unpersönlichkeit des Menschen sowie für die Erstarrung bzw. Entfremdung zwischenmenschlicher Beziehungen und gesellschaftlicher Verhältnisse verwendet. Als kälteste Person im metaphorischen Sinne wird

der österreichische Generalkonsul von Paulitsch dargestellt, der als kalter Verstandesmensch geschildert wird. Er wurde als „der kalte, Maß haltende, in allen Dingen saubere Oberstleutnant“ (Andrić 1964: 321) bezeichnet. Alles an ihm war ordentlich und blitzblank, seine Sprache sachlich und völlig unpersönlich, sein „unbewegtes Gesicht wie kaltes Mondlicht“ (Andrić 1964: 292). Er „bewegte sich, als stecke er in einem kalten Panzer“ (Andrić 1964: 292) und überall um sich herum strahlte er „eine Atmosphäre kristallisch scharfer Kälte und Klarheit aus“ (Andrić 1964: 321).

Besonders unpersönlich wirkte der österreichische Konsul von Paulitsch⁵ auf Frau Mitterer, die ihn mit der Metapher des Gletschers und als gefühllosen Polarmenschen bezeichnete:

*Ali više od toga nju je mučila pomisao na lepog, hladnog potpukovnika koga je sada zvala ne više Antinous, nego **glečer**, jer je nalazila da je još hladniji nego mermerna statua lepog antičkog mladića* (Andrić 1963: 357).

Aber mehr noch quälte sie der Gedanke an den schönen, kalten Oberstleutnant, den sie jetzt nicht mehr 'Antinous', sondern nur noch 'Gletscher' nannte, denn sie fand, dass er noch kälter war als die Marmorstatue des schönen antiken Jünglings (Andrić 1964: 296).

Auch der französische Konsul Daville empfand den österreichischen Kollegen kalt und unpersönlich. Er hielt ihn zwar für einen gebildeten und belese- nen Mann, mit dem man im Vergleich mit seinem Vorgänger über verschiedene Themen, besonders über die Literatur des klassischen Altertums, reden konnte. Doch alles an diesen Gesprächen empfand der französische Konsul Daville unpersönlich, kalt und oberflächlich. Deswegen hielt er ihn für einen „kalten Literaturliebhaber“ (Andrić 1964: 298).

4. Zum Schluss

Im Roman WESIRE UND KONSULN wird die bosnische Stadt Travnik auch hinsichtlich der klimatischen Erscheinungen aus der Sicht der europäischen Fremden dargestellt. Sie können sich an die bosnische Lebensart nicht gewöhnen und sind der Meinung, dass sie das Schicksal in dieses kalte und feuchte Tal gedrängt und dazu verurteilt hatte, hier eine ungewisse Zeit unter ungewöhnlichen Bedingungen zu verbringen. Die immer wieder auftretende Feuchtigkeit weckt bei ihnen negative Atmosphären, Gefühle und Zustände,

⁵ Der österreichische Konsul von Paulitsch wurde auch mit einer Eisscholle verglichen: *Es wäre irrig, zu sagen, dass die beiden Männer einander abstießen, denn im Grunde war es bloß Rotta, der von dem Oberstleutnant wie von einer riesigen, unbeweglichen Eisscholle abprallte [...]* (Andrić 1964: 321).

wie Unbehagen, Muffigkeit, Langweile, Trübseligkeit, Gereiztheit, Verslossenheit oder Kräfteverfall. Dabei sind verschiedene Arten von Feuchtigkeit, wie Gebirgs-, Fluss- und Bachnebel, als Zeichen menschlicher und gesellschaftlicher Krankheiten zu verstehen. Außerdem zeigt sich der Topos der Feuchtigkeit als ein wichtiges Bildfeld, dessen Metaphern für die Anschaulichkeit und Intensität der negativen Gefühle verwendet werden. Mit der Metaphorik der Kälte werden vor allem Entfremdung, Verslossenheit, Erstarrung und Gefühllosigkeit veranschaulicht.

Quellen

- Andrić 1963: Andrić, Ivo. *Travnička hronika. Konzulska vremena*. In: Ivo Andrić. *Sabrana djela*. Knjiga 2. Zagreb.
- Andrić 1964: Andrić, Ivo. *Wesire und Konsuln*. Aus dem Serbokroatischen übersetzt von Hans Thurn. München.
- Gralis-Korpus: <http://www-gewi.uni-graz.at./gralis>. Stand: 21. November 2013

Literatur

- Bachmann 2013: Bachmann, Vera. *Stille Wasser – tiefe Texte. Zur Ästhetik der Oberfläche in der Literatur des 19. Jahrhunderts*. Bielefeld. http://www.amazon.de/Stille-Wasser-Oberfl%C3%A4che-Literatur-Jahrhunderts/dp/383761929X#reader_383761929X. Stand 16. August 2013.
- Böhme 1995: Böhme, Gernot. *Atmosphäre. Essays zur neuen Ästhetik*. Frankfurt am Main.
- Böhme 1989: Böhme, Gernot. *Für eine ökologische Naturästhetik*. Frankfurt am Main.
- Butzer/Jacob 2008: Butzer, Günter, Jacob, Joachim (Hg.). *Metzler Lexikon literarischer Symbole*. Stuttgart, Weimar.
- Chevalier-Gheerbrant 1993: Chevalier, Jean, Gheerbrant, Alain. *Slovar simbolov. Miti, sanje, liki, običaji, barve, števila*. Ljubljana.
- Daemmrich 1995: Daemmrich, Horst S., Daemmrich, Ingrid G. *Themen und Motive in der Literatur*. Tübingen, Basel.
- Legiša 1989: Legiša, Lino: Ivo Andrić in Travniška kronika. In: Ivo Andrić. *Travniška kronika. Konzulski časi*. Ljubljana. S. 5–24.
- Werner 2006: Werner, Martin. *Die Kälte-Metaphorik in der modernen deutschen Literatur*. Inauguraldissertation zur Erlangung der Doktorwürde an der Philosophischen Fakultät der Heinrich-Heine-Universität Düsseldorf.

<https://www.google.si/#q=die+k%C3%A4lte+metaphorik+in+der+moder-nen+deutschen+literatur>. Stand: 16. August 2013.

Jožica Čeh Steger (Maribor)

Moist and Cold in Andrič's Novel BOSNIAN CHRONICLE

Andrič's novel BOSNIAN CHRONICLE narrates of the French and the Austrian consulates in Travnik between 1807 and 1814, where the seat of the Turkish Vizier Mehmed-Pasha was situated. It was a time of Napoleon's expansion towards the East and of his strategic interests in Bosnia. With the opening of the French and Austrian Consulates in the Bosnian town of Travnik, the colourful crowd of Bosnian people, Turks, Jews, Catholics, the Orthodox, etc. were joined by European foreigners. On the background of historical events the novel depicts relations between characteristically, culturally and religiously variegated personalities, their meetings and fates as well as their prejudices, and particularly the cultural differences between locals and foreigners. Frequent climatic descriptions of the landscapes take on the role of creating an atmosphere which can in terms of Gernot Böhme (1995: 21) be understood as a core concept of ecological aesthetics of nature. Travnik is particularly in the eyes of foreigners presented as a damp and cold basin, which arouses feelings of discomfort/uneasiness, humidity and enclosure, causing irritation, dreariness, disease and the deterioration of vital energies. Weather phenomena – moist, fog, rain, the cold, etc. – in the novel do not occur only as the motifs topos but also as a significant ground for metaphors and similes to illustrate negative emotions (e.g.: icy fear, damp darkness, torrents of words, the atmosphere of crystalline, sharp coolness), alienation and inaccessibility (e.g. the glacier metaphor for the Austrian consul von Paulić).

Jožica Čeh Steger
Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru
Koroška cesta 160
2 000 Maribor
jozica.ceh@um.si

Jovana Davidović (Šid)

TRAVNIČKA HRONIKA između dobra i zla

S obzirom na to da Andrićev roman TRAVNIČKA HRONIKA ne ulazi u školski program predmeta Srpski jezik i književnost za srednje škole i gimnazije u Republici Srbiji, a da je bez njega gotovo nemoguće zaokružiti sliku o Andriću, kao piscu i misliocu, rad će pored analitičko interpretativnog dela, sadržati i metodičku obradu ovog romana. Analitičko-interpretativni deo rada bavi se pitanjima dobra i zla u romanu TRAVNIČKA HRONIKA. Drugi deo sastoji se iz metodičkog obrazloženja, metodičkih koraka i istraživačkih zadataka.

1. Analitičko-interpretativni deo

1.1. Borba protiv zla u kontrastu Istoka i Zapada

Ivo Andrić u romanu TRAVNIČKA HRONIKA, kao i u većini svojih prozaičkih dela, traži odgovore na pitanje smisla postojanja ljudske jedinice na svetu.

Andrić odgovore na osnovna životna pitanja traži u svom večitom tematskom krugu, na tlu drevne Bosne, u njenim mitovima i legendama i predanjima, ali i u čvrsto dokumentovanoj istoriji.

Iako retko izlazi iz svog tematskog kruga on u njega takođe dovodi ljude raznih nacija i vera, pa se odgovori na osnovna životna pitanja ne odnose samo na čoveka bosanskog podneblja, nego na čoveka svakog prostora (Ilić 1999: 101).

Zlo koje vreba na svakom koraku i njegovo poreklo, nasuprot ljudskoj želji za životom uz pomoć vere, nade i utehe, u romanu TRAVNIČKA HRONIKA viđeno je sa stanovišta dva pogleda na svet.

Idejni značaj ovoga romana je upravo u tome što je Andrić u njemu istočnjačkom pogledu na svet suprotstavio daleko progresivnije zapadnjačko shvatanje sveta. Konfrontacija ta dva pogleda na svet od kojih jedan uči o stalnosti, a drugi o menjanju sveta, predstavlja ideju okosnicu ovoga romana (Ilić 1999: 105).

Istočnjački pogled na svet teši ljude učeći ih da je zlo prolazno u svetu i da ga treba strpljivo izdržati, dok zapadnjački uči o mogućnosti čovekove aktivne borbe protiv zla suprotstavljajući mu se svojim radom, znanjem i veštinom – snagom svoga duha.

1.2. Prolog i epilog suština istočnjačkog pogleda na svet

U prologu TRAVNIČKE HRONIKE skup staraca okupljenih pred Lutvinom kahvom najavljuje zlo koje dolazi. Zlo predstavljaju konzuli, čiji dolazak postaje sve izvesniji. Najstariji među njima Hamdi-beg govoreći o tom nadolazećem zlu kaže:

Sve treba slušati i pamtiti, ali ne treba odmah sve srcu uzimati [...] A i da dođu, neće Lašva poteći naopako, nego opet ovuda kuda i teče. Mi smo ovdje svoj na svome, a svaki drugi koji dođe na tuđem je i nema mu duga stanka [...] Mnogi je ovdje došao da ostane, ali smo svakom dosada u leđa pogledali, pa ćemo i njima, ako baš dođu [...] Pa i da bude! Valja vidjeti kako će biti i koliko će biti. Ničija nije do zore gorila pa neće ni toga... toga... (TRAVNIČKA HRONIKA, 7).

U epilogu Hamdi-beg potvrđuje reči iz prologa:

Kad ono bi te dođoše ovi... konzuli? [...]

Sedam godina [...] A sećate li se kakva je uzbuna i povika bila zbog tih konzula i zbog toga... toga Bunaparte? Te Bunaparta ovdje, te Bunaparta ondje. Te ovo će učiniti, te ovo neće. Svijet mu je tijesan; njegovoj sili nema mere ni karara [...] Lijepo se ibezumila raja. Pa evo i to bi i prođe. Digoše se carevi i slomiše Bunapartu. Konzuli će očistiti Travnik. Pominjaće se još koju godinu [...] I sve će opet biti kao što je, po božjoj volji, od uvijek bilo (TRAVNIČKA HRONIKA, 448).

Zlo dakle dolazi i prolazi, a život traje i stoji čvrsto.

1.3. Dolazak konzula između dobra i zla

Sa druge strane Andrić na samom početku u prvom poglavlju predstavljajući život Travnika i njegovih žitelja kaže:

Vremena postala takva da se ničemu prijatnom nije moglo nadati, da dobro nije moglo doći. Zato su gordi i lukavi Travničani želeli da uopšte ništa ne dođe, da se živi, koliko je god moguće, bez promena i iznenađenja. Kakvo dobro može doći kad su carevi zavađeni, narodi se krve i zemlje gore? [...]

Ukratko, danas dobra nema (TRAVNIČKA HRONIKA, 11).

Na to se nadovezuju i reči Ibrahim-paše: *Dobrota je u ovom svetu golo siročče (TRAVNIČKA HRONIKA, 191).*

Dolazak konzula jedna je od tih promena kojih su se Travničani plašili. Međutim, bilo je i onih koje je ta vest veselila.

Domaći Turci su, kao što smo videli, zabrinuti i zlovoljno su pominjali mogućnost dolaska konzula. Nepoverljivi prema svemu što dolazi iz inostranstva i unapred nerasploženi prema svakoj novini, Turci su se još nadali [...] da bi ti konzuli mogli i ne doći ili, najposle, ako dođu da će otići sa zlim vremenim koja su ih donela.

Hrišćani, kako katolici tako pravoslavni, radovali su se naprotiv takvim vestima i prenosili ih i pretakali od usta do usta, kradom i šapatom, nalazeći u njima povoda za neodređene nade i za izgleda na promene. A promene mogu biti samo nabolje (TRAVNIČKA HRONIKA, 14).

Doček konzula na slikoviti način upotpunjuje stav domaćih Turaka prema konzulskim vremenima. Vezirov lekar i tumač Davna tešeći novog konzula Davila kaže:

Molim Vašu ekselenciju da jaše mirno dalje i da se ne obazire na sve ovo. Divlji narod, prosta svetina; mrze sve što je strano i tako svakog dočekaju. Najbolje je ne obraćati pažnju. Tako čini i vezir. To je njihov divljački način. Molim ekselenciju da nastavi put [...]

To su bosanski divljački običaji i načini. Samo mirno dalje (TRAVNIČKA HRONIKA, 24–25).

1.4. Davil i Defose kao glavni nosioci evropskog pogleda na svet

Evropski pogled na svet u Travnik donose stranci iz sveta u kome su se već desile krupne istorijske promene. „Oni iz iskustva znaju da je svet moguće radikalno menjati nabolje, da je zlo moguće pobeđivati i da čovek nije tako bespomoćan da bi strpljivo čekao da zlo samo prođe“ (Ilić 1999: 105).

Među strancima ističu se predstavnici francuskog konzulata konzul Davil i mladi Defose, vezirov kancelar i tumač. Iako predstavljaju evropski pogled na svet, ova dva lika Andrić gradi na principu kontrasta, kao i većinu likova u romanu.

„Davil je čovjek proistekao iz francuskog rojalizma XVIII veka i francuske revolucije i njegov karakter je oblikovan protivrječnostima što izlaze iz konfrontacije rojalizma i revolucije, zato on mora da ostane na nivou običaja svoga vremena, ali sa druge strane, on nosi u svom osjećanju onaj nemir i onu teskobu koju osjeća [...] i sam Andrić“ (Korać 1970: 146), dok je „Defose mladić direktno vaspitan pod uticajem revolucionarnih vrenja u Francuskoj“ (Ilić 1999: 105).

Ta razlika u godinama ne bi bila velika stvar u drugim vremenima i drukčijim prilikama. Ali burna vremena, sa velikim promenama i socijalnim poremećajima, iskopaju i prodube nepremostiv jaz između dva naraštaja i stvore od njih stvarno dva sveta (TRAVNIČKA HRONIKA, 57).

Njih dvojica u svojim raspravama ispoljavaju vrlo oprečna shvatanja života.

Njega¹ je dražio mladićev² optimizam, njegova želja da prodre duboko u prošlost, običaje i verovanja ovoga sveta; da za njihove mane nađe objašnjenja; da, na kraju otkopa njihove dobre strane, izopačene i zatrpane neobičnim okolnostima pod kojima su prisiljeni da žive [...] Zato su se razgovori između njega i njegovog kancelara svršavali uvek prepirkom ili se gubili u razdraženom ćutanju (TRAVNIČKA HRONIKA, 71).

¹ Misli se na Davila.

² Misli se na Defosea.

Defose je čvrsto uveren u mogućnost menjanja sveta, čak i ovoga učmalog u travničkoj kasabi, ali i u celoj Bosni. On traži prave uzroke patnje. Davil smatra da je Travničanima *zloća urođena* (TRAVNIČKA HRONIKA, 73), a Defose se drži stanovišta *da su zloća i dobrota jednog naroda produkt prilika u kojima on živi i razvija se* (TRAVNIČKA HRONIKA, 73).

Defose je realista, a Davil idealista.

Realisti bolje razumiju svijet oko sebe i mladi Defose tačnije će shvatiti i razumjeti Bosnu nego što to može Davil. On će s takvim trezvenim razumijevanjem pristupiti svakoj stvari [...] Tako je Defoseov duh racionalističkog analitičara shvatio tajnu Bosne koju nije mogao da shvati idealistički i romantični Davil (Korać 1970: 169).

To potvrđuje sledeća Andrićeva misao:

A mladi konzul je i dalje obilazio okolinu, po kiši i blatu, prilazio bez i najmanjeg snebivanja ljudima, razgovarao sa njima i uspevao da sazna stvari koje Davil, onako ozbiljan, prav i krut nikad ne bi mogao videti, ni saznati (TRAVNIČKA HRONIKA, 71).

Davil takođe veruje u progres. Iako na momente sumnja *da taj takozvani pravi put i ne postoji, i da se život čovekov gubi u večitoj težnji za pravim putem i večitom ispravljanju krivoga puta kojim ide* (TRAVNIČKA HRONIKA, 61), on smatra *da pravi put treba i dalje tražiti* (TRAVNIČKA HRONIKA, 61), verujući da, iako ga on nije pronašao, naći će ga neko od njegovih naslednika:

[...] ipak negde mora da postoji taj pravi put koji je on celog života uzalud tražio; da postoji i da će ga čovek kad tad naći i otvoriti za sve ljude. On sam ne zna kako, kada, ni gde, ali naći će ga kad bilo njegova deca, deca njegove dece ili još dalje potomstvo (TRAVNIČKA HRONIKA, 446).

1.5. Ekspontovska patnja stranaca

U TRAVNIČKOJ HRONICI „nije teško prepoznati tamničku, ekspontovsku strukturu Andrićeve emocije“ (Džadžić 1957: 75), tj. „u patnicima TRAVNIČKE HRONIKE patnika iz EX PONTA“ (Džadžić 1957: 76).

Kroz likove stranaca Andrić najpotpunije nastavlja da živi ekspontovsku tamničku misiju izganstva, kao pesnik mladalačkog dnevnika duše. Čud sudbine i istorije bacio ih je u bosansku očajnu pustoš. *Osećao se prazan, tup i zbunjen, kao da je bačen odnekud sa znatne visine, pao na ovu tvrdu sećiju i još ne može da dođe sebi ni da jasno razabere gde je i kako je* (TRAVNIČKA HRONIKA, 33).

Iz tame i tišine ove varoši [...] izgledalo je da se ništa ne svetlu ne da srediti ni izmiriti [...] Iz ove tame nijednom naporu se ne vidi kraja (TRAVNIČKA HRONIKA, 23).

Upravo ekspontovska patnja povezuje naizgled suprotstavljene likove, Davila i Defosea:

Nije mladi Defose samo i isključivo snažan i bezbrižan mladić novoga tipa, prerano zrelo i preterano znanjem pretrpano srećno dete srećnoga carstva, i ništa drugo, kako je to Davilu često izgledalo [...] Na svoj način Defose je plaćao harač novoj sredini i

neobičnim prilikama. Ma koliko da su njegova sredstva za borbu bila jača i mnogobrojnija od Davilovih, i on je patio od čamotinje i bosanske tišine i osećao kako ga ova zemlja i život u njoj nagrizaju, zamaraju i nastoje da saviju i slome, i tako izravnanju sa svim ostalim oko njega. Jer nije lako u dvadeset i četvrtoj godini biti bačen iz Pariza u turski Travnik [...] (TRAVNIČKA HRONIKA, 80).

Odlazeći iz Travnika Defose je:

Zadovoljan što je upoznao ovu zemlju i srećan što može da je napusti. On se borio sa njenom tišinom, sa mnogobrojnim odricanjima i nepobeden i vedar sada odlazi (TRAVNIČKA HRONIKA, 301).

Slično je i sa Davilom:

Bio je uzbuđen i brižan, ali ne i uplašen i sam. Pored sve neizvesnosti i svih teškoća koje ga očekuju činilo mu se kao da se po prvi put otkako je u Travniku, malo razvedrava i ukazuje parče puta pred njim [...] sada kada se posle sloma i poraza, sprema da sve napusti i krene u neizvesnost javljaju se u njemu podstrek i volja, kakve nije poznao za ovih sedam godina (TRAVNIČKA HRONIKA, 445–446).

Iako i likovi Davila i austrijskog konzula Miterera takođe stoje u kontrastu, i njih povezuje andrićevska izgnanička patnja:

A u isto vreme bilo je mnogo štošta što je dva protivnička konzula zbližavalo i vezivalo, pored svega. Jer, u stvari ova dva čoveka [...] svaki sa svojim složenim životom i svojim planovima brigama i nedaćama, bili su prisiljeni da se na ovoj tuđoj i neprijatnoj zemlji rvu i nose, nevoljno, a uporno [...] Težak život i zla sudbina upućivali su ih jednog na drugog (TRAVNIČKA HRONIKA, 95).

Još jedna veza stoji između Defosea, Davila i Miterera. Svako od njih za način kako da prebrodi eksponentovsku bol bira pisanje, baš kao što to čini i sam Andrić. Defose pored toga „obilazi Travnik i njegovu okolinu i ubeđuje ljude u potrebu izgradnje boljih puteva u njihovom kraju“ (Ilić 1999: 105–106).

Na principu kontrasta Andrić gradi i likove supruga konzula. Gđa Davil je bila „čedna i brižljiva“ (Ilić 1999: 108).

Iza njenog na prvi pogled neuglednog i beznačajnog lika krila se umna trezvena i okretna žena, snažne volje i neumornog tela [...] Njen život, to je bila fantastična ali razborita i strpljiva služba kući i svojim. Toj službi su bile posvećene njene misli i osećanja (TRAVNIČKA HRONIKA, 52).

Dok je gospođa von Miterer bila „histerična i neuravnotežena“ (Ilić 1999: 108).

Patila je od viška fantazije i od bolesne neodoljive i nezajajljive potrebe za oduševljenjem [...] Ta neophodnost oduševljenja u životu gospođe von Miterer vezivala se vrlo često za prolazne i ćudljive ljubavi [...] bolesno dete [...] Kao sve lude i besne žene, lepa i nastrana, rasipna gospođa von Miterer radila je šta je htela, ne znajući nikad pravo šta hoće. Zaletala se bezglavo u svoja povremena oduševljenja i brzo vraćala iz njih razočarana (TRAVNIČKA HRONIKA, 100–101).

Svoju eksponentovsku bol gđa Davil prevazilazi obučavanjem travničkih devojaka u vođenju domaćinstva, kao i uređenjem svojih vrtova, koji su svojim

lejama cveća i podelom prostora skromno podsećali na francuske bašte (TRAVNIČKA HRONIKA, 53).

Gospođa von Miterer spas pronalazi u uređenju kuće i bašte, ali i u svojoj novoj nastranosti, koju Andrić naziva *manija preterane čistoće* (TRAVNIČKA HRONIKA, 103), kao i preklinjući po drumovima seljake da ne muče stoku.

Ove dve konzulske porodice, ali i Konak i travničku čaršiju, koji takođe žive u stalnom kontrastu i razdvojenosti, zbližavaju najpre tuga, a potom radost. U pitanju je smrt Davilovog sina, ali i rođenje njegove dece.

Kad je porodica Davil onako iznenada izgubila dete, u svim kućama, bez razlike, znale su se pojedinosti nesreće i sve su porodice uzimale u njoj živog učešća. I još dugo posle toga svet se sa simpatijom i saučešćem okretao za gospođom Davil za vreme njenih retkih izlazaka u varoš [...]

Stoga je bilo prirodno da su trudnoću i porođaj gospođe Davil pratile sa pažnjom i brigom žene u svima kućama, kao da se radi o nekom dobro poznatom komšiluku [...]

Dete, koje je došlo na svet krajem februara meseca, bilo je žensko.

Tada su počele da stižu iz travničkih i dolačkih kuća babine. (I tada je moglo da se vidi koliko se svet bio ako ne izmirio sa postojanjem Konzulata a ono bar približio porodici Davil.) [...]

Kao nekad u žalosti zbog smrti Davilovog sinčića i ovoga puta je gospođa von Miterer živo učestvovala u radosnom događaju. Detetu je donela na poklon lep i skupocen italijanski medaljon od zlata sa cvetovima od crnog emajla i od dijamanta (TRAVNIČKA HRONIKA, 310–311).

2. Metodički deo

2.1. Metodičko obrazloženje

Andrićev roman TRAVNIČKA HRONIKA ne ulazi u školski program predmeta Srpski jezik i književnost za srednje škole i gimnazije u Republici Srbiji, iako je bez njega gotovo nemoguće zaokružiti sliku o Andriću, kao piscu i misliocu. Nastavna obrada romana TRAVNIČKA HRONIKA Ive Andrića stoga osvežava gradivo, delom koje je ostalo izvan programa. Rešenje za stišavanje odbojnosti učenika prema nastavi srpskog jezika i književnosti, leži upravo u „inoviranju programa ovog predmeta“ (Ilić 2006: 670). Rad primenjuje savremena metodička saznanja u nastavi, boreći se pritom protiv svake sheme, stereotipa i mehaničkog zapamćivanja, na šta nas obavezuje umetnička suština književnosti. „Nastava književnosti obavezuje na kreativnost i istraživački rad, jer se radi o umetnosti kojoj bi trebalo naučno pristupiti, a ne gušiti slobodnu komunikaciju sa književnim delom“ (Radulović 2011: 134).

Zamišljena nastavna obrada predstavljala bi pravo književno istraživanje, u kome bi glavnu ulogu preuzeli učenici. Istraživačka nastavna metoda podsti-

če kreativnost i istraživački duh učenika. Oni postaju aktivni učesnici, a ne pasivni slušaoci. Razvija se njihovo samopouzdanje. Podstiču se da slobodno iznose svoje mišljenje. „Ne možemo ni slutiti koliko kreativnosti biva ugašeno po učionicama u kojima se samo insistira na učenju“ (Nil 1990: 43).

Brojne su posledice predavanja *ex catedre*.

Pripovedačevo pripremanje za čas iz oveštalih i davno napisanih knjiga, dominantna uloga profesora i pasivna pozicija učenika koji se klone saradnje, retko postavljaju pitanja, plašeći se da tako ne pokažu vlastite zablude ili nepripremljenost za čas, zatumljavajući interesovanja i stavove koji se ne podudaraju sa profesorovim, česti su prizor na školskoj sceni [...] Posledice takve nastavne prakse je nemoguće pobrojati, a kulminiraju u obostranom nezadovoljstvu: profesora jer su nezadovoljni pasivnim učenicima, a učenika jer im je dosadno na času, jer dobijaju utisak da nemaju uticaj na kreiranje nastave, jer im nije data reč ni mogućnost aktivnog uključivanja u osmišljavanje časova (Radulović 2011: 133).

Stoga je jako važno da u središtu moderne nastave književnosti bude književno delo, a da njen osnovni zadatak bude tumačenje estetskih i etičkih vrednosti umetničkog teksta.

U skladu sa opštom tendencijom savremene pedagogije da učenik mora da bude aktivni učesnik u nastavi, njen subjekat, i metodika nastave traži da se učenik aktivno uključuje u otkrivanje i tumačenje vrednosnih činilaca umetničkog teksta, da o njima na času, raspravljajući o literarnim problemima, ukrsti svoje mišljenje s drukčijim mišljenjima, da svoje stavove brani ili koriguje, i tako sopstvenom svešću recipira širinu i bogatstvo značenja teksta o kome se raspravlja. Tek u takvom sudaru sopstvene svesti s književnim delom, delo ostvaruje svoje puno delovanje na svestran duhovni razvoj mlade ličnosti. Time se vaspitno-obrazovni zadaci ove nastave ostvaruju u punoj meri (Ilić 2009: 7).

Nastavu treba osmisлити tako da učenik svojim istraživanjem samostalno osvaja znanja.

Učenik ne prima gotova saznanja, već do njih sam dolazi. Upravo ovakav vid stvaralaštva i misaonog angažmana nudi problemsko-stvaralački metodički sistem, tj. istraživačka nastavna metoda (Gajić 2009: 298–299).

Istraživačkom nastavnom metodom razvijaju se ljubav prema knjizi i čita-lacke navike. Njom se otvaraju mogućnosti novih obrada. Ona donosi inovativnost, koja ima za cilj da učenike zainteresuje za gradivo, ali i da ih okrene knjizi, kako bi došlo do prevazilaženja tzv. krize čitanja³. Učenici aktivnim čita-

³„Krizu čitanja jeste prvenstveno [...] složen, kompleksan, pedagoški problem [...]. Sigurno je da je čitanje ili nečitanje knjiga problem koji mora da interesuje i oblast kulture pa je to krupan kulturološki problem [...] Kriza čitanja, posebno zbog negativnog uticaja na vaspitanje mladih, postaje posve ozbiljan i opštedruštveni problem. Mora se postaviti pitanje kakav će biti budući građanin, kakvo čitavo društvo u kome se potiskuje knjiga, a s njom i ukupno kulturno stvaralaštvo i njegovo nasleđe“ (Ilić 2009: 19).

njem, pored znanja, stiču i umetnički ukus, koji je od posebne važnosti za njihov pravilan i zdrav razvoj.

Profesor bi imao ulogu organizatora, kao i uvek u istraživačkoj nastavnoj metodi. On bi glavnu ulogu imao samo na početku istraživanja, u toku faza: stvaranja problemske situacije i podela istraživačkih zadataka. Istraživački zadaci su ti koji upućuju na „traganje za nečim nepoznatim“ (Marinković 2003: 32). Ova vrsta zadataka „ima visoku vaspitnu i obrazovnu vrednost, jer u velikoj meri angažuje misli i emocije učenika, pomaže njihovom razvoju i trajnom usvajanju znanja, inspiriše na veća zalaganja, razvija radoznalost, interesovanja za stvaralaštvo, osposobljava za samoučenje, unosi sigurnost i samopouzdanje“ (Marinković 2003: 32). Istraživačkim zadacima učenici se podstiču da:

u primanju umetničkog teksta maksimalno iskoriste i razviju svoje sposobnosti. Pomoću njih se sistematično stimuliše i izoštrava čitalačka pažnja i pobuđuje kritička istraživačka radoznalost. Oni stavljaju učenike u položaj samostalnih istraživača (Nikolić 2009: 273).

I ne samo to, „istraživački zadaci su za učenike dragocena stručna i metodička pomoć da se blagovremeno i valjano pripreme za tumačenje književnog dela“ (Nikolić 2009: 230). Na taj način utiče se na sposobnost interpretacije, sticanje i razvijanje analitičkih kompetencija, što omogućava iščitavanje tekstova u književnoteorijskom kontekstu, bolje razumevanje poetike i teorije književnosti.

S obzirom na to, da „za život i rad izuzetan značaj ima ljubav prema knjizi i čitanju, jer dobra knjiga ima veliku moć, unosi lepotu i snagu u čovekov duh, budi radoznalost, uči da se voli svet“ (Marinković 2003: 209), razvijanje ljubavi prema knjizi i čitanju jedan je od osnovnih zadataka moderne škole. Mlade ljude nismo pripremili za život ako u ovome ne uspemo. „Najčešće se dešava da učenici ne dožive lepotu i snagu teksta, da prođu uglavnom mimo njih“ (Marinković 2003: 211). S tim u vezi, nastavna obrada TRAVNIČKE HRONIKE je jedan od načina da se lepota i složenost Andrićevog dela dodatno osvetle, jer se vrednosti književnog teksta najuspešnije usvajaju istraživačkim (usmerenim) čitanjem, koje bi u ovoj nastavnoj obradi igralo centralnu ulogu. Ovo čitanje pruža učenicima mogućnost da smireno, pažljivo i pomno istražuju književne tekstove. Često programi književnosti, svojim obimom i intenzitetom, ne omogućavaju da se ovakvo čitanje ostvari. Površnost i neefektivna tumačenja zanemaruju osnovni cilj nastave književnosti, a to je stvaranje ljubavi prema umetničkoj knjizi. Da bi dosegao zadovoljavajući nivo recepcije književnih dela, učenika treba podučiti čitanju, proširiti mu intelektualne horizonte, zalažući se za slobodu tumačenja teksta, koji lebdi u prostoru beskrajnih mogućnosti, odupirući se uobičajenoj recepciji i automatskom čitanju.

Čitanjem i izučavanjem književnih umetničkih dela se jezički izraz oplemenjuje, bogati, stiče se valjana kultura usmenog i pismenog izražavanja potrebna ukupnoj

školskoj nastavi. Taj oplemenjen i obogaćen jezički izraz osposobljava učenika da se izražava slikovitije, uverljivije, lakše i zanimljivije (Ilić 2009: 16).

Ovako zamišljena nastavna obrada, pored toga što, kao što je već rečeno, pruža mogućnosti da se dodatno osvetle lepota i složenost Andrićevog dela, inovira nastavu književnosti, omogućavajući kvalitetniju i efektniju nastavnu obradu, podstičući stvaranje čitalačkih navika i ljubavi prema knjizi, što je jedan od glavnih zadataka nastave književnosti.

2.2. Metodički koraci

Dve nedelje pre obrade ove teme učenici će biti podeljeni u grupe, a svaka od njih dobiće svoje istraživačke zadatke. Što se tiče grupa, njihovi članovi „samostalno, a svakako i uz konsultovanje sa profesorom, određuju vođu grupe, dele zaduženja, dogovaraju se, pomažu i pripremaju zajednički izveštaj“ (Nikolić 2009: 131). Jedan čas nedeljno treba posvetiti praćenju rezultata do kojih su grupe došle. Nakon istraživanja i traganja za rešenjima, grupe bi na časovima Srpskog jezika i književnosti predstavljale svoje rezultate. Svaka grupa imala bi za to po jedan školski čas. Monološko izlaganje učenika takođe je bitan element kreativne nastave. Neophodno je omogućiti učenicima da iznose povratnu informaciju o radu drugih grupa, ali i samokritiku. Poslednji čas obrade zamišljen je kao javni čas na kome bi bili prisutni nastavnici i učenici škole. Na njemu bi, osim predstavljanja istraživanja, učenici govorili odlomke iz romana. Nakon javnog časa, trebalo bi sprovesti anketu o prednostima i manama monološke i istraživačke nastavne metode.

2.3. Istraživački zadaci

2.3.1. Prva grupa

- a) Na osnovu prologa, prvog poglavlja romana i epiloga, opisati atmosferu pre i posle dolaska konzula.
- b) Dobro i zlo u očima kasablja.
- c) Analizirati Davilov doček od strane žitelja Travnika.

2.3.2. Druga grupa

- a) Opisati emocionalno-psihološko stanje Davila i Defosea na početku života u Travniku. Uočiti sličnosti i razlike.
- b) Pronaći u delu EX PONTO citate koji bi upotpunili odgovor na prethodno pitanje.

c) Davil i Defose – odnos, sličnosti i razlike. Na principu kod stilskog sredstva su građeni ovi likovi i koji efekat se time postiže?

2.3.3. Treća grupa

- a) Stranci u TRAVNIČKOJ HRONICI.

b) Ekspontovska patnja stranaca. Na koje načine je prevazilaze? Povezati citate iz romana sa citatima iz EX PONTA.

c) Dobro i zlo u očima stranaca.

2.34. Četvrta grupa

a) Davil i Miterer – odnos, sličnosti i razlike.

b) Uporediti likove gđe Davil i gospođe fon Miterer. Na principu kod stilskog sredstva su građeni ovi likovi (Davil i Miterer, gđa Davil i gospođa fon Miterer) i koji efekat se time postiže?

c) Pronaći u romanu odlomke koji ilustruju trenutke mirenja dve strane Konaka, kao i Konaka i kasabe i analizirati ih.

Izvor

Andrić 2005: Andrić, Ivo. *Travnička hronika*. Beograd.

Literatura

Džadžić 1957: Džadžić, Petar. Pred licem stranca. In: *Ivo Andrić – esej*. Beograd. S. 64–96.

Gajić 2009: Gajić, Olivera. Kreativno rešavanje problema u nastavi književnosti. In: Olivera Radulović (ur.). *Tumačenja književnog dela i metodika nastave – drugi deo*. Novi Sad. S. 295–322.

Ilić 2009: Ilić, Pavle. Posledice krize čitanja u nastavi. In: Olivera Radulović (ur.). *Tumačenja književnog dela i metodika nastave – drugi deo*. Novi Sad. S. 7–20.

Ilić 2006: Ilić, Pavle. *Srpski jezik i književnost u nastavnoj teoriji i praksi*. Novi Sad.

Ilić 1999: Ilić, Pavle. *U svetu Andrićeve umetnosti*. Novi Sad.

Korać 1970: Korać, Stanko. Travnička hronika. In: *Andrićevi romani ili svijet bez Boga*. Zagreb. S. 141–236.

Marinković 2003: Marinković, Simeon. *Metodika kreativne nastave srpskog jezika i književnosti*. Beograd.

Nikolić 2009: Nikolić, Milija. *Metodika nastave srpskog jezika i književnosti*. Beograd.

Nil 1990: Nil, Aleksandar. *Slobodna dela Samerhila*. Beograd.

Radulović 2011: Radulović, Olivera. *Nove naučne metodologije u nastavi književnosti*. Novi Sad.

Jovana Davidović (Šid)

THE DAYS OF THE CONSULS **between good and evil**

Considering that Andrić's novel *THE DAYS OF THE CONSULS* is not included in the school program of the subject Serbian Language and Literature for high schools and grammar schools in the Republic of Serbia and that without it, it is almost impossible to make a conclusion about Andrić as a writer and a thinker, this paper will incorporate a methodical interpretation of this novel, in addition to analytical-interpretative part. The paper includes two parts: analytical-interpretative and methodical. Analytical-interpretative part deals with questions of good and evil in the given novel, and the methodical part represents an educational interpretation of the given topic.

The first part consists of several smaller chapters: *Struggle against evil in the contrast of the east and the west*, *Prologue and epilogue the essence of the eastern perspective of the world*, *The coming of the consul between good and evil*, *Davil and Defose as main characters with the European view of the world*, *Ex Ponto-like suffering of foreigners*. The second part includes: *Methodical explanation*, *Methodic steps* and *Research assignments*.

The paper is designed as an incentive to creation and modernization of the subject the Serbian Language and Literature, with the aim of emphasizing the principle of scientific approach in the contemporary teaching context and encouraging active and creative reading. Through the application of contemporary methodic findings, this paper fights against every scheme, stereotype and rote learning, being bound by the artistic essence of literature.

Jovana Davidović
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
Doktorske studije (smer Metodika nastave)
III godina
jovana.davidovic@yahoo.com

Davor Dukić (Zagreb)

WESIRE UND KONSULN – eine imagologische Analyse

Für die Interpretation von Andrićs Werk bietet sich die imagologische Analyse geradezu als ideal an. Die Wichtigkeit der kollektiven (konfessionellen und/oder nationalen) Identitäten in der zwischenmenschlichen Kommunikation und die Bedeutung der kulturellen Komponente bei der Darstellung von Schauplätzen in seiner Erzählprosa sind in der Sekundärliteratur bereits allgemein akzeptiert. Die Roman-Chronik über Travnik (TRAVNIČKA HRONIKA), in der deutschen Übersetzung unter dem Titel WESIRE UND KONSULN bekannt, ist dabei der beste Kandidat für eine imagologische Fallstudie, die sich auf drei grundlegende Fragen konzentrieren sollte: 1) Welche geokulturellen Räume sind im Text vertreten? 2) Wie werden sie charakterisiert? 3) Auf welchem Wertesystem basiert diese Charakterisierung?

I. Das Mapping der geokulturellen Räume

Als Forschungszeitung der Vergleichenden Literaturwissenschaft umfasst die Imagologie Untersuchungen von imagotypischen Vorstellungen über eigene und fremde geokulturelle Räume, und zwar in allen Textsorten: in fiktionalen Texten (einschließlich Spielfilmen); in der Essayistik, in Reisebeschreibungen und Biographien, d. h. in der halbfikcionalen Prosa (einschließlich Dokumentarfilmen) und in der Fachliteratur, vor allem auch in der literarischen, kulturellen und politischen Geschichtsschreibung, in geographischen Texten u. ä.¹ Unter dem Begriff geokultureller Raum versteht man jeden real existierenden geographischen Raum, der von menschlicher Hand geformt ist, sei es durch physische Intervention im Raum (Bau von Siedlungen, Bodenbearbeitung) oder durch einen semantischen Akt, d. h. durch die Sinngebung der unberührten Natur. Die ungarische Puszta und die arabische Wüste sind in diesem Sinne geokulturelle Räume, aber das geopolitisch unbestimmte Blau des Himmels ohne Flugzeuge oder das Blau des Meeres ohne Schiffe sind es nicht. Der Mensch bzw. die menschlichen Gemeinschaften sind notwendiger Bestandteil und Repräsentanten *par excellence* der zugehörigen geokulturellen Räume. Die Vorstellung von einem geokulturellen Raum kann dann als imagotypisch beze-

¹ Über die Geschichte und Methodologie der Imagologie s. das Handbuch von H. Beller und J. Leerssen (2007: 3–30) sowie das erste Kapitel im neuen Buch von M. Świdarska zum Werk von Heimito von Doderer (Świdarska 2013: 25–82).

ichnet werden, wenn sie den gegebenen Raum mit wertenden, repräsentativen und typischen distinktiven Attributen versieht.

Der erste Schritt bei jeder imagologischen Analyse ist das Mapping der geokulturellen Räume. Ganz am Anfang steht dabei die Abgrenzung des eigenen Raums von fremden Räumen, d. h. die Abgrenzung der Selbstvorstellung (*autoimage*) von der Fremdvorstellung (*heteroimage*).

Schon auf dieser ersten Ebene der Analyse stößt man auf folgende Fragestellung: Welcher Raum ist im Roman *WESIRE UND KONSULN* für das zentrale erzählende Bewusstsein der eigene Raum? Im Roman *DIE BRÜCKE ÜBER DIE DRINA* findet man einige deiktische Ausdrücke, die die Identifikation des Erzählers mit der Stadt Višegrad im Allgemeinen und mit der christlichen (orthodoxen) Gemeinschaft im Besonderen deutlich erkennbar machen (Dukić: 2013: 249). In *WESIRE UND KONSULN* trifft man hingegen nur eine Stelle mit einer solchen Identifikation:

*Das ist, will man es typisieren, das Bild des Aufruhrs in **unseren**² Städten, das Bild seines Ursprungs, Verlaufs und Endes* (*WESIRE UND KONSULN*, 193)³.

Mit imagologischem Vokabular ausgedrückt sind alle geokulturellen Räume in *WESIRE UND KONSULN*, sowohl die Stadt Travnik als auch das Land Bosnien, in gewisser Weise fremd. Die intuitive Bezeichnung der Stadt Travnik oder seiner christlichen Gemeinschaften als Domäne des Eigenen stützt sich auf externe Fakten, auf die Biographie des Autors oder auf seine anderen Werke.

Die in der Fachliteratur oft wiederholte Behauptung über einen objektiven und emotionslosen Erzähler in *WESIRE UND KONSULN* beruht nicht nur darauf, dass im Text keine Belege über seine Existenz zu finden sind, sondern vielmehr darauf, dass innerhalb der Erzählerrede keine subjektiven Bewertungen über die geokulturellen Räume abgegeben werden. Die vorliegende Analyse will in erster Linie die Strategien der Bewertung von geokulturellen Räumen in *WESIRE UND KONSULN* untersuchen, wie auch die eventuelle indirekte und verborgene axiologische Präferenzen des impliziten Autors.

Der Behauptung, die Ost/West-Dichotomie sei die grundlegende Thematik/Problematik in der Erzählprosa von Ivo Andrić, wohnt bereits der Status

² Alle Hervorhebungen in den Zitaten von mir, D. D.

³ Der Erzähler verwendet die Personalpronomina in der ersten Person Plural sehr selten und wenn, dann immer in generalisierenden Aussagen, die gewisse Lebensweisen formulieren, wie z. B. „[...] wir akzeptieren und schätzen auch die Tugenden eines Menschen nur dann, wenn sie uns in einer Form entgegentreten, die unseren Auffassungen und Neigungen entspricht“ (377–378; ähnliche Beispiele auf S. 186, 187).

eines literaturhistorischen Stereotyps inne. Im Grunde genommen ist diese Behauptung nicht falsch, sondern nur zu allgemein (übrigens werden im Roman *WESIRE UND KONSULN* die Namen *Istok* und *Zapad* – Osten und Westen – ohne orthographische Erfordernis großgeschrieben). Es handelt sich dabei um keine strenge Dichotomie, also nicht um zwei voneinander durch eine schmale und kulturell inhaltslose Grenzlinie getrennte Räume, sondern noch um einen dritten, sich in beide Richtungen erstreckenden Raum. Gerade dieser Grenzraum, der kein Osten und kein Westen, gleichzeitig aber sowohl Osten als auch Westen, d. h. ein hybrider Raum ist, steht im Mittelpunkt des Erzählens. In diesem Raum sind Višegrad und Travnik angesiedelt, die Schauplätze zweier Roman-Chroniken von Andrić, die als Synekdochen für ganz Bosnien stehen⁴.

Der vorliegenden imagologischen Analyse liegt die Ausgangshypothese zugrunde, dass der geokulturelle Raum in *WESIRE UND KONSULN* dreiteilig ist: Er besteht aus einem westlichen, einem östlichen und einem hybriden Raum. Die Repräsentanten der westlichen Welt sind das französische und das österreichische Konsulat; die Domäne der (genuinen) östlichen Welt ist der Konak mit den bosnischen Wesiren (den echten Osmanen) und ihrem Gefolge; dem hybriden Raum gehören die Stadt Travnik (ohne Konsulate und ohne das osmanische Machtzentrum) und ihre Umgebung an, wie auch die Figuren, die als Levantiner bezeichnet werden (d'Avenat, Rotta, Cologna), die alle gebürtige Katholiken und im Dienste der westlichen Konsulate tätig sind, fast ihr ganzes Leben aber im Orient verbracht haben.

Das grundlegende dreiteilige Mapping ist jedoch nur eine imagologische Hypothese, die zu einer fruchtbaren Rekonstruktion/Interpretation des semantischen Potenzials von *WESIRE UND KONSULN* führen sollte. Für die immanenten Standpunkte im Roman ist dieses Mapping keine allgemein akzeptable Vorstellung bzw. Erfahrung der Welt. Die zweiteilige Raumstruktur ist für bestimmte Perspektiven im Roman charakteristisch. So sind Travnik und Bosnien für Daville beispielsweise einfach nur ein Städtchen und ein Land im Orient, d. h. im Osten. Dafür gibt es im Roman viele Beweise. Z. B. in Kap. IV erklärt der Erzähler die allegorische Beziehung zwischen Davilles Epos über Alexander den Großen und sein eigenes Leben in Travnik und stellt fest: „In diese Dichtung verwoben war auch Davilles ganze Ablehnung gegen den asiatischen Geist und gegen den Orient überhaupt, ausgedrückt im Kampf des Helden gegen das ferne Asien“ (*WESIRE UND KONSULN*, 97). Mit dieser Ablehnung des Orients ist Davilles Konzept des „orientalischen Giftes“ verbunden, das dreimal im Roman erscheint, sich immer auf Bosnien bezieht und in Anführun-

⁴ In Andrićs Dissertation *DIE GEISTIGE ENTWICKLUNG IN BOSNIEN UNTER DER EINWIRKUNG DER TÜRKISCHEN HERRSCHAFT* (Graz 1924) wird ganz Bosnien als ein hybrider Raum definiert.

gszeichen geschrieben wird. Zum ersten Mal wird der Ausdruck „orientalisches Gift“ in Kap. IV verwendet, als Daville bemerkte, dass seine Gedanken pessimistisch geworden sind (S. 80), ein weiteres Mal in Kap. XXIII, als er die Empörung des jungen Frayssinet über die Bosniaken als Auswirkung des „orientalischen Giftes“ erklärt, weil Frayssinet ein Jahr lang erfolglos versuchte, den Handel in Bosnien zu organisieren (S. 457), und schließlich im letzten Kapitel, als er vor dem endgültigen Verlassen Bosniens feststellt:

Von Jahr zu Jahr steigerte sich in ihm die verheerende Wirkung des „orientalischen Giftes“, das den Blick trübte und den Willen ätzte und mit dem ihn dieses Land vom ersten Tage getränkt hatte (WESIRE UND KONSULN, 559).

Auch für die Osmanen ist Travnik sowohl klimatologisch als auch kulturell, insbesondere was die Mentalität der einheimischen Bevölkerung betrifft, ein fremder Ort, bestenfalls die ferne Peripherie des eigenen Raums. So wiederholt der Wesir Mechmed-Pascha während des Winters in Travnik „zehn Mal am Tage [...] jedem seiner Leuten ironisch: ‘Ein schönes Land, Freund. Ein edles Land! Womit haben wir, du und ich, uns vor Gott versündigt und das Schicksal gegen uns herausgefordert?’“ (WESIRE UND KONSULN, 150). Der Wesir versieht die Bosniaken mit Attributen, die eher ein Vertreter der westlichen Welt verwenden würde („ungebildete, barbarische Bevölkerung“, S. 186). Sein Nachfolger Ibrahim-Pascha findet noch härtere Worte für bosnische Begs und Ajanen:

Sie sind wild, jawohl, wild, und haben keine Einsicht, sie sind derb und primitiv, aber überempfindlich und aufgeblasen. Sie handeln nach ihrem eigenen Kopf, der aber hohl und leer ist.⁵ Glauben Sie mir, was ich Ihnen sage: Diese Bosniaken haben weder Ehrgefühl noch Verstand im Kopf (WESIRE UND KONSULN, 247).

Wenn man aber von einer grundlegenden zweiteiligen Raumstruktur ausgeht, sollte man der Stadt Travnik und ganz Bosnien entweder den Status des östlichen Raums zuerkennen, wie es Daville und die westlichen Konsuln tun,⁶

⁵ Im serbischen Original wird diese Charakterisierung eleganter und knapper ausgedrückt: *To je divlje, divlje, divlje i nerazumno, grubo i prosto a osetljivo i nadmeno, svoje glavo a prazne glave* (Andrić 1947: 207).

⁶ Obwohl sich die Bemerkung über Travnik als einem orientalischen Städtchen (serb. *orijentalna varošica*) am Ende des V. Kapitels innerhalb der Erzählerrede befindet, könnte die imagotypische Beschreibung des Ortes im ersten Satz des folgenden Zitats als eine Art erlebter Rede auch aus dem Munde beider westlichen Konsuln (Daville und von Mitterer) stammen. Der zweite Satz ist aber für Andrićs Erzähler, den profunden Kenner der historischen Umstände, charakteristisch:

Was aber die Hauptsache war: Beide mußten in dem gleichen orientalischen Städtchen leben, ohne Gesellschaft und Kurzweil, ohne die geringsten Bequemlichkeiten, des öfters sogar ohne das Allernotwendigsten, inmitten wilder Berge und einer groben Bevölkerung, sie mußten ankämpfen gegen Mißtrauen, Unzuverlässigkeit,

oder man könnte durch die Stadt eine Grenze zwischen dem Osten und dem Westen ziehen. Im letzteren Fall würde eine oberflächliche Interpretation wahrscheinlich die einheimischen Katholiken der westlichen und die einheimischen Muslime der östlichen Sphäre zuordnen. Aber schon die „Klassifizierung“ der Juden und der Orthodoxen nach diesem binären System ist keine leichte Aufgabe. Ein sorgfältiger Leser wird aber wahrscheinlich bemerken, dass es sehr wohl ein Konzept gibt, das für das geopolitische Verhalten aller vier Konfessionen charakteristisch ist – das *Wishful Thinking* als Ausdruck der Unzufriedenheit mit der realen politischen Situation. In diesem Sinne wollen die einheimischen Muslime dem (echten, islamischen) Osten angehören, aber der jetzige Osten verteidigt die traditionellen Werte nicht mehr; eine ähnliche konservative Haltung – allerdings mit der diametralen geopolitischen Orientierung – macht sich bei den Franziskanern, den Vertretern der katholischen Bevölkerung, bemerkbar. Nach der imaginären Rede des alten Salomon Atijas träumen die Juden von Travnik immer noch von ihrem ursprünglichen westlichen, aber stiefmütterlichen Vaterland Spanien; die lokalen Serben warten ihrerseits auf einen russischen Konsul, was als klarer politischer Ausdruck ihrer nationalistischen panorthodoxen Träume interpretiert werden kann. Gerade diese Kluft zwischen Realität und Wunschvorstellung, genauso wie die Ähnlichkeit der Bilder von Bosnien in den Augen beider geokulturell entgegengesetzter Seiten (der westlichen Konsuln und der osmanisch-bosnischen Wesire), untermauert die These von der dreiteiligen Raumstruktur.

Der hybride Raum, wie er soeben bestimmt wurde, ist der dominierende Raum des Romans: Der einzige Schauplatz ist Travnik, die anderen geokulturellen Räume werden nur indirekt (und meist „unimagotypisch“) dargestellt, und zwar in der Erzählerrede beim Porträtieren der Konsuln, der bosnischen Wesire und der Levantiner. Dementsprechend entstammen die meisten Figuren einem hybriden Raum. Die Fremden, sowohl die Levantiner als auch die Westeuropäer, äußern ihre Meinung über diesen hybriden Raum. Sie sprechen über ihn viel häufiger als die Einheimischen über andere fremde Räume. Dieser hybride Raum bestimmt weitgehend auch ihr Handeln. Das literaturgeschichtliche Klischee, dass Bosnien die eigentliche Hauptfigur dieses Romans ist, ist aus dieser Perspektive nicht falsch.

Schmutz, Krankheiten und Widerwärtigkeiten aller Art. Kurz, sie hatten in einer Umwelt zu leben, die den Westeuropäer anfangs zermürbt, später krankhaft reizbar macht und so zurechtet, daß er sich selbst und seinem Mitmenschen zur Last fällt, um ihn endlich mit den Jahren völlig zu verändern, zu verbiegen und lange vor seinem Tode in dumpfen Gleichmut zu begraben (WESIRE UND KONSULN, 122).

II. Einige Bemerkungen zur dreiteiligen Raumstruktur

Quantitativ gesehen ist der Orient in *WESIRE UND KONSULN* am wenigsten vertreten, vorausgesetzt die Dreiteilung wird akzeptiert und die einheimischen Muslime werden nicht dem Orient zugeordnet. Die eindeutigen Repräsentanten des Orients sind nur die bosnischen Wesire. Dieser Raum ist mit keinen spezifischen kulturellen Attributen versehen. Er wird nur in den Praktiken der politischen Machterhaltung dargestellt, d. h. im Handeln der ihrer Weltanschauung und ihrem Temperament nach völlig unterschiedlichen Wesire: Mehmed-Pascha ist ein Verehrer Napoleons und Liebhaber des Meeres; Ibrahim-Pascha ist treuer Anhänger des reformfreundlichen Sultans Selim III., und Ali-Pascha ist die Verkörperung des westlichen Stereotyps über die primitive und brutale osmanische Herrschaft. Alle drei Beispiele zeigen, dass das Geokulturelle durch das Psychologische, wenn schon nicht völlig ersetzt, so doch wesentlich ergänzt wird⁷.

Der Westen ist mit zwei Konsulaten repräsentiert, d. h. mit zwei geokulturellen Räumen, die der westlichen Zivilisation angehören: dem österreichischen und dem französischen Konsulat. Obwohl sich Frankreich Napoleons I. und die Habsburger Monarchie in der historischen Zeit der Romanhandlung die meiste Zeit im offenen Konflikt, selten aber im Waffenstillstand oder im prinzipienlosen Bündnis befinden, treten zwei Konsulate besonders in Krisensituationen (z. B. während des serbischen Aufstands, als in der Nähe des österreichischen Konsulats Galgen eingerichtet wurden, Kap. XIV) als einheitlicher Block, als Vertreter der gleichen zivilisatorischen Werte auf. Ihre Konflikte bezeichnet der Erzähler als „Stürme im Wasserglas“, die nicht einmal einer Erzählung wert sind, obwohl es sich dabei um Verleumdungen, Abfangen von Kurieren, Aufbrechen von Briefen, Bestechung von Dienstpersonal oder sogar Vergiftung handelt (*WESIRE UND KONSULN*, 120–121).

Der imagotypische Unterschied zwischen den beiden westlichen Räumen basiert auf den allgemeinen Einsichten über ihre politische Rolle in der dama-

⁷ Der Orient wird im Roman *DIE BRÜCKE ÜBER DIE DRINA* ähnlich dargestellt – durch zwei ihrem Charakter nach gegensätzliche Figuren von Brückenbauern: Abidaga und Arif Beg. Die geokulturellen Merkmale des (echten) Orients (des eigentlichen osmanischen Raums) blieben auch in Andrićs Dissertation unberücksichtigt: Als Quelle für die Beschreibung der Lebensumstände der nichtmuslimischen Bevölkerung im vormodernen Bosnien bediente sich Andrić einer Raja-Gesetzsammlung aus dem 7. Jahrhundert, erstellt für Christen und Juden im damals gerade eroberten Damaskus. Die Angaben entnahm er einem 1815 veröffentlichten Buch von Joseph Hammer (*DES OSMANISCHEN REICHS STAATSVERFASSUNG UND STAATSVERWALTUNG, DARGESTELLT AUS DEN QUELLEN SEINER GRUNDGESETZE*). Dieser Problemkomplex scheint mir für die geplante Tagung zum Roman *DER VERDAMMTE HOF* interessant zu sein.

ligen historischen Zeit: auf der einen Seite das liberal-offensive Frankreich, auf der anderen die konservativ-defensive Habsburger Monarchie. In diesem Sinne können Daville und von Mitterer ihre Plätze nicht tauschen, weil sich im Charakter der beiden Figuren in gewissem Maße das politische Wesen ihrer Stammländer widerspiegelt. Dasselbe gilt auch für des Fossés: Mit seinem Interesse an Geschichte und Kultur Bosniens und seinen optimistisch-modernistischen Erwartungen hinsichtlich der Zukunft des Landes verkörpert er noch viel besser als Daville den historischen Imagotyp über Frankreich aus der Zeit Napoleons I. Im Gegensatz dazu ist ein imaginäres Experiment, bei dem die Ehegattinnen der beiden Konsuln ohne weitere Konsequenzen für die Romanhandlung ihre Plätze tauschen würden, absolut denkbar. Obwohl beide Frauen mit gewissen geokulturellen Attributen versehen sind – Madame Daville ist der Prototyp der „französischen Gläubigkeit“⁸ und Frau von Mitterer eine „unselige polnisch-ungarisch-wienerische Mischung“ (so werden sie von einer nur beiläufig erwähnten Figur bezeichnet, S. 126) – könnten sie ihre Namen und Adressen tauschen, ohne dass diese Vertauschung von einem Leser, dem die europäische Geschichte aus der Zeit Napoleons nicht unbekannt ist, als etwas Unplausibles perzipiert werden würde. Von Mitterer würde dann allerdings etwas von seiner tragisch-heroischen Aura verlieren, und die pessimistische Einstellung Davilles gegenüber der zeitgenössischen Welt und Politik erhielte eine private, banale Rechtfertigung. Die Ehepaare im Roman scheinen also historisch plausibel zu sein. Solche imaginären Identitätswechsel zeigen, dass man nicht jedem geokulturellen Raum zu jeder historischen Zeit alle herkömmlichen Attribute zuschreiben kann.

Die Stadt Travnik als Repräsentant eines hybriden Raums wird explizit nur durch ein einziges imagotypisches Attribut bestimmt. Bereits auf den ersten zwei Seiten des ersten Kapitels wird den Einwohnern von Travnik Stolz (serb. *gordost*) als die essentielle, angeborene Eigenschaft zugeschrieben. Diese Eigenschaft bzw. das Schlüsselattribut ihrer Identität bezieht sich vor allem auf die muslimische Bevölkerung der Stadt, aber auch auf den *Rajah* aller drei Konfessionen, der in der Vorstadt und in der Umgebung von Travnik wohnt. Dieser vom Erzähler am Anfang des Romans angekündigte Stolz der Travniker wird allerdings im weiteren Verlauf des Romans an keiner Stelle ausdrücklich bestätigt. Man kann ihn eventuell aus den Charakterzügen von Sulejman-

⁸ „Madame Daville entstammte einer gutbürgerlichen Familie, die durch irgendein Mißgeschick während der Revolution zugrunde gegangen war; ihre Mädchenzeit hatte sie bei einem Onkel, dem Bischof von Avranches, verbracht; sie war ein aufrichtig-frommes Wesen, erfüllt von jener typisch französischen starken und humanen Gläubigkeit, die kein Wanken kennt, jedoch auch mit Bigotterie nichts gemein hat“ (WESIRE UND KONSULN, 67).

Pascha Skopljak herauslesen oder als pervertierte Werte in der schon zitierten Bemerkung Ibrahim-Paschas erkennen („Sie sind wild, jawohl, wild, und haben keine Einsicht, sie sind derb und primitiv, aber überempfindlich und aufgeblasen. Sie handeln *nach ihrem eigenen Kopf*, der aber hohl und leer ist.“). Dieser Mangel an imagotypischen Attributen wird deutlich erkennbar beim Vergleich zweier Handlungsorte in Andrićs Roman-Chroniken. Im Unterschied zu Višegrad hat Travnik nicht die reziproke Assimilationskraft, die es der Stadt erlauben würde, fremde Einflüsse aufzunehmen und Ankömmlinge durch den eigenen Lebensstil zu verzaubern. Demgegenüber zeigt sich Travnik, vor allem sein muslimischer Teil, als ein fremdenfeindlicher Ort. Diese Einsicht kann durch die Tatsache relativiert werden, dass die Zeitspanne im Roman (1807–1814) für einen aktiven kulturellen Austausch zu kurz ist. Die Višegrader Brücke – im Roman *DIE BRÜCKE ÜBER DIE DRINA* die Drehscheibe der gesellschaftlichen Kommunikation – findet in der Chronik von Travnik keine Entsprechung. Der Konak ist in Travnik nur ein osmanisches politisches Machtzentrum und der Kommunikationspunkt mit den Konsuln, während die Gaststätte „Lutvina kahva“ der Treffpunkt der lokalen muslimischen Elite ist. Auch die zwischenkonfessionelle Kommunikation ist in Travnik unvergleichbar weniger intensiv als in Višegrad. Die Zusammenarbeit zwischen den religiösen Gemeinschaften wird kaum thematisiert. Die einzige Ausnahme sind die medizinischen Bemühungen von Fra Luka Dafinić und in geringerem Maße die von Mordo Atijas (Kap. XII). Muslime („die Türken“), Katholiken, Orthodoxe und Juden leben einfach nebeneinander. Es gibt zwar keine offenen Konflikte, aber sie sind trotzdem in den Äußerungen der Fremden über Travnik und Bosnien und in der unterschiedlichen Beziehung der lokalen Bevölkerung zum französischen und zum österreichischen Konsul latent vorhanden. Bei der Interpretation solcher Unterschiede greift eine imagologische Analyse nicht nur nach den „historisch-realistischen“ Erklärungen – etwa nach den „objektiven historischen“ Unterschieden zwischen zwei Städten⁹, nach den quantitativen Unterschieden zwischen zwei Zeitspannen oder nach den subjektiven, biographisch begründeten unterschiedlichen Vorstellungen des realen Autors. Bei der Repräsentation geokultureller Räume in einem Roman hat Autor einen relativ großen Spielraum, obwohl, wie schon angedeu-

⁹ Renate Hansen-Kokoruš zeigt wie aufschlussreich für die Interpretation des Romans eine symbolische Deutung der realen geographischen Lage von Travnik sein kann. Das enge, steile Tal der Stadt wird als Metapher einer „Situation der Finsternis und der Beklemmung“ und der „Lebenseinstellungen des Beobachtens und des Beobachtetwerdens bzw. des hilflosen Ausgeliefertseins, des Ausspähens bzw. Angreifens und des Angegriffenseins“ interpretiert (Hansen-Kokoruš 2009: 79). In derselben geographischen Lage sieht Zoran Milutinović die Raummetapher eines aufgeklappten Buches (Milutinović 2008).

tet, die geographische und historische Realität sowie die Tradition der imagotypischen Repräsentation seine Imagination einschränken. Bei der geokulturellen Thematik in der fiktionalen Prosa muss man auch mit einer gewissen Kalkulation des Autors rechnen, aber selbst die Bedeutungsebene, das im Roman tatsächlich Gesagte, steht nicht völlig unter seiner Kontrolle.

III. Das Essentielle und das Hybride

Eines der wichtigsten imagologischen Axiome lässt sich so formulieren: Hinter jeder imagotypischen geokulturellen Repräsentation/Vorstellung steht ein Ideologem, d. h. die *Images* sind Bestandteile gewisser Weltanschauungen/Ideologien. Das Ideologem des ethnischen/nationalen Essentialismus ist in der BRÜCKE ÜBER DIE DRINA eine der entscheidenden Komponenten des Bedeutungspotenzials des Werks (Dukić 2013: 250–252). Dasselbe Ideologem, immer mit den Schlüsselwörtern und -syntagmen innerhalb der Erzählerrede oder in der Rede einer der Figuren mit „intellektueller Glaubwürdigkeit“ (über diese Glaubwürdigkeit verfügen alle Wesire und Konsuln, aber auch Franziskaner, orthodoxe Priester, Juden, Madame Daville u. a.), taucht auch in diesem Roman an vielen Stellen auf. So z. B. beschreibt der Erzähler den Stolz der Travniker folgendermaßen:

*So lösen sich die Geschlechter ab und vererben einander nicht nur ihre schon im voraus bestimmten körperlichen und seelischen Eigenheiten, nein, auch ihren Boden und ihren Glauben, nicht nur das **angestammte Gefühl** für Maß und Grenze, nicht nur das Vertrautsein mit allen Gassen, Pforten und Pfaden ihrer labyrinthartigen Stadt, sondern auch ihre **angeborene Fähigkeit**, sich über Welt und Menschen ein Urteil zu bilden. All das wird den Travnikern schon als Kind in die Wiege gelegt, in erster Linie jedoch ihr Stolz. Dieser Stolz, ihnen zur zweiten Natur geworden, ist für sie eine lebendige Triebkraft, die sie durch das ganze Dasein geleitet, sie lenkt und ihnen ein Stigma aufdrückt, das sie von allen anderen Menschen unterscheidet (WESIRE UND KONSULN, 13).*

Die Kategorie der „Angeborenheit“ spielt auch bei der Charakterisierung der einheimischen Türken eine wichtige Rolle:

*Mit dem **unfehlbaren Instinkt einer Rasse**, die jahrhundertlang ein Land besitzt und regiert, und zwar ausschließlich auf Grund einer überkommenen alten Ordnung, witterten sie jede, selbst die geringste Gefahr, die diese Ordnung und damit ihre Herrschaft bedrohte. (WESIRE UND KONSULN, 111),*

sowie auch bei der Charakterisierung des osmanischen Wesirs Ibrahim-Pascha:

*[...] der aber für alle edleren Regungen empfänglich war, die **seine Rasse** und die **Kaste**, der er angehörte, kannten und gestatteten (WESIRE UND KONSULN, 209).*

Die Ansicht, dass bestimmte Eigenschaften angeboren und rassischen Ursprungs sind, teilen mit dem Erzähler auch einige Romanfiguren. Im Dialog mit des Fossés sagt Daville über die Bosnier:

[...] *Die Rückständigkeit der Hiesigen rührt in erster Linie von ihrer Bosheit her, und zwar von ihrer ‚angeborenen Bosheit‘, wie der Wesir sagt. In dieser Bosheit findet man alles erklärt.*

Gut, aber wie erklären Sie sich die Bosheit selbst? Woher kommt sie bei ihnen?

Woher, woher? Ich sage ihnen doch, sie ist ihnen angeboren. [...] (WESIRE UND KONSULN, 93–94).

Es finden sich im Roman noch viele andere Stellen über die Existenz der angeborenen kollektiven Eigenschaften. Diese Eigenschaften können, wie die angegebenen Beispiele zeigen, sowohl positiv als auch negativ sein. Dennoch lautet die Hauptthese der vorliegenden imagologischen Interpretation, dass die Reinheit der nationalen/ethnischen Essenz bzw. ihre Zugehörigkeit zu einer einheitlichen Kultur mit einer „reinen“ Identität – ohne widersprüchliche Attribute – ein Wert an sich ist. Dementsprechend sind die hybriden, unreinen, fluiden Identitäten, wenn auch nicht immer, so doch überwiegend negativ zu bewerten. Solche hybriden Identitäten sind unter anderem in den Figuren von Salomon Atijas und Giovanni Mario Cologna verkörpert. Sie wurden von Krešimir Nemeč als „schwache Subjekte“ bezeichnet, die mit der unmöglichen Aufgabe betraut wurden, die geteilte Welt zu vereinen (Nemeč 2004: 94–96). Eine solche Interpretation suggeriert, dass die „schwachen Subjekte“, als Träger der utopischen Werte und der emanzipatorischen Kraft, vom Standpunkt des zentralen ideologischen Bewusstseins im Roman aus gesehen positiv bewertet werden sollten. Diese utopischen Ideen kommen in der Abschiedsrede des Salomon Atijas zum Ausdruck, die er bei der Verabschiedung von Daville mithilfe des allwissenden Erzählers hält (Kap. XXVIII) und im Monolog Colognas, den er vor des Fossés hält (Kap. XXVIII). Der Levantiner schildert in diesem Monolog zuerst das Leben an der Levante, prophezeit anschließend die Harmonisierung der Welt, und zum Schluss kritisiert er die ungerechtfertigte Marginalisierung der geokulturellen Provinz („Denn weshalb soll mein Gedanke, gut und redlich, wie er ist, weniger Wert haben als der gleiche Gedanke, der in Rom oder Paris geboren wird?“, 350). Die Idee Colognas über die Harmonisierung der Welt wird später noch einmal wiederholt, wenn des Fossés Travnik verlässt und sich an die Worte Colognas erinnert:

Am Ende, am wirklichen und endgültigen Ende, wird doch alles gut werden, und alles wird sich harmonisch lösen (WESIRE UND KONSULN, 393)¹⁰.

Wenn die Interpretation der Bedeutung der hybriden Identitäten/Räume im Roman WESIRE UND KONSULN nur auf diesen zwei Figuren und ihren Monologen basiert, scheint sie überzeugend zu sein. Außerdem steht sie im Einklang mit den Ideologemen der heutigen Literaturtheorie, wonach hybride

¹⁰ Gajo Peleš findet den Glauben an die Harmonie der Welt auch beim Franziskaner Luka Dafinić (Peleš 1982: 90).

Identitäten und Kulturen positiv gewertet werden. Dementsprechend findet diese Interpretation im Roman auch ein starkes emanzipatorisches Potenzial. In diesem Sinne ist eine solche Interpretation der Sinnenebene des Romans völlig legitim. Aber kann diese Interpretation auch bei einer sorgfältigen Analyse der Bedeutungsebene bestätigt werden? Es gibt sehr viele Argumente für einen gegenteiligen Schluss. Die kulturelle Identität der Travniker Sepharden kann als hybrid bezeichnet werden, aber im Unterschied zu den Levantinern als Träger der genuinen hybriden Identität sind sie eine homogene Gemeinschaft. Außerdem plädiert Salomon Atijas in seiner imaginären, vom allwissenden Erzähler gehaltenen Rede für die Anerkennung der Zugehörigkeit der Juden zur westlichen Zivilisation, d. h. für die Überwindung ihrer jetzigen „hybriden“ Situation¹¹. Die Argumentation für die positive Bewertung des Hybriden muss sich also auf die Figuren der Levantiner und der anderen kulturell oder ethnisch gemischten Figuren beschränken. Bei der Porträtierung von d'Avenat bietet der Erzähler eine generelle Beschreibung des „durchschnittlichen“ levantinischen Charakters:

*Seit frühester Jugend hatte d'Avenat viele Eigenschaften und Gewohnheiten eines Levantiners angenommen. Der Levantiner ist ein Mensch, dem Illusionen und Skrupel fremd sind, ein Mensch, der kein Gesicht, das heißt viele Gesichter, hat, ein Mensch, der durch die Umstände gezwungen wird, bald Leutseligkeit, bald Kühnheit, bald Niedergeschlagenheit, bald Begeisterung zu mimen. All das dient ihm nur als unentbehrliches Mittel für den Lebenskampf, der in der Levante heftiger und komplizierter ist als anderswo in der Welt. [...] Ausländer, die sich wie d'Avenat im Orient niederlassen, übernehmen **in den häufigsten Fällen**¹² von den Türken nur die schlechten, niedrigen Seiten ihres Charakters, da sie unfähig sind, eine einzige ihrer guten, edlen Eigenschaften und Gewohnheiten zu erkennen, geschweige denn sie sich anzueignen (WESIRE UND KONSULN, 44–45).*

Dasselbe wiederholt sich bei der kurzen Schilderung von Rottas Frau:

Seine Frau entpuppte sich als unzuverlässig, faul, kränklich, verschwenderisch und als in jeder Beziehung schwierig. Hätte Rotta nicht die Brücken, die ihn mit dem Leben seiner Kindheit verbanden, vollständig hinter sich abgebrochen, dann wäre ihm vielleicht das in dem Mittelmeerlandern geläufige Sprichwort eingefallen, das er in seiner Kindheit oft genug in Gesprächen daheim gehört hatte: „Chi vuol fare la sua rovina, prende la moglie levantina!“ (WESIRE UND KONSULN, 141).

Argumente für eine negative Bewertung der hybriden Identität findet man auch außerhalb des Levantinerkreises. So beschreibt z. B. d'Avenat den Osmanen Kapidžibaša wie folgt:

¹¹ Diese Rede interpretiert Radovan Vučković als Anspielung auf den Holocaust (1974: 327).

¹² Die Figur von Mario Bologna kann als Ausnahme verstanden werden.

[...] der *Kapidžibaša* [war] ein allseits unbeliebter Mischling, übel beleumdet und ohne einen wahren Freund, ein Mensch, der mit derselben Leichtigkeit, wie er atmete oder redete jeden zu verraten und zu belügen pflegte; so schätzen ihn auch jene nicht, die sich seiner bedienten (WESIRE UND KONSULN, 60).

Auch die bereits zitierte indirekte Charakterisierung der Frau von Mitterer als „unselige polnisch-ungarisch-wienerische Mischung“ gehört zu diesen Beispielen.

Andererseits ist bei denjenigen Figuren, die die „intellektuelle Glaubwürdigkeit“ innehaben, das Fehlen von hybriden Identitätsmerkmalen zu beobachten (Joseph von Mitterer, Daville und seine Frau, des Fossés, Fra Julijan Pašalić, Hieromonach Pahomije u. a.).

Sucht man außerhalb des Romans zusätzliche Argumente für die negative Bewertung des Hybriden, nämlich in Andrićs Œuvre, dann bietet sich die oft zitierte Hauptthese seiner Dissertation über das katastrophale Ergebnis des Eindringens der islamischen Kultur in Bosnien:

*Von entscheidender Bedeutung ist die Tatsache, dass Bosnien im kritischsten Momente seiner geistigen Entwicklung, zur Zeit als die Gärung der geistigen Kräfte ihren Höhepunkt erreichte, durch ein asiatisches Kriegervolk erobert wurde, dessen soziale Einrichtungen und Sitten die Negation jedweder christlichen Kultur bedeuten und dessen Religion – unter anderen klimatischen und gesellschaftlichen Verhältnissen entstanden und jeder Anpassung unfähig – das geistige Leben des Landes unterbunden, entstellt und zu einer **Ausnahmeerscheinung** gestaltet hat (Andrić 2008: 243).*

IV. Polyphonie und axiologische Ambivalenz

Einen gewissen Grad an Polyphonie findet man in fast jedem modernen narrativen Text. In diesem Sinne unterscheidet sich die monologische Dissertation Andrićs von seinem relativ polyphonen Roman WESIRE UND KONSULN. Die semantische Komplexität narrativer Texte lässt sich näher bestimmen, beschreiben, bemessen. Idealtypische, rein monologische und völlig polyphone Strukturen sind selten, meistens handelt es sich nur um gewisse Tendenzen. So kann man z. B. die isolierten Textpassagen, in denen Daville und des Fossés über Bosnien diskutieren, als echte Polyphonie bzw. als einen axiologisch gleichberechtigten Dialog bezeichnen. Dabei vertritt der Konsul die essentialistische und sein jüngerer Kollege die kontextualistische Ansicht; der eine macht den angeborenen Charakter der bosnischen Bevölkerung für die Rückständigkeit des Landes verantwortlich, der andere die historischen Umstände (Kap. IV, VII, XVII). Dasselbe gilt auch für thematisch ähnliche Diskussionen zwischen des Fossés und Julijan Pašalić, bei denen eine europäisch-protomodernistische und eine konservative, antiosmanische Ansicht aufeinanderprallen (Kap. XIII, XVII).

Der französische Konsul ist aber die Hauptfigur des Romans, und seine Gedanken über Bosnien und das politische Schicksal Europas nehmen im Roman den meisten Raum ein. Dafür gibt es weder immanente noch externe Gründe. Der österreichische Konsul von Mitterer kennt die Sprache, die Kultur und die Mentalität der Bosniaken viel besser als Daville (Kap. XV), wobei die österreichischen Quellen genauso umfangreich und dem Autor ebenso zugänglich waren wie die französischen¹³. Die dem Roman immanenten Präferenzen für die westliche Perspektive, und dabei im Besonderen für die Perspektive des französischen Konsuls, sind der Ausgangspunkt für jede Interpretation der immanenten Axiologie des Romans.

Im Mittelpunkt des imagotypischen Potenzials von *WESIRE UND KONSULN* steht das Konzept des hybriden Raums. Bei der dem Roman immanenten axiologischen Bestimmung dieses Konzeptes hat ein Interpret einen gewissen Spielraum. Hätte Andrić in seinem Roman auf die Figur eines Mario Cologna verzichtet, würde die Bewertung des Hybriden eindeutig negativ ausfallen. Die Rede Colognas über die mögliche Harmonisierung der geteilten Welt in einer unbestimmten Zukunft eröffnet die Möglichkeit einer optimistisch-utopischen Deutung. Das Ideologem des ethnischen/kulturellen Essentialismus zeugt aber eher von einer starken Tendenz zur negativen Bewertung jeder Hybridisierung und gegen eine genuin axiologische Ambivalenz.

Quellen

Andrić 1947: Andrić, Ivo. *Travnička hronika: konsulska vremena*. Zagreb.

Andrić 2001: Andrić, Ivo. *Wesire und Konsuln*. Übersetzt von Hans Thurn. München – Wien.

Literaturverzeichnis

Beller und Leerssen 2007: Meller, Manfred; Leerssen, Joep (Hg.). *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters*. Amsterdam – New York.

Andrić 2008: Andrić, Ivo. Die geistige Entwicklung in Bosnien unter der Einwirkung der türkischen Herrschaft. In: Tošović, Branko (Hg.). *Der*

¹³ Auf dieser Tatsache bzw. auf der angeblich unverständlichen Vernachlässigung der österreichischen Quellen basiert die kritische, aber im Grunde genommen auch ethnozentrische Analyse des Romans *WESIRE UND KONSULN* von Zoran Konstantinović (1979).

- Nobelpreisträger Ivo Andrić in Graz / Nobelovac Ivo Andrić u Gracu.* Graz – Beograd. S. 215–366.
- Dukić 2013: Dukić, Davor. Logik der interkulturellen Handlung(en) in Ivo Andrićs Roman DIE BRÜCKE ÜBER DIE DRINA (1945). In: Tošović, Branko (Hg.). *Andrićeva ćuprija / Andrićs Brücke.* Graz u. a. S. 241–254.
- Hansen-Kokoruš 2009: Hansen-Kokoruš, Renate. Raum und Perspektive in Ivo Andrićs TRAVNIČKA HRONIKA. In: Tošović, Branko (Hg.). *Ivo Andrić: Graz – Österreich – Europa / Ivo Andrić: Grac – Austrija – Evropa.* Graz – Beograd. S. 77–91.
- Jakiša 2005. Jakiša, Miranda. Literatur als Archiv und Ort des Kulturtransfers: Die Habsburgermonarchie und die Osmanen bei Ivo Andrić. In: Kurz, Marlene; Scheutz, Martin; Vocelka, Karl; Winkelbauer, Thomas (Hg.). *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie.* Akten des internationalen Kongresses zum 150-jährigen Bestehen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Wien. Wien – München. S. 635–646.
- Konstantinović 1979: Konstantinović, Zoran. Austrijski konzulat u Travniku: domišljanja o dva Andrićeva lika. In: Isaković, Antonije (Hg.). *Zbornik radova o Ivi Andriću.* Beograd. S. 165–180.
- Milutinović 2008: Milutinović, Zoran. Misunderstanding is a rule, understanding is a miracle: Ivo Andrić's *Bosnian Chronicle*. In: *Slavonic and East European Review*, 86 (2008), 3, S. 443–474.
- Nemec 2004: Nemec, Krešimir. Kulturni identiteti u Andrićevoj TRAVNIČKOJ HRONICI. *Republika*, LX (2004), 3, 83–97.
- Peleš 1982: Peleš, Gajo. Tematski sustav Andrićevih kronika. In: Peleš, Gajo. *Iščitavanje značenja.* Rijeka. S. 87–99.
- Šamić 1962: Šamić, Midhat. *Istorijski izvori TRAVNIČKE HRONIKE Ive Andrića i njihova umjetnička transpozicija.* Sarajevo.
- Świdarska 2013: Świdarska, Małgorzata. *Theorie und Methode einer literaturwissenschaftlichen Imagologie: Dargestellt am Beispiel Russlands im literarischen Werk Heimato von Doderers.* Frankfurt am Main.
- Vučković 1974: Vučkovi. Radovan. *Velika sinteza (o Ivi Andriću).* Sarajevo.

Davor Dukić (Zagreb)

BOSNIAN CHRONICLE – an imagological analysis

The geo-cultural spatiality in Ivo Andrić's novel BOSNIAN CHRONICLE (TRAVNIČKA HRONIKA, written in 1942, published in 1945) could be divided into three spaces: the eastern, western and hybrid one.

The domain of the (genuine) Eastern world is the Ottoman Residence in Travnik (*konak*) with the Bosnian viziers and their entourage. This space is not characterized by specific cultural attributes. It is represented by the practices of preserving political power of three viziers, who are completely different in character and worldview.

The representatives of the Western world are the French and Austrian consulates. The imagotypical difference between the two western spaces is based on the general insights about their political role in that historic timeframe: on the one hand, the liberal-offensive France (admittedly, better embodied in the figure of Des Fossés than Daville) and, on the other, the conservative defensive Habsburg Monarchy (better represented by the figure of von Mitterer than von Paulich). The two consulates often, particularly in times of crisis, act as representatives of the same cultural values.

The hybrid space, which is the dominant space in the novel, includes the city of Travnik, as a synecdoche of the whole of Bosnia as well as the Levantine characters (D'Avenat, Rotta, Cologne), who are all native Catholics serving the Western consulates, but spend most of their life in the Orient. For the Western characters in the novel, Bosnia is simply an oriental space. They, as well as their Ottoman opponents (Bosnian viziers), see Bosnia as a barbaric and backward land. The often quoted and analyzed monologue of Levantine Mario Cologne expresses the utopian idea of harmonization of the divided world in a distant future. Based on this monologue, it will be argued that the hybrid space is positively evaluated in the novel. However, the narrator's speech and speeches of other characters with some „intellectual credibility” reflect the opposite evaluation of hybridization in general, which is in accordance with the idea of ethnic/cultural essentialism anchored in the central consciousness of this novel, as well as the novel *THE BRIDGE ON THE DRINA*.

Davor Dukić
Universität Zagreb
Philosophische Fakultät
Abteilung für Kroatistik
Ivana Lučića 3,
HR-1000 Zagreb
ddukic@ffzg.hr

Mevlida Đuvić (Gračanica)

Kolizija svjetova i etičnost naracije u Andrićevoj TRAVNIČKOJ HRONICI

Mogućnosti i značenja romana hronike koji u konceptima vremena i prostora objedinjuje složene kulturne, političke i povijesne relacije svijeta na granici, u radu se ispituju na nivou postavke o pragmatičnim (etičkim) dimenzijama narativnog usaglašavanja. Uz tezu da ne postoji bestajališna naracija, da se u modusu simboličkog uobličavanja priče ujedno uoblikuje i modus odnošenja spram realnog (i njegovih simboličkih potencijala) – ovdje se iščitavaju i interpretiraju ključni aspekti Andrićeve proze: sudar svjetova i njihovih ideoloških koncepcija, kulture i kulturni jazovi, identitet(i), raskoli itd.

Sudeći po datumu dopisanom na kraju romana, HRONIKA se završava u Beogradu, mjeseca aprila 1942. godine. Kompozicijski uokvirena između početka (1806) i okončanja jednog povijesnog razdoblja u životu vezirskog grada Travnik (1814), priča Andrićeovog romana ovim datumom dobiva novu smjernicu. Pitanje je kojoj dimenziji priče/pričanja pripada taj datum, je li on trag autorskog pisanja i istovremeno potpis tog čina, ili pripada narativnom diskursu romana u tom smislu što priču dograđuje stvarajući novi temporalizirajući učinak? Je li to još jedan okvir koji se pokreće u specifičnostima potpisanog datuma, a koji svjedočeći o vremenu fašističke okupacije Jugoslavije, iznova otvara dimenziju propitivanja smisla narativizirane historije. Andrić kao da se poigrava sposobnostima priče koja, kako to pojašnjava Ricoeur, uvijek omogućava ponovne narativne početke, te istinu o identitetu ostavlja otvorenom. U ovom romanu to uspijeva upravo umnožavanjem okvira priče koji se jedan spram drugog postavljaju u odnos uzajamnog nadziranja, kao korigirajući trag razlike i alteriteta koji intervenira u samodostatni prostor istosti i zaokruženosti. Samim tim, razumijevanje relacija koje HRONIKA oblikuje subsumirajući vremena i iskustva povijesne zadanosti, ovdje je pridobilo i smisao propitivanja i interpretiranja tog i takvog narativnog oblikovanja koje naraciju, takoreći, proširuje angažiranjem novog/dodatnog prostora razumijevanja.

Prema tom bismo se „zadobivenom“ prostoru priče odnosili na dva načina razumijevajući ga u prvom slučaju kao okvir koji potpisujući drugo vrijeme na krajnjem rubu romaneskne završnice, intervenira u priču i postaje time njena unutrašnjost. Drugi način zapravo je obuhvaćen prvim i postaje njegovo preci-

ziranje, budući da to proširivanje priče razumijeva kao spoj estetskog i pragmatičnog. O tom bi se spoju estetskog i etičkog danas moglo više govoriti na tragu teorije o sveprostrućoj mreži teksta u kojoj središnja instanca pripovijedanja više ne pripada autorskoj intenciji, a da bi se generativna funkcija raspodijelila između različitih konteksta koji sudjeluju u tekstu i u kojima tekst, kao jedno od mogućih viđenja stvari, saučestvuje. Polazi se, dakle, od postavke da nema pripovijedanja bez stajališta, nema teksta bez djelatnog spoja estetskog i pragmatičnog, književnost ne može da bude neutralna jer govori „s mjesta susreta estetike i etike, s mjesta susreta ljudskog stvora i onoga što jeste“ (Kordić 2011: 23–24). Formulirajući u jeziku misao o svijetu, književnost oblikuje i određene predstave o realnom, koje su kao konačna istina (istine) „neimenljive“. Etika u književnosti, stoga, djeluje kao simptom – etika prije *etike* koja se smješta u jaz između neimenjivog i govora o njemu¹. No, vratimo li se samoj priči, kako bismo utvrdili smisao ovako postavljenog pripovijedanja, primjećujemo da se odvija na najmanje dvije razine, objašnjive upravo u razlikama toka središnje priče o konzulskim danima u povijesti grada Travnik, i narativnog okvira koji se uspostavlja Prologom i Epilogom a koji, opet, priču obrubljuje specifičnostima lokalnog prostora.

Kako u Andrićevom romanu to „neimenljivo“ hipostazira u diskurs imenovanja, predstavljanja, posredovanja neposrednosti, pitanje je od koje se polazi u radu. Pitanja o prirodi etičke refleksije, opisane realnosti, likova i njihovih inicijativa, pripovjednih strategija i sl., pitanja su koja opisuju scenarij potrage za etičkim smislom/značenjem književnog teksta. Znakovit je postupak ponovnog počinjanja koji se pokreće na kraju zaokružene historije vremena i prostora, čineći da se jednom ispričana priča iznova presamiti u vlastito tkivo i na njemu otvori još jednu ranu analize i ispitivanja. Osobito, naglasimo, što se kraj jedne osvajačke epopeje, ekspanzivne historije zapadne Evrope, završava i paradoksalno otvara u pervertiranom obliku iste koju predstavlja fašistički poredak, nagoviješten u datumu koji potpisuje prezent završnice pisanja. Na drugoj strani, postupak gomilanja likova, sudbina, karaktera koji djeluju u različitim situacijama narativne historije, a da joj doprinose više prirodom svog karaktera i naravi nego u matici događaja i akcije – zadaje još jednu mogućnost u propitivanju smisla ovdje zadane relacije estetskog i etičkog. Travnički begovi i njihova sklonutost na sofu sa koje odmjeravaju političku situaciju svijeta kojem pripadaju; pripovjedač koji se vješto sklanja iza historizirane, objektivne stajališne situacije, a da bi se ponekad objavio kao neko prislan, saučestvujući posmatrač; Davil iz čije se situacije premissljanja i raspolućenosti pripovijeda „unutarnja“ povijest konzulskog vremena; dvije žene (gospođa Davil i Ana

¹ Etika bi, kako primjećuje Radoman Kordić, mogla biti reakcija na prazninu stvari u književnosti, na prazninu iz koje se ona sa estetskim pojavljuje (Kordić 2011: 55).

Marija, supruga austrijskog konzula) u čijim se razlikujućim prirodama simboliziraju razlike i prijepori u tkivu modernog poretka života, Defose i Jelka te šokirajući prekid priče o ljubavi koji svjedoči o jazu u simboličkom i sl. U tom zijevu, u prolomima nesaznatljivog, ambivalentnog, neimenljivog koje priziva i provocira potrebu za pričom, smješta se i pokreće rasprava o etičkom smislu narativizirane historije. Sve su to simptomatične nedorečenosti deskribiranog svijeta, razasute suprotnosti, koje se povezuju i ovremenjuju na nekoj novoj razini smisla, usaglašavaju u narativni identitet koji, slijedimo li Ricoeura, „integrirše u estetski koncept etičkog i koncept moralnog momenta književnosti“ (Riker 2004: 96). Pripovijedanje na koje nagovara izvjesna potreba za znanjem (saznanjem) postaje oblik te kolaboracije estetskog i etičkog.

Andrićeva priča, podsjetimo se, počinje Prologom koji otvara scenu života vezirskog grada u vremenu dolaska zapadnjačkih konzula, na način da iz nje simbolički izdvaja reakciju jednog sloja stanovništva – domaćih uglednika, begova. Mudrost koju iznosi najiskusniji i najautoritativniji među prvacima travničke kotline, beg Teskeredžić, svodi se na činjenicu da se dolaskom najavljenog francuskog konzula, u prirodi života tog grada i tog naroda koji je istrio mnoge vojske i mnogima u leđa pogledao, ništa bitno ne mijenja *neće Lašva poteći naopako* (Andrić 1977: 12). Dakle, početak romana daje sliku bosanskih begova, izdvojenih na privilegiranu poziciju „prirodnih“ posjednika zemlje, integriranih u prostor. No, onda se deskripcijom hladnog vjetra i zaklonjenog sunca, zadnjeg dana mjeseca oktobra 1806, otvara travnička kotlina u kompleksima života vezirske prijestolnice. Presječen sinhronijskom vertikalom prodiranja tokova zapadnjačke povijesti u prostor podveden pod vladavinu osmanske imperije, taj život se simbolički pretače u scenu kojom upravljaju agoni povijesno-političkih i društveno-kulturnih razlika i prijepora. U deskripcijama tih protuslovlja, hronika života nepristupačne travničke kotline, usječene između planina, narativno se proširuje u snimak povijesnih ambivalencija i antagonizama koji u narativiziranoj realnosti produciraju višak negativiteta: nasilja, straha, patnje i trpljenja. I nije slučajno što je hronika o vezirskom gradu s početka XIX stoljeća naposljetku zadobila oblik dramski koncentriranog prostora, a koji u pogonu permanentnog umnožavanja situacija, likova i konflikata zapravo reproducira nemogućnost te i takve realnosti da podrži ideologiju integriranosti u povijest napretka i emancipacije modernog Zapada. Uzmimo za primjer stare begove čija se početna pozicija grupe izmještene na privilegiranu poziciju sofe, klase situirane i urasle u apsolutizirani poredak zemlje i tradicije, te neosjetne na političke procese koji potresaju život travničke kotline, na kraju romana podvodi pod ironijsku perspektivu završnice koja najavljuje buduće procese političko-društvenih preobrazbi u smjeru urušavanja starog poretka i imperijalno-apsolutističkih ideologija. Andrić, u realnosti vezirskog grada ispisuje priču o prisili i nuždi povijesnih napredovanja koji se, izdvojeni u prostor izolirane kotline, pokazuju u diskontinuitetu i jazu vlastitih univerzalističkih

mehanizama. Istovremeno, u takvoj sceni nagomilavanja mogućnosti i uslo-
žnjavanja prilika, suočava dva oblika autarhične vlasti, da bi ih istodobno u
optici onog drugog/alteritetnog razložio i prikazao u realnosti vladajućeg meha-
nizma. Na jednoj strani je osmanska uprava, izložena u likovima ćudljivih vezi-
ra, a na su drugoj Davil i fon Miterer kao akteri zapadnjačkih imperijalnih
politika i nosioci prosvjetiteljske misije kojom ravnaju vizije reda i kontrole.
Napetost koju proizvodi taj i takav susret preusmjerava se u pripovjedni pro-
stor kontrapunkta unutar kojeg se opcije moći suočavaju i uzajamno samjera-
vaju. Davil, kao predstavnik vlasti koja je u matici evropskog vremena revolu-
cionarne dinamike ponijela pridjeve predvodničke rase, nasilnost osmanske
uprave sagledava kao oblik anahronog, feudalno-apsolutističkog režima koji
slabeći, sve više otkriva svoj pogon sile i terora². Tu mehaniku nasilja ukalkuli-
ranu u povijesti pobjeda i osvajanja najbolje „pobočno“ oslikava travnička čarši-
ja koja u svojim iracionalnim i iznenadnim ciklusima haosa i nasilja reproducira
prirodu sistema koji se održava na pogonu potisnutih strahova, trpljenja i
patnji. U svojoj prepuštenosti nekontroliranim stanjima straha, panike, ludila i
bijesa, čaršija opisuje iskustva povijesno-političke provincije bez moći djelova-
nja i odlučivanja. Smještajući svoje cikluse aktivnosti između otvaranja i
zatvaranja, travnička čaršija postaje mizanscena povijesnih nužnosti koji pre-
sijecaju njen prostor i određuju je (postavljaju) između krajnjih mogućnosti
života: re-produkcije određenog životnog poretka s jedne strane, i invazivnih
destrukcija s druge. Polarnost u biću čaršijskog života, njenih mogućnosti i sta-
nja, Andrić uspijeva predstaviti u konkurentskim likovima konzulskih supru-
ga. U liku nepokolebljivo istrajne gospođe Davil koja uživa simpatije Travniča-
na, i bespogovorno prihvata svoju sudbinu – ogleda se istovjetna sposobnost
čaršije da preživljava i podnosi različite nedaće, nerijetko se fanatično prepuš-
tajući matici vremena. Ana-Marija, opet, svojim nerijetkim izlivima bijesa,
iznenadnim pobunama i stanjima površne i privremene zanesenosti, opsjednu-
tosti – reprezentirala bi identičnu prirodu eruptivnog bića travničke čaršije.
Raskol u tijelu čaršije svjedoči o krizi identiteta, o nedostajućem principu inte-
gracije i harmonizacije rasutih i oprečnih energija. I tu se u prvi plan promiče
pitanje uspostavljanja ravni integracije i uvezivanja ovako narativno raslojenih
prostora, sudbina, ideologija, likova?

Raznolike sudbine koje zahvata TRAVNIČKA HRONIKA, od osmanskih vezira,
francuskog i austrijskog konzula, pojedinaca vezanih za vladajuće strukture,
travničke čaršije, fratara i dr., doprinose predstavi dezintegrirane realnosti
koja u tkivu granice i susreta potražuje usaglašavajući prostor (naraciju)

² Hanna Arendt u svojoj knjizi *O NASILJU* podsjeća upravo na tu obrnutu proporcio-
nalnost nasilja i moći tvrdeći da se nasilje javlja tamo gdje je moć ugrožena (Arendt
2002: 62).

osmišljenja. Koncept hronike kao prostora zahvaćenog u vremenu, postaje idealan okvir za propitivanje poretka izloženog višestrukim utjecajima. Na jednoj strani je visoka diplomatija koja odmjerava mogućnosti svjetskih sila u prostoru bosanske provincije, na drugoj strani je lokalna zajednica u kompleksu vlastitih podjela i razlika koje bivaju svedene na djelovanje lokalne političke elite koju predstavljaju begovi kao legitimno plemstvo, religijski uglednici poput fratara i vladika na drugoj strani, i naravno čaršija u svojoj realnosti neuređene mase. Između tih udaljenih i uzajamno otuđenih realiteta, odvija se priča o integraciji lokalne zajednice modernom evropskom poretku i svijetu građanskih vrijednosti. Kako, dakle urediti tu heterogenu zajednicu kada se njene mogućnosti razgranavaju u sudbinama pojedinaca poput Muse pjevača, raspuštenih i besposlenih begovskih sinova, ljekara Kolonje, Rote itd. Ni jedan partikularni entitet ne nudi harmonizaciju vrlina i vrijednosti, naprotiv, svi su zakočeni – unesrećeni u svojoj egzistenciji. Nameće se pitanje zašto Andrić gradi baš ovakvu sliku prošlosti, zašto se vraća u period koji u sumama svojih procesa ostavlja sumornu sliku bezizlaza, konfliktnosti, straha i nasilja? U njegovoj reviziji povijesti nema naracije o „zlatnom dobu“ koja uokviruje nacionalni narativ i daje mu potporu. Naprotiv, Andrićeva priča o prošlosti okuplja iskustva dezintegriranosti, perifernosti, izmanipuliranosti i političke kratkovidnosti. Na postavljeno pitanje moguće je odgovoriti pretpostavkom da aranžmanom hronike koja travničku kotlinu zahvata u realitetu političke nestabilnosti, društvene dezorijentiranosti, egzistencijalne kompleksnosti i socijalne disharmonije, roman želi intervenirati u potencijalne programe nacionalne stabilizacije, i shodno tome – polučiti otrežnjujući efekat. U odgovornosti spram datuma koji potpisuje završni pasus romana, dakle, rata, destrukcije, istrebljenja, ksenofobije i haosa fašizma – naglašava se nužnost djelovanja koje neće biti proizvod monoplnih, hegemonih politika, etnocentrizma i htonske zabitosti u tradicije. Stavimo li na stranu šire povijesne procese komprimirane u imperijalnim težnjama i tranziciji iz anahronih, feudalno-apsolutističkih poredaka vlasti i poredaka koji se ustrojavaju u revolucionarnom pogonu evropskih povijesti, nas ovdje prvenstveno zanima lokalni prostor.

Bosanski begovi i travnička čaršija su dvije strane jedne te iste priče o zasnivanju lokalnog identiteta. Dok čaršija grca u grotlu sudaranja, uzajamnih razlika i prijepora, te kao takva destabilizira vlastite mogućnosti političke, socijalne i ekonomske ravnoteže, travnički begovi se izuzimaju iz tih procesa. Superpozicionirani nad čaršijom u ekskluzivitetu „sofe“ i klase koja nasljeđuje privilegije posjedovanja – begovi potvrđuju činjenicu da raskol u tijelu zajednice, između ostalog, nastaje i kao produkt retrogradnih feudalnih politika koje su doprinijele socijalno-klasnom raslojavanju. Njihova izdvojenost na „sofi“ simbolički opisuje dimenzije povijesti kao istosti koja se, shodno prijetnjama stranog i alteritetnog, snažnije integrira u svoje endogeno biće te implodira u tkivu vlastite samoživosti do apovijesnog (anahronog) organizma kojeg na kra-

ju romana reprezentira, ostarjeli tromi beg Teskeredžić. Istovjetan negativni princip izdvajanja, napajanja u vlastitoj supstanciji demonstriraju početni pasusi romana u kojima se begovski elitizam i gospodstvo odražava u predstavama Travničana o vlastitoj izuzetnosti:

Njihova gordost nema ničeg zajedničkog sa naiivnom nadmenošću obogaćenih seljaka i sitnih kasablija koji se, zadovoljni sami sobom, vidno prse i glasno hvale. Njihova gordost je, naprotiv, sva unutarnja; više jedno teško nasleđe i mučna obaveza prema sebi, svojoj porodici i varoši, upravo prema visokoj, gardoj i nedostižnoj predstavi koju oni imaju o sebi samima i o svojoj varoši (TRAVNIČKA HRONIKA, 17).

Naspram organskih koncepcija integracije i izuzimanja drugačijeg, stoji romaneskni prostor heterogenosti i u njemu niz graničnih situacija susretanja i miješanja koje posreduju pitanje odgovornosti usljed takve otvorenosti. A upravo se u posredovanju pitanja ljudske slobode i uravnotežujućeg smisla odvija scenarij etičkog. Istovremeno se otvara pitanje funkcioniranja kulture bazirane na tradicijama endogene homogenizacije, kulture „nasukane“ unutar kolektivne povijesti trpljenja i podnošenja. Priča o Musi pjevaču, prevarenom koljenoviću koji gubi sve osim pjesme, primjer je na kojem se pokazuje i dokazuje neplodnost kolektivističko-patrijarhalnih institucija u kojim se obnavlja i održava tek biće kolektiva, dok pojedinac i njegov život nemaju cijene. S druge strane, svijeća koja svijetli na Abdulah-pašinom mezaru simbolizira mogućnost lociranja i orijentiranja pojedinca u prostoru suživota sa različitim i drugačijim, osobito što stanovnici travničke kotline već koegzistiraju u istovjetnoj realnosti unesrećenosti i podnošenja terora. Isto svjetlo je i francuski konzul dva puta prepoznao kao orijentir vlastitog smisla: prvi put, na početku svoje misije u Travniku, nalazeći da je svjetlo pašine svijeće simbol identičan njegovoj misiji agenta prosvjećujuće zapadnjačke kulture; drugi put na koncu boravka u Travniku kada sumnje i kolebanja sve više ispunjavaju njegovo biće, raspolučeno između društvene funkcije i porodičnog života, i kada svjetlo svijeće gubi simbolički oreol smisla, postajući izraz puke ljudske potrebe da se život olakša i unaprijedi činom brige za drugog.

Prvi put: Stojeći kraj prozora, u očekivanju potpunog mraka, mladić i konzul su često razgovarali o toj „večnoj svetlosti“ i tome paši na čiju su sveću bili navikli kao na nešto stalno i dobro poznato (TRAVNIČKA HRONIKA, 150).

Drugi put: Dabome, ovo malo plamena nije mnogo ni sigurno i, verovatno, neće do kraja dotrajati, ali je sve što se može: jednu tačku mračne i studene zemlje trajno osvetliti. A to znači ozariti, pa makar i samo jednim zračkom, sve oči koje ikada tuda prođu (TRAVNIČKA HRONIKA, 497).

Davilovo službovanje na liniji ideje da je povijest trijumf izuzetnosti prekodirano je u stanje rezigniranosti i klonutosti. Stoga, nije slučajno što se, kako hronika ide svom kraju, njegova sjećanja sve više vezuju za nasilje i zločin upisan u sisteme koje je podržavao, donoseći spoznaju da se gotovo svaki pojedini-

nac, bez obzira na pripadnost ovoj ili onoj opciji, nalazi u istoj struji postajanja žrtvom asimilirajuće povijesti.

U Davilu, dakle, postupno zamire mit o vinovniku povijesti slave i uspjeha, koliko se u liku njegovog saradnika, mlađanog Defosea otvara mogućnost preispitivanja prosvjetiteljskog koncepta modernizacije. Prvi put kada posmatra svijet Davil vidi odraz svoje misije donositelja progressa u mračnu travničku usjeklinu. No, na kraju, kada se njegovo „stolovanje“ u Travniku preobražava u svijest o potrošenosti, umoru, besmislu – svijeta mu se otkriva u jasnoći nastojanja ljudskog htijenja da se vrijednost čovjeka, u konačnici, nalazi u njemu samome u njegovom činjenju, u etičkim dimenzijama njegovog odnosa prema drugom. Davil je kao lik i razvijen na osnovu tog sistema prepoznavanja. Jer, s početka on je puka reprodukcija sistema, svaka njegova misao, svaki čin je opisan i artikuliran na pozadini njegovog sravnjivanja sa sistemom i odgovornosti prema njemu. No, kako se izravnije upliće u procese života travničke kotline koja ga „zaskače“ kompleksnostima i proturječnostima jednog kulturno/etnički/religijski živopisnog prostora, njegov lik zadobiva punokrvnije karakterizacije stvarno raslojenog (porodičnog, emotivnog, zbunjenog, preplašenog, šokiranog) čovjeka. S druge strane, Defose je lik ideja, u njemu je predstavljen entuzijazam generacije Evropljana koja se porađa na tekovinama Revolucije, u sjeni trijumfa i pobjede. U razlici između Defosea i Davila nije predočen samo generacijski jaz nego su reprezentirane dvije krajnosti, dva lica jedne te iste uprave: jedno je privlačno lice otvorenosti iza kojeg stoje ideologije prosvjeđujućeg i emancipirajućeg carstva modernosti, a drugo je lice – naličje sistema moći i njegovih praksi vladanja i upravljanja. Za razliku od aristokratizirane uprave koja na lokalno stanovništvo gleda isključivošću predrasuda o divljini drugosti, Defose čini korak dalje i hladno distanciranje prvih preobražava u entuzijastičku misiju naučne i pedagoške prakse ispitivanja, razumijevanja i educiranja tog svijeta drugosti. Defose nosi i obilježja jedne generacije koja se trošila na istovjetnom pogonu kao i ideja koju je donijela, a to je pogon racionalizacije antagonizama na bazi vjere u univerzalne vrijednosti. Ilustrativan je u tom pogledu njegov susret sa lijepom Jelkom, koji okončava u porazu Defoseovih očekivanja. Njegova šokiranost djevojčinim iznenadnim spuštanjem na koljena u stav žrtve koja moli milost jednaka je šokantnosti spoznaje da je prostor na koji prenosi svoj prosvjetiteljski entuzijazam kompleksan, te u toj kompleksnosti udaljen i otuđen od njegove misije koja, uprkos privlačnosti otvorene mladičke prirode, ne može potisnuti istinu o asimetrijama povijesno-kulturnog zasnivanja evropskih prostora. Jelka u klečećem stavu reprezentira antagonizam dva svijeta i različitost njihovih pozicija, oprirođenih u procesima poretka moći. Stoga Defoseov potonji angažman u Travniku sve više zadobiva oblik otvorene polemike sa autoritetima koji održavaju status lokalne provincijalnosti, izoliranosti, pasivizma i unutarnje konfliktnosti:

Otkako sam došao u Bosnu, ja se pitam kako da vi, fratrici, koji ste videli sveta i učili škole, koji ste u suštini dobri ljudi, istinski altruisti, ne vidite šire i slobodnije, ne shvatate zahteve vremena i ne osetite potrebu da čovek priđe čoveku, kao takav, da zajednički potraže dostojniji i zdraviji način života (TRAVNIČKA HRONIKA, 371).

Konačno, Defoseovo izmještanje iz kotline obuzete drasticitetom povijesnog ludila, objašnjivo je atrofijom misije koju je nosio, i čiju mu jednodimenzionalnost i nedostatnost tumači „ilirski doktor“ Kolonja, čovjek koji je u svom biću objedinio ponešto i od jednog (hrišćanskog Zapada) i od drugog svijeta (hrišćanskog Istoka), živeći u trećem svijetu u *koji se sleglo sve prokletstvo usled podjeljenosti zemlje na dva sveta* (TRAVNIČKA HRONIKA, 330). Svi se ti odnosi, nanižane opće i intimne povijesti, likovi i sudbine naposljetku dovode na razinu onoga što ih sve u njihovoj ukorijenjenosti u povijesni poredak karakterizira, a to je gubitak mira i slobode. Epilog i njegov konačan sud o kraju konzulskih vremena istodobno je simboličko zatvaranje kruga jednog potrošenog/preživljenog iskustva povijesne isključenosti i tradicionalizma sa kojim je poistovijećena jedna generacija begova. Ako ćemo biti precizniji, njihovo predavanje povijesnoj nužnosti proporcionalno je realnosti podnošenja i trpljenja travničke čaršije, što u konačnoj računici ima vrijednost pasivnog, neadekvatnog odgovora na zahtjeve vremena. U istom kontekstu se može razumjeti i činjenica da trpljenje terora i nasilja prelazi u svojevrsnu regresiju i stagnaciju u životu travničkog stanovništva koje prvobitnu poziciju žrtve razvija u ekonomiju preživljavanja na rubu trgovinskih i drugih transakcija Napoleonove Evrope. Očito je da se u jazu smisla pomalja pitanje individualnog angažmana i etički odgovornog pojedinca u čijim bi se djelovanjima poništila pozicija žrtve i gubitnika.

Gradeći univerzum mnoštvenosti i umnožavanja koji, pak, svjedoči o prijeporu, diskontinuitetu i raskolu – roman ujedno projektuje prostor (čitaj naciju, kulturu) u istovjetnom stanju dezintegriranosti i rasula koji, stoga, potrebuje energiju interakcije, povezujuću opnu posredstvom koje će biti moguće uvezati buduće scenarije smisla. Princip te realnosti je princip suočavanja, djelovanja, komunikacije: njega u svom biću nose granični subjekti poput ljekara Kolonje i tumača Rote, a koji uspijevaju internalizirati drugost vremena/prostora/pojedinca. Kolonja je hibrid, mješanac, čovjek granice nesvodiv na domene opredjeljenja i pripadnosti. On posjeduje vještinu i „oko“ da prepozna pragmatičnu estetiku Jeni džamije koja u svojoj prilagodbi i adaptaciji oporedmećuje ideju života u koegzistenciji razlika.

Vi razumete, sve je to jedno u drugom, povezano, a samo naoko izgleda izgubljeno i zaboravljeno, rastureno, bez plana. Sve to ide, i ne sluteći, ka jednoj meti, kao konvergentni zraci dalekom, nepoznatom žarištu (TRAVNIČKA HRONIKA, 333).

Rota je, u želji da pobjegne od prošlosti i bijede svog porijekla, težio integraciji u neki viši, drugačiji poredak samodokazivanja i identifikacije. I jedan i drugi utjelovljuju primjere hibridnog, heterogenog bića u organizmu endogenih zajednica. Također i jedan i drugi okončavaju kao žrtve negativnih politika

koje održavaju organske koncepcije jedinstva, zanemarujući istinu o razlikama i specifičnostima entiteta koji se ugrađuju u realnost određenog zajedništva. Stradanje ovih pojedinaca ukazuje na odsustvo zajednice (institucije) koja bi udomila identitet sopstva kao drugosti (Ricoeur)³. Mogućnosti takve zajednice artikulirana je riječima Jevreja Salomona Atijasa koje, između ostalog, izražavaju čežnju njegovog naroda za *boljim svetom, svetom reda i čovečnosti u kome se pravo ide, mirno gleda i otvoreno govori* (Andrić 1977: 523).

Pre više od tri stotine godina digao nas je iz naše otadžbine, jedinstvene Andaluzije, strašni, bezumni bratoubilački vihor, koji i danas ne možemo da shvatimo, i koji ni do danas nije sebe shvatio, razbacao nas svuda po svetu i načinio od nas prosjake kojima ni zlato ne pomaže [...] Davno smo krenuli i teško smo putovali i nesrećno smo pali i zaustavili se na ovom mestu, i zato nismo više ni senka onoga što smo bili [...] Tako smo sačuvali veru zbog koje smo morali da napustimo svoju lepu zemlju, ali izgubili gotovo sve ostalo (TRAVNIČKA HRONIKA, 522–523).

Ovdje se, dakle, esencijalizirani elementi identiteta i oblici organske kohezije dovode u vezu sa negativnim iskustvom ljudske unesrećenosti i disolucije. Istodobno se u žudnji za domovinom kao odsutnim faktorom uravnoteženja i harmonizacije, projektuje ideja zajednice koja u konsenzusu ciljeva i interesa prerasta dogme unifikacije. Na mjestu te analogije mogla bi se uspostaviti druga, koja govori u prilog tezi da roman mogućnost uravnoteženog susreta razlika i drugosti vidi u modelu kulture koja osigurava prožimanje i interakciju, uzme li za primjer Jeni džamiju, odnosno, crkvu Svete Katarine, odnosno, svetište boga Mitre. Dakle, susret drugačijeg (u vjerskom, kulturološkom ili ideološkom smislu) ne mora voditi krajnostima apatrida (Rota) ili prozelitizma (Kolonja), naravno ukoliko je ugrađen u zajednicu koja obuhvata taj fluks razlika. Realnost pojedinca koji živi u travničkoj kotlini, čiji život obrazuju različiti povijesni, politički, kulturni, socijalni procesi, takva je da legitimitet njegovoj egzistenciji može pružiti vladajući model koji tu hibridnost uzima u obzir. S druge strane, podloga na kojoj se očitava stradanje pojedinaca jeste podloga integralističkih politika koje u ime koherencije i jedinstva, manipuliraju vrijednostima i mogućnostima pojedinačnog života.

Još jedan fenomen ovog romanesknog svijeta je znakovit, a to je neuspjeh prijateljstva. Uzmimo za primjer Davila koji silno žudi za prijateljem, ali se u realnosti konkurencije, političkih intriga i diplomatskih distanci koje određuju

³ Ricoeur zastupa tezu da je činjenje u svrhu dobra moguće tek pod uslovom djelovanja određenih institucija. U tom pogledu on sretno prisajedinjuje utilitaristički i deontološki moralni koncept, zagovarajući slobodno djelovanje jedinke, koje neće biti žrtvovano sveopćem interesu, a opet će kao model biti izglasano i oblikovano na osnovama procedulane istine i konsenzusa. „Etičkim usmjerenjem nazivamo usmjerenje prema 'dobrom životu' sa drugim i za drugog u pravednim institucijama“ (Riker 2004: 180).

odnose spram drugog permanentno izoštravaju instinkti straha i nepovjerenja koji priječe put prijateljstvu. U pitanju su, zapravo, ograde društva moderne diplomatije u kojoj se na mjestu žrtvovane prisnosti, koegzistencije i prijateljstva razmjenjuju predmeti – simboličke zamjene za ono što se u pozadini tog odnosa doista žrtvuje, oduzima i otima. Neuspjeh prijateljstva, protumačenog u aristotelovskom smislu približavanja drugom, ujedno je neuspjeh sistema koji na mjesto kooperacije, koegzistencije i brige za drugog smješta nadzor, kontrolu, korist i dominaciju. Antički model prijateljstva odgovarao bi širem nivou udruživanja u zajednicu koja je djelatna prema dobru onog drugog, a svoje interese artikulira upravo preko tog etičkog zahtjeva. Neuspjeh prijateljstva u Andrićevom romanu mogao bi se rastumačiti upravo u kontekstu neuspjeha politika koje kreiraju život travničke kotline, počivajući na modelima dominacije i pobjedničkog trijumfa. Taj odnos opisuje diplomatija darivanja i razmjenjivanja predmeta, a koji nisu ništa drugo no sredstva potcrtavanja premoći (veziri i konzuli), ili redimenzioniranja tih relacija (Davič i fon Miterer). Uzmimo za primjer vezira Ibrahim-pašu koji rado dijeli poklone, ali neće prihvatiti kočije koje mu šalje austrijski konzul jer prihvatanjem poklona ne želi priznati bilo kakvo odsustvo imanja i moći. Osmanska imperija u krajnosti feudalno-apsolutističkog sistema koji gubi moć, uzvraća obrnutom analogijom potenciranja moći i dominacije. Zapadnjački konzuli u svojim relacijama dramatiziraju konkurentne politike zapadnjačkih carstava što na baštini prosvjetiteljstva kroje nova carstva „poslovne špekulacije“ (Arendt). Do čega će dovesti taj univerzum modernizacije koji počiva na realnosti bespoštedne eksploatacije drugog i poništenju pojedinačne slobode – roman pokazuje datumom završetka hronike, a koji svjedoči pojavi fašističke diktature. Odgovornost prema drugom očituje se ujedno i kao odgovornost prema sebi i vlastitoj budućnosti. Sve likove ovog romana, manje-više, ujedinjuju iskustva ne-slobode, stradanja, nasilja, straha i na tim osnovama se, u jazu mogućih konsenzusa između rasijanih energija preživljavanja, gradi predstava o grupnosti, uzajamnosti, zajedništvu. Na istoj osnovi se travnički begovi postupno integriraju u dramatični prostor preživljavanja travničke čaršije, jer se njihova supremna pozicija prvaka gubi u totalitetu nasilja koje zahvata i njihovu klasu, te i oni bivaju spušteni u istovjetnu ravan stradanja i trpljenja koje podnosi travnička čaršija. Dakle, svijest o pripadnosti široj grupi interesa, omogućava koheziju na osnovama solidarnosti koja kohabitira sa etičkim pozicijama „spremnosti da se svatko uživi u položaj drugoga, i da u određenoj mjeri pomaže drugome“ (Cerutti 2006: 28). Jedinstvo u interesu je u osnovi zapadnjačkog poimanja zajedništva kojem prethodi ideja „patrije“ kao zajednice „zakona i institucija u kojoj vlada jedinstvena politička volja“ (Smit 2010: 24). Uzmemo li za primjer takvu definiciju jedinstva i političke stabilnosti, travnička kotlina raslojena u interesima i otuđena u entropičnom biću kolektiviteta, odijeljena etničkim i klasnim razlikama reprezentira zajednicu u stanju krize identiteta. Međutim, u romanu se javlja struktura koja svojim primjerom intervenira u kauzalitet jednog i jedinstvenog, a koja

donosi mogućnost „sretnog“ susreta drugog i drugačijeg. Sve navedeno utjelovljuje fra Luka u primjeru pojedinca koji prelazi granice i dogme ksenofobnog svijeta. Fratar u potrebi da pomogne drugom poništava uspostavljene običaje unisone koherencije – uspijeva ostvariti produktivan i smislen odnos sa drugim i drugačijim.

U svjetlu primisli o ugroženosti ljudske slobode kao slobode odgovornosti, odlučivanja, sopstvenosti, ljudskosti – Andrić se vraća u prošlost, fabulira svijet opterećen razlikama zapreten mrežama nepovjerenja, straha, teretom patnje i terora, nesposoban da „stvari okvir ili horizont unutar koga stvari mogu da steknu postojani značaj“ (Tejlor 2008: 50). Većina likova ovog romana povezana je upravo na toj liniji bivanja i postajanja žrtvom koja se u ovom romanu oblikuje u prostoru povijesti kao sistema koji počiva na bipolarnom pogonu trijumfa i poraza. I ta ista povijest koja pretendira na ulogu nosioca napretka i emancipacije ovdje se zaodijeva u simboliku kruga i kruženja jednog te istog vremena, a to je vrijeme nasilja i stradanja. Epilog u završnici travničkog dešavanja ipak obrazuje i drugu mogućnost koja se ogledava u činjenici da su neprikosnoveni autoriteti ipak načeti dinamikom vremena i da apsolutnost njihovih nazora biva razgrađena (beg Teskeredžić). Na kraju, jasno je da nema entiteta koji bi u svojoj kulturnoj, vjerskoj ili klasnoj ekskluzivnosti izbjegao haosu neuravnoteženih i asimetričnih koncepcija društva. Ne postoji nijedna druga mogućnost da se izuzme iz nesreće koju donose hegemoni politike moći i jednoobrazni modeli društva – nego da se odgovori na poziv drugog koji dolazi iz budućnosti. U Andrićevom romanu, taj poziv je upućen na kraju priče o travničkoj kotlini (1942) i nosi opomenu zbog zaborava i zanemarivanja realnosti stradanja, nesreće i gubitka. Roman „kritičkim“ vraćanjem na prošlost vezirskog grada kao politički specifične sredine, intervenira u prošlost jugoslovenskog integralističkog nacionalizma, koji je u svojim krizama sličan travničkoj čaršiji, koliko je destabiliziran upravo u nemogućnosti da „patriju“ prepozna, obuhvati i definira u realnosti njene etničke, društvene i kulturne heterogenosti.

Izvor

Andrić 1977: Andrić, Ivo. *Travnička hronika*. Sarajevo.

Literatura

Arent 2002: Arendt, Hana. *O nasilju*. Beograd.

Cerutti 2006: Cerutti, Furio. Identitet i politika. In: Cerutti, Furio (ur.). *Identitet i politika*. Zagreb. S. 23–65.

Kordić 2011: Kordić, Radoman. *Etika književnosti*. Beograd.

Riker 2004: Riker, Pol. *Sopstvo kao drugi*. Beograd.

Smit 2010: Smit, Antoni. *Nacionalni identitet*. Beograd.

Tejlor 2008: Tejlor, Čarls. *Izvori sopstva /Stvaranje modernog identiteta*. Novi Sad.

Mevlida Đuvic (Gračanica)

**The Collision of Worlds and the Ethics of narration
in Ivo Andrić's TRAVNIK CHRONICLE**

This paper examines the possible meanings of chronicle novels which, in concepts of time and space, consolidate the complex cultural, political and historical relations of the bordering world, on the level of the postulate on the pragmatic (ethic) dimensions of narrative adjustment. With the thesis that narration without a viewpoint does not exist, that the mode of symbolic formation of a story simultaneously forms the mode of relating to the real one (and its symbolic potentials) – key aspects of Andrić's prose are being read and interpreted here: the collision of worlds and their ideological concepts, culture and cultural gaps, identity/ies, schism etc.

Mevlida Đuvic
Univerzitet u Tuzli
Filozofski fakultet
Muharema Fizovića-Fiska
75 000 Tuzla

Privat: Riječka 46
75 320 Gračanica
Bosna i Hercegovina
++ 387 35 702 542
mevlida.djuvic@bih.net.ba

Наташа Глишић (Бањалука)

Сусрети култура или интеркултурни неспоразуми

Разноликост језика, вредносних оријентира, норми понашања, културних, религијских, идеолошких и родних образаца погодно су тло за интеркултурне забуне, заблуде и неспоразуме, често драматичне, а понекад и трагичне.

Сусрет два света у хроници о везирском граду илуструје прича о француском позоришту. Андрићева интертекстуална релација са Расиновом класицистичком трагедијом БАЈАЗИТ потцртава судар различитих концепција и културних образаца. Избор позоришног дела са турским мотивом код турског великодостојника изазива грохотан смех и продубљује неразумевање чак и међу двојицом најдобронамернијих представника сопствених народа.

Свака врста колективног и друштвеног живота представља и театрализује своје делатности. Улоге се институционализују, а друштво, град или држава бивају драматизовани. Све постаје позорница: венчања, сахране, политика, суђења, верски обреди, извршења смртне казне. Дакле, позориште је свуда око нас: од поља забаве, образовања, свечаних церемонија, протокола влада, процеса у судници, преко спектакла савремених гледијатора у спортским аренама и на стадионима, све до суровог позоришта какво је рат. Кроз све ове, као и многе друге облике, протеже се позоришни континуум. Театар није ограничен само на канон западноевропске драмске литературе. Он свој одраз проналази у многим сферама живота, повезујући се са другим дисциплинама, те постаје кључна метафора за промишљање економије, политике, рата, културе, језика, лепих уметности.

Написан у ратом захваћеном Београду 1942. године, Андрићев историјски роман ТРАВНИЧКА ХРОНИКА обухвата период од 1807. до 1814. године. У тих седам година, стицајем околности, тада главни град Босне – Травник, постао је позорница сукоба и противречности. У простору травничке тескобе сусрели су се различити интереси, цивилизације, светови, културе, језици, религије, и упоредо с тим – жеље, наде и стремљења обичних људи. На Травник и на целу Босну рефлектовала се бурна историја Европе тога доба. Укрстили су се утицаји великих светских центара моћи и националних историја: реформе султана Селима III из Цариграда, Наполеонови европски ратови и Први српски устанак под вођством Карађорђа у суседној Србији. Травник постаје позорница на којој се одигравају дипломатске игре са великим бројем ликова, који се смењују играјући своје добро увежбане уло-

ге, у духу Шекспирових стихова: *Ћде људи и жене љлуме! свак се ѿу ѿјави и оде, одљуми*. Актери овог романа јесу: везири, конзули, њихове жене, лекари, војници, трговци, травнички Турци и раја.

Протагониста је конзул Жан-Баптист Етјен Давил, Француз који је са седамнаест година из родног места на морској обали на северу Француске кренуо у свет *шражећи од чећа да живи и како да се ѿрослави*. Учесник у Француској револуцији, са искуством новинара МОНИТОРА, добровољца у рату у Шпанији и чиновника Министарства иностраних послова са дипломатском службом у Немачкој и Италији, овај службеник француске владе добио је задатак да отвори конзулат у Травнику. Ступивши на сцену у тренутку кад је *царска шабла на ѿраницама ѿсрнула*, а Босна постала *разѿрађена земља*, Жан Давил упознаје земљу, обичаје, Травничане и остале странце који у дипломатским мисијама својих земаља деле босанску стварност. Доласком француског конзула у Травник почиње драма сусрета Запада и Истока. Био је то судар западног човека просветитељског духа и нереализованих поетских склоности са источњачким менталитетом, обичајима, храном, притворношћу, климом, суровим условима живота и неповерљивим становништвом нерасположеним према странцима.

Интеркултурна комуникација, по правилу, не представља никакве хармоничне процесе који се одвијају између пошиљаоца поруке и њеног примаоца. Разноликост језика, вредносних оријентира, норми, културних образаца, амалгам различитих нација, средине и услова опстанка учинила је од сваког појединца опрезног и често дубоко несрећног и потиштеног човека. Уз сву интеркултурну комуникацију, у позадини се одвија снажна дипломатско-политичко-обавештајна делатност сваког од званичних актера травничке сцене, укључујући и посреднике у комуникацији – преводиоце.

Ипак, у тој тешкој и *бесѿујној земљи*, у којој ће пуних осам година *иѿрашћи разне сцене, једне шешке и неблаѿодарне улоје*, Жан Давил је у једном турском везиру пронашао сабеседника – уточиште од чамотиње и *босанске шишине*.

Искрени обожавалац Наполеона, поданик турског султана Селима III који је реформама требало да Отоманску царевину преуреди по условима савременог европског живота, Мехмед-паша је до последњег тренутка остао доследан свом франкофилству.

Сцена првог сусрета конзула и везира класична је протоколарна дипломатска церемонија. Ипак, она је данима брижно припремана, до последњег детаља изрежирана и добро одглумљена, те представља театрализацију свакодневног живота и протоколарних посета.

Након једногодишњег познанства, дружења и разговора двојице представника великих сила, на маргини Отоманске империје, у босанској провинцији, том забаченом делу света, у Давиловом памћењу сачињен је моза-

ик пријатних сцена. Ипак, у Давилово сећање трајно се урезала управо она која је у њему изазвала nelaгодност и продубила јаз међу овом двојцом добронамерних људи. Управо та сцена је и предмет овог рада.

У функцији зближавања и позиционирања међуљудских односа, двојица дипломата користе трансфер идеја у култури. Будући да је желео што више знати о Француској, о француском начину живота и обичајима, у фокус Махмед-пашиних интересовања дошла је и тема француског позоришта. Овде су драмска књижевност и позориште представљени у функцији размене идеја, информација уметности и других аспеката културе међу народима ради подстицања међусобног разумевања. Мехмед-паша је хтео да чује нешто о позоришту, о темама и репертоару француских позоришта, пошто није имао прилику да види ту најстарију од свих уметности. Пресрећан због избора теме – култура као инструмент дипломатије, Давил је као и сваки поносни Француз могао да прича о просперитету сценских уметности у тој земљи с богатом и снажном позоришном традицијом. Могао је да говори о позоришту које више није било резервисано само за елиту него је у једном тренутку после Револуције отворило врата и обичној публици, о архитектури тих здања, о изгледу сале у облику потковице прихваћеном у читавој Европи и о илузији театарског чина. Могао је да тему својих разговора смести у сферу друштвене улоге позоришта и универзалности драмског стварања. Требало је човеку друге цивилизације приближити значај позоришта и глуме и пренети то колективно искуство театарског чина, које је често много шире од самог естетског доживљаја.

Следећи идеју осамнаестог столећа – да позориште представља највиши израз сваке цивилизације и да сваки човек, одакле год био, мора да у Корнеју и Расину пронађе слику свог живота и своје судбине – Давил, заробљен у сопствену патњу и чемер босанске врлети, добија импулс да на малој сцени Мехмед-пашине собе прочита неколико сцена. Француски дипломата руководио се етноцентризмом у чијој је подлози циљ да се европским сценским обрасцем изразе ситуације – или, како то Цветан Тодоров дефинише, неоправдано настојање да се вредности друштва коме припадамо уздигну на ниво универзалних вредности (Тодоров 1994: 19), чиме се занемарује аутентичност сваке културе понаособ. На том фону цивилизацијског и културолошког раскорака долази до интеркултурног неспоразума између конзула Давила и Мехмед-паше. Етноцентризам и културни образац заснован на различитим културним вредностима, османско тумачење историје и (не)схватање позоришта насупрот француском искуству вишевековне театарске империје и престонице драмске литературе и позоришта испречили су се као дискурс разграничења међу двојцом дипломата и пријатеља.

Поборник Боалове поетике и строгог класицистичког правца, Давил је неостварени писац, представник правила и ствараоачеве самодисциплине.

Преиспитујући своје песничко умеће планом о писању епа о Александру Великом, француски конзул, строгим придржавањем правила, формалистичким приступом и стваралачком самодисциплином настоји да надокнади недостатак инспирације. Јер, метод и знање нису довољни за потпуни стваралачки чин; главни састојак, а то је надахнуће – недостаје. У томе га разоткрива нико други него његов млађи колега и сународник Дефосе, који би у овој муклој земљи, у којој га све нагриза, требало да је његова подршка и спона са Француском. Иако су припадници исте културе, уз све пратеће тешкоће које су се увукле у њихов живот доласком у Босну ипак нису способни да превазиђу генерацијски јаз. Ту Андрић сукоб интеркултурне комуникације спушта на сукоб и неразумевање унутар исте етничке скупине, исте културе и истог цивилизацијског кода, а различитих генерација. Дефосе је двадесетчетворогодишњи младић, дете новог Царства, насупрот Давилу, који је ближе четрдесетим годинама, а с искуством Француске револуције.

Одвек је тако да се два нараштаја који се додирују и смењују најтеже поносе, и у сивари, најмање познају. Али многа од тих размимолажења и многи од тих сукоба између нараштаја почивају, као већина сукоба уошће, на несјоразуму (Андрић 1981: 95).

Веома је занимљиво посматрати везу Давила и Расина. После дуге славе током целог 18. века, Расин ће бити оспорен и одбачен као синоним за класицизам, нарочито од младих романтичарских нараштаја, али само оних који су противници поезије. Далеко од Француске, Давил је поред себе имао младог Дефосеа, који је унео нови дух неосетљивости према песничким вредностима класицизма. Ипак, Расинов стих почива на беспрекорном ритму и рационалистички израз остаје само на површини, а испод њега све је интуитивно и дубоко понире у подсвест. Од бројних Расинових дела, Давил нимало случајно бира БАЈАЗИТА. То је био покушај успостављања интеркултурне комуникације. Избор класицистичке трагедије са темом из отоманске историје требало је да омогући разумевање, прихватање и представљање културолошких вредности Француске у међународним оквирима.

Ова трагедија у пет чинова, писана у александринцу, премијерно је изведена 5. јануара 1672. године у паришком Отел де Бургоњу. Као песничка инспирација за БАЈАЗИТА Расину је послужио један догађај из савремене историје, који се одиграо тек тридесетак година пре него што га је узео за предмет своје трагедије, а о томе нас и он сам обавештава у предговору. Трагедија се не односи само на породичну сагу династије која је још увек имала моћ (тадашњи султан био је блиски Бајазитов нећак) него је тих година султан Отоманске империје био у дипломатској посети краљу Лују XIV. Том приликом поклонио му је стаблику кафе и представио то арапско пиће, које је убрзо постало топло задовољство за нешца не само Париза него и остатка света.

Није ли Андрић нашао аналогију и у овој културној дипломатији претходног/их столећа? Краљ Сунце, уз све своје недостатке, је волео уметност и позориште и био његов велики покровитељ. Више од седамдесет година је владао Француском, а за време његове владавине Француска је остварила престиж француског језика и културних достигнућа, те стога многи историчари сматрају доба „Великог монарха” европским примером просветитељске владавине. Европа се дивила Француској, њеној култури, храни, начину живота.

Луј XIV био је „највећи глумац на најплеменитијој позорници уз најодушевљенију публику“. Дворски живот у Версају, где је обична публика чекала у реду и плаћала улазнице да би посматрала краља док једе, по театралности је могла да се мери с позориштем Отел де Бургоњ (Грант 2006: 75).

Попут Есхилових ПЕРСИЈАНАЦА (472. г. п. н. е.), једине античке трагедије утемељене на истинитом историјском догађају – представљање пораза Перзијанаца у бици код Саламине 484. године п. н. е. – Расинов јунак извучен је из непосредне историје, те представља свет у коме нема ни митских хероја ни богова. БАЈАЗИТ је у тумачењима неких критичара, нпр. Лусијена Голдмана (Lucien Goldmann) одбачен као историјска драма и радије тумачен као права трагедија. За друге критичаре, попут Ролана Барта (Roland Barthes), БАЈАЗИТ представља идеалан трагички простор упркос чињеници да се радња дешава потпуно на историјском плану. Барт у својој студији РАСИНОВ ЧОВЕК разликује три врсте простора: први је Соба – простор у коме је моћ, судбина, место доношења одлука, пресуда; други део сцене је трагичко место Предсобље, вечни простор свих потчињености, простор у коме се чека; а између собе и предсобља налази се један трагички објекат који истовремено представља међу и размену. То су Врата. Врата могу бити и Завеса или зид који има уши. Предсобље је место-објекат са свих страна окружено. На тај начин Расинова позорница представља призор на два начина – у очима невидљивога и у очима гледаоца. Сарај у БАЈАЗИТУ има ту функцију (Барт 1979: 59).

Расин већ у предговору развија аспекте трагичке акције и савремене историје. У равни настајања драмског дела, у стваралачком поступку, а и у рецепцији гледалаца, скретање у новију историју у избору јунака и теме није умањило трагички аспект. Управо та географска, естетска и културолошка удаљеност у избору теме има исту функцију као и временска/историјска дистанца. Сложени однос јунака и заједнице јесте један од темељних садржаја трагедије, али и историјске драме. Ипак, у трагедији је појединачан у центру пишчеве пажње, док је заједница у другом плану, и она утиче на промену јунакове судбине.

У БАЈАЗИТУ су драмски јунаци у сталном сукобу. Радња се одвија у Константинопољу 1635. године. Пратимо сукоб султана Амурата (Мурат IV) и

великог везира Акомата, који користи одсуство свог господара да би подигао буну јањичара против њега. Амурат је кренуо у рат у Византију, а драма почиње Осминовим појављивањем који доноси вести о султану Амурату у тренутку повлачења са положаја опсаде Вавилона. Велики везир Акомат жели да искористи тај тренутак и охрабри јањичаре на побуну. Претходно је већ одбио да погуби Бајазита, како је султан наредио. Коначно, Акомат верује у љубав Бајазита и Роксане, султанове миљенице. Акомат подстакнут забринутошћу за сопствени положај на двору, планира да искористи Бајазита у завери да са престола истисне његовог брата сулатана Амурата. Бајазит је заљубљен у Аталиду, а љубав према Роксани само је начин да се домогне моћи и свргне брата с престола. Сукоб се развија и између Роксане, султанове жене, и Бајазита. Изражен је конфликт Роксане и Аталиде. Да би султан био збачен с престола, Роксана и Бајазит се споразумеју да се венчају и да заједнички узму власт. Роксана воли Бајазита, али он се оженио преко воље и заправо воли Аталиду. Упркос свим недаћама, султанов слуга Оркан доноси вест да је Амурат освојио Вавилон. Примивши ту вест и чувши, сасвим случајно, разговор Бајазита и Аталиде, и након доказа о Бајазитовој љубави према Аталиди, Роксана се одлучује на акцију. Она убија Бајазита, а Аталида, добивши сазнање о Бајазитовој смрти, извршава самоубиство.

У Андрићевом тексту сцена Давиловог покушаја да француско позориште приближи везиру изгледа овако:

Пошћо је њослужена кафа са чибуцима, сва њослућа се њовукла осим Давне који је имао да ѡреводи. Конзул је објаснио везиру, како је најбоље моћао шћћа је њозоришћће, како оно изгледа и у чему је загдаћак и смисао ѓлуме. Заћћим је њочео да чћћа сцену у којој је ѓвор о ѓјоме како Бајазитћ ѓоверава Амуратћћа на чување суљћћанији Роксани. Везир се намрћћћћо, али је слушао даље сувоћарни Давнинћ ѡревод и ѓаћћейћћчно конзулово чћћћање. Али кад је дошло до објашњена између суљћћаније и великоћ везира, Мехмед-ћаша је ѓрекинуо даље чћћћање, смејћћи се слаћћко и одмахујћћи рукоћ.

– Па шћј не зна шћћа ѓовори – рекао је везир сћроћо и ѓодруљћиво – оћћкако је свећћа и века нићћ је било нићћи моше бићћи да велики везир ућгада у харем и разћовара са суљћћанијамач.

Везир се заћћим још друћ смејао искрено и ѓласно, не кријућћи да је разочаран и да не разуме смисао ни вредностћ шћакве духовне забаве. И казивао је ѓо оћћворено, ѓоћћово ћрубо, са безобзирношћћу човека друће цивилизације (Андрић 1981: 173).

Пратећи радњу на нивоу садржаја, Мехмед-паша је сћроћо и ѓодруљћиво прекинуо читање, а потом се дуго смејао не налазећи смисао у таквој врсти духовне забаве, што је за француског конзула било непријатно и увредљиво искуство. Полазећи од прећутне ситуације да су културе и комуникацијски процеси међу представницима тих култура у равноправном положају, на конкретним примерима увиђају се јасне одлике етноцентризма. Интерактивни односи међу представницима различитих култура и

цивилизација, довели су до „дисфункционалних феномена“ (Ђордано 2001: 11), које треба избегавати, јер такви сусрети представљају неугодне и мучне тренутке. Мехмед-паша не само да није имао позоришно искуство него је и потпуно ускраћен за адекватан глумачки израз и уметничку интерпретацију снажних стихова, те рецепцију чина позоришне представе. Човека са западноевропским позоришним искуством погађа и сам облик сукоба који супротставља друштво и правила културе са законима природе, прекорачењима забрана и страстима којима јунаци робују. С друге стране, код припадника источне цивилизације она не изазивају исте емоције. Пратећи текст на нивоу садржаја и догађаја, очекујући историјску веродостојност поступака и структуре дела, познавалац отоманске историје и културолошких образаца и норми понашања бива разочаран. У рецепцијској равни Мехмед-паша се није идентификовао са јунаком, нити се бавио идеолошким премисама и унутрашњим преиспитивањем јунака, него је драму доживео интимно, као неозбиљну и непримерену. Уместо да је афирмисала културни идентитет и направила корак ка зближавању двојице људи преко најлепших примера уметничке комуникацијске размене, Давилова дипломатска активност проузроковала је више међуљудска разочарања осликана у вечном сукобу размишљања човека Истока и Запада, али и начинила много већи јаз и удаљавање источног човјека од драмске литературе и позоришне културе у међународним односима.

Имамо, имамо и ми њако разних дервиша и бојомољаца шћо рецијују звучне сћихове; ми им дајемо милосћину, али никад не ћомишљамо да их изједначимо са људима од посла и уљеда. Не, не, не разумем (Андрић 1981: 173).

У моменту Мехмед-пашиног тајног напуштања Травника, од свих епизода које су претходиле везировом одласку (а биле су ту бројне сплетке, двоструке игре, лицемерје) овај тренутак покушаја успостављања квалитетне интеркултурне комуникације испливао је неким чудним каналима конзулове подсвести. Наиме, везир је, уз помоћ добро обавештених извора и правовремених информација, предухитрио вест о смени и сам се, нечујно и тајно, повукао из Травника. Давил је због тих догађаја призвао у сећање *нежељени дипломатски промашај*, који је током времена од велике непријатности и nelaгоде постао само *пресећање на смешну сћитуацију*. Похрањен дубоко у личне претинце заборава, скривен од њега самог, али и од других, тај културолошки неуспех француског дипломате, склоног литератури и писању, васкрсао је потпуно неочекивано.

Андрић је, нимало случајно, узевши дело с турским мотивом из богатог Расиновог позоришног репертоара, као добар познавалац класичне драматургије, још једном унутар текста приказао судар различитих концепција и нагласио интеркултурне неспоразуме и међу оним њеним најдобрамернијим представницима.

Извор

Андрић 1981: Андрић, Иво. *Травничка хроника*. Сабрана дела Иве Андрића (књига друга). Београд – Загреб – Сарајево – Љубљана – Скопље – Титоград.

Литература

Bart 1979: Bart, Rolan. Rasinov čovek. In: *Književnost. Mitologija. Semiologija*. Beograd: Nolit.

Goldman 1964: Goldmann, Lucien. *The Hidden God: A Study of Tragic Vision the Pense es of Pascal and the Tragedies of Racine*. New York: Humanities Press.

Грант 2006: Грант, Нил. *Историја њозоришћа*. Београд: Завод за уџбенике.

Ђордано 2001: Ђордано, Кристијан. *Ogledi o interkulturnoj komunikaciji*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Nye 2004: Nye, J. S. *Soft Power: The Means to Success In World Politics*. New York: Public Affairs.

Racine 1963: Racine, Jean. *Bajazet*. Paris. Librairie A. Hatier.

Todorov 1994: Todorov, Cvetan. *Mi i drugi*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Zec 1994: Zec, Petar. *Andrićev teatar senki*. Beograd: Rad.

Nataša Glišić (Banja Luka)

Begegnungen von Kulturen oder internationale Missverständnisse

Die Vielfalt an Sprachen, Grundwerten und Verhaltensregeln sowie kulturelle, religiöse, ideologische und/oder geschlechtsspezifische Muster können dazu angetan sein, mitunter erhebliche interkulturelle Verwirrungen, Vorurteile und Missverständnisse hervorzurufen.

Im Roman *Wesire und Konsuln* wird die Begegnung zwischen zwei Welten unter anderem anhand einer Erzählung aus der Welt des französischen Theaters illustriert. Andrićs intertextuelle Bezugnahme auf die klassizistische Tragödie *Bajazet* von Jean Racine unterstreicht den Zusammenprall verschiedener Konzepte und Kulturmuster. Das Theaterstück mit türkischen Motiven ruft beim osmanischen Würdenträger schallendes Gelächter hervor und trägt auch bei den beiden wohlgesinnten Vertretern ihrer jeweiligen Völker zur Vertiefung der vorherrschenden Missverständnisse bei. Auf diese Weise entstehen vor dem Hintergrund einer zivilisatorischen und kulturologischen Lücke zwischen Konsul Daville und Mehmed Paša interkulturelle Missverständnisse, wobei sich das auf verschiedenen Kulturwerten beruhende Kulturmuster zu einem Dis-

kurs über die Abgrenzung zwischen den beiden Diplomaten und Freunden ausweitet. Weiter verortet Andrić den Kommunikationskonflikt auch in einem Missverständnis innerhalb einer ethnischen Gruppe (Des Fossés und Daville), einer Kultur und eines zivilisatorischen Codes, indem nunmehr auch Generationskonflikte zum Tragen kommen. Es mutet nicht zufällig an, dass Andrić aus dem reichen Theaterrepertoire von Racine ausgerechnet ein osmanisches Motiv wählte, wobei er als profunder Kenner der klassischen Dramaturgie das Aufeinandertreffen verschiedener Konzepte illustrierte und die interkulturellen Missverständnisse hervorhob.

Nataša Glišić (Banjaluka)

Meeting of cultures or inter-cultural misunderstandings

Diversity of languages, value systems, codes of conduct, cultural, ideological and gender patterns are a rich field for intercultural confusions, misconceptions and misunderstandings, often dramatic, and sometimes even tragic.

The meeting of two worlds in a chronicle about a vizier's town illustrates a story about French theatre. Andrić's intertextual relation with Racine's classical tragedy *Bajazet*, underlines the clash of different conceptions and cultural patterns. Selection of a theatrical play with Turkish motive provokes belly laughter of the Turkish official, deepening misunderstanding even between two most benevolent representatives of their peoples. Such voice creates civilisational and cultural discrepancy leading to intercultural misunderstanding between consul Davil and Mehmed-pasha, in which, cultural pattern based on different cultural values, stands in the way as a dividing discourse between the two diplomats and friends. Andrić levels this cultural and communicational conflict with misunderstanding within the same ethnic group (Defose and Davil), same culture and same civilisational code, but different generations. Not by chance, Andrić, a good connoisseur of classical drama, has once more, by taking a play with Turkish motive from Racine's rich theatrical repertoire, presented within a text a clash between different conceptions and thus stressed intercultural misunderstandings between its most benevolent representatives.

Наташа Глишић
Универзитет у Бањалуци
Академија умјетности
78 000 Бањалука
Република Српска
Босна и Херцеговина
natasha@blic.net

Irina Ivanova (Moskva)

Neke osobine travničkog mentaliteta (prema romanu Ive Andrića TRAVNIČKA HRONIKA)

Analiza je posvećena posebnom mentalitetu stanovnika Travnika, prestonice Bosanskog pašaluka, kako ga predstavlja u svom romanu Ivo Andrić. Iz teksta romana se saznaje da Travničane odlikuje naročito osećanje gordosti i svest o svojoj izuzetnosti. U radu je izvršen pokušaj da se nađu uzroci takve predstave o sopstvenoj posebnosti. Iako se grad nalazi pod planinama, teško je pristupačan, izolovan, to je sedište vezira, namesnika poglavara ogromne carevine. Travnik je izrazito provincijalan grad, o čemu svedoči neprijateljski odnos njegovih stanovnika prema celom svetu, svi su za njih opasni tuđinci (tu spadaju i Osmanlije, pa i sami veziri). Geografski položaj ovog grada i pogled na svet njegovih stanovnika ne dozvoljavaju da Travnik vrši određene funkcije jedne prestonice. Specifičnost položaja tog grada dolazi do izražaja u svesti njegovih stanovnika.

Na prvim stranicama romana Ive Andrić govori o nekim osobinama koje odlikuju sve Travničane. Autor to daje kao zagonetku i nigde direktno ne formuliše tačan odgovor, nego je on sadržan u tekstu celog romana. Pisac kaže da je svim stanovnicima ovog grada zajedničko osećanje neobične gordosti i ubeđenja da su oni drugačiji od ostalog sveta. Pri tome koristi takve izraze kao što su: *stvoreni i pozvani za nešto bolje i više, nešto naročito, osobeno, ponosito; visoka, gorda, nedostižna predstava o sebi samim i o svojoj varoši*. To osećanje nije karakteristična crta samo muslimanskog stanovništva nego i predstavnika drugih konfesija. Andrić primećuje da je njihova gordost *više jedno teško nasleđe i mučna obaveza prema sebi, svojoj porodici i varoši, upravo prema visokoj, nedostižnoj predstavi koju oni imaju o sebi samim i o svojoj varoši* (Andrić 1963: 14).

Ta osobina odlikuje samo lokalno stanovništvo, za razliku od stranaca koji se u njemu privremeno nalaze i ne gaje takvo osećanje; oni nisu zahvalni sudbini zbog prilike da ostanu neko vreme u takvom neobičnom, unikalnom naselju.

Autor govori da je osećanje gordosti i svoje isključivosti kod Travničana delimično povezano s položajem i oblikom same varoši, za koju se zna da se nalazi pod planinama, da je teško pristupačna, izolovana, udaljena od drugih gradskih centara.

Klima je ovde surova. Obično ljudi koji žive u nepristupačnim krajevima, bez obzira na teške uslove svog života, oštro osećaju njenu lepotu i njenu božansku suštinu. Engleski putopisac E. Spenser je zabeležio 1850.:

Poput svih gorštaka, Bosanci su veoma privrženi svojoj zemlji i naširoko i s velikim zadovoljstvom pričaju o odličnom kvalitetu i obilju proizvoda – žita, meda, ovaca i stoke, za koje tvrde da im nema premca. A nisu ni neosetljivi na lepotu raskošnih dolina, gustih šuma i visokih planina (cit. prema Hadžiselimović 2012: 25).

Travničani su potpuno u pravu kad se ponose svojim gradom i njegovom okolinom, što je oduševljavalo mnoge putopisce.

Ono što izdvaja Travnik od ostalih gradova to je da je on, koji zbog mnogih svojih osobina ne bi trebalo da bude prestonica, ipak to postao i bio središte Bosanskog pašaluka u toku više od sto pedeset godina (1699–1851), što potvrđuje neobičnost, isključivost njegove sudbine.

Stranci, došljaci koje je sudbina bacila u ovu usku dolinu koja je u to doba godine tamna i puna vlage i promaje teško doživljavaju početak bosanske zime koji Andrić naziva *čudovište od godišnjeg doba* (Andrić 1963: 118), *smrtonosna najezda vlage* (Andrić 1963: 119), i muče se zbog hladnoće, dosade, mnogih bolesti. Vreme je surovije ovde nego u onim predelima Osmanskog carstva i Evrope odakle su oni došli:

Kiša i blato i sneg koji se još u vazduhu pretvara u kišu a čim padne na zemlju u blato. [...] danju, jednako kao i noću, bije vlaga, sa zemlje kao i sa neba, sipi, mili, obuhvata varoš i prodire u predmete [...] Vetar, koji nailazi po dvaput dnevno kroz kotlinu, pokrene samo tu vlagu s mesta, ali sa susnežicom [...] on donosi sve nove mase vlage; tako opet vlaga potiskuje i smenjuje vlagu, i to hladna i ljuta onu zasićenu i ustajalu varošku. [...] Dotle nevidljivi tanki potočići pretvaraju se u slapove, riču i jure niza strane, upadaju u čaršiju [...] A po sredini varoši vozi i gudi Lašva, izmenjena, zamućena i porasla. Nigde se čovek ne može [...] zaštititi od studeni i vlage [...] jer prodiru u sobe i dopiru u postelje (Andrić 1963: 119).

Vezir Mehmed paša, zapovednik cele Bosne, provodi zimu u svom Konaku, dosta skromnoj jednospratnici. Rođen u toplijim krajevima, on je veliki deo svog života proveo u Egiptu i sada, bačen u ovu bosansku pustinju, pokušava da učutka svoje sećanje na *Egipat*, i rastera misli o budućnosti i želju za morem. Vezir i njegova pratnja osećaju se kao izgnanici i izmenjuju međusobno ironične primedbe i žalbe:

– *Lepa zemlja [...] Blagorodna zemlja! [...] Šta smo ja i ti bogu zgrešili i sudbini dužni? [...] „Pasji zavičaj!“ „Ovo je da medvedi proplaču!“ [...] „Sad vidim da su nas poslali da ovde izginemo“ [...] Vezirovi mameluci [...] podrhtavaju, ubledeli i unezvereni, gledaju oko sebe tužnim i nezdravim očima, kao tropske životinje prenesene u severnu zemlju [...] Mnogi od njih leži povazan, pokriven po glavi čebetom, kašlje i prosto boluje od čežnje za dalekom i toplom rodnom zemljom (Andrić 1963: 120–121).*

U francuskom konzulatu, smeštenom u ogromnoj turskoj kući, gospođa Davil je ratovala s nedostacima te građevine (krov je prokišnjavao, prozori se nisu dobro zatvarali, kreč je opadao). U takvoj klimi su njena deca bolovala, jedno dete je umrlo.

Gordost Travničana proističe iz specifičnosti života u ovom gradu, zbog koje strance hvata tuga i potištenost. Meštani su prisiljeni da vekovima održavaju život u borbi sa surovom prirodom, u neposrednoj blizini predstavnika centralne vlasti sa njihovom nepredvidljivom ćudi, naviknuti da budu strpljivi i da dostojanstveno podnose brojna iskušenja. Spremni su da izdrže izazove prirode, za koje znaju da je to obavezna komponenta njihove egzistencije na ovom prostoru. Oni znaju da uživaju u skromnim zadovoljstvima koja im se pružaju i da cene ta zadovoljstva. Sunce je retki gost ovde, ali Travničani tvrde da *dok sja, nigde ne sja tako kao nad njihovim gradom* (Andrić 1963: 14). Oni primaju sa zahvalnošću ono što im može Bog pokloniti – to su nekoliko divnih letnjih meseci kad se mogu sastati u Lutvinoj kafani, gde se pijucka kafa, puši lula i raspravlja o događajima. Oni znaju da uživaju u porodičnom životu u kućama čije su fasade okrenute prema baštama, prema cveću, cvrkutu ptica, žuborenju vode.

Travničani vole da se lepo, čak i raskošno oblače: na muškarcima su široki trabolosi i *čakšire, pune svilenih gajtana*, na ženama *feredže od teške čoje, a na licu peče, vezene pravim zlatom* [...] (Andrić 1963: 175).

Pokoljenja njihovih predaka su našla najefikasnije oblike za održavanje života u surovim prirodnim uslovima: *njihov grad*, piše Andrić, *to je u stvari [...] jedan utvrđen prolaz u kom su se ljudi zadržali da žive stalno, prilagođavajući kroz stoleća sebe njemu i njega sebi* (Andrić 1963: 13).

Ovako oni preživljavaju duge hladne vlažne zime:

bogat svet ne izlazi iz kuće bez velike potrebe, nego provodi dane i spava u zaparenim sobama, greje ruke na zelenim lončićima zemljanih furuna i čeka, sa strpljenjem koje je uvek za jedan dan duže od najduže zime. [...] Oni poznaju svoju zimu i ne dočekuju je nespremni (Andrić 1963: 119).

Na svoj način se spasava siromašan svet:

Sirotninja [...] sabira hranu i ogrev, [...] zabrađuje se i potpasuje, umotava u krpe do bezobličja, obuva se kožom, krpom i drvetom, [...] cvokoće ili pevuši, radi i služi ili bogoradi, i, u pomisli na hranu i ogrev [...] nalazi snage da sve podnese (Andrić 1963: 119).

Poneko od meštana čak izražava svoje zadovoljstvo zbog takvog hladnog zimskog vremena. Čehaja Sulejman paša Skopljak, koji je svaki dan nekoliko puta jašući prolazio varoš, dolazio je u Konak i trljajući *pocrveneले* [...] *ruke i grejući vlažne tozluke na furuni, mirno javljao:*

počela je zima lepo i kako treba; kad je mokra na početku, a suva na kraju, zna se da će biti dobra godina [...] a [...] kad zapadne sneg i stegne ciča a obasja sunce, pa

škripi pod nogama [...] *Milina i lepota, kako je bog ostavio i kako treba da bude* (Andrić 1963: 121).

Travnički Jevreji, potomci doseljenika iz Španije, prenoseći iz naraštaja u naraštaj uspomene o svojoj otadžbini, jedinstvenoj Andaluziji, sačuvali su sve što je špansko (jezik, pesme, jela i običaje). I oni se osećaju u Travniku kao tuđinci. Stranci pate u tom kraju ne samo zbog teške klime nego i zbog surovosti lokalnog sveta, Evropljani naročito zbog razlika u mentalitetu njih, građana velikih gradova prosvetlene Evrope, i stanovnika osmanlijske provincije.

Travnik je bio centar čiji geografski položaj, kao i loše stanje puteva koji su prema njemu vodili, nisu dozvoljavali da vrši niz funkcija koje su imali glavni gradovi univerzalnih država o kojima piše Arnold Tojnbi u *PROUČAVANJU ISTORIJE*. Ovaj grad nije mogao da realizuje ekumensku funkciju, da bude umanjena kopija celog sveta gde su u tesnim kvartovima smeštene sve narodnosti i klase, svi jezici i narečja, nosioci najrazličitijih verskih pogleda, čije su kapije širom otvorene prema magistralama koje vode u sve krajeve ogromnog sveta (Tojnbi 1991: 415). Travnik nije mogao ni da vrši funkciju transmisije tuđe kulture kao što su to činili Beč u Habzburškom carstvu, Petrograd u Rusiji Petra Velikog, Kalkuta u Britanskoj imperiji.

Želja stanovništva Otomanskog carstva za povratkom na nekadašnji prosperitet, mašta o zaustavljanju vremena izražavala se, posebno u turskoj provinciji, u negativnom odnosu prema Evropi. Travnik je, bez obzira na njegov administrativni status, bio duboka provincija. Dakle, prestonica je bio grad koji po mnogo čemu nije odgovarao toj socijalnoj ulozi. Prirodno je da Travničani vide u toj činjenici potvrdu svojoj izabranosti, oni su uvek svesni toga da se njihov grad pominje u obračunima careva i prilikom rešavanja sudbina celih država (Andrić 1963: 15).

Još uvek i danas ideja izabranosti ne napušta Travničane, nalazimo je u delima savremenih autora iz ovog grada.

O tome razmišlja Travničanin, pisac i novinar, Muharem Bazdulj u članku sa značajnim naslovom *NIMALO SLUČAJAN GRAD* u časopisu *DANI*. Bazdulj kaže da je Travnik jedan od najvažnijih gradova u Bosni, da je to mali grad velike istorije. Autor članka piše o kontinuitetu naseljenosti ovog područja počevši od neolitskih naselja u okolini Travnika, o prisustvu na ovim prostorima Ilira i Kelta, o vađenju i proizvodnji ovde zlata i gvožđa za vreme Rimskog carstva, o važnim arheološkim nalazima iz rimskog perioda na teritoriji samog grada, o postojanju na ovom tlu ranohrišćanskih bazilika. On govori o ulozi župe Lašva u staroj bosanskoj državi i o svedočanstvima predosmanskog osnivanja tog naselja. Posebna uloga pripada Travniku u osmanskom periodu, kad je u toku tristagodišnjeg postojana Bosanskog pašaluka bio najduže vreme njegova prestonica. Narodno predanje kaže da je sam Mehmed II Fatih klanjao ispod travničke tvrđave i da je na tom mestu kasnije sagrađena Šarena džamija. U Tur-

skom periodu su nastale mnoge druge značajne građevine. Ovde su otvoreni i prvi bosanskohercegovački konzulati.

Muharem Bazdulj ukazuje na razvoj grada u sastavu Habzburškog carstva, kad su stvorene nove ustanove i podignute nove građevine – isusovačka gimnazija, medresa, bolnica, pošta – izgrađena železnica, počeo razvoj lake industrije. Već početkom XX stolecja Travnik je imao hidroelektranu i električno osvetljenje ulica. U sastavu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca Travnik je bio administrativni centar jedne od šest oblasti, dok je danas glavni grad Srednjobosanskog kantona u entitetu Federacija BiH.

Travnik je grad legenda, zato je većina Travničana, kako piše M. Bazdulj, „sklona [...] adoraciji prošlosti svog grada“. Danas, kada Travnik nema mnoge institucije koje bi jedan savremeni gradski centar trebalo da ima – bioskop, sportski centar, izdavačku kuću ni višu školu – kad mnogi Travničani odlaze iz svog grada, a drugi žele to isto, ipak u njemu ostaje nešto posebno, što se ne može naći u drugim mestima. To je tišina (setimo se *slatke tišine turskih vremena* iz Andrićevog romana NA DRINI ČUPRIJA). O tome autor članka piše:

Nigdje kafa tako fino ne sjeda, nigdje cigareta ne gori tako dugo, nigdje led u čaši s viskijem ne zvoni tako slično zlatnom prstenu koji pada u srebrnu posudu. U Travniku se još može naći tišina, a ljepoti je – otkriva nam Kundera – neophodno potrebna izvjesna doza tišine (Bazdulj 2001).

Autor, koji se priseća Andrićevih reči da *niko u Travniku nije ni pomislio da je to varoš stvorena za običan život i svagdašnje događaje*, navodi zapise putnika koji su prošli kroz Travnik i poneli u svom srcu uspomenu na taj divni grad.

Bazdulj citira srednjovekovnog turskog putopisca Evliju Čelebiju, koji je uporedio taj grad s rajskom baštom, spominje britanskog arheologa sera Artura Evansa koji je zapisao: „Na ovaj grad se pruža, sa posljednjeg brežuljka preko kojeg vodi put, prekrasan pogled, te je, po mom mišljenju, najljepši grad u cijeloj Bosni, čak ljepši i od Sarajeva“, švajcarskog slikara Ž. P. Vernana, koji je u pismu prijatelju jula 1953. izneo izvanredne utiske nakon posete Travniku.

Ali autor članka smatra da ima nešto što još više potvrđuje tezu o travničkoj posebnosti, „to je broj u svijetu znamenitih Travničana, koji u najvećoj mjeri čine da Travnik bude poseban grad, grad slučaj u pozitivnom smislu“. Između njih je naravno nobelovac Ivo Andrić, kao i sportista Miroslav Ćiro Blažević, koji je, kako kaže Muharem Bazdulj, „s malom Hrvatskom uzeo svjetsku nogometnu bronzu“, sopran svjetskog glasa i počasna članica Bečke državne opere Srebrenka Sena Jurinec, kao i češki kompozitor i klavirski virtuoz Jozef Paleničec (Bazdulj 2001).

U romanu TRAVNIČKA HRONIKA Andrić pokazuje da privilegija da bude vezirski grad teško pada Travniku i Travničanima. Život u blizini sultanovog zastupnika je pun opasnosti, meštani rizikuju svoju imovinu, ponekad i život.

Zato varošani smatraju za najboljeg vezira onog koji je došao do Priboja, pa se odatle vratio u Stambol, i nikad nije nogom stupio u Bosnu (Andrić 1963: 15). S druge strane, vezirovo prisustvo je osvećeno tradicijom. Očuvanje statusa kvo je vrlo važno za bosanski muslimanski svet jer predstavlja garanciju blagostanja: [...] *gordi i lukavi Travničani su želeli da uopšte ništa ne dođe, da se živi [...] bez promena i iznenađenja* (Andrić 1963: 15).

Krajem XVIII i početkom XIX veka dolazi do zaoštavanja trajne krize koja je zahvatila sve aspekte života u Osmanskom carstvu. Pogoršanje njegovog ekonomskog položaja vezano je za javljanje sloja posrednika između starog spahije i njegovih kmetova, čitluk-sahibija, za gubitak ranije zaposednutih teritorija, kao i za porast korupcije. Za mnoge zemlje u njegovom sastavu karakteristična je težnja za autonomijom: *Odvajalo se od sultana sve što nije bilo pravi Turčin, uključujući i muslimane Bosne* (Božić 1972: 210).

Istoričar Sergej Romanjenko piše da u XIX veku razvijanjem nacionalne samosvesti postepeno dolazi do zaoštavanja protivrečnosti između bosansko-hercegovačke vladajuće klase i centralnih osmanskih vlasti (Romanjenko 2001). U TRAVNIČKOJ HRONICI prikazan je vrlo negativan odnos bosanskih begova prema centralnoj vlasti u Stambolu, gde je sultan Selim III preduzimao pokušaje da modernizacijom zaustavi proces propadanja države. Zbog reformi, a posebno zbog održavanja prijateljskih odnosa s Napoleonom sultan je dobio u Bosni prezriv naziv *daur-sultan*. Kod Andrića čitamo:

Travnička čaršija, kao i sav bosanski begovat, pratila je godinama pokušaje Selima III da Tursku Carevinu preuredi na novim osnovama, prema zahtevima i potrebama savremenog evropskog života. Ona nije krila svoje nepoverenje i svoju mržnju prema sultanovim nastojanjima [...] Za nju je bilo jasno da reforme treba samo da posluže strancima, kako bi potkopali i iznutra razorili Carevinu, i da one u krajnjim svojim posledicama znače za islamski svet, pa dakle i za svakoga od njih lično, gubitak vere, imanja, porodice i života na ovom svetu, a prokletstvo za večnost (Andrić 1963: 153–154).

Takav odnos prema predstavnicima centralne vlasti je razumljiv ako se uzme u obzir da je Bosna reformisanjem mogla izgubiti privilegije koje je imala dok je bila u sastavu Osmanskog Carstva. Bosanski pašaluk je od 1580. zauzimaо teritoriju savremene Bosne i određene zemlje koje sada pripadaju Hrvatskoj, Crnoj Gori i Srbiji. Bosanski feudanci su dobijali zemlju u stalno vlasništvo pa su je mogli i nasledivati, dok su je u celom carstvu mogli koristiti samo sultanovi vojnici, i to privremeno, za vreme trajanja službe. Vremenom, pošto su u Bosni bile obrazovane kapetanije, upravljanje zemljom prelazi potpuno u ruke lokalne muslimanske aristokratije. Tako se vezir u Bosni u periodu koji je prikazan u Travničkoj hronici, kao i drugi osmanlijski činovnici, nalazi u određenoj izolaciji.

Položaj osmanlijskih činovnika u Bosni otežan je i zbog postojanja jezičke barijere. U vezirovom Konaku korišćen je turski jezik. Ruski konzuli koji su

kasnije radili u Sarajevu beleže da samo pojedini bosanski muslimani znaju turski jezik. Ruski diplomata K. D. Petković piše da u Bosni „osim slovenskog jezika, drugi zvuci nisu čujni“ (cit. prema Tepić 1988: 85). Prema njemu, jedino turske velmože govore turskim rečima samo tada kada bivaju kod vezira i to koje-kako i sa greškama.

O nepoverenju bosanaca prema svemu što je tuđe pisao je Ivan Kukuljević Sakcinski:

Nehajnost za svoje, lukavost naprema nepoznatomu i poglavarstvu, meržnja prema napredku i svemu što je tuđe, a i povjerenje u udes, to su glavne mahane stanovnikah bosanskih. Nit je kerstjan niti ristjan ono što su bili stari Bošnjaci i njegovi pradjedovi, ali nije ni turski Bošnjak turčin, jer nauk Muhameda nije svaro u njemu narav i čud slavensku, ni ljubav k običajim i jeziku pradjedovah svojih. Ja bi reko da turski Bošnjak još uvijek najčistije govori bosanski, samo kad hoće da ne mieša turske rieči. Njemu je Osmanlija još uvijek tako tudj, kao svakomu od našeg naroda (Kukuljević Sakcinski 1858).

Početak 19. veka Bosna, koja je uvek zazirala od stambolskih vlasti, smatra da turska uprava nije više temelj države i vere. Tako su muslimani u Bosni osetili još veću odgovornost zbog očuvanja svih tradicija i normi koje bi obezbedile njihovo blagostanje, religiju, način života.

Osim toga što su Travničani ponosni zbog svoje lepe zemlje, oni se odlikuju naročitim doživljavanjem sveta, koje uključuje strpljenje u suprotstavljanju teškim iskušenjima – i uživanje u malim radostima, doživljavanje sebe kao peščanog zrnca u ogromnom svetu – i svest da to zrnce učestvuje u najvažnijim svetskim zbivanjima, da se nalaze u prvoj liniji borbe za opstanak svih verskih i životnih vrednosti.

Literatura

- Andrić 1963: Андрић, Иво. *Сабрана дела Иве Андрића*. Књ. 2. Београд.
- Bazdulj 2001: Bazdulj, Muharem. Nimalo slučajan grad. In: *Dani*. Br. 246 (1 mart). <http://archive.is/SEFd7>. Stanje 26. 11. 2013.
- Božić 1972: Božić, Ivan; Ćirković, Sima; Ekmečić, Milorad; Dedijer, Vladimir. *Istorija Jugoslavije*. Beograd.
- Hadžiselimović 2012: Hadžiselimović, Omer. Na vratima Istoka (engleski putnici o Bosni i Hercegovini od 16. do 20. vijeka). In: *Behar*. Br. 109. Zagreb. S. 14–32.
- Kukuljević Sakcinski 1858: Kukuljević Sakcinski, Ivan. *Putovanje po Bosni*. <http://bosnaonline.org/forum.php/viewtopic>. Stanje 26.11.2013.
- Romanjenko 2001: Романенко, С. А. Бошняци. In: *Рогина*, № 3. http://www.istrodina.com/old/2001_01_02/bosh.htm. Stanje 26.11.2013.

Теріć 1988: Тепић, Ибрахим. *Босна и Херцеговина у руским изворима 1856–1878*. Сарајево.

Тојнби 1991: Тойнби, Арнольд. *Посиживание истории*. Москва.

Irina Ivanova (Moscow)

Some Distinctive Features of Travnik Mentality (On Ivo Andrić's THE DAYS OF THE CONSULS)

The present report is devoted to the specific mentality of the people, who lived in the city of Travnik, the capital of the Bosnian pashalik of the Ottoman Empire. The town is described in THE DAYS OF THE CONSULS by Ivo Andrić, a Noble Prize laureate. The author points out that all the dwellers of the town have pride of a very special nature. The present report aims to find and explain the roots of this unusual attitude. Even though the town is located in the mountains, and is barely accessible, it is the capital of a large province of the Ottoman Empire. The Vizier, The deputy of the Ottoman Sultan, resides here. Still, Travnik is utterly provincial, which shows itself in the animosity of its dwellers towards the rest of the world. The people of Travnik believe that not only foreigners but also all representatives of the Ottoman Empire, their mother country, are outsiders, and therefore enemies. Geographical location of Travnik and the weltanschauung of its citizens didn't let it perform certain other functions of a capital city. The uniqueness of this town is reflected in the duality of mentality of its citizens.

Irina Ivanova
Lomonosov Moscow State University
Faculty of foreign languages and area studies
Lomonosovsky Prospekt 31/1
119192 Moscow, Russia
Tel.: +7 499 783 02 18, Fax: +7 495 932 88 67
privat: Solovjinyj proezd 4, kor. 1, kv. 200
117593 Moscow
iva53@inbox.ru

Ирина Иванова
Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова
Факультет иностранных языков и регионоведения
Ломоносовский проспект, 31/1
119192 Москва, Россия
Соловьиньй проезд, 4, кор. 1, кв. 200
117593 Москва

Тамара Јовановић (Нови Сад)

Појам хронике у Андрићевом роману ТРАВНИЧКА ХРОНИКА и Пекићевој збирци прича НОВИ ЈЕРУСАЛИМ

Рад се бави испитивањем појма хронике у Андрићевом роману Травничка хроника и Пекићевој збирци прича Нови Јерусалим. Кориштен је компаративни метод фокусирања на дела наведених писаца која већ у својој насловној, односно поднасловној одредници експлицитно садрже појам хронике. Истраживање се заснива на оним параметрима који учествују у процесу структурирања хронике; дакле рад аналитички приступа ликовима, времену, простору, приповедачу, али и оним поетичким резултатима које је поступак хронике произвео. Осим тога, дела која су у аналитичком пољу овог истраживања, већ на нивоу насловне одреднице, обједињује и експлицитно наглашавање топонима, стога ће посебна пажња бити посвећена лајтмотивском статусу града. Сличности и дистинкције Андрићевог и Пекићевог тематизовања хронике треба да поспешу разумевање како ова два прозна остварења, тако и појам хронике уопште.

Појам хронике у свом основном значењу упућује нас на историјске догађаје исприповедане у хронолошком низу. Тај исказ ће поткрепити и Речник књижевних термина. Посебно треба нагласити сегмент речничке одреднице који дефинише хронику као: „књижевни род византијске историографије, у коме се историја човечанства или сопственог народа посматра у светлу идеје о божанском провиђењу и сврховитој моралној законитости друштвених збивања“ (Живковић 1985: 250). При чему ће тематизација ове одреднице навестити и одступање од овог термина у његовом класичном значењу: „У новијој књижевности х. може да означава неки роман с наглашеном историјском тематиком“ (Живковић 1985: 250), а као пример који илуструје ту тврдњу наведена је управо Травничка хроника. Дакле, у модерној књижевности семантички потенцијал овог жанровског одређења је шири и комплекснији. Међутим, тиме је проблематика одступања од овог појма тек дотакнута.

Појам хронике је у својој модерној, односно постмодерној варијанти итекако проблематизован. Како бисмо објаснили његову природу, са ширим размерама у односу на своје примарно значење, компарираћемо Андрићев роман Травничка хроника и Пекићеву збирку прича Нови Јерусалим, која у својој поднасловној одредници садржи управо предмет нашег истраживања

односно одредницу *ioйске хронике*. Дакле, Андрићев роман и Пекићеву збирку прича већ на први поглед повезује појам хронике, експлицитно назначен у насловној, односно поднасловној референци. Хроника, као обликотворно начело, за почетак открива нам Андрићеву и Пекићеву тенденцију да прикажу свет у свом тоталитету.

Да би одређени писац успешно сачинио роман хронику, неопходно је да буде енциклопедијског духа, што нам уједно открива још једну окосницу Андрићевог и Пекићевог поетичког хабитуса. Изучавајући животе ових писаца сазнајемо да су обоје посвећени истраживачи стварносне грађе, историјских чињеница и форме у којој се те чињенице испољавају – односно, историјских докумената.

Њихову по(етичко)-духовну присност наслутио је и Михајло Пантић у својој студији симптоматичног наслова МАРГИНАЛИЈЕ И МОРАЛИЈЕ ИВЕ АНДРИЋА И БОРИСЛАВА ПЕКИЋА. Пантић је вешто дефинисао поетички фронт на којем се Андрићева и Пекићева мисао поистовећују: „расправа о природи човековој, о његовом односу према другима, према друштву и – најзад или на првом месту, [...] према самом себи“ (Пантић 2009: 224). Тако наведена корелација не удаљава нас од њихове повезаности коју смо проблемски назначили још у наслову ове анализе. Управо такав уметнички хабитус казује нам да у Пекићевом и Андрићевом делу појам хронике, а самим тим и проматрање света у његовом тоталитету, није питање њиховог појединачног дела, већ проблемски метастазира и постаје питање њихове поетике.

Досад наведено пружило нам је подстрек за овај истраживачки подухват, међутим за ову прилику ћемо назначену проблемску окосницу да фокусирамо на роман ТРАВНИЧКУ ХРОНИКУ и збирку прича НОВИ ЈЕРУСАЛИМ. На такву аналогију може нас одважити већ наслов, односно поднаслов, који своју подударност рачва у два правца: на жанр хронике, као што смо већ истакли, али и на експлицитно присуство топонима.

Хроника је свакако жанровски објединитељ наведених дела, која се пак уједно и разликују с обзиром на рухо своје прозе, јер говоримо о роману и збирци прича. Сходно композиционим дистинкцијама, различита је појавност временских одредница. У ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ не постоји доследан метод навођења временских одредница, а друштвено-историјски догађаји ограничени су на прву половину 19. века и Травник. За разлику од Андрићеве хронике, Пекићево дело ће на први поглед последније заступати поетичке клаузуле хронике (али ће га после и последније деконструисати). Приче које сачињавају НОВИ ЈЕРУСАЛИМ маркиране су различитим годинама, те запажамо да је прва прича смештена у временску тачку обележену 1347. годином, друга прича је пак маркирана 1649. годином, трећа прича приказује збивања у 1793. години, четврта прича тематизује 1987. годину, док је последњи наратив посвећен футуристичкој димензији, односно 2999. години. Сходно томе, Пекић ће се на формалном плану више приближити

примарној речничкој дефиницији хронике, односно концепција НОВОГ ЈЕРУСАЛИМА кореспондира са синтагмом *историја човечанства*. Притом, ће Пекићева потреба за свеобухватношћу (али и за сагледавањем последица људских деловања) укључити у ту историју човечанства и футуристичку тачку у будућности.

Међутим, иако је у НОВОМ ЈЕРУСАЛИМУ интенција писца да прикаже „историју човечанства“ већ на први поглед испуњена, она је присутна и у ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ, али у имплицитном смислу. О томе ћемо више дознати захваљујући Дефосеу и његовом виђењу Травника:

Свака њива је овде тробље и то вишеструко; све некројола над некројолом, онако како су се рађали и умирали разни сџановници у току сџолећа, ејоха за ејохом, нарашћај за нарашћајем. А тробља су доказ живоћа а не џустиоши... [...] Не само тробља, не само тробља! Данас сам јашући, џућ Калибунара, видео на једном месџу како се од кише одронила земља испод џућа. У дубини од шест лакаћа оџириликe моџи су се видеои, као теолошке наслаје, све један изнад другоџи траџови ранијих џућева који су том испом долином џролазили. На дну су биле џешке џлочe, оџџаци римске џестџе, џири лакџа изнад њих оџџаци калдрме средњовековноџи друма и, најџосле, шљунак и насџи садашњеџи џурскоџи џућа којим ми џазимо. Тако су ми се у случајном џресеку указале хиљаде џодина џудске историје и у њима џири ејохе џокојале једна друџу (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 128).

Дакле, историја човечанства уткана је у травнички хронотоп и обликује како травнички амбијент тако и Травничане. Андрић је тако хронотоп Травника, који у себи акумулира обресе сукцесивног смењивања историјских догађаја, одредио историчношћу и то се манифестује или у виду визијске способности оних јунака који настоје да разумеју каузалне нити травничког простора и људи, или у виду приче која чува историју. Осим тога, у додиру са таквим сазнањима не треба да нас чуде ни она поглавља, која успоравају радњу и наизглед показују отпор историји. У том смислу као пример можемо да наведемо комплексну и опширну карактеризацију травничких лекара или описивања травничких зима и лета. С обзиром на то да смо утврдили да управо ти параметри романа у себи вакумирају дијахронијски контекст, постаје евидентна и ауторова мотивација да историјска дешавања у роману раствара управо таквим елементима приче, при чему је тај поступак доминантан, те постаје основни приповедачки манир, који у себи сажима заметке историчног.

За разлику од ТРАВНИЧКЕ ХРОНИКЕ, Пекићева хроника, обухватајући широк историјски контекст, настоји да прикаже историју човечанства и његов развој, постављајући за кључне тачке тежишне историјске догађаје, приказујући темпоралне равни које су међусобно раздвојене вековима. Тако прва прича Пекићеве хронике тематизује ренесансно доба, друга прича проблематизује грађански рат између Чарлса I и Парламента, трећа прича у своје наративне оквире укључује преломни историјски период –

Француску револуцију, четврта прича посвећена је периоду комунизма, а посебно карактеристична је последња новојерусалимска прича која доноси једно ново време, те с обзиром на своју футуристичку димензију, пред читаоца поставља потенцијалну историју. Конципирајући на тај начин готски простор и његове обресе, Пекић је учинио видљивим каузалне везе између историјских периода, а читалац има прилику да уочи последице деловања јунака на развој догађаја у будућности, у којој више неће егзистирати јунак-узрочник, али ће зато последице његовог деловања бити присутне. При чему, јунаци неће бити свесни да су њихова деловања условљена дијахронијским контекстом. Тако ће на пример Кир Ангелосова одлука да сачува своје ремек-дело, уместо да устоличи кугу, односно спречи њен прогрес, бити почетна тачка деградације хуманизма, јер јунак је између дела и живота других људи изабрао своје дело. То ће у наредним причама имати одјек у мотиву таштине, а у крајњој консеквенци то ће довести и до Новог Јерусалима као згаришта људске цивилизације (што је илустровано у последњој причи ове хронике). Тако је приказана историја, која унаточ свим законима случаја, води својој апокалиптичној неминовности. Осим тога, јунаци ове хронике биће повезани реминисценцијом на прошло и онда када их векови раздвајају. У том смислу, Попјеово поређење гиљотине с вретеном у себи ће заправо садржати сазнање да је вретено демонски реквизит, како смо имали прилике да дознамо из приче ОТИСАК СРЦА НА ЗИДУ, 1649. Та компарација свакако није у домену свесног када је реч о јунаку какав је Попје, али зато читаоцу открива извесну реципрочност.

Из наведеног происходи да и Андрић и Пекић настоје да прикажу историју човечанства, служећи се различитим поетичким апаратурама. Међутим, такви дистинктивни путеви неретко доводе до истоветних мотива који постају на неки начин архетипска формула. А томе у прилог можемо издвојити мотив кривице. У том контексту, посебну пажњу можемо обратити на прозни пасаж који говори о судбини новског капетана Ахмет-бега Церића:

У нездравим приликама и оваквим срединама, где владају слепи случај, самовоља и ниски наџони, дешава се да око човека на кога случајно покаже прстом одједном завиллају догађаји, као вирови воде или свргови прашине, и човек њоне без помоћи. Ево, овај лепо, снажни, бојати калетан нашао се одједном у таквом врлољу. Он није учинио ништа што нису сви погранични калетани радили одувек и целој животи, али око њега се случајно саглео низ догађаја и повезао у чврсти ланац (Травничка хроника, 211).

На сличан начин и Пекић је проблематизовао мотив кривице. У овом контексту посебно би занимљиво било издвојити назначени мотив у причи ОТИСАК СРЦА НА ЗИДУ, 1649 која тематизује земљана бића. Наиме, протагонистима ове приче приписана је вештина препознавања демонског присуства, те је у наративним оквирима ове приче погубљен онај на кога би Блексмит показао прстом. Дакле, *закон случаја* и *самовоља* појединца, коју је Андрић

проблематизовао, су и овде на снази, а бивају спроведени Блекмитовим деловањем. Случај и самовољу који доводе до кривице и потврђују њену апсурдну природу, Андрић је приказао и судбином Циганина који је обешен, јер је *назвао боја новском кайеџану* (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 208). Да само један језички *несћоразум* може да доведе до смртне осуде, доказ је и прелја, јунакиња Пекићеве приче ЧОВЕК КОЈИ ЈЕ ЈЕО СМРТ, 1987:

Прелја је [...] ђо ко зна који ђуџ неколицини ђлемећа објашњавала свој случај. Није рекла le roi! Рекла је le rouet! Требало јој је врећено! Није требала краља! (НОВИ ЈЕРУСАЛИМ, 98).

У дослуху са примерима који на неки начин представљају општа места историје и сведоче о њеном цикличном понављању, на трагу смо значаја архетипских формула у контексту хронике. Пекић је појам архетипске формуле објаснио на следећи начин:

Упркос привидној сложености света, при испитивању појединачних људских судбина увиђамо извесну монотонију облика, као да се увек исте судбине скупљају око истих модела стварности као око неког магнета. Увек исти или занемарљиво различит костур дешавања испуњен је месом увек истих или занемарљиво различитих појединачних судбина. Ове једнаке моделе стварности, ове магнетске костуре дешавања, који репродукују увек једнаке или занемарљиво различите људске ситуације, у недостатку бољег израза, назовимо неком врстом архетипских формула (Пекић 2012: 14).

И Андрић и Пекић су успешно приказали такав вид архетипских формула, битних конституената једне хронике, које омогућавају значајна сазнавања о човечанству и историји, јер се темеље на репетицији одређених мотива. Кохерентан томе је и мотив стваралаштва, који учавамо у јунацима Андрићеве хронике. Наиме, боравећи у Травнику *свак се сјасава у својој илузији* (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 143). Давил пише еп о Александру Великом, у који заправо уписује актуелне травничке догађаје. Дефосе пише књигу о Босни, која је сва од стварне стварности, односно поткрепљена доказима, утврђена бројевима и осветљена примерима (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 141). Фон Митерер ради на великом реферату у којем описује околину Травника са војничког становишта. Из наведеног проиходи, да без обзира на дистинкције назначених карактера, сваки јунак чином писања пружа отпор наметнутој реалности. При чему је евидентно да је хронотоп Травника инспиративна уметничка грађа како за самог Андрића, тако и за његове јунаке.

У погледу композиције, од посебног значаја у Пекићевој збирци прича јесте чињеница да поред одређене године и насловне синтагме, оно што поставља границу између новојерусалимских прича, јесте одређен тип човека који препознајемо у уводном наративу и који постаје носилац приче, па тако разликујемо бића ватре, бића земље, бића воде, бића ваздуха и бића метала. Наведене елементе, од којих се свет састоји, Пекић је преузео

из филозофског дискурса како би нам сигнализирао да су назначени типови људи заправо карактери од којих је начињен свет. С тим закључком аналитички смо дотакли готово најзначајнији објединитељ Андрићеве и Пекићеве хронике, јер Травничка хроника по броју ликова и начину описивања тих ликова јесте управо **хроника карактера**. Стога се она поетичка подударност ова два писца коју је наслутио Михајло Пантић, а коју смо истакли на почетку овог рада, транспоновала управо у жанру хронике.

Кохезију између хронике и карактера у Андрићевом делу уочио је и Мирослав Бекер. Наиме, Андрићева поетичка одлука да ово дело означи жанровским индикатором хронике, по Бекеру, условљена је управо широким дијапазоном карактера:

Андрићев интерес је био шири, те аутор није забадава назвао свој роман хроником. Хтио је приказати широку фреску травничко-босанског живота на вјетрометини супротних европских интереса у првој половини овог столећа, а у ту сврху му није било могуће да се ограничи на гледање кроз једну или двије свијести [...] У хроници још постоји цијела галерија ликова, бегова, фратара, травничких љекара, пијаница, пјевача, стручњака за печење ракије, народних пророка, те затим анонимне поробљене и мучене раје (Бекер 1981: 302).

На трагу те Бекерове аналитичке запитаности зашто је аутор ово дело назвао хроником и уверености да то свакако није забадава, налази се сваки пажљиви читалац и познавалац Андрићевог дела. Још један мотивациони ниво таквог аналитичког немира је и чињеница да је Андрић, без обзира на историјску димензију свог опуса, само ово дело означио хроником у његовом насловном обележју. Да бисмо конкретизовали назначено, као пример можемо узети Андрићев роман *На Дрини ђуприја*, који представља *вишеградску хронику*, али ипак у својим насловним оквирима обухвата мост и његову локацију, а не жанровско обележје дела. Јасно је да се начин изградње вишеградске хронике поетички мимоилази са методама конструисања травничке хронике. Када је реч о контексту хронике, Александар Јерков је демистификовао везу између историје и приче у роману *На Дрини ђуприја*: „Иво Андрић се окренуо предањима која су се током векова таложила око величанствене задужбине Мехмед-паше Соколовића“ (Јерков 1992: 200). За разлику од таквог начина транспоновања историје у причу и приче у историју, у Травничкој хроници веза између ова два параметра хронике (историје и приче) јесте карактеризација. Чињеница да је наслов носилац жанровског одређења књиге, која у својим семантичким и формалним оквирима, поседује знатно мање њених елемената него на пример роман *На Дрини ђуприја*, у складу је са интенцијом писца модерне прозе, чији се поетички ангажмани сустичу у феномену контаминације жанра. Таква деконструкција производи комплекснији семантички слој дела, приказује еволуирану приповедачку свест и појам хронике ревитализује, уносећи у њега одређену инвентивност. У том смислу, већ изнет закључак о

карактеру који је стециште историје, у овој аналитичкој тачки посебно добија на смислу.

Важност питања везе између историје и приче, када је реч о семантизацији појма хронике, можемо потврдити постављајући га и приликом анализе Пекићевог *НОВОГ ЈЕРУСАЛИМА*. При чему ћемо добити истоветан одговор, што ће свакако бити још један мотивациони ниво у успоредби између Андрићеве травничке и Пекићеве готске хронике. Дакле, оно што у *НОВОМ ЈЕРУСАЛИМУ* посредује између историје и приче (а код Пекића ће функционални појам бити и идеје), јесте управо карактер.

Спрега историје и приче у модерним, односно постмодерним временима у форми хронике, произвешће извесну напетост. Ту врсту напетости Андрић је тематизовао и у вишеградској хроници ликом Хусеин ефендије и његовом амбицијом да напише хронику најважнијих догађаја у касабџи. Симптоматичност овог карактера и његовог дела учио је и Александар Јерков. Тумачећи чињеницу да је за пет-шест година Хусеин, вођен критеријумом важности догађаја исписао свега четири странице једне мале свеске, Јерков изводи закључак да:

Приповедач овим одређује и границе своје наклоности према хроници великих догађаја. У таквим хроникама он не проналази приче о животу до којих му је стало и на којима темељи своје приповедање. Са становишта летописца можда је мудерис и у праву, јер колико се великих догађаја одиграло у касабџи? [...] Тек приповедачев опис вишеградских свештеника који дочекују страног пуковника открива драматичност овог догађаја, али не у равни друштвене важности, већ индивидуалних судбина“ (Јерков 1992: 207).

Када би и Андрић-хроничар заступао овај став и напајао своју приповедачку снагу искључиво на проматрању историјски најважнијих догађаја, обим ове књиге би био знатно сажетији, а историјски контекст тежећи најзначајнијем парадоксално би постао осиромашен. У том случају и Травник би изгубио на јединствености, до које је Андрићу до те мере стало да је ту посебност уткао и у јунаке који су свесни те травничке јединствености. Структурирајући своју хронику на најважнијим продуктима живота, приче и карактера, Андрић је успео да ослика и докаже аутентичност овог простора: „Све се у овој земљи с временом окретало у изненађење и све је, у сваком тренутку, могло постати противно од онога што изгледа“ (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 200).

Интенција да карактеризацијом прикажу свет у својој свеобухватности од круцијалног је значаја за појам хронике и семантизацију тог појма. Јер, тиме је доведено у питање примарно значење овог жанра. И Радован Самарџић ће поводом ТРАВНИЧКЕ ХРОНИКЕ закључити да: „[...] то није историја у времену, али је историја у људима“ (Самарџић 1981: 499), а узрок такве историчности код Андрића, Самарџић ће објаснити на следећи начин: „Много шта од оног што је Андрић знао проучавајући литературу и изворе

за историју Босне откривали су око њега живи људи и друштвене нарави“ (Самарџић 1981: 499). Међутим, то не може да нас доведе до закључка да роман негира жанровски индикатор који ишчитавамо у наслову. Напротив, овде је реч о промени перспективе и основног упоришта из којег прича тече – реч је о хроници људи, односно хроници карактера и нарави. Дакле, и Андрић и Пекић сачињавају хронику управо карактеризацијом ликова, јер то је очито по њиховом мишљењу једина могућа историја човечанства. Тако смо уједно и на трагу постмодернистичког виђења историје.

Ова идеја свакако захтева додатно појашњење. Наиме, зашто карактеризација ликова има превласт у односу на историјске догађаје? Одговор на ово питање можемо да пронађемо и у Андрићевом и у Пекићевом делу. У том смислу можемо да издвојимо сегмент ТРАВНИЧКЕ ХРОНИКЕ у којој Давил и фон Митерер шаљу суштински различите извештаје о истоветним догађајима. Послати извештаји начињени од француског и аустријског конзула се умногоме разликују. То свакако проблематизује веродостојност документа и поузданост историјских чињеница. Пекић ће, у складу своје поетике пародирања, отићи корак даље, те ће документе уз помоћ главног јунака приче ЧОВЕК КОЈИ ЈЕ ЈЕО СМРТ, 1987 учинити дословно пропадљивим. Протагонист назначене приче – Попје, од смртних пресуда начиниће оброк и желудачном киселином пародираће вредност документа.

Томе у прилог иде и проблематизовање сазнајне вредности. У ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ Колоњина смрт је остала мистерија како за читаоце, тако и за саме ликове овог романа, који су у извесном смислу сведоци тог догађаја, а не могу да га демистификују. Такав „отворен крај“ приче проналазимо и у НОВОМ ЈЕРУСАЛИМУ, а најкарактеристичнији пример те појаве јесте прича СВИРАЧ ИЗ ЗЛАТНИХ ВРЕМЕНА, 1987, у којој не можемо поуздано да тврдимо ни ко је убица, ни ко је жртва.

Од посебног значаја је напоменути да главни ликови у ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ и НОВОМ ЈЕРУСАЛИМУ имају заједнички амблем, који бисмо могли да разумемо као лајтмотивску карактерну црту главних јунака, а то је склоност јунака ка уметности. Већ смо поменули уметничке ангажмане јунака ТРАВНИЧКЕ ХРОНИКЕ. А када је реч о ликовима НОВОГ ЈЕРУСАЛИМА и њиховој уметничкој димензији, то је проблематизовала Ала Татаренко:

Мегалос Масторас је уметнички резбар, Мастер Џон Блексмит – не само надалеко познат истеривач тамних сила, већ и талентован свирач, мајсторски испишује своја слова калиграф Жан-Луј Попје, талентовани песник налази се у центру СВИРАЧА ИЗ ЗЛАТНИХ ВРЕМЕНА, 1987. Реч надахнуће је стално присутна (или се подразумева) у причама о клесању јединствене столице, о бирању пресуде или препознавању вештица (Татаренко 2009: 200).

Та појава нас наводи на закључак да је уметност везивно ткиво човечанства и да има лајтмотивску улогу у његовој историји. Наиме, човек својим делом настоји да осмисли живот и превазиђе границе своје просечно-

сти. Мотив просечног јунака, такође налазимо и код Андрића и код Пекића. Пекић ће конципирајући Попјеа створити просечног јунака, а Андрић ће Давила, такође приказати као јунака ограниченог на своју просечност.¹ Мотив просечног јунака заправо кореспондира са семантичким контурама Андрићеве и Пекићеве хронике. Јер, као што смо анализирајући травничку и вишеградску хронику, дошли до закључка да Андрић у свом приповедачком маневру не захвата само историјски најзначајније догађаје, већ је његов приповедачки фокус знатно шири, можемо у силогистичком духу закључивања да наставимо и кажемо да пропорционално томе ни најзначајније историјске личности нису у наративном интересу Андрићеве хронике. Дакле, овако конципирана хроника нема потребу да подвргне Наполеона карактеризацији и да угради његов психолошки профил у своје наративне оквире. Наполеон је у Травничкој хроници дат тек у виду идеје идеала, којем се многи, па и просечан Давил, диве. У контексту корелације Давила и Наполеона можемо да посматрамо и однос Пекићевог Попјеа и Робеспјеера. При чему је Попје чак приказан као копија свог недостижног узора. Управо хроника која на пиједестал поставља причу и јунака, детронизујући значај историјских догађаја, окреће се просечном карактеру. Идеја просечног јунака у Пекићевеј прози биће продубљена, те ће Пекићев јунак бити прозиран у сваком смислу. И док је Давил просечна, мада историјски верификована личност, Попје је у свом постојању само могућ, односно како приповедач иронично тврди: не постоје докази ни да је постојао, али ни да није постојао.

Клица уметности у (књижевним) карактерима која се испољава у човечким интенцијама да превазиђе скученост живота, која му је унапред наметнута, јесте континуитет човечанства. И отуда то постаје и везивна нит ових хроника. Осим тога, можемо да тврдимо да тишина и готика асимилирају нападајући ову студију још једним интертекстуалним нивоом. Наиме, лајтмотивску функцију у Травничкој хроници има тишина која је амблем Травника, док у Новом Јерусалиму оно што обавија приче јесте готика и све што произлази из тог одређења држи ове приче на окупу. Тако тишина у Травнику, односно готика у новојерусалимским причама, бива инкорпорирана у архитектуру, људе и амбијент ових хроника и постаје лајтмотив који широк дијапазон карактера држи на окупу.

¹ О Давилу као просечном јунаку писао је и Мидхат Шамић: „[...] И. Андрић слика доста изнијансирану и сложену, али у основи просјечну личност свога конзула Жана Давила“ (Шамић 1962: 32). Шамић је уједно указао и на историјске изворе који сведоче о Давиловом постојању.

Топоним из наслова, односно *Ћраг са неба* тек је идеја пародираниог спасења који би могао да буде финале сваке приче појединачно. Дакле, и Андрићева и Пекићева хроника одређене су значењем топонима. Наиме, Травник и Нови Јерусалим (а са њим и појам готике) имају статус поетичког императива, под чијим силама жанр хронике доживљава одређену девијацију. У тој посесивној корелацији, видљивој чак и на лексичком нивоу, жанр хронике је заправо у поседству својеврсне поетике ових писаца. Наиме, не треба сметнути са ума да је тишина, којом је означен Травник, заправо Андрићев примарни поетички постулат. И Нови Јерусалим можемо тумачити као семантичко језгро Пекићеве поетике, наиме пародирана идеја спасења, у себи обједињује све животне контрадикторности и опозиције, које су предмет Пекићевих контемплација и сума Пекићевих поетичких интенција.

Када је реч о поетици Андрићевих и Пекићевих ликова, можемо уочити још један моменат њихове еквивалентности. Наиме, у обе хронике ликови су приказани у контексту бинарних опозиција. У НОВОМ ЈЕРУСАЛИМУ препознајемо следеће релације: Кир Ангелос – Црни господин, Блексмит – Хопкинс, Поцје – Робеспјер, писац и његов пријатељ, у ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ уочавамо антипode као што су Давил и Дефосе, а потом Давил и Паулић. Као да су и на тај начин ови писци имали потребу за целином и тоталитетом – за лицем и наличјем једног карактера.

Осим што проналазимо еквиваленцију између карактера назначених хроника, ове две хронике објединиће и објективистички приповедачки манир. Објективност је свакако темперамент једног хроничара и тако су и Андрић и Пекић обликовали свој ауторски глас у делу. То не треба сметнути са ума ни када говоримо о деконструкцији жанровског одређења хронике. Без обзира на различите приповедачке позиције², објективистички тон назначених хроника сугерише нам да је и Андрићу и Пекићу, иако деконструишу жанровско одређење хронике, стало до веродостојности приче и до тога да читалац спозна историјски контекст догађања и перципира истину као комплексну категорију.

Такав објективистички тон хронике сугерише нам да је и Андрићу и Пекићу, иако деконструишу жанровско одређење хронике, стало до веродостојности приче и до тога да читалац спозна историјски контекст догађања и перципира истину као комплексну категорију.

Из свега досад наведеног производи да у Андрићевом делу уочавамо заматак постмодернизма. Андрићев однос према историји, а са тим у вези и

² Наиме, у Травничкој хроници запажамо свезнајућег приповедача, а у Новом Јерусалиму уочавамо приповедача који је начинио дистанцу од приче, заузимајући приређивачки положај.

према жанровском одређењу хронике, поставиће ТРАВНИЧКУ ХРОНИКУ у пост-модернистичке координате и приближиће је Пекићевој збирци прича *НОВИ ЈЕРУСАЛИМ*. Осим тога и Андрићева и Пекићева хроника ће истаћи значај ликова и њихове карактеризације, те ће дати предност психологизацији карактера у односу на историчност догађаја.

Литература

- Андрић 1981: Андрић, Иво. *Травничка хроника*. Београд.
- Бекер 1981: Бекер, Мирослав. Травничка хроника у свјетлу критерија руских формалиста. In: Недељковић, Драган (ур.). *Дело Иве Андрића у контексту европске књижевности и културе*. Београд.
- Живковић 1985: Живковић, Драгиша (ур.). *Речник књижевних термина*. Суботица.
- Јерков 1992: Јерков, Александар. Иманентна поетика Андрићевих романа. In: Предраг Палавестра (ур.). *Свеске задушбине Иве Андрића*. Београд. С. 200–236.
- Пантић 2009: Пантић, Михајло. Маргиналије и моралије Иве Андрића и Борислава Пекића. In: Пијановић, Петар; Јерков, Александар (ур.). *Поетика Борислава Пекића (Прејлићање жанрова)*. Београд.
- Пекић 2001: Пекић, Борислав. *Нови Јерусалим*. Нови Сад.
- Пекић 2012: Пекић, Борислав. *Златно доба дијалога*. Београд.
- Самарцић 1981: Самарцић, Радован. In: Недељковић, Драган (ур.). *Дело Иве Андрића у контексту европске књижевности и културе*. Београд.
- Татаренко 2009: Татаренко, Ала. Готске игре уз пратњу свирале: Пекићев књижевни дијалог са Кишом. In: Пијановић, Петар; Јерков, Александар (ур.). *Поетика Борислава Пекића (Прејлићање жанрова)*. Београд.
- Шамић 1962: Шамић, Мидхат. *Историјски извори Травничке хронике Иве Андрића и њихова умјетничка транзиција*. Сарајево.

Tamara Jovanović (Novi Sad)

The notion of chronicle in Andrić's novel The Chronicle of Travnik and Pečić's story collection NEW JERUSALEM

The paper examines the notion of a chronicle in Andrić's novel *The Chronicle of Travnik and Pečić's story collection NEW JERUSALEM*. The comparative method is focused on the works of the abovementioned writers whose titles, or subheadings explicitly include the notion of a chronicle. The research is based on those parameters involved in

the process of structuring of a chronicle; therefore, this work takes an analytical approach to the characters, time, space, narrator, and those poetic results that the chronicles procedure produced. Besides, works that are in the analytical field of this research are already at the level of the headline united by the explicit emphasis on the names of the places, therefore special attention shall be dedicated to the Leitmotiv status of the city. Similarities and distinctions between Andric's and Pekic's thematisation of a chronicle should enhance the comprehension of these two works of prose and the notion of a chronicle in general.

Tamara Jovanović
Bulevar Jovana Dučića 12/20
21 000 Novi Sad
tamarajovanovic@gmail.com

Šejla Karabašić (Bihać)

Generationskonflikte

Das Thema Generationskonflikte finden wir bei vielen deutschsprachigen Schriftstellern, wie z. B. bei Kafka, in dessen Werken oft der Konflikt zwischen Vater und Sohn auftaucht, oder auch bei Franz Grillparzer, Thomas Mann oder Bernhard Schlink. Der Generationskonflikt muss aber nicht unbedingt zwischen verwandten Personen in einem literarischen Text verdichtet werden. Es kann sich dabei durchaus um einen Konflikt zwischen Generationen zweier verschiedenen Welten handeln, der alten und untergehenden und der neuen und aufblühenden. Sehr oft spiegeln sich in diesen Werken die Gegensätze und die Werteunterschiede der sich entgegengesetzten Parteien wider. Der Beitrag, der literarische Werke von Franz Kafka, Thomas Mann und natürlich Ivo Andrićs Werk behandelt, wird die literarische Bearbeitung dieses sozialen Phänomens mit dem Ziel der Herausarbeitung von gemeinsamen Merkmalen und Unterschieden analysieren.

Der historisch motivierte Roman *WESIRE UND KONSULN* von Ivo Andrić gehört zu jenen Werken, die in der heutigen Literaturgeschichte als zeichnend für die Entstehungsperiode angesehen werden können. In diesem Zusammenhang ist Andrićs Werk einem Thomas Mann in der deutschen Literaturgeschichte gleichzusetzen, da beide in einer ganz besonderen Weise des Spiels mit sprachlichen Möglichkeiten ihre Werke bereicherten und dem literarischen Realismus, jeder auf seine eigene Art und Weise des Sprachgebrauchs, eine neue Ausdrucksnote verliehen.

Das Zentrum der Werke von Andrić bildet immer das ihm Bekannte, das selbst Erlebte oder Beobachtete und die kulturelle Vielfalt, bzw. boten das kulturelle und religiöse Aufeinanderprallen im Raum seiner Heimat eine Unmenge an Stoff, der nur darauf wartete, literarisch verarbeitet zu werden. Somit birgt er auch das gesellschaftliche Phänomen eines Generationskonfliktes, das den Kernpunkt dieses Beitrags bildet.

Wie auch viele andere zwischenmenschliche Beziehungen bietet der Generationskonflikt einen fruchtbaren Boden zur Schaffung eines literarisch verarbeitbaren Stoffs, und wenn dieser dazu auch noch von einem besonderen Dichter, wie es Ivo Andrić, Thomas Mann oder Franz Kafka sind, verdichtet wird, so resultiert dies umso mehr in einem Lesevergnügen bereitenden Werk.

Der Begriff der Generation ist wie folgt zu verstehen: „[...] die Gruppe der in einem begrenzten, zwischen zehn und fünfzig Jahre umfassenden Zeitraum geborenen Menschen, der oft bestimmte gemeinsame, historisch und kulturell

bedingte Erfahrungen und Eigenschaften zugeordnet werden“ (Metzler Lexikon 2007: 273).

In der Literatur selbst ist der Begriff der Generation etwas weiter zu verstehen.

Dagegen bildet sich ebenfalls im frühen 20. Jh. ein lit. spezifischer G.sbegriff heraus, mit dessen Hilfe Altersgruppen aufgrund ihrer unterschiedlichen kulturellen Erfahrungen und Lektürepräferenzen sowie des jeweils von ihnen bevorzugten Stils (›G.sstil) voneinander abgehoben werden. Die Selbstbez. lit. Gruppierungen und Richtungen als ›G., wie sie in den Avantgarden des 20. Jh.s häufig begegnet (z. B. ›G. von 98), dient einerseits der Erhöhung der Durchsetzungskraft dieser Gruppen, die sich durchgehend als die junge G. gegen die etablierten Inhalte, Ausdrucksformen und Werte der älteren G.en positionieren; unablässiger Innovationsdruck und Überbietungsgesten sind für diese Positionierungen (etwa in lit. Manifesten) charakteristisch“ (Metzler Lexikon 2007: 273).

Die kurze Begriffserklärung lässt beinahe die Annahme zu, es fände auch zwischen den Dichtergenerationen eine Art Kampf statt, in dem der Konflikt eine literarische Auseinandersetzung zur Folge habe.

Wie im Vorfeld erwähnt, entstehen Generationskonflikte an erster Stelle auf Grund von unterschiedlichen kulturellen und historischen Erfahrungen, die ein erweitertes, andersartiges Welt- und Weltordnungsverständnis mit sich bringen. Dementsprechend ist der Generationskonflikt auch in literarischen Werken vorzufinden.

Andrićs Roman *WESIRE UND KONSULN* ist ein realistisch verdichteter historischer Plot. Die Handlung spielt sich in Travnik, einer kleinen Provinzstadt in dem vom Osmanischen Reich besetzten Bosnien, ab. Die erzählte Zeit umfasst die Jahre zwischen 1807 und 1814, und im Mittelpunkt des Geschehens steht der französische Konsul Daville, der zwar für diese Position hart gekämpft hat, sich jedoch manchmal fehl am Platz zu wähnen scheint, denn die religiöse und kulturelle Vielfalt der lokalen Einwohnerschaft, die mit sich auch noch ihren Argwohn bringt, erschwert seine Aufgabe als Konsul. Der familiär gesinnte Daville versucht sich und seiner Familie das Leben in Travnik so angenehm wie möglich zu gestalten, aber er fühlt sich von den Bewohnern, gleichgültig welcher Kultur oder Religion diese angehören, vor den Kopf gestoßen.

Sve dok nisu zaokrenuli u glavnu ulicu išlo je dobro i konzul je zaista mogao biti zadovoljan. Ali čim su došli do prvih turskih kuća, nastade neko sumnjivo dozivanje, lupa avlijskih vrata i muštabaka na prozorima. Već kod prve kapije jedna devojčica otvori samo malo jedan kanat i izgovarajući nerazumljive reči stade sitno da zapljuckuje na ulicu, kao da vrača. Tako su se redom otvarale kapije i podizali mušepci i za trenutak pomaljala lica, puna mržnje i fanatičnog zanosa. Zabuljene žene su pljuvale i vračale, a dečaci izgovarali psovke, praćene opscenim pokretima i nedvosmisljenim pretnjama, pljeskajući se po stražnjici ili pokazujući rukom kako se reže grkljan. [...] Zbunjen i ogorčen, iako je nastojao da sakrije zbunjenost, konzul je jahao dalje, videći da niko od vezirovih ljudi zaista ne obraća pažnju na sve to, ali je osećao kako mu krv udara u glavu (TH: 27).

Der erste Kontakt mit den Ansässigen stand also unter schlechtem Licht. Die Türken fühlten Hass gegenüber allen Eindringlingen und Fremden, die Orthodoxen sehnten sich nach einem russischen Konsul, der ihre eigene Position im Land vielleicht zum Besseren wenden könnte, und die Katholiken nahmen jedem Franzosen die freundschaftliche Beziehung zwischen Frankreich und dem Osmanischen Reich übel, indem in ihren Augen nur ein österreichisch-ungarischer Konsul das Recht hatte, in Travnik einen solchen Posten zu bekleiden. Die bestehenden Verhältnisse erwiesen sich als sehr schwierige Voraussetzungen, unter denen Daville nun leben und arbeiten musste. Sich seiner Situation bewusst, versuchte er, das einzig Mögliche zu tun, um die seine Lage ein bisschen zu verbessern, indem er sich bei seinen Vorgesetzten beklagte.

Za vreme tih prvih nekoliko meseci Davil nije prestajao u svojim izujestajima da se žali na sve na što se jedan konzul u ovakvim prilikama može da požali. Žalio se na zloću i mržnju domaćih Turaka, na sporost i nesigurnost državnih vlasti, na male plate i nepovoljne kredite, na kuću koja prokišnja, na klimu od koje mu deca pobolevaju, na intrige austrijskih agenata, na nerazumevanje na koje nailazi kod starešina u Carigradu i Splitu. [...] Između ostalog Davil se naročito žalio što mu Ministarstvo ne šalje pozdanog čoveka, činovnika o karijere, sa znanjem turskog jezika (TH: 54).

Als er seine Hoffnungen auf einen vertrauenswürdigen Mitarbeiter schon fast aufgegeben hatte, schickten ihm seine Vorgesetzten den jungen des Fossés. Dieser junge Mann, am Anfang einer vielversprechenden Karriere, unterschied sich insofern von seinem Vorgesetzten, da er, so scheint es, keine Scheu im Umgang mit der lokalen Bevölkerung zeigte.

Našao se sa jeromonahom Pahomijem, bledim i uzdržljivim kaluđerom koji je tada opsluživao pravoslavni hram sv. Mihaila Arhangela. Ulazio je u kuće travničkih Jevreja. Posetio je manastir u Gučoj Gori i tu sklopio poznanstvo sa nekim fratrima koji su mu dali podatke o zemlji i narodu. Spremao se da ispituje stara naselja i groblja po okolini, čim okopni sneg. Već posle tri nedelje saopštio je Davilu svoju nameru da napiše knjigu o Bosni. [...] Defose nije nikad propuštao pazarni dan da ne obiđe celo tržište. Raspitivao je za cene, rezgledao predmete i beležio imena i nazive. Svet se sakupljao oko ovoga a l a f r a n g a odevnog stranca i posmatrao ga kako proba neko rešeto ili pažljivo zagleda izložene srdlove i dleta (TH: 63).

Des Fossés betrachtet die neue Situation, in der er sich in einem ihm fremden Land wiederfand, von der praktischen Seite aus: einen Nutzen aus seiner derzeitigen Position zu ziehen und das Beste daraus zu machen. Ihn bekümmern und belasten die Sorgen Davilles nicht (Grübel 2006: 198). Zwischen ihnen scheinen ganze Welten zu liegen. Daville war ein Mann mit Sinn für das Poetische, er ließ sich leicht von großen Ideen beflügeln und konnte sich dementsprechend nicht mit einer ihm so fremden Persönlichkeit wie der von des Fossés anfreunden.

To je, dakle, plod Revolucije, slobodni građanin, novi čovek, mislio je Davil, kad bi ostao sam, posle svakog razgovora sa mladićem. „Možda revolucije rađaju čudoviš-

ta?“ *pitao se uplašeno tada. „Jeste, one se začínju u veličini i moralnoj čistoti, ali rađaju čudovišta“, odgovarao je sam sebi često.*

Eine solche Denkweise war dem jungen des Fossés jedoch ganz fern, und er verschwendete nicht viel Zeit mit Gedanken an Daville, wie sein erster Tagebucheintrag in Travnik beweist: *Konzul je onakav kakvim sam ga zamišljao* (TH: 62). Seine Vorstellungen von Daville basierten auf dem von einem älteren Kollegen im Ministerium dargelegten Bericht.

Ne mogući i ne umejući da bude bezobziran, svirep, nesavestan ili podmukao, on je, da bi se odbranio i održao, postao oplašljiv, prikriven i sujeverno oprezan. Zdrav, čestit, poduzimljiv i veseo, on je s vremenom postajao osetljiv, kolebljiv, spor, nepoverljiv i sklon melanholiji. A kako sve to nije odgovaralo njegovom pravom karakteru, stvaralo je u njemu čudnu podvojenost ličnosti. Ukratko, on je jedan o onih ljudi koji su naročite žrtve krupnih istorijskih događaja, jer nisu u stanju ni da se tim događajima odupru, kao što čine izuzetni i snažni pojedinci, ni da se sa njima potpuno u sebi izmire, kao što rade gomile prosečnog sveta. On je „tip čoveka koji se vajka“ i vajkaće se dok je živ na sve u životu i na život sam (TH: 63).

Demnach haben wir auf einer Seite den sich stets über sein Schicksal beklagenden Daville, der auf seinen Lebensweg und Lebenslauf wie auf einen nicht zu ihm gehörenden blickt. Seine allzu oft enttäuschten Erwartungen an den großen Glanz der vorrevolutionären Zeit, die Französische Revolution und schließlich an Napolen, ließen in ihm ein Gefühl von Übelkeit aufkommen. Von der in seinem Wesen entstandenen geteilten Persönlichkeit hin- und hergerissen, verleitete ihn sein leicht zur Leidenschaft neigender Sinn, wieder neuen, großen Ideen zu folgen. Auf der anderen Seite steht der junge des Fossés, der eine 'Ausgeburt der Revolution' ist – wie ihn Deville nennt – und dem diese Weltgeschichte, die Deville miterlebte, nur aus historischen Dokumenten bekannt ist. Wenn zwei solch unterschiedliche Persönlichkeiten aufeinandertreffen, und noch dazu eine Altersdifferenz besteht, so ist ein Generationskonflikt unumgänglich.

Davil je bio čovek koji se približavao četrdesetim godinama a Defose je ušao u dvadeset i četvrtu. Ta razlika u godinama ne bi bila velika stvar u drugim vremenima i drukčijim prilikama. Ali burna vremena, sa velikim promenama i socijalnim poremećajima, iskopaju i prodube nepremostiv jaz između dva naraštaja i stvore od njih stvarno dva sveta (TH: 55).

Dementsprechend sind die beiden Männer unfähig, eine tiefere Beziehung zueinander aufzubauen, was man unter den Umständen, in denen sie in Travnik als Fremde leben müssen, von zwei Landsmännern eigentlich erwarten könnte.

Die häufigsten Konflikte zwischen Daville und des Fossés entstanden in Folge des übermäßigen Herumstreifens von des Fossés. Daville vertraute den Einheimischen nicht und es war ihm unverständlich, welche Motive des Fossés wohl dazu bringen konnten, dieses Volk, ihre Bräuche und Sitten näher kennenlernen zu wollen. Dieser Standpunkt Davilles versperrt ihm eine klare Sicht, die ihm wohl die lokale Bevölkerung etwas näher bringen und das Leben

in der Fremde hätte einfacher machen können. Und obwohl Daville die Hauptperson in *WESIRE UND KONSULN* ist, scheint doch des Fossés das zur Person gewordene sprachliche Rohr des Erzählers zu sein.

Dem neutralen Erzählerstandpunkt kommt auch hier des Fossés am nächsten, wenn er feststellt, Wert und Bedeutung eines Landes ließen sich nicht danach ermessen, wie wohl sich darin der Gesandte eines fremden Staates fühle. Vielmehr sei auch diese Region reich an geistigen Gütern, interessanten Charaktereigenschaften und bemerkenswerten Gebräuchen. Wie dem Erzähler eignet des Fossés über weite Strecken ein ethnologischer Blick (Grübel 2006: 219).

Dieser Blickwinkel ist Daville fern, da er mit eigenen Dämonen aus der Vergangenheit und Gegenwart zu kämpfen hat. Er ist zu sehr mit der Geschichte des eigenen Landes und Volkes befasst, um Gehör für die Probleme der lokalen Bevölkerung zu haben.

Krijući u sebi tako teško i složeno duševno stanje, došao je kao konzul u Travnik, a sve što je ovde doživeo nije ga moglo ohrabriti ni umiriti, nego naprotiv još više uzdrmati i zbuniti (TH: 60).

Des Fossés gehört jedoch zu einer Generation, für die das Grübeln über derartige Dinge, keinen Sinn hat. Für sie war die glorreiche Monarchie ein Märchen, das man ihnen als Kindern erzählte, und die Revolution gehörte zu den im Nebel versunkenen Erinnerungen der Kindheit. Diese Generation lebte für ein Reich, das dem Leben selbst gleichlautend ist. In diesem Reich ließ es sich leben, arbeiten, vorwärts kommen und aufsteigen. Nicht mehr und nicht weniger.

Svet „ideja“ koji je za Davilov naraštaj bio stvarni duhovni zavičaj i pravi život, izgledalo je da za ovaj naraštaj i ne postoji, ali zato za njih postoji „živi život“, svet stvarnosti, svet opipljivih činjenica i vidljivih, merljivih uspeha i neuspeha, neki strašni, novi svet koji se pred Davilom otkrivao kao studena pustoš, strašnija od krvi, muka i duhovnih lomova Revolucije. To je pokolenje, niklo iz krvi, lišeno svega i ustremljeno na sve, prekaljeno kao da je kroz vatru protrčalo (TH: 61).

Diese Ideenwelt, auf die Daville immer noch so fixiert ist, existiert für des Fossés nicht, denn er glaubt an nichts Unfassbares, an nichts, das der Wirklichkeit ferne ist. Demnach schwang sich dieser Generationskonflikt zu einem Weltenkonflikt auf, einem Konflikt zwischen alten und neuen Vorstellungen über die Weltordnung. Ein Konflikt, den wir in dieser Form auch in Franz Kafkas Erzählung *IN DER STRAFKOLONIE* vorfinden.

Der in einer Zeit des Umbruchs (die Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert) lebende deutschsprachige Dichter Franz Kafka bereicherte viele seiner Werke durch den Vater-Sohn-Konflikt, am ausgeprägtesten in *DAS URTEIL*, *DER BRIEF AN DEN VATER* oder *DIE VERWANDLUNG*. Vater und Sohn gehören im genealogischen Sinne natürlich zwei unterschiedlichen Generationen an, und es besteht demnach in jeder Vater-Sohn-Beziehung eine potenzielle Gefahr eines Generationskonflikts.

Im Bezug auf viele Deutungen seiner Werke lesen wir gerade oft bei Kafka über seine persönlichen Erfahrungen, seine ungewöhnliche Beziehung zu sei-

ner Familie und zu ihren Mitgliedern, aber auch über seine Unfähigkeit, sich auf irgendjemanden aus seinem Umfeld einzulassen (Haymann 1986: 200). Aber leicht hatte er es in seinem Leben wahrlich nicht gehabt. Als Sohn eines erfolgreichen Geschäftsmannes, für den Arbeit und Erfolg Vorrang gegenüber der Familie hatten, und einer Mutter, die ihrem Ehemann niemals widersprach, kann man durchaus behaupten, „daß es Kafka nicht gelang, die Liebe seines Vaters zu erringen“ (Haymann 1986: 201).

Einen Generationskonflikt, aber keinen zwischen Vater und Sohn, finden wir – wie schon erwähnt – in Kafkas Erzählung *IN DER STRAFKOLONIE*. Diese Erzählung könnte man sogar als eine ironische Verteidigungsschrift des altmodischen Strafverfahrens der früheren Generationen ansehen, denn der Offizier bemüht sich nach allen Kräften, den Folterapparat, der vom früheren Kommandanten der Strafkolonie zum Zwecke der Bestrafung von Verurteilten konstruiert wurde, zu verteidigen. Ironisch ist dies anzusehen, da der Leser – aus der Sicht des modernen Lesers – auf keinen Fall, genau so wie der Reisende, Befürworter einer derartigen Strafweise sein kann. Das ganze Verfahren und der Apparat selbst ist menschenentwürdigend und dient letztendlich nur dazu, den toten Kommandanten, dessen Erfinder, zu preisen. Der Offizier kann nicht begreifen, wie jemand dieses Kunstwerk nicht bewundern kann (Ferk 2010: 66). Wie Daville bei Ivo Andrić, lebt auch er für eine fremde Idee, während die Generation des Reisenden den Tatsachen ins Auge blickt und sich der Wirklichkeit stellt. Der neue Kommandant in der Strafkolonie verkörpert die modernen Auffassungen des gesamten Strafwesens und damit die Reformvorhaben der neuen Generationen. Im Gegensatz zu dem sich nicht auflösenden bzw. sich nicht sofort klärenden Konflikt zwischen Daville und des Fossés kann man bei Kafka von einer Lösung des Konflikts zugunsten der neuen, jüngeren und nach vorne blickenden Generation sprechen. Man wäre sogar dazu geneigt zu sagen, dass mit dem Offizier auch die veralteten Formen der Bestrafung und des Bestrafungszwecks – obwohl vom Bestrafungszweck keine Spur gefunden werden kann, denn der Bestrafte weiß nicht einmal, wofür er sein Leben hergeben muss, was wiederum an Josef K. in dem Roman *DER PROZESS* erinnert – die Welt verlassen. Die Komplexität der gesamten Konfliktsituation, die ein größeres Ausmaß als jene in *WESIRE UND KONSULN* annimmt, spiegelt sich in den Verhältnissen in der Strafkolonie wider: ein Fremder, der einer Kultur angehört, die die Unrichtigkeit dieses Gerichts- und Strafsystems einsah und änderte, ein Kommandant als Vertreter der neuen nach Reformen strebenden Generation und ein Offizier, der als einziges Überbleibsel des alten Systems fungiert und es vertritt.

Der Reisende hatte verschiedenes fragen wollen, fragte aber im Anblick des Mannes nur: „Kennt er sein Urteil?“ „Nein“, sagte der Offizier und wollte gleich in seinen Erklärungen fortfahren, aber der Reisende unterbrach ihn: „Er kennt sein eigenes Urteil nicht?“ „Nein“, sagte der Offizier wieder, stockte dann einen Augenblick, als verlange er vom Reisenden eine nähere Begründung seiner Frage, und sagte dann: „Es

wäre nutzlos, es ihm zu verkünden. Er erfährt es ja auf seinem Leib.“ [...] Darum beugte sich der Reisende, der sich bereits zurückgelehnt hatte, wieder vor und fragte noch: „Aber daß er überhaupt verurteilt wurde, das weiß er doch?“ „Auch nicht“, sagte der Offizier und lächelte den Reisenden an, als erwarte er nun von ihm noch einige sonderbare Eröffnungen. „Nein“, sagte der Reisende und strich sich über die Stirn hin, „dann weiß also der Mann auch jetzt noch nicht, wie seine Verteidigung aufgenommen wurde?“ „Er hat keine Gelegenheit gehabt, sich zu verteidigen“, sagte der Offizier und sah abseits, als rede er zu sich selbst und wolle den Reisenden durch Erzählung dieser ihm selbstverständlichen Dinge nicht beschämen. „Er muß doch Gelegenheit gehabt haben, sich zu verteidigen“, sagte der Reisende und stand vom Sessel auf. [...] „Die Sache verhält sich folgendermaßen. Ich bin hier in der Strafkolonie zum Richter bestellt. Trotz meiner Jugend. Denn ich stand auch dem früheren Kommandanten in allen Strafsachen zur Seite und kenne auch den Apparat am besten. Der Grundsatz, nach dem ich entscheide, ist: Die Schuld ist immer zweifellos. Andere Gerichte können diesen Grundsatz nicht befolgen, denn sie sind vielköpfig und haben auch noch höhere Gerichte über sich. Das ist hier nicht der Fall, oder war es wenigstens nicht beim früheren Kommandanten. Der neue hat allerdings schon Lust gezeigt, in mein Gericht sich einzumischen, es ist mir aber bisher gelungen, ihn abzuwehren, und wird mir auch weiter gelingen.“ (Kafka 1981: 103).

Das Gespräch zwischen dem Offizier und dem Reisenden zeigt einen sich anbahnenden Konflikt zwischen der alten und der neuen Generation, der vom Offizier gewissermaßen angekündigt wird.

Dieser Blickwinkel, aus dem Kafkas *IN DER STRAFKOLONIE* betrachtet wird, legt nahe, dass Kafkas Werke mit den Werken seiner Zeit vergleichbar gedeutet werden können und die autobiographische Darstellung veraltet ist. In diesem Zusammenhang wird an die Seite dieser Deutung von Kafkas und Ivo Andrićs Werk die Thomas Manns gelegt.

Der deutsche Dichter der Moderne, Thomas Mann – Nobelpreisträger wie auch Ivo Andrić – befasste sich mit zahlreichen Themen seiner Zeit (Grundmann 2001: 465). Unter anderem finden sich gut anschauliche Generationskonflikte in seinem großen Roman *BUDDENBROOKS. VERFALL EINER FAMILIE* und in der Erzählung *WÄLSUNGENBLUT*.

Mit den *BUDDENBROOKS* stellt Thomas Mann den Lesern die Geschichte über den Verfall einer Familie vor, der sich über vier Generationen erstreckt. Dieser Verfall ist weniger mit nach außen hin ausgetragenen Konflikten zwischen den einzelnen Generationen zu verbinden, sondern viel mehr mit dem Zeitgeist und dem Wandel der Zeiten, die die Romanfiguren zu einem innerlichen Kampf mit sich selbst verleiten. So kämpft der zum Familienoberhaupt gewordene ältere Sohn mit Pflichten den älteren Familiengenerationen gegenüber und eigenen Sehnsüchten wie zuvor auch sein Vater.

Johann Buddenbrook ist ein Kind des aufgeklärten Zeitalters, freigeistig und weltoffen. Der für seine Redeweise typische unvermittelte Wechsel zwischen Plattdeutsch und Französisch dokumentiert das für den gebildeten Bürger im kleinstaatlich zersplitterten Deutschland des 18. Jahrhunderts typische Beieinander von Provinzialismus und Kosmopolitismus, das der Entwicklung eines Nationalbe-

wußtseins entgegensteht. [...] Eine neue Generation, weniger provinziell und weniger weltbürgerlich zugleich, erheblich 'deutscher' also, prägt den Zeitgeist [...] (Žmegač 1995: 344).

Der Konflikt zwischen den Generationen, der sich im Inneren der Hauptpersonen als ein immerwährender Kampf von Pflicht und Bewusstsein abspielt, führt letztendlich zum Verfall der gesamten Familie.

In der Erzählung WÄLSUNGENBLUT ist genau wie bei den ersten Generationen der Buddenbrooks Herr Aarenhold ein typisches Beispiel eines äußerst geschäftstüchtigen und gewieften Mannes, der ganz genau weiß, wie man seine Zukunft finanziell absichert.

Herr Aarenhold war im Osten an entlegener Stätte geboren, hatte eines begüterten Händlers Tochter gehehlicht und vermittelt einer kühnen und klugen Unternehmung, großartiger Machenschaften, welche ein Bergwerk, den Aufschluß eines Kohlenlagers zu Gegenstand gehabt hatten, einen gewaltigen und unversieghichen Goldstrom in seine Kasse gelenkt (WB 1980:163).

Allerdings verstehen seine Kinder, Siegmund und Sieglinde, diese Lebensphilosophie nicht. Sie lehnen es ab, ein Leben zu führen, das ihnen keinen Sinn bietet. Die Geschäftswelt des Vaters, aber auch die Kunst verstehen die beiden der Dekadenz verfallenen Jugendlichen nicht. Die ihnen zu Füßen gelegte Welt wollen sie erforschen und nach einer neuen Art und Weise des Lebens suchen, die der des Vaters nicht gleicht. Sich gegen den Vater und seine Überzeugungen stellend, suchen sie nach dem Sinn des Lebens (Schoene 1997: 112). Diesbezüglich kann Manns WÄLSUNGENBLUT als eine Rezeption von Wagners Oper DIE WALKÜRE angesehen werden. Wagners Zwillinge leben im Mythos, sie sind mythische Geschöpfe und ihre Liebe zueinander stellt eine positive Veränderung und eine Kampfansage gegen die etablierten patriarchalischen Strukturen dar, während Manns Siegmund und Sieglinde zwar gegen den Vater rebellieren, was aber zu keiner positiven Veränderung führt. Siegmund Aarenhold ist ein typischer Narziss, der unfähig ist, seine Schwester als Person zu lieben und zu ehren, da er in ihr nur das Abbild seiner selbst liebt. Das ihnen Gemeinsame ist jedoch der gegen den Vater und sein Lebenswerk gerichtete Hass.

[...] für seine Herkunft, für das Blut, das in ihm floß und das sie von ihm empfangen, für die Art, in der er seinen Reichtum erworben, für seine Liebhabereien, die ihm in ihren Augen nicht zukamen, für seine Selbstpflege, auf die er ebenfalls kein Recht haben sollte, für seine weiche und dichterische Geschwätzigkeit, der die Hemmungen des Geschmacks fehlten [...] (WB: 163).

Die Zwillinge sind sich dennoch nicht bewusst, dass auch sie all diese Dinge, die sie an ihrem Vater so sehr verachten, selbst repräsentieren. Unnützlich und unfähig, eine andere Revolte gegen den Vater zu unternehmen, gipfelt der Generationskonflikt schließlich im gegenseitigen Selbstmord.

In literarischen Texten stoßen wir auf unterschiedliche Arten des Generationskonfliktes, wie uns die soeben analysierten Werke zeigen. Es ließe sich demgemäß eine Klassifikation wie folgt darstellen: 1. Generationskonflikte

zwischen verwandtschaftlich gebundenen Personen, bei denen es wegen des emotiven Aspekts zu überaus tiefen Zerwürfnissen zwischen den Generationen kommt, da es neben dem bestehenden Konflikt ist da auch die Liebe gibt, die eigentlich zwischen diesen Personen vorhanden sein sollte; 2. Generationskonflikte zwischen einander zuvor vielleicht sogar unbekanntenen Personen, die situationsbedingt in einen Konflikt geraten, woraufhin es nicht es nicht unbedingt zu größeren dramatischen Ereignissen kommen und die eine Seite von der Richtigkeit des Standpunktes der anderen nicht unbedingt überzeugt werden muss; 3. großangelegte Generationskonflikte, die der Zeitgeist mit sich bringt und die unbedingt Veränderungen einfordern.

Die in diesem Beitrag analysierten Generationskonflikte in den literarischen Texten *WESIRE UND KONSULN* von Ivo Andrić, *IN DER STRAFKOLONIE* Franz Kafkas und in Thomas Manns *BUDDENBROOKS* und *WÄLSUNGENBLUT* sind in dieser Dreiteilung enthalten. *WESIRE UND KONSULN* sowie Kafkas *IN DER STRAFKOLONIE* wären dem unter Punkt 3 genannten Generationskonflikt zuzuweisen, da in beiden Fällen zwei unterschiedliche Welten und Weltauffassungen aufeinanderprallen. Unter Umständen könnte man diese Generationskonflikte aber auch Punkt 2 zuordnen, denn die unterschiedliche Welten repräsentierenden Hauptfiguren lassen auch Erörterungen und Sichtweisen der jeweiligen Gegenseite zu. Die untersuchten Texte Thomas Manns können wir sowohl unter Punkt 1 als auch unter Punkt 3 einordnen, denn die verwandtschaftlich aneinander gebundenen Personen in den *Buddenbrooks* kämpfen zwar gegen den Konflikt mit sich bringenden Zeitgeist und werden von diesem schließlich zur Kapitulation gezwungen.

Literaturverzeichnis

- Andrić 1980: Andrić, Ivo. *Travnička hronika. Konzulska vremena*. Sarajevo.
- Ferk 2010: Ferk, Janko. *Pravo je „Proces“*. O Kafkinjoj pravnoj filozofiji. Zagreb.
- Grübel 2006: Grübel, Rainer. Ivo Andrićs historischer Roman *Die Chronik von Travnik*. Das Kraftfeld von Großmachtinteressen verstört eine multikulturelle bosnische Stadt. In: *Berichte und Forschungen*. Band 14. o.O.
- Grundmann 2001: Grundmann, Hilmar. *Deutsche Literaturgeschichte für Lehrer*, Stuttgart.
- Haymann 1986: Haymann, Ronald. *Franz Kafka. Sein Leben, sein Werk, seine Welt*. München.
- Kafka 1981: Kafka, Franz. *Das Urteil*. In: *Das Urteil und andere Erzählungen*, Frankfurt am Main.
- Mann 1980: Mann, Thomas. *Wälsungenblut*. In: Mann, Thomas. *Der Tod in Venedig*. Erzählungen. Berlin.
- Mann 2008: Mann, Thomas. *Buddenbrooks. Verfall einer Familie*. Frankfurt am Main.

- Metzler Lexikon 2009: Burdorf, Dieter u.a. Hg. 3. Auflage. Stuttgart – Weimar.
Schoene 1997: Schoene, Anja Elisabeth. „*Ach wäre fern, was ich liebe*“!. *Studien zur Inzestthematik in der Literatur der Jahrhundertwende von Ibsen bis Musil*. Würzburg.
Žmegač 1995: Žmegač, Viktor. *Geschichte der deutschen Literatur. Vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart*. Band II/2. 4. Auflage. Weinheim.

Šejla Karabašić (Bihać)

Generation Conflict

Generation conflict can be found in many German-speaking writers such as, for example, Kafka, in whose works there is very often a conflict between father and son, as well as in Franz Grillparzer, Friedrich Schiller, Thomas Mann or Bernhard Schlink. However, a conflict of generations in a literary work does not necessarily have to be a conflict between kinship, but it also appears as a conflict between two different worlds, the old disappearing and a new blossoming one. Very often in these literary works, two different ways of understanding values by two juxtaposed sides are reflected. This paper gives an analysis of generation conflicts in the literary works by Franz Kafka, Thomas Mann and of course Ivo Andrić, with the aim of identifying their common features or differences.

Mr. Šejla Karabašić
Universität in Bihać
Pädagogische Fakultät Bihać
Luke Marjanovića bb
BiH-77 000 Bihać (Bosnien und Herzegowina)
e-mail: sejlakarabasic@yahoo.de
e-mail: pedagogski.fakultet@bih.net.ba
<http://www.pfbihac.com.ba>

Nikola Koščak (Zagreb)

Heteroglosija i dijalogičnost u romanu TRAVNIČKA HRONIKA

U radu se istražuje u kojoj mjeri Andrićev roman TRAVNIČKA HRONIKA oprimjeruje bahtinovski model romana i kako se pri njegovom čitanju mogu primijeniti kategorije heteroglosije, dijalogičnosti, hibridizacije, polifonije i srodnih koncepata. Posebna se pozornost posvećuje opisu književne heteroglosije Andrićeva romana te stilističkim formama prikazivanja govora drugoga i dijalogiziranju toga govora s diskursom pripovjedača.

Kako je naznačeno u naslovu, ovo istraživanje nudi opis književne heteroglosije¹ TRAVNIČKE HRONIKE te stilističkih i ideoloških aspekata prikazivanja diskursa (i svjetonazora) drugoga. Nastoje se primijeniti Bahtinove teze o „istin-skom“ romanu na ovaj roman, dati stilistički doprinos onim stajalištima o Andrićevoj književnoj prozi koja ističu njezinu polifoničnost (Ivan Lovrenović, Zdenko Lešić), ali i problematizirati status pripovjedača i njegovo dijalogiziranje s jezicima i svjetonazorima likova.

Prema Mihailu Bahtinu, „istinski“ roman predstavlja umjetničku organizaciju društvene raslojenosti jezika i raznolikosti individualnih glasova. Raslojenost jezika odnosno tipova diskursa, koji utjelovljuju različite stavove i svjetonazore, „nužna je pretpostavka romanesknog žanra: društvenom govornom raznolikošću i individualnom disonancom izraslom na njoj osnovi roman orkestrira sve svoje teme, sav svoj prikazivani i odraženi predmetno-smisaoni svet“ (Bahtin 1989: 16). Za razliku od pjesničkog, pa i autoritarnog diskursa, koji svoj predmet ili objekt prikazuju ili nastoje prikazivati monološki, jezik romana svom predmetu pristupa otkrivajući društveno-govornu šarolikost nje-

¹ U srpskom prijevodu Bahtinovih eseja o romanu njegov se termin *raznorečie* prevodi kao *govorna raznolikost*. U ovom se radu rabi sinonim *heteroglosija*, po uzoru na englesko prevođenje ovog termina (*heteroglossia*). Termin ne upućuje na višejezičnost, nego na socijalnu raslojenost jezika, kao i na izdiferenciranost društveno specifičnih jezika unutar „istinskoga“ romana. Pritom ti jezici utjelovljuju i stanovite svjetonazore odnosno ideologije.

govih imena, definicija i ocjena, gdje se njegova dijalektika prepliće s društvenim dijalogom oko njega (Bahtin 1989: 33).

Bahtinovski pristup romanu na spretan način ujedinjuje stilistiku, teoriju pripovijedanja i interpretaciju pa se tako ni Bahtinovom teorijom inspirirano stilističko čitanje pripovjednog teksta nastoji ne iscrpiti u pobrojavanju i klasifikaciji stilskih postupaka, nego zadire i u tumačenje njihove funkcije u značenju teksta (pa i opusa) te nužno i u neka ideološka pitanja. U tom smislu za stilistiku romana mogu posebno biti interesantna obilježja dijalogiziranja pripovjedača s glasovima likova (drugih). Uočava li se osamostaljivanje glasova likova i koja je važnost toga? Ima li povlaštenih ili stigmatiziranih glasova? Uočava li se supremacija pripovjedača nad njima i njegov „ideološki monopol“ (Lešić 2012: 55)?

Premda mnogo manje nego NA DRINI ČUPRIJA, i roman TRAVNIČKA HRONIKA orijentiran je tematiziranju jezično-diskursne raznolikosti i dijaločnosti u svijetu koji se prikazuje. Motivi travničke heteroglosije i dijaloških odnosa između različitih jezika i diskursa stanovnika Travnika i onih koji se ondje zatječu u „konzulskim vremenima“ (francuskih i austrougarskih konzula, članova njihovih obitelji i suradnika, osmanlijske vlasti i njihovih suradnika i dr.) prisutni su u čestom komentiranju odnosa likova prema jeziku drugoga, primjerice pri prikazivanju Defoseovog tijeka misli izazvanog riječju *Travnik* (117), reakcija Davila na riječi fon Miterera (Andrić 2008: 290)², fon Mitererova francuskog (297), zamjećivanja *tvrdog, knjiškog izgovora* Defosea od strane *ludog Švabe* (63) i dr.

Kao i u svim drugim Andrićevim romanima, i u heteroglosiji TRAVNIČKE HRONIKE ključnu funkciju ima glas pripovjedača, jer se njime posreduju svi ostali glasovi. Kao i u slučaju svakog drugog fikcijskog teksta, i ovdje nas obvezuje opreznost razlikovanja instanci pripovjedača i stvarnog autora. Ipak, naratora ovog romana u najmanju se ruku percipira kao da se ne razlikuje od implicitnog autora, odnosno on se ne doživljava kao da bi bio prikazan u ironičnom svijetlu, ni kao da bi njegova vrijednosna shema bila prikazana kao moralno, politički ili na koji drugi način problematična. S obzirom na to da taj glas posjeduje specifičan autoritet, dijaloški aspekt koji on zauzima prema drugim glasovima (slaganje, otpor, ironiziranje, polemiziranje i dr.) može imati snažan efekt na čitatelja. Drugim riječima, osnovne orijentacije i ocjene dijaloga s tuđom riječi od strane takvog pripovjedača interpeliraju potvrdu i slaganje od strane čitatelja. Otuda, dakle, specifičan autoritet ovoga naratora heterodijegetičkoga tipa (dakle, ne sudjeluje u radnji), koji posreduje unutrašnju fokalizaciju odnosno misli i osjećaje likova („sveznajući pripovjedač“). Njegovo se pripovi-

² U nastavku teksta svi citati iz Andrićeva romana donose se bez upućivanja na prezime autora i godinu izdanja knjige, samo uz numeraciju.

jedanje može okarakterizirati kao donekle „objektivistički” impersonalno“ (Lovrenović 2008: 9) ili kao da je riječ o „prividnom odsustvu narativnog subjekta“ (Lešić 2012: 59), i to naratora koji bi se čak mogao smatrati i „auktorijalnim“ (Lešić 2012: 70), no to njegovo zatumljavanje ipak ne znači i iščezavanje.

Perceptibilnosti ovoga naratora (a slično je i u mnogim drugim Andrićevim pripovjednim tekstovima) ipak znatno doprinose njegova uporaba komentara, sudova i generalizacija, pa i eksplicitna autoidentifikacija s dijelom likova koji se prikazuju. On se, međutim, ne identificira ni sa jednim likom ponaosob, nego s kolektivom. Premda toga u TRAVNIČKOJ HRONICI nema onoliko u romanu NA DRINI ČUPRIJA, ipak se i ovdje mogu naći primjeri pripovjedačevog identificiranja s kolektivom posredstvom uporabe zamjenica prvog lica množine. To signalizira, primjerice, uporaba konstrukcije *u nas* u rečenici: *Jedna od onih žena za koje u nas kažu „da im se ništa nije otelo“* (47, referira se na gospođu Davil), ili poistovjećivanje s bosanskim varošima signalizirano posvojom zamjenicom u prvom licu množine u rečenici: *Tako izgleda, tipično uzevši, postanak, razvoj i svršetak uzbuna po našim varošima* (131).

S druge strane, diskurs pripovjedača TRAVNIČKE HRONIKE obiluje primjerima sentencija kojima se izlaže njegov vrijednosni sustav, odnosno stavovi o raznim aspektima individualne, ali i kolektivne psihologije, povijesti naroda i svijeta i drugim „velikim“ temama. Ovakve iskaze treba, dakako, strogo razlikovati od onih koji su tek prikazivanje tuđega govora odnosno verbalizacije misli pojedinih likova, na što, primjerice, upozorava Lešićeva analiza iskaza *Samo orijentalci mogu ovoliko mrzeti i prezirati i ovako pokazati mržnju i prezir*. iz TRAVNIČKE HRONIKE, prema kojoj jasno proizlazi da je riječ o slobodnom indirektnom prikazivanju govora Davila (Lešić 2012: 58), kao i Lovrenovićeva analiza pripovijetke PISMO IZ 1920, iz koje su se pojedini citati o „bosanskoj mržnji“ pripisivali samom autoru i rabili kao kojekakvi politički argumenti (Lovrenović 2008: 18–20). Ipak, među sentencioznim iskazima samoga pripovjedača ima i onih koji su prilično apodiktični, a idejno diskutabilni, pogotovo onima koji demonstriraju kakav vid naturaliziranja kulturnoga. Takav iskaz, primjerice, nailazimo u romanu NA DRINI ČUPRIJA, gdje se komentira početak austrougarskog perioda – u tvrdnji o navodnim zakonitostima svjetske, a „pogotovu“ bosanske povijesti, čiji bi katastrofični periodi bili rezultat provale potiskivanih „osnovnih i trajnih“ vjerovanja.

U TRAVNIČKOJ HRONICI, slično kao i drugim Andrićevim romanima, nailazi se na brojne jednoglasne generalizacijske „mudrosne“ iskaze koji se nedvojbeno mogu pripisati pripovjedaču i koji se često temelje na antitečnosti i zapažanju proturječja ili demonstriraju naratorovu ambivalentnost spram pojave o kojoj je riječ. Evo nekoliko njih koji se tiču osjetljivih tema Bosne i Bosanaca, bosanskih muslimana te ratovanja:

Fratri, ukoliko su i oni nešto govorili, žalili su se na Turke, na globe i progone, na tok istorije, na svoju sudbinu, i pomalo na ceo svet, sa onom čudnom i tipičnom nasladom sa kojom svaki Bosanac voli da govori o teškim i beznadnim stvarima (210).

Ali oni su isto tako bili čvrsto uvereni da će prava i čista vera pobediti i da treba čekati. A niko ne ume tako da čeka kao pravi, bosanski „Turci“, to jest ljudi tvrde vere i kamenitog ponosa, koji mogu da budu plahi kao bujica i strpljivi kao zemlja (45/46).

Tu je [Davi], u pirinejskoj vojsci] video da je rat tvrda i strašna, ali i dobra i lekovi- ta stvar. Tu je upoznao vrednost i meru telesnih napora, oprobao se u opasnostima, naučio da sluša i zapoveda, poznao patnju u svim oblicima, ali i lepotu drugarstva i smisao discipline (54).

U prvom citatu zamjećuje se kontradiktornost naslađivanja u govorenju o stvarima koje same po sebi ne donose nasladu, a u drugom proturječja u naravi bosanskih muslimana (uz antitezu potkraj rečenice i prikazivanje tuđe riječi u fragmentu *prava i čista vera*). U trećem citatu nailazi se na provokativnu tvrdnju o ambivalentnosti rata, koja se može shvatiti i kao prikazivanje Davilove fokalizacije, no uz izostanak jasnije indicije pripovjedačeva opiranja ovome stavu, što se može protumačiti i kao slaganje. Ono što u ovakvim iskazima može zasmetati je njihov generalizacijski karakter i njihova apodiktičnost kada je riječ o tako osjetljivim temama. Kada se radi o generalizacijama koje se tiču pojedinih skupina, može im se spočitavati i politička nekorektnost, no pritom se mora uzeti u obzir da Andrićev pripovjedač pri prikazivanju nelaskavih aspekata pojedinih kolektiva ne radi na ocrnjivanju već na forsiranju zapažanja proturječja, da su ovakvi iskazi rezultat jedne povijesno uvjetovane paradigme mišljenja, a u njima se može prepoznati i ponešto od one ambivalencije samog autora spram Bosne o kojoj pišu Ivan Lovrenović i Zdenko Lešić.

S obzirom na njegov gore opisan status i odlučan utjecaj na čitatelja, vrlo je važno razmotriti kako se pripovjedač vrijednosno orijentira prema iskazima koje prikazuje. Nekoliko je osnovnih i najčešćih stilističkih formi prikazivanja govora drugoga posredstvom pripovjedača u Andrićevu romanu: parafraziranje ili indirektna parafraza sadržaja tuđeg govora, pri kojoj se zanemaruje pretpostavljeni stil iskaza drugoga (v. Rimmon-Kenan 1983: 109); upravo prikazivanje tuđeg govora; indirektni tip prikazivanja govora drugoga, u kojem se mijenjaju lica u onom dijelu iskaza koji predstavlja govor drugoga, ali se njegov stil prezervira; razne forme hibridizacija, književnih spojeva odnosno miješanja dvaju glasova i tipova diskursa unutar jednog iskaza, npr. slobodno neupravno prikazivanje ili zone junaka, kada su riječi ili izrazi govora drugoga rasuti u diskursu pripovjedača (ovi fragmenti diskursa drugoga često se obilježavaju navodnicima ili kurzivom).

Istraživanje formi prikazivanja govora drugoga usko je povezano s pitanjima o tome postoje li kakve indikacije favoriziranja ili stigmatiziranja čijega glasa i diskursa od strane pripovjedača. Svi gore pobrojani načini prikazivanja

tuđe riječi otvaraju specifične mogućnosti vrijednosnog orijentiranja prema njima. Za razliku od postupaka parafraziranja, upravnog i neupravnog prikazivanja, gdje se pripovjedačev dijaloški odnos spram govora drugoga eksplicira leksičko-semantički (npr. u konferansama)³, vrijednosnu orijentaciju naratora u slučajevima zona junaka, kao i slobodnog neupravnog prikazivanja, obično je teže iščitati. No, kao što će se vidjeti, narator TRAVNIČKE HRONIKE i u tim slučajevima vrlo rijetko signalizira odmak od pretežne neutralnosti. Pretežno „objektivistički“, Andrićevi naratori uglavnom puštaju likove da govore i donose njihovu fokalizaciju iznutra, pri čemu je pripovjedač uglavnom štur u komentiranju i osvjetljavanju njihova govora i fokalizacije. No, taj se „objektivizam“ ipak ponekad narušava. Jedan od jasnih aspekata pripovjedačeva „neobjektivističkog“ dijaloškog odnosa spram govora likova jest njegova povremena (dobrohotna) ironija. (Značajno je to da je ona vidljiva na nekoliko mjesta na kojima se osvjetljuje glas različitih etničko-konfesijskih odnosno društvenih skupina, kao što će se vidjeti iz daljnje analize.)

Za razliku od romana NA DRINI ČUPRIJA, u TRAVNIČKOJ HRONICI manji je naglasak na prikazivanju govora stanovnika naselja, bilo pojedinih likova bilo kolektiva, a veća je pozornost pridana glasovima i tipovima diskursa likova došljaka. Najvažniji među njima je francuski konzul Davil, pa ću se u narednih nekoliko ulomaka koncentrirati na ilustriranje stilističkih formi i dijaloških aspekata uvođenja njegova glasa u tkivo romana. Pritom će se zapaziti da su i jedni i drugi tipični za Andrićeve romane.

Poput Abidagina govora u romanu NA DRINI ČUPRIJA, glasovi likova došljaka (konzula, članova njihovih obitelji, vezira i drugih službenika otomanske vlasti) daju se pretežno „u prijevodu“. Prikaz se pritom usredotočuje na semantiku, ali i sintaksu njihovih iskaza, pa su tako ovi postupci više od parafraziranja, jer čak i na drugome jeziku nastoje sačuvati pretpostavljeni stil originalnog iskaza. Ti su glasovi, dakle, i u ovakvoj formi individualizirani i prepoznatljivi, i to ne samo u upravnom govoru. Naime, i u slučajevima slobodnog neupravnog govora njih se može razabrati u dvoglasnom prepletanju s glasom pripovjedača. Oni se uglavnom mogu razlikovati i od postupaka fokalizacije „iznutra“, kojima se prikazuju njihove misli i emocije i koji su, kao i postupci slobodnog neupravnog govora, vrlo česti pri prikazivanju glavnih likova. Osim u slučajevima upravnoga govora, međutim, nije lako s preciznošću odrediti granice dvaju glasova, pripovjedača i lika. Ovo „prevedeno“ prikazivanje tuđeg govora u slobod-

³ Konferansa (tag clause) definira se kao rečenica „koja je združena s diskursom lika (govorom ili verbalizovanim mislima) i koja specificira čin govornika ili mislioca, identifikujući ga i (ponekad) upućujući na različite aspekte lika, settinga ili samog čina. Konferansa može biti pridružena upravnom diskursu [...] ili neupravnom diskursu [...]“ (Prince 2011: 89).

nom neupravnom govoru i postupke fokalizacije te njihovu (katkad i problematičnu) odijeljenost od glasa i fokalizacije pripovjedača može se oprimirati pasusima s početka dvadeset i prvog poglavlja. Ono započinje glasom naratora u koji se uvrštava i jedan „prevedeni“ iskaz Davila u upravnom govoru (*Bože blagi! Bože blagi!*), u kojem se lako prepoznaje „francuski original“:

Kad su sa početkom 1812. godine stali da se sve češće ukazuju znaci i javljaju glasovi o mogućnosti novog rata, Davila je pri svakom od tih glasova obuzimala laka i neprimetna nesvestica kao čoveka koji vidi da ga čekaju poznate muke na koje su ga dosad više puta udarali.

– *Bože blagi! Bože blagi!*

To je izgovarao nerazgovetno, samo za sebe, u jednom otegnutom dahu, ležeći zavaljen u stolici, sa desnom podlanicom na očima (289).

Lako je argumentirati da su u ovom dijelu romana prisutni isključivo glas i fokalizacija pripovjedača – kome bi se drugome pripisala usporedba Davilova raspoloženja s onim koje obuzima onoga tko ponovno sluti već poznatu fizičku toturu ili primjedba o nerazgovijetnosti Davilovih uzvika? U sljedećem odlomku, međutim, mnogo je teže odrediti granice između glasa i fokalizacije pripovjedača i Davila:

Sve je počinjalo opet iznova, kao i preklane u ovo doba godine, kao i ranije, 1805. i 1806. godine. I sve će opet biti isto. Nemir i briga i sumnja u sve i osećanje stida i odvratnosti, a u isto vreme podla nada da će se sve ipak nekako srećno svršiti i ovoga puta – još ovoga puta! – i da će se život (nedosledni, jadni, slatki, jedini život!), život Carstva i društva i njegov i njegove porodice, pokazati kao stalan i trajan, i da će to biti poslednja proba, da će biti kraj ovom, ovakvom živovanju, koje se stalno diže i pada i kao luda ljuljaška ostavlja čoveku samo toliko daha koliko da se kaže da je živ. Verovatno će i ovoga puta sve opet završiti pobeđničkim biltenima, povoljnim mirovnim ugovorima, ali ko će da izdrži ovaj život koji postaje moralno sve teži i skuplji i ko će da nađe u sebi i da plati cenu koju on traži? Šta može da dà čovek koji se razdavao i da uradi snaga koja se premorila? Ali svi treba sve da daju i sve da urade, samo da se jednom iziđe iz ovog večitog ratovanja, da čovek predahne, da se dokopa malo stalnosti i mira (289).

Unatoč poteškoćama s razabiranjem glasa i fokalizacije pripovjedača i lika, s priličnom se sigurnošću može kazati da su barem parentetički odvojeni dijelovi (*još ovoga puta! [...] nedosledni, jadni, slatki, jedini život!*) prikaz Davilovih, u sebi izgovorenih, eksklamacija. Ako na samom početku odlomka još ima i naglašenije pripovjedačeve fokalizacije, ona sve više slabi i prepušta mjesto fokalizaciji i/ili glasu lika (novi rat kao *poslednja proba* i takvo *živovanje* kao *luda ljuljaška*). Nekoliko rečenica kojima završava odlomak, ne samo nesigurnost u ishod novoga rata izražena futurom nego i sintaksa retoričkih pitanja i zaključak završne rečenice, sasvim sigurno odaju Davilov diskurs. Pri tom je završavanju važno uočiti minimalnu prisutnost pripovjedača, njegovu suzdržanost ne samo od eksplicitnog nego i od bilo kakvog tipa implicitnog komentara tuđe riječi, npr. ironije.

U sljedećih nekoliko odlomaka narator nastavlja s prikazom Davilovih unutrašnjih muka dok sjedi zavaljen u stolici. Stil je isti: ponovno suzdržano prenošenje fokalizacije lika, ponovno parenteza u kojoj se izrazitije prepoznaje govor lika, ponovno neironizirani fragmenti „prevedenog“ govora lika u iskazu pripovjedača. Javlja se čak i nešto iskaza na francuskom, *ružno i podmuklim tonom izgovorene ružne riječi* fon Miterera, kazano „objektivističkom“ verbalizacijom Davilove fokalizacije od strane naratora. Ova suzdržanost pri dijalogiziranju s iskazima likova i pri donošenju njihove fokalizacije karakteristična je za naratora TRAVNIČKE HRONIKE, kao i za čitav romaneskni Andrićev opus. Ono što, međutim, slijedi neposredno nakon komentiranih pasusa oprečno je suzdržanosti, ali također prepoznatljivo za Andrićev prozni stil. Narator će u sljedećem odlomku, naime, Davilovu reakciju na nagovještaje novoga rata dovesti u relaciju s ponašanjem karakterističnim za usamljene i istrošene ljude, a psihološku će opservaciju ispreplesti s mudrosnim generalizacijskim iskazom o duševnim mukama i savjetima općenito:

Po cirkularnim uputstvima, po učestalim kuririma i pisanju štampe mogao je da vidi da se pripremaju krupne stvari i novi pohodi, da je ceo ratni mehanizam Carstva opet u pokretu. Ali nije imao nikoga sa kim bi mogao o tome da porazgovara, da čuje tuđa mišljenja, ispita izgleda i proveri svoje sumnje i bojazni, da u svetlosti razumnog razgovora vidi šta je u njegovim bojaznima stvarnost a šta plod mašte i straha i zamorenosti. Jer, kao svi usamljeni a slabi i istrošeni ljudi kod kojih se trenutno pokoleba vera u sebe, Davil je silom hteo da u rečima i pogledu drugih ljudi nađe potvrde i podstreka za svoje mišljenje i delanje, umesto da ih traži u sebi. Ali, prokletstvo i jeste u tome što razgovora i saveta ima uvek, osim onda kad nam je to najpotrebnije; i što o onome što nas istinski muči niko neće sa nama jasno i iskreno da govori (290, bold N.K.).

I ovdje se, dakle, pokazuje da Andrićev narator nije sklon izrazitijem, vrijednosno obojanijem, dijalogiziranju s iskazima likova, ni u upravnom ni u slobodnom neupravnom govoru ni u zonama likova, ali stav naratora prema likovima često ipak dolazi do izražaja, makar i u formi eksplicitnog komentara, kao što ovdje dolazi nakon čitavog odlomka suzdržavanja od dijalogiziranja s Davilovim unutrašnjim previranjima. Valja, međutim, primijetiti da narator pritom ne vrednuje ništa što bi moglo imati bilo kakve političke konotacije. Njegov dijalog s tuđom riječi, naime, mnogo češće funkcioniра kao psihološka (katkad čak i metafizička) opservacija, a ne nešto što bi se moglo osporavati kao politički nekorektno. Uz to, ovakav tip suzdržanosti u dijalogiziranju s glasovima likova, ali i sklonost da se te glasove i same likove komentira u jednoglasnim dijelovima romana, često u sentencioznim fragmentima u kojima je jasno vidljiva povlaštena pozicija naratora, koji je počesto mudriji od svojih likova, istovremeno i distanciran i suosjećajan spram njih – karakteristični su za Andrićeve romane.

Uz glasove došljaka, za TRAVNIČKU HRONIKU vrlo su važni i glasovi Travničana. Njihov diskurs stiliziran je kao lokalni štokavski govor bogat turcizmima

i pučkom frazeologijom, a kao i glasovi svih drugih likova, pojavljuje se u upravnim, neupravnim, slobodnim neupravnim konstrukcijama i u zonama likova. Populacija je Travnika u danom periodu etnički i konfesijski vrlo raslojena, pa su unatoč sličnoj stilizaciji njihovi diskursi obilježeni znatnim svjetonazorskim razlikama i različitim stavovima prema istim temama. U takvoj heteroglosiji i dijalogičnosti narator, međutim, ne protežira nijednu stranu, a tuđi se glasovi pretežno pojavljuju s isključivom funkcijom predočavanja onoga što pripovjedač prikazuje i jezikom stanovnika Travnika. Pritom narator najčešće zauzima stav neutralnosti, objektivnosti ili benigne ironije spram ovih glasova. Kao što se već vidjelo, takvi tipovi dijaloške orijentacije prevladavaju i spram govora Davila, a sljedećim primjerima pokazat će se da je isto i s drugim glasovima. Boldom su označeni ključni fragmenti tuđega govora, a katkad i dijelovi konferansi, ako se radi o upravnim ili neupravnim konstrukcijama:

Ne priznajući to ni sam sebi, vezir, koji je inače voleo samo mirne i blagorodne ljude, držao je i trpeo ovog pakosnog osobenjaka [haznadara Bakija] pored sebe po nekom svom sujevernom nagonu, kao neku amajliju koja privlači na sebe svu mržnju i sve zlo, izbliza i izdaleka. To je bila „vezirova kućna zmija“, kako je govorio Tahir-beg (147).

Tahir-efendija je govorio u šali da Bakijeva revnost nanosi veziru više štete nego sve mane i poroci svih ostalih činovnika zajedno (149).

„Kome Baki prevrne sahan, taj više ne ruča“, govorilo se tada za njega (148).

Kako su fratri cenili konzula kao prijatelja i zaštitnika i nisu nikako želeli da ga uvrede, izabrali su gojaznog i teškog a lukavog i veštog fra Ivu da mu on na neki način saopšti da im je revnost gospođe fon Miterer nezgodna, ali tako da ne uvredi ni njega ni gospođu fon Miterer. I fra Ivo, koga Turci ne zovu uzalud muzevir, izveo je to odlično (159).

*Defose nije nikad propuštao pazarni dan da ne obiđe celo tržište. Raspitivao je za cene, razgledao predmete i beležio imena i nazive. Svet se sakupljao oko ovoga **al-franga** odevenog stranca i posmatrao ga kako proba neko rešeto ili pažljivo zagleda izložene svrdlove i dleta. „**Mladi konzul**“ je dugo gledao kako seljak kupuje kosu, kako joj pažljivo opipava rez otvrdlim palcem leve ruke [...]. Prilazio je seljankama, turdim ostarelim ženama, i pitao ih za cenu vune koja je ležala pred njima u araru i mirisala na tor. Gledajući pred sobom stranca, seljanka se najpre snebivala, misleći da se gospodin šali. Najposle bi na navaljivanje kavazovo kazala cenu i klela se da je vuna „**kao duša meka**“, samo kad se opere. [...] „**Mladi konzul**“ je upoznao sve glavne ličnosti na pazaru, Ibrahim-agu, kantardžiju, telala Hamzu i čaršijsku budalu „**ludog Švabu**“ (60).*

*Ukratko, Davna nije mnogo preterivao kad je kod svojih referisanja Davilu, sa svojim drskim osmejkom, Konak novog vezira nazivao „**muzejom čudovišta**“ (143).*

*Pogled njegovih [tefter-čehaje Ibrahima] crnih očiju postane tada odjednom razrok i „**gleda dva rafa, na dve protivne strane, u isti mah**“, kako je govorio Ešref-efendija (151).*

Kao što se vidi iz primjera, prikazivanja tuđe riječi dolaze u obliku upravnog i neupravnog govora, ili se citira tek riječ ili sintagma. U potonjim slučajevima (zone likova) razlika se spram vlastita diskursa ne propušta označiti i navodnicima ili kurzivom, ali okolni kontekst ipak ne donosi signale oponiranja. Naratove formulacije, pa i u konferensama kojima se uvodi tuđi govor, jasno svjedoče o neutralnosti, slaganju ili drugom tipu afirmativnog odnosa s iskazima vrlo različitih likova. Tako je ne samo s iskazima i inače afirmativno prikazanog Tahir-bega nego čak i s riječima Davne, čijim riječima narator često i oponira i koji je prikazan kao vrlo kompleksan lik, uključujući i njegove mračne strane. I govor stanovnika Travnika ili pojedinih kolektiva u ovim slučajevima prikazan je također uz neutralnost, slaganje odnosno kao svojevrsna objektivna ilustracija onoga što se prikazuje.

Ovi primjeri ilustriraju kako se tuđi govor u TRAVNIČKOJ HRONICI izlaže uz osjetno „stišavanje“ glasa pripovjedača. Opisani postupci uklapanja fragmenata kolektivnog diskursa komplementarni su s onim tipom fokalizacije, prikazivanja događaja kroz vizuru kasabalija i likova, pri kojemu često izostaju signali pripovjedačeva odnosa spram te vizure – i jedan i drugi imaju važan udio u onom zatumljivanju narativnog subjekata koje je već spominjano.

Međutim, premda se pripovjedač ovog romana često „povlači u pozadinu“, on u nekim dijelovima romana ipak izlaže svoj stav o onome o čemu pripovijeda, pa i o tuđim riječima. Izdvojit ću nekoliko primjera u kojima se, između ostalog, pojavljuje postupak zone junaka, a u ovim će se mikroanalizama pojaviti prilika da se ponovno komentiraju i pripovjedačeva sentencioznost i još neka prepoznatljiva stilska obilježja Andrićeve proze kao što su antitetičnost i sintaktički paralelizam. Važno je i to da se radi o ulomcima u kojima se prikazuju pojedine etno-konfesijske skupine, pa i njihov diskurs.

Prvi primjer odnosi se na prikaz očekivanja dolaska francuskog konzula od strane travničkih kršćana:

– Razviće se barjak! – šaputali su ljudi a oči su im sevale prkosno kao da će to biti njihov barjak. [...] Od te cigle tri reči – Razviće se barjak! – mnogome je siromahu bar za sekundu postalo svetlije u kući, prijatnije u praznom stomaku i toplije u tankom odelu: od te tri proste i neodređene reči mnogome je rajetinu poigralo srce, zableštao vid od nekih jarkih boja i zlatnih krstova, i pobjednički zašumele u ušima, kao vihor, sve zastave svih hrišćanskih careva i kraljeva (17).

U ovom prikazu jasno je uočljiva ironija koja priječi da se pripovjedaču spočitne protežiranje jedne etno-konfesijske skupine. Riječi „krštenoga sveta“ donose se u upravnoj konstrukciji (a kasnije i ponavljaju) i ironiziraju hiperboličnim i podrivajućim (i sintaktički kompleksnim) patetičnim prikazom izgleda iskazivača i njihove fokalizacije. A odmah poslije ironije slijedi radikalna promjena afektivnog aspekta iskaza – „poslovičan“ pripovjedačev iskaz s mnogo posve ne-podrivajućeg, ozbiljnog patosa, koji podsjeća na već komentiran iskaz koji slijedi nakon komentiranja Davilovih „muka“:

Jer, čovek može i od jedne reči da živi, samo ako u njemu još ima rešenosti da se bori i borbom održava u životu (17).

U istom dijelu romana nalazi se i prikaz očekivanja dolaska francuskog konzula od strane travničkih muslimanskih prvaka:

Napolenova ratovanja po Evropi bila su već dostojniji predmet travničkih razgovora. [...] Dolazak francuske vojske u Dalmaciju primaknuo je neočekivano toga Bunapartu iz pričanja Bosni i Travniku (14).

Uporaba zamjenice *taj* i Napoleonovog iskrivljenog prezimena (gdje se kurzivom signalizira tuđost riječi) mora se razumijevati kao fragment govora same travničke elite u iskazu pripovjedača (zona likova), čija dvoglasnost i ironija kulminira upravo u tom segmentu iskaza. U inače objektivističkom prikazu višekratna uporaba konstrukcije *taj Bunaparta* (jer ovaj se izraz ponavlja u daljnjem tekstu) donosi intonaciju pripovjedačeva ironiziranja ponosa i samosvijesti ove društvene skupine, koje je posve dobroćudno i koncentrira se na podsmijehivanje iskrivljenom izgovoru.

Iz ove analize ulomaka koji se tiču prikaza posve oprečnih gledišta s obzirom na istu pojavu jasno proizlazi da se jednako ironiziraju i jedni i drugi, i travnički „Turci“ i kršćanska „raja“ i da pritom nema ni povlaštenih ni stigmatiziranih. Pripovjedačeva je ironija pritom i ambivalentna: ona se podsmijehuje, ali istovremeno pokazuje razumijevanje i za jedne i druge, što se naposljetku pokazuje i eksplicitno, u njegovu jednoglasnom komentaru, koji ponovno obilježava antitetičnost, kao i tipično andrićevski sintaktički paralelizam:

Obe strane, ako se u toj fazi borbe već može govoriti o dve strane, borile su se, svaka na svoj način i sredstvima koja su odgovarala prilikama i vremenima. Turci su se borili pritiskom i silom, a hrišćani strpljenjem, lukavstvom i zaverom ili spremnošću na zaveru; Turci za odbranu svoga prava na život i svoj način života, a hrišćani za sticanje tog istog prava (13).

Ipak, kao što je već spomenuto, ima pasusa u TRAVNIČKOJ HRONICI (pa i u drugim Andrićevim prozama) u kojima se pripovjedaču mogu pripisati stavovi prema kojima suvremeni liberalni svjetonazor ili čitatelj koji zagovara čitanje u „etno-konfesijskom ključu“ može osjetiti otpor. Kao ilustracija može poslužiti pasus u kojemu se tematizira nepovjerenje domaćeg muslimanskog stanovništva spram francuskih oficira koji dolaze u Travnik:

Uzalud su francuske vlasti u Dalmaciji štampale prijateljske proglose na tursko stanovništvo. Te proglose, pisane nekim probranim književnim turskim jezikom, nije niko hteo da čita, a ko ih je čitao, nije mogao da ih razume. Ništa nije pomagalo protiv urođenog nepoverenja celokupnog muslimanskog stanovništva koje nije htelo da čita ni da čuje ni gleda, nego je išlo samo za svojim dubokim nagonom samoodbrane i mržnje prema tuđincu i neverniku koji se približio granicama i počinje da ulazi u zemlju (36).

Ono što bi ovdje moglo zasmetati je spominjanje *urođenosti* nepovjerenja, kao da bi se radilo o nečemu genetski upisanom u ovu etničku grupu, ili *dubo-*

kog nagona mržnje travničkog muslimanskog stanovništva. (Valja zapaziti da se ovi izrazi ne mogu pripisati nikome drugome nego naratoru.) Ne ulazeći u podrobnju analizu raznih pitanja koje ovaj i slični ulomci u TRAVNIČKOJ HRONICI i ostalim Andrićevim romanima otvaraju, zapaziti ćemo da se koncepti nagona, a pogotovo urođenosti, u diskursu Andrićevih pripovjedača javljaju prilično često, da se često opiru suvremenim shvaćanjima, pa i da zbunjuju. Tako o urođenosti narator TRAVNIČKE HRONIKE govori čak i u kontekstu fratarske bezobzirnosti (*Ko je čista srca njemu je sve čisto, prevodio je paroh sa bezobzirnošću koja je urođena debelim i starim fratrima* /92/.), što nije daleko od tvrdnje da su neki ljudi predestinirani da dožive starost kao debeli i bezobzirni fratri; ili pak u kontekstu osjećanja stida i privrženosti dobrim gospodarima od strane posluge (*Samo urođeno osećanje stida i privrženosti dobrim gospodarima sprečavalo ih je da napuste toliko omraženu službu u Konzulatu* /139/.), iz čega bi proizlazilo da se članovi posluge rađaju sa spomenutim karakteristikama (?).

Ako se ne želi optužiti autora za ovakve nelogičnosti, moglo bi se pretpostaviti da se koncept urođenosti u diskursu Andrićevih naratora rabi kao bliskoznačan pojmu svojstvenosti ili inherentnosti nekom biću, što se ne mora shvaćati kao nešto prirodno u smislu definitivne ili genetske zadanosti. Ovakvo shvaćanje urođenosti prisutno je i u diskursu Defosea, koji u dijalogu s fra Julijanom tvrdi da je *turska vladavina stvorila [...] kod svojih hrišćanskih podanika izvesne karakteristične osobine, kao pritvorstvo, upornost, nepoverenje, lenost misli i strah od svake novine i svakog rada i pokreta, koje prešle su u prirodu ovdašnjeg čoveka [...], krupne mane koje bi trebalo iskoreniti* (211). Riječ je, dakle, o urođenosti kao svojevrsnoj stečenoj prirodnosti, uvjetovanoj povijesnim i društvenim kontekstom, koja, međutim, nije neiskorjenjiva.

Defose stupa u sličan dijalog i sa svojim pretpostavljenim, Davilom. Ovoga puta ne radi se o bosanskim kršćanima, nego o Bosancima uopće i o njihovu mentalitetu, a koncept urođenosti ne rabi Defose nego Davil, koji zagovara (zajedno s vezirom) stav o *urođenoj zloći* Bosanaca (65). Nasuprot tome, Defose zastupa tezu da su *i zloća i dobrotu jednoga naroda produkt prilika u kojima on živi i razvija se* (66). Bez obzira na to što je Defose jedan od najsimpatičnije prikazanih likova u romanu, ne može se kazati da pripovjedač otvoreno privilegira jedan od ovih stavova. (Ovaj vrlo važan dijalog ostaje otvoren slično kao i onaj Tome i Fehima u romanu NA DRINI ČUPRIJA). Pa ipak, po stavovima i načinu na koji rabi koncept urođenosti Andrićevu pripovjedaču nesumnjivo je od Davila bliži Defose.

S druge strane problematiziranja koncepta urođenosti kod Andrića, u ovom ulomku narator evidentno pokazuje svoju empatiju i razumijevanje pozicije travničkog muslimanskog stanovništva. Oni se nedvojbeno pokazuju u uporabi zamjenice *neki* kada se govori o ignoriranju i nerazumijevanju onih proglašaja koji su bili pisani *nekim probranim turskim književnim jezikom*, gdje se nara-

tor, ako već ne sa samom riječi, identificira s fokalizacijom travničkih muslimana.

Ova argumentacija svakako ne rješava sve aspekte problematičnosti iskaza Andrićevih pripovjedača poput onog od kojeg je otpočela ova analiza, ali može braniti autora od optužbi za privilegiranje i ocrnjivanje pojedinih etno-konfesijskih zajednica.

Ovo istraživanje podržava tezu o TRAVNIČKOJ HRONICI kao uvelike polifonij-skom („polifonom“) romanu (Lešić 2012: 57) i Lovrenovićeve primjedbe o polifoniji/višeglasju u Andrićevoj prozi (Lovrenović 2008: 22). Ipak, u nekim aspektima TRAVNIČKA HRONIKA je možda, prema Bahtinovim mjerilima, manje „istinski roman“ od romana NA DRINI ČUPRIJA – prvenstveno po tome što se izrazito usredotočuje na jedan lik (Davila), dok je NA DRINI ČUPRIJA roman koji prikazuje period koji je mnogo dulji od životnog vijeka bilo kojeg lika i izrazito je mozaične strukture. No, narator u oba romana uglavnom pokazuje ista svjetonazorska i statusna obilježja. S jedne strane, pripovjedač je suzdržan kako u prikazivanju općenito tako i u svojem komentiranju tuđe riječi i ne može se tvrditi da privilegira bilo koju stranu u složenom kulturno-ideološkom spletu koji se prikazuje. Dapače, on je uvelike koncentriran na „objektivistički“ prikaz kompleksnosti travničke sredine i onih koji su se u „konzulskim vremenima“ ondje zatekli, što se može oprimjeriti i njegovom prevladavajućom neutralnošću (ili „ilustrativnošću“) u raznim formama prikazivanja tuđe riječi. S druge strane, premda u svojem dijaloškom odnosu spram diskursa drugih u pravilu ne pokazuje izrazitiju težnju k dominaciji odnosno kakvom snažnijem tipu dijaloziranja od dobroćudne ironije, on mjestimice ipak zauzima povlaštenu poziciju.

Ne treba zazirati od toga da su u iskazima naratora Andrićevih romana doista prisutni neki stavovi prema kojima se danas može osjećati otpor, posebno stavova o mentalitetu i nekim urođenim ili, bolje reći, duboko ukorijenjenim obilježjima bosanskog stanovništva, pa i nekih njegovih dijelova. Ti su stavovi, međutim, prisutniji u jednoglasnim, osobito u sentencioznim, dijelovima romana, a ne u dvoglasnima, onima u kojima se glas naratora prepliće s glasovima likova. Što je važnije, ovi stavovi nisu oni koji bi išli u prilog glorificiranju ili potpunom osporavanju s osnova bilo koje nacionalistički orijentirane struje tumačenja, nisu dominantna u tom pripovijedanju i redovito su popraćeni pripovjedačevom empatijom i razumijevanjem spram svih etno-konfesijskih skupina koje prikazuje.

Literatura

Andrić 2008: Andrić, Ivo. *Travnička hronika*. Zagreb.

Bahtin 1989: Bahtin, Mihail. *O romanu*. Beograd.

Bahtin 1967: Bahtin, Mihail. *Problemi poetike Dostojevskog*. Beograd.

- Lešić 2012: Lešić, Zdenko. *Pripovjedač Ivo Andrić*. In: Lešić Zdenko, Ferida Duraković (ur.). *Međunarodni naučni skup „Ivo Andrić – 50 godina kasnije“*. Sarajevo. S. 53–72.
- Lovrenović 2008: Lovrenović, Ivan. *Ivo Andrić, Paradoks o šutnji*. http://www.okf-cetinje.org/cms/upload/pdf/Ivan_Lovrenovic_Ivo_Andric_Paradoks_o_sutnji.pdf. Stanje 15. prosinca 2012.
- Prince 2011: Prins, Džerald. *Naratoški rečnik*. Beograd.
- Rimmon-Kenan 1983: Rimmon-Kenan, Shlomith. *Narrative Fiction. Contemporary Poetics*. London – New York.

Nikola Koščak (Zagreb)

Heteroglossia and Dialogism in Novel TRAVNIK CHRONICLE

This paper presents research on the Bakhtinian aspects of Ivo Andrić's novel TRAVNIK CHRONICLE. The reading of this novel employs categories such as heteroglossia, dialogism, hybridization and polyphony, which are central to the Bakhtinian model of the novel. Special attention is paid to the description of literary heteroglossia in the novel, stylistic forms of the representation of other's speech and dialogic aspects between the narrator's speech and other's speech.

Nikola Koščak
Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3
10 000 Zagreb
Hrvatska
nkoscak@ffzg.hr

Јелена Крунић (Шид)

Дијалог религија у ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ ИВЕ АНДРИЋА И ХАЗАРСКОМ РЕЧНИКУ МИЛОРАДА ПАВИЋА

У раду ћемо указати на сличности у схватањима јудаизма, хришћанства и ислама на простору Балкана и делима Травничка хроника Иве Андрића и Хазарски речник Милорада Павића. Преплитање религија јавља се као једна од кључних тема ових романа. Када се ради о кључним моментима дела, оба аутора указују на мишљења представника све три велике религије на простору Балкана. У Хазарском речнику значај укрштања мишљења представника ове три религије учачавамо већ у форми романа, који се састоји из три књиге (Црвене, Жуте и Зелене, односно хришћанске, јудаистичке и исламске). С друге стране Иво Андрић већ у првом поглављу Травничке хронике указује на колективни став припадника све три вероисповести. Оба аутора овом поступку прибегавају како би указали на то да се до одређеног закључка може доћи само ако узмемо у обзир сва мишљења, односно да виђење истог проблема из различитих перспектива води другом закључку.

Балканске државе су вишенационалне и вишеконфесионалне. Хришћанство, подељено на православље и католицизам, ислам и јудаизам представљају три главне религије на овим просторима. За северни део Балканског полуострва карактеристично је да се мешају православље и католичанство, као што је за југ карактеристичан спој православља и ислама. За простор Босне овај синкретизам је такође карактеристичан. Када је о статистикама реч, оне су се мењале са променама државних граница, које су на Балкану биле честе (Кубурић 2010). Људи су вековима учили како да живе са онима који нису исте вере и нације, али то је често доприносило сукобима и ратовима. Пошто верска припадност чини значајан фактор на Балкану, њен утицај на обликовање књижевног дела не може да се занемари. Такође, значајно је нагласити повезаност верског и националног идентитета.

Пишући о географији религија на Балкану Рефик Шећибовић наводи да је Балкан

најсложенији гранични појас у Европи, јер се на тој територији срећу католичанство, православље и ислам (Шећибовић 2001: 107). Сложеној распрострањености религија на просторима Балкана придружује се и етничка разноликост, која се може, али и не мора поистовећивати са конфесионалним заједни-

цама. Све то компликује односе у простору и даје им један, за европске оквире специфичан печат (Шећубовић 2001: 108).

Са друге стране Иван Цвитковић показује на који начин се религијске заједнице на истом простору односе према питању нације. „Балкан је по повијесним, културним и националним традицијама изузетно богат и специфичан простор у којем су се одвијали различити облици националног и религијског живота“ (Цвитковић 2001: 91).

Религије о којима је реч имају исте корене и СТАРИ ЗАВЕТ их повезује. Ипак, дистанца и неразумевање међу представницима ових религија вековима су расли, а то је посебно карактеристично за Босну, која се налази на граници Истока и Запада и која је непрестано била поприште и националних и верских сукоба. Чињеница да се Босна налази на раскрсници две цивилизације чини њихов синкретизам интересантним, како писцима, тако и проучаваоцима књижевности. Кроз историју наилазимо на неупоредиво више примера неразумевања међу припадницима три највеће монотеистичке религије него на примере разумевања или чак дијалога и разумевања. Ђуро Шушњић наводи пример Грка који су „први осетили да се кроз разговор рађа не само мудра мисао, него и да се гради заједница, одустати од разговора значило је, за њих, одустати од истине и заједнице у исти час!“ (Шушњић 2001: 17).

Религија се може посматрати као један од највећих покретача развоја култура и цивилизација у људској историји. Посматрајући кроз историју, религија је, с једне стране, била покретач љубави, праштања и разумевања (дијалога), али је, са друге стране, била и покретач насиља, ратова и стварања јаза међу људима и цивилизацијама. У зависности од степена развоја једне културе, њене моћи, често је зависило које од ова два својства религије ће се испољити.

Овде би требало напоменути да би тачнији наслов рада био „немогућност дијалога религија у ХАЗАРСКОМ РЕЧНИКУ и ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ“, али би требало нагласити и да оба аутора својим делима откривају да као једино решење сукоба и неразумевања виде дијалог који је у овим делима укинут или, уколико га има, није конструктиван, јер ликови након њега остају на почетној позицији не мењајући мишљење и на тај начин изневеравају саму суштину дијалога. Можда је управо немогућност дијалога разлог што ТРАВНИЧКА ХРОНИКА завршава онако како је почела, као и ХАЗАРСКИ РЕЧНИК у ком преживели сакупљач у 20. веку (Дореотеа Шулиц) неће добити прилику да размени своја сазнања са осталим сакупљачима грађе о хазарском питању. Када сагледамо романе о којима је реч из ове перспективе, уочавамо да оба аутора дијалогу дају значајно место, а да његов значај додатно наглашава, управо, недостатак истог. Иако су у ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ верске и националне разлике, на изванредан начин, потиснуте у други план у односу на опози-

цију Исток – Запад, оне осветљавају већину проблема и неразумевања који проистичу из дела.

Да бисмо сагледали однос Иве Андрића према религијама чији су представници приказани у роману, даћемо кратак преглед радова писаних на ову тему. Неупоредиво више простора у литератури посвећено је односу Истока и Запада у Травничкој хроници него односу религија у истом делу. Ипак, требало би нагласити да већина проучаваоца који су се бавили односом Источне и Западне цивилизације скреће пажњу и на постојање представника различитих религијских и националних заједница у роману. Такође, уочава се и различит однос према овом питању пре и после рата деведесетих година. У литератури писаној до рата наглашавана је чињеница да је Иво Андрић покушао да сагледа припаднике различитих религијских група непристрасно и да их пусти да износе своје мишљење о различитим темама.

У његовој Босни сударају се четири вере, четири погледа на свет, четири свести из основа другачије усмерене и детерминисане. Он свакој, ма како биле противуречне, даје њене разлоге и њене побуде, њену личну стварност и њен животни аргуменат. Андрић естетски уважава њихов узајамни спор и не намеће му се као судија. Само излаже понаособ сваку од те четири истине, као што излаже, опет сваку понаособ, истину појединца.

Стога, Турци су приказани са становишта турског мита, хришћани са становишта хришћанског (Џацић 1957: 225).

Он приступа с подједнаким поштовањем представницима свих религија у Босни (Купарео 1982: 117).

Андрић зна да је заједнички живот припадника разних религија немогућ без узајамног поштовања [...] (Купарео 1982: 118)

Нобелова награда Иви Андрићу додељена је уз навођење његове приче о сатовима, који на сарајевским богомољама откуцавају три различита времена, јер његова Босна има своје подељено време и своју, другачију судбину, као да није од овога света. Сан о једној јужнословенској цивилизацији као синтези различитости, која управо треба да започне зближавањем културних модела [...] (Палавестра 1992: 7).

Андрићево дело је стасни пледоаје за свет праведности и толеранције. То је дело у коме је право сваког појединца исказано кроз његово људско достојанство. Оно је непрестано размишљање о хуманости и истовремено апел разуму да успостави такво уређење света, које би оптимално гарантовало достојанство и праведност (Јанихсен 1986: 188).

Након рата у Босни деведесетих година двадесетог века јавља се део радова који су посвећени приказивању Андрића у светлу нетрпељивости¹

¹ Сходно чињеници да се у раду бавимо дијалогом религија сматрамо да је значајно указати на неке од радова који се баве односом Иве Андрића према пред-

показујући на који начин рецепција дела може да се промени у различитим друштвеним околностима. Силвија Хоксворт уочава да, иако је одрастао и школовао се у Босни:

Андрић није познавао муслиманске религиозне обичаје и веровања [...] Судећи према културном наслеђу немуслиманског становништва у југоисточној Европи, осим неколико значајних изузетака, такво непознавање одликује већину хришћана који су били под отоманском влашћу. Ово недвосмислено показује да је хришћанско становништво пропустило прилику да упозна исламску културу [...] (Хоксворт 2004: 150).

У оба романа проналазимо мотив покрштавања који ће касније проузроковати јављање разлика и неразумевање међу представницима различитих религија. Тако се у делу Иве Андрића босански муслимани не идентификују ни са Турцима, ни са домаћим становништвом и аутор у неколико наврата наглашава да их ни домаће становништво (хришћани и Јевреји) ни Турци не прихватају као део своје заједнице. С друге стране, ХАЗАРСКИ РЕЧНИК је прича о покрштавању Хазара, њиховом преласку у другу веру, а неразумевање настаје, управо, када се упореде извори (јудаистички, хришћански и исламски) различитих религија које себи желе да дају легитимитет кроз доказе о томе да су Хазари прешли управо у њихову веру.

Иво Андрић и Милорад Павић спадају у ред писаца који су се током целокупног стваралаштва бавили преплитањем религија на Балкану, њиховим сличностима и разликама, као и утицајем једних на друге. За два романа којима ћемо се бавити у овом раду, ТРАВНИЧКУ ХРОНИКУ и ХАЗАРСКИ РЕЧНИК карактеристично је да њихови писци износе у роману мишљења представника свих верских заједница (хришћанских, исламске и јеврејске) трудећи се да сами не заузимају одређен став, него да пусте њихове представнике да говоре равноправно и из сопствене позиције. Ово на формалном плану више долази до изражаја у ХАЗАРСКОМ РЕЧНИКУ који је подељен на три књиге од којих свака представља исту причу испричану из перспективе друге религије.

На почетку ТРАВНИЧКЕ ХРОНИКЕ Иво Андрић указује на значај који придаје описивању суживота муслимана (домаћег становништва и Турака), хришћана (православаца и католика) и Јевреја у Травнику. Када је реч о најбитнијим догађајима, аутор наводи понаособ виђења представника свих

ставницима различитих религија. Како постоји велики број студија о делу Иве Андрића, наглашавамо да вероватно постоје и радови до којих нисмо успели да дођемо. Прегледали смо зборнике објављене о делу Иве Андрића, Свеске Задужбине Иве Андрића, као и значајније часописе и књиге о његовом стваралаштву: Егерић 1981, Раваџић 1985, Куртовић 1994, Хоксфорт 2004, Калезић 2006, Родић 2006, Инђић 2006, Зјелински 1989.

религија, и то најчешће указујући на мишљење већине (нпр. долазак конзула, Андрић 1965: 20–22).

Иво Андрић најчешће пред читаоца износи виђења представника различитих религија када говори о њиховом схватању одређених људи или догађаја. Тако припадници различитих религиозних група, на пример, различито реагују на долазак конзула у Травник. Њихово прихватање или одбацивање страног представника зависи, пре свега, од националних интереса. Тако ће Јевреји прихватити са одушевљењем „Наполеоновог представника“, француског конзула, док ће католици са истим одушевљењем прихватити аустријског конзула, а припадници православне вероисповести прижељкивати долазак руског конзула.

Травничка хроника може се читати и као говор о Другом и Другачијем, као роман разлика и начину на који се оне прихватају или одбацују. Као што смо нагласили, када говори о битним догађајима, аутор их приказује из перспективе припадника различитих религија, односно представника тих религија. Андрић, скоро неприметно за читаоца, мења перспективе указујући на различита схватања Јевреја, хришћана или муслимана.

Међутим, када приказује Травничане из перспективе странаца они представљају целину, увек су домаће становништво које странци, најчешће, не разликују када је реч о начину живота и навикама, а често није битна ни њихова религијска припадност.

Тако Травничани њрећурају ово ѡешико време на које су навикли од рођења.

Друа је сћвар са сћранцима које је судбина бацила у ову уску долину која је у ѡо доба Јодине ѡамна и „ѡуна влаје и ѡромаје, као ајсански ходник“ (Андрић 1965: 143).

Иво Андрић показао је интересовање за ову тему и приликом писања дисертације (РАЗВОЈ ДУХОВНОГ ЖИВОТА У БОСНИ ЗА ВРЕМЕ ТУРСКЕ ВЛАДАВИНЕ, Ђихјанг 2010). Босна, која се налазила на размеђу Истока и Запада, два различита културна обрасца, две цивилизације, која једна другу не разумеју и најчешће одбацују, простор је на коме се управо оне преплићу. Босна је представљала крај османлијске империје, па самим тим и последњу њену станицу, али прву на коју би наишли људи са Запада одлазећи на Исток. Међутим, становништво Босне подједнако не прихвата ни везира, ни конзула, односно ни представнике Истока, ни представнике Запада, иако и несвесно, временом, примају утицаје и обичаје обе цивилизације. Сам Андрић овај синкретизам на једном месту назива „трећим светом“ и тим указује на немогућност припадања иједном од ова два цивилизацијска модела.

Ким Ђихјанг наглашава Андрићево схватање о утемељењу ислама у Босни и каснијој конфесионалној поделености земље.

По његовом мишљењу, од одлучујућег значаја за Босну било је то што ју је у најкритичнијем тренутку њеног духовног развоја, у доба када је превирање духовних снага достигло врхунац, освојио један азијатски ратнички народ, чије су друштвене институције и обичаји значили негацију сваке хришћанске, тј. западњачке културе и чија је вера настала под другим климатским и друштвеним условима, те била неподесна за свако прилагођавање. То је прекинуло духовни живот земље, изобличио га и од њега начинило нешто сасвим особено (Бихџанг 2010: 30).

Иво Андрић у ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ приказује време када је османлијско царство било на свом крају. Требало би нагласити чињеницу да је на врхунцу моћи османлијског царства слобода исповедања религија била загарантована свим његовим становницима. У крајњој линији ово и јесте разлог због ког су Јевреји из Шпаније дошли управо у Босну. Међутим, како је опадала моћ царства тако су се мењале и прилике, а у последњим вековима јављао се све већи јаз међу представницима различитих нација и религија. На тај начин били су створени услови за све веће одсуство дијалога и разумевања.

Један од ликова у роману, Колоња, представља добар пример немогућности повезивања оних који припадају различитим верама и нацијама. Као странац који у потпуности не припада ни једној цивилизацији у потпуности, ни Истоку, ни Западу, али и ниједној нацији са простора на коме живи и као човек који покушава да направи спону међу њима он не може да опстане у средини у којој се нашао.

ХАЗАРСКИ РЕЧНИК Милорада Павића чине три књиге (Црвена књига, Жута књига и Зелена књига) које представљају исту причу испричану из три перспективе: хришћанске, исламске и јудаистичке. За нашу тему посебно је значајно нагласити да се део одредница понавља у све три књиге или постоје одреднице које одговарају онима из друге две књиге (нпр. три представника пакла или по три проучаваоца хазарског питања у различитим временским слојевима) и да је у свакој од њих (иста) прича испричана из перспективе религије којој ове књиге припадају.

Јован Делић учача да

На први поглед ХАЗАРСКИ РЕЧНИК јесте књига толеранције и екуменства, књига у којој равноправно постоје три религије и три свијета. Рекло би се да је идеја сагласности и екуменства изведена до савршенства: свако има право на своје становиште, свако становиште је једнако вриједно, и све то може стати у једне корице, у једно дјело. И то је тачно: ниједна књига нема одлучујућу ауторову наклоност. Али!

Мира и склада међу тим свијетовима нема, нити га има међу трима књигама у ХАЗАРСКОМ РЕЧНИКУ. У томе и лежи трагична порука Павићевог романа: свијетови су несагласни и нема наде да се могу сагласити [...] (Делић 1991: 92) (нагласила Ј. К.).

Секундарна перспектива из које су религије приказане у роману назван је *условно дијалогском*, зато што **правог, искреног дијалога нема**. Дијалог је, као и вера, само имплицитно присутан, подразумеван. Суштински, полемика се остварује као такмичарско утркивање или као судар три монолога, три равноправна (моноцентрична) гласа (Олах 2012: 42) (нагласила Ј. К.).

Епоха постмодернизма стално доводи у питање сазнања до којих се дошло у претходним епохама, али преиспитује и себе саму. Таква поетика отвара место дијалогу и могућности да се понуди више питања и одговора из више перспектива. Свеобухватност сагледавања и пропитивања на поетичком плану може да да одговор и о самој форми ХАЗАРСКОГ РЕЧНИКА, она се испољава у ауторовом пружању могућности представницима свих религија да дају сопствене одговоре на постављена питања. Ипак, сумња у могућност коначног сазнања у постмодерни најчешће не води новом решењу, него остаје на нивоу пропитивања „остављајући грађевину несигурном, као „на песку“ и опустелом. Уз одсуство афирмације нечег новог, другачијег у односу на старо, сумња постаје сама себи циљ“ (Олах 2012: 50).

Када је реч о дијалогу религија у овом роману, „учавамо да нико од оних који раде на изучавању хазарског питања и састављању речника, не може да дође до извора који припадају двома другим религијама“ (Крунић 2012: 75). Сви приређивачи ХАЗАРСКОГ РЕЧНИКА и сакупљачи грађе о Хазарима имају приступ само изворима који припадају њиховој религији и нису у могућности да дођу до других извора. Аврам Бранковић, Јусуф Масуди и Самуел Коен доћи ће до закључка да би се речник о Хазарима могао саставити једино уколико би се дошло до извора који припадају двома другим религијама и да сигурно постоји неко ко прикупља грађу о Хазарима попут њих. До дијалога међу представницима три религије не долази ни у радњи везаној за 20. век, када Др Муавија, Др Сук и Доротеа Шулц не успевају да се састану. Немогућност дијалога представника различитих религија представља спону између Травничке хронике и ХАЗАРСКОГ РЕЧНИКА. Ипак, треба указати и на једну значајну разлику. Јунаци Павићевог ХАЗАРСКОГ РЕЧНИКА, за разлику од Андрићевих јунака, желе да ступе у контакт и да размене мишљења и информације до којих су дошли, али не успевају физички да се сретну или такви сусрети доводе до смрти једног од протагониста. С друге стране у Травничкој хроници представници свих религија живе заједно, али до дијалога међу њима (оног правог, конструктивног) не долази.

Учавамо да ни у једном од ових романа нема продуктивног дијалога међу представницима различитих религија, иако је очигледно да оба аутора, а посебно је ово видљиво код Милорада Павића, указују на чињеницу да не постоји само једна и с т и н а када говоре о виђењу истог проблема из различитих перспектива. Посебно је код Милорада Павића наглашена чињеница да читалац не може доћи до правог закључка уколико не укрсти све три књиге које чине ХАЗАРСКИ РЕЧНИК. Михаил Епштејн разлику између

модернизма и постмодернизма види у трагању модернизма за апсолутним („супер“) и реалношћу, док постмодернизам види као увиђање условног и релативног („псеудо“). Управо у заокрету од „супер“ ка „псеудо“ он види историјски преокрет и Западне и руске културе 20. века.

Оба аутора, Иво Андрић и Милорад Павић, када желе да дају целовиту слику, укрштају мишљења, обичаје и закључке до којих долазе представници јудаизма, хришћанства и ислама понаособ. Иво Андрић то чини токо што описује поступке представника ових религија или њихова мишљења поводом истог питања. Милорад Павић, са друге стране, већ формално указује на значај ове три религије. Павић, све време, наводи читаоца на закључак да до истине о одређеном питању може доћи једино уколико укрести сазнања или сведочења представника сваке од ових религија. Као што смо нагласили, одсуство дијалога се посебно уочава у чињеници да припадници свих религија (а у Травничкој хроници самим тим и нација) само своју истину виде као легитимну и исправну док друге покушавају да потисну, не покушавајући да уђу у дубље разлоге због којих њени заступници имају одређени став. Управо то одсуство дијалога и немогућност разумевања другачијег у оба роман указују на релативност истине и на чињеницу да зависно од перспективе из које се посматра Истина може да буде другачија. Немогућност дијалога се у овим романима показује и као парадокс и због тога што у Андрићевој Травничкој хроници до дијалога не долази међу људима који су истог порекла и који живе на истом простору, који покушавају да уђу у дијалог са странцима иако је он од почетка показан као немогућ. Код Павића је ово питање продубљено указивањем на чињеницу да и када се деси да представници различитих религија желе да ступе у дијалог, размене искуства и сазнања у циљу напретка (стварања небеског Адама), они (више) нису у могућности да то учине.

Када имамо у виду значај који ови писци придају дијалогу, а кога у њиховим романима нема, можда можемо закључити да у ХАЗАРСКОМ РЕЧНИКУ тело Праадама није састављено у потпуности из истих разлога из којих у Травничкој хроници не долази ни до каквог помака у животу и навикама људи, већ се све завршава чежњом за повратак у стање пре доласка конзула. *И све ће ојетѝ биѝти као шѝто је, ѝо божѝјој вољѝ, одувијек било* (Андрић 1965: 528)

Извори

Андрић 1965: Андрић, Иво. *Травничка хроника*. Сарајево.

Павић 2003: Павић, Милорад. *Хазарски речник*. Београд.

Литература

- Делић 1991: Делић, Јован. *Хазарска тризма*. Београд. Титоград. Горњи Милановац.
- Бихјанг 2010: Бихјанг, Ким. Андрићева докторска дисертација у светлу односа Истока и Запада. In: *Гласник Етнографској инститиути САНУ*. Год. 58, бр. 1. Београд. С. 27–37.
- Егерић 1981: Егерић, Мирослав. Насиље и толеранција у Травничкој хроници. In: *Дело Иве Андрића у контексту европске књижевности и културе*. Београд. С. 695–706.
- Епштејн 1998: Епштејн, М. Н.. *Постмодернизам*. Београд.
- Зјелински 1989: Богуслав, Зјелински. Босна између Истока и Запада (од косовског мита до идеологије Младе Босне у роману Иве Андрића Травничка хроника). In: *Свеске Задушбине Иве Андрића*. Год. 13, св. 6. Београд. С. 277–287.
- Инђић 2006: Триво, Инђић. Јеврејски портрети у делима Иве Андрића. In: *Свеске Задушбине Иве Андрића*. Год. 25, св. 23. Београд. С. 362–367.
- Јанихсен 1986: Јанихсен, Манфред. О закону противности или белешке о Андрићевој Травничкој хроници. In: *Свеске задушбине Иве Андрића*. Год. 5, св. 4. С. 188–199.
- Калезић 2006: Светлана, Калезић. Однос Истока и Запада у дјелу Иве Андрића. In: *Свеске Задушбине Иве Андрића*. Год. 25, св. 23. Београд. С. 209–239.
- Костић 2011: Костић, Драгомир Ј. *Роман разлика – Травничка хроника Иве Андрића, тумачење*. Зборник радова Филозофског факултета. Приштина. С. 207–254.
- Крунић 2013: Крунић, Јелена. ХАЗАРСКИ РЕЧНИК као тело Адамово. In: *Зборник радова. Прва међународна научна конференција Језик, књижевност, митологија*. Београд. С. 70–78.
- Кубурић 2010: Кубурић, Зорица. *Верске заједнице у Србији и верска дистанца*. Нови Сад.
- Купарео 1982: Купарео, Рејмунд. Представници религија у дјелима Иве Андрића. In: *Умјетник и зајонетка живоша, ојледи из естетике*. Загреб. С. 117–133.
- Куртовић 1994: Шукрија, Куртовић. На Дрини Ћуприја и Травничка хроника од Иве Андрића у свјетлу братства и јединства. In: *Свеске Задушбине Иве Андрића*. Год. 12–13. св. 9–10. Београд. С. 387–438.
- Олах 2012: Олах, Кристијан. *Књија-Бој: (Постмодерна) духовност у ХАЗАРСКОМ РЕЧНИКУ Милорада Павића*. Београд.

- Павачић 1985: Dušan, Pavačić. *Ivo Andrić and The Jews*. In: Ivo Andrić, *Proceedings of a Symposium held at the School of Slavonic and East European Studies 10–12 July 1984*. London. S. 141–154.
- Палавестра 1992: Палавестра, Предраг. *Књиџа о Андрићу: Књижевне теме X*. Београд.
- Пелеш 1979: Пелеш, Гајо. *Темајски сусџав Андрићевих хроника*. In: *Зборник радова о Иви Андрићу*. Београд. С. 499–515.
- Пијановић 1998: Пијановић, Петар. *Павић*. Београд.
- Радуловић 2003: Радуловић, Оливера. *Листџ небеске књиџе: библијски погледџ библијске џрозе 20. века*. Нови Сад.
- Родић 2006: Весна Родић. *Спрам Истока, спрам Запада: тумачево место у ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ*. In: *Свеске Задушбине Иве Андрића*. Год. 25, св. 23. Београд. С. 299–307.
- Хоксфорт 2004: Силвија, Хоксфорт. *Црвена марама у политичкој асени*. In: *Свеске Задушбине Иве Андрића*. Год. 23, св. 21. Београд. С. 138–155.
- Цвитковић 2001: Цвитковић, Иван. *Релиџије, релиџијске заједнице и џолиџиџика(е) на Балкану*. Религије Балкана: сусрети и прожимања. Београд. С. 60–84.
- Џаџић 1957: Џаџић, Петар. *Иво Андрић: есеј*. Београд.
- Шећибовић 2001: Шећибовић, Рефик. *Балкан – џранични џросџор релиџија*. Београдска отворена школа. С. 105–113.

Jelena Krunic (Šid)

**Dialog of religions in THE CRONICLES OF TRAVNIK
by Ivo Andrić and DICTIONARY OF THE KHAZARS by Milorad Pavić**

In this paper, we will point out the similarities in the understanding of Judaism, Cristianity and Islam in the Balkans and the works THE CRONICLES OF TRAVNIK by Ivo Andrić and DICTIONARY OF THE KHAZARS by Milorad Pavić. The intertwining of religions emerges as one of the key themes of these novels. Ehwн it comes to key moments of these works, both authors point out the views of representatives of all three major religions in the Balkans. In THE DICTIONARY OF THE KHAZARS the importance of opposing the views of representatives of the three religions can already be seen in the form of the novel, which consists of three books (red, yellow and green, i.e. Cristian, Judaic and Islamic). On the other side, Ivo Andrić starting with first chapter of THE CRONICLES OF TRAVNIK indicates the collective attitude of the members of all three religions. Both authors resort to this method in order to point out that any conclusion can be reached only if we take into account all opinions, respectively, the view of the same problem from different perspectives leads to different conclusions.

Jelena Krunic
Doktorand
Filozofski fakultet
Zorana Đinđića 2
21 000 Novi Sad
Tel.: ++381 63 288 404
krunic.j@gmail.com

Персида Лазаревић Ди Ђакомо (Кјети-Пескара)

Морлакизам ТРАВНИЧКЕ ХРОНИКЕ¹

У овом раду се анализира морлакизам ТРАВНИЧКЕ ХРОНИКЕ: ради се о књижевно-историјском феномену који се огледа у лику младог Француза Дефосеа који истражује о народима Балкана. У овом смислу је значајна епизода из X поглавља о страсти између Дефосеа и младе Јелке, као одјек теме о несрећним девојкама са Балкана које су заводили Европљани.

Пажљивом проучаваоцу историје какав је био Андрић није могао да промакне историјско-књижевни феномен „морлакизма“ који је дефинисан управо неколико година раније у односу на седмогодишњи белетристички летопис који говори о боравку европских конзула у Травнику. Морлакизам је у вези са учесталим и не тако ретко стереотипним представама о Морлацима и Јужним Словенима од стране западних Европљана с краја XVIII и почетком XIX века. Морлаци, Јужни Словени или Илири представљали су прошлих столећа извор документираних или измишљених прича о дивљим и егзотичним народима на Балкану у срцу Европе. Стога избор теме и „међународне ситуације“ (Бркић 1962) пружа Андрићу могућност (Тодорова 1981: 715) да прикаже средину у којој долази до сусрета и преплитања Европљана и Илира. А некако у то време су биле формиране и Илирске покрајине, *Provinces Illyriennes*, под француском влашћу у доба Наполеона: Французи су 14. октобра 1809. од западног дела Корушке, потом од Крањске, Хрватске, Војне Крајине, те области око Горице, Трста, Истре, Далмације до Боке Которске утемељили тзв. Илирске покрајине. Гувернер Илирских покрајина, генерал Мармон је настојао да уведе и илирски језик у Илирске покрајине па је у ту сврху финансијски потпомогао лексикографа Јоакима Стулија да објави свој LEXICON LATINO- ITALICO- ILLYRICUM (1810).

То је управо период када су у Травнику почеле да се дешавају „необичне и дотле непознате ствари“ (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 11). Долазак француског и немачког конзула 1807. године у Травник не означава само промену у босанској касабии већ представља ехо западноевропских погледа на народе

¹ Делимично, и са неколиким грешкама, ова је тематика обрађена у Лазаревић 1999.

на Балкану. Ти се погледи одражавају у лику младог канцелара и тумача Амедеа Шомета Дефосеа (Amédée Chaumette Des Fosses, 1782–1841), који је као историјска личност припадао „најмлађем нараштају париске дипломације“ (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 56), онима који су *редовно школовани и добили нарочитиу сирему за службу на Оријенту*. За разлику од конзула Давила, млади Дефосе

никад није проушћтао њазарни дан да не обиђе цело шржишће. Расшћивао је за цене, разгледао предмете и бележио имена и називе. Свећ се сакуљао око овога алафранга одевеног сћраница и њосмаштрао га како шроба неко решето или њажљиво загледа изложене сврдлове и глетта. „Млади конзул“ је гућо гледао како сељак кућује косу, како јој њажљиво ошћава рез ошврдлим њалицем леве руке, како зашћим гућо куца косом о камени шрај и са најрећнушћом њажњом слуша њен звук, како најшосле зажмуривши на једно око гледа низ исћружену косу, као да циља, и шпроцењује јој ошћирину и ков. Прилазио је сељанкама, шврдим ошћарелим женама, и шћтао их за цену вуне која је лежала шред њима у арау и мирисала на шор. Гледајући шред собом сћраница, сељанка се најшре снебивала, мислећи да се шосшодин шали. Најшосле би на навалљивање кавазово казала цену и клела се да је вуна „као душа мека“, само кад се ошере. Расшћивао је за имена жишћарица и семења, оцењивао једрину и крујноћу зрна. Занимало га је каква су и како се израћују и од каквој дрвешћа разна држала и ручице за секире, мошћике, шћрнокоје и друје алашће (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 68).

Млади конзул обилази околину и по невремену, прилази непосредно људима, разговара с њима и успева да види и сазна сћвари које Давил [...] не би никад моћао видећи ни сазнашћи (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 72). Он, дакле, шћрича са одушевљењем о ошћкрићима и сазнањима која доноси са својих шешћњи шо Травнику и околини (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 120). Дефосе налази објашњење за карактер народа на Балкану, за њихове обичаје, за њихове традиције и доказује да Травник, тј. крај који обилази није шусшћиња нешћо најшрошћив разнолик, у сваком шолледу занимљив и на свој начин речшћи (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 121). Давил, коме се често дешава да буде у друштву свог младог сарадника, са скепсом слуша његове описе Босне мислећи да је Дефосе

решен [...] да све сћрахоше и рушбје ове земље објасни и ошрава. Веровашћно је и у својој књизи о Босни дошао до овог месћа и сад има шшшребу да држи мени или ма коме о шћом шредавање (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 126).

Ради се о књизи VOYAGE EN BOSNIE DANS LES ANNÉES 1807 ET 1808, коју је Дефосе завршио марта 1809. године. У једном одељку овог свог дела пише шта запањује Европљане кад доћу у Босну: пре свега груби изглед становника Босне, као и то да Босанци сваког странца који борави више од три дана без дозволе у једном месту сматрају уходом; Дефосе ту босанску жестину објашњава начином исхране Босанаца, која подстиче ошћтрину крви:

La chose qui frappe le plus l'Européen, arrivant en Bosnie, c'est l'abord dur et les regards farouches des habitans de Bosna-Séray, de Travnik, et des villes de confins.

La situation de cette province, frontière des états de l'empereur d'Autriche et de ceux de Venise, avec lesquels elle était habituellement en guerre, avait rendu les Bosniaques très méfians vis-à-vis de ceux qui se présentaient sur leur territoire. Tout étranger qui s'arrêtait plus de trois jours dans un endroit, sans en avoir la permission des autorités turques, était pendu comme espion; et, ce qui prouve l'inhospitalité des naturels, c'est que, quoique beaucoup d'entre eux soient intéressés dans le commerce des marchandises qu'ils tirent d'Allemagne ou de Dalmatie, aucun négociant de ces derniers pays n'a jamais osé s'établir chez eux. Le commerce d'échange se fait par des marchés, établis sur les frontières, à des jours fixés dans chaque semaine.

Au reste, cette férocité des habitans paraît moins extraordinaire à celui qui connaît leur manière de se nourrir. Leur régime se compose principalement de crudités, d'alimens salés, et d'eau-de-vie: toutes choses très propres à exciter l'effervescence et l'âcreté du sang (Дефосе 1822: 51).

Овај фрагмент, и уопште читава Дефосеова студија о Босни сврстава се у серију списа о Илирима европских аутора који су прошлих столећа настојали да опишу и обичаје Словена на Балкану почев од имена и језика: на исти начин на који је немачки географ Аугуст Зожне арбитрарно именовано полуострво које до 1808. није имало име, тако је и Енеа Силвио Пиколомини, касније папа Пије II, неколико столећа пре тога дао име Јужним Словенима дефинишући их као Илире. Та историјска и географска грешка западних Европљана у односу на Јужне Словене утицала је на то да су бројни путници и истраживачи у току XVIII и XIX века, па и у XX столећу покушавали да пре свега одреде, а затим опишу и протумаче што је могуће прецизније оног „другог“ на Балкану. Тако је француски географ и писац Жан-Батист Бенуа Ејри (Jean-Baptiste Benoît Eyriès, 1767–1846) рекао за наведени Дефосеов рад о Босни да је ремек-дело прецизности и јасноће: „Son écrit sur la Bosnie, chef d'œuvre de précision et de clarté“ (Ејри 1823: 286). Уосталом, речено је да је основна функција француског елемента у ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ „да задовољи Андрићеву тежњу за објективношћу, бригу за тачношћу“ (Тодорова 1981: 714). Вековима омиљена тема авантуристичких европских путописа, народи на Балкану су бивали одређени као дивљи, чак им ни границе није било једноставно дефинисати, а разноврсност погледа на оног „другог“ зависила је од историјског периода и порекла посматрача:

(Western) Europeans had for centuries differentiated between members of 'civilised society' on the one hand and 'primitives', 'barbarians' and 'savages' on the other, in order to define themselves as civilised people. For this they needed their opposite, their Other, and the Balkan people served this purpose excellently. It is in fact hard to imagine a more sharply defined Other than the Balkan people. It was as if they represented, in an extravagant and colourful way, everything that had been rejected by the West generations before (Језерник 2007: 4).

По мишљењу Божидача Језерника, многи од тих путника су се „користили“ крајевима кроз које су пролазили једноставно да би се огледали и

констатовали колико су они сами напредни и цивилизовани (Језерник 2010: 10). У случају Дефосеа, тек једног међу стотинама западноевропских путника, није искључено да је управо било искреног куриозитета према Илирима, како уосталом то стално и подвлачи Андрић када описује ентузијазам младића док открива и објашњава све оно што му је непознато. Могло би се рећи да у поређењу са Давилом, Дефосе има наклоност и симпатије аутора: младић се не зауставља на пуком посматрању, већ покушава искрено да схвати, опише и објасни појаве око себе у Травнику и околини. Управо тако пише у својој књизи о карактеру Босанаца кад истиче њихову крајњу тврдоглавост и наводи да му је један католички свештеник из Дбца рекао да ништа не може да промени њихову првобитну идеју јер им је глава од гвожђа. Том приликом Дефосе коментарише да је свештеник могао слободно додати да им је и срце од камена:

Les naturels sont francs et hospitaliers entre eux, braves, prisant par-dessus tout la qualité de Bosniaque, et très constans dans leurs affections comme dans leurs haines. Cette dernière habitude tient à leur extrême opiniâtreté: „Nous autres Bosniaques, disait le Curé catholique de Dolatç, rien ne peut nous faire varier dans notre première idée; nous avons une tête de fer.“ Il aurait pu ajouter, et un cœur de pierre. En effet, le Bosniaque qui, dans toute la Turquie, passe pour être d'un bon caractère, est féroce dans son pays, soit par une suite de l'âpreté du climat, soit plutôt à cause de la défiance que lui inspire sa position dangereuse entre trois grands empires. Car il faut rendre justice aux Musulmans de cette province: de l'aveu même des Hayas, ils étaient très doux, avant les dernières années. Mais, depuis le commencement de ce siècle, leur situation politique les a rendus extrêmement défiants. Ils se sont trouvés voisins des Français, qu'ils aimaient assez autrefois, mais dans lesquels, depuis l'expédition d'Egypte, ils ne veulent plus voir que des ennemis, revêtus d'apparences amicales. Les Autrichiens bordent leurs frontières au nord. Les Russes, si redoutables pour tout ce qui est musulman, se trouvent à portée de leur territoire, par la mise en armes des Serviens et par celle des Monténégrins, qui les ont tout-à-coup isolés du reste de l'Empire. Cette position, en exaltant leurs terreurs, les a rendus mécontents avec tout le monde. Elle leur a inspiré la crainte de voir leurs Rayas se révolter: pour les contenir, ils ont eu recours à la barbarie. C'est alors qu'on a vu s'altérer leur bonté primitive, et quelques chefs déployer un degré de férocité dont on n'avait pas encore eu d'exemple. Pour n'en citer qu'un trait, le capitaine de Gradatchatç faisait emprisonner, sous les plus légers soupçons, les Rayas de son district; et les vendredis, en sortant de la mosquée, son plaisir était de se faire amener quelques uns de ces malheureux, sur lesquels il exerçait sa force, vraiment extraordinaire, en les coupant en deux d'un seul coup de sabre, au défaut des reins. Khouçrèu-Mèhmèd, avant-dernier Vizir, ne pouvant le punir juridiquement de ces atrocités, le fit périr dans une action contre les Serviens, en le laissant exposé à leur feu, au mois d'août 1807 (Дефосе 1822: 49–50).

У овом спонтаном коментару *младої конзула*, да је Босанцима срце од камена, одјекује читава мода морлакизма коју је Андрић такорећи пресликао у X поглављу ТРАВНИЧКЕ ХРОНИКЕ, у сцени у којој Дефосе примети младу Босанку Јелку у дому француског конзула Давила.

Морлак као термин, али и као појам, у ствари има неодређено и недовољно дефинисано значење (уп. Скок 1973), чак често хипердефинисано; тај се појам мењао током векова, у зависности од историјско-друштвеног контекста. Нино Распудић сматра да се ради о концепту који је у суштини важнији као метафора:

Od početnog, najužeg značenja tog pojma, koje se odnosilo na stočarska plemena romanskog porijekla u dalmatinskom zaleđu, pa kroz cijelu njegovu daljnu, znatno širu primjenu, zadržala se konotacija nečeg istočnog i primitivnog. Morlak je prije svega relacijski pojam. Morlakom se ne biva po sebi, nego je za postojanje Morlaka potreban pogled nekog nadređenog subjekta, koji konstruira morlačkog Drugog kao instancu posredovanja vlastitog identiteta, koji se razlikom prema takvom Drugom konstituira kao zapadni, civilizirani, urbani i sl. (Распудић 2010: 143).

О конотацији Морлака као „другог“ Марија Рита Лето истиче да вековима Балкан представља слику „другог“ и да је термин *Морлак*, изузетне симболичности, могао да се створи само у једној регији као што је јадранско-балканска, с обзиром да има камалеонтску способност да преузме бројна значења (Лето 2011: 51).

Инослав Бешкер се позива на чињеницу да Морлаци улазе у (европску) књижевност 1740. године, кад их је Волтер случајно поставио на прво место на свом списку дивљих народа. Но, ако бисмо данас тражили Морлаке у инвентарима етнија или можда Морлакију у неком географском атласу, свакако их не бисмо нашли јер су Морлаци, како наводи, данас само „утваре“ (Бешкер 2007: 7). Бешкер разликује „морлакност“ (*morlacchità*), као термин којим се указује став других према Морлацима и њиховом менталитету, од књижевно-историјског „морлакизма“ (*morlacchismo*) који се односи на дела са „морлачком“ тематиком, а која су третирали пре свега менталитет и физички опис Морлака, њихов језик и њихову поезију, свакодневни живот, традицију, њихове обичаје (Бешкер 2007: 9).

Књижевно-историјски морлакизам има своју дугу историју у западној Европи, пре свега захваљујући падованском опату Алберту Фортису и његовом опису пута по Далмацији, VIAGGIO IN DALMAZIA (1774, I–II); већ 1775. је поглавље „De' costumi de' Morlacchi“ било преведено на немачки, а потом на француски и шведски језик. Затим је Сињанин Иван Ловрић објавио своје белешке о Фортисовом путу по Далмацији, OSSERVAZIONI DI GIOVANNI LOVRICH SOPRA DIVERSI PEZZI DEL VIAGGIO IN DALMAZIA DEL SIGNOR ABATE ALBERTO FORTIS COLL'AGGIUNTA DELLA VITA DI SOCIVIZCA (1776). Следи роман грофице Жистине Вин Розенберг-Орсини (Justine Wynne Rosenberg-Orsini, 1737–1791), LES MORLAQUES (1788), који у италијанском преводу носи наслов COSTUMI DEI MORLACCHI (1798), а Камило Федеричи (Camillo Federici, 1749–1802) написао је драму о старим Словенима, GLI ANTICHI SLAVI OSSIANO LE NOZZE DE' MORLACCHI (1793), коју је сместио у морлачку средину. О Морлацима, као последица одјека „морлакоманије“ (*morlaccomania*) (Кронија 1958: 331–

332), писао је и Ђовани Грепи (Giovanni Greppi, 1758–?) у драми L'EROE DALMATA OSSIA AURANGZEBBE RE DI SIAM (1793), затим Шарл Нодје у свом роману JEAN SBOGAR (1818), а Мадам де Стаел је поменула илирске теме у роману CORINNE OU L'ITALIE (1807). Проспер Мериме, пак, аутор је мистификације LA GUZLA, OU CHOIX DE POESIE ILLYRIQUES, RECUEILLES DANS LA DALMATIE, LA BOSNIE, LA CROATIE ET L'HERZEGOWINE (1827) која је имала међународног одјека и једна од жртава те мистификације био је и Франческо Доменико Гвераци (Francesco Domenico Guerrazzi, 1804–1873) (Зорић 1971a; Зорић 1971b; Лето 1993; уп. Мекснер 1956; Зорић 1960).

Андрић се кроз лик младог конзула надовезује на читав овај напоменути низ аутора који је за тему својих дела имао илирски свет. Ако се време боравка страних конзула у Травнику поклапа са морлакоманијом, онда Дефосе, као наративни и историјски лик, употпуњује, као одговарајући комадић, мозаик сложених односа између Европљана и мештана у Травнику и Босни. Није случајно да управо млади Дефосе представља културне тенденције које су последице доласка Наполеона на власт и Дефосеово делање у роману може се сматрати „ехом 'илирских идеала'“ (Тодорова 1981: 716).

Тај илирски свет и његово срце од камена Дефосе изблиза доживљава и искушава кад запази и упозна младу Јелку, ни мање ни више него „девојку из Доџа“ (Травничка хроника, 185), док је везла или плела међу девојкама које би се за летњих месеци окупљале у дому конзула Давила; младом Французу запада за око управо она која најдубље обара главу пред њим:

Звала се Јелка и била је кћи једној малој шртовца који је имао у Доџу скромну кућу, јуну деце. Тешка и туста „кркма“ њене смеђе косе падала јој до изнад очију. По нечем неодређеном, што је било у вези и са њеним одевањем и са њеном лепошом, овајала је од осталих девојака. Младић је почео да распознаје њен смеђи пошљак и бели, јаки враш међу пошљацима главама осталих везиља. И кад се једној дана мало дужице загледао у тај пошљак враш, девојка неочекивано подигне главу, као да је пече тај пошљак и жели да га избегне, и при томе му покаже за шренушак младо, широко лице, са сјајним али крошћиким смеђим очима, јаким и не по све правилним носом и са великим али савршеним усћима код којих су обе уснице биле пошљачу једнаке и једва додиривале једна другу. Изненађен, младић се загледа у то лице и виде како та снажна уста лако зархшиаше на крајевима, као од уздржаног плача, док су смеђе очи сјале осмејком који нису могле да сакрију. И младић се насмеја и довикну јој неку реч из свој „илирског“ речника, ма коју, јер су у тим годинама и у таквим приликама све речи добре и значајне. Да би сакрила очи које су се смешиле и уста око којих је играла једва приметна плачевна цртва, девојка ошћ обори главу и покаже поново свој бели враш у смеђој коси (Травничка хроника, 185–186).

Босанце је Дефосе посматрао и поближе описао њихов физички изглед у својој књизи, где каже:

Les Bosniaques ont en général les traits de la physionomie réguliers et bien prononcés; et l'on ne voit guère chez eux de ces figures tartares, si fréquentes dans presque toute la Turquie. Les habitans des parties montagneuses de Pachalik ont souvent la chevelure blonde ou châtain: elle est noire dans la plaine. Leur stature est au-dessus de la médiocre; et il est très ordinaire de rencontrer des hommes de 5 pieds 8 ou 10 pouces, d'une carrure proportionnée à leur haute taille. Comme tous les habitans des montagnes, les Bosniaques sont très robustes et vivent long-temps (Дефосе 1822: 47).

Млади конзул почиње тада да мисли на младу Јелку, да је тражи, како каже Андрић, у мислима и у стварности, да користи сваки изговор да би је срео, и једном приликом, кад остану сами, младић ће схватити ћутање младе Јелке као пристанак; када се потом нађу на једном од покрајних путева, међу густим лишћем, младић ће покушати да девојци изрази своју страст:

Објави се и показа шајно бојашиво наоко мрачној и сиротиној краја и откри се одједном да његова уторна шишина крије у себи овај брзи, испрекидани љубавни дах у ком се ломе ројаци отијора и сласти пристианка да је његов вечито неми и сури изглед само маска под којом сипруји и прейери свешлост, румена од слашке крви.

Ту је било једно рачвасто, дебело и старо крушково дрво; обљено и полећло до саме стрме обале, као нека софа. При дну сасушено, оно је још листало у клици. Наслонише се на њега, а зајим клонуше, зајрљени, прво девојка а он по њој, у рачвасто крушково дебло, као у сиремну поштељу. Без ласа и покреша, она још није пружала отијор, али кад младићеве руке клизнуше низ њу и обухватилише њен сипрук, на слабинама, између димија и јечерме, где је само кошуља, девојка се изви, као трана коју у берби савијају и која се отима. Није ни осетио како ја је дигла са себе ни како се нашао отиј на сјази. До његових ноћу клечала је девојка, склољених руку и лица уздигнућа ка њему, потијно као у молићви. Лице јој је одједном постало бледо, очи њуне суза које нису текле. Клечећи, склољених руку, она је изговарала речи које он није познавао, али које су му у том тренутку биле јасније од његових мајтерњих: преклињала ја је да буде човек и да је поштеди, да је не ујројашћује, јер она сама не може да се брани од онога што је наишло на њу неодолливо као смрт, али теже и стирашније од смрти. Заклињала ја је мајчиним живошом и оним што му је најмилије, и само је понављала ласом одједном проруклим од стираси и танућа:

– Не мој, не мој...! (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 188–189).

Изненађен и збуњен, док девојка бежи са тог места, Дефосе разочарано сагледава шта се десило. И даље ће потом виђати Јелкину оборену главу, али више се неће заустављати у башти са везиљама, а једне ноћи ће у рукопису своје књиге о Босни записати:

Жене су редовно стасише; многе од њих падају очи финим и правилним цршима лица, лепошом шела и белином коже која засењује очи (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 190),

односно:

Les femmes sont ordinairement d'une belle taille; et beaucoup d'entre elles sont remarquables par des traits réguliers, une belle carnation, et une blancheur éblouissante (Дефоце 1822: 48).

Покушај младог Француза да заведе младу и невину Јелку словенског порекла одражава стилистичко истраживање аутора који преузима из књижевности претходних векова, пре свега из дела морлачке тематике. У европским књижевним круговима бројни су писци обрађивали тему несрећне девојке, махом са Балкана, заведене од стране западних Европљана (Стипчевић 1993: 43–51). То је тема неколиких романтичких новела у стиховима, као у случају италијанских писаца као што су Томазо Гроси (Tommaso Grossi, 1790–1853), Бартоломео Сестини (Bartolomeo Sestini, 1792–1822), Виторе Бенцоне (Vittore Benzoni, 1779–1822), Андреа Мафеи (Andrea Maffei, 1798–1885), па и сам Никола Томазо. Ти су романтичарски писци поистовећивали судбину народа са судбином јадних и унесрећених (словенских) девојака у опасности, којима живот није много добра нудио. На тај начин се код читалаца изазивало сажаљење због покушаја Европљана да наруше чистоћу словенских жена и искваре, окрњаве њихову средину. То је, на пример, могуће видети у делу италијанског романтичарског писца Франческа Дал'Онгара (Francesco Dall'Ongaro, 1808–1873), који описује несреће разних девојака словенског порекла као што су разне Низка (VIAGGETTO NELL'ISTRIA, 1838–1840) и Уска (IL POZZO D'AMORE, 1842), или пак судбину Еме Драговић, коју заводи француски пуковник Ла Тур, у драми I DALMATI (1847). Дал'Онгару се придружује Луиџи Карер (Luigi Carrer, 1801–1850) са баладом JEROLIMINA (1834) и Ђовани Прати (Giovanni Prati, 1814–1884) са баладом VENDETTA SLAVA (1843), чија се главна јунакиња, као и Дал'Онгара, зове Уска.

Но, Андрићева млада јунакиња коју заводи млади Француз зове се Јелка, што није случајно. Ово име се, у разним облицима – Јела, Јелка, Јелена, Елена и сл. –, на невероватно чест начин појављује управо у читавом низу „морлачких“ списа претходних столећа (Зорић 1972: 116). То је име главне јунакиње романа горе поменутог романа LES MORLAQUES грофице Розенберг-Орсини, чије је PIÈCES MORALES ET SENTIMENTALES (Лондон 1785) хвалио управо Алберто Фортис (NUOVO GIORNALE ENCICLOPEDICO 9, 1785). „Морлаци“ грофице Розенберг су били преведени на италијански два пута: први превод је дело Ђованија Доменика Стратика (Giovanni Domenico Stratico, 1732–1799), а други, анонимни, објављен је у Падови 1798. под насловом COSTUMI DE' MORLACCHI. Грофица Розенберг слично описује своју Јелу која је „plus belle & plus jeune“ („најлепша и најмлађа“) (Розенберг-Орсини 1788: 11) међу својим пријатељицама:

Aux pied de l'autel Jella grande & bienfaite passoit de tout son front les compagnes qui l'entouraient: ses grand yeux noirs étinceloient, comme le flambeau qu'elle tenoit à la main: ses lèvres faillantes & arrondies offorient le plus beau vermeil des cerises:

la forme de son visage un peu carré lui donnoit un air majestueux que des sourcils épais rendoient plus imposant, & que le nez tant soit peu écrasé ne déparoit point. Sa couleur brune annonçoit la force & l'habitude des exercices de la champagne. Le bonnet de drap rouge, auquel on voyoit attaché par derriere la voile virginal, étoit surmonté & entouré de mille ornemens différens qui pendoient alentour & descendoient jusques sur le front: les médailles d'or, d'argent, de cuivre, entremêlées aux petites croix, aux perles de verre, aux coquillages, lui formoient des couronnes en tout sens. Au moindre mouvement de Jella ménage avec art, sa tête rendoit un bruit pareil à celui d'un poulain qui en bondissant égaré se fait entendre au berger qui le fuit. La vierge Morlaque se plait à ce son: plus il est bruyant, plus il marque la quantité des ornemens, signe de son goût & de son opulence (Розенберг-Орсини 1788: 13–14).

Овај роман, који је потом изашао на немачком под насловом JELLA ODER DAS MORLACHISCHE MÄDCHEN (Лајпциг, 1797), узео је Федеричи за основу своје драме GLI ANTICHI SLAVI OSSIANO LE NOZZE DE' MORLACCHI, а та је, пак, драма послужила Ђулију Артузију (Giulio Artusi, 1799–?) да направи либрето за LE NOZZE DEI MORLACCHI (Падова 1802). Федеричијева главна јунакиња, чедна, стидна, и смерна, такође се зове Јелена (Elena, figlia di Marcovich).

Јела је јунакиња и прозног списа IL PRIMO GIORNO DI MARZO 1806 IN DALMAZIA (Венеција, 1806) чији је аутор био адвокат из Задра, Никола Ивелио (Niccolò Ivellio, ?–1830?, в. Москини 1806: 102). Потом су се у трпшанском часопису LA FAVILLA, који се учестало бавио илирским стварима (Стули 1956), појавила 1846. године два поетска састава: један је балада Ђамбатисте Маџеда (Giambattista Machiedo, 1775–?), која носи наслов JELE, а други је CANTO POPOLARE SLAVO. L'INFEDELE PUNITA Ђакома Ђудине (Giacomo Chiudina, 1826–1900) где се опева Јелина, Јелка, и у епиграфу стоји Томазеов коментар, који каже да је у овој поезији највеће благо: „Nella favella di questa poesia stà riposto / il più fecondo tesoro di tutte le lingue“. Ову је песму Ђудина објавио потом у својој збирци словенских народних песама (CANTI DEL POPOLO SLAVO, Фиренца 1878):

*Quando alla pugna s'accingea Germano,
Nelle corti la sua bella lasciava,
Così dicendo: „Addio Jelina mia,
Parte più cara del mio core, al campo
Io vo, tra breve al tuo seno ritorno;
Pel tuo decoro e mio, fedel ti serba“.
E Jelina la Vaga rispondea:
Va, mio dolce Signor, vanne con Dio
Pria che nel mezzo del cammin giungesse
Jelka pigliò la brocca, e dietro al monte
Andò per acqua.*

Затим Задранин Мозе Никола Батаљини (Mosè Niccolò Battaglini, 1826–1887), који је још пре своје двадесете године саставио три драме, аутор је приповетке JELA, SCENA DALMATA DEL 1796–97 (GAZZETTA DI ZARA 1847, 5–7), а на излет у Морлакију иду *Jella* и *Gelina* из романа Марка Кажотића, IL VER-

RETTO ROSSO, OSSIA SCENE DELLA VITA MORLACCA (Венеција, 1843). Јела (*Yella*) је јунакиња приче LA FIDANZATA DEL MONTENEGRO (Фиренца, 1869) Франческа Дал'Онгара из 1869. године; нешто више од десет година раније, тачније 1858. Дал'Онгаро је објавио ту причу на француском, у три наставака у бриселском часопису LE NORD. JOURNAL INTERNATIONAL (14. 9. 1858, бр. 257; 15. 9. 1858, бр. 158; 16. 9. 1858, бр. 259), под насловом YELLA OU LA FINACÉE DU MONTÉNÉGRO. NOUVELLE, али и у миланском часопису LA RICAMATRICE (XI/1858, 22–24) као YELLA. LA FIDANZATA DEL MONTENEGRO. Још једну Јелу (*Jella*) је могуће наћи у трагично-идиличкој причи LES FRÈRES D'ÉLECTION (Париз, 1896) француске списатељице Жан Дорнис (Jean Dornis / Élena Goldschmidt-Franchetti, 1870–1948, Павловић 1982: 250, 297).

Ћудина је објавио још једну песму у својој збирци, IL PIÙ BEL REGALO ALLA FANCIULLA, у којој се опева Далматинка Јелина/Јела, а тако је насловљена и песма Петра Прерадовића, ЈЕЛИНА, коју Ћудина преноси у својој збирци и чија прва строфа у преводу на италијански гласи:

*Scende leggera pioggia;
Sul sen materno piange
Jelina. „Perchè lagrimi;
Dimmi, cor mio, che t'ange?
Sul sen materno, o povera,
Pianto non hai finor!“*

Но ако с једне стране Јела или Јелка представља словенску варијанту женског имена грчког порекла, *Ἐλενη*, с друге стране Јела је у ствари јела, шумско дрво које симболише бесмртност и вечни живот, под којом су стари Словени тражили заштиту (Чајкановић 1994б: 179). Није онда чудо да се Јелка брани од Француза као од смрти јер Француз је тај који скрнави њену природу. А Французу је управо Јелка, међу свим девојкама у конзулату, изгледала *вејешална*:

Како је у то доба све клијало и листало, њему је и она изгледала као гео – одуховљени и издвојени гео – тоја бојатој вејешалној свейта. „Она је вејешална“..., товорио је сам себи, као што човек љева неке речи, не мислећи зашто то говори ни на значење тоја што изговара. Онако румена, насмејана а ситиљива, обарајући сваки час главу као цвеш круницу, она је заиста у њејовим мислима била везана за цвеш и воће, и то у неком дубљем и нарочитом смислу о ком он сам себи није давао рачуна; нешто као свест и душа воћа и цвеша (Травничка хроника, 186).

Аутор представља младу Јелку у два годишња доба, лети, а затим у пролеће, и очигледно Дефосеу девојка делује као неко шумско божанство, те се стога и њихова страст испољава испод дрвета. Но, девојка спашава себе управо у додиру са земљом и са вегетацијом, са дрветом. Под крошњом дрвета, заштићена природом којој припада, младој се Јелки Дефосеова страст чини идентична смрћу. То крушково дрво представља неку врсту

храма, а девојка-јелка антропоморфну представу духа дрвета, што је уосталом и било уобичајено у традицијама многих народа. На том светом месту Француз постаје „пагански император“ (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 189), а Јелка, која клечи, сузног погледа, личи на „светицу са побожних слика“. Дефосе жели да је *јодигине са земље [...], али није налазио снаге ни замаха* јер она је истовремено људска и вегетална представа духа дрвећа:

In these cases the human representative of the tree-spirit is sometimes [...] a living person, but whether a puppet or a person, it is placed beside a tree or bough; so that together the person or puppet, and the tree or bough, form a sort of bilingual inscription, the one being, so to speak, a translation of the other. Here, therefore, there is no room left for doubt that the spirit of the tree is actually represented in human form (Фрејзер 2000: 125).

Уосталом у српскохрватској народној традицији јелка, због своје лепоте и величине, верски се поштује (Чајкановић 1994а: 106). Јелка дакле симболизује дубоко поштовање према духу вегетације, па је могуће претпоставити да је у том Х поглављу аутор представио идеално место, *locus amoenus*, неку врсту раја које анимирају крушково дрво и девојка-јелка јер и оваква места, као што је Травник, како вели Андрић,

са шешким јоложајем и неблајодарном климом имају редовно јо неколико недеља у јодини које су својом лејошом и јријашношћу као најрада за све ћуди и невоље осталој дела јодине (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 187).

Стога:

Кад би неко разјоварао са двојицом јушника од којих је један јровео у Травнику зиму, а друји лејо, добио би два јошћуно јрошћивна мишљења о овој вароши. Онај јрви би рекао да је боравио у јаклу, а овај друји да је био бар близу раја (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 186).

У тренутку кад покушава да профанира ту светост, млади ће Француз наићи на брзу измену ситуације и та девојка ће побећи *јод сићурну зашћићу неке јаче воље, где јој он више нишћиа не може* (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 189), па ће се он зато осећати превареним, надиграним и болно разочараним.

Ова слика илирског раја је веома слична представама које су западноевропски путници претходних столећа имали о тзв. Морлакији, коју није било могуће наћи ни на географској мапи. Морлакија, Илирија, Балкан – за Европљане су та имена представљала оазе у срцу Европе, места која је насељавао дивљи словенски живаљ, и на тај начин су путници и аутори описивали, али и маштали и стварали један замишљени и контекстуализован простор који садржи симболизме (Соја 2001; Лефевр 1974: 33), имагинарну средину која је за Европљане тада већ била изгубљена. Продирање и скрнављење тог природног и истовремено идеалног света у коме девојка прелази у дух вегетације и тако се осећа сигурном, те се више ничега не боји, манифестује не само покушај једног младог Француза да обешчисти једну младу Словенку, већ симболише, и поред свих симпатија аутора за

младића, цивилизовани и већ корумпирани Запад који контаминира нетакнути рај јужне Слације. Уосталом, када у „Лутвиној кахви“ стигне вест да је тражио

Бунајарџа на Каџији у Сџамболу да може ђослаџи своја конзула, да оџвори конзулаџи у Травнику и да џу сјеџи (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 8),

облаци заклонише сасвим сунце и ђрође јак и хладан џалас ветра. На џоџола-ма ђоред воде зашущџа лишиће металним звуком. Сџудена јеџа [...] је ђролази-ла целом џравничком долином (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 10).

Ова Јелка и њен рај су у уској вези и са нашом народном поезијом, где је Јелица стереотипно име за вољену сестрицу (Пешић/Милошевић-Ђорђевић 1996: 105), а опет у вези са вегетацијом, како уосталом и говоре стихови:

*Два су бора најоредо расла,
Међу њима џанковрха јела;
То не била два бора зелена,
Ни међ њима џанковрха јела,
Већ џо била два браџа рођена:
Једно Павле, а груџо Раџуле,
Међу њима сесџрица Јелица.*

Народна поезија такође, ако не и пре свега, одражава овај поглед и став странаца према Јужним Словенима који се изражава у разматрањима о односу уметничке и народне поезије, што је била честа тема европских трактата XIX века: у Италији, на пример, дискутовало се о односу поезије цивилизованих народа, већ засићене идејама и облицима, и свежини народне, примитивне поезије, каква је (била) поезија Словена. Тако се и Томазео, следећи пример Ђамбатиста Вика, Ампера и Хердера, приближио народној поезији, у контексту Русоове антитезе о природи супротстављеној цивилизацији, као израз патријархалног и неисквареног друштва (Дрндарски 1989). Зато је Маџини, који је у народној традицији Јужних Словена видео инспирацију за патриотску борбу својих сународника, и рекао 1847. године о нашој народној поезији да може да унесе дах свежине италијанској поезији, а истовремено да пренесе и важан елеменат повести (Маџини 2005: 45, 53). Већ је Дал’Онгаро у чланку о народној поезији Словена, SULLA POESIA POPOLARE DEI POPOLI SLAVI (1840) написао да се нико неће чудити ако се при помену народне поезије, мисли управо на поезију словенских народа. Овакве ставове, да је са цивилизацијом стигла и уметничка, односно вештачка поезија, те да је само (словенска) народна поезија могла да изазове права осећања, делили су и Чезаре Канту (Cesare Cantù, 1804–1895), Фердинандо Пелегрини (Ferdinando Pellegrini, 1798–1869), Франческо Карара (Francesco Carrara, 1812–1854), и Марко Кажотић.

Није стога сцена о Дефосеу и Јелки у роману ТРАВНИЧКА ХРОНИКА случајна. По Мидхату Шамићу, ова епизода нема историјску основу и стога закључује:

Ali zašto da se ne unese ljubav? Ništa prirodnije nego da usamljen dvadeset četvoro-godišnji mladić, koji je odnekuda bio doplavljen u bosansku kasabu, osjeti ljubav prema mladoj Bosanki (Шамић 1962: 61).

И мало затим додаје:

Riječju, da bi u svoj roman unio lirizma, I. Andrić je srećno ostvario jednu od epizoda koja spada među najimpresivnije, najprivlačnije, najuzbudljivije, najlepše: ljubavnu scenu između Šometa i Jelke.

Сматрамо, међутим, да је у овом случају, историјска улога Дефосеа кључна, с обзиром да од историјске личности (француски дипломата Jean-Baptiste-Gabriel-Amédée Chaumette des Fossés са тачним датумом рођења и смрти), Дефосе постаје наративни лик (*млади конзул Шомет Дефосе*), да би на себе преузео улогу Европљана (Француз) који заводи младу Илирку и тиме историјски и стилски потврђује избор аутора да преузме од нарације западноевропских путника и њихових односа и утисака о Илирима. Није можда ни случајно да једно од издања Дефосеовог путописа по Босни гласи: VOYAGE D'UN FRANÇAIS EN BOSNIE DANS LES ANNÉES 1807 ET 1808 (Берлин 1812), тј.: „Пут једног Француза по Босни 1807. и 1808.“.

Дефосеовој улози западноевропског путника који описује Илире и њихове обичаје доприноси и његов покушај да говори „илирски“, што сасвим одговара избору аутора и наративној и стилској структури дела. Уосталом, у својој књизи о Босни Дефосе је описао језик Босанаца:

La langue vulgaire, introduite par les Serviens, est Yllyrique, c'est-à-dire, à peu de variations près, celle que parlent les Russes, les Polonais, les habitants de la Bohême, les Bulgares, les Serviens, etc... Quoique le turc soit la langue du gouvernement, le nombre des Bosniaques qui connaissent cette langue ne va peut-être pas au vingtième de la population. Les Pâchas à deux queues et les capitaines eux-mêmes y sont si peu exercés, que le Vizir actuel, Ibrahim-Halimi, né et élevé à Constantinople, m'a assuré qu'il avait demeuré plus d'un mois à Travnik, avant de pouvoir comprendre les locutions barbares dont se servaient les chefs du pays, en parlant le turc.

La langue illyrique est riche et sonore. Celle que l'on parle en Bosnie est beaucoup plus facile à apprendre que le russe. Elle a adopté quelques mots de la langue turque: cependant on la regarde comme moins chargée de mots étrangers que les autres dialectes de l'esclavon (Дефосе 1822: 48).

Заједно са чињеницом да је покушао да научи коју реч, да се приближи том њему далеком свету, Дефосе реплицира покушаје многих Француза и других Европљана да продру међу Јужне Словене: не тако ретко у списима ових Европљана о Илирима наилазимо управо на словенске речи, често преузете из наше народне традиције. Код Андрића, пак, Шомет Дефосе је

изговарао са осмејком своје „лирске“ речи у којома је слово „р“ било мукло и развучено а наласак увек на крају речи (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 187).

Став Мидхата Шамића да је Иво Андрић остварио једну од најлепших епизода ТРАВНИЧКЕ ХРОНИКЕ тек да би „унео љубав“ коси се и са чињеницом да то није једина љубавна прича Андрићевог младог јунака: у XIV поглављу аутор описује занос младог Дефосеа овај пут према супрузи аустријског конзула, као и свест господина фон Митерера који је добро познавао своју жену, и који је увидео намере овога високог младог човека који је из Париза бачен у Травник и сављен пред леђу јосиођу фон Митерер, једину цивилизовану жену на ситошине мља уокруи (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 251).

Епизода са Јелком, међутим, представља не само лирски аспект у роману већ допринос Иве Андрића богатој традицији (морлачке) књижевности западне Европе, и то са временске дистанце, а захваљујући управо прилици коју су аутору пружили време и место радње романа ТРАВНИЧКА ХРОНИКА.

Литература

- Андрић 1996: Андрић, Иво. *Травничка хроника*. Београд.
- Бешкер 2007: Bešker, Inoslav. *I Morlacchi nella letteratura europea*. Roma.
- Бркић 1962: Бркић, Светозар. Тема „међународне ситуације“ и сукоба у делима Хенри Џемса и Иве Андрића. In: *Иво Андрић*. I. Београд. С. 317–331.
- Дефосе 1822: Des Fossés, Amédée Chaumett. *Voyage en Bosnie dans les années 1707 et 1708. Par M. Amédée Chaumette-Des-Fossés, membre de plusieurs académies et sociétés savantes; chevalier de l'étoile polaire, ancien consul de France en Norvège, Suède, Prusse, Turquie; ancien rédacteur au département des affaires étrangères; autrefois, chancelier du consulat-général de Bosnie, etc., etc.* Paris.
- Дрндарски 1989: Drndarski, Mirjana. *Nikola Tomazeo i naša narodna poezija*. Београд.
- Ејри 1823: Eyriès, M. M. J. B. et Malte-Brun. *Nouvelles annales des voyages, de la géographie et de l'histoire*. Paris.
- Зорић 1960: Zorić, Mate. Neki odjeci Mériméeeve književne mistifikacije u Dalmaciji. In: *Zadarska revija*, God. 9, br. 6 (prosinac). S. 401–414.
- Зорић 1971a: Mate, Zorić. Talijanski pisci o južnoslavenskim narodima. Talijansko-jugoslavenski odnosi. 6. In: *Enciklopedija Jugoslavije*. Sv. 8. Zagreb. S. 302–312.

- Зорић 19716: Zorić, Mate. Talijanski pisci o nama i našim književnostima. In: *Književna smotra*. God. 3, br. 8. Zagreb. S. 65–81.
- Зорић 1972: Zorić, Mate. Croati e altri slavi del sud nella letteratura italiana del'700. In: *Revue des etudes sud-est europeennes*, 10. Bucharest.
- Језерник 2007: Jezernik, Božidar. Europe and its Other (i. e. The Balkans). In: *Periferia*. Nr. 6, June. P. 1–17.
- Језерник 2010: Jezernik, Božidar. *Europa selvaggia. I Balcani nello sguardo dei viaggiatori occidentali*. Torino.
- Кронџа 1958: Cronia, Arturo. *La conoscenza del mondo slavo in Italia. Bilancio storico-bibliografico di un millennio*. Padova.
- Лазаревић 1999: Lazarević, Persida. L'eco morlacca in un episodio de La cro-naca di Travnik di Ivo Andrić. In: *Itinerari*. 1/2. P. 223–244.
- Лето 1993: Leto, Maria Rita. La fortuna in Italia della poesia popolare serboc-roata dal Fortis al Tommaseo. In: *Europa Orientalis*. 1. P. 109–150.
- Лето 2011: Leto, Maria Rita. I morlacchi, un nome per l'Altro. In: Trinchese, Stefano; Caccamo, Francesco (a cura di). *Rotte adriatiche. Tra Italia, Balcani e Mediterraneo*. Milano. P. 51–62.
- Лефевр 1974: Lefebvre, Henri. *The Production of Space*. Tr. by Donald Nicholson-Smith. Malden, Oxford, Carlton.
- Мацини 2005: Macini, Đuzepe. *Slovenska pisma [Lettere slave]*. Prev. Milinković, Snežana. Novi Sad.
- Мекснер 1956: Maixner, Rudolf. Quelques victimes de la „Guzla“ de Prosper Mérimée. In: *Revue de Littérature Comparée*. XXX/3. Juillet-Septembre. P. 390–396.
- Москини 1806: Moschini, Giannantonio. *Della letteratura veneziana del secolo XVIII fino a' nostri giorni*. Venezia.
- Павловић 1982: Павловић, Михаило Б. *Јуџословенске теме у француској љрози*. Београд.
- Пешић/Милошевић-Ђорђевић 1996: Пешић, Радмила; Милошевић-Ђорђевић, Нада. *Народна књижевност*. Београд.
- Распудић 2010: Raspudić, Nino. *Jadranski (polu)orijentalizam. Prikazi Hrvata u talijanskoj književnosti*. Zagreb.
- Розенберг-Орсини 1788: Rosenberg-Orsini, Justine. *Les Morlaques, par J.W. C.D.U.& R.* Vol. I, [s. 1.].
- Скок 1973: Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. II. ur. Deanović, Mirko; Jonke, Ljudevit. Zagreb.
- Соја 2001: Soja, Edward. *Postmodern Geographies. The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. London.

- Стипчевић 1993: Стипчевић, Никша. Пуцићева „Цвијета“ и новела у стигу. In: *Прилози за књижевности, језик, историју и фолклор*. 57/58. С. 43–51.
- Стули 1956: Stulli, Bernard. Tršćanska „Favilla“ i Južni Slaveni. In: *Analni Jadranskog Instituta JAZU*, I. S. 7–82.
- Тодорова 1981: Тодорова, Љиљана. Место и функција француског елемента у песничком свету Травничке хронике. In: Кољевић, Светозар; Константиновић, Зоран; Стојић, Вера; Недельковић, Драган (ур.). *Дело Иве Андрића у контексту европске књижевности и културе*. Београд. С. 713–719.
- Фрејзер 2000: Frazer, James George. *The Golden Bough*. New York.
- Чајкановић 1994а: Чајкановић, Војислав. *Речник српских народних веровања о биљкама*. Београд.
- Чајкановић 1994б: Чајкановић, Војислав. *Сџара српска религија и митологија*. Београд.
- Шамић 1962: Šamić, Midhat. *Istorijski izvori Travničke hronike Ive Andrića i njihova umetnička transpozicija*. Sarajevo.

Persida Lazarević Di Giacomo (Chieti-Pescara)

The Morlachism of TRAVNIČKA HRONIKA

Ivo Andrić's TRAVNIČKA HRONIKA (1945) is based on a very rich corpus of historical materials which of course includes the historical-literary phenomenon of morlachism. The primary reflection of morlachism in Andrić's text appears in the guise of a young Frenchman Amedée Chaumette Des Fossés, who on his arrival in Travnik in Bosnia, begins research in the field of ethnology and civilization of the Balkans. Just as many Western travelers had done before him (beginning with Alberto Fortis who travelled in Dalmatia in 1771), Des Fossés lives in close contact with the local population. In this sense the episode from chapter 10 is particularly significant since it describes the passion between the young Frenchman Des Fossés and the young Illyrian girl Jelka. Andrić's narrative offers an original reworking of the not uncommon literary theme involving unhappy girls from the Balkans being seduced by visiting Europeans.

Persida Lazarević Di Giacomo
Università degli Studi „G. d'Annunzio“ Chieti-Pescara
Dipartimento di Lingue, Letterature e Culture Moderne
Viale Pindaro 42
65127 Pescara
Italia
p.lazarevic@unich.it

Frančeska Liebmann (Graz)

Priroda u njemačkom i engleskom prijevodu TRAVNIČKE HRONIKE

Predmet analize je prijevod pojmova iz biljnog i životinjskog svijeta TRAVNIČKE HRONIKE na njemački i engleski jezik. U uvodu se ističe utjecaj prirode na kulturnu baštinu pojedinih naroda, a središnji dio daje mnoštvo primjera. Rad predstavlja preinačeni odlomak doktorata pod naslovom KULTUREMI U NJEMAČKOM I ENGLSKOM PRIJEVODU ANDRIČEVIH ROMANA NA DRINI ČUPRIJA I TRAVNIČKA HRONIKA.

1. Važnost prirode u modeliranju kulturne baštine

U nastojanju da svoja djela učini što uvjerljivijim i autentičnijim Andrić nerijetko koristi *kultureme* – specifične kulturološke datosti koje karakteriziraju jednu kulturu¹, a koje su tipične samo za nju i čine je jedinstvenom. Tu se, primjerice, ubrajaju tradicionalna jela i pića, narodne nošnje, plesovi, narodna vjerovanja, običaji, historijski događaji, državni praznici itd. Oni se obično dijele u sljedeće kategorije: **1.** priroda, **2.** objekti materijalne kulturne baštine, **3.** objekti nematerijalne (duhovne) baštine i **4.** specifične civilizacijske i kulturološke institucije². Ovaj će se rad baviti prvom navedenom skupinom. Oslanjajući se na Bödeker/Freeze (1987), nazvat ćemo „predmete“ ove grupe *naturalije* (*Naturalien*), podrazumijevajući pod tim specijalne meteorološke fenomene, floru i faunu jedne regije (usp. Bödeker/Freeze 1987: 138f). U istraživanje će biti uključeni i opće poznati pojmovi iz biljnog i životinjskog svijeta.

Neosporna je činjenica da je značajan dio ljudskih dostignuća iznikao iz potrebe prilagođavanja prirodi i da sva naša nastojanja u prvom redu moraju biti podređena njezinim zakonitostima. Raznolikost svijeta flore i faune, zajedno s klimatskim uvjetima i zemljopisnim karakteristikama pojedinih regija, i te kako modeliraju ne samo sva naša materijalna i duhovna dobra nego i našu svijest i naš identitet. Čovječanstvo je (prije intenzivnog procesa globalizacije) bilo isključivo oslonjeno na okoliš u svojoj neposrednoj blizini te je, sukladno onome što mu je on nudio, gradilo nastambe koje su ga štitile od nepogoda (karakteristična arhitektura pojedinih regija), kreiralo recepte za jela i pića

¹ Izvor: *Kulturemi-www*.

² Izvor: *Podjela_kulturema-www*.

koji su mu neophodni za preživljavanje (tradicionalna kuhinja određenog područja), izrađivalo predmete koji su mu svakodnevnicu činili ugodnijom, kao i odjeću i obuću koja je odgovarala klimatskim uvjetima u kojima je provodilo vijek (narodna nošnja), pa čak, u skladu s njom, donosilo i zakonske odredbe (prisjetimo se samo važnosti juga u Dubrovačkoj Republici – bilo je zabranjeno donošenje zakona za vrijeme jugovine, a ovaj vjetar je ujedno bio i olakotna okolnost u slučaju da je počinjen neki zločin dok je on puhao, pa bi kazne bile umanjene)³. Stoga se iz etnološkog blaga jednog naroda mogu lako iščitati osobitosti svijeta prirode u kojem je ono nastalo, ali i intenzitet trgovačkih veza i snaga utjecaja ostalih kultura s kojima su žitelji nekog područja dolazili u dodir, odnosno kojim su bili podčinjeni. Pored toga što je opstanak ljudskog roda neraskidivo vezan uz prirodu, koja ga hrani i liječi – sjetimo se fra Lukinog uvjerenja *da se u prirodi nalazi onoliko lekovitih snaga koliko bolesti ima među ljudima i životinjama* (TRAVNIČKA HRONIKA⁴ 1967: 232) – neosporno je da njezine karakteristike u svakom pojedinom naseljenom mjestu oblikuju i osobnost onih koji stoljećima prilagođavaju sebe njoj i nju sebi, ali i fatalno utječu na sve one koji joj po svom rođenju ne pripadaju (muke došljaka zbog surovosti travničke zime i nepodnošljive vlage; sudbina Koste Baranca, koji nije odrastao uz priče o višegradskim *podvodnjima* i nije poznavao čudi Drine). Dakle, flora i fauna jednog područja važan je marker kulture naroda koji na njemu obitava – stoga je i razumljivo da se Travničani čude *baštama* austrijske i francuske *konzulovice*, uređenim *na evropski način* (TH 1967: 183), koje krasi *beli zumbuli* (TH, 323), *pelagronija* i *alpsko cveće* (TH 1967: 339) ili *holandske lale* (TH 1967: 444), isto kao što i strepe od *fila* u PRIČI O VEZIROVOM SLONU – te nema sumnje da biljni i životinjski svijet TRAVNIČKE HRONIKE zaslužuje da obratimo pažnju na njega.

2. Kontrastivna analiza njemačkog i engleskog prijevoda

Značajnu ulogu kulturemi zauzimaju u znanosti o prevođenju, koja se, između ostalog, bavi problematikom njihovog prijenosa na jezike u kojima su oni u semantičkom smislu neprevodivi. Ovaj rad, odlomak iz doktorske disertacije, doprinos je proučavanjima Andrićeve književne ostavštine na stranim jezicima, čiji je broj nesrazmjerno malen u odnosu na publikacije koje se oslanjaju isključivo na izvornike. Cilj je doznati jesu li pojmovi iz prirode jednako predstavljeni u njemačkoj i engleskoj verziji romana. Istraživački korpus obuhvaća sljedeća djela:

³ Izvor: Jugo-www.

⁴ Ubuduće ćemo koristiti skraćenicu TH prilikom navođenja primjera iz ovog romana.

– Andrić, Ivo. *Travnička hronika*. Beograd: Prosveta, 1967.

– Andrić, Ivo. *Wesire und Konsuln – Nobelpreis für Literatur 1961* (prijevod: Hans Thurn). Zürich: Coron-Verlag, 1970.

– Andrić, Ivo. *The Days of the Consuls* (prijevod: Celia Hawkesworth i Bogdan Rakić). London: Forest Books, 1992.

Vidljivo je da u stranim naslovima nema *Travnik* – na njemačkom je roman preveden VEZIRI I KONZULI (*WESIRE UND KONSULN*)⁵, a na engleskom KONZULSKI DANI (*THE DAYS OF THE CONSULS*)⁶. Naslućujemo da se prevoditelji odlučuju na ovaj korak polazeći od pretpostavke da je malo kome od stranih čitatelja poznata važnost ovog grada za povijest Bosne i Hercegovine (ukoliko su uopće čuli za njega i znaju ga locirati na karti svijeta, a da nisu prethodno imali priliku upoznati se s likom i djelom Ive Andrića).

Slijedom logike, engleski i njemački prijevod se, ustvari, ne bi trebali mnogo razlikovati, budući da oba jezika pripadaju germanskoj skupini te su gotovo do iste mjere udaljeni od sfere bosanskohercegovačke etnologije i zemljopisnih osobitosti⁷. No, je li nesrazmjer koji vlada između njih uistinu neznatan⁸? Nas osobito zanima kulturološka slika ove male balkanske zemlje u spomenutim radovima – možemo li reći da je ona, kad se međusobno usporede obje strane verzije TRAVNIČKE HRONIKE, jedinstvena i komplementarna? Drugim riječima, je li Bosna i Hercegovina jednako predstavljena i njemačkoj i engleskoj čitatelj-

⁵ Kad je roman 1961. prvi put objavljen na njemačkom jeziku, naslovljen je AUDIJENCIJA KOD VEZIRA (*AUDIENZ BEIM WESIR*).

⁶ Ovo je treći u nizu engleski prijevod TRAVNIČKE HRONIKE. Prvi se na njega odlučio Kenneth Johnstone 1958. i naslovio ga BOSANSKA PRIČA (*THE BOSNIAN STORY*), a zatim i John Hitrec 1963., preimenovavši ga u BOSANSKA KRONIKA (*BOSNIAN CHRONICLE*). Odlučili smo prijevod Hawkesworth/Rakić uključiti u korpus istraživanja jer je on izvrsno prihvaćen od strane stručnjaka (usp. Sendich 1998).

⁷ Naravno, nije zanemariv 40-godišnji intenzivni doticaj Bosne i Hercegovine i Austrije u vremenu od Berlinskog kongresa do kraja Prvog svjetskog rata, no kako je u tom periodu ova mala balkanska provincija bila u sasvim potčinjenom položaju, neusporedivo slaba i nerazvijena u odnosu na tadašnju Austro-Ugarsku Monarhiju, bila je jedino u mogućnosti da prima utjecaj nadmoćnih Habsburgovaca, ali nikako i da ga uzvрати. Dakle, ne možemo govoriti o međusobnom preplitanju ovih dviju kultura, budući će se posljedice dodira ta dvije zemlje osjetiti gotovo isključivo u BiH, dok će one u njemačkom govornom području imati malen odjek. Sarajevo će tek u povijesnom smislu 28. 6. 1914. odigrati presudan utjecaj na Beč.

⁸ Razumljivo, nikada prijevodi ne mogu biti isti – svaki od njih je individualan, plod je rada različitih pojedinaca, s različitim stvaralačkim mogućnostima i senzibilitetom za odabir riječi, stoga je jasno da se oni u konačnici međusobno razlikuju. Ipak, kulturemi su jezične konstante sa strogo određenim ne samo semantičkim značenjem nego i etničkom pripadnošću, zato se ne bi smjeli mijenjati.

skoj publici? Odgovore ćemo dobiti tako što ćemo kontrastivnom analizom ustanoviti koliko su kulturemi identičnim metodama preneseni na dotične jezike. Instrumentarij naziva pojedinih postupaka preuzeli smo od Rosell Steuer (2004), a ona ga je konstruirala oslanjajući se na publikacije uglednih traduktologa – Werner Koller, Birgit Bödeker/Karin Freese, Pekka Kujamäki, Peter Newmark, Sider Florin, Sándor Hervey/Ian Higgins, Andrew Chesterman – usp. Rosell Steuer 2004: 61ff.

Uspoređujući njemačku i englesku verziju Andrićevog romana, nismo pronašli nepodudarnosti u oznakama za one biljke i životinje koje su bliske većini stanovnika naše planete. To potvrđuju primjeri iz sljedeće tablice⁹:

TRAVNIČKA HRONIKA (1967)	WESIRE UND KONSULN (1970)	THE DAYS OF THE CONSULS (1992)
<i>krava</i> (TH 1967: 31)	<i>Kuh – krava</i> (1970: 93)	<i>cow – krava</i> (1992: 21)
<i>kruška</i> (TH 1967: 341)	<i>Birne – kruška</i> (1970: 454)	<i>pear – kruška</i> (1992: 294)
<i>limun</i> (TH 1967: 211)	<i>Zitrone – limun</i> (1970: 306)	<i>lemon – limun</i> (1992: 182)
<i>lisica</i> (TH 1967: 399)	<i>Fuchs – lisica</i> (1970: 517)	<i>fox – lisica</i> (1992: 343)
<i>luk</i> (TH 1967: 23)	<i>Zwiebel – luk</i> (1970: 82)	<i>onion – luk</i> (1992: 14)
<i>mačka</i> (TH 1967: 31)	<i>Katze – mačka</i> (1970: 93)	<i>cat – mačka</i> (1992: 21)
<i>majmun</i> (TH 1967: 31)	<i>Affe – majmun</i> (1970: 93)	<i>monkey – majmun</i> (1992: 21)
<i>ovan</i> (TH 1967: 215)	<i>Hammel – ovan</i> (1970: 308)	<i>ram – ovan</i> (1992: 185)
<i>pamuk</i> (TH 1967: 340)	<i>Baumwolle – pamuk</i> (1970: 453)	<i>cotton – pamuk</i> (1992: 293)
<i>pas</i> (TH 1967: 31)	<i>Hund – pas</i> (1970: 93)	<i>dog – pas</i> (1995: 21)
<i>ruža</i> (TH 1967: 306)	<i>Rose – ruža</i> (1970: 414)	<i>rose – ruža</i> (1992: 264)
<i>zec</i> (TH 1967: 399)	<i>Hase – zec</i> (1970: 517)	<i>rabbit – zec</i> (1992: 343)

Tabl. 1: Opće poznate biljke i životinje

Ipak, zabilježeni su i primjeri koji svjedoče da su na pojedinim mjestima, koja sadrže poznate pojmove iz svijeta prirode, unesene stanovite promjene u odnosu na izvornik. To je osobito vidljivo u prenošenju frazema. S obzirom na to da frazeologija nije primarni predmet ovog rada, izdvojiti ćemo tek dva navoda.

⁹ Primjeri u tablici navedeni su abecednim redom u nominativu jednine kako bi se omogućila preglednost i lakše razumijevanje. Važno je napomenuti da je u radu predstavljen tek mali dio njih – cjelokupni obim bi uvelike prekoračio zadate okvire. Uz njemački i engleski prijevod napisana je tek godina izdanja i broj stranice jer se podrazumijeva da je riječ o romanu TRAVNIČKA HRONIKA.

1) *Da vas nije guja ujela* [...] (TH 1967: 161).

Euch hat wohl die Tarantel gestochen [...] (1970: 244).

Just you dare [...] (1992: 136).

2) *Ja nisam došao da se lažemo i kroz kamiš ljubimo* [...] (TH 1967: 406).

Ich bin nicht mit der Absicht gekommen, daß wir uns gegenseitig belügen und durch das Jasmingesträuch Liebes-geschäker austauschen [...] (1970: 524).

I did not come for us to tell one another lies and kiss through our pipes [...] (1992: 349).

Uočavamo da je njemački prevoditelj u prvom primjeru iznašao idealno rješenje i posegnuo za odgovarajućim frazemom iz svoje rječničke škrinje, koji svjedoči da Nijemci iznenadni nastup nekontroliranog i agresivnog ponašanja pripisuju *ubodu tarantule* (*wie von der Tarantel gestochen*), a ne *ujedu guje*. U drugom primjeru njemačkog prijevoda spominje se *udvaranje kroz jasminovo grmlje* (*durch das Jasmingesträuch Liebesgeschäker austauschen*), a taj izraz ne pronalazimo u njemačkoj frazeologiji. Vrlo je moguće da se prevoditelj za njega odlučio zbog vjerovanja koje se veže za ovu biljku. Naime, jasmin se smatra cvijetom koji podstiče ljubav, a nazivaju ga i cvijetom sretnog braka, koji ništa ne može uznemiriti ni poremetiti; još od prastarih vremena uvriježeno je mišljenje da njegov miris utječe na pozitivno raspoloženje kod ljudi, pa su ga, primjerice, stari Perzijanci koristili na svojim banketima, dok se danas njegovo ulje, između ostalog, upotrebljava i u liječenju depresije¹⁰. Izvorni frazem, *ljubiti se kroz kamiš*, koji označava javno iskazivanje ljubaznosti i uvažavanja osobama koje ustvari ne volimo, odnosno neprijateljima¹¹, na taj način je izgubljen. Također ga ne nalazimo ni u engleskoj verziji teksta, gdje se navodi *ljubljenje kroz lule* (*kiss through pipes*). Hawkesworth i Rakića je vjerojatno na ovaj izbor prijevoda navela višeznačnost turcizma *kamiš*, koji ne samo da se odnosi na biljku trstiku¹² (tur. *kamiş*)¹³ nego je i općenit naziv za cijev¹⁴, pa tako i za cijev kroz koju se uvlači dim iz lule¹⁵. Sukladno ovom posljednjem značenju oni se odlučuju na spomenuti izraz. Manje uspjeha polučili su i u traženju adekvatnog frazema za prvi primjer – prijetnja *samo se usudite* (*just you dare*) ničim ne upućuje na činjenicu da je u originalu prisutan vrlo slikoviti frazem. Zaključujemo, dakle,

¹⁰ Izvor: Jasmin-www.

¹¹ Izvor: Ljubit_se_kroz_kamiš-www.

¹² Spomenimo i to da se ova biljka dvaput pojavljuje u tekstu, a budući da se na drugom mjestu veže uz Jelku i des Fossésova razmišljanja o njoj, zabilježena je u standardnom obliku – *trska* (TH 1967: 195).

¹³ Izvor: Kamiş-www.

¹⁴ Izvor: Kamiş_značenje-www.

¹⁵ Anić 2004: svezak 5, str. 28.

da je različitost frazeološkog blaga analiziranih jezika uzrokovala nepodudarnosti ovih navoda.

No, što je s nejednakostima koje su nastale zbog zemljopisnih (a time ujedno i prirodnih i civilizacijskih) razlika govornih područja na kojima su spomenuti jezici u službenoj uporabi? Postoje li one i, ako da, kojim se prevoditeljskim metodama nastoje premostiti? Kako se stranim čitateljima pokušavaju približiti posebnosti flore i faune ove male balkanske zemlje, koju predstavnici Zapada nazivaju *blatnom pustinjom* (TH 1967: 126), *divljinom* (TH 1967: 87), a istambulski vezir *pasjim zavičajem* (TH 1967: 123)? Jesu li zabilježeni primjeri udaljavanja od originala i zamjena riječi iz izvornika pojmovima koji su bliži stranim čitateljima? Susrećemo li izostavljanja? Nailazimo li na tuđice? Odgovore na navedena pitanja, koji čine okosnicu ovog rada, potražiti ćemo u nastavku.

[...] *kao razbesneli arslani* [...] (TH 1967: 100).

[...] *wie rasende Löwen* [...] (1970: 173).

[...] *as incensed lions* [...] (1992: 82).

Primjer ukazuje na gubitak vrijednog turcizma iz izvornika – i u njemačkom i u engleskom *arslan* je predstavljen izrazom *lav* (*Löwe, lion*), dakle, susrećemo metodu standardnog prijevoda. *Arslan* (← tur. *arslan* – *lav*) ne označava samo kralja životinja nego i hrabrog, srčanog čovjeka, junaka, ali i nasilnika¹⁶. No, kad je riječ o kulturemima, osobito je važno istaknuti da ovaj pojam često nalazimo u usmenoj književnosti, npr. u pjesmi JOVAN I DIVOVSKI STARJEŠINA (*I kod nje dva ljuta arslana | Što iziju živoga junaka*) ili MILAN-BEG I DRAGUTIN-BEG (*Svoga brata metni na busiju, | Otuda će arslan udariti, | Pa će njega arslan pogubiti*), koje je zabilježio Vuk Stefanović Karadžić¹⁷, a i u djelima koja su nadahnuta stvaralaštvom naših narodnih genija, recimo u spjevu SMRT SMAIL-AGE ČENGIĆA (1846) Ivana Mažuranića (*Ljutit aga mrko gleda | Gdje se silom divit mora | Silan arslan gorskom mišu*)¹⁸. Zanimljivo je da je ova tuđica upotrijebljena opisujući međusobne borbe, spletkarenja i podmetanja dvojice stranih konzula, Davilla i von Mitterera. Kao da nam Andrić na taj način daje naslutiti do koje mjere su se oni, živeći u Travniku, zarazili *orijentalnim otrovom* (TH 1967: 68).

1) [...] *Davna na svojoj čudljivoj, pirgavoj bedeviji koju travnički Turci mrze koliko i Davnu samog* (TH 1967: 425).

[...] *d' Avenat auf seiner launischen, scheckigen Araberstute, die die Türken ebenso haften wie den Reiter* (1970: 546).

¹⁶ Anić 2004: svezak 1, str. 168.

¹⁷ Izvor: Pjesme_Vuk_S_Karadžić-www.

¹⁸ Izvor: Ivan_Mažuranić-www.

[...] *d' Avenat on his skittish dappled mare, which the Travnik Turks hated as much as d' Avenat himself [...]* (1992: 366).

2) *A dragoman [...] na svojoj pirgavoj kobili [...]* (TH 1967: 46–47).

Der Dragoman [...] auf seiner gescheckten Stute [...] (1970: 68).

But the interpreter [...] on dappled mare [...] (1992: 34).

Obje rečenice se vežu uz vjernog pomoćnika francuskog konzula, d' Avenata, samo što ova prva ističe perspektivu gledanja *travničkih Turaka*, a oni, jasno, koriste izraz *bedevija*, dok druga izriče neutralni stav sveznajućeg pripovjedača, stoga je i razumljivo da susrećemo pojam *kobila*. U prvoj, dakle, uočavamo novi primjer gubitka tuđice – *bedevija* (← tur. *bedevî* ← arap. *bädäwiyy*) označava kobilu arapske pasmine¹⁹ – na njemački je prenesena metodom standardnog prijevoda (*Araberstute* – *arapska kobila*), a na engleski metodom uopćenog prijevoda, pa je ovaj orijentalizam zastupljen riječju *mare* (*kobila*). Nju pronalazimo i u narednom primjeru, što sugerira da engleski čitatelji ne mogu uočiti razliku između *bedevije* i *kobile*, koju mi iščitavamo iz originala. Nijemci je, doduše, primjećuju, no kako su obje riječi zastupljene izrazima iz standardnog jezika (*Araberstute* – *arapska kobila*, *Stute* – *kobila*), uskraćena im je mogućnost da prepoznaju Andrićevo vješto poigravanje perspektivama pripovijedanja.

Istaknimo i da nobelovac nije nasumice navodio pasmine konja, nego ih je promišljeno birao kako bi svjedočile o samom društvenom statusu svog vlasnika (kao što to danas čine marke i modeli automobila). To dokazuje čitav niz primjera, stoga je važno provjeriti kako su ta nekadašnja „prevozna sredstva“ predstavljena na stranim jezicima. Navest ćemo tek dio njih.

1) *Davil se trudio da što prirodnije uzjaše svog konja, jednog mirnog, postarijeg vranca širokih sapi* (TH 1967: 28).

Daville tat sein bestens, sich so natürlich wie möglich auf das Pferd zu schwingen: einen ruhigen, ältern Rappen mit breiter Kruppe (1970: 87).

Daville endeavoured to mount his quit, ageing, broad-crouped horse as naturally as possible (1992: 18).

2) *Iz štale je izlazio fratar [...] vodeći dobra vranca* (TH 1967: 91).

Aus dem Stall trat der Ordensmann [...] einen prächtigen Rappen am Zügel (1970: 161).

[...] *the friar, came out of the stable, leading a good black stallion* (1992: 73).

3) *I kad je ljutito uzjahala svoga vranca [...]* (TH 1967: 189).

Als sie erbost ihren Rappen bestieg [...] (1970: 277).

And when she mounted her black horse angrily [...] (1992: 162).

¹⁹ Anić 2004: svezak 1, str. 267.

U TRAVNIČKOJ HRONICI vranca jaše Daville²⁰, fra Julijan Pašalić i Anna Maria. I dok je u njemačkom uvijek korištena metoda standardnog prijevoda (*Rappen – vranac*), na engleskom taj kontinuitet ne postoji – u prvom primjeru je naveden samo kao *konj (horse)*, u drugom *crni ždrebac (black stallion)*, a, napokon, u trećem *vranac (black horse)*.

*Zatim je vezir pojahao svog visokog konja **alata** [...] (TH 1967: 152).*

*Der Wesir schwang sich in den Sattel seines hohen **Fuchses** [...] (1970: 234).*

*Then the Vizier mounted his big **sorrel horse** [...] (1992: 128).*

Riječ *alat* je složenica turskog porijekla – *al (crven)* + *at (konj)* – dakle, to je konj crvenkaste, ridaste dlake; *ridan*²¹. Njegov vlasnik je Mehmed-paša, pa je jasno da Andrić namjerno koristi ovu tuđicu. Njoj i u njemačkoj i u engleskoj verziji teksta odgovaraju standardni izrazi (*Fuchs, sorrel horse – ridan*), što je potpuno razumljivo jer Osmansko Carstvo nije u prošlosti imalo prigodu značajnije utjecati na vokabular tih jezika.

Spomenimo i da, primjerice, kavaz jaše na *tromom kulašu* (TH 1967: 256), stoga nas ne čudi da su mu *nežni ljubavnici sa Kupila* (TH 1967: 265) uspjeli pobjeći iz vida, a da je Ibro Žvalo, *poslednji čovek u varoši, kočijaš i pijanica* (TH 1967: 308) izabrao *jednog mršavog konja* (TH 1967: 308) ne bi li uspio pomoći izmorenim volovima da izvuku teret njegove zaprege uz strminu.

*[...] izmahuju rukama i svadaju se i pregone kao oko **bravčeta** koje je na prodaju (TH 1967: 292).*

*[...] mit den Armen fuchtelten, sich zankten und balgten, als feilschten sie um **Schlachtvieh** (1970: 400).*

*[...] arguing and wrangling as over **cattle** up for sale (1992: 252).*

Primjećujemo da je u oba prijevoda korištena metoda zamjene – na njemačkom umjesto umanjene *bravče (brav – mužjak sitne stoke ovaca i koza)*²² nalazimo *Schlachtvieh (životinja/stoka za klanje)*, a na engleskom *cattle (govedo; stoka)*.

*Ali zato je Davna vikao gromko i drsko, kako samo Levantinac može, naginjući se čas levo čas desno kao da alače krdo **goveda** (TH 1967: 160).*

*Aber dafür brüllte d'Avenat laut und verwegen, wie es nur ein Levantiner vermag, sich bald nach rechts, bald nach links bückend, als treibe er eine **Rinderherde** zuhauf (1970: 244).*

*Instead, d'Avenat yelled loudly and brazenly, as only a Levantine can, bending now to the left and now to the right as though herding **cattle** (1992: 136).*

²⁰ Jedino je pri prvom dolasku u Travnik jahao na zekanu (usp. TH 1967: 21).

²¹ Anić 2004: svezak 5, str. 121.

²² Anić 2004: svezak 2, str. 83.

Navedeni primjer ne ukazuje na nesrazmjere – i na njemačkom i na engleskom je zastupljena metoda standardnog prijevoda (*Rinder, cattle – goveda*). Izdvojili smo ga kako bismo istaknuli autorovu sklonost korištenju pojmova iz svijeta flore i faune u poredbama. Pažljivijim istraživanjem ove stilske figure (uključujući pri tome i ostala Andrićeva djela) dolazimo do spoznaje da je ona vrlo pomno birana. Ovdje je *svetina* (TH 1967: 160), koja se sakupila da kazni Mehmeda, momka u D' Avenatovoj službi, *koji služi ćafira i jede kmetinu* (ibid.: 159), a koji se vjenčao ženom Bekri-Mustafe, slikovito uspoređena s *krdom goveda*. Opis, preuzet iz prvog „zatvaranja čaršije“, savršeno dočarava ponašanje ljudi u tom periodu bezvlašća u Travniku. A samo nekoliko dana ranije, prije nego što bude prekinuta *dugogodišnja sanjiva tišina kasabe* (TH 1967: 156), *čaršija šapuće, sprema se, čeka, kao što pčele čekaju čas rojenja* (TH 1967: 155). Spomenimo i da, primjerice, *Mundara radi kao krtica* (TH 1967: 321), da *dolačke gazdarice* idu gospođi Daville na babine, *krećući se lako i svečano kao patke na poledici* (TH 1967: 318) te da su noge prosjaka, koje je Anna Maria slučajno ugledala i koje su joj se duboko urezale u pamćenje, *ispucale kao borova kora* (TH 1967: 109). U romanu NA DRINI ČUPRIJA čitamo kako Lotika vješto pronalazi način da ukroti pijane goste i igra se s njima *kao torero s bikom* (NA DRINI ČUPRIJA 1982: 206), dok za vojnika Feduna, Rusa iz istočne Galicije, saznajemo da je *snažan kao medved* (NA DRINI ČUPRIJA 1982: 182). Zanimljivo je da se uz opise stranaca koriste izrazi koji su bliski njihovoj kulturi, pa tako poznata španjolska borba s bikovima (korida) povezuje Lotiku, aškenasku Židovku, sa Sefardima, a medvjed, koji ima osobito važnu ulogu u ruskoj tradiciji (ta se životinja nalazi i u logu njihove najutjecajnije stranke današnjice – *Единая Россия*), stoji uz jedinog predstavnika istočnih Slavena u „Višegradskoj hronici“.

U naturalije spadaju i vjetrovi. Izdvojit ćemo jedan primjer:

U kačari koja je nad vodom, svira i pišti svu noć „vještica“ pod krovom [...] (TH 1967: 429).

Im Schuppen, der über dem Wasser aufragte, piff und sang die ganze Nacht die „Wetterhexe“ unter dem Dach [...] (1970: 551).

In the shed just above the water, the „witch“ was playing her music, hissing all night long under the roof [...] (1992: 369).

Vidljivo je da je u „Goetheovom jeziku“ korištena metoda asocijativnog prijevoda (*Wetterhexe – vremenska vještica*). Kako su se ranije prirodne nepogode, npr. oluje, grad, poplave i suše, pripisivale vješticama²³, izraz *Wetterhexe* zadržao se do današnjeg dana u njemačkom rječničkom blagu. U „Shakespeareovom jeziku“ pronalazimo pak doslovni prijevod (*witch – vještica*).

²³ Izvor: Wetterhexe-www.

Ilustr. 1: Vjetrokaz s motivom vještice

Nastavimo sa zanimljivim navodima iz biljnog svijeta.

[...] obrastao **mahovinom** (TH 1967: 117).

[...] mit **Moos** bewachsen [...] (1970: 312).

[...] overgrown with the **lichen** [...] (1992: 188).

Dok u njemačkom zapažamo metodu standardnog prijevoda (*Moos – mahovina*), u engleskom uočavamo metodu zamjene (*lichen – lišaj*).

[...] ima li **rutvice** u bašti [...] (TH 1967: 228).

[...] ob in seinem Garten **Kampferbeifuß** wachse [...] (1970: 325).

[...] whether he had any **rue** in his garden [...] (1992: 196).

I ovdje se može konstatirati nejednakost prijevoda. U ovom slučaju je u njemačkom zastupljena metoda zamjene (*Kampferbeifuß – bijeli pelin, Artemisia alba*), a u engleskom standardnog prijevoda (*rue – rutvica*).

[...] jer niko nije umeo osušiti **lipov cvet** ni sačuvati **ivu travu, kantarion i kunicu** kao fra Luka (TH 1967: 234).

[...] denn niemand verstand die **Lindenblüte** so zu trocknen oder den **Muskatsalbei, das Johanniskraut und die Schafgarbe** so zu-zubereiten wie Fra Luka (1970: 332).

[...] for no one knew to dry **linden** flowers or to preserve **willow-herb, St John's wort or yarrow** as Brother Luka did (1992: 201).

Ovoliko biljaka u jednoj rečenici može „podnijeti“ samo likar. Dok su *lipa* (*Linde, linden*), *kantarion* (*Johanniskraut, St John's wort*) i *kunica* (*Schafgarbe, yarrow*) metodom standardnog prijevoda uspješno pronašli svoje mjesto u njemačkoj i engleskoj verziji romana, *ivu travu* nije zadesila ista sudbina. Ona je na oba strana jezika prenesena metodom zamjene (*Muskatsalbei – muškata kadulja; willow-herb – vrbin cvijet*). Zasiurno je Andrić u svom minucioznom sakupljanju građe za TRAVNIČKU HRONIKU u ljekarušama bosanskohercegovačkih franjevacu pronašao ljekovite recepte s ivom travom (mi imamo sreću da živimo u internet-vremenu i da možemo dio mudrosti njihovog stoljetnog bilježenja

korisnih savjeta za zdravlje s lakoćom pročitati, primjerice, na službenoj stranici fra Franje Mabića iz župe Izbično kod Širokog Brijega)²⁴, a pretpostavljamo i da je poznao narodnu uzrečicu: *Trava iva od mrtva pravi živa*²⁵. Dakle, neosporno je da je spomenuta biljka vrijedan kulturem i da se njezinim nepojavlivanjem gubi poveznica s bogatom pisanom baštinom *redovnika svetog Franciska „bosanskog formata“*²⁶ (TH 1967: 310).

1) [...] *savijeno klupko ćutanja koje niti pije kavu niti puši **duvan*** [...] (TH 1967: 226).

[...] *ein gekrümmtes Knäuel Schweigen, das weder Kaffee trank noch rauchte* [...] (1970: 323).

[...] *a huddled knot of silence which neither drank coffee nor smoked* [...] (1992: 194).

2) *Ali stvar se brzo zagladi kad dođe red na kafu i **duvan*** [...] (TH 1967: 249).

*Aber die Spannung ließ nach, sobald Kaffee und **Tabak** an die Reihe kamen* [...] (1970: 350–351).

*But the incident was easely smoothed over when coffee and **tobacco** were brought* (1992: 215).

U prvom primjeru primjećujemo da je imenica *duvan* izostavljena, a u drugom je prikladno zastupljena metodom standardnog prijevoda (*Tabak, tobacco – duhan/duvan*).

1) [...] *sa „slatkim“ **žitom** prisojnih njiva* [...] (TH 1967: 13).

[...] *mit dem „süßen“ **Weizen** von den Südhängen rund um Travnik* [...] (1970: 71).

[...] *with the „sweet“ **wheat** from the south-facing slopes round Travnik* (1992: 5).

2) *Na stremeni koja je zatvarala vidik nazirale su se njive zrelog **žita*** [...] (TH 1967: 376).

*Auf dem Abhang, der den Ausblick begrenzte, schimmerten reifen **Weizenfelder*** [...] (1970: 492).

*On the slope blocking the view, fields of ripe **corn** could be made out* [...] (1992: 323).

Dok je *žito*, odnosno *pšenica*²⁷, u njemačkom u oba navoda predstavljeno pojmom *Weizen* (*pšenica*), u engleskom taj kontinuitet nije prisutan. Tako je na

²⁴ Izvor: Fra_Franjo Mabić-www.

²⁵ Izvor: Iva_Trava-www.

²⁶ Kad smo već kod franjevac a i njihove brige za zdravlje svojih bližnjih, prigodno je spomenuti da se jedna od najstarijih ljekarni u Europi, koja od svog osnutka 1317. godine do današnjeg dana neprestano radi, nalazi upravo u Franjevačkom samostanu u Dubrovniku.

²⁷ Izvor: Žito-www.

jednom mjestu upotrijebljena metoda standardnog prijevoda: *wheat* – *pšenica*, a na drugom uopćenog prijevoda: *corn* – *žitarice*²⁸.

[...] *i okićene smrčevim grančicama* (TH 1967: 248).

[...] *und mit Tannenzweiglein geschmückt* (1970: 349).

[...] *und decorated with twigs of juniper* (1992: 214).

Vidljivo je da je ovaj put u njemačkom korištena metoda zamjene, pa umjesto *smrče/smreke* (lat. *Juniperus communis*)²⁹ imamo *jelu* – *Tanne* (njezin latinski naziv glasi *Abies*). U engleskom uočavamo standardni prijevod: *juniper* – *smrča*.

[...] *dok se potpuno ne izgubiše u nejasnom romonu i u tihom i jednosmernom kuca-nju njegovog nokta u suvu, tanku dasku tisovine* (TH 1967: 432).

[...] *bis sie völlig in einem undeutlichen Raunen und einem stillen, eintönigen Pochen seines Nagels auf dem trockenen, dünnen Eibenbrett untergehen* (1970: 554).

[...] *until they vanished completely in an indistinct murmur and the quiet, even tapping of his nail on the dry, thin yew board* (1992: 372).

Posljednji primjer ne svjedoči o nejednakostima – u oba strana jezika *tisa* je prenesena metodom standardnog prijevoda (*Eibe, yew* – *tisa*). Izabrali smo ga kako bismo upozorili na jedan vrlo zanimljiv aspekt promatranja Andrićevog djela, koji ćemo ovom prigodom, zbog njegove opširnosti i odmaka od same teme rada, tek uzgred spomenuti. Naime, proučavajući i ostala književna ostvarenja našeg nobelovca uočavamo jasne pravilnosti u pojavljivanju pojedinih biljaka, osobito vrsta drveća, a razloge pronalazimo u slavenskoj mitologiji i narodnim vjerovanjima. Ona nas uče da, recimo, orah, dud i jasika donose nesreću, isto kao i sječa, uništavanje bazge/zove; lipa se pak smatra simbolom prijateljstva, a dijelovi drveta gloga, lijeske i t i s e zaštitom od uroka, bolesti i nesreće te su često nošeni kao amajlice³⁰. Stoga nas ne čudi da se travnički begovi i ugledniji ljudi sastaju na Sofi pod lipom, da su Cologni prijetili da će ga objesiti na dud, kad je čaršija drugi put bila zatvorena i kad je stao u obranu Fojničanina kojem je prijetila smrt, te tako samog sebe izložio opasnosti i, naposljetku, uništenju (usp. TH 1967: 294ff). Isto tako je razumljivo da Marko, *božji čovek i vrač* (TH 1967: 430), uz kojeg se i veže spomenuti navod, izgovara svoje zloslutno proročanstvo, kuckajući *u suvu, tanku dasku od tisovine* te da Salko Hedo nije mogao dobro proći jer je promatrao Agatu kroz *gusto zovino lišće* (TH 1967: 184) i, slomivši njezine grane težinom svog tijela, pao u baštu, gdje su ga *Hafizadića momci* (TH 1967: 185) isprebijali toljagama. Istaknimo i

²⁸ Navedena je britansko-engleska verzija prijevoda jer je roman tiskan u Londonu; na američko-engleskom *corn* označava *kukuruz*.

²⁹ Izvor: Smrča-www.

³⁰ Izvor: Mitologija-www.

da se orah pojavljuje često u djelima koja govore o ljudskim nesrećama i stradanjima, poput pripovijetki OLUJACI, ZEKO, RAZARANJA ili romana GOSPODICA, te da nije sasvim slučajno upravo drvo jasike bilo pogubno za hajduka Rošu u ISPOVIJEDI.

3. Zaključak

Biljni i životinjski svijet određene regije modelira materijalna i duhovna dobra stanovnika koji žive na tom području. Iz etnološkog blaga jednog naroda mogu se iščitati osobitosti prirode u kojem je ono nastalo, kao i utjecaj ostalih kultura s kojima je taj narod dolazio u doticaj (fitonimi i zoonimi orijentalnog porijekla u rječničkom blagu žitelja pod osmanskom upravom – *šeftelija*, *arслан*, *bedevija*, *alat*...). Dakle, važnost prirode u području kulturema je neosporna.

Suprotno početnim predviđanjima kako kontrastivna analiza njemačke i engleske verzije romana neće ukazati na postojanje znatnih razlika između ta dva prijevoda, istraživanje je pokazalo mnoge njihove nepodudarnosti. U više navrata je uočeno da nisu korištene jednake prevoditeljske metode, što je vidljivo i iz sljedeće tablice:

TRAVNIČKA HRONIKA (1967)	WESIRE UND KONSULN (1970)	THE DAYS OF THE CONSULS (1992)
<i>bedevija</i>	<i>Arberstute</i> – <i>arapska kobila</i> (standardni prijevod)	<i>mare</i> – <i>kobila</i> (uopćeni prijevod)
<i>vranac</i>	<i>Rappen</i> – <i>vranac</i> (standardni prijevod)	1) <i>horse</i> – <i>konj</i> (uopćeni prijevod); 2) <i>black stallon</i> – <i>crni ždrebac</i> (zamjena); 3) <i>black horse</i> – <i>vranac</i> (standardni prijevod)
<i>mahovina</i>	<i>Moos</i> – <i>mahovnica</i> (standardni prijevod)	<i>lichen</i> – <i>lišaj</i> (zamjena)
<i>rutvica</i>	<i>Kampferbeifuß</i> – <i>bijeli pelin</i> (zamjena)	<i>rue</i> – <i>rutvica</i> (standardni prijevod)
<i>žito (pšenica)</i>	<i>Weizen</i> – <i>pšenica</i> (standardni prijevod)	<i>corn</i> – <i>žitarije</i> (uopćeni prijevod)
<i>smrča</i>	<i>Tanne</i> – <i>jela</i> (zamjena)	<i>juniper</i> – <i>smrča</i> (standardni prijevod)

Tabl. 2: Usporedba prevoditeljskih metoda

Na pojedinim mjestima primijećena je uporaba identičnog postupka prijenosa pojmova iz biljnog i životinjskog svijeta na strane jezike – metoda zamjene, prigodom koje je došlo do nesrazmjera u semantičkom smislu u odnosu na izvornik. Tako je *bravče* na njemačkom predstavljeno kao *životinja za klanje*

(*Schlachtvieh*), a na engleskom *govedo* (*cattle*), dok je umjesto *ive trave* na njemačkom navedena *muškatna kadulja* (*Muskatsalbei*), a na engleskom *urbin cvijet* (*willow-herb*). Dakle, kulturološka slika ove male balkanske zemlje u spomenutim prijevodima nije jedinstvena niti je komplementarna – Bosna i Hercegovina nije jednako predstavljena njemačkoj i engleskoj čitateljskoj publici.

Izvori

- Fra_Franjo Mabić-www: <http://www.frafranjomabic.info/bozje-bilje-oko-nas>. Stanje: 10. 12. 2013.
- Iva_Trava-www: <http://alternativa-za-vas.com/index.php/clanak/article/trava-iva>. Stanje: 10. 12. 2013.
- Ivan_Mažuranić-www: <http://dzs.ffzg.unizg.hr/html/Mazur2.htm>. Stanje: 1. 12. 2013.
- Jasmin-www: <http://www.nezavisne.com/zivot-stil/nekretnine-vrt/Jasmin-cvijet-koji-podstice-ljubav-28311.html>. Stanje: 2. 12. 2013.
- Jugo-www: <http://www.ezadar.hr/clanak/zasto-smo-osjetljivi-na-jugo>. Stanje: 1. 12. 2013.
- Kamiš-www: <http://tr.wikipedia.org/wiki/Kamiš>. Stanje: 2. 12. 2013.
- Kamiš_značenje-www: <http://www.deutsch-tuerkisch.net/suche/kamiš>. Stanje: 2. 12. 2013.
- Kulturemi-www: http://www.e-ope.ee/_download/euni_repository/file/535/KirjalikuTA.zip/Kulturspezifik/zum_begriff_der_kulturspezifik.html. Stanje: 1. 12. 2013.
- Ljubit_se_kroz_kamiš-www: http://hjp.novi-liber.hr/index.php?show=search_by_id&id=e11lWhQ%3D. Stanje: 10. 12. 2013.
- Mitologija-www: http://www.cvijet.info/forum/forum_posts.asp?TID=765. Stanje: 12. 12. 2013.
- Pjesme_Vuk_S_Karadžić-www: http://www.rastko.rs/knjizevnost/vuk/vkaradzic-pesme_II.html. Stanje: 1. 12. 2013.
- Podjela_kulturema-www: http://www.e-ope.ee/_download/euni_repository/file/535/KirjalikuTA.zip/Kulturspezifik/typen_von_kulturspezifischen_realien.html. Stanje: 1. 12. 2013.
- Smrča-www: <http://bs.wikipedia.org/wiki/Smreka>. Stanje: 12. 12. 2013.
- Žito-www: <http://www.agroklub.com/sortna-lista/zitarice/psenica-108/>. Stanje: 12. 12. 2013.
- Wetterhexe-www: <http://pagewizz.com/wetterhexe-wetterzauber-wetterkerze-berglaube-rund-ums-wetter/>. Stanje: 21. 12. 2013.

Literatura

- Andrić 1982: Andrić, Ivo. *Na Drini ćuprija*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Andrić 1992: Andrić, Ivo. *The Days of the Consuls* (prijevod: Celia Hawthorn i Bogdan Rakić). London: Forest Books.
- Andrić 1967: Andrić, Ivo. *Travnička hronika*. Beograd: Prosveta.
- Andrić 1970: Andrić, Ivo. *Wesire und Konsuln – Nobelpreis für Literatur 1961* (prijevod: Hans Thurn). Zürich: Coron-Verlag.
- Anić 2004: Anić, Vladimir; Brozović Rončević, Dunja; Goldstein, Ivo; Goldstein, Slavko; Jojić, Ljiljana; Matasović, Ranko; Pranjković, Ivo. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Novi Liber.
- Bödeker/Freese 1987: Bödeker, Birgit; Freese, Katrin. *Die Übersetzung von Realienbezeichnungen bei literarischen Texten: Eine Prototypologie*. In: TextonText. Translation, Theorie, Didaktik, Praxis. 2/1987. Heidelberg: Julius Groos Verlag. S. 137–145.
- Sendich 1998: Sendich, Munder. *English Translations of Ivo Andrić's „Travnička Hronika“*. In: Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes, Vol. 40, Nr. 3/4, Edmonton: Canadian Association of Slavists. S. 379–400.
- Steuer 2004: Rosell Steuer, Pernilla ... *ein allzu weites Feld? Zu Übersetzungstheorie und Übersetzungspraxis anhand der Kulturspezifika in fünf Übersetzungen des Romans „Ein weites Feld“ von Günter Grass*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

Ilustracije

Ilustr. 1: Vjetrokaz s motivom vještice – <http://www.amazon.de/gp/product/B000QGXNUC/?tag=httpagewc0a0-21>. Stanje: 21. 12. 2013.

Frančeska Liebmann (Graz)

**Flora and fauna in the German and English translation
of the novel THE DAYS OF THE CONSULS**

The article highlights the importance of the local plant and animal world influencing a particular nation's cultural heritage, as well as it deals with translation of the fitonims and zoonims of Andrić's Travnik in German and English. Contrary to initial presumptions that the contrastive analysis would not reveal the significant differences

between the mentioned translations, since they are almost to the same extent away from the Bosnian-Herzegovinian ethnological and geographical characteristics, the research points to a numerous incompatibilities between them, concerning flora and fauna. The disparities are the result of different methods of translation.

Frančeska Liebmann
Institut für Slawistik
Karl-Franzens-Universität Graz
Merangasse 70/I
8010 Graz
Österreich/Austria

Patricia Marušić (Zagreb)

Ženski likovi u Andrićevoj TRAVNIČKOJ HRONICI

Andrićeva TRAVNIČKA HRONIKA strukturirana je kao roman kojem odabrani vremen-ski isječak travničke povijesti služi kao podloga analizi kulturalne, etničke, socijalne i konfesijske identifikacije. Dodirivanje Orijenta i Okcidenta čini tematski sustav romana koji istražuje civilizacijske, nacionalne, ideološke, socijalne i etnološke sličnosti i razlike. U tom kontekstu Andrić oblikuje likove koji su redovito predstavnici kolektiviteta pa su predložak za divergentne interpretacije. S tog je aspekta zanimljiv položaj ženskih likova u romanu, od suprotstavljenih gospođe Davil i Ane Marije fon Miterer do onih površno profiliranih žena čijih se sudbina tek dotiče.

TRAVNIČKA HRONIKA na prvi je pogled najtradicionalnije oblikovan roman Ive Andrića. Pojam kronike koji se pojavljuje u naslovu¹ ohrabrio je mnoge tumače da ga iščitavaju kroz prizmu povijesnog romana, pa poveo i posve tradicionalna čitanja koja obično polaze od Lukaszewe teze da uspješan povijesni roman prikazuje pomno odabrane individualne sudbine koje će neposredno izraziti probleme razdoblja, ali se istovremeno mogu shvatiti kao tipične. Unatoč takvim tumačenjima, već se pri početnom čitanju nameće shvaćanje da nije riječ o tekstu koji namjerava postati veliki nacionalni narativ, da uopće nema herojskih likova i djela, pa i brojne interpretacije koje iščitavaju u njemu ideologiju jugoslavenstva zanemaruju da je ona moguća tek „post festum“, tek usklađena s vremenom u kome će Andrićeva HRONIKA postati kanonizirani tekst, a sam Andrić posjedovati ovjerenu akademsku moć. Naknadna „lijepljenja“ značenjskih interpretacija nisu rijetka, osobito kad je riječ o književniku takvog formata kakav će Andrić, za tada jugoslavensku književnost, uskoro postati. Stanoviti oprez pri tim nadnacionalnim i projugoslavenskim tumačenjima danas je ipak potreban, kao i prepoznavanje svojevrsnog esencijalnog humanizma i simpatije prema, i rubnoj i hibridnoj, bosanskoj povijesti. Likovi HRONIKA niti ne pomišljaju stvarati povijest, oni se s njom snalaze kako najbolje umiju, na razne načine. Nije odviše smjelo kontekstualizirati i pretpostaviti da je o tome morao razmišljati i sam Andrić, sastavljajući stranice HRONIKA u vrijeme Drugog svjetskog rata.

¹ Ali se često izostavlja u prijevodima – Days of the Consuls, Audienz beim Wesir.

Vremenski isječak kojim se bavi Andrić je sigurno pomno odabrao. Početak devetnaestog stoljeća, razdoblje od 1807. do 1814. godine. U Travniku su konzulska vremena, a Evropa je poprište napoleonskih ratova, i svjedok njegova uspona i pada. Dok u Evropi divljaju ratovi, a u Turskoj svrgavaju naprednog sultana Selima III, Travnik ostaje rubni prostor dvostruke provincije, izmješten i zabačen i za francuskog i za austrijskog konzula, kao i za vezira. Provincija u kojoj se važne stvari pojavljuju tek u odjecima i odrazima, jednako je daleka i za Istok i za Zapad. Stavivši priču u usku dolinu Lašve, gdje se dodiruju posve različite tradicije, uvjerenja i kulture, Andrić rekonstruirao život kršćana, Židova, pravoslavnih svećenika, franjevačkih fratara, raznih vojnika i vezira, pa i stranih konzula i njihovih obitelji. Premda se može tumačiti i kao osobni, zavičajni izbor, provincija nudi Andriću i relativizaciju interpretacije i preispitivanje stavova o velikim povijesnim pričama.

Struktura romana građena je na povijesno provjerljivim događajima², a i dobar dio likova oblikovan je prema stvarnim osobama. Tako su francuski konzul Davil, austrijski konzul von Miterer, Husref Mahmed-paša, Ibrahim-paša, Siliktar Ali-paša romansirani stvarni likovi, o čemu svjedoči pedantna studija Midhata Šamića, zasnovana na lansonističkom uvjerenju fuzije literarne, kulturne i povijesne vrijednosti teksta.

Poznato je da se je Andrić s građom svog romana upoznao za vrijeme diplomatskih boravka u Parizu i Beču, prilikom kojih je, uz ostale, proučio i knjigu iz 1822. Chaumettea des Fossesa, *LE VOYAGE EN BOSNIE DANS LES ANNEES 1807. do 1808.* i neobjavljenu korespondenciju Paula von Mittesera. Potpomognut pronađenom građom, u zamršenim odnosima među likovima, Andrić je grad svog djetinjstva prikazao očima stranaca, kao učmalu provinciju koja se opire svim inovacijama, melankolično mjesto beznađa i neznanja, u kome ne bi trebalo dugo ostati. Njegove su simpatije na strani došljaka, stranaca europejaca, koji će u tu ustaljenu usporenost donijeti promjene, ali tek nakratko i bez većih posljedica.³ Glavni lik romana, francuski konzul Davil, tip je onodobnog progresivnog obrazovanog intelektualca koji je impresioniran Napoleonovom idejom povijesti i države i koji, slijedom događaja, biva suočen s urušavanjem svog tumačenja svijeta, te se pokušava snaći i u novonastalim okolnostima. Osoba poput njega sigurno se moglo naći i u drugim napoleonovskim provincijama toga doba. Kao što su se na rubnim dijelovima carstva pojavljivali i neki drugi Mitereri ili Paulići.

² Šamić 1962.

³ *Vremena su postala takva da se ničim prijatnom i nije moglo nadati, da dobro nije moglo doći. Zato su gordi i lukavi Travničani želeli da uopšte ništa ne dođe, da se živi, koliko je moguće, bez promena i iznenađenja* (TH, 15).

Tradicionalna povijesna istraživanja uglavnom su zapis o muškom postojanju, u etabliranoj događajnoj povijesti obično nema mjesta za žene. To svakako ne znači da one nisu postojale, već dokazuje notornu činjenicu o njihovoj slaboj ili nikakvoj zastupljenosti u javnom životu. Zato ih je i Andrić morao izmisliti. Njihov je bio prostor privatnosti, one su vladale svakodnevicom, onom koju doduše zvanična povijest ne bilježi, ali se u svakoj podrazumijeva.⁴ Kako je tek sociološki i antropološki usmjerena povijest otvorila do tada anonimni prostor privatnosti, žene su otkrivene kao, kako je rekao Lefebvre, privilegirani akteri svakodnevica.

Pri spretnoj i pomalo suzdržanoj naraciji Andrić koristi treće lice, dakako muškog roda, pa i sve što o ženama u romanu uopće saznajemo posreduje muškim viđenjem. Kako prikazuje i mjesto i doba u kome dominira patrijarhalni kod i svjetonazor, izbor je sasvim primjeren. Poneke ironične primjedbe prolaze tako posve nezapaženo, gotovo kao svojevrsna „dekoracija“, poput opisa nasrtljivca rečenicom: *Taj sitni čovjek imao je drskost javne žene.*⁵

Prvi spomenuti ženski lik Hronike je djevojčica koja pljuje na Davila i njegovu pratnju pri njihovu dolasku u Travnik.

Već kod prve kapije jedna devojčica otvori samo malo jedan kanat i izgovarajući nerazumljive reči stade sitno da zapljuckuje na ulicu, kao da vrača. Tako su se redom otvarale kapije i podizali mušepci i za trenutak pomaljala lica, puna mržnje i fanatičnog zanosa. Zabuljene žene su pljuvale i vračale, a dečaci izgovarali psovke, praćene opscenim pokretima i nedvosmislenim pretnjama, pljeskajući se po stražnjici ili pokazujući rukom kako se reže grkljan (TH, 28).

Po svoj prilici užasnutog novodošlog konzula pokušat će utješiti Levantinac Davna obrazlažući Ekselenciji da su to tek divljački običaji na koje se ne treba obazirati. Premda u čitavom romanu zapravo nećemo imati priliku zaviriti u unutrašnjost kuća iz kojih su *nevidljive ženske glave pljuvale sa prozora ravno na konje i konjanike*⁶ (TH, 29) upravo je taj prostor privatnog određivao i zadržavao latentni sukob kultura otvarajući prostor „između“ koji nije bilo moguće prijeći, koji se u romanu osobito ne tematizira i vrlo rijetko uopće dodiruje. Roman se uglavnom odvija u prostoru javnosti, u sferi diplomatskih aktivnosti, sastavljanja i obavljanja protokola i ceremonija. Čak su i prikazani privatni prostori trojice konzula na neki način njihova radna mjesta, s izuzetkom ložnice, u koju ne zavirujemo.

⁴ *Da bi naslikao gospodu Davil, I. Andrić je imao vrlo malo podataka na raspoloženju* (Šamić 1962: 46)

⁵ TH, 442.

⁶ TH, 29.

Ono što saznajemo o obiteljskim životima isto je tako, uz doista vrlo rijetke iznimke, ono što se moglo općenito o tome znati, ono što je prihvatljivo ili predvidljivo. Idealno prikazana je žena francuskog konzula, koja u potpunosti ispunjava predodžbu savršene žene, vrijedne supruge, požrtvovne majke, savjesne domaćice. Njena je krasna osobnost u svakom slučaju na korist muža, pa premda nema mnogo protokolarnih dužnosti, svi su njeni javni postupci promišljeni, i na čast supruga i Francuske. Gospođa Davil zna urediti interijer, pristupiti gostima, uživati u djeci, ali ih i oplakati s dostojanstvom i bez *gubljenja glave*. Kad ne bi bilo nekoliko rečenica u romanu koje jasno upućuju da ipak postoje stvari koje niti ona ne razumije, pa niti može o njima s mužem razgovarati ili mu pomoći, bila bi i za današnje stereotype u mnogome besprijeorna.

I dok je žena austrijskog konzula izazivala nevolje u kući i oko nje, gospođa Davil uspjela je unijeti promjenu u život Travnika⁷. Ona je došla s malim kašnjenjem, zbog rođenja trećeg djeteta ostala je neko vrijeme u Splitu, pa se onaj opisan netrpeljivi doček na nju ne odnosi. Za razliku od Ane Marije, žene austrijskog konzula, ona nema pretpovijest, ne znamo ni za kakve obiteljske nevolje ili intrige koje su je pratile, pa niti za eventualnu ljubavnu romansu koja je prethodila braku. Ona nema čak ni vlastito ime. Iako je sve što o njoj saznajemo pohvalno, ipak je nekako posredovano „iz druge ruke“.

Gospođa Davil je bila plava, sitna i mršava. Ispod slabe kose, koja je bila uzdignuta u frizuru izvan svih moda, maleno, živo lice, sa zdravom bojom, finim crtama i modrim očima metalnog sjaja. Iza njenog na prvi pogled neuglednog i beznačajnog lika krila se umna, trezvena i okretna žena snažne volje i neumornog tela. Jedna od onih žena za koje u nas kažu „da im se ništa nije otelo. Njen život, to je fanatična ali razborita i strpljiva služba kući i svojim. Toj službi bile su posvećene sve njene misli i njena osećanja, a njene tanke, uvek crvene i na izgled slabašne ruke, koje nisu nikad mirovale, savlađivale su posao kao da su od čelika (TH, 60).

Gospođa Davil ostaje bezvremenska, premda je potpuno obuzeta trenutkom, kućom i djecom. Uspjela je otupiti otpor fratara, steći naklonost stanovnika, na mnogo načina pomoći radu konzulata. Tip žene koju predstavlja pravi je primjer za spominjanu ideologiju odijeljenih sfera, prema kojoj je ženino mjesto u kući, ali i tamo, u okviru očuvanja ideje dobrog ugleda, ona ima važnu ulogu pri održavanju tradicionalnog sustava.

Ipak, u naoko skladnom braku gospodin Davil nije imao kome povjeriti svoju potištenost ili zbunjenost.

Kad bi sa takvim utiscima i saznanjima došao kući, Davil je nalazio svoju ženu u velikom poslu oko spremanja zimnice. Davil je dobro znao (i on iz dugog iskustva!) da ne vredi prekidati je u poslu i da to ne bi ništa pomoglo,

⁷ Čim je gospođa Davil stigla, nastala su u velikoj i zapuštenoj zgradi Francuskog konzulata nova vremena (TH, 58).

jer ona nema i neće nikad moći da ima smisla za nestvarne razgovore o bojaznima i strahovanjima (TH, 388).

Premda bi se u romanu čija je radnja smještena u Travnik očekivalo da ćemo nešto saznati o životima žena unutar muslimanske običajne i kulturne tradicije, o tome nema niti riječi. Ne spominje se uopće institucija harema⁸ niti ulazi u prostor u kome žive domicilne žene. Njihovo se postojanje samo podrazumijeva. Pravi prikaz običajnog i tradicionalnog odnosa prema ženi koja se u skladu s vlastitom kulturnom tradicijom i pridržava pravila očekivanog socijalnog ponašanja, zapravo je gospođa Davil. Jer, prisjetimo li se nakratko Nire Yuval Davis, upravo su žene odlučujuće za ispunjavanje biološke, kulturne, pa i simboličke reprodukcije. Prostor običajnog obično je prostor ženskog, i premda su se nakratko dodirnuli, zapadnjački i istočnjački običaji zadržali su svoju autonomnost, bez prevelikog utjecaja, održavajući stanje postojećim, o čemu Andrićev narator na mnogo mjesta u romanu govori sentencioznim tonom.

Iako roman ne poznaje i ne prikazuje obiteljski život starosjedioca, i u sferi javnog ponekad su privatni razlozi uzrokovali turbulencije. Davnin je sluga Mehmed brzopleto oženio već udatu ženu i njen je muž kroz nekoliko dana osvanuo u Travniku. Bio je to povod *zatvaranju čaršije*, u trenutku vezirova odsustva intenzivnoj neprijateljskoj reakciji na konzula i sve konzulsko. U ovom je slučaju žena samo povod događaja u kome sudjeluju uglavnom muškarci, ali upućuje na postojanje različitih kulturnih tradicija, i raznih načina legitimiranja vlasti nad ženama, koja su određivala osnovna pravila društvenog ponašanja.

Da je institucija braka ovisna o običajnim i moralnim normama, a ne samo o zakonodavstvu, dokazuje i još jedna epizoda, prikazana s vremenskim odmakom. Riječ je o Rotinoj ženi, djevojci koju je dotični Rota oženio kao lijepu, tihu i punu, *a nosila je i miraz*. Iako do tog trenutka u romanu podosta saznajemo o Rotinu karakteru, pa možemo i u drugom svjetlu gledati ženin povratak u Carigrad nakon brutalnih svađa i smrti dviju djevojčica, priča o propalom braku crtica je o nepouzdanoj, lijenoj, boležljivoj, rasipnoj i teškoj ženi, kojoj je glavna karakteristika da je porijeklom s Levanta. Opis je događaja popraćen i poslovicom: *Chi volu fare la sua rovina prende la moglie levantina / tko hoće sam sebe da upropasti uzima ženu s Levanta*.

Jednog dana u Travniku se je nakratko pojavio i neki Lorenzo Gambini iz Palerma, praćen dvanaestogodišnjom debelom djevojčicom i ocvalom ženom koja govori *suznim umornim glasom glumice koja uviđa da stari i ne može to ni jednog trenutka da zaboravi niti da se s time pomiri* (TH, 391). U kratkoj žanr sceni prisustvujemo bračnoj svađi niskog debelog čovjeka koji je svu krivnju

⁸ Institucija harema imala je nešto drugačiju varijantu na području Balkana.

zbog kratkotrajne nevolje svaljivao na ženu, pa po očigledno uhodanom scenariju prijetio da će se ubiti, na što je žena vrisnula, pritrčala i grleći ga počela tepati.

Dolazak stranaca uzrokuje i dvije kratko opisane epizode u kojima se, tek naznačeno, suprotstavlja sociokulturna uvjetovanost ponašanja spolova, odnosno njegova normiranja, koje se zbivaju na prostoru „između“ javnog i privatnog, onom koji nastoji biti ne izložen pogledima i procjenama. Vratimo se nakratko Lansonu, koji književni predmet razlikuje od povijesnog dokumenta po tome što u nama izaziva estetske ili emocionalne reakcije. Skice ovih epizoda sigurno se ne nalaze u povijesnom arhivu, ali bi se mogle naći, i to kao iskaz intimnog i erotskog, u prostoru sevdaha, jer čitav prostor Balkana jest prostor dodira različitih kultura. Zanimljivo je da je upravo jedna od te dvije epizode objavljena 1926. kao samostalni prozni fragment u časopisu Politika.⁹

U prvoj je priči opisan Salko Mulahija, mlad brijački šegrt, koji, naivan i zaljubljen, poluotvorenih usta i uvjeren da ga nitko ne vidi, pa čak ni Agata, mlada i lijepa kći austrijskog konzula, danima proviruje kroz ogradu i uživa u pogledu na djevojku u vrtu. Sve dok jednom pod njim ne popusti grana, pa ga potom prvo premlate momci, onda majka, a onda ga i majstor Hamid „liječi“ i danima utjeruje pamet u glavu.

Sličan karakter sevdaha ima i epizoda u kojoj se mladi francuski konzul Defonse zaljubljuje u Jelku, vezilju u francuskom konzulatu, koja je pred njim od svih djevojaka *najdublje obarala glavu*. Počeli su se sastajati, ali odnos je prekinut i prije nego što se zapravo realizirao.

Ne zna kako se to ni kada desilo, ali vidi jasno da je ta slaba i kao traka povodljiva devojka na čudesan način prešla iz „vegatalnog sveta“, u kome je bila sve dotle, u neki posve drugi svet, podmuklo pobegla pod sigurnu zaštitu neke jače volje, gdje joj on više ništa ne može (TH, 201).

Premda bi se uglavnom mogli u svemu složiti s načinom na koji vladavinu muškaraca u istoimenoj knjizi obrazlaže Bourdieu, nazivajući je simboličnim nasiljem koje nema ni materijalni ni fizički oblik, u ovoj se kratkoj crtici o interkulturalnom dodiru ono nije realiziralo. Defonse je ustuknuo pred Jelkinim strahom. Ipak će se uskoro zapitati: *Kakva je ovo zemlja? Kakav je ovo vazduh? – Kakve su ovo žene?*

Moguć je odgovor upravo sevdah, kako smo i okarakterizirali ovu priču, sevdah koji često tematizira različitu nacionalnu i konfesionalnu pripadnost kao prepreku realizaciji veze ili braka. Sevdah, i u tumačenju i u raspoloženju

⁹ Nemeč 2013: 562.

istovjetan melankoliji¹⁰, opisuje tragičnu podijeljenost pri kojoj se osobna emotivnost i identitet zatamljuje zbog kolektivnog identiteta, uglavnom u patrijarhalnom okruženju. Ali, postoji i interpretacija koja govori o ženskoj sevdalinki, u kojoj tuga proizlazi iz uvjerenosti da niti jedno rješenje nije dobro i svako zapravo ukida ljubav, bilo to odbijanje ili pak ulazak u brak, u svakom slučaju se dokida postojeće stanje užitka.¹¹

Da se strankinje u Travniku mogu naći u opasnosti potvrđuje epizoda u kojoj žena austrijskog konzula, obuzeta ljubavlju za životinje toliko da je zauzavljala seljake nalažući im da imaju razumijevanja za pretovarene konje, a što nitko od domaćih nije mogao razumjeti, došla u sukob s kočijašem Žvalom. Preumoran i gnjevan kočijaš zamahnuo je bičem i približio joj svoje lice *iscereno i rastegnuto u grimasu, puno bora, ožiljaka, znoja i prašine, i zlo i gnevno* (TH, 318). Scenu će u zadnji čas prekinuti kavaz i odvesti Anu Mariju, koja će još danima zahtijevati da njen muž strogo kazni sve te ljude zbog svireposti, te se buditi iz sna sjećajući se proživljenog prizora.

Spomenuta gospođa von Miterer žena je austrijskog konzula i ovo joj nije bila jedina pretjerana epizoda (iako najstrastvenija u romanu) u kojoj je pokazala svoju ćudljivu prirodu. Ana Marija von Miterer je predstavljena pri prvom spominjanju sa svom svojom poviješću. Ona je kći ponjemčenog Poljaka i mađarske barunice bez imetka, „nesrećna poljsko-mađarsko-bečka mikstura“, lijepa, „nešto suviše živahna“ i romantična koja je „patila je od suviška fantazije i od bolesne, neodoljive i nezajajljive potrebe za oduševljenjem“ – ženidba je njenog muža „zatvorila i vezala zauvek, oduzevši mu mir i spokojstvo, ta jedina dobra i najveće dostojanstvo skromnih sudbina i bezimernih ljudi“ (TH, 107).

Kao što je i sa ostalim likovima u romanu, ono što pri prvom predstavljanju saznajemo kasnije se samo potvrđuje i profilira. Za razliku od domova Travničana od kojih nas dijele prozori i možemo nakratko vidjeti tek službene posjete provincijskih diplomatskih predstavnika – obiteljski život dvojice konzula prikazan je i „iznutra“. Tako gospođa Davil i gospođa fon Miterer, kao glavni ženski likovi romana, čine svojevrzne antipode.

Za razliku od krjeposne gospođe Devil, gospođa von Miterer se nije odlikovala pretjeranim vrlinama, a niti stabilnim karakterom:

Oduševljavala se muzikom, prirodom, nezdravom filantropijom, starim slikama, novim idejama, Napoleonom ili ma čim drugim što je izvan nje i njenog kruga, u protivnosti sa njenim porodičnim životom, dobrim glasom i ugledom njenog muža. Ta neophodnost oduševljenja u životu gospođe fon Miterer vezivala se vrlo često za

¹⁰ Arapska riječ *sevdah* označava crno, ali označava i žuč koja uzrokuje sjetno raspoloženje.

¹¹ Kapidžić Osmanagić 1998; Kazaz 2012.

prolazne i ćudljive ljubavi. Po nekoj fatalnoj i neodoljivoj potrebi, ta žena hladnog tela i usijane glave oduševljavala se s vremena na vreme za mlade ljude, obično mlade od sebe, verujući uvek da je u tom čoveku, kod koga je ona naslućivala snažan duh i hrabro srce, puno čistih osećanja, našla sanjanog ritera i srodnu dušu.

Te bi prolazne ljubavi svoje žene gospodin Miterer strpljivo podnosio, znajući unaprijed konačan ishod, odnosio se prema njoj kao prema bolesnom djetetu. Upućujući na njenu patološku prirodu, u prikazu Ane Marije povremeno se može iščitati i pomalo ironičan odmak distanciranog i muškog pripovjedača.¹² Interpretacije psiholoških gradacija gospođe Miterer, čije se ponašanje kontinuirano prelijeva iz obiteljskog u javni prostor, nameće asocijacije na tada aktualnu literaturu koja se doticala sličnih tema, poput tekstova Siegmunda Freuda, ili pak podjele karaktera Alfreda Adlera, koje je vjerojatno i Andrić, barem površno, poznao. Ana Marija je upravo materijal za freudovsku psihoanalizu ili Adlerov „nervozni karakter“¹³. Svojim je postupcima stalno izazivala sumnje, zbunjivala i plašila ionako nepovjerljive stanovnike, dolazeći u sukob čak i sa fratrima. Zbunila je i samouvjerenog mladog francuskog konzula, a pokušala zavesti i novodošlog von Paulića. Iz romana izlazi penjući se iz travničke doline, ljutita što nije zadobila njegovu pozornost, i nestaje zauvijek iz vidokruga.

U susretu s gospođom Davil, ženom francuskog konzula, Ana Marija pokazuje neobičnu odbojnost prema djeci, no i zavidno poznavanje Napoleonove obiteljske situacije i oduševljenje što žive u navodno velikim vremenima. Susret dviju glavnih žena romana Andrić tempira upravo pred Napoleonov pad, pa priča o dužini carskog plašta Marije Luize koju je pridržavalo pet istinskih kraljica, dobiva izrazito ironičan prizvuk.

¹² *Kao što to biva kod te vrste žena s godinama su se javljale nove nastranosti, Ko sve lude i besne žene, lepa, nastrana, rasipna gospođa fon Miterer radila je što je htela, ne znajući nikad pravo što hoće. Zaletala se bezglavo u svoja povremena „oduševljenja“ i brzo vraćala iz njih razočarana.*

Pred njim je stajala Ana Marija i gledala ga onim gnevnim pogledom koji ne vidi i drhti lagano, kao što sad sve podrhtava na tom licu, očni kapci, usne i brada. Na obrazi ma i ispod grla crvene pege. Žena je buknila. Široki rukavi belog penjoara sevali su kroz sobu da se plamen na svećama povijao. Žena je sipala reči, čas prigušene i nerazumljive, čas glasne, iznakažene od suza i pljuvačke. Pukovnik ih nije slušao jer ih je znao napa met. Dolazila je nova bujica reči, pa suze, obilne i teške, pa podrhtavanje u glasu, i postepeno stišavanje. Žena je još jecala ali je već dopustila da je pukovnik uzme za ramena i odvede do kožne fotelje (TH. 147).

¹³ Ona u tom smislu ima i crta „nervoznog karaktera“ Alfreda Adlera i izvesnih oznaka iz psihoanalitičkih posmatranja Sigmunda Frojda“, Boško Novaković: *O tipologiji ženskih likova u delu Iva Andrića.*

Gospođa Davil je želela, već iz učtivosti, da ne izostane potpuno za gospođom fon Miterer i da i ona kaže nešto lepo i prijatno. Za nju su postupci i navike vladalaca i velikih ličnosti bile stvari tuđe i daleke i o njima ona nije imala prave predstave ni umela da kaže ni jedne reči, sve i kad bi htela da laže i da se pretvara. Da bi ipak nešto kazala, ona ispriča Ani Mariji svoj plan s novom vrstom zumbula (TH, 332).

Taj pomaknuti i pretjerani odnos Ana Marije prema svijetu upravo je u suprotnosti s interpretacijama koje inače u romanu dominiraju. Još je Antun Barac primijetio da je u Andrićevim djelima vidljiva „cinična ravnodušnost života“ u kojoj su i velike strasti beznačajne.¹⁴

Premda se u TRAVNIČKOJ HRONICI pojavljuju različiti ženski likovi, pa i različite priče o ženama, autentičan se ženski glas ne razaznaje. Žensko je viđenje svijeta podređeno muškom vrijednosnom središtu. Kompleksnost Andrićevog odnosa prema ženama možda bi trebalo jednim dijelom promotriti i u kontekstu tumačenja koje nudi svojevremeno popularna, no iznimno kontroverzna knjiga Otta Weininger¹⁵, SPOLI KARAKTER¹⁶. U Weiningerovom je svjetonazoru muškarac, iako intelektualno navodno nadmoćan, nepovratno udaljen od žene, koja je inferiorna i isključivo seksualna.

Premda Ana Marija zapravo zazire od tjelesnosti, njena je opsesivna želja za ljubavlju svojevrsna parodija ženskog bovarijanskog karaktera, koji, mada povremeno izmučen njime, fon Miterer doživljava infantilnim i inferiornim. Weiningerova mizoginija ima nekoliko lica, on odvaja ljubav i žudnju pripisujući tjelesnost ženskom inferiornom principu.

Gospođa Davil, ma koliko savršena, ipak ostaje Davilu zauvijek nedostupna, on joj niti ne pokušava objasniti koje su se promijene desile u svijetu, pa na samom kraju romana nastavlja sređivati svoje papire. Možda jer je na trenutak bio vajningerovski uvjeren da muškarac u svakoj ljubavi voli jedino samog sebe.

Izvor

Andrić 1967: Andrić, Ivo. *Travnička hronika*. Zagreb.

¹⁴ i velike patnje i velike strasti nestaju u tomu bez traga u večnoj meni stvari (Barac 1977:60)

¹⁵ Iako kontroverzna, knjiga mladog bečkog filozofa objavljena 1903. imala je velik utjecaj na suvremenike, pojednostavljeno, svoju mizoginiju temelji na ideji da su svi ljudi sastavljeni od muške aktivne, moralne i svjesne komponente, te od ženske pasivne, nesvjesne i amoralne; muška komponenta može prevladavati jedino u muškarcima.

¹⁶ Na vezu Andrića i Weiningeru upućuje Branimir Živojinović (1962).

Literatura

- Bourdieu 1993: Bourdieu, Pierre. *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*. New York.
- Culler 2002: Culler, Jonathan. *Teorija književnosti, Vrlo kratak uvod*. Zagreb.
- Dimitrijević 1967: Dimitrijević, Kosta. *Razgovori i ćutanja Ive Andrića*. Beograd.
- Grčević 2002: Grčević, Franjo. *Simbolizam, ekologija, eshatologija*. Zagreb.
- Jandrić 1982: Jandrić, Ljubo. *Sa Ivom Andrićem*. Sarajevo.
- Kapridžić Osmanagić 1998: Kapridžić Osmanagić, Hanifa. *Sedamdeset godina Grozdaninog kikota, jedan današnji pogled na djelo Hamze Hume*. Sarajevo.
- Kazaz 2012: Kazaz, Enver. *Subverzivne poetike*. Zagreb – Sarajevo.
- Nemec 2006: Nemec, Krešimir. *Putovi pored znakova; portreti, poetike, identiteti*. Zagreb.
- Nemec 2013: Nemec, Krešimir. *Pogovor Travničkoj hronici*. Zagreb.
- Novaković 1980: Novaković, Boško. *O tipologiji ženskih likova u delu Iva Andrića*. In: Popadić, Milosavić (uredn.). *Travnik i delo Ive Andrića, zavičajno i univerzalno*. Sarajevo. S. 289–298.
- Said 2008. Said, Edvard. *Orijentalizam*. Beograd.
- Šamić 1962: Šamić, Midhat. *Istorijski izvori Travničke hronike Ive Andrića*. Sarajevo.
- Todorova 2006: Todorova, Marija. *Imaginarni Balkan*. Beograd.
- Živojinović 1962: Živojinović, Branimir. *Ivo Andrić i nemačka književnost*. In: Đurić, Vojislav (glav. i odg. ur.). *Ivo Andrić*. Beograd. S. 243–266.
- Weininger 2008: Weininger, Otto. *Spol i karakter*. Zagreb.

Patricia Marušić (Zagreb)

Women in Andric novel DAYS OF THE CONSULS

Andic novel DAYS OF THE CONSULS is structured like a novel wich selected Travnik time history serves as the basic for analysis of cultural, etnic, social and confessional identification. Touching of the Orient and Occident makes the theme system of the novel that explores civilisational, national, ideological, social, and ethnological similarities and differences. In this context, Andric shapes the characters who are regular representatives of collectives so they are template for divergent interpretation. From this aspect the positon of women in the novel is interesting, from opposing Mesdames Davil and Ana Maria von Miterer to those superficially profiled women whose fate it just touches.

Patricia Marušić
Učiteljski fakultet
11 000 Zagreb
Savska 77
++385 91 550 65 13

Perina Meić (Mostar)

Dramski kôd u TRAVNIČKOJ HRONICI

U radu se istražuje dramski kôd u Andrićeveu romanu TRAVNIČKA HRONIKA, te način kako on utječe na strukturu romana i sve njegove segmente (likovi, pripovijedanje, kompoziciju, vizualne i auditivne komponente i dr.).

Ne događa se često da roman čijim se naslovom upućuje da je povijesnog tipa počinje prologom, a završava epilogom. Prolog i epilog, i najpovršnijem poznavatelju literarnih konvencija, nepogrešivo sugeriraju da je tekst pred njim dramska, a ne prozna ili pjesnička struktura.

Kad roman ipak započinje i završava na ovaj način (prologom i epilogom), onda to nije slučajno. Osobito ne kod pisca kakav je Ivo Andrić. Poznato je, naime, da je veliki književnik svoja djela stvarao vodeći računa o svakoj pojedinosti, skrbeći pomno za svaki detalj. Imajući to na umu, može se reći da ovakav odabir u romanu TRAVNIČKA HRONIKA nije slučajna, već suprotno, dobro promišljen s određenom „porukom“. Kakve je vrste ta poruka, može pokazati semiotička analiza romana u kojoj će se osobita pozornost posvetiti analizi načina formalnog uobličavanja teksta. Na toj se, označiteljskoj razini, pokazuje da je Andrić, pri artikulaciji znaka, odabrao dramski kôd kao glavno oblikotvorno načelo¹.

¹ Kada sam prijavljivala temu za simpozij o Andrićevoj TRAVNIČKOJ HRONICI, prvotna je intencija bila istražiti Andrićev odnos prema zavičaju. Početak istraživanja u tom smjeru bio je potaknut strukturom romana, a onda i riječima jedne Andrićeve posvete.

Naime, u pismohrani Kreševskog samostana pronašla sam primjerak Andrićeve knjige PRIPOVETKE II. iz 1936. koju je pisac darovao svom učitelju pjesniku, pripovjedaču i kulturnom radniku Tugomiru Alaupoviću (1870.–1958.) koji je, kao i Andrić, rođen u Travniku.

U kratkoj posveti datiranoj 31.10.1936. Andrić je napisao: *Mom dragom učitelju Tugomiru Alaupoviću sa sjećanjem na naš kraj.*

Taj me je vrijedni primjerak prvotno bio potaknuo na propitivanje Andrićeva odnosa prema Travniku i općenito Bosni. Ispitivanje TRAVNIČKE HRONIKE s obzirom na taj aspekt otvorilo mi je, međutim, nove interpretativne vizure. Tijekom (novog) čita-

Prije nego što pokušamo dati odgovor zašto Andrić u ovom romanu odabire dramsko načelo, odnosno dramski kôd i kakve su značenjske implikacije takva njegova izbora, valja se zapitati postoje li indicije koje dopuštaju mogućnost da se jedna romaneskna struktura sagleda u semiotičkom interpretativnom obzoru, na način koji će u središte istraživanja staviti tezu da je roman TRAVNIČKA HRONIKA, kao osobit književni znak, umjetnički uobličen u dramskom kodu².

nja ovog sjajnog romana počeo mi se, pomalo neočekivano, nazirati dramski kôd kao jedan od bitnih oblikotvornih mehanizama u romanu. Neočekivaniji je bio tim prije što sam, po automatizmu proizišlom iz ranijih čitateljskih iskustava, u romanesknoj strukturi bila „nespremna“ (pro)nalaziti elemente drame. Osvješćivanje postojanja dramskog kôda u romanu utjecalo je i na određene modifikacije koje su nastale na prvobitno zamišljenoj koncepciji referata prijavljenog pod naslovom: ANDRIĆEV ZAVIČAJ – BILJEŠKE O TRAVNIČKOJ HRONICI.

² U radovima o TRAVNIČKOJ HRONICI malo je, ili nimalo, pozornosti bilo posvećeno istraživanju dramskog potencijala teksta.

Za Salku Nazečića, na primjer, prolog i epilog kojeg nalazimo na početku i na kraju romana predstavljaju formalne činjenice i funkcioniraju kao neka vrsta okvira u koji je, kako ističe, postavljena slika. Prema njegovu tumačenju taj okvir izražava „polazne pozicije umjetnikove u stvaranju toga djela i filozofiju Andrićevu onako kako ju je on formulisao i u romanu NA DRINI ČUPRIJA: da je život ‘neshvatljivo čudo’ koje se neprestano ‘troši i osipa’, a ipak traje i stoji čvrsto [...]“ (Nazečić 1981: 202).

Sporadične zabilješke, ali bez detaljnijih razrada, na temu dramskog potencijala Andrićeva romana, donosi i S. Koljević koji, u kontekstu TRAVNIČKE HRONIKE, piše o „pripovjedačkoj dramatici i bogatstvu humornih boja“ (Koljević 1979: 31).

Usputne objekcije o dramskom potencijalu teksta moguće je naći u tekstu Z. Konstantinovića AUSTRIJSKI KONZULI U TRAVNIKU (DOMIŠLJANJA O DVA ANDRIĆEVA LIKA). Fokusrajući se u istraživanju na suodnos fikcije i faksije, osobito u kontekstu artikuliranja likova austrijskih konzula, Konstantinović se dotakao i načina na koji Andrić koristi Davilovu prepisku. U njoj su, prema Konstantinoviću, Andrića najviše zanimali detalji koji „otkrivaju njegovu (Davilovu, op. P. M.) ličnu dramu“ (Konstantinović 1979: 169).

Radovan Vučković u studiji VELIKA SINTEZA također sporadično upozorava na dramske aspekte u romanu. Najeksplicitnije to čini u dijelu istraživanja u kojem komentira Andrićev odnos prema Bosni, te kada upozorava na lutkarske mehanizme i marionetiziranost likova čije sudbine, kako navodi, pokreće „neki historijski fatum [...]“ (Vučković 1964: 346.).

Na znanstvenom skupu na kojemu sam izlagala ovaj referat, pokazalo se također da (među referatima koje sam slušala) nitko nije spomenuo, a kamoli komentirao, po mom sudu, iznimno važnu činjenicu da roman TRAVNIČKA HRONIKA počinje prologom, a završava epilogom.

Prostor kao kazališna scena

Roman TRAVNIČKA HRONIKA se u stručnim i znanstvenim radovima uobičajilo kvalificirati romanom o povijesti i (bosanskom) prostoru³. Dakako, u Andrićevoj izvedbi prostor i vrijeme postaju kompleksni znakovi čiji smisao znatno nadilazi usko polje denotacije. Prostor Travnika ili Bosne (koju ovaj gradić simbolički i stvarno reprezentira) nije samo geografska ili društveno-politička činjenica. Na razini umjetničkog uobličavanja prostor funkcionira kao neka vrsta kazališne scene, tj. kulise na kojoj pratimo povijesna zbivanja i sudbine likova. Riječima Radovana Vučkovića, čitav jedan realno-geografski kompleks u romanu funkcionira „kao pozornica na kojoj se odigrava ‘istorijska’ bosanska tragika [...]“ (Vučković 1964: 328).

Indikaciju da travnički prostor u romanu funkcionira kao kazališna scena moguće je naći na više mjesta u romanu. Najupečatljivije njezino očitovanje nalazimo na samom početku kada se „otvara p o z o r n i c a na kojoj će Žan Davil nepunih osam godina i g r a t i razne s c e n e jedne iste teške i neblagodarne u l o g e (sve primjere istaknula P. M.)“ (Andrić 1986: 35).

Prostor Travnika i/ili Bosna općenito, u romanu je prikazan iz vizure došljaka⁴ kao surova, besputna zemlja, kao nezdravi predio nastanjen divljim,

³ Pitanje Andrićeva odnosa prema povijesti jedna je od tema o kojoj se često pisalo u literaturi. Radovi o navedenoj problematici polaze od uglavnom nekoliko teza: jedne koja u prvi plan ističe činjenicu da je TRAVNIČKA HRONIKA povijesni roman, te druga koja, uz povijesne, upozorava na postojanje psihološke i socijalne dimenzije romana. U tom se kontekstu o TRAVNIČKOJ HRONICI piše na način da se apostrofira činjenica da je ovaj roman osobit po odnosu „istorijsko-realnih i fikcijskih elemenata“ (Vučković 1964: 320). Ovakvim se stajalištima, koja se fokusiraju na propitivanje odnosa između povijesnih činjenica i načina njihova oblikovanja, otvara prostor za plodotvorno propitivanje u kojoj je mjeri i je li TRAVNIČKA HRONIKA „uopšte još istorijsko djelo?“ (Konstantinović 1979: 179).

Osvjetljavanju navedene problematike dosta je doprinio Midhat Šamić. U često citiranom radu o izvorima TRAVNIČKE HRONIKE Šamić je naveo dokumente koje je Andrić koristio tijekom pisanja romana. Povijest, prema Šamićevim riječima, u ovom romanu zauzima značajno mjesto: „Ona služi kao pozadina, okvir, potka ili podloga romanesknoj fikciji, ona je utkana, tako reći, u svaku stranicu (do te mjere, ponekad, da bi se mogle staviti, pri dnu stranice, referencije izvora), dajući joj na taj način izvjesnu autentičnost i životnost“ (Šamić 1962: 216).

Komentirajući udio i načine korištenja navedenih izvora, autor članka na kraju dolazi do zaključka da je Andrićev način njihove obrade slobodan, te da veliki pisac „nikad ne robuje svojim izvorima, dokumentaciji“ (Šamić 1962: 212).

⁴ Detaljniju razradu Andrićevih pripovjednih strategija ponudio je Z. Lešić u tekstu PRIPOVJEDAČ IVO ANDRIĆ. Komentirajući dinamičnu izmjenu fokalizatora, kao i učinke koje takav postupak ima, osobito u kontekstu razgovora o odnosima između Istoka

neprosvijećenim barbarskim svijetom. Strance zatečene na prostoru kojega Andrićev pripovjedač uspoređuje s „apsanskim hodnikom“ prati stalni osjećaj nelagode. U toj zemlji Davil spoznaje zle nesanice, Defose se bori s imenom *Travnik* koje mu zvuči kao ime neke tajanstvene bolesti. Gospođa Ana Marija Miterer Bosnu naziva Azijom, dok Ibrahim-paša ne nalazi dovoljno oštrih i crnih riječi kojima bi izrazio nelijepo dojmove o njoj.

Slabosti koje stranci osjećaju u dodiru s ondašnjim (ne)prilikama, gluha ravnodušnost koja ih dočekuje, pokazuje da Travnik ili Bosna, kao kazališna kulisa, u Andrićevoj izvedbi, i sami postaju složeni znakovi koji aktivno sudjeluje u semiotičkim procesima pridajući nove slojeve značenja svemu onomu što se na njoj zbiva.

U tom kontekstu gledano, čak i neke pojave (npr. vremenske ne/prilike) koje, na prvi pogled, nisu od primarne važnosti za načine umjetničke artikulacije, postaju metafore koje, u korelaciji s drugim znakovljem, zadobivaju znatno složenije konotacije. Bosanska zima, čitamo u TRAVNIČKOJ HRONICI, Davilu na dočeku oduzima dostojanstvo. Vlaga je najgori neprijatelj Mehmed-paše koji stalno čezne za morem i toplijim predjelima.

Razgranati rukavci zbivanja analoški se „odražavaju“ kroz sudbine likova koji u njoj žive. Vlaga i magla postaju metaforičnim ekvivalentima muke i straha. Strah je, kaže na jednom mjestu Andrićev pripovjedač, legao na Travnik k a o m a g l a i pritisnuo sve što diše i misli. Istodobno, vlaga, magla, zima i sl., gledano iz perspektive dramskog koda, postaju m a s k o m zemlje Bosne. Naime, kao i likovi koji glume na t r a v n i č k o j s c e n i sama zemlja (Bosna) dobiva u l o g e: svoju zimsku i ljetnu r o l u.

Kad bi neko razgovarao sa dvojicom putnika od kojih je jedan proveo u Travniku zimu a drugi leto, dobio bi dva potpuno protivna mišljenja o ovoj varoši. Onaj bi prvi rekao da je boravio u paklu, a ovaj drugi da je bio bar blizu raja (Andrić 1986: 226).

Zemlja postaje znak, prostorni ali i vremenski. S obzirom na takve njezine dimenzije moglo bi se reći da funkcionira kao neka vrsta kronotopa s dalekosežnim učincima na strukturu romana. Otkrivajući zemlju ispod „navlaka etnografsko-geografskih naslaga i ispod jedne vekovne ‘istorijske’ m a s k e (istaknula P. M.), Andrić je postupao kao umetnik koji tumači jednu od svojih mogućih ličnosti (kurziv R. V.)“ (Vučković 1964: 326).

i Zapada, upozorio je na složenost Andrićevih pripovjednih strategija: „A kasaba je, pak, gotovo redovno viđena očima stranaca. U stvari, ona je mnogo češće objekt nego subjekt fokalizacije. Ona se javlja uglavnom onakva kakvu je vide Žan Davil, Defose, fon Miterer, fon Paulić, Davna i drugi stranci, čiji *point of view* (kurziv Z. L.) zapravo i formira narativ, fokalizirajući ga tako da stvari i događaje vidimo njihovim očima i kroz njihovu svijest“ (Lešić 2012: 67).

Zemlja, dakle, postaje antropomorfizirana: ima svoju s u d b i n u (tj. povijest) i svoja l i c a. Ona „kondenzira“ vrijeme vlastitog trajanja preobražavajući ga u simboličko (vrijeme i povijesna zbivanja) i u ikoničko znakovlje (npr. slojevi putova iz različitih vremena).

Likovi i/ili glumci

Ako prostor Travnika, na razini označitelja, funkcionira kao kazališna scena, postavlja se pitanje kakva je njegova funkcija s obzirom na likove u romanu?

Opći je dojam da su životne sudbine likova deterministički trasirane ulogama koje im dodjeljuje nepoznata, viša sila. To može biti tijekom povijesnih zbivanja ili (sam) prostor koji, na osobit način, određuju literarnu artikulaciju svakog od likova. Takav mehanizam indicira dominaciju kazališnih načela. Ona dopuštaju mogućnost da se u romanesknoj strukturi pojavi „ruka nevidljivog“, ali sveprisutnog i „svemoćnog“ redatelja koji kreira uloge i/ili određuje sudbine protagonista u drami.

Činjenica da je uloga koju igraju unaprijed određena kod većine likova generira osjećaj otuđenja. Ono je, pak, najjasnija (i vidljiva) posljedica nemogućnosti pojedinca u ostvarivanju sebe kao subjekta. Naime, prema zadanim pravilima uloge, većina likova u romanu funkcioniraju kao objekti, unaprijed onemogućeni utjecati na tijek vlastite sudbine.

*

Funkcioniranje prostora kao pozornice za sobom povlači i pitanje tko su likovi koji i g r a j u na njoj i kakve su njihove uloge?

Već na prvi pogled, među svim likovima, tj. načinima njihova literarnog uobličavanja (bilo da se radi o „glavnim“ ili „sporednim“) jasno je uočljiv prepoznatljiv semiotički mehanizam. Obično je „u igri“ jedan o z n a č e n i k – ili pojednostavljeno rečeno jedan je Žan Davil ili Fon Miterer. O z n a č i t e l j a tj. njihovih uloga, odnosno rola koje oni igraju je znatno više.

Svi likovi u romanu, u pravilu, imaju dvije egzistencije/uloge: a) jednu za van, za javnost i b) drugu, „pravu“, z a i s t i n s k u. Naglašavanjem procijepa među tim dvjema ulogama postiže se iluzija kazališta.

Kad je riječ o javnim ulogama, primjećuje se tendencija da likovi spremno i dobro igraju na(r)učene uloge. Većina svjesno pristaje biti objektima „za javnu“ uporabu.

Sukladno kazališnim konvencijama, glumljena se uloga redovito odvija pod dnevnim o s v j e t l j e n j e m i u nazočnosti drugih – p u b l i k e. Suprotno od toga, nokturalna su stanja, u pravilu, rezervirana za unutarnje drame i intimna preživljavanja.

Danju, dok je razgovarao sa Pukvilom ili sa Davnom, on je bio odrešit i miran čovek, sa određenim imenom, zvanjem i rangom, jasnim ciljem i vidljivim zadacima zbog kojih je došao u ovu zabačenu tursku provinciju, kao što bi došao u ma koji drugi kraj sveta. Ali noću, on je bio i ono što jeste i sve što je nekad bivao ili što je trebalo da bude. I taj čovek koji je ležao u mraku dugih februarских noći bio je za njega samoga stran, višestruk i na mahove potpuno nepoznat (Andrić 1986: 28).

Niz je scena u kojima pratimo Davila dok igra svoju javnu ulogu: kod prvog, i svih kasnijih, dočeka kod vezira, kad se susreće s fon Mitererom i sl. U svim se tim situacijama pokazuje zahtjevnost njegove javne role, ali i njegova ustrajnost da ju odigra do kraja, u očekivanom, dramskom kodu. U većini slučajeva, Davil uspijeva sačuvati miran i dostojanstven izgled. Ipak, navodni mir i dostojanstvo samo su (na)metnuta maska ispod koje se krije pravo lice nesigurna i zbunjena čovjeka punog osobnih dilema i strahova. Na isti način funkcionira i fon Miterer, čak i fon Paulić, kojega pripovjedač opisuje kao b e z - l i č n u (istaknula P. M.) osobnost s kojom je komunikacija moguća jedino na razini razmjene podataka. Čak i ljubopitljivi, neposredni i radoznali Defose koji, gledan iz Davilove perspektive, izgleda kao da nema unutarnjih dvojbi, pod n o ć n i m o s v j e t l j e n j e m plaća danak travničkoj sredini.

Likovi konzulskih tumača, koji na osobit način upotpunjuju dnevne i noćne scene, zanimljivi su zbog svog neodređenog podrijetla. Nedefiniranost njihovih korijena, dobrim dijelom, određuje i načine na koje glume. Za razliku od konzula, čvrsto usidrenih u zadane identitetske, društvene i obiteljske okvire, oni funkcioniraju kao lutke koje na t r a v n i č k o j s c e n i pokreće ruka vlastitog herediteta. Zbog neodređenosti njihova podrijetla ili identiteta oni su primorani na stalnu prilagodbu. Levantinac Davna je, navodi se u TRAVNIČKOJ HRONICI, *čovjek bez iluzija i skrupula, bez obraza, to jest sa više o b r a z i n a, prisiljen da g l u m i* (primjere istaknula P. M.) *čas snishodljivost, čas hrabrost, čas potištenost, čas oduševljenje* (Andrić 1986: 45). Kao stranac bačen u nejednaku i tešku borbu on je, kako veli pripovjedač, izgubio svoju p r a v u l i č - n o s t (istaknula P. M.). Njegov analoški parnjak i dostojan protivnik, Rota također spremno igra svoje javne uloge.

Zanimljivo je ipak da obojica konzulskih tumača, i Davna i Rota, u međusobnom ophođenju, koje se odvija u sferi privatnog, odbacuju svoje javne maske. U tim trenucima oni – hrvajući se i nadbijajući riječima na, kako veli Andrićev pripovjedač, levantinski način – potpuno zaboravljaju *svoje gospodstvo služeći se najbestidnijim izrazima, uz neopisive pokrete i grimase* (Andrić 1986: 131).

Pobudē za skrivanjem iza maske nisu lišeni ni fratri. Dovoljno je sjetiti se prizora u kojemu je opisan fra Ivo koji, kako slikovito veli pripovjedač, u o k l o p u o d s a l a, gospođi Davil priopćuje da nema mogućnosti da francuski konzulat dobije svećenika na službu. Ne treba zaboraviti ni jednog od

najpozitivnijih likova u romanu, likara fra Luku Dafinića koji, čak i onda kad s ostalim fratrima Boga moli u koru, *ne misli isto što i oni* (Andrić 1986: 273)⁵.

⁵ Zanimljivo je napomenuti da je lik fra Luke Dafinća, kao uostalom i čitav niz Andrićevih junaka, nastao po stvarnoj osobi. Po svemu sudeći, model je bio fra Luka Dapinić kojega, u LJETOPISU FRANJEVAČKOG SAMOSTANA U KREŠEVU spominje M. Bogdanović: „U januaru dođe mumbašir jedekile s buruntijom da je o. fra Tomo Dapinić, hećim, (u zao čas se zahećimio!) dao Ivanu Peli rezli melem i da je od toga umro. I šćetovasmo što mumbaširu, što kadiji i eminu, i han-arač groša 846“ (Bogdanović 2003: 221).

No, kako kod Andrića priče sa stvarnim likovima i događajima nikad nisu prenesene doslovno, ostaje otvorenom mogućnost propitivanja tko bi se još mogao naći kao model za literarnu artikulaciju navedenog lika.

Iako za ovaj tip analize traganje za stvarnim osobama i događajima ima mali značaj, kao neku vrstu usputne bilješke, valja navesti jedan zanimljiv detalj koji bi možda mogao doprinijeti boljem razumijevanju Andrićevih stvaralačkih postupaka u kontekstu razmatranja suodnosa između fikcije i faksije. Poznata je činjenica da je Andrić, nakon što je interniran u Travnik, imao prilike biti u neposrednoj blizini fra Alojzija Perćinlića koji je, zasigurno, odigrao važnu ulogu u Andrićevu upoznavanju s franjevcima i franjevačkom kulturom i duhovnosti općenito.

Andrićeve veze s franjevcima od tada (i inače) bile su, očito, jake.

Osobito su zanimljive Andrićeve veze s Kreševskim samostanom. O njima, uz pismo fra Augustinu Čičiću iz 1922., može posvjedočiti i čestitka koju su mu franjevci Kreševskog samostana uputili povodom dobivanja Nobelove nagrade. Do informacije o navedenoj čestitci i njezinu sadržaju došla sam zahvaljujući fra Juri Miletiću. On mi je na uvid dao zapis ljetopisca fra Krune Misila koji je na 85. stranici LJETOPISA FRANJEVAČKOG SAMOSTANA U KREŠEVU – sv. VI. (prijasnja oznaka), sadašnja oznaka VII. za godinu 1961. – bilježeći vijest o dodijeli Nobelove nagrade, između ostalog, zapisao: „Ispred našeg samostana čestitali su Andriću ovo visoko odlikovanje pismom od 30. listopada 1961. Fra Bono Ostojić i fra Kruno Misilo.“

Sadržaj pisma kojega fra Kruno spominje glasi: „Cijenjeni i dragi naš Ivo! Veoma smo obradovani viješću o Tvom visokom odlikovanju i najvećem međunarodnom priznanju za Tvoj književni rad. To smo priznanje Tebi i ranije očekivali i željeli. Sada smo ponosni i zadovoljni. Pridružujući se tolikim, od velikih i malih, čestitkama, izrazujemo Ti ovom prigodom ispred samostana Tvog općenito zavoljenog junaka fra Marka Krnete srdačne čestitke na ovom visokom odlikovanju i svim dosadašnjim uspjesima i ujedno naše iskrene želje za Tvoje lično dobro, krepko zdravlje, da još u dugom nizu godina mogneš raditi, a ujedno i plodove rada uživati, sebi na zadovoljstvo, a nama Tvojim bosanskim fratrima i cijeloj našoj narodnoj zajednici na veselje i ponos. Dragi Bog neka te čuva, neka Ti bude u pomoći u svim Tvojim nastojanjima i neka Te za Tvoj trud i za Tvoju plemenitost jednom nagradi najvećim dobrom. Uz čestitke i želje primi izraze našeg poštovanja i ljubavi kao i srdačne pozdrave. Tvoji fra Bono Ostojić i fra Kruno Misilo.“

Sve ove, ali i druge likove povezuje činjenica da žive i „glume“ u istoj sredini. A upravo ona oblikuje „smisao“ i određuje kakve će biti/jesu njihove uloge. Sve se uklapa u koncepciju dramske strukture u kojoj je svaki element dobro promišljen, te svrsishodno i funkcionalno uklopljen. Likovi, baš kao glumci na sceni, gotovo da i nemaju mogućnosti za samostalne iskorake (svaki je njihov potez unaprijed osmislio redatelj).

U ovim sredinama sve je povezano, čvrsto uklopljeno jedno u drugo, sve se podržava i međusobno nadzire. Svaki pojedinac pazi na celinu i celina na svakog pojedinca. [...] Život jedinke moguć je samo u tom sklopu i život celine pod takvim pogodbama. Ko iskoči iz tog reda i pođe za svojom glavom i svojim nagonima, taj je isto što i samoubica i propada pre ili posle nazadržljivo i neminovno (Andrić 1986: 153).

Kako je već rečeno, likovi/glumci potpuno su svjesni svoje javne uloge i spremno je prihvaćaju/igraju. Način na koji funkcionira njihova svjesna gluma (tj. javne uloge) može se razumijevati kao neka vrsta teatra u teatru. Osobito kad se u obzir uzme i činjenica da u romanu TRAVNIČKA HRONIKA, uz javnu, postoji i gluma na drugoj, privatnoj razini koja je složenija i po dometima obuhvatnija, ali koje likovi nisu ni svjesni.

To je razina *ž i v o t n i h u l o g a* u kojima Davil ili fon Miterer funkcioniraju kao marionete u jednoj kompleksnijoj dramskoj kompoziciji, zapravo široj povijesnoj sceni gdje su njihovi životi i uloge tek neznatne pojave.

U pismohrani Kreševskog samostana – prema kojemu je, kako je već rečeno, Andrić imao poseban odnos, danas je sačuvan i veliki broj ljekaruša – medicinskih priručnika u kojima se nalaze zbirke recepata od različitog ljekovitog bilja. Ljekaruše ili likaruše, kako se još nazivaju, bile su osobito popularne u 14. i 15. stoljeću, ali i kasnije. Većina njih danas je, nažalost, uglavnom nepoznata široj javnosti. Unatoč tomu, nema sumnje da su neke od njih svojedobno čitao Ivo Andrić.

Među kreševskim se ljekarušama, u samostanskoj pismohrani, u kutiji 154–1, pod oznakom Ljek 2 (stara oznaka 4–I–20), nalazi i ljekaruša fra Alojzija Perčinlića kao i par njegovih pisama. Ljekaruša s naslovom NARODNA LJEKARUŠA SABRANA PO O. FR. ALOJZIJU PERČINLIĆU OD GODINE 1820. PREPISANA PO ANTI BILIĆU U GOD 1925. (RAZDOBLJE OD 1820.–1925.) pisana je rukom (latinicom) u bilježnici čije su dimenzije 22x14,5 cm. Ima 319 gusto ispisanih stranica.

Kad se sve navedeno ima na umu, možemo se zapitati: nije li možda Andrić, u lik dobrog likara Fra Luke, „sakrio“ bar još jednu osobu, onu koja je skrbila o njemu u vrlo osjetljivoj razdoblju života, fra Alojzija Perčinlića? „Fra Alojzije čija je blagost i briga umnogome ublažila dane Andrićevog izgnanstva, ostao je u Zenici sve do dvadeset druge. Te godine, ponovo je prešao u Ovčarevo. U HRONICI LAŠVANSKE I TRAVNIČKE ŽUPE koju je pisao franjevac Miroslav Džaja, čiji se rukopis nalazi u Gučoj Gori, hroničar kaže da je ovaj dobri čovek oboleo u Ovčarevu od upale pluća i da je prenet u Travnik gdje je umro 22. aprila 1926. godine, ‘sa raspelom u ruci’. Hroničar dodaje: ‘za smrt ga je pripravo pisac ovih redova’“ (Karaulac 1980: 85).

Obje razine glume, šira scena koje glumci zapravo nisu ni svjesni i, unutar nje, gluma u javnosti, tijekom cijeloga romana bivaju dopunjene uobičajenim kazališnim instrumentarijem. Među njima posebno mjesto ima osvjetljenje.

Vizualna komponenta u TRAVNIČKOJ HRONICI

U mnogim Andrićevim djelima, pa tako i u TRAVNIČKOJ HRONICI, svjetlost ima važnu ulogu. Njome se obično sugerira racionalno i javno. U nekoliko scena u TRAVNIČKOJ HRONICI svjetlo(st) se pojavljuje kao simbol spoznaje. Jedan takav trenutak spoznavanja (ili kolokvijalno rečeno trenutak „paljenja lampice“) događa se u jednoj, u semiotičkom smislu, iznimno zanimljivoj sceni.

Riječ je o situaciji kada Davil, u svojoj sobi, sređuje dojmove o kapidžibašinoj smrti. Scena je mračna. Davil je duboko u svojim mislima. U jednom trenutku opaža nekoga (kasnije saznajemo da je to Davna) kako iza njegovih leđa ulazi u sobu s zapaljenim fitiljem. U trenutku kad Davna počinje paliti svijeće, iz Davilova „unutarnjeg“ mraka, na s v j e t l o d a n a, izlazi spoznaja o tomu tko je zapravo zapečatio kapidžibašinu sudbinu:

U tom trenutku u njemu se javi misao: a ko je mogao pripremiti veziru otrov, udesiti dozi- ranje i značajki sračunati dejstvo, da stvar ispadne dovoljno brza (svaka faza u svoj odre- đeni čas) i ne suviše i neprirodno nagla? Ko, ako ne Davna (Andrić 1986: 62)?

Svjetlost u romanu funkcionira i kao maska. Dovoljno je, kao primjer, izdvojiti scenu kada vezir, Mehmed-paša, na vijest o kapidžibašinoj smrti, pred Davilom, u maniri pravog glumca *gasi svoj osmijeh*. Odabir riječi kojima se treba prikazati prijelaz iz svjetla u svijet tame, u prostore unutarnjeg i „neglumljenog“, slijedom toga izvornog i autentičnog, funkcionira sukladno kazališnim načelima stvaranja s v j e t l o s n i h e f e k a t a. Sve je u funkciji toga da bi p u b l i k a (u slučaju ove scene to je Davil i njegova pratnja) imala plastičniju iluziju o (navodnoj) Mehmed-pašinoj dubokoj ljudskoj ganutosti.

Mehmed-pašin čuveni osmijeh kasnije je opisan kao m a s k a o d s v j e t l o s t i. Osmijeh je dakle iluzija, privid, obrazina, jednom riječju, klasični kazališni rekvizitarij.

Publika se, kao važan dio kazališne strukture, pojavljuje u romanu s više različitih funkcija. U javnim je scenama ona ciljani adresat kojemu je namijenjena glumljena uloga, tj. poruka koju ona nosi. Imajući to na umu lakše je razumjeti motivaciju i ponašanje likova. Ono se u javnim scenama (bez iznimke) kreira sukladno očekivanjima i zahtjevima publike. Dovoljno je sjetiti se svih onih odglumljenih prizora u kojima Davil ili fon Miterer – za publiku koju obično čine veziri, njihova pratnja, potom protivnički konzul ili obična raja – glume lažno dostojanstvo svojih konzulskih uloga.

Andrićeve strategije uključivanje publike povećavaju značenjski potencijal teksta. Publika i sama često aktivno sudjeluje ne samo u dekodiranju tj. iščitavanju, nego i enkodiranju tj. stvaranju novih poruka i značenja. Da je tomu

tako, može potvrditi način na koji je prikazana situacija kad Travničani (pripovjedač kaže: kao u kazalištu) promatraju razgovore i prepirke Davne i Rote, izvodeći „pouzdane“ zaključke o sadržaju njihova razgovora. Na isti način funkcionira i prizor dolaska nepoznatog Lorenca Gambinija u Travnik, kojega (publika) gomila ljubopitiva svijeta promatra, pitajući se radi li se o kazalištu ili cirkusu.

*

Kako je već rečeno, za razliku od javnih uloga kojih su likovi u romanu svjesni postoji i druga razina glume. Riječ je o igri tj. rolama koje se, obično, odvijaju u nokturalnim atmosferama. Kao i dnevno osvjetljenje, i noćni ugođaji u Andrićevu romanu nisu slučajnan odabir. Uloge odigrane u takvom okruženju one su kojih likovi zapravo nisu ni svjesni. U pravilu, spadaju u sferu intime i privatnosti. Prizori tog tipa na prvi pogled nisu tipično kazališni. Likovi su sami sa sobom i svojim mislima, nema publike, pa onda nema ni potrebe za glumom. U tim prizorima (opći je dojam) na scenu izlazi „pravo“ lice svakog od likova. Međutim i to je pravo lice zapravo maska koju likovi navlače zato da zavaraju same sebe, da prevladaju osjećaj otuđenosti, da besmislenosti postojeće egzistencije daju dublji smisao i vrijednost.

U tim se scenama likovi prepuštaju nekoj, njima nepoznatoj, sili. Zapravo, oni (p)ostaju lutke na koncu sudbine koja ih, nevidljivom rukom, nepogrešivo vodi njima nepoznatim putovima. Nemogućnost likova da izađu iz okova takve svoje, „životne“ uloge za posljedicu ima duboka unutarnja nesuglasja i lomove.

Glavni junaci TRAVNIČKE HRONIKE, Davil i fon Miterer, javno funkcioniraju kao reprezentanti različitih kolektiviteta (državnih i nacionalnih) koji, iz daljine, upravljaju tijekovima njihovih privatnih sudbina, čega oni nisu ni svjesni.

Zavisiti mišlju životom od pokreta jedne vojske, negde u ruskim ravninama, a ne znati ništa o toj vojsci ni njenim putevima, sredstvima ni izgledima, nego očekivati i nagadati sve, pa i najgore [...] to je bio život Davilov u ovim letnjim i jesenjim mjesecima (Andrić 1986: 440).

Predodređenost i izvjesnost s jedne, i nemogućnost sagledavanja vlastite uloge u širem povijesnom ili društvenom mozaiku na privatnoj razini s druge strane, rezultira intenzivnim dramama. One se odvijaju između intimnih očekivanja i nade za osobni boljitak s jedne, i realne situacije u kojoj glavni likovi funkcioniraju kao sporedne figure s minornim životnim i povijesnim ulogama, s druge strane⁶.

⁶ O napetosti koja nastaje između javnog i privatnog, te načina kako se ona uklapa u strukturu djela, pisao je Gajo Peleš: „U Andrićevim kronikama lik jest individualiziran znak, ali koji funkcionira upravo po tomu što su njegove pojedinačne osobitosti ujedno i značajke društvene skupine. Njegove dominantne osobine obično su aspekt nekog kolektivnog značenja. Tako se lik gradi u tom tematskom sustavu na napetosti

Igra u kojoj likovi sudjeluju (samo prividno svojom voljom) složenija je i krupnija, zamršenija i neizvjesnija. Njezine razmjere likovi nisu u stanju u potpunosti sagledati, čak ni shvatiti. Uz to, pravila ponašanja na travničkoj sceni i posve su drukčija od onih na koje su navikli ili koje su očekivali prije dolaska u Bosnu. Bez mogućnosti da išta promjene, Davil i fon Miterer, predstavnici dviju jakih političkih sila, privatno su dva umorna, slaba čovjeka koji, kako veli Andrićev pripovjedač, uvijek iznova započinju svoju borbu *podražavajući, kao dve poslušne lutke na dugim koncima* (istaknula P. M.), *pokrete velike i udaljene borbe čiji su im krajnji ciljevi bili nepoznati i koja ih je, svojom ogromnošću i žestinom, ispunjavala u dnu duše sličnim osećanjima straha i neizvesnosti* (Andrić 1986: 118–119).

Modeli komunikacije ili kako se izražavaju Andrićevi likovi?

Govoriti o dramskom kodu na razini uobličavanja znaka povlači za sobom potrebu analiziranja modela komunikacije. Drugim riječima, postavlja se pitanje kako govore i kako se izražavaju likovi koje zatječemo na travničkoj sceni?

Prvo što, u kontekstu razgovora o modelima komunikacije, upada u oči jeste činjenica da se većina glavnih likova, a i mnogi „sporedni“, izražavaju pismeno. Pisana se izvješća, u kontekstu sveopćeg otuđenja, nerazumijevanja i nemogućnosti valjane komunikacija, mogu tumačiti kao metaforički znak potrebe maskiranja ili pak razotkrivanja vlastitih misli⁷.

između pojedinačnog koje ga čini elementom za sebe, odvojenog od drugih likova, i osnovne osobine koja ga veže s društvenom grupom. Ta tenzija između osobnog i skupnog dozvoljava da se lik uklapa u širi sustav“ (Peleš 1979: 500).

⁷ Na Okruglom stolu koji je na znanstvenom skupu posvećenom TRAVNIČKOJ HRONICI održan u Grazu povelila sa zanimljiva diskusija u kojoj se otvorilo pitanje konteksta u kojem je roman nastao. Sugestija jednog od sudionika Okruglog stola išla je u smjeru refleksije o tomu koliko se od onoga što se događalo krajem 30-ih i početkom 40-ih može naći u TRAVNIČKOJ HRONICI.

Analiza navedene problematike mogla bi biti produktivna i imala bi svoje opravdanje tek ukoliko bi se naglasak stavio na načine Andrićeva formalnog uobličavanja (ili, kazališnim rječnikom rečeno, m a s k i r a n j a) svojih dojmova u umjetničke slike i narativne sekvence.

U svakom bi drugom slučaju pokušaj nalaženja tragova vremena (po svaku cijenu) bio kontraproduktivan.

Naime, da je Andrić u TRAVNIČKOJ HRONICI namjeravao pisati o Drugom svjetskom ratu i situacijama koje su mu neposredno prethodile vjerojatno bi to mogao učiniti i na drugačiji, možda i eksplicitniji, način.

Inače, kad je riječ o Andrićevu odnosu prema povijesti valja biti vrlo oprezan. Andriću ona služi kao građa za umjetničku i književnu artikulaciju u kojoj su njegove

Pisana izvješća u romanu mogla bi se podijeliti u dvije temeljne skupine: izvješća za javnost (konzulska izvješća, službena prepiska, dokumenti i sl.) i za privatnu uporabu (npr. Davilovi književni pokušaji, privatna pisma i sl.).

Izvještaji pisani za javnost uglavnom su upućeni imaginarnim adresatima (dalekim zemljacima ili državnim dužnosnicima) koji ih, kako se vidi, uopće ne čitaju, a ako ih i čitaju, služe im kao izvor (pod)smijeha. Sastavljeni su birokratskim stilom punim suhoparnih, diplomatskih fraza o osobitosti prilika i podneblja u kojima se konzuli nalaze, kao i poteškoćama koje ih onemogućuju u kvalitetnom provođenju njihove politike. Iako su, s obzirom na način (ne)umjetničke artikulacije, ova izvješća nevrijedna, ono što ih u semiotičkom smislu čini itekako zanimljivim jest način njihova nastanka. Gledana u tom kontekstu suhoparna i birokratska konzulska dokumenta postaju pozornosti vrijedan književni znak. Postavlja se pitanje kako ona nastaju?

Semiotički mehanizam njihova nastanka ide u smjeru redukcije označitelja na najelementarniju, denotativnu razinu. Izraz je štur, jednoznačan i formulaičan. Istodobno s procesom redukcije na razini označitelja, na razini se označenika događa intenzivno multipliciranje značenja. Drugim riječima, događaji koji se opisuju sažeto i umjetnički neinventivno dobivaju, s točke gledišta samih likova/autora, na značenjskom potencijalu.

Najbjelodaniji primjer takvog (postupnog) preinačivanja moguće je prepoznati u prizoru u kojemu Davil piše izvještaj o ubojstvu kapidžibaše. Zgrožen svime što je čuo, kao i spoznajom da je zapravo riječ o ubojstvu, francuski konzul počinje pisati. Slijed Davilovih asocijacija se, na razini označenika, širi nevjerojatnom brzinom. Francuski konzul sa zaprepaštenjem počinje shvaćati prave razmjere cijelog događaja. Točka prijeloma (u kojoj započinje reduciranje

poruke puno složenije od pojednostavljenih priča o zauzimanju ove ili one svjetonazorske pozicije. Uostalom, Andrić je bio dovoljno vješt u pisanju ne samo diplomatskih izvješća, već i neke vrste povijesnih zapisa pa je svoja stajališta o pojedinim razdobljima mogao i jest uobličavati izravnije, na jedan neknjiževni način.

U kontekstu Andrićeva odnosa prema povijesti, makar se on pokušao protumačiti preko konteksta u kojemu je neki roman nastao, postavlja se, po mom mišljenju, važnije pitanje: zašto pišući o jednom historijskom razdoblju (bila to konzulska vremena ili vrijeme turske okupacije i sl.) Andrić odabire umjetnički način artikulacije. To se pitanje, za razumijevanje ovog Andrićeva djela, kao i njegova cjelokupnog opusa, čini meritornije od, u dnevnopolitičkom kontekstu prečesto zlorabljenih, pokušaja dešifriranja Andrićevih ideoloških ili svjetonazorskih pogleda na bilo koje povijesno razdoblje.

Takvoj vrsti čitanja pogoduje onaj tip interpretacija koje u Andrićevu djelu prepoznaju tradicionalni realistički koncept koji iako posve neodrživ mnoge opravdava da Andrićevim književnim djelom (istaknula P. M.) djelom manipuliraju u najprizemnije dnevnopolitičke i ideološke svrhe.

izvješća na razini označitelja) događa se onog trenutka kad, nakon pokušaja da suvislo artikulira „lavinu“ svojih dojmova, Davil shvaća da je užasni događaj najbolje opisati onako kako ga vidi cijeli svijet. Kad svoje dojmove birokratski uobliči i pojednostavljeno verbalno artikulira, počinje osjećati olakšanje.

To krojenje i prekranje zvaničnog izvještaja u mislima umirilo je malo Davila. Zločin koji se desio koliko juče, tu pred njegovim očima, izgledao je odjednom manje strašan i odvratniji čim je postao predmet tih razmišljanja o izvještaju. Konzul je uzalud tražio u sebi ono zaprepasćenje i onu moralnu uzbunu od jutros (Andrić 1986: 61).

Na isti način Davil piše i o drugim stvarima: o načinu na koji je obilježio Carev rođendan ili o protivničkom konzulu fon Mitereru. Isto u svojim službenim dopisima čini i fon Miterer.

Protivnički konzul i njegov rad (u obama slučajevima) prikazivani su samo crnim bojama, s primjetnom tendencijom da se veliča vlastita uloga i zasluge:

Udarce koje su primali sakrivali su ili umanjivali i sami pred sobom, one koje su oni zadavali protivniku uveličavali su i podvlačili u svojim izvještajima Beču ili Parizu. [...] Tu su ova dva zabrinuta oca porodice i mirna građanina u godinama izgledali na mahove, strašni i krvavi kao razbesneli arslani ili mračni makijavelisti (Andrić 1986: 116).

Za razliku od Davila sklonog intenzivnijem proživljavanju svijeta oko sebe, kod austrijskog konzula fon Miterera i mladog konzula Defosea (bar se tako čini) nema velikih dramskih, unutarnjih nemira. Oni pišu „samo“ izvješća za javnost: fon Miterer referat za vojne vlasti, a Defose knjigu o Bosni.

S obzirom na namjenu, njihovi bi se rukopisu mogli svrstati u skupinu javnih spisa. S druge strane, ako se u razmatranje uzme i važnost koju navedeni rukopisi imaju za njihove autore/likove, o njima bi se moglo govoriti kao o spisima za privatnu uporabu. Evo zašto.

Za razliku od dokumenata za javnost, spisi pisani za privatnu uporabu (a u njih se mogu uvrstiti Davilovi pjesnički pokušaji, pa čak i fon Mitererov referat i Defoseov rukopis) nastaju po drugačijem obrascu. Na razini o z n a č e - n i k a događa se svojevrsna redukcija, izostaje dublji smisao i značaj. S druge strane, na razini o z n a č i t e l j a događa se prava lavina riječi lišenih vrijednosti i dubljeg smisla.

Tri tjedna po dolasku u Bosnu, intelektualno radoznali, mladi konzul Defose, odlučuje napisati knjigu o Bosni. Tom poslu pristupa s gotovo znanstvenog stajališta: razgovara s ljudima, upoznaje običaje, pokušava priskrbiti dokumente (npr. prepisati oporuku Abdulah-paše i sl.). Ta je njegova knjiga, kaže na jednom mjestu pripovjedač, bila sva od *stvarne stvarnosti*. (Andrić 1986: 163)

Poslu pisanja pragmatično pristupa i austrijski konzul fon Miterer. On deset godina radi na velikom referatu za vojne vlasti u Beču. Motivacija za pisanje je dvostruka. S jedne strane to je korist koju bi od referata mogla imati

Vrhovna komanda. S druge se strane, kao motivacijski poticaj, javlja potreba njegova autora *da prekrati duge večeri jednoličnog života na koji je stranac osuđen u Travniku* (Andrić 1986: 165).

Dakle, i pragmatičnom i racionalnom fon Mitereru rukopis (pa bio on najobičniji vojni referat za koji sam, već unaprijed, zna da ga nitko nikad neće pročitati) postaje nešto sigurno i trajno, nešto na što se čovjek može osloniti. I njemu, kao i Defoseu, pisanje postaje m a s k a kojom prikriva ispraznost vlastitog života, krinka ispod koje se može (bar na trenutak) izgubiti, zajedno sa svojim brigama i kolebanjima, te spasiti vlastitoj iluziji.

„Spas u hartiji“ pronalazi i Davil. On piše ep o Aleksandru Velikom. Tim svojim nemuštim umjetničkim pokušajem on, kaže Andrićev pripovjedač, stvara neku vrstu duhovnog dnevnika. Međutim, simbolički se prijenos odvija umjetnički neuspješno, stihovi su pravilni i kruti, bez ljepote i pravog nadahnuća.

Bez rezultata ostaju i Davilovi pokušaji da preko tog rukopisa ili umjetnosti općenito, pronađe sugovornika. Sugovornik mu ne može biti mladi i obrazovani Defose, ali čak i njegova, praktičnim duhom obdarena, supruga. Kako se vidi, nerazumijevanje među njima nije uvjetovano različitim umjetničkim sklonostima ili pogledima na život, već istinskom nemogućnošću komunikacije na dubljoj razini⁸.

Kao i fon Miterer i Davil se, pišući, zapravo krije iza maske. Njegovi su p o e t s k i p r o i z v o d i (kao i fon Mitererov referat ili Defoseova knjiga o Bosni) odraz njegove otuđenosti i simbolički izraz nesnalazjenja u novoj sredini.

No nisu glavni likovi (Davil, fon Miterer ili Defose) jedini koji pišu. Uz njihova izvješća, Andrić u TRAVNIČKU HRONIKU interpolira čitav niz manjih, ali znakovitih, zapisa različite vrste. Svako je od njih (kao i u slučaju glavnih protagonista romana) simbolično očitovanje njegova tvorca. Izvješća pišu gvardijani Gučegorskog samostana: u tefter globa bilježe štetovanja od fra Lukinih liječničkih pothvata. Očajna pisma piše i mladi Francuz Fresine. Na poseban način u Andrićevu romanu „govore“ i dokumenti: kronika Abdulah paše, fratarske likaruše ili ferman u kojemu (kao i u izvješćima glavnih junaka) najvažnije postaje ono što se prešućuje.

⁸ Problem nemogućnosti komunikacije, kao jedno od značajki umjetničkog sveta Andrićeva djela, u tekstu ANDRIĆEV VAVILON (DIJALOG CIVILIZACIJA U ANDRIĆEVOM UMETNIČKOM SVETU), istaknuo je Svetozar Koljević. Pri tomu je apostrofirao činjenicu da se Andrićev roman uklapa u tijekove novije europske književnosti „u onoj istoj matici u kojoj Džejmsovi, Konradovi i Forsterovi junaci vode svoje dijaloge – dijaloge različitih civilizacija“ (Koljević: 31).

*

U romanu TRAVNIČKA HRONIKA, uz pismena očitovanja koja na izvrstan način pridonose psihološkom profiliranju likova, važnu ulogu imaju i usmeni iskazi. Njihovu je snagu na svoj način osvijestio tumač Davna. Nepogrešivim instinktom čovjeka s Levanta uočio je važnost laskanja i snagu zastrašivanja i općenito *težinu koju može da ima dobra ili oštra reč, kazana u pravom trenutku na pravom mestu* (Andrić 1986: 264).

Usmena očitovanja osobito su zanimljiva u kontekstu pojave kolektiva kod kojega je takav način izražavanja najčešći (za razliku od glavnih likova koji se često očituju pismeno). Posebno su upečatljiva u prizorima u kojima se kolektiv (masa, rulja), kao u antičkom teatru, pojavljuje u ulozi kora. Kolektivna uloga, tj. „govorenje“ mase kod Andrića se, u pravilu, artikulira preko okoštalih formulacija i fraza kao što su: *rulja šapuće, pronosi se glas* i sl. One pružaju neograničene mogućnosti manipulacije vremenom pripovijedanja i pripovjednim vremenom. Dobar primjer takve strategije pokazuje prizor Kolonjina poturčenja:

*Do večeri bila se po celoj varoši proširila vest da je lekar Austrijskog konzulata javno izjavio volju da pređe na islam i da će već sutra biti na svečan način poturčen. [...] Već sutradan proneo se glas, **brži od prvoga** (istaknula P. M.), da je Kolonja jutros nađen mrtav na baštenskom putu pored potoka, u onoj provaliji ispod visokog kamenjara na kome je njegova kuća* (Andrić 1986: 351).

Način na koji je Kolonjina riječ – izdvojena iz kontekstu u kojem je izrečena – protumačena, kao i učinci koje je, kao takva, proizvela najbjelodanije su očitovanje performativnog potencijala navedenog iskaza, koji biva aktiviran u dramatičnom okružju kolektivnog ludila.

Razlika između „pravog“ (denotativnog) i „dodanog“ (konotativnog) značenja (npr. u slučaju Kolonjinih riječi), potom razlika između pisanog i usmenog, između onog što je intimno i javno pojačava osjećaj otuđenja likova. Oni, zahvaljujući stalno nazočnom raskoraku ili nemogućnosti da ga nadvladaju postaju, u doslovnom i u prenesenom smislu, stranci. Potvrđuje to i scena u kojoj Davil veziru Mehmed-paši objašnjava francusko kazalište. Čitajući mu Racineova BAJAZITA Davil nailazi na nerazumijevanje.

Kako se može vidjeti, komunikacija se opet odvija preko pisanog teksta. Važan element dramskog prizora među dvama protagonistima (ne slučajno) jest drama (tragedija). Preko tog, književnog (pisanog teksta), Davil spoznaje dubinu nerazumijevanja koja se ispriječila ne samo među dvama likovima, pro-

tagonistima navedene scene nego i među književnim (i općenito) kulturama kojima oni pripadaju⁹.

Auditivna komponenta

U kazališnom je svijetu od iznimnog značaja i auditivna komponenta. Općenito se može reći da ona, u TRAVNIČKOJ HRONICI, ima važnu ulogu. Uz sliku Bosne videne iz perspektive stranca kao divlje i besputne zemlje, u vizurama se konzula, posebna pozornost posvećuje glazbi koja iz njihova očišta djeluje primitivno i iritantno.

Fon Mitereru bosansko lelekanje i podvriskivanje, kako naziva pjesme koje čuje u Bosni, djeluje strahotno, podsjeća ga na *besnilo divljaka koji su izgubili nevinost* (Andrić 1986: 158). I impresije entuzijastičnog Defosea nisu bitno drugačije. U jednom trenutku, (dok razgovara s fra Julijanom) mladi konzul sluša jednostavnu, tužnu i sirovu pjesmu katoličkog svijeta na misi. U mislima je uspoređuje čas sa složnim blejanjem beskrajnog stada ovaca, čas s *hujanjem vetra u crnim šumama* (Andrić 1986: 371).

Defoseovo iskustvo s jezikom, u kontekstu razmatranja auditivne komponente, također je zanimljivo. Mladi konzul poznaje jezik i uspijeva se sporazumjeti samostalno. Međutim, u trenutku kad pokuša poljubiti Jelku doživljava krah. Riječi koje mu ona upućuje postaju prazni označitelji, obični zvukovi koje on (na racionalnoj razini) nije u stanju povezati ni sa čim njemu poznatim. Nji-

⁹ U tekstu TEMATSKI SUSTAV ANDRIĆEVIH KRONIKA Gajo Peleš polazi od pretpostavke da je romaneskni svijet Andrićevih kronika utemeljen na opoziciji Istok – Zapad. Peleš je, prema vlastitom priznanju, u ovom tekstu nastojao pokazati da ta opreka izrasta iz tematskog sustava. Istodobno je istaknuo da je opreka Istok – Zapad autonoman „znakovni sklop koji ima svoju značenjsku vrijednost i ne treba ga izjednačavati s nedeterminiranim predodžbama ili čak nekim filozofskim sustavima“ (Peleš 1979: 514).

Slijedeći trag Gaje Peleša, Krešimir Nemeć dolazi do drukčijih rezultata: „Andrićev roman TRAVNIČKA HRONIKA idealan je umjetnički predložak da progovorimo o problemima koji se podjednako tiču svake od divergentnih interpretacija svjetske političke scene nakon hladnoratovskog ‘kraja ideologija’: dakle o toleranciji, razumijevanju, poštivanju prava na razliku, o interkulturalnoj komunikaciji i koegzistenciji“ (Nemeć 2006: 258).

U nastavku, Nemeć će analizu romana zaključiti ovim riječima: „U TRAVNIČKOJ HRONICI bore se identiteti: ljudi ih samo zastupaju. Oni tvore lica Bosne u svoj njezinoj složenosti i sa svim proturječjima. Rezultat je te borbe identiteta težina povijesti i tragika bosanskog prostora napetosti u kojem se prezire Drugi i Drukčiji“ (Nemeć 2006: 278).

hovo značenje, na svoju (ne)sreću, uspijeva dokučiti tek intuitivno i iz konteksta. Znanje jezika u ovoj mu situaciji nije olakšalo komunikaciju.

U kontekstu razmatranja o auditivnim elementima u romanu TRAVNIČKA HRONIKA, osobito je važan pojam *b o s a n s k e t i š i n e*. Defose je nalazi u svemu oko sebe:

U arhitekturi kuća čije je pravo lice uvek okrenuto u dvorište, a nemo, prkosno naličje na ulicu; u nošnji ljudi i žena; u njihovim pogledima koji mnogo govore, jer su im usta nema. I u samom govoru, kad se već osmele da govore, on je bolje razlikovao značajna zastajkivanje nego reči same. Osećao je uhom i po smislu kako tišina prodire u svaku njihovu rečenicu između reči i u svaku reč između slova, kao razorna voda u slabu lađicu (Andrić 1986: 160).

Navedeni pojam funkcionira kao prazan označitelj kojemu se, tijekom romana, pridaju različita značenja. Na samom početku romana, ona je metafora lijepe tišine turske Bosne koju narušavaju stranci svojim dolaskom. Kasnije se preobražava u tišinu koja nagriza Davila, ali i sve ostale likove u romanu. Kako roman odmiče, postaje smrtonosna. Ona je, kaže na jednom mjestu pripovjedač, smrt u drugom obliku, gluha ravnodušnost. Na kraju romana postaje pobjednička.

Tišina je važan znamen i onda kad se njome nagovještava dolazak krvoločnog Ali-paše kojeg, kako veli pripovjedač, prati bezglasna povorka. Ona je i znak zatvorenosti u sebe koju utjelovljuje gluhonijemi baštovan Mundara koji ne zna ništa o događajima u svijetu, niti o sudbini ljudi čiju baštu obrađuje.

Tijek radnje u TRAVNIČKOJ HRONICI

Govoriti o kazališnim konvencijama pri kreiranju likova i njihovih usmenih i pisanih očitovanja ili, općenito, o postojanju dramskog koda u TRAVNIČKOJ HRONICI, otvara još jedno pitanje: na koji se način u romanu odvija radnja, odnosno kakav je njezin tijek?

Prvi je dojam da se ona razvija sama po sebi. Likovi ne mogu utjecati ni na svoju sudbinu, a kamoli na povijesna zbivanja koja su u središtu romana. Nemogućnost da odluče o vlastitom životu ipak ne znači odsustvo razrađenijih motivacijskih mehanizama.

U TRAVNIČKOJ HRONICI su, načini komponiranja narativnih sekvenci, kao i motivacijski sustav, pomno promišljeni. Postojanje brojnih analogija koje dovede u suodnose pojave koje su, na prvi pogled, nespojive doprinosi koherenciji priče.

Analogije su prisutne u rasporedu scena vezanih za konzule. Javno, sva trojica konzula predstavljaju osobe drukčije osobnosti i stila. Davil je tankočutniji, fon Miterer i Paulić djeluju hladnokrvnije. Ipak, sva trojica, na gotovo isti način spletkare jedni protiv drugih.

Relacija racionalno – iracionalno, kad je riječ o likovima, također je zanimljiva. Racionalni fon Miterer za svoju životnu suputnicu odabire ekstatičnu i histerični Anu Mariju, o g n j e n o g z m a j a, kako je, ne bez ironije, naziva Andrićev pripovjedač. S druge strane, uz tankoćutnog i pomalo zbunjenog Davila živi njegova suprotnost, razumna i dobro organizirana supruga u kojoj – iako mu u mnogomu olakšava život u Travniku – ne uspijeva naći odgovarajućeg sugovornika (kao uostalom ni fon Miterer u Ani Mariji).

Sudbine likova (osobito konzula) vezane su za zemlje iz kojih dolaze, ali i za zemlju u kojoj se nalaze. Na simboličkoj se razini osobitost takve vrste analogija pokazuje onda kad se u ulozu objekta pojavljuju i glavni i sporedni protagonisti romana, ali i sama zemlja. Ona se, u procesu semioze, antropomorfizira (dobiva različita l i c a) i, jednako kao i drugi likovi, funkcionira kao objekt za kojega se, u svojim političkim intrigama, „otimaju“ velike političke sile.

Način povezivanja pojedinačnog i općeg osobito je dojmljiv u masovnim scenama. One se odvijaju po razmjerno pravilnom, dramskom obrascu: od klimaksa, vrhunca i antiklimaksa. Dovoljno je sjetiti se Davilova dočeka i faza kroz koje se taj doček odvijao. Slične etape moguće je naći u scenama kolektivnog ludila. Trenuci zatvaranja čaršije, prizori mučenja Srba koji kulminiraju scenom obješenog čovjeka koji se *kao lutka na zategnutom koncu* (Andrić 1986: 339) baca, krklja i koluta očima. Sve navedeno neodoljivo podsjeća na prizore ekspresionističkog teatra.

Kazališne elemente lako je prepoznati i u ceremoniji Ali-pašinog prvog priimanja bosanskih uglednika. Događaj je fokaliziran iz perspektive begova i ajana. Oni, u navedenom prizoru sudjeluju kao likovi, ali i kao publika koja cijelu scenu promatra „iznutra“, proživljavajući je u nekoj vrsti transa, kao nazočnost *mađioničarskoj predstavi* (Andrić 1986: 473).

Za razliku od načina uobličavanja kolektivnih scena, ritmički obrasci u prizorima „individualne“ provenijencije zasnivaju se na ponešto drukčijim konceptima. Dramska se napetost često postiže tehnikom u kojoj važnu ulogu ima (kao u filmu) krupni kadar. Dovoljno je sjetiti se prizora kapije koja iz Davilove perspektive izgleda kao *ružna džinovska usta iz kojih bježe i bazdi zadržavaju svega onoga što u ogromnom Konaku živi, raste, troši se, isparava ili boluje* (Andrić 1986: 35).

Krupni kadar usta se (analoški) pojavljuje na još jednom mjestu u romanu. U 21. poglavlju u kojemu pratimo neku vrstu duela između Davne i jeromonaha o očekivanjima i ulozu Rusije. Davna živo razvija svoju ideju. Jeromonah svoje neslaganje verbalno artikulira na prijateljski i obazriv način. Ipak, u suprotnosti s jeromonahovom pomirljivom retorikom pojavljuje se znakovit vizualni detalj koji njegovim riječima pridaje novo značenje: krupni kadar njegovih usta iza kojih se pojavljuju bijeli, pravilni i kurjački zubi.

Krupni kadrovi u romanu TRAVNIČKA HRONIKA najčešće se pojavljuju u situacijama vezenim za Anu Mariju Miterer. Njezini ispadi i reakcije – koje se odvijaju ekstremnim emocionalnim registrima – redovito su popraćeni krupnim kadriranjem. U jednom je prizoru to slika šugavih i hromih pasa na koje ona, dok šeta, nailazi. U drugoj je to scena ogromnih i bosih, kaljavih seljačkih nogu ili Defoseova velika crvena usta koja joj se bez riječi približuju.

Izazovi dramskog koda
ili je li moguće jedinstvo mjesta, vremena i radnje?

Odabir dramskog koda na razini označitelja, kako je već više puta rečeno, ima izravne implikacije na strukturu romana, koji započinje dramskim elementima – prologom i epilogom. Njima Andrić zaokružuju širu, povijesnu, ali i intimnu, dramu glavnih protagonista. U prologu i u epilogu pojavljuje se i jedan od najvažnijih znakova u romanu – *b o s a n s k a t i š i n a*. U njima, ona funkcionira kao neka vrsta demarkacijske oznake kojom se naznačuje početak i kraj predstave. S obzirom na to, kao i na činjenicu da funkcionira kao prazan označitelj, *b o s a n s k a t i š i n a* kao znak djelatna je tijekom cijelog romana i može se reći da dodatno pridonosi njegovoj strukturalnoj koherentnosti.

Trajanje *d r a m e*, TRAVNIČKE HRONIKE, jasno je omeđeno godinama 1806. i 1814. Nešto više od sedam godina kao *v r i j e m e r a d n j e* (ako se ono sagledava u dramskom kodu) može stvarati problem – jer očividno prisutnom *j e d i n s t v u m j e s t a i r a d n j e* (drama se odvija na istom, travničkom prostoru i bavi se istom temom: konzulima u Travniku), kao da nedostaje *j e d i n s t v o v r e m e n a*.

Iluziju *j e d i n s t v a v r e m e n a* Andrić postiže upravo zahvaljujući prologu i epilogu, odnosna scenama koje u njima nalazimo. Naime, na početku, jednako kao i na kraju romana, zatječemo uglednije Travničane kako sjede na *i s t o m m j e s t u* i razgovaraju o *i s t o j t e m i*. Dojam je da se između prve i zadnje scene nije dogodilo ništa, da se vrijeme od 7 godina kondenziralo u jedan jedini trenutak koji traje koliko jedno uobičajeno ispijanje kave.

Kazališna iluzija, postizanje *j e d i n s t v a m j e s t a v r e m e n a i r a d n j e* Andriću je dobro poslužila kao *m a s k a* „kratkog zbivanja“ ispod koje su se komprimirali i sakrili mnogo složeniji umjetnički sadržaji.

Stoga se na kraju postavlja opravdano i logično pitanje: Zašto Andrić odabire dramski kôd dok artikulira navedeni znak? I o čemu zapravo piše u TRAVNIČKOJ HRONICI?

Na, prvoj, denotativnoj razini TRAVNIČKA HRONIKA jest roman o jednom prostoru i o njegovoj povijesti. Na simboličkoj razini to je, moderno koncipirana priča o nerazumijevanju i otuđenosti koji su zajednički svim likovima.

Svi su oni u TRAVNIČKOJ HRONICI stranci – doslovno i simbolički. Doslovno, jer je većina bačena u tuđi svijet. Simbolički, jer im pokušaji komunikacije ostaju neuspješni. Njihova gluma tj. spremnost prihvaćanja (za)dane uloge na javnoj razini predstavlja pokušaj prevladavanja unutarnjih nemira i nalaženje unutarnje ravnoteže.

Sudar, odnosno stalno nesuglasje između javnog i privatnog metonimijska je slika rascijepa između nametnute uloge o b j e k t a i želje da se lik konstituira kao s u b j e k t. Uloga objekta najprimjerenije je mogla biti realizirana upravo preko dramske strukture koja implicira mehanizme redateljve manipulacije tekstem, a onda i sudbinama likova.

Osim likova, kao akter, ali i kao aktant (jer ona funkcionira kao objekt žudnje) u cijeloj se priči pojavljuje i zemlja Bosna. Poput likova koji u njoj žive/glume i bosanska zemlja, kako je već rečeno, ima dva lica: ljetno i zimsko. Kao i likovi koji ne znaju (naći) p u t do drugog čovjeka, čak i do samoga sebe, bez maske, tako je i u Andrićevoj zemlji teško naći valjane p u t o v e.

Likovi se u romanu izražavaju pisanim p u t e m (istaknula, P. M.), izvješćima u kojima je najvažnije ono što se p r e š u ć u j e. Na isti način i zemlju na kojoj likovi žive/glume determinira čudna b o s a n s k a t i š i n a. Stoga nije slučajno da nam Andrić svojim romanom nudi nekoliko mogućnosti interpretacije: jedna na kojoj čitamo likove i njihove sudbine kao znakove, i druga u kojoj je moguće i „čitanje“ zemlje, koja se, opet ne slučajno, uspoređuje s knjigom.

Njihov grad, to je u stvari jedna tesna i duboka raselina koju su naraštaji s vremenom izgradili i obradili, jedan utvrđen prolaz u kom su se ljudi zadržali da žive stalno, prilagođavajući kroz stoleća sebe njemu i njega sebi. Sa obe strane ruše se brda strmo i sastaju pod ostrim uglom u dolini u kojoj jedva ima mesta za tanku reku i drum pored nje. Tako sve liči na napola rasklopljenu knjigu na čijim su stranicama, s jedne i druge strane, kao naslikani, bašte, sokaci, kuće, njive, groblja i džamije (Andrić 1986: 15–16).

Usporedba s knjigom otvara dalje brojne analogije u kontekstu načina komunikacije. U zemlji je u p i s a n a njezina povijest, a zemlja i s p i s u j e i povijest njezinih stanovnika. Na toj i takvoj zemlji, koja podsjeća na k n j i g u, svako od likova ostavlja neki svoj p i s a n i trag, a sve vezuje okvir d r a m - s k i i osmišljene radnje u kojoj se prati napetost na svim razinama.

Odabirući za temu povijesnu priču, smještajući je u prostor svog, travničkog i bosanskog zavičaja Andrić je romanom TRAVNIČKA HRONIKA stvorio tekst izrazito moderne strukture koji, na simboličkoj razini, progovara o dramatičnom osjećaju nepripadanja, otuđenja i samoće. Kao i u ovom, ali i nekim drugim Andrićevim djelima, potraga pojedinca za osloncem, za doslovnim i simboličnim z a v i č a j e m snažan je motivacijski poticaj u ostvarivanju višeslojnog i različitim interpretacijama otvorenog romana kojim je Andrić dostigao svoj

stvaralački vrhunac, potvrdivši se kao književna vrijednost na prostorima bivše Jugoslavije ali i mnogo, mnogo šire.

Literatura

- Andrić 1986: Andrić, Ivo. *Travnička hronika*. Sarajevo: Svjetlost.
- Bogdanović 2003: Bogdanović, Marijan. *Ljetopis kreševskoga samostana*, priredio Ignacije Gavran. Zagreb – Sarajevo: Synopsis.
- Karaulac 1980: Karaulac, Miroslav. *Rani Andrić*. Beograd – Sarajevo: Prosveta – Svjetlost.
- Koljević 1979: Koljević, Svetozar. *Andrićev Vavilon (Dijalog civilizacija u Andrićevom umetničkom svetu)*. In: Isaković, Antonije (ur.). *Zbornik radova o Ivi Andriću*. Beograd: SANU. S. 33–32.
- Konstantinović 1979: Konstantinović, Zoran. *Austrijski konzuli u Travniku (Domišljanja o dva Andrićeva lika)*. In: Isaković, Antonije (ur.). *Zbornik radova o Ivi Andriću*. Beograd: SANU. S. 165–180.
- Kritičari 1981: Milanović Branko (izbor i redakcija). *Kritičari o Ivi Andriću*. Sarajevo: Svjetlost.
- Lešić 2012: *Pripovjedač Ivo Andrić*. In: Zdenko Lešić, Ferida Duraković (uredili). *Ivo Andrić – 50 godina kasnije*. Sarajevo. S. 53–72.
- Nemec 2006: Nmec, Krešimir. *Kulturni identiteti u Travničkoj hronici. Putovi pored znakova*. Zagreb: Naklada Ljevak. S. 258–278.
- Nazečić 1981: Nazečić, Salko. *Mjerilo trajnosti u Andrićevim istorijskim romanima*. In: Milanović Branko (izbor i redakcija). *Kritičari o Ivi Andriću*. Sarajevo: Svjetlost. S. 199–207.
- Peleš 1979: Peleš, Gajo. *Tematski sustav Andrićevih kronika*. In: Isaković, Antonije (ur.). *Zbornik radova o Ivi Andriću*. Beograd: SANU. S. 53–72.
- Šamić 1962: Šamić, Midhat. *Istorijski izvori TRAVNIČKE HRONIKE Ive Andrića i njihova umjetnička transpozicija*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Vučković 1964: Vučković, Radovan. *Velika sinteza (O Ivi Andriću)*. Sarajevo: Svjetlost.
- Zbornik 1979: Isaković, Antonije (ur.). *Zbornik radova o Ivi Andriću*. Beograd: SANU.

Perina Meić (Mostar)

Code of drama in Andrić's novel TRAVNIČKA HRONIKA

This work researches the code of drama in Andrić's novel TRAVNIČKA HRONIKA, and the way it affects the structure of the novel and all its segments (such as characters, narration, composition, the visual and auditive components etc.).

Perina Meić
Filozofski fakultet
Sveučilišta u Mostaru
Odjel za hrvatski jezik i književnost
Matice hrvatske b. b.
88 000 Mostar
BiH
++ 387 63 639 936
perinaxmeic@gmail.com

Светлана Милановић (Београд)

Домен температуре у роману ТРАВНИЧКА ХРОНИКА

У когнитивнолингвистичкој литератури у свету, али и код нас, значајан број радова посвећен је метафорама чији је изворни домен **температура**. Највише је оних радова у којима се домен различитих емоција доводи у везу са различитим поддоменима температуре. Ми ћемо у овом раду показати како је Андрић за потребе приче у роману ТРАВНИЧКА ХРОНИКА користио домен **температуре** да дочара емоције, амбијент, али и друге, различите апстрактне појмове. Показаћемо којим се метафорско-метонимијским модификацијама основно значење лексема из домена **температуре** доводи у везу са другим апстрактним доменима и како се **хладноћа** и **топлота** као два опишљива и физичким искуством проверљива појма појављују као важни саучесници у међуљудским односима у поменутом роману.

1.1. У когнитивнолингвистичкој литератури у свету, али и код нас, немали број радова посвећен је метафорама чији је изворни домен **температура**. Највише је оних радова у којима се у везу са различитим поддоменима температуре доводе различите емоције (Лејкоф/Џонсон 1999; Кевечеш 2005; Драгићевић 2010). Нарајанан (2008) саставља најдетаљнији списак домена са којима се домен температуре, пре свега поддомени хладноће и топлоте, доводе у везу захваљујући механизму метафоре. На том списку налазе се следећи домени: храна, болести, људске особине, емоције, боје и одлике апстрактних процеса. Приметно је да нису сви домени на том списку апстрактни – храна је, на пример, конкретан, материјализован домен, чулно сазнатљив. Такође, није реткост да се преко метафоре доводе у везу и два конкретна домена (Лејкоф/Џонсон 2003; Кевечеш 2010; Кликовац 2004).

Кевечеш као један од честих изворних домена наводи домене хладноће и топлоте, истичући да су то основни домени, засновани на човековом примарном искуству:

Осећамо топлоту и хладноћу као резултат спољашње температуре. Често користимо домен **температуре** како бисмо говорили о свом односу према људима и стварима (Кевечеш 2010: 21).

Овај аутор напомиње да је с доменом температуре тесно повезан домен ватре, јер је човек најпре користио ватру не би ли се угрејао, кувао и прехранио се, али и да би уништио различите ствари (Кевечеш 2010: 21). У тим примарним функцијама ватре крије се, чини се, могућност за више-

струке метафоричке мотивације: снага ватре коришћена је за исхрану, преживљавање, али и за одбрану и уништавање – дакле, и конструктивно и деструктивно.

1.2. Нарајанан је покушао да утврди семантичка обележја идеализованог когнитивног модела за домен температуре. Као елементе идеализованог модела за домен **хладноће** Нарајанан наводи: спорост, скупљање, редукуцију, сабраност, неактивност, пасивност, смањену енергију, мировање, уздржаност итд., док за домен **топлоте** издваја следеће: брзина, ширење, активност, повишена енергија и сл. Ови елементи, можемо приметити, засновани су на термодинамичким законима: тела се на хладноћи скупљају, а на топлоти шире, па је самим тим физички домен (када узмемо у обзир елементе као што су смањивање, скупљање, спорост и сл.) метонимијски повезан са апстрактнијим доменима који се односе на човека и његово деловање (када имамо у виду елементе као што су уздржаност, пасивност и сл.).

1.3. У радовима у којима се истражује домен **температуре** као изворни домен најчешће се полази од три поддомена: тактилне температуре, амбијенталне температуре и температуре субјективне оцене (Планк 2003; Колтјевска-Там 2007; Расулић 2012 и др.). Прва два поддомена заснована су на колективном искуству, док је трећи поддомен заснован на индивидуалној процени, па се та разлика одражава и на њихову граматикализацију у српском језику (о томе детаљније, на примерима из српског и енглеског језика, в. Расулић 2012).

1.4. У процени температурних вредности важну улогу игра скаларност (Расулић 2012). Скаларност или градуелност је принцип на ком су заснована тзв. линеарна лексичка поља, која одликује постепен прелаз неког својства када поредимо један члан с другим (Драгићевић 2010: 238).

2.1. За ово истраживање издвојене су из Андрићевог романа ТРАВНИЧКА ХРОНИКА реченице у којима се јављају лексеме из домена **температуре**. Циљ нам је да покажемо како се **хладноћа** и **топлота** као два опипљива и физичким искуством проверљива појма појављују као важни саучесници у међуљудским односима у поменутом роману, али и којим се метафоричко-метонимијским модификацијама значења лексеме из домена температуре доводе у везу са другим апстрактним доменима. Лексеме које смо узели у обзир су следеће: а) *шојао, шојло, шојлоша, оињен, жар, жариии, јориии, трејати, зајрејати, ирејрејати* и сл. њима мотивисане (домен топлоте) и б) *хладан, хладиии, хладно, хладовии, хлађење, хладнеии, лед, леден, ледиии, замрзнуии, сџуген* и др. од њих изведене (домен хладноће).

2.2. Полазна класификација ослања се на већ поменуто Планкову поделу домена **температуре**.

3.1. Основна значења лексема из домена **температуре** односе се на тактилну температуру. Тактилна температура подразумева сваку додиром проверљиву температуру. Ова значења су конкретна и углавном примарна у речнику. Таква је, рецимо, употреба лексема у следећем пасусу:

*Тешко се њривикавао на ненавикли ниски лежај на њоду, од којеј му се заносила глава, и на мирис вуне у њуним и недавно исџуцаним душецима. Будио се од сџарине њреџрџаних вунених душека и јорџана и џалила силлина исџочњачких јела која се џешко једу и још џеже варе. Усџајао је у џами и џио оиџру сџудену воду, која је резала једњак и болно **хладила** сџомак (26).*

3.2. Амбијентални поддомен укључује лексеме које се односе на температуру затворених и отворених простора, на време и временске прилике и услове и сл. Такву употребу лексема налазимо у следећим примерима:

*Убрзо образи закљонише сасвим сунце и њрође јак и **хладан** џалас веџра (12).*

*У баџиџи џе кафанице [...] Има једно одвојено, **хладовиџо** и мало узвишено месџо (9).*

*Давилова соба је била на уџлу, велика; два џрозора су џледала на реку, а два, са дрвеним демирима, у баџиџу која је била џусџа и **замрзла**, џокривена сланом која се џоџила целоџ дана (24).*

*Било је као кад човек џређе из **џрејејане** собе у џоџиџуно **хладну** (31).*

*Он је у сџвари највише џаџиџо џиџо је одвојен од мора и заџворен у ове **хладне** и дивље џланинске џределе (39).*

*Иако је била **хладна** и влажна јесен, Дефосе је обишао варош и околину (79).*

3.3.1. Температурни поддомен субјективне оцене је најразноврснији у погледу метонимијско-метафоричких проширења, те њему посвећујемо највише пажње у овом раду. Домен хладноће повезује се са језом, страхом, сабласним сликама, смрђу:

Сџудена је за која је џролазила целом џравничком долином казивала је да је за ову џодину дошао крај седењима и разџворима на Соџи (12).

*Давнин бледи, џоџребни лик био му је сџално џред очима, а њеџова неосеџљивостџи и џуџање и начин на који се џоклонио и изаџао, исџо онако мрачан и **хладан** као кад је уџао (60).*

*Још једном је Давна осеџио оно исџо заџреџашћење од џрвоџ дана и болан, **хладан** сџрах у уџроби (61).*

*Од сџомака, боемскоџ сџомака који је био џразан још од јуче, разлило му се у џом џренуџку џо џрудима, џа заџим џо целом џелу неџиџо сџраџно и болно, као **хладна** и џорка џечностџи (70).*

*Кад би мрџиваци моџли да се кређу, они би живима уливали можда више сџраха и изненађења, али мање оноџ **хладноџ** ужаса од коџа се кочи џоџлед (189).*

Одмах је у све и свакоџ уџао онај сџудени слеџи сџрах који се с времена на време сџусџи над Травник и Босну (232).

3.3.2. Домен хладноће се доводи у везу и са сиромаштвом, што није толико честа метафора у нашој култури:

Тако је млади Дефосе ушао у Босну, која је одржала обећање и остварила претпоставку са првој сусрећи, и све ја више обавијала оштром и **хладном** атмосфером убојој живој (102).

3.3.3. Метафоре у којима се домен топлоте доводи у везу са доменом блискости, срдачности и интимности условиле су следећу употребу лексема из домена температуре:

*Дешавало се да је Давил [...] оштрочињао интиман и **шојал** разговор о својим књижевним пољедима и џлановима* (94).

*Поздравити генерала Мармона – говорио је он оним својственим **шојлим** џласом који личи на искреност као једна кајља воде на друју* (169).

*Дочекао ја је **шојло*** (242).

3.3.4. Заинтересованост се често доводи у везу са доменом топлоте, па тако Андрић ту метафору користи у следећем примеру:

*Лично није био нарочито **запрејан** за реформе* (188).

3.3.5. С друге стране, домен хладноће Андрић користи када показује уздржаност и резервисаност међу јунацима или њихов однос према ствари-ма и окружењу:

*Разговори с њим су били крајки, учтиво **хладни** и службени* (238).

*Хиниов је ситајао и даље у средњем дворишту Конака као **хладан**, сјајан и нејриличан џоклон* (239).

3.3.6. Домен хладноће учествује у концептуализацији бола и патње и уопште изостанка емоција:

*У ваздуху се већ осећала **сшугена** џајња без речи и видљива разлоја* (98).

*Пријем код везира био је, џо Давниним сазнањима, нешто краћи и **хладнији** него код француској конзула* (108).

3.3.7. Недостатак или изостанак емоција се концептуализује као хладњење, а занос и страст припадају домену топлоте:

*Давил је осећао како се и он, у себи, џошјајно изневерава своје заносу и џолајано шјуђи од њеја. Ошката се џо дешава у њему? Кад је џочело и докле је дошло џо унушарње **хладњење*** (73).

*Та сшраси ја није никад најушшала и џа џубав није никад **хладнела*** (261).

3.3.8. Неактивност, уздржаност, па чак и блокираност као елементи идеализованог когнитивног модела повезују домен хладноће и домен џудских поступака и карактера у следећим примерима:

*Само Мордо ошјаје на свом месшју, нејомичан, **хладан** и џушљив* (257).

*У свему шшју је џочинјала да ради или мисли кочила је и **ледила** већ на самом џочешку џомисао „да џо џостшју“* (123).

3.3.9. Пијанство и опијености углавном кореспондирају с доменом топлоте:

*Од џенушавој вина сви су се џомало **запрејали*** (46).

3.3.10. Андрић неретко спаја домене топлоте и хладноће употребом лексема из оба домена не би ли градио контрастивну слику. Тај контраст се не ствара само на опозицији топло: хладно већ и на опозицији конкретно (оћњене очи, хладан младић): апстрактно (хладан њољед, чулан младић):

Када се нашао њред њим мршавим човеком, мученички бледој лица и оћњених очију а хладна њољеда, кад је чуо његове смеле речи, умне и њољле у исти мах, [...] Давилу је изљедало да свих колебања и недоумица несћјаје, да све у свећу њосћјаје измирено и јасно, сви циљеве достћижни а сви наћори достћојни и уна- њред блајословени (72).

Али њред њим је, као сћална ојомена, сћјајао њај младић ошћра њољеда, хладан и чулан, лак и њун самосвесћи (77).

Из хладној и њојмичној лица жариле су његове неодољиве очи и једва њримешћно ѡдрхћавале њанке уснице (196).

3.3.11. У српском језику, честа је метафоричка мотивација значења колокација са деловима тела. Велика је и колокабилност лексема из конкретних домена температуре и људског тела, али и њихова фреквентност, о чему сведоче бројни фразеологизми (*радићи нешћо хладне ѡлаве, охладичи ѡлаву, радићи нешћо усичане ѡлаве* и сл.). Изрази које Андрић употребљава метонимијски су мотивисани, јер су засновани на човековом телесном искуству, а означавају различите апстрактне процесе и појмове:

По некој фаћалној и неодољивој ѡћреби, ѡа жена хладној шела и усичане ѡлаве одушевљавала се с времена на време за младе ѡуде (118).

3.3.12. Културолошки модел по коме грешне душе горе у паклу, условно је метафорична проширења у следећем примеру:

Моја ће гуша за ово ѡорићи, а не ѡвоја (81).

Слика ѡавола у паклу дочарана је и кроз лик Бакија. Андрић ниједног момента не помиње ни ѡавола ни пакао, али чини се да овај културни концепт утиче на разраду Бакијевог сна:

Један од његових снова био је сан о ѡојлоћи. Машћао је о једној собици која је била малена и без намешћјаја, али би се ѡрејала са свих сћрана невидљивим оћњем, увек једнаким и ѡосћојаним, а која би ѡри ѡоме осћјајала свећла, чисћа и ѡуна свежеј ваздуха. Нека врсћа храма самом себи, за ѡрејаној ѡроба, али из која би човек моћао моћно и сћално да ућиче на свећи и да чини и себи задовољсћво и друћима зло (198).

4. У овом раду анализирали смо употребу лексема из домена **температуре**. У оквиру поддомена амбијенталне и тактилне температуре, употреба ових лексема је конкретна, тако да је тежиште рада било на температури субјективне оцене. Поддомен температуре субјективне оцене показује разноврсност у погледу метафоричких и метонимијских употреба лексема чије се значење распршује на различите апстрактне домене. Андрић је, у роману Травничка хроника, користио лексеме из домена температуре како би дочарао међуљудске односе, карактере, понашање и емоције међу јуна-

цима, чак и њихове тежње и снове. Опозиција топло: хладно у поменутом роману служи за надградњу Андрићевог приказивања мимоилажења међу људима, расцепљености и раздвојености у карактеру и темпераменту. Топло и хладно представљају два крајња пола између којих Андрић плете људску судбину, између емоција и разума, љубави и страсти, с једне стране, и дистанцираности, рационалности и резервисаности с друге.

Извор

Андрић 1981: Андрић, Иво. *Травничка хроника*. Сабрана дела Иве Андрића, Књига друга. Београд.

Литература

- Драгићевић 2010: Драгићевић, Рајна. *Лексиколоџија српског језика*. Београд.
- Кевечеш 2005: Koevesces, Zoltan. *Metaphors in Culture: Universality and Variation*. Cambridge University Press.
- Кевечеш 2010: Koevesces, Zoltan. *Metaphor – A Practical Introduction*. Oxford University Press.
- Кликовац 2004: Кликовац, Душка. *Метафоре у мишљењу и језику*. Београд.
- Кликовац 2006: Кликовац, Душка. *Семантика ђреглоја. Студија из когнитивне лингвистике*. Београд.
- Коптјевскаја-Там 2007: Koptjevskaja-Tamm, M. *Guidelines for collecting linguistic expressions for the temperature concepts* (Version 1). <http://www.ling.su.se/staff/tamm/Tempquest.pdf>. Стање: 21. 11. 2013.
- Лејкоф 1987: Lakoff, J. *Woman, Fire, and Dangerous Things, What Categories Reveal about the Mind*. Chicago.
- Лејкоф/Џонсон 1999: Lakoff, J.; Johnson, M. *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.
- Лејкоф/Џонсон 2003: Lakoff, J.; Johnson, M. *Metaphors We Live By*. Chicago.
- Нарајанан 2008: Narayanan, S. The thermal qualities of substance: a cross-cultural account. In: *Proceedings of the International Conference on Cognitive Science* (CogSci 2008). Chicago. Preprint: <http://www.icsi.berkeley.edu/~snarayan/cogsci.pdf>. Стање: 21. 11. 2013.
- Планк 2003: Plank, F. *Temperature talk: The basics*. Paper presented at the *Workshop on Lexical Typology* at the ALT Conference in Cagliari, Septem-

ber 2003. http://ling.uni-konstanz.de/pages/home/plank/for_download/papers/9_FP_TemperatureBasics_2003.pdf. Стање: 21. 11. 2013.

Расулић 2012: Расулић, Катарина. *What's hot and what's not in English and Serbian: A contrastive view on the polysemy of temperature adjectives* (у štampi).

Svetlana Milanović (Belgrade)

About the domain of temperature in TRAVNICKA HRONIKA

In both international and Serbian cognitive linguistics research/literature, a significant number of papers are dedicated to the metaphors whose source domain is **temperature**. Most of those works associate the domain of different types of emotions with various subdomains of temperature. In this paper we will show how Andric used, for the purpose of the story in his novel TRAVNICKA HRONIKA, the domain of **temperature** to portray emotions, environment as well as other abstract concepts. We will also show which metaphorical-metonymical modifications were used to associate the basic meaning of lexemes belonging to the domain of **temperature** with other abstract domains and how **cold** and **heat**, two tangible concepts, verifiable by physical experience, emerge as important accomplices in human relations in the above-mentioned novel.

Svetlana Milanović
Institut za srpski jezik SANU
Đure Jakšića 9
11 000 Beograd
s.slijepcevic@gmail.com

Снежана Милојевић (Прокупље)

Госпођа фон Митерер као парадигма затварања чаршије у ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ

Иво Андрић се у роману Травничка хроника бави ирационалним и хистеријом на плану појединца, али и на плану читаве заједнице. Такво стање не захвата само јунаке пореклом дефинисане Босном и њеним суровим правилима, већ и странце који ту долазе послом и остају да живе неко време. На тај начин указује да на тлу којим се бави у овом роману контемплативно, нарцисоидно, претерано и у истини неутемељено неретко преузима превагу над здравим разумом. Једино што је извесно јесте да ће и то једном проћи, као и свако зло пре њега.

Слагати варку на варку

На самом почетку романа, који доноси суморну атмосферу травничке котлине пуне зиме и мрака, сусрећемо се са, како свезнајући приповедач каже, кључном особином Травничана – нарцисоидношћу: сви становници Травника имају јасно усађени осећај да су они другачији (самим тим и бољи) од свих осталих. Потврду својих, ни на чему заснованих али снажних осећања, проналазили су свуда око себе, па и у елементима из природе: код њих је, иронично потцртава наратор, сунце касније излазило и раније залазило, али нигде није тако сијало као над њиховим градом¹.

Такав је њихов отпор према свему новом – јасан и никада се не доводи у питање: *Нико нама никад није у наше њослове завиривао* (Андрић 1976: 10). Условљен наведеним прерогативима, конзулима је долазак у Травник био особита траума, посебно наглашена понашањем оних чланова друштва који живе ван јавних токова, иза затворених прозора и у двориштима са високом оградом:

¹ *Њихова тордост нема ничеј заједничкој са наивном наменошћу обојаћених сељака и ситних касабалија који се, задовољни сами собом, видно љрсе и љасно хвале. Њихова тордост је, најтоштив, сва унутрашња; више једно тешко наслеђе и мучна обавеза љрема себи, љрема својој љпородици и вароши, уђраво љрема високој, тордој и недостижној љпредстјави коју они имају о себи самима и о својој вароши* (Андрић 1976: 15).

Тако су се редом ошварале кайије и подизали мушејци и за шренућак по маља-ла лица јуна мржње и фанатичној заноса. Забуљене жене су љувале и врачале, а дечаки изоварали јсовке, праћене бесшидним покрећима и недвосмисленим прејњама, љескајући се по сиражњици или показујући руком како се реже јркљан (Андрић 1976: 30).

Први сусрет са новим конзулским послом и градом где су га тако грубо дочекали у Жану Давилу, француском намештенику, створио је осећај стрепње и несигурности који се продубљивао сваким сегментом новог живота², а онда је та мултиплицирана језовитост прерасла у један велики страшан звуковни елемент који је имао своје фазе, а почињао је раном зором стравичним звуковима зурли и бубњева у време бајрама³. Ништа питомија није била ни травничка тишина, чак и за Дефосеа, његовог младог и не тако сензитивног колегу, она је била смрт, само у другом облику *смрти која ошавља човеку животи, као љушишуру, а огузима му моћност да живи* (Андрић 1976: 156).

Давилу је травничка стварност убрзо постала јасна, те је као човек са искуством знао да се нашао у средини у којој га неминовно чекају бриге и тешкоће, а таква перцепција сопствене ситуације навела га је на ирационалност као решење: будући да је убрзо под дејством средине постао осетљив, колебљив, спор, неповерљив и склон меланхолији, посветио се осамљеничком писању стихова, што свему додаје трагичну ноту, јер он таленат за писање није имао.

Настаје парадоксална ситуација: да би се помирио са самоћом, коју је у Травнику интензивније осећао него било где другде, Давил пише свој еп који га је још више одвојио од људи и стварности, а врхунац нонсенса јесте чињеница да до такве ситуације долази из његове потпуно ирационалне претпоставке да се у поетском стварању може наћи утеха или награда за зла којима нас живот терети и окружује.

Посебно је суптилно преиспитивање понашања праве породичне жене – госпође Давил која ступа на сцену као *шрезвена и окрејна жена снажне воље и неуморној шела* (Андрић 1976: 63) детерминисана кућом и својима. Она је у свему умерена, на пример, религиозна без колебања али и без bigotизма, а таква присебност не нестаје ни када се следом историјских збивања положај њене породице мења из темља.

Врхунска иронија у градњи овог лика дата је баш у том кључном тренутку за њену породицу (када због смене власти у Француској напуштају

² Тешко му је било да се навикне на нови ниски лежај, на мирис вуне у новим душецима или спарину изазвану таквим покривкама; стомак су му мучила јака источњачка јела, а вода је била превише хладна.

³ *Њихово љевање личи више на љасје завијање него на љесму* (Андрић 1976: 152).

Травник): она тада осећа велики бол и тугу усмерену на терасу са цвећем и башту са лејама поврћа. Те потпуно реалне и опипљиве ствари су биле њен еп *Александрида* којима се бранила од наметнутог јој живота. Разлика је у томе што је њу поглед на беле зумбуле („Царског младожењу“ и „Свадбену радост“) или већ процвао слатки грашак, испуњавао миром и задовољством, док је њеног мужа у песничком подвизавању мучила чињеница да *његова поезија редовно занемли од близине сиварних доњаја* (Андрић 1976: 510).

Парадоксална је и слабост аустријског конзула фон Митерера која је наизглед у супротности са читавим његовим бићем, управо зато што је смештена у ум и тело најрезвеније конципираног карактера у роману. Иако је одлично познавао своју жену, био свестан њених слабости и непримерености у понашању, за њега је сваки траг њеног постојања представљао нешто отмено и узвишено. То снажно ирационално осећање ширило се баш на све, и на мртве ствари које су јој припадале – перципирао их је као нешто достојно обожавања и вредно сваке жртве.

Из тога произлази и његов највећи страх – који се будио и при самој помисли да би га вољена жена, иако неретко пуна гнушања према идеји физичког контакта са сопственим мужем, могла напустити на било који од могућих начина – да нешто учини себи и тако нестане са овога света, или га једноставно напусти. Оштрица сатире фантазије фон Митерера се крије у синтагми *чаробна жена*, која би своју предисторију могла имати у чињеницама да је реч о свакако неукротивој жени пуној неразумљивог беса. На тај начин она у микросвету фон Митерера постаје митско биће – пола жена, пола чудовиште коме се мора служити без поговора.

За разлику од оних који су утемљени на погрешним и нереалним претпоставкама, Андрић прича и о јунацима којима без околишања приписује маничност као особину (недостатак). Један од њих је Никола Рота који је својим држањем и понашањем типична карикатура поремећене личности (физички јако непријатног изгледа), међутим, сагледавање њега и његовог понашања, у средини чији је начин живота и веровања – заблуда, поприма очекивано надреалне елементе, што се читава у разним детаљима као што је непроверена претпоставка да зна чак десет језика.

Пародирање вредновања људи на најнеобичнији, условно речено – травнички начин, Андрић је сјајно илустровао наводећи као највећу Ротину способност то да својом безобзирношћу и трагикомичном позом ниског човека, квазимоде наглашене грбе, сваког саговорника, без обзира на физиономију или моћ коју има, ућутка са пар баналних израза. Дакле, његова величина у времену и простору приповедања је у томе што успева да буде безобзирнији од свих безобзирних.

После невероватног животног успона – од сина сиромашног обућара до угледног службеника и свим оним невољама које би човек наказа могао да има у тежњи за лепом женом, излаз проналази у мноштву ситних манија и канцеларијске педантерије. Његова највећа страст је била штедња, што је, у ствари, била појавна манифестација нереалног страха од сиромаштва и још ужасније рационализације сопственог живота – да је све било узалуд и да се од свога порекла и детињства не може побећи.

Незаситост у штедњи је и манија везировог службеника Бакија, званог Каки, који је такође описан као духовна и телесна наказа *чудовишна машина за рачунање*, непрестано уроњен у маштање о топлоти. Он није био само саможиви особењак већ и клеветник и доушник, који је многим људима не само загорчао живот, већ их и *расшавио с љавом*.

Разлог што је расипни везир, налик на раскошно птичије страшило (по Давилу), који је у својој кући „држао“ разне чудеке, па ју је Давна називао музејем чудовишта, имао и оваквог службеника је метафизичке природе, равне сујеверју. Наиме, *не ћризнајући што ни сам себи, везир, који је иначе волео само мирне и блајорodne људе, држао је и ћрпео овој љавој особењакка љоред себе љо неком свом сујеверном наћону, као неку амајлију која ћривлачи на себе сву мржњу и све зло, изблица и издалека* (Андрић 1976: 197).

Фазе хистерије на индивидуалном плану

Централна личност таквих занесених осећања и стања свести удаљених од реалности, јесте жена аустријског конзула Ана Марија фон Митерер, којој се на самом почетку приписују две особине: **патила** је од сувишка фантазије и од незајажљиве потребе за одушевљењем. Њене уобичајене испаде приповедач описује кроз јасне развојне фазе чија су слика у малом хистерични напади упућени мужу, окривљеном да није успео да им обезбеди достојанственији живот, већ их је, како је она узвикивала у тренуцима очаја, довео у Азију.

Све започиње звуком – ситним и оштрим корацима; затим улази у мужевљево собу као фурија и док он стоји у ставу мирно, почиње олуја коју Андрић карикатурално приказује:

Жена је букнула. Широки рукави белој љењоара севали су кроз собу, да се љламен на свећама љовијао час на једну, час на друћу сћрану [...] Праменови косе искакали су иза љовеза и савијали се на челу као наелектћирисани (Андрић 1976: 162).

Када бес прође и госпођа конзуловица изгуби израз разјарене Горгоне, њен муж зна да је настао тренутак када може да размени ситне нежности с њом, одведе је до кревета и ушупска као дете.

Чак и када се Ана Марија одлучивала за одређене поступке и радње, не би ли удовољила мужу – пример за то је посета франјевачким манасти-

рима са којима је аустријски конзулат требало да успостави што блискије односе, њена природа склона претеривању, претварала је формалну комуникацију у изливе наднаравне ревности, овде конкретно даривања католичких цркава и капела у околини Травника. Надреална је и инвентивност овог карактера који јој је помагао да и у најнепријемљивијим ситуацијама за такве ствари, пронађе свог витеза с којим ће делити неплотску љубав, попут случаја са младим, неугледним искушеником.

Најчешће су то биле пролазне љубави које су почињале опчињеношћу млађим мушкарцем, а очараност одабраним објектом је произлазила из само њој видљивог скенирања мушкарчеве душе (у њеној конструкцији сродне), да би се све претворило у очај и неподношљиву тугу због младићеве страсти упућене њеном телу, а не души. Њена манија, јача од ње саме, манифестовала се у понављању истог модела понашања, који је увек, без изузетка, доводио до разочарања и меланхолије.

Сјајно литерарно поигравање њеним фантазијама је слика сусрета са Дефосеом, младим канцеларом француског конзулата, у хтонском месту чаробне собе за музику. Увек када говори о љубавним заносима Ане Марије, Андрић свесно користи реченице достојне једног херц романа, нпр.: *За младића је цео свей закљанала једна оџромна харфа и он је засјао уљуљкан моћном и ојојном и џром усџрејџалих чула* (Андрић 1976: 289). Ова реченица је само врхунац љубавног цвркутања које се, пародије ради, одвијало преко жица позлаћене харфе.

Нижући реченицу за реченицом, стилем срцепарајућих конструкта, Андрић нас заправо припрема за врхунац који је, иако најављен и очекиван, истовремено слика пишчеве инвенције јер се овај дијалог заводнице Ане Марије и њеног потенцијалног љубавника претвара у својеврсну деконструкцију жанра љубавног романа. У том духу је и реконтекстуализација добро познатог феномена забрањене љубави који је овде трансформиран у пародичну синтагму дипломатски непожељне везе⁴. У том духу ироније и игре, дан после којег ће се њен занос преиначити у згађеност над светом и над самом собом, и потребу да мучи мужа или било ког другог – почиње као дивно сунчано јутро.

⁴ Дефосеова мушка иницијатива која је требало да се заврши интимом, приказана је као напад великих црвених уста која су јој се приближавала, док је она бледела, бранила се и, на крају, одбранивши се од потенцијалног витеза трансформисаног у троглаву аждају, клонула. На крају ове епизоде, као у правом пастишу, сви су постали срећни – и њен муж, и француски конзул, јер су спашени дипломатског инцидента. Што се саме Ане Марије тиче, Дефосе је смештен у *некројолу њених оџалих разочарања* (Андрић 1976: 347), а она се вратила својој давнашњој страсти – љубави према животињама.

Даљи след њених фасцинација и разочарања, о којима у овом раду неће бити речи, прекинут је појавом новог аустријског конзула фон Паулића, резистентног на њену пренаглашену чежњу за хармонијом душа, те га је испрва називала именом савршено лепог младића, љубавника римског императора Хадријана, чиме је чињницу да је имун на чари једне бечке даме рационализовала Паулићевим потенцијалним хомосексуализмом. Убрзо је у контакту са овим натпросечним ђаком и савршеним службеником аустријског царства, закључила да је он заправо глечер, биће без емоција које заслужују казну (игноранцију коју Паулић и не региструје, те казна прераста у своју карикатуру) и презир увређене жене која са сузама у очима заувек напушта Травник.

Индикативно је да је писац, у палети мушкараца љубавника римских деспота који су негујући култ тела и сексуалности, поред жена волели и мушкарце, поред љубавница имали и љубавнике, одабрао баш Антиноја. Очито разлог се може пронаћи у томе зато што је Антиној садржао у својој биографији и онај есенцијални податак, достојан очекивања госпође фон Митерер: он је био спреман на жртву⁵. Та верзија о ритуалном самоубиству Антиноја је негована јер је одговарала дневној политици тадашњег Рима⁶, па је и касније обожавање ванредно лепог младића, чији се лик може пронаћи чак и у форми статуете египатског бога Озириса, у ствари, било величање самог императора Хадријана.

Овај детаљ из репертоара хировите Ане Марије и њених коментара достојних образоване даме из Беча, уводи нас у тему колективног лудила, где ће страхотни детаљи, настали из врло баналних повода заблуделе гомиле бити рационализовани на начин сличан оном из Хадријановог времена – дневно политичким потребама. Иако их деле векови – повезује их темељ на коме су засновани – апсолутистичка владавина у којој, да се изразимо терминима времена приповедања Травничке Хронике, тј. времена османлијског царства: *Победничково име је као ружа* (Андрић 1976: 480).

⁵ Антиној, ероменос (младић који је био у вези са старијим мушкарцем), жртвовао се за добробит свог господара дављењем у Нилу, јер је неки астролог од ауторитета пророковао да ће Хадријан имати дуг и успешан живот уколико он буде умро.

⁶ Аутор овог рада је био у прилици да у Ватикану, у чијем се дворишту музеја налази једна од две оригиналне статуете Антиноја, такозвана Белведерска, буде сведок озбиљног третирања верзије да је реч о самоубиству, јер младић више није могао да издржи живот који му је, противно његовој природи био наметнут, те је цела помпа око његовог имена, у ствари, било заташкавање сексуалног злостављања коме је био изложен од стране неприкосновеног владара.

Колективно лудило

Оно што суштински повезује излете госпође конзуловице и распојасаних варошана јесте, осим ирационалности, бесмислености и потпуног одсуства мере, и то да и колективни губитак разума, у свету романа познатији као затварање чаршије, има своје уобичајене фазе:

1. Скупљање и преносење вести без закључивања или исказивања личног става.

2. Чују се псовке, сви знају на шта се односе, али нико не маркира узрок таквом расположењу.

3. **То** се лагано претвара у мишљење свих мештана, које је толико **тврдо** да се о томе више и не мора говорити.

Претходне фазе су емотивна припрема и указују да је паланка спремна и чека да се деси нешто што се заснива истовремено и на традицији (такве јалове и неплодотворне побуне без јасних резултата и сурових споредних појава су нешто што као да одувек постоји) и на нагону. Попут брзих корака г-ђе фон Митерер, све почиње звуком који персонификује тренутак када све радње одједном бивају затворене, а ти љубазни продавци се трансформишу у некаква другачија бића. Вође, наизглед неартикулисане побуне, минорни су и дотад непримећени људи који се, кад побуна прође за неколико дана, поново повуку у своју сенку. **То** траје док се нешто не разбије, запали, падне људска крв или док се само по себи не истутњи и не спласне само од себе.

Поводи за сваку нову експлозију, иначе затвореног света, били споредни и небитни, а најбизарнији пример такве врсте генерисања беса у касаби је брига над љубавним троуглом. Умешала се чаршија са својим тврдим мишљењем: *Сви су сматрали за дужности да постоји једном чеснијом муслиману у одбрани од сиранаца и њихових слују* (Андрић 1976: 177). Конкретно, кадијино одбијање да интервенише поводом брачних размирица било је непосредни повод да се затвори чаршија и настане застрашујућа пометња.

У тишини, која је настала одмах после тога, одјекнули су рејски џуџи и дивља дозивања [...] Вићлали су тољама и махали рукама, највише се викало прошив кадије који је венчао Бекри-Мусџафину жену [...] Један пошћуно нејознај човек дућих бркова викао је гласно да је збој таквих дошло време да љравоверни не смеју главе да дићу и да им деца ладују; љдио је крујним речима омраженој Мехмеда, који служи хафира и једе крмећину, и доказивао да ја љреба одмах ухайсићи и мейнући у иште букајије са кадијом, који љравим Турцима оћима жене и венчава их с друћима, за љаре, и који у сћвари и није кадија нећ мураћив, љори од свакој љоћа (Андрић 1976: 178–179).

Младозења је спасен сигурне смрти, жена је враћена фамилији, на оштећеног мужа сви су одједном заборавили, а неговање и гајење идеје бескомпромисних, беспризорних и бесмислених побуна у хронотопу приче и

даље је настављено сваким пијачним даном. Најизразитији пример таквих настојања је сцена у којој Ибрахим ага, непоколебљив у тачном мерењу као изразу своје части и поштења, пребија сељака хришћанина само зато што је овај своје држалице, које је донео да прода, наслонио на оронули зид запуштеног гробља и старинске џамије уз речи: *Зар је за тебе џамијски зид, крмак крмски, да на њега ђислањаш своје ђојане држалице* (Андрић 1976: 82). Исту функцију у роману има такозвани Луди Швабо, заостао мушкарац непознатог порекла, коме је муслимански свет пазарним даном давао нешто више пића, а он је заузврат тољагом растеривао хришћанске сељаке.

У више наврата Андрић помиње да су православни хришћани у Босни увек гоњени када су се у Србији дешавали устанци, али праву страхотну слику која превазилази сва очекивања конзула искусних у службовању у Османлијском царству, која им је одузимала сваку наду да ће у тим крајевима пронаћи бар зрачак човечности, који би *џрајао дуже неџо шџо живи једна суза или џрајао више од џрајања једној осмејка или ђојлега* (Андрић 1976: 227), јесте сцена у везировим одајама.

Оба конзула, затечена брзином и хитношћу састанка, затекла су везира у пози која је осликавала изузетну важност онога што следи. После приче по којој су турске трупе наводно уништиле највећи, најјачи и најбоље опремљени српски одред преко Дрине, дошло је до кулминације: на сред собе растрте су асуре и унете бројне сепетке пуне нечега: *на асурсу ђочеше да сџају одсечене људске уши и носеве у знајној множини, неојисиву масу убојој и људској меса, усолјену и ђоцрнелу од усирене крви* (Андрић 1976: 228).

Истина није била ни налик везировој причи: то је био **обичан** покољ (дакле који се много пута по својим неписаним правилима и поведима десио и био несанкционисан), извршен од стране турске војске и њихове **доколице**, над православним светом код Зворника, током неке црквене свечаности. А онда су се високи чиновници великога царства потрудили да то преобразе у јунаштво и морање, борбу за праведне циљеве и наднаравни успех над великим и снажним непријатељем. Тако су претакањем срамотне истине у невероватну причу, која прати свесно ментално наметнуте предрасуде свога света, од кољача и бахатих простих људи направили јунаке, по цену живота негујући ту апстрактну, у званичној причи ауторитета засновану константу.

Ова ужасна хистерија, која наизглед нимало не личи на безазлене радње Ане Марије фон Митерер, произлази из порива сличних онима који покрећу Ану Марију на понављање сличних ситуација – а то су досада и бес који постоји у доконој жени, како декларативно тврди приповедач фингирајући модел народних изрека, али и, како примерима доказује, у збуњеној војсци или читавој вароши која упада у своја ирационална стања као у какав транс, који траје као хипноза и стишава се наједном.

Прича о затварању чаршије се понавља на пролеће (када је Сулејман-паша поново кренуо на Србију), уз нараторово објашњење да је, у ствари, реч о наставку оне претходне хистерије литерарно сведене на слику ужаса приређену на пријему код Ибрахим-паше. На тај начин се наглашава дво-струки темпорални карактер таквих стања – истовремено се чини да се нереди дешавају изненада, без икаквог реда и озбиљног повода, али и да видљиви престанак неконтролисаног излива болесне разузданости јесте само тренутно затишје које ће свој крешендо сигурно ускоро опет доживети.

Бес руље током пролећних немира, опет је био уперен против Срба који су убрзо похватани у разним крајевима Босне и доведени у Травник под сумњом да сарађују са српским устаницима у Србији. Даноноћно су привођени, појединачно или у гомилама, међу њима је било и грађана и попова, али највише је било сељака. *Као у крајер расиљеној вулкана они су ових дана убацивани у узбуњену травничку чаршију, која им је била крвник без ишчића и суда* (Анрић 1976: 323).

Сцена дављења два крупна Србина који су личили као да су браћа, детаљно описана, равна је оној из романа На Дрини ћуприја, када професионалци исте националности лагано и хладнокрвно набијају Радисава на колац. Невероватно је дирљив опис достојанственог и смиреног држања затвореника, јер се нису опирали несрећи која их је задесила, као и опис гримасе на њиховим лицима: ту се могла видети брига, само брига, ни бол, ни страх, ни паника, чиме писац на посебан начин наглашава бесмисленост свега што се дешава. Начин њиховог погубљења је био другачији од уобичајеног вешања: *Двојица Цићана су својој жртваи обавили уже око врата, али је нису вешали, нешто измакли се, и сваки је почео да вуче и зашече свој крај ужешта.*

Стравична мучења стихијски привођених Срба прекида најбизарнији случај у роману – постхумно турчење травничког доктора Марија Колоње. Хиперсензитивни слабашни чудак, пун разних знања о овоме свету, па и религијама у њему, усудио се да се супротстави гомили разјарених варошана и усудио се, да их назове разбојницима, али и **потурицама**, дефинишући тако њихову израженију потребу да на сваки начин искажу припадност колективу муслиманске заједнице у Босни.

Под велом чудних ноћних дешавања, до јутра је Колоња био мртав и сахрањен по ритуалима муслиманске вере, а међу разјареним нападачима било је пуно оних који су тврдили да је он чак три пута поновио да је спреман да прими ислам. Та чудна сахрана је означила крај овог чаршијског лудила. Све кораке у расветљавању његове необичне смрти и сахране презео је на себе Сулејман-паша, а он је, сродно рационализацији одсечених ушију и носева, пронашао решење у свом неприкосновеном ауторитету снажно наслоњеном на страх поданика и свих оних који су у то време боравили на територији којом је владао – забранио је даље истраживање случаја.

Али то није био крај његовој сили и моћи, тражио је и од конзула да потврде његову причу, наводећи квазидобронамерне разлоге за такву одлуку:

*Нити ја моћу сада пронаћи и похваљати оне скићнице и будале што су хитјеле да шуркују и суде по Травнику – завршио је Сулејман-паша – нити ви можете поћи и испитати оног појојника што је лео у шурско гробље. Ко ће по испитати? Неће да ми по оставимо и да гледамо за другим паметнијим пословима. [...] **За по ћу наредити да се смрћ овога хећима испита и објасни, да се види да нема ни до кога кривице, па да се по најше и добро утврди.** А ви ћете по послити вашим старјешинама, да не буде никакве сумње ни поговора ни код вас ни код нас (Андрић 1976: 178–179).*

Текст заснован на дискурсу моћи који подржава постмодернистичку тезу да је све текст и да је све фикција, тј. да је и историја фикција, а проза која се њоме бави – метафикција, нас као претходна спекулација о Хадријановом љубавнику враћа не само ономе што сви одавно знамо – да у документима једног доба, као и у прозним текстовима који их литерарно приказују, не треба тражити истинску истину, већ много више од тога: овде конкретно – слику поремећених емоција, страхова и хистерија смештених у одређени исечак историје који је окосница приче и причања.

Нарцистички поремећаји унутар романа и поредак Реалног

У настојању да се на најпримеренији начин аналитички приступи маничним аномалијама приказаним у досадашњем тексту, где реч *манија* треба схватити у њеном најопштијем смислу – као било које абнормално понашање, али и у оном посебном по коме је то „поремећај који се састоји у обузетошћу и неконтролисаним и неодољивим импулсом ка извесној врсти друштвено забрањеног понашања“ (Требјешанин 2004: 260), стижемо до саме сржи човековог постојања, до жеље:

Човек је, према психоанализи, биће неостварених жеља и инфантилних чежњи. Појединац, не само да је осуђен на неуспех у реализацији својих најснажнијих жеља, већ не сме свесно ни да зна за њихово постојање, па чак ни да остворено сања њихово испуњење. Програм принципа задовољства је у сукобу са целим светом (Требјешанин 2004: 549).

Поменути изливи незадовољства и њихово циклично понављање инсистирају на акцентовању феномена присилног понављања, који је у Фројдовој теорији нагона један од основних принципа психичког живота, независан од принципа задовољства (који се увек учини примарним): „То је аутоматска, спонтана и присилна тежња за враћањем на раније стање, без обзира на то да ли је оно било пријатно, болно или неутрално“ (Требјешанин 2004: 374).

У експликацији оваквих теза причу можемо започети сликом света дефинисаном сасвим другим углом посматрања, пратећи коментаре свезна-

јућег приповедача у вези са понашањем и емоцијама обичног света суоченог са страхотним сликама које су се дешавале пред њиховим очима током такозваног затварања чаршије.

Већ је поменуто давлeње два наочита Србина који су личили као браћа и имали израз бриге на лицу. Руља је на прве покрете оног који је мучен (*човек је почео да кркла и колача очима, да се баца ноћама, да се увија у куковима и клаши као лутка на зашећућом концу*) (Андрић 1976: 324) реаговала одушевљено и радосно, узвицима, смехом и сл. Тек када су покрети постали неиздрживо страшни, почели су да се окрећу и узмичу. Разлоге таквог понашања приповедач објашњава на следећи начин:

Несумњиво, они су желели да виде нешто необично, ни сами нису тачно знали шта, и да ипак нађу олакшање за себе и за своје неодређено, али дубоко и оштри осећање незадовољства. Они су хтели и одавно желели да се нагледају израженој и кажњеној непријатности. Али ово што се одједном створило пред њима било је бол и мучење за њих саме. Зато је свети, изненађен и упулашен стигао одједном да одврати главу и да се склања [...], ужаснувши близином неочекиваних мука, окрешали су леђа тубилишту и очајним најором настјојали да се пробрину и побегну (Андрић 1976: 325).

У вези са жељом читавог колектива намећу се још два психоаналитичка корелатива: пре свега, то је такозвани нарцизам малих разлика, појава пренаглашавања психолошких и културних разлика између два, по свему слична народа или као што је овде случај – две суседне локалне заједнице. Као што Фројд упозорава, овај социјално-психолошки феномен може изнедрити трагичне последице, а психолошка основа ове нетрпељивости сличних заједница је њихов групни нарцизам, који све што одступа од властитих тенденција сматра девијантним и неприродним.

Када је у питању други очигледни елемент, у вези са дивљачким, неприродним и суровим понашањем мештана Травника током тих дана без памети, јесте њихова надљудска потреба да припадају колективу. Такво настојање произлази из, према Фрому, природне човекове тежње да сачува везе са својим пореклом. Та потреба за укорененошћу, праузор природне везаности појединца за свет (нпр. везаност детета за мајку која је отеловљење сигурности, тоpline) за одраслог човека јесте везаност за нацију, цркву, племе или државу, тј. везаност за онај облик заједништва које пружа осећање безбедности и укоренености:

Једно заразно и оштри лудило ширало је људе из кућа, наћонило их да чине невероватне и чудовишне ствари на које никад нису ни помисљали. [...] Свак је ћорео од жеље да допринесе одбрани вере и доброј реда и свак је са најбољим уверењем и светишћом оторчењем хтео не само својим очима него и рукама да учешћује у убијању и мучењу издајника и рђавих људи који су криви за сва велика зла у земљи као и за сваку личну незјоду и паћу свакој појединој од њих. Људи су ишли на стразишта као што се иде светишћом код које се налази чудотворно оздрављење и сигурно олакшање за сваку муку (Андрић 1976: 325).

Последња реченица овог цитата се надовезује на претходни одломак из романа – неиздржив притисак незадовољства које осећају у средини у којој живе на начин непримерен човеку, различит од њихових природних хтења, те тако жеља за смирењем у заједници која ће им пружити, напokon, благостање и сигурност мутира у гнев, природну емоцију која се јавља када је појединац осујећен у постизању циља. Та недефинисана и непремостива препрека изазива снажну љутњу и агресију усмерену на оно што су у својој глави конструисали као камен спотицања. „Да би се јавило осећање гнева, неопходно је да особа идентификује (тачно или погрешно) извор фрустрације или понижења и да има осећање да је ‘неоправдано’ или ‘неправедно’ осујећена у својој намери“ (Требјешанин 2004: 153).

Генеза и опис затварања вароши испуњава још један елемент клиничке слике гнева, а тај изузетно снажни афекат може бити нешто што већ дуже времена тиња и онда букне у облику провале неконтролисаног беса и махнитости. У главама разуларене гомиле, које Андрић у роману Госпођица назива *факир фукарама*, узрок свих економских и емотивних ломова, по директиви колективних фантазија, јесте хришћанска комшијска заједница.

Ово је тренутак када треба поменути и Лаканов концепт жеље – да је жеља појединца, у ствари жеља Другога – јер он (овде конкретно читава заједница) жели да га Други жели, тако да његова потреба није његова већ је наметнута Другим. Тим Другим као апстрактним појмом, не Другим као појединцем, али свакако у хијерархији ауторитета у интеграцији личности високо позиционираним. Тај усмеравач хтења за које би били спремни и на саможртвовање, у овом случају, може бити и мит о странцима⁷ као осведоченим непријатељима који се брижно негује код муслиманске заједнице, на шта се у више наврата јасно указује у роману и то не само у овим ужасним покољима, већ и у детаљима, као што је сваконедељно малтретирање хришћана на пијаци, или детаљним описом лица деце и жена пуних мржње који се апострофирају у моментима сусрета са онима који су Други, самим тим и другачији.

Будући да су сви страхови муслиманске заједнице у Травнику ирационални, њихову смо претерану раздражљивост и узнемиреност одредили као колективну хистерију. Овај познати психопатолошки појам се јасно везује за књижевни лик Ане Марије фон Митерер, типичне хистеричне личности, које су у Речнику психологије дефинисане као особе са следећим особина-

⁷ У овом контексту реч странац треба изједначити са било којим степеном различитости у односу на матицу којој теже.

ма: емоционална нестабилност, егоцентризам, инфантилност, театралност, патетичност, егзибиционизам, хировитост⁸.

Сродност госпође фон Митерер са онима чија је она метафора, огледа се и у посебном моделу понашања, такође мотивисаним хибридниим идентитетом⁹, очитом превасходно у изразитој потреби припадања колективу¹⁰. Присила понављања се јасно огледа у понављању њених флертова који резултирају природном страшћу младог мушкарца према искусној и лепој жени, уместо да буду реализација њених нереалних очекивања – спајање сродних душа и проналажење једног посебног квалитета мушко-женских односа платонског карактера.

Нарцизам Ане Марије фон Митерер је очигледан и садржи читав корпус синдрома такве особе: самодовољност, заљубљеност у себе, и циљ да буде вољена, али не и да воли; поседује и фасаду која би могла да завара – пријатне је спољашности, срдачна, предусретљива, али суштински асоцијална, егоистична, прорачуната, емоционално хладна, што се посебно огледа у њеном односу према сопственом детету и деци уопште (добар пример је сцена када она посетивши г-ђу Давил глуми да воли децу из страха да би се њена незаинтересованост за њих, друштвено неприхватљива, могла уочити).

И док пренаглашено понашање жене – метафоре, пуне иронизованих детаља психотичних синдрома може изазвати смех, када се све те особине мапирају на плану читаве заједнице (која је при том и у позицији моћи – муслиманска заједница у време османлијске владавине) поменути иронија и хумор бивају замењени ужасом над ужасима коме се крај не види.

⁸ „Драматизовањем и глумом хистерична личност настоји да екстериторизује своје фантазме и да буде у центру пажње. Ове особе делују незрело и детињасто, што је последица регресије на већ превазиђене облике понашања и мишљења. Сугестибилност и сексуализација односа и веза које су првобитно неутралне, настаје као резултат снажног потискивања инфантилне сексуалности која, недовољно сузбијена, настоји да се асоцијативним путем веже за удаљене објекте и понашања (Требежанин 2004: 173).

⁹ Њено порекло командант земунског гарнизона објашњава на следећи начин: *Несрећна њољско-мађарско-бечка миксџура* (Андрић 1976: 118).

¹⁰ У њеном случају, цивилизованом, аустро-угарском колективу, што се огледа у сваком хромом и шугавом псу или мачку које је довела кући и лечила, сваком хистеричном вриску упућеном кокоши која је висила на дрвету окренута главом надоле или претовареном коњу; преко сваког барокног украса на божићним поклонима, сваком карнеру своје раскошне хаљине и сваком нападу хистеричне упућене мужу фиксираним као мучитељу, баш зато што ју је довео у туђи, сурови и дивљи свет.

У вези са овим намеће се Лаканова тријада – Имагинарно, Символично, Реално и у вези с тим траума, као ефекат приближавања Реалном, односно онемо што измиче симболизацији и што се јавља онда када, на пример, ствари свакодневице бивају лишени очигледног и рутинског значења.

Лаканов приступ психоанализи подразумева субјекта дезоријентисаног у означитељу, те тако остаје себи недоступан и говорећи не зна шта говори јер је уплетен у мрежу симболичких медијација које му не дозвољавају да обједини сопствену слику: симболички поредак субјекту омогућава интеграцију у аутопортрету за који се само може надати да је то његово право Ја. У вези с тим остаје жудња, као разлика између захтева и жеље и непрекидна потрага за целовитошћу.

Реално није нешто спољашње, већ пукотина унутар саме симболичке мреже, мреже закона, правила и ограничења. То је празнина која се може избећи само путем фантазме која ту празнину испуњава садржајем који је прихватљив (разумљив, читљив) у контексту интегрисаности у већ изграђен симболички поредак.

Славој Жижек је своје читање Лакановог система психоанализе применио на прогон Јевреја у нацистичкој Немачкој (што је очигледан пандан прогона хришћана описаног у роману) – Жижек 2002. Да би се унутрашњи антагонизам претворио у спољашњи узрок, потребна је фантазма или проналажење ирационалног узрока¹¹ који прераста у симптом, у Немачкој – сиромаштво и изабљивање радне снаге (у Травнику, сиромаштво због великих трошкова ратовања).

Тако Јевреји (и Срби) представљају симтом „позитивни, материјални објект, уздигнут на ниво немогуће ствари, тј. имају оно нешто због чега се разликују од Немаца, колико год им сличили, дакле, попримају одлике сублимног објекта и будући да је то нешто невидљиво, треба га учинити видљивим (Давидове звезде и значке које су Жидови требали носити на јавним мјестима)“; или, у случају травничке сторије, набијање на колац, постављање вешала на највишу тачку града... тј. „узрок који по себи не постоји, који је присутан само као низ ефеката, али увијек на дисторзиран, помакнут начин“ (Жижек 2002: 212), односно, „што је искључено из Символичног (из оквира [...] социосимболистичког поретка) враћа се у Реално као параноидна конструкција Жидова“ (Жижек 2002: 176) у роману параноидна конструкција Срба.

¹¹ Конкретно – да су Јевреји криви за посрнулу економију у Немачкој, у роману да су хришћани у Босни сигурно слични онима који се у Србији усуђују да подигну буну против великог Османлијског царства).

У вези са Жижековим тумачењем Лаканове теорије Реалног требало би нагласити још један елемент који његову теорију раздваја од класичне психоанализе. Овде више није кључни термин *хистерија* као код Фројда, већ психоза, конкретно, пизофрена конструкција измишљених непријатеља, који покрећу ланац већ познатих ирационалних идеја и страховних дешавања. „Другим ријечима, ако су, према Фројдову разумијевању неуроза, сви људи били више или мање хистерици, према Лаканову тумачењу психоза, сви људи су (па и знанствене дисциплине, како то наводи Жижек) мање или више психотици“ (Миланко 2011: 414).

И док пукотину у Символичком поретку и трауматичним сусретом са Реалним попуњава надреалном идејом да је за сву њену несрећу крив њен муж, госпођа фон Митерер одсликава суштину постојања такозваних тешких времена и ирационалног понашања, захваљујући коме, као у поменутој Жижековој реченици цели свет изгледа луд – у фројдовском смислу, заточен у фазама успона и падова – маније и депресије или по лакановском концепту, у стању озбиљне психозе, када се напуклина у симболичком поретку попуњава фантазијом која се поима као реалност.

У форми једноставне народне мудрости појављује се на почетку и на крају романа мисао локалног човека, оба пута као глас особе која је сасвим смирена, насупрот хистерији око себе, и слуша од осталих травничких виђенијих људи тумачење светских дешавања. То је Хамди-бег, који на почетку књиге *младим гласом*, неусклађеним са његовим зрелим годинама, указује да ни због чега не треба дизати панику и узбуњивати народ, јер шта год да је то и ко год да им то долази (мисли се на конзуле), *ничија није до зоре ѿорила* (Андрић 1976: 12).

Крај романа га описује како седи на потпуно истом месту, само овога пута оронуо *слећао се у себе као ѿрошна траћевина*, не може ни капке да подигне. Индиректно, сада је он тај који о догађањима око себе може само да слуша, али не и да их јасно види, што мудрацу није ни потребно, јер он по предрасуди припадајућег му народа све јасно види и јасно зна, као и то да је од доласка конзула прошло тачно седам година. Присећа се њихових страхова и додворавања једној или другој страни и додаје:

Лијејо се избеумила раја и ѿвиленила. Па ево и ѿо би и ѿрође. Диѿоше се цареви и сломийе Бунајарѿу. Конзули ће очистиѿиѿи Травник. Помињаће се још коју ѿдину. Дјеца ће се на јалији иѿраѿи конзула и каваза, јашући на дрвеним ѿриѿкама, ѿа ће се и они забораѿиѿи ко да никада нису ни били (Андрић 1976: 516).

Прича о пролазности је опште место Андрићевих романа, у служби његовог феномена, песимистичког оптимизма – чији је најочигледнији пример јунак романа На Дрини Ђуприја, Алихоца Мутевелић, који у самртном часу констатује да се негде другде сигурно гради, уколико се ту у Вишеграду руши. Уколико се пак вратимо Лакановој тријади и трауми која настаје

као ефекат приближавања Реалном, ономе што измиче симболизацији, ономе што се преиначава у ланац означитеља не пронашавши ни у једном прави начин изражавања себе, те се може преобразити у фантазму језивих размера, крај овог рада би могао бити супротан поменутој вишеградској сцени. Зато је индикативно и сасвим јасно зашто причу о томе да ће све једном проћи у чему је наша нада ставља у делокруг непоузданих изјава књижевног лика лабилног менталног склопа и трагичне судбине Марија Колоње.

Било где и било када у напуклине свести овога света може се уселити каква опака мисао, потпуно ирационална, не на истини и чињеницама заснована, која би могла бити повод за разна дешавања у нормалним стањима свести несвојствена човеку. Сам роман Травничка хроника, у складу са навикама и обичајима средине коју приказује, не нуди делатну перпективу која би евентуално могла да разруши интенције које нису у складу са здравим разумом, у крајњој инстанци са истином, већ потенцира ону чекалачку перспективу, сродну позицији мудраца који деконструисан мирно седи у кафани, јер зна да ништа није вечно и да ће све једном проћи, макар као затишје пред нови извор лудила и разноликих зверстава непримерених човеку.

Истовремено овај Андрићев роман имплицира и то да се упркос утешетелским коментарима произашлим из начина функционисања саме природе (пролазности), ништа неће ни променити, било да то пандан народног мудраца (Хамди-бег) изговара „младим“ или зрелим гласом, или да се трагови неуништивости и снаге оног на конструкцији заснованог, које безусловно и беспоговорно тражи своју невину жртву, огледа у сваком појединачном дешавању слике света овог романа.

Литература

- Андрић 1976: Андрић, Иво. *Травничка хроника*. Београд – Загреб – Сарајево – Љубљана – Скопље.
- Жижек 2008: Жижек, Славој. *Испитивање психоанализе*. Нови Сад.
- Жижек 2012: Жижек, Славој. *Како читати Лакана*. Лозница – Београд.
- Жижек 2002: Жижек, Славој. *Сублимни објект и геологије*. Загреб.
- Лакан 1986: Лакан, Жак. *Четири темељна појма психоанализе*. Загреб.
- Миланко 2011: Миланко, Андреа. Поредак реалног у Лакановској психоанализи. In: Анте Човић (ур.). *Филозофска испитивања*. Загреб. С. 407–416.
- Требејшанин 2004: Требејшанин, Жарко. *Речник психологије*. Београд.

Snežana Milojević (Prokuplje)

**Ms. von Mitterer as a paradigm for closing
the bazaar in TRAVNIK CHRONICLE**

Ivo Andrić's novel TRAVNIK CHRONICLE deals with the irrational and hysterical at the level of the individual, but also on the level of the entire community. This condition requires not only the characters defined originally by Bosnia and its harsh rules, but also foreigners who come to work and remain to live for a while. All this shows that the soil in which the author deals with in this novel, contemplatively, narcissistically, excessively and unfounded in truth, often takes precedence over common sense. The only thing that is certain is that it will come to pass as well as any evil before it.

Снежана Милојевић
Косовска 31
18 400 Прокупље
++381 273 22 199
sneg007@open.telekom.rs

Снежана Милосављевић Милић (Ниш)

Виртуелни наратив у ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ Иве Андрића

*Све се у овој земљи с временом окрећало у изненађење и све је,
у сваком шренушкy, мојло поштаји прошивно од онога што изледа.*

ТРАВНИЧКА ХРОНИКА

У раду се разматрају наративне негације у ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ као подврсте виртуелног наратива, са методолошког аспекта негативистичке филозофије Мерло-Понтија, филозофије разлике и понављања Делеза и Ешштејнове филозофије могућег. Као садржај јунакових мисли, или као део приповедачевог коментара, негације уводе одложени вишак смисла, простор неодлучивог и недосегнутог. Када су у спрези са другим облицима виртуелног наратива (ВН) – контраприповестима и хипотетичком фокализацијом, негације откривају снагу илузије и привида која карактерише трагичну егзистенцију Андрићевих јунака.

Синтагмом *виртуелни наратив* означавамо оне сегменте литерарног наративног света који чине домен неактуелизованих светова приче. У њему се јављају алтернативни, могући токови приче који остају неостварени, односно, у погледу „аутентизације“ (Долежал 2008: 159) – нереализовани.

У наратологији су виртуелни аспекти приче препознати и именовани на теоријском нивоу преко појма „контраприповест“ Цералда Принса (Принс 2003: 22), у студијама Мари-Лор Рајан о „виртуелно уобличеним наративима“, „наративном хоризонту“, „алтернативним могућим световима текста“ (Рајан 1991), студији о „хипотетичкој фокализацији“ Дејвида Хермана (Херман 2004: 308), у теорији могућих светова Љубомира Долежела (Долежел 2008: 24). Са ослонцем у лингвистичким истраживањима допринос проучавању хипотетичких токова приче дао је и Јури Марголин студијама о модалној природи наратива (Марголин 1999: 142), док је у контексту историјске поетике драгоцене недавно објављена књига о контрачињеничним наративима Хилари Даненберг (Даненберг 2008).

Имајући на уму радове поменутих аутора који се односе на феномен виртуелног и виртуелизације, можемо уочити три вида његовог испољавања у књижевном делу: 1) виртуелно као неактуализовано; 2) виртуелно као могуће, али неодлучиво у погледу актуализације; 3) виртуелно као учинак читаочевог урањања у свет имагинације. Док се прва два значења односе

на „могући свет текста“ (Рајан 1991: 25), трећи вид обухвата ментално мапирање „стварних и могућих светова текста“ (Рајан 1991: 25)¹.

Уколико пођемо од критеријума актуализације, виртуелном наративу који обухвата неактуализоване светове (у даљем тексту ВН), припадале би следеће врсте: контраприповести, при чему контрачињенице и хипотетичку фокализацију тумачимо као његове подврсте, затим, наративне негације, поређења и симулирани наративи².

У Андрићевом роману ТРАВНИЧКА ХРОНИКА виртуелни наратив је заступљен далеко више него што би се то могло претпоставити с обзиром на жанровско одређење романа као хронике³. Типолошка разграничења облика ВН са аспекта инстанце која их обликује – лик или приповедач, у помнутом жанровском контексту обухватају ВН који припадају имплицитном приповедачу, као и оне који су, као садржаји менталних активности јунака (жеље, надања, очекивања, заблуде), посредовани из ауторске перспективе.

Укратко ћемо указати на типове ВН и навести примере за сваки од њих.

1а) контрачињенице:

Да су била друга времена, бар мало мирнија и да је у Конаку било некој од сџарешина, умешале би се духовне и светиовне власџи, Аустријски конзулаџи би исџуџио одлучније, фра Иво би обиџрао надлешџива и уџицајне Турке и сџвар би се са несрећним Колоњом објаснила (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 352).

Њеџа је џри џисању кочила мисао да ће овај младић, чији дух излџеда да има сџиџину очију, џриликом џреџисивања криџиџки џосмаџраџи извешџај своџа конзула (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 359).

¹ Оваква подела не искључује активност читаоца која је имплицитно садржана у сва три вида виртуелног. Штавише, док је у књизи *Вештачка инџелџиџениџа, моџући светиови и наратџивна џеориџа* (1991) Рајанова проучавала виртуелне наративе као садржаје свести јунака, помињући контрачињенице успут, као „захтеве стратегије наративног представљања“ (1991: 167), у каснијим радовима (Рајан: 2001) ова ауторка истражује и друге просторе виртуелног унутар наратива.

² Опширније о типологији ВН в.: Милосављевић Милић 2013: 87.

³ С једне стране, објективни тон хроничарског приповедања искључује поступке субјективне перспективизације догађаја који отвара простор за ВН конституисане менталном активношћу ликова, док, са друге стране, ауторитет приповедача у роману-хронци омогућава поигравање или манипулисање актуелним и алтернативним токовима догађаја о којима се приповеда са временске дистанце.

1б) хипотетичка фокализација⁴:

Што година човек да живи овде, никад се не би могао навикнути на ову сувоћу срца у њовору, ову врсту моралне толошње и љубе непосредности, никад не би могао очврснути толико да та она не љовреди и не заболи (Травничка хроника, 418).

2) наративне негације:

Кад ни новац, ни љоложај, ни одело не моју да окрену судбину [...] (Травничка хроника, 137).

3) поређења:

Изгледало му је као да је цео Конак љрожећим задохом, као црква шамјаном, и да је он љродро не само у љубде и одела нећо и у све љредметне и зидове (Травничка хроника, 31).

4) симулирани наративи:

Чинећи велики нађор да буде миран и љприродан, Давил је, на крају и узђред, изразио и своје искрено жаљење збоћ смрти царскоћ достојанственика и везировоћ љријатеља (Травничка хроника, 59).

I

Постоји једна замка у љромишљању нећашњивоћа. Ако кажемо да оно јесће, љонишњавамо нећову нећашњивост, али ако сћироћ држимо да оно није, ми та и даље уздјжемо на неку врсту љозишњивости, додјелујемо му неку врсту бића, иако је оно сасвим и айсолућино н и шћ а.

М. Мерло-Понти

У овом раду ћемо природу ВН и његову вишеструко сврховиту функционалност у роману покушати да покажемо на примеру најзаступљенијег типа – наративних негација⁵. Полазећи од опозиције виртуелног и актуел-

⁴ Најразвијенији ВН, који садржи хипотетичку фокализацију, налазимо на крају романа, у замишљеном говору Саломона Атијаса упућеном Давилу, који почиње речима: *Никад неће моћи бити казано шта је што што љуши Саломона Атијаса у овом љренућку, што му наћерује сузе на очи и узбућену дрћтавицу у цело шело. Кад би умео, кад би могао уошћте да љовори, он би рекао оћћрилике ово: (Травничка хроника, 529)*

⁵ До данас, једино истраживање негација у Андрићевом стваралаштву садржи бриљантна студија Томе Тасовца НЕГАЦИЈА КАО ПРИСУСТВО ОДСУСТВА У ДЕЛИМА ИВЕ АНДРИЋА (2000). У њој Тасовац постулира тезу о Андрићевој негативној наративној онтологији која се може разумети и тумачити преко Хајдегерове филозофије одсуства, тишине, не-истине, концептуализације језика као негације. Иако методолошки усидрена у актуелној постструктуралистичкој филозофији језика, Тасовчева студија помера или децентрира (у својеврсној „разлици понављања“), многа досадашња критичка читања кључних поетичких тежишта Андрићеве прозе, као што су: феномен тишине, мотив изнанства, смрти и тамнице, моћ и немоћ језика. Иако

ног, закључујемо да се наративним негацијама на експлицитан начин искључује „свака могућности да се реализује неки догађај унутар света наративног текста“ (Милосављевић Милић 2013: 92). Виртуелни карактер неактуелизованих светова у негацијама можемо најпре довести у везу са појмом „*disnarrated*“ (контраприповест) Џералда Принса. Дефинишући га у опозицији са „неприповедивим“ и „неисприповеданим“, Принс одређује контраприповест као оно што се није десило али се могло десити и на шта се унутар наративног текста указује у негативном или хипотетичком модусу (Принс 2003: 22). Подстицај за проучавање негација у новијим наратолошким студијама дошао је из лингвистике, семантике и филозофије, које су овом феномену посвећивале пажњу већ од тридесетих година прошлог века. Из лингвистике се нарочито инспиративним показало проучавање категорија модалних (субјунктивних) глагола за конституисање формалних аспеката наратолошких анализа⁶. Представници посткласичне наратологије, која је актуелна у последње две деценије, далеко су више заинтересовани за невидљиве, неодређене, порекнуте или виртуелне феномене наративног представљања и света приче. Тако Јури Марголин у студији: О ономе што је прошло, што пролази или што ће доћи: темпоралност, аспектуалност, модалност и природа књижевног наратива негацију сматра једним од облика модалног израза, поред контрачињеничних и алтернативних тврдњи. У традиционалном, ретроспективном типу наратива Марголин овим облицима приписује статус поуздане, односно фактичке информације, сврставајући их у категорију коју назива „*realis mode*“ (Марголин 1999: 148). Епистемичка сигурност у погледу могућих исхода и њихових не-реализација проистиче из приповедачеве временске позиције која је ретроспективна у односу на исприповедана збивања. Марголинов иновативни и ревизионистички приступ канонизованом епском наративу потврђује издвајање зона епистемичких сумњи и неодлучивости („*irealis mode*“) у погледу онога што је у причи саопштено, било у хипотетичким, позитивним или негативним тврдњама. Иако се у том случају не може говорити и о „онтолошкој неодлучивости“ наративног света (при читању таквих наратива двоумимо се због непотпуних информација које су потекле од приповедача или јунака, а не зато што је наративни домен инхерентно неодређен), ипак је указивање на ове његове аспекте дестабилисало досадашњу спознају класичног епског

је наш приступ негацијама изведен из њима надређеног концепта виртуелног наратива, чији су оне део и као експлицитан филозофски предлогак нема Хајдегера, у раду ћемо указати и на могућа сагласја али и разлике или неслагања са Тасовчевим закључцима.

⁶ Мари-Лор Рајан истиче да су Клод Бремон и Цветон Тодоров били међу првим теоретичарима који су у оквиру структурализма указали на значај модалних категорија у наративу (Рајан 1991: 110).

наратива. Марголин посебно истиче комплексност и амбивалентност негација у процесу когнитивног мапирања приче, у случају када се јављају вишеструка негирања или оповргавања сложених и замршених збивања (Марголин 1999: 152). Тада преостају само могући, алтернативни исходи као релативно вероватни. Тврдња да се нешто очигледно није десило или није постигло свој циљ, усмерава нас само ка почетној тачки збивања али не и ка оном што би требало бити последица или завршетак таквог догађаја. Можемо рећи да је овакво тумачење семантике негација (као изгубљене и измештене, али реалне афирмације), блиско Делезовој филозофији разлике која се јавља скоро три деценије пре савремених књижевнотеоријских приступа.

Жил Делез у књизи РАЗЛИКА И ПОНАВЉАЊЕ (објављеној 1968), која представља зачетак данас актуелних постструктуралистичких теоријских парадигми, постулира тезу да је модерни свет свет симулакрума. Уместо истинских, идентитети су само симулирани, а „разлика и понављање заузели су место идентичног и негативног, идентитета и противречности“ (Делез 2009: 7). Одбацујући чисту противречност, Делез је на страни само оне негативности која „не затвара феномен разлике, већ само преузима његову сабласт“ (2009: 96). Као „сенка разлике“, њен епифеномен, негативно је „учинак исувише различите афирмације“ (2009: 98). Разоткривајући негативно тек као привид у односу на „проблемско поље неке позитивне мноштвености“, Делез фаворизује (не)биће на рачун чисто негативног не-бића. Такво (не)биће може чинити виртуелно проблемско поље многоструких „диференцијација“ које се могу актуелизовати у процесу различитих „диференцијација“. „Сваки објекат је двострук, а да његове половине не личе, будући да је једна виртуелна, а друга актуелна слика“ (2009: 339). Приписујући виртуелном статус реалног, Делез истиче да се

„актуелизација виртуелног увек догађа посредством разлике, дивергенције. [...] Никада актуелни чланови не личе на виртуелност коју актуелизују“ (Делез 2009: 343).

На Делезовом трагу, у наративним негацијама, када нису у антитетичкој форми порицања и тврђења (као „фигуре негације“, Ковачевић), нећемо откривати мањак и лишеност смисла, већ обресе увек „премештеног и прерушеног не-смисла“ (2009: 464).⁷

У овом покушају скицирања, за наш приступ кључних места филозофског промишљања феномена негативног, требало би поменути и Мориса Мерло-Понтија, филозофа који једну деценију пре Делеза пише о негативи-

⁷ За Делеза „повнављање је моћ језика“ и суштина поетске речи будући да имплицира идеју поезије која „увек носи вишак“ и „прерушени смисао“ (Делез 2009: 464).

стичкој филозофији, али, насупротив Делезу, негацији прилази као аспекту кохезије и тоталитета бића. Тумачећи негативно као мањак, као оно што бићу недостаје, као његов додатак и „недостатак који себе конституише у недостатку“, Мерло-Понти управо то негативно дефинише као „пукотину која се тачно продубљује тамо гдје се испуњава“ (Мерло-Понти 2012: 63). Отуд је „псеудопозитивност“ присутности бића само „дубља и удвостручена негативност, она нема стварну тежину ефективне присутности“ (Мерло-Понти 2012: 63). Да ли се у импликацијама оваквог удвајања (ослушкивања истинске тишине света наспрам илузије буке), налазе и тачке додира између два наизглед различита концепта негација? Чини нам се да управо простор виртуелног може бити њихово место сусрета.

Трећи филозофски допринос нашој теми налазимо у скоројјој студији Михаила Епштејна о филозофији могућег, или, како аутор истиче, филозофији хипотетизма и потенцијализма. Епштејн концептуализује „могуће“ само као нешто што се не може сасвим материјализовати, што задржава за себе зрно немогућег⁸. Ако је ВН иманентни део сваког наратива, велика метафора његовог приповедног потенцијала⁹, ако свака прича почива на ономе што би могла бити, што (још) није, онда је јасно да морамо рачунати на неспорну блискост могућег и немогућег, актуелног и виртуелног, виртуелног које је истовремено и могуће и немогуће¹⁰. Јер, како пише Епштејн, **могуће** се истовремено даје у руку и клизи из ње, оно је делотворно управо по својој радикалној разлици у односу на стварност и у том смислу је еквивалент немогућем. Оно демонско могућег, његова експлозивна двосмисленост, у инкарнацијској је природи могућег – оно постаје немогуће да би могло бити могуће (Епштејн 2001: 14)¹¹.

⁸ „Возможное остается возможным лишь постольку, поскольку не может вполне воплотиться, то есть сохраняет в себе зерно невозможного“ (Епштејн 2001: 14)

⁹ Дефинишући контраприповест, Принс истиче њен приповедни потенцијал („tellebility“) као њену најважнију функцију (Принс 2007).

¹⁰ Двосмисленост ВН садржана је и у премештању и игривости *могуће* и *виртуелно*, као опозитних појмова у Делезовој филозофији (док могуће упућује на форму идентитета у појму, виртуелно означава чисту мноштеност у идеји), и синонимних појмова у Рајаниној концептуализацији виртуелног као потенцијалног. Као код Делеза, ВН јесте реалност текста, али је, као код Епштејна или Рајанове и нереализована могућност, супротстављена актуелном свету текста.

¹¹ „Возможное одновременно и дается в руки, и выскальзывает из рук: оно действительно именно в своем радикальном отличии от действительности и в этом смысле равнозначно невозможному. Этот *демонизм* *возможно* то, которое жаждет и бежит воплощения, т. е. становится возможным именно для того, чтобы оставаться возможным, и составляет философскую двусмысленность, ‘взрывчатость’ данной категории“ (Епштејн 2001: 14).

II

У једном од бројних дискурзивних коментара о Травнику и њеним становницима приповедач кроз хипотетичку фокализацију каже:

Кад би неко разговарао са двојицом људи од којих је један провео у Травнику зиму а други лето, добио би два потпуно противна мишљења о овој вароши. Онај први би рекао да је боравио у њаклу, а овај други да је био бар близу раја (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 225).

Можда од овог јединства супротности, од противречности од којих су саздани и ликови¹² и касаба и историјско време, од борбе између фатума предодређења (тог фантомског предтекста – сенке негација), и идеала, који се непрестано пориче, укида или замењује, као у „страху од правог израза“, да би, парадоксално, својом виртуелношћу био још присутнији – треба кренути ка промишљању и доживљају Андрићеве поетике приповедања у ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ.

Најзаступљенији облик негација у ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ су граматичке негације које представљају садржаје јунакових менталних креација алтернативних и нереализованих верзија збивања. Наглашавајући такав психолошки аспект лика, приповедач ствара једну особену поетику привида као неминовности која прати готово све ликове романа. Порекнуте, поништене верзије неких могућих али неоставрених исхода у животу јунака често се преплићу са другим облицима ВН, као што су контраприповести и поређења. У примеру који следи негација је изражена кроз „фигуру порицања и тврђења“ за коју је карактеристична „експресивно-стилистичка“ вредност (Ковачевић 2011). Виртуелна компонента уведене удвојене верзије овом фигуром је тек благо истакнута.

Њему се чинило не да води скупиштинску хронику, него да својим рођеним рукама и дивовском снагом меси душу човечанства као послушну иловачу (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 69).

Схватање реалних збивања као привида чест је метод перцепције јунака. Приповедач ће у форми уопштавајућег коментара: *Али, колико се људи поштивају, у себи, на неку илузију [...]*, мотивисати такво профилисање ликова. Такав је, на пример, доживљај стварности француског конзула, Давила, у коме је виртуелност могућег израженија него у претходно цитираном ВН јер вербализацију негирања не прати доследно опозитна афирмација:

Давил је био зранути и нем од чуђења. Све му је то изгледало као невероватна прича и хтео је неколико људи да ирекине шумача. Поспутиак везиров изгледао

¹² У том смислу би Лик Колоње могао бити парадигма поетике противречности у роману.

му је не само смешан и злочиначки нећо и ојасан и нелојчан (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 54).

У трећем примеру, у коме је описан Давилов доживљај родне земље, Француске, негирање и порицање актуелног, чињеничног стања замењује се, не новом, афирмативном, већ контрачињеничном верзијом:

Па, ево, и он сам сада мисли о Француској, не као о својој родној земљи коју добро и одувек познаје и у којој је и зла и добра видео, нећо о Француској као дивној и далекој земљи склада и савршенства о којој се машта увек услед љубости и дивљине (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 177).

У последњем примеру приповедач експлицитно истиче оно што у „стварном свету текста“ (Рајан 1991: 46) не постоји, што није аутентизиовано (*не као о својој родној земљи*), да би одмах након тога увео једну нову неостварену, обманујућу и лажну представу родне земље коју лик замишља. Овом двоструком природом ВН, када су негације повезане са прошлим или будућим контрачињеницама, услед чега долази до первертирања реалног и нестварног, присутног и одсутног, приповедачевог (*не као о својој родној земљи*) и јунаковог „знања“, Андрић интензивира и градира аспекте виртуелног у роману чинећи његов „семантички домен“ (Рајан 1991: 111) још амбивалентнијим.

Контрачињеницама парафразама менталних креација јунака у негацијама наглашава се обмана којој се јунак препушта, а његов ескапистички чин је притом потцртан антитезом¹³. На плану психолошке мотивације садејство ових подврста ВН је изразито сврховито јер говори о јунаковој располућености, немогућности егзистенцијалног усидрења странаца у касаблијску средину и о лажној, привидној егзистенцији у новој средини у којој су се затекли. Тај померени доживљај стварности не захвата само менталне, већ готово до хиперболичних размера и чулне перцепције јунака. Илустративан је пример у коме је описан сусрет Ана Марије са малоумником чије *каљаве, ојромне ноће* неочекивано улазе у њено видно поље:

Само за љренушак их је уљегала, али љосле нису хћеле дућо да јој ишчезну из вида ље нељудске ноће, чећврћасће, безобличне, кврћаве, нејзрециво и знакаже-не дућим ходом и шешким живоћом (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 125).

Међу контраприповестима које су обликоване као садржаји свести ликова срећу се обе врсте – оне које представљају бољу, али и гору верзију актуелне стварности. Следећи примери, у којима је тематизован сусрет француског и аустријског конзула и Давилова спознаја, показују на који начин негације цензуришу, „забрањују“ и укидају за јунаке жељене исходе

¹³ Антитеза је парадигматична фигура ВН. Више о томе в. Милосављевић Милић 2012: 129.

збивања која су, остајући једино у домену виртуелног, парадоксално присутни самим својим непостојањем¹⁴.

И само последњи обзири дужности и шакћа сјречавали су их да не положе један друјом руку на раме, као што се придржавају два присебна и разумна човека у невољи (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 112).

[...] *Давил је увек налазио да никад нико неће знаћи како скујо он љаћа своје мале усјехе и усјуйке које постојизава код везира* (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 257).

За динамику профилисања Андрићевих јунака посебно су сврховити ВН хибридне структуре, у којима се, као што се из претходних примера закључује, негације преплићу са контрачињеничним алтернативама постајући епизодне дигресије. Давил размишља о ономе што треба рећи младом Дефосеу, шта никако не треба прећутати и „задржати у себи“, иако је при том свестан да тако неће никада поступити. Растрзан између онога што чини и онога што је свему учињеном противречно и неостварено, и Давил, као и остали јунаци овог романа, као да су много више окренути ка ономе чега нема и до чега не могу досегнути. Они остају увек располућена бића, удаљени од другог дела сопства, свог виртуелног двојника, који измиче кроз простор негације.

Сложени смисао негација као подврсте ВН уочава се и код темпоралних аспеката наративних токова. Јунаци се не суочавају само са оним што се неће догодити, већ и са негирањем сопствених заблуда прошлости које постају поништене и неостварене алтернативе. Сусрет са њиховом виртуелном природом постаје сусрет са празнином. Негиране контраприповести су, заправо, двоструко непостојеће. Један од примера који илуструје такве вишеструке негације¹⁵ је спознаја Николе Роте о немогућности надвладавања сопственог порекла.

Тада је Ројин љукло љред очима да није довољна заклейва осейљивој, љрбавој гечака, расјлаканој у ноћи, збој сиротиње, да није довољно ни двадесет љодина ујорној, шешкој рада и служења, ља да човек љређе из једној свејта у коме се родио у друји који је случајно саљдео и за којим ља је срце љовукло. И што је још љоре, шјај „нови“ свеји ујраво и не постојји као нешто издвојено, одређено и нејомично, што се може постојћи и освојити једном заувек, како се то њему из љрвих љодина чинило (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 135).

¹⁴ У већ поменутој студији Тасовац промишља негације у Андрићевом делу као „присуство одсуства“ (Тасовац 2000: 161).

¹⁵ Двоструке негације (*Није мојао да не мисли*), у контексту тумачења ликова могу се читати као израз својеврсне реторике присиле, итеративних ланаца који су, како пише Делез „специфичан поремећај односа између два понављања и процеса којим једно јесте и остаје узрок оног другог“ (Делез 2009: 464).

Са осећањем празнине сусреће се и Давил на самом крају романа, пред полазак из Травника. Пустош у њему јавља се као последица вишеструких одбацивања и негирања оних „привиђења у даљини“ који су његовом животу давали смисао. Као у огледалу, у обрнутој слици, том обрнутом понављању, сусрели су се Давилов живот у „нестварном“ и не-живот у стварности, „без заноса и упоришта и без видика“.

Користећи перспективу лика, приповедач може негацијом представити друге јунаке. Давилов утисак о Мехмед-паши настаје као последица неактуелизоване, виртуелне претпоставке до које је дошао посредно: *Ничеј оној нејомичној османлијској достојанстви, о коме је Давил толико слушао и читао, није било на њему*. Оваква негација је сврховита, економична приповедна стратегија јер имплицитно уводи контекст Давилове рецепције везира, предубеђења која су у њему постојала пре сусрета, као и алтернативни пред-лик везира¹⁶ који је општеприхваћен, али у роману није даље актуелизован. И на овом месту, као и сваки пут када се сусреће са амбивалентном семантиком негација, читалац застаје пред недоумицом – шта се њима заправо истиче а шта минимализује и како се у тој антитетичкој спрези може спознати она интерпретативна истина коју је Умберто Еко називао „интенцијом текста“?

Док се поводом наративних негација као садржаја свести јунака може говорити и као о феномену њихових виртуелних двојника, следећи тип негација прати логику супституција коју демонстрира непосредно сам приповедач. Сада, уместо афирмативних исказа, приповедач, не више закључен јунаком, пласира негативну информацију. Следећи навод је индикативан за ову учесталу Андрићеву стратегију приповедања:

Идућих дана Давна је долазио на реферисање као обично. Никакве промене није било на њему. Ни иначе капицибашина нагла смрт није изазвала неко ојорчење међу варошким Турцима; нису се одржали чак ни тласови сумњичења ни оштрижбе; њих судбина тој Османлије није много занимала (Травничка хроника, 58).

Амбивалентност ове наративне информације проистиче из имплицитног дуализма вишеструко и истовремено присутних противречних светова – једног хипотетичког, у коме би капицибашина смрт изазвала огорчење, сумњичења и оптужбе, једног актуелизованог непосредним путем, о равнодушности Турака пред вешћу о смрти и оног трећег света, о коме једино експлицитно текст говори а чије се постојање управо тим текстом поништава. Додатни семантички учинак оваквог избора налазимо у имплицитном

¹⁶ Негације увек импликују неки алтернативни контекст, предтекст који истовремено привлачи и одбија, невидљиви наратив који текст немилосрдно жели да одбаци као привид и илузију, чиме га још више присваја.

активирању очекиване реакције колектива, јавног мњења, чиме се јака реторика свезнајућег приповедача¹⁷ неприметно маскира, лагано прелазећи са перспективе споља на унутрашњу перспективу лика-месе.

Сличне стратегије негирања, уместо афирмације стања у наративном свету, налазимо и у једном облику приповедања који је карактеристичан за целокупну Андрићеву поетику приповедања – коментару. Већ иманентном реторичком потенцијалу коментара¹⁸ негације додају јачи ефекат уопштавања. Одсутна, нереализована верзија догађаја или стања, иако отвара алтернативе, заправо наглашава неминовност избора (јунака или приповедача), који обитава у сенци негација. Следећи наводи илуструју овакав тип амбивалентних коментара:

Нишџа није ѿмајало ѿрођеної ѿверења целокујної муслиманскої сџановнишџва, које није хџело да чиџа ни да чује ни љеда, неїо је ишло само за својим дубоким натоном самоодбране и мржње ѿрема џуђициу и невернику који се ѿближио ѿраницама и ѿчиње да улази у земљу (Травничка хроника, 46)

Нико од сџранаца није моїао замислиџи како изљеда и докле може да иде овај найаг скујної лудила који с времена на време обузима сџановнишџво ових касаба, изљубљених и сџешњених међу високим љланинама (Травничка хроника, 183).

Негативне уопштавајуће коментаре налазимо и као цитат ликова. Своја сазнања о чудном менталитету Турака Давил сажима у закључак: *чудно, како овде нико нема милосџи ни оної ѿприродної сажалења које се код нас сџонџано јавља ѿред сваким џуђим сџрадањем* (Травничка хроника, 418).

Реторика оваквих јунакових уопштавања нарочито долази до изражаја када се јавља у спрези са типичним „фигурама негације: реторичким питањем и литотом“ (Ковачевић: 2002)¹⁹. Будући да се читалац сусреће са једном поетиком противречности, фигуративни потенцијал ових наративних негација је веома изражен. Коментаришући аутоцензурисане верзије службених писама које конзули шаљу, приповедач закључује: *И наравно да ниједан није ѿменуо своју сојсџвену ѿџишџеностї* (Травничка хроника, 112). Сличне улачане негације у форми нагомиланих литота садржи и тефтедаров дипломатски одговор француском конзулу:

Не дешава се увек оно ишџо изљеда вероваџније. А ако би било џако као ишџо „мноїи смаџрају“, онда није џешко ѿредвидџи џок сџвари јер није никаква

¹⁷ Један од парадокса негација садржан је у чињеници да се јака антитеза преплиће са нејасним и неодлучивим.

¹⁸ Више о коментару в. Милосављевић Милић 2006.

¹⁹ Такав је ток мисли Николе Роте који се у форми анафорички нагомиланих реторичких питања суочава са обесмишљеним вредностима годинама стицаних материјалних добара.

шајна да су све ове земље райом добијене, райом се бране и рајујући и љубе, ако морају да буду изљубљене (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 417).

Учестала употреба наративних негација које отварају простор виртуелним, приметним, нереализованим, маскираним или прећутаним наративима „стварног света текста“, очито да не исцрпљује своју естетску сврховитост само у домену особеног стилистичког израза. Те наметнуте, одсутне и неостварене приче које прате јунаке и хронику града²⁰, представљају једну од поетичких константи Андрићевог приповедања. Пишући о људима који су боље разликовали значајна засијакивања него речи саме, о страху пред могућношћу да ствари могу бити назване „правим именом“, приповедач је својом причом која је увек упућивала на нешто друго, на оно што није, самим стратегијама приповедања придавао статус фигуре – метафоре за кључна идејна тежишта романа. Као што Саломон Атијас, опраштајући се са Давилом, зна „да то што је говорио, није било оно што је желео да каже“, тако се и Андрићевим учесталим негацијама призива она права реч, онај додаток, вишак у језику који непрестано измиче, жуђена целина до које се не стиже. Ако је тачно, као што тврди Тасовац, да „Андрић описује писање као процес изостављања, процес који је дубоко укорењен у негацији“ (Тасовац 2000: 178), успостављајући „мост између језика и тишине“ (Тасовац 2000: 217), онда нам се још тачнијим чини да се на путу кроз нејасно, неодређено, неизречено и неизрециво²¹ уместо тишине, чује ехо понављања оног Делезовог прерушеног не-смисла. Зато и не мислимо да су негације Андрићев „сан о концептуалном одсуству“ (Тасовац 2000: 213), већ онај „тамни наговештај“ који „одјеку даје тело“ (Делез 2009: 464), сан о моћи да се каже (јер *никад неће моћи бити казано*) и прочита то *неизрециво*²².

Извор

Андрић 2004: Андрић, Иво. *Травничка хроника*, Београд.

²⁰ На једном месту у роману приповедач ће те друге верзије назвати: *шај мрљи колосек субалтерних животиња*.

²¹ Виртуелни Саломонов монолог остаје неизговорен јер *све то није уопште било потпуно јасно ни одређено у његовој свесци, а још мање дозрело до израза, него је лежало у њему, живо и шешко, али неизречено и неизрециво* (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 532).

²² На помало парадоксалан, али у присуству језика једино могући начин, наша се студија о Андрићевим негацијама завршава у позитивној онтологији, у афирмацији којом читање брани само себе.

Литература

- Даненберг 2008: Dannenberg, Hillary. *Coincidence and Counterfactuality, Plotting Time and Space in Narrative Fiction*. Lincoln and London.
- Делез 2009: Делез, Жил. *Разлика и њонављање*. Београд.
- Долежел 2008: Долежел, Љубомир. *Хеџерокоsmика: Фикција и моћући свеџови*. Београд.
- Епштејн 2001: Эпштейн, Михаил. *Философия возможною. Модальности в мышлении и культуре*. С-Петербург.
- Ковачевић 2002: Ковачевић, Милош. *Синџаксичка неџација у срџском језику*. Ниш.
- Ковачевић 2011: Ковачевић, Милош. *Сџилска значења и зрачења*. Ниш.
- Луис 2011: Луис, Дејвид. *Умношџву свејџова*. Загреб.
- Марголин 1999: Margolin, Uri. *Aspectuality, Modality, and the Nature of Literary Narrative*. In: Herman, David (ed). *Narratologies: New Perspectives on Narrative Analysis*. Columbus.
- Мерло-Понти 2012: Мерло-Понти, Морис. *Видљиво и невидљиво*. Београд.
- Милосављевић Милић 2006: Милосављевић Милић, Снежана. *Модели коменџара у срџском роману XIX века*. Ниш.
- Милосављевић Милић 2012: Милосављевић Милић, Снежана. *Паралелни наратџиви у Чеховљевиm краџким џричама*. In: Европа чете Чехов. Велико Търново.
- Милосављевић Милић 2013: Милосављевић Милић, Снежана. *Вирџуелни наратџив – џпарадџма немоџућих џрича*. У: Немогуће: Завет човека и књижевности. Крагујевац.
- Принс 2003: Prince, Gerald. *Dictionary of Narratology*. Lincoln and London.
- Принс 2007: Prince, Gerald. *Disnarrated*. In: Bal, Mieke (ed). *Narrative Theory – Major Issues*. London and New York.
- Рајан 1991: Ryan, Marie-Laura. *Possible Worlds: Artificial Intelligence and Narrative Theory*. Bloomington.
- Рајан 2001: Ryan, Marie-Laura. *Narrative as Virtual Reality, Immersion and Interactivity in Literature and Electronic Media*. Baltimore and London.
- Тасовац 2000: Тасовац, Тома. *Неџација као џприсусџиво одсусџива у делима Иве Андрића*. In: Свеске Задужбине Иве Андрића, Год 16, бр. 19. Београд.

Snežana Milosavljević Milić (Niš)

Virtual Narrative in TRAVNIK CHRONICLE

This paper deals with narrative negations as a subtype of virtual narrative in Ivo Andrić's novel TRAVNIK CHRONICLE. Our consideration is based on the methodological aspects of Merleau-Ponty's negativistic philosophy, Deleuze's philosophy of difference and repetition and Epstein's philosophy of hypothesis. As the content of the actor's thoughts or in the narrator's commentary, narrative negations introduce deferred meaning, and space for the undecidable and unattainable. When coupled with other forms of virtual narrative such as hypothetical focalization and disnarrated, negations reveal the power of illusion which characterizes the tragic existence of Andrić's heroes.

Snežana Milosavljević Milić
Filozofski fakultet
Departman za srpsku i komparativnu književnost
18 000 Niš
snezana.milosavljevic.milic@filfak.ni.ac.rs

Весна Мојсова-Чепишевска (Скопје)

ТРАВНИЧКА ХРОНИКА на Битолскиот народен театар

Интракултуралноста е идеја за препознавање на истостите меѓу повеќе култури. Во името на таа интракултуралност на 31. 10. 2012 година се случи премиерата Травничка хроника во Битолскиот народен театар. Овој текст на нобеловецот Иво Андриќ, за оваа пригода погледнат низ очите на хрватскиот режисер Бранко Брезовец, музички обоен со нотите на македонскиот автор Маријан Нечак и драматуршки осмислен од страна на Дијана Мехиќ, се смета за технички најсложената претстава која е поставена на сцената на театарот во Битола.

Тргувајќи од идејата за интракултуралноста како идеја за препознавање на истостите меѓу повеќе култури на 31. 10. 2012 година се случи премиерата Травничка хроника на Битолскиот народен театар¹. Театарскиот чин го прават повеќе учесници, секој со својата култура, или ако се од истородна култура, тогаш – секој со своето сфаќање за културата. Интракултуралниот театар истражува во себеси и резултатите на тие истражувања ги прикажува во текот на изведбата. Значи, не се тргнува од другите култури за да се случи себезапознавање (интеркултурален театар), туку својата култура ја разгледуваме како можност за општо-човечка култура, не еднотрична (би рекла не – арогантно – нашата е единствена!), туку нашата, мојата култура има исти елементи со повеќето светски култури.

Во тој контекст роман Травничка хроника на нобеловецот Иво Андриќ, за оваа пригода погледнат низ очите на хрватскиот режисер Бранко Брезовец, музички обоен со нотите на македонскиот автор Маријан Нечак и драматуршки осмислен од страна на Дијана Мехиќ, беше претставен преку изведбата на Битолскиот народен театар пред македонската публика. Оваа претстава не нуди одговори, туку поставува длабоки прашања кои имаат само поединечни, а не колективни одговори. Со оваа претстава „Андриќ и по 120 години од раѓањето повторно се враќа во центарот на јавноста“, вели

¹ Може да се види парче од претставата на: http://alternativemedicinefacts.com/Mesothelioma/video/8GTKj2ITrM&feature=youtube_gdata_player (преземено на 24. 10. 2013).

Бранко Брезовец, напоменувајќи дека темата на оваа претстава е токму Европа, Западот и Истокот. Бројот на публиката е ограничен на 60 гледачи и не се препорачува за помлади од 16 години. Она што е особено интересно е што публиката е затворена во еден вид на кафез, исто како и актерите. Сценографот Валентин Светозарев вели дека претставата не може да се напушти во времетраење од 105 минути бидејќи целиот процес се одвива во затворен круг, па излегувањето е „не дај Боже скоро невозможно“. Во интервјуто дадено за дневниот УТРИНСКИ ВЕСНИК (29. 10. 2012) ден пред самата премиера режисерот Брезовец вели дека темата се конзулите во Травник, а Битола е познат како конзулски град. Впрочем, вистинскиот предизвик за режисерот Брезовец е да се обиде да ја долови душевната состојба на самите конзули на кои воопшто не им било лесно зашто живееле во време на големи културни шокови, на проблеми меѓу Истокот и Западот. Судирот на четири света различни по вера, култура, историја и обичаи што Иво Андриќ го опишува во својот седумгодишен летопис за конзулскиот град Травник во Босна е доволно провокативен за повторно да ја наметне размисла за обединувањето на културите или државите на континентот. Се работи за голем проект.

Впрочем и самиот роман ТРАВНИЧКА ХРОНИКА е тежок за драматизација, затоа што самиот Андриќ не е писател на еден линеарен тек на дејствието, туку се работи за низа од раскази кои потапуваат, подобро или полошо, полесно или потешко во една целина. И како тогаш една целосно раскажувачка структура да се драматизира? Оттука и сите актери т. е. нивните улоги се подеднакво важни. Конзулатите во градот се онаа точка кој ја допира битолската и травничката историја, која започнува во 1807, а завршува во 1814, во времето кога Наполеон Бонапарта продира низ цела Европа обидувајќи се да ја направи едно. Приказните започнуваат со доаѓањето на францускиот конзул во Травник, каде што веќе го чека австрискиот конзул. И покрај очекувањата дека просветените Европејци ќе се разбираат меѓусебно добро во заедничкото спротивставување на турскиот великодостојник во сараевскиот вилает, тоа не се случува, за добро или лошо во името на вистинското преплетување на културите во Травник.

ТРАВНИЧКА ХРОНИКА се смета за технички најсложената претстава која е поставена на сцената на театарот во Битола. Таа, исто така, е претстава и со многу ликови, а секој од нив има своја приказна и живот. Во исто време, тоа е музичка претстава од почеток до крај која добива интракултурален тон, но и наднационална боја.

Играјќи се со идејата за културата во која живееме, а и за уметноста која ја создаваме, која е повеќе-културална [...] разно-културална, корените треба да ги (про)најдеме во теоријата на играта (Стојаноска 2005: 2).

Всушност, на играта треба да се гледа како на модел за создавање на теорија на интракултуралноста². **Интракултуралниот театар**, поставен некаде **над мултикултуралниот и интеркултуралниот театар**, истражува во себе и резултатите на тие истражувања ги прикажува во текот на изведбата.

Во еден период од светската театарска историја можело да се играат претстави само во истородни култури поради непознавање на другите култури. За Тадаши Сузуки (Tadashi Suzuki), но не само за него, туку и за големото семејство почитувачи на оваа идеја, културите не се истородни, туку се **полифони**. Тие т. н. **полифони култури** во себе ги содржат карактеристиките на матичната култура од која потекнуваат, но се консумираат само сите заедно, затоа и звучат како **полифонија**, во која хаосот на повеќезначението е заменет со редот на врските помеѓу културите, значи со една т. н. **интеркултуралност!** И Стојаноска за попрецизно дефинирање на интракултуралниот театар како појдовна точка го зема мислењето на Сузуки дека не е важно да се играат претстави на исти култури, туку е повеќе од потребно да се истражуваат истите тие култури за да станат наши, познати, а не непознати или туѓи. Впрочем, во извесна мера тоа го прават и Брезовец преку своето режисерско видување и сите учесници на сцената преку својата актерска игра. Овој интракултурален театар им дава можност да истражат длабоко во себе и на сите оние кои го играат, но и на сите оние кои го консумираат поточно гледаат, кои живеат со и за него. Оваа идеја се препознава и во интервјуто кое Брезовец го дава за дневниот УТРИНСКИ ВЕСНИК (09. 12. 2012) по премиерата на преставава кога вели:

Сите мои претстави, да го парафразирам Томас Ман, се создаваат од многу скромни почетни замисли. Битола е конзулски град и се гордее со тој факт, па ми се чинеше како интересна провокација, „зафрканција“ да го видиме пренесувањето на таа гордост на другата страна – како се чувствуваа конзулите во допир со цивилизацијата на овие простори. Во текот на работата на ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, фондот на идеи што ги еманира претставата растеше и сите бевме вчудовидени до каде отиде сето тоа.

На крајот, тоа е претстава за состојбата на Европа денес, за нејзината трагична биполарност, за нејзините копнежи и стравови. И над сè, за индиферентната вселена, која треба да ја разбереме како забрав на сеќавањата. Човек треба да исчезне без трага, вели францускиот конзул Давил, нема да нè спаси никаква археологија на идеи и појави, ама тоа исчезнување на трагите, бес-

² Како што и познатиот авторитет за оваа област, холандскиот филозоф Јохан Хојзинга (Johan Huizinga) ќе напише дека: „играта е постара од културата; зашто, колку и да е поимот на културата недоволно разлачен, тој секако подразбира човечко општество, а и животните не чекале на луѓето овие допрва да ги научат да играат“ (цитирано според Стојановска 2005: 2).

патност (која е еден од симболите на Андриќ за тогашна Босна) веќе е извршено по виши космички принципи. Тоа е темелна дијагноза на Андриќ, а нам ни требаше претставата за да ја разбереме таа дијагноза искусствено и да не ѝ се плашиме (Брезовац 2012).

Новинарката Анета Блажевска која го водеше интервјуто со Брезовец се обидува до максимум да ги извлече блискостите кои хрватскиот режисер ги виде меѓу Травник и Битола, меѓу 1807 и 2012, и во тој контекст силно прозвучува нејзиното прашање дека и по двесте години овој, таканаречен Западен Балкан, не знае да се вклучи во Европа. Таа како да сака да извлече од самиот режисер и едно признание дека со оваа драматизација и со оваа режија се случува демистифицирање на затворениот круг поточно на кафезот во кој е сместена публиката, пришто актерите играат наоколу, на што Брезовец смирено одговара:

Јас не би сакал да си дозволам, би се рекло се срамам затоа што мислам дека никогаш не знам доволно, да ви кажам било што лично за проблемот на денешна Европа, а камоли да си дозволам дека со претставата воопшто би можел да испратам некаква порака. Да се користи претставата за изразување на сопственото мислење за мене е израз не само на надменост, нескромност, туку и темелно етичко прашање на наметнување. Јас сум човек со одложено изразување на мислењето (чекам затоа што сè уште не знам), мојата задача е да го урамнотежам тоталитетот на мислењата, најнапред во својата глава, па потоа да се осмелам да ги помешам правците на мислење на времето и општествената конјunktura. Валерс вели: „Јас не ги пишувам своите уверувања, туку ги пишувам своите обликувања“.

Секако дека секое уметничко дело мора да има своја сенка, мора од нешто да почне, не може да почне како арабеска. Тука е благата иронија за конзулите (на линија Травник – Битола), тука е судирот на Запад и Исток, проблемот на целосноста на светот од Александар до Наполеон (Александар во претставата е референција на Андриќ, не моја), неговите микроавтентичности (од заменикот на конзулот Дефос до некои македонски политичари) и така натаму. Но, Травничка хроника не е политичка пиеса, таа е, на Ваша жал, затоа што не знам да одговорам на општествената подлога на Вашето прашање, само метафизичка комедија, па сценографскиот круг еднакво упатува на кругот на античката сцена и човековото симболично место во светот како и на Годо или македонското сонце. Па, сепак, со овој круг владее центрифугална сила, на неговиот хоризонт се влечат вселенски магли и чадови (Брезовац 2012).

Во еден од речниците на теориско-театролошки термини, интеркултуралноста е дефинирана како посебна филозофска и естетска перспектива на системот на културата која подразбира вклучување и активирање на различни култури во еден концепт. За разлика од мултикултуралноста, тоа е состојба во која различните култури мораат нужно да доаѓаат во допир, вели Стојаноска. Интеркултуралниот театар проучува, истражува, презема и разменува помеѓу две и повеќе култури, и тоа се препознава. Интеркултуралниот театар е театар на истражувачи и проучувачи, најчесто, режисе-

ри, за кои другите култури се предизвик за да можат да ја запознаат својата култура, нагласува Стојаноска.

Во мултикултуралните претстави матично-културните знаци опстојуваат напоредно еден со друг. Тоа значи дека тие не се мешаат и како такви создаваат претстави за една т. н. „политички коректна“ изложба/егзибиција на повеќекултурни вредности. Тоа е театар, кој ја зема за почетна – идеја да се пренесат и другите култури, но не и да се запознаат, да се опсервираат и потоа заеднички да се пренесат од една во друга, како што е примерот со интеркултуралниот театар.

И каде во сето ова е **интракултуралниот театар**? Тој, секако, е во непосредна релација со интеркултуралниот театар.

Интракултуралноста е суштинска спротивност на вулгаризацијата на мултикултуралноста: наспроти нејзината деструктивност, заговара афирмативност. Со други зборови, интракултуралноста го промовира начелото на „истост“ во различните култури, што претставува специфично изедначување на разликите. Оттаму, едновремената свесност и за припадност кон својата, сопствената (вклучително – различната) група и за припадноста на едно пошироко културно милје, поточно културолошки склоп (Barba 1996 според Стојановска 2005: 4).

Ова е театар на „новите деца“ кој својот брз начин на промислување го делат со припадниците на сите светски култури и кои, особено, својата култура ја презентираат како дел од глобалната светска култура во која главниот збор го има комуникацијата. А во основата на секоја комуникација лежи размената. Ако за интеркултуралниот театар е важно да се „отпаѓува, преземе и размени, да го запознаеме другиот за да се запознаеме себеси“, во интракултуралниот театар тоа е веќе направено и сега останува „надградбата“. Базирано на осознавањата на истостите меѓу повеќето култури (бидејќи денешното општество е „полифоно“ – ако ги преземеме зборовите на Едвард Саид) промислувањето за интракултуралниот театар би требало да го сместиме во рамки на матичната култура (Стојановска 2005: 6 – 7).

Интракултуралната претстава ТРАВНИЧКА ХРОНИКА на Битолскиот народниот театар доби неколку значајни награди на театарскиот фестивал ВОЛДАН ЧЕРНОДРИНСКИ во Прилеп кој се одржа секоја година, а оваа се случи во периодот 7 – 14 јуни 2013 година. Но, таа изнудува овации, не само на македонската сцена и од македонската публика, туку и на туѓите т. е. другите зашто на тие сцени, на тие фестивали се доживува како дел од матичната култура. Така беше на гостувањето во Загреб на фестивалот ЕУРОКАЗ кое се случи по повод пристапувањето на Хрватска во Европската Унија. Имено, актерите од Македонија заедно со своите колеги од театри од Италија, Словенија, Велика Британија и Шпанија се приклучија во националната програма на Република Хрватска која го славеше зачленувањето во Европската Унија и во таа чест на сцената на хрватското МЛАДИНСКО КАЗАЛИШТЕ се изведе македонската ТРАВНИЧКА ХРОНИКА и тоа два пати. Картите

и за двете изведби беа распродадени, а многумина останаа разочарани поради неможнoста да ја видат. Иако станува збор за тешка претстава со различни референци – историски, музички, политички, каде што антиката се поклопува со современоста, на изведбата во Загреб може да се забележи дека на некои од актерите претставата им легна одлично. Во нивниот однос кон самиот текст, но и кон публиката, се чувствува една силна промена заради фактот дека токму со тоа што играа во Хрватска и по повод нејзиното влегување во ЕУ, тие се почувствуваа како дел од една голема современа тема. Директор на љубљанскиот фестивал ЕКС понто, Дамир Домитровиќ Кос, смета дека Брезовец некако успеал во својот стил да го компонира во една претстава, која е навистина збиднување по својот концепт. Самата изведба која може да биде интересна за потесен, но и за поширок круг на публика, иако внатре можат да бидат само 60 луѓе кои гледаат од позиција на затворени во кафез, треба многу да се игра и во тој контекст смета дека таа ќе има долг век не само на сцената на Битолскиот театар, туку токму на сцените на театрите низ Балканот и пошироко низ Европа. Актерката Маја Андоновска е силно изненадена од приемот на претставата од страна на публиката, зашто, сепак, станува збор за претстава која 90 проценти се игра на македонски јазик, ама излегува дека јазичната бариера во ваков тип претстави не значи ништо.

Интракултуралниот театар кој може да се гледа, но и да се чита и како една од обележјата на постмодерниот театар им дава на сите кои се вклучени во правењето/играњето на драмскиот текст ТРАВНИЧКА ХРОНИКА можност за повторно откривање на матичната култура и нејзино презентирање во контекст на општата светска култура, откривање на онаа култура, која има (ше) претходна одредница југословенска, а сега е хрватска, македонска, босанска, српска.... Впрочем ова дело на Андриќ е дел од некогашната култура на режисерот Бранко Брезовец, од културата на неговата младост и образование исто колку што е дел и од културата на македонскиот композитор Марјан Нечак, и на Дијана Мехиќ која драматуршки го осмисли романот на Андриќ, но и на сите актери на Битолскиот народен театар.

Затоа, ако интеркултурализмот беше состојба на умот или начин на работа во последните децении на XX век, како што го дефинираше Бони Маранка (Bonnie Maranca), тогаш интракултурализмот ќе биде начин на живот и состојба на умот и емоциите на новото време кој го промовира и оваа претстава.

Во името на оваа интракултуралност, која ја заговара овој мој текст, го очекуваме и приемот на македонската ТРАВНИЧКА ХРОНИКА со хрватскиот зачин на Бранко Брезовец на гостувањето во Истанбул кое е планирано кон крајот на мај или почетокот на јуни 2014 година.

Литература

- Брезовец 2012: Брезовец, Бранко. Интервју „ТРАВНИЧКА ХРОНИКА не е политичка пиеса“ во *Уџирински весник*. Скопје: 09. 12. 2012 (<http://www.ut-rinski.mk/?ItemID=46DC70870EFE504FA6FBACD8A9EDE54D>). Преземено на 13. 05. 2014.
- Barba/Savareze 1996: Barba, Eugenio; Savareze, Nikola. *Rečnik pozorišne antropologije: Tajna umetnost glumca*. Beograd.
- Marranca/ Dasgupta 1991: Marranca, Bonnie; Dasgupta, Gautam. *Interculturalism and Performance*. New York.
- Стојаноска 2005: Стојаноска, Ана. „Интракултурална театарска дисперзија“ во *Блесок*. Скопје: ноември-декември, бр. 45 (<http://www.blesok.com.mk/tekst.asp?lang=mac&tekst=758>). Преземено на 10. 11. 2012.
- Suzuki 1986: Suzuki, Tadashi. *The Way of Acting*. New York.
- Џепароски 2003: Џепароски, Иван. *Естетика на улога*. Скопје.
<http://www.tera.mk/ritamotnagradaot/kostimografijata-vo-travnichka-hronika-najvpechatliva> (преземено на 10. 11. 2012).
- ТРАВНИЧКА ХРОНИКА. In: http://alternativemedicinefacts.com/Mesothelioma/video/8GTrM&feature=youtube_gdata_player. Преземено на 24. 10. 2013).
- ПРИКАЗНАТА ЗА КОНЗУЛИТЕ НА ТРАВНИК. In: <http://www.youtube.com/watch?v=1UABzHWvnmI>. Преземено на 04. 11. 2013.

Vesna Mojsova-Chepisevska (Skopje)

BOSNIAN CHRONICLE at the Bitola National Theater

Based on the idea of intraculturalism as recognition of the same elements shared by different cultures, the premiere of the BOSNIAN CHRONICLE was held on October 31, 2012 at the Bitola National Theater. The theater work comprises of many participants, and each participant is bringing their own culture, or in cases of homogenous culture, each participant is bringing their own understanding of culture. Intracultural theater does research on its own practice and the results of such research are presented through the performance. Intracultural theater, seen or read as one of the characteristics of the postmodern theater, gave everyone involved in the making and performing of the BOSNIAN CHRONICLE possibility to rediscover their native culture (a culture once known as Yugoslavian and now Croatian, Macedonian, Bosnian, Serbian) and how this culture fits in the context of the world culture. After all, the literary work by Andric is a part of the former culture of director Branko Brezovec (the culture of his youth and early education years) just as it is part of the culture of the Macedonian composer Mar-

jan Nechak, and the playwright Dijana Mehic, as well as the culture of all the actors of the Bitola National Theater.

Весна Мојсова-Чепишевска
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Филолошки факултет „Блаже Конески“
бул. „Крсте Петков Мисирков“ б.б.
1000 Скопје
Р. Македонија
++ 389 703 060 63
vesnamojsova@hotmail.com

Vesna Mojsova-Čepiševska
Univerzitet „Sv. Kiril i Metodij“
Filološki fakultet „Blaže Koneski“
bul. „Krstе Petkov Misirkov“ bb
1000 Skopje
R. Makedonija

Анна Наумова (Минск)

Этноконфессиональные ориентиры в романе Иво Андрича ТРАВНИЦКАЯ ХРОНИКА

В центре внимания Иво Андрича в романе ТРАВНИЦКАЯ ХРОНИКА находится Босния с её этноконфессиональной спецификой. Андрич не только изображает отдельных представителей этносов, не только вводит в канву повествования различные элементы поликультурной среды, но и обобщенно характеризует межнациональные отношения на данной территории в данное время. В статье утверждается своеобразие творчества Иво Андрича и исключительная его значимость с точки зрения характеристики этноконфессиональных проблем на Балканах и во всем мире. Выводы, сделанные писателем, особенно важны как мировоззренческая база, способная внести значимый вклад в развитие современных межнациональных и межконфессиональных отношений.

Художественная реальность романа ТРАВНИЦКАЯ ХРОНИКА – Босния, многонациональный и многоконфессиональный край со сложной историей, конгломерат культур, который в свое время обусловил формирование специфической системы ценностей. Попытаемся проследить, каким образом Иво Андрич представляет особенности жизни различных этносов, и постараемся определить, в чем специфика авторского восприятия боснийской действительности.

Как справедливо отметил Радован Вучкович, ТРАВНИЦКАЯ ХРОНИКА представляет собой „романный анализ-фреску психологических корней [...] национальной сущности“ народа (Vučković 1974: 318), „историческое и духовное лицо родины писателя“ (Vučković 1974: 319)¹, что позволяет нам смело использовать данный материал как источник мировоззренческих ориентиров писателя.

Этноконфессиональная принадлежность героев всех произведений Иво Андрича является непременно важной. И в романе ТРАВНИЦКАЯ ХРОНИКА автор характеризует своих героев как представителей той или иной этнической группы, зачастую прямо указывая на их типичные черты.

¹ Здесь и далее перевод наш (кроме цитат из ТРАВНИЦКОЙ ХРОНИКИ) – А. Н.

Турки-османы в романе *йяжлы, неуклюжи, холодны и хи́тры*. Героя-повествователя порой даже удивляет то, что *человек Востока* (например, визирь-турок) может быть *живым, любезным и ойкрытым*. Застывшая на пыщенность – черта, более типичная для османов.

При этом этнических турок писатель в чем-то отделяет от славян-мусульман, а в чем-то объединяет с ними. Последнее обычно связано с вероисповеданием, которое определяет их поведение, взгляды на жизнь и обычаи.

Мусульмане во всем верны своим традициям. Иво Андрич это подчеркивает. Даже в церемониале официального визита у визиря приверженность устоям побеждает необходимость проявить уважение к консулу, представителю мощной державы, и приветствовать его стоя.

Иво Андрич отмечает значимость традиции в межличностных отношениях с людьми Востока. При этом европеец часто принимает церемониал за выражение особого внимания или личного уважения – настолько велики различия в культурных парадигмах.

Для боснийских турок, как людей, исповедующих ислам, исключительно важна исламская государственность. Андричевские мусульмане воспринимают Боснию как нечто свое. Они опасаются, что с появлением иностранных, христианских консулов *йригеи конец йоряку и „йрекрасной тишине“ йурецкой Боснии*² (Андрич 1974: 29). Это безусловно, неоспоримо для мусульман: *Боюм установлен йакой йорядок: йурки до Савы, а швабы за Савой* (Андрич 1974: 29). Андрич, очевидно, это понимал и видел в этом одну из причин столкновения мировосприятия этносов, данную территорию населявших.

Кроме характеристик, связанных с вероисповеданием и объединяющих их с турками, боснийские мусульмане славянского происхождения наделены и индивидуальными свойствами. Они умные, гордые, но порой предстают как коварные и неаккуратные люди, которые с недоверием относятся ко всему иностранному, „порицают“ всякую новизну. Боснийские монахи, по Андричу, *люди йлубоко релийозные, но йросйые и уйрямые* (Андрич 1974: 211). Многие из этих черт характерны также и коренным боснийцам немусульманского вероисповедания. В частности, католик фра Юлиан дает следующую характеристику себе и своим соотечественникам: *Мы, боснийцы, народ уйрямый. Такими нас знают все, йем и йрославились* (Андрич 1974: 218).

² Здесь и далее цитаты из романа Травницкая хроника – в переводе М. Волконского.

Дефоссе относительно этой их черты выражается так: *киѡайская зако-снелосѣь, оѣѡраживание оѣѡ жизни*. Одно из проявлений боснийского упрямства – сопротивление строительству дорог. А ведь даже здесь, в элементарном отношении людей к системе коммуникаций, кроется запутанный узел межэтнических противоречий.

Андрич, в связи с этим, следом за своими героями предлагает нам выстроить сложную логическую цепочку, чтобы выяснить, что стоит за этой так называемой озлобленностью и действительно ли это негативная характеристика, как может показаться на первый взгляд. В соответствии с рассуждениями Давиля, реализацией озлобленности боснийцев следует считать их стремление разрушать дороги, рвать связи с окружающим миром. Но Дефоссе возражает:

На сооруже́ние доро́г нас (европейцев – А. Н.) то́лкаеѣт не добро́та, а стѣремле-ние и жела́ние расшири́ть вы́годные нам связи и влия́ния, что́ мно́гие объясняюѣт нашей „озлобленно́сѣью“. И выходи́ѣт, что́ наша озлобленно́сѣь засѣявляеѣт нас стѣройѣть доро́ги, а их – ненави́деѣть и ѣо возмо́жносѣи разру-шаѣть эѣи доро́ги (Андрич 1974: 76).

Таким образом, повторяемая в романе мысль, что боснийцы – дикий народ, а Босния – отсталая страна, превращается в миф, предубеждение.

Возможно, проявления жестокости, озлобленности – результат именно бездумного, искусственного совмещения несовместимого? Дефоссе заявляет: *[...] чем внимаѣтельнее я ѣрисмаѣтриваюсѣ и ѣрисулишиваюсѣ к эѣтому наро́ду, ѣтем яснее вижу, как мы оши́бае́мся, ко́гда, ѣюко́ря Евро́пу стѣрану за стѣрано́й, всю́ду стѣрае́мся внедри́ѣть наши ѣонаѣиѣя, наш стѣроѣиѣ и исключи́ѣтельно рассу́очный обра́з жизни и ѣоведения (Андрич 1974: 77).*

Сама по себе среда никогда не порождает трагические феномены своего существования. Но невозможно привнести в замкнутое, устоявшееся общество другие, пусть даже более „прогрессивные“ законы, и безболезненно внедрить их в систему ценностей, представлений, обычаев, по которым люди всегда жили.

Это явление может быть рассмотрено в нескольких аспектах. На один мы уже указали: это отрицательная реакция иностранных героев, попадающих в Боснию. Европейские критерии накладываются на архаичную ориентальную среду, и вследствие этого возникают серьезные противоречия. Возможно, такая реакция свойственна любой среде подобного типа при внедрении в неё нежелательной инновации.

Второй аспект – противоречия между этносами, издавна населяющими Боснию и Герцеговину. Да, каждый из них – неотъемлемая часть среды, но эти части настолько различны, что между ними постоянно возникают столкновения. В условиях, которые исторически здесь сложились, у каждой этноконфессиональной общности имеются свои права.

Третий же аспект, хронологически самый отдаленный, не фигурирует в романе явно, а подразумевается: в XIV веке на изначально славянскую, христианскую территорию осуществлено проникновение турецких завоевателей, носителей совсем иного мировоззрения, и они овладевают этими землями не только в политическом и экономическом плане, но пытаются разрушить духовную основу, на которой держится коренной народ. Легко сменить царя, но трудно заставить людей молиться иному Богу, отстаивать другие ценности. Исидора Секулич в эссе *Турецкое в Боснии и боснийском рассказе* писала о том, что, на самом деле, *чувство родины* турки не смогли *пошурчить даже у пошурченцев* (Секулић 1940: 17). Однако сами попытки это сделать все-таки дали последствия, которые наблюдаются и по сей день.

Итак, получается, что многие негативные проявления, представленные романистом в связи с характеристикой коренных боснийцев – лишь результат сочленения элементов сложной многонациональной среды.

Кроме боснийцев христианского и мусульманского вероисповедания, а также турок-осман, в романе фигурируют представители других этносов. Евреи-сефарды уже давно населяют боснийские земли и стали будто бы в один ряд с коренным населением. Цыгане у Иво Андрича появляются лишь на фоне основных событий романа: это или озябшие цыганята, наблюдающие процессию, или местные музыканты, или мучители, исполнители казней и расправ над сербами во время подавления сербского восстания. Сербь в основном представлены как народ, страдающий и борющийся за свободу от турок. И. Андрич их прямо характеризует как мучеников. А православного иеромонаха писатель называет мрачным и недоверчивым человеком. Герой-грузин у Иво Андрича – храбрый, умный, хитрый, красноречивый, любезный. Русские в романе появляются как сторона, поддерживающая восставших против турок сербов.

Этническая палитра романа расширяется главным образом за счет приезжающих в Травник иностранных консулов и лиц, их сопровождающих, а также включения в повествование важных для раскрытия авторской мысли событий мировой истории. Сама концепция романа основывается на „внедрении“ в многонациональную среду иностранцев, которые волей судьбы вынуждены долгое время жить в Боснии. Такой прием представляется своего рода экспериментом. Данную модель Радован Вучкович метафорически обозначил следующим образом: „Все эти разнообразные элементы Андрич свел к ситуации взаимоотношений, сбросил в травницкий котел, чтобы наблюдать за их реакциями – как они кипят, растворяются, и как оформляется та форма жизни, которую писатель часто обозначал понятием балканская судьба“ (Vučković 1974: 327). Ясно, как функционирует та ли иная среда сама по себе, а с появлением внутри неё инородного тела, „лакмусовой бумажки“, могут проявиться совсем новые, порой неожиданные, однако важные свойства.

Как видим, в романе ТРАВНИЦКАЯ ХРОНИКА представлена мультикультурная среда. „Пестрота“, смесь культур, калейдоскоп традиций – во всем. Автор это подчеркивает и при описании рождественского обеда, организованного семьей австрийского консула, и даже в блюдах на столе Давиля. Автор это подчеркивает и при описании рождественского обеда, организованного семьей австрийского консула, и даже в блюдах на столе Давиля: еврейская пища, которая, по своей сути, *смесь испанской и восточной кухни* (Андрич 1974: 31). Весьма интересно, кстати, исследование Айлы Терзич о том, какие блюда упоминаются в романе, какую кухню представляют и каким образом через пищу писателем особо выделяются существенные культурологические различия (см. Терзић 2011: 324–335). Время в романе часто соотносится с календарем мусульман и христиан:

[...] *в первый день рамазанской байрама; [...] все три дня байрама Давиль провел...; [...] в йяйиницу, в первый день после байрама* (Андрич 1974: 31);

Рождество, праздник всех христиан, наступило и в Травнике, а с ним вместе пришли и забобы, воспоминания, торжественные и грустные мысли (Андрич 1974: 214).

Андрич не только изображает отдельных представителей этносов, не только вводит в канву повествования различные элементы поликультурной среды, но и обобщенно характеризует межнациональные отношения на данной территории в данное время. Боснийская ситуация в описываемый исторический момент, по Андричу, – запутанный клубок, результат столкновения *противоположных интересов, вероисповеданий, стремлений и надежд* (Андрич 1974: 26). Его интересуют внутренние механизмы, духовные последствия политических событий: обострение отношений между мусульманами и христианами, причины, цели и формы проявления этого.

Одной из особенностей этноконфессиональной картины романа ТРАВНИЦКАЯ ХРОНИКА является также то, что место действия романа – само по себе пограничная территория, представляющая для востока запад, а для запада восток. Рубеж между Востоком и Западом у Андрича подвижен. Босния находится на границе, которую передвигают извне, пытаются то присвоить себе эту территорию вместе со всеми ее особенностями, то, наоборот, отвергнуть, противопоставляя свои обычаи традициям этого края. В этом, по нашему мнению, заключается вся специфика этноконфессиональной ситуации: граница находится внутри самих людей, и даже в рамках одной личности она нестабильна. Меша Селимович в статье *МЕЖДУ ВОСТОКОМ И ЗАПАДОМ*, посвященной творчеству Иво Андрича, отметил, что разделение Восток – Запад существует внутри каждого боснийца (см. Селимовић 1979: 35).

Люди пребывают в „пограничности“, духовной и физической, которая *в силу тяжести и бессмысленной недоразумения существует между людьми,*

божыми творениями, между которыми не должно быть границы (Андрич 1974: 240). И далее: *Это грань между морем и сушей, осужденная на вечное движение и колебание, как бы третий мир, где осело все проклятье вследствие разделения земли на два мира* (Андрич 1974: 240).

Итак, в центре внимания Иво Андрича в романе Травницкая хроника находится Босния с её этноконфессиональной спецификой.

Отображая проблемы сосуществования этносов на боснийской земле, писатель показал сложность и необъяснимость самой жизни. Это и художественная задача Травницкой хроники, и цель его многолетних жизненных поисков. Наиболее наглядно можно это продемонстрировать именно в такой среде, как Босния, где обостряются все противоречия, существующие в любой стране и на любом континенте. Нигде, как показывает нам И. Андрич, нет единения и гармонии, так как все люди разные, а взгляды на жизнь не только противоположны, но и даже взаимоисключающи уже потому, что предопределяются нашей национальной принадлежностью и религиозными воззрениями. Босния – всего лишь модель мира под увеличительным стеклом, где проще и нагляднее показывается вся противоречивость отношений в современном мире.

Ведь и сегодня приходится жить *в нездоровых условиях, в среде, где властвуют слепой случай, своеволие и низменные инстинкты* (Андрич 1974: 181). Андрич верно уловил вектор развития духовной истории человечества от древности до наших дней, сумел все разумно обобщить. При этом важно помнить, что в центре внимания Иво Андрича не политическая, не экономическая и даже не культурная история, а история духовности человечества. Вдумчивый анализ взглядов Иво Андрича на этноконфессиональные проблемы его родной Боснии может быть важным для регулирования современных межнациональных и межконфессиональных отношений.

Источник

Андрич 1974: Андрич, Иво. *Травницкая хроника. Мосты на Дрине*. Москва.

Литература

Секулић 1940: Секулић, Исидора. „Турско“ у Босни и босанској њричи: <http://ubsm.bg.ac.rs/cirilica/dokument/403/>. Состояние 23.11.2013.

Селимовић 1979: Селимовић, Меша. Између Истока и Запада. In: Исаковић, Антоније (отв. ред.). *Зборник радова о Иви Андрићу*. Београд. С. 3–11.

Терзић 2011: Терзић, Ајла. Шта се једе у Хроници и у Ђуприји? In: *Свеске Задушбине Иве Андрића*. Београд, С. 312–338.

Vučković 1974: Vučković, Radovan. *Velika sinteza (o Ivi Andriću)*. Sarajevo.

Anna Naumova (Minsk)

**Ethnic and confessional guidelines
in Ivo Andrić's novel THE DAYS OF THE CONSULS**

This paper represents an attempt to examine quite a number of questions, connected with Ivo Andrić's views regarding the ethnical specificity of Bosnia, which has been reflected in his works, primarily in the novel THE DAYS OF THE CONSULS. The author was trying to give certain traits to the national portraits of heroes, state the importance of the confessional component in images, raise the issue of cross-cultural interaction and deal with its historical interpretation in Andrić's creativity. Writer's conclusions may be considered as a significant vision that can make a contribution to the development of modern interethnic affairs, and it determines the necessity of further studies of Andrić's creativity. This work represents a comprehensive „off-site view“, bearing in mind that the author is from Belarus and at the same time a member of a younger generation, formed after the collapse of the USSR and former Yugoslavia.

Anna Naumova
Belarusian State University
Minsk
Republic of Belarus
ana.naumova1@ya.ru

Кристијан Олах (Београд)

Искушење истине: поетика тишине у Травничкој хроници Иве Андрића*

Тема овог рада је однос експлицитне и имплицитне семантике тишине. Да би се та семантика херменеутички продубила, неопходан је увид у сва онтолошка и гносеолошка питања која у вези са романом могу да се поставе. Имплицитна семантика тишине представља језгро унутрашње, духовне поетике. Понирање експлицитне ка имплицитној семантици тишине, односно секундарне, текстуалне ка примарној, духовној поезици показује да је кључ којим тишина одева своју тајну у речи – меланхолија. На фиктивном хоризонту уобручену меланхолијом тематизовано је гашење и ишчезнуће метафизике – као и потреба да се из таквог хоризонта до метафизике изнова уздигне. Такав сусрет са меланхолијом омогућује смештање Андрићевог дела у само средиште модернитета.

Пролог: Примарна и секундарна поетика. Од тишине до речи

Времена никада нису иста, ма колико се њихове ћуди и жамор чинили сличним. Само се тишина не мења. Тишина је вечна.

Травничка хроника један је од најтиших романа српске књижевности. Уједно је, у опусу Андрићевог дела, најречитији. Необичан спој речитости и тишине указује на постојање суштинске равни приповедног текста – двоструке, претекстуалне равни: духовне и, уједно, поетичке. Духовност одређује и условљава поетику, али и поетика може да се схвати као текстуална или књижевна духовност у ужем смислу. Та равна представља покрет духовности у правцу поетике, стваралачку потенцију духовности која узраста кроз само себи својствену поетику.

Претекстуалну, примарну или духовну поетику ваља разликовати од текстуалне, секундарне, тј. поетике у уобичајеном значењу речи. Секундарна поетика је пројава „текстуалности“ текста, поље испод кога се, као на дну бунара, назире старија, претходећа, духовна поетика. Духовност која

* Рад је настао у оквиру пројекта „Културолошке књижевне теорије и српска књижевна критика“, 178013, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

претходи тексту није исто што и духовност у тексту, или духовност текста самог. Примарна поетика, захваљујући проводној улози, преображава представе духовности, представе метафизичке истине које у тексту – због природе текста – постају текстуалне истине.

Духовна раван указује се у кретању од секундарне ка примарној поетици. Изворна духовност лежи на дну перспективе секундарне поетике, где у привидном споју замишљених линија осетљиви читалац може да назре другачију стварност, у којој се метафизички бескрај текста и текстуални бескрај интерпретиране метафизике стапају у једно. Примарна поетика је утопијска, јер никада не може у потпуности да се сазна, већ само да се назре и делимично реконструише.

Пример који показује како се духовна поетика „креће“ ка текстуалној је управо однос тишине и речитости у Андрићевом роману. Као што је секундарна поетика „резултат“ примарне, тако је речитост „резултат“ тишине. Скрећући пажњу на себе, речитост жели да прикрије тишину – истину духовне равни. Секундарна поетика описује и анализира речитост, али само понирањем кроз себе, у смеру старије, примарне поетике и истине која претходи речима, може на бољи начин да сагледа и себе саму – разлог и сврху сопственог (поетичког) бића. Као што свака реч има (или би требало да има) посебну и, у теолошком смислу, логосну тишину која јој претходи, тако и смисао књижевног проучавања није (увек) у анализи речи, већ и у покушају, ма колико се безизгледан чинио, да се открије стварност из које су речи потекле – била то и стварност ништавила.

Речитост Травничке хронике усмерена је на исцрпно понирање у суштинску појавности, све до границе издржљивости реалистичке поетике у најширем смислу – где се испод речи, речи, речи наслућује тишина. Пре расправе о поетици тишине, о тишини као поетичком именованом роману, треба тишину разграничити на експлицитни семантички потенцијал, чиме је, у виду мотива, окупирана секундарна поетика, и на претекстуални потенцијал који припада домену духовности и који се, провучен кроз призму примарне поетике, рефлектује у смеру имплицитне семантике. Језгро духовне поетике Андрићевог романа је имплицитна семантика тишине. Понирање експлицитне семантике тишине ка имплицитној, односно секундарне ка примарној поетици, показује да је кључ којим тишина одева своју тајну у речи – меланхолија.

„Меланхолија пролазности“ (Херберт 2004: 11) није само формула суштинске теме романа, већ и аналогон тишини речи, напетости између тишине која речима одузима домет и смисао, и речи које, упркос томе, настоје да тишину савладају, а то могу једино у покушају да открију њено право лице. Јер, лице меланхолије ипак није вечно: нису све тишине исте.

1. Тескоба у тами. Има један мотив који задире у примарну поетичку раван како ТРАВНИЧКЕ ХРОНИКЕ, тако и НА ДРИНИ ЂУПРИЈЕ, и који указује на суштинску разлику између та два дела. У роману НА ДРИНИ ЂУПРИЈА великог везира Мехмедпашу Соколовића Турци су као дечака отели и превели несигурном скелом преко реке. Временом је он заборавио и прелаз, пусту обалу и скелу, али је и даље осећао нелагодност која у виду *црне љрује с времена на време, за секунду-две љресече љруди надвоје и заболѝ силно* (Андрић 1953: 21). Иако је скончао тако што му је убица зарио црн о сечиво у груди, поменута црна пруга пратила га је као подсетник да се злу које обесмишљава егзистенцијално трајање може супротставити само стваралаштвом: зато је одлучио да „црну пругу“ бола и распољућености премости – она је постала, мистичним стваралачким преображајем, *свејѝла линија* моста (Андрић 1953: 78). Са болом и ништавилом сусрет је могућ, али само кроз истину стварања – и лепоту створеног.

Да ли је такав сусрет могућ у свету ТРАВНИЧКЕ ХРОНИКЕ? Иако се у делу НА ДРИНИ ЂУПРИЈА речени мотив јавља још једанпут – у виду *оловној љула* које притиска Алихоѝино срце – посредѝ је метафизички бол изазван субјективним доживљајем расцепа у времену – исти тај мотив, преображен, уочава се и у ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ, у сцени када француски конзул Давил први пут, у „свечаној“ поворци, пролази кроз Травник. Збуњен и озлојећен оријенталном мржњом и презиром којим су га Травничани дочекали, Давилу је тај пут остао *дуго у сећању, неизбрисив као зли, значајни снови* (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 26). Сусрет са злом, оличен у људима пуних *мржње и фанатичној заноса* (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 24), жена које су врачале и плувале са прозора и дечака који су псовали и претили, изазвало је у осетљивом и меланхоличном Давилу гађење не само према послу којим се бавио већ и према сопственом животу. *Па и доѝније, кад се са ѝодинама и ѝроменама свејѝ буде навикао на ѝрисусѝво сѝранаца и кад се Давил са мноѝима уѝозна и зближи, ова ѝрва свечана ѝоворка осѝаће у ѝеѝовој свесѝи као црна, а ужарена линија која боли, а коју заборав сѝоро брише и блажи* (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 26–27).

Та сцена указује на два момента која се односе на представу зла у ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ. Док су *црна љруја* и *оловно љуле* последица сусрета са злом које поткопава целину простора (Мехмедпаша) и времена (Алихоѝа), у ХРОНИЦИ сусрет са злом поткопава човека (Давил). У оба романа представа је субјективна, али док је у једном индиректна и деперсонализована, у другом је присуство зла локализовано у Другоге. *Црна, ужарена линија* је метафора истоврсног зла, које је само другачије рефлектовано. Други момент је поређење пута са *злим, значајним сновима*, што указује на премештање догађаја на јави у смеру кошмарног доживљаја. Зло преломљено кроз Давилову свест се не признаје, већ се негира и смешта у област снова и фикције. Поредећи (*зли*) пут са (*злим*) сновима, потискујући

непријатне садржаје свести у тај свет, Давил изриче јасно не, како животу и себи, тако и истини која тај живот и њега самог треба да осмисли.

2. Замагљено стакло: од звезда до нејасног лица. За разлику од романа НА ДРИНИ ЋУПРИЈЕ, у ХРОНИЦИ је тема моста прикривена, зато што, из неких разлога, виле и даље ометају његову градњу. Можда ти разлози и нису тако непознати: јер, сваки „мост“ захтева жртву. Ако нема смисао, жртва је узалудна. Снисхођење жртве у ништавило победа је духа меланхолије – духа који тежи смислу, али, ничим задовољан, пориче сваки постојећи. То је дух који влада ХРОНИКОМ, оваплоћен у француском конзулу Давилу.

Иако су јунаци оба романа приказани кроз визуру антрополошког песимизма, НА ДРИНИ ЋУПРИЈА садржи идеал-коректив спрема кога се све самерава: мост као оличење истине. У сенци истине – моста, животи појединаца указују се као лажни, неаутентични, располућени. Они знају шта је истина, али не умеју њом да живе. Животно поражени јунаци ТРАВНИЧКЕ ХРОНИКЕ немају такво истинитосно оличење. Ако се према нечему самеравају, то су они сами или њихове неостварене жеље. Идеал истине изнедровају из себе, по својој мери – своје лику и подобију.

Разлика између духовних поетика уочава се поређењем двеју сцена: у једној, са почетка НА ДРИНИ ЋУПРИЈЕ, казује се како су многи нараштаји председели на мосту зору или акшам или ноћне часове кад се нејиримејно ѿмере цео звездани свод над ѿлавом (Андрић 1953: 15). Те речи поручују, у контексту целине романа, да мост, као отелотворење истине, и лепоте, и смисла, није смештен само у центру касаве, попут некакве урбане жиле куцавице, већ у центру читавог (приповедачевог) космоса, чинећи тајанствену осу око које се окреће звездани свод. Успостављена вертикала мост – звезде упућује на метафизичку димензију моста чија се истина, на трагу гностичких поимања, рефлектује у небеском свету.

Таква сцена немогућа је у фиктивном свету ТРАВНИЧКЕ ХРОНИКЕ: Давил никада не диже поглед ка звездама. Његов поглед је искривљен и условљен веловима које је разстро између себе и света. Парадигматска сцена која описује у шта су јунаци загледи, али и сам дух романа, јесте она у којој Давил, забринут и изморен након напорног дана, престаје да се бави хартијама чији су редови почели да му се мешају пред очима:

Тада би се дизао од сѿола, ѿрилазио ѿрозору и оѿклонивши малко ѿешику завесу ѿледао у неѿрозирну ѿаму, да ли се виде још свеѿлосѿи на Конаку и Аусѿријском консулаѿу, ѿоследњи ѿраѿови ѿѿѿа дневноѿ свеѿѿа. Умесѿѿо њих указивала му се на замаѿљеном сѿѿаклу њѿѿова освѿѿљена соба и нејасне конѿѿуре њѿѿѿѿѿ рођеноѿ лица (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 136–137).

Нејасне конѿѿуре рођеноѿ лица на замаѿљеном сѿѿаклу – ето језгровитог одговора на питање докле, у метафизичком смислу, сеже поглед јунака ТРАВНИЧКЕ ХРОНИКЕ. Роман који они насељавају тематизује гашење и ишче-

знуће метафизике са непробојног хоризонта уобрученог меланхолијом – као и потребу да се из таквог хоризонта до метафизике изнова уздигне. Но, да ли је „средњи пут“, који се Давил труди да открије, онај прави пут који узводи из кружног пакла странпутица и завијутака меланхолије? Јер, важно је куда прави пут води: он води горе.

3. Теогонија форме. Пролог и епилог ХРОНИКЕ имају важну улогу у одређењу духовне поетике; они представљају посебан угао гледања на фиктивни свет. Иако је ХРОНИКА кружне структуре, захваљујући прологу и епилогу – чија се радња, пре и после догађаја у трајању од седам година, дешава на Софи у „Лутвиној кахви“ – у временском смислу је праволинијски роман. Али, на дубљем плану, који задире у суштину смисла тог времена, кружна структура је обликотворно духовно начело јунака и догађаја у којима јунаци учествују или их са стране посматрају.

Јер, истина времена није у времену: она је увек ванвремена, па и друговремена; само као таква може да пружа смисао. Истина сваког времена, па и „консулских времена“, јесте есхатолошка истина, која из есхатона надгледа и прожима сваки одређени тренутак. Истина се досеже, никад у потпуности, већ само делимично, једино са оне стране времена, милошћу истине, и спремношћу субјекта да са њом оствари истинитосну заједницу. Есхатон у ХРОНИЦИ је време које јој претходи и следи: време пролога и епилога, чији је смисао тишина. Али каква?

Андрићев роман отвара се речима о Лутви, првом сопственику кафане, кога се не сећају ни најстарији људи, *али сви иду код Луџве на кафу и његово се име њамџи и изјовара њамо где су забрављена имена њоликих сулџана, везира и бејова* (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 5). Обичан свет памти туђе име само као означитеља нечега што је некадашњи власник имена створио за опште добро. Зато је пандан „Лутвине кахве“, кафане која се посећује, али се нико не сећа тог – и баш због тог – б е з и м е н о г Лутве, мост у вишеградској касаби. Све пролази, троши се и осипа, али мост и кафана, простори којима је заједничка „Софа“ (место на коме се људи окупљају), неким чудом или промислом одолевају. Можда зато што ти простори обележавају дух заједнице: она је та која, на крају, опстаје.

Дух пролазности је есхатолошки смисао ХРОНИКЕ. Тај смисао надопуњује тишина – назначена у епилогу романа. Након што су прошла „консулска времена“, а конзули напустили Травник, угледни Травничани су се поново окупили на Софи у „Лутвиној кахви“, присећајући се онога што је било, и полако се препуштајући забраву:

„[...] Па, ево, и њо би и њрође. [...] И све ће ојетџ биџи као њиџо је, њо божџијој вољи, одувијек било.“ Хамџи-беј засџаде, јер ња је изџавао гаџ, а осџали су џуџали у очекивању оноџа њиџо би сџараџ јоџ моџао да каже, и џуџеџи сви су уџживали у доброј, њо бедничкој џиџини (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 468).

Последња реч романа, представљена као добра и победничка, јесте *тишина*; она је последња реч заборава и пролазности. Она је носилац истине која својим (текстуално) есхатолошким смислом самерава све што јој је претходило. Захваљујући прологу и епилогу ХРОНИКА осликава читаву једну мини-теогонију, која почиње питањем пролазности, а завршава се одговором тишине. Но, да ли је тај одговор добар? Одговор не зависи само од питања: он може бити исправан и кад је постављено питање лажно – али *исправан и добар* нису синоними.

4. Пролаз у тишину. Тезу о пролазности која води у тишину, као и о праволинијском времену које на унутарњем плану личности и догађаја одражава кружну, безизлазну структуру, поткрепљује симболичан положај Травника. Као што су затвор из ПРОКЛЕТЕ АВЛИЈЕ, мост, а у ширем смислу и вишеградска касаба НА ДРИНИ ЂУПРИЈЕ, тако и Травник представља *teatrum mundi*, свет у малом или рефлексивно средиште фиктивног света. *То није реч, мукло и хладно име забачене варошице, то није Травник, то је [...] Париз и Јерусалим, њресџоница светиа и средишње живоџа* (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 140). Травник је посебан угао гледања на свет – облик свести. *Њихов ђрад то је у сџвари једна џесна и дубока раселина коју су нарашџаји с временом изџрадили и обрадили, један ушврђен џролаз у ком су се џуди задржали да живе сџално, џрилаџођавајући кроз сџолеђа себе џему и џеџа себи* (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 9). Приповедач не описује Травник као град, већ насељен пролаз у коме су се џуди задржали; он истиче пролазност као битну карактеристику. Та физичка, урбанизована пролазност, осим геополитичке, на плану целине романа задобија метафизичке димензије.

Смештен између стрмих брда, Травник се доводи у везу са *наџола расџвореном књџом* (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 9), што, осим далеких одјека у библијској представи вишњег Јерусалима и ОТКРИВЕЊУ апостола Јована, подразумева постојање тајне која позива да се растумачи. Истина коју град представља није дата у целости, већ је само назначено да постоји; уосталом, ни књига није, уместо широм, случајно напола растворена.

Здружени мотиви пролаза и књџе упућују на проблем речи и смисла. Пролаз не означава само текстуалну проходност, већ и немогућност да се смисао до краја досегне у тексту. Ако смисао не може да се досегне, то значи да ни речи не могу да открију истину. У том контексту, ХРОНИКА дубоко сумња у себе, у смисао приповедања који, на крају свих крајева, бива утопљен у победничку тишину, али и на грандиозан начин сведочи, сама собом и упркос тишини која је након свега чека, да је тишина безвредна ако јој ништа не претходи. Крајњи смисао романа, а можда и свеколиког стваралаштва, јесте у обогаћивању тишине.

5. На трагу извора. Травничани су *џрукџији неџо осџали свети, сџворени и џозвани за нешџо боље и више* (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 9). Корен те изузетности лежи у гордости, живој сили која их кроз *џео живоџи џрашџи и џокређе*

и удара и м видан знак њо коме се разликују од осталој светиа (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 10). Гордост није само узрок победничке тишине, већ и њено извориште. Само тако се може разумети победа тишине на крају романа – тишине као исходишта гордости.

Времена су њосџала џаква да се ничем џријажном није мољо нагаџи, да добро није мољо доћи. Заџо су џорди и лукави Травничани желели да уојџише ниџиџа не дође, да се живи, колико је џод мољућно, без џромена и изненађења (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 11).

Перспектива тишине у Хроници је, теолошки гледано, перспектива гордости као првородног греха који жели да наметне свој поредак, а потом да га очува и заштити од било какве промене. Андрић приказује занимљив парадокс: поредак који постоји је једина брана надирућем злу и треба га стога очувати – али, и тај поредак је, на свој начин, репресиван и лош. Није посредни само „турски“ поредак, већ поредак свих оних који под турским јармом живе и желе да успоставе свој поредак. Ревност у истини показује, тако, своје друго лице, које није благонаклоно према Другојме – као што Дефосе у полемици са фра Јулијаном примећује:

Па ниџише ви једини који верујџише у Боја. Верују милиони људи. Сваки на свој начин. И џо не даје никој џраво да се издџаја и заџвара у неку нездраву џордосџ, окрећући леђа остџалом човечанџиџу, чеџио и свом најближејм (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 322).

Тишина која, када све буде прошло, на крају однесе победу, није тишина метафизичке, већ текстуалне истине, духовности која не досеже ни истину, ни смисао, ни метафизички успон: тишина меланхолије.

6. Оркестар тишине. Основно значење мотива тишине односи се на чулну страну као присуство-у-одсуству. Тишина није одсуство звукова, већ драгоцени фон који им даје вредност и перцептивну самосвест. Попут сенке у односу на светлост, она је нераздвојни и есенцијални састојак травничког пејзажа и околине. Често се помиње као пратилац таме, па се травничка варош најчешће оцртава у сетним, сумрачним тоновима: *Тако је дочекао леџњи суџон, џун џишине и џосредне свеџлосџи на џеџким сенкама сџирмих бреџова* (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 51).

Травничка оловна џишина (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 260), *џодмукла и заводљива* (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 140) указује се као феномен који повлачи човека у меланхолију. Ретко кад је у роману могућ њен другачији доживљај, условљен духовном снагом и покушајем да се у њој открије нешто друго осим меланхоличног бесмисла. У зависности од јачине спољашњег изазова, травничка тишина може да пружи осећај спокојства и утехе, као што је могуће супротставити јој се квалитативно другачијим духовним приступом, супротном меланхолији – попут љубави: *Објави се и џоказа џајно боџаџиџво наоко мрачној и сиротној краја и оџкри се одједном да њеџова уџорна џишина крије у себи овај брзи, исџрекидани љубавни дах у ком се ломе роџац оџџора*

и сласић ирисџанка, да је њејов вечићо неми и сури изглед само маска јод којом сџируји и шрејери свећлосић, румена од слајке крви (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 197). Иако ће се љубавна епизода завршити у складу са антрополошко песимистичном визијом фиктивног света, ипак је могуће да се испод тишине назре нешто друго – и боље – што би се могло наслутити као пролаз у другачију истину. Да ли је то пут у метафизичку истину тишине?

Одсуство звукова доводи тишину у везу са одсуством промена. Звук припада историји, претећој и непожељној, а тишина се прижељкује као иманентна и, стога, утопистичка вечност. Реч је о *лијејој тишини шурске Босне, коју је и овако већ одавно све шеже бранићи и чувати* (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 16). Тишина нема сопствено, аутохтоно биће, па ни вредност по себи, већ је искључиво предмет интерпретације и уписивања вредности, а на трагу теолошког схватања, уписивања метафизике у текст, сагледања текстуалне истине као да је метафизичка. Ако се само промени перспектива из које се посматра, „лијепа“ тишина указује се као тајновита, па и застрашујућа, као извор нелагодности и тескобе – какав се открио Давиловом помоћнику Дефосеу приликом доласка у Босну:

[...] *дојле нејознатић тишина једној новој свети. Младић се сџресао и загрџао више од ше тишине и шџуростић новој видика, нејо од свежеј вејрића који је ишао кланцем. Подићо је кабаницу на рамена, ирићо се чврше уз коња и зајазо у шај нови свети тишине и неизвесности. Наслућивала се Босна, мукла земља, и у ваздуху се већ осећала сџудена ијића без речи и видљива разлоја* (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 86).

Тишина је за староседеоце метафора „пролазног“ света чији су део и који може да опстане само ако одоли „ветровима“ историје. У пролазу се може „стално“ боравити под условом да се сталност очува и заштити – тишином. С друге стране, тишина коју странци затичу, како у чулном, тако и у културном и цивилизацијском шоку-сусрету, постаје метонимија тога света – Босне и Травника; нешто што својом специфичношћу – да ли и аутентичношћу? – тај свет представља. Захваљујући перспективи-са-стране, улога фигуре странца је у раскринкавању поретка који тишина оличава, њене лажне, текстуалне истине. Оно што је за чуваре и уживаоце поретка *лијеја* тишина, за странца је само *сџудена ијића без речи и видљива разлоја*; свет где владају: *слеић случај, самовоља и ниски најони* (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 211). Сусрет са туђом, „страном“ тишином постаје полазиште сусрета са самим собом, са сопственим личносним могућностима. Тишина постаје универзална Другост и мерило свих ствари – па и оних који њеном свету наводно не припадају.

Ступање у тишину Босне, у чудновати и необјашњиви свет патње, не представља ступање у онтолошки поредак који је битно различит од оног у коме је странац до тада обитавао. Реч је о истом свету, истом онтолошком поретку, који се сада, пред „странцем“, указује огољен. Тишина Босне, чија

је патња једина реч, свеприсутна је тишина, незаглушена ритмичним корацима историје; она је и европска, француска, аустријска, како год – универзална истина зла. *Лијепа* тишина која ће победити – када историја буде „прошла“ – јесте гносеолошка тишина васколиког светског поретка, чији је немушти језик патња. Поновно успостављање старог, турског поретка, у коме се, макар по спољашњем лику, не дешава ништа, као да означава пораз хуманизма, превагу бесмисла и немоћи хуманистичких тежњи да допринесу изградњи бољег света, потом и критику тих тежњи и домета, а с друге стране, недостатак воље или жеље да се човек саживљен са турским, источним поретком, до истих, или промишљенијих, па и, следствено томе, истинитијих, вредности уздигне. Да ли се под тим вредностима подразумева *групи заједнички именићел* (Травничка хроника, 320) традиционалних религија укоренењених на босанском тлу, који ниједној не би дао примат, а за који се залаже „објективни“, алтруистички Дефосе, друго је питање.

Улога фигуре странца – којој не припадају само конзули, њихови помоћници и породице већ и везири који су у Травник долазили „са стране“, султановим намештењем – јесте у успостављању истинитосног дијалога са тишином и разоткривању метафизичких особености које се у, и с п о д или и з н а д ње, крију. То значи да тишина постаје, захваљујући песимистичкој перспективи, насталој као резултат дијалога са њом, метафизички проводник у духовну, а следствено томе, и онтолошку раван ХРОНИКЕ. Шта то значи? И да ли је могуће да те две равни, пошто увид у онтолошку зависи од духовног р а с п о л о ж е њ а, буду у раскораку?

Питање истине и смисла основно је питање које сусрет странца са тишином изнедрава. Тај сусрет најдраматичније је описан у сцени Дефосеовог ноћног рвања са *смртиносном босанском тишином*, чији га дах *мучи и нагриза* (Травничка хроника, 137); *продире му у њоре и неосетно кочи дух и леги крв* (Травничка хроника, 139). Тишина је приказана као експанзивна и агресивна, усмерена на саму бит личности, али и све друге пројаве живота: *Дању [Дефосе] може да је завара и заљуши у њослу, у шетњама и разговори-ма, али ноћу њо не успева без борбе и најора, и њо њосијаје све шеже, јер тишина савлађује и брише, њаси и ућушкава и онај тиши и њривидни животи вароши, њокрива, обухваџа и њрожима све живо и мртво* (Травничка хроника, 137).

Одговор на изазов тишине варира, што зависи од спремности личности да се са изазовом ухвати у коштац; но, свеједно, одговор се увек своди на заједнички именитељ: меланхолију. Узрок меланхолије је у тишини која сузбија сваки вид витализма. Али, ако је тишина меланхолије једно од најдубљих значењских језгара ХРОНИКЕ, да ли је то језгро у складу са метафизичком истином? Да ли је тишина *само маска њод којом сѝруји и ѝрејери светлосѝ* или је, напротив, попут „скровишта“ за које „преклиње“ и *оно од животиџа шѝо се видело на сунцу и на дану и шѝо се никако није дало ућуџ-*

ка̄ти ни мо̄ло сакрӣти – мало раскоши и кра̄так блесак чулне лейо̄ше (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 138) – живот који хоће да заћути, да згасне, утрне своју светлост, реч, логосност: своју истину? Зашто тишина надјачава истину живота, истину трепераве светлости која њоме струји? Зашто истина живота није животна метафизичка истина, већ је од тишине подметнута или наметнута као „права“?

Патња која прожима свеколики живот у роману није локална, босанска, настала под турским уређењем, већ метафизичка патња – условљена заборавом смисла. Она се свему наметнула у виду претходе инстанце – па и меланхолији. Тишина рађа меланхолију, тишина која *све ствари замаљује, размекшава, мрси и кочи, чини их двосмисленим, вишесмисленим, ња бесмисленим, док их не одвуче некуд изван домашаја наших очију и нашег разума у неко љубо ништавило, а нас не остави слепо, неме и беспомоћне, живе закопане и на свету оделене од светиа* (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 140). Ако је меланхолија дете тишине, каква је то тишина и одакле се она рађа? Одакле, ако не из онога што свему – свему лажном – претходи: из гордости.

Страх Травничана да нешто *не буде названо њравим именом, ст̄рах од њравог израза* (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 138), не означава (само) немогућност аутентичног бивства, већ, на дубљем плану, исконски страх да се именује оно што је до неаутентичности довело – до раскида са истином, до самоизгона из заједнице-у-истини, у нову, лажну, текстуалну истину. Између метафизичке и текстуалне истине лежи дијалектика смисла коју је Андрић мајсторски сажео и која отпочиње напуштањем заједнице са истином, онога ко истине и ступањем у њено шта, у двосмисленост, а потом, корак даље, у вишесмисленост, да би се утопила у меланхоличну бесмисленост, као исходиште једног трајања на чијем извору је лежала гордост. И зато не може никада да буде боље. И зато патња. И зато претња мраком, ноћи, физичким и духовним ништавилом, физичком, али и, пре свега, духовном, грехом узрокованом, смрћу:

Од ње тишине не може да се ст̄ава, истио као од орије звукова, не̄о човек мора да седи и да осећа како она ѡре̄ти да ѡ рас̄очи, смрви и избрише из реда свесних и живих бића. [...] Њему је било јасно да је ова тишина у ст̄вари смрт̄и у другом облику, смрт̄и која оставља човеку живо̄ш, као љуштуру, а одузима му мо̄ућност̄ да живи (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 139).

7. Деонтологизација (примарне) поетике. Онтолошка раван романа није идентична са духовном. Знање о тишини се не пројављује као унапред дато, већ као накнадно конструисано. Истина коју ликови у себи изналазе није метафизичка, већ текстуална. Метафизичка истина прва иницира дијалог са субјектом и само захваљујући себи као тајновитој, есхатолошкој пуноћи смисла омогућује субјекту да буде личност – јер, личност партиципира у истини. Изван истине нема личности.

Шта је права, истинска тишина – она коју домаћи Турци зову *лијејом* и прижељкују је као *џобедничку*? Она коју млади Дефосе, савладан тешком меланхолијом у бесаној ноћи, види као *смрћ у грујом облику*? Или она која му се касније – када га буде занела љубав према чедној Јелки – укаже као *маска џод којом сџруји и џрејери свејлосџ*? Одговор не зависи од тишине, која, за разлику од истине, нема биће, већ од предиспозиција личности (или заједнице): од спољашњим или поунутрашњеним изазовом узроковане склоности ка заузимању оптимистичког или песимистичког става. Став претходи истини одговора: то је пре-духовна да т о с т личности, која одређује духовност – а може да буде и последица духовности. Притом, став одређује, али никако не предодређује. Да је обрнуто, не би било слободе која омогућује постојање личности. Испод става који одређује духовност личности, назире се широк хоризонт слободе – хоризонт заборављене, из свести потиснуте – гордошћу потиснуте – метафизичке истине. Њено присуство на несвесном нивоу одређује избор става. Освешћеност метафизичке истине доводи до афирмативног и оптимистичког става. У мери у којој је потиснута и заборављена, или ако је, у покушају да се разумом обухвати, спознајно искривљена, преовладаће песимистички став.

Дефосеово виђење тишине као маске *џод којом сџруји и џрејери свејлосџ* најближе је лику метафизичке истине (као такве) – лику љубави која омогућује догађај заједнице. Такво виђење представља изузетак у односу на целину романа, којим преовлађује меланхолично расположење: пример је Дефосеово тумачење тишине као смрти у *грујом облику*. Превласт одређеног расположења не значи и победу „истине“ тог расположења. Оно што наводно преовлађује само је, у датом тренутку, моћније, али то никако не значи да је и с т и н и т и је.

Онтолошка визија Травничке Хронике не може се реконструисати на основу примарно протумачене (меланхолије) тишине која, на духовном плану, односи победу у фиктивном свету. Андрићев роман приказује расцеп или понор који се отворио између метафизичке истине као несумњиве чињенице онтолошког темеља фиктивног света и текстуалне истине која жели да се наметне метафизичкој. Расцеп између њих довео је до обликовања Травника као пролаза. У супротстављености између онтолошке визије света, о којој се не зна ништа, осим да је прожета метафизичком истином, и која може да се наслути само изван и изнад речи, у светлој тишини – јер да онтологија није таква, Хроника не би представљала метафизичку драму човека, роман у коме су на испиту човечје вредности спрам тишине и бесмисла меланхолије, већ, напротив, роман који би се читав могао прочитати у кључу фиктивне меланхолично-песимистичке п и ш ч е в е пројекције – између, дакле, потиснутог присуства метафизике у онтологији, и духовности која је оличење метафизичког заборава, која пуноћу смисла спушта у празнину бесмисла, желећи да ту празнину онтологизује, и која се сва може

сажети у једну реч – *меланхолију* – само у тој супротстављености простор романа, травнички простор, задобија космичке димензије. Простор романа је универзално, космичко попрште човека суоченог са пролазношћу, са меланхолијом као последицом сопственог огреховљења и метафизичке самоизневерености. Заборав метафизике је суштинска тема овог романа.

8. Утеха у илузији. Заборав метафизике подразумева духовно стање личности која је слободним чином одустала, напустила заједницу са истином или никада није била у тој заједници, да би се утешила или пронашла у некој другој, али текстуалној и, у метафизичком, есхатолошком смислу, лажној. А пошто је лажна, супститутивна, личност је немоћна да аутентично егзистира; приљубивши се уз сопствену илузију – сопствену „истину“, дубоко је несрећна: *Што је ниже њадао, све се више хранио лажима и варао сам себе великим речима, смелим причама и сујећним маштањима* (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 349).

Приљубљивањем уз истину и делатним живљењем њеним смислом, личност утире себи пут спасења, озарен ликом тихе речи, логосном тишином. Када се не живи есхатолошком истином, већ истином која је наместо ње изабрана (у негативној слободи-да-не-буде), спасење се тражи у илузији: иманентно искупљење. Простор ХРОНИКЕ је управо то: простор у коме се *свак сјасава у својој илузији* (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 143).

Када се живи у илузији, не значи да је човек није свестан и да је задовољан; напротив, макар на интуитивном, прединтелектуалном нивоу, свестан је свог духовног положаја и немоћи да буде аутентичан – гордости које не жели да се одрекне и која му не да да буде осмишљен од нечега што га надилази. Потребно је непрестано улагање напора како би се свест о поунутрашњеној лажи прикрила, потиснула, заборавила.

Човек, да не би сјао и клонуо, вара сам себе, затрјава недовршене задајке новима, које такође неће довршити, и у новим пошхвалцима и новим напорима тражи нове снаге и више храбрости. Тако човек пошкрада сам себе и с временом постоје све већи и безнајнији дужник према себи и свему око себе (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 23).

Упркос животу у свету *без смисла и вредности* (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 401), Давил непрестано чезне за истином која би пружила наду да, ипак, и свет, и живот, и он сам могу имати неки смисао и вредност. Јер, травнички свет није бесмислен, већ свет који огољује бесмисао. Давил чезне за ближњим који би га разумео и помогао му да до истине дође. Истина се открива у лику и кроз лик Другог. У травничком свету тог лика као да нема: свако се, у жељи за истином, сам заварава. *Толико је жива код слабог човека пошреба да се вара и тако неојраничена мојућности да буде јреварен* (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 419). О немојћности комуникације и насушној потреби за истином сведочи следећи пример:

У сџвари он је и шражио оно шћо се не налази ни у живошћу ни у књиџама: некої саучесної и душевної ѓриџаишеља, који све хоће да саслуша и све може да разуме, са којим би се искрено ѓоразџоварао и који би му на сва ѓишћања јасно и ошворено одџоворио. У шћом разџовору, као у неком оџледалу, он би ѓрви ѓушћ моџао да види свој ишћински лик, да [...] одреди недвосмислено свој ѓоложеџ у свешћу (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 387).

Присуство лика Другог омогућује да личност назре потиснути и заборављени властити *ишћински лик*. Јер са да ш њ и лик, насупротив истинском, како за Давила, тако и за сваког човека, уме да буде *сџран, вишешћрук и на махове ѓошћуно неѓознашћ* (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 21).

9. Децентрирани простор. Травник симболизује простор у коме тријумфује гордост – простор у ком су изневерени хуманистички идеали, у ком се *свак сџасава у својој илузији*, који заглушује тишина меланхолије, у коме трне последњи пламичак метафизике, у ком нема места за Другог. Смрт Другог, која за последицу има смрт „истинског лика“ у човеку, разбијање огледала истине, узрокована је, парадоксално, ревносим настојањима да се лик метафизичке истине сачува од искривљења и ишчезнућа. Као да је, баш због тог напора, дошло до изневеравања и истине и метафизике. Као да, за читаву „заједницу“, коју чине припадници различитих религија чије се институционалне, историјске, текстуалне, идентитетске, а мање верске, истине међусобно надмећу и једна другој супротстављају: *У свешћлосћи философских ишћина и верских надахнућа, која су се мењала и смењивала [...] без ѓресћанка, ѓудске ѓошћребе, њихови болови, ѓа и живошћ сам, нису ѓредсћављали сџвари од некої већей значења и дубљеї смисла (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 139).*

Иако се могуће разрешење проблема суживота религијџа, каквом се нада Дефосе, своди на релативизацију метафизичке истине зарад хуманистичких идеала, његова критичка општрица – без обзира на то што глорификује вредност живота у иманенцији спреам есхатолошке истине која би требало да одреди коначни смисао живота – и што указује на спрегу хуманистичких и а(нти)теистичких мерила, истиче и важну одлику травничког човека, као универзалну последицу метафизичког заборава, заборава метафизичке истине: духовну децентрираност.

Она се, на спољашњем плану, јавила због геополитичких и историјских разлога. Дефосе замера Травничанима, међу којима има припадника четири вере, што су окренути сваки своме духовном средишту, који се налазе у *Риму, у Москви, у Царѓграду, Меки, Јерусалиму или Бої сам зна ѓде* (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 258), па, уместо да живе истинама вере, те истине гурају у страну, бранећи истину религије – не на бојишту метафизике, већ геополитике и историје. *И свака [...] [вера] је од нешћрѓљивосћи начинила највећу врлину и свака очекује сџасење однекуд сѓоља, и свака из ѓрошћивної ѓравца* (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 258).

Лакше је бранити „истину“ уверења и положити живот зарад ње, него доказати је начином живота. Није истина немоћна, већ човек. Истина је важнија од живота само ако је живот претходно саображен истини; ако није тако, ако је човек немоћан да са истином оствари аутентичну заједницу, а притом схвата да је она важан или најважнији чинилац његовог (жељеног) идентитета, онда она у његовој визури постаје текстуална, а не метафизичка. Постаје све осим онога што је у њој есенцијално и што омогућује аутентичност егзистенције, усмереност ка есхатону. То је истина религије, институције, а не вере – истина одоздоле, текстуална, децентрирана, у метафизичком смислу – лажна истина.

Само метафизички легитимитет даје смисао религији, њеној текстуалној, институционалној природи – која је важна у очувању истине на дијахроној равни. Тај легитимитет травнички човек давно је изгубио. Зато је он децентриран. Зато је читав тај источни, али не само источни свет – јер он је тек најочигледнији – метафизички децентриран. Истина метафизичке децентрираности је универзална истина фиктивног света Андрићевог романа, која се рефлектује у готово сваком лику. Суштину те децентрираности и маргинализованости изражава Дефосе:

То су људи са иранице, духовне и физичке, са црне и крваве линије која је услед некој тешкој и ајсурној несјоразума њошећуша између људи, божјих створења, између којих не треба и не сме да буде иранице (Травничка хроника, 287).

Унутрашња децентрираност ствара перспективу у којој се свет или тело као део света указују у ружноћи, као постави лепоте, као последици исконског грехопада и наглог напуштања егзистенције у истини: *Све му је изгледало измењено, њо мерено, све око њеја и у њему, и саме сразмере њејовој рођеној шела (Травничка хроника, 258).*

10. Има ли пута који води горе? Потреба за истином често се своди на жељу да се смисао укаже овде и сада. Та незрела потреба јача је од вере у есхатолошки лик истине. Истина се замењује илузијом у виду идеала или философије стварности, које увек изричу ликови, као противтежу меланхоличном расположењу – што значи да се та изрицања односе на гносеолошку, а не онтолошку раван романа – а никад приповедач, који је потпао под утицај меланхолије (*...а шћо Бој, изгледа, неће да учини [Травничка хроника, 436]*). Приповедач овде изражава агностичку визију света. Међутим, његово *изгледа* упућује на скепсу, на пољуљано поверење у смисао – на меланхолију, која ни по чему није продукт онтолошке равни, јер духовно стање не одређује духовне темеље света. Напротив, приповедачево духовно стање треба да се сагледа у контексту метафизичке децентрираности у односу на неисказану онтолошку визију романа – која чак може бити, иако не мора, у складу са хришћанским догматским уверењима. Упркос немогућности да се свет објасни и разуме, као што тврди Давил, ипак се оно најдубље у човеку буни против таквог устројства, па,

ако се свет већ не може објаснити ни разумети, онда, како сматра Дефосе, *ваља настојати објаснићи* (Травничка хроника, 77).

Један од одговора на изазов привидног бесмисла пружа лекар Колоња. На трагу поверења у божју промисао, али у паганској инспирацији, без лика Божјег, он сматра да, упркос *привидне изломљености и нереда*, постоје хармонија и есхатолошка усмереност живота: *Све то иде, и не слушајући, ка једној мести, као конвергентни зраци далеко, неидентично жарујући* (Травничка хроника, 289).

Сви смо на правом путу и изненађемо се кад се срећемо. А срећемо се и разумићи сви, ма куда сада ишли и ма колико лутали. То ће бити радосно виђење, славно и сасоносно изненађење (Травничка хроника, 288).

Другачије схватање хармоније на трагу паганског оптимизма и цикличне визије природног поретка изражава фра Лука. Он верује *да у свету, оваквом каквој ја ми видимо, постоји само двоје: расијење и ојдање, и то уско и неразмрсиво повезани, вечито и свуда у покрету* (Травничка хроника, 235).

Инспирисан паганским и источњачким начином живота, слично размишља и тефтердар Тахир-бег, према коме је живот сам по себи неуништив и зато се не треба бринути око пролазних ствари:

Пролеће поравњава и поправља све. [...] А људи ће бити увек, јер се непрестано љубе они који више не могу и не умеју да виде сунце и цвеће, а пристижу нови (Травничка хроника, 359).

Борбу између меланхоличног бесмисла и наде да смисао постоји, „есхатон“ у који ће се све што постоји улити – реч је о Француској, у коју се Давил при крају романа спрема да оде, претходно понудивши Јеврејину Саломону Атијасу да пренесе неку поруку у његово име – изражава завршетак непрозборене Јеврејинове беседе (јер су речи „неизражљиве“):

То бисмо, ето, хтели да се зна шта је то. Да наше име не утине у тој светлости и вишем свету који се стално замрачује и руши, стално помера и мења име, али никад не пропада и увек негде и за некога постоји, да тај свет зна да ја у души носимо, да му и овде на свој начин служимо, и да се осећамо једно са њим, иако смо заувек и безнадно растављени од њега (Травничка хроника, 460).

Француска као идеал и обећана земља ствара још један мост између Травничке хронике и На Дрини Ђуприје. Наиме, Давил доживљава Француску управо као мост који изрони *после сваке поплаве* (Травничка хроника, 154), који је *неуништив и вечит* – али уз сумњу да ће људи тај идеал оличен у мосту који их повезује умети да очувају. Људи Француску воле:

[...] као слику свесћане лепоте и складној, разумној животи, коју никаква тренутна замрачења не могу да измене и унаказе и која се после сваке поплаве и свакој замрачења указује свету поново као неуништива снага и вечита радост [...]. И волеће је многи и увек, [...], јер људи никад неће престати да тра-

же и желе више и боље од онога што им судбина даје (Травничка хроника, 154–155).

Како роман одмиче, тако се у Давилу буди сумња у Француску, у могућност остварења хилијастичког идеала. Да ли је та сумња нужна и логична последица изневеравања метафизичке истине, не само европског, западног, већ сваког човека, који „небеско царство“ жели да оствари у „земаљском“ – и која након разочарања, као једину утеху, може да пружи само меланхоличну наду у тихо и несметано битисање?

Као одговор на честе промене амплитуда Давилових убеђења и сумњи издваја се једна подземна, понорна приповест, која тече паралелно са спољашњим догађајима. Реч је о повести „средњег пута“ који је испрва био смештен *између старог режима и емиграције с једне стране и Револуције и терора с друге стране* (Травничка хроника, 62) и оличен у Наполеону, да би временом, како је сплашњавало одушевљење Наполеоном, задобио метафизичке димензије животног пута.

[...] *Наполеон је дошао као сас [...] и толико жељени „средњи пут“, пут гостопријемства и разума. Сада почиње да се јавља мисао да би и тај пут могао бити само беспуће, једна од многих варки, [...], и да се животи човеков губи у вечитој жељи за правим путем и у вечитом исправљању кривога којим иде* (Травничка хроника, 64).

Давилов „средњи пут“ има особине вишеградског моста који, док се светроши и осипа, одолева искушењима времена. Уместо *црне, а ужарене линије која боли*, како је Давил доживео пут на улазу у Травник, живот треба да буде попут *светле линије моста*. Сталан и трајан (као што Давил очекује да буде *животи Царства и друштва и његов и његове породице* [Травничка хроника, 355]), мост је у Хроници неизречени чинилац поређења или коректив живота. Будући да у том роману нема стварног моста који би смислом представљао присуство метафизичке истине, живот често уме, као код Николе Роте, тумача и чиновника у аустријском конзулату, да се доживи као травестија моста и вредности које мост оличава: *Пред већ досустилим човеком животи се указивао као бескрајна линија, без ичега трајног и поузданог, као подмукла итра безбројних оледала у којој се отварају све нове и све даље, вероватно исто тако варљиве перспективе* (Травничка хроника, 116).

Представа живота као *бескрајне линије, без ичега трајног и поузданог*, која подсећа на Давилов рани доживљај, јесте представа мучног, меланхоличног и пакленог бивствовања у иманенцији. На духовном плану, затворена у сопственом бесмислу, *бескрајна линија* је кружна. И Давил при крају романа, након што је Наполеон уклоњен са историјске позорнице, у потпуном духовном слому и поразу, увиђа да је „средњи пут“ немогућ и да се ход по њему своди на бесциљно кружење.

Значи да не постоји средњи љућ, онај љрави, који води најред, у сјалности, у мир и достојанство, неће да се сви крећемо у крућу, увек истим љућем, који вара [...]. Значи, закључивала је уморна и љојрешна мисао уморној човека, да уојшће нема љућа [...]. Само се љућује. А мисао и достојанство љућа постоје само уонолико уколико умето да их најемо сами у себи (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 451).

Као што се, у духу амбивалентног оптимизма, ХРОНИКА завршава победом *љијеје* тишине, тако се, паралелно са том тишином, у Давилу буди вера или нада, подстакнута припремама да напусти Травник, да „средњи пут“ ипак постоји. *Поред све неизвесности и свих љешкоћа које ја очекују, чинило му се као да се, љрви љућ оћкако је у Травнику, малко разведрава и указује љарче љућа љред љим (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 465).* Мисао да ипак постоји „*љрави љућ*“ који је он узалуд целој живојој *љражио; да постоји и да ће ја човек каг-ћад наћи и оћворићи за све људе (ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, 466),* наизглед је оптимистична, зато што кроз њу проговара човечност, али, у метафизичком смислу, и та антропоцентрична, у себе затворена мисао је амбивалентна: јер, питање је да ли ће се нада те човечности, усмерене ка будућности и потомству, остварити без ступања у истинитосну и једино спасоносну заједницу.

Епилог: Перспектива модернитета. Од речи до тишине

Времена пролазе, само је тишина вечна. Али не свака, или бар не у истом смислу: тишина меланхолије.

На Дрини Ђуприја и ТРАВНИЧКА ХРОНИКА су поетички и духовни близанци; али, осим што их у књижевноисторијском смислу повезује приближан датум објављивања, они представљају два одговора и разрешења истог питања – питања меланхолије. У једном је роману одговор мост, као стваралачка надградња творевине која у себи оличава метафизичку истину, идеал трајности и поузданости. У другом роману, напротив, нема моста, као што нема ни пројаве аутентичног стваралаштва; у њему се преиспитује позиција човека пред којим не постоји никакав идеал, осим онај који, да би се заварао, сам не измисли – позиција бескрајно усамљеног човека, ослоњеног само на себе.

Меланхолија је духовно језгро примарне поетике ТРАВНИЧКЕ ХРОНИКЕ, њен стваралачки катализатор – и у духовном и у поетичком смислу. Кад је посредни секундарна поетика, меланхолија представља битан чинилац који својом перспективом смешта Андрићев роман у корпус модернистичких дела.

Перспектива метафизичке истине окренута је ка субјекту: субјекат је тај који је „гледан“, кога истина прозире до у најудаљеније кутке душе и духа. Пројава такве перспективе доживела је кулминацију у еклесијалној, црквеној средњовековној уметности и књижевности, чији је симбол икона.

Модерна уметност, почев од ренесансе наовамо, преокренула је перспективу и сместила истину у дубину простора и времена, подастревши тле за њено потпуно ишчезнуће са перцептивног хоризонта. Да ли је меланхолија, као болест новог века, најавна или последица тог ишчезнућа? Модернизам у XX веку сажима у себи искуство удаљавања метафизичке истине у самоизабраној перспективи – која полази од човека као средишта васељене. Зато су за модернизам егзистенцијална питања – која врхуне у проблему апсурда – од пресудног значаја. Иво Андрић својим романима у таквој констелацији епохалних интересовања заузима достојно место. Његова проблематизација меланхолије у дослуху је са најдубљим модернистичким претпоставкама.

Након прекида заједнице са истином, нешто мора да заузме празно место – макар чежња. У насталој празнини нова истина се повинује параметрима који са њом немају везе. Отуда двосмисленост, па касније вишесмисленост, и на крају бесмисленост – меланхолије. Меланхолија је стање духа који жали ишчезнуће истине: он зна да истина постоји – и не може га ништа убедити да није заувек изгубљена. Осим саме истине и спремности субјекта да поново ослушне њен давно заборављени глас. Глас логосом прожете тишине. Глас њега самог, који је све време, незнано како, био заборављен. Јер, изгубивши истину, човек је изгубио све, и аутентичност егзистенције, и време у коме је обитавао, и самога себе. Изгубио је поглед у идеал, у вечност. Заокупљен лажима. Лажном вечношћу која му се указала. О томе говори ТРАВНИЧКА ХРОНИКА.

Тишина вечности неосењене истином је тишина овог најречитијег Андрићевог романа. Победничка тишина над пепелом метафизике.

Извори

Андрић 1951: Андрић, Иво. *Травничка хроника*. Сарајево.

Андрић 1953: Андрић, Иво. *На Дрини ћуџрија*. Београд.

Литература

Херберт 2004: Херберт, Збигњев. *Лавиринт над морем*. Прев. Бисерка Рајчић. Београд – Чачак.

Kristijan Olah (Beograd)

**Die Versuchung der Wahrheit: Poetik der Stille
in Ivo Andrićs WESIRE UND KONSULN**

Die vorliegende Arbeit untersucht das Verhältnis zwischen der expliziten und impliziten Semantik der Stille. Um diese Semantik hermeneutisch zu vertiefen, benötigt es einer Einsicht in alle ontologischen und epistemologischen Fragen, die in Bezug auf den Roman gestellt werden können. Die implizite Semantik der Stille formt den Kern der inneren, geistigen Poetik. Die Annäherung der expliziten an die implizite Semantik der Stille bzw. der sekundären, textuellen an die primäre, geistige Poetik zeigt, dass der Schlüssel mit dem die Stille ihr Geheimnis in Worte kleidet die Melancholie ist. Am fiktiven Horizont, der mit Melancholie umrandet ist, wird das Verglimmen und Verschwinden der Metaphysik thematisiert die Notwendigkeit, sich von diesem Horizont wieder zur Metaphysik emporzuheben. Eine solche Begegnung mit der Melancholie ermöglicht die Positionierung von Andrićs Werk im Zentrum der Moderne.

Kristijan Olah (Beograd)

**The temptation of truth: the poetics of silence
in the TRAVNIK CHRONICLES by Ivo Andrić**

The theme of this paper is the explicit and implicit relationship of semantic silence. In order for semantics of hermeneutical to be deepened, the insight is necessary to all ontological and gnoseological issues related to the novel so that the questions could be set. Implicit semantic silence is the core of the inner, spiritual poetics. The plunging of explicit to implicit semantics of silence, or secondary, textual to primary, the spiritual poetics shows that the key that apparels that secret word is – melancholia. On the horizon of fiction ringed by melancholy is thematized the fire and disappearance of metaphysics – as also the need to rise up again from this horizon to metaphysics. Such an encounter with melancholy allows Andrić's work to be placed in the heart of modernity.

Кристијан Олах
Институт за књижевност и уметност
Краља Милана 2
11 000 Београд
kristijanolah84@hotmail.com

Vildana Pečenković, Nermina Delić (Bihac)

Transformacija identitetskih obrazaca u romanu TRAVNIČKA HRONIKA

Andrićevo djelo u cjelini bogato je različitim identitetskim svjetovima, koji se, promatrani sa različitih aspekata mogu različito i interpretirati. U radu ćemo se koristiti teorijom koju predlaže Manuel Castells a po kojoj se identiteti mogu razlikovati prema kategoriji društvene izgradnje određene kontekstom koji je označen odnosima moći. Prema ovako postavljenoj teoriji, razlikuju se legitimirajući identiteti, identiteti otpora i projektni identiteti. Kako je konstrukcija identiteta kontinuiran proces, identiteti koji započinju kao identiteti otpora mogu se vremenom preobraziti u projektne, postati dominantni u društvenim institucijama ali i postati legitimirajući kako bi racionalizirali svoju dominaciju.

O/usvajanje identitetskih pozicija

Propitivanjem značenja i interferencije različitih identitetskih obrazaca u djelima Ive Andrića otkriva se složena struktura odnosa moći i potčinjenosti koja se, a kako se pokazalo u ovom istraživanju, zbog važnosti njihove premreženosti, uklapa u teoriju koju je razmatrajući moć identiteta predložio španski sociolog Manuel Castells (Castells 2002). Castellsovo djelo na izvrstan način tumači pojam identiteta i uvjerljivo dokazuje njegovu važnu funkciju u društvenim naukama asimilirajući u sebi i pojmove poput kolektiviteta, politike, umreženog društva... Jednako, kako je u djelu MOĆ IDENTITETA, Castells tematizirao funkciju kolektivnih identiteta u turbulentnim procesima globalizacije, tako je i Andrić u TRAVNIČKOJ HRONICI pokazao da upravo društveni identiteti pružaju posljednje utočište pred nesigurnošću uzrokovanom značajnim društvenim promjenama.

Castells pod identitetom podrazumijeva proces „stvaranja smisla na temelju kulturnog atributa ili srodnog niza kulturnih atributa kojima je data prednost u odnosu prema drugim izvorima smisla“ (Castells 2002: 16).

Identitet odražava dinamične procese u društvu, promjenu društvenih obrazaca ali i stanje odsustva promjena. U traganju za identitetom, od suštinskog su značaja pitanja komunikacije sa Drugim, a identitetski diskurs se pokazuje kao značajan, sastavni dio strategije moći, potčinjavanja ali i otpora. TRAVNIČKA HRONIKA se u tom kontekstu pojavljuje kao savršen umjetnički pred-

ložak u kojem se identiteti grade na razlikama: između stranaca i domaćih, nas i Drugih...

Pošto je društveno izgrađivanje identiteta uvijek određeno kontekstom koji je označen odnosima moći, Castells predlaže razlikovanje tri oblika i izvora izgradnje identiteta (Castells 2002: 18). Prvi oblik je legitimirajući identitet koji uvode dominantne društvene institucije, a kako bi proširile i racionalizirale svoju dominaciju u odnosu prema svim društvenim akterima. Drugi je identitet otpora koji stvaraju subjekti koji se nalaze u položajima obezvrijeđenosti i koji su stigmatizirani logikom dominacije. Ovi identiteti izražavaju otpor i temelje se na načelima koja su suprotna onima koja prožimaju legitimne društvene institucije. Treći oblik izgradnje identiteta su projektni identiteti, koji nastaju kada društveni akteri, na temelju bilo kakvih, njima dostupnih, kulturnih materijala grade novi identitet, onaj koji redefinira njihov položaj u društvu i na taj način traže preobrazbu sveukupne društvene strukture.

Prema ovako postavljenoj tezi, legitimirajući identitet u romanu pripada Porti i njenim službenicima, bosanskim vezirima koji uspostavljaju dominantan ideološki diskurs i označavaju polje vlastitog djelovanja. Njihova osnovna identifikacijska obilježja su nadmoć i dominacija koji dolaze bilo od sjaja, blještavila i prosvijećenosti Husref Mehmed-paše, hladnog i bezizražajnog izgleda Ibrahim-paše ili surovosti i okrutnosti Ali-paše. Bez obzira što iskazuju nepremostive međusobne razlike, svaki od njih na drugačiji način uspostavlja i označava dominantno polje djelovanja, legalizirano od strane sultana i osnaženo mehanizmima koji omogućavaju uočavanje razlika.

Identitete otpora predstavljaju potčinjeni, neprihvaćeni i oni subjekti koji se u nemogućnosti uticaja na društvene okolnosti zatvaraju u ograničene prostore samooznačavanja. U TRAVNIČKOJ HRONICI to su stanovnici travničke kasabe, bez obzira na vjersku i etničku pripadnost:

Četiri vere žive na ovom uskom, brdovitom i oskudnom komadiću zemlje. Svaka od njih je isključiva i strogo odvojena od ostalih. Svi živite pod jednim nebom i od iste zemlje, ali svaka od te četiri grupe ima središte svog duhovnog života daleko, u tuđem svetu, u Rimu, u Moskvi, u Carigradu, Meki, Jerusalimu ili sam bog zna gde, samo ne onde gde se rađa i umire (TRAVNIČKA HRONIKA, 296).

Ove identitete zastupaju oni kojima je mrsko sve strano, osmansko ili austrijsko, tursko ili francusko. Njihovo porijeklo, tradicija i kultura kao i ostali elementi identifikacije imaju esencijalistički karakter a takvi subjekti su, zbog potrebe za vlastitim očitovanjem identiteta, uvijek razapeti između osjećanja pripadnosti i nepripadanja. Njihove autopredodžbe i poimanje prošlosti bitni su za konstituiranje identiteta kao odnosa prema Drugom u datom historijskom kontekstu.

Tu, na vodi, tajanstvenoj, nestalnoj i moćnoj stihiji, rađaju se i umiru naraštaji Travničana. Tu oni rastu, slabunjavu i bledoliki, ali otporni i svemu dorasli; tu žive, sa vezirskim Konakom pred očima, gordi, tankovijasti, gizdavi, probirači i mudrice; tu posluju i stiču ili sede dokoni i sirotuju, svi uzdržljivi i oprezni, ne znaju za gla-

san smeh, ali umeju da se podsmehnu, malo govore, ali vole da šapatom odgovaraju; i tu se sahranjuju, kad im dođe vreme, svaki po svojoj veri i svojim običajima, u podvodna groblja, praveći mesta novom, sličnom naraštaju. Tako se smenjuju pokolenja i predaju jedno drugom ne samo utvrđene telesne i duševne osobine, nego i zemlju i veru, ne samo nasledno osećanje mere i granice, ne samo znanje i razlikovanje svih staza, kapidžika i prolaza svoje zamršene varoši, nego i urođenu sposobnost za poznavanje sveta i ljudi uopšte (TRAVNIČKA HRONIKA, 16–17).

Jedna od Andrićevih autorskih taktika je poigravanje s identitetima i uspostavljenim identitetskim obrascima. Ovaj se autor ne zadovoljava samo spajanjem ili sudaranjem različitosti, kontinuiranim pomjeranjem granica i ispitavanjem njihove labilnosti nego pokušava dovesti u pitanje svaku identitetsku konstrukciju.

Projektne identitete u TRAVNIČKOJ HRONICI utjelovljuju likovi francuskog i austrijskih konzula i njihovih činovnika. Ti identiteti putem asimilacije ili onoga što Homi Bhabha naziva mimikrijom kao strategijom znanja i moći kojom se iskazuje želja za stvaranjem prihvatljivog Drugog projektuju vlastite želje i htijenja na način da pokušavaju rekonstruirati stvarnost. Mimikrija je ambivalentna jer obuhvata proces istovremene identifikacije i odricanja te zahtjeva i sličnost i razliku, ali „razliku koja je skoro ista, ali ne baš“ (Bhabha 1994: 86).

Sve navedeno uzrokuje i razdor unutar identiteta koji se očituje kao podvojenost. Ta podvojenost najizraženija je kod francuskog konzula Davila koji, stvarajući predodžbu o vlastitom identitetu i prihvatajući ulogu koja mu je nametnuta, zanemaruje sve ono što jeste i što čini njegov identitet:

Danju, dok je razgovarao sa Pukvilom ili sa Davnom, on je bio odrešit i miran čovek, sa određenim imenom, zvanjem, rangom, jasnim ciljem i vidljivim zadacima zbog kojih je došao u ovu zabačenu tursku provinciju, kao što bi došao u ma koji drugi kraj sveta. Ali noću, on je bio i ono što jeste i sve što je nekad bivao ili što je trebalo da bude. I taj čovek koji je ležao u mraku dugih februarskih noći bio je za njega samoga stran, višestruk i na mahove potpuno nepoznat (TRAVNIČKA HRONIKA, 28).

Žan Davil na ovaj način pristaje na ulogu koja mu je dodijeljena na sceni koja mu je odabrana, nametnuta. Bosna postaje *pozornica na kojoj će Žan Davil nepunih osam godina igrati razne scene jedne iste teške neblagodarne uloge* (TRAVNIČKA HRONIKA, 35).

Svaki subjekt može birati u mnoštvu identiteta i upravo je ova činjenica izvor stresa i proturječja, kako u autopredodžbi tako i u okvirima društvenog djelovanja. Identitet mora oblikovati ono što sociolozi tradicionalno nazivaju ulogama i raspodelom uloga koje su definirane normama strukturiranim od strane društvenih institucija. Identiteti su snažniji izvori smisla nego uloge, upravo zbog procesa samoizgrađivanja, jer identiteti, kako navodi Castells, organiziraju smisao dok uloge organiziraju funkcije (Castells 2002: 17).

Shema br.1. Identitarne projekcije u TRAVNIČKOJ HRONICI
Premrežavanje identitetskih obrazaca

Identitet predstavlja jednu od temeljnih kategorija za propitivanje odnosa pojedinca, društva i kulture. Kao individualna i kolektivna pojava, identitet je uvijek društveno promjenljiv i njegova socijalna diferencijacije je uvijek moguća. Svaka promjena, prije svega ona društveno uslovljena ili ona koja dolazi izvana, iz okoline, može da utiče na promjenu identiteta. Kako nastaje u interakciji između individualne svijesti i društvene strukture, subjektivnog i objektivnog, partikularnog i univerzalnog, za promišljanje dinamike konstrukcije identiteta neophodno je razumijevanje društvenih promjena.

Ni Castells u tom smislu ne zagovara trajnost kategorija, nego smatra da je moguća transformacija bilo koje identitetske formacije. On ističe da se identiteti koji započinju kao identiteti otpora mogu vremenom preobraziti u projektne a također, vremenom postati i dominantni u društvenim institucijama ili legitimirajući identiteti kako bi racionalizirali svoju dominaciju (Castells 2002: 18). Dinamika identiteta u ovom nizu pokazuje da, sa stajališta društvene teorije, niti jedan identitet ne može činiti bit te niti jedan identitet nema naprednu ili nazadnu vrijednost izvan svoga povijesnog konteksta, a svaki tip procesa izgrađivanja identiteta dovodi do različitog ishoda u stvaranju društva (Castells 2002: 18).

U Prologu TRAVNIČKE HRONIKE situirani su legitimirajući identiteti: travnički begovi i ugledni ljudi koji su *pripušteni u njihovo društvo* (TRAVNIČKA HRONIKA, 9). Smješteni na vrhu hijerarhijske ljestvice, sa legitimnim autoritetom proizašlim iz ostvarene moći, uglednici na Sofi su oni koji mogu nametnuti legitime autopredodžbe i heteropredodžbe, jer *što je na Sofi rečeno, pretreseno i zaključeno, to je bilo gotovo isto toliko koliko da je rešeno među ajanima, na Divanu kod vezira* (TRAVNIČKA HRONIKA, 12).

Tradicija, naslijeđe i polaganje prava na prostor, ono je što travničkim begovima daje pravo na ovlašćujuću, dominantnu poziciju u društvu, jer kako ističe jedan od protagonista u romanu Hamdi-beg Teskeredžić: *Mi smo ovdje na*

svome, a svaki drugi koji dođe na tuđem je i nema mu duga stanka (TRAVNIČKA HRONIKA, 12).

Kako je identitet uvijek neka vrsta moći i ukoliko nije dovoljno jak, postoji mogućnost razvijanja otpora u odnosu na sve što ga dovodi u pitanje, tako se legitimirajući identitet travničkih uglednika, izgubivši moć, transformira u identitete koji izgrađuju oblike kolektivnog otpora jer se suprotstavljaju nadmoćnim i odbijaju da budu potčinjeni, ali na način da stvaraju granice i zatvorene zajednice. *Tada su nastupila ona vremena u kojima svak nastoji da bude malen i nevidljiv, svak traži zaklona i skrovišta* (TRAVNIČKA HRONIKA, 475).

Kod ovih identiteta javlja se snažan osjećaj otuđenosti uzrokovan negodovanjem zbog isključivanja, političkog, ekonomskog ili društvenog, te dolazi do izgrađivanja odbrambenog identiteta na polju dominantnih ideologija. Konzulska vremena su donijela dah nekog novog vremena u ovaj vezirski grad u *posrednoj ili neposrednoj vezi s njima mnogi se je podigao a mnogi posrnuo i pao, mnogi ih je zapamtio po dobru a mnogi po zlu* (TRAVNIČKA HRONIKA, 214).

Travnički begovi i uglednici nisu ih pamtili po dobru, jer je kroz ta vremena, riječ *Sofa* izgubila *kroz naraštaje svoje utvrđeno društveno i političko značenje* (TRAVNIČKA HRONIKA, 10), a mjesto *Sofa* u „Lutvinoj kahvi“ na kojem se niko od građana nije usudio da sjedne ukoliko ne bi bio pozvan u društvo, nakon konzulskih vremena ostalo je pusto:

Sve što su se travnički begovi usudili, to je da ponizno zamole vezira da oprostí kajmakamu njegove greške (iako niko nije znao kakve) i da mu, s obzirom na njegovu starost i ranije zasluge, pokloni život (TRAVNIČKA HRONIKA, 476).

Za razliku od travničkih uglednika čija se transformacija odvija silaznom putanjom od najviših ka najnižima, kod bosanskih vezira se dešava obrnut proces. Oni su prije dolaska u Travnik zauzimali pozicije projektnih identiteta, a institucionalizacija – vezirski položaj i moć koju sa sobom nosi gura ih na vrh društvene strukture i samim tim pretvara u legalizirajuće identitete.

Kao moćnu odbrambenu perspektivu identiteta koji prolaze traumatična razdoblja stvaraju kontra-narative, a diskurs proizveden u kontra-narativu kategorije potčinjenosti pretvara u kategorije moći. Konstrukcija identiteta uvijek se dešava u okviru društvenih odnosa koji određuju poziciju aktera te usmjeravaju njihova opredjeljenja. Identitet je prema tome „konstrukt koji nastaje iz suprotstavljanja jedne grupe drugim grupama s kojima je u doticaju“ (Kalanj 2003: 56).

Procesi društvene razmjene i pomjeranje granica, na taj način, zauzimaju značajno mjesto u konstrukciji identiteta. Svaki važan historijski, politički ili društveni događaj doprinosi pomjeranju tih imaginarnih granica, a kako ističe hrvatski sociolog i kulturolog Vjeran Katunarić, upravo je proučavanje tih pomaka, „kako na sinkronijskoj tako i na dijahronijskoj razini, nužno za objašnjavanje varijacija identiteta“ (Katunarić 1997: 21).

Još je nekoliko identitetskih varijacija i transformacija identitetskih obrazaca posebno naglašeno u romanu. Takav je slučaj i Nikole Rota, glavne ličnosti poslije generalnog austrijskog konzula, tumača i kancelarijskog činovnika. Rad i naporan trud odveli su obučarskog sina iz bijedne sirotinjske kuće pune gladne čeljadi u neki drugi svijet u kojem su ga čekali sanduci naslaganih bijelih košulja, sanduci zarađenih zlatnika, ali i uvijek ista misao da se od porijekla i djetinjstva ne može sakriti. Plašeći se da je cijeli njegov trud bio uzaludan, *Rota je još jače zabacivao glavu, još drskije koračao, još prezrivo gledao ljude oko sebe, još više štedito i još pedantnije držao red u kancelariji, i još stroži i neumljiviji bio prema mlađima i prema svakome ko je zavisio od njega* (TRAVNIČKA HRONIKA, 139).

U tom kontekstu i Jean Marie Domenaque smatra da bi identitet trebalo prihvatiti kao vokaciju, a ne samo kao determinantu, jer to nije samo pitanje nasljeđa, prirodnosti ili istinitosti, već je isto tako (možda i više) pitanje izbora, promjenljivosti, razvoja i dinamike (Domenak: 1991). Po tome identitet ne predstavlja samo ono što jesmo već više ono što želimo biti. U interpretiranju binarne polarizacije identiteta, ne smije se zaboraviti da je sam identitet zapravo rezultat moći: artikulacija nečijeg sopstva (Šeleva 2007).

U liku Nikole Rota utjelovljena je transformaciju projektnog u identitet otpora. On potvrđuje da svaki identitet mora raspolagati sa sposobnošću prilagodbe i adaptacije, jer ukoliko to nije u stanju, uslijediće kriza identiteta¹. Identitet se uvijek tumači u odnosu na drugog, a njegova konstrukcija podrazumijeva neprestanu borbu i „težnju za samovrednovanjem“ (Halpern/Ruano-Borbalan 2009: 8).

Sukob sa novim austrijskim konzulom fra Paulićem za Rotu je bio fatalan: *Svakim danom spadala je s njega tanka pozlata negdašnjeg dostojanstva i lažne sile gospodstva. [...] Zasjepljen potpuno svojom nezdravom mržnjom, on nije ni primjećivao da se naglo menja, da pada i u tom padu brzo prelazi unazad ceo put svog dugog i mučnog uspona* (TRAVNIČKA HRONIKA, 433).

Nikola Rota, samo je jedan u širokoj paleti likova koji potvrđuje da se identitet formira posredstvom društvenih procesa koji identitet održavaju ili mijenjaju ali i obrnuto – na društvenu stvarnost identiteti djeluju na način da je prilagođavaju ili preoblikuju.

¹ Kriza identiteta uglavnom se javlja u nestabilnim vremenima snažnih društvenih previranja, kada su poljuljane stare vrijednosti, a nove nisu dovoljno snažne da uspostave ravnotežu. Prihvatanje promjena u društvu podrazumijeva i participiranje u njima, što neminovno vodi promjeni identiteta, dok suprotno, odbijanje promjena vodi identitarnoj krizi. Termin *kriza identiteta* u društvene nauke uveo je Erik H. Erikson.

Zaključak

Roman TRAVNIČKA HRONIKA propituje granice i identitete, jer u Andrićevom tematskom sistemu iskustvo razlike i drugosti ima primarnu ulogu. Interakcija u društvu u smislu približavanja i suprotstavljanja, izjednačavanja i razlikovanja uvijek je zasnovana na binarnim opozicijama ja – drugi koja služi za definiranje vlastitog sopstva. I kada su u pitanju kolektivni identiteti, pojavljuje se sličan mehanizam. Labilnost identiteta i njegova stalna izloženost različitim uticajima čita se i u riječima Sulejman-paše Skopljaka:

Raja ne diše svojom dušom, nego sluša dah gospodara. [...] Uvijek se gospoda prvo iskvare, a raja samo prihvati. A kad se jednom raja otme i pohasi, idi slobodno pa traži drugu, jer od te nema više ništa (TRAVNIČKA HRONIKA, 353).

Identiteti su, kao društvene kategorije i sociološki konstrukti, u TRAVNIČKOJ HRONICI, kao i u ostalim Andrićevim djelima, tematska čvorišta i distributeri značenja. U njima se presijecaju prošlost, sadašnjost i budućnost, tradicija i zajednički život. U njima je postuliran obrazac zajedničkog načina života, mišljenja i iskustva na čijoj se osnovi razvijaju saznanje i različite vrijednosti (Golubović 1998: 34).

Ali taj proces nikad nije jednostavan i kontinuiran, već obilježen disparitetima i diskontinuitetima, jednako poput svega u zemlji koja ih osnažava ili potkopava njihovu moć. Ili, kako bi to Andrić rekao: *Sve se u ovoj zemlji s vremenom okretalo u iznenađenje i sve je, u svakom trenutku, moglo postati protivno od onog što izgleda* (TRAVNIČKA HRONIKA, 231).

Izvori

Andrić 1989: Andrić, Ivo. *Travnička hronika*. Sarajevo.

Literatura

- Bhabha 1994: Bhabha, Homi K. *The Location of Culture*. London. New York. Routledge.
- Castells 2002: Castells, Manuel. *Informacijsko doba. Ekonomija, društvo i kultura, Svezak II. Moć identiteta*. Zagreb.
- Domenak 1991: Domenak, Žan Mari. *Evropa, kulturni izazov*, Beograd.
- Golubović 1998: Golubović, Zagorka. *Ja i drugi – antropološka istraživanja individualnog i kolektivnog identiteta*. Beograd.
- Halpern/Ruano-Borbalan 2009: Halpern, Katrin, Ruano-Borlaban, Žan-Klod. *Identitet(i): pojedinac, grupa, društvo*. Beograd.
- Kalanj 2003: Kalanj, Rade. Zov identiteta kao prijeporno znanstveno pitanje. In: *Socijalna ekologija, Vol. 12, No. 1–2*, Zagreb. S. 47–68.

Katunarić 1997: Katunarić, Vjeran. National Identity and Behavioural Patterns. In: Katunarić, Vjeran (ur.). *Multicultural Reality and Perspectives in Croatia*, Zagreb. S. 13–28.

Šeleva 2007: Šeleva, Elizabeta. Granične kulture / kulture na granici. In: *Genero*, elektronsko izdanje br. 1. <http://www.zenskestudie.edu.rs/pdf/elizabeta.pdf>. Stanje 30. 7. 2013.

Vildana Pečenковиć, Nermina Delić (Bihac)

**Transformation of identity patterns
in the novel TRAVNIK CHRONICLE**

Andrić's work, as a whole, is rich in different identity worlds, which, if observed from different aspect, can have various interpretations. This paper will use a theory proposed by Manuel Castells according to which identities may vary according to the category of social construction defined by a context which is marked by power relations. According to this theory, we can differ between legitimizing identities, identities of resistance and project identities. As the construction of identity is a continuous process, identities that start off as identities of resistance can eventually transform into project ones and become dominant in social institutions, and also into legitimating ones so that they could rationalize their dominance.

Vildana Pečenковиć
Univerzitet u Bijaću
Pedagoški fakultet
Luke Marjanovića bb
77 000 Bihac
Bosna i Hercegovina
vildana.pecenkovic@live.com

Nermina Delić
Isaka Samokovlije 16
77 000 Bihac
Bosna i Hercegovina
nermina.delic@bih.net.ba

Вук Петровић (Београд)

Полифонија и хронотоп у ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ

Полифонијски естетизована, формално-садржинска целина опажа се тек као укупност истовремених дејстава свих текстуалних елемената, од којих је најистакнутији хронотоп, као узајамност категорија простора и времена. Рад указује на сложеност Андрићевог поступка, суптилност којом се поетски традиционализам симболички преображава у модернизам. Реч је о вишеслојним садејствима текстуалних елемената, међу којима издвајамо најпре сáм однос између простора и времена, а потом нераскидивост између читавог хронотопа и сложеног наративног поступка, што за естетску последицу има мотивацијско и значењско вишегласје. Оно подражава динамику између личног доживљаја (сваки лик је изграђен као укупност свог хронотопа, аксиологије и идеологије) и надличне збиље (равни историјских личности и дешавања, као и децентрирања временског напретка). Као естетски принцип целине, вишегласје не значи произвољност у тумачењу, него показује премештање тежишта са одсутне садржинске нормe на раван форме која целовито уобличава такву садржину.

Једанаесто поглавље ТРАВНИЧКЕ ХРОНИКЕ за средишњи догађај има посету двојице конзула – Давила и фон Митерера – везировом Конаку, током које им Ибрахим-паша на церемонијалан начин износи и показује делове тела побијених српских устаника, за које се, међутим, нешто касније испоставља да уопште нису устаници, него домаћи, босански цивили. Претходно, уочи сусрета с везиром, а захваљујући Давни, који му је још раније открио Ибрахимову интимну, људску страну, наиме његову опседнутост свргнутим султаном Селимом, Давил је према њему осетио нарочиту наклоност. Прве реченице овог поглавља, и то баш поводом Давниних сазнања, износе Давилово запажање да је *Давна у својој сѣварној и зналачкој љроцени уисѣшину једносѣтран љознавалац људи*, *ѣе да су ѣа „њѣѣова духовна леносѣи и равнодушносѣи наѣониле да уоѣшѣава и доноси сувѣше брзе и уѣрошѣене судове* (Андрић 1978: 223). На овај начин, ствара се сложен формално-садржински ланац, чији је сцена у Конаку тек један елеменат, који се не може узети у обзир осамостаљено, независно од свих осталих елемената, а тек сви они скупа, као посебно поетизована синтеза садејстава, творе извесну целину, коју, пак, до краја образује само узајамност свих текстуалних сегмената. Смисао сваког сегмента изразито је зависан од начина на који су суседни сегменти приповедани, на који су и кроз чију свест прело-

мљени, у ком се моменту у односу на садашњицу романа и преко којих посредника откривају, као и од херменеутичких способности не само посредника, него и оних који такве, специфично обојене податке усвајају.

Основни проблем ове микроцелине је гносеолошки и везан је за изразито сложену наративну ситуацију, која иначе важи и за роман у целини: реч је о низу непотпуних и неизвесних сазнања која ликови преузимају и на којима заснивају своја схватања, а чија непоузданост се у том процесу само увећава. Приповедни план утиче на остале важне равни романа, а пре свега на карактеризацију ликова и њихово разумевање околног света. Основна приповедна инстанца – која ни сама није свезнајућа, а о чему ћемо говорити касније – у овим сценама је умногоме повучена у позадину, а покушај интратекстуалног тумачења збивања, од којег зависи карактер низа односа, остављен је самим ликовима, и то двојако: ликовима као приповедачима, и ликовима као свестима кроз које се преламају и само збивање, и други ликови. Сазнање о лажном везировом представљању идентитета побијених, које долази на крају низа премрежених представа једних ликова о другима и вишестепених посредовања било каквих сазнања, и само је посредовано, и то и временски и карактерно. Фон Митерер је тај који саопштава нову информацију Давилу, и то тек накнадно, дакле, након што је Давил, понет ионако несигурним Давниним наводима, већ проживео *источњачки њакао* и на истински – болан, тежак и неизбрисив начин осетио природу травничког света, независно од тога што је посреди била брутално лажна представа. Но, премда се обавештење аустријског конзула приказује као врло чврсто и извесно, не постоји прави разлог да га читалац без резерве прими, будући да целина романа осликава фон Митерера као поприлично несигуран извор знања. Један од основних фонова на ком се изграђује сама фабула и Давилово разумевање ликова и догађаја јесте Давнино посредништво, за које, међутим, на почетку поглавља Давил установљава да је непоуздано, али баш као такво, оно одлучујуће утиче на обликовање конзулових представа. Сви ликови, наиме, ограничени су својим сазнајним моћима у врло конкретном – просторно-временском смислу. Свет Травничке Хронике не познаје инстанцу која би била источник извесности и норме у односу на коју би се процењивао степен удаљености од „истине“, што је делом последица специфичне оријенталне склоности да сваки феномен представља замагљено, а не у чистом облику, али превасходно последица тога што је читалац усредсређен на свести ликова који сами припадају другачијем контексту, који су бачени у њима туђ свет, а који се баш кроз њихову свест – ограничену и контекстуално одређену – испоставља као епистемолошки „успаван“.

Романескна ситуација изграђена је на наративним свестима које су сужене и непоуздане, а које се се непрестано преплићу, преобликују и утичу једна на другу, те тако коначно стварају вишеслојну суму заблуда и

полуистина, за које не постоји експлицитан текстуални коректив, какав би традиционално био или глас највише приповедне инстанце или смисао романескне целине на основу којег би се вредновао сваки од њених елемената. Андрићев роман изоставља поуздану приповедну инстанцу, а крајњи смисао – под којим подразумевамо поетски тоталитет формално-садржинских веза и односа – затамњује и прикрива традиционалну интенционалност која би иначе успостављала извешан вредносни поредак значењских јединица. Сама целина Андрићевог романа, упркос томе, не значи и релативизам. Основни Андрићев поступак јесте синтеза традиционализма и модернизма, и он није посебан по самом споју ових елемената, али јесте по естетском начину на који је таква синтеза спроведена. Вишегласје, какво постоји у роману 19. века, засновано је на потискивању тада уобичајеног ауторског интервенционизма, те изискивању посебног читалачког напора да се преко начелно истовредних свести установи смисаона целина. Полифонија, у том смислу, јесте значајан отклон од етичког и епистемолошког апсолутизма који би се читаоцу непосредно нудио, али ни она сама није релативистичка, управо стога што смисаона целина установљава и вредносни поредак својих делова; полифонија уноси сложеност у распоред делова, али крајњи „глас“ целине открива смисао тог распореда. Полифонија „отежава“ семантику текста рашчаравањем извесности целине, мада не тако што је разбија, него тако што је поетски посредује. Интенционалност целине сваког полифонијски организованог текста указује на његове смисаоне доминанте, али је и она у Травничкој хроници замагљенија због симулирања хладне објективности, дистанцираности и уздржаности жанра хронике. Код Андрића, међутим, баш сама полифонија постаје гарант и принцип формално-садржинске целине, и то стога што је њен семантички и симболички потенцијал уздигнут на сложенију раван, а она сама бива суперпопирана свим осталим текстуалним дејствима. Реч је о посебној спрези полифоније с хронотопом, који у Андрићевом тексту сâм задобија већи смисао него што је Бахтин имао у виду говорећи начелно о хронотопу као узајамности просторног и временског плана сваког наративног дела (Бахтин 2000: 7–47).¹ Хронотоп код Андрића престаје да буде пуки структурални план жанра и постаје темом и основним смисаоним проблемом целине, чије било какво разматрање захтева да се уваже унутрашња садејства истакнутих формално-садржинских специфичности.

Садржинска доминанта – варљива способност и склоност травничког света да расклимави и разбије извесност истине, услед чега многе појаве и

¹ Иако их нисмо наводили у конкретном случају, теоријске и херменеутичке концепције на које смо се ослањали током овог рада, истичемо у списку литературе на крају.

догађаји, премда по себи схватљиви и уобичајени, задобијају фантастичне, гротескне или апсурдне карактеристике, у потпуном је сагласју с формалном равни, тачније приповедном структуром романа и, на првом месту, њеним основним слојем: екстрадијегетичким хроничарем. Андрићев приповедач наликује свезнајућим приповедачима по ширини епског захвата и тежњи да прикаже и релативно равномерно заступи најразличитије слојеве описиваног света, од уважавања опште друштвено-историјске равни, преко увида у интимне садржаје ликова којих се на удаљен начин та раван тиче, до обухватања оних егзистенција чија једина веза с општим поретком јесте њихова временска баченост у контекст саодређен великим збивањима. Такво приповедачево усмерење истакнуто је хуманистичко, у смислу вере у пуновредност свих повесних појава, као и потребе да се оне именују и језички осмисле. Овај хроничар, уз то, наоко спроводи незаинтересован став, те изграђује илузију објективног приповедања емотивном и контемплативном уздржаношћу, што за последицу има увођење многобројних ликова-приповедача. Андрићеви, пак, поступци изразито су суптилни, и тек у малобројним детаљима, дакле у поетским нијансама, откривају се семантичке пуко-тине које сугеришу другачију смисаоност у односу на ону која се представља и истиче кроз први план. Такав је случај и с основним приповедачем.

Привид његовог свезналаштва везан је за његову хроничарску амбицију да објективно посредује, а на тај начин и савлада суму повесних збивања, што само по себи није у несагласности с нужном, природном и подразумевајућом ограниченошћу знања, јер је тада нагласак на доброј вољи да се одређени садржај ваљано прикаже. Травнички хроничар и сâм је епистемолошки ограничен и нема апсолутни увид, што може да буде узроковано и његовим вољним прећуткивањем и повлачењем у корист истицања суштинске логике приказаног света. На пример, позадина Колоњине смрти и не мора да буде именована стога што пажња и није на конкретном узроку, већ управо на источњачком одсуству потребе да такве узроке уопште испита, а захваљујући чему се оснажује укупна сазнајна неизвесност уметничког света. Проблем настаје онда када се и основни приповедач, и то не кроз прећуткивање, него кроз лажне извештаје и замаскирано традиционално приповедање, укаже као онај који је у негативној карактерној сагласности са светом који описује.

Андрићев приповедач је склон томе да, у духу прозе 18. и 19. века, уопштава и износи аксиоматске ставове који би се прихватили као гномске истине. У традиционалном тексту максиме и опште изјаве најчешће су дидактичке, односе се на морална питања и усмерене су ка томе да оплемене или опомену читаоца. Травнички хроничар чува саму форму оваквог приповедања, али у целости изневерава њен поучни садржај, те се, уместо тога, указује као проблематични карактеризатор. Изјаве као што су та да је фра Иво Јанковић говорио *са безобзирношћу која је урођена дебелим људи-*

ма и старим фрајрима (Андрић 1978: 124) сведоче о привиду манира уопштавања, који је овде радикализован дотле да постаје псеудогномски и псеудодидактички, чиме се подрива и иронизује поверење у објективно приповедање, какво се овде споља подражава, а изнутра извитоперава. Садржај наведеног детаља значајан је као знак стопљености хроничаревог карактера с природом читавог света романа, а реч је о изградњи погледа на свет на основу предубеђења која су махом усмерена негативно и против људског достојанства. Узроковано озлојеђеношћу и ускраћеношћу забаченог света, такво сужено виђење ствари занемарује вредносни потенцијал појаве, те је злурадо своди искључиво на негативну особину. Приповедачава карактерна сродност с природом приповеданог, којом се околни свет обезвређује и редукује на нискост, у складу је с другим видом њихове сродности – гносеолошком, која управо подразумева сазнајну ограниченост. Када се ради о припадницима света приче, ова ограниченост је свакако мотивисана изопштеношћу простора изван којег је све непознаница, што се онда споља манифестује као мржња према свему ономе што је друго у односу на субјекта. Будући да је хроничар изван описаног света, његов статус је, наравно, другачији, али његови манири, дати у полифонијском огледању сегмената романа, ступају у снажну значењску везу с одликама самог фикционалног света, услед чега се доводи у питање суштинска оправданост његове формалне надређености приповеданом свету.

Непотпуност хроничаревих извештаја видљива је на бројним местима: нпр. током описа Давнине прошлости само се прелази преко необјашњивости његовог доспећа у Цариград; слично томе, остаје неизвесно да ли је Давна заиста спремио отров за капицибашу. Овакве лакуне од значаја су за формирање интендиране слике историје као апсурдне, безумне и уништавајуће суме догађаја: одсуство каузалног или уопште плаузибилног објашњења нужно је исходште у свету зла. Семантичка потешкоћа настаје онда када приповедач преузме маску традиционалне нарације, а изневери њену поузданост. Одсуство свезнања помешано је с лажним приповедачевим сугестијама, његовим антиципацијама које би традиционално требало да мотивишу збивање и композиционо и смисаоно организују текст, а овде постају псеудомотивацијске, те уједно осликавају хроничара као непоузданог и утичу на смисаону целину саодређену управо низом заблуда. Упечатљиви примери су наглашавање узалудности фон Митерерових молби које нико неће читати, чему опонира фон Паулићев долазак, као и наметљива истицања Али-пашиних војних успеха у Србији, за које се касније испоставља – и то кроз изразиту полифонију и ланац преламања полуистина – не само да нису везирова заслуга него и да уопште нису успеси. Ми, наравно, уважавамо поетске нијансе које одређују ове сегменте и пружају оправдања за расцеп између најаве и реализације. Тежња за хроничарском објективношћу одиста подразумева сукцесивност у дистанцираном казивању, те не

постоји обавеза да се унапред открије лажност Али-пашиних „подвига“. Сложена наративна ситуација произлази и из местимичне употребе доживљеног говора, тј. уосећавања у унутрашњи свет лика, те би неповерење у бечку администрацију одговарало фон Митереровом убеђењу у узалудност својих молби. Доживљени говор и продор у емотивни свет ликова, пак, нипошто не одговарају првој тежњи повесничара да пружи сазнања незаинтересовано и без потребе да их самоиницијативно образложи. Укупни наративни статус ових сегмената указује на Андрићев модернизам којим се изнутра руши маска традиционалности, а то је интенционалност хроничаревог говора. Приповедање је усмерено ка томе да функционише као антиципирајуће и као логички и мотивацијски консеквентно стога што су саме најаве композиционо повлашћене и истакнуте унутар микроцелине, а изневеравање основне намере тим је уочљивије што накнадно изостаје било какав покушај објашњења или подсећања на претходни говор.

Основно приповедање је засновано на семантички сложеној узајамности и непрестаном прожимању радикално реалистичких манира и изостајању извесности темељне за традиционалну нарацију. Уз то, поступци који припадају различитим регистрима непрестано се смењују и тако проширују романескну пунозначност која се не може сагледавати једнострано, из перспективе једног од тих регистара, већ само из њихове преплетености. Рецимо, хроничарево помагање Соломону Атијасу, неспособном да самостално артикулише мисли, премда по себи усклађено с традиционалном потребом да се описивани свет обухвати и посредује на што извеснији начин, засенчено је како приповедачевим иначе честим иронијским презиром према маленкости света о ком говори, тако и његовим испуштањем важних сегмената на другим местима. Цео роман конструисан је на недоследности хроничаревог гласа и на његовом распоређивању унутрашњих приповедача, који су сами драстично једнострано и вођени погрешним представама. Услед тога се хроничар јавља као гарант целине, као свету романа суперпонирана свест која усклађује и усмерава сазнајну фрагментарност ка некаквој смисаоности, а сâм се, пак, открива као двојако сроден с тим светом коме формално не припада. Сродност се, дакле, тиче наративне ускости и карактерног „источњаштва“, које је и само врло суптилно уткано у целину, будући прикривено иза иронизације којом се хроничар води, а која је понајвише усмерена баш против духовне ускогрудости и искључивости травничког света. Хроничарева посебност састоји се из његове формалне уздигнутости над приповеданим, а суштинске, онтолошке припадности тој сфери, која се семантички организује тек на основу ове непрестане контрадикторности. Оваква многосмерна игра односа између приповедача и приповеданог света не дозвољава да се било која од ових инстанци схвати као надређено смисаоно тежиште, него само као део романескног слоја унутар којег постоје промене у хијерархији важности, али чији су чиниоци сви скупа

подређени вишем текстуалном принципу, а то је полифонија. Основни приповедач баш својим иронијским уздизањем над приповеданим светом формално укида полифонију, те постаје доминантни глас и последња реч, али сама суштина, значење тог уздизања успоставља управо полифонију као последњу реч. Полифонију, наглашавамо, не разумемо као просту истовредност текстуалних чинилаца, него као принцип који формира целину романа, који обједињује све елементе у вишу смисаону раван, унутар које и из које се они тек указују као јединице сличне значењске снаге. То значи не да су у питању истовредности, већ да ниједан од тих елемената значењски не претеже, и то стога што се у контексту полифонијске целине они указују као низ мрежа међузависности, чији крајњи смисао онда и може да се сагледа тек кроз начело које им је надређено и које им даје поетски израз.

Многострука негативност је кључна одлика читавог фикционалног света романа, тиче се превласти глупости и зла и постоји и на равни садржаја – кроз описе безумља, и на равни приповедања – кроз наглашавање тог зла (нпр. у говору о лудом Шваби не доминира толико турска толеранција према малолумнима, колико истицање зла иманентног чак и идиоту). Хроничарева карактеризације у битноме формирају овакву слику света, јер су најчешће врло песимистичне и служе као сигнал одсуства вере и наде у могућност бољег, лепшег и срећнијег света. Његова објективност се руши и постаје заинтересована управо онда када постоји потреба да се појача и недвосмислено подвуче безнадежност или егзистенцијална бесмисленост. Још у уводним речима епизоде посвећене настајућој романси између Ана-Марије и Дефосеа, хроничар наглашава да је у *љубавима као што је ова све до добро и њоволно осим краја* (Андрић 1978: 291), што нема толико мотивацијску функцију будући да је, на основу карактера ових ликова, као и контекста унутар којег се романса збива, жалостан крај врло изванредан, колико има семантичку функцију да обликује темпоралну негативност, развој чије је једино и неминовно исходиште поражавајуће. Приликом првог описа Николе Роте, хроничар иронично – и ту посредније блага ни подсмешљива, већ иронија пуна презира према ништавности – додаје да њему ни *двадесет година скопског рада* (исто: 134, масна слова су наша – В. П.) ништа није донело. Ипак, можда најважнија приповедачева упадица долази пред крај романа, када, током Давиловог ламентовања над промашеношћу свог живота, хроничар напомиње да је тако закључивала конзулова *појрешна мисао* (исто, 496). Сада се, насупротив претежном песимизму, хроничарев став јавља као коректив поразних мисли о бесмислености животних исходишта. Давил реинтерпретира читаву своју прошлост, што ћемо посебно размотрити са становишта временске структуре романа, а сада – с обзиром на питање вишегласја – указујемо на хроничареву мисаону недоследност, захваљујући којој се образује полифонија у равни највиших смисаоних проблема романа везаних за људски живот и његово значење. Приповедачева напо-

мена о погрешности Давилових мисли потиरे се са претходним његовим исказима који су снижавали чак и могућност егзистенцијалног испуњења, те као да сугерише не само потребу за вером у смисао живота, него и стварно (унутар света романа) његово постојање.

Уистину, на више места у роману, кроз призме различитих ликова, јавља се свест о највишем, метафизичком смислу постојања, до ког се долази превадавањем увек ружне и зле материјалне стварности. Фра Лука Давинић обузет је мишљу о хармонији која у крајњем свођењу рачуна побеђује зло и истовремено га осмишљава и интегрише у виши поредак. А насупрот својој данашњој повесно заснованој несрећи, Колоња снева о будућем открићењу тајне склада и свеповезаности. Ове две мисли потенцијално чине тачку највише смисаоности романа, а хроничарева опаска о Давиловим мислима уланчава га у низ коме припадају и два лекара, из којег произлази значењски слој који би у контексту смисаоне целине могао да превагне над сумом конкретне беде на земљи. Ради се, ипак, само у привиду и стога полифонија не бива укинута, већ изнова заснована. Привид потиче од тога што се ова апстрактна вера у космос, смисао и свеповезаност текстуално и реализује и конкретизује, али на негативан начин, кроз судбину Мусе Пјевача. Удословљење идеје универзума остварено је кроз вишеструка посредовања, те се о несрећној повести овог лика највише изјашњава Дефосе, и то током расправе с Давилом. Негативна потврда целине и свеповезаности долази од Дефосеа, а последица је херменеутичких вежби двојице Француза, које су и иначе чешће мотивисане њиховом досадом и жељом да опонирају оном другом, него што је циљ долазак до пуновредног закључка. Насупрот Давиловом тумачењу које нагиње вулгарном социологизму, Дефосе верује да је баш Мусина изопштеност знак турске потребе за чврстим и стабилним поретком, из ког испада свако ко се огреша о општи склад. Хармонија је конкретизирана кроз несрећну судбину која се о њу огрешила, њена невидљивост бива провизорно приближена и уочена кроз негативни изузетак, док она никако и не постаје стварношћу света романа, изузев кроз ка апстрактној будућности усмерених представа лекара. Њихови снови и приповедачева корекција Давилових закључака чине важну противтежу безнадежној суморности, али унутар целине романа сачињене из свих унутрашњих дејстава они немају снагу довољну да постану смисаона доминанта и да превагну над другим гласовима. Давилова касна несрећа унеколико је ублажена повратком воље и жеље у конзулов живот, и такав крај уноси извесно светло у Давилову повест, но оно не може и да је одлучујуће смисаоно измени и учини другачијом од онакве каквом је приказана ц е л и н о м романа из које изостаје остварење „средњег пута“.

И када је вишегласно структуриран, традиционални роман својим крајњим смислом, уочљивим кроз интенционалну усмереност и исходите појединих значења, сугерише, ако и не експлицира, превагу једног од гла-

сова. Специфична хроничарска отвореност романа спутава могућност заснивања једног извесног смисаоног начела, јер свако од њих бива контекстуално засењено и, с обзиром на конкретне посреднике, само из себе подривено и релативизовано. Наглашавамо да се релативност односи искључиво на смисао појединих сегмента, јер они и не могу да буду уважени у самосталном и апсолутном смислу, не само због њима значењски супротстављених сегмената, него и због начина на који су они сами спроведени у роману. Но, смисаона целина као синтеза свих појединости није релативна утолико што је формирана на основу полифоније, која, премда претпоставља истовредност гласова и значења, сама постаје врховно естетско и смисаоно начело, које уједињује текстуалне сегменте као делове више целине, из које се они једино и могу посматрати. Ствар је читалачке воље да ли ће се одредити између Колоњине филозофије и његове сумануте пропасти, између хроничаревог прекора конзуловом убеђењу у бесмисао и чињенице да је једини егзистенцијални успех Давнино школовање сина, али унутрашња премреженост ових слојева оставља их на равнима подједнаког значења, којима је свима суперпонирана управо полифонија, и тек их она, као принцип естетске целине, и одређује као структурално једнаке. Реч је о једнакости у поетском начину на који су значењски елементи спроведени, распоређени и међусобно повезани, а не о аксиолошком критеријуму: наравно да је Колоњина хуманистичка вера вреднија од случаја Мусе Пјевача, као и да је дословна и симболичка уздигнутост двојице обешених Срба током другог *зайварања* Травника важан знак достојанства у свету потпуног безумља, али такав посмртни дигнитет, дат, при томе, из Дефосеовог фокуса, смисаоно не претеже над уништавајућим контекстом који га окружује и захваљујући којем се и образује свет метафизичке неизвесности у којем смрт не доноси есхатолошку утеху. Полифонијски принцип подразумева огледање једног сегмента у другом, њихову узајамност и смисаону зависност од читавог контекста, претежно одређеног карактерном, сазнајном и значењском негативношћу, с обзиром на коју и унутар које се и највиши садржаји текстуално остварују.

Полифонија је нераскидиво повезана с просторно-временским статусом романа, наиме светом који туђин схвата као *изјубљеност* у *дивљини* (Андрић 1978: 28), домаћи свет као место тешке ускраћености, а сви скупа као простор на који су кажњени (а неки као Мехмед-паша ту су и дословно по казни). У таквом свету озлојеђености, који се доживљава као другост у односу на људску потребу, а у којем се сустичу, мешају и сукобљавају ликови-носиоци најразличитијих личних и друштвено-историјских вредности, нужно исходиште јесте свеопшта негативност као једини могући вид многослојно прерађених појава, представа, хтења, које све имају далеки, а недосяжни извор. Примера ради, чести надимци које задобијају травничке новајлије – Мехмед-пашу прозвали су Топал-пашом, а Тахир-бега Бунар-

ефендијом – указују како се умножавањем гласова, дакле полифонијом, врши вредносна девијација, тј. негативна прерада у удаљеном свету, у којем се све ново, друго и тек придошло схвата као туђе и непознато, те се не може, али и не жели исправно разумети, већ се може само унаказити, унизити и испразнити од људскости.

Равни простора и времена, и иначе кључне за заснивање целине наративног текста, код Андрића су не само нужне приповедне и фабуларне категорије него и повлашћени смисаони принципи, који у битноме формирају варљивост, негативност и неизвесност у травничком свету. Хронотоп, према томе, не схватамо само као темељну и одређујућу особину романа као жанра (што је ионако спорно, јер хронотоп је могућност сваке приповедне врсте), него и као битно смисаоно тежиште конкретног Андрићевог текста. Полифонија није резултат само наративне организације, већ је тоталитет свих интратекстуалних дејстава, међу којима су простор и време најистакнутији стога што симболички прерастају своју материјалну, чулну конкретност, те се заснивају као семантички чиниоци романа. Негативне прераде, кроз чију игру до читаоца долазе појединачна значења, најчешће су врло конкретно засноване на различитим временско-просторним преплети-ма.

Онеобичавање као измештање и вишеслојно посредовање повесних збивања тековина је класичног романа, коју и Андрић преузима и користи, али тако што је радикализује, хармонизујући је са смисаоном посебношћу Травничке хронике. Код Андрића долази до драстичног удаљавања од истинитости и од самог извора историјских токова, те се они указују као вишеструко преломљене девијације и у бизарном облику. Онеобичавање овде није само ствар естетизације, него је и врло конкретни значењски чинилац који осликава удаљени свет опсена, лажи и изгубљености. Рецимо, логика по којој удаљена паланка прима *крујну новост* (Андрић 1978: 10) о доласку конзула – што је још раније начуо Ајваз од неког Сплићанина – није по себи неочекивана, али се накнадно заоштрава и радикализује кроз фантастичне зебње у представама домаћег света по питању новина као што су застава и грб.

Важна одлика романа јесте хроничарска уздржаност у погледу онеобичавања, што се односи на одсуство било какве приповедачеве интервенције по питању рефлексije историјских збивања у Травнику, те се она приказују огољено – искључиво кроз призму његових становника. Логика искривљеног огледала један је од основних романескних елемената који изграђује целину травничког света. Ова логика је спроведена у приказу дејства читаве историјске позадине на удаљену паланку, али она нема исти циљ какав – макар начелно – има у традиционалним текстовима, где је такође често коришћена. Тад је девијација повесне истине имала за циљ да укаже на јаз између извора и реципијента, сазнајно неспособног да је прими и разуме,

али се тиме није доводила у питање истинитост тог извора унутар фикционалног света; штавише, баш у односу на њу се и установљава степен несхватања. Андрић, пак, изоставља сигурност велике историјске позадине, те она и не постаје чињеницом романескног света, већ се, уместо тога, образује ланац химера, чија свака наредна карика представља епистемолошку девијацију у односу на претходну, и саму засновану на промашеном тумачењу. Не ради се о томе да лик не може да спозна прави смисао збивања, него о томе да је доведена у питање сама могућност продора до истине, те лаж, заблуда и апсурд постају темељима читавог романа.

„Левантинство“ је један од средишњих проблема текста и образује се на више смисаоних равни. Превасходно, као децентрираност и неприпадност, оно значи бољку ликова који су на то предодређени пореклом, као што је случај с Колоњом, Ротом, Давном, Атијасима, у мањој мери и с Ана-Маријом, фон Паулићем...Но, такав синдром самообезвређености и виђења сопства као *људске йрашине* (Андрић 1978: 316), постаје онтолошком основом самог Травника, из којег се шири на све његове житеље, па и на оне који су ту само привремено. Тада левантска болест подразумева негативну моћ граничне, просторно-временски измештене и културно, религијски и етнички плуралне вароши да своје повесно богатство (којег обично и није свесно, па је његово запажање ствар изузетног труда појединаца као што је Дефосе) исказе на унесрећавајући и дисхармоничан начин, те да такву особину прелива и на ликове, што за последицу има осећање изгубљености, кажњености и немогућности да се живот осмисли на жељени начин. Узрокована осећањем беспомоћности услед бачености у средину која одбија чврстину и утеху једног идентитета и која се осећа као усуд у смислу изоштености из жељених, а често потпуно непознатих токова, просторна негативност се огледа како у начинима на које се изворна, средишња замисао или ситуација прелама у травничком окружењу, тако и у последицама које такво стање изазива у конкретним свестима.

Полифонијско „путовање“ одређеног мотива стопљено је са семантиком простора, тј. његовом особином да извитопери све што долази споља, те се у крајњој тачки такав мотив испољава у апсурдном виду и без икакве стварне везе с оним што је њега уопште покренуло. Конкретна немогућност спровођења централних наредби у босанској касаби не значи просту пукотину или поништавање везе између извора и циља, већ управо негативну реализацију, у основи бесмислену, стога што је она у самом путовању изгубила каузалитет. Пример је спорадично пристизање француских официра и након формалног обустављања таквих операција, у чему се, међутим, ствар не исцрпљује, него се употпуњује баш у најдрастичнијем виду, током травничке побуне, која и сама представља други искривљавајући ток. Буне су у оба описана случаја безумне, а редовне последице нечега чији узроци су њима неодговарајући (збивање око Мехмеда Брке и Бекри-Мустафе као

изокренути израз незадовољства конзулатима), а који су сами неразумни, травестирани и закаснили одговор на велики историјски ток (на Селимове реформе).

Дијалектичка игра изокренутог огледала најјасније долази до изражаја током наполеонских кампања, дакле током рата као граничне ситуације која нужно саодређује судбину читавих европских друштава. Нужност утицаја не значи и свест појединаца о томе, и баш недовољна, нејасна или потпуно несхваћена веза општег с малим и приватним токовима чини да се тај утицај первертира и у малом току испољи гротескно. Узрок се не разуме, али се наслуђује неодређено и тим пре се насилно и погрешно пригрљује, те тако каузални низ у далеком простору завршава у искривљеном облику. Травнички свет познаје три рата: наполеонски, о којем постоје само фантастичне и квазимитске представе, те се он у преломној фази, током инвазије на Русију и тумачи као трансгресија (и то поново специфично преломљено – кроз лик Пахомија); конзулски, као нужна и невољна последица стварног рата; рат послуга и чиновника, који *нису знали мере* (Андрић 1978: 307), што значи да су општи ток первертирала фанатично га и беспотребно пројектујући на своју приватну раван. Полифонијски обрт, међутим, произлази из односа између епицентра и потоње аномалије, која би, по природи ствари, требало да буде негативно одступање од основа, а основ сâм онтолошки и аксиолошки уздигнута другост. Конкретизација, наиме, великог европског рата у Травнику јесте извршена первертирано, али је таква изопаченост мотивисана вишеструко: удаљеношћу граничне вароши, услед чега исијавање из језгра неминовно постаје мутно и измењено; глупошћу и безумношћу самог травничког света, који на специфично негативан начин актуелизује сваки спољашњи подстицај. Но, најважније, безумљем и суштинском ништавношћу самог средишта, европских центара, од којих највећа зла и уништавања и потичу и свом силином се преливају и на просторе који такве утицаје не желе, али су приморани да их приме. Изокренуто остварење увек је синтеза свих ових токова, од којих је сваки понаособ негативан у том смислу што производи и ствара нехумане вредности, које се у међусобним мешањима додатно дехуманизују и губе и привид некаквог, макар и негативног смисла, те се вишеструко обрађују и најзад рефлектују у посебно апсурдном виду. Семантика онеобичавања подразумева вишестепену девијацију – изопачење изопачења, приказаног на посебан уметнички начин, кроз полифонијско, вишеструко преломљено осликавање крајњег резултата низа изокретања, који се, међутим, испоставља као нужно исходште извора, виђеног и сугерисаног, и то тек кроз перспективу управо травничког света, као злог, ниског и уништавајућег. Смисаона парадоксалност романа састоји се из приказа света који, како каже Колоња, *џрца њог двоструким Источним џрехом* (Андрић 1978: 316), чија укупна несрећа је заснована на изопштености и негативној другости у односу на

свет који се сâм – али само посредно, кроз своја удаљена дејства – објављује као свет лажи, силе и нечовечности.

Принцип изопаचाвања, нераскидиво повезан са општим принципом полифоније и са семантиком простора, указује се и у комплекснијем виду, кроз укрштање са семантиком времена. Конкретан пример је лик трговца Фресинеа, представника наполеонског света, који не успева да се избори у судару с оријенталном тромошћу, те најзад прима турски „отров“ и постаје пренаглашено озлојеђен и унесређен. Прво појављивање трговца у строгом је композиционом и значењском сагласју с епизодом о Љуљ-Хоци, у којој се – кроз његов разговор с Мусом Пјевачем и телалом Хамзом – приказује тачка крајње девијације континенталне блокаде и немогућности да се она у Босни спроведе, а о чему су претходно начелно расправљали Давил и Фресине. За разлику од тадашње, испоставиће се – наивне и неутемељене трговчеве самоуверености, Фресине се две године касније приказује као лик ког је источна негативност у целости покорила. Андрићев поступак наглашава временску промену, јер се, након реза од две године, ефектно осликава само крајње дејство оријента и, сходно томе, јасна последица које оно оставља на души странца. Реч је о умањеном и утолико језгровитијем понављању Давилове травничке повести из које изостају прелази и међуфазе, те учинак простора, али сада дат кроз време, постаје изоштрен и упечатљив. Неумољивост пограничног оријенталног простора која слама западни активизам, индивидуализам и волунтаризам нужно се појачава временом, које, међутим, на један начин функционише у Европи, а на радикално други начин у турском свету. Непомирљива, а принудна коегзистенција та два доживљаја темпоралности узрокује посебан негативни развој у начину на који травнички странци виде свој измештени живот: од почетног, западног полагања на будућност, преко озлојеђеног револта, до редукованог прихватања оријенталног стања ствари, које из њихове перспективе и не може да се схвати другачије до негативно и противприродно.

Свака перспектива – а Травничка хроника и јесте роман о судару перспектива – представља негативни тоталитет властитих представа и чинилаца који је одређују. Тоталитет утолико што сабира и синтетизује све категорије супстанцијалне за образовање доживљаја – време, простор, образовне, духовне и сазнајне моћи, карактерне специфичности, а негативни утолико што су све ове категорије последица драстичног редуccionизма који чини да се свака друга перспектива и њене особености доживе као стране, туђе, сужене и погрешне, услед чега се сâм живот као објективизација доживљаја испоставља као промашај.

Време унутар романа не постоји као апстрактна и општа категорија, него искључиво као део доживљаја, који је одређен свим унутрашњим и спољашњим дејствима, и тек се преломљено кроз духовност ликова, дакле кроз њихову редуковању склону тачку гледања, оно само објективизује и

постаје чинилац у образовању семантичке целине света романа. У општем смислу издвајају се две такорећи архетипске представе о времену – западна и оријентална – од којих је она друга увек страна, непријатељска и угрожавајућа. Готово сваки лик је одређен туђинством или страхом од туђег, те се све блиско пренаглашено присваја и у том процесу сужава и унижава, а све туђе зловолно и злурадо упрошћава и тиме такође сужава и унижава. Несрећно странствовање Европљана у крају који уништава све туђе, чини да се све „европско“ фанатично чува у екстремно поједностављеном виду, те да се онда и испољи као празна, деградирана опсена. Давилов карактер, и иначе склон наглом, а суштински олаком присвајању утицаја (што опет сазнајемо посредовано, кроз извештај Керена, специјалисте за усмене портрете, раније упућен Дефосеу), у Босни хипертрофирано упрошћено прелама тековине просвећености, које се, умањене и десупстанцијализоване, све скупљају у некритичком полагању на прогрес, будућност, време телеолошки усмерено ка сврси бољој од постојећег стања. С друге стране, стални страх од спољашњег утицаја – који је редуковано, мада с разлогом, схваћен као штетан и негативан – код турског света проширује се на читав живот, обликован свеprisутном, неодређеном стрепњом, што онда за последицу има априорно одбијање сваке промене и квазиутопијски сан о безвремености, скамењености без икаквог догађања. Искључива и екстремна, оба става завршавају у апсурду и осећању неиспуњености и изневерености: давиловска вера у линеарност распршена је (погрешним) увидом у лажност напредовања, а истинитост бесмисленог враћања на почетак; оријентални, пак, циклични поглед догматски доведен до сна о вечној хибернацији претвара се у противразумско одбацивање самог смисла живљења, што је најснажније исказано у ставу да, упркос стварним победама (дакле, позитивним променама), ниједна нова година није била боља од претходне (Андрић 1978: 472).

Роман је прожет упоредним приказивањима оба доживљаја времена, која су, природно, увек везана за конкретне свести, преко којих се надаље – како смо и рекли – врше и саме објективизације и цикличног и линеарног модуса. Оне су готово увек поражавајуће, и то управо стога што њихово обистићење произлази из животних модела темељно неспособних за ширину, стваралачко усвајање подстицаја и спровођење добре воље. Полагање на будућност, на оно чега још увек нема, али ће једном бити, у основи је оптимистички став, који се, пак, прерађен у травничким судбинама, указује као суморно и – што је парадоксално – безнадежно настојање да се ирационално, без опипљивог упоришта, садашњи ужас превлада или учини сношљивијим тиме што ће се замишљени садржај уписати у време које се ионако не може досегнути. То важи за Давила, али *mutatis mutandis* и за сневаче о универзалној, метафизичкој хармонији, чије судбине драстично одступају од таквих, телеологизованих и оптимистичних хтења, што, међутим, и то

поготово када се има у виду хроничарев прекор упућен касном Давиловом опозиву својих убеђења, не значи и да се начелно сугерише немогућност досезања среће и смисла, него значи да је такав неуспех ствар конкретних, појединачних живота. Андрић, додуше, приказује готово искључиво такве, промашене животе, при томе их и врло јасно мотивишући надличним, историјским и друштвеним ситуацијама које нису призиване, које су изнад њих, а које ипак утичу на личну несрећу. Но, Андрићев парадоскални хуманизам састоји се из тога што, у свету непрестане угрожености и метафизичке оскудице, у свету у којем се и музика може изразити једино као вапај, лелек, Urjammer, лична одговорност остаје кардинална категорија, те да је и независно од несумњиво злих и неразумних општих токова (и то европских колико и оријенталних) свака промашеност пресудно мотивисана изнутра, духовним сиромаштвом појединца или његовом неумећем да живот учини угодним и срећнијим.

Линеарност је, према томе, суштински обесмишљена фабулативном укупношћу, из које изостаје стварни приказ било каквог напретка, изузев провизорних успеха или успешних избегавања несрећа, као што је случај с Давном или Дефосеом. Горка иронија потиче од наглашеног признавања фон Паулића као истинског победника у травничким борбама, будући да је овај лик такорећи сама негација људскости и животности. Укупно узев, линеарност је осликана као негативно остварење, у том смислу што је одсуство правог напретка дато или као враћање на почетак (код Роте и Давила), које се, с обзиром на изјаловљене жеље, схвата као потпуни пораз, или као регресија, ход ка катастрофи (Колоња). У сазвучју са светом чије котрљање у будућност углавном значи и тешко заустављиво падање у (још већу) несрећу стоји и контекстуално карикирано, током печења ракије изговорено, а ипак по свом дејству злослутно и упечатљиво, уз то и поразно понављајуће и одјекујуће, пророчанство гатара Марка: *Еј, јадни хришћани, јадни хришћани* (Андрић 1978: 484). Насупрот, међутим, линеарности, чије извитоперење барем делом може да се објасни и њеним неумесним и неприродним урањањем у свет који је напросто не признаје и у којем функционише као страно тело, Травничка хроника приказује и шта се збива с цикличношћу, блиској источном располагању временом – онда када се она веже за свести травничких Турака. Њихов колективни карактер већ је умногоме обележен тихом резигнацијом као последицом неразрешивог јаза између њихове убеђености да су рођени за нешто више и боље и осећања ускраћености због стварности која им се горко подсмехнула будући супротна тим убеђењима. Оријентални свет развија два става повезана с временом: најпре, реч је о преискуственом, унапред одређеном одбијању било каквог догађаја који би нарушио устаљени, бесциљни али сигурни, познати и блиски ток. Друго, баш на основу искуства које поручује да промене обично доносе погоршање, оријентални свет образује готово апсолутно поверење

у крајњу цикличност, односно у то да се – у крајњем свођењу рачуна – свака промена испоставља као краткотрајна, те да спољашњи утицај – а спољашње је све оно што је далеко и непознато, тј. не само Европа, него и Цариград – нема снагу довољну да трајно и суштински преобрази источну тромост и временску учауреност. С тим у вези, роман ефектно синтетизује форму и садржину, те на цикличан начин, у прологу као и у епилогу, доноси конкретно – „победничко“ – убеђење травничких Турака да, иако долази до извесних уздрмавања, она су кратког даха, па на крају све бива исто, као што је и раније било.

Циклични ход удословљава се кроз стална понављања из којих, пак, изостаје свака позитивна вредност и у општем смислу и кроз виђење оних који постају жртвама таквих понављања. Прави учинак понављајућих догађаја углавном је повреда човечности и људског достојанства, понижење и уништавање саме хуманости, што се не односи само на конкретну жртву него на читав свет који у томе учествује, дакле и на оне који то изазивају или одобравају. Најснажнији примери јесу „свечане“ конзулске поворке ка Конаку, као и травничке буне. Када се има у виду њихова природа, понављање ових догађаја значи формалну цикличност, али заправо суштинску деградацију због тога што сама чињеница да су такви чиновни ствар рутине, а не изузетка – утврђује травнички свет као свет зла. Штавише, „вечно враћање“ зла не значи и истовредност, него, баш напротив, срозавање вредности у свету, које се огледа у све већој несрећи и све горем очају прималаца таквог зла. Перпетуирање би имало смисла само ако би служило учвршћивању или потврђивању хуманости и света као поретка који би био у сагласности с људским животом. Независно од рационалистичко-просветитељско-револуционарног схватања времена као напретка, читав свет (романа), а то важи и за корпус источних ликова, јесте свет усмерен ка зрењу, старењу и умирању, што је у роману осликано семантичком важношћу различитих фаза живота ликова и, посебно, њихове загледаности у властиту прошлост.

Реинтерпретација личне повести углавном се исказује кроз негативно превредновање као логичну последицу увида у несаломљиво постојање зла, отпорног на искуство, разум и временски ток. Зло које опстаје током времена и тиме формира негативну непроменљивост утиче и на саме ликове, уноси промене у њихову душевност и најзад постаје њиховим унутрашњим делом. Фон Митерерово понижење на путу до Конака чини да Давил, само овог пута у лику понешто удаљеног сведока, по други пут проживи такву беду, да у аустријском конзулу види понављање своје недалеке јадне прошлости, те да му се најзад пробуди саосећање према номиналном противнику. Када му се, пак, преломљена кроз Фресинеово срозавање, буде вратила есенција читаве његове травничке повести, Давил неће показати емпатију, већ злурадост због спознања да се источна коб усађује и у друге. Тај

став је последица у временском развоју датог полифонијског преламања властите судбине кроз судбину других, услед чега се сопствена несрећа сагледава као објект који попут увећавајућег огледала све чини болнијим, снажнијим и израженијим. Додатна иронија постоји и у чињеници да се Давилове мисли, раније настале као прекори другим промашеним ликовима, игром судбине накнадно враћају као потврда његовог животног пораза, као оно што је – с обзиром на промене конзулове психе у времену, а захваљујући простору у којем он очајава – постало важеће за њега самог. Давилова, на пример, одвратност према Давнином лику који је – по речима приповедача – у стању да од Турака прими *само рђаве, ниже стране њиховог карактера, несјособан да уочи и усвоји иједну од њихових добрих, виших особина и навика* (Андрић 1978: 44) преображава се у касну одвратност према сопству које је, боравећи на границама оријента, покупило само ниске и нељудске одлике тог света. То је уочљиво преко конзуловог ликовања над Фресинеовом несрећом, али и преко његове нетрпељивости према Дефосеовим настојањима да се у свим, па и најрђавијим травничким згодама пронађе нешто блиско, схватљиво, хумано и вредно.

Травник није тек топоним, спољашња просторна одредница, него сâм представља кључну смисаону тачку пресецања и узајамног деловања простора и времена. Не само ове категорије, него и све остале које образују значења – психологија ликова, њихова размишљања, травничка збивања, утицаји историјског контекста, повлашћени мотиви – унутар естетске целине романа постоје само у синтези, у врло сложеној мрежи узајамних дејстава и преламања. Када се имају у виду разне специфичности које га обликују, као што су свести кроз које се приказује, време у којем је дат, његов положај и однос према свим разноликостима које га окружују, Травник се указује као тачка сустицања и укрштања укупности романескног света, као само средиште кроз које се захвата и „остатак“ света. Овај обрт којим се место изопштености и дивљине поставља у средину романескног света у поетском је складу са сталним смисаоним преокретима током романа, у којима се недосежност и непознатљивост средишта које је увек изван Травника испољавају искључиво на изокренут начин у самој босанској касабџи. Будући чиниоцем сустицања различитих текстуалних појединости, Травник постаје огледало читавог света – опсенарско, варљиво, изокренуто и неизвесно, али баш такво, оно истовремено и чува и увећава суштину свега оног што се у њему на изопачен начин рефлектује. Раније поменута двостепеност искривљавања подразумева изостајање или чак и непостојање чистог стања од ког би потицала потоња одступања, те се Травник указује као механизам који има способност да на суров и сиров начин преради оно што је до њега стигло већ као зло, неразумно и нељудско. Као изопштено и удаљено средиште, Травник – а под њим мислимо и на тоталитет његових свести – врши прераде иманентне његовим просторно-временским карактери-

стикама, услед чега се сâм источник парадоксално указује у чистом стању своје негативности! Конзулска варош драстично појачава оно што изван ње постоји као сношљива потенција, растрже је до крајњих могућности и конкретним свестима је враћа као убитачну есенцију. Путујући мотиви – а они се крећу и кроз простор и кроз време, понекад и кроз више свести – стога се тек у овој касоби реализују у максималном интензитету, изазивајући тиме и велике промене у схватању контекста од ког су потекли. У стању двоструке поражености, личне и националне, Давилово сећање на давне речи упозорења пијаног друга о нужности Наполеоновог пораза баца посебно тамну сенку како на конзулову прошлост обележену претераним усхићењима, тако и на његову садашњост, болно одступајућу од жеља, надања и убеђења из младости.

Будући конкретно фабулативно приказана, структура прерада, огледања, изокретања, неправилних преламања сачињава главну садржинску нит романа, али се на њој такође заснива и сама форма, што значи естетизујући принцип који и обликује све садржинске елементе и даје им коначни поетски израз. Реч је, наравно, о полифонијском начелу које организује садржинске сегменте као контекстуално зависне и значењски међусобно комплементарне, а самостално неодрживе и нецеловите. Стога свака појединост задобија пуноћу значења тек с обзиром на уважавање полифоније као поетског поретка и гаранта целине. Сума традиционалних поступака, мотива, композиционих и жанровских карактеристика, несумњиво постојећих у Андрићевом роману, и сама пролази кроз специфичну, описаном семантиком романа условљену прераду, суптилну и ненаметљиву, а уочљиву у формалним нијансама од којих, уосталом, и иначе зависи смисао. У ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ таква прерада текстуалног „материјала“ не укида оно што је традиционално, али га семантички „отежава“ и укључује у виши систем модерне смисаоности. То значи да „трансцендентално бескућништво“ прелази из сугестивне позадине у смисаоно средиште, услед чега се из традиционалности истрже њено биће, а то је „средњи пут“ као извесност интратекстуалне норме од које се одступа. Како таква извесност изостаје, норма се сели с равни садржине на раван форме, те се одатле садржина опажа као царство хаоса и безумља у којем људска узвишеност и духовна настојања, додуше, постоје, али су кратког даха будући да се не могу издвојити и отргнути од свог – злог и нељудског контекста. Схваћена као принцип који образује целину смисла, тек полифонија, међутим, заснива такву безнадежну хаотичност као свет, који се са становишта садржине указује као *музеј чудовишта* (како Давна назива Ибрахимову свиту; Андрић 1978: 193) чији се позитивни узрок ни циљ, ако и постоје, не могу више спознати, а са становишта форме као естетски поредак.

Литература

- Андрић 1978: Андрић, Иво. *Травничка хроника*, II, Сабрана дела. Београд.
 Бахтин 1989: Бахтин, Михаил. *О роману*. Београд.
 Бахтин 2000: Бахтин, Михаил. *Проблеми њојшике Досџојевској*. Београд.
 Лукач 1990: Лукач, Берђ. *Теорија романа*. Сарајево.
Поетика руској формализма 1970: *Поетика руској формализма*. Београд.
 Успенски 1979: Успенски, Борис. *Поетика композиције. Семиотика иконе*. Београд.

Vuk Petrović (Beograd)

The Polyphony and the Chronotope of CHRONICLES OF TRAVNIK

The polyphonic aestheticised meaning of the whole can be considered only as a totality of the simultaneous effects of all elements within the text, the most important of which being chronotope as the mutuality of time and place. The intention of the text is to show the specific symbolic metamorphosis of poetic traditionalism into modernism. The semantic polyphony, which is based on the dynamics between personal (every character is built as a totality of its chronotope, axiology and ideology) and transpersonal levels (historical persons and events as well as inversions of time progress), is the consequence of the manifold involvement of the inner text elements. As the aesthetic principle of the whole, the polyphony doesn't mean interpretative arbitrariness, but portrays the translocation of the emphasis from the absent content norm of the „middle course“ to the level of form which fully shapes that content.

Vuk Petrović
 Filološki fakultet
 11 000 Beograd
 komsomolsknaamuru@gmail.com

Оливера Радуловић (Нови Сад)

Естетички феномен природно лепог у ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ и контексту Андрићевих приповедака и путописа

Истраживање се бави природно лепим као једним од кључних појмова Андрићеве естетике. Прати се генеза ове естетичке категорије од путописа ПОРТУГАЛ, ЗЕЛЕНА ЗЕМЉА, преко приповедака БАЈРОН У СИНТРИ и ПАНОРАМА до романа ТРАВНИЧКА ХРОНИКА. У аналитичком фокусу је неостварена љубавна прича између француског конзула Дефосеа и босанске девојке Јелке, која је послужила писцу да објасни како магичну привлачност девојке тако и менталитет средине чију хронику пише. Наглашава се значај епитета вегетална, који налазимо у интертекстуално повезаним делима као одредницу која упућује на визуелне, аудитивне, густаторне и тактилне сензације које изазивају виловите девојке. Истраживачка пажња је усмерена на митопоетске симболе као што су: дрво, цвет, трава и грање које користи писац да би повезао жену са природом. Препознаје се митолошки архетип виле у праслици Андрићевих приповедака и путописа у опису судбинских сусрета са женама које се не могу освојити нити поседовати.

Увод

Ово научно истраживање бави се генезом естетичког феномена природно лепог који препознајемо како у роману ТРАВНИЧКА ХРОНИКА тако и у Андрићевој путописној и приповедачкој прози. Наш писац није експлицитно наглашавао своје естетичке ставове, него је изражавао природу човековог бића путем естетских сугестија у својим делима¹. Отуда ово истраживање прати генезу нареченог естетичког појма од путописа ПОРТУГАЛ, ЗЕЛЕНА ЗЕМЉА (1931), преко приповедака БАЈРОН У СИНТРИ (1935) и ПАНОРАМА (1958), у чијем контексту се тумачи и епизода о љубавном заносу Дефосеа и Јелке у десетом поглављу ТРАВНИЧКЕ ХРОНИКЕ (1945). Ова симболично наглашена прича објашњава, преко поетских слика, судар Истока и Запада, паганског и хришћанског у менталитету травничких жена. Циљ рада је да илуструје Андрићеву архетипску естетику, до које се долази раслојавањем текста и указивањем на његову традицијску подлогу (веровање у виле, алузија на

¹ Видети Шутић 2007.

баладе, обредне и љубавне лирске народне песме у којима се девојка доводи у везу са биљним светом) као и на библијски подтекст (преко парафразирање старозаветне приче о Авраму и Исаку и њеног ироничног коментара који налазимо у Дефосеовом солилоквијуму о љубави и жртви, чиме се успостављају интертекстуалне везе са Кјеркегоровом књигом СТРАХ И ДРХТАЊЕ). У Андрићевом роману о конзулским временима у Босни традицијски подтекст послужиће писцу да објасни менталитет српске девојке који саображава паганско осећање света са строгим хришћанским надзорима и моралним нормама. Реч је о идеји превазилажења чулности духовним искуством коју налазимо и у приповеци БАЈРОН У СИНТРИ, а чије корене можемо тражити у књизи Андрићу омиљеног филозофа Серена Кјеркегора СТРАХ И ДРХТАЊЕ.

Природна лепота

Десето поглавље ТРАВНИЧКЕ ХРОНИКЕ својеврстан је колаж који се састоји из три неостварене љубавне приче чији мото може бити навод из текста: *и сањана лејоша се йлаћа*. Сценско и смисаоно тежиште ове наративне целине представља описивање заноса и отрежњења младог конзула Дефосеа девојком Јелком управо у време када је интензивно радио на својој књизи о Босни и размишљао о менталитету средине у којој се обрео и коју је покушавао да разуме. Девојку је сусретао свакодневно у конзулату, где је са неколико другарица помагала госпођи Давил у ручном раду. *По нечем неогређеном, ишо је било у вези са њеним одевањем и са њеном лејошом, одвајала се од осталих девојака* (Андрић 1981а: 216). Млади конзул ју је запазио по томе што је најдубље обарала главу од свих девојака па је тако, као у народној песми СРПСКА ДЕВОЈКА, изазивала младића да открива њену лепоту.

И када се једној дана мало дуже загледао у њај њоћућ враћ, девојка неочекивано њодиче главу, као да је њече њај њоћлед и жели да ња избеће, и њри њоме му њоказа за њренућак младо, широко лице, са сјајним али кроћким смећим очима, јаким и не њосве њравилним носом и са великим али са вршеним усћима код којих су обе уснице биле њоћћуно једнаке и једва додиривале једна грућу. Изненађен младић се загледа у њо лице и виде како ња снажна усћа лако задрћаше на крајевима, као на уздржан йлач, док су смеће очи сјале осмејком који нису моће да сакрију (Андрић 1981а: 216).

Сугестивна сцена сусрета младића и девојке, те њен портрет на ком се читала дубока противречност њеног бића била је у сагласју са природним окружјем чије је знамење и била.

Објави се и њоказа њајно боћашћиво наоко мрачној и сиротој краја и оћкри се одједном да њећова ућорна њишина крије у себи овај брзи, исћрекидани љубавни дах у коме се ломе ројоц оћћора и сласћ йрисканка, да је њећов вечићо неми и сури излед само маска њод којом сћруји и њрећери светлосћ, руме-

на од слајке крви (Андрић 1981а: 219). *Дефосе је тријумфовао у сјознаји да је земља у коју је дошао и поред привидне убојности раскошна и бојаша. Тако је почела неизвесна игра између двоје младих. А свака игра има тежњу да се наслади и породжи* (Андрић 1981а: 217).

Иво Андрић, заговорник естетике игре, уочавајући аналогije између игре и уметности, записао је у ЗНАКОВИМА ПОРЕД ПУТА да је уметност слична животу: изгледа као игра, а уствари је *ђаволски* озбиљна ствар; утолико озбиљнија што више личи на игру, јер у свакој игри, као и у уметности, човек губи себе². То се потврдило у недовршеној причи између Дефосеа и Јелке коју је подстицало време бујања тако да је млади конзул сањани девојачки лик најпре тражио у мислима, а потом га пронашао у стварности као одуховљени део природе која га је окруживала. Цвеће и мирис цвећа често се спомињу у Травничкој хроници, призивајући у имагинацију читаоца оријенталне арабеске и флоране мотиве типичне за источњачку уметност.

Она је вегетална..., говорио је сам себи, као што човек љева неке речи, не мислећи зашто то говори ни на значење штоа што изговара. Она је вегетална... Овако румена, насмејана и ситљива, обарајући сваки час главу као цвет крунице, она је заиста у његовим мислима била везана за цвеће и воће, и то у неком дубљем и нарочитом смислу о ком он сам себи није давао рачуна, нешто као свест и душа воћа и цвеће (Андрић 1981а: 217).

Дрво живота

Да бисмо разумели значење ове сцене важне за тумачење Травничке Хронике и естетски феномен природно лепог који је у Андрићевом стваралаштву везан за епитет вегетална – нужно је отворити контекст у ком се он формира и преображава те преиспитати његову генезу и функцију у тексту. Цвет у традиционалној култури симболизује пасивни принцип, али и представља архетипски лик душе и њено духовно средиште. У учењу хришћанских светитеља упућује на духовне врлине и на еденско постојање човека. Еликсир је живота јер цветање представља повратак праисконском стању савршенства³.

Под утицајем до тада недоживљеног љубавног заноса младог конзула догодило се чудо као у бајкама: *Зелене и расцветале стирме стиране још је даном процветаше и ваздух се испуни неизвесним ојојним дахом који је – сад му се чини – одувек живео прикривен у овој долини* (Андрић 1981а: 219). Дефосеова игра са Јелком, *душом воћа и цвећа*, која изазива асоцијацију

² Андрић, као и Кјеркегор, игру разуме као егзистенционални феномен.

³ Видети Ševalije/Gerbran 2004.

како на Аркадију као идеалан пејзаж тако и на на рајски врт, а са њим и на човеков пад, настављала се и продубљавала те се младићу чинило да се у њему објављују скривене лепоте егзотичне земље у којој се обрео. *Њене усне – бледорумене, необичне, снажне и обе пошћуно једнаке – развукоше се лајано на крајевима у онај молећив и као њлачеван осмејак, али одмах зашћим девојка сћусшћи љаву и љриви се уз њећа, нема и љослушна као шћрава и шћрање* (Андрић 1981а: 218). Ова симболична сцена пружа пун увид у сложену психолошку борбу која се водила у девојци, али илуструје и источњачко поимање љубави као безусловно припадање. *Веће шћална ..., љомисли он још једном, али шћо шћшо се љлело око њећа било је људско сћворење, жена разнежена до бола, са душом која се још ломи, али која се већ мири са сломом и ља дом*⁴ (Андрић 1981а: 219). *Повијена, љосечена, љокошена, слика љошћуне љреданосшћи, немоћи, љораза и очаја, али и неслућене величине* (исто, 219). Гомилање епитета који се уобичајено приписују трави или грању наглашава у наводу из текста да је Јелка део природе и паганског света који се у њој одражава. Речници традиционалне културе наводе да дрво, као један од кључних митопоетских симбола и основних елемената традиционалне слике света, обликује просторне и временске представе. Симболизам траве везује се у митолошком кључу за све што је лековито и окрепљујуће, као и за здравље и плодност. Елијаде⁵ пак повезује траву са симболизмом стабла живота што може бити корисно при тумачењу десетог поглавља Травничке хронике, где је Јелка низањем метафоричких и метонимијских слика представљена као дрво живота и сломљена грана.

Жена у пејзажу

Путорис ПОРТУГАЛ, ЗЕЛЕНА ЗЕМЉА предтекст је пишчеве фасцинације женском појавом као делом пејзажа. Објављен 1931. године у загребачким Новостима, он бележи пишчеве импресије на уласку у егзотичну земљу која широм отвара своју зелену капију, земљу чије име асоцира путописца на поморанцу а архитектура зачудно подсећа на тропско цвеће. Очараност природним лепотама Португала изражена је необичном сликом:

Ко рано рани – биће у Лисабону наћраћен јединсћвеним љризором: рибарске жене које носе рибу у шареним љлашћненим корћама са љрисћћанишћа у варош. Савршена равнотјежа њихових шћијела и шћерейћа који носе, насмијано лице, расћјевана уста, шћој љоворци жена које раде дају изљед не неке нужде и работће, нећо нечећ баханаћској и свечаној... Једна је шћшла осамљена – ко зна каква је и њена мука! – и љјевала средином улице занесено. Праћшо сам је дућо очима. Ог

⁴ Реч *љаg* представља интертекстуалну алузију на Постање и причу о прародитељском греху.

⁵ Видети Ševalije/Gerbran 2004.

Њесме сам разабрао само двије ријечи из рефрена и зајреџао их као чаробну ваџру, од сџраха да их не заборавам. И сада чувам ње двије ријечи. И кад љод их изазовем у сјећању, као да сасџавим суџроџне крајеве елекџричне жице, џлане у мени мелодија џуђе земље, џеџа, мора и џросџоџ весеља (Андрић 1981д: 133).

Потом се пажња путописца задржава на Синтри, варошици која превазилази лепоту свега што се може измислити и испричати, асоцијативно повезујући фигуре португалских рибарки са морским нимфама стопљеним са пејзажом. *Показују нам дворац са џреосџалим намешџајем, мало дворишџе са шедрваном и клуџом на којој је Камоенс чџџао своје сџихове краљу Себасџијану, а сваки џрозор, свака џераса оџварају џред вама, џод новим уџлом, јединсџвен видик од двадесет километра зелене равнице џродубљене неогређеном џруџом мора које бљешџи и изљеда, у гаљини, круџо и неџолично као да је (од камена, од мџџала, од круџе сџвари) као гуша Камоенсове нимфе (Андрић 1981д: 133).*

Приповетка БАЈРОН У СИНТРИ, настала на основу Бајронове биографије и његових писама, бави се јунаковим сусретом са младом Португалком који у ауторовој машти прераста у комплексан естетски доживљај. Андрићеву имагинацију су несумњиво подстакла Бајронова писма, чије су теме биле сусрети са женама и фасцинација природном лепотом. Предео догађања је село Синтра, у коме је песник боравио сведочећи о опчињености околином у својим писмима. Амбијент одговара призорима из Андрићевог путописа ПОРТУГАЛ, ЗЕЛЕНА ЗЕМЉА будући да се радња овог поетског текста одвија управо у Синтри, пределу који подстиче Бајронов духовни преображај. Протагониста приповетке, енглески романтичарски песник, познат као велики авантуриста и женољубац, представљен је кроз чулну димензију његовог доживљаја и непомирљиве крајности које је носио у себи. Пролог приче је динамичан јер дочарава хромог јунака који трчећи уз степенице расте у успону, што наговештава његов скори преображај. Већ на почетку приче јавља се сугестија нарочите предређености Бајроновог сусрета са младом Португалком, која је отклонила песникове негативне емоције: *Искрсла је џу џред њиме, неочекивано, као џослаџа однекуд, од некоџ, са неком џоруком (Андрић 1981б: 240).* Овај увод, пригодном ступања девојке на сцену приче, даје сусрету већи значај него што има поглед и неразумљиви поздрав и припрема читаоца за загонетку коју збуњени Бајрон до краја неће разрешити:

Нишџа нема узбудљивије од усана ових џорџугалских жена! Оне имају нешџо од веџеџалноџ и минералноџ свеџа. Неџравилне као случајно расџукла воћка, оне џоказују од какве је вреле, џамне и слаџке крви џонуџрица овоџ сџиџноџ и дозрелоџ џела (Андрић 1981б: 240).

Уочавају се аналогije са одломком из Бајроновог писма:

Заљубио сам се... Маријана Сеџџи (џако се зове) џо изљеду сасвим личи на анџилоу. Има велике, црне, и сџочњацке очи, са оним особеним изра-

зом који се виђа код Евројљана... Она има шај и зраз од њрироде – а има и нешто више од шоја (Бајрон 1985: 27).

Поређењем портрета безимене Португалке и Јелке учавамо употребу истог епитета, *вештална*, и дескриптивно усредсређење на уста, као и полет животних осећања које жена буди у посматрачу. Запажамо да ова Андрићу омиљена фигура има везе са Бајроновом формулацијом *израз од њрироде* те да упућује на природну лепоту као највишу естетску категорију. Под утицајем несвакидашњег сусрета, а са свешћу да је на вису у Синтри нашао оно што је целог живота тражио, јунак је почео да се преображава, постајући најпре свестан својих недостатака и нејасних намера. *Бајрон је њрви њуш имао све оно што снови обећавају, што жене никада не дају и што нам животи сћално одузима* (Андрић 1981б: 241). Вегетална лепота преобразила је песника чији је естетски доживљај на почетку био прожет еротиком, да би касније био превазиђен песничком уобразиљом. Милослав Шутић сматра да се наведен наративни коментар може сматрати Андрићевом дефиницијом естетског доживљаја као испуњеног сањарења, постигнутог идеала којим чулност бива превазиђена имагинацијом (Шутић 2007: 126). Бајронова метаморфоза у Андрићевој приповеци најпре је наговештена осећањима стида и снебивања у односу према девојци која се ненадано буде и претварају у *безјранично њошћовање ѡрема људској личности као највећој светињи* (Андрић 1981б: 241). Последња наизглед безначајног сусрета који чини драмски чвор приче јесте Бајронов унутрашњи преображај чулника у сањара: *Изгледало је да се човек умношћручава и да му свако чуло живи за себе и шаквим иншезивним животиом, да то значи у исто време и боћађење и смрт њега као личности...* (исто, 242). Андрић је на овом месту дао поетску илустрацију умношћручавања чула као типичног романтичарског доживљаја, а преображај Бајрона извршио према начелима платонизма и хришћанске естетике (Шутић 2007: 127). Вегетална лепота безимене Португалке учинила је чудо: *Додир са њом, у сећању, лечио ја је и чувао од свих сусрета, од жена, и животи самој* (Андрић 1981б: 243). Лик девојке из Синтре превазилази њену појавност и уздиже је до универзалности, до естетског идеала (Шутић 2007: 139). *Мислио је да је назове именовом воћке или минерала, али је одушћао, јер му је изгледало да би значило умањити је и ојраничити* (Андрић 1981б: 243). Андрић је у својој приповеци сугестивно дочарао имагинацију романтичарског песника кроз интензивирање и умношћручавање чула, кроз богатство његове асоцијативности, јер је извесне речи, визуелне, густаторне и тактилене доживљаје везао за безимено мало створење.

Њејов естетски доживљај обележава ѡродуктивна фаншазиа, која, ѡ Каншу, има ѡре свеја ѡрансценденшалану функцију. Кани шакоче мисли да је ѡродуктивна фаншазиа шемел људске душе ѡмоћу које су чула и разум ѡвезани, ѡредшавља естетску моћ која доводи до сшварана једне друје ѡрироде из ѡрађе садржане у сшварној ѡрироди (Шутић 2007: 133).

Топола или девојка

Приповетка ПАНОРАМА, из збирке ДЕЦА, представља накнадни интертекстуални коментар како приповетке БАЈРОН у СИНТРИ тако и ТРАВНИЧКЕ ХРОНИКЕ у епизоди о љубавном заносу Дефосеа и Јелке. Лисабонске рибарке јавиле су се као асоцијација некадашњег заљубљеника старе панораме при путовању:

Возим се умереном брзином кроз озеленелу алеју љавих и високих шойола, усред Срема. Пролећни ветар носи њихове беле ѓахуљнице, као лак и шойоа снеј, засија цео крај и сѓакла на нашим колима. Све око нас ѓосѓаје лако и несѓварно, ослобођено за ѓренуѓа к нужде да буде вечи шой оно шѓо је (Андрић 1981г: 122).

Маркирана реченица наговештава чудо преображења јунака које налазимо и у контекстуализованим делима; оно почиње асоцијацијом на напред дочарану лисабонску „разгледницу“ из путописа ПОРТУГАЛ, ЗЕЛЕНА ЗЕМЉА:

Камени шойм обалом сѓарој ѓрисѓани шѓа, ѓод ѓролејњим сунцем, иду у ѓруја-ма рибарске жене и девојке, лако одевене и ѓрејлануле, са широким ѓлишким корѓама на ѓлави као ејзоѓичним шеширима. Носе улов рибе коју су њихови очеви, браћа и мужеви довели у црним баркама. Оне су у већини младе и виѓке, а ѓереш на ѓлави, који свака од њих ѓравилно расѓоређује на све делове своја шела, намеће им ѓако ѓраво и доѓѓојансѓвено држање, да и зѓледају као шойоле и ци ѓресе у ходу (Андрић 1981г: 148).

Од случајне асоцијације почиње вишеструко поређење топола и ципреса са рибаркама, смењују се слике егзотичних девојака и призори из природе. Веза се успоставља помоћу идентичног ефекта који они производе – естетски доживљај, природности, живахности и животности:

Такви ѓризори ѓрају дуѓо. Трају дуѓо у мени, али само мајновење једно у дрвореду кроз који возимо. Тек шѓо сам шой ѓомислио, а већ, ево, бледи и несѓаје ѓоворка рибарских жена; не засијају ме оне више својим меким, сјајним смехом, неѓ оѓеѓ алеја својим белим ѓахуљницама (Андрић 1981г: 148).

Поређење је свеже и ефектно, мешају се временске перспективе – час смо у сећању, час у сремским топољарима који нас воде у Лисабон. Писац чврсто везује ове две слике, које се стапају у покрету, а дескриптивни врхунац представља преображај топола и ципреса у рибарке, што је враћање паганском свету и тајанственој вези природе и људи коју налазимо у роману ТРАВНИЧКА ХРОНИКА.

Топола/трепетљика (*populus alba*) у народној култури има амбивалентно значење. С једне стране, сматрана је вилинским дрветом, будући да ова митска бића воле да седе на њој, јер на тополу *враѓови не смеју*, због чега се и сматра сакралним растињем (Чајкановић 1994/IV: 251). У једној басми против грознице топола се назива *вилинском скујѓишѓином* јер су се испод ње изводили исцелитељски ритуали (Раденковић 1996: 205). С друге стране, постоји предање да је Богородица проклела тополу да јој се лишће увек

лелуја и кад нема ветра јер није утихнула у тренутку Христове смрти (Чајкановић 1994/IV: 198, 251), чиме ово дрво задобија и демонске црте. Код Источних Словена распрострањени су обреди типа вођења тополе (Агапкина 2002: 621), а раширено је и гатање о томе каква ће бити наредна зима на основу изгледа њене крошње у јесен (Чајкановић 1994/IV: 251).

На овај смо се начин, отварајући традицијски контекст, приближили уметничком образложењу епитета *вештална* жена:

Једна за другом, тојоло стиреловијом брзином збацују лик лисабонских рибарки, и поштају ојей оно што су – зашласана лисајша дрвеша на њролејњем сунцу. Понека од тојоло још је рибарка; понека је то само још од стјука, а одашле нависе већ је бујна крошња, око које још шрејши последњи звук рибарске њесме на страном језику (Андрић 1981г: 149).

Веровања у виле

Епитет *вештална*, везан за карактеризацију женских ликова Јелке из Травничке хронике и Португалке из приповетке БАЈРОН У СИНТРИ, означава изузетну лепоту која је недодирљива и представља естетски идеал. Постоји нека веза, „у нарочитом смислу“, Португалке и Јелке са митским бићима, вилама, које познаје словенска митологија. Ево аргумента у прилог тој тврдњи: познато је, наиме, да су виле као натприродна бића естетички идеали у усменом стваралаштву, како песништву (епском и лирском) тако и фантастичкој прози као јунакиње бајки. Није на одмет подсетити се да су ова митска бића, у првобитном облику, представљала духове природе⁶ несвакидашње лепоте који су били део природе те су захтевали слободан простор и нису се дали удавати. Веровало се да виле настају из росе или траве, а Слободан Зечевић⁷ помиње веровање да су расле на дрвећу, те да су их мајке повјале у лишће, што упућује на њихову блискост и срођеност са природом: речју, представљају персонификацију саме природе! Суштина те везе огледала се у њиховој моћи да излече ране, будући да су знале тајну видања биљем. Традицијски контекст веровања у виле те њихова типска обележја имаће Андрић на уму при индивидуализацији безимене Португалке која је излечила Бајрона од баналности, као и девојке Јелке која је прво *заправила* младог конзула па га нагло пробудила из заноса остављајући га у недоумици када је реч о суштини љубавног заноса и природи босанских жена. Андрићев загонетни епитет *вештална* изазива алузију на митска бића која су савршена на природан начин и са природом су у тајанственој вези, отуда загонетност два поређена Андрићева лика, склоност

⁶ Видети Кулишић/Петровић/Пантелић 1970: 66–68.

⁷ Видети Зечевић 1981: 39–49.

ћутању, немогућност вербалног споразумевања⁸, те идеја да припадају другом свету. Иначе, такво понашање (пасивност, ћутање, прекривање лица, вођење уместо самосталног ходања) које има све предзнаке туђег и надљудског, карактеристично је за централне ликове свих ритуалних опхода у обредним народним песмама. (Виноградова/Плотникова 1995: 391). Строго одређена правила понашања током трајања ритуала важила су и за учеснице краљичког обреда: „на првом месту (је) учтивост, скромност, смртност, уљудно и пристојно понашање и нужна покорност своме краљу“ (Станојевић 1893: 6)⁹.

Типска карактеризација добро је дошла у Јелкином случају: да истакне патријархалну енигму којом је успела да привуче јунака приче, али и да га изненада удаљи од себе у слици: [...] *девојка се изви као љрана коју у берби савијају и која се ошима* (Андрић 19812/a: 219). У фолклорним баладама и приповеткама душе невино прогоњених или убијених младих девојака преобраћају се у дрвеће и цвеће. У контексту наведене тврдње љубавна сцена између Јелке и Дефосеа добија на тежини јер се девојка открива као жртва у метафоричкој синтагми *покошена љрава*. Драмско чвориште љубавне игре између Дефосеа и Јелке такође је у знаку промене улога на сцени: [...] *он узбуђен и љрав као неки љапански имљерашор, а она до његових ноћу, клечи, склољњених руку и сузној љољега, уљереној увис љуш његовој лица, као свешница са љобожних слика* (Андрић 19812/a: 221). На овом месту је алузија недвосмислена: Јелка је премештена из паганског, у којем влада „нарочита“ веза са природом, у хришћански свет, *љод зашћићу неке јаче воље, љде јој он више нишћа не може* (исто), преобразивши се од гране која се плете око конзула у икону. Враћамо се, опет, Митолошком речнику (Кулишић/Петровић/Пантелић 1970) с намером да утврдимо аналитичке поставке ваљаном аргументацијом: постоје подаци да је народ давао имена вилама, па се, између осталих, помиње и име *Јелка*. Надаље, бавећи се постанком речи вила, аутори Речника наглашавају да се помиње код Јужних Словена још у 13. веку, а етимологију имена везују за „старословенску реч која значи опседнутост“ (Кулишић/Петровић/Пантелић 1970: 148). Ето идеалног ефекта који су на своју околину произвеле Португалка и Јелка. Намеће се закључак, у складу са начином карактеризације, да су Андрићеве јунакиње задобиле митски статус и нека натприродна својства због наглашавања идеје да се природна лепота не може поседовати. *Клечећи склољњених руку, она је изљоварала речи које он није љознавао, али које су му у љом љренушћу биле јасније од његових маљерњих:*

⁸ И Португалка и Јелка су биле странкиње те је постојала језичка баријера у комуникацији са њима.

⁹ Видети Јокић 2012.

преклињала ња је да буде човек и да је поштеди, да је не ујроиашћује, јер она сама не може да се брани од онога што је наишло на њу неодољиво као смрт, али теже и стирашине од смрти (Кулишић/Петровић/Пантелић 1970: 220).

Са свешћу да је надигран, проводио је Дефосе дане питајући се шта се то догодило између њега и Јелке и зашто се она изненада ставила под заштиту духовне силе остајући недодирљива за заљубљеног младића. У дугим разговорима са собом млади конзул се сетио старозаветне приче о Авраму и његовом јединцу сину Исаку, који је био дете божјег обећања, и у њој препознао себе као оца а девојку као сина кога је отац намеравао да жртвује јер је то од њега Бог тражио.

Смисао библијског подтекста

„Само онај ко у тескоби стрепи мир налази,
Само онај ко у доњи свет силази вољену спасава,
Само онај ко нож потеже Исака добија“ (Кјеркегор 2002: 161).

Серен Кјеркегор припада традицији филозофије егзистенцијализма. Њега је егзистенција занимала као однос према себи, а не према свету. Књига СТРАХ И ДРХТАЊЕ пропитује људске животне изборе и ставове према вери, уоквирена древном библијском легендом о Авраму чије се поруке *размајрају са теолошком радикалношћу* (Кјеркегор 2002: 7). Кјеркегор егзистенцију открива као суштинско својство људског бивствовања схваћеног као процес настајања сопства. Књига је *џлог* раскида са вереницом Регином, дубоко проживљено искуство разочарења у љубав. Тај филозоф егзистенцију разуме као укрштај времена и вечности која отвара могућност задобијања нашег истинског бића у оностраности. Неостварени однос са женом постаје његова опсесија која рађа потребу за вером исказаном кроз литерарни и лични мисаони напор. Филозоф прихвата парадокс као најдубљу истину, док му хришћанска мисао помаже да издржи осујећеност, жудњу и осећај кривице због разлаза са вољеном. У СТРАХУ И ДРХТАЊУ естетика¹⁰ се *разбија* о етику да би се дошло до религиозног идеала, а испит пред којим је праотац Аврам, са којим се идентификује писац, објашњава однос индивидуе према Богу. Естетичко схватање живота упражњава се, наглашава Кјеркегор, када се појединац држи неразборито налазећи смисао изван самог себе у закону задовољства и пролазности (Кјеркегор 2002: 15). Аврам је жртвовањем, упркос неразумевању божјег захтева и свога чина, успео и да себе спасе и добије изгубљено. То добитничко губљење филозоф, опчињен Аврамом, хтео је да узме као властити образац у болном

¹⁰ *Естетика (аистхесис)* код Кјеркегора не означава учење о лепом, него став према стварности који се исказује преко чулности.

поразу да би задобио бесконачност у вечности. Кјеркегор је био, попут Исака, дете старости, потекао од старих родитеља, строго васпитан са израженим осећањем греха, још је у детињству постао меланхолични старац /Аврам/. Према томе, у Исаку треба препознати Регину, као што Аврамов чин има подударности са Сереновим односом према вереници. Речју, Кјеркегорово лично искуство служи као подстицај писању поетско-филозофског трактата, али се лични доживљај у књижевном преобликовању преиначује у разоткривању типичне људске ситуације не остајући исповедна проза јер писац на уметнички начин испробава могућности различитог исхода легенде о Авраму и Исаку.

Поенту недовршене приче о Дефосеу и Јелки у роману Травничка хроника чини њен изненадни обрт и промена улога на сцени, где наизглед доминира младић у ставу паганског императора до тренутка када девојка изговара молитву у ставу светице са иконе. Тада се она премешта из реалног у духовни свет остајући верна етичким начелима, а млади конзул је бесповратно губи:

Она клечи ђојш Исака, која његов оџац Аврам хоће да закоље као жрџву, али та у њоследњем шренушкџ анђео избавља од смрџи. Да, џако је клечала. А џи си изџравао џоред ње Аврама (Андрић 1981а: 220).

Недвосмислена је интертекстуална алузија на Кјеркегорову књигу СТРАХ И ДРХТАЊЕ не само стога што прича о жртвовању Исака служи Дефосеу као Кјеркегору да објасни разлаз са Јелком већ и стога што у завршном солилоквијуму младог конзула запажамо самоиронију на рачун властите религиозности као и потребе да рационално објасни ирационалну ситуацију у којој се нашао:

Чесџиџам џи! Почео си да иџраш улоге у живим сликама с библијском садржином и дубоко моралном и џобожном џендџенијџм. Чесџиџам! (Андрић 1981а: 220).

Андрић је, пишући о Кјеркегоровим делима навео да нико пре њега није као он успео да измири противречја религије, филозофије и поезије сећајући се и једне његове максиме, примењиве на тумачење библијске приче у контексту, да мртва слова често остављају јачи утисак од живе речи¹¹.

Закључне напомене

Закључак истраживања на тему Естетички феномен природно лепог у Травничкој хроници и контексту Андрићевих приповедака и путописа потврђује раније постављену тезу о пишчевој архетипској имагинацији. Аналитички је елаборирана премиса да епитет вегетална упућује на при-

¹¹ Видети Поповић 1992: 24–25.

родну лепоту која неке фаталне женске ликове из интерпретираног стваралаштва доводи у везу са вилама и јунакињама народних балада које се, будући да невине страдају, претварају у дрвеће. Наглашава се њихова недостижност и фаталност за протагонисте ове прозе који имају продуктивну фантазију, моћ да, полазећи од природних потенцијала, створе на њој заснован естетски универзум. У дубинским слојевима текста препознајемо следеће трагове древних обреда у којима учеснице ритуалног опхода имају неке особине које препознајемо у типологији Андрићевих јунакиња: склоност према ћутању, пасивност, вођење, прикривање лица (аналогно мотиву Јелкиног обарања главе), што упућује на оностраност, са којом су у непрестаној комуникацији. Иако је роман Травничка хроника прецизно жанровски одређен самим насловом, те се на основу тога не би могли очекивати митски наноси, он садржи, како је ово истраживање показало, традицијске потенцијале дубоко укорене у текст, чија је функција сликање менталитета жене и представљање травничке средине у конзулским временима.

Извори

- Андрић 1981а: Андрић, Иво. *Травничка хроника*. Допуњено изд. Београд – Загреб – Сарајево – Љубљана – Скопје – Титоград: Просвета – Младост – Свјетлост – Државна zaloжба Словеније – Мисла – Побједа. *Сабрана дела Иве Андрића*. Приредили Вера Стојић, Петар Џацић, Мухарем Первић, Радован Вучковић; књ. 2.
- Андрић 1981б: Андрић, Иво. *Јелена, жена које нема*. Допуњено изд. Београд – Загреб – Сарајево – Љубљана – Скопје – Титоград: Просвета – Младост – Свјетлост – Државна zaloжба Словеније – Мисла – Побједа. *Сабрана дела Иве Андрића*. Приредили Вера Стојић, Петар Џацић, Мухарем Первић, Радован Вучковић; књ. 7.
- Андрић 1981в: Андрић, Иво. *Кућа на осами и грује њриповејшке*. Допуњено изд. Београд – Загреб – Сарајево – Љубљана – Скопје – Титоград: Просвета – Младост – Свјетлост – Државна zaloжба Словеније – Мисла – Побједа. *Сабрана дела Иве Андрића*. Приредили Вера Стојић, Петар Џацић, Мухарем Первић, Радован Вучковић; књ. 14.
- Андрић 1981г: Андрић, Иво. *Деца*. Допуњено изд. Београд: Београд – Загреб – Сарајево – Љубљана – Скопје – Титоград: Просвета – Младост – Свјетлост – Државна zaloжба Словеније – Мисла – Побједа. *Сабрана дела Иве Андрића*. Приредили Вера Стојић, Петар Џацић, Мухарем Первић, Радован Вучковић; књ. 9.
- Андрић 1981д: Андрић, Иво. *Сшазе, лица, ѡрегели*. Допуњено изд. Београд – Загреб – Сарајево – Љубљана – Скопје – Титоград: Просвета – Младост – Свјетлост – Државна zaloжба Словеније – Мисла – Побједа.

Сабрана дела Иве Андрића. Приредили Вера Стојић, Петар Цацић, Мухарем Первић, Радован Вучковић; књ.10.

Литература

- Агапкина 2002: Агапкина, Т. А. *Мифологические основы славянской народной календаря. Весенне-летний цикл*, „Индрик“, Москва.
- Виноградова/Плотникова 1995: Виноградова, Л. Н.; Плотникова, А. А. *Водить/вождение, Славянские древности*, том I (А–Г), Москва. С. 390–392.
- Вучковић 1999: Вучковић, Радован (приредио). *Зборник о Андрићу*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Елијаде 1999: М. Елијаде, *Слике и симболи*, Ср. Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевна задруга Зорана Стојановића.
- Живковић, 1962: Живковић, Драгиша. *Ејски и лирски стил Ива Андрића*. In: *Иво Андрић*, [уредник Војислав Ђурић]. Београд: Институт за теорију књижевности и уметност. Посебна издања, књ. 1. С. 81–103.
- Зечевић 1981: Зечевић, Слободан. *Мијска бића српских људи*. [1. изд.]. Београд: Вук Караџић – Етнографски музеј.
- Јокић 2012: Јокић, Јасмина. *Краљичке њеме*, ритуал и поезија. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Кјеркегор 2002: Кјеркегор, Серен. *Смисао и греховност*. Предговор, превод и напомене Слободан Жуњић. Београд: Плато.
- Кулишић/Петровић/Пантелић 1970: Кулишић, Шпиро; Петровић, Петар Ж.; Пантелић, Никола. *Српски митолошки речник*. [Редакција Ш. Кулишић]. Београд: Нолит.
- Поповић 1992: Поповић, Радован. *Андрићева људскост*. Београд.
- Раденковић 1996: Раденковић, Љубинко. *Симболика света у народној мајци Јужних Словена*, Ниш – Београд: Просвета – Балканолошки институт САНУ, Посебна издања књ. 67, Београд.
- Радуловић 2009: Радуловић, Оливера. Елементи бајке у приповеткама Иве Андрића. In: *Место људскости у српској књижевности; Досијеј Обрадовић и Европа. 38. научни саставак слависта у Вукове дане, Београд, 4–7. 9. 2008*. Београд: Међународни славистички центар на Филолошком факултету. С. 258–269.
- Толстој/Раденковић 2001: Толстој, Светлана; Раденковић, Љубинко (редактори). *Словенска митологија: енциклопедијски речник* [Сарадници Татјана А. Агапкина... и др., превод с руског Радмила Мечанин, Љубинко Раденковић, Александар Лома]. Београд: Zepher book world.

- Ређеп и др. 1997: Ређеп, Јелка... и др. (редактори). *Српска књижевност и Свето писмо. 26. научни састајак слависта у Вукове дане. Београд, Манасија, 9–14. 9. [1996.] (1997). [Организатор] МСЦ [Међународни славистички центар], Београд: Међународни славистички центар.*
- Сувајцић 1994: Сувајцић, Бошко. Преглед мотива усмене књижевности у романима Иве Андрића. In: *Иво Андрић у своме времену. 1. Научни састајак слависта у Вукове дане, 22, Београд, Нови Сад, Тршић, 15–20. 9. 1992.* Београд: Међународни славистички центар. С. 111–120.
- Тартаља 1979: Тартаља, Иво. *Приповедачева естетика: прилози познавању Андрићеве поезије*. Нолит: Београд.
- Чајкановић 1994/IV: Чајкановић, Веселин. *Речник српских народних веровања о биљкама*, Сабрана дела, књ. IV, Београд: СКЗ – БИГЗ – Просвета – Партедон.
- Džadžić 1983: Džadžić, Petar. *Hrastova greda u kamenoj kariji: mitsko u Andrićevoj delu*. 1. izd. Beograd: Narodna knjiga
- Ševalije/Gerbran 2004: Ševalije, Žan; Gerbran, Alen. *Rečnik simbola: mitovi, snovi, običaji, postupci, oblici, likovi, boje, brojevi*. Prevod i adaptacija Pavle Sekeruš, Kristina Koprivšek, Isidora Gordić. Novi Sad: Stylos. С. 116–118.
- Шутић, 2007: Шутић, Милослав. *Злајно јајње: у видокрућу Андрићеве естетике*. Београд: Чигоја штампа.

Olivera Radulović (Novi Sad)

**The aesthetic phenomenon of beauty in the natural
in the CHRONICLES OF TRAVNIK, and in the context
of Andrić's short stories and travels**

The research deals with beauty in the natural as one of the key notions of Andrić's aesthetics. The genesis of this aesthetic category is observed from the travels PORTUGAL, LAND OF GREEN (1931), to the short stories BAJRON IN SINTRA (1935) and PANORAMA (1958) to the novel THE CHRONICLES OF TRAVNIK. In the analytic focus is an unfulfilled love story between a French consul Defose and a Bosnian girl Jelka who was used by the writer as a means to show the magical attraction of a girl and the mentality of a setting whose chronicles he is writing. The importance of the epithet *vegetal* is emphasized, which we find in the intertextually-connected parts as an entry which refers to visual, auditory, gustatory and tactile sensations evoked by fickle girls. The emphasis of the research is directed towards the mythopoetic symbols such as: tree, flower, grass and branches which the writer uses to connect woman with nature. Mythological archetype of a fairy can be discerned in the proto-picture of Andrić's short stories and travels in the description of predestined meetings with women whose hearts cannot be conquered or owned.

Olivera Radulović
Filozofski fakultet u Novom Sadu
Odsek za srpsku književnost
Dr Zorana Đinđića 2
21 000 Novi Sad
Tel.: 485 39 57
Privat: Pasterova 18/2
Novi Sad
oliveraradulovic.ff@gmail.com

Јелена Ратков Квочка (Сремски Карловци)

Революционар са књигом у руци у ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ ИВЕ АНДРИЋА И ГРОБНИЦИ ЗА БОРИСА ДАВИДОВИЧА ДАНИЛА КИША

Сучељавамо два књижевна дела која су заснована на документима и писаним сведочанствима, што их чини истинитим. Реч је, дакако, о *истинитости фиктивне њворевине* (Кишов израз), у којој су чињенице помешане са стваралачком маштом писца. У обе књиге (мада, када је Кишово дело у питању мислимо и на књигу приповедака и на њену драматизацију) револуција је историјска позадина, тако су та књижевна дела документ о свом времену, дела историјске и политичке релевантности, како би Киш рекао. Пред нама је и код Андрића и код Киша личност револуционара са књигом (и са пером) у руци. Жан Баптист Етјен Давил и Борис Давидович Меламуд, Новски, понети револуционарним заносом, помешали су са револуцијом своје животе и слили се са њом. Међутим, суочени са репресијама и терором, прозиру револуцију, сагледају јој поред лица и наличје и дистанцирају се од ње, с намером да сачувају интегритет личности и властиту индивидуалност. И Давил и Новски, андрићевски речено, у трагању за путем достојанства и човечности, проналазе *бесџуће*.

Иво Андрић је Данилу Кишу избор по сродности. Говорећи о сродности Киш казује о заједничком сензибилитету, тајанственим везама и лутајућим пламеновима:

[...] који су – како Киш каже – блеснули у мом свету, у мом сензибилитету у некој од оних ноћи када се ти лутајући пламенови пале и ишчезавају нагло, но за тренутак вам осветле вашу самоћу, и уверавају вас, да све није таштина, да писање, та највећа од свих таштина, оставља некаквог трага и да се гласови мртвих и живих дозивају, да се у тренуцима озарења таште сензибилности усамљених налазе и споразумевају као ти лутајући пламенови на гробљу свеколиких илузија (Киш 1983^a: 187–188).

Историчност, документарност, заснивање књижевних дела на писаним сведочанствима и архивској грађи јесте књижевни проседе и Иве Андрића и Данила Киша, нарочито видљив у Травничкој хроници и Гробници за Бориса Давидовића. Иво Андрић обликује роман на основу многобројних извора и разнородне архивске грађе, али пре свега на основу дипломатских, новинарских, књижевних и путописних записа Пјера Давида, француског конзула, публицисте, књижевника, путописца, а потом и на основу

текстуалне грађе Жила Давида, Шомета де Фосеа, Алфреда Димена и многих других. Данило Киш обликује књигу приповедака и драму по тој књизи на основу дела историчара Роја Медведева и историчара уметности Луја Реоа, а нарочито на основу сведочанстава у књизи 7000 ДАНА У СИБИРУ Карла Штајнера (Киш 1983⁶: 156) којем је Киш посветио и једну причу (МАГИЈСКО КРУЖЕЊЕ КАРАТА) из своје књиге приповедака ГРОВНИЦА ЗА БОРИСА ДАВИДОВИЧА (Киш 1983).

У оба књижевна дела, Андрићевом и Кишовом, син грађанске породице, понет револуцијом и револуционарним заносом, креће на пут борбе и идеала, постаје носилац промена, прима задатке, пише чланке, извештава, путује, ради у дипломатији, стиче одличне везе и узлеће на крилима револуције.

У односу на документарну грађу и историјску личност Пјера Давида (пореклом Јеврејина), Андрић преименује свог јунака у Жана Баптиста Етјена Давила. Почетком Француске буржоаске револуције Давил је извештач париских новина и опијени слушалац Мирабовљевих грлатих поклича против старог поретка и занесени визионар будућег света који ће да узрaste под девизом *liberté, fraternité, égalité*.

Давил се – како Андрић у роману каже – нашао у једном њошњоно измењеном свећу, иде ја је бацила револуција која ја је силовитио и неодоливо њонела са сџоштинама хиљада младих људи као шџо је и он. Уџоредо са њеџовом младошћу изљедало је као да се њодмладио џео свећ и да се на овом земљином шару оџварају нови изљеди и нове моџћносџи (Андрић 1981: 69).

Кишов Борис Давидович Новски је прототип, готово архетип свих оних револуциона који су наивно поверовали да је једно интернационално друштво слободе, братства и једнакости могуће и остварљиво, уграђујући се у обистињење тог сна, социјалистичке Москве, „Трећег Рима“. Борис Давидович Меламуд или Новски (јеврејског порекла) је и уметничко преименовање револуционара и политичког вође Лава Давидовича Бронштајна – Троцког (такође Јеврејина). Вест о почетку револуције Новског затиче у једном швајцарском санаторијуму, где га је посетио пријатељ, члан Интернационале, извесни Левин. У Кишовој драматизацији књиге приповедака МЕХАНИЧКИ ЛАВОВИ ГРОВНИЦА ЗА БОРИСА ДАВИДОВИЧА, у вези са вешћу о почетку револуције, читамо:

Новски: Пишам ње да ли чујеш нешџо?

Левин: Чујем како ми удара срце као махниџо.

Новски: И шџа још чујеш, Левине?

Левин: Нишџа од џоџа не чујем. Давим се.

Новски: Ослушни боље.

Левин: Чујем жамор из салона и џиликање сребрноџ есџаја.

Новски: То је налик на џрайорце... „Куда леџиш, одџовори... Дивно се разлеже звук џрайорца...

Левин: (наставаља) Хуји, и као вештар шиба раздробљен ваздух...

Новски:... лећи, њролази крај свећа на светљу и, мршћећи се, склањају јој се (Русији) с њиша народи и државе...“¹ А видим, као кроз измаљшцу (обојица су устали) један светљ који остјаје за нама (иду њрема вратишма осврћући се) и шоне њейвратино у ѡрошлост као у мушну воду (МЕХАНИЧКИ ЛАВОВИ ГРОБНИЦА ЗА БОРИСА ДАВИДОВИЧА, 44–45).

Революционарлни полет је учинио да сви Давилови напори добију узвишен смисао, а сваки корак и свака мисао били су му исцњњени надљудском величином и достојанством (Андрић 1981: 69). Борис Давидович Новски је свој живот ставио у службу револуције:

Новски: Наша биоѡрафија, граѡа Зинаида Михајловна, наши животи, изван оваквој ѡриватиној ѡвераванња немају никаквој значаја. (Наѡне се ближе). Биоѡрафија револуционара меша се са историјом... И ѡуби у њој, као што се ѡошок ѡуби у реци, река у мору, у океану... (МЕХАНИЧКИ ЛАВОВИ ГРОБНИЦА ЗА БОРИСА ДАВИДОВИЧА, 63).

Революционарно пијанство и занос, заједнички су Давилу и Новском. Давил у почетку револуцију доживљава као свеошшћу експлозију божанске ѡравде над свеколиким човечанством (Андрић 1981: 69). Био је један од новинских извештача са седница Конституанте, обухваћен узаврелим узбуђењем, заслепљен револуционарном страшћу. Са урођеном сѡособношћу да се лако одушеви и занесе за идеје и личности, са нарочишом склоношћу за ѡезију и ѡешичка сѡања духа – како је извесни Корен, из Министарства унутрашњих послова у Паризу младом Дефосеу описао Давила – и чинило му се у силовитом развоју демократије да је његова улога у револуцији од пресудног значаја, да се свет под његовим пером мења. Борис Давидович Новски, ентузијаста за идеје, књиге, музику и људска бића, „большевички Хамлет“, виртуоз большевичког журнализма, својим чланцима из NEUE ZEITUNGA и LEIPZIGER VOLKSZEITUNGA, које је објављивао под разним псеудонимима („Parabellum“, „Виктор Твердохлѡебов“, „Земљаников“, „Долски“, „Пролетарски“, „Давидович“, „Безработниј“, „Јаков Маузер“, „Новски“...), чланцима за које се говорило да су *набијени експлозивом*, побуђивао је највећу пажњу прогресивних духова дѡљем Европе. *Једина моја сѡрасћ* – каже у драми Новски – *бејаше ѡај мучни, заносни и мистериозни занаш револуционара* (МЕХАНИЧКИ ЛАВОВИ ГРОБНИЦА ЗА БОРИСА ДАВИДОВИЧА, 85).

¹ У драми МЕХАНИЧКИ ЛАВОВИ ГРОБНИЦА ЗА БОРИСА ДАВИДОВИЧА, на крају *Шесте слике*, Киш даје цитат, парафразу и алузију на Гогољеву визију којом се завршавају Мртве душе, о Русији која лети уз звуке прапораца, друм се за њом *дими, ѡрешће мостови*, све то остаје иза ње, а подухвата је некаква сасвим нова, необуздана и непозната сила, као муња с неба, која је снажно вуче напред, но Гогољ осећа да то ново необуздано кретање *сѡрах задаје* (Гогољ 1995: 277).

Революционарна боемија и полет Жана Давила су трајали много краће него што је могао и помислити.

*Једнога јушра, пробуђен клицањем свећине, устјао је и широм отворио њрозор.
Ту се одједном нашао лицем у лице са одсеченом главом која се, бледа и крвава,
њихала на санкилојском кољу* (Андрић 1981: 70).

Етапе Француске револуције су се смењивале муњевитом брзином. Почело је фантастично, Декларацијом о правима човека и грађанина. Од владавине жирондинаца, револуција је прешла у јакобинске руке, па у јакобинску диктатуру и потом у режим Директорија. Револуција у Француској је установила демократију, по којој ће бити узором свим каснијим револуцијама али, убрзо потом, уследило је изобличење демократије у тоталитаризам и револуционарно насиље, чиме је готово истовремено показала и своје лице и наличје. На другој страни: „бољшевизам је“ – како бележи Исак Дајчер у Стаљиновој политичкој биографији – „одолевао готово двадесет година жедним боговима, али када им је на крају ипак попустио, његова капитулација била је страшнија чак и од јакобинске“ (Deutscher 1977: 303). Истина, у периоду совјетске револуције од 1918. до 1921. године, у доба грађанског рата, било је терора, али не прекомерног. Тек са Стаљиним преузимањем власти, чак не ни у првим годинама, наступа ерупција голог терора и насиља. Године 1929. Стаљин је прогнао Троцког из земље. Тада је било просто незамисливо да Троцки може бити одведен у затвор или погубљен. Али с почетком тридесетих година, када су отпочеле Стаљинове чистке, све је постало могуће. Стаљинизам је показао једнаку суровост и крволочност као и завршница јакобинске револуције. После Ебера и ебероваца – Дантон; после троцкиста – Зиновјев и бухариновци. Узајамно убијање револуционарних вођа, ирационална окрутност, репресије и насиље, крв, одсечене главе, осећај апсолутне моћи владајућих, неприкосновеност Великог Вође, интриге, ускраћивање људских слобода, укидање опозиције, проглашавање свих политичких опонената за издајнике, ускраћивање људскости јесу историјска стварност и француске и совјетске револуције. Ако свему придодемо и одурна признања и самооптуживања Стаљинових политичких противника, која су у чисткама постизана најсуровијим и најнезамисливијим методама тајне Стаљинове политичке полиције, онда је Дајчер у праву када каже да „Стаљинове процесе за вријеме великих чистки“ – ваља видети – „загонетнијима чак и од Робеспјејерових амалгама“ (Deutscher 1977: 303). У првој фази Француске револуције догађа се постепено помицање покретачких снага од умереног демократског грађанског центра, првенствено крупне буржоазије (жирондинци) ка радикално-демократској левици, ослоњеној на ситну буржоазију и париске народне масе (јакобинци). Жирондинац Верњо је изговорио током револуције реченицу која ће се у будућности тицати сваке револуције: „Грађани, бојати се да ће Револуција, као Сатурн постепено прождрати сву своју децу“ (Бихнер 1989:

13). Јуна 1792. укинута је монархија и изабран републикански Народни конвент. У првим данима септембра 1792. године санкилоти су поклали затворенике у Паризу и у унутрашњости. После првог упада побуњеника у двор међу умереним људима се подигао талас огорчења против насиља и нереда. Жиродинци су заговарали уставну монархију и свим силама настојали да спасу краља од погубљења и да се супротставе прекомерном терору. И млади ће Давил, Андрићев лик, уз двадесет хиљада других, тада потписати извесну адресу, изражавајући симпатије краљу. *Месец дана доцније почело је велико њење и хайшење сумњивих лица и „рђавих браћана“, у првом реду њихових адреса од двадесет хиљада* (Андрић 1981: 71). У Давилу се тада одвија стравична унутрашња борба. *Да би се спасао хайшења и да би њихово решење и излаз из својих унутрашњих сукоба, млади новинар Давил јавио се као добровољац и упућен је у швајцарску војску, на италијанску границу* (Андрић 1981: 71). Фебруара 1793. револуционари су погубили краља. Жиродинци су масовно прогањани, хапшени и у монтираним процесима осуђивани на смртну казну. У лето 1793. јакобинци су преузели власт. Робеспијер је најпре поразио јакобинску левицу уз помоћ Дантонове јакобинске деснице. Раздобље (од 1793 до 1794) знамо као раздобље „Дантоновог терора“. Он је био на челу Комитета јавног спаса помоћу којег је водио сурову, крваву и беспштедну борбу против свих „непријатеља револуције“. *Volonté générale* (општа воља), револуционарни судови, егзекуције, показују ужасну слику Дантонове страховладе. Али Дантон је пре многих других револуционара сагледао дубљу природу Револуције, повукао се из терора, разочаран и уз самооптуживање донео одлуку да ће пре сам стати под гиљотину него да друге и даље под сечиво шаље. Одбацивши терор, по Робеспијеровом резонувању, Дантон је одбацио и Револуцију. Робеспијер ће га због тога прогласити за отпадника од Револуције. Дантоновом ставу да тамо где престаје самоодбрана – почиње злочин, Робеспијер се оштро супротставља ставом да Револуција још није завршена и да порок мора бити кажњен, а врлина – владати путем страха. И у Бихнеровој драми биће поновљено и у уста прогоњеног Дантона стављено сазнање: „Знам ја то – Револуција је као Сатурн, ждере сопствену децу“ (Бихнер 1989: 63). Пењали су се један за другим револуционарне вође на губилиште, на Тргу Револуције, до гиљотине, „велике удовице“, одакле су у корпу падале одсечене главе пристаха монархије, жирондинаца, јакобинске левице, јакобинске деснице (Марије Антоанете, Ебера, Филипа Егалитеа, Камија Демулена... самог Дантона) у том крвавом позоришту револуције. Робеспијеров терор, присила и тоталитарно лудило, довело је на крају револуционарног делиријума до његовог смакнућа под сечивом на Тргу Републике, до падања и његове главе у корпу под гиљотином, 28. јула 1794. године. Георг Бихнер, ће ужаснут фатализмом историје који прозире, кроз уста свог драмског јунака изрећи: *Не бити ништа друго до кукавни инструменти на којем једна једина струна неиреситано даје један једини тон [...]* *Нисмо ми створили*

револуцију, револуција је створила нас (Бихнер 1989: 71). Уследила је четворогодишња владавина Директорија и раздобље у којем је револуција била присиљена да одлучи куда даље. Давилово револуционарно пијанство морало је пред зидом чињеница, у том непрестаном претварању добрих у зле и патриота у издајнике, престати и постати сама жуч и горчина.

Отада ја за цео низ година животи није престајао да ја зајаја тим истим шићем на које се човек не може навикнути. Он је и даље ишао, живео, писао чланке и урлао са светином, али сада већ мучен унутрашњим расцејом који дуго није хтео ни сам себи да призна и који је до краја крио од свакога (Андрић 1981: 70).

Јосиф Висарионович Стаљин је био вођа большевичког центра. И он је после Лењинове смрти, попут Робеспјера, најпре поразио левицу уз помоћ десне линије партије, да би се потом острвио на ту исту десницу, док је у потпуности није уништио. „Социјализам у једној земљи“ је супротставио „перманентној револуцији“ Лава Давидовича Бронштајна (Троцког), којег је годинама, као свог највећег политичког супарника, оспоравао и прогањао с циљем да га потпуно уништи. Што ће у будућности и учинити². То га је, попут Робеспјера поставило у позицију јединог, неприкосновеног поседоваоца власти и моћи.

Бориса Давидовича Меламуда – Новског видимо у предреволуционарно доба, у почетним годинама социјалистичке револуције, као и у годинама грађанског рата, као заклетог троцкисту, блиског мењшевичким (Бухариновим) идејама и заговарача „перманентне револуције“. Видимо га и као самог Троцког. Њихово средње име је идентично (Давидович). Њихови револуционарни псеудоними се звучно подударују (Троцки – Новски). Обојица су револуционарна и интелектуална авангарда. Обојица јеврејског порекла. И један и други су револуционари од књиге и пера. Ароганција, уметност, интелигенција и буржоаска (готово аристократска) отменост и надменост, правичност, човечност и у вези са њом револуционарна храброст, ентузијазам, нестрпљење и перманентна борба све до остварења интернационалне револуционарне победе социјализма заједнички им је циљ. Но стаљинизам је, када је постао службеном идеологијом совјетске револуције, проказао и ону тамну страну револуције, недемократичност, нетрпељивост, деградацију, беспошtedност, терор и насиље. Дана 21. јануара 1924. умро је неприкосновени вођа совјетске државе Владимир Иљич Лењин. Државом је тада почела управљати „тројка“: Зиновјев, Каменев, Стаљин, да би Јосиф Висарионович Стаљин убрзо преузео потпуну контро-

² Лав Давидович Бронштајн (Троцки), највећи непријатељ Стаљинове државе, забрањиван и изгнан из земље, убијен је од стране совјетске тајне полиције, продужене руке Стаљина, у Мексику, 20. августа, 1940.

лу захваљујући чињеници да је имао у рукама партијски бирократски апарат. Од тада, некада ненадмашни бољшевички журналиста и револуционар, Новски није више иста личност. Челичном вољом Стаљин ће успети да побије све своје супарнике, укључујући и Зиновјева, Каменева, Бухарина и Троцког. Крајем 1924. Новски, онај кога су некада звали бољшевичким Хамлетом, види политичку стварност дубље, кроз лице совјетске ревоуције прозире наличје и зато гледа угаслог погледа, одсутно и без негдашњег револуционарног жара. И даље је он међу знаменитим бољшевицима, на Конгресу источних народа – за председничким столом, у Лондону као члан делегације која преговара са Енглезима. Али на његовом лицу и у његовим речима се чита да више не верује у оно што говоре (и сам и други) за председничким столом. Пун је горчине и разочарања. Све на чему је Новски градио визију бољег и лепшег света, рушило се на његове очи и распадало. У време отпочињања првог у низу монтираних Стаљинових процеса, „против индустријске странке“, 1930. године, биће ухапшен тај совјетски револуционар и дипломата. Биће то први корак ка ликвидацији Новског.

Пратећи Давилову револуционарну судбину, у роману Травничка хроника сазнајемо да се, након три године унутрашњих немира, почев од оног јутра револуције када је на тргу угледао одсечену главу, *бледу и крваву*, од покоља затвореника и проглашења Републике, пред Давилом опет указала светлост и нова нада, а уливао ју је млади генерал Бонапарта. Победник у Италији, тај нови вођа био је узданица свима онима, како Андрић каже: [...] *који су, као и Давил, њражили средњи њуџ између сѡраој режима и емѡрације с једне сѡране и револуције и ѡрора с друје сѡране* (Андрић 1981: 72). Андрић у роману каже и како је Наполеоново име *имало за Јевреје велику ѡривлачну снају и нарочиѡ значење*. Наполеону Бонапарти је допала историјска улога да оконча револуцију, а да при том не изневери њене тековине. Давилов сусрет са младим генералом омамиће га заносом и учинити да још једном узлети високо, *крилаѡ и оѡјен*:

Када се нашао ѡред ѡим мршавим човеком, мученички бледој лица и оѡњених очију а хладна ѡгледа, кад је чуо њеѡве речи, умне и ѡѡле у иѡѡи мах, велике, смеле, јасне, заводничке речи које оѡварају човеку неслућене видике за које вреди и живеѡи и умреѡи, Давилу је изгледало да свих колебања и недоумица неѡѡаје, да све у свеѡу ѡѡѡаје измирено и јасно, сви циљеви доѡѡижни, а сви ѡѡѡри доѡѡѡни и унаѡред блаѡсловени. Разѡвор са овим необичним човеком лечио је као фодир чудоѡворца (Андрић 1981: 72).

Наполеон се, у годинама које ће уследити, уздигао високо, *на видик свеѡѡи* и (како Андрић каже) *ѡуѡѡвао хоризонѡм као јединсѡвено сунце које не ѡзнаје заласка*. Још је у револуционарним ратовима стигао до чина генерала. Освојио је северну Италију 1797. године. Војничка слава га је препоручила за политичку делатност и обезбедила му подршку народних маса, жељних мира и стабилности након година револуционарне анархије и насиља. Године 1799. Наполеон је извршио државни удар и прогласио се

Првим конзулом, заводећи личну диктатуру. Централизовао је државну управу и изградио целовит бирократски управни систем. Буржоазији у успону је осигурао слободу и неповредивост власништва. Секуларизовао је грађански живот и провео конфискацију црквене имовине. Хијерархизовао је образовни систем. Све је то указивало на велики удео присиле у Наполеоновом преузимању власти. Када је владавину успоставио, завео је диктатуру и укинуо сва грађанска права. А онда се 1804. прогласио за цара и усредредио на освајање читавог простора континенталне Европе и успостављања хегемоније над њим. Године 1805. Наполеон је победио удружену војску Хабзбуршке монархије и Русије. Године 1806. осваја Дубровачку републику и код Јене поражава Пруску. У периоду од 1807 до 1809. освојиће Шпанију и Португалију. Императорова аутократија, диктаторска власт, бескрупулозна тиранија и милитаризам који је проливао крв и пустошио Европу, недвосмислено ће се показати у периоду царског цезаризма.

У његовој служби Давил (историјски Давид) је обављао многе дипломатске задатке. Правио књижевне и политичке планове. Настојао да их и оствари. Али занос који је снажно осетио при првом сусрету са *мршавим генералом* (исти онај као некад у дечаку код дочека Луја XVI, исти онај као у младићу код револуционарних песама и Мирабовљевих говора) неумитно је слабио:

[...] *Давил је осећао како се и он у себи пошашно изневерава свом заносу и полатано џуђи од њега. Ошката се што дешава у њему? Кад је почело и докле је дошло што унутрашње хлађење? Он на што не би могао себи даћи одговора, али је сваким даном све јасније увиђао да је ипак. Само што је овој џуђи све било теже и безизлешније. Стари режим је огнела револуција, као вихор, а Наполеон је дошао као сас од једног и друго, као дар црковићена и толико желени „средњи џућ“, џућ достојанства и разума. Сада почине да се јавља мисао да би и тај џућ могао бити само бесјуће, једна од многих варки, да тај шакозвани прави џућ и не постоји и да се животи човеков јуби у вечитој тежњи за правим џућем и у вечитом исправљању кривога којим иде. Дакле, прави џућ треба и даље тражити* (Андрић 1981: 73).

Светлост – тама, занос – замор, спокојство – немир, пут – беспуће, нада – страх, сумња и страх, док у Давилу, као и у многим (безбројним) другим поданицима и службеницима царства није остао само страх. Време терора није се било окончало. Напротив, показивало се да терор непрекидно траје и расте. Одмах после Наполеонове победе у Пруској, Давил је славио ненадмашног победника и у својој поеми БИТКА КОД ЈЕНЕ, настојао да, у снажној глорификацији императора, ућутка и завара у себи страшну сумњу и одагна готово метафизички страх од спознаје да терору нема краја:

Управо кад је хтео да своју поему да у шпашу, један његов земљак и стари друћ, виши официр на служби код министарства морнарице, рекао му је при чашици калвадоса:

– Знаш ли ти шта славиш и кога величаш? Знаш ли ти да је цар луд – луд! – да се одржава само крвљу својих победо које не воде никуд и ничем? Знаш ли ти да ми сви заједно срљамо у неку велику несрећу којој не знамо имена ни обима, али која нас поуздано чека на крају свих наших победа? Не знаш! Е, видиш, зашто и можеш да ти шеш песме у славу тих победа.

Друтар је био мало јаче пошетао тог вечера, али Давил не може да заборави његове раширене зенице, видовито уперене у даљину и његов шајташ из којег се осећао алкохол али и дах убеђења. А шезвени људи су другим речима шајташли исто мисао или су је крили у забринутом погледу (Андрић 1981: 74–75).

Давилова (и многих) унутрашња мука која је долазила од сагледавања наличја Наполеонових победа, производила је нову жуч и горчину. Наместо мирног рада и сталности његов живот, француски живот уопште, опет се снажно завитлао и усмерио у неочекиваном правцу.

Људе је почео да хвата страх. Сви су ишли напред, али су многи почели да се базирају. За оно неколико месеци које је провео у Паризу, пре свога наименовања за конзула у Травнику, Давил је у безбројним очима својих пријатеља могао, као у огледалу, да види тај исти страх који се, непризнат и сузбијен, непристано јављао у њему самом (Андрић 1981: 74).

Одбијених политичких илузија, са дубоким разочарањем, са свешћу да живот постоје морално све тежи и скућли, и да „права ишћ“ није пронађен, његова травничка хроника је била надвијена скептицизмом и песимизмом, још пре него што је отпочела. Краљевство је сад већ Давилу деловало као бајка, Револуција као мутно сећање, а царство које би требало да је живот сам, каријера, попрште неограничених могућности, акције, подвига и славе – изгледало је без икаквих изгледа на успех, уливајући се у, већ одавно слућену, предстојећу, велику несрећу и крах Наполеоновог царства и вође гесла „политика је судбина“. Толико пута се у његовом животу све наглавце окренуло: краљевина, Револуција, генерал Наполеон, царство; полети, заноси и светли подвизи преобраћали су се у колебања, унутрашња неверства и невидљиве посртаје савести. Наполеонова победа за победом, све више се, уместо сигурног и правог пута, указивала беспућем, а велика и лепа нада постајала све извеснија сумња и страх.

Све је починало ошћ изнова, као и преклане у ово доба године, као и раније, 1805. и 1806. године. И све ће ошћ бити исто. Немир и брига и сумња у све и осећање стида и одвраћности, а у исто време подла нада да ће се све ишћ некако срећно завршити и овој ишћ – још овој ишћ! – и да ће се животи (недоследни, јадни, слашћки, једини животи!), животи Царства и друштва и његов и његове породице, показати као сталан и трајан, и да ће то бити последња победа, да ће бити крај овом, оваквом живовању, које се сталанно диже и пада и као луда љуљашка оставља човеку само толико даха колико да се каже да је жив (Андрић 1981: 392).

Толико пута се већ његова политичка нада претакала у очај и толико пута је већ одлаган неминовни потпуни крах Царства, друштва, њега и

његове породице. Жан Давил је, таквог унутрашњег устројства, пошао на дипломатски задатак и био француски конзул у Травнику, од 1807. до 1814. године.

У Прологу Андрићевог романа ТРАВНИЧКА ХРОНИКА у вези са првим помињањем доласка француског конзула у Травник (последњег петка у месецу октобру 1806. године) читамо како је *џражио Бунајарџа на Кайији у Сџамболу да може џослаџи своја конзула да оџвори конзулаџи у Травнику*, да му је то већ одобрено, *јер шџио Бунајарџа заџражи нико досад није одбио џа неће ни девлеџи у Сџамболу* (Андрић 1981: 10–11). Мишљења огорчених травничких касабалија су *да су џаква времена дошла и да се џакве сџвари дешавају и у Сџамболу и у Босни и у целом свету, да се ничему не џреба чудџи и да на све џреба да буду сџремни* (Андрић 1981: 11). Најстарији касабалија, Хамди-бег Тескередић, који је многе ратове прошао, говори с љутњом, али каже:

– Па и да буде! Ваља видјети како ће бити и колико ће бити. Ничија није до зоре џорила џа неће ни џоја... џоја...

И џу се Хамди-беџ лако заџрциу и закашља од џрикривене љуџње, и џако не изовори Бунајарџино име које је било у свим мислима и на свима уснама (Андрић 1981: 11).

У Епилогу Андрићевог романа ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, Хамди-бег Тескередић, седам година касније у односу на разговор из 1806. године, (последњег петка маја месеца 1814. године) има да својим казивањем затвори роман:

[...] *А сјећаџе ли се каква је онда узбуна и џовика била збоџ џих конзула и збоџ џоја... џоја... Бунајарџе? Те Бунајарџа овдје, џе Бунајарџа ондје. Те ово ће учиниџи, џе ово неће. Свиџети му је џијесан; џеџовој сили нема мјере ни карара [...] Па, ево, и џо би и џрође [...] И све ће оџеџ бити као шџио је, џо божјеј вољи, одувијек било* (Андрић 1981: 516).

И Наполеон и Стаљин (и Хитлер)³ демонстрирали су народу најпре извесну мешавину терора и илузије. Терор је одржавао режим, а илузија

³ Околност да роман ТРАВНИЧКА ХРОНИКА отпочиње и завршава казивањем о Наполеону Бонапарти, његовим незадрживим освајањем света и крахом његових нездравих амбиција, да је након текста Андрић исписао податак о датовању романа (*У Београду, аџрила месеца, 1942. џодине*), наводи нас да читав роман схватимо као муњевито прелажење из садашњости у прошлост, а да у лику Наполеона Бонапарте, у односу на време настанка романа, препознамо незадрживог освајача света незауостављивих амбиција – Адолфа Хитлера. Милитаризам Бонапартин и бескрупулозна тиранија, његова спољна политика која је изазвала крвопролиће и пустошење, тај Наполеон који је (андрићевски речено) својим завојевањима и својом политиком Европу *џреораво* и *џрекоџаво* у свим правцима, поновиће се у личности Адолфа Хитлера. Андрић у фатализму историје кроз прошлост види садашњост и види терор који не престаје. Кроз прошлост гледа и у будућности, у којој види да

штитила од немира и очаја. Обојица диктатора су уживала у ласкањима и изјавама удворица како је њихова политика једина исправна. Када амбиција вође постаје патолошка, диктаторска, у револуционаре, у људе уопште, улази страх, збуњеност, метеж. Од револуције се одбије илузија, а оголи терор и наступи ерупција тог голог терора.

Давилова животна и политичка драма се пела свом врхунцу. *На крају се све бојазни остварују*, признао је самом себи. Наступао је сигуран и страшан слом властодршца. И истовремено крвник света је падом постајао жртва, као што се то увек у историји догађа. Опасно су се мешале лаж и истина, храброст и Давилов разум су посустајали до ништавила, *искрио је у себи као човек коме се земља под ногама колеба и помера*.

Борис Давидович Новски, под ужасавајућим притисцима иследника Федјукина, продужене руке Јосифа Висарионовича Стаљина, донео је одлуку *да последње странице своје биографије испише својом вољом и џри џуној свесћи, као што се пише шесћаменић*. Полазећи од схеме идеалне и идеализоване *борио се да у свом џагу сачува достојанство не само свој лика него и лика револуционара уопште унапред објављујући сваку условност*. На суђењу, износећи завршну реч, иронично је понављао да су његови „злочини“ заслужили смртну казну као једино праведну. Говорило се да је то био његов најбољи политички говор за који се знало. Међутим, нису га убили. *Теже је изгледа изабрао смрт него животи* – каже Киш. Забележио је и у приповеци и у драми:

Очекивао је смрт у ране јутарње сати који се џоклајају са његовим хајшењем. Тада би се скаменио, засћаклио очима и легао према вратицама, која међушим није закључавао... Када би џрошла џри сати изјутра, узимао је у руке џшару и џевао неке сасвим неразумљиве џесме... (МЕХАНИЧКИ ЛАВОВИ ГРОБНИЦА ЗА БОРИСА ДАВИДОВИЧА, 120).

Све се рушило и распадало, све оно на чему је Давил и на хиљаде, на стотине хиљада њему сличних градило светлу будућност. Преко ноћи је нестало све оно што је донела не само Револуција, већ и све оне мађије Генералове и фантазија. Остајали су страх, језа, нелагодност, гађење, питања ко је поражен а ко је победник.

Двадесет џети година му је џрошло у џражењу „средње џути“ који доноси смирење и даје личност оно достојанство без којег се не може живети. Двадесет џети година се ишло, џражило и налазило, џубило и џоново стицало, од једној „заноса“ до другој, а сада је, џреморен, расћрзан у себи, испрошен, дошао на џачку са које је кренуо кад му је било осамнаест година. Значи да су сви џушеви само џривидно ишли на џред, а у ствари водили уокруј, као варљиви лавиринти из источњачких џрича, и џако та, уморној и малодушној, ево, довели на ово

терор и даље траје, питајући се, на разочаравајућој основи те спознаје: који ће нови пораз уследити после које будуће револуције?

месџо, међу њоцејане харџије и исџреџуране коџије, на џачку са које оџеџ џоџиње круџ, као са сваке друџе џачке у круџу. Значи да не џоџоџи средњџ џуџџ, онаџ џрави, коџи води наџред, у сџалносџџ, у мир и досџоџансџво, неџо да се сви кређемо у круџу, увек исџџим џуџџем, коџи вара, а само се смеђују џуди и нарашџаџи коџи џуџују, сџално варани [...] Само се џуџује [...] Ни џуџа ни циља. Само се џуџује. Пуџује се и џроџи и замара.

Да, џако и он, ево, и сада џуџује без џресџанка и одмора. Глава му џада, очи се саме склаџају, а џред џџм расџџе црвена маџла и све неки коџџи џреџџлиђу ноџама, сџџџно џазе, све више џоџу у џу маџлу, и несџају у џоџ, заџедно са коџаниџцима. Све нови и нови безброџџи коџџи и коџаниџци ниџу и џоџу у бескрајној маџли, џде се џада од умора и жеље за сноџ (Андриђ 1981: 496–497)⁴.

⁴ Немогуће је, у наведеном цитату из романа и у Давиловој личности, не видети личност аутора Андриђа. И његова револуционарна и дипломатска драма, у годинама у којима је писао роман (1925–1942), џела се свом врхунџу, иза којег је муњевито наступао страшан слом. И Андриђ је, као осамнаестогодишњак кренуо тим мучним, заносним, мистериозним (како би Киш рекао) путем револуционара. Још као гимназијалац, он је био ватрени поборник интегралног југословенства, припадник напредног националног покрета „Млада Босна“ и страствени борац за ослобођење јужнословенских народа Аустроугарске монархије. На вест о сарајевском атентату 28. јуна 1914. године, напушта студије у Кракову и гоњен револуционарним заносом кређе на поприште историје. Одмах по доласку, средином јула, ухапшен је у Сплиту и као политички затвореник депортован у мариборску тамницу у којој ће, џонџжен до скоџа, остати до марта 1915. године. Потом му је одређено боравиште у Овчареву код Травника, па у Зеници, где ће бити до лета 1917. године. У Болници Милосрдних сестара у Загребу, придружиће се хрватској интелигенџији, лечити начета плуђа и клонити се учешћа у рату на страни Аустроугарске. Ватрено ће се заузети за уједињење Срба, Хрвата и Словенаца, а у тексту НЕЗВАНИ НЕКА ШУТЕ, објављеном у загребачким Новостима, оштро ће се супротставити свим противницима уједињења и сејачима неслоге у држави која још није ни створена, позивајући на јединство и разум. Први број часописа југословенске оријентације: КЊИЖЕВНИ ЈУГ у чијој је редакџији и Иво Андриђ, излази 1. јануара 1918. Његова дипломатска каријера отпочиње 1920. постављењем у Посланству при Ватикану. Године 1921. Андриђ је наименован за чиновника у Генералном конзулату Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у Букурешту. Године 1922. премештен је на рад у Конзулат у Трсту. Године 1923. он је вицеконзул у Грацу. Крајем 1924. године, пошто је одбранио докторат у Грацу, прелази у Београд у Политичко одељење Министарства иностраних дела. Октобра месеца 1926. године је постављен за вицеконзула Генералног конзулата Краљевине Југославије у Марсеју. Три месеца ће 1927. бити на раду у генералном конзулату у Паризу и готово све слободно време проводи у Националној библиотеци и у Архиву Министарства иностраних послова проучавајући историјску грађу о Босни с почетка 19. века и читајући кореспонденџију Пјера Давида, француског конзула у Травнику од 1807. до 1814. године. У пролеће 1928. премештен је за вицеконзула у Посланству у Мадриду, а наредне године је у Бриселу на месту секретара Посланства. На место секретара

сталне делегације Краљевине Југославије при Друштву народа постављен је 1. јануара 1930. Марта 1933. године враћа се у Београд на место саветника Министарства иностраних полова. Одбија да његове песме буду објављене у Антологији Новије Хрватске лирике јер се то коси са његовим политичким убеђењима:

[...] Не бих никад могао учесћивовати у једној њубликацији из које би принципијелно били искључени групи наши мени блиски њесници само зато што су или групе вере или рођени у групој њокрајини. То није моје веровање од јуче него од моје њрве младости, а сад у зрелим годинама њаква се основна веровања не мењају.

Андрић је 1937. у својој дипломатској каријери, која иде узлазном линијом, помоћник министра иностраних послова. Те године, иако окупиран дипломатијом, у Бечу, у Државном архиву, прикупља грађу о конзулским временима у Травнику и проучава извештаје аустријских конзула у Травнику од 1808. до 1817. године (Паула фон Митесера и Јакоба фон Паулића).

Врхунац дипломатске каријере Иве Андрића јесте постављење за опуномоћеног министра и изванредног посланика Краљевине Југославије у Берлину, саопштењем од 1. априла 1939. године, а 19. априла (уочи Хитлеровог рођендана) предаје акредитиве канцелару Рајха, Адолфу Хитлеру. Сам Андрић, револуционар са књигом (и са пером) у руци, као личност његовог романа, Жан Давил, једнако писац и дипломата, готово једнако двадесет пет година после првих револуционарних иступања, се на врхунцу своје дипломатске каријере, нашао у националсоцијалистичкој тоталитарно-диктаторској држави (на чијем челу је вођа-диктатор), са идејама демагошког антикапитализма, непомирљивог антибољшевизма и острашћеног и болесног антисемитизма под девизом „одбрана од Јевреја“. За време Андрићевог дипломатског рада, као опуномоћеног министра и изванредног посланика у Берлину (од априла 1939. до 7. априла 1941), Адолф Хитлер, који је већ био распарчао Чехословачку, уз Стаљинову помоћ је распарчао и Пољску, запосео Данску, освојио Норвешку, напао и прегазио Холандију и Белгију, заузео Француску, Мађарска и Румунија су приступиле Тројном пакту, а после државног удара и отказивања приступања Тројном пакту, без објаве рата, муњевито је напао и Југославију. Рат се био распламсао и продором према Либији, до Египта и превршио европско-континенталне размере. Свет је Хитлеру, као Наполеону, постао тесан, а суманутост Хитлерова је надилазила Наполеоново безумље. Из таквог Андрићевог непосредног искуства зла и уништења свега вредног у свету и свега моралног у човеку је морала надоћи она слика, подједнако ужасна јава и ружан сан, о бескрајној црвеној магли у којој све тоне и нестаје.

Магла је садржана и у кровном наслову Кишових драма (и истоименој драми): Ноћ и магла (Киш 1983). **Nacht und Nebel Erlass** јесте један од личних Хитлерових декрета, „против људи који угрожавају немачку сигурност“, донет 7. децембра 1941. по ком лица која учине било какав преступ против Рајха или његове оружане силе на окупираним територијама имају се ухапсити и отпремити на непознату локацију. Циљ овог декрета је био да се на окупираним територијама створи масовна психоза страха, беспомоћности и неизвесности. Поред физичког нацисти су про-

Андрић у ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ проводи велико згушњавање историје и показује како су: поредак деловања револуције и морални поредак – супротстављене категорије. Указујући на дате супротности открива трагичност света, трагичност историје, трагичност човековог живота у свету, рас-трзаног између тих супротности. Иво Андрић је у роману ТРАВНИЧКА ХРОНИКА (као Шекспир својевремено), поступком сажимања, историју очистио од празних места (као и Данило Киш следећи и Шекспира и Андрића). Тако је спознао надистину историје. Суштина није у историјским именима (или у тек мало измењеним историјским именима као што Андрић у роману чини), нити у веродостојности догађаја (а догађаји у роману су у највећој мери веродостојни), већ је суштина у истинитости ситуација. Историја је толико присутна у делу да се готово физички да осетити. Из те, живо присутне материје историје, Андрић као из сировине обликује своје дело које је као сам живот и као свет, стога надистинито. Историја по Шекспиру, Бихнеру, Андрићу, Кишу стоји у месту, односно описује кругове увек се враћајући на полазну позицију. Увек се понављајући у негативним аспектима.

Онај који је загосподарио, Вођа, вуче за собом већ дуги низ злочина. Одбио је од себе све оне који су му помогли да дође на власт. Најпре је погубио све своје непријатеље, па некадашње савезнике, потом пријатеље и најближе сараднике. Али није уништио све. Увек остане неко ко ће да се одважи и стане у одбрану погажених закона. Неко ко оличава наду у нови поредак и правичност. На његовом путу ка врху опет се ређају издајства и убиства. Када завлада, већ вуче за собом дуг ланац злочина. Поубијао је непријатеље, сада ће савезнике и најближе сараднике. Још један круг историје је описан. Још једна нада у поредак и правичност је угашена. Неки од вођа буде храбар, неки окрутан, неки лукав, неки зао – али слика описаног круга историје је увек иста. Јан Кот је зове *велики механизам* или *џрајн-зам историје*.

Како Шекспир, тако Андрић, тако и Киш увиђају да у свету постоје само владари и преплашени људи. Од владара зависи судбина обичних људи. Зато су преплашени. Прозрели су и Андрић и Киш, попут Шекспира, да је различит степен у коме су људи ангажовани у историји, али исходништа су иста.

Једни историју стварају и падају као њене жртве. Другима се чини да је стварају и такође падају као њене жртве. Трећи не стварају историју, али такође падају као њене жртве (Кот 1990: 33).

Стога историју и политику у Андрићевом делу (као пре у Шекспировом и потом у Кишовом) треба уписати у књижевне ликове. Историја је окрутна

према човеку, политика – бездушна. Човек (Давил, Новски), без обзира на степен ангажовања у историји, настоји да одржи живот, свој и своје породице, и да искамчи од историје и политике мало поштовања за самог себе, привид храбрости и привид пристojности. Неће успети.

Политика Вође је чиста пракса чији је једини циљ неприкосновеност владања. Његова савест је потпуно подређена његовој вољи која немилосрдно и бескрупулозно граби ка своме циљу. Језовита је и окрутна Вођина суштина, али је дуго и опчињавајућа за многе. Фасцинација маса Вођином личношћу престаје онда када насиље постане јавно и падну све моралне регуле.

Нарушени интелектуални и морални поредак света демонстрирали су Давилу и Новском да су људске вредности слабе и да је свет јачи од човека.

Андрићев Давил и Кишов Новски су два поражена људска бића. Убеђени на почетку да стварају историју, бољи и лепши свет, на крају схватају да су били у заблуди. Жрвањ историје их је самлео, *неумољиви ваљак историје који меље све и сва* здробио је и њих. Показао им да су само пуки објекти историје. Крвава и мрачна времена привела су револуционара са књигом у руци спознаји да историја нема смисла јер непрестано описује свој дехуманизовани круг. Губљење тла под ногама, обезвређивање грађанских права и политичких слобода за које су се наши револуционари са књигом у руци борили, спознаја да је све превара и да смисла и достојанства има само ако их можемо у себи пронаћи, чудним путевима, однекуд, на крају, привело је Давила тачки од које је пошао, старозаветној мисли *да је велики Господ у својим делима* (Андрић 1981: 491). И над Борисом Давидовичем Новским, над његовом погибелји, надвиће се, на крају као у почетку свега, мисао из Талмуда: *Свеи се одржава дахом невине деце* (МЕХАНИЧКИ ЛАВОВИ ГРОБНИЦА ЗА БОРИСА ДАВИДОВИЧА, 107). У беспућу – једина утеха.

Револуционар са књигом (и пером) у руци (по Андрићевом Давилу, као и самом Андрићу) *јесте као неко уклето биће које зна што дрући смртни не знају и због тога је више и несрећније од њих*), као и Борис Давидович Новски, човек *који је својим политичким принципима дао значење једној риторичној морала* (ГРОБНИЦА ЗА БОРИСА ДАВИДОВИЧА, 95), настоји да у илузији пронађе спасење, срећу и заборав, трагајући за човечношћу, кроз сузу, осмејак или поглед, у тежњи да пронађе макар *зрачак човечности*, пријатеља, правду, доброту, искрену потребу да се људи без разлике схватају и помажу. На крају романа, на крају још једног стравичног и трагичног описаног круга историје, на крају свега – светла Давилова визија: *као нека ујорна мелодија, неодређена али стална мисао: да ипак негде мора да постоји и тај „прави џуџ“ који је он целој животи узалуд тражио, да постоји и да ће та човек кад-тад наћи и отворити за све људе* (Андрић 1981: 513). Та *нечујна нуџрашња мелодија* има вредност поруке будућим нараштајима, као надистина историје. Невидљиво будуће зло већ је ту, прориче

Андрићево и Кишово дело. Указује се као траг будућности у садашњости и прошлости. Смисао у свеопштем бесмислу историје и незацељиво напрелом свету је просветљење и узношење: да се лепо и добро у човеку, историји и свету обистињују кроз трпљење, моралне вредности и стваралачки чин – једине праве негације бесмисла.

Извори

- Андрић 1981: Андрић, Иво. *Травничка хроника*. Београд. Удружени издавачи.
- Киш 1983: Киш, Данило. *Гробница за Бориса Давидовича*. Загреб – Београд. Глобус – Просвета.
- Киш 1981: Киш, Данило. *Механички лавови (Гробница за Бориса Давидовича)*. Београд: Књижевне новине.
- Киш 1983: Киш, Данило. *Ноћ и мајла*. Загреб – Београд. Глобус – Просвета.
- Гогољ 1995: Гогољ, Н. В. *Мртве душе*. Нови Сад. Матица српска.

Литература

- Киш 1983^а: Киш, Данило. *Час анатомије*. Загреб – Београд: Глобус – Просвета.
- Киш 1983^б: Киш, Данило. *Ното poeticus*. Загреб – Београд: Глобус – Просвета.
- Deutscher 1977: Deutscher, Isaac. *Staljin, politička biografija*. Zagreb: Globus.
- Бихнер 1989: Бихнер, Георг. *Целокућна дела*. Сремски Карловци: Заједница.
- Кот 1990: Кот, Јан. *Шекспир наш савремени*. Сарајево: Свјетлост.
- Кот 1994: Кот, Јан. *И гаље Шекспир*. Нови Сад: Прометеј.
- Štajner: Štajner, Karlo. *7000 dana u Sibiru*. Zagreb: Globus.
- Brissaud/Mabire 1977: Brissaud, André; Mabire, Jean. *Noć i magla I (Gestapo nad Evropom)*. Zagreb: Centar za informacije i publicitet.

Jelena Ratkov Kvočka (Sremski Karlovci)

**Revolutionary with a book in his hand in BOSNIAN CHRONICLE by Ivo Andrić
and A TOMB FOR BORIS DAVIDOVICH by Danilo Kiš**

Two literary works based on documents and written testimonies, which makes them truthful, are compared. This is, of course, about the truthfulness of a fictional creation (Kiš's phrase), in which the facts are mixed with the writer's creative imagination. In both books (although in Kiš's work we think of both the collection of short stories and their dramatizations) revolution provides the historical background, making these literary works the documents of their times, works of historical and political relevance, as Kiš would put it. Before us there is both in Andrić and in Kiš the figure of a revolutionary with a book (and a quill) in his hand. Jean Baptist-Etienne Daville and Boris Davidovich Novsky, taken by revolutionary fervour, have entwined their lives with the revolution and melted into it. However, faced with the oppression and terror, they see through the revolution, besides its face they see its dark side and distance themselves from it, striving to preserve the integrity of their personalities and their own individuality. Both Daville and Novsky, as Andrić would put it, while searching for a path of dignity and humanity, find *f u t i l i t y*.

Jelena Ratkov Kvočka
Regionalni centar za talente Sremski Karlovci
Mitropolita Stratimirovića 5
21 205 Sremski Karlovci
Tel.: ++381 21 881 017
Privat: Pupinova 2
21 205 Sremski Karlovci
jratkov@ptt.rs

Maja Savić (Novi Sad)

Dijalog kultura i civilizacija u TRAVNIČKOJ HRONICI Ive Andrića

Rad se sastoji iz dva dela. U prvom delu tumači se priroda kolektivnog subjekta: osvetljavaju se zakoni patrijarhalnog uređenja društva Bosne, mogućnost iskazivanja kulturnog identiteta okupiranih nacionalnosti u polju delovanja moći turske političke uprave i priroda subverzivnog delovanja uzbunjene čaršije. Tumačenje se, između ostalog, postiže sagledavanjem prirode dihotomije **tišina : zvuk**.

U drugom delu kazuje se o načinu na koji fon Miterer, naročito Defose i Davil doživljavaju život Bosne, o načinu na koji specifična sredina deluje na njih, kao i o vidu njihovog pružanja otpora prema dvosmislenosti i tišini zemlje. Ujedno se osvetljavaju kulturne razlike između Davila i Defosea, odnosno, priroda raskola unutar francuskog Zapada, te razlike između Davila i fon Miterera, kao i problematika sličnosti njihovog položaja.

Romansijersko transponovanje elemenata istorijske građe, prizivanje prošlosti kulturno raznorodnih nacionalnosti i veroispovesti umetničkim proosećanjem stvarnosnog, društveno-političkog elementa u kreiranju individualne i socijalne svesti misaoni je pa i emocionalni izraz Andrićeve trajne vezanosti za Bosnu i bosanske sudbine. U specifičnim uslovima kreiran društvenopolitički kod ili kontekst, kao središte sticanja paganskih, religijskih, kulturno raznorodnih refleksa u oblikovanju identiteta Bosne, u heterogenosti i usloženosti svog smisla i značaja za koordinisanje ponašanja i kretanja nacionalnosti, genetskih njegovih nosilaca, čini centralnu osu Andrićevog imaginiranja Travnika. Od te ose zrakoliko se rasprostiru semantički tragovi, determinatori suštinski različitih polja mogućnosti kulturnog iskazivanja identiteta narodnosti na prostoru Travnika i, uopšte, Bosne.

Politička polja uslovljavanja iskazivanja nacionalnog i verskog identiteta okupiranih nacionalnosti Travnika, određujući slobodu razvoja, samim tim, i stepen razvoja kulture unutar bosanskog prostora, direktno uslovljavaju i kontrolišu proces evropeizacije patrijarhalnog društva Bosne. Politika turske uprave pokazuje se, dakle, kao uočljiv element pacifikacije kulture na relaciji modernizacije i on je organski, u vidu drugog elementa, straha, ukorenjen u prirodi bosanske raje kao njegov imanentni deo. Sazdan turskom upravom i uslovljen njome, element straha zato, bez obzira na krajnje specifičnosti i identitetske različitosti nacionalnosti Travnika (Bosne) i nastojanja da se one oču-

vaju, postaje udeo u homogenizaciji, osnaženoj sili centralizacije kulturno decentralizovanih elemenata. Stoga o Bosni, Trećem svetu, možemo govoriti kao o kolektivnom subjektu koji to postaje viševekovnim prelivanjem i pretakanjem, te stapanjem heterogenih elemenata identiteta nacionalnosti u dodiru, žiću koje organizam svog funkcionisanja neprestano i imanentno samopodriiva težnjom ka ispoljavanju kulturnih specifičnosti, ali koje, ipak, istrajava prema zakonu neumitnog prilagođavanja i asimilacije.

U osvetljavanju prirode bosanskog (kolektivnog) subjekta, njegove utemeljenosti u patrijarhalnom sistemu, njegovog samopodriivanja na planu kulturnog napretka i modernizacije Zapad, kao drugi od tri umetnički predstavljena sveta Andrićeve reči o čoveku i međuljudskim odnosima, ima funkcionalno značajno mesto. Kao što je prirodu života u Bosni predstavio u totalitetu njene društveno-političke usloženosti, tako je Andrić i Zapad portretisao u svetlu imperijalne ideologije ali i prosvetiteljske utopije, koja u vladajućoj politici nacionalnog, kulturnog napretka i blagostanja teži da se ustoliči kao jedinstvena ne samo u okvirima Zapada već i u širim geografskim i političkim krugovima. Politički mehanizam koordinisanja i kontrolisanja društvenog sistema i individualnih mogućnosti ispoljavanja kulturnog, nacionalnog i verskog identiteta tako postaje širi kontekst istorijski posvedočenog, a umetnički prosećanog dijaloga kultura i civilizacija. Sistem moći političkog mehanizma Istoka prevashodno se iskazuje društvenim odnosima unutar Bosne i prirodom njihovog uređenja, čime se razlike u kulturnom stepenu razvoja civilizacija, zapravo, izraženije očitavaju u optici prosveteljene Evrope ili njenih austrijskih i francuskih predstavnika u Travniku. Pokazujući se, dakle, kao mesto interesnog i politički suprotstavljenog susreta ideologije Zapada, s njim skopčane prosvetiteljske utopije, i ideologije Istoka, Bosna identitetski potvrđuje ono što je oduvek i bila, rubni prostor imperija u dodiru.

Da bi se makar delimično, u mogućnostima okvira teksta, osvetlila priroda dijaloga kultura i civilizacija, patrijarhalna kultura Trećeg sveta, specifičnost odnosa uspostavljenog među austrijskim i francuskim Zapadom i Travnikom i Bosnom, neophodno je najpre sagledati prirodu i način uređenja života u varoši, specifičnost organizma manifestovanja i egzistiranja bosanskog subjekta.

Nikad niko u Travniku nije ni pomislio da je to varoš stvorena za običan život i svagdašnje događaje. [...] To je važno u prvom redu za Turke koji žive u samoj varoši. Ali je čak i raja od sve tri vere, rasturena po strmim okrajcima ili sabijena u odvojenom predgrađu, bila ispunjena istim osećanjem, samo na svoj način i shodno svome stanju. To je važno i za samu njihovu varoš u čijem je položaju i rasporedu bilo nećeg naroćitog, osobenog i ponositog (TRAVNIĆKA HRONIKA, 15).

Andrićev opis naglašenog osećanja gordosti Travničana sadrži referencu na istorijsko-političke uslove kulturnog razvoja okupiranih nacionalnosti Bosne. U svojoj doktorskoj disertaciji RAZVOJ DUHOVNOG ŽIVOTA U BOSNI POD UTICA-

JEM TURSKE VLADAVINE Andrić apsolutnom samovoljom turskog političkog aparata objašnjava naseljenost raje po teže pristupačnim planinskim površinama i zaostalost koju je dato povlačenje prouzrokovalo:

Bosna je, – beleži on –, za vreme prve polovine turske vladavine bila ili ratište ili je u najmanju ruku služila kao pozadina u kojoj su se prikupljale trupe i odakle se kretalo u velike, uspešne osvajačke pohode na Mađarsku. Pod ovim uslovima lako se može objasniti što je raja, pored velikih redovnih poreza i davanja u naturi i pored kulučenja, morala da podnosi znatne žrtve, koliko zbog zahteva rata toliko i zbog vojne samovolje.

Zbog toga su hrišćani počeli da napuštaju svoje kuće i zemljište u ravnici i duž drumova i da se povlače u planine. Na ovaj način hrišćani su se postepeno prese-ljavali u više, nedostupne krajeve, dok su muslimani zauzimali njihove dotadašnje položaje. [...]

Ova sve jača izolacija i onako već izolovanog stanovništva, i ovo sve veće udaljavanje od javnih drumova i središta kulture nije moglo da ostane bez posledica po kulturni i moralni razvoj hrišćanstva (Andrić 1997: 43–44).

U romanesknom opisu inicirana ideja o jasnoj diferencijaciji položaja nacionalnosti i njenoj uslovljenosti turskom političkom upravom predstavlja prvi u nizu suptilno ostvarenih pokazatelja društvenog uređenja Travnika i Bosne. Lokalitetsko pozicioniranje stanovništva u Travniku, *na ovom uskom, brdovitom i oskudnom komadiću zemlje*, ujedno je izraz verske isključivosti i stroge odvojenosti (TRAVNIČKA HRONIKA, 296) koja, u slučaju raje, tada nastaje u težnji za očuvanjem verskog i nacionalnog identiteta u vlastitim okvirima. Separatizam, kako lokalitetski, tako duhovni, prepoznaće te naglasiće Defose u razgovoru sa fra Julijanom ističući time, i sa aspekta zapadne kulture, problem realizovanja mogućnosti kulturnog razvoja stanovništva upravljenog isključivo strogim načelima patrijarhalnog uređenja, dok će fratar, sa druge strane, tek nagovestiti posledičnu problematiku otvaranja tradicionalne Bosne prema stranim, *zdravim uticajima* (TRAVNIČKA HRONIKA, 297). U političko-društvenim nezavidnim uslovima mogućnosti rajinog javnog, socijalnog, ili privatnog, porodičnog, poštovanja i iskazivanja kulturnih osobnosti, čvrsto držanje na okupu pripadnika iste nacionalnosti i veroispovesti predstavlja osnovni medijum u koordinisanju njihovih postupaka i kretanja:

U ovim sredinama sve je povezano, govorio je Defose Davilu, *čvrsto uklopljeno jedno u drugo, sve se podržava i međusobno nadzire. Svaki pojedinac pazi na celinu i celina na svakog pojedinca. Kuća posmatra kuću, ulica nadzire ulicu, jer svaki odgovara za svakoga, i svi za sve, i svaki je potpuno vezan sa sudbinom ne samo svojih srodnika i ukućana, nego svojih komšija, istovernika i sugrađana. U tom je snaga i robovanje toga sveta, zaključiće Davil ono što će u drugačijem vidu izneti pred fra Julijana. Život jedinke moguć je samo u tom sklopu i život celine pod takvim pogodbama* (TRAVNIČKA HRONIKA, 153).

Predmet interesovanja Davilog i Defoseovog razgovora, koji je predstavljao „mladom konzulu“ polaznu tačku za razvijanje misli o Bosni i životu u njoj i,

karakteristično za Andrićev pripovedni postupak, za priču o jednoj sudbini, priču o priči, bio je pesma i pevanje Muse Pjevača. Upravo pevanje ovog usamljenika i dizanje uzbunjene čaršije predstavljaju neka od ključnih mesta u determinisanju prirode bosanskog subjekta, zakona njene tišine i njenog zvuka. U prvom slučaju njenog javnog ispoljavanja ili obelodanjivanja reč je o izlasku iz, uslovno rečeno, mogućeg, tradicijom patrijarhalnog društva i sistema jasno omeđenog okvira dozvoljenog ponašanja.

*Postojanje ovakvih izbačenih i usamljenih ljudi, prepuštenih svojim strastima i svojoj sramoti i brznoj propasti, pokazuje samo koliko su čvrste veze i neumoljivo strogi zakoni društva, religije i porodice u patrijarhalnom životu. I to važi za Turke kao i za raju svih vera. [...] **Ko iskoči iz toga reda i pođe za svojom glavom i svojim nagonima, taj je isto što i samoubica i propada pre ili posle nezadržljivo i neminovno** (TRAVNIČKA HRONIKA, 152–153).*

Iako epizodna, uloga Muse Pjevača u romanu ima svoje funkcionalno značajno mesto u osvetljavanju patrijarhalnog uređenja zajednica. Shodno Andrićevoj imaginaciji, koja redovno takvim izdvojenim ličnostima, osobenjacija, funkcionalno pridaje dublji smisao, Musa Pjevač i njegova pesma, izlaskom iz okvira, iz dozvoljenog, postaju udeo u portretizaciji prirode bosanskog subjekta i dihotomije **tišina – zvuk**, kao njenog osnovnog obeležja.

Postepeni proces stvaranja bosanskog koda, imajući zametak u zvuku, poniklog u ratnim i političkim turskim osvajanjima, u nagonu i karnevalu krvi, rezultira prinudnom tišinom kao genetski uslovljenim strahom i porivom za biološkim i kulturnim samoodržanjem okupiranih nacionalnosti Travnika i cele Bosne, ali i tišinom kao težnjom i interesom Turaka da održe uspostavljeni poredak. Nevidljiva tehnika kojom nastaje i kojom se diže uzbuna Turaka zasnovana je, beleži Andrić, *na tradiciji i nagonu* (TRAVNIČKA HRONIKA, 182). Događaji se u danima uzbunjene čaršije razvijaju *sami iz sebe, po jednoj logici krvi i izvitoperenih nagona* (TRAVNIČKA HRONIKA, 345). Potencijalno dizanje raje bilo bi buđenje viševjekovno sputanih nagona, politički gušenih, a latentnih, u biću svake nacionalnosti duboko ukorenjenih poriva koji bi se, prema zakonu neumitnosti, organski zasnovanom na relaciji potreba – misao – reč (zvuk), obelodanjivali u eksploziji sukoba i traženja neutoljenog i obezvredjenog prava za slobodom. Međutim, raje, potlačena i u ponašanju omeđena strogim pravilima turske uprave, nema slobodu da nekažnjeno prekorači, i ne prekoračuje granicu dozvoljenog ponašanja.

Upravo zato što je zvuk latentno prisutan u korenu nezadovoljstva, pod tišinom koja je osnovno obeležje koda, osnovni medijum njegovog trajanja i ispoljavanja, on se u danima sumnjive tišine, – u vreme njegovog buđenja i postepenog oblikovanja do zrelosti, do eksplozije –, nužno obelodanjuje kao zajedničko raspoloženje ili osećanje političkom orijentacijom uprave nezadovoljnog turskog življa. On stoga ima svoj specifičan način pojavljivanja i oblikovanja, čije etape Andrić razlikuje:

To je najpre samo jedno opšte i neodređeno raspoloženje, koje se ispoljava samo kratkim pokretima i psovkama za koje se zna na koga se odnose; zatim se postepeno pretvara u mišljenje koje se ne krije; i najposle postaje tvrdo i određeno uverenje o kome više nije potrebno ni govoriti i koje se još samo u delima ispoljava (TRAVNIČKA HRONIKA, 182).

Andrić zaista majstorski, većtim biranjem leksema, plastičnih i semantičkog potencijala sugestivnih, oblikuje predstavu o neumitnosti i nezadrživosti čaršijskog nagona i besa: pokret, kao (potencijalno glasovni) odjek unutrašnjeg, mada još uvek neprecizan njegov izraz, kratak je; psovka, značenjski bogata nabojem besa ili nezadovoljstva, glasovni je izraz sintaksički kratak; oblikovano mišljenje obelodanjuje se, time zadovoljavajući ljudsku potrebu i psihologiju i, u konačnom, postaje tvrdo i određeno uverenje, odgovor na uzroke nezadovoljstva.

Bes čaršije traje, beleži Andrić, *dan, dva, tri ili pet, kako kada i kako gde, sve dok se ma šta ne razbije, ne zapali, dok ne padne ljudska krv, ili dok se uzbuna prosto me istutnji i ne splasne sama od sebe* (TRAVNIČKA HRONIKA, 183). Ovaj citat referentan je i značajan iz dva razloga: najpre, on upućuje na neophodnost prinošenja nevine žrtve čiji simbolizam podrazumeva poštropljenje kao paganski čin; potom, zadovoljenje besom podrazumeva neminovno utonuće zvuka u tišinu, ponovno uspostavljanje poremećenog društvenog poretka lepe bosanske tišine, ali, važno je, – do trenutka kada će uspavani nagoni ponovo progovoriti zovom krvi i nezadovoljstva: druga uzbuna čaršije nije ništa drugo do *nastavak lanjske uzbune koja nije nikad ni prestajala potpuno, nego je tinjala pod muklim ćutanjem i čekala zgodan povod da ponovo bukne* (TRAVNIČKA HRONIKA, 336).

Postavlja se pitanje koja je semantička paralela uspostavljena između Musine isprekidano, promuklo i otegnuto pevane melodije (TRAVNIČKA HRONIKA, 151), neutoljenog zvuka Turaka i nikada, zapravo, neizmirenog drevnog iskonskog jada raje.

U osnovi ponašanja Turaka, pobunjenih protiv reformatorskog sistema zapadnoevropske orijentacije, smelog izdvajanja Muse Pjevača iz društva i bojažljivog pevanja raje, leleka, zatrpanog tišinom (TRAVNIČKA HRONIKA, 160) različito je motivisana težnja za zadovoljenjem interesa, nagona ili želja: u prvom slučaju ona dobija vid kolektivnog otpora zarad očuvanja političkog identiteta osmanlijske moći u njenom apsolutizmu, u drugom – ona svedoči o individualnoj nesamoostvarenosti ličnosti, u trećem – ona je izraz snažno delujućeg zova drevnog iskonskog jada koji je u vezi sa sputanošću kulturnog sistema razvoja okupiranih nacionalnosti¹. I Turci, kao kolektiv, i Musa, kao

¹ Jedno od pravila KANUN-I-RAJA, zbirke propisa ustanovljenog ponašanja za rajju, glasi: „U svojim kućama [mogu] samo poluglasno da pevaju“ (Andrić 1997: 42). Pesma

individualizirani karakter, izlaze, prema zakonu nužnosti, zakonu moranja, iz patrijarhalno uređenog polja uobičajenog ponašanja tako prividno osvajajući prostor slobode govora i delanja. Setimo se opisa mladića koji su uzeli učešće u prvoj opisanoj uzbuni čaršije: bojažljivi mladići *su se uzajamno hrabрили i razdraživali i sve ih je više obuzimalo zanosno osećanje da je svak slobodan da, u granicama uzbune, viče i radi što hoće i dâ oduške svemu što ga tišti i muči* (TRAVNIČKA HRONIKA, 187). Međutim, raskidajući čvrste veze i neumoljivo stroge zakone društva, religije i porodice u patrijarhalnom životu (TRAVNIČKA HRONIKA, 153) i time osvajajući prostor slobode, Musa bira drugost kao princip upravljanja vlastitog života. Birajući drugost, percipira Davil, Pjevač *nezadržljivo i neminovno propada* (TRAVNIČKA HRONIKA, 153), jer život jedinke moguć je samo u sklopu zajednice (TRAVNIČKA HRONIKA, 153). Uzbunjeni Turci, koji u danima otpora nisu mogli sami sebe da poznaju (TRAVNIČKA HRONIKA, 346) izašavši iz okvira uobičajenog ponašanja, stoga što izražavaju kolektivni otpor, ne mogu biti i nisu osuđeni na sudbinu drugosti. Jedino se dakle okupirana raja sve tri vere, skup odvojenih zajednica patrijarhalnim sistemom uređenog društva, pokazuje kao turskom upravom onemogućena da se nesmetano izrazi van okvira utvrđenog poretka i da time svoj kulturni identitet razvije u obimu i meri neophodnog nacionalnog napretka.

Poput Muse Pjevača, i fra Luka ima naročitu ulogu u determinisanju hermetičnosti patrijarhalnog društva, ovog puta i njegovog političkog uređenja.

Zarad lekarskih usluga Turci su tražili fra Luku, *ponekad ga pozivali i molili a još češće naređivali i sa zaptijama ga odvodili kod bolesnika* (TRAVNIČKA HRONIKA, 275):

*Od tih fra-Lukinih poseta imali su i on sam i njegov manastir mnogo glavobolje, štete i neprilika. Dešavalo se da ga zovu i preklinju da leči nekog bolesnog Turčina ili Turkinju, pa posle tuže i njega i manastir što je bolesniku krenulo nagore ili što je umro. A i kad je lečenje uspevalo i rodbina, zadovoljna, darivala fra-Luku, **nalazili su se zlomisleni i lakomi Turci i optuživali ga što je zalazio u turske kuće.** [...] fratri nisu puštali fra Luku da ide i leči u turskoj kući dok ta kuća ne izvadi od vlasti 'muraselu' u kojoj jasno piše da ga od svoje volje zovu i da vlast nema ništa protiv toga* (TRAVNIČKA HRONIKA, 275).

Odlazeći u turske kuće da leči, fra Luka je, zapravo, povređivao pravilo KANUN-I-RAJA, prema kome raja ne sme da zalazi u kuće muslimana (Andrić

panti kulturni identitet naroda; u osnovi zvuka, pesme i pevanja, u slučaju raje, nagon je za očuvanjem identiteta na nacionalnim i verskim osnovama. Pevanje, koje predstavlja izražavanje tog identiteta, svedeno je na prostor kuće, primarne socijalne zajednice. Okupirani narod, dakle, nema mogućnost javnog kulturnog predstavljanja. **I samo pevanje, koje ponekad dopre sa puta ili iz neke avlije, beleži Andrić, nije bilo drugo do jedan dug lelek, zatrpan tišinom na izvoru i na utoku, kao sastavnim i najrečitijim delom pesme** (TRAVNIČKA HRONIKA, 160–161).

1997: 42), i time nanosio materijalnu štetu manastiru. Prekoračenje granice dozvoljenog, mogućeg ponašanja, ulazak u privatni prostor islamske zajednice, izraz je političke moći i samovolje turske uprave koja, u slučaju bez službenog ovlašćenja, vidimo, može subverzivno da odgovori na povredu norme. Sa druge strane, mogućnost dobijanja dozvole znak je nedoslednog sprovođenja propisa i, iako uslovne, povremene, ipak nužne međusobne usmerenosti zajednica.

Slučaj sa nevestom Mustaj bega Miralema upućuje na posledice povređivanja drugog pravila KANUN-I-RAJA: javnog nošenja krsta. Pošto mladoj ženi nisu pomogle *ni vraćare ni hodže ni zapisi* (TRAVNIČKA HRONIKA, 276), pozvan je fra Luka. Zamalo pavši kao žrtva optužbe, fratar biva oslobođen iz zatvora:

I kada je sve izgledalo tako teško i beznadno, odjednom je fra Luka raskovan i pušten kao da ništa nije bilo. Izgleda da se četvrtog dana nevesta odjednom umirila a zatim udarila u tih, silan plač. Sazvala je svekra i čoveka i izjavila da je fratra potvorila u trenucima svoga bezumlja, priznala je da joj on nije uopšte davao lekove i da nije imao krsta pri sebi, nego je samo raširio ruke nad njom i Boga molio po svom zakonu, a njoj je sada od toga lakše (TRAVNIČKA HRONIKA, 277).

Slučaj sa gospođom fon Miterer ili njenim pokušajima da dotera u red crkve i kapele (TRAVNIČKA HRONIKA, 222) te da priredi božićnu ponoćnu službu u dolačkoj crkvi pokazuje se kao nepoznavanje društvenopolitičkih okvira Travnik, zakona egzistencije u bosanskim prostorima i u njima stvarnih mogućnosti slobodnog, javnog iskazivanja kulturnog identiteta. U danima *dobrote, pobožnosti i predanosti porodici*, pomišljala je, beleži Andrić, *čak i na ponoćnu službu u dolačkoj crkvi, sećajući se badnjih noći u bečkim crkvama, ali je fra Ivo, kome je zbog toga poslala jednog činovnika, odgovorio tako oštro i neučtivo da činovnik nije mogao ponoviti konzulovici njegov odgovor; ipak je uspeo da je uveri da se u ovim zemljama ne može ni pomišljati na takve stvari* (TRAVNIČKA HRONIKA, 292).

Groteskni jaz između željenog i stvarnog, jedino mogućeg ovde ima dvojaku funkciju: njime se, još jedanput, osvetljava kulturni položaj okupiranih nacionalnosti ali i značenje drugosti koje proizilazi iz, po gospođu fon Miterer, osvešćujuće stvarnog susreta civilizacija i kultura.

Susret kultura i civilizacija, Zapada, Trećeg sveta i Istoka, umetnički je predstavljen na širem planu sukobom imperijalnih ideologija koje se, na užem planu, konkretizuju konzulovanjem stranaca, raznim vidovima mehaničkog ili (ne)utopističkog delanja produženih ruku moći, te političkom službom vezira i njihovih pomoćnika. „Na historijskom i političkom planu HRONIKA oslikava odjeke Napoleonove vladavine i velikih evropskih ratova u BiH kao zemlji i kulturi na periferiji i Okcidenta i Orijenta“ (Kazaz 2006: 267), zabeleženo je u stručnoj literaturi uz naglašavanje da roman prikazuje „složene odnose imperijalnih ideologija prema BiH“, te da se „u tom aspektu romaneskne priče opisuju [...] strategije proizvodnje negativnih predodžbi“ koje bi imperijalnoj ideologiji

valjalo da pribave „moralno opravdanje za koloniziranje BiH“ (Kazaz 2006: 267).

Prevashodno predstavljen kroz individualizirane optike stranaca, susret pokazuje mogućnost identifikacije prirode bosanskog subjekta razumevanjem kulturnog i političkog uređenja života u Travniku, ali i tragičnu (ne)prilagodbenost drugog u sredini različitih navika i shvatanja života, te, stoga, karakteristično Andrićevoj imaginaciji, i meru stvarnih čovekovih snaga i moći. Slučaj gospođe fon Miterer samo je jedan u nizu konkretizovanih izraza delovanja totalitarnih sistema na individualizirana kretanja i nastojanja ličnosti kulturnog identiteta oblikovanog na različitim osnovama i u drugačijim socijalnim prilikama.

Predstavu o životu u Bosni, o svim stvarnim, u društveno-političkim uslovima očiglednim ili nevidljivim, ali latentno prisutnim i snažno delujućim činiocima pokazateljima težine podnošenja egzistencije Andrić gradi eksplicitnim opisima, ali i, sugestivno, snažnije, onim finim semantički jedrim i referentnim a implicitno ostvarenim nijansiranjima i profilizacijama uspostavljenim na nivou analogije, intertekstualnosti. Služeći se postupkom indirektnog govora, fokalizacijom, sećanjem pripovedača koje je već priča i koje dalje započetu priču razvija funkcionalno je osvetljavajući i nadograđivajući, Andrić gradi fino tkanje psiholoških portreta, individualnih sudbina, te, posredno i u konačnom, i prirode i zakona funkcionisanja kolektivnog subjekta.

Pogledajmo na koji način portretizacija Mehmed pašine pojave i vezirovog ponašanja postaje udeo u ispisivanju reči o kolektivnom subjektu, te prirodi života u Travniku, ali, analoški, uopšte, života u Bosni.

Za Mehmed pašu Andrić, među ostalom, beleži sledeće:

*Rastom ispod osrednjeg čoveka, on je celim svojim držanjem, a naročito svojim osmejkom, **dodavao** u očima gledalaca bar pedalj svome malom rastu. U desnu nogu bio je hrom, **ali je** krojem odela i vešto složenim, brzim pokretima **prikrivao** tu manu koliko god je moguće. Kad je morao da stoji, **umeo je** uvek da zauzme takav stav da se njegov nedostatak ne primećuje, a kad je morao da se pokrene, činio je to **brzo, živahno i na mahove** [...] To je bio jedan od onih ljudi koji u stalnom osmejku kriju svoje pravo raspoloženje i u živoj rečitosti svoju misao ili odsustvo misli. Svaka stvar koju je umeo da kaže **izgledala je** tako kao da on zna o njoj mnogo više od toga što je rekao. Svaka njegova ljubaznost i svaka pažnja i usluga **izgledale su samo kao uvod**, kao prvi deo svega onoga što od njega **treba još očekivati** (TRAVNIČKA HRONIKA, 40–41)².*

² Andrić pažljivo bira način opisivanja i elemente opisa fizičkog izgleda likova. Spoljašnji izgled najčešće je samo smernica u osvetljavanju unutrašnjeg njihovog izgleda, element je u postepenom očitavanju psihološkog portreta, a ujedno i, tada posredno, smisla i značaja koje određeni lik svojom individualnom sudbinom ili položajem u druš-

Za Mehmed pašu Andrić kaže da se niko, *ma kako da je ranije obavešten i predupređen [...] nije mogao oteti utisku da pred sobom ima čoveka blagorodna i razumna koji će ne samo obećati nego i učiniti dobro delo, gde god može i kad god može*, te da u isto vreme nije bilo toga oštroumlja koje bi moglo prodrati i odrediti granice tih obećanja i stvarnu meru tih dobrih dela (TRAVNIČKA HRONIKA, 41). Zaista, vezir podseća na glumca koji svoju veštinu i svoje sposobnosti u Travniku, kao kakvom pozorištu međuljudskih odnosa promišljenog ćutanja i postupka, potvrđuje svojim osmejkom kontinuirano igrajući komediju, a upravo zbog intenzivno izražene svesti o destruktivnoj veličini tragedije koja je, u takvom pozorištu, uvek potencijalno na pomolu. Dobro, iskustveno potvrđeno razumevanje sredine, raje, turske uprave, međuljudskih odnosa, nestalnosti ljudskih sudbina, ali i nestalnosti vlastitog položaja, inicira osmeh kao odbrambeni mehanizam u koordinisanju vlastitih socijalnih postupaka i kretanja. Vezir je znao da se sve u ovoj zemlji s vremenom okretalo u iznenađenje, da je sve, u svakom trenutku, moglo postati protivno od onoga što izgleda (TRAVNIČKA HRONIKA, 231). Zato je, između ostalog, i sam, svojim ponašanjem, bio otelotvorenje onog za Davila čudnog iznenađenja koje čovek doživljuje na Istoku (TRAVNIČKA HRONIKA, 249): manifestacija fenomena raskola između stvarnog unutrašnjeg života i spoljašnjeg njegovog izraza³.

U povlačenju ovog vezira iz Bosne Davil je gledao i svoju nedaću i osetan neuspeh francuske vlade. Slušajući Mehmed pašu kako sa usiljenim mirom govori o svome odlasku, on se osećao prevaren, neshvaćen i napušten u ovoj studenoj zemlji, među podmuklim, zlim i nerazumljivim svetom kod koga se nikad pravo ne zna šta misli ni kako oseća, kod koga ostanak može da znači i odlazak, kod koga osmejak nije osmejak ni 'da' nije 'da', kao što ni 'ne' nije potpuno 'ne' (TRAVNIČKA HRONIKA, 175–176).

Fenomen višeznačnog određenja života u Bosni, uočljiv u totalitetu njegovih konkretnih manifestacija, do sada je delimično razmatran posredstvom reči o dihotomiji **tišina: zvuk** koja je u osnovi različito motivaciono određenog skupa postepeno, procesom asimilacije, izgrađenih karakteristika nacionalnosti. Egzistencija u prostoru Bosne uopšte se pokazuje kao zasnovana na polarizaciji, protivrečnosti; njen izraz, lice, konačni, stvarni oblik redovno dobija u nalič-

tvu ostvaruje. Zato u opisu likova i u njihovom ponašanju valja tragati za onim suptilno ostvarenim tragovima ponajčešće samo nagoveštene predstave o konačnom smislu i funkciji manifestacionih oblika fizičkog ili karakternog profila.

³ Da pred domaćim turskim stanovništvom ne bi pokazao znake nesigurnosti svog političkog položaja ili, pak, zaistinsku istoriju svog duha i tela (TRAVNIČKA HRONIKA, 30), vezir svakog dana šalje odred svojih mameluka *pod sjajnim, teškim oružjem, odevene i nakićene kao svatovi* (TRAVNIČKA HRONIKA, 53) na vežbanje u polje, a sam se, nakon državnog udara u Carigradu, utrkuje, te gađa u nišan *kao čovek koji je bez brige i ne pomišlja na odlazak kao ni na smrt, nego se sprema za borbu* (TRAVNIČKA HRONIKA, 53–54).

ju. Studeno ćutanje Bosne zapravo je njen društveno-politički uslovljen govor, govor individualnih i kolektivnih sudbina, govor moranja i prinude, govor zakona kulturnog, nacionalnog, verskog, ili političkog samoodržanja; taj govor gotovo redovno se pokazuje kao privid koji nema veze sa stvarnim, unutrašnjim životom i zato kao ćutanje, kao tišina, mirovanje suštinom neobelodanjenog zvuka. Tek ponekad, i to obično u zatvorenom i zaštićenom prostoru kuće, odjekne istinski izraz unutrašnjeg stanja i osećanja okupiranih nacionalnosti ili ljudi bez korena i određenog identiteta, tada osvetljavajući prirodu života Trećeg sveta.⁴

Pitanja koja Davil, u svom duševnom sukobu sa svetom i životom Travnika, intimno sebi postavlja razmišljajući o politici turske uprave, mogu se, zbog ove dihotomije i njene prirode, analoški odnositi na svu Bosnu i svu uslozjenost njenog zakona egzistiranja:

Šta znači njihov smeh i šta njihov plač? Šta krije njihovo ćutanje? [...] Koje je njihovo pravo lice? Šta je život a šta sračunata gluma? Kad lažu a kad govore istinu? (TRAVNIČKA HRONIKA, 239)⁵.

Pogledajmo sada kako Treći svet izgleda u optici Davila, Defosea i fon Miterera, kako je doživljen, kako deluje njegova tišina i koji je način pružanja otpora dvosmislenosti, pa i višesmislenosti Bosne. Analizom koja sledi ujedno će se osvetliti sličnosti i različitosti na kojima se izgrađuje dijalog unutar Zapada.

Prvi prolazak francuskog konzula kroz glavnu ulicu Travnika predstavlja semantičko obogaćivanje ili razvijanje već ranije implicitno, sugestivno ostvare-

⁴ Kolonja, istovremeno pripadnik i nepripadnik i hrišćanskog i nehrišćanskog sveta, čovek neodređenosti, – *neodređenih godina, neodređenog porekla, narodnosti i rase, neodređenih verovanja i pogleda i isto tako neodređenog znanja i iskustva* (TRAVNIČKA HRONIKA, 284), čovek na kome su *mnogobrojni i izmešani komadi turskog i zapadnjačkog odela* (TRAVNIČKA HRONIKA, 326), čovek *bez korena i ravnoteže* (TRAVNIČKA HRONIKA, 288) i, u konačnom, *žrtva fatalne ljudske podvojenosti* (TRAVNIČKA HRONIKA, 329), naglašeno emocionalno, u prostoru svoje kuće, kazuje o unutrašnjoj nekoherentnosti koja proizilazi iz prirode života Trećeg sveta: *Niko ne zna šta znači roditi se i živeti na ivici dva sveta, poznavati i razumevati jedan i drugi, a ne moći učiniti ništa da se oni objasne među sobom i zbliže, voleti i mrzeti i jedan i drugi, kolebati se i povoditi celoga veka, biti kod dva zavičaja bez ijednoga, biti svuda kod kuće i ostati zauvek stranac; ukratko: živeti razapet, ali kao žrtva i mučitelj u isto vreme* (TRAVNIČKA HRONIKA, 328–329).

⁵ Za osvetljavanje Davilove psihologije, prirode njegovog intimnog sukoba, kao i sukoba koji uspostavlja sa Travnikom i Travnčanima, te stepena dramatisovanog, ali nikome neobelodanjenog izražaja ovoga umnogome tragičnog dijaloga naročito je referentna činjenica da konzul *nije voleo protivnosti ni saznanje da su one večne i nepremostive* (TRAVNIČKA HRONIKA, 80).

nih tragova, – determinatora prirode bosanskog subjekta; prvi je izraz po Davila teškog i nemirnog vremena konzulovanja, atribuiranog društveno-politički uslovljenim inicijacijskim nizovima psihološkog odmeravanja vlastitih snaga i mogućnosti. Ova scena predstavlja, dakle, prvu u nizu inicijacijskih provera Davilove ličnosti koja će se u kulturno različitoj sredini gotovo neosetno i prema zakonu nužnosti doživljajem stvarnosti organski postepeno približavati prirodi i mehanizmu funkcionisanja prirode bosanskog subjekta. *Kao što se dešava junacima u istočnjačkim pričama*, beleži Andrić, i *Davilu su u njegovom konzulovanju najveće teškoće bile postavljene na početku* (TRAVNIČKA HRONIKA, 44)⁶. Prezir koji su travnički Turci pokazali prema francuskom konzulu, od verbalnog negodovanja i paganskog ponašanja do nemog negiranja ili namernog „nepri-mećivanja“, – koje, prividno obujmljeno ravnodušnošću, zapravo još intenzivnije izražava negodovanje –, ostaće godinama u Davilovoj svesti kao *crna, a užarena linja koja boli, a koju zaborav sporo briše i blaži* (TRAVNIČKA HRONIKA, 35). Autentično Davilovo iskustvo prvog susreta sa Travnikom, čini se, ostavlja neizbrisiv trag u ličnosti koji, u konzulovom slučaju, biva jedan od činilaca nepostojanja pravog sporazuma i mogućnosti dodira dva kulturno različita sveta. On oseća odvratnost prema *azijatskom duhu i Istoku uopšte* (TRAVNIČKA HRONIKA, 95) ne nalazeći u turskom svetu *zračka razumevanja*⁷ i *traga čovečnosti koja bi njemu, nesrećnom stranom konzulu, bila pristupačna* (TRAV-

⁶ Prvi susret sa Travnikom i, uopšte, konzulovanje u mukloj zemlji u čijem se vazduhu osećala *studenata patnja* (TRAVNIČKA HRONIKA, 102) pokazaće se kao inicijacijski proces i za mladog konzula, Defosea, i za austrijskog konzula, fon Miterera, samo ne za drugog predstavnika Austrije u Travniku, fon Paulića. Važno je naglasiti da Andrić ostvaruje demitologizaciju junaka i toposa junaštva smislom predstavljanja Davila i fon Miterera u svetlu grotesknog delovanja vlasti i sistema moći.

Opis izneverog očekivanja bosanskog življa, stanovništva koje je Bunapartinog konzula i uopšte konzule zamišljalo *kao visoke dostojanstvenike koji nose sjajne odore, pune gajtana i odličja* i koji *jašu na dobrim konjima ili se voze u hintovima* (TRAVNIČKA HRONIKA, 25), u službi je intenziviranja demitologizovane slike junaka (junaka, za pravoslavne i Jevreje), odnosno anti/junaka (za katolike i pripadnike islamske veroispovesti), dakle, ličnosti koja je u imaginaciji bosanskog stanovništva unapred određena toposom izuzetnosti. Ovakva očekivanja, svakako, uslovljena su predstavom koju stanovništvo ima o tada osnaženoj francuskoj Imperiji, sili u pokretu.

⁷ Davili se na mahove činilo *da treba još samo malo vremena i malo napora pa da se između njega i vezira* (Ibrahim paše) *razvije i ustali pravo prijateljstvo i prislan ljudski odnos* (TRAVNIČKA HRONIKA, 235). Ako se setimo i Davilovog doživljaja Mehmed pašinog odlaska, postaje jasno u kojoj meri je francuskom konzulu, galske borbenosti ali naročito osetljivog senzibiliteta, bio potreban oslonac i orijentir u zemlji Bosni, duhovno približavanje i prepoznavanje na osnovi humaniteta i pre onog kraja o kojem govori Kolonja, – konačnog kraja –, na kojem je sve *ipak dobro* i na kojem se sve rešava *harmonično* (TRAVNIČKA HRONIKA, 331).

NIČKA HRONIKA, 235). Iako drevni iskonski jad stanovništva naziva njihovom *urođenom zloćom* (TRAVNIČKA HRONIKA, 91), postavlja se pitanje da li zaista Davil suštinski ne razume prirodu života u Bosni. Podsetimo se najpre razgovora vođenog u francuskom Konzulatu o putevima i neophodnosti njihove gradnje, te kažimo nešto i o odnosu među Davilom i Defoseom.

– *Ovaj narod, mimo sve ostale narode sveta, ima neku nerazumljivu, perverznu mržnju prema putevima, koji u stvari znače napredak i blagostanje, i u ovoj zlo srečnoj zemlji putevi se ne drže i ne traju, kao da se sami ruše.*

[...]

– *Pa tome se ne treba čuditi. Stvar je jasna. Dok god se u Turskoj ovako vlada i dok su u Bosni ovakve prilike, ne može biti govora o putevima i saobraćaju. Naprotiv, iz različitih pobuda i Turci i hrišćani podjednako su protivni otvaranju i održavanju svih saobraćajnih veza.*

[...]

– *To se ne da braniti – govorio je konzul – niti se može objasniti nekim razumnim razlozima. Zaostalost ovoga sveta dolazi u prvom redu od njegove zloće, 'urođene zloće', kako kaže vezir. U toj zloći mogu se naći sva objašnjenja.*

[...]

– *Dobro, ali dok se ne uverim, dozvolite mi da ostanem pri svom gledištu da su i zloća i dobrota jednog naroda produkt prilika u kojima on živi i razvija se. Nije to dobrota što nas nagoni da gradimo puteve, nego potreba i želja za širenjem korisnih veza i uticaja, a to mnogi smatraju opet našom 'zloćom'. Tako nas naša zloća nagoni da otvaramo puteve a njih njihova da ih mrze i ruše kad mogu [...] Ja se pitam šta bismo mi propovedali da živimo ovako kako žive ovdašnji hrišćani već tri stoleća. Ni zemlja ni nebo ne bi imali dovoljno čudesa za naš verski arsenal u borbi sa osvajačem Turčinom. Verujte, kad gledam i slušam ovaj svet, ja se sve više uveravam koliko grešimo mi kad, osvajajući Evropu, zemlju za zemljom, želimo da svuda unesemo svoja shvatanja, svoje strogo i isključivo razumne načine života i vladanja. Sve mi više to izgleda jedan nesavladljiv i bezuman napor, jer je besmisleno hteti otklanjati zloupotrebe i predrasude, kad se nema snage ni mogućnosti otkloniti uzroke koji su ih izazvali i stvorili (TRAVNIČKA HRONIKA, 89–92).*

Citirani primer, pružajući dva viđenja bosanskog življa, Davilovo koje zastupa modernizaciju, evropeizaciju, i propagira prosvetiteljsku ideologiju, i Defoseovo, koje takođe zastupa evropeizaciju ali koje se kritički (!) i analitički odnosi prema njoj, kazuje o meri poznavanja i razumevanja prirode bosanskog subjekta na način koji diferencijalno markira francuski Zapad. Uzrok kulturno nižem stepenu razvoja života u Bosni Davil, vidimo, pronalazi u *urođenoj zloći* stanovništva, a takvo viđenje svakako polazi od ličnog ogorčenja u kome je, kako beleži Andrić, konzul *sve što jer tursko i bosansko primao sa odvratnošću i nepoverenjem* (TRAVNIČKA HRONIKA, 88). Defose, sa druge strane, uočava zaostalost u okvirima neuklonjenih uzroka koji su ih izazvali i stvorili. Dijalog

vođen unutar francuskog Konzulata višestruko je referentan: sem što osvetljava psihologiju crne linije⁸ i što upućuje na stadijum kulturnog razvitka Travnika i Bosne, on posredno postaje udeo u otkrivanju dve škole, dva pravca (francuskog) Zapada i njihove odeljenosti korpusom političkih i kulturnih imenitelja generacijskog jaza. Fenomen rubosti, kao osa očitavanja nemogućnosti dodira i istinskog sporazuma nacionalnosti, sada se uočava u okviru jedne nacionalnosti formalno jedinstvene političke orijentacije, u prostoru njenih razlikovnih pristupa životu i upravljanja njime. Naime, kodovi patrijarhalnog društva koji nacionalno identitetski određuju Davilovo polje kulturne izgradnje, ma koliko konzul službom odražavao politiku osavremenjenih strujanja, imanentno ne odgovaraju prirodi i kontekstu kulturnog oblikovanja nacionalne svesti *mladog konzula*. Društveno-politički kreirana polja razlikovnog, onemogućavajući asimilaciju iskustveno bitno drugačijih sadržaja svesti, u sukobu ideja i materije, tradicije i postepene izgradnje na promenjenim principima upravljanja života, i u francuskom Zapadu ispoljiće se, dakle, fenomenom rubosti, sada, već, opravdanim generacijskim jazom. *Jeste, čovek zna da postoje ti jazovi i sve te protivnosti među ljudima*, razmišljala je gospođa Davil o hrišćanskim zajednicama, *ali tek kad se krene u svet i kad ih oseti na sebi, on vidi koliko su stvarno velike i kako su teške i neprelazne* (TRAVNIČKA HRONIKA, 324). Tek tu, u Trećem svetu, prostoru novog i nepoznatog, Davil će spoznati šta, za njega, čoveka rubosti i čoveka bačenog u rubni prostor, znači nepremostivost duhovnog ili političkog jaza među travničkim strancima, travničkim stanovništvom i njim, ali i, u svetlu njegove nevinosti, gotovo pa naivnosti, nepremostivost bilo kakvog jaza, uopšte.

U prvom susretu sa kancelarom *Davil je odmah pomislio da pred sobom ima pravo dete novih vremena, novog pariskog mladića, smelog i sigurnog u govoru i pokretima, bezbrižnog, bliskog stvarnosti, uverenog u svoju snagu i svoje znanje i sklonog da i jedno i drugo precenjuje* (TRAVNIČKA HRONIKA, 70). Ono što je Davila najviše zbunjivalo i dražilo kod mladića, *to je bio njegov stav (ili bolje reći odsustvo stava) prema 'bitnim stvarima' koje su bile sadržina Davilovog života, prema Kraljevstvu, Revoluciji i Napoleonu* (TRAVNIČKA HRONIKA, 79). *Pod pritiskom neobične sredine i teških prilika* (TRAVNIČKA HRONIKA, 80), Davil doživljava Defosea i njegovu generaciju kao animalizirane (TRAVNIČKA HRONIKA, 80); njihove misli identifikuje kao razorne, a brze asocijacije kao nezdrave (TRAVNIČKA HRONIKA, 98). *Odrastao i školovan, pre revolucije, u klasičnom vaspitanju, konzul se i pored svoga učešća u revoluciji kretao uvek u granicama koje to vaspitanje nameće i mišljenju i govoru* (TRAVNIČKA HRONIKA, 82–83). Različito od Defosea,

⁸ Psihologija crne linije ili pruge poznata nam je, posredno, već iz pripovetke MOST NA ŽEPI ali i iz romana NA DRINI ČUPRIJA. U prvom slučaju manifestaciju dobija u ličnosti vezira Jusufa, a u drugom – u ličnosti Mehmed paše Sokolovića.

neotvoren prema Bosni i njenom narodu, on, čini se, ne uspeva u potpunosti da shvati prirodu njenog života ili, makar, ne nalazi dovoljno razumevanja za nju. Gonjen *nezdravom potrebom da se* – u osamljenosti, u sebi – *naknadno prepire i razračunava* (TRAVNIČKA HRONIKA, 157) sa kancelarom, Davil je nezaustavljivo pisao svoju analizu bosanskog koda:

[...] ja nalazim da je u pasjem zavijanju daleko manje zloće i okorelosti srca nego u pevanju ovih ljudi kad su pijani ili prosto poneseni svojim besom. Gledao sam ih kako pevajući prevrću očima, škripe zubima i biju pesnicom o zid, bilo da su opijeni rakijom ili prosto gonjeni unutarnjom potrebom za urlanjem, prenemaganjem i razbijanjem. I došao sam do zaključka da sve to nema nikakve veze sa muzikom ni sa pevanjem kakvo se čuje kod drugih naroda, nego da je to samo jedan način da izraze svoje skrivite strasti i zle prohteve kojima inače i pored sve svoje raspuštenosti ne mogu da daju izraza, jer sama priroda to ne dopušta (TRAVNIČKA HRONIKA, 157–158).

Citat pokazuje da Davil jasno imenuje element koji je u osnovi drevnog iskonskog jada, nesamoostvarenosti ličnosti ili, samo, – tišine: potrebu za obelodanjivanjem sadržaja svesti ili podsvesti pesmom, zvukom, koji postaje, zbog permanentne neutoljenosti, urlik pa i bes. Ipak, on ga determiniše zlim prohtevom, prenemaganjem i u svetlu divljaštva, čime Treći svet dobija negativan predznak u optici francuskog Zapada.

Sa druge strane, Defose, koji je o Davilu uneo u dnevnik tek belešku i time susret racionalizovao, iako u procesu poimanja Bosne vođen modernističkim sistemom ispitivanja, analize, sistematizovanja percipirane stvarnosti i mirnog svođenja iskustva, nije isključivo dete udžbeničkog znanja, svakako ne mehanički produkt novoformirajućeg modernog društva francuskog Zapada. Za Defosea je ovaj poredak u kom se razvijao, *to jest Carstvo, predstavljalo jedinu i potpuno jedinstvenu stvarnost koja se u duhovnom i materijalnom pogledu proteže od jednog kraja vidika do drugog i obuhvata sve što život sam sadrži* (TRAVNIČKA HRONIKA, 79), ali on, videli smo, ume da se kritički odnosi prema njemu, kao što ume da sagleda i pronikne duhovni život Bosne i njegov razvoj pod turskom upravom.

Ja znam, kazuje Kolonja Defoseu, *vi posmatrate oko sebe. Zanima vas prošlost i sadašnjost. Vi umete da vidite* (TRAVNIČKA HRONIKA, 332).

Defose ne polazi u svom ocenjivanju nacionalnosti od oblikovanih kulturnih predstava o Bosni, gotovih obrazaca, udžbeničkih ili neudžbeničkih, koji utvrđeno mišljenje kanonizuju, već preduzima samostalno ispitivanje duha ove varoši.

Fon Miterer, koji, različito od Davila, *nije imao smisla za fantaziju ni razumevanja za filozofiju* (TRAVNIČKA HRONIKA, 287), dugogodišnji granični oficir u kojem je *osećanje vojničke tačnosti i činovničke savesnosti bilo jače i razvijenije od svakog drugog osećanja* (TRAVNIČKA HRONIKA, 305), ipak bolje ili preciznije nego Davil ocenjuje prirodu života u Bosni determinišući ga u svetlu iskonskog

nezadovoljstva, jada. Poput francuskog konzula i kancelara i sam doživljava sudbinu stranca, destruktivni obim drugosti u zemlji u kojoj su domaći Turci *nepogrešivim instinktom rase* osećali svaku i najmanju opasnost koja je pretela njihovom poretku i gospodstvu (TRAVNIČKA HRONIKA, 108).

Susret Davila i fon Miterera, dva čoveka unapred osuđena na rat u hiljadu oblika, Andrić je portretisao u svetlu sukoba imperijalnih ideologija i individualnih psihologija ostvarujući filozofsku upitanost o smislu i veličini individualnih stradanja u polju moći u kom se pojedinačne sudbine i položaj ljudi pokazuju kao sitna i promenljiva čivija sistema. Za Davila i fon Miterera pisac beleži da su bili **prisiljeni da se na ovoj tuđoj i neprijatnoj zemlji rvu i nose, nevoljno a uporno, podražavajući svojim pokretima velike pokrete svojih dalekih, nevidljivih i često nerazumljivih naredbodavaca** (TRAVNIČKA HRONIKA, 117). U determinisanju položaja konzula i težine podnošenja svakodnevnog posla i života u specifičnim prilikama neobične sredine Andrić često koristi mitološki referentan potencijal leksema: *morati, baciti, prisiliti, osuditi*, time intenzivirajući ideju o posebnosti života u Bosni, ali i ideju o prividnoj veličini čoveka, zapravo, samo žrvnja u mehanizmu moći. Taj mehanizam, koji je promenljivog ideološkog postulata, ali stalan, večan kao život sam, postaje element centralizacije ljudi u modernom društvu Zapada, osnovna njegova koordinata čije delovanje kontroliše opseg individualnih moći čak i onda kada individualnom kretanju prethode slobodna volja i slobodan izbor. U Davilovom i fon Mitererovom opsegu moći, koji u Bosni dobija jasne crte i konačan oblik, ideja o egzistencijalističkoj utamničenosti gubi od arhetipskog smisla dobivši ime individualnog izbora, ali izbora koji se, u stvarnim prilikama bosanskog života, pokazuje kao groteskni pa i tragični preobražaj svih izraza slobode. U ovome se, dakle, temelje osnovne sličnosti francuskog i austrijskog konzula, nedaće svakodnevnog života, težina njihovog podnošenja, sva ona unutrašnja previranja nastala u stalnom sukobu protivrečnih želja, nastojanja i brojnih moranja, osuđenosti i prisiljenosti. Iako javno nepriznavano i često, političkim i nepolitičkim ponašanjem konzula dovedeno u pitanje, čovečnost, *čovečansko razumevanje dvojice sapatnika* (TRAVNIČKA HRONIKA, 114) biva činilac intimnog i međusobnog duhovnog prepoznavanja ovih ljudi.

Činilac prvog susreta ili prvog dodira kultura, kultura Zapada i kultura Trećeg sveta i Istoka, u Andrićevom književnom delu pokazuje se kao značajan pokazatelj u određenom obimu već automatizovanog, bosanskim subjektom podrivenog, ili još uvek nacionalno autentičnog ponašanja i kretanja ljudi.

Fon Miterer, *ukočena pogleda i odmerenog držanja*, na kome je sve bilo *kru-to, čoškasto, čisto i uredno* (TRAVNIČKA HRONIKA, 120), video je u Davilu, u prvom susretu sa njim, ono što će, zapravo, i sam postepeno postajati – zamorenog čoveka varanog ličnom nesrećom i neobičnim prilikama izuzetne sredine: *U celom njegovom načinu govora, u opuštenim riđim brkovima i slobodnom talasu plave kose iznad visokog čela, bez pudera i perčina, u svemu tome je pukovnik*

nalazio revolucionarnu aljkavost i neprijatan suvišak fantazije i slobode (TRAVNIČKA HRONIKA, 113–114). Svakako da fon Mitererova percepcija proizilazi iz kulturne predstave austrijskog Zapada o francuskom Zapadu, oblikovane na osnovi političkih mena Francuske.

Poput Davila, fon Miterer će u sredini u koju je bačen postepeno gubiti *osećanje mere i smisao za stvarnost* (TRAVNIČKA HRONIKA, 116). U konačnom, francuski konzul će osećati olakšanje zbog odlaska fon Miterera jer mu je ovaj *pukovnik žuta lica i umornih očiju tužna pogleda postao s vremenom kao neko oličenje njihove zajedničke, nikom nepriznavane bede u ovoj divljoj sredini* (TRAVNIČKA HRONIKA, 393).

Iako su i Davil i Defose i fon Miterer *morali da žive [...] u orijentalnoj varošici, bez društva i prijatnosti [...], da žive u sredini koja čoveka sa Zapada najpre rastroši, zatim ga učini bolesno razdražljivim i teškim i sebi i drugima, da ga najposle, s godinama, potpuno izmeni, savije i mnogo pre smrti sahrani u gluvoj ravnodušnosti* (TRAVNIČKA HRONIKA, 118), ipak se promene najizraženije prelamaju na planu karakternog profila francuskog konzula.

Kad bi to bilo moguće i kad bi neko merio snagu naše volje, tok misli, jačinu unutarnjih zamaha i spoljnih pokreta, on bi našao da su sve Davilove radnje sada mnogo bliže ritmu kojim diše, živi i radi ova bosanska varoš, nego onom kojim se kretao on pre više od šest godina, kada je došao ovamo.

Sve su se te promene vršile polagano i neprimetno, ali stalno i neumoljivo. Davil je zazirao od pisane reči i brzih, jasnih odluka, bojao se novosti i gostâ, strepio od promena i pomisli na promene. Više je voleo siguran minut mira i odmora od godina koje dolaze a za koje se ne zna šta nose (TRAVNIČKA HRONIKA, 460–461).

Francuski konzul, kao nosilac filozofske upitanosti o svetu i životu i kao čovek naročito osetljivog senzibiliteta, u neprestanom traženju pravog puta, pouzdanog, sigurnog oslonca i orijentira, živi život Bosne i život mašinerije Carstva u svom neumitnom tragizmu njihovog uticaja bivajući drugi sredini u koju je bačena, usled brojnih društvenopolitičkih metamorfoza i dejstva Trećeg sveta, postajući sve intenzivnije stran i samom sebi.

Andrićev izbor ne iznenađuje s obzirom na intenciju koju je imao oblikujući Davila u unutrašnjim protivnostima jedne prirode prevashodno romantičarskog senzibiliteta i nikada u potpunosti, niti u stvarnom životu, niti u pisanoj reči, ostvarene u boalovskoj, klasicističkoj odmerenosti, preciznosti i zakona metričke tačnosti.

Jedan primer etape postepenog procesa ovog Davilovog prilagodavanja i asimilacije predstavlja prikaz konzula neposredno posle rastanka sa Mehmed pašom. U datoj slici Andrić na leksičkom nivou precizno markira kategorije prošlog i sadašnjeg vremena i suprotstavlja njihove sadržaje. Sadržaj Davilovog razmišljanja i predmet njegovog čuđenja, te promenjenog odnosa prema

vlastitom misaono-emocionalnom reagovanju na kulturne različitosti predstavlja nekadašnji pokušaj da Mehmed paši približi zapadnjačku kulturu:

Davil je tada nosio sećanje na taj doživljaj kao nešto i uvredljivo i neprijatno, kao jedan od svojih skrivenih neuspeha. Sada je međutim gledao na sve to blaže i mirnije, kao što čovek gleda na smešne situacije zbog kojih se preterano i nepotrebno ogorčavao u detinjstvu. I samo se čudio otkud da se u ovim trenucima seti te malenkosti od tolikih krupnih stvari i važnih poslova koje je sa Mehmed pašom doživeo (TRAVNIČKA HRONIKA, 181).

Davilovo predstavljanje ili pokušaj da se veziru predstavi kultura Zapada ima svoje istorijsko utemeljenje.

Midhat Šamić, koji se bavio proučavanjem istorijskih izvora TRAVNIČKE HRONIKE, navodi odlomak iz DNEVNIKA Pjera Davida (u istoriji – prototipa Žana Davila) koji je Andriću predstavljao deo građe za umetničko transponovanje određenih elemenata, vršeno u oblikovanju slike susreta kultura i civilizacija (Šamić 1962: 105). U tekstu je iskazan odnos Istoka prema vlastitoj kulturi i kulturi Zapada, pri čemu se u optici konzula diferencijalno markira stepen razvijenosti ovih kultura. Istu ideju Andrić je sugerisao slikom Davilovog predstavljanja pozorišta Mehmed paši. „Vi nas u Francuskoj vrlo slabo poznajete ako o nama sudite po tim slikama“ (Šamić 1962: 105), zapisao je Pjer David vezirov zaključak o načinu predstavljanja islamske kulture na Zapadu. Odlomak Andrićevog romana svedoči, dakle, o slici drugog: Istoka u zapadnjačkoj kulturi i Zapada u orijentalnoj kulturi. Ujedno, Istok potvrđuje kretanje u okvirima tradicije: vezir, odbijanjem i negiranjem mogućnosti drugačijeg njihovog predstavljanja, brani patrijarhalne zakone.

Pokazujući se kao prostor slobode misli i/ili osećanja, kao druga i bolja stvarnost od one spoljašnje, bespoštedne i destruktivne, pisanje, i u Davilovom i u Defoseovom i u fon Mitererovom slučaju, postaje opozicija onim nužnim i čestim prilagođavanjima datostima i polje individualiziranog otpora prema njima. Takvu ulogu pisanja Andrić je i sam eksplicirao na primeru Davilovog epa,⁹ ali je na planu sudbine ovog štiva i u slučaju francuskog konzula potom i intencionalno negirao njenu delotvornost (i lekovitost):

I večeras je Davil metnuo preda se debeli rukopis u zelenim koricama, kao što čovek čini pokret koji mu je već prešao u naviku. Ali otkako je došao u Bosnu i upleo se u ove konzulske poslove sa Turcima, ovi večernji časovi daju sve manje ploda i sve manje zadovoljstva. Slike se ne javljaju, stihovi teško ulaze u kalup i izlaze iz

⁹ [...] taj ep je za njega postao neka vrsta druge, lakše i bolje stvarnosti kojom on vlada po svojoj volji, u kojoj nema teškoća ni otpora i u kojoj on nalazi laka rešenja za sve što je u njemu i oko njega nerešeno i nerešljivo, i traži utehu za sve što mu je teško i naknadu za sve ono što mu stvarni život ne daje i ne dozvoljava (TRAVNIČKA HRONIKA, 154).

njega nepotpuni, rime neće da kresnu jedna o drugu, kao nekad, da iz njih vrcne iskra, nego ostaju nedovršene, kao čudovište na jednoj nozi (TRAVNIČKA HRONIKA, 155).

Ovo komešanje i sudaranje nedovršenih rima koje neće da vrcnu iskrom i koje, tako nezgrapne, podsećaju na čudovište, groteskno je oslikavanje sukoba Davilove neprestane težnje za stabilnošću i njenim osvajanjem u duhu klasiističke odlučnosti i preciznosti i neminovnog podrivanja ovog nastojanja prirodom života u Bosni, izlaskom iz kalupa, – kalupa, koji, u konačnom, nikada nije imanentno ni odgovarao konzulovoj prirodi. Negiranje održivosti stroge rime u Davilovoj ličnosti takođe je u posledičnoj vezi sa istovremenim procesom postepenog samoosvećenja ili spoznavanja života i prirode neprestanog čovekovog kruženja u imenom promenjenim a suštinom osveštanim ideološkim sistemima koji kanonizovano obećavaju pravi put, a koji ga svojim mehanizmom permanentno samopodrivaju u konačnosti njegovog ostvarenja. Davilov prostor zamišljene slobode, ne našavši u spoljašnjoj stvarnosti potvrdu svoje smislenosti, ni u jednom od sistema političkih režima Francuske pouzdani oslonac koji bi zamahu fantazije omogućio održivost, ne oličava više izraz krajnje intimnog, specifičnog i delimičnog samoostvarenja ličnosti.

Tišina (njoj imanentna dvosmilenost) travničke kasabe dobija obeležje nevidljive i groteskne sile koja čoveka, kao kakav vrtlog, savija i vuče na tamno dno i čijem neumitnom delovanju on ne uspeva da izmakne. Defose je, beleži Andrić, *sa strahom osećao sve jasnije kako i njega samoga nagrizi i zaražava ta tišina, prodire mu u pore i neosetno koči duh i ledi krv* (TRAVNIČKA HRONIKA, 161). Pisanje knjige o Bosni ili referata o strategijskim položajima Travnika jedna je vrsta ograđivanja u intimni i zaštićeni prostor u koji je tišina onemogućena da uđe.

Uparedimo sada opise Defoseovog i fon Mitererovog pružanja otpora naročito obraćajući pažnju na značenje obeleženih leksema:

Sve je u Defoseovoj knjizi o Bosni bilo *potkrepljeno dokazima, utvrđeno brojevima i osvetljeno primerima*. *Bez rečitosti i lepote stila, bez opštih razmatranja, polako su se slagale stranice, tvrde, glatke, hladne i jednostavne kao odbrana od te podmukle i zavodljive istočnjačke tišine koja sve stvari zamagluje, razmekšava, mrsi i koči, čini ih dvosmislenim, višesmislenim, pa besmislenim, dok in ne odvuče nekud izvan domašaja naših očiju i našeg razuma u neko gluvo ništavilo, a nas ne ostavi slepe, neme i bespomoćne, žive zakopane i na svetu odeljene od sveta* (TRAVNIČKA HRONIKA, 163).

Već desetu noć fon Miterer radi na jednom velikom referatu za vojne vlasti u Beču: opisuje okolinu Travnika sa vojničkog stanovišta. Sa mnogo crteža i skica, brojeva i korisnih podataka, on opisuje već četrnaesti položaj koji dolazi u obzir za neku hipotetičnu vojsku koja bi nadirala dolinom Lašve prema Travniku koji se brani [...] Pero škripi, sveće pucketaju, redovi se nižu, pravilna slova, tačne cifre, jasni podaci, tabaci slažu jedan na drugi i njihova gomila raste [...] Pored sveća, nad ispisanim hartijama, okružen tišinom, on se oseća i sam kao da je u dobroj tvrđavi, zaklonjen i zaštićen, daleko od svih nedoumica i dvosmislenosti, sa jasnim zadaci-

ma pred sobom [...] U ovakvoj noći i na ovakvom mestu, gde se svak spasava u svojoj iluziji, nema veće sreće ni lepšeg zaborava (TRAVNIČKA HRONIKA, 165–166).

Sve je u Defoseovom i fon Mitererovom pisanju, dakle, jasno, precizno, (numerisano), potkrepljeno dokazima i upereno protiv *podmukle i zavodljive istočnjačke tišine koja sve stvari zamagluje* (TRAVNIČKA HRONIKA, 163); jednoznačnost se suprotstavlja dvosmislenosti, njenom podmuklom destruktivnom delovanju; lice se ovde pokazuje kao jedinstveno, kao celovit izraz zapadnjačke kulture društva, kažemo, – pokazuje –, jer ni ono nije bez zamračenja, nije slika (isključivo) *svestrane lepote i skladnog, razumnog života* (TRAVNIČKA HRONIKA, 179)¹⁰.

Među svim predstavnicima Zapada u Travniku, jedino se fon Paulić kretao *i živeo kao u kakvom studenom oklopu iza kojeg se gubio svaki znak ličnog života ili ljudskih slabosti i potreba* (TRAVNIČKA HRONIKA, 388). Kako se činilo fon Mitereru, pod rukama fon Paulića *svi su poslovi postajali prozirno jasni i raspoređivali se lako i prirodno u vremenu i u prostoru* (TRAVNIČKA HRONIKA, 389), a sam čovek bio je *negde visoko iznad i izvan svega toga, nedokučan i nedostižan* (TRAVNIČKA HRONIKA, 389).

Carški austrijski automat bez greške i kolebanja (TRAVNIČKA HRONIKA, 411), rukopisa od *čistih pravilnih linija*, (poput) čeličnih strela (TRAVNIČKA HRONIKA, 506), pokazuje se kao groteskno oličenje i najava nadiruće moći.

Kad ono bi te dođoše ovi... konzuli? (TRAVNIČKA HRONIKA, 532) Priča o konzulima i konzulskim vremenima zatvara se na način koji čitaocu svest budno usmerava na sam početak, – na scenu o uznemirenoj tišini i prividno stalozenom govoru: na ideju o začinjaju turbulentnih vremena koja, zapravo, nikad nisu ni prestajala. Cikličnost ponavljanja istorijski posvedočenih, samo imenom, lokalitetom promenjenih društvenopolitičkih metamorfoza tako se potvrđuje u neumitnosti i nezadrživosti svog toka, a susret kultura i civilizacija, iako predstavljen jednim određenim vremenskim razdobljem, potvrđuje svoj

¹⁰ Determinisanje života i kulture Francuske u svetlu skladnosti prelomljeno je kroz Davilovu prizmu trenutno naglašene osetljivosti, njenim gradiranjem do iluzije o ravnoteži. Uzroci privida se, ponovo, pronalaze u doživljaju, slici prirode druge i drugačije zemlje: *Pa, evo, i on sam sada misli o Francuskoj, ne kao o svojoj rodnoj zemlji koju dobro i oduvek poznaje i u kojoj je i zla i dobra video, nego o Francuskoj kao divnoj i dalekoj zemlji sklada i savršenstva o kojoj se mašta uvek usred grubosti i divljine* (TRAVNIČKA HRONIKA, 179). Davil nije sa sigurnošću znao, nego mu se činilo (opet postupak udvajanja značenja) da shvata zašto stranci vole Francusku: vole je, **s pravom**, misli Davil, kao sliku skladnog života. Slika harmonije ovde proizilazi iz percepcije kultura, ostvarene komparativnim pregledom svoga, poznatog, i tuđeg, nedoživljenog, a, sudeći po suženosti okvira stvarnih mogućnosti uspostavljanja komunikacije (nema saobraćajnih veza, ne putuje se), percepcija tuđeg proizilazi iz gotovih, usmeno prenošenih predstava.

ontološki i antropološki karakter univerzalnosti reči o čoveku i njegovim duboko protivrečnim nastojanjima i kretanjima.

Izvori

Andrić 1988: Andrić, Ivo. TRAVNIČKA HRONIKA. Sarajevo – Beograd.

Andrić 1997: Andrić, Ivo. *Razvoj duhovnog života u Bosni pod uticajem turske vladavine*. Beograd.

Literatura

Kazaz 2006: Kazaz, Enver. Treći svijet i njegova mudrost isključenosti: slika imperijalne ideologije i prosvjetiteljske utopije u Andrićevoj TRAVNIČKOJ HRONICI. In: Maticki, Miodrag (ur.). *Slika drugog u balkanskim i srednjoevropskim književnostima*. Beograd. S. 276–285.

Konstantinović 2006: Konstantinović, Zoran. Komparativna imagologija balkanskog i srednjoevropskog prostora. In: Maticki, Miodrag (ur.). *Slika drugog u balkanskim i srednjoevropskim književnostima*. Beograd. S. 11–17.

Lešić 2012: Lešić, Zdenko. Pripovjedač Ivo Andrić. (Pitanje 'glasa' u Andrićevoj prozi). In: Lešić, Zdenko; Duraković, Ferida (ur.). *Ivo Andrić – 50 godina kasnije*. Sarajevo. S. 53–72.

Šamić 1962: Šamić, Midhat. *Istorijski izvori TRAVNIČKE HRONIKE Ive Andrića*. Sarajevo.

Šubert 2006: Šubert, Gabriela. Imaginarna geografija 'Balkana' iz suprotnih perspektiva i njihove manifestacije u književnim delima. In: Maticki, Miodrag (ur.). *Slika drugog u balkanskim i srednjoevropskim književnostima*. Beograd. S. 17–31.

Maja Savić (Novi Sad)

The dialogue of cultures and civilisations in Ivo Andrić's BOSNIAN CHRONICLE

The paper is divided in two parts. In the first part, it deals with the interpretation of the nature of collective subject. It gives an insight into the following: the laws of Bosnian patriarchal social system, the possibility of occupied peoples to express their cultural identity during the powerful Ottoman political governing, and the nature of subversive action of the turbulent crowd. The interpretation, among other things, stems from the perspective on the **silence: sound** dichotomy.

In the second part, the paper analyses the way von Miterer, and especially Defose and Davil, perceive life in Bosnia, the way this specific environment has an impact on them, as well as their modes of resistance to the ambiguities and the silence of the country. Besides, the paper gives a perspective on the cultural differences between Davil and Defose, on the antagonism within the French West, and also, on those differences between Davil and von Miterer, and the issue of similarity of their positions.

Maja Savić
Filozofski fakultet
Dr Zorana Đinđića 2
21 000 Novi Sad
majasavic56@gmail.com

Enes Škrgo (Travnik)

Gdje su bili konzulati u Travniku?

U ovom radu nastoje se ubicirati lokacije Francuskog i Austrijskog konzulata u Travniku, odnosno pokazati nepodudaranje opisa lokacija konzulata u romanu TRAVNIČKA HRONIKA i u istoriografskoj građi. Kako istoričari do sada nisu pisali o ovoj temi, to se ova radnja može smatrati više doprinosom lokalnoj istoriografiji Travnika, uz uvjerenje da može biti i prilog za potpunije razumijevanje i analizu romana o konzulskim vremenima.

Gdje su bili konzulati u Travniku? Ovako glasi jedan od najčešćih upita posjetilaca Memorijalnog muzeja Rodna kuća Ive Andrića, u kojem unutar stalne izložbene postavke postoji soba posvećena romanu TRAVNIČKA HRONIKA. Oni koji se predstavljaju izvrsnim poznavacima ovog romana, ili se takvima tek grade, majeutički počnu objašnjavati da su se Francuski i Austrijski generalni konzulat nalazili na suprotnim obalama rijeke Lašve, što se najbolje vidjelo noću, u usnuljoj travničkoj čaršiji, kada su prozori osvijetljeni svijećama odavali mjesto gdje su bili konzulati.

Namjera ove radnje je da ubicira lokacije Francuskog i Austrijskog konzulata u Travniku. Prvo ćemo predstaviti kako ih je Andrić locirao u romanu. I odmah recimo, romanopisac ne navodi tačne položaje Davilove i fon Mitererove rezidencijalne kuće. Zato ćemo pokušati ukazati na stvarna mjesta konzulskih rezidencija u gradu. Kažemo, pokušati, zbog toga što je to danas potpuno nepoznato. Sasvim je razumljivo da se nakon dvije stotine godina nisu sačuvali autentični objekti, budući da gradska hronika bilježi nekoliko velikih požara, a onaj od 3. septembra 1903. godine naziva se „Velikim“, jer je za samo nekoliko sati potpuno spaljeno više od hiljadu različitih objekata u najstarijem dijelu Travnika, Varoši i Donjoj čaršiji, gdje su konzulati zasigurno postojali. No, ostaje zagonetno i neobjašnjivo da u kolektivnoj memoriji Travničana, u usmenoj predaji o istoriji grada, ne postoji nikakav spomen o lokacijama konzulata, čak ni sjećanje na približno odredište u travničkim mahalama. Niko od istoričara nije pisao o ovoj temi, te se ova radnja može smatrati više doprinosom lokalnoj istoriografiji Travnika, uz ufanje da, slijedeći duh genijalnog djela

Midhata Šamića¹, može biti i prilog za razumijevanje i analizu romana o konsulskim vremenima. Ovdje treba dati objašnjenje motivacije za pisanje ovog teksta, posluživši se stavom dr Šamića: „Radi se o tome da se izbjegne i najmanja pomisao o eventualnom krnjenju ugleda i umanjivanju poštovanja prema jednom velikom piscu“ (Šamić 1962: 15), kao i dodatnim pojašnjenjem, preuzetim od Miodraga Ibrovca, koji kaže da „u radoznalosti kojom se odlikuje književna istorija ima nekog svetogrđa zbog kojeg istraživač osjeća želju da se izvine“ (Šamić 1962: 18).

Sve što će dalje biti rečeno, ima svoje uporište u opštem stavu o Ivi Andriću kao romanopiscu hronike o rodnom gradu, koji u svom autorskom radu nije dužan držati se doslovno faktografije:

I. Andrić nikad ne robuje svojim izvorima, dokumentaciji (Šamić 1962: 199). Nesumnjivo, ako se radi o beznačajnim činjenicama, I. Andrić se ne ustručava da unese izmjene, da odstupi čak nešto od istorijske istine (Šamić 1962: 202).

Pogledajmo najprije kako je izgledao dolazak francuskog² i austrijskog generalnog konzula u Travnik i gdje je bio njihov privremeni smještaj. Uporedićemo Andrićeve opise u romanu s istorijskim izvorima prvog reda, kao što su izvještaji konzula svojim vladama u Parizu i Beču, te napisima Midhata Šamića i istoričara Slobodana Šoje i Rudolfa Agstnera.

Ulazak Žan Davila u vezirski grad i njegov prvotni stan gotovo su potpuno identični zapisima Pierre Davida. Stigavši u Travnik posljednjeg dana mjeseca Ramazana, odnosno uoči muslimanskog praznika ramazanskog Bajrama, francuski konzul je odsjeo u kući Jevrejina Josepha Baruka, i to je bio njegov pri-

¹ U zaostavštini Danila Kiša je pronađena i posthumno objavljena priča DUG, posvećena Ivi Andriću (Stojičić 2011: 87). U mnoštvu osoba kojima Andrić u bolnici, na samrti, nastoji vratiti dug od svoje studentske stipendije od 200 kruna, spomenut je i Midhat Šamić: *Midhatu Šamiću, koji je otkriće svojih izvora protumačio kao erudiciju a ne kao stvaralačku nemoć; jednu krunu*. Očigledna je Kišova aluzija na neutemeljene, brutalne optužbe da je njegovo književno djelo GROBNICA ZA BORISA DAVIDOVIĆA nastalo kao rezultat plagijatorstva.

² Iako prvo stalno diplomatsko predstavništvo u Bosni i Hercegovini, Francuski generalni konzulat u Travniku nije predstavljao jedino diplomatsko prisustvo Francuske u Bosanskom pašaluku, pa je Pierre David imao ovde svog prethodnika. U Travniku je djelovala Francuska konzularna agencija od 1793.–1797. godine. Inicijativom francuskog diplomate Marie Descorchesa dužnost konzularnog agenta u Travniku obavljao je Marc Bruere-Derivo. On je bio sin francuskog konzula u Dubrovniku Rene Bruera, a u našim krajevima bio je poznat kao dubrovački pjesnik pod imenom Marko Bruerović. Kako je dobro poznavao *ilirski* jezik, kao i mentalitet i navike stanovništva, za njega se govorilo da se skroz *podubrovčio*.

vremeni stan. U svom Dnevniku David daje jasan opis porijekla kuće koja mu je dodijeljena kao rezidencijalni stan i kancelarija:

Bio mi je već dodijeljen i stalni stan. Bila je to velika kuća jednog paše sa dva tuga, koji je nedavno bio umro, i u kojoj je tada stanovao jedan dubrovački izaslanik. Po njegovom odlasku, nastanio sam se u toj kući, koja je pretvorena u francuski konzulat (Šamić 1962: 88).

Ove podatke Andrić preinačava u literarni tekst, i umjesto poklisara i pašinske kuće, čitamo o dubrovačkim trgovcima smještenim u uvakufljeni han, poznat kao *dubrovački* (Andrić 1982: 22).

Nakon trodnevne proslave Bajrama konzul Žan Davil odlazi u prvu audijenciju kod vezira Husref Mehmed-paše, i tu već uočavamo Andrićevo odstupanje od prostornog ustroja gradske zone u Travniku. Kuću Josifa Baruha pisac smješta u blizini rijeke Lašve, što bi moglo biti u Donjem osoju ili u mahali Šumeće, u neposrednoj blizini središta Donje čaršije, kroz koju će sa svečanom pratnjom projahati Davil u paradnoj uniformi. Oni odlaze glavnom ulicom ka Gornjoj čaršiji, gdje se do 1950. godine³ nalazila vezirska rezidencija poznata kao Konak. Ako slijedite pisca i njegove opise mikrolokacija, u stvarnosti ne biste nigdje dospjeli, ne biste čak ni zalutali, pošto vas autor vodi kroz ulice i preko mostova koji nikada nisu ni postojali (Andrić 1982: 31–35).

Za carskog i kraljevskog austrijskog generalnog konzula u Travniku imenovan je potpukovnik Paul von Mitteser, oficir pograničnih trupa u garnizonu u Zemunu. Zbog administrativnih nesuglasica i drugih poteškoća potpukovnik Mitteser proveo je nekoliko mjeseci u nekoj vrsti karantina u Derventi⁴. U Travnik dolazi 11. maja 1808. godine. Romanopisac odstupa od nekih činjenica i kod austrijskog diplomate. U izvještaju njegovog francuskog kolege i suparnika čitamo:

„Pobjeditelj Turaka, kao Eneja sjena, on je privezao svoju zlatnu granu na vezirova vrata, koji ga je poslao na noćište u jedan han-zaista pakleno boravište“ (Jelavić 1906: 464). U romanu, „*fon Miterer nije morao da odseda u jevrejskoj kući, jer je katolički svet uzavreo kao košnica i najbolje trgovačke kuće se nudile da ga prime*“ (Andrić 1982: 112).

Kako nije slijedio strogo utvrđenu administrativnu i ceremonijalnu proceduru (nije sa sobom donio određene dokumente-ferman i berat), von Mitteser je prije zvanične audijencije upozoren od vezirovog izaslanika da mu zbog toga nije odmah dodijeljena kuća za rezidenciju.

³ Vezirska rezidencija, jedan od istorijski najznačajnijih i najljepših objekata u BiH, srušena je bez ikakvih racionalnih razloga.

⁴ Konzul Mitteser je povučen iz diplomatske službe i penzionisan 1811. godine. Car Franjo I dodijelio mu je plemićku titulu, kojoj će Mitteser dodati naziv *von Dervent*.

U prvom izvještaju koji će poslati iz Travnika von Mitteser opisuje odlazak u Konak, na svečani prijem kod vezira Mehmed-paše, i pri tom daje jasnu naznaku da je imao smještaj negdje u Donjoj čaršiji, jer se povorka vezirovih dvorjana i konzulovih pratilaca kreće kroz čitav grad do vezirove rezidencije.

Premda je Austrijski generalni konzulat počeo s radom godinu poslije otvaranja Francuskog konzulata, lociranje konzulata u romanesknoj mapi TRAVNIČKE HRONIKE možemo najjednostavnije preduzeti upravo pogledom na mjesto, odnosno kuću u koju Andrić nastanjuje fon Miterera i poslije fon Paulića. Pisac izravno spominje Hafizadića kuću (Andrić 1982: 126), objekat koji i danas postoji u Travniku, u svom gotovo neizmijenjenom graditeljskom obliku. Nalazi se na glavnoj ulici, na onoj tački koja predstavlja imaginarnu granicu između Donje i Gornje čaršije. Istorijat Hafizadića kuće pokazuje da je Andrić u ovaj znameniti objekat uselio konzule, tumače, kavaze i dnevničare, slijedeći svoju spisateljsku imaginaciju i napuštajući istorijske činjenice. Mađarski liječnik Gabor Galanthay nakon neuspjele revolucije u svojoj domovini dopijeva u Bosanski ejalet, i u Travniku nalazi službu kod vezira. Uskoro podiže kuću u centru grada i to će ovde biti prvi objekat sagrađen u stilu srednjoevropske gradske stambene arhitekture. Nedugo potom Galanthay prodaje kuću uglednoj muslimanskoj aristokratskoj porodici Hafizadić, te postaje poznata kao Hafizadića kuća.

Sve to se zbiva poslije 1850. godine, tri decenije nakon što je Austrijski generalni konzulat u Travniku bio zatvoren. Posljednji austrijski konzul u Travniku, pukovnik Jozef von Simbschen je poslije veoma neugodnog sukoba s vezinom Dželaludin Ali-pašom zauvijek napustio Travnik oktobra 1820, a konzulat je prestao s radom.

Prema romanu, Francuski konzulat nalazi se nasuprot Austrijskom, na drugoj obali rijeke Lašve (Andrić 1982: 116, 119). I na taj način Andrić naglašava rivalitet konzula, naročito ako uzmemo u obzir određenje uloge i značaja konzulata od strane Nikole Kovača, koji je i sam jedno vrijeme obavljao ambadorske dužnosti⁵.

⁵ „Konzulat je jedna od produženih ruku vlade: osmatračnica s koje se uočavaju i najsitniji detalji političkog i socijalnog pejzaža i sa koje ih mehanizmi vlade slažu kao virtualni mozaik političkog reljefa države prijema. Konzulat, dakle, nije puki administrativni posrednik između dvije države, zadužen da osigura cirkulaciju robe i ljudi, da utvrdi pojedinosti zvaničnog protokola i pripremi ceremonijalne posjete, susrete, prijeme. Konzulat za zemlju akreditacije ima eminentno stratešku misiju, dok za zemlju prijema označava privilegovano mjesto kontakta sa zemljom koju predstavlja. U viziji romanopisca sve ustanove i njihovi funkcioneri dobijaju šire simbolično značenje, u kome se sažimaju individualne i kolektivne sudbine kao integralni dio istorijskog procesa i političkih odluka“ (Šoja 2006: 113).

Već u Prvom poglavlju romana splitski Jevrejin po imenu Pardo i travnički trgovac Juso Atijas pronalaze pogodnu kuću za najavljeni dolazak francuskog konzula, koja je bila *u strani, iznad medrese, usred velike strme bašte koju je presecao potok* (Andrić 1982: 22). Opisano mjesto može biti na istočnom ulazu u grad, u mahali Gornje osoje, gdje i danas postoji medresa, koju je 1706. godine utemeljio vojskovođa i vezir Elči Ibrahim-paša. Razlika između Andrićevog opisa i stvarne situacije je u tome što tu ne postoji potok. Druga moguća lokacija više odgovara terenskom stanju. To je mjesto na kojem je postojala medresa, i nalazi se uz Lončaricu džamiju, poziciji koja u potpunosti odgovara romanesknoj lokaciji.

To svakako znači da pisac pravi prostornu kontradikciju, ako uzmemo u obzir prethodno navedeni orijentir, Hafizadića kuću.

Sada ostavljamo po strani roman i romanopisca te se upuštamo u pokušaj poblížeg određenja lokacije Austrijskog konzulata slijedeći uzgrednu zabilješku u Davidovom konzulskom izvještaju, upoređenu s jednim historiografskim zapisom.

U Travniku 30. juna 1808. godine David piše generalu Marmontu:

Austrijski se konzul silno prestrašio, jer se nalazi zajedno sa svojom porodicom među ovako divljim narodom. Namjestili su ga u jednu užasnu kuću, upravo spram gubilišta, tako da svakoga dana pod svojim pendžerima vidi nekoliko odsječenih glava (Jelavić 1906: 465).

Postoji još jedan trag koji potvrđuje postojanje gubilišta. Davidov izvještaj iz 1808. godine opisuje pokušaj vješanja kavaza Francuskog konzulata, događaj koji ima i svoju romanesknu verziju kod Andrića: „S kavaza je odmah zatim skinuto oružje i on je bio odveden pod drveta, na koja se u Travniku vješaju kršćani“ (Jelavić 1906: 465).

Jozo Petrović⁶ u kratkom djelu SARHEOLOGOM KROZ TRAVNIK iz 1931. godine daje opis mjesta na kojem su u vezirsko doba izvršavana smaknuća:

Vrijedno je pogledati i dvije prastare breze na Ilovači. Sa toga je mjesta pogled na Travnik veoma lijep. Breze su služile dugo vremena kao vješala. Nepokorne Bosance muslimane je davio konop u tvrđavi, a kršćane o brezama (Petrović 1931: 19).

U knjizi Petrović donosi i fotografiju stabala breze koja su služila za izvršavanje smrtnih kazni (Petrović 1931: 14).

⁶ Jozo Petrović, kao direktor Zemaljskog muzeja u Sarajevu, smatra se jednom od najzaslužnijih osoba za spasavanje čuvene sarajevske HAGADE od nacističkog prisvajanja u Drugom svjetskom ratu.

Sada se dosta pouzdano može reći da je mjesto *naspram gubilišta* Konatur mahala uz Lašvu, ili susjedna brdovita ulica Krndija koja vodi ka Ilovači, odnosno mjestu gdje je bilo gubilište. To je, dakle, mikrolokacija na kojoj je postojao Austrijski konzulat.

Amedee Chaumette des Fosses, u travničkoj čaršiji prozvan Mladim konzulom, pišući o izvršavanju kazni u knjizi *PUTOVANJE PO BOSNI 1807. I 1808. GODINE* ostavlja važan putokaz za lociranje Francuskog konzulata:

Za vreme rata sa Srbima, slale su se u Travnik glave poubijanih nesretnih ustanika. Pri dnu velikog groblja nabijali su ih na kočeve, visoke po četiri stope. [...] Nisam mogao otići veziru a da mi se ne ukaže ta odvratna slika (Filipović 1971: 211).

Na osnovu ovog podatka, Francuski konzulat možemo razložno tražiti u Muslihudinovoj, današnjoj Potur mahali. Na katastarskom snimku Travnika iz 1883. godine vidimo da je veliko groblje postojalo u navedenoj mahali, koja se nalazi paralelno s glavnom ulicom, odnosno Donjom čaršijom, kao rutom koja vodi ka vezirskom Konaku.

Iako prevazilazi vremenski okvir romana, mislimo da zbog zanimljivosti vrijedi navesti sljedeći istoriografski podatak: „Trošnost zgrade u kojoj se nalazio Konzulat bila je već 1816. godine tolika da je prilikom jedne bure otkriveno pola krova i otpao veći dio fasade, nakon čega je Pauliću bila dodijeljena kuća bivšeg Francuskog konzulata“ (Hauptman 1962: 86).

Oba konzulata zasigurno su bila u kućama tipičnim za bosansku muslimansku aristokratiju s početka 19. stoljeća. To su stambeni objekti s naglašenim graditeljskim elementima koji imaju i vojno-odbrambenu funkciju: avlija ograđena visokim zaštitnim zidom, čvrstom kapijom, prozori s demirima...

Konačni odgovor na pitanje o mjestu postojanja konzulata skriven je u arhivima Dubrovačke Republike, Osmanskog carstva, Napoleonove Francuske, Austrijske carevine... Dosadašnja istraživanja arhivske građe nisu imala za temu i cilj ispitivanje mjesta konzulskih rezidencija, pa i ovaj rad može poslužiti kao poticaj arhivskim djelatnicima i istoričarima da napornim radom, ili pak pukom slučajnošću, ukažu na mjesto postojanja kuće umrlog paše s dva tuga⁷...

⁷ Aluzija na Dnevnik konzula Pierra Davida, u kojem je zapisao: „Bio mi je već dodijeljen i stalni stan. Bila je to velika kuća jednog paše sa dva tuga, koji je nedavno bio umro, i u kojoj je tada stanovao jedan dubrovački izaslanik“ (Šamić 1962: 88).

Izvor

Andrić 1982: Andrić, Ivo. *Travnička hronika*. Travnik – Sarajevo.

Literatura

Filipović 1971: Filipović, S. Milenko. *Šomet de Fose i njegovo delo o Bosni*. Sarajevo.

Hauptman 1962: Hauptman, Ferdo. *Austrijski konzulat u Travniku (struktura i poslovanje)*. Sarajevo.

Jelavić 1906: Jelavić, Vjekoslav. *Iz prepiske francuskog generalnog konzulata u Travniku u godinama 1807.–1814*. Sarajevo.

Petrović 1931: Petrović, Jozo. *S arheologom kroz Travnik*. Zagreb.

Stojičić 2011: Stojičić, Milenko. *Andrić, ex privata*. Banja Luka – Beograd.

Šamić 1962: Šamić, Midhat. *Istorijski izvori Travničke hronike i njihova umjetnička transpozicija*. Sarajevo.

Šoja 2006: Šoja, Slobodan (ur). *Francuski konzulat u Bosni 1806–2006 i Travnička hronika Ive Andrića*. Sarajevo.

Enes Škrgo (Travnik)

Consulats in Travnik

In the novel TRAVNIK'S CHRONICLE Ivo Andrić does not follow the strict historical facts in description of French and Austrian general consulat locations in Travnik. This essay aims to present real locations of consul's residents, since it is unknown even today.

Enes Škrgo (Travnik)

Die Konsulate in Travnik

Im Roman VESIRE UND KONSULN hält sich Ivo Andrić nicht strikt an historische und örtliche Ereignisse bzw. Gegebenheiten, was im Besonderen auf die Beschreibung des französischen und österreichischen Konsulates in Travnik zutrifft. In diesem Beitrag wird der Versuch unternommen, die tatsächliche Lage der konsularischen Residenzen aufzuzeigen, zumal diese heute gänzlich unbekannt ist.

Enes Škrgo

Memorijalni muzej Rodna kuća Ive Andrića (Zavičajni muzej Travnik)

Zenjak bb

72 270 Travnik

Bosna i Hercegovina

Tel.: +387 30 518 140

tremalnayk@yahoo.com

zavicajni.muzej@bih.net.ba

muzej.travnik@bih.net.ba

Boris Škvorc (Split – Sydney)

Posrednici „istina“: uloga prevoditelja, prevođenja i „doušnika“¹ u konstrukciji kronike

Roman Ive Andrića TRAVNIČKA HRONIKA sav je sačinjen u „jezicima nerazumijevanja“. Posredovanje između ispisanih, konstruiranih „mogućih svjetova“ događa se u prijevodima: s jezika na jezik, iz jedne kulture ne-odnošenja u drugu (i obrnuto). Tako se otvara još jedna mogućnost posredovanja svjetova u obliku kodiranja i dekodiranja autorske mimikrije, odnosno ironičnog proklizavanja iz mimetičkog „obnavljanja povijesnog kruga“ u moguće dijagetički into-

¹ Problem „doušnika teksta“ otvara Spivak (1999) a o tome smo već pisali (Škvorc 2013: 596). Ona u svojim analizama kolonijalnog diskursa upisuje razinu pripovijedanja koju u engleskom originalu naziva „native informant“. Na doslovnoj razini čitanja to je „doušnik iz lokalne perspektive“. Ta razina pripovjedne kompetencije izravno je prisutna u romanu NA DRINI ČUPRIJA (Škvorc 2013: 598 i dalje) i pojavljuje se kao „doušništvo“ teksta, odnosno instanca autentičnosti koja je re-konstruirala neku prošlu perspektivu iz fingirane pozicije vremena i prostora ispriповijedanog-prenesenog. Težište je ovdje pri tom na vremenu. U tekstu koji se ispisuje iz pozicije razlike (u jeziku i kulturi) autorska intencija često se priziva na „doušnike“, informante „istine mogućeg svijeta“ koji „dolaze“ iz prošlosti. To su instance konstruirane unutar „mogućih svjetova“ logike tekstova (Iser) a koje autoru služe kao mjesta sigurnosti, ovjerljivosti, odnosno instance kompetencije za ovjeru proizvodnje vjerodostojnosti (usuprot istini teksta koja je i sama razina „supstance sadržaja“, a ne formalnih slojeva iskazivanja). Sama vjerodostojnost, međutim, kako navodi Iser, upisuje se u „formu sadržaja“ (Chatman 1978). U romanu TRAVNIČKA HRONIKA riječ je o prostorno izvlaštenoj komponenti i o lociranju „doušnika“ u prostor „između“ istoka i zapada, orijenta i okcidenta. Sjetimo se samo kad lik Kolonje u razgovoru s Defoseom na jednom mjestu kaže upravo ono što je navedeno u jednom od tri citata u uvodu: *Niko ne zna šta znači roditi se i živeti na ivici između dva sveta, poznavati i razumevati jedan i drugi, a ne moći učiniti ništa da se oni objasne među sobom i zbliže, voleti i mrzeti i jedan i drugi, kolebati se i povoditi celoga veka, biti kod dva zavičaja bez ijednog, biti svuda kod kuće i ostati uvek stranac; ukratko: živeti razapet, ali kao žrtva i mučitelj u isto vreme* (328). Na tom mjestu događaju se dva procesa: jedan je uvjetovan unutarnjom logikom teksta, a drugi je „ovlašćivanje“ izvlaštene perspektive koja upisuje vjerodostojnost izvlaštenog, nečeg što nije sigurno i pouzdano kao re-konstrukcija „povijesne istine“, već samo unutar logike ispriповijedanog (forme sadržaja i načina na koji je on upisan u ‘mogući svijet’ konstrukcije povijesnog).

nirane svjetove potkopavanja povijesnog, legendarnog i dogovorenog, uz otvaranje prostora polifonog preispitivanja svakog oblika jednoznačnosti (i stereotipiziranja istine fikcije). Uz posredovanje „mogućih svjetova“ kao izvlaštenih prostora „oponašanja udaljenih centara“ na razini učitavanja „konzulske bure u čaši vode“², ovdje se ukazuje na drugu razinu mimikrije, onu koja se prikrija iza stabilne trase jednojezične prakse iskazivanja. Sve što je u ovom romanu izrečeno na drugim jezicima i upisano u jezik komunikacije romana, istovremeno se može čitati i kao podrivanje monokulturalnog pogleda, onog koji se prikazuje kao površinski iskazani ispričani svijet. Njegovo raslojavanje otvara nove mogućnosti čitanja ironijskih slojeva u romanu, ali i u zreлом autorovom opusu u cjelini.

Ta pozicija višekulturalne razlike koja se upisuje u tekst ovog romana otvara ga novim tumačenjima iz prostora čitanja gdje se prepoznaje mimikrija „iskrivljenog ogledala“ (Brajović 2011) kao naopakog odjeka „dalekih/fiksijskih mogućih svjetova“ (Iser 1998, Doležel 1998). Roman se otvara u prostor posredovanja ne-razumijevanja kao „ostatka“. Njega se iz same trase razumijevanja teško učitava u značenjske potencijale ostvarene u obliku efekta romana u izvlaštenom prostoru potencijalne sadašnjosti, one što ju se može čitati u svakom pojedinačnom interpretacijskom pokušaju aproprijacije teksta. S jedne strane, govorimo o kulturalno uvjetovanom koje se može učitavati u tekst romana iz suvremene pozicije teritorijalnih ili konfliktnih studija (neki će reći postkolonijalnih; ili čak post-ovisničkih)³. U tako intoniranom čitanju riječ je o poziciji što ju, na primjer, Andrić kroz lik Kolonje vidi kao *prostor na ivici između dva sveta* i kao posljedicu dvaju različitih pozicija „ovisništva“/ovisnosti. To je zamišljeni prostor izvlaštenosti kojeg se može čitati na neodređenim jezičnim konglomeratima (usložnjavanjima iskaza u jezike), odnosno izvan zadane monolingvalne prakse korištenja jednog jezika, bilo na razini iskazivanja ili na

² Problemom „simboličnosti činjenica“ što ih izvedba vodi prema „ironičnom uslojavanju“, posebno u romanu TRAVNIČKA HRONIKA, bavio se pomno Tihomir Brajović u uvodnom dijelu knjige FIKCIJA I MOĆ (Beograd 2011). Tim „podrugljivim kazivanjem“ (o *dva zakruljena petla, puštena od nevidljivih ruku u ovu usku i senovitu arenu*; 112; prema: Brajović 2011: 9–11) autorski pripovjedač iz fingirane kronike (mimikrije) uvodi nas u svijet podrivačke ironije. Iza ovog „otvaranja“ mimikrijske prikriivenosti slijedi i drugo: ovo opisano ovdje, a koje se odnosi prema podrivanju jezične stabilnosti zatvorenog svijeta „monolingvističke“ jednoobraznosti na šie zbilje.

³ Danas u europskim kontinentalnim studijima sve češće nailazimo na sintagmu *post-ovisnosti* (eng. *post-dependency studies*) koja pogotovo u bivšim socijalističkim državama zamjenjuje, odnosno nadopunjava, termin postkolonijalni studiji. U Poljskoj su, na primjer, na nekim sveučilištima već pokrenuti i centri za takve interdisciplinarnе studije.

razini stvaranja privida višejezičnosti teksta. Evo jednog primjera iz romana: *Starac se duboko klanjao i izgovarao zvučne pozdrave i komplimente na onom svom jeziku koji je mogao biti i iskvaren italijanski i nedoučen francuski* (327). S druge pak strane to je prostor drugosti kao potencije upisivanja definitivnog ne-odnošenja između jezika s kojih i na koje se prevodi. To bi u ovakvom korištenju teksta bio prostor imaginarne Bosne (stvarne zemljopisne lokacije kao mogućeg svijeta), zemlje vidljive iz pozicije Andrićeve konstrukcije lika (i misli) konzula Davila (Davillea)⁴. Govorimo ovdje o konstruktivnom prostora Bosne ne kao neknjiževne pojedinačnosti nego kao pojedinačno književnog artefakta, tako da inače realna zemljopisna lokacija postaje dijelom prerađene, fiksijske stvarnosti, u smislu kako taj problem gleda naratologija (Peleš 1999: 134–136). Takva se mimikrijska pozicija autorska vidi kad ovaj kaže, odnosno kad (se) konstruira Davilovu(a) misao kako i njegov prevoditelj ima [...] *u glasu i u pogledu nešto od onog nestrpljivog ćutanja koje ga je tako zbunjivalo i vredalo dok je razgovarao sa vezirom i njegovim saradnicima* (243)⁵.

Posrednici (mogućih) istina u ovom romanu su i sami prevoditelji i funkcioniraju u tekstu jednako vjerodostojno na razini neknjiževne (pseudo-povijesne) pojedinačnosti kao i na razini književne pojedinačnosti. Oni bi, funkcionalno, trebali posredovati između jezika i kultura upisanih u svijet djela, ali isto tako i u svijet povijesne upisanosti, odnosno u ovom slučaju između „svjetova“ Orijenta i Okcidenta, provincije (kolonije?) i centra te tako biti instanca koja posreduje sigurni prostor unutar kojeg se ostvaruje istina teksta, odnosno veza između pojedinačnog koje pripada razini teksta (fabule/discourse kod Chatmana; formi sadržaja) i pojedinačnog koje se odnosi prema razini svijeta (sižea/story, supstanci sadržaja)⁶. Istovremeno, oni se iskazuju (ostvaruju iskazom) kao likovi koji su sami po sebi potpuno nepouzdana s obzirom na dvostruko pozicioniranje „između“. Najprije, tu je izvlaštenost iz povijesnog prostora u obliku ne-pripadanja čvrsto zadanoj paradigmi, a onda i pozicioniranje između instanci čvrsto definiranog književnog prostora u obliku upisanosti u pojedinačnost književnosti i upisanosti u pri/povijest – pojedinačnost svijeta). Upisani u prostor „iskrivljenog ogledala“ na kojem se odigrava pars pro toto stvarnih događaja u obliku imitacija šire zamišljenih upisivanja u povijest kao sinegdohu „pokretačice svjetova“, ti likovi također su mimikrijski ispisani iz

⁴ Imena likova iz romana TRAVNIČKA HRONIKA bilježim onako kako ih piše Andrić.

⁵ Citati prema izdanju TRAVNIČKE HRONIKE, *Sabrana dela Ive Andrića*, knjiga druga, Sarajevo – Beograd: Svjetlost – Prosveta, 1981.

⁶ Kao što upozorava Peleš (1999: 13, 15) kod ruskih formalista ova je binarna opozicija obrnuto upisana pa je sižea raspored događaja u tekstu, a fabula zamišljeni raspored događaja u „stvarnosti“, odnosno proizvedenom mogućem svijetu fikcionalizirane stvarnosti prema kojem se referira iz (mogućeg) svijeta književnosti.

dominantnog i povijesno relevantnog šireg „pokreta masa“ (koji se odvija negdje drugdje) i „relevantnosti u procesu stvarnog oblikovanja povijesti“ (o čemu odlučuju prostorno i vremenski udaljeni centri moći i nadzora) a njihovo upisivanje u lokalnu identifikaciju i samo je oblik „doušništva“ podređenog autorskoj instanci. To je pozicija informatora svjesnih upisanosti/upisivanja u izvlašteni prostor koji „osluškuje centar“ (kolonijalne/imperijalne moći) i koji se zapisuje u povijest isključivo na margini. To se čini u obliku dvostruke „imitacije“: onog što se događa u udaljenom centru i onog što se događa u izvlaštenom vremenu. Oni su, dakle, istovremeno „informatori“, doušnici koji svojim delegiranim iskazima posreduju autorsku pouzdanost (odnosno nepouzdanost) kao potencijalni izvor informacija „s terena“ povijesne jednodimenzionalnosti. No oni također predstavljaju mjesto orijentacije, svijesti o izvlaštenosti i udaljenosti ovog presjecišta jezika i kultura od centara moći (bilo na istoku ili na zapadu) i vremenske relevantnosti (fizički naglašene udaljenosti od vremena čitanja). Time ti likovi kao funkcije (agensi teksta) postaju autorima (odnosno pokretačima) vlastite izvlaštenosti te ono što je posredovano njihovim „prenošenjem iz jezika u jezik“ (i „vremena u vrijeme“) čitamo kao krajnje nepouzdana, kako u prostoru iskazivačke interakcije s implicitnim čitateljem (u autorskom dogovoru), tako i u iskazanom (rekonstruiranom) prostoru obnavljanja mogućeg svijeta fikcije (čitalačkom ugovoru). U tom kompliciranom odnosu između pouzdane autorske instance i njegovih mimikrijski upisanih „doušnika“, odnosno njegovih pripovjedača i konstruiranih „informatora“ (kazivača) iz prostora i vremena pripovijedanja, otvara se potencijal za razmišljanje o prostoru sukoba (ne-razumijevanja) ne samo kao vremenski izvlaštenom i konfliktno zadanom „mogućem svijetu“ (konstruktu) već i kao o model-svijetu koji progovara o izvlaštenosti vremenske perspektive kao o jednoj tekstualnoj potenciji upisivanja kao takvog. Riječ je o proizvodnji (ne)razumljivog prostora nadzora nad dvije sadašnjosti (i dva oblika ovisnosti) koji se hini postići konstrukcijom umjetnog svijeta priče. Ovdje prije svega govorimo o uslojavanju potencijalnih čitateljskih prihvaćanja ideje vremenske identifikacije, odnosno pozicije određenog konkretnog upisivanja nekog specifičnog sada.

Najjednostavnije rečeno, ona se može razlučiti na onu iz koje se priča i onu kojoj se ovaj „mogući svijet“ upućuje kao relevantnoj za uspostavu i dogovor oko postojanja autorsko-čitalačkog konsenzusa. Iz nekoliko scena koje se čitaju u središnjem dijelu ovog rada pokušavam na temelju do sada izrečenog „model svijet“ ovog romana predočiti kao štivo podatno za apropijacije (usvajanja) i naturalizacije (prilagodbe) iz perspektive iščitavanja autora kao suptilnog ironičara. Njegove manipulacije na razini konstrukcije ispričanih svjetova pružaju široke mogućnosti čitanja post-kolonijalnog (post-ovisničkog, i mimikrijski upisanog) prezentiranja ponovljivosti kao potencijala kojim tekst romana prodiere iz povijesnog i reprezentacijskog (oponašanog) u etičko, političko i prezentacijsko (modelirano). Ali isto tako upozoravam da pozicija suptilnog ironičara

nije istovremeno i pozicija kontrole nad ironijskim potencijalima teksta. O tome će biti više riječi u završnom dijelu ovog rada

1. Uvod: citatima o poziciji „ruba“

Prema do sada rečenom ispada da je rubna pozicija u ovom romanu, ali i u Andrićevom zrelijem opusu općenito, zapravo potpuno svjesna autorska taktika. Ona se ne naglašava i ne upisuje na trasu iskazivanja, već je jedna od konstanti uspostavljenih autorskih ugovora iskaz(iv)anih na putanji ironičnog razumijevanja. Tome je tako kako s obzirom na iščitane suptilne redukcije tako i na uočavanje jezičnih izvlaštenosti iz pravocrnog kontinuiteta trase koju uvjetuje sloj priče (legende, prepričavanja narodnih priča i raznih tipova upisivanja polifonično intoniranih glasova). Tu poziciju ruba, a koji generira cijeli svijet stvoren ovim romanom, pokušat ću ovdje „re-konstruirati“ (obnoviti, potaknuti, ili makar nagovijestiti) kroz nekoliko citata koje ćemo kasnije čitati iz ovdje zadanog interpretacijskog polazišta. Navodim ovdje te tri „motivacijske“ ali, što je još važnije, za naš problem vrlo karakteristične i indikativne narativne sekvence. One služe kao indikatori prepoznavanja procesa na koje sam ukazao gore i nagovještaji sugeriranja odgovarajućih otvaranja romanesknog materijala prema putanji razumijevanja, to jest ironičnog koje nadmašuje autorsku intenciju i proizvodi se na razini tekstualnog. Evo primjera:

Niko ne zna šta znači roditi se i živeti na ivici između dva sveta, poznavati i razumovati jedan i drugi, a ne moći učiniti ništa da se oni objasne među sobom i zbliže, voleti i mrzeti i jedan i drugi, kolebati se i povoditi celoga veka, biti kod dva zavičaja bez ijednog, biti svuda kod kuće i ostati uvek stranac; ukratko: živeti razapet, ali kao žrtva i mučitelj u isto vreme (328).

To je sudbina levantinskog čoveka, jer on je poussiere humaine, ljudska prašina, što mučno promiče između Istoka i Zapada ne pripadajući ni jednom a bijena od oba. To su ljudi koji znaju mnogo jezika, ali nijedan nije njihov, koji poznaju dve vere, ali ni u jednoj nisu tvrdi. To su žrtve fatalne ljudske podvojenosti na hrišćane i nehrišćane; večiti tumači i posrednici, a koji u sebi nose toliko nejasnosti i nedorečenosti; dobri znalci Istoka i Zapada i njihovih običaja i verovanja, ali podjednako prezreni i sumnjivi jednoj i drugoj strani. [...] To je treći svet u koji se sleglo sve prokletstvo usled podeljenosti zemlje na dva sveta (329–330)⁷.

Davna je sa mukom prevodio, preskačući stavove, ispuštajući reči (255).

Ovi primjeri ukazuju na dvije razine problema: najprije izravno se ukazuje na mjesto ruba, a onda i na putanje razumijevanja koje će upravo na ovim mje-

⁷ Zanimljivo je da je na ovom mjestu frazem *treći svet* upravo ovako naglašen, kurzivom, što nije običaj gotovo nigdje u Andrićevom pismu. Ovakva impostacija nastavlja se i dalje: *zašto da moja misao, dobra i prava, vredi manje od iste takve misli koja se rađa u Rimu i Parizu?* (331).

stima tekst učiniti i prisutnim u vremenu pripovijedanja, ali i podatnim za izuzimanje iz tog vremena i upisivanje u prirodu prostora i jezičke razlike koji taj prostor opisuju, svaki iz svoje perspektive.

2. Roman i njegovi jezici razlike

Nadovezujući na gore najavljene tematski postavljene slojeve analize, u trenutku pisanja bilješki uz roman TRAVNIČKA HRONIKA, čini mi se naročito zanimljivim primijetiti način na koji se fabularni sloj relativno lako može povezati uz pitanje (sloj) forme djela. U tom se smislu pojedinačno književno (iz svijeta supstance forme) i pojedinačno neknjiževno (iz svijeta supstance sadržaja) često kroz povijest interpretacijskih praksi isprepleću, tako da se označeno nerijetko miješa s ulančavanjima proizvedenim na razini označiteljskog sloja tekstualnih očitovanja. Tako dolazi do kompleksnog odnosa gdje se na razini čitanja isprepleću iščitavanja jezika na kojima se iskazuje dinamika zbivanja i odnosa što se proizvode kroz upisivanje jezičnih razlika među drugima i drugačijima iskazanim na tim drugim jezicima. To se događa prije svega zbog toga jer su ti drugi jezici naglašeni kao prisutna pojava i fizička razlika isključivo na razini fabule romana, ali ne i na razini forme sadržaja, odnosno kroz fizičku prisutnost francuskog, njemačkog, turskog ili talijanskog u tekstu romana.

S obzirom na fabulu romana, vjerodostojnost takvog interpretacijskog položaja jezika romana je neupitna i činjenicu da se kroz roman upisuju jezici koji se prevode slobodnim neupravnim govorima sve do razine ne-vjerodostojnosti, s obzirom na njihovu funkcionalnost kod pojedinih agensa radnje, moguće je potkrijepiti većim brojem scena i primjera. To možemo učiniti kroz postupke koji idu od načelnog prepričavanja sadržaja do pomnog čitanja pojedinih narativnih paragrafa i izvedbi koje imaju implikacije na razini čitanja odnosa između trase i putanje razumijevanja. Takvo se „potkrepljivanje“, znači, može odviti izvanjski i takoreći naprečac, čak i nasilno. Učinit ćemo to i ovdje, odmah na početku, postavljanjem naoko vrlo jednostavnog i lakog pitanja koje glasi: na kojem se to jeziku (ili bolje: na kojim jezicima) priča radnja ovog romana? Naravno, odgovor je (ponovo naoko i na površinskom sloju analize) vrlo jednostavan. Premda opet, s druge strane, valja reći kako i tu postoji određen niz diskurzivno nametnutih komplikacija uvjetovanih različitim interesnim hegemonijama i nadziranim rasporedom moći (u struci i naciji/nacijama koji se u tim jezicima pričaju/oblikuju te u politici i poetici struke i nadzora njezine nacionalne pripadnosti). Naime, u lokalnim uvjetima imenovanja i prešućivanjima (pa čak i podrazumijevanjima) imenovanja ni taj naoko vrlo jednostavan element strukture (i sadržaja iskazanog) zapravo nije niti dogovoren niti lako dogovorljiv konsenzusom koji bi se mogao postići između proučavatelja iz različito pozicioniranih (etnički, ideološki, strukovno) „škola čitanja“, odnosno „prevladavajućih metodoloških paradigmi upisivanja“ unutar kruga moći i nadzora

određenih i strogo zadanih „nacionalnih filologija“. A kad bismo (sve) to (ipak nekako) apstrahirali i počeli o problemu spekulirati „čisto teorijski“ i što je više moguće „izvlašteno iz povijesno zadanog čitanja“, mogli bismo, čisto strukturalno, reći sljedeće: riječ je (uglavnom) o umjetnom/umjetničkom obliku književnog srpskog jezika; ili, ako inzistiramo na detalju i strukturalnom/formalnom označavanju upisanom u ne-sociološki motiviranu lingvistiku, moglo bi se reći kako je riječ o jednom, dva ili čak tri narječja štokavskog uzusa (jezika?). Naravno, o njihovom broju govorimo ovisno o tome koliko se površnim/površinskim čitanjem (a većina ih je ipak takvih!) uočava prisutnost nekih dijaloških sekvenci lokaliziranih u govor(e)ni jezik konstruiranih zajednica koje izlaze izvan interesne zone zadavajućeg uzusa. Njih je u tekstu više: na jednom mjestu možemo reći da je ta jezična „interesna zona“ upisana u obliku učitavanja pravoslavno-srpske jezične i kulturalne uokvirenosti, na drugom katoličke i fratarske a na trećem, u Prologu i Epilogu – bošnjačke, begovske; one koja se u „kružni tok fabuliranog“ upisuje na mitologemski intoniranom i tako fabulom zadanom prostoru tišine (*svete tišine*, piše Andrić), onom *kod Lutve na kahvi*.

No tu treba biti oprezan jer se ovdje tek otvaraju središnji problemi vezani uz na početku najavljeno „proklizavanje“ romana iz prostora „h(k)roničarske“ mimikrije u prostor umnažanja jezičnih praksi i tip mimikrije teksta unutar kojeg, to jest u odnosu na koji, dolazi do uspostavljanja, pa i „oslikavanja“ okvira mogućeg svijeta ironijske razlike. Ovaj je upisan iza površine trase razumijevanja, u svijet multipliciranih mogućnosti nagoviještenih na ravni de/kodiranja putanja jezičnih razlika. Naime, štokavski je medij ovdje samo upisana konvencija, površina iza koje se taktički (ali i semantički i strukturalno; dakle ne samo politički svjesno nego i poetički programirano) uslojava i isprepleće odnos više jezika kojima se u tekstu komunicira (ili ne komunicira), odnosno na koje se prevođenjem i upisivanjem u ne-prisutni uzus narativne konvencije (srpski) upućuje kao na naglašenu putanju (iskaza i pozicioniranja svjetova) iza trase iskazanog⁸.

Zašto bi trebalo biti oprezan? Pa zato jer ovdje jezici dolaze upravo iz prostora mogućih svjetova u kojima se potencijalno realiziraju kao nagoviještena drugost, razlika u odnosu na monolingvalni opis kronike kao mimikrije multilingvalnog ne-prisutnog autorskog glasa kroz koji se ne prelama jezik nego jezici. Dajući drugim jezicima i drugim kulturama ne-prisutnu i praktički neprimjenjivu važnost, obje „hronike“ (travnička i višegradska) na razini autorske intencije igraju igru ponovljivosti, ali upisujući se kao „obrnuto ogledalo“ *unutar uske i senovite arene*. Prisjetimo se samo onog što naglašava Brajović

⁸ O trasi i putanji razumijevanja govori Dragan Stojanović u svojoj knjizi *IRONIJA I ZNAČENJE* (1984). Ironiju se tamo praktički definira kao putanju razumijevanja koja se čita 'iza' trase.

kad kaže da se političnost kao „kolektivna praksa“ u kojoj „delatni subjekti“ projiciraju svoju „spregu zajedničkih interesa“ ovdje ne ostvaruje kao vrijednost, već kao difuzna razlika i „sugestivno područje ironije“ (Brajović 2011: 10). Potkopavajući moguće konsolidiranje multikulturalnog prepletanja odvojeno od pozicije obrnutog ogledala i refleksije drugosti (kolonijalnih ishodišta), ovdje se iskaz ostvaruje kao ironiziranje pozicije doušništva iz raznih „izvora“ koje autorska svijest/intencija nudi (fingira) kao pouzdane. A to su pozicije izvlaštenosti lokalne zajednice i njezina pre-priča(va)nja lokalnog identifikacijskog instrumentarija (legendi, stereotipiziranih priča i zauzetih pozicija političkog i poetski predmnijevanog polazišta).

Polazim od teze da u ovom romanu gotovo nijedan od narativnih paragrafa nije upisan u fabulu na jeziku na kojem je u fiktivnom ispričivanom prostoru iskazanog mogućeg svijeta doista iskazano/izrečeno ono što se upisuje kao „sadržaj“ djela (supstanca sadržaja), odnosno da trasa razumijevanja teksta uglavnom pokriva „prijevod“ onog što je izračeno iza površine, na nekom drugom jeziku. Naravno, tome je tako u mnogim fiktivnim tvorbama nastalim u posljednjih sedamdesetak godina, u romanima, filmovima, dramama i drugdje. U tom smislu ovaj roman po tome nije niti poseban ni originalan. Ono što međutim otvara ovaj interpretacijski problem kao vrlo važan jest njegovo naglašavanje i relevantnost na razini linije fabuliranja te postojanje mjesta na kojima se naglašeno ukazuje na nevjerodostojnost postup(a)ka prevođenja. S jedne strane se „u prijevodu“ kaže više nego što se moglo reći s obzirom na ne/znanje drugog jezika (v. scenu između Davila i Salomona Atijasa u kasnijoj analizi ovdje; 524, ili na primjer scenu između Dafosea /des Fossésa/ i fra Julijana Pašalića koji se sporazumijevaju na „lošem talijanskom“ istovremeno vodeći vrlo sofisticiranu konverzaciju za koju taj „loš talijanski“ svakako nije dostatan; 103–104 kao uvod u njihovo ne-znanje jezika sporazumijevanja, i puno detaljnije, u praksi, kasnije i to: 367–369), a s druge se strane u prijevodima gubi više nego što bi trebalo s obzirom na važnost situacija (v. treći primjer naveden gore; 255, ili Davnin pokušaj prevođenja mitropolitovih riječi: [...] *i poče da govori nešto ljubazno, sve od samih slatkih prideva koje je Davna prevodio sa mukom, brzo, netačno i na preskok*; 423). No o tome više kasnije uz detaljniju analizu ovih primjera.

Problem prešutnog dogovora oko konvencije „prevodivosti“ ispričanog s jezika na jezik i iz kulture u kulturu u većini dosadašnjih čitanja ovog romana zanemaruje ne-prisutnu čitalačku svijest (i prisutnu intenciju pisca) o tome da kroz roman većim dijelom komuniciraju ljudi koji se međusobno (doslovno) ne razumiju te da njihovi monolozi i dijaloške replike gotovo uvijek ili bivaju prevođenje, ili su izrečene „škrto“ i *na lošem i tvrdom jeziku*, onom na kojem, s obzirom na znanje agenata teksta, nije moguće izreći sve nijanse koje autorska svijest pripisuje iskazu likova, konstruirajući ih kao iskazano iza trase ne-

razumijevanja u prostor konstruiranog dogovora i lingvističkog (ali ne i kulturološki isprepletenog) susrećišta.

Uz tu razinu ne-razumijevanja i „gubitka u prijevodu“, odnosno prikrivanja njegove konstrukcijske moći, u romanu su prominentne i scene rasprava na *istom* jeziku koje također (p)ostaju predmetom ne-razumijevanja i to na dvije razine. Jedna je razina vezana uz činjenicu da su ti dijalozi upisani na drugom jeziku u odnosu na jezik na kojem su ispričani. Riječ je o jeziku na kojem, dakle, na razini fabuliranja čak niti nema naznaka da su se događaji prevodili kako bi u romanu „završili“ na jeziku lokalne književne razlike. To su razgovori u domaćinstvu konzula (francuskog ili austrijskog), ili razgovori između turskih dostojanstvenika što su nam preneseni u drugom jeziku a posljedica im je fabulirani sporazum. Druga se razina sastoji u tome da se na konstruiranim jeziku prividnog razumijevanja (jeziku koji nam je fabularno prenesen kao drugi jezik) također razmjenjuju monološki iskazi koji nailaze na ne-razumijevanje drugog sudionika istog jezika. To nerazumijevanje je prije svega kulturološko, bilo da se radi o ne-razumijevanju stranaca iz povlaštene sredine znanja o svijetu što se lokalno zrcali u „obrnutom ogledalu“ ili da je riječ o prostoru nadzora iz perspektive moći imperija (kolonijalne sile).

Govorimo dakle o slučajevima kad se razgovori i jezične igre moći odigravaju u okvirima prostora istog nadzornog modela mehanizama ostvarivanja moći, na primjer unutar vezirova konaka ili u nekoj drugoj monolingvalnoj hijerarhiji koja je druga u odnosu na jezik fabule romana. Dobar primjer ovakvog ustrojavanja mimikrije ne-razumijevanja unutar organskog tijela fizičke drugosti predstavljaju rasprave Davila i Defosea čije razmjene mišljenja čitamo na srpskom, iako se fingiraju (fabuliraju) kao fiktivno posredovanje mogućih dijaloga vođenih na francuskom. Njih znači u ostvarenju mogućeg svijeta rekonstrukcije Bosne i fizičke (fiktivne) prisutnosti tih stranaca u romanu smještenom na početak devetnaestog stoljeća predmnijevamo kao „zapadne“ i „francuske“, unatoč tome što su nam u romanu ti razgovori posredovani na srpskom.

Ah – odmahuje Davil – i ovaj Travnik i na sto milja od njega, sve vam je to blatna pustinja nastanjena bednicima od dve vrste; mučiteljima i mučenima, a mi smo nesretnici koji moraju da žive među njima. [...]

Naprotiv – kaže mladić – ja mislim da je malo krajeva na svetu koji su manje pusti i jednolični. Treba samo zakopati pedalj u dubinu pa da se nađe na grobove i ostatke prošlih vremena. [...]

Eh – brani se konzul kao od nevidljive muhe od mladićevog načina izražavanja na koji ne može da se navikne (147).

Razgovor je zapeo. U tišini koja je zavladala jedan trenutak začu se iz mraka, koji je sve više osvajao napolju, otegnuti glas nerazumljive pesme, kao lelek sa dna nekih voda (150).

Nesporazum ovakvog „izgubljenog u prijevodu“ funkcijski je jasnije naglašen upravo tim ne-razumijevanjem dvojice konzula koji pripadaju naraštajima

što se, prema Davilovim replikama, „međusobno ne razumiju“ premda pričaju istim jezikom. Ali ipak: taj svijet (i jezik) ipak su naglašeno drugi u odnosu na jezik (i svijet) konvencije romana. Slično se, premda u međusobnom odnosu dvaju drugih jezika, događa i u re-konstruiranim razgovorima Davila i trojice vezira, s tim da se ovdje radi o dvostrukoj putanji uspostavljenoj kao ironijski niz destabilizacija ostvarenih iza trase razumijevanja. Naime, razlika se na razini uočavanja ironijski intonirane konstrukcije u ovim dijaloškim replikama ostvaruje kao dvostruki nesporazum – jezični i kulturološki. U većini čitanja naglašavan je taj kulturološki ne-sporazum a onaj jezični se zanemaruje.

Kroz novija čitanja romana nadaje se gotovo konsenzusom prihvaćena hipoteza da se na lokalnu kulturu (Bosnu i Bosance) u ovom romanu gleda iz najmanje četiri izvanjska uvjetovana (kolonijalna i/ili imperijalna)⁹ motrišta. Ona se u praksi upisivanja svijeta djela ostvaruju kao mimikrija kronike, odnosno na razini zapisivanja prostora i jednokratnog, neponovljivog vremena iz perspektive pseudo-povijesnog teksta. Riječ je o „pogledu“ iz otomanske, francuske, talijanske i austrougarske perspektive. Takav je način upisivanja teksta u svojoj osnovi „postkolonijalno“ intoniran, premda je vrlo rijetko doista metodološki upisivan i na razini interpretacije čitan unutar na taj način zadanih okvira suvremene teorije ovog usmjerenja. Bilo kako bilo, ovakvo je polazište djelomično zamaglilo potencijale perspektive čitanja koja uviđa razine prevođenja u tekstu, čime se automatski sugerira pretpostavka prema kojoj gotovo ništa što je u romanu izrečeno nije re-konstrukcija mogućeg (jednokratnog i povijesnog) svijeta upisanog iz mimikrije tih različitih „kolonijalnih perspektiva“ i njihovih autentičnih iskaza, odnosno pripovjednih re-konstrukcija onakvih kakve su one doista i bile. Pri tom zapravo mislim kakve su kao fikcijska konstrukcija mogle biti: konzervativne i/ili „revolucionarne“ francuske, venecijanske: imperijalne i reformacijske, austrougarske: potencijalno okupacijske i/ili kolonijalističke i otomanske: kolonijalno-upravne i samoproklamirano „prosvjetiteljsko-upravljačke“¹⁰.

⁹ U članku *POST-COLONIAL CRITICAL THEORIES* (objavljenom u zborniku *POSTCOLONIAL DISCOURSE*), navodeći W. Mommsena, Stephen Slemon (2001: 101) tvrdi kako imperijalizam originalno nije značio dominaciju nad kolonijalnim ili zavisnim teritorijima. Kolonijalno pozicioniranje, nasuprot tome, označavalo je ne samo potvrdu „suvereniteta nad određenim teritorijem“ nego i „usađivanje civilizacijskih vrijednosti“, bilo po dominirajućem engleskom ili nekom drugom modelu (otomanskom, francuskom, venecijanskom).

¹⁰ Prosvjetiteljski karakter projekta otomanske kolonizacije nameće se kao danost iz samih konstrukta Andrićevih tekstova. Odnos prema Bosni i Bosancima odnos je prema divljem, barbarskom drugom koji nije na istom stadiju civilizacijskog razvoja i prema kojem se iskoračuje kao gotovo-drugom a u svakom slučaju kao prostoru ne-pri-

Činjenica da su svi iskazi iz drugih jezika posredovani i re-konstruirani iz tog drugog jezika u uzus koji roman čini konvencionalnim i prohodnim (jednojezičnim, modeliranim u oblik mogućeg svijeta pri/povijesnog, pa onda time i umjetnim) omogućava učitavanje upravo tog konkretnog „još jednog“ ironijskog sloja destabilizacije jedinstva teksta. Pod tim mislim na destabilizaciju jedinstva monolingvalnog koje, na površini tekstualne intencije, nije svjesno slojeva „izgubljenih u prijevodima“ (i to ne samo s jezika na jezik!). Tako se uz sadržajne slojeve destabilizacije i promjene motrišta, odnosno „gledanja na nas iz perspektive drugog“ pojavljuje i gore najavljeni problem tumačenja iz perspektive odsustva autentičnog iskaza i posredovanja kolonizatora kroz jezik (u međuvremenu konsolidirane i profilirane i danas bivše) subalterne perspektive. Ali: ni taj jezik konvencije/konstrukcije romana u kojoj je Andrić upisivao svoj mogući svijet povijesne igre (i o tome je upravo tako pisano; usp. Brajović 2011: 17) nije autentični jezik kolonije, nego umjetni uzus književnog jezika druge bivše kolonije (ili možda: okupirane zemlje?!), susjedne Srbije (u koju bošnjačka, muslimanska i nasilno okupljena, vojska ide svake godine u pohode kako bi se spriječio/ugušio¹¹ ustanak „domorodaca“/autentičnog stanovništva; da ostanem dosljedan post-kolonijalnoj terminologiji, ma koliko ona u ovom kontekst bila u najmanju ruku dvojbena)¹². Tako su fingirani autentični glas

padanja. To je vidljivo još od Sulejman-begovih monologa u pripovijetki ZA LOGOROVANJA (1923), a u TRAVNIČKOJ HRONICI svoje nezadovoljstvo „divljim“ lokalnim pukom izražava ju Husref Mehmed paša i kasnije Ibrahim paša, obojica naglašavajući razliku između civiliziranog Stambola i lokalne vernakularne sredine u kojoj se domaći „Turci“ bilježe znakovima navodnika.

¹¹ Upravo ova riječ *ugušio* sugerira ograničavajuće mogućnosti upisivanja prevođenja iz jezika u jezik kao „vrijednosti po sebi“ i ukazuje na potrebu inzistiranja koje Spivak (2003) označava kao „princip ekvivalencije“, odnosno prevođenja ne samo iz jezika u jezik nego „iz kulture u kulturu“. Doslovni prijevod metaforički intoniranog *gušenja ustanka* iz perspektive „civiliziranog“ okcidenta bio bi neprihvatljiv i potvrđivao bi Voltairevu hipotezu o „istoku Europe“ kao „barbarskom ne-civiliziranom europskom drugom“. Usp. Woolf 1994.

¹² Razliku između imperijalne provincije (*the margine*) i kolonije (*dependency of authentic otherness*) pokušava razlučiti Spivak koja na jednom mjestu u okviru proučavanja „povijesti problema“ vezanog uz narativ kolonijalne označenosti te diferencijacije između originalnog glasa autentične razlike i sloja „civilizacijskog premrežavanja jezikom moći“ kaže: „projekt imperijalizma je nasilno nametanje episteme“ koja za druge „ima/treba (nešto određeno) značiti“, odnosno treba „imati/za-dobiti značenje“ po sebi (usp. Spivak 1999: 113, 116, 121). Kolonijalni subjekt, istovremeno, povijesno je gotovo-drugi (u obliku nagovora oblikovanja tako-reći-sebstva). Primjer izbrisavanja (u izvjesnom obliku zapisanog: precrtavanja) sebstva (kao neupitne razlike koja se u procesu gubi u konsolidaciji zapisanosti, op. B. Š.) ukazuje eksplicitno na ono što je uvijek u ovakvim slučajevima upisivano implicitno: da značenje/znanje presijeca, odnosno

(lokalnog posrednika) dobili samo subalterni u tekstu, postajući tako izravnim „doušnicima“ lokalne perspektive, odnosno re/konstrukcije prostora povijesne priče/legende.

Taj je aspekt ironijskog podrivanja „jedinstva iskazanog“ u dosadašnjim čitanjima ovog romana više-manje bio potiskivan u drugi plan. Ovako upisani sloj „putanje razumijevanja“, posredovanja iz jezika u jezik kako unutar samog romana, tako i na razini odnosa središnje inteligencije pripovijedanja (autorske intencije) prema ispričanim svijetima drugih jezika (njemačkog, francuskog, otomanskog turskog, pa i „lošeg talijanskog“, a na kraju krajeva i „lokalnog jezika“/lokalnih vernakularnih elemenata), mislim da omogućuje novi uvid u autorske intencije upisane u tekst. Tome je tako prije svega na razini odnošenja autentičnog glasa „s terena“ i pouzdane autorske svijesti koja ga posreduje, pri tom hineći superiornost i čvrstoću „poretka“, što se na razini trase fabularne prezentacije nameće kao mimikrija kronike, dakle alegorijski i iščitljivo, uz posjedovanje odgovarajućeg ključa. Istovremeno, upisivanje „izvrnutog ogledala“ i „pluralizacije jezičnih potencijala“ dopunjava alegoričnost podrivanjem tako zamišljene paralelne trase elementima koji su koliko destabilizirajući toliko i dekonstrukcijski, barem kad je u pitanju do sada uobičajeno tumačenje povijesnog kao materijala što ga se može „prevoditi“ iz polja mogućih svjetova (fikcije) u svijet ovjerljivog (povijesti kao znanosti).

Ali ni taj postupak naoko nasumične destabilizacije trasa značenja (doslovnih i alegorijskih) nije bez pravila. Ovdje je naime, s jedne strane, riječ o prostoru ovjerljivosti povijesnog kao ne-tipičnog. S druge pak strane govorimo o izmicanju prevedenog iz zadanih okvira korpusa, odnosno dosega i obuhvaćanja samozadanim granicama monolingvalnog. Ako se čita dovoljno pažljivo može se naime vidjeti kako su na razini jezične upisanosti ti signali ironijske destabilizacije predmnijevanog zamišljaja (jedinstva) ispričanog, kao jedine moguće rekonstrukcije ostvarenog svijeta, u romanu posredovani na tri načina: kao stilizirani prijevodi (odnosno njihove konstrukcije prezentirane iz autorske perspektive, čak i kad su posloženi u obliku dijaloških replika), zatim kao prepričano prevedeno (u obliku slobodnih neupravnih govora s učestalim gnomskim iskazima – neki kažu „autorskim/autorovim komentarima“) i, konačno, kao predmnijevani nesporazum (prije između drugih i drugačijih kulturalnih negoli različitih jezičnih praksi).

usijeca (sebstvo) u moć. U tom kontekstu postavlja se ključno pitanje: tko je originalni stanovnik (neizbrisani, odnosno neprecrtani drugi)? Kod Spivak pitanje je jednostavno: who is the native? (Spivak 1999: 215–216), odnosno: tko je originalni govornik? Iz toga slijedi i pitanje njegova/njezina glasa/poveznice koji/a se nadaje kao ‘veza’ s prostorom razlike (doušništvo kao pozicija – informant position).

U ovoj analizi polazim od pretpostavke da sve tri razine, prevođenje, tumačenje i 'doušništvo' rekonstruiranih i konstruiranih, ali i imaginarnih agensa teksta, nisu kodirane na trasi, već na putanji razumijevanja. Također tvrdim da im je funkcija destabilizacijska te da ukazuju na slojeve kroz koje se u Andrićevoj prozi razvija kasniji postupak ostvarivanja nijansirane, kako Brajović kaže (Brajović 2011: 224) „subverzivne ironije“ („po svojoj prirodi političke“), one koja će dominirati i smjenjivati se sa „suptilnom ironijom“ kroz iskaze i kodirane pripovjedne taktike u romanima NA DRINI ČUPRIJA (1945) a posebno naglašeno u PROKLETOJ AVLIJI (1954). Pri tom su upravo položaji pripovjedača u odnosu na ostale instance teksta od velike važnosti, ne samo za sintaksu fabule (sloj forme sadržaja), već i za prepoznavanje elemenata odnosa između autorskih intencija i pripovjedačkih taktika kojima je svrha upravo ukazivanje na ona mjesta koja su najbliža autorskoj instanci/intenciji. Tu je od velike važnosti za roman TRAVNIČKA HRONIKA upravo pitanje prijevoda i prevođenja, odnosno uočavanje dekonstrukcijskih mjesta koji se odnose na dekodiranje modaliteta prijenosa drugih jezika u jezik pripovijedanja.

3. „Gubljenje u prijevodu“: jezici putanje/putanja razumijevanja

To znači da u romanu ne samo da sve nije onako kakvim izgleda zbog toga što se upisuje kroz filtriranje pozicioniranja uvjetovano lakmusom druge kulture i drugačijeg sustava vrijednosti iz koje se gleda i kritizira, ali također omalovažava i rekonstruira drugi (sjetimo se samo Davilovog zapisa o pjevanju Bosanaca ili Ibrahim pašine lamentacije o Bosni, Bosancima i njihovoj neukosti i prijetvornosti), već se upravo iz te pozicije drugosti ispituje svaki oblik stabilnog posredovanja kroničarske istine. Postoji dakle i ta druga razina posredovanja na kojoj se među-slojevi prešućenog još bolje mogu vidjeti/dekodirati kroz konstrukcije ispisane i ispisivane u drugim jezicima a upisane na razini fabule u jeziku zajedničke konvencije (sadržaja) romana.

Ono što je posebno zanimljivo jest činjenica da su svi ti iskazi (narativne sekvence, a često i ključni dijelovi ironičnog podrivanja tekstualnog jedinstva) prevedeni na površinski upisani jezik romana u obliku već spominjanog određenog slobodnog neupravnog govora, odnosno autorskim intervencijama u drugom jeziku (a onda i intervencijama u drugu kulturu, civilizaciju, hegemoniju). Istovremeno, to je na razini sintakse fabule fingirano kao da dolaze iz pozicija tih drugih kultura i hegemonija. U samoj praksi iskazivanja, s druge pak strane, svi ti fingirano-prevedeni iskazi nisu zapravo prevedeni jer su originalno pisani upravo na dogovorenom jeziku romana. Oni se međutim na razini „pristanka na fikciju“ predmnijevaju kao prijevodi, ne toliko kao „označeno u tekstu“, već kao povezni element ironične destabilizacije i svijesti o neprekidnoj prisutnosti ne samo drugih kultura, nego i drugih označiteljskih praksi kao neprisutnih mogućih stanja prije teksta. To su ona već naglašena kolonijalna stanja koja Spivak naziva „precrtanima“ na razini pisma i posredovanima na razi-

ni doušnika teksta (kao neizrečeni materijal stvarne razlike). Taj se proces zbiva na razini upisivanja legendi i pred-tekstualnih potencijala povijesne (fingirane) predaje u pisanu formu, ali i na razini upisivanja druge kulture u prvu kulturu kroz zapis na jeziku monokulture. Istovremeno, u upisivanju tih elemenata drugosti u autorski iskaz, Andrićevi pripovjedni posrednici upisuju se u trasu koja je s putanjom razumijevanja u stalnoj napetosti, što tekstu romana uz alegorijsku višeznačnost (preneseno značenje) daje privid/potencijal učitanja ironijske mnogoznačnosti (raslojavanja čvrstih mjesta: legende, mita, stereotipa). Kako ovakav tip uslojavanja dominira u odnosu fabule i (povijesno utemeljenog) sižea, tako se jezična razlika drugih ne-prisutnih jezika na prvi pogled niti ne primjećuje kao važan čimbenik destabilizacije. Tome je tako i u mnogim drugim kanonskim tekstovima kad dijaloge vode likovi upisani u različite jezike. I tamo se načelo vjerodostojnosti krši na račun uvjerljivosti iskazanog (fabule). Ali ovdje je upravo pitanje prevođenja nametnuto kao središnje mjesto „upisivanja razlike“ (pogledati citat 2 u prvom poglavlju). Pogledajmo što se na planu ukazivanja na suptilno ironično podvajanje time postiže.

Na razini tehnike pripovijedanja, dvije su ravni kodiranja jezičnih razlika koje se ispisuju u romanu. Prva je ona ostvorena unutar teksta u odnosu fokalizatora pojedinih sekvenci pripovijedanja i posredovanja svijeta kroz lakmus fiksijske situacije prevođenja kao ostvarivanja mogućeg razumijevanja između drugih i drugačijih. Nju iščitavamo kroz likove „prevoditelja“; Davne, Nikole Rote ili Kolonje, agensa teksta što ih se upisuje kao posrednike istina raspršenih kroz druge jezike unutar monolingvalnog teksta. To se čini definiranjem tih posrednika kao „doušnika“/prevoditelja (s) drugih jezika romana i fokusa kroz koje se posreduju drugi svjetovi i njihova sintaksa (moći, nadzora, posredovanja kulture). Oni su *većiti tumači i posrednici, a koji u sebi nose toliko nejasnosti i nedorečenosti* (329). Kroz njih i Kolonjinu bujicu riječi progovara

[...] *jedno malo, izdvojeno čovečanstvo koje grca pod dvostrukim Istočnim grehom.*
 [...] *To su ljudi sa granice, duhovne i fizike, sa crne i krvave linije koja je usled nekog teškog i apsurdnog nesporazuma protegnuta između ljudi, između kojih ne treba i ne sme da bude granice* (330).

Druga je razina ona koja se ostvaruje (ili ne-ostvaruje) u odnosu tekstova sadržaja kojeg se ne-prevodi ili „gubi u prijevodu“. Riječ je dakle o ne-prijenosu samog označenog koje se ostvaruje na putanji razumijevanja. Ta ne-ostvarenost kroz roman je ispričana iz perspektive Davila, Defosea, fon Miterera, trojice velikih vezira (Mehmed paše, Ibrahim paše i Ali paše) ili pak kroz Davne, Kolonje i Rote u trenutku kad ne nastupaju kao posrednici istina, nego kao agensi ponovljivosti teksta. U ovom drugom slučaju se, dakle, ne-prevedive „istine teksta“ upisane kao ne-izrečeno (čak i neizrecivo, kao u slučaju imaginarnog monologa Salmona Atijasa) u romanu uglavnom pričaju/prenose bez posredovanja unutarnjeg „doušnika“, već izravno iz perspektive konstruktora kronike, odnosno iz fokalizacijskog položaja najbližem autoritetu autorske

instance. Tako iskazane sekvence upisane su u roman kao (oslobođene) mogućnosti autorske konstrukcije, neovisne o instancama posredovanja (doušništva). Njihovim upisivanjem u kaos-jezika-romana autor zadobiva vjerodostojnost ali često pri tom gubi na uvjerljivosti. Na razini tehnike iskazivanja to se zbiva tako što autorska intencija iskorištava mogućnost otvaranja prostora za intervencije u iskazano, od prijevoda i interveniranja u prostor lokalno upisanog iz pozicije druge kulture, do prisvajanja prava na uokvirivanje istine iskazanog svijeta u obliku umetnutih gnomskih iskaza (tih takozvanih autorskih komentara, očitovanja autorske intencije, parenteza i tome slično). Upravo njima autorska instanca koja se izravno pojavljuje u „kronici“ potkrepljuje svoje interpretacije različitih hegemonijskih praksi i njihova prepletanja, ali također nenametljivo ostvaruje svoju prisutnost u priči, sugerirajući tako i sama očigledno ironijsko potkopavanje procesa rekonstrukcije pri/povijesti. Hineći da je konstruirano rekonstruirano, autorska svijest na mjesto koje objedinjuje prepletanje različitih jezičnih praksi upisuje sadržajno neutralne sekvence u obliku povezivanja takozvanih općih mjesta, takvih koja stipuliraju politiku univerzalizacije različitosti i stvaraju privid (narativnu mogućnost) premošćivanja razlika kao (tekstualnu) vrijednost po sebi. To se u romanu postiže nametanjem autorske intencije koja se samo-zadaje u obliku (svjesno ironijski potkopa/va/nog) prostora susretišta između različitih pojedinačnih kulturalnih praksi. Ova razina „poopćavanja“ u nedefiniranom jeziku iskazivanja ostaje pozicijski nedorečena, čak i kad se koristi kao iskaz svjestan konstrukcijskog postupka i poništavanja fingirane rekonstrukcije pri/povijesnog svijeta. Upravo u tako intoniranim narativnim paragrafima, čini mi se, otvara se mogućnost prodiranja u putanju razumijevanja, ali i u pronalaženje/dekodiranje onih mjesta u tekstu gdje autorska intencija (politička i poetska – ironijski subverzivna i suptilna) otvara mogućnosti čitanja ispod i iza površine povijesnog, vremenski zadanog i prostorno uokvirenog. Tako roman izlazi iz zatvorenosti i stiješnjenosti u prostor i vrijeme iskazivanja i zadobiva poetsku snagu univerzalnog teksta (književnog djela kao univerzalne poruke).

Tome u prilog govori i činjenica da na konstrukciju romana kao suptilne ironijske igre između iskazanog i sugeriranog ne upućuju samo razine prevođenja i odnos putanje i trase iskaznih jezičnih i fabularnih grozdova romana već i izravne konstrukcije koje konstruira autorska perspektiva a koje su zapravo slijepi rukavci tijeka fabule. Jedna od takvih razina su i imaginarni dijalozi koji su fingirani čak i u odnosu na fiksijske dijaloge ljudi koji govore različitim jezicima pa im je i samo razumijevanje u najosnovnijim situacijama otežano. I premda bi tome na razini vjerodostojnosti teksta trebalo biti tako, to se u romanu u svrhu uvjerljivosti radnje često ne čini/konstruira jasnim i preglednim. Tako ironična odsutnost drugog značenja latentno „vreba“ fabulu koja pokušava pomiriti nepomirljivo: nerazumijevanje pretvoriti u razumijevanje a kaos

povijesno-izvedbenih mogućnosti urediti kao kroniku, odnosno određenu vrstu teksta zamislivog kao kozmos (uređenog i preglednog).

4. „Prevođenja“ kao upisivanja neizrecivog u drugi jezik

Prije nego što stavimo težište na neke od scena koje ukazuju na to ironijsko proklizavanje označenog, kao i na svijest o označiteljskoj praksi kao polju prepletanja dvije naznačene razine ironijski upisanih igara, želim ovdje otvoriti temu ironije u drugom kontekstu od onog uobičajenog za Andrićevo pismo i proučavanje/interpretiranje njegovih tekstova/povijesno-književne uloge. To je ukazivanja ne samo na ne-izrečeno (neprevedeno i neprevedivo) nego i na neizrecivo upisano u drugom jeziku. Tu mislim na neprevedivo iz/s drugog jezika kao na upisivanje prostornog i vremenski zadanog u obliku ne-prisutnosti ili fingirane prisutnosti kao strateškog i poetičkog postupka multiplikacije značenjskih potencijala teksta. Pri tom valja voditi računa o dvije razine potkopavanja „trase razumijevanja“ koje se fingira na ovaj način. Podsjećam da je o njima već bilo riječi u priči o odnosu prevođenog i prešućenog u prijevodu. To su subverzivna ironija, koja se iskazuje kao podiranje važnosti „imitacije“ svijeta izvan teksta kao mjerila svih stvari te ukazuje na nemogućnost prevođenja s jezika na jezik, te također suptilna ironija kod Andrića, a što je taktika koja izravnije ukazuje na ne-mogućnost prevođenja s/iz kulture na kulturu, više negoli s jezika na jezik. Prije ukazivanja na konkretnu sekvencu iz teksta smatram potrebnim problematizirati kontekst u kojem se svijet drugog jezika može upisivati na sporazumnom jeziku jedinstva ispričanog.

To nas neminovno vodi do teorijskih problema vezanih uz utvrđivanje kronike koja se upisuje u prostor između, kako ovakve kulturološke taktike opisuje Homi Bhabha (1994). Pri tom se misli na dvostruku poziciju ruba: onog koji se samozadaje principom margine (izvrnutog ogledala), o čemu je već bilo riječi, i onog koji se nameće jezikom razlike i prihvaćanjem „precertavanja“ pozicije autentičnosti kao polazišta za utvrđivanje pravila i prava na vlastitu priču. Umjesto autentičnosti inzistira se na zbijenosti u zajedništvo (primjer fratarske zajednice iz Doca i priče o rušenju putova), umjesto na razlici od nekoga inzistira se na stereotipu zajedništva u razlici (scena s prorokom i gatarom Markom i sudbinom „do šest naraštaja“ pravoslavni), a umjesto na upisivanju razlike kao vrijednosti na invenciji zajedništva kao ideala (re-konstrukcija zajednica i njihovih narativa:

Domaći Turci bili su [...] zabrinuti i zlovoljni [...]. Hrišćani, kako katolici tako pravoslavni, radovali su se naprotiv takvim vestima [...] i prenosili ih kradom i šapatom. [...] Naravno da je svaki od njih promatrao stvari svojim očima i sa svoje, često protivne, tačke gledišta [...]. I sami malobrojni ali živahni Jevreji, sefardi, nisu mogli da kod ovakvih vesti zadrže svoju potpunu ćutljivost [...] (21–22).

Individualni identitet na razini trase razumijevanja gotovo je potpuno poništen kao upisanost u vješto jezično i atmosferski oslikan prostor izme-

đu. Ta precrtanost individualne razlike bit će obnovljena tek u idućem romanu, odnosno u drugoj h(k)ronici. Ovdje je prostor autentičnosti, razlike i upisivanja te razlike u svijet djela prepušten drugima i njihovim jezicima. Čini se da je na razini autorskog nagovora najprije prostor fikcije (kolonijalne razlike) trebalo vidjeti izvana, da bi se kasnije, u romanima NA DRINI ČUPRIJA i PROKLETA AVLJA, mogao početi upisivati iznutra, iz pozicije autentičnog, i konstruiranog, lokalnog informatora, povijesno determiniranog i istovremeno dislociranog (vremenski i fokalizacijski). Ako se dalje spekulira na ovom tragu, moglo bi se reći i to da je možda problem nedovršenosti zadnjeg romana, OMERPAŠA LATAS, upravo u tome što je u međuvremenu izgubljen intencijski doticaj s lokalnom identifikacijom (individualne razlike), a prostora za poticajno obnavljanje žanra fingirane kronike i taktike ironijske međuigre između putanje i trase razumijevanja više nije bilo. Možda upravo zato poglavlje o slikaru Vjekoslavu Karasu iz tog romana na prvi pogled, na razini upisane poetike, više (s)liči na Krležinu estetiziranu prozu međuratnog perioda, nego na poglavlja iz prva tri povijesna romana utemeljena na „informacijama“ iz lokalno upisane perspektive.

No vratimo se ovdje pitanju ispisivanja jezika razlike. Upisivanje drugog svijeta kroz dominirajući jezik vlasnika/reprezentacije istine jedna je od najeksploatiranih tema postkolonijalne teorije ali i post-kolonijalnog pisma općenito. Pretpostavka da se upisivanje svijeta konstruirana na drugom jeziku može zapis(iv)ati kroz jezik kolonizatora ishodište je prostora na kojem se otvaraju mogućnosti interpretacije kolonijalne proze, ili je bolje reći tekstualnog kojeg se danas čita kao kolonijalna proza, od Conrada i Fostera do kaubojskih romana (filmova) i „pobjedničkog“ američkog holivudskog filma koji se bavi stereotipiziranjem njemačkih ili ruskih vojnika i njihovim prikazivanjem u Drugom svjetskom ratu, odnosno vremenu Hladnog rata. Gotovo odreda u tim romanima i filmovima Indijci, indijanci i/ili njemački/ruski časnici govore iskrivljenim engleskim koji simbolizira drugi jezik, gubitnički i kolonizirani/antagonistički položeni (uglavnom ne-precrtani, ali poraženi i podvrgnuti svakako – odnosno onaj koji se može poraziti, u ruskom ili maloazijskom slučaju/slučajevima). Taj je jezik jasno razumljiv dominirajućoj hegemoniji vlasnika medija/nadzora nad odnosima moći. Tako pozicioniranoj javnosti je, u krajnjoj liniji, upravo i namijenjena predstava ovjeravanja dominirajuće kulture kao nadmoćne nad podređenima, pobijedenima i pobjedivima (gotovo uvijek u obliku spektakla). Ti razvlašteni drugi uglavnom su karikirani a svrha kolonijalnog pisma je potvrda vlastite hegemonijske dominacije i podvrgavanje drugih okvirima te dominirajuće i dominantne paradigme. Uklapanje drugih u okvir vlastita sustava nadzora obično se čita kao „uspostavljanje stabilnosti“ unutar simplifikacije slike svijeta iz pozicije onog koji pripada paradigmi nadziranja. Shodno tome, to nije neophodno i poraz, nepovratni pad i poništavanje autentičnosti svakog nadziranog. U tom smislu i kolonizirani progovara autentičnim jezikom, ali još češće

onim koji je istovremeno i jezik nadzora. Takav je slučaj s indijancima, aboriđzinima, ali i književnostima bivših engleskih kolonija (pakistanskom, indijskom). U tom smislu Spivak i kaže da je „teret engleskog“ istovremeno i oruđe onog tko ga koristi kao oružje u borbi protiv kolonizatora (2001: 54). Slično kaže i Salman Rushdie kad u svojoj knjizi eseja *IMAGINARY HOMELANDS* (1992) govori o moći engleskog u rukama onih kojima je taj jezik istovremeno teret (kolonizacije) i oružje (emancipacije).

U Andrićevom romanu događa se obrnuta situacija: kolonija se re-konstruira jezikom bivšeg koloniziranog, a jezik posredovanja jest jezik ondašnjeg gubitnika (u vremenu romana karikiranog iz perspektive „vlasnika nadzora“ nad svijetom, odnosno otomanske vlasti) koji se do vremena pripovijedanja i „proizvodnje kronike“ u vlastitoj sredini premetnuo u kulturalno dominirajuću snagu: onu koja postaje vlasnikom jezika (pa onda i mogućeg svijeta) konstrukcije. Srpski književni jezik dominira tekstom koji upisuje bošnjačku koloniju i njezine jezike, premećući se u fokalizatora ostalih ne-prisutnih jezičnih praksi, uključujući tu i jedini element prisutnosti lokalnog drugog. Taj element lokalne razlike se ostvaruje u dijalogima kao lokalni vernakularni dijalekt iskaza malih tema i zavičajne emancipacije (iskazi fratarara koje treba prevoditi, lamentacije „lokalnih Turaka“ o drugima u zatvorenoj sredini dobrovoljne izolacije. Strana kojoj je pripadao spektakl prikazivanja usoljenih ljudskih ekstremiteta (nosova i ušiju navodnih „ustanika“) u trenutku izvedbe romanesknog jest ona sila koja posjeduje moć precrtavanja drugog. Ali, istovremeno, jezik kojim se ona upisuje u fingiranu kroniku jest jezik tog izvlaštenog (precrtanog) drugog. Upravo u tom odnosu nadziranja svijeta jezikom može se dekodirati (još jedan) ironijski sloj upisivanja ne-prevedenog (a pogotovo ne-prevedivog) u romanu. To je najvidljivije iz perspektive tih unutarnjih tekstualnih prevodilačkih praksi i njihovih taktika.

Tako se na štokavskim narječjima ispisuju i konstruira svijet francuskih i austrijskih konzula, otomanske administracije i polusvijet „doušnika“/posrednika između Istoka i Zapada, odnosno levantinaca što ih središnja pripovjedna svijest zapisuje kroz likove Davne i Rote. To se nešto manje čini kroz lik i iskaz Kolonje, premda u tom jednom narativnom paragrafu koji se iskazuje iz te informatorske perspektive svijest o razlici i gorčina upisivanja identiteta izvan jezika i mizanscene vlastite kulturalne paradigme imaju, umjetnički i intelektualno, najjači odjek i to ne samo unutar romana. Pri tom se svi „strani jezici“ (i njihova prevedenja) upisuju na srpskom (standardu), a lokalna razlika bilježi se u odgovarajućem vernakularnom obliku. Taj vernakularni oblik kao svoj ogledajući drugi jezik u romanu ima isključivo srpski standard koji stoji umjesto svih stranih jezika u romanu (francuskog, turskog, njemačkog).

I sam tekst kronike, izvan prijevoda s drugih jezika, pripovijeda/iskazuje se na srpskom a radnja se upisuje u bosansku kasabu, čiji je jezik u praksi lokalne komunikacije nešto drugačiji. Ta razlika se, znači, u tekstu ovjerava u

prologu i epilogu, rijetkim mjestima gdje lokalni „doušnici“ autentične (konstruirane) povijesti pričaju upravo na lokalnom štokavskom dijalektu koji je različit od dominirajućeg jezika prevođenja upisanog u tijelo teksta kao središnji agens/čimbenik nadzora konstruiranog svijeta. Nekoliko je puta naglašeno i to da su, prema Spivak, doušnici teksta (native informants) likovi/kazivači konstruirani sa ulogom da bi svjedočili posredovanje priče i legende. Važno je u tom kontekstu reći kako Spivak pri tom ne misli samo na lokalizaciju povijesnog već također i na posredovanje koje prelazi granice jednojezične kulture, ali i granice uhvaćenosti/zarobljenosti u trenutak iskazivanja. Tako osim prevođenja iz jezika u jezik, kulture u kulturu i jednog tipa spektakla u drugi, govorimo i o „prevođenju“ paradigmatičkih hegemonijskih odnosa iz vremena u vrijeme. U tom smislu će i sama ideja konstrukcije svijeta putem razvlašćivanja drugih jezika bit puno jasnija ako prvo analiziramo ironične slojeve ugrađene u proces prevođenja iz kulture u kulturu i vremena u vrijeme (s posebnim osvrtom na odnos vremena pripovijedanja i ispričovijedanog vremena). Za to su vrlo važne neke scene o kojima će biti riječi ovdje i u zaključku. Najprije, tu je sažeti narativni paragraf u kojem se odvija imaginarni razgovor između Salomona Atijasa i konzula Davila. Slijedi grozd scena, razasutih kroz roman i ponovljivih, a koji se odnosi na prijevode koje Davna iz/vodi za Davila u njegovim posjetima vezirima. To su scene koje su realnije/ovjerljivije od prve ovdje spomenute, ali se njihova vjerodostojnost gubi u napetosti između njihove kompleksnosti i ne-poznavanja jezika kojim se ta kompleksnost izvodi. U tu skupinu spadaju i scene dijaloga između Defosea i fratra Julijana Pašalića. U treću skupinu spadaju scene raz/govora na drugom jeziku, koji se upisuje u jeziku konvencije romana a svijest o drugosti je prisutna na razini fabule. Tako činjenicu da dva lika razgovaraju na francuskom saznajemo iz fabule koja se upisuje na srpskom.

Krenimo od problemske situacije ostvarivanja fikcije u fikciji. Tu imamo vrlo intrigantnu scenu vezanu uz lik *proroka i gatara* Marka (500) koji predviđa budućnost iz pozicije zasićene autorovim znanjem o napetosti između ispričovijedanog vremena i vremena pripovijedanja (500–503). Još je u tom smislu izravnija druga scena vezana uz buduća stradanja Židova, koja se također priča iz naknadnog znanja o događajima nakon romana. U tom smislu navodim upravo za nas ovdje vrlo važnu narativnu sekvencu u kojoj Salomon Atijas, stric drugog prevoditelja francuskog konzulata, Rafa Atijasa, dolazi kod Davila i nudi mu posudbu novca s obzirom da zna da mu je prijeko potrebna kako bi se vratio u Francusku. Nakon scene susreta i nemogućnosti Atijasa da artikulira ono što želi reći (o Židovima, njihovom stradanju i činjenici da ih je francuski konzulat u tih nekoliko godina svoga postojanja primijetio kao ljude i tako se prema njima ponašao), instanca pripovjedača preuzima u svoje ruke da (is)kaže ono što bi Salomon Atijas rekao [...] *kad bi umeo, kad bi mogao uopšte da govori*. To „što bi on rekao“ iskazuje se u obliku dugog monologa od tri stranice koje

ukratko izražavaju ono što *bismo mi* (lokalni Židovi) *hteli da se zna tamo* (523). To tamo je pri tom u romanu upisano kurzivom, baš kao i navodnici u imaginarnom monologu. (521–524). Rijetka su mjesta na kojima Andrić koristi kurziv. Na jednom mjestu u romanu to je sintagma *treći svet*, a na drugom ova riječ *tamo* pri čemu se njome misli na zapad, odnosno ideju i koncept okcidenta.

Taj monolog otvara dva važna pitanja. Iz pokušaja odgovora na njih smatram da se može „otvoriti“ mogućnost dekonstruiranja jedinstva teksta i njegova naoko mimetičkog privida rekonstrukcije pri/povijesti. Iz te pozicije također mislim da se interpretacijska svijest može staviti u poziciju prepoznavanja/dekodiranja kako ironijske destabilizacije „jedinstva teksta“ iz autorske perspektive, tako i sloja autorskih intencija koje se kao putanja razumijevanja sugeriraju (nameću) iza trase kroničarski upisane površine tekstualnog. U tom procesu iščitavanja dubinskih slojeva teksta prvo se otvara pitanje perspektive: tko govori ovaj tekst i kome je on upućen? Je li taj imaginarni monolog upućen iz autorske perspektive? Naratološki postavljeno, pitanje glasi ovako: koliko je ova hetero-dijageza ipak do određene mjere homo-dijagetski upisana na razini sudjelovanja u priči? I, ako tome jest tako, obraća li se pripovjedač prema liku Davila (i nama kao gledateljima te scene) ili je izravno autorski upućen čitatelju i to tako da mu je lik Davila samo instrument toga obraćanja? Osim toga ti su odnosi relevantni kako u prividu obnove pripovijedanog vremena (imaginarne 1814.), tako i u vremenu ispisivanja teksta, odnosno vremenu pripovijedanja (1941–1942.). No ono što se često smeće s uma jest činjenica njihova značaja za one kasnije čitatelje koji će u tekstu tražiti „doušnike autentičnog iskaza“ što fingiraju rekonstrukciju ispričanog svijeta iz „originalne“ perspektive iskazivanja. To je u ovom slučaju stari Atijas kao protagonist povijesti iz konstrukta ispričanih vremena, ali i sama autorska instanca kao posrednik, svojevrsni advokat potlačenih (subalternih) iz vremena pripovijedanja. Riječ je o složenim problemima, tim više što je i jedan i drugi konstrukt zapravo vezan uz imaginarno, dogovoreno vrijeme koje se može obnavljati samo kroz novu priču, još jednu fabulu (ovoga puta u žanru književne pri/povijesti). Drugo je pitanje još složenije i ono problem vremenske i prostorne perspektive iskazivanja (pripovijedanja) sažima na pitanje jezika uopće, odnosno na sintaksu fabule kao ishodišno mjesto ne-razumijevanja. Zaustavljamo se u prostoru/vremenu navedene epizode. Na kojem jeziku je upućen taj imaginarni, fiktivan i u fikciji, iskaz čovjeka *koji natuca sve jezike* a ispravno, kao i narod – etnička skupina kojoj pripada, *ne govori* (kako treba) *niti jedan*? Evo dva citata iz teksta romana koji slijede jedan za drugim, oba iz iste narativne sekvence:

To bi, otprilike bilo ono što bi Salomon Atijas kazao u ovom trenutku kad se francuski konzul sprema da zauvijek napusti Travnik [...]. To ili nešto slično bi rekao. Ali sve to nije uopšte bilo potpuno jasno ni određeno u njegovoj svesti, a još manje dozrelo do izraza, nego je ležalo u njemu, živo i teško, ali neizrečeno i neizrecivo (524).

Nakon obraćanja iz te perspektive koja može biti i Atijasova i Davilova i pripovjedačeva, a bome i naknadna konstrukcija u interpretaciji neke vrste ‘doušnika’ teksta koja je posredovana pripovjedaču (pa čak i autoru), slijedi jedan od onih tipično andrićevskih gnomskih iskaza, koji je bez najave i prijelaza iz pričano u komentirano upisan u isti narativni paragraf:

A ko u životu uspeva da izrazi svoja najbolja osećanja i najbolje želje? Niko; gotovo niko (524).

Odmah potom možemo čitati upisivanje takvog nasilnog „uopćenja“ iz pozicije ispričovijedanog vremena u pripovijedano vrijeme a koje nas vraća natrag u tijek naracije:

Pa kako da ih izrazi travnički trgovac kožama, španski Jevrejin, koji ne zna ni jedan jezik ovoga sveta kako treba, a kad bi ih sve znao ne bi mu ništa koristilo, jer mu ni u kolevci nisu dali da glasno plače, a kamoli u životu da slobodno i jasno govori. Ali to je uzrok i teško dokučivi smisao njegovog zamuckivanja i drhtanja pri rastanku sa francuskim konzulom (524).

U tom diskursu hegemonijskog pritiska bitno je pitanje ovo: donosi li čak i znanje jezika moć iskazivanja neizrečenog i neizrecivog? Ono što se osjeća može se iskazati isključivo određenim medijem manipulacije (Spivak bi, optimistički i naivno angažirano, rekla „ekvivalencije“). To bi se u njezinoj interpretaciji događalo posredovanjem i prevođenjem iz perspektive u perspektivu, iz jezika u jezik, iz kulture u kulturu. Pri tom se uvijek nešto gubi, a prešućeno ostaje kao jedini polog za drugačiju mogućnost ponovnog pristupa/tumačenja iz nove i možda manje zasićene ideološke perspektive. Istovremeno tišina, ona tišina kojoj prostor pripovijedanja prstenastom strukturom teži od otvaranja Prologom do zaokruživanja radnje kroz Epilog, jedini je mogući oblik nadvladavanja posredovanja i tumačenja što je donose (neki drugi, zamišljeni i fiktivni) jezici i drugačije (ironijske) perspektive.

5. Zaključak: kako dis/locirati d r u g o g u jeziku i tekstu?

Upravo u smislu uspješnog lociranja drugih jezika i perspektiva, odnosno nadilaženja (ili možda samo uznemiravanje) tišine u kojoj počinje i završava sve, možda mjesto na kojem se može dekodirati ta drugost treba tražiti upravo na rubnim položajima ne-prisutnosti tih jezika u izravnom obliku sintakse fabule. Ali tu se otvara drugo važno pitanje: ako se sve (što treba) može izreći na jednom jeziku koji fingira da je možda-bio-drugi, postoje li onda uopće ti drugi jezici, i je li potraga za njima u interpretaciji opravdana? Drugim riječima, samo se od sebe nameće pitanje je li onda uopće važno na kojem se jeziku posreduje konstrukcija svijeta i mogućnosti iskazivanja drugosti koje ionako uglavnom/većinom ostaju nerealizirane? Davilova administracija, ona koja se isto tako istovremeno konstruira i iz spisa re-konstruira u kronici, nije razmišljala o tome da će stvarnost sredine u koju će glavni lik biti umočen, upravo u Heideggerovu smislu riječi, trebati posredovanje (u jeziku i kulturalnoj razlici).

Zato se konzul praktički mora snaći sam i uzima prevoditelja drugoj strani, onaj usuprot kojoj je upisan kao drugi. Davna naime dolazi u Davilov ured iz vezirove službe. Posreduje li Davna u tom smislu Davilu samo drugi jezik ili i više od toga? I je li to posredovanje istovremeno upisivanje ekvivalencije ili se prijevodom ova samo fingira?

Scena prvog prolaska francuskog konzula kroz čaršiju na putu u konak vezira Mehmed paše u povijesti literature o Andrićevim romanima eksploatirana je gotovo koliko i ono famozno nabijanje na kolac seljaka 'buntovnika' Radi-slava u početnim poglavljima romana NA DRINI ĆUPRIJA. Ona glasi ovako:

Molim vašu Ekselenciju da jaše i da se ne obazire. To su bosanski divljački običaji i načini. Samo mirno dalje! (32).

Tako će Davna sugestivno kazati Davilu, u povorci koja ide prema konaku na upoznavanje i prvi sastanak s vezinom Husref Mehmed pašom zvanim Topal. Tu on ponavlja ono što je već rekao više puta. Čini to na francuskom dok mi to čitamo na srpskom, tako barem nalaže logika radnje i vjerodostojnosti iskazanog. A na tom istom odsutnom francuskom (vjerojatno) Davil, logikom događaja, mrzi Davnu, *ovog Levantinca* koji mu je *i gadan i strašan*, a koji je, istovremeno, jedini posrednik njegova svijeta (i mogućeg svijeta Andrićeva romana) u otomanski svijet (i obrnuto). Takva situacija i odnos, uostalom, ostaju prisutni na razini fabule do kraja romana (tijekom cijelog konzulovog boravka u Travniku). Ovo posredovanje koje umnogome nadilazi prevođenje, bivajući i više i manje od toga, jedini je način na koji Davil prevodi Bosnu na francuski (jezik i habitus). Davilova vizija Bosne, ispisana kroz pjevanje Bosanaca, gahnije od zavijanja vukova, istovremeno reprezentira pogled povlaštenog habitusa/glasa na divlji prostor Orijenta, ali je isto tako i autorova manipulacija, konstrukcija zapadnog viđenja provincije iz pozicije iz koje se ispisuje jezik i habitus upravo te nacionalne književnosti (i srpske, i bošnjačke). Istovremeno, taj Davilov iskaz posredovan je u jeziku romana kao prostora nadzora svijeta, a ne u jeziku habitusa koji ga vrijednosno i kulturološki određuje. Upravo zato on se još više nameće kao stereotip i jedan od (ne-prisutnih) jezika povlaštenosti u romanu. Vjerojatno je to jedan od razloga zašto je taj niz iskaza upisan jezikom koji je sintaktičko-leksički ravnopravan onom pripovjedačevom (i autorskim gnomskim iskazima). To ga također još više učvršćuje kao jedan od modalnih stereotipa u čvrsto uokvirenim zadanim gledištima koja se polifono sučeljavaju u romanu kao sheme određenih habitualnih modela. Tako je i s Dafoseovim pozicioniranjem, tako je i s različitim pozicioniranjem njemačkih konzula, a sve to sa zauzetom pozicijom koju (prema svima njima) imaju sva trojica vezira. Jedino prevoditelji imaju fluktuirajuću svijest koja se prilagođava situacijama i privremenim uspostavljenim savezništvima. Uostalom, jedino i oni dolaze u poziciju povremenog ovladavanja jezicima romana.

Posredujući najmanje tri kulturalna stereotipa (zapadni, orijentalni i levantski), autorska namjera istovremeno ne osjeća potrebnim kontinuirano

naglašavati svijest o prisutnosti drugog/drugih jezika u posredovanju ispriповijedana svijeta. I drugi razgovori između ljudi koji se ne razumiju, i koje se putem posrednika prevodi, teku glatko i monolingvalno, gotovo poput ovog gore navedenog fiktivnog i jedino u „fikciji unutar fikcije“ mogućeg dijaloga između Atijasa i Davila.

Tako, na primjer, niti jedan razgovor između (svakog od trojice) vezira i francuskog generalnog konzula nije mogao teći onako kako je ispriповijedan u romanu. Neposrednost iskaza u mogućem mimikrijski zaklonjenom svijetu opeotvano je (iz)gubljena u prijevodu, ali nama se to tijekom romana većim svojim dijelom ne sugerira upravo zbog jasno naglašene stilizacije ispriповijedanog. Davnu u postupku prevođenja s kulture u kulturu, hegemonije u hegemoniju, svijeta u svijet primjećujemo samo pokojom pripovjedačevom rečenicom o tome da je prevodio mehanički ili da je, neki put, skraćivao opća mjesta. Prvi i jedini put ga u narativnom tijeku teksta „spektakla diplomatskih nadmudrivanja“ kao sinegdohe za „odsutnu stvarnost udaljenih prijestolnica“ zamjećuje tek Ibrahim paša. Događa se to u trenutku kad se Davna uključuje kao agens radnje u jedan dosta mučni razgovor između dvojice suprotstavljenih predstavnika različitih svjetova i to na Davilovo inzistiranje. Zbiva se to vezano uz vezirovu obiteljsku tragediju i pitanje načina širenja epidemije, u kontekstu amortizacije vezirove obiteljske tragedije kroz razgovor dvojice nesretnih ljudi tisućama kilometara udaljenih od doma. Čak niti kad Davil pokušava čitati Mehmed paši odlomke Racineove tragedije o otomanskom sultanu kao primjer dobre (francuske) književnosti, osim nerazumijevanja kulturalnog koda, nemamo nikakvih izravnih indikacija o prevođenju i prevoditelju te o eventualnim poteškoćama s kojima se prevodilac susreo izvan kulturalnog koda ne-razumijevanja i posredovanja između dvojice ljudi, zastupnika dvaju hegemonija, dvaju moćnih carstava.

Pitanja prevođenja samo se djelomično problematiziraju i u situacijama „bez prevoditelja“. U prvom razgovoru između fra Julijana Pašalića i Defosea (na Kupresu) spominje se samo da su razgovarali *na lošem talijanskom* na kojem je, naravno, nemoguće izgovoriti sve što su oni jedan drugom kasnije izgovorili, posebno u drugom razgovoru na božićnom ručku kod austrijskog konzula. Govorilo se, jasno, o Bosni i Bosancima. Istovremeno valja reći kako je uglavnom i to u samom tekstu ispričano/prepričano na srpskom. Tako će Andrićev pripovjedač reći: *Obojica mladi, vedri i zdravi ljudi, oni su zalazili u razgovor pa i u prijateljsku prepirku sa zadovoljstvom, bez zadnjih misli i lične sujete* (295). Razgovor koji se vodio bio je dakle, vjerojatno, opet na talijanskom ali je njegova tema „bosanska“ a izvedbeni jezik srpski:

Svi živite pod jednim nebom i od iste zemlje, a svaka od te četiri grupe ima središte svoga duhovnog života daleko, u tuđem svetu, u Rimu, u Moskvi, u Carigradu, Meki, Jerusalimu ili sam bog zna gde, samo ne onde gde se rađa i umire. I svaka od njih smatra da su njeno dobro i njena korist uslovljeni štetom i nazatkom svake od tri

ostale vere, a da njihov napredak može biti samo na njenu štetu. I svaka od njih je od netrpeljivosti načinila najveću vrlinu i svaka očekuje spasenje odnekud spolja, i svaka iz protivnog pravca (297).

Nekoliko je ovdje važnih tema za raspravu koja se nastavlja na prijašnje citate, upisivanje spektakla u pri/povijesno te podvajanje fabule na ono što vidimo na trasi i ono što naslućujemo iza spektakla vidljivog (pseudo-dijaloškog). Najprije, na *lošem talijanskom* nije se lako ovako sofisticirano izražavati, tako da je ovdje „informator“ parafraziran, prije negoli bi se moglo pretpostaviti da je „vjerno“ na razini fabularne linije (trase razumijevanja) prenesen njegov dijaloški iskaz. To približava posjedovanje iskazanog iskustva i nadzora nad ispriповijedanim autorskoj intenciji i udaljava ga od „jedne od polifoničnih perspektiva umnažanja značenjskih praksi“ (Bahtin 1973), onako kako bi one trebale biti predstavljene u ovoj *senovitoj areni* (s. 112; usp. Brajović 2011) u kojoj je dijaloški spektakl, kao svojevrsna zamjena za autorski solilokvij, priređen. Iskazivanje odnosa „četiri grupe“ koje kao različite etničke, vjerske i narativne izvedbe *žive od tuđe nesreće* upisano je u perspektivu mladog konzula kod kojeg je fratar vidio [...] *da [...] nije gubio vreme u Travniku, nego je sakupio mnogo podataka o zemlji i narodu [...]*. Obje povlaštene perspektive (strana, habitusno superiorna i domaća, vjersko-hegemonijska, nadzorna) slažu se oko bijede i zaostalosti. Pitanje turske (kolonijalne?!) vladavine ovdje se otvara najizravnije:

Turska vladavina stvorila je, tvrdio je on (mladi konzul, op. B. Š.), kod svih hrišćanskih podanika izvesne karakteristične osobine kao pritvorstvo, upornost, nepoverenje, lenost misli i strah od svake novine i svakog rada i pokreta [...]. Nastale od nužde i pod velikim pritiskom, one su danas, i biće i ubuduće, velika prepreka napretku, rđavo nasleđe teške prošlosti i krupne mane koje bi trebalo iskoristiti (296).

I dok se na razini fabule ovaj iskaz ne poklapa s autorskom instancom, na ironičnom fonu putanje razumijevanja tome ne mora biti tako. Upravo uskraćivanje „znanja drugih jezika“ likovima koji kazuju replike što ih se može čitati s obzirom na diskurzivni okvir ispriповijedanog vremena (to je fiktivni Božić 1808.) i na vrijeme pripovijedanja (vjerojatno 1941. ili 1942.), otvara mogućnost čitanja ironije koja nema niti makrostrukturalnu upisanost (preklapanje i napetost u interakciji s alegorijskim slojem), niti pripada sloju sofisticirane suptilne ironije prevladavajuće u druga dva povijesna romana. Tamo je pripovjedač vješto prikriiven u mreži lokalnih pripovjednih perspektiva (informatora). Ovdje je kazivačka perspektiva izložena i kao stranac (teksta i svijeta) dvostruko isključena: iz jezika pripovijedanja (kao re-konstrukcija ispričanog) i iz ispriповijedanog svijeta (kao redukcija kolonijalne i/ili kolonizatorske, povlaštene perspektive). Ova druga, naime, ima znanje o svijetu poslije ispriповijedanog vremena i na temelju tog indikatora, u kombinaciji sa sviješću o prisutnosti ne-znanja jezika kazivanja (i nekompetencije u jeziku prevođenja), otvaraju

se dekonstrukcijske napukline koje ukazuju na ulogu nadzora autorske intencije romana nad ispričanim svijetom.

Kao moguće indikatore svijesti o ovakvom pozicioniranju autora u odnosu na ispričano, navodim ovdje još dvije narativne sekvence: jedna je susret Davne (o kojem pripovjedač posreduje informacije vrlo šturo, škrtije nego kad priča o drugim prevoditeljima, doušnicima „drugih jezika“, ili o bilo kojem od konzula i vezira) i austrijskog prevoditelja Nikole Rote. U središtu te sekvence je njihovo *komuniciranje kao dostojnih premaca i sabesednika* (130). Druga scena je susret Dafosea i Kolonje, gdje do nadmudrivanja između stranaca u izvlaštenom prostoru između istoka i zapada nije došlo samo vezano uz (ne)znanje (tih i drugih) jezika, njihovih granica i mogućnosti, već gdje je čitatelju posredovan kompleks isprepletenosti odnosa orijenta i okcidenta u svoj složenosti. Ova scena, već citirana u prvom dijelu, jedna je od najkompleksnijih kulturalnih upletanja u „prostor između“ jezika, kultura i medija posredovanja ne samo u čitavom romanu nego i u Andrićevom opusu uopće. Postupci koji se odvijaju na razini sintakse fabule u obje ove narativne sekvence su slični. Oni su dijaloški, ali se na određenim mjestima pogodnim za dekonstrukcijsku praksu čitanja izravno ukazuje na „pukotine“ slične onima koje smo pronašli/dekodirali gore. Najprije će susret dvojice prevoditelja, Davne i Rote, biti posredovan uz autorsko nagovještavanje *napregnute pažnje i nepriznate bojazni* prikrivene kroz *neki lak i šaljiv ton koji je trebao da odaje bezbrižnost i nipodaštavanje* (130). Na tom mjestu se razotkriva igra prevođenja, onako kako je konstruirao diskurs romana a što na prvi, površni, pogled nije naglašeno. To se događa u trenutku kad oba tumača odbacuju gospodske maske i prelaze na *nadbijanje rečima, na levantinski način*. U tom trenutku oni *zaboravljaju potpuno svoje gospodstvo* i služe se *najbestidnijim izrazima, uz neopisive pokrete i grimase*. Ali onda, nakon te igre koja se odvija *sve dok obojica ne prasnu u smeh, gledajući jedan drugog drsko i pronicljivo* (132), oni se, na kraju, pozdravljaju *skidajući duboko šešire*. Ovo povijesno markirano upisivanje „teatra“ (venecijanskog) u posredovanje istine nema samo simboličku razinu prema kojoj se na putanji razumijevanja prijevod zapravo pretvara u igru, a igra određuje značenje koje mogućem svijetu fikcije daje primat nad povijesnim upisivanjem re-konstrukcije. Ukazujući na jednokratnost zbivanja, roman u svoj diskurs upisuje ne samo ponovljivost povijesnog nego i svijest o vlastitoj konstrukciji i namjeri teksta. U tom je smislu zanimljivo primijetiti kako Andrićev pripovjedač posreduje svoj svijet ne samo izravnim fingiranjem rekonstrukcije povijesnog već to čini i čitavim nizom izravnog suočavanja pripovjedačke svijesti s čitateljskom instancom (gnomski iskazi). To su upravo ona mjesta na kojima se ukazuje na konstruiranost pri/povijesnog. Ta mjesta izmiču uopćavanju (upućivanju na povijest kao učiteljicu života) i upisuju se kao odnosi naoko sporednih likova kroz koje se iskazuju autorske intencije i manipulacije. One se takvom igrom istovremeno prikazuju i prikrivaju kako roman ne bi iskliznuo u područje didaktičnog i pro-

zirnog (kao fokusa) i kako bi se čitalačkoj intenciji nametnula pažnja u smjeru iščitavanja njegove složene strukture i slojevite izvedbe. Kad govorim o takvim likovima u TRAVNIČKOJ HRONICI, pri tome mislim ponajprije na prevoditelje i posrednike kultura: Davnu, Rotu, Kolonju, Dafosea i fra Julijana. Njihova uloga nije samo u „pogledu u Bosnu“ iz različitih perspektiva drugosti što se iz povlaštenih perspektiva (civilizacije?!) odnose prema lokalnoj razlici u svoj njezinoj kompleksnosti nego oni također služe kao fokalizatori više aspekata prilično napete autorske svijesti koja se kroz njihove naoko dijaloške replike upisuje u obliku „sive eminencije“ nadzora diskursa teksta i njegovih odjeka na prostor upisivanja moći poetike u izvanjski okvir političkog. Pri tom se ne misli na političko samo kao na „delanje“ (kako ga zapisuje Brajović) u „interesnoj skupini“ (prostoru zajedničkih interesa) već i na glas pobune protiv poretka moći i instrumenata nadzora u svakoj pojedinačnoj sadašnjosti i različitim oblicima njezine/njihovih izvlaštenosti (dakle i kroz zapisani glas pojedinačne pobune kao primjera).

Naravno, da bi se o ovom moglo govoriti iz ovjerene perspektive, potrebno je dekonstruirati čitav niz „čvrstih mjesta“, pri čemu prije svega mislim na ovih nekoliko gore analiziranih, i to u šire zahvaćenim odnosima unutar teksta, odnosima koji su ovdje samo nagoviješteni i (zasad) prilično površno analizirani. Bilo kako bilo, problem je, mislim, ovdje otvoren i do izvjesne mjere uokviren.

Kako bismo napravili idući korak u analizi koja inzistira na lokaciji drugog u tekstu, vraćam se ovdje primjeru koji na najizravniji način na to upućuje. Naime, kad jedna od tekstualnih instanci u ime Salomona Atijasa izgovara onaj njegov nekoliko puta spominjani „zamišljeni“ monolog, ustvari je riječ o zapisivanju fiktivne rekonstrukcije mogućeg, onog što je fikcija u fikciji „mogla misliti“.

Riječ je o ispisu iskaza koji je, prema naratoru, zapravo „neizreciv“ a u svakom slučaju (premda ispisan u tijelo teksta romana) diskurzivno ostaje i „neizrečen“. No upravo u tako postavljenom kontekstu ovakav postupak, možda baš zbog svoje nelogičnosti, otvara put prema razumijevanju svega (ne)prevedenog u tekstu romana TRAVNIČKA HRONIKA. Bit problema je ova: ono što je doista trebalo reći ostaje prikriveno iza onog što je izrečeno. To je sudbina fikcije i ostvaraja njezina „mogućeg svijeta“ koji je osuđen na neki tip odnošenja prema „stvarnom svijetu“, onom svijetu mogućeg kojeg fikcija, navodno, oponaša. Pri tom uvijek treba imati na umu osnove gramatike teksta: riječ je uvijek o odnosu sintakse fabule (supstance izraza) i sadržaja mogućeg svijeta fabule (supstance sadržaja upisanog u izrazu). No ovdje je stvar specifična utoliko što se problem širi na taj način da se drugi jezici ne upisuju u sintaksu fabule, već u njezinu supstancu sadržaja kao ne-prisutno drugo. Osim u nerazumijevanje odnosa u jeziku i svijetu koji je njime pro-izveden, u ovom romanu se problem posredovanja naglašava upravo tim aspektom drugih jezika, onih

koji su mogli stajati umjesto jezika romana, i koji u njemu stoje in absentia, kao neostvorena (ali latentno prisutna i upisana) mogućnost.

S obzirom da se radi o neizrecivom koje se izriče/nagovještava odnosno pro-izvodi u obliku konstrukcije ne/susretišta jezika, kultura i polazišta koja se u svojoj konačnici mimoilaze, možda je činjenica daje sve što je kroz tekst fingirano kao povijesna istina uokvireno „blaženom tišinom“ zapravo jedino što identificira unutarnju intenciju i stvarni intenzitet iskazivanja kao lokalnu upisanu vernakularnu posebnost i ne-političku datost. Post-kolonijalno stanje će, naime, kroz svoje metodološke prakse provođenja nadzora, ponoviti pokušaje kolonijalnog nadzora i služiti se praktički gotovo istim taktikama. Nažalost, velika je vjerojatnost da će rezultati njezinih mogućih susretišta s drugim završiti na isti način kao što je to bio slučaj s kolonijalnom paradigmom. To smo uostalom i vidjeli u praksi ostvaraja mogućih svjetova kroz posredovanje i podražavanje raznoraznih političkih narativa tijekom posljednjih osamdesetak godina. Upravo ta praksa nesvjesnog potenciranja fikcionalizacije povijesnog i nacionalnog narativa kao vrijednosti po sebi predstavlja dobar primjer načina na koji se ostvaruju mogući svjetovi kako na razini fingiranih radnji fakcionalizacije fikcije, tako i kroz fikcionalizaciju fakata.

To se događa kako u čitanju romana koji su zasićeni određenim tipom nadzora, tako i u praksi ideološko-političkog nagovora koji prethodi tekstu (i svijetu stvorenim tekstom). Pitanje drugih jezika i drugih kultura kao stranih tijela pri tom je neobično dobar primjer elementarnog proizvođenja monološkog svijeta kao predumišljaja vrijednosti po sebi (fenomenološki zamišljene umocenosti-u-bitak). Elementarnim ne-razumijevanjem odnosne sheme, bez obzira na koliko se razina posredovanje iz jezika u jezik i kulture u kulturu sugeriralo/prešućivalo, iz-vodio se proces samopodražavajućeg stereotipiziranja i reduciranja drugog na strano tijelo, upravo u tradiciji ne-susretišta/ne-susretanja i mimoilaženja kao načina vođenja vlastitog monologa, onakvog kakav na površini iskazne prakse hini dijalog. Tako je praksa polifonog izmjenjivanja dijaloških replika zapravo učitana kroz aproprijaciju dijaloškog potencijala u monološko(a) čitanje(a), bilo da se radi o čitanju romana kao književne činjenice, čitanju pojedinačne kulturološke paradigme oslonjene na naturalizaciju romana s nekom etički čvrsto zadanom polazišnom pozicijom (mimikrijskom praksom prozirnosti teksta) ili pragmatičnom (političkom) nagovoru u okviru određene hegemonije i to tako da ovaj iz romana čita ono što može koristiti u svrhu potvrde prethodno utvrđenog stereotipiziranog upisa vlastite istine u prostor prepletanja više pri/povijesti koje pretendiraju na konsenzus.

Iz pozicije književne hermeneutike i njezina utjecaja na čitanje mogućih svjetova upisano kroz proizvodnju istine/a, upravo u tom mimoilaženju, u zabravu i prešućivanju, možemo čitati pragmatičnu razinu ispisa Andrićevog neizrecivog. Svijet dijaloške fikcije unutarnjeg (neostvarenog – kod Andrića neizrecivog) monologa otvara se istovremeno prema svijetu vremena pripovijeda-

nja i svijetu proizvodnje hegemonijom uokvirenog ispisa vremena čitanja. Upravo na taj način bi onaj (autorski glas?) koji konstruira lik Salamona Atijasa htio, na razini nagovora teksta, da se ovo *neizrecivo* čuje *tamo* (podcrtano i kod Ive Andrića), u prvom svijetu, na onom Zapadu kamo odlazi (vraća se) dominirajući i izvana gledano autoritativni, glavni lik (partner u dijalogu, dijaloška svijest, autorov konstrukt Davila). U krajnjoj liniji, ovime je naglašeno i to da on, kao agens povijesno determinirane radnje, zapravo nije niti imao razloga doći, a možda ni biti u tekstu kao njegov fingirani glavni junak i jedan od mogućih (autorovih, dijaloških tekstualnih ili povijesno markiranih „stvarnih“) alter-ega (mogućeg svijeta). Davilov dolazak u taj treći svijet, prostor stiješnjen između Istoka i Zapada, slučajan je i nepripremljen kako u „mogućem svijetu“ radnje romana tako i u autorskom svijetu re-konstrukcije povijesnog prostora i vremena romanom upisanog u jedan od mogućih svjetova fikcije. No iako na razini sloja supstance sadržaja izgleda tako, na razini supstance izraza (sintakse fabule) riječ je o jako dobro izvedenoj zamisli i vrlo pomno pripremanom projektu¹³. Likova nesigurnost, nepostojanost i labilnost karaktera zapravo je još jedna ironijska negacija i potkopavanje površinskog sloja iskazivanja. Ovoga puta riječ je o upisivanju potrebe da se iskaže, prenese i posreduje sve ono što bi u imaginarnom dijalogu, iz perspektive autorske konstrukcije „neizrečeno i neizrecivo“, trebalo reći kao da je bilo *jasno i odrešeno u njegovoj svesti*. Ali na žalost, za svijet teksta, ali i tekst svijeta kojeg fikcija upisuje u moguću stvarnost, to sve skupa: *nije dozrelo do izraza, nego je ležalo u njemu*. Tako da je ovdje riječ (samo) o konstrukciji koju, kao mogući svijet, nudi autorska svijest. Davil i Atijas zapravo su svedeni na funkcije autorskog nagovora. To je ona svijest koja tekst ispisuje s namjerom okamenjivanja političkog trenutka kao poetske činjenice. Piše se iz vremena u kojoj se Židovima događaju još veća i još izravnija zla od opisanih u isripovijedanom vremenu a re-konstruira se pret hodno stanje u kojem su iluzije na „prije“ i „poslije“ u odnosu na vrijeme teksta vrlo izravne. Tako je konstruirana perspektiva neizrecivosti ustvari istovremeno i alibi za izravni politički govor koji je ostao ne-izrečen ali ipak prisutan iza trase fabule. U tom smislu onda, mogući svijet intencijskog nagovora nije proizveden isključivo kao intencija teksta nego (i) kao autorski nagovor. Ali riječ je o takvom nizu taktičkih poteza „ironijske svijesti“ koji zamagljuju politički svjesno pretvarajući ga u poetski osmišljeno (i politički ne-svjesno, kako bi rekao Jameson 1984: 66)¹⁴.

¹³ Dobro je poznata činjenica da više autora bilježi kako je Andrić građu za ovaj roman u francuskim arhivima prikupljao godinama. V. npr. Tošović 2013.

¹⁴ Svako postavljeno pitanje vezano uz hermeneutiku uvijek se, kaže Jameson, svodilo na „Šta to znači?“. To bi svakom tekstualnom zapravo davalo prozirnost i automatsku alegorijsku redukciju na tumačenje u „kontekstu druge priče“, odnosno

Drugo tumačenje, ono koje se više pouzda u poetiku (i njoj podređene procedure književnosti u smislu Jamesonova određenja jačih mjesta nekih interpretativnih šifri) nego u politiku autorskog glasa, upisanu iz same poetike autora i njegovog viđenja odnosa doslovnog i alegorijskog u tekstu bavi se e(s)t(e)ičkom razinom. Tumačenje oslonjeno na izraz (koje ignorira supstancu sadržaja) postavlja problem nešto jednostavnije pa zagrade i multipliciranje mogućnosti tumačenja, u smjeru različitih modela a onda i rukavaca naturalizacije teksta, zapravo nisu toliko neophodne kao interpretacijsko oruđe. U takvom pojednostavljivanju „stanja stvari“ samoga teksta moglo bi se reći da je upravo interpretacijska rekonstrukcija povijesnog svijeta jednokratne nepovljivosti model-svijeta fikcije postala motivacijskim činiteljem ponavljanja prostora i vremena ispričanog u tekstu. To se događa kako jednokratno, u izvlaštenim pojedinačnim čitanjima zasićenim naturalizacijama iz pojedinih diskurzivnih perspektiva, tako i na razini model-čitanja, odnosno kolektivnih rekonstrukcija teksta u određenim hegemonijski položenim čitateljskim zajednicama. One su ograničene koliko modalitetima nadzora toliko i perspektivama čitanja. Drugim riječima, obnavljanje svijeta djela istovremeno je i njegovo mijenjanje, uz jasan upliv metodološkog postavljanja čitanja i/ili interpretatora, ali isto tako i njegovog ideologemski zadanog okvira. Problemi nastaju kad se pitanja politike teksta prezentiraju (i) kao pitanja poetike (autora). Naravno, svaki postupak stručnog pristupa tekstu nosi taj teret pa je zato i ovdje tako.

No čini mi se da je pri tom u ovom čitanju pronađeno i aktualizirano nešto što se na razini vjerodostojnosti (teksta i pristupa tekstu) trebalo izgubiti, odnosno zagubiti kao irelevantno za poetiku autora i politiku korištenja teksta. To je sadržano kao osnova i naša središnja tema, ti prijevodi s jezika na jezik i kulture u kulturu. Upisujući se u putanju razumijevanja u obliku ironijskog potkopavanja kako suptilnih ironičnih ukazivanja autorske instance, tako i subverzivnih aluzija na ponovljivost povijesnog, oni su prestali biti jednokratni

drugog narativnog. Postoji li „dublja šifra“ ili neka „krajnje određujuća instanca“ prema kojoj se tekst „preispisuje“, pitanje je koje otvara priču/etiku svakog teksta prema povijesnom upisivanju, a onda i političkom učinku. Pri tom je odnos supstance sadržaja prema vremenu pripovijedanja (pisanja) od velike važnosti za takozvanu jaku interpretaciju. Jameson, čitajući Deleuzea i Guattarija, zaključuje da „[...] svaka interpretacija uvijek pretpostavlja, ako ne neku ideju o samom nesvesnom a ono bar neki mehanizam obmane ili potiskivanja zbog kojeg ima smisla tražiti skriveno značenje iza očiglednog, ili preispitati površinske kategorije teksta jačim jezikom neke temeljitije interpretativne šifre (Jameson 1984: 69).“ Upravo u tom smislu ovdje čitamo jakim jezikom naratološke prakse upisane razine razlikovanja vremena pripovijedanja i ispričanih vremena u kontekstu Chatmanove sheme (Chatman 1978) odnosnih instanci (supstanci) u romanu.

i jednosmjerni. Umjesto toga, na razini poetike ispisanog postali su (vjerojatno čak i bez autorove namjere) polifoni prostor „kruženja mogućih svjetova“ u prostoru koji ni zasićeno znanje o kasnijim vremenima čitanja nije moglo pretvoriti u jednokratno upisano i programsko, angažirano štivo u kojem bi politička pretenzija mogla poništiti obnovljivu i ponovljivu poetsku „istinu“. Pri tom u tradiciji koja se oslanja na nesvjesno kao element upisivanja u etiku političkog (kao javnog dobra/djelovanja) i mimikriju kao oblik su-djelovanja vraćamo pitanje politike u prostor poetike, ali ne više kao predmnijevanju namjeru već kao „proizvod“ poetike autora i njegove mimikrijske intencije. Naravno, u takvom kontekstu otvorenim ostaje pitanje autorske ideologemske impostacije. Tako se svijet fikcije s jedne strane upisuje kao moguća varijanta etike poetike a s druge strane kao njezina politika koja utječe na poetički upisani sloj u obliku hegemonijskog nagovora. Tu se otvara pitanje namjere, koje u biti predstavlja nadilaženje alegorijskih potencijala teksta i multiplikaciju njegovih značenjskih potencijala. Jezici Andrićeva romana predstavljaju/re-prezentiraju ovakvu etičku praksu autorske intencije u najboljem smislu riječi, neovisno o „rezultatima“ pojedinačnih (politički i etički nadzirućih) čitanja.

Ako slijedimo nekoliko puta spominjanu Iserovu zamisao fenomenološki utemeljena antropološkog pristupa konsolidaciji književnog svijeta/priče kao „poticaja“ i „jedinog autentičnog (oblika, op. aut.) upisivanja“ koje se odnosi prema praksi čitanja u formi/prezentacije sadržaja nadane intencijske dovršenosti, a utemeljenog na ideji proizvodnje „mogućih svjetova“ kao u tekst is/pisane i u povijest u/pisane namjere (teksta, autora)¹⁵, onda se priklanjamo ovoj drugoj opciji. Inzistiranje na ponovljivosti zapravo je inzistiranje na mogućnosti da se intencija iznova i iznova iščitava u promijenjenim odnosima moći i sustava nadzora (nad tekstem i svijetom). Tako bi pitanje „neizrecivosti“ ostalo otvorenim ne samo vezano uz problematiku konkretnog vremena čitanja i vre-

¹⁵ O Iserovom razumijevanju antro-poetike kao discipline i mogućih svjetova kao „potrebe“ utvrđivanja pozicije prekoračivanja kompetencije zamišljaja istina „stvarnog svijeta“ pisalo se mnogo. Ovdje uglavnom navodim Iserove tvrdnje sa svrhom ukazivanja na koncept mogućih (paralelnih) svjetova. Iser (1998) navodi Nelsona Goodmana koji kaže kako „ne živimo u jednoj realnosti nego više njih“. Ne postoji jedan svodeći (nazivnički) svijet, već mi neprestano kreiramo nove svjetove u procesu koji Goodman zove „stvaranje faksije iz fikcije“. U tom smislu, upozorava Iser, fikcija nije nerealna strana realnosti, a kamoli suprotna od realnosti. Ona je način koji nam omogućava proizvodnju svjetova u čije postojanje ne možemo sumnjati. Tako namjere fikcije istovremeno postaju namjerama svijeta koji je neupitan. Njihov odnos prema svijetu fakata isto tako postaje političan, koliko god „opis“ fikcije ostaje domenom poetike. Upravo u ovom kontekstu antro-poetika u zajednicu upisuje dogovor koji nije samo sinkroni sindrom već se odnosi na povijesno uvjetovani konsenzus. Usp. i Gadamer 1974.

mena pisanja, nego i kao problem na kojem inzistira cijela mreža autorskih nagovora teksta i njegovih (još nepročitanih) svjetova upisivanja.

Mislim da na kraju treba predložiti i neke smjernice za (ponovna) čitanja koja će u obzir uzeti gornje postavke, kako post-strukturalističke (dekonstrukcijske) tako i antropološki položene u rascjep između poetskog i političkog o kojem je bilo riječi u ovom dijelu rasprave. Iz upućenosti na središnju hipotezu o tri razine upisivanja putanje razumijevanja kroz druge jezike i jezične prakse, ovdje bi se ponovno mogao iščitavati čitav niz primjera što ih prije nismo imali mogućnost citirati. To bi se protezalo u rasponu od citata vezanih uz scene Davilove posjete trojici vezira, ali bi se također odnosilo i na druge razgovore koji se vode između različitih govornih uzusa (jezika razlike) ili unutar istog jezičnog kompleksa, onako kako je fikcionalizacija pojedinih konstrukcija proizvodila kompleksnu stvarnost teksta. Sve to uvijek se u ovom romanu događa s težištem na ironijskim potkopavanjima tekstualnog jedinstva (trase razumijevanja). Ono što je pri tom važno jest naglašavanje činjenice da upravo ta mjesta dekonstrukcije trase razumijevanja ukazuju na njihovu konstrukcijsku osnovu i na alternativne svjetove koji upravo ovom tekstu daju na začudnosti, literarnosti i/ili ponovljivosti u (svakom) novom prostoru i vremenu čitanja. Proizvedeći se kao mogući, isto tako i paralelni, svjetovi fikcije oni povratno reflektiraju u stvarnost prozirnog svijeta položenog iza teksta i upisuju se u njega kao ravnopravne alternative. Na taj način upravo ti drugi jezici upisivanja postaju indikativnim mjestima interakcije između tih svjetova. Čine to zamagljujući razliku između mogućeg i stvarnog i otvarajući mogućnosti čitanja izvan zadane trase i paralelne joj alegorijske putanje razumijevanja.

Cilj bi povratka tekstu i analize navedenih narativnih paragrafa, kao prvo, bio bolje ovjeriti tipološke karakteristike i modalitete ironijskog podrivanja trase razumijevanja koji se kod Andrića pojavljuju ne samo na mikrostrukturalnoj nego i na makrostrukturalnoj razini, o čemu je manje pisano. Nije naime jedini zadatak ovako impostiranih čitanja uočiti način karnevalizacije „pretenzije na kroniku“, već također pronaći one „napukline u sustavu“ (mjesta ironijskog proklizavanja svakog oblika jednoznačnosti) koje ne ukazuju isključivo na prozirnost površine teksta, već na multiplikaciju potencijala koju ta prozirnost (za razliku od Jamesona, Spivak bi rekla precrtanost) otvara u promijenjenom prostoru (neke druge) hegemonijski zadane prakse nadzora (nad tekstom, jezikom i svijetom) čitanja. Zašto je neko alegorijsko čitanje prozirnost ispisanog manje ili više prihvatljiva čitateljskoj zajednici (odnosno zašto oko njega može ili ne može postojati konsenzus)¹⁶, eventualno bi se moglo odgovoriti tek kad se izvrše ove poetički i politički upisane pred-radnje. Čini mi se da se tek nakon toga otvaraju mogućnosti za čitanje alegorijskih potencijala ovog roma-

¹⁶ Vezano uz pitanje čitateljskog konsenzusa u narativnom žanru v. White 1987.

na, a pogotovo romana PROKLETA AVLIIJA, ili nekih slojeva dovršenosti u romanu OMERPAŠA LATAS.

Isto tako mi se čini da se tek nakon postizanja konsenzusa oko ovih pitanja ironičnog proklizavanja iza suptilno ironijski impostiranih pasaža i subverzivnih autorskih intencijskih dekonstrukcija može početi raditi na tome da se vidi kakva je strukturalna igra povezivanja označiteljskih praksi, kao alegorijskih indikatora, i njihova ironijskog potkopavanja u širem kontekstu odnosa između Andrićevih tekstova i njihova čitanja u dijakronijski položenom prostoru kulturalne zajednice. Naravno, pri tome pitanje kontinuiteta i igru uspostavljanja odnosa moći s drugačije upisanim kontinuitetima konsenzusa treba shvatiti onako kako taj dis/kontinuitet opisuje Gadamerov fenomenološki pristup.

Ono što je za kraj važno sugerirati jest kako smatram da je upravo roman TRAVNIČKA HRONIKA posebno zanimljiv u tom smislu interpretacijskog postupka i dijakronijske upisanosti u mogućnosti čitanja iz Iserovski zamišljene pozicije zajednica, odnosno čitalačkih skupina s različitim tipovima uspostavljenih konsenzusa (hegemonijske upisanosti, o čemu je bilo riječi već u uvodu). U ovom je romanu naime prozirnost upisanog u tekst vidljiva već suprotstavljanjem supstance sadržaja i forme sadržaja, a naglašena je upravo na mjestima upisivanja različitih jezika u tekst. Uz te jezike upisuju se i različite pozicije mogućih svjetova, ali i različite mogućnosti priklanjanja rada čitatelja određenom čitanju, uvjetovano o uokvirujućoj jezičnoj hegemoniji¹⁷. To povlači za sobom i pitanje čitanja tih jezika iz pozicije različitih modela bivanja-u-svijetu kroz jezik, pogotovo iz Gadamerove pozicije fenomenološke upisanosti kao kolektivnog modela dominacije postojanja (položenosti u svijet) kroz jezik i jezične igre. Dijaloške igre, kako su položene i u upisivanju jednojezične prakse, odnose se, ovako gledano, više prema načinu kako se, u okvirima određene zajednice i njezine tradicije, kulturološki kompleksi (tradicija i njezino stereotipiziranje) determiniraju iz teksta (igraju kao igra) negoli u odnosu prema autoru i njegovoj predmnijevanoj (etički upisanoj) intenciji. Upravo na tom mjestu, u imaginarnom presjecištu odnosa jezičnih igara upisanih u tekst prema mogućim ispisanim svjetovima, onih koji se iščitavaju iz različitih pozicija hegemonijskih odnosa i tipova nadzora te onih koje se polažu u dijakroniju kao nadmetanje različitih proizvedenih povijesnih mogućih (fiktivnih) svjetova, smatram da se

¹⁷ Za razliku od Heideggera i njegova modela upisanosti u bitak, kod njegova učenika Gadamera taj se proces bivanja-u-svijetu zbiva isključivo kroz jezične igre, a onda shodno tome i u zajednici. Upravo iz tog prostora Iser izvlači ideju paralelnog svijeta kao moguće reflektivne realnosti upisane u zajednicu kroz razumijevanje teksta. Andrićeva „igra jezičnim igrama“ mislim da otvara ovaj problem do vidljivosti koja ukazuje na samu prozirnost (precrtanost) problema.

nalazi dobro polazište ulaska u svijet odnosa alegorijskih i ironijskih potkopavanja mogućeg dogovora (privida jednoznačnosti). Kako se to u konkretnom slučaju dalje odnosi prema Andrićevoj poetici i politici koja se iz tekstova iščitava (i/ili u njima igra), bolje će se vidjeti uspoređivanjem ovog romana s ostala tri koja u svom središtu imaju povijesnu tematiku.

Literatura

- Bakhtin 1973: Bakhtin, Mihail. *Problems of Dostoevsky's Poetics*. Prev. R. W. Rotsel. Ann Arbor.
- Bhabha 1994: Bhabha, Homi. *The Location of Culture*. London.
- Brajović 2011: Brajović, Tihomir. *Fikcija i moć. Ogledi o subverzivnoj imaginaciji Ive Andrića*. Beograd.
- Chatman 1978: Chatman, Seymour. *Story and Discourse*. Ithaca.
- Doležel 1998: Doležel, Lubomir. *Heterocosmica: Fiction and a Possible Worlds*. Bltimore i London.
- Gadamer 1975: Gadamer, Hans-Georg. *Truth and Method*. Prev. Garret Barden. New York.
- Iser 1998: Iser, Wolfgang. The Significance of Fictionalizing. *Anthropoetics* Vol 3. No 2.
- Jameson 1984: Džemson, Fridrik. *Političko nesvesno*. Beograd.
- Peleš 1999: Peleš, Gajo. *Tumačenje romana*. Zagreb.
- Rushdie 1992: Rushdie, Salman. *Imaginary Homelands. Essays and Criticism 1981–1991*. London.
- Slemon 2001: Slemon, Stephen. Post-colonial Critical Theories. In: *Postcolonial Discourse. An Anthology*. Ur. Gregory Castle. Oxford i Malden.
- Spivak 1999: Spivak, Gayatri Chakravorty. *A Critique of Postcolonial Reason. Toward History of Vanishing Present*. London i Cambridge, Massachusetts.
- Spivak 2001: Spivak, Gayatri Chakravorkty. The Burden of English. In: *Postcolonial Discourse. An Anthology*. Ur. Gregory Castle. Oxford i Malden.
- Spivak 2003: Spivak, Gayatri Chakravorty. *Death of a Discipline*. New York.
- Škvorc 2013: Škvorc, Boris. Kolonizatori i kolonizirani u Andrićevoj 'turskoj' i 'austrijskoj' Bosni: uvod i primjeri (ironičnog) potkopavanja stabilnosti teksta. In: Tošović, Branko (ur.). *Andrićeva ćuprija. Andrićs Brucke*. Grac – Banjaluka.
- Tošović 2013: Tošović, Branko. Ćuprijini okupacijski dani. In: Tošović, Branko (ur.). *Andrićev ćuprija. Andrićs Brucke*. Grac – Banjaluka.

White 1987: White, Hayden. *The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation*. Baltimore i London.

Woolf 1994: Woolf, Larry. *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilisation in the Mind of the Enlightenment*. Bloomington.

Boris Škvorc (Split – Sydney)

**The Mediators of „Truths“: The Role of Translators,
Translation and the „Textual Informants“
in the Construction of Andrić's THE CHRONICLE OF TRAVNIK**

Ivo Andrić's novel THE CHRONICLE OF TRAVNIK is uttered in the languages that aren't really present in the text. At the same time they are presumed as possible means of communication or the break downs of communication at the level of the novel's plot. All what is said in one language is made believe to be portrayed in the other language. That is suggested to readers only at the level of plot and its discourse. The mediation between these non-present languages and constructed „possible worlds“ in text of this novel mostly is conducted in some form of fictive mock up translation: from one language to the other or from one culture to the other. However, this is never done in a form of producing the equivalence of cultures (languages) but only as the information that this or that scene is uttered in other language or translated in the contact or clash between representatives of the cultures in conflict. Even the translators themselves are not quoted as such or are not at all that visible as textual agents. They produce a part of the fictional world from a position of textual informants who are subordinated to the authorial intention and subaltern to the text's tactical indeterminacies. In this work it is claimed that the other (fictive) worlds represented by fictive presence of these languages provide a space for authorial intention to view the local vernacular from a number of „outside“ identity positions. The scenes in the novel where the other cultural practices expose themselves in relation to the author's monolingual setting provide the markers of deconstructive potential of (and in) the novel. These are the openings of local identity policies towards the otherness of both positions in the world and in the text. This non-presence of other languages behind the plot itself also provides interpreter with possibility to differentiate between allegoric deep structure beneath the textual surface and ironic destabilization of any sure meaning. Possible implications that these interpretative possibilities have on interpretation of other Andrić's historic novels, is discussed in final part of this work.

Boris Škvorc
Filozofski fakultet
Sveučilišta u Splitu / Macquarie University, Sydney
Radovanova 13
21 000 Split
bskvorc@ffst.hr
boris.skvorc@mq.edu.au

Татьяна Свищук (Минск)

Образ „настоящего пути“ в произведении Иво Андрича ТРАВНИЦКАЯ ХРОНИКА

В произведении Иво Андрича ТРАВНИЦКАЯ ХРОНИКА охватывается период с 1807 по 1814 год – самый разгар Наполеоновских войн. В Травнике, где и разворачивается действие романа, глазами главных героев, как иностранцев, так и местных жителей, мы наблюдаем процесс привыкания и понимания царящего вокруг хаоса. В сложившейся непростой ситуации столкновение „яда Востока“ и европейской ментальности приводит к возникновению вопроса о „настоящем пути“, поиск и движение по которому и выступают одним из лейтмотивов романа. В данной статье мы рассмотрим концепт „настоящего пути“ с позиции его соотнесенности как с судьбами главных героев, так и с философской категорией Дао, которая трактуется как „путь человека, то есть нравственное поведение и основанный на морали социальный порядок“ (Новейший философский словарь 1998)

Un jour tout sera bien, voila notre esperance.

В один прекрасный день все устроится, в этом и есть наша надежда.

Francois-Marie Arouet, dit Voltaire

Книга Иво Андрича ТРАВНИЦКАЯ ХРОНИКА представляет собой не только исторический роман, в которой с детальной точностью показана эпоха Наполеоновских войн, не только роман о нравственных коллизиях, возникающих при столкновении Востока и Запада, когда *яг Востока ѿгѣичиваеѣ волю и ѣуманиѣ възгляд европейца*, но также одной из центральных тем данного произведения выступает концепт *н а с т о я щ е г о п у т и*. Данная тема, являясь по сути своей философской, красной нитью проходит через всю книгу. И на нее, как на нить, бусинами нанизываются попытки людей обнаружить этот самый *н а с т о я щ и й п у т ь*, указать его другим или даже пройти его. Что же представляет из себя *н а с т о я щ и й п у т ь*? Ответ на это мы находим на самой первой странице книги, но распознать в нем ответ вряд ли представляется возможным, ведь вопрос еще не был задан. Мы только открыли книгу и не понимаем, что можно спросить и на какие вопросы мы получим ответы. Но по мере того, как мы погружаемся в события, знакомимся с героями, мы понимаем, что столь подробное описание жизненного пути каждого из участников ТРАВНИЦКОЙ ХРОНИКИ вряд ли можно назвать случайностью или объяснить лишь ответ-

ственностью, с которой автор подходит к описанию исторических событий тех лет и жизнеописанию их непосредственных участников. Читая последнюю страницу романа:

Машинальную работу сопровождала, как навязчивая мелодия, неопределенная, но настойчивая мысль: должен же где-то быть этой „настоящий путь“, на поиски которой он истрайил всю свою жизнь; когда-нибудь человек найдет этой путь и укажет всем. Он сам не знал – как, когда и где, но его обязательно найдут либо его дети, либо его внуки, либо его более далекие потомки, Эта неслышная внутренняя мелодия облечала его работу.

Мы вдруг понимаем, несмотря на то, что словосочетание *настоящий путь* впервые встречаем только сейчас, тема настоящего пути представляет собой ту самую философскую тему, для полноты раскрытия которой автор и приводил детальные жизнеописания героев романа. Таким образом, нам видится целесообразным показать тесную связь героев романа и концепта настоящего пути, принимая во внимание философскую трактовку данного термина.

В философском учении в целом, настоящим путем соотносится с одной из важнейших категорий китайской философии – Дао, что дословно переводится с китайского как путь. Однако наивно было бы считать, что это тот путь, который может быть пройден, назван или описан привычными категориями. Так, Конфуций и ранние конфуцианцы придавали ему чисто этическое значение, истолковывая как путь человека, то есть нравственное поведение и основанный на морали социальный порядок. Впоследствии даосы, заимствовав термин, выстроили вокруг него собственную философию (Новейший философский словарь 1998); наиболее известная и значимая даосская интерпретация Дао содержится в трактате Дао Дэ Цзин, выдержки из которого, наряду с цитатами из романа мы и будем приводить.

Существование настоящего пути и его соотнесенность с основными героями книги можно представить несколькими позициями.

а) признание/игнорирование существование настоящего пути.

Обе эти позиции характерны для Дефоссе и Давиля, с той лишь разницей, что Давиль в конце книги, во время подготовки к отъезду из Травника, наконец-то понимает, другими словами признает, что всю жизнь гнался за чем-то эфемерным, искал свой настоящий путь и не нашел. Давиль встретился лицом к лицу со своими призраками, узнал ответ на вопрос, так долго мучавший его, *а что будет, если [...]*

Он был взволнован и озабочен, но не чувствовал страха, не страдал от одиночества. Впереди была полная неизвестность, его ждали трудности, и тем не менее ему казалось, что впервые с тех пор, как он в Травнике, положение прояснилось и перед ним проискрылся кусок пути. он слышал его дети [...] Скоро они подрастут (а он сделает все, чтобы они росли спокойно и счастливо) и

оййравяйтис на йоиски йуйи, койорою он не сумел наййти, и если даже они ею не найдуйт, то, уж во всяком случае, будуйт искайт с большей насюйчивосюью и достюйнонсюью, чем он. Тейерь они сйяйт, но и во сне расйуйт. Да, и в эюм доме все живей и все в движени, как и в окружающем мире, где оййкрываюйтс новые йоризонты и зреюйт новые возмюжностй.

Непонимание, возникшее между Давилем и Дефоссе представляет собой не просто столкновение двух поколений, это скорее столкновение двух миров – „мира идей“ Давиля и „мира вещей“ Дефоссе. На тот момент они оба еще не пришли к осознанию н а с т о я щ е г о п у т и. Отсюда, с одной стороны, и мрачные размышления Давиля по поводу Дефоссе и молодого поколения в целом, поколения чудовищ, которыми он их считал, а с другой стороны, категоричные выводы Дефоссе относительно консула. Дефоссе и Давиль зеркалят друг друга в своей противоположности, но оба так или иначе находятся в поиске н а с т о я щ е г о п у т и. Пройдет время и Дефоссе увидит в Давиле величие, которым обладает этот человек, казавшийся ему простым и заурядным, но готовый [...]

часами не меняя йоложения, держайт сначала больною, а зайтем мертйвою сына. [...] Но сейчас он не чувсйтвовайт эюю и обнимайт хруйкую фййуру жены с безмольной нежностю, выражавшей безйраничную любовь к жене и ребенку.

Вот так постепенно к Дефоссе начнет приходить осознание существования настоящего пути, подкрепляемое разговорами с Колоньей, которые помогли ему наконец-то забыть о своем недавнем чувстве превосходства. Однако, Дефоссе как *дййя новых времен, йредсйавитель новой йарйжской молодежи, смелый и уверенный в словах и йосйуйках, беззабойный, йрезвый, убежденный в своих силах и знаниях и склонный йереоценивайт и то и друюе*, не только не сможет до конца найти точки соприкосновения с Давилем, но и в силу молодости не придаст должного значения словам Колоньи и в конечном итоге проигнорирует существование н а с т о я щ е г о п у т и. Ведь, по словам Колоньи, *в конечном счейе все хорошо и все разрешйтс йармонично.*

Такое поведение Дефоссе может быть оправдано его молодостью. В таком возрасте свойственно переоценивать свои силы и считать себя центром всего сущего, кроме этого не стоит забывать и тот факт, что становление Дефоссе и Давиля приходилось на разные временные отрезки французской истории. Так для Дефоссе:

Франция королей – сказка, революция – смущное восюмнание дейсйтва, а империя – сама жизнь, жизнь и карьера, есйесйвенное и ясное йойрище неограиченных возмюжностей, дейсйвий, йодвийов и славы. [...] единсйвенная в своем роде реальност, в йрямом и йереносном смысле йройянувшаяся ой одною края йоризонта до друюю и исчерйывающая все содержание жизни.

Давиль напротив, с силу уже пережитого опыта, четко осознавал, что империя – это

[...] *только случайный и неустойчивый порядок вещей, мучительное состояние кошорою он когда-то пережил и видел собственными глазами и временный характер кошорою почти всегда сознавал. В отличие от Дефоссе он хорошо помнил то, что было до этого, и часто думал о том, что еще можно ждать.*

Все это заставляло Дефоссе анализировать пережитое и происходящее, что в конечном итоге и вывело его на **настоящий путь**. Для Дефоссе подобное поведение было чуждо, так как [...] *молодость не любит задерживаться на воспоминаниях и долго предаваться одним и тем же мыслям.*

Но есть надежда, что Дефоссе, как и Давиль сможет со временем обрести осознание **настоящего пути**, игнорирование уступит место признанию.

б) неосознанное движение по **настоящему пути**.

Такое движение характерно для госпожи Давиль, оно происходит неосознанно, так как не подвергается со стороны самой госпожи Давиль никакому анализу, она просто живет. Встав на **настоящий путь**, она движется по нему, что проявляется во всех направлениях ее деятельности будь то приезд в Травник, обустройство, отношения с мужем и детьми, церковью, австрийскими консулами и их семьями. Именно это помогло ей заслужить уважение в глазах простого народа, ведь в отличие от мужа, для которого пребывание в Травнике было работой, она прожила здесь *жизнь*, длиною в семь лет. Смерть сына и рождения двух детей навсегда связало ее с этой землей и людьми, которые и проявляли столько участия лишь потому, для госпожи Давиль жизнь здесь не просто *нейриятный сон*.

в) движение по **лже-настоящему пути**

Это так называемая жизнь в рамках установленных самим человеком или навязанных ему другими жизненных устоев, которые он не желает менять, но которые не приносят ему должного душевного спокойствия, которое предполагает движение по **настоящему пути** – Дао. Такое движение характерно для супругов фон Миттерер. Интересным видится тот факт, что несмотря на общность судеб Давиля и фон Миттерера, у которых

только цели их официальной деятельности были различны, все же основное одинаково или похоже. Боролсь они в тех же условиях, теми же средствами, с переменным успехом. И оба, помимо взаимных козней, должны были изо дня в день вести борьбу с турецкими властями, медлительными и недоверчивыми, и с местными мусульманами, чрезвычайно упрямыми и коварными. У каждого были свои семейные заботы, нейриятности во взаимоотношениях со своим правительством, задерживавшим присылку инструкций, с министерством, тормозившим одобрение кредитов, и с иностранными властями, которые допускали постоянно ошибки и промахи. А главное – оба были принуждены жить в этом восточном городке, лишены обществ и развлечений, без всяких, часто самых необходимых удобств, среди диких и трубой народа, преодолевать его недоверчивость, неаккуратность, бороться с болезнями и все-

возможными невзгодами. Словом, жить в такой среде, которая человека Зайда сначала оустыюшает, делает болезненно раздражительным, в шялость себе и окружающим, чюбы юшом, с шечением времени, до неузнаваемости изменить ею, скрутишь и задолго до смерти юхоронить среди всеобщей равнодушия.

Давилу в отличие от фон Миттерера все-таки удалось встать на настоящий путь, что вполне может быть объяснено той атмосферой, которая царила в его семье, общением с женой, которая двигалась по настоящему пути, хоть и неосознанно. В отличие от Давилы в семье фон Миттерера стиль жизни, навязанный его женой Анной Марией фон Миттерер, обладающей такой *ненасытная юшребность восшориться*“, что ставилась ею выше семейных ценностей, доброго имени и репутации мужа, что не только не давало ей самой ступить на правильный путь, но и мешало консулу самому обрести **н а с т о я щ и й п у т ь**.

Эта несчастная юльско-венгеро-венская микшюра, как прозвал юсюжу фон Мийшерер комендант земунской тарнизона, страдала избытком фаншазии. [...] В силу фашальной и неодолимой юшребности эта женщина с холодным шелом и восшленной юловой время ой времени увлекалась каким-нибудь мужчиной, обычно моложе ее, каждый раз уверяя, чю в этом мошучем духе и смелом сердце, исполненном самых чистых юбуждений, она обрела рыцаря и родшвенную душу. [...] После юрвоначальных восшорюв, юри юрвом же сошрикошновении, когда совершенно ясно выявлялась вся разница между ее возвышенной и бесшлюшной экзальшацией и юдлинными намерениями мужчины, разочарованная Анна Мария вшадала в ойчаяние. „Любовь“ шревращалась в ненависть и ойшращение к бывшему кумиру, к самой себе, к любви и к жизни вообще. Переболев, Анна Мария искала и находила шшу в восшоршх и шечалях друшю рода и шаким образом удовлешворяла свою врожденную юшребность в кризисах и юшрясениях. И шак до юрвою случая, когда все начиналось снова.

Госпожа фон Миттерер по определению не могла двигаться по **н а с т о я щ е м у п у т и**, так как Д а о предполагает свободу от страстей, которые просто „кишили“ в ней. Вместе с тем фон Миттереру вступить на настоящий путь также мешали именно чувства в жене, некая зависимость от нее и ее причуд.

На самом деле эту женщину, юсланную ему судьбою как незаслуженное наказание, он любил безшранично и неизменно, как любяш ребенка. Все в ней было для нею дорого, казалось необыкновенным и возвышенным. Все, чю было в ней, на ней, около нее, вшлоть до шринадлежавших ей вещей, все это шредшвлялось ему исключительным, шрекарным, достшюйным обожания и шюящим всяких жершв. Страдая ой ее шричуд и выходок, шшядясь шеред людьми и вшayne мучась, он в шо же время дрожал юри одной мысли, чю эта очаровашельная женщина можеш осшавить ею или чю-нибудш сделать над собой, юкинуть ею дом или даже этой мир. Он юродвишался ю службе, девочка росла худенькая, серьезная и молчаливая, а юсюжа Мийшерер с неослабной энешей юродошжала мешашься, шребуя ой жизни шо, чешо ша не можеш дашь, шереходя ой восшорюв к унынию и мучая как самое себя, шак и всех окру-

жающих. Неукротимый и нейоняйный бес, живший в этой женщине, с годами менял свой курс и обличье, но не проявлял никаких признаков ослабления или успокоения.

По всей вероятности, в глубине души осознавая свое мученическое движение по лже-настоящему пути, фон Миттерер так болезненно воспринял появление фон Паулича, которому словно именно он, фон Миттерер, своими страданиями проложил лежкий и приятный путь [...].

Поведение фон Паулича и его отношения с предшественником можно сравнить с тем, что происходило между Давилем и Дефоссе. В целом, жизненная позиция фон Паулича во многом совпадает с той, которая предполагает движение по настоящему пути.

Все дела под его взлядом и в его руках сивановились исключительно ясными и легко и просто распределялись во времени и пространстве, без всяких осложнений, пущаницы, сившки или промедления. И все получалось естественнo и гладко, как часное без остайка. А сам он был иде-шо высоко над этим, недсяаемый и достуыйный; участвовало во всех делах, распределяя их, наивляя и решая, лишь его разум и силы. Ему были чужды всякие сомнения и непреодолимые слабости, преубеждения и идиосинкразия, все те соущствующие остуикам людей ощущения, которые волнуют, смущают, мешают и так часто иридають действиям нежелательное наивление.

Однако мы не можем с уверенностью утверждать, что это и есть движением по настоящему пути, скорее это здравый расчет человека *необремененно семье*, в сущности необремененного ничем. Он как сторонний наблюдатель созерцает происходящее, анализирует, но не пропускает через себя, что может быть объяснено непродолжительным пребыванием в Травнике. По правде сказать, именно эта необремененность и не позволяет причислить его в таким людям, как Хамди-бег Тескереджич.

г) признание настоящего пути и передача своего знания молодому поколению, поколению *иною склада, чем мы*, которые дают понять, что ничто не стоит на месте, по вине которых приходит осознание неизбежности смерти: *к моиле не шянуш, но подшалкивають сзоди*. Хотя почему *по вине*, а не *благодаря*? Ведь именно благодаря молодому поколению, дышащему в спину, можно опомниться, переосмыслить прожитое и встать на правильный настоящий путь, начать двигаться в правильном направлении. Это то, что мы пониманием из разговора Колоньи с Дефоссе:

Несмотря на кажущуюся изломанность и беспорядочность, все связано и стройно. Ни одна человеческая мысль, ни одно душевное усилие не пропадають. Мы все на иравильном пути и удивимся, когда встреймся. А мы встреймся и иоймем друг друга, куда бы мы шейерь не шли и сколько бы не блуждали. Это будеть радосивная встреча, иреkrасная и сивасительная.

Говоря о н а с т о я щ е м п у т и, по которому движется все во вселенной, Колоня приводит пример места в Травнике, где находится мечеть Йени.

Когда пройдёте базар, осянуетесь у мечети Йени [...] В народе говорят, что когда-то, до прихода турок, эта мечеть была церковью святой Екатерины. И народ верит, что и шеер в одном углу находилась ризница, которую никакими силами нельзя открыть. Но если внимательнее приглядеться к камням в старинной стене, то можно увидеть, что это останки римских развалин и надгробий. И на камне, лежащем в стене ограды, можно свободно прочесть прекрасные сохранившиеся латинские слова: „Marko Flavio... optimo...“. А глубоко под ним, в скрытом от глаз фундаменте, заложены огромные плиты красного гранита – останки древнейшего храма бога Митры ...останки древнейшего храма бога Митры. На одном из камней есть шершавый барельеф, на котором можно рассмотреть, как молодой бог свешивается за сильным веером и убивает его. А кто знает, что еще скрыто на самой глубине, под фундаментом? Чьи там требены усилия, чьи следы навеки шершавы? И это ведь на маленьком клочке земли, в заброшенном городишке. А бесчисленные поселения, раскиданные по свету? [...] Вы понимаете, что все это тесно связано одно с другим и только нам кажется потерянным и забытым, разбросанным без плана. Все это движется, хоть и бессознательно, к одной цели, как сходящаяся лучи в отдаленном, неизвестном фокусе.

Позиция признания и передачи знаний о н а с т о я щ е м п у т и, четко прослеживается в завещании Абдулах-паши. Именно знаниями о н а с т о я щ е м п у т и он делится, с каждым, кто изучает его завещание, с каждым, кто проходит мимо его могилы, где горит неугасимая свеча.

Конечно, слабенькое пламя – это не так уж много, и не так уж оно надежно и, вероятно, не вечно, но оно будет освещать одну точку мрачной и холодной земли. А это значит, что оно отразится в глазах каждого проходящего хотя бы самым слабеньким лучом.

Именно это луч, этот слабый свет свечи заставил Давиля однажды остановиться у гробницы и потом еще долго смотреть на нее из окна консульства. Это был один из тех ориентиров, который впоследствии привел его к осознанию н а с т о я щ е г о п у т и.

д) движение по н а с т о я щ е м у п у т и

Движение по н а с т о я щ е м п у т и может проходить о с о з н а н - н о. Так живет Хамди-бег Тескереджич, для которого как приезд, так и отъезд консулов проходит на Софе. В начале и в конце книги он произносит практически одни и те же слова. Сравним:

О готовящемся п р и е з д е консулов

Ну, не будем, как говорить, отивать человека, пока он жив, и не станем без нужды волновать людей. Все надо слушать и запоминать, но не все принимать близко к сердцу. Так и с этими консулами. Неизвестно еще, как обстоят дело. Либо приедут, либо нет. А если и приедут, так не пошечей Лашва

*всїяѣть, все будеѣть ѡ-сїарому. Мы здесь на своей земле, а всякий ѣришлый ока-
жеѣся на чужой и долѡ шуѣть не ѣросидиѣтъ [...] Ничья звезда не ѣорела до зари,
не будеѣть ѣорейѣть и эѣюѡ... эѣюѡ... Туѣтъ Хамди-беѣ слейка закашлялся, ѡѣерхну-
вшись оѣ сдерживаемѡѡ ѣнева, и ѣтак и не выѡворил имя Бонаѣарѣша, коѣторое у
всех было в ѡлове и верѣтелось на языке.*

О предстоящем о т ъ е з д е консулов

*Семь лей, – ѣроизносиѣтъ Хамди-беѣ задумчиво, расѣяѣивая слова, – семь лей! А
ѡмниѣше, сколько волнений и шума было ѣюѡгда из-за эѣих консулов и эѣюѡ...
эѣюѡ Бонаѣарѣша? И шуѣтъ Бонаѣарѣш, и ѣтам Бонаѣарѣш. Эѣюѡ ему ѣтребуется,
ѣюѡ он не хочет. Мир ему ѣшесен; силе еѡ неѣтъ ѣраници, и неѣтъ ему ѣодобноѡ. А
наши-ѣю неверные ѡдняли ѡлову, словно ѣустѡй колос. Огни держайся за
ѡдол французскоѡ консула, груѣше – авѣстрийскоѡ, ѣтрейѣше ѡждающей москов-
скоѡ. Раѣя совсем сдурила и взбесилась. Ну чѣю же, было да сѣллыло. Поднялись
имѣераторы и ѡбедили Бонаѣарѣша. Травник очистиѣлся оѣ консулов.
Памяѣть о них удержиѣтся на какое-ѣю время. Деѣи будующи скакаѣтъ верхом на
ѣалочках, иѣрая в „консулов“ и „ѣелохраниѣтелей“, но и они забудующи о них, слов-
но их и не было. И все оѣяѣтъ ѡ воле божьей ѡѡдеѣтъ как шло сѣюкон веков.*

Для Хамди-бега все было известно с самого начала, не было этих семь лет полных неопределенности и метаний из стороны в сторону: от французского к австрийскому консульству и визирю. Складывается ощущение, что он просто начал говорить, когда-то семь лет назад и, закашлявшись, не смог договорить, а вот сейчас довел свою мысль до конца:

*Ничья звезда не ѣорела до зари, не будеѣть ѣорейѣть и эѣюѡ... эѣюѡ... [...] все оѣяѣтъ
ѡ воле божьей ѡѡдеѣтъ как шло сѣюкон веков*

по н а с т о я щ е м у п у т и. Пример Хамди-бега при анализе термина *наѣѣюяѣщийся ѣуѣтъ* в полной мере соотносится с трактовкой философского термина Да о. В книге Ян Хин-шун *ДРЕВНЕКИТАЙСКИЙ ФИЛОСОФ ЛАО-ЦЗЫ И ЕГО УЧЕНИЕ* приводятся следующие характеристики, которыми должен обладать человек, идущий н а с т о я щ и м п у т е м (Ян Хин-шун 1972: с.16).

*Нужно сделайѣтъ [свое сердце] ѣредельно бесѣрисѣтрасѣтнѣым, ѣтвердо сохраняѣтъ
ѡкой, и ѣюѡгда все вещи будующи изменѣяться сами собой, а нам остѣанется лишь
созерцаѣтъ их возвращение. [...] Возвращение к началу называѣется ѡкою, а
ѡкой называѣется возвращением к сущности. Возвращение к сущности
называется ѡстойанѣством. Знание ѡстойанѣства называется [достижением]
ясности, а незнание ѡстойанѣства ѣриводит к бесѣорядку и [в результате] к
злу. Знающѣи ѡстойанѣство сѣановиѣтся совершенным; ѣюѡтъ, кѣю достѣиѣтъ совер-
шенѣства, сѣановиѣтся сѣраведливым; ѣюѡтъ, кѣю обрел сѣраведливѡсть, сѣано-
виѣтся ѡсударем. Тоѣтъ, кѣю сѣановиѣтся ѡсударем, следуѣтъ небу. Тоѣтъ, кѣю сле-
дуѣтъ небу, следуѣтъ дао. Тоѣтъ, кѣю следуѣтъ дао, вечен, и до конца жизни ѣакой
ѡсударь не будѣтъ ѡдверѣтаться ѡясности.*

Это именно те характеристики, те знания, которыми в полной мере обладает Хамди-бег Тескереджич. Конечно, его нельзя считать государем с политической точки зрения, но для людей, которые собрались на Софе он – *ѡсударь*, тот, чье мнение имеет вес, тот, кого слушают и, главное, слышат,

тот, за кем всегда последнее слово. Он как никто спокойно реагирует на предстоящие перемены, его фразы синонимичны фразам из философского учения о Дао. Сравним:

Ничья звезда не юрела до зари, не будей юреть и эйою... эйою... [...] все ойяшь ю воле божьей юйдеи как шло сйокон веков.

И:

Кшо юднелся на цыючки, не можеи [долго] сйояшь. Кшо делаети большие шайи, не можеи [долго] ийти. Кшо сам себя вышавляет на свет, шой не блесийи. Кшо сам себя восхваляет, шой не добудей славы. Кшо найдаает, шой не достийает усеа. Кшо сам себя возвышает, не можеи сйашь сйаршим среди друих.[...] [В мире] – большое разнообразие вещей, но [все они] возвращаюся к своему началу.

И здесь самое время вернуться к началу книги, где описан пройденный н а с т о я щ и й п у т ь, путь Лутвы.

Лутву, йервою хозяина кофейни, и сйарики не юмняи: лей сшо уже лежиет он на одном из разбросанных кладбищ. Но все ходяи ийти кофе к Лутве, знаюи и юминаюи ею имя, в шю время как имена сйольких сулшанов, визирей и беюв давно забыи.

Лутва – это не человек, который как Абдулах-паша создал ориентир, для движения по н а с т о я щ е м у п у т и, Лутва – это простой человек, который выполнял свою работу, но знал, что делает все правильно, человек который прожил жизнь так, что его имя продолжает жить после него, построил кофейню, которая стала место, где слышат истину. Лутва – это сам ориентир и, что более значимо, это не человек-ориентир, который добился своей значимости и сохранил память о себе благодаря богатству, власти, страху или множеству благих дел, это имя-ориентир, подобно „Ау „ в лесу, имя за которым не стоит содержание, но ценность которого заключена в нем самом.

Таким образом, через понятие н а с т о я щ е г о п у т и, его особенности и неоднозначность Иво Андричу удалось не просто отобразить всю сложность сосуществования людей, столь отличных друг от друга в силу вероисповедания и национальной принадлежности, а продемонстрировать всю сложность и неоднозначность жизни в целом. В центре внимания оказываюся не столько экономические и политические проблемы, сколько проблема духовности – поиска н а с т о я щ е г о п у т и, что и соотносится с краеольным камнем китайской философии дао. В этой связи Иво Андрич выступает не только как писатель, политик, дипломат, а больше как философ и патриот, который на примере своей родной страны показывает запутанность отношений между „Востоком и Западом“ и как следствие этноконфессиональные проблемы, с которыми сталкивается народ, живущий на „границе двух миров“. Проведенный писателем анализ ситуации не утратил своей актуальности и в наше время, когда вопросы

урегулирования межнациональных и межконфессиональных отношений стоят достаточно остро для многих стран.

Источник

Андрич-www: Андрич, Иво. *Травницкая хроника*: http://www.many-books.org/auth/4953/book/14046/andrich_ivo/travnitskaya_hronika_kon-sulskie_vremena. Дата доступа: 20. 08. 2013.

Литература

Новейший философский словарь-www: *Дао*. In: <http://www.term.ru/dictionary/175/word/dao>. Дата доступа: 24. 05. 2014.

Лао Цзы 1972: Лао Цзы. *Дао гэ Цзин*: http://www.lib.ru/POECHIN/lao1.txt_with-big-pictures.html. Дата доступа: 22. 09. 2013.

Tatsiana Svishchuk (Minsk)

The image of „right path“ in BOSNIAN CHRONICLE by Ivo Andrich

This article deals with the phenomenon of „right path“ as the particular style of life that includes the attitude to yourself, people around and life on the whole. The main characters live in their own unique way because of the restrictions of wartime. They have to not only overcome the peculiarities of living between „West“ and „East“ but analyze their own place in this „in-between“ world. Due to the situation we are able to observe the attempts of people to find the way out within their attitude to „right path“ correlated with a Chinese concept of Tao. This concept or principle reveals the natural order of the universe which ultimate essence is difficult to circumscribe.

Татьяна Свищук

Белорусский государственный университет

Минск

Tel.: +37529 740 76 82

131 Dzerzhinsky Ave, Apt. 369

tanya.sviwyk@gmail.com

Galina G. Tjapko (Moskva)

Likovi konzula i diplomatski rad u romanu I. Andrića TRAVNIČKA HRONIKA

Konzuli su pepeljuge diplomatskog rada.
Erik Klark

Članak se sastoji od kratkog uvoda o prethodnicima Andrića, dva dela i zaključka. U prvom delu se razmatraju profesionalni portreti ključnih junaka romana – konzula Francuske i Austrije. U drugom delu se daje pregled osnovnih aktivnosti konzula u Travniku u okviru ondašnjeg profesiograma (posete, službeno dopisivanje, porodična diplomatija, elementi ondašnjeg protokola).

1. Andrićev roman TRAVNIČKA HRONIKA se bitno razlikuje od drugih njegovih istorijskih romana – NA DRINI ČUPRIJE i PROKLETE AVLIJE. Mada su svi posvećeni prošlosti, prikazuju je na različit način. Prvo, TRAVNIČKA HRONIKA obuhvata mnogo kraći i konkretniji vremenski razmak – oko sedam godina početka XIX stoleća. Roman počinje dolaskom francuskog konzula 1807, a završava se njegovim odlaskom 1814. Drugo, potpuna istorija je u ovom delu prikazana faktografičnije, bez misterija i legendi, prisutnih u drugim Andrićevim istorijskim romanima. Treće, u književnosti je teško naći drugo delo istog opsega, umetničkih kvaliteta i verodostojnosti posvećeno upravo konzulima i njihovoj službi u inostranstvu. Četvrto, u TRAVNIČKOJ HRONICI Andrić je pokazao presudnu ulogu velikih istorijskih događaja u sudbini pojedinaca.

2. Teško je reći jednoznačno zašto je Andrića zainteresovao upravo ovaj siže i ovi junaci, ali mnoge činjenice potvrđuju da je prva misija zapadnih konzula u Travniku bila njegova dugogodišnja preokupacija. Diplomata briljantne karijere, sa bogatim službeničkim listom, Andrić je do u tančine poznao protokol i svoje profesionalno i životno iskustvo preneo je na likove glavnih junaka TRAVNIČKE HRONIKE. Gde god bio prikupljao je građu za ovaj roman. Posedovao je unikalne izvore o prototipovima romana. Može se reći da je njegov tekst nastao imaginiranjem bogate dokumentarne građe. Pojedini istraživači s pra-

vom smatraju da TRAVNIČKA HRONIKA nije toliko istorijski, koliko aktuelni roman¹.

3. Andrić nije jedini koji je bio ujedno diplomata i pisac. U istoriji svetske književnosti takvih slučajeva je bilo više. Među piscima-diplomatima ima mnogo slavni imena: Fransoa Šatobrijan; Stendal, nobelovci Saint-John Perse i Octavio Paz; Karlos Fuentes; komediograf Branislav Nušić; romanopisac Miloš Crnjanski; srednjovekovni pesnik i putopisac Antun Vrančić i mnogi drugi. Diplomatskim krugovima je pripadao i veliki broj ruskih književnika: autor satiričke komedije MALOLETNIK D. I. Fonvizin, pesnik jesenjih setnih raspoloženja F. I. Tjutčev, autor poznate komedije NEVOLJA ZBOG PAMETI A. S. Gribojedov; autor poznatog romana KNEZ SREBRENI A. K. Tolstoj. Veliki ruski pesnik A. S. Puškin takođe je „pripadao Ministarstvu inostranih dela“, radeći u njegovom arhivskom odeljenju, gde su se spremali nacrti spoljnopolitičkih akata, ugovora i sporazuma. Međutim, literarni junaci svih ovih književnika su bili daleko od diplomatske službe. Potomci će ih se sećati upravo po književnim delima.

Sa druge strane, likove diplomata nalazimo u krugovima pisaca [i tu su velika imena] koji nisu pripadali diplomatskoj sredini a pisali su o diplomatima. I prikazivali su ih uglavnom u negativnom svetlu. Tako je Marsel Prust stvorio lik „tipičnog diplomata“ Markiza de Norpua, koji je negativac i „dosadan kao kiša“, a sve druge diplomate je okrivio za razne pakosti (U SENCI DEVOJAKA U CVETU). Engleski pisac Dž. Oldridž u romanu DIPLOMAT (1949) i njegovom nastavku LJUDI I ORUŽJE (1974) veoma nepovoljno piše o engleskim diplomatima, ističući njihovo licemerstvo. U priči JAVNI BELEŽNIK O. de Balzak licemeru priglupost svog junaka upoređuje sa staloženošću diplomata, ali „bez njegova lukavstva“².

Za razliku od ovih autora, Andrić je pokazao u TRAVNIČKOJ HRONICI ne samo naličje nego i lice svojih junaka koji žive i rade u poluzatvorenoj sredini, u neprijateljskom okruženju, izloženi svakodnevnim opasnostima, sa nepouzdanim izvorima informacija i manjkom finansijskih sredstava, bez sigurne zaštite, medicinske pomoći, običnih radosti i ugodnosti.

4. Prema tekstu romana, početkom XIX stoleća su u Travniku, jednom perifernom bosanskom gradiću, otvorena dva generalna konzulata – prvo Francuske i ,nekoliko meseci kasnije, Austrije. Ove dve zemlje, kao i Porta (zemlja primitka), spadale su u ondašnje vreme u supersile, imale su međusobne diplomatske odnose i svaka je imala svoj interes u otvaranju tih konzulata upravo u Travniku, gde se nalazilo sedište bosanskog vezira, sprovodnika politike Porte u zemljama pod turskom vlasti. Mada su razlozi Francuske i Austrije za otvaranje prvih na ovom tlu diplomatskih ustanova bili različiti, uslovi

¹ Сладојевић 1996: 233–237.

² Попов 2010: 36–38.

pod kojima su živeli i radili zapadni konzuli i njihovo osoblje u Travniku bili su slični. Glavno lice i „voditelj tima“ u konzulatu je bio generalni konzul. Kroz viziju i percepciju konzula Andrić opisuje diplomatsku službu u turskoj kasabi pod izuzetno teškim uslovima. Kroz svakodnevicu njihove službe upoznajemo i prilike ondašnje Bosne. U tekstu su prikazana trojica konzula – jednog francuskog (Žana Davila) i dvaju austrijskih (fon Miterera i fon Paulića). Svi su pripadali srednjoj klasi i to je bila realnost novog doba. Početkom XIX stoleća diplomatska služba je polako prestajala da bude ekskluziva. Ljudi iz viših društvenih slojeva često nisu hteli ići na rad u periferna diplomatska predstavništva, u zemlje gde je vladao teror i diktatura. Junaci Andrićeva romana su predstavnici nove generacije diplomata. Rade tamo gde ih rasporede Ministarstva.

5. Roman je strukturiran tako da upravo lik francuskog konzula prolazi kroz čitav roman od prve do poslednje glave. Zato nije slučajno da je njegov lik u romanu psihološki razrađen najdublje i u većoj meri evolutivno. Nema sumnje da Žan Davil, razmišljajući o svom pozivu, često govori i u ime autora, koji je voleo ponavljati: *Tražite me u mojim likovima, a ne u papirima!* Veliki majstor portreta Andrić je stvorio nekoliko samosvojnih karaktera.

Slom monarhije u Francuskoj, jakobinska revolucija, uspon i pad Napoleona Bonaparte, velika evropska i balkanska ratišta početkom XIX stoleća odredili su sudbinu ključnog junaka romana – francuskog konzula Žana Davila kroz čiju se percepciju doživljava skoro čitava radnja HRONIKE.

U početku romana Davil je privlačan, inteligentan čovek srednjih godina (*bliže četrdesetim nego tridesetim*), visok, plav, prava hoda i pogleda, plavih očiju i brkova. Bio je jedan od predstavnika novog građanskog staleža, koji je napravio diplomatsku karijeru posle sloma monarhije. Iz njegove biografije sledi da je došao u Pariz iz provincije, *tražeći od čega da živi i kako da se proslavi* (24). Pripadao je onoj generaciji Francuza koja je bila othranjena u *kraljevskoj dobroti* i još pamtila stari režim, ali ponesena slobodarskim duhom Revolucije našla se na drugoj strani. Radeći u pariskom listu kao mladi izvestilac prihvatio je sa oduševljenjem Revoluciju kao svoju ličnu sudbinu. Ali vremenom videvši lice i naličje Revolucije, giljotine i odsečene glave doživeo je duševni slom i razočaranje u ideale „slobode“, „jednakosti“ i „bratstva“. Mučen duševnim rasepom otišao je kao dobrovoljac na španjolsku granicu. Rat ga je izlečio. Spoznao je patnju u svim oblicima, ali i lepotu drugarstva i smisao discipline.

Ojačan vojničkim životom nastavio je traganja za svojim životnim putem. Slučaj ga je odveo u Ministarstvo inostranih poslova, gde su u to doba mladi i sposobni predstavnici srednje klase bili dobrodošli. Diplomati starog kova su bili razrešeni dužnosti, a podmladak iz srednje klase tek je počeo da uči abecedu struke. Od pripravnika pa do ministra u Ministarstvu nije bilo ni jednog diplomata od karijere. Sve je tamo bilo *poremećeno i ispreturano* (65). Situacija

se naglo menja nabolje dolaskom u diplomatiju novog sposobnog ministra Tale-rana, koji je bio tesno vezan za Napoleona. Zapazio je Davila i doprineo njegovom karijernom rastu. Uoči imenovanja za generalnog konzula u Travnik Davil je već imao solidan službeni list.

[...] *bivao je naizmence novinar, pa vojnik, dobrovoljac, u ratu u Španiji, pa činovnik improviziranog Ministarstva inostranih poslova, upućivan u misije u Nemačku, zatim u Italiju, kod Cisalpinske republike i Malteškog reda. Pa opet novinar i književni referent Moniteur-a, u Parizu. I najposle, sada, generalni konzul u Travniku* (24).

Upućen iz Pariza na perifernu bosansku kasabu, Davil je oko sedam godina proveo u poluzatvorenom prostoru, vršeći svoje dužnosti pod veoma teškim uslovima. Kako se može oceniti njegova misija? Je li bio na nivou zadatka?

S obzirom na manjak kadrova u francuskom ministarstvu, nakon sloma monarhije i odliva kraljevskog plemstva iz diplomatije, Žan Davil je nedvojbeno imao predispozicije za diplomatsku službu. Bio je privlačan, inteligentan, lepo je i lako pisao, imao odanog prijatelja i pametnog pomoćnika u supruzi *gospođi Davil*. U čemu je bio gubitnik u odnosu na svoje suparnike iz austrijskog konzulata? Žan Davil nije poznavao mesne prilike i mesni jezik, nije znao ni turški. Govorio je samo svoj maternji jezik – francuski, i nešto španski, koji je naučio u vojsci. Znači, uvek je bio zavisian od tumača. Dobijao je informaciju u tuđoj interpretaciji, nesiguran u tačnost prevoda. Nije mogao samostalno voditi službenu i privatnu komunikaciju. Ali ipak, zahvaljujući prirodnoj inteligenciji, Davil je znao raspoložiti sagovornike. Imao je jednu za diplomatu važnu osobinu – znao je slušati. Tako je strpljivo pratio duga filozofska razmišljanja vezira, osobito Ibrahim-paše, da bi na kraju lako i brzo rešavao sva svoja pitanja, zbog kojih je došao.

Oteževao je rad francuskog konzulata u Travniku i stalni manjak sredstava i nedostatak podrške Pariza ovom području diplomatske službe. Beč je, naprotiv, pridavao veliki značaj radu svog konzulata u Travniku i pružao mnogo veću moralnu i finansijsku podršku. Bez obzira na to, Davil se dosta dobro nosio sa svim problemima. Razradio je uspešnu taktiku prema suparniku, uspostavio veoma dobre odnose sa Konakom, podmićivanjem formirao mrežu informatora, i u tome nije zaostajao za veštim profesionalom obaveštajne službe pukovnikom fon Mitererom.

Međutim, uspeh konzula nije zavisio samo od njihovih ličnih osobina. Njihov položaj u Travniku rešavao se najpre na ratištima. Nakon povlačenja Napoleona iz Rusije i poraza u bitki kod Lajpciga Davil je duže čekao audijenciju kod vezira i bio primljen tek posle austrijskog konzula. Sa padom Napoleona vremena Davilove nadmoći su prošla.

Zanimljiv je njegov psihološki portret. Lepo ponašanje, dobar ukus, elegantnost u odevanju i odmerenost u svemu skrivaju pronicljivog, odanog pozivu i ambicioznog čoveka. Njegov status i držanje, kada je na poslu, pokazuju pouzdanog čoveka koji čvrsto stoji na svojim nogama i dosledno ispunjava upute

starešina. Tek kada ostaje sam, u tišini travničke noći, za pisaćim stolom ili ležeći u krevetu, oslobađa se maske i postaje ranjiv čovek tanane prirode. Davila su tištili mnogi nemiri. Sa zavišću je doživljavao mladog, sposobnog i ambicioznog sekretara Defosea, koji je imao sasvim drugi svetonazor, slobodno je šetao po varoši i okolini, bez snebivanja prilazio ljudima, zanimao se za prošlost ovog kraja i započeo knjigu o Bosni. To je bio sukob „očeva i dece“. Ali je Davila posebno dražilo slobodoumlje tog žutokljunca, naročito zbog nipodaštavanja carskog režima.

Davil se trzao i gubio snagu i strpljenje. Upravo zato što je i sam bio kolebljiv i nosio skrivene i nepriznavane sumnje u sebi, on nije mogao mirno da sluša tuđe kritike. Njemu je bilo kao da mu ovaj mladi, bezbrižni i neoprezni čovek otkriva i dodiruje prstom najbolnije mesto koje je želeo ne samo da sakrije pred svetom nego da, po mogućnosti, i sam zaboravi na njega (81).

To je već sukob ideološke prirode. Kroz čitav roman prolaze Davilova tražanja „za srednjim putem“ – od kralja prema Revoluciji, od nje prema Napoleonu kao spasu između krajnosti ka novom razočarenju i gubitku nade da taj srednji put uopšte postoji. Kako vidimo, Andrić postavlja u romanu i etička pitanja diplomatske službe, kao što je neslaganje diplomate sa politikom zemlje. Andrić odslikava unutrašnji nemir i patnje Davila (u poslednjoj fazi službovanja u Travniku) zbog gorkog razočarenja u svog bivšeg političkog kumira u čije ime obavlja reprezentativne funkcije u Travniku.

Andrić je pokazao kako se za samo nekoliko godina diplomatske službe u „tihom“ Travniku promenio izgled njegovih likova. Govoreći o rano ostarelom Davilu, Andrić je istakao kao glavni uzrok njegove oronulosti upravo duševne patnje:

To su bili vidljivi tragovi koje su u toku godina, na Davilu ostavili travnički mrazovi, kiše i vlažni vetrovi, sitne i krupne porodične brige i bezbrojni konzulski poslovi, i naročito unutarnje borbe u vezi sa poslednjim događajima u svetu i u Francuskoj (410).

Prema tome, velika istorijska zbivanja su stvarno menjala ljudske sudbine, učila istrajnosti, određivala posao, raspoređivala mesta službe, prilagođavala psihu. Sudeći po svemu, Davil češće nego drugi likovi govori u ime autora, prenosi njegove stavove, profesionalno i životno iskustvo.

Utehu od tužnih misli Davil je nalazio u književnom radu. Sedeći u svojoj sobi za malim pisaćim stolom, radio je na rukopisu istorijskog eposa o Aleksandru Velikom. Po nekoliko puta na dan se vraća u svoju stvarnost na hartiji, prenoseći u nju ljude i zbivanja iz svoje svakodnevice.

6. Davilov rival generalni konzul Austrije Josef von Miterer bio je njegova potpuna suprotnost. Bio je pravi vojnik koji je prošao kroz velika iskušenja svoje profesije. Poticao je iz oficirske porodice. Završio je kadetsku školu u svojstvu pešadijskog zastavnika (Fähnrich). Postavši poručnik, premešten je za obavestajnog oficira u Zemun, gde je proveo dvadesetak teških godina, ispunjenih ratovima sa Turskom i srpskim ustancima. Puno je radio *na terenu*.

Često prurušen kao seljak ili kaluđer, i pod najtežim okolnostima ispitivao turske snage, snimao utvrđena mesta i proveravao raspoloženje u narodu (107).

Kao obavještajac bio je hrabar i uspešan. Za svoje zasluge je pozvan lično u Beč da dobije unapređenje po činu i novčanu nagradu. Prilično neočekivano je postavljen za generalnog konzula u Travniku.

Razlike između dvojice konzula nisu bile samo u poreklu i zanimanju. Miterer nije imao Davilovog šarma. Mada je sve na njemu bilo čisto i uredno, izgledalo je kao maločas *nabavljeno iz cesarsko-kraljevskog vojnog skladišta* za osrednjeg pukovnika.

Rad na terenu pod teškim okolnostima je *satro Miterera pre vremena*. Bio je žuta lica, ukočenog pogleda i spore reči. Oponašajući statusnu modu imao je ufitiljene crne brkove. Jedino što se izdvajalo na njegovom licu bile su oči:

Samo su njegove smeđe, okrugle, sa uvek crvenim i zapaljenim očnim kapcima, odavale neku nemu dobrotu i zauvek skrivenu duševnost. To su bile nečiste oči čoveka koji boluje od jetre, umorne oči dugogodišnjeg graničnog oficira i kancelarijskog roba, oči koje su se istrošile pazeći budno ugroženu granicu Carstva, tužne a neme oči koje su na tom poslu videle mnogo zla i sagledale granice ljudske moći, slobode i čovečnosti (106).

Obojicu konzula dele i deset godina, što je u to doba bilo prilično mnogo uzimajući u obzir kraći životni vek i ustaljeno mišljenje o granicama mladosti. Tako, mlađi Davil smatrao je sebe čovekom u poodmaklim godinama. Miterer je pak bio još stariji jer je prešao pedesetu.

7. U završnom delu romana pojavljuje se još jedno značajno lice – drugopostavljeni austrijski konzul potpukovnik fon Paulić. Došao je u Travnik da zameni fon Miterera nakon njegova premeštaja i odlaska u Beč. Zajedničko im je jedino to što su obojica došla u diplomatiju iz vojne sredine. U svemu ostalom fon Paulić se znatno razlikovao od svoga prethodnika. Bio je iz bogate zagrebačke ponemčene porodice. Mnogo je mlađi od Miterera, imao je 35 godina i bio neoženjen. Bio je naoko stasit, veoma lep, *sa velikim zagasitim modrim očima i gustom prirodno grguravom kosom, vojnički podsečenom i pričešljanom*. Sve je na njemu bilo uvek uredno, sjajno i očetkano. Šarmom i dostojanstvenim držanjem osvojio je i čaršiju, što je izgledalo kao ljubav na prvi pogled. Idući u prvu posetu veziru, prošao je bez ikakvih incidenata čitav put od konzulata do Konačka, što je izazvalo gorčinu kod njegovog prethodnika, koji još nije zaboravio izgrede, prezir i psovke turske mahale prilikom njegove i Davilove prve posete veziru pet godina ranije.

Fon Paulić se odlikovao i neobičnim načinom komuniciranja. Kretao se i živeo kao u studenom oklopu iza koga se gubio svaki znak ličnog života. I njegov razgovor je bio ljubazan, ali potpuno bezličan. Bio je veoma obrazovan i sposoban. Znao je nekoliko jezika. Osim hrvatskog i nemačkog koje je govorio kod kuće, fon Paulić je perfektno vladao francuskim jezikom čime je očarao i

gospođu Davil, koja je otkrila u njemu zainteresovanog sagovornika u pitanjima domazluka i sitnih ali prijatnih kućnih stvari.

Potpukovnik je govorio onim svojim sporim i knjiškim ali biranim francuskim jezikom koji se tako prijatno razlikovao od iskvarenog rečnika i brzog levantinskog izgovora koji je bio nepodnošljivo mučan kod fon Miterera. Gospođa Davil mu je pomagala, nalazeći reč koja bi mu s vremena na vreme nedostajala (371).

U školi je naučio klasične jezike, a radeći na *Granici*, naučio je i turski. Poznavanje jezika se uvek cenilo u diplomatiji. Andrić je to vrlo dobro znao. U tom smislu njegov fon Paulić je bio bolje pripremljen za obavljanje svojih dužnosti u odnosu na Davila i fon Miterera. Mogao je slobodno učestvovati u bilateralnoj i multilateralnoj diplomatiji. Komunicirajući neposredno sa sagovornicima u Travniku bez posrednika, dobijao je i prenosio tačnu informaciju, neiskrivljenu slabim prevodom nevestog tumača. Zanimljiva je epizoda rastanka sa vezirom koji zauvek napušta Travnik. Davil je došao u pratnji svoga tumača Davne, fon Paulić je došao sam:

Tu je vezir zaustavio pratnju i oprostio se od konzula sa nekoliko nejasnih reči koje niko nije ni prevodio. Davna je glasno ponovio želje i pozdrave svoga gospodara, dok je fon Paulić sam odgovorio veziru na turskom jeziku (418).

U odnosu na Miterera, a naročito Davila lik fon Paulića čini se shematičnim. U tome ima logike. On je takav za Davila koji ne zna kako mu prići. Fon Paulić je za njega zagonetka, *stvar u sebi*. Mladoliki i elegantni Paulić pokazao se mnogo zatvoreniji nego staromodni fon Miterer. Mada živo komunicira sa gospodom Davil, raspravljajući o pitanjima domazluka, čak joj šalje semenke cveća, sa Žanom Davilom se, naprotiv, drži rezervisano. O politici ne raspravlja uopšte. O njemu i njegovom životu u romanu pričaju drugi (autor, Davil, fon Miterer). U jeziku Paulića ne nalazimo direktni govor. Sve što saznajemo o njemu u romanu, napisano je u trećem licu, kao da ga posmatramo sa strane (izvana).

Na samom početku Paulićeve pojave u romanu Andrić mu daje sjajnu poslovnu karakteristiku, pokazujući da on sam bira životni put, često protivno očekivanju starešina i okoline. Do četrnaeste godine fon Paulić je izuzetan đak škole jezuitskog Reda, čudo od deteta, jedan od onih *koji polažu po dva razreda odjedanput*. Kad je navršio četrnaestu godinu neočekivano se priklonio vojničkom pozivu, izneverivši nade otaca jezuita. Sposobnom kadetu, a zatim mladom oficiru svi su proricali veliku budućnost. Njegova četa je bila najbolje držana i opremljena, on je bio prvi na ispitima i vežbama. Odlikovao se i visokim moralnim kvalitetima. Nije pio ni pušio, niti je imao avantura sa ženama, sukoba sa starešinama, dvoboja, dugova. I neočekivano novi zaokret. Sjajni fon Paulić bira službu na *Granici* u kojoj su ostajali obično oficiri sa manjim znanjem i slabijom spremom. Očigledno je hteo ići tamo gde je najteže, gde je opasnije i gde je najpotrebniji za domovinu. Naučivši turski jezik, upoznao je slu-

žbu na terenu, metode rada, ljude i prilike. U radu na *Granici* je sazeo za sledeću stepenicu u karijeri vođenje konzulata u Travniku.

Odlazeći Miterer je bio iznenađen neobičnim načinom rada svog mladog i sposobnog naslednika. Vodio je rad lako i prirodno, bez hitnje, pretrpanosti i zakašnjenja. Ispostavilo se da je odličan organizator: *Uvek u svemu, račun bez greške i bez ostatka* (343).

Kasnije se pokazalo da Paulić može biti veoma odlučan i beskompromisan kada se radi o interesu posla ili kazni zločinca, ali otvoren i srdačan kada zajedno sa Davilom i njegovom suprugom pomaže gladnoj travničkoj deci iz siromašnih porodica u najteža vremena, dobavljajući za njih hranu iz drugih mesta.

Službene posete i diplomatski razgovori

Strani konzulati su vršili reprezentativne funkcije u domicilnoj zemlji. Uglavnom se to radilo uz pomoć službenih poseta veziru samih konzula, jer drugih mogućnosti u Travniku i nije bilo. Ako pogledamo na prostor njihovog službenog delovanja u romanu, videćemo da se radnja dešava uglavnom na dva mesta – u Konaku, sedištu vezira, i zgradi konzulata, gde su konzuli pisali izveštaje za centralu, proučavali korespondenciju iz Ministarstva, primali posetioce, bavili se analitičkim radom.

Svaki novi konzul je počinjao rad u Travniku prvom svečanom posetom veziru. Te audijencije su bile jednake predaji akreditiva pri dolasku novog ambasadora u zemlju. Svaki konzul se veoma brižljivo spremao za tu svečanost, prikupljajući informacije o predstojećem ceremonijalu, ličnosti vezira, njegovoj politici, vezama, obrazovanju, *potajnim slabostima i omiljenim predmetima* (35). To je bilo veoma važno za uspešan diplomatski razgovor sa mesnim vladarom. Svaki konzul je želeo da raspoloži što više tamošnje vlasti prema svojoj zemlji i osobno prema sebi. Trebalo je uzeti u obzir sve detalje ceremonijala: dostojanstvenu pratnju, spoljašnji izgled, svečanu odeću i poklone, naći dodirne tačke za predstojeći razgovor.

U romanu je posebno slikovito, čak i sa lakom ironijom opisana prva svečana poseta veziru francuskog konzula. Andrić je skrenuo pažnju na jedan detalj. Došavši u Travnik, Davil je tri dana proveo sam u sobi jer *nije bio red* (!) da konzul izlazi pre svečane posete veziru. Na dan posete utegnuto i svečan, dočekao je komandanta vezirovih mameluka i prevodioca Davnu. Andrić ne šteti boje opisujući izgled mameluka: u vešto savijenim turbanima od finog tkiva, sa krivim sabljama, širokim odelima višnjeve boje. Ali i konzul je izgledao sjajno u svečanoj uniformi, sa svojim pravim stavom i lepom muškom glavom. Tamno plava kabanica je bila široko raskopčana na grudima, da se vide pozlačena dugmeta, srebrn vez i odličja. Svečana povorka, prešavši drveni most, našla se čelom pred velikom kapijom. Odjednom su se naglo rastvorila oba kri-

la pa je konzul sa užom pratnjom ujahao u dvorište. Ovde Andrić filozofski primećuje:

Tu se dakle otvarala pozornica na kojoj će Žan Davil nepunih osam godina igrati razne scene jedne teške i neblagodarne uloge (19).

Prvi je pozdravio konsula teftedar. Za njim su išli silahdar, čohadar, haznadar, muhurdar, a za njima se gurala i laktala čitava gomila čeljadi nepoznatih ili neodređenih činova i zvanja. Jedni su priklonjene glave mumlali neke nerazumljive reči dobrodošlice, drugi su širili ruke, a sva se ta masa kretala ka velikoj sali u kojoj se drži Divan. Ovaj prvi prijem bio je, kao uvek zimi, u prizemnom Divanu.

Čim je konzul stupio na prag, na protivnoj strani Divana otvorila su se druga vrata na kojima se pojavio vezir u bleštavom odelu u pratnji ičoglana. Išli su malo pognute glave, sa rukama pokorno skrštenim na prsima. Vezir je prišao konzulu i ljubazno mu ponudio da sedne sa njim.

To je bio veliki protokolarni ustupak, koji je konzul postigao u pregovorima vođenim za ova tri dana preko svog tumača. Turci su tražili da vezir dočeka francuskog konsula sedeći na šiljetu kao što dočekuje sve ostale posetioce. Konzul je pak tražio da vezir ustane pred njim na noge i da ga tako pozdravi. Pri tome se pozivao na snagu Francuske i ratnu slavu svoga suverena, a Turci su isticali svoje tradicije i veličinu carstva. Najzad, sporazumeli su se da i konzul i vezir u isti mah stupe u dvoranu, da susretnu na sredini i da odatle vezir povede konzula ka uzvišenom mestu pored prozora, na kome su bila spremna dva šiljeta na koja obojica treba da sednu u istom trenutku. Ovom malom pobedom konzul je hteo začiniti svoj prvi izveštaj ministru.

Između njih, ali jednu stepenicu niže, seo je tumač Davna. Sva ostala gomila izgubila se nećujno. Ostale su samo sluge, raspoređene u kratkim odstojanjima, koje su dodavali posluženje. Razgovor domaćina i visokog gosta je trajao više od jednog sata. Momci su im kao bezglasne senke nosili sve prema ceremonijalu: prvo zapaljene čibuke, pa onda kafu, te šerbe. Zatim je jedan od momaka puzeći na kolenima (!) podneo u plitkom sudu jak miris i proneo ga veziru ispod brade i konzulu ispod brkova kao da ih kadi. Nakon toga došla je kafa i stigli novi čibuci. Sve je to služeno za vreme razgovora, sa najvećom pažnjom, neupadljivo, brzo i vešto.

Razgovor je protekao u prijateljskoj atmosferi. I vezir i konzul skretali su pažnju na one stvari za koje su znali da su potajna slabost ili omiljeni predmet sabesednikov. Vezir se stalno vraćao na izuzetnu veličinu Napoleonove ličnosti i na njegove pobjede a konzul, koji je od Davne znao za vezirovu ljubav prema moru, na pitanja koja su u vezi sa plovidbom i ratovanjem na moru.

Taj prvi diplomatski susret Davila i vezira je trajao sat i po, a sam prijem je bio topao i prijateljski. Žan Davil i vezir su se rastali kao dobri znanci, svaki

u sebi uveren da će kod drugoga moći postići mnogo i svaki zadovoljan svojim sabesednikom i samim sobom.

Nakon što je detaljno opisao čitav ceremonijal, Andrić se više ne vraća na njega. Tek jednom rečenicom saopštava o prvoj poseti veziru fon Miterera. Kroz percepciju Davila saznajemo ono što je bilo važno za njega (jer ljubomorno prati svaki potez suparnika): prijem Miterera kod vezira bio je nešto kraći i hladniji nego prijem francuskog konzula.

Ceremonijal prve posete veziru fon Paulića je uopšte ostao „za kadrom“, a akcent je stavljen na čudo koje se desilo kada je pošao na prvi Divan veziru. Čaršija, koja ima „svoje mišljenje“ o strancima, dočekala je fon Paulića bez uobičajene mržnje, psovki i prostačkih gestova. Ispostavilo se da je raspoložiti travničku čaršiju mnogo teže nego vezira. Samo je Paulić uspeo u tome.

Svet je posmatrao povorku, tražio pogledom novog konzula i ćutke još dugo gledao za njim. Turske žene su posmatrale iza svojih mušebaka, deca su se propinjala na ograđe, ali ni otkud nije bilo nijednog glasa, nijedne pogrдне reči. [...] Tako je prošla povorka novog konzula i tako se vratila iz Konaka (341).

U romanu se opisuju i drugi diplomatski razgovori i prijemi u Konaku: prilikom dolaska na vlast svakog novopostavljenog vezira, tokom njihovih odlazaka zbog promene vlasti u Stambolu i nemilosti novog vladara, u čast pobeda turskog oružja. Za vreme tih audijencija Davil budno prati sve detalje prijema njegovog suparnika – austrijskog konzula. U prvoj audijenciji novog vezira Ibrahim-paše za Davila je od posebne važnosti bilo to što je bio primljen prvi i što ga je vezir zadržao u razgovoru *dobra pola sata duže* nego drugi dan austrijskog konzula (173).

U većini poseta Konaku motivi audijencije su jasno definisani. Andrić zna- lački prikazuje kako posle opširnog „uvoda“ o pobedama Napoleona i gorkoj sudbini plemenitog Selima III Davil prelazi na stvar.

Na kraju svih tih razgovora konzul obično iznese pitanje zbog koga je došao, neku dozvolu za izvoz žita u Dalmaciju, pogranični spor, ili nešto slično, a vezir, zanesen u svoja mračna razmatranja, dá odobrenje bez mnogo razmišljanja (207).

Međutim, ponekad razlozi zbog kojih konzul traži audijenciju kod vezira nisu razumljivi. Tako, nije jasno zašto je Davil tražio prijem uoči dolaska Kapidžibaše. Susret nije bio otkazan bez obzira na dolazak visokog gosta. Vezir je primio Davila i to uz prisustvo Kapidžibaše. Ali njihov razgovor bio je nalik na javno slobodno ćaskanje. Po svoj prilici, Andrić je uveo taj susret radi „dramatizacije“ radnje. Šok za Davila je bila sutradan vest o naprasnoj smrti visokog gosta.

Ibrahim-paša se sve više i više svidao Davilu. Dosta često ga je posećivao i obično povoljno svršavao svoj posao. Na mahove mu se činilo da mogu postati pravi prijatelji. Međutim, upravo tada se dešavalo nešto što je duboko šokiralo Davila i pokazivalo nepremostiv jaz između njih i njihovih civilizacija. Upravo

šok je doživio zajedno sa fon Mitererom kada su na prijemu kod vezira u čast pobeđe turskog oružja nad ustankom u Srbiji posle kafe, čibuka i limunade gostima prikazana *neopisiva masa ubogog ljudskog mesa – odsečena ljudska uha i noseve u znatnoj množini* (209).

Osnovni zadaci francuskog generalnog konzula

Davil je došao u Travnik sa nekoliko zadataka: (1) da otvori konzulat, (2) da uspostavi (zasnuje) i podstiče trgovinske odnose sa tim krajevima Osman-skog carstva, (3) da pomaže francuskim okupacionim vlastima u Dalmaciji, (4) da prati pokrete raje u Srbiji i Bosni.

Svaki zadatak nije bio lak s obzirom na mentalitet, podeljenost i raspoloženje ovdašnje sredine. Davil je razvio dobre odnose sa travničkim vezirom pa je francuski konzulat dosta brzo proradio.

Drugi zadatak francuskog konzula bio je ekonomske prirode. Pariz je obavezao Davila da stvori i podstiče trgovinske veze sa zemljama koje su se nalazile pod turskom vlašću. Još na samom početku službovanja u Bosni Davil se latio tog posla sa žarom pa je upućivao u centralu različite predloge za podsticaj trgovine između Francuske i ovih delova Turske carevine. Međutim prve godine Davilova službovanja nisu bile povoljne za njegove inicijative, jer su to bile ratne godine u kojima je posredno sudelovala i Napoleonova Francuska. Buknuo je rusko-turski rat, koji se vodio na tlu zemalja okupiranih od strane Osmanlija, isprovociran lukavom diplomatijom francuskog ambasadora u Carigradu Sebastijanija. Na Balkanu je došlo do sukoba ondašnjih supersila (Napoleonove Francuske, Austrije, Rusije, Porte i Engleske). Upravo je zato jedna od stalnih i posebnih Davilovih teškoća bila briga oko francuskih oficira i vojnika koji su na molbu Porte iz Dalmacije, preko Bosne, putovali u Carigrad.

Između turske vlade i francuskog ambasadora u Carigradu postojao je sporazum po kome se Francuska obavezala da pruži vojnu pomoć Porti. Prema tome, upućivala je izvestan broj svojih oficira i vojnika, instruktora i stručnjaka. Kako je došlo do tog sporazuma? Kad je engleska flota (ondašnji saveznik Rusije i rival Francuske) prodrila kroz Dardanele i ugrozila Carigrad, sultan Selim je, uz pomoć francuskog ambasadora (generala Sebastianija) i malog broja francuskih oficira, počeo da sprema odbranu turske prestonice. Od francuske vlade je hitno zatražen izvestan broj oficira i vojnika. Iz Pariza je naredeno generalu Marmonu (vojnom zapovedniku Dalmacije 1806, a od 1809. Francuskom guverneru Ilirskih provincija sa sedištem u Ljubljani) da ih odmah uputi preko Bosne u manjim grupama. Generalnom konzulu u Travniku je naređivano da im obezbedi prolaz, nabavku konja i pratnju.

Međutim, sporazum sklopljen sa vladom u Carigradu de facto nije funkcionisao. Turske dozvole potrebne za prolaz stranih oficira nisu stizale na vreme. Oficiri su morali da čekaju u Travniku. Konzul je požurivao stvar kod vezira, a

vezir u Carigradu. A i kad bi dozvola za prolaz stigla na vreme, to još nije značilo da je stvar svršena. Iskrsavale su nove teškoće pa su oficiri morali da predaju put i dangube po bosanskim kasabama.

Bosanski Turci su sa nepoverenjem i mržnjom gledali na prisustvo francuske vojske u Dalmaciji. Tome su u mnogome doprinosili austrijski agenti, koji su širili glasine da general Marmon navodno gradi duž cele Dalmacije širok drum, sa ciljem da osvoji Bosnu. Pojava francuskih vojnika u Bosni utvrđivala je varoš u tome pogrešnom verovanju. Zato su francuski oficiri koji su dolazili kao saveznici Porte, na molbu turske vlade, već na granici između Dalmacije i Bosne (odnosno Turske) dočekivani pogrdnim povcima rulje, i sa svakim daljim korakom nailazili na sve gori prijem.

Bilo je to vreme kada bi se kod Davila u Travniku skupilo nekoliko desetina takvih oficira i vojnika koji nisu mogli napred ni smeli natrag. Uzalud su francuske vlasti u Dalmaciji štampale prijateljske proglase na tursko stanovništvo. Te proglase pisane nekim probranim turskim jezikom nije niko hteo da čita. Ništa nije pomagalo protiv urođenog nepoverenja čitavog muslimanskog stanovništva, koje je išlo samo za svojim dubokim nagonom samoodbrane i mržnje prema tuđincu i neverniku koji se približio granicama i počinje da ulazi u zemlju.

I poslednji zadatak, naime, praćenje pokreta raje u Bosni i Srbiji, nije bio za Davila jednostavan. On nije poznao jezik mesnog stanovništva, nije mogao samostalno uspostavljati kontakte bez posrednika. O svemu što se dešavalo na terenu mogao je suditi samo iz viđenja i dostava njegovih podređenih (Defosea, Davne), poverenika, agenata i slučajnih Francuza, oficira i trgovaca, koji su prolazili kroz Travnik. Važnim indirektnim izvorom informacije o situaciji u regionu bili su njegovi susreti i razgovori sa travničkim vezirima, prijemi u Konaku, naročito u čast pobeda turskog oružja. Prilikom tih „svečanosti“ Davil se upoznao sa planovima Porte, rezultatima vojnih pohoda protiv ustaničke Srbije, „plodovima“ brutalnog obračuna sa nedužnim stanovništvom. Razmenjivao je informacije i sa fon Mitererom. Tako je upravo od njega saznao o nedavnom pokolju nedužne raje kod Zvornika čije je posmrtni ostatke vezir prikazao na svečanom Divanu izazvavši šok kod obojice konzula:

Na asuru počeo da sipaju odsečena ljudska uha i noseve u znatnoj množini, neopisivu masu ubogog ljudskog mesa, usoljenu i pocrnjelu od usirene krvi. Hladan i odvratn zadah vlažne soli i ustajale krvi prođe Divanom. Iz krošanja i arara povadiše neke šešire, opasače i fišeklje sa metalnim orlom na njima, a iz džakova crvene i žučkaste barjake, uske i opervažene zlatom, sa slikom svetitelja u sredini. Za njima ispadoše dve tri ripide i tupo lupnuše o pod. I najposle donesoše snop bajoneta vezanih likom. To su bili trofeji pobede nad srpskom ustaničkom vojskom „koju su Rusi organizovali i predvodili. [...] Sutradan je fon Miterer već bio obavešten o vrednosti turske pobede i poreklu trofeja. Oružje je bilo oteto od neke srbijanske čete, a zastave i sve ostalo poticalo je od običnog pokolja koji je ogorčena i dokona vojska izvršila nad bosanskom rajom, negde kraj Zvornika, za vreme neke crkvene svečanosti (209, 211).

Andrić je pokazao kako su nakon tog gnusnog prizora obojica konzula osjetila međusobnu solidarnost i duhovnu bliskost:

Sutradan su se sastali Davil i fon Miterer, ne pitajući se ko kome duguje posetu i zaboravljajući koliko je prošlo od njihovog poslednjeg viđenja. Prosto su poleteli jedan prema drugom. Rukovali su se dugo i gledali bez reči jedan drugom u oči kao dva brodolomnika (211).

Međusobni odnosi Davila i fon Miterera

Za razliku od Davila zadaci koje je dobio od svog ministarstva fon Miterer u romanu nisu konkretno definisani. Oni se naziru uglavnom iz kontramera za sprečavanje njegovih aktivnosti od strane Davila, njegovih poverenika i njihovih agenata, koji su u stopu pratili austrijskog konzula tokom njegovih poseta i kontakata. Sudeći po svemu austrijski konzul je želio da ujedini sve protivnike Davila, ali je to radio oprezno i neupadljivo, ne izgovarajući nijedne loše reči protiv svoga kolege, čak žaleći ga zbog teškog službenog položaja. Pažljivo slušajući sve šta su drugi govorili o Davilu uzgred je nenametljivo isticao mane i zle namere Napoleonove države.

Tako, u razgovorima sa katolicima“ sažaljevao je svoga kolegu koji mora da predstavlja jednu vladu koja je nikla iz revolucije i u osnovi je bezverska. Kod Turaka je opet žalio Davila što mu je u deo pao neblagodaran zadatak da pripremi postepeno prodiranje francuskih trupa iz Dalmacije u Tursku i da tako u ovu mirnu i lepu Bosnu unese sve muke i nezgode koje vojska i rat donose (99).

Austrija, koja se graničila sa Osmanskom carevinom, budno je pratila aktivnosti Napoleonove Francuske na Balkanu, sprečavajući njen uticaj i otežavajući njene kontakte sa Portom, kompromitujući Francusku u očima mesnog življa zbog njenih osvajačkih planova. Miterer, bivši vojni obaveštajac, dosledno je sprovodio tu politiku, razapinjući mrežu Davilovim agentima.

Paradoksalnost situacije je bila u tome što su dvojica konzula imala mnogo više predispozicija za prijateljstvo i sporazumevanje, nego za suprotstavljanje i međusobne borbe. Samo ciljevi njihovog zvaničnog rada bili su različiti, sve je ostalo bilo slično. Obojica su bili ljudi u godinama, opterećeni porodicama. Obojica su imali jednake probleme sa svojom vladom koja ne šalje na vreme instrukcije i ministarstvom koje slabo i sporo rešava njihove finansijske probleme. Obojica su bila osuđena da žive u perifernom orijentalnom gradiću, de facto u zatvorenom prostoru, bez društva, bez komfora, među surovim svetom. Obojica su morala da izdržavaju svakodnevnu bitku sa sporim i nepouzdanim turskim vlastima, sa tvrdoglavim i zloćudnim domaćim Turcima i da se bore sa nepoverenjem, netačnošću, nečistoćom i bolestima.

Težak život i zla sudbina upućivali su ih jednog na drugog. I, ako su postojala na svetu dva čoveka koji bi mogli da jedan drugog razumeju, požale, pa čak i pomognu, to su bila ova dva konzula (103). [...] Stoga su konzuli radosno prilazili jedan drugom, čim bi im to izmenjene prilike i bolji politički odnosi između njihovih zemalja

dozvolili. [...] Oni su se tada družili, tešili, darivali, dopisivali, sa toplinom i prijateljstvom (104).

Međutim, čim bi se odnosi između dve vlade pogoršali, susreti Davila i fon Miterera bivali bi sve ređi ili otkazivani. Njihova se ljubaznost tada *merila na doze*. Fon Miterer je redovno dobijao uputstva iz Beča kako treba da bude njegovo držanje prema francuskom konzulu, i *pazio na disciplinu* svoje porodice. Evo, kako se u romanu opisuje jedan takav trenutak zategnutosti u odnosima između konzulata nakon Napoleonove vojne akcije protiv Beča:

Između Francuza i Austrijanaca u Travniku prestade svaki dodir. Posluga se nije pozdravljala. Konzuli su izbegavali da se sretnu na putu. Nedeljom, za vreme velike mise u dolačkoj crkvi, stojale su gospođa Davil i gospođa fon Miterer sa ćerkom odvojeno i razdaleko (281).

Bez obzira na retke trenutke evropske solidarnosti, fon Miterer je u svom radu koristio sve poluge i sva sredstva za otežavanje misije Žan Davila. Tako je učinio sve radi smaknuća Davilova agenta mladog novskog kapetana.

Andrić zaključuje da su oba konzula ličila na dve poslušne lutke na dugim koncima čiji udaljeni lutkari vode stalnu međusobnu borbu sa maglovitim ciljevima i nejasnim posledicama.

Službeno dopisivanje

Na više mesta u romanu Andrić je pokazao da je veliki deo diplomatske aktivnosti njegovih likova, pored osobnih susreta i usmenih razgovora u Konačku, praćen i pisanim dokumentima, tzv. internom diplomatskom korespondencijom (konzulat – „centrala“). Iz svoga iskustva Andrić je poznao koliki deo vremena diplomati provode za pisaćim stolom, obaveštavajući centralu o situaciji u zemlji boravka. I danas službena korespondencija je važan deo diplomatske službe³. Od posebnog je značaja bila službena prepiska u Napoleonovo doba kada ni blizu nisu postojale današnje mogućnosti (elektronske) komunikacije. Diplomatsku poštu u Travnik su redovno, dva puta mesečno, donosili kuriri, dobijali su pisma konzula za centralu i odlazili sa njima natrag. Na mnogim stranicama zatičemo junake romana koji ažurno vode diplomatsku prepisku sa ministarstvom. Pisalo im se uglavnom preko noći, u potpunoj tišini, u njihovoj radnoj sobi, uz svetlo sveće kada niko nije ometao njihov rad. Dopisivanju sa centralom su prilazili veoma ozbiljno, pomno birajući reči i pazeći na svaku rečenicu.

Žan Davil je stekao veštinu stručnog informisanja dosta rano radeći kao mladi izvestilac u jednom od pariskih listova:

³ Попов 2010: 411–415.

Objavljivao je i stihove i književne prikaze, ali glavni posao mu je bila Ustavotvorna skupština. Svu svoju mladost i celo oduševljenje za koje je bio sposoban, on je unosio u opširne skupštinske izveštaje (24).

Sigurno je znao pisati jer je njegove članke za pariski *Moniteur*, zapazio Taleran, budući ministar inostranih poslova, čovek obrazovan i sposoban, koji je uzeo Davila pod svoju naročitu zaštitu. U romanu Davil često sedi za pisaćim stolom svojeručno sastavljajući službena pisma i izveštaje. Prvi podnesak je napisao ministru u Pariz i ambasadoru u Carigrad nakon prve posete Konaku.

Andrić prikazuje i emotivno stanje glavnih likova tokom ili nakon sastavljanja izveštaja. Tako se Davil često u mislima vraćao svojim pismima i gubio raspoloženje kada je nalazio da je nešto važno u izveštaju propustio, suviše ili nezgodno rekao. Posle prvog mukotrpnog puta u Konak Davil nije znao šta da piše *da ne bude ni suviše na štetu njegovog ugleda a ni daleko od istine.*

Taj zadatak stoji sada pred njim kao neprelazna planina koju ipak mora da pređe. Konzul prekri oči dlanom desne ruke. Još nekoliko puta duboko udahnu vazduh i izdišući ga izgovori poluglasno: – Ah, Bože blagi, Bože blagi! (36).

U istoj dilemi je bio i nakon naprasne smrti kapidžibaše koji je došao u Travnik sa dvoličnom misijom. Počeo je da razmišlja kakav izveštaj o njegovom ubistvu u Konaku da napiše i da li uopšte treba o tome da izveštava starešine. Sedao je za sto i više puta počinjao, ali mu se nije pisalo. Nije mogao da otkrije istinu i pozadinu zločina jer bi naštetio veziru koji je gajio simpatije prema Francuskoj i njemu osobno. Najzad je shvatio da je najbolje prići poslu „diplomatski“ pa opisati stvari onako kako izgledaju i kako ih vidi ceo svet:

[...] da je naročiti kapidžibaša došao iz Carigrada i doneo ferman kojim se vezir utvrđuje na dosadašnjem položaju [...] a uzgred dodati da je slučajno taj kapidžibaša umro naprasno u Travniku pri vršenju svoje misije. Posle toga, prepisujući na čisto, osetio je neku vrstu zadovoljstva sa samim sobom što njegov izveštaj počiva na krupnim i teškim tajnama, mudro prećutanim (53).

Posle prve posete austrijskog konzula Davilu obojica su u isto vreme referisala o rezultatima njihovog razgovora. Andrić znalački i sa humorom prikazuje raširenu sklonost diplomatskih činovnika da preteruju u oceni svojih uspeha (što nalikuje lovačkim pričama). Tako je, u izveštajima dvojice konzula njihov razgovor izgledao sasvim drukčije.

Na papiru to je bio beskrvni dvoboj dvojice divova po oštroumnosti, finoći i revnosti. U izveštaju Francuza Austrijanac na kraju ležao, moralno, na zemlji sa obe plečke, a u izveštaju Austrijanca Francuz ostao zbunjen i zanemio pred dostojanstvenim i prefinjenim izlaganjem carsko-kraljevskog generalnog konzula (101).

Andrić posvećuje nekoliko pasusa naročitom raspoloženju Miterera tokom pripreme izveštaja. Sa posebnim oduševljenjem je radio na jednom od svojih referata za vojno ministarstvo:

Već desetu noć fon Miterer radi na jednom velikom referatu za vojne vlasti u Beču: opisuje okolinu Travnika sa vojničke tačke gledišta. Sa mnogo crteža i skica, brojeva i korisnih podataka, on opisuje već četrnaesti položaj koji dolazi u obzir za neku hipotetičnu vojsku koja bi nadirala dolinom Lašve prema Travniku koji se brani. Još

u uvodu u ovaj veliki rad, on je rekao da se prihvatio toga posla zbog koristi koju bi od njega mogla imati Vrhovna komanda. [...] Fon Miterer piše bez odmora i predaha. Opisuje do najmanjih pojedinosti travničku tvrđavu, njeno poreklo, ono što se o njoj misli i govori, i njen stvarni kapacitet, vrednost položaja, debljinu zidova, broj topova, količinu municije, mogućnost snabdevanja vodom i hranom. [...] To su fon Mitererovi najbolji sati. Pero škripi, sveće pucketaju, redovi se nižu, pravilna slova, tačne cifre, jasni podaci, tabaci slažu jedan na drugi i njihova gomila raste (146–147).

Zatičemo gospodina Miterera i za pisanjem izveštaja o slučaju Ahmed-bega Cerića, u kojem ističe i svoje zasluge u padu novskog kapetana:

Sad je ovaj nemirni i ambiciozni kapetan, naš veliki protivnik, vezan i pod teškom optužbom u ovdašnjoj tvrđavi. Kako stvari stoje, nema izgleda da će izneti glavu. Prema onom što saznajem, vezir je rešen da s njim svrši. Ja neću raditi na tome naročito i otvoreno, ali možete mi verovati da neću učiniti ništa što bi moglo sprečiti da mu jednom zauvek zavrne šiju (216).

Prilike su takve da pobjeda austrijskog konzula znači poraz francuskog. Davil nije uspeo spasiti novskog kapetana. Osećao se grozno i o njegovoj pogibiji obavestio je starešine u Parizu, Carigradu i Splitu. Opisao je svoje korake kod vezira kao dramatičnu borbu za francuski ugled, a sav neuspeh pripisao nesrećnim okolnostima.

U romanu se postavlja i važno pitanje adekvatnosti reagovanja starešina na izveštaje sa terena. Veliki vremenski razmak u dostavi službene pošte putem kurira, posebno u kasnu jesen i zimi, znatno je otežavao povezanost konzulata sa centralom. Ona nije mogla „u stopu“ da prati dinamiku razvoja događaja na terenu, da izvlači ispravne zaključke i da na vreme formuliše nove zadatke. Tako je Davil, koji je prvi stigao u Travnik, nailazio na potpuno nerazumevanje mesnih prilika i svog teškog položaja od strane Ministarstva u Parizu, što je znatno otežavalo njegov život. Umesto odgovora na njegove molbe o hitnom otvaranju kredita za preko potrebne stvari dobijao je *nerazumljive i rogobatne naredbe Direkcije računovodstva o štednji i cirkularna pisma bez ikakvog smisla* (40). Prvo je vreme Davil živeo sam bez porodice, u finansijskom škripcu, u tuđoj kući pa je prihvatio kao ironiju cirkular o tome kako treba da se proslavi Napoleonov rodendan:

Troškove za orkestar i dekoracije bala koji tom prilikom priredi, ima da snosi generalni konzul sam“. Čitajući tu naredbu Davil se gorke osmehnuo. Odmah su mu izišli pred oči travnički muzikanti, tri odrpana Ciganina, dva bubnjara i treći sa zurlom, koji uz ramazan i Bajram paraju uši Evropljaninu koji je osuđen da živi ovde (40).

I padu novskog kapetana Davilove starešine nisu pridale ono značenje koje je pridavao on.

Davilu nije bilo lako zaboraviti rumeno, devojačko lice Ahmet-begovo sa sjajnim zubima i smeđim bistrim očima gorštaka, sa osmejkom čoveka koji se ničega ne boji (217).

Na nerazumevanje u Ministarstvu nailazio je i fon Miterer. Tako je uzalud čekao odgovor na molbu o premeštaju. Njegov veliki referat o strategijskim položajima oko Travnika, koji je pisao za Vojno ministarstvo, čekala je ista sudbina. Zajedno sa molbom o premeštaju bio je „pohranjen“ u arhivi MIP-a samo u drugom odeljenju i to zbog veoma banalnih okolnosti.

Mitererova molba o premeštaju će brzo i tačno stići u Beč i doći do nadležnog referenta, jednog prosedog i umornog Sektionschef-a. Ovaj će pročitati stvar, jednog zimskog jutra, u visokoj, svetloj i toploj kancelariji sa izgledom na minoritsku crkvu, i samo će crvenom pisaljkom ironično podvući rečenicu u kojoj fon Miterer predlaže da se na njegovo mesto pošalje „čovek bez porodice“, a na poleđini napisati da konzul treba da se strpi. Jer Sektionschef je miran, negovan neženja, razmažen meloman i esteta, koji sa svog sigurnog, visokog i bezbrižnog položaja ne zna i ne pomišlja kakve su muke ovoga konzula (152).

Porodična diplomatija

U Travničkoj hronici je velika pažnja posvećena porodicama konzula, naročito njihovim suprugama. Te epizode ne samo povećavaju raznovrsnost i zanimljivost romana nego pokazuju i podršku žena svojim supruzima u učvršćivanju njihovih pozicija u travničkom društvu.

U porodičnoj diplomatiji učestvuju gospođa Davil, supruga francuskog konzula, i Ana Marija, supruga austrijskog konzula. One su se razlikovale međusobno, kao i od svojih muževa. Francuski konzul je bio lep, visok i elegantan, dok je njegova supruga bila sitna i mršava žena. U romanu nema ni vlastitog imena. Zove se jednostavno po prezimenu svog supruga – gospođa Davil. Ali iza te bezličnosti skriva se neumoran radnik, oslonac porodice, odani i pametni prijatelj.

Ana Marija je, naprotiv, bila mnogo lepša od svoga supruga, ali je bila neobuzdana, razdražljiva, neuravnotežena, nastrana i rasipna, stalno je otežavala život, a ponekad i rad svoga supruga. Uprkos svemu fon Miterer ju je bezgranično voleo, kao što se voli bolesno dete.

Svaka je supruga u skladu sa svojim mogućnostima i ličnim osobinama više-manje pomagala mužu u poslu.

Pukovnik fon Miterer se mnogo lakše snalazio u Travniku, jer je poznao mesne prilike, jezik, a imao iza sebe i bogati službeni list obaveštajnog oficira na „Granici“. I što je najvažnije, mogao se osloniti na katolički svet koji ga je primio sa velikim počastima i pružio mu je svaku podršku. Uz pomoć supruge fon Miterer je jačao veze sa mesnom katoličkom crkvom, preko koje je dobijao korisnu informaciju o prilikama:

Gospođa fon Miterer je već od samog početka obilazila i darivala katoličke crkve i kapele po okolini Travnika. Nije to činila toliko po svojoj želi, koliko po nagovoru pukovnika, kome je to trebalo da bi pojačao svoj uticaj na katolički kler i narod (194).

Za razliku od fon Miterera francuskom konzulu je bilo mnogo teže da se snađe jer nije poznao jezik, mesne prilike, kao poslanik „jakobinske vlade“ nije imao oslonca kod mesnih katolika. Iz začaranog kruga mu je u izvesnoj meri pomogla izaći gospođa Davil. U romanu se ističe da je konzulovica imala velike probleme oko posluge. Na početku niko nije hteo da služi u francuskom konzulatu. Nije se moglo računati ni na tursku, ni na pravoslavnu, ni na katoličku poslugu. Šta više, katoličkim devojkama su fratri pretili prokletstvom i teškom pokorom ako budu pristale na službu u francuskom konzulatu.

Tek kad je gospođa Davil svojim posetama i poklonima dolačkoj crkvi pokazala da je, iako žena „jakobinskog konzula“, prava katolikinja, fratri su popustili nešto od svoje strogosti i prećutno odobravali da ženski svet može da radi kod francuske konzulovice (58).

To je bila veoma važna pobeda koja je značajno olakšala život porodice Davil. Konzulovica je i dalje nastojala da stvori i održi što bolje veze sa dolačkim župnikom i sa fratrима u Gučoj Gori.

I pored svih teškoća, neznanja i nepoverenja na koje je nailazio, Davil se nadao da će, pre nego austrijski konzul stigne u Travnik, uspeti da bar preko svoje pobožne i pametne žene osigura sebi neki uticaj na fratre i katolički svet (58).

Svom skromnošću i nenametljivošću gospođa Davil je raspoložila katolički kler. Fratri su je mnogo više poštovali nego nasrtljivu gospođu fon Miterer. Koristeći dobar odnos fratara prema svojoj ženi Davil je čak došao na misao da zatraži od njih jednog stalnog i plaćenog kapelana za francuski konzulat. Time je hteo pokazati koliko su netačne optužbe o bezbožnosti francuskog režima. Ali tog puta misija gospođe Davil u samostan kod fratara nije uspela. Odgovor je bio negativan, mada je sama konzulovica bila primljena lepo. Odgovor biskupa je bio diplomatski – teška vremena, malobrojnost redovnika, strahovi od pretnji celom Redu od strane Turaka i sl. Ali fra Ivo nije krio da on ne bi nikad dao da u Napoleonovom konzulatu služi njihov kapelan.

Porodična diplomatija je tekla i na drugi način. Gospođa Davil se pokazala kao odlična domaćica, koja besprekorno vodi kuću, a posluga je sa oduševljenjem prenosila i širila po varoši priče o skladnom porodičnom životu Davilovih i o zlatnim rukama konzulovice.

Taj život je zračio izvan konzulata i postizao ono što ništa drugo nije bilo u stanju da postigne, ni sila ni mito ni nagovaranje: približavao je bar donekle stanovnike toga konzulata sa narodom ovoga grada (330).

Porodična diplomatija se vršila i uz pomoć međusobnih privatnih poseta u raznim prilikama – u žalosti i u radosnim događajima. Fon Miterer i Ana Marija su došli na sahranu Davilova sina.

[...] po sunčanom danu i suhomrazici je sahranjen mali Jules-Francois-Amyntas Davil na katoličkom groblju. Austrijski konzul prisustvovao je sa ženom i ćerkom sahrani i došao u konzulat da izrazi saučešće. Gospođa fon Miterer je nudila svoje usluge (230).

U detaljima se opisuje zajednički ručak o Božiću kod fon Miterera. Na ručak su pozvani Davil sa ženom i kancelar Defose. Osim njih tu su bila i dvojica katoličkih fratara, sa kojima su Mitererovi održavali prijateljske veze.

U velikoj trpezariji bilo je toplo, mirisalo na kolače i jelovinu. Napolju je bilo svetlo od sitnog kao prah belog snega. Odsev te svetlosti padao je po bogatom stolu i lomio se u srebru i kristalu. Konzuli su bili u paradnim uniformama. [...] Ručak je bio obilan i dobar. Služila se poljska rakija, mađarska vina i bečki slatkiši. Sva jela su bila jaka i začinjena. U svemu se, do u sitnice, osećala fantazija gospođe fon Miterer [...] Ovo je bilo prvi put da fon Miterer poziva zajedno svoga protivnika i svoje prijatelje i da se konzuli sastaju u prisustvu fratara (259).

Taj božićni ručak je bio zgodna prilika za obojicu konzula da pokaže svoju politiku u što povoljnijoj svetlosti.

Više puta Ana Marija je posećivala gospođu Davil, osobito pred porođaj četvrtog deteta.

Pokloni

Deo diplomatskog protokola su uvek bili i pokloni. U TRAVNIČKOJ HRONICI se govori o tome na više mesta. Danas se strogo pazi da se poklon iz pažnje ne pretvori u mito ili korupciju. S ove tačke gledišta darovi koji se razmenjuju u perifernom bosanskom gradiću na početku XIX veka krše sve današnje norme. Pokloni su neobični, skupoceni, izuzetno lepi. Naravno, sve zavisi od prilike u kojoj se poklon daruje, i osoba koje daruju ili primaju poklon.

Prvi znak vezirove pažnje Davil je doživeo kad je tek došao u Travnik uoči prve posete veziru. Primio je tada kao njegov „pozdrav“ iz Konaka dve velike sveće i po oku (stara mera za težinu \approx 1,280 kg) badema i suvog grožđa. Struje tada još nije bilo i sveće su Davilu baš dobro došle. Kroz tri dana po završetku prve posete veziru Davil i njegova pratnja darivani su drugačije. Primili su od vezira skupocene poklone: ogrtače od krzna, i to od kune za konzula a od čoje i lisičine za njegove pratioce.

Kod drugog vezira, koji je smenio svog prethodnika, darovi prilikom prve posete Konaku su bili veoma slični. Davil je bio ogrnut i ovoga puta krznom od kune, a novi pisar konzulata je dobio ćurak od hermelina. Ali kad je ovaj vezir napuštao Travnik, nakon političkih previranja u Porti, poklonio je Davilu doterane crne karuce i lepog punokrvnog alata, u punoj opremi, rekavši pri tome:

Kola su znak mira a konj simbol sreće. To su želje za vas i vašu porodicu (416).

Taj vezirov gest traži komentar. Kola ili fijaker koji je poklonio Davilu vezir je dobio ranije od fon Miterera, koji je hteo raskošnim poklonom pridobiti vezira za sebe i istisnuti Davila. Upravo zato je dobio iz Slavenskog Broda taj lepi fijaker i poklonio ga veziru. Ali taj pokušaj nije imao uspeha. Vezir je primio poklon sa zahvalnošću ali nikada nije seo u dobijene kočije, niti se provozao u njima. One su stajale u unutarnjem dvorištu Konaka *kao hladan, sjajan i neprikladan poklon*, što je za darovatelja bilo veliko poniženje. Još veće poni-

ženje za Miterera je bilo poklanjanje tog fijakra Davilu, Mitererovu suparniku. Na rastanku fon Miterer ništa nije dobio od vezira, koji ga je primio drugi dan posle posete Davila kome je darovao Mitererov fijaker i rasnog konja.

Prva poseta trećem veziru, neukom, sirovom i krvavom upravljaču, postavljenom nakon odlaska Ibrahim-paše, prošla je u skladu sa ustaljenim ceremonijalom. Vezir je darivao konzula i tumača Davnu dobrim krznima.

Tom veziru, svirepom Ali-paši, Davil je poklonio u čast njegove „pobede“

lepo cizeliran, težak muški prsten od zlata, bez kamena, sa fino izrađenim vencem od lovorova lišća na mestu gde obično stoji kamen. [...] Ali-paša, koji je za ovu priliku metnuo prsten na srednji prst desne ruke, zahvalio je na daru i čestitkama (438).

Ne samo Miterer nego i Davil koristio je poklone u iste svrhe. Saznavši za raskošni poklon veziru od fon Miterera, on nije hteo zaostajati za njim, mada je imao mnogo manje sredstava i uticaja kod svoje vlade. Uspeo je da dobije iz Pariza jedan mali teleskop i spravu za merenje položaja i visine zvezda na nebu. Skromniji Davilov poklon vezir je primio lepo. Teleskop je bio dobar povod za njihove nove razgovore o zvezdama i ljudskoj sudbini nakon kojih je Davil lako i brzo rešavao sva svoja pitanja.

Napuštajući Travnik Davil je poslao drugopostavljenom austrijskom konzulu fon Pauliću na poklon pušku, jedan dragocen štic, nemačke izrade, i nekoliko flaša likera Martinique.

Ali-paša je u oproštajnoj audijenciji poklonio Davilu ogrtač postavljen krznom, što je značilo da Davil odlazi zauvek. Davil mu je tom prilikom uručio lovačku pušku.

Iz teksta se vidi da je najviše poklona dobijao Davil i njegova supruga. Nakon porođaja gospođa Davil je primila mnogo poklona od travničkih gazdara:

U porodiljnoj sobi su poredani darovi. Tepsije sa baklavom; urmašice, naslagane uporeko kao što se slažu cepanice; vezovi i trube beza svilenika; buklije i stakla raki-je ili malvazije, začepljene sa nekoliko listova sobnog cveća [...] Ali najveći i najlepši poklon o babinama došao je od vezira. To je bila ogromna tepsija-demirlija, puna baklave, pokrivena prvo svilenim bezom, a zatim širokim komadom blede crvenog brokatskog tkiva iz Bruse. Tepsiju je nosilo nekoliko momaka i pred njima je išao jedan od činovnika (332).

Gospođa fon Miterer je takođe živo učestvovala u ovom radosnom događaju. Novorođenčetu je donela na poklon lep i skupocen italijanski medaljon od zlata, sa cvetovima od crnog emalja i od dijamanta.

Bilo je i drugih znakova pažnje. Osobne simpatije prema Davilu je gajio Mehmed-paša, prvi vezir kojeg je zatekao Davil na početku službe u Travniku. Samo je Davilu poverio datum svoga odlaska iz Travnika nakon državnog udara u Stambolu.

* * *

Na kraju, uz punu svest da ova opširna i zahtevna tema ne može biti iscrpljena u okvirima jednog članka, treba reći: u TRAVNIČKOJ HRONICI Ivo Andrić je

pokazao lice i naličje službe i života dosta zatvorene profesionalne skupine ljudi u „tišini“ jedne bosanske kasabe.

1. TRAVNIČKA HRONIKA je u znatnoj meri psihološki roman. Ključni lik HRONIKE francuski konzul Žan Davil živi dvostruki život – jedan javni i drugi unutrašnji, bez maske, bez autocenzure, za pisačim stolom, u samoći i tišini travničke noći. Taj njegov drugi život možda je i važniji za razumevanje ovog karaktera. Kroz svoje unutrašnje „sito“ Davil propušta sve peripetije proživljenog dana, kritički ocenjujući svoju aktivnost i život uopšte. Veliki deo romana je posvećen evoluciji Davilovog odnosa prema vlasti, koju kao konzul mora da zastupa u inostranstvu. Junak doživljava intimne lomove, prolazeći trnovit put od zaljubljenosti u svog političkog kumira do punog odbijanja njegove politike.

2. TRAVNIČKA HRONIKA je u znatnoj meri aktuelan roman. U književnosti se teško može naći drugo delo istog opsega, umetničke vrednosti i verodostojnosti posvećeno konzulima i njihovoj službi. Andrić je pokazao i danas važeće kriterijume za diplomatsku struku, koji nisu vezani samo za inteligenciju i obrazovanje čoveka, već i za mnoga druga svojstva, počev od lojalnosti prema državi koju treba zastupati, sposobnosti izražavanja i snalaženja u raznim situacijama do neodavanja porocima koji bi diplomatu mogli kompromitovati ili dovesti u položaj zavisnosti. U romanu je verodostojno i slikovito prikazan ondašnji protokol Francuske, Austrije i posebno Osmanske carevine. On se odlikuje raskoši, nesrazmerno skupim poklonima i podmićivanjem.

3. TRAVNIČKA HRONIKA je pre svega istorijski roman. Period, koji je prikazan u HRONICI, pun je velikih istorijskih događaja i imena evropskih i regionalnih razmera. Kao nikad ranije i nikad posle Andrić je pokazao uticaj totalne istorije na sudbine pojedinaca. Istorijski događaji dovode zapadne konzule, koji dele iste duhovne vrednosti, u situaciju konfrontacije ne samo sa mesnim prilikama nego i u situaciju međusobnog suparništva. Presudni događaji romana nameću pitanje – ko to sve pokreće, ko time upravlja? U TRAVNIČKOJ HRONICI su konci u rukama svemoćnih pojedinaca – osmanskih vladara, Napoleona, ministra Talerana, nadležnog referenta (Sektionschef-a) fon Miterera, koji je „pohranio“ njegovu molbu o premeštaju u arhivu; vezira. Svemoćni ljudi (vladari, vojskovođe, ministri) stoje u pozadini romana. Istorijsko kretanje u romanu je slično krugu i završava se vraćanjem na polazno stanje. Napoleon je propao, život u Travniku se smiruje i poprima ranije oblike.

4. Sve te podvrste su međusobno usklađene i čine koherentnu celinu klasičnog evropskog romana.

Izvor

Andrić I947: Andrić, Ivo. *Travnička hronika / Konsulska vremena*. Zagreb. S. 483.

Literatura

- Вуковић 1996: Вуковић, Ђорђевић. Ка поетици историјског романа. In: Матицки, Миодраг (ур.). *Историјски роман*. Београд – Сарајево. С. 181–208.
- Зонова 2013: Зонова, Т. В. *Дипломатија / Модели, форми, методе*. Москва.
- Лактионов 2009: Лактионов, А. (сост.). *Историја дипломатије*. Москва.
- Ковалев 1993: Ковалев, А. Н. *Азбука дипломатије*. Москва.
- Норис 1996: Норис, Дејвид А. Историја и дискурс у романима Иве Андрића и Милоша Црњанског. In: Матицки, Миодраг (ур.). *Историјски роман*. Београд – Сарајево. С. 153–160.
- Попов 2010: Попов, В. И. *Современа дипломатија / Теорија и праксица // Дипломатија – наука и искуство*. Москва.
- Сладојевић 1996: Сладојевић, Ранко. Хисторијски роман – проблем жанра. In: Матицки, Миодраг (ур.). *Историјски роман*. Београд-Сарајево. С. 233–237.
- Тјурк 2013: Тјурк, Данило. *Основе међународног права* (пер. со словенског: Temelji mednarodnega prava). Москва.
- Mitić 1999: Mitić, Miodrag. *Diplomatija: delatnost, organizacija, veština, profesija*. Beograd.
- Zelmanović 1986: Zelmanović, Đorđe. *Ilustrirani bonton & protokol*. Zagreb.

Galina G. Tjarko (Moscow)

**Images of the consuls and the diplomatic work in the novel
by Ivo Andrić TRAVNIK CHRONICLE**

The article examines the portraits, biographies, professional qualities and interpersonal relationships Western consuls, key figures of the novel TRAVNIK CHRONICLE, which is an artistic comprehension of a large factual material and sheds light on a specific period of history (1807–814) of diplomatic relations between the three superpowers - Austria, France and the Ottoman Empire.

Internal conflict of the novel lies in the fact that these people who share European cultural values but being on duty in the small, peripheral town of Ottoman Bosnia, represent the rival states. Fluctuations from War to Peace are the driving force of the novel and determine the behavior of the consuls. Their relationships remind the actions of marionettes whose puppeteers are located "by frame". Throughout the novel that they converge, then diverge.

In novel the historical discourse goes well together with the discourse of the personages, as well as with the discourse of the author who gives comments or assess events and the relationships of heroes as if from without. Between these discourses is

no clear boundary. Often they overlap each other or historical discourse precedes the discourse of the personages. With special depth and the development Andrić showed psychological portrait of a key figure in the novel - the French consul Jean Daville, through the emotional perception of which is represented the majority of the events and characters of the novel.

In the article, based on analysis of the text CHRONICLES, reconstructed profession of employees the first Western consular offices in Bosnia, methods and means of their work (visits, diplomatic talks, official correspondence, information activities, family diplomacy, gifts, etc.).

Галина Г. Тяпко (Москва)

Образы консулов и дипломатическая работа в романе Иво Андрича ТРАВНИЦКАЯ ХРОНИКА

В статье исследуются портреты, биографии, деловые качества и межличностные отношения западных консулов, ключевых фигур романа ТРАВНИЦКАЯ ХРОНИКА, являющегося художественным осмыслением большого фактического материала, проливающего свет на конкретный период истории (1807–1814) дипломатических отношений трех сверхдержав – Австрии, Франции и Османской империи.

Внутренняя коллизия романа заключается в том, что эти люди, разделяющие европейские духовные ценности, оказавшись по долгу службы в маленьком периферийном городке османской Боснии, представляют соперничающие государства. Колебания в сторону то войны, то мира являются движущей силой романа и определяют поведение консулов. Их взаимоотношения напоминают действия марионеток, которых за ниточки дергают кукловоды, находящиеся „за кадром“. Они то сближаются, то расходятся.

В романе сочетаются исторический дискурс и дискурс действующих лиц, а также дискурс от имени автора, комментирующий или оценивающий события и взаимоотношения героев как бы извне. Между этими дискурсами нет четкой границы. Часто они накладываются друг на друга или же исторический дискурс предваряет дискурс действующих лиц. С особой глубиной и в развитии дан психологический портрет ключевой фигуры романа – французского консула Жана Давиля, через эмоциональное восприятие которого представлено большинство событий и характеров.

В статье, на основании анализа текста Хроники реконструируется профессиональная деятельность первых западных консульств в Боснии, методы и средства их работы (визиты, дипломатические беседы, служебная переписка, информационная работа, семейная дипломатия, подарки и др.).

Галина Георгиевна Тярко
Кафедра языков Центральной и Юго-Восточной Европы
МГИМО-Университет
Московский государственный институт международных отношений
119454 Москва
просп. Вернадского, 76
++8 495 434 90 84
galina606@mail.ru

Tyarko Galina G.
Professor, Doctor of Philology Sciences
Department of Languages of Central and Southeastern Europe
MGIMO-University
Moscow State Institute of International Relations, University

Gordana Todorić (Novi Sad)

Retorika novca i puta u TRAVNIČKOJ HRONICI Ive Andrića

U radu će biti analizirani topos novca i topos puta, kao konstitutivni elementi romana TRAVNIČKA HRONIKA. Dva različita interpretativna problema, uporedno posmatrana, trebalo bi da ukažu na nove značenjske aspekte Andrićevog dela. Uzimajući u obzir složenu mrežu diskursa kultura koje se stiču u romanu, pa tako i složenu mrežu fokalizacija, možemo pretpostaviti da je Andrić značenja odabranih tema preispitao i redefinisao. Baveći se na ovaj način TRAVNIČKOM HRONIKOM, pokušaćemo da sagledamo šta ovaj roman znači danas.

Tekst o retorici motiva novca i puta u TRAVNIČKOJ HRONICI započinjemo sa svešću da, „kako to kaže Pol de Man, jedino 'prihvatanjem epistemološke snage retoričke dimenzije diskursa' postaje moguće da retorika bude shvaćena kao nešto više od 'pukog ornamenta unutar semantičke funkcije'“ (Lusi 2008: 164) i paradoksalnom strepnjom da nećemo dosegnuti svu dubinu teksualnosti ovog Andrićevog romana. Ova je strepnja paradoksalna s toga što shvatamo da je književnost, pa tako i TRAVNIČKA HRONIKA, podložna izvesnim principima čitanja, ali shvatamo i metastabilnu prirodu tih (ili drugih) principa. Dakle, uspostavljajući jedan uslovni sistem retoričke analize, pokušaćemo da ni jednog trenutka ne izneverimo delo.

Put

Andrićev roman TRAVNIČKA HRONIKA, to je u literaturi već primećeno, dominantno je označen kategorijom puta. U svom radu PUT, PUTOVANJE I PUTOPIS U „TRAVNIČKOJ HRONICI“, Marija Mitrović tvrdi da je put više nego središte, jer: „dimenzije tog pojma se na različite načine relativizuju i transcendiraju: put je simbol osvajanja i porobljavanja, ali i simbol otvaranja i oslobađanja ljudi“ (Mitrović 1994: 363)¹. Ta polifoničnost znaka/figure deo je polifonije ovog

¹ „Tokom romana pisac prati ceremonije dolazaka i odlazaka turskih vezira, evropskih konzula, dolazak i odlazak francuskih oficira i trgovaca, raznih latalica i čudnih putnika. Putevi su glavna tema razgovora između Davila i Defosea, i razlike

Andrićevog romana. U njemu, putevi su opisani kao fizički razrovani, putnici i konzuli koriste te puteve i dolaze u Travnik ili odlaze iz njega, o putevima se piše u Defoseovoj knjizi i konzulskim izveštajima, pa put postaje i predmet metanaracije. To su različiti nivoi statusa motiva puta. Iz razumljivih razloga nismo u prilici da se posvetimo svakom pojedinačnom primeru, ali izdvajamo najdramatičniji, koji tematizuje put. To je situacija kada Davil prvi put putuje u Konak, da se predstavi Mehmed-paši. Opis puta je dramski uverljiv. Počinje savršeno režiranom scenom, protokolarno i neprirodno, da bi se sve to raspalo ulaskom u glavnu ulicu, kod prvih turskih kuća. Svojevrsni (para)protokol koji je stanovništvo priredilo sudario se sa diplomatskim. Ta scena do grotesknih razmera prikazuje svest, ne samo onu koju Davil ima o sebi i svojoj ulozi konzula, nego i o saznanju koje nema o stvarnim prilikama. Taj sudar sa stvarnošću biće okarakterisan i u Konaku kao slika divljaštva, no reč je o Andrićevom naporu da se opiše ukrštaj puteva dve realnosti. Žene i deca (slabi princip) koji neprijateljskim rečima i gestovima prate Davilov prolazak, u funkciji su otpora Davilu kao instanci moći koja nadire². Iz retoričke perspektive, vidimo da je Andrić oblikovao binarni par slabo – jako, koji ni sam po sebi nije jednoznačan. Jer, žene i deca jesu slabi princip patrijarhalnog društva, ali su po drugom kriterijumu pipadnici jake, vladajuće gupe. Takvo suštinsko preispitivanje vrednosnih paradigmi može se smatrati konstantom narativne strategije TRAVNIČKE HRONIKE.

Kada je reč o putu kao fizičkom predmetu, kao što je to slučaj u dijalogu između Davila i Defosea, putevi oko Travnika su tema orijentalističke rasprave³. Davil im pripisuje metonimijska svojstva. Oni su za njega odraz balkanskih naravi:

koje postoje između ove dvojice Francuza ispoljavaju se upravo u razgovorima o ovoj temi“ (Mitović 1994: 353).

² „Novi tipovi discipline označavaju trenutak kada dolazi do nečega što bi se moglo nazvati preokretom na političkoj osi individualizacije. U izvesnim društvenim porecima, među kojima društva sa feudalnim uređenjem predstavljaju samo jedan od mogućih primera, može se reći da je najveća individualizacija tamo gde se ispoljava suverenitet, kao i u gornjim slojevima vlasti. Što je više moći ili privilegija u nečijim rukama, to je izraženija njegova individualizacija pomoću rituala, govora i likovnih predstava“ (Fuko 1997: 218).

³ „Kad Dizraeli u svom romanu TANKRED kaže da je Istok karijera, on ima na umu da je zainteresovanost za Istok nešto što će pametan mladi Zapadnjak otkriti kao strast snažniju od svih drugih strasti; ne bismo to smeli tumačiti tako kao da je rekao da je Istok za Zapadnjake *samo* karijera. Postojale su – i postoje – kulture i nacije koje se nalaze na Istoku, i čiji životi, istorije i običaji imaju grubu realnost očigledno daleko veću od svega što se o njima može reći na Zapadu“ (Said 2008: 14).

Ja mislim da ne postoji danas u Evropi tako besputna zemlja kao što je Bosna [...] Ovaj narod, mimo sve ostale narode sveta, ima neku nerazumljivu, perversnu mržnju prema putevima, koji ustvari znače napredak i blagostanje, i u ovoj zlosrećnoj zemlji putevi se ne drže i ne traju, kao da se sami ruše (TRAVNIČKA HRONIKA, 97).

Davil pokazuje da je, unatoč ili u duhu prosvetiteljstva, nespreman da pretpostavi ono što će biti Defoseovo čvrsto uverenje, a to je mogućnost da postoji Drugost. Za njega Travnik i Bosna predstavljaju *dolinu u kojoj se teško živi* (TRAVNIČKA HRONIKA, 528), a narod odlikuje bigotizam.

Na ovom mestu (čini nam se da je to slučaj i u nekim drugim Andrićevim romanima, npr. NA DRINI ĆUPRIJA), prepoznaje se u podtekstu, pišćeva diskusija s načelima progressa. Kroz Defoseov entuzijazam da se razume i uvaži i drugačiji pogled na svet prodiru autopoeitičke dileme:

Verujte, kada gledam i slušam ovaj svet, ja se sve više uveravam koliko grešimo mi kad, osvajajući Evropu, zemlju za zemljom, želimo da svuda unesemo svoja shvatanja, svoje strogo i isključivo razumne načine života i vladanja. [...] jer je besmisleno hteti otklanjati zloupotrebe i predrasude, kada se nema snage ni mogućnosti otkloniti uzroke koji su ih izazvali i stvorili (TRAVNIČKA HRONIKA, 101).

Dakle, višeslojnost značenja motiva puta, svojevrсни je vid otpora kolonijalizmu⁴. I sama tema otpora kolonijalizmu višeslojna je. Sučeljeni su turski otpor hrišćanskoj Evropi i hrišćanski turskoj sili. Fra Ivo Defoseu poverava:

Gospodine, što je gori put to su turski gosti ređi“ (TRAVNIČKA HRONIKA, 98).

I Defose rasuđuje o turskim razlozima:

Svaka saobraćajna veza sa hrišćanskim inostranstvom znači isto što otvarati vrata neprijateljskom uticaju, omogućavati mu uticaj na raju i ugrožavati tursku prevlast (TRAVNIČKA HRONIKA, 98).

Tako postajemo svedoci, na ravni tekstualnih strategija, da Andrić vodi subtekstualni dijalog o diskursima moći. Ne opredeljuje se u ovom smislu, kao što se ni njegova razmatranja ne odnose isključivo na kolektivitete, nego traži argumentaciju za svaku od opcija, oblikujući, tako, dijalogični roman, u Bahtinovom značenju te reči. To se najbolje vidi u slučaju vezira Mehmed-paše. Na rastanku (pred put iz Travnika), on se za trenutak potpuno isključuje iz konteksta muslimanskog kolektiviteta, što bi turska carevina mogla da konotira, i intimno se poverava Davilu:

Mi smo se našli kao dva prognanika, zatočeni i zavejani među ovim groznim narodom. Ovdje smo odavno postali prijatelji i bićemo to uvek, ako se ikad opet nađemo na nekom boljem mestu (TRAVNIČKA HRONIKA, 547).

⁴ *Uostalom, gospodine Davile, mi Francuzi smo progutali polovinu Evrope i ne treba se čuditi što one zemlje koje još nismo zaposeli sa nepoverenjem gledaju puteve koje naša vojska podiže na njihovim granicama* (TRAVNIČKA HRONIKA, 98).

U značenje ovog iskaza upisana je, između ostalog, i vera u put kao potencijal dobrog, svakako vera u kretanje, što donekle dovodi u pitanje postupke univerzalizacije u nekim kritičkim studijama⁵. Takođe, upisano je i gorko iskustvo gubitka pozicije moći koje Mehmed-paša naziva *prognaništvom*, što temi puta pripisuje negativne konotacije. Na početku romana, narator će to isto iskustvo uvesti u priču kontekstualizacijom slabljenja moći Turske carevine:

Vremena su postala takva da se ničem prijatnom nije moglo nadati, da dobro nije moglo doći. Zato su gordi i lukavi Travničani želeli da uopšte ništa ne dode, da se živi, koliko je god moguće, bez promena i iznenađenja (TRAVNIČKA HRONIKA, 12).

Age i spahije bili su primorani da se iz Ugarske vrate u Bosnu, što nije bilo samo suočavanje sa slabljenjem moći nego i sa siromašenjem. Tako se pomalja argument socijalne kategorizacije, koji određuje likove romana prema vrednovanju puta i koji ima neuporedivo nestabilniju dinamiku u odnosu na etničku perspektivu kategorizacije iste teme.

Možemo da konstatujemo da je veoma teško u TRAVNIČKOJ HRONICI govoriti o potpuno homogenim kolektivima, što je dug Andrićevoj modernističkoj svesti. U tom smislu, primer radikalnog preispitivanja motiva puta u funkciji označavanja progressa/napretka nalazimo i u Davilovim mislima koje se roje između sna i jave i u kojima pisac višestruko interveniše kao komentator.

Znači da su svi putevi samo prividno išli napred, a ustvari vodili uokrug, kao varljivi lavirinti iz istočnjačkih priča [...] Znači da ne postoji srednji put, onaj pravi, koji vodi napred, u stalnost, u mir i dostojanstvo, nego da se svi krećemo u krugu, uvek istim putem, koji vara [...] Znači, zaključivala je umorna i pogrešna misao umornog čoveka, da uopšte nema puta [...] Samo se putuje (TRAVNIČKA HRONIKA, 606).

U poređenju sa prethodnim Mehmed-pašininim iskazom koji konotira veru da put može doneti dobro, Davil izražava duboku sumnju. Andrić je čoveku čija je funkcija da reprezentuje kulturu prosvetećenosti, Francusku, pripisao ničeovsku sumnju upravo u ideju kretanja kao uslova progressa⁶, a predstavniku grupe koja bi trebalo da pruži otpor promenama pripisuje se vera u kretanje. Tako

⁵ Raspravljajući povodom Valdenfelsa o sličnosti kao kompartističkoj kategoriji, K. Farago kaže: „Kao eklatantan primer pojavljuje se slučaj najopštijeg simbola mišljenja usredsređenog na prostorne relacije, a to je simbol puta. Ovdje se radi o zajednici čija se koheziona snaga temelji na mržnji prema putu, ova zajednica je sazdana od različitih podsticaja. Ovaj narod, za razliku od drugih naroda sveta, oseća perverznu mržnju prema putevima, stroga zatvorenost, zaključanost u jezik-tradiciju-religiju određuje pojedine verske zajednice. Sumnjičavost prema putevima, nepoverenje u puteve stvara osnovu sličnosti, ali Turci i hrišćani na osnovu 'različitih podsticaja' odbacuju 'stvaranje i održavanje bilo koje saobraćajne komunikacije'“ (Farago 2006: 144).

⁶ U svom osnovnom značenju reč *progres* sadrži kretanje u smislu 'napredovanje, razvijanje' (Klajn/Šipka 2006: 990).

se još jednom pokazuje da je princip preispitivanja temeljnih paradigmi i poli-perspektivnost jedan od osnovnih kojim se Andrić služi u TRAVNIČKOJ HRONICI, predupređujući mogućnost stereotipnog čitanja kulture/a u Bosni. U tom smislu pominjemo pisca kao komentatora u Davilovom promišljanju smisla životnog puta i putovanja. Dakle, mi vidimo da se o Davilu govori u trećem licu, što je aktiviranje statusa sveznajućeg naratora, ali on na kraju ove narativne celine napušta neutralni/objektivni status i izriče vrednosni sud (*umorna i pogrešna misao*) braneci i samog Davila od konačnog prosuđivanja. Svedoci smo, tako, suštinske dijalogičnosti u postupku oblikovanja romana.

Likovi nisu, iako smešteni u rani XIX vek, zaokruženi tipovi, nego otvorene forme, u potrazi za, rečeno deridijanskim jezikom, transcendentalnim označiteljem, što je svojstvo čoveka XX veka. To potvrđuje sam kraj romana. Kada se uporede reči Davilovog unutrašnjeg monologa:

[...] *ipak negde mora da postoji i taj 'pravi put' koji je on celog života uzalud tražio; da postoji i da će ga čovek kad-tad naći i otvoriti za sve ljude. On sam ne zna kako, kada ni gde, ali naći će ga kad bilo njegova deca, deca njegove dece ili još dalje potomstvo* (TRAVNIČKA HRONIKA, 627).

sa rečima Hamdi-bega Teskerdžića iz Epiloga:

Pominjaće se [konzuli] još koju godinu. Djeca će se na jaliji igrati konsula i kavaza, jašući na drvnim pritkama, pa će se i oni zboraviti ko da nikad nisu ni bili. I sve će opet biti kao što je, po božijoj volji, oduvijek bilo (TRAVNIČKA HRONIKA, 631),

vidimo da je Andrić roman završio binarnom opozicijom, čija je jedina, ali značajna zajednička činjenica vera u univerzalnu vrednost uverenja koje se izlaže. Davil veruje da put napretka postoji i da će se otvoriti svim ljudima, a Hamdi-beg da je privremeni poremećaj poretka prebrođen i da će sveopšti poredak za koji se zalaže nastaviti da postoji. U značenjskom smislu razlika je suštinska. Davil je na putu traganja za idealom/ciljem, a Hamdi-beg veruje da čovek nema moći, pa tako ni svrhe da interveniše u božanskom poretku.

Jedini kolektivitet koji se ne izjašnjava o putu (a to je tako i s pojedincima tog kolektiva) jesu sefardi Travnika. Jevreji su u TRAVNIČKOJ HRONICI najmanje aktuelizovana grupa. Ta činjenica, sama po sebi, ne znači mnogo. Ona pripada toposu Andrićeve poetike, prema kojem pisac, po pravilu, u svojim romanima piše i o Jevrejima Bosne, uz muslimane i hrišćane. Baveći se diskursima moći, a to su Turci, Francuzi i Austrijanci, kao i onima koji se za moć bore, hrišćansko stanovništvo Travnika⁷, Andrić Jevrejima, u kontekstu razmatranja toposa puta, ne pruža mogućnost da se verbalno izjasne. Ono što namesto toga postoji jeste aktivno delanje. Andrić Jevreje označava kao putvođe Davilu (Splićanin

⁷ Naime, Andrić je obema hrišćanskim zajednicama omogućio da oslonac nalaze u sredinama izvan granice Bosne, što ih stavlja u poziciju borbe za moć.

Pardo), domaćine u Davilovom privremenom smeštaju (Josif Baruh), one retke koji će ga pozdravljati na njegovom putu ka pašinom Konaku. Jedan od Atijasa, suprotno porodičnoj trgovačkoj tradiciji, radi kao prevodilac za francuski konzulat (Rafo Atijas). Sve su to primeri aktivnog posredovanja tematskog kompleksa motiva puta.

U tom smislu, završni monolog Salomona Atijasa, postavljen na jako mesto, u finalu romana, koji je i rasplet drame koju ima Davil, može da se protumači kao odluka Atijasova, odnosno njegove porodice, da pomognu čoveku koji je oličenje zemlje koja ih je, po prvi put u istoriji hrišćanske Evrope, prihvatila kao ravnopravne građane. Tako je i napisano u prvom značenjskom sloju. Figura puta u ovom slučaju oblikuje se kao čežnja za tim svetom gde su oni, sefardi – ljudi. Atijasove reči poruke:

[...] kao što nikad neće ugasnuti u nama želja za boljim svetom, svetom reda i čovečnosti u kom se pravo ide, mirno gleda i otvoreno govori. [...] To bismo, eto hteli da se zna tamo. Da naše ime ne uginu u tom svetlijem i višem svetu koji se stalno zamračuje i ruši, stalno pomera i menja, ali nikad ne propada i uvek negde i za nekog postoji [...] (TRAVNIČKA HRONIKA, 619),

u određenom smislu saglasne su sa Davilovom nadom u put napretka⁸. Ono što je različito jeste činjenica da Atijasove reči pokazuju strah od zaustavljanja na putu, što je izjednačeno sa prestankom postojanja. Nešto ranije on će reći:

Davno smo krenuli i teško smo putovali i nesrećno smo pali i zaustavili se na ovom mestu, i zato nismo više ni senka onoga što smo bili (TRAVNIČKA HRONIKA, 618).

Tako Andrić parodijom aktuelizuje intertekst na legendu o večnom/lutajućem Jevrejinu, koju baštini iz evropskog kulturnog nasleđa, što je paradoksalno s obzirom na prosvetiteljske ideje koje izlaže Davil i koje se mogu prepoznati i kod Atijasa, ukoliko se njegove reči čitaju iz perspektive evropskog prosvetiteljskog narativa. Naime, ukoliko uporedimo prototekst – mit o lutajućem Jevrejину⁹ sa romanesknim intertekstom vidimo da je u prototekstu Jevrejin proklet da ne umre odnosno da se ne smiri do drugog Hristovog dolaska. Vrlo smelim zahvatom Andrić započinje zapravo razaranje takvog narativa. On fokus prototeksta pomera na periferiju značenjskog polja mita i odatle gradi intertekst. Iz Atijasovih reči (što je uostalom i istorijski tačno) vidimo da se tema puta povezuje sa sefardima u vezi sa progonstvom iz zemlje (Španije) koja im je druga otadžbina (jer su iz prve takođe prognani). Atijas nije obućar (kako varijanta mita kaže) ali je kožarski trgovac. Lutajući Jevrejin iz mita ne može da se smiri, pa je nemir, u antisemitskom narativu, metonimija njegovog jevrejskog identiteta. Međutim, iz reči pripisanih Atijasu proističe da upravo progonstvo

⁸ Odrednica *tamo* referiše istu onu utopijsku projekciju kao što je to slučaj i u Koštanimom dijalogu sa Mitkom (Stanković 1987: 106).

⁹ In: *The Wandering Jew*.

iz velikog sveta i zaustavljanje u Travniku generiše gubitak identiteta tih sefarda. Tako se aktuelizuje onaj deo mita koji pripoveda da je trenutak smirenja/smrti većitog Jevrejina, trenutak drugog Hristovog dolaska. U ovom delu Andrićevog romana postavlja se pitanje statusa teme spasitelja iz hrišćanskog narativa, jer Atijas upravo strepi da im *ime ne ugine*. Konačno, glas onog koji bi da ih pomeri iz statičnosti (dakle da ih zaista spase), putem poruke prosveteljenom svetu, nije jevrejski. (Podsećamo da izuzetna dinamika prenošenja varijanti mita takođe nije generisana od strane Jevreja). Dakle, reči poruke tom svetu nije izgovorio Salomon Atijas, nego mu ih pripisuje narator. On je taj koji postulira da je pitanje premoštavanja komunikacijske izolacije, suštinsko pitanje opstanka. Ovakvim postupkom Andrić komentariše prototekst, razarajući antisemitski mit (put se može shvatiti kao ono što se Jevrejima pripisuje, a ne ono što ih odlikuje) ali zadire i mnogo dublje u etičke hijerarhije kulture.

Međutim, moguće je Jevreje posmatrati i iz perspektive njihove tradicije. Status posrednika na putu (a to su i Pardo putovođa i Baruh privremeni domaćin i Atjas prevodilac) pripisan je kolektivu koji je i sam na putu. Ne samo statusom prognanika iz Španije (taj je status pojačan stalno prisutnom nostalgijom za zemljom koju zovu majkom), nego i imanencijom vere, koja je sama put traganja za značenjem¹⁰. Tema aktivnog delanja takođe se može objasniti prirodom religijske norme. Treću mogućnost tumačenja tekstualne činjece da se sefardi Travnika ne izjašnjavaju o putu izvedena je iz perspektive diskurzivnih hijerarhija. Oni su slaba grupa, bez oslonca izvan granica Turske (za razliku od ostalih grupa, o čemu smo već govorili), pa kao takvi ne pokušavaju da se uključe u borbu za vlast. Upravo za ovakvo razumevanje ima argumenata u monologu koji narator izgovara u ime Salomon Atijasa.

Konačno, ako u slučaju Đerzeleza „junaka određuje njegova bezdomnost“ (Vladušić 2007: 65), te pesma koja *ide pred njim*, pa zato „između junačke egzistencije i epske pesme, koja slavi takvu egzistenciju, postoji važna analogija: to je udaljenost iz koje i junak i pesma dolaze“, tada se, istom tom analogijom, može pretpostaviti da je neizrečena poruka koju izgovara narator umesto nemuštog Atijasa, da je dakle ta poruka, na retorski jakom mestu, na kraju romana, tu zato da otvori diskusiju, disput o statusu junaka u svetu. Đerzelez putuje i dela, a drugi pevaju o njegovom junaštvu, pesmu koja ide pred njim. Jevreji, Atijasi (što nije nevažno, jer je manje impersonalno, a i ukazuje na jevrejski odnos prema porodici, čime se napušta kolonijalni diskurs) dovedeni su u situaciju da bi trebalo da sami šalju poruku o sebi u svet (čime se u odnosu na Đerzeleza menja status adresata), no pošto to nisu u stanju jer ih je život unazadio, tu poruku spekuliše narator. Ovakva piščeva tekstualna strategija

¹⁰ Pojednostavljeno rečeno, osnovni zadatak svakog Jevrejina je da otkrije šta Bog očekuje od njega.

proizvodi kontroverznu situaciju, po kojoj su Jevreji oni koji bi trebalo da oblikuju narativ o sebi¹¹. Prosvetiteljstvo, suprotno tradicionalizmu i konzervativizmu, koji su uslov očuvanja jevrejskog identiteta u dijaspori, istovremeno je to koje je *conditio sine qua non* za opstojanje jastva, kroz identifikaciju u drugom (adresantu poruke koja se prividno šalje). Tako je put uslov postojanja, što svedoči o Andrićevim narativnim strategijama. Naime, ako „težište postojanja leži u prošlosti i ne propušta se nijedna prilika da se ta dubina odmeri“ (Vladušić 2007: 65), tada pitanje neizgovorene Atijasove poruke konotira dvojni problem: potvrda postojanja tek će se oblikovati, u hipotetičkoj budućnosti, kada poruka stigne, a i ta poruka nije poruka, jer nije izgovorena od strane onih koji svoje postojanje treba da svedoče, nego je oblikuje narator (što konotira liričnost odlomka i postavlja pitanje određenja žanra). Takođe, i sada prelazimo na motiv novca, govor i sadržaj govora (poruka) zamenjeni su novcem kao posrednikom. Atijasov čin micve odnosno cedake¹² (davanje novca Davilu) supstituiše nemoć govorenja. Time je otvoreno temeljno pitanje postojanja. Drugi su (inkvizicija, Turci) tim sefardima oduzeli moć govora (što aktuelizuje pitanje kolonijalnog statusa naratora), ali činom govorenja, taj narator dovodi u pitanje svoju neprikosnovenost. Takođe, moguće je da istorijski kontekst nastanka romana (Holokaust), denotira status Jevreja kao onih koji ne mogu da govore. Istorijaska konstanta jeste da su i pod Osmanlijama i u XX veku Jevreji novcem otkupljivali živote.

Atijasov gest prema Davilu posredovan je, dakle, novcem. Novac se kao opšte mesto povezuje sa Jevrejima Evrope. Oni su od progona iz svoje zemlje (rušenja drugog Hrama) pre svega upućeni na poslove trgovine i novca. To je zato što drugo nisu mogli da rade, ali je to i osnov, na paradoksu utemeljene, netrpeljivosti. Tako postaju neophodna drugost, tolerisana grupa. U TRAVNIČKOJ HRONICI se ta povezanost imenuje temom čekmedžeta sa dvostrukim dnom¹³. Ti Jevreji svojim postojanjem u Bosni, s jedne strane imaju svoj (verski) put i za to skupo plaćaju sadržajima svojih čekmedžeta, ali istovremeno hoće i da pripadaju svetu koji, svojom prirodom, njihovo opstojanje dovodi u pitanje (svet prosvećene Evrope). Ukoliko pomerimo tačku gledišta u duhu

¹¹ U svetlu orijentalističkih studija, ova situacija može se tumačiti kao konstruisanje cilja puta, odnosno artikulisanje Andrićeve teze da bi Jevreji, kao i drugi narodi Bosne mogli da oblikuju svoje nacionalno biće (Todorova 1999: 281).

¹² Micva (micvot u množini) je termin za versku i moralnu obavezu pobožnog Jevrejina. Ima ih 613.

¹³ *Svi su jevrejski domaćini pohapšeni, jer je Ali-paša imao tačan spisak i stajao na gledištu da niko toliko ne plaća, da bi se oslobodio, kao Jevreji i da niko posle ne širi toli-ko strah po varoši kao oni. I Travničani, koji svašta pamte, videli su između ostalih čuda i pokora da je provedeno sedam Atijasa na jednom lancu* (TRAVNIČKA HRONIKA, 554).

postkolonijalnih strategija, dobijamo sledeće. Davanje priloga je verska obaveza, ono je verski i propisano, dakle etički čvrsto ustrojeno¹⁴. Prema Rambamu, čin davanja (milosrđa)/cedaka Davilu može se svrstati u kategoriju davanja pre nego što je pomoć bila tražena¹⁵.

U TRAVNIČKOJ HRONICI cedaka se daje inovercu koji je ateista. Obrt koji Andrić čini emancipatorske je prirode. Od stereotipne uloge pozajmljivača novca (što je funkcija na koju su Jevreji svedeni kao pasivni kolektivitet u dijaspori) u završnici TRAVNIČKE HRONIKE oni postaju emancipovani subjekti koji biraju (odlučuju da pomognu Davilu). Tako se obostrano menjaju uloge. U društvenom kontekstu koji ga smatra ravnopravnim građaninom, Atijasu novac više nije sredstvo kojim kupuje slobodu, nego je modus samorealizacije (kroz čin micve/dobročinstva), što je suštinska promena sintakse kulturne mape.

Pozivajući se na Jana Vježbickog, možemo konstatovati da u sceni između Atijasa i Davila, nulti stepen komunikacije Andrić pretvara u skalu recepcijskih mogućnosti. „Andrić se bavi mnogim zabunama u auditivnoj komunikaciji, slučajevima krivog slušanja i krivog prenošenja poruke, ali najveću pažnju posvećuje onome što spada u područje društvenog optičaja jezičke poruke“ (Vježbicki 1981: 158). U slučaju TRAVNIČKE HRONIKE, Atijasovi su stvarno čuli o Davilovim novčanim teškoćama, ali njihov glas se neće stvarno čuti, sem kroz fiktivni tekst. Atijas monolog nije izgovorio, a Davil ga nije čuo. Jedini koji komuniciraju, posredovanjem teksta, jesu pisac i čitalac. Ako se ima u vidu istorijski zev koji ih/nas razdvaja od tematizovanog vremena, onda se Jevrejima pripisuje težnja za dobrim, koju ne mogu da artikulišu. U smislu komunikacijskih modela, Vježbicki govori o TRAVNIČKOJ HRONICI kao delu u kojem je posebno istaknuta uloga posrednika, što diplomate jesu. Dakle, Davil bi trebalo da posreduje za Jevreje u nekom drugom svetu. Ako je tačno za Ibrahim-efendiju iz KUĆE NA OSAMI da „pričama o onome što je moglo biti, a nikad nije bilo, a što je često istinitije i lepše od sveg što je bilo, on kao da se zaklanjao od onog što je svakodnevno 'zaista' bilo oko njega“ (Vježbicki 1981: 160), onda je Atijasova odluka da dâ novac i pošalje verbalnu poruku pokušaj da se posredstvom toposa puta i novca dosegne potpunost ljudske egzistencije, i delo i reč, što se nije moglo ni početkom XIX veka kada se odigrava radnja romana, ni sredimo XX kada je roman napisan.

¹⁴ „Just as it is forbidden to be dishonest to a fellow Jew, so is it forbidden to rob, cheat or steal from a non-Jew in any manner. In many cases, this is worse than stealing from a fellow Jew, since it gives our people a bad reputation and is a desecration of God's name. [...]. One who places material considerations before his service of God is guilty of violating the commandment to love God above all“ in: Jewish View of Money.

„The obligation includes giving to both Jews and gentiles“ In: Tzedakah: Charity.

¹⁵ Ibid.

Kao simptom stanja, prevashodno pojedinca, novac se može pratiti i kod drugih likova TRAVNIČKE HRONIKE. Za Travničane, pretežno trgovce, odmerenost je vrlina, a bogatstvo znak moći. Obrazac se uspostavlja prema postojećem (turskom) poretku. Tako je na samom početku svako od Travničana bio

pomalo razočaran ovako šturim i prozaičnim ulaskom Bunapartinog konsula, jer je većina zamišljala konsule kao visoke dostojanstvenike koji nose sjajne odore, pune gajtana i odličja, jašu na dobrim konjima ili se voze u hintovima (TRAVNIČKA HRONIKA, 21).

Reakcija Travničana može se razumeti kao rezultat infantilne fantazije o nepoznatom, ali će se u romanu pokazati da je Davil zaista kuburio s novcem, pa je ta prva slika istovremeno i nagoveštaj budućih događanja. Novac je, dalje, simptom i političkih kretanja u carevini, ali i u njenom okruženju. Buna u Srbiji

zadavala je s vremenom sve više brige i nezgode, štete, troška i gubitaka celoj turskoj Bosni pa i Travniku (TRAVNIČKA HRONIKA, 14),

ali su za pravoslavce Travnika to *spasonosna nemirna vemen*a (TRAVNIČKA HRONIKA, 17). Tako vidimo da je u ovom romanu polisemičnost važna odlika motiva novca.

Stalna težnja Travničana da očuvaju poredak stvari koji označava njihovo poimanje opšte ravnoteže pokazace se kao tendencija na kojoj pisac gradi dva zanimljiva lika. Iako novac obezbeđuje sigurnost, u likovima Nikole Rote i haznadara Bakija, Andrić je pokazao kako poremećaj te ravnoteže, zamena sredstva ciljem, vodi u patologiju. Za Rotu kaže:

Slast je nalazio u štednji i štedeo je strasno, sa osećanjem da time bar malo popravlja sve što je u životu krivo i naopako i da je novac još jedina stvar koja čoveka može bar donekle da uzdigne, spase i zaštititi (TRAVNIČKA HRONIKA, 155).

Slične kompenzatorne impulse Andrić pripisuje i Bakiju:

Bez žene i bez prijatelja, Baki je već godinama vodio vezirovo računovodstvo, na svoj način savesno i tačno, štedeći svaki groš uporstvom bolesnog tvrđice i braneći ga od svakoga pa i od vezira samog (TRAVNIČKA HRONIKA, 236).

I sukob Muse Krdžalije sa bratom manifestuje novac kao simptom (u ovom slučaju i generator) narušene ravnoteže, porodičnih odnosa.

Možemo da zaključimo da se u TRAVNIČKOJ HRONICI kroz motive novca i puta može čitati svojevrсна studija, uspostavljena na binomima mirovanje – kretanje i ravnoteža – neravnoteža. Kroz ovakvu mrežu, Andrić će svoje likove izdvajati iz anonimne mase i omogućiti im napuštanje stereotipnih uloga, stvaraće karaktere, u onim trenucima poremećaja ravnoteže, koji, nužno, produkuju kvalitativne promene, dakle kretanje. Moguće je ovo razumeti kao pesimiističku viziju sveta, ali:

Trenutak stvaranja dolazi onda, kada nešto krivo vidimo, kada je obična komunikacija između objekta i subjekta nečim poremećena, kada zbog nekog

posebnog stanja subjekta, posebnog ugla gledanja, posebno ograničenih mogućnosti posmatranja, sagledavamo predmet kao neobičan, čudan, katkad sasvim nestvaran, pa ujedno otkrivamo neslućene i neviđene relacije u predočenom predmetnom svetu (Vježbicki 1981: 153).

U tom smislu, svet Travnika iz konzulskih vremena, u Andrićevoj sintaksi, svet je složenih, duboko promišljenih odnosa, pojedinačnih i kolektivnih sudbina, koje značenjem nadilaze i veoma pažljiva čitanja.

Izvor

Travnička hronika 1961: Andrić, Ivo. TRAVNIČKA HRONIKA. Beograd: Prosveta.

Literatura

- Farago 2006: Farago, Kornelija. Komparativna tropologija stranca u književnosti: (poetika upoređivanja – Ivo Andrić: TRAVNIČKA HRONIKA) In: Stojanović-Pantović, Bojana; Nešić, Staniša (ur.). *Teorijsko-istorijski pregled komparativističke terminologije kod Srba. Ogljedna sveska br. 1*. Beograd: Književno društvo „Sveti Sava“.
- Fuko 1997: Fuko, Mišel. *Nadzirati i kažnjavati*. Beograd: Prosveta.
- Jewish View of Money: http://www.aish.com/jl/i/fw/Jewish_View_of_Money.html. Stanje 28. 11. 2013.
- Klajn/Šipka 2006: Klajn, Ivan; Šipka, Milan. *Veliki rečnik stranih reči i izraza*. Novi Sad: Prometej.
- Lusi 2008: Lusi, Nil. Retoričko čitanje In: Radović, Miodrag (pr.) *Književna retorika*. Beograd: Službeni glasnik.
- Mitrović 1994: Mitrović, Marija. Put, putovanja i putnici u Andrićevom romanu TRAVNIČKA HRONIKA. In: *Zbornik MS za književnost i jezik*. Novi Sad. God. 42, br. 1–3. S. 353–363.
- Said 2008: Said, Edvard. *Orijentalizam*. Beograd: Knjižara krug [Biblioteka XX vek].
- Stanković 1987: Stanković, Borisav. *Drame*. Beograd: Nolit.
- Todorova 1999: Todorova, Marija. *Imaginarni Balkan*. Zemun: Biblioteka XX vek.
- Tzedakah: Charity: <http://www.jewfaq.org/tzedakah.htm>. Stanje 28. 11. 2013.
- Vježbicki 1980: Vježbicki, Jan. *Putevi spoznavanja sveta u Andrićevoj prozi* In: *Delo Ive Andrića u kontekstu evropske književnosti i kulture*. Beograd: Zadružbina Ive Andrića.

Vježbicki 1981: Vježbicki, Jan. Putevi spoznavanja sveta u Andrićevoj prozi. In: *Delo Ive Andrića u kontekstu evropske književnosti i kulture*. Beograd: Zadružbina Ive Andrića.

Vladušić 2007: Vladušić, Slobodan. *Portret hermeneutičara u tranziciji: (studije o književnosti)*. Novi Sad: Dnevnik.

Wandering Jew: <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/14773-wandering-jew>. Stanje 28. 11. 2013.

Gordana Todoric (Novi Sad)

**The Rhetoric of money and journeying
in the Andric's BOSNIAN CRONICLE**

The paper examines the rhetorical function of the motif of money and the motif of journeying in Andrić's novel. These topoi constitute a meaning that connotes polyphony. The binary opposition of balance/imbalance and motion/stillness has been shown to be key to the understanding of Ivo Andrić's poetical syntax.

Gordana Todoric
Bulevar Mihajla Pupina 26
21 000 Novi Sad
ggs1@eunet.rs
gordanatodoric021@gmail.com

Marina S. Tokin, Branislava V. Vasić Rakočević (Novi Sad)

Hronotop trećeg sveta u romanu TRAVNIČKA HRONIKA Ive Andrića

U romanu TRAVNIČKA HRONIKA Travnik se pozicionira kao prostorni i istorijski specifikum pod nazivom treći svet. Istraživanje na kome se zasniva rad obuhvata strukturu trećeg sveta, baziranu prvenstveno na njegovoj određujućoj instanci – sukobu, ali i ukrštaju dvaju dijametralnih suprotnosti Istoka i Zapada. Ovakvo određenje uklapa se u čitav dualistički koncept romana koji prevladava na nekoliko njegovih ravni (borba dobra i zla, starosedeoeci i došljaci, individualno i kolektivno, kontemplativnost i iskustvo...). Ovakav koncept pretpostavlja nekoliko celina rada jer omogućava nekoliko osa iščitavanja i interpretacije, npr. psihološka studija internacionalnog i domaćeg mentaliteta, sučeljavanje različitih religijskih i ideoloških koncepata, na posletku i univerzalnost ljudskih situacija, koja se može sagledati u okviru egzistencijalističke filozofije.

Balkan je reč koja postaje sinonim za sukob. Balkanac već odavno nije samo stanovnik Balkanskog poluostrva već pojam kojim se negativno notira jedinka sa problematičnim ponašanjem, manirima, svetonazorima. To je oznaka kulturne pripadnosti, koja nosi breme značenja poput netrpeljivosti, mržnje, represije, totalitarizma, bede, prljavštine... (Lazarević Radak 2011: 1). Stanovnici jednog dela Balkana koji je nekada pripadao Socijalističkoj Federativnoj republici Jugoslaviji, a koji danas žive u različitim državama, kroz sopstveno iskustvo periodično proveravaju značenje izreka koje su im preci ostavili u amanet – šta znači imati kuću na drumu, živeti na raskrsnici, na vetrometini, između Istoka i Zapada, gde države i granice stoje na staklenim nogama, gde vetrovi istorije duvaju neobično jako i vrlo često menjaju pravac. Balkan kao geosimbolički, istorijsko-politički, kulturološki fenomen neiscrpna je tema književnosti. Sudbinom rođenja, učestvujući u zapetljanom klupku istorije ovog neznatnog podneblja¹, u pedesetoj godini života, 1942. godine, za vreme okupa-

¹ Za vreme Andrićevih gimnazijskih dana, V. Jelavić je u Sarajevu priredio i objavio delove prepiske francuskog konzula Pierrea Davida. Iako to ne znamo pouzdano, postoji mogućnost da je Andrić došao u dodir sa ovim delom. Andrićeva veza sa konzulskim životom, igrom sudbine postala je višestruka. Sam Andrić bio je jugoslovenski vicekonzul u Marseju, u Francuskoj, a osim toga svoj boravak u Parizu je iskoristio i za

cije, u Beogradu, Andrić završava svoj davno započeti roman o konzulskim vremenima u Travniku. On kaže: „*Od početka mog književnog rada mene je zanimalo dodir Istoka i Zapada, u vidu saradnje kao i u vidu sudara*“ (Bazdulj 2006). Iako se ovom rečenicom može predstaviti celokupno piščevo stvaralaštvo, Andrić je ovako odgovorio na pitanje šta ga je navelo na pisanje TRAVNIČKE HRONIKE. Nažalost, čini se da čak i danas TRAVNIČKA HRONIKA živi nedočitana, u senci slave i popularnosti romana NA DRINI ČUPRIJA, kome se u domenu književne kritike oduvek pripisivalo nešto više svestremenosti i originalnosti. Ovaj privid TRAVNIČKA HRONIKA stvara već samim naslovom, implicirajući odrednicom hronika direktnu vezu sa istorijom, letopisom značajnih događanja u Travniku. Konkretno mesto, precizno definisano vreme, opštepoznati istorijski događaji prikazani kroz istoriju ljudskog iskustva, samo prividno sužavaju perspektivu mogućih tumačenja i identifikacije. Istorija ljudskog iskustva na konkretnom mestu i u konkretnom vremenu pretvara se u opštevažecu istinu ljudskog iskustva, koju čitalac na momente doživljava kao sopstvenu stvarnost, osećajući da pisac zapravo govori o njemu, a ne o konkretnim junacima ili samom sebi. Ovakvo kulturno decentriranje otvara mogućnosti čitanja u širem ključu i prikazuje univerzalni princip ljudskog postojanja i stradanja van kruga lokalnih simbola i kategorija.

Travnik je u Bosni, Bosna na Balkanu, a Balkan iako geografski jeste „deo evropskog kontinenta ostaje neka vrsta unutrašnje suprotnosti, nekakvog evropskog političkog, ekonomskog i kulturnog alterega“ (Lazarević Radak 2011: 2). Prostor na kome se radnja romana odigrava je liminalna i simbolički dvostruka pozicija i njegova slika u romanu u potpunosti će odgovarati faktografiji putopisne proze zapadnih putnika sa početka devetnaestog veka, u kojoj ovo podneblje nosi predznak negativnosti, i dobija oblik demonskog, mračnog i zaostalog². Prostor u kome se kreće radnja romana nije homogen, on je prikazan kroz niz opozicija. Dve strane sveta, dva načina života, suprotni krajevi čaršije, Istok i Zapad, naše i tuđe, sveto i profano, dobro i loše, toplo i hladno, svetlost i mrak... Svi ovi parametri potvrđuju tezu o mitskoj, dualističkoj slici sveta u kojoj postojimo mi i oni. „Za tradicionalna društva je karakteristična opozicija koju ova društva podrazumevaju između svoje nastanjene teritorije i nepoznatog i neodređenog prostora koji je okružuje: ova prva teritorija je ‘Svet’ (tačnije: ‘naš svet’), Kosmos; ostala teritorija više nije Kosmos već neka vrsta

beleženje građe i proučavanje dokumentacije koja je u vezi sa francuskim konzulatom u Travniku. U periodu koji je sledio više puta je navraćao u Travnik, kako bi komadići istorije oživelu u priči. „Skupljanje građe bijaše udio truda, a početkom četrdesetih u Andrićevom beogradskom stanu zbio se udio čuda i ispisan je genijalan roman“ (prema Bazdulj-www).

² Videti više u: Lazarević Radak 2011, Noris 2002, Ristić 2001, Said 2008.

‘drugog sveta’, strani haotični prostor, nastanjen avetima, ‘strancima’ (koji su, uostalom, izjednačeni sa demonima i fantomima)“ – Elijade 2004: 25. I kao što biva u mitu i bajkama, neko uvek narušava (prividnu) harmoniju našeg sveta, ulazi u zabranjenu zonu i svesno ili ne napada. Samim svojim prisustvom pridošlica donosi haos i uvodi novi poredak³. Takvu scenu vidimo poslednjeg petka u oktobru, kada kroz govor prisutnih na Sofi, pre sopstvenog fizičkog dolaska kroz priču stigne francuski konzul. U tradicionalnom poimanju sveta moguća su dva epiloga – ili se naš svet raspada ustupajući mesto novom poretku i začinjući novi vremenski odsečak ili se sve vraća u prvobitno stanje. U TRAVNIČKOJ HRONICI rešenje je hibridno: sve se vraća u prvobitni poredak, ali više ništa nije isto kao pre.

Podela na pitomi, kulturno i socijalno osvojeni deo prostora, koji je dobar, nasuprot divljem i neuređenom, dokazuje se u romanu i kroz niz opisa prirode, Davilove bašte, njiva... Haotični, nečisti prostor konkretno je prikazan na više mesta u romanu, gde je direktno povezan sa nekim lošim događajima (smrt deteta, nemajka preljubnica u šumi...). Takav je i sam Travnik koji je podignut na mestu koje nije mesto za varoš, za život. Kako narator kaže [...] *to je u stvari jedna tesna i duboka raselina koju su naraštaji s vremenom izgradili i obradili, jedan utvrđeni prolaz u kom su se ljudi zadržali da žive stalno [...]* (TRAVNIČKA HRONIKA, 15). Naglašavanjem reči *prolaz* priziva se tradicionalno kodirani znak nesreće, nestalnosti, predodređenosti za stalnu promenu, jer „Otvorene prema raznim pravcima ‘ovog’ i ‘onog’ sveta, raskrsnice su mutni, dvoznačni prostori na kojima se socijalno trasirani putevi opasno ukrštaju sa bespućima onostranog“ (Bratić 1993: 134). Tačka prostora u kojoj započinje roman ista je ona tačka u kojoj se roman završava, zaokružujući mesto dešavanja radnje kao celinu. Međutim, taj je prostor (naizgled) isti, ali ga drugačijim čini breme događaja koji su se u njemu odigrali.

Vremenski, roman predstavlja period Napoleonove vladavine, evropskih ratova, ustanka u Srbiji, prevrata u Turskoj... U kriznim vremenima svaka

³ Mitske predstave u Andrićevim delima treba analizirati u kontekstu čitavog romana, vrlo pažljivo jer kao što Gajo Peleš navodi: „S prvom postavkom o nerealističnosti Andrićeve zbilje mnogi su izlazili pozivajući se, a da nisu toga ni bili svjesni, na neke od mitskih predodžaba koje se javljaju kao tematski elementi teksta, ali ne i kao njegova vlastita konstrukcija. Desilo se ono što je dosta često kad se usustavljenost nekog teksta ne sagleda u cjelini; uzima se njegova sastavnica, izravno očitana, što znači – nesagledana u odnosu prema drugim elementima djela, kao obilježje književne cjeline. Mitska predodžba iz narodnog predanja ili nekog religijskog sustava javlja se kao deo te književne zbilje, pa neće biti i njenom konačnom odrednicom. Uostalom, a to je neosporna činjenica, u Andrićevoj zbilji ima nekoliko mitskih predodžaba svijeta i nemoguće ju je svesti na jednu od njih, jer bismo razorili samu tenziju na kojoj je postavljeno zbivanje“ (Peleš 1982: 103).

periferija prestaje da bude margina i pretvara se u 'centar nečega što stoji između'. Zbog toga možemo govoriti o vremenu – prostoru romana, specifičnom hronotopu trećeg sveta, koji u posebnom obliku kao centar *krvavog karnevala* (TRAVNIČKA HRONIKA, 346) traje nešto duže od sedam godina. Specifičnom, dakle, iz razloga što konzulska vremena zapravo predstavljaju najdirektniji susret Istoka i Zapada. Treći svet, kao rezultat delovanja ovih dvaju sila, naglašava vremenski aspekt romana, jer se spomenuti period može smatrati razdvajanjem tradicionalne od moderne epohe.

Statičnost i izolovanost postavljaju se kao jedna od osnovnih koordinata ovog sveta. Ova osobenost može se tumačiti sa više aspekata. Najpre, kao pokušaj konzerviranja sopstvenog identiteta. Pokušaj izolacije od stalnog delovanja suprotnih polova, sila koje deluju svaka unutar svog monološkog koncepta identiteta. Zatim, kako to objašnjava Enver Kazaz u svojoj studiji (Kazaz, 2006), statično tumačenje sveta može da počiva na viševekovnoj istorijskoj svesti porobljenog i onog koga moć kolonizatora isključuje iz toka istorije. To najbolje ilustruje razgovor Salomona Atijasa sa Davilom na samom kraju romana:

Veziri se menjaju i odlaze (istina, svaki ponešto odnese.) Odlaze veziri, zaboravljaju šta su radili i kako su postupali, dolaze novi i svaki počinje iznova. A mi ostajemo, – pamtimo, beležimo sve što smo podneli, kako smo se branili i spasavali i – predajemo od oca na sina ta skupo plaćena iskustva (TRAVNIČKA HRONIKA, 351).

S druge strane, kroz „filozofiju patnje“ i razobličavanje oba pola, obe sile, treći svet u svojoj polifonijskoj strukturi zapravo osvešćuje pogled na istoriju i kulturu iz perspektive periferije. Pozicionirajući ga tako, Andrić zapravo decentrira i orijentalnocentričnu i evropocentričnu kulturnu ideologiju kako bi otvorio perspektivu za rekonstruisanje policentričnosti modernog sveta. Čitav roman TRAVNIČKA HRONIKA zapravo počiva na binarnim opozicijama. Prva i osnovna najuočljivija opozicija, kulturološka dihotomija je između Istoka i Zapada. Međutim, ta upadljiva dihotomija samo je jedan od osmišljenih kontrasta. U romanu nalazimo takve kontraste kao što su:

život – smrt

svetlost – tama

zdravlje – bolest

rast – opadanje

mladost – zrelost

muško – žensko

no, bez obzira na njihov prividni antagonizam, svaka od ovih opozicija međusobno, pa i sama u sebi se prepliće i izvire iz jedne i uvire u drugu i ma kako se činilo paradoksalno, unutar svake celine koja je opozicija ne vlada homogenost,

već postoje dualiteti koji se ponekad preoblikuju do granica potpunih opozicija. Stoga dualizam u romanu možemo iščitavati kao princip kojim se naglašava koliko sličnost, toliko i opozicija⁴.

Prividna heterogenost trećeg sveta, ta osobenost, zapravo je, samo „sistem hibridnog identiteta, povijesno i kulturno mnogoglasje u kojima razlika nije mjesto sudara, već susreta identiteta i alteriteta koji skupa tvore nov povijesni sistem“ (Kazaz 2006: 281). Ovakvu koncepciju podržava i forma romana, njegova polifonijska struktura sa izmenom pripovedačkih perspektiva. U tom poliperspektivnom mnogoglasju zapravo se razaznaje težnja da se treći svet prikaže kao tačka ukrštaja ideoloških i kulturnih aspekata. Ovo se potkrepljuje na nekoliko mesta u romanu. U Kolonjinom i Defoseovom čuvenom razgovoru u kome se zapravo definiše pojam trećeg sveta, ovakvo sugerisanje pomirenja razlika u nekoj čudnoj sudbinskoj harmoničnosti pominje se na sledeća dva mesta:

Na kraju, na pravom i konačnom kraju, sve je ipak dobro i sve se rešava harmonično. Iako, ovde, zaista sve izgleda neskladno i bezizlazno zamršeno (TRAVNIČKA HRONIKA, 331).

I još:

Vi razumete, sve je to jedno u drugom, povezano, a samo naokolo izgleda izgubljeno i zaboravljeno, rastureno, bez plana. Sve to ide, i ne sluteći, ka jednoj meti, kao konvergentni zraci dalekom, nepoznatom žarištu. Ne treba zaboraviti da u Kuranu stoji izrično: „Možda će Bog jednog dana izmiriti vas i vaše protivnike i između vas će postaviti prijateljstvo“ (TRAVNIČKA HRONIKA, 333).

Time se potvrđuje i sledeći iskaz. Fra Julijan, Salomon Atijas, Kolonja i svi drugi glasnogovornici trećeg sveta u „sve identitarne centre nastoje uneti razliku kao mesto njihove redefinicije, ali i želju da se ti projektivni identitarni centri hibridiziraju, kako bi u sebe mogli uključiti, ne samo periferiju kao svoju unutrašnju drugost, već svaku drugu vrstu drugosti“ (Kazaz 2006: 282).

Prividnost heterogenosti ovog sveta koja počiva na kulturološkim, ideološkim, a ponajviše verskim razlikama, potvrđuje zapravo odsustvo izraženog religijsko/pobožnog koncepta iz ovog Andrićevog romana. Iako je nominalno prisutno zazivanje Božjeg imena, čini se kao da je Bog odsutan iz Travnika i to jedna-

⁴ Ilustrovaćemo ovu tvrdnju jednim primerom. Opoziciju naše – tuđe, tj. mi i oni, možemo sagledati kroz razgradnju jednog segmenta principa „tuđe“. Davil i Fon Miterer su stranci u tuđoj zemlji, obojica su hrišćani, konzuli, svaki od njih je suprug i otac. Nasuprot svemu ovome, Davil je povučen i zatvoren dok je Fon Miterer snalažljiv i komunikativan; Davil je srećno oženjen, u stabilnom je braku sa ženom koja je snalažljiva, posvećena majka i domaćica, Fon Miterer je nesrećno oženjen, u nestabilnom braku sa ženom koja je neuravnoteženi sanjar bez majčinskih osobina; Davil ima četvero dece (od kojih jedno umire), dok je Fon Miterer otac jedne kćeri.

ko i Bog hrišćana, Jevreja i muslimana. Primeri su sledeći: smrt Davilovog deteta i to u trenutku molitve njegove majke za ozdravljenje (TRAVNIČKA HRONIKA, 260), Abdulah – pašina sveća i natpis na njegovom sarkofagu koji je molitva da mu Bog osvetli put, za koji pripovedač kaže [...] *a što Bog izgleda neće da učini* (TRAVNIČKA HRONIKA, 496), zatim bosanski fratri koji su *imali urođenu odvratnost prema preteranim bogomoljcima, egzaltiranim vernicima i svima onima koji se vešaju za božje skute i ližu ploče pred oltarom* (TRAVNIČKA HRONIKA, 286) i, naposljetku, scena vešanja dvojice Srba, gde se ni na jednom mestu ne spominje samrtničko pokajanje, saosećanje prisutnih niti dozivanje Boga (TRAVNIČKA HRONIKA, 342).

Upravo time što se jedan od najvažnijih uzroka razjedinjenosti pokazuje u svetlu indiferentnosti, ravnodušnosti ovog zabačenog sveta prema Bogu i Boga prema njima samo naglašava i pojačava stepen homogenosti ovog prostorno-vremenskog i kulturološkog specifikuma.

Iako nam se na prvi pogled može učiniti da ovde nije reč o vremenu – prostoru, o hronotopu, već o stalnosti, o trećem svetu kao kategoriji granice, vremenska struktura romana to opovrgava. Cikličnu strukturu potvrđuje period obuhvaćen glavnim narativnim tokom koji traje od petka do petka, tačnije od poslednjeg petka u oktobru 1806. do poslednjeg petka u maju 1814. god. Sukob zapravo nije stalnost, već trenutak u kome margina/periferija postaje centar, a momenat sukoba se periodično ponavlja.

Kompletan Andrićev književni opus može se svesti pod jedan krug sentimentata patnje, neumitnosti sudbine i čovekove zapretenosti u svetu i njegov pokušaj da književnom rečju, i u onim eksplicitnim svesnim i programatskim aspektima, a pogotovu u onim nevidljivim, unutrašnjim značenjima i porukama, ne dopusti mirenje sa takvim stanjem. No, koliko god da je njegova literatura pokušaj i napor „gustog spleta životnih uslovnosti, toliko se ona ipak bitno zasniva na jednoj uslovnosti – patnji, i zatim raste, grana se, produbljuje i osmišljava u njenom rasvetljavanju, kao pesnički i dijalektički najuverljivijem načinu njene negacije, kao humanističkom i filozofskom stavu [...]“ – Bandić 1963: 9–10.

Odnos i veze Andrićevog literarnog prosedea i egzistencijalističke filozofije nepobitan je. Još šire: veza modernog romana i filozofije samo je derivat izvornog odnosa filozofije i umetnosti. Milivoj Solar u MODERNOJ TEORIJI ROMANA tvrdi da se savremeni pokušaj jedinstva filozofije i romana ne dešava kao jednostavno uspostavljanje jedinstva filozofije i umetnosti i povratak načinu kazivanja Platonovih dijaloga, nego kao dvojaka negacija: „negacija apsolutnosti filozofije i istovremeno negacija slobode individualiteta na kojoj se temeljila ironija romana“ (Solar 1979: 414). Dalje Solar navodi da je savremena filozofija ‘otvorena filozofija’, tj. da se ona odriče sebe same bez tragike, dok je moderni roman postao neka vrsta besprincipijelne kritike stvarnosti. Na kraju, on poručuje da „ukoliko filozofski roman pokušava sabrati najdublje osnove i novovje-

kovne filozofije i novovjekovnog romana na takav način koji bi omogućio njihovo jedinstvo u dosad nepoznatoj dimenziji, utoliko je on najviši zahtjev jednog vremena koje sumnja u izvjesnost samog sebe kao povijesne epohe i tako ne poznaje ni vlastite tuge ni vlastite radosti“ (Solar 1979: 415).

Srodnost između egzistencijalističke filozofije i Andrićevog dela, kako i velikog broja dela pisaca 20. veka ogleda se u tzv. „antropološkom pesimizmu“. Iako nema pouzdanih dokaza da je Andrić čitao Hajdegera, neke sličnosti između njegovih stavova i Andrića su nepobitne. Luka Prošić objašnjava ovu vezu na sledeći način:

Kad su u pitanju intelektualne okolnosti u kojima je Andrić stvarao, i Andrićev odnos prema filozofiji egzistencije, moralo bi se imati u vidu i to da se o Hajdegeru dosta znalo i u jugoslovenskoj javnosti posle drugog svetskog rata, njegova filozofija prisutna je i u srpskoj filozofskoj javnosti, o tome ovde ne treba govoriti. Ali te istorijske i pre svega kulturološke okolnosti u kojima su živeli i jedan i drugi, upućuju na to da je Andrić svakako bio poznavalac Hajdegerove filozofije. Pri tome imam u vidu i to, što je već poznato, da je Andrićevo usmerenje u njegovoj knjizi *EX PONTU* i u nekim pričama iz tog ranog perioda vrlo blisko Kjerkegorovoj filozofiji, da je vrlo rano upoznao Kjerkegorov egzistencijalizam, a to je priprema za filozofiju egzistencije. Međutim, i u kasnijim Andrićevim knjigama, ako bi im se prišlo bliže s te filozofske strane, mogle bi se zapaziti izvesne srodnosti između njegovih priča i romana, i nekih osnovnih usmerenja i stavova Kjerkegorove i Hajdegerove filozofije. Te srodnosti, opet, mogu biti znaci koji bi nas upućivali i na istraživanje Andrićevog odnosa i prema nekim bitnim pitanjima, kojima se filozofija bavi (Prošić 2012-www).

U skladu sa navedenom tezom o približavanju i prožimanju književnosti i filozofije koju zastupa Solar Prošić nastavlja objašnjavajući da i Andrić i Kjerkegor nastoje da spoje „priču“ i „teoriju“.

Kjerkegor i Hajdeger svoju filozofiju literarizuju, nastoje da izbegnu strogi naučni pojmovni jezik, služe se literarnim sredstvima. Ta tendencija približavanja filozofije književnosti, i ove filozofiji jedno je od bitnih usmerenja i u posmodernističkoj filozofiji i književnosti. A to usmerenje je karakteristično i kod nekih naših postmodernih filozofa. Ali i kod književnika, posebno mlađih. Ali to imamo i kod Andrića u njegovom *EX PONTU*, ali i u romanima i pričama, pa i u pesmama. To spajanje teorijskog i pripovedačkog, tako se dobija esej, je spajanje „pojma“ i „priče“, ili jednostavnije rečeno, u književnosti i u književnim formamama, pored umetničkog i estetskog momenta koji se postiže, imamo i „pojam“ i saznanje o onome o čemu se pripoveda, što se takoreći i ne može odvajati. Ovo nalazimo i kod Andrića, kod njega je ponekad vrlo izrazit taj racionalni, prosuđivački „momenat“ u pričama, naime neka vrsta rasprave i o bitnim pitanjima našeg postojanja (Prošić 2012-www).

Druga stvar koja povezuje ova dva stvaraoca jeste odnos prema istoriji. Hajdeger tvrdi:

Ako je istorijsko ispitivanje bića ispitivanje dešavanja ljudskog opstajanja u njegovim bitnim odnosima / a to istorijsko ispitivanje i ne može biti usmereno ni na šta

drugo nego na dešavanje ljudskog opstajanja... ili: ako samo ispitivanje dešavanja ljudskog opstajanja otkriva i samo „biće“... ili obrnuto, ako samo ispitivanje osnovnog pitanja metafizike / odnosno pitanja bića / otkriva dešavanje ljudskog opstajanja... Onda je: ispitivanje pitanja bića i ispitivanje dešavanja ljudskog opstajanja jedno ispitivanje / istorijsko ispitivanje bića... Ako je tako, onda se može zaključiti da to ispitivanje bića pripada i ispitivanju svetske istorije Zemlje (Prošić 1995: 118-www).

Andrić je, takođe, usmeren na istoriju kao istraživanje bića, pojmovnosti ljudske sudbine. Izgleda da je Andrićeva preokupacija istorijskom tematikom, između ostalog, zapravo potreba da preko istorijskog, ontičkog dopre do ontološkog, do čoveka i njegovog postojanja u svetu i istoriji.

Ali, Andrićevo usmerenje prema istoriji motivisano je i nečim dubljim, Andrić nas svojim romanima, naime, kroz prikazivanje istorijske prošlosti, probuđuje i usmerava prema nama samima, jer u istorijskom su i naše odmerenosti, i naše moći i nemoći, a s tim je pitanje o nama samima, što nije, naravno, samo estetsko pitanje, već je, pre svega, ono čime se bavi filozofija, naime pitanje o nama, o smislu naše egzistencije, u čemu je naša autohtonost, i izvorno postojanje naše, i to što se naziva autentično postojanje i unutrašnje postojanje naše. A s tim su i ontološka pitanja. U nekom smislu Andrićevi istorijski romani se povezuju i sa tim što je suštinsko i kod proteklih istorijskih protagonista, ali i kod ovih koji su sada (Prošić 2012-www).

Dakle, ne može se poreći da je TRAVNIČKA HRONIKA, u jednom svom domenu, zapravo zadojena egzistencijalističkim premisama i da pozicionira čoveka u jednom specifičnom vremenu i prostoru, u jednoj specifičnoj etičkoj, religijskoj i ideološkoj konstelaciji, a da time zapravo istražuje i dokazuje univerzalnost čovekove egzistencije i ukazuje na svestremenske i svepostojeće instance koje određuju ljudsko biće.

U romanu TRAVNIČKA HRONIKA Travnik se pozicionira kao prostorni i istorijski specifikum pod nazivom treći svet, čija je struktura bazirana prvenstveno na njegovoj određujućoj instanci – sukobu, ali i ukrštaju dvaju dijametralnih suprotnosti Istoka i Zapada. Ovakvo određenje uklapa se u čitav dualistički koncept romana koji prevladava na više njegovih ravni. Sve nas ovo vodi ka trojakoj mogućnosti sagledavanja hronotopa trećeg sveta:

1. kao postojanje trećeg sveta uvek i svugde, na granicama, margini, periferiji postojanja..., što potvrđuju i istorijski događaji van toka romana (nakon Drugog svetskog rata treći svet je pojam pod kojim se podrazumevaju „nesvrstane zemlje“⁵, dok se danas ovim pojmom obeležavaju nerazvijene zemlje).

⁵ Zemlje članice Pokreta nesvrstanih (međunarodni pokret), kao što im i samo ime kaže, sebe su smatrale zvanično neujedinjenim sa jednim ili protiv jednog od većih blokova. Svrha pokreta, bila je da osigura nacionalnu nezavisnost, suverenitet, teritorijal-

2. metafora za sve balkanske narode, etničko šarenilo među njima, za Balkan uopšte, kao granicu u kojoj se granice neprekidno pomeraju.

3. treći svet kao pogled na univerzalnost ljudskog bitisanja u istoriji, na mikrosvetove i granice koje u njima postoje.

Izvori

Andrić 1988: Andrić. *Travnička hronika*. Sarajevo – Beograd: Svjetlost – Prosveta.

Literatura

Bandić 1963: Bandić, Miloš. *Ivo Andrić: Zagonetka vedrine*. Novi Sad: Matica srpska.

Bazdulj www: Genijalno djelo bosanskog nobelovca – In: http://www.idoc.ba/digital_archive/public/index.cfm?fuseaction=serve&ElementId=11403. Stanje 6. 9. 2013.

Bazdulj 2006. www: Novi život u beloј tvrđavi – In: <http://www.vreme.com/cms-/view.php?id=468650&print=yes>. Stanje 6. 9. 2013.

Bratić 1993: Bratić, Dobrila. *Gluvo doba: predstave o noći u narodnoj religiji Srba*. Beograd: Plato.

Elijade 2004: Elijade, Mirča. *Sveto i profano*. Beograd: Alnari.

Havanska deklaracija iz 1979-www: http://cns.miis.edu/nam/documents/Official_Document/6th_Summit_FD_Havana_Declaration_1979_Whole.pdf. Stanje 6. 9. 2013.

Kazaz 2006: Kazaz, Enver. Treći svijet i njegova mudrost isključenosti. In: Miodrag Maticki (ur.) *Slika drugog balkanskim i srednjoevropskim književnostima*. Beograd, Institut za književnost i umetnost. S. 267–284.

Lazarević Radak 2011: Lazarević Radak, Sanja. *Na granicama orijenta*. Pančevo: Mali Nemo.

Noris 2002: Noris, Dejvid. *Balkanski mit*. Beograd: Geopoetika.

Peleš 1982: Peleš, Gajo. *Iščitavanje značenja*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.

Prošić 1995: Prošić, Luka. *Hajdegerove slike*. Niš: Prosveta.

ni integritet i bezbednost nesvrstanih zemalja u njihovoj borbi protiv imperijalizma, kolonijalizma, neokolonijalizma, aparthejda, rasizma, uključujući i cionizam i sve oblike strane agresije, okupacije, dominacije, mešanja ili hegemonije, kao i protiv blokovske politike (Havanska deklaracija iz 1979.-www).

Prošić 2012-www: *Andrić i Hajdeger, ZNAKOVI PORED PUTA*. In: http://www.b92.net/kultura/art_durbin.php?nav_category=1209&nav_id=598840. Stanje 6. 9. 2013.

Said 2008: Said, Edvard. *Orijentalizam*. Beograd: Čigoja štampa.

Solar 1979: Solar, Milivoj. *Moderna teorija romana*. Beograd: Nolit.

Marina S. Tokin, Branislava V. Vasić Rakočević (Novi Sad)

Chronotope of the Third World in the Ivo Andrić's Novel BOSNIAN CHRONICLE / CHRONICLES OF TRAVNIK

In the novel BOSNIAN CHRONICLE / CHRONICLES OF TRAVNIK Travnik is positioned as a spatial and temporal specificity called the third world. This paper's research would cover the structure of the third world based on its crucial element – conflict, but also the crossing of two diametrical opposites – the East and the West. This concept implies several parts of the research, because it enables several possibilities of reading and interpretation – as, for example, a psychological study of international and domestic mentality, collision of different religious and ideological concepts and, at the end, universality of human situations which can be seen through the light of existentialist philosophy.

Branislava Vasić Rakočević
Univerzitet u Novom Pazaru
Novi Pazar
Privat: Sajlovo XV, 16
21 000 Novi Sad
branislavans@gmail.com

Marina Tokin
Osnovna škola „Prva vojvođanska brigada“
Seljačkih buna 51a
Privat: Bul. kneza Miloša 28/3
21 000 Novi Sad
marinatokin@gmail.com

Драгана Вукићевић (Београд)

Дух негације у ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ

Травник се интерпретира као лиминални простор (ни Исток ни Запад, и Исток и Запад) у којем се „дух границе“ додатно интензивира. Посебна пажња се посвећује негацијама стабилних значења и обесмишљавањима финализујућих идеолошких интерпретација (религијских, етичких, естетских) које би могле да буду (а нису) нека врста смисаоног (идентитетског) уточишта јунака. Негације се проучавају и као вид приповедне стратегије (виртуелни наративи), али и као начело на којем почива доживљај трагична неоствареност ликова. Лиминалност се препознаје, с једне стране, као атрибут света који долази и пролази (конзули, тумачи, особље), а с друге, као „нормално стање“ света који о(п)стаје на граници.

Прстенаста структура романа ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, са готово геометријски развијеним бинарним опозицијама у средишњем делу, показала се врло изазовном за многобројне проучаваоце Андрићевог дела. Прецизност у компоновању грађе довођена је у везу са ритмичним понављањем секвенци у музици, са митом и леви-стросовским бинарним опозицијама (свој: туђ), или са Лотмановим моделом укрштених семиосфера. Наш рад ће бити у знаку етнолошког декодирања ТРАВНИЧКЕ ХРОНИКЕ и покушаја да се Травник протумачи као лиминални простор, а његови становници као вечити лиминари. Да бисмо истакли ову ритуалну димензију романа и указали на могућу апликативност врло продуктивног Ван Генеповог структурног модела обреда прелаза¹, у уводном делу рада задржаћемо се на оним, у радовима ранијих критичара већ уоченим и описаним митским елементима Андрићеве приче. Контрастирање линеарног, историјског и цикличног, митског времена препознајемо већ у оквирним облицима романа – у прологу и епилогу.

¹ Следећи идеје Барбаре Мајерхоф, у обредима прелаза видимо кључеве за универзалну логику човековог друштвеног живота: „У секуларизованим друштвима можемо сами себи створити ритуале [...] довољни су присуство уског круга пријатеља или породице, неки симболички и традиционални извори инспирације“ (Мајерхоф 1986: 36).

У прологу се отварају неколике темпоралне линије – с једне стране је време *ошкад свеј њамџи*, време о коме говоре турски бегови; с друге стране је садашње време – последњи петак у октобру 1806. године када се на Софи окупљају угледнији муслимани; трећа временска линија је будуће време, оно што ће доћи. Глас Сплићанина преноси се као наговештај нежељених промена које ће Бонапартин конзул донети у Травник (*Бунаџарџа сјеише њоред везира да наређује [...] чим види Аустрија да сје љриммили конзула, заџражиће и она да љримџише и њеној, а џим ће доћи и Русија*). Гласу Сплићанина који је окренут времену напред супротстављају се гласови оних који попут Сулејман бега тврде *џо ниџи је било, ниџи може биџи*². На наратолошком плану карактеристична је доминација виртуелних наратива, на реторском – негације, а на лексичком, речи *не, ни* и њихових деривата *ниџи, никада, никакo*. Епилог и пролог представљају једну врсту темпоралног зглоба (temporal juncture) јер се линерано, хроничарско време, којим се каталогизују догађаји и дешавање у Травнику током боравка француског и аустријских конзула – нивелише, атомизира, а свет види кроз призму непромењивог и цикличног понављања, не онога што је сада и овде, већ онога што је ту увек. Привидни поремећаји у цикличном времену настају увођењем инцидентног (историјског) времена: *џочейком 1807. џодине сџале су да се дешавају необичне и доџле њџознаџе сџвари у Травнику* (27)³. Те *необичне и доџле њџознаџе сџвари* приповедач симболично пореди са бујицама или наносима, а ми их доводимо у асоцијативну везу са мотивом реке Лашве која све носи пред собом⁴. Тиме се унапред конотира доминација цикличног над линераним, иреверзибилним (историјским) вре-

² У оквирним облицима, са онога што ће бити или што је било, пажња се преумерава на оно што не може бити (у прологу), или оно што као да није ни било (у епилогу). Оно што повезује епилог, пролог и средишњи део јесте простор (Травник) и време омеђено дочеком и испраћајем конзула (време од – *џоследњи је џџџак у месецу окџобру 1806. џодине* и време до – *Данас је џоследњи џџџак маја месеца 1814*). Прво поглавље, графички издвојено и именовано као Пролог, истовремено је и најава и опозов приче која ће се развијати у средишњем делу. У Епилогу, кроз ретроспекцијске коментаре ликова, предност се не даје сећању него забораву и тишини.

³ Сви цитати преузети су из истог издања: Травничка хроника, Београд: Просвета, 1962, па ћемо у наставку рада наводити само број странице.

⁴ Сличне симболичке асоцијације везане за мотив реке Лашве препознајемо и у раду Ч. Николића: „Дефинисање другог, сваког другог, као немоћног да се замери турској утврђености, јер неће Лашва потећи наопако, него опет отуда куда тече” – односно као оног који се у Травнику не може трајно настанити, дуго задржати, у центру политичке и друштвене утврђености, укида онтолошку могућност простора трајне коегзистенције немодерног и модерног“ (Николић 2012: 565).

меном. Оквирни облици су попут прстена, тачке, кружнице, афирмације принципа цикличног, поновљивог и као таквог непромењивог, а средишњи део је у знаку стреле, узлазног, историјског. Прстен приче функционише по принципу надређеног контранаратива којим се потиरे богата разноликост унутрашњих бинарних опозиција, динамично и драматично враћа у статично, линерно у кружно, променљиво у стално (вечно).

Простор где се окупљају травнички бегови (на крају травничке чаршије, испод хладовитог и хучног извора Шумећа, у Лутвиној кафани, на месту које се зове Софа)⁵ коментаришући свет из долине, осим денотативног, топографског значења, конотира доколицу издвојених, угледнијих грађана Травника. *Лућвина кахва* има и симболичко значење. Име је добила по јунаку о којем се ништа не зна. Лутва је име испражњено од првобитног значења – знак који је престао да упућује на идентитет одређеног човека и постао ознака за место као што ће „конзули“ постати временски знак „конзулска времена“. Иза других – ни то не остаје (*Лућвино име се њамџи и изовара њамо иде су заборављена имена њоликих суљџана, везира и бејова*). Оно што је заједничко ознакама Лутвина кафана и конзулска времена јесте њихов симболичан о(п)станак. У исту симболичку раван доведени су Лутва и конзули, онтолошки поништени и из стварносно-идентитетског пребачени у простор симболичког-вербалног. Хроничарско-архиварска манија пописивања судара се са босанском тишином (заборавом) у којој нестаје читава бујица дешавања покренута доласком конзула. Као под жрвњем, синтагмом *конзулска времена* смрвиће се „велика историја“, атомизираће се и обезвредити све оно што је било велико и значајно („великом историјом“ називамо време када су на европској политичкој сцени: Наполеонови ратови, У Цариграду реформе Селима Трећег, у Србији буне – Кошничар 2012: 652). Ратови, цареви, границе, реформе, све то „измерено“ равномерним срковима турске кафе испијаним на Софи.

Митску димензију оквирног облика појачава и итеративни дискурс и формуле типа „као и сваке године“ (*као и сваке године, бејови су њочели да излазе на разјоворе на Софи у Лућвиној кахви*) којим се све што се догађа (а делује да се не догађа готово ништа, осим што бегови испијају кафу) циклично понавља. Попут античког хора, и бегови се јављају као коментатори света и његове наизглед нарушене трансценденталне вертикале – *јер све ће њеџи биџи као њиџо је, њо божјој вољи*. Коментатори света, окупљени

⁵ Иако јунаци, који се јављају у оквирном делу, припадају староседеоцима, и сведоци су збивања која ће настати доласком конзула у Травник, њихова структурна повлашћеност у односу на остале ликове у роману има додатни семантички потенцијал (другачија симболичка позиционираност ликова у оквирним облицима).

на Софи, свему што би могло донети промену дају префикс негативног. Они су персонификација духа негације, писци антихронике, сведоци победничке тишине⁶. Дух негације препознат је и у радовима других прочавалаца Андрићевог дела:

Поглед оног који остаје (а остају бегови!) јесте гест декомпозиције сложене слике света, поглед нивелације, што у свом простору минимализује разлике, вредносно осмишљавање унификује, а говорну разноликост света западних друштава негира у корист готовости онога 'што је на Софи речено, претресено и закључено', а што је имало своје утврђено друштвено и политичко значење“ (Николић 2012: 565).

Митској симболизацији уводног дела доприноси и профилизација приповедача који је, како је у критици уочено, попут динамичног архајског казивача, архајског мемористе и хистора чији је глас полифон и полиморфан (он се јавља у распону од оног који је близак ликовима и дели њихово рецептивно поље, до оног који све зна, и оног који зна и мимо онога што се десило јер прича/ствара причу) – Човић 2012: 552.

Осим уводног дела у којем се митска димензија приче отворено развија инвоцирањем божје воље, и онога што се везује за време „увек“ а не сада и овде, митски претекст се може реконструисати и у средишњем делу у којем се де/конструира мит о културном хероју⁷. На трагу смо велике приче (masterplot) о културним херојима који долазе са запада да би у једно хаотично друштво унели ред. Од уласка у град, преко избора куће, развијања заставе, репрезентовања своје моде, исхране, преко церемонијалних прослава значајних националних/верских празника (Наполеонов рођендан, Божић), они ће покушавати да скрену пажњу на своје присуство, да остваре своју мисију, обезбеде политичку, културну, економску доминацију, и наметну симболе своје (другачије и „више“) културе. Међутим, у травничкој средини, уместо да иницирају ново, они постају, из перспективе једног од јунака, инфичирани оријенталним отровом. Конзули не само да не успевају

⁶ О принципу негације и нивелације Ч. Николић пише: „Поглед оног који остаје (а остају бегови!) јесте гест декомпозиције сложене слике света, поглед нивелације, што у свом простору минимализује разлике, вредносно осмишљавање унификује, а говорну разноликост света западних друштава негира у корист готовости онога што је на Софи речено, претресено и закључено“, а што је имало своје утврђено друштвено и политичко значење“ (Николић 2012: 565).

⁷ У травничкој средини вредности западне цивилизације бивају међутим дискредитоване, минимализоване или релативизоване, у њих почињу да сумњају и они који су њихови заступници. Културни хероји постају антихероји, хаос (оријентална култура, Исток) појављује се у статусу вишег, вечног реда ствари, а хроника се обрुшава у антихронику (похвалу забраву и тишини).

да остваре доминацију⁸, него су ретко кад налазе и у симболички равноправној позицији са представницима травничке власти (индикативно је истовремено везирово и конзулово улажење у конак како би се избегла симболична надмоћ оног који седећи дочекује над оним који долази и клања се).

Сукоб наратива у средишњем делу у вези је са контрастно позиционираним јунацима који се стављају у сличне позиције – они долазе у град (француски конзул и његови помагачи, аустријски конзули и њихови помагачи, везири), међусобно су супротстављени и боре се за превласт (конкурентски наративи), али су и удружени у супротстављању староседеоцима (Травничанима) који ту одувек живе. Сукоб се интензивира ширењем симболичког значења појмова – Травник постаје симбол Босне, Босна симбол Оријента, Оријент симбол Хаоса; конзули (француски и аустријски) не само да су симболи својих земаља већ и Запада, а он културе и друштва вишег рада. Дихтомије су и религијске (хришћанство : ислам), и психолошке (рацио: интуиција), филозофске – (просвећеност: оријентални фатализам). Прогресивне бинарне опозиције Исток: Запад усложњавају се и новим опозицијама које се стварају унутар њих самих – Запад није јединствен, већ се јавља кроз опозицију Француска: Аустрија, Исток није јединствен, већ се јавља кроз опозицију Цариград : периферија што бинарну опозицију пријатељ: непријатељ чини врло нестабилном и конотира опште стање несигурности и непредвидљивости. Реструктуирање синонимских бинарних низова врши се тако што нарушено јединство једног бинарног члана аутоматски појачава кохезивну снагу других. Положај дошљака удружиће оне који припадају различитим бинарним низовима. Разједињени на једној основи, јунаци који чине опозитни пар (аустријски и француски конзул као државни и политички противници који се боре за превласт), ујединиће се на другој основи (индикативно је божићно зближавање конзулских породица или истоветност њихових реакција на сурове оријенталне обичаје и деспотизам хировитих везира). Проучавајући динамичне односе између јунака који се у једном тренутку позиционарију као противници, а у другом као саучесници, Софија Кошничар у анализу текста укључује идеје Ј. Лотмана о правилима функционисања семиосфера: „поменута ситуација потврђује семиосферну законитост да у присуству изразито туђих садржаја јачају интегративне и кохезивне силе међу различитим али сродно кодираним семиосферним текстовима – културама“ (Кошничар 2012: 662).

⁸ Симптоматична је и прослава Наполеоновог рођендана и осећања стида и тежине праћене неуспехом прославе.

Бинарна симетрија сукоба (дошљаци: староседеоци) у тексту се, дакле, усложњава рачвастим, ризомским структурама⁹. Не само да се привидно јединствен опозитни (бинарни) члан разбија на нове опозиције већ се и сами ликови удвајају на опоненте фигуре (дневни: ноћни Давил) или им се маске/лица умножавају (ликовима са више маски називамо медијаторе, они који се слободно крећу у оба простора, тумаче и лекаре). Драмски сукоби праћени су и вербалним агоном: „резоновања наратора и диспути јунака о рату, историји, религији и природи, о животу и смрти – конституишу етичко-филозофски план и чине Андрићево дело *par excellence* филозофским романом“ (Човић 2012: 547). Ови диспути нас подсећају на један други велики роман, за разлику од овог писаног не усред Другог светског рата, већ пре њега, у којем на једној другачијој узвишеници, у лиминалном простору сенаторијума, јунаци ЧАРОБНОГ БРЕГА такође нуде неколике идеолошке концепте који су обележили 20. век.

Код Андрића драмска динамика се остварује непрестаним интензивирањем и реструктурирањем митских опозиција (своје – туђе, источно – западно, турско – европско, некултурно – културно, дошљаци – староседеоци...) чиме се варира њихов вредносни предзнак. Тако се стварају метаморфични бинарни парови који се мењају кроз различите перспективизације јунака. Онај који доноси културу из перспективе оних којима доноси културу постаје инцијант који треба, обрнуто, да прихвати њихове вредности. За дошљака (за другог) Оријент перспективирао као друштво/култура нижег реда, из готово аутистичне аутоперспективе староседелаца позиционира се као вечно друштво вишег реда које има већу асимилативну моћ па асимилатори постају у њему асимиловани или избачени из његове семиосфере¹⁰.

Позиционирајући културне хероје као иницијанте и стављајући их у једну инверзивну позицију (херој: антихерој) на трагу смо обреда прелаза и ритуелне основе романа. Богата етнологска литература у којој су детаљно описане све фазе обреда прелаза олакшава проверу уводне хипотезе о ритуалним основама романа.

⁹ „Инверзија и парадоксалност су непосредни израз хијерархијских односа између две структуре“ (Кошничар 2012: 12).

¹⁰ Тај културни аутизам и ту самодовољност детектује и подвргава анализи један од јунака романа: *Дефосе није крио да је изненађен ујорношћу којим се у Босни не само Турци нећо и људи свих осталих вера бране од свакој ушлицаја, ња и најбољој оштуру свакој новини, сваком најрејску [...] Доказивао је сву штејношћу ње кинеске укочености, њакој зазиђивање од животија* (305). Однос према Другом, по Дефосеу, обликује и обликован је одређеним особинама личности: притворношћу, упорношћу, неповерењем, леношћу мисли и страхом од сваке новине и сваког рада и покрета.

Структуралистичка етнологија заснована на Ван Генеповом трипартитном моделу обреда прелаза нуди могући херменутички оквир за разумевање ритуалног претекста Травничке хронике. У студији ВАРИЈАЦИЈЕ НА ТЕМУ ЛИМИНАЛНОСТИ Виктор Тарнер даје сажет опис Ван Генепове схеме обреда прелаза дефинишући их као „обрете који прате сваку промену места, стања, друштвеног положаја и доба“, и закључује: „ови обреди прелаза обележени су трима фазама: одвајање, маргинална фаза или лимен, и реакреација“ (Тарнер В. 1986: 41). Сажету дефиницију даје и Таренс Тарнер:

Суштинска идеја огледа се у томе да ритуали који обележавају прелазе између временских периода, просторних зона или друштвених прилика, то јест, између односа различитих врста, узимају облик једног низа од три посебна типа обреда, који одговарају и изражавају три фазе самог прелазног процеса: обреди сепарације, обреди лимена (маргине), да искористимо Ван Генепове термине, или прелаза, да упоредимо еквивалент који су прихватили преводници на енглески – и обреди агрегације (инкорпорације или реинкорпорације) – Тарнер Т. 1986: 57.

Структура романа Травничка хроника кореспондентна је са структуром обреда прелаза везаном за иницијацију новог члана у одређену друштвену заједницу. Ту кореспондентност препознајемо у митским бинарним опозијама свој: туђ, у симетрији ритуализованих дочека и испраћаја, у фазама кроз које пролази јунак – он се одваја од „свога“, пролази кроз туђе, и измењен враћа у измењено своје. Наши иницијанти (придошлице) такође пролазе кроз фазе сепарације, лиминалну фазу и фазу агрегације. Притом, Андрић највише пажње посвећује самој лиминалној фази – боравку јунака у лиминалном простору Травника, па ћемо се на овој фази и ми најдуже задржати.

Лимен је улаз (почетак), бар у случају развучених обреда посвећивања (иницијације) или главних сезонских фестивала, то је веома дугачак улаз, ходник скоро или тунел који може постати поклоников пут, прелажењем из динамичког у статично, може престати да буде самопрелаз и постати утврђен начин живота (стање) пустињака или монаха (Тарнер: 1986: 41).

Лиминална је симболика раселина, пролаза, који постају синоними за Травник: *њихов ѓрад ѓо је у сѓвари једна ѓесна и дубока раселина [...] ѓролаз у ком су се ѓуди задржали да живе сѓално, ѓрилаѓођавајући кроз сѓолећа себе ѓему и ѓета себи* (27). Лиминалност простора истакнута је дескрипцијом околних брда која се *руше*, града са *ускраћеним сунчаним саѓима*, описима уске долине пуне влаге и промаје у којој *ѓоѓово ниђе нема ѓрава ѓуѓа ни равна месѓа; све је сѓрмо и неуједначено, изукрѓѓано и исѓрејлеѓано*. Травник се налази на граничном хтонском простору *на води, ѓајансѓвеној, несѓалној и моћној сѓихији* (28). Чак и код јунака који су попут Дефосеа отпорнији на искушења које ће им донети долазак у нову средину, простор је митски подељен и маркиран: *Заѓазио (је) у ѓај нови свеѓѓ ѓиѓине и неизвесносѓи. Наслућивала се Босна, мукла земља*. Ову митску димензију

појачава паралела са Хиперборејом: *Све је њодсећало на неке северне земље и њределе. И младић се сећи да је њравнички конзул у својим извешајима Турке и Босанце често називао дивљим Скићима и Хиџерборејцима*¹¹ (118).

Лиминални су и становници Травника јер оно што је важило за саму варош у чијем је њоложају и расџореду било нечећ нарочићої, особеної и њоносићої, важило је и за Травничане: *Никад нико у Травнику није ни њомислио да је њо варош сџворена за обичан живої и сваџдашње доїаћаје. Становници Травника су одвојени и другачији; од осталог света одваја их њихова друга природа, гордост, њај основни осећај да су они однекуд груїачији нећо осџтали свети. На реторском плану честе су конструкције које почињу: нико никада, ни, али у којима се Травничани дочаравају увек као носиоци нечега прикривног, прекинутог, симулирног, негираног: не знају за њласан смех, али умеју да се њодсмехну, мало њоворе, али воле шаїаћом да оџварају* итд. (28–29).

Лиминалном простору одговара и време са мало сунчаних дана и без јасне видљивости. Индикативан је опис „прелазног“ времена: *то време-невреме које није ни јесен ни зима, киша и блаћо и снећ који се још у ваздуху њрећивара у кишу а чим њадне на земљу у блаћо*, доба године када је травничка долина њуна влаће и њромаје, као айсански ходник (153–155).

У лиминалном простору Травника најбоље се сналазе староседеоци или они који су дошли из сличних, лиминалних простора. Задржаћемо се на још једној „синонимској“ дескрипцији успостављајући везе између описа Травника и Травничана и Колоњиног описа Леванта и Левантинаца. Симптоматичне су речи – *линија, њраница, ивица*, као и учесталост предлога *између*:

То су људи са њранице, духовне и физичке, са црне и кржаве линије која је услед некої њешкої и айсурної неџоразума њошџетућа између људи, божјих сџворења, између којих не њтреба и не сме да буде њраница. То је она ивица између койна и мора, осуђена на вечићи њокрећ и немир. То је њрећи свети у који се слећло све њроклеїсћиво услед њодељености земље на два светиа (336–337).

Андрићеви описи Травничана и Левантинаца, али и Јевреја (три типа лиминалних заједница) кореспондирају са етнолошким описима лиминара. Тарнер наводи следеће карактеристике лиминара:

¹¹ Паралела Босанци – Скити није Андрићева, литерарна, већ је преузета из архивске грађе коју је писац обилато користио. М. Шамић у књизи ИСТОРИЈСКИ ИЗВОРИ ТРАВНИЧКЕ ХРОНИКЕ ИВЕ АНДРИЋА упућује на документарни текст у којем француски конзул заиста прави паралелу Босанци – Скити: „Ја ову ужасну земљу називам другом Тауридом: Доиста Скити нису били свирепији од Босанаца“ (Шамић 1962: 49).

Они су пола-пола од успостављеног стања политичко правне структуре. Такође измичу уобичајеној когнитивној класификацији, јер нису ни-ово-ни-оно, ни-овде-ни-тамо, ни-онакви-ни-овакви. Гледано из њиховог неземаљског, структуралног контекста, они су на неки начин мртви за овај свет, јер лиминалност има многе симболе смрти [...] Може се рећи да они учествују у процесу где се мрве у прах неке врсте хомогеног друштвеног материјала у којем се могућности диференцијације још увек могу назрети (Тарнер 1986: 41)¹².

Као у огледалу, етнологски текст се пресликава у литерарни. Тарнеров опис лиминара подудара се са литерарним портретом левантинског човека јер он је *poussiere humaine*, људска прашина, *штоо* мучно *џромиче* између *Исџока* и *Зайада*, не *џријадајући* ни *једном*, а *бијена* од *оба*.

Лиминални симболизам који се изражава у парадоксу бити и оно и ово (Тарнер 1986: 41) приметан је у опису Левантинаца:

То су људи који знају много језика, али ниједан није њихов, који џознају две вере, али ни у једној нису џврди. То су жрџве фаџалне људске џдвојеносџи на хриџане и нехриџане; вечиџи џџумачи и џосредниџи, који у себи носе џолико нејасносџи и недореченосџи; добри зналџи Исџока и Зайада и њихових обичаја и веровања, али џодједнако џрезрени и сумњиви и једној и друџој сџрани (336).

Песничку пројекцију оваквог човека Андрић препознаје у стиховима Целаледина Румија које, не без разлога, цитира Колоња: *Јер самој себе не моју да џознам. Ниџи сам хриџанин, ни Јеврејин, ни Парс, ни муслиман (336).*

Колоња, Никола Рота, Давна – типови су лиминара, јунака медијатора који знају више језика, улазе у разне куће (лекари су и/или преводиоци), посредују између различитих светова. Индикативно је како Колоња, у поређењу са привремено лиминалном позицијом конзула, себе доживљава као вечитог лиминара:

Ја разумем џоложај џосџоде консула као и свакој џросвећеној човека са Зайада [...] за џаковој човека живој у Турској значи креџаџи се џо оџџириџи ножа и џећи се на џихој ваџри. Ја џо знам јер се ми на џој оџџириџи раџамо, на џој живимо и умиремо и у џој ваџри расџемо и саџоревамо (335).

Лиминална симболика се наставља:

Нико не зна џџа значи родити се и живети на ивици између два света, џознавати и разумевати и један и друџи, а не моћи учинити ниџџа да се они објасне међу собом [...] биџи код два завичаја, без иједноја, биџи свуда код куће и оџџаџи заувек сџранаџ; украџко: живети разажеџи, али као жрџва и мучиџељ у иџџо време (335).

¹² Сличне варијације на тему лиминара налазимо и у раду Барбаре Мајерхоф: „Особа у лиминалној фази представља неиздиференцирану људскост: све што је у универзално, урођено, целовито и сједињено“ (Мајерхоф 1986: 24).

Слична је и лиминална карактеризација Јевреја који се обраћају Давилу у тренутку када он напушта Травник док они у њему остају без наде да се врате у Андалузију:

Не знамо је ли нам шеже шћо смо овде или шћо нисмо шћмо [...] Знамо да смо одавно измењени, не шћмо више ни какви смо били, али се сећамо да смо били друћачију (530).

У лиминалном (трећем) свету владају специфични антиструктурни односи – истовремено се негирају и потврђују својства првог и другог света. Ако мит функционише по принципу бинарних опозиција – трећи свет је попут хаоса у којем су све опозиције истовремене; то је стање јаке енергетске напетости, великог притиска; на реторском плану свој израз тражи у негацијама и парадоксима. Бојан Јовановић пише да је обнављање хаоса чин „дубоко мотивисан ритуалним принципом антиструктуре и потребом супротстављања хаоса као начина враћања почетку чија онтолошка опозитност према стварном, уобичајеном и профаном имплицира његову светост“ (Јовановић 1986: 9).

Хипостазирање антиструктурних односа поново нас враћа на етнолошку литературу и на Тарнерову експликацију појмова комјунитас и антиструктура. Травник и Травничане посматраћемо као пример комјунитаса – заједнице у којој владају односи случаја, нереди, хаоса, заједнице која опстојава као сенка уређеног друштва.

У структуралистичкој етнологији, Виктор Тарнер је дао велики допринос разумевању лиминалне фазе увођењем појмова *communitas* и антиструктура. Реч је о „облику односа дијаметрално различитом од реалација у домену уобичајног, свакодневног живота“: „Односи у комунитасу су, према Виктору Тарнеру, антиструктурни, неиздиференцирани, егалитарни, непосредни и нерационални“ (Јовановић 1986: 9). Тарнер наводи да лиминални период наступа током прелазних раздобља историје „када прошлост губи моћ утицаја, а будућност још није сасвим уобличена“. У таквом раздобљу може завладати стање „културног конјунктива“ (Мајерхоф 1986: 24).

У стању културног конјунктива затичемо Травник у тренутку доласка конзула (Травник је на граници/раскрсници Истока и Запада). Будући да је на периферији Истока (семиосферно језгро је у Цариграду), он покушава да се одржи појачаним мерама државне и друштвене присиле – страховладе којом би се сваки отпор границе сломио. Илустративан је долазак везира Али паше и његових Арнаута који су, попут митских јахача Апокалипсе, *јахали неким крајким, поћребним кораком, без шума и дозивања (477)*. Описујући *слейи сћудени сћрах који се с времена на време сћусћи над Травник и Босну*, Андрић дочарава колективну психозу заплашених људи спремних да минимализују своју егзистенцију.

Андрићеви описи Травника потврђују да лиминалност има многе симболе смрти. Парадоксално је да су оне у корену рефлексивности о самом животу.

Дигресија на тему смрти у Травничкој хроници има за циљ да укаже на изворе антиструктурних односа у комјунитасу и потцрта посебност стања оних који постају његови чланови. Индикативна су размишљања лекара Давне и Колоње и тумачења самог живота као болесног (лиминалног) стања. Ако су болесници у стању неиздиференцираности, и живи и мртви истовремено, и ако је сваки жив човек, заправо, у стању болести, онда је сам живот лиминално стање. Давна је *оздрављење (је) сматрао само љре-временим сшањем, али не љреласком из болесној човечанства у здраво, јер шаквој љреласка љо њејовом схваћању нема* (273); За Колоњу живот је *сшање активностии које сшално шежи ка смртии и љримиче јој се лајано и љосиујно; а смрти је решења ше дује болестии која се назива живои*¹³. О смрти не размишљају само травнички лекари; и други ликови су инфицирани овим оријенталним отровом. Један од јунака инфициран смрћу је и хазнадар Баки. Лиминална симболизација смрти препознаје се у његовој филозофија шкрца, али не само шкрца у материјалном смислу, већ неког ко тежи ка томе да „уштеди“ (одложи, не искористи) сам живот:

Борио се очајнички љроити в љприродној љока сшвари у живоиу, и највише би волео кад би мојао и живои целои светиа ујасиити као шшо јаси нејојребне свеће љо собама, овлаженим љалцем и кажиирсиом, и осшати сам у мраку, љоред ше ујашене живоиине свеће, и уживаити у шоме шшо се свима смркло, шшо се најјосле не живи, шо јесит не шроши, а шшо он још дише и љосшоји, као љобедник и сведок своја шријумфа (218).

Принцип негације¹⁴ (који је у основи антиструктурних односа у комјунитасу) на реторском плану се манифестује агресијом негација, лексичком експанзијом речи *не* и *ни* и њихових деривата. Тако се, на пример, само у једној реченици чињенични, емпиријски доступан свет троструко негира, с једне стране – он није перцептибилан јер се не може лако видети пошто је у тами, с друге, оно што се види, хипотетичком фокализацијом (*изгледало је*) делује попут привида, с треће – извесно је само стање неизвесности узнемиреног субјекта јер: *Из шаме и шиишине ове вароши, који још нико није ни видео како шреба, [...] изгледало је да се нишша у свету не да*

¹³ Другачије је схватање Фра Луке по којем у природи има онолико лекова колико и болести. Наспрам лиминалне асиметрије „трећег света“, за Фра Луку свет је у равнотежи: *у свету, онаквом каквој ја ми видимо, љосшоји само двоје: расшење и ојдагање, и шо уско и неразамрсиво љовезано, вечишо и свуда у љокрешу* (281). Четврти травнички лекар Мордо верује у ограничену моћ лечења јер у *мојој (шраваревој) руци лијек, а у божјој здравље* (276).

¹⁴ У Травничкој хроници, метаморфични потенцијал негације не препознајемо само на политичком плану кроз страховладу и деспотизам, и на емотивном плану кроз мржњу и страх, већ и на социјалном плану кроз друштвене и личне инхибиције, или филозофском, кроз „турски фатализам“.

средити ни измирити (43). Илустративна је статистика речи *не* и *ни* и то само у једној реченици: *нико, није, ни, ништа, не, ни*. Сличан притисак духа негације препознајемо и у реченици у којој се описује како се Давил осећао *несхваћен и напуштен у овој сјуденој земљи, међу подмуклим, злим и неразумљивим светом код кога се никад не зна ко шта мисли ни како осећа, код кога останак може да значи и оглазак, код кога осмејак није осмејак* (186).

Пошто смо скицирали антиструктурне односе у заједници у коју конзули ступају, пажњу ћемо преусмерити на њихове прве кораке које чине у новој заједници, на тренутке одвајања од света којем припадају. Андрић не само да описује физичко и социјално окружење у које конзули долазе, већ и субјективни доживљај инцијаната. Индикативно је како Андрић дочарава стање лиминара Давила *напо баченој у чудну, далеку земљу и доведеној у нелогичан положај*. Он је човек, прав, здрав и – просечан, биљка за умерену климу, тип човека који се вајка, убеђени ученик великог Боалоа. Међутим, по доласку у Травник, нарочито у дугим фебруарским ноћима, он престаје да буде то што јесте; он се пита *ко је и оtkуда је, шта је све бивао у животи и зашто је дошао овамо* (42). Ритуалну димензију појачавају и искушења кроз које пролази иницијант у сепарацијској фази. Андрић градацијом дочарава како заједница појачава притисак на иницијанта. Прве реакције (прва искушења) Андрић описује у следећим реченицама:

Тако су се редом отварале капије и подизали мушејци и за шренушак помаљала лица, ђуна мржње и фанатичној заносу. Забуљене жене су љувале и врачале, а дечаки изоварали њовке, праћене бесцидним покретима и недвосмисленим претњама љескајући се по стражњици или показујући руком како се реже њрклан (44).

У другој фази, поворка са француским конзулом која је јахала кроз два реда погрде и претња, доживљава нову проверу:

Било је као кад човек преге из претрејане собе у пошитоно хладну. Наједанпут је несјало дивљих погледа, покрета који показују како се хафиру сече глава или сујеверној женској љуцкања. Уместо поја, са обе стране улице, непомична круша лица (46).

У трећој етапи, неповратно залазећи у само средиште лиминалног простора, иницијант пролази кроз капију: *Она му је увек долазила, у шренушку када с отварала, као ружна циновска уста из којих бије и базди задах свега онога што у огромном конаку живи* (47).

Са доласком другог везира Конак постаје 'музеј чудовишта' у којем живе људи са живим, отвореним ранама. Од травничке долине као расеклине и пролаза лиминални простор се сабија на конак, митско ждрело, а његови станари трансформишу у *шелесне и душевне наказе*.

И аустријски конзул ће ритуално поновити исти сепарацијски круг радњи: *Нови консул испраћен је кроз улице њовкама и претњама жена и*

деце, на њеџа је љубовано с џрозора, а одрасли људи љо дућанима нису џа удо-
стојили једној љољега (124).

У епицентру лиминалног простора је Конак. Описује се као лиминални простор са полумрачним двориштем и непрозирном оградом, са подмуклим мирисом крављег масла које Девилу изгледа као задах (индикативна су поређења по супротности са сакралним простором: *Изљегало му је га је Конак џрожеџ џим задахом као црква џамјаном* (48). Конак је место у којем иницијант увек изнова бива излаган искушењима и проверама. У њему француски конзул упознаје не само Турке, *њихове јединствене снаје и бескрајне слабости, неџо и себе сама и мере и џранице својих моћи, и љошџе људе, живоџи и свеџи и људске односе у њему* (50). Једна од најимпресивнијих провера иницијаната је сцена у којој се пред њих изручују делови људског тела, усољене људске уши, као потврде турског војничког тријумфа.

У етнолошкој литератури констатован је недостатак студија о субјективним доживљајима иницијаната током његових трансформација¹⁵. Андрићев роман се може читати као једна врста њихове фикцијске допуне. (Циљ нам никако није да Андрићев текст надоместимо документарној етнолошкој грађи, већ да укажемо на сличност тема поштујући све разлике у приступу и циљевима). Анализирајући стање иницијаната Мајерхова пише:

Када искушеник бива лишен свега што зна и схвата – извора поимање друштва и себе самога – вероватно је да ће он досегнути једно слободније, дубље поимање система из којег је уклоњен. Тада се морални поредак сагледава из једне другачије перспективе [...] критичност и свест готово су неизбежни пратиоци лиминалних околности (Мајерхоф 1986: 24).

У лиминалној средини у којој владају антиструктурни односи и дух негације јунаци који долазе са стране доживљавају дубоке промене. По доласку у Травник Давил зна *шџо друђи смрџни не знају!* Кроз трансформације кроз које Давил пролази Андрић проблематизује гносеологију западног човека ушущканог у мит о европској просвећености, европској демократији и слободи. Доласком у Травник, Давил схвата да му је само изгледало да са Наполеоном *све у свеџу љосџаје измирено и јасно, сви циљеве досџијжни а сви најори досџојни и унајред блаџословени* (87). Не заборавимо да он стабилан културни модел Запада конструише у простору виртуелног наратива! Од младалачког ентузијазма, писања поеме *Биџка код Јене* (у којој се слави Наполеонова победа) и визије Наполеонове Француске која је *заражавала џим својим немиром све веђи број народа и све шири*

¹⁵ „Немоћ антропологије у поимању искуства која доживљавају учесници ритуала – личних, субјективних, психолошких, свесних и несвесних – представља огромну препреку нашем поимању овог феномена“ (Јовановић 1986: 25).

круї земаља око себе; и све је једна њо једна ујагала у њо коло разиџраних и занесених гервиша (89), Девил ће се у Травнику сетити реченице коју је чуо *Знаш ли ти да ти је цар луг!* и почети да сумња. Напуштајући Травник, он напушта и своје западне идеале, охрабрен помишљу да једини прави пут јесте онај који води из њега самог. Најинтензивније (иницијантске) трансформације он преживљава ноћу; тај „ноћни“ Давил тако различит од оног „дневног“ – јесте заправо иницијант коме је пут (живот) *црна а ужарена линија која боли, а коју заборав сиоро брише или блажи* (47).

Давил је само један у низу иницијанта чије ће лиминално искуство бити описано. Андрић каталогизира босанске лиминаре, описује разне типове иницијантског искуства, приказује различите доживљаје неофита – оних који лакше и теже подносе улазак у нову заједницу. Индикативно је упоредити иницијантско искуство Дефосеа, човека новог поколења, са Девилевим искуством. Дефосе је попут етнолога који проучава примитивну заједницу, дивље друштво – дистанциран, објективан, рационалан, заинтересован за узроке појава, неко ко пише књигу о Босни. Ипак и он је човек на граници:

Није млади Дефосе само и искључиво снажан и безбрижан младић „новога тија“, прерано зрело и знањем претрпано срећно дете срећног Царства, и ништа друго, како је њо Давилу често изгледало. Ма колико да су његова средства за борбу била јача и многобројнија од Давилових, и он је ипак од чамотиње и 'босанске тишине' осећао како ја ова земља и људи у њој напризају [...] Јер није ни лако ни једноставно бити у двадесет четвртој години бачен из Париза у шурски Травник (111).

Андрић детаљно описује трансформације које настају код неофита пошто изађу из лиминалне фазе. Они не само да су проживели правила трећег света већ из другачије перспективе виде и свет из којег долазе. Код Дефосеа је појачана сазнајно истраживачка слика света, код Девила песничко-митотворна, али и скептичко-критична, код фон Паулића – рационално аналитична, код гђе Ана Марије – неурастенично фантазијска, код гђе Девил нативно-репродуктивна (рађање и одржавање породице) итд. Заједницу иницијанта чине и везири који су у предности у односу на конзуле јер са староседеоцима имају више заједничког (вера, политичка и културна оријентација ка истом семиосферном језгру – Цариграду). Они често симболизују чежњу за неким другим животом на неком другом месту и са другом улогом. Ибрахим паша, који би желео да свој прави живот оствари као баштован (*Највише бих волео да као обичан баштован обрађујем свој врш и њако у миру проведем њоследње дане*, 470), такође је дошљак који дели слична травничка искуства са својим политичким и верским противником. При растанку, он се обраћа Давилу: *Ми смо се нашли као два пројаника, зашочене и завејани међу овим грозним народом* (472).

Андрић описује и сложено психичко стање лиминара у сусрету са другима који попут њега пролазе кроз иста искушења. Та осећања се крећу у распону од емпатије до мржње. У сусрету са Фросином, који му прича о тешкоћама француске транзитне трговине кроз Босну и који му говори: *Треба бежаћи одавде, јосјодине консуле, јер овде се љуби и њонос и разум и уложена снаја, а не добија ништа* (441) Давил осећа задовољство што није усамљен на свом искупеничком путу. То саучесничко задовољство смењује мржња према онима који су могли да напусте Босну: *Давил их је мрзео још и збој штоа што је њо њима, њо њиховој њаничној жељи да што ѡре оду одавде, њо њиховој раздражљивости збој неуредности, невештине, нештачности овоа светиа, њо њиховој очајној бесјомоћности у борби са земљом, људима и ѡриликама, мојао да ѡросуди где је он сам зајао и у каквој земљи му ѡролазе најбоље јодине* (449).

Иако се најдуже задржава на описима трансформација које доживљавају лиминари, Андрић не завршава роман неком од њихових перспективизација света. Дух негације који се у прологу тек појављује, тријумфује у епилогу. Хероји Запада одлазе као антихероји, а прича о њима опстојава деформисана, карикатурално конотирана кроз дечију игру. Од анатимита о Западу Андрић нас кроз перспективу травничких бегова спушта до његове пародије. Поново се чује глас Хамди паше:

Па, ево и што би ѡрође. Дијоше се цареви и сломише Бунајарѡу. Консули ће очистишти Травник. Помињаће се још коју јодину. Дјеца ће се на јалији итраши консула и каваза, јашући на дрвеним ѡришкама, ѡа ће се и они заборавиши ко да никад нису ни били. И све ће ојети бишти као што је, ѡо божјој вољи, одувијек било (540).

Иза дечије игре долази заборав и победничка тишина у којој се све што је било поништава. Реченица којом се завршава ТРАВНИЧКА ХРОНИКА *сви су уживали у доброј, ѡбедничкој тишини* (540)¹⁶ има врло важно структурно место. Налази се на крају епилога и јавља се на фону једне раније описане тишине – источњачке тишине која *све сѡвари замаљује, размекшава, мрси и кочи и чини их двосмисленим и вишесмисленим, ѡа бесмисленим, док их не одвуче некуд изван домашаја наших очију и нашег разума у неко ѡлуво ништавило, а нас не остави слеје, неме и бесјомоћне, живе закојане и на*

¹⁶ Жамор историје (свега онога што се дешавала у Травнику током седмогодишњег боравка конзула) нестаје у победничкој тишини староседелаца. Зато, ако се историја и догоди, најбољи лек против ње је заборав. „Културни модел изграђен на идеализованој пројекцији властите вредности и посебне опрезности и сналажљивости да се упркос модерној историји живи као и увек, кроз нараштаје, Андрић сагледава кроз аксиологију која постулира жељу да се живи, „колико је год могућно“ изван доминантних историјских токова“ (Николић 2012: 565).

свећу одељене од свећа (175). Ту тишину најинтензивније чује онај који би, због своје младости и здравља, требало да буде најотпорнији на њу – Дефосе. Она се налази у свему (у архитектури, ношњи, погледима, говору)¹⁷: *Од ње тишине не може да се сјава, исто као од орије звукова, нећо човек мора да седи и да осећа како она њрећи да ја расћочи, смрви и избрише из реда свесних и живих бића*. Дефосе тишину доживљава и као претњу, близину смрти: *Било (је) јасно да је ова тишина у сивари смртј у грујом облику, смртј која осћавља човеку животи, као љушћуру, а одузима му моћућности да живи* (174).

Иако би поглавље о победничкој тишини и смрти могло бити потенцијална завршница рада о тријумфу духа негација, ми таквим поглављем нећемо завршити наш рад. На семантички врло значајном месту (крају романа) запитаћемо се које су слабе греде наше конструкције. Рад завршавамо питањем којим желимо да проверимо нашу тезу о тријумфу духа негације. Питамо се има ли нешто с оне стране прстена, кружнице, духа негације који тријумфује? Постоје ли неке напуклине у самом тексту, места која пружају отпор јединственој интерпретацији и опонирају духу негације – заборау, тишини, кругу и смрти. Одговор је лако претпоставити јер, ма колико „схема“ обреда прелаза била уверљива, Андрић је писац чији је писмо антисхематично. У завршном делу, насупрот свим правилима добро компонованог рада, позабавићемо се деконструкцијом сопственог читања. Подршку проналазимо и у етнолошкој литератури у којој се указује на амбивалентну природу лиминалног. Мајерхова пише да лиминари представљају извор опасности, претњу, али су, како је Тарнер уочио, *иакође и извор обнове, иновације и креативности* (Мајерхоф 1986: 24).

Насупрот духу негације и тријумфу смрти, У Травничкој хроници наилазимо и на ретке примере дионизијског духа, виталистичког порива супротстављеног духу негације. Најиндикативнији је пример гђе Давил, која долази у Травник после порођаја (она је већ прошла кроз једну иницијантску фазу). Њене иницијације (рађање деце и смрт детета) личне су, везене за њен брачни и породични живот. Од свих јунака, једино она успева да направи малу оазу моделовану по обрасцима живота у Француској:

¹⁷ О свеприсутној разорној моћи оријенталне тишине, Андрић кроз фокализацијску призму Дефосеа приповеда: *Њу је налазио у свему око себе. У архитектури кућа чије је њраво лице увек окренућо у двористиће, а немо, ѡркосно налицје на улици; у ношњи људи и жена; у њиховим ѡгледима који мноћо ѡворе, јер су им усћа нема [...] И у самом ѡвору, кад се већ осаме да ѡворе, он је боље разликовао значајна засћаживања нећо речи саме. Осећао је ухом и ѡ смислу како тишина ѡродире у сваку њихову реченицу измећу речи и у сваку реч измећу слова, као разорна вода у слабу лаћицу* (172).

*Све је мало љомало добијало печат француској живоћа, умереној и разумној, али бојатој истинским задовољствима (78). Духу негације одолева и фон Паулић. Емотивно инхибиран јунак који је водио сваки разговор иако да сабеседник није могао ништа да сазна о њему или да ма шта каже о себи (унутрашња негација), једини остаје отпоран на разорно дејство спољашњег духа негације: *ојшће све што је било блиско љрисно и лично одбијало се од љошћуковника као од сћене (400). Излазак из прстена (круга) наговештен је и у Девиловој метафоризацији животног пута. Тражећи средњи пут, онај љрави, који води најпред, у сћалности, у мир и достојанство, он закључује да тај пут не постоји него да се сви крећемо у круг¹⁸. Метафоризацију живота, прво као средњег пута, онда као круга, замениће метафором беспућа да би, ипак, тек напуштајући Травник, помислио да негде мора да постоји прави пут и да ће га човек кад љад наћи и оћворити за све људе (539)¹⁹.**

Ако су ови примери инцидентни, готово неприметни у бујици негација – напуклину, парадоскално, проналазимо у књизи која, ма како причала о тишини и смрти, није ни тишина ни смрт. Поново се враћамо цитату и питамо се ко је заправо чуо претећу тишине смрти. Да ли се у јунаке Травничке хронике сакрио сам писац који је завршавао Травничку хронику усред Другог светског рата, усред бомбардовања и тако „живе“ смрти? Да ли се то заправо њему чинило

сваке ноћи, док овако седи љоред свећа које брзо нестјају, да чује како му тишина својим немушћим језиком љовори: Нећеш задуо иако ићи вићак, љгедати љраво, шрејерити осмејком. Владати слободном мисли и љласном, оћвореном речи. Такав такав си не можеш овде оствати. Савићу ти кичму, сатерати крв око срца, оборићи љољед (174).

¹⁸ У случају Давила ова узлазна линија (његов животни пут, каријера) доласком у Травник се деформише и он се враћа на ону тачку „кружнице“ са које је, када је имао осамнаест година кренуо. „Травник, дакле није само круг у који се случајно улази путовањем што је само привидно ишло напред, већ она тачка историје и културе у којој се истинска природа путовање, као кретање укруг, као догађања још једног обртаја, испуњава у заокружености тачке“ (Николић 2012: 566).

¹⁹ Симболични отпор тишини, уз коју се често тематизује и оријентални мрак, Андрић дочарава кроз фигуру Мусе званог Пјевач. Ипак, на крају романа и његова песма се постепено гаси и тоне у непомућену босанску тишину. Вишу симболичку постојаност везујемо за судбину доброг везира Абдулах-паше, који је завештао имање травничкој текији са молбом да му се сагради турбе и да му поред гроба увек гори свећа воштаница. Њен сјај је додатно истакнут јер се уочава ноћу, у пуном мраку, са прозора Конзулата.

Отварајући се према биографији писца, загонетку текста покушавамо да решимо реконструкцијом скривног наратива. Због ограниченог простора, а и да не бисмо скренули на другу тему, овај наратив ћемо само скицирати. Он ће нам помоћи да рад завршимо ипак у духу афирмације и њеног тријумфа. Анализу преусмеравамо са завршне реченице о победничкој тишини на паратекст који следи. На самом крају романа стоји ознака када је Андрић овај роман писао (*април месеци 1942*)²⁰. Да ли овој биографској чињеници можемо придати неку важност? Са текстуалним чињеницама, на једном асоцијативном и симболичком плану, кореспондирају чињенице које се односе на Андрићево искуство рада у конзулату, на рат, немачку окупацију Београда, урушавање вредности, положај Јевреја... Подстицај за реконструкцију скривеног наратива уписан је, попут загонетке, у самом тексту: модел за читање ТРАВНИЧКЕ ХРОНИКЕ може бити скривен у причу о Давиловом епском првенцу. На начин на који је епос о Александру Великом *маскирани духовни дневник* самог Давила, ТРАВНИЧКА ХРОНИКА може се читати као *маскирани духовни дневник* самог Андрића у окупираном Београду. Скривени контранаратив може се реконструисати на основу могућих аналогичности између оних који су дошли, поново са Запада (изобличавајући културне вредности Запада), овог пута као једна од војски, и којима се чека време да ишчезну побеђени, пародирани, заборављени²¹.

Настављајући да пише ТРАВНИЧКУ ХРОНИКУ усред рата, Андрић се, бар се нама тако чини, борио са својом сенком – борио се неуморни архивски радник, пописивач и творац једног света са антихроничаром симболички оличеном у безгласју травничке (победничке, смртне) тишине. С једне стране је покушај да се исприча живот, напише хроника града, историја појединачних судбина (центрипетална сила романа), а с друге – да се све потре (дух негације оних који седе на узвишици, софи – центрифугална сила). Епилог и пролог имају у том случају функцију левка, црне рупе у коју се улива време са бујицом догађаја. ТРАВНИЧКА ХРОНИКА је упркос тишини, или

²⁰ Идеја о писању романа, по М. Шамићу, могла се родити још 1924. г. када је Андрић прочитао књигу српског историчара Михајла Гавриловића Исписи из париских архива: „Године 1941. Иво Андрић се нашао у Београду, који су окупирале њемачке трупе. Затворен у својој соби, он се лађа, у овом тешком времену стрепњи и неизвесности (*in augustia temporum*, по његовој сопственој ријечи), својих записа о консулима и почиње да израђује своје дјело, да евоцира консулска времена у Босни. Књига од 494 странице била је завршена у априлу 1942“ (Šamić 1962: 24).

²¹ За даљу реконструкцију скривених наратива инспиративна је студија Тихомира Брајовића Моћ и фикција, али ми бисмо се њеним продубљивањем удаљили од наше теме. Зато напуштамо скривене наративе и враћамо се завршној тези о духу афирмације.

можда захваљујући њој, написана. Уосталом Андрић је последњу реч дао ипак причи и причању и није избрисао помен о мостовима које је речима градио. Није ли се тиме његова фикција нашла на истом хуманистичком полазишту на којем су и антрополошке студије Клифорда Герца у којима се прича и причању даје статус антрополошке нужности, речју – ако нестане прича, нестаје човек.

Извор

Андрић 1962: Андрић, Иво. *Травничка хроника*. Београд.

Литература

Иво Андрић у свом времену. Научни састџанак славистџа у Вукове дане 1992: 22/1. Београд.

Иво Андрић у срџској и евројској књижевности. Научни састџанак славистџа у Вукове дане. 2012: 41/2. Београд.

Кошничар 2012: Кошничар, Софија. Интеракција култура у Андрићевој прози с аспекта семиосфере и семиосферног самоописивања. In: *Научни састџанак славистџа у Вукове дане*. 41/2. Београд. С. 651–670.

Николић 2012: Николић, Часлав. Историја, култура, говор: Сведочанство трауме у роману ТРАВНИЧКА ХРОНИКА ИВЕ АНДРИЋА. In: *Научни састџанак славистџа у Вукове дане*. 2012: 41/2. Београд. С. 563–572.

Човић 2012: Човић, Бранимир. Дихотомија „своје“ – „туђе“ у наративној структури ТРАВНИЧКЕ ХРОНИКЕ. In: *Иво Андрић у срџској и европској књижевности. Научни састџанак славистџа у Вукове дане*. 41/2. Београд. С. 545–554.

Брајовић 2011: Брајовић, Тihomir. *Фикција и моћ: огледи о subverzivnoj imaginaciji Ive Andrića*. Београд.

Ђукић Perišić 2012: Ђукић Perišić, Žaneta. *Pisac i priča: stvaralačka biografija Ive Andrića*. Novi Sad.

Leovac 1993: Leovac, Slavko. *Ogledi o Ivi Andriću*. Београд.

Majerhof 1986: Majerhof, Barbara, Obredi prelaza: proces i paradoks. In: *Gradina*. God. 21, br. 10/86. S. 18–39.

Jovanović 1986: Jovanović, Bojan. Arhajski obrazac utopije i ideologije. In: *Gradina*. God. 21, br. 10/86. S.18–39.

Šamić 1962: Šamić, Midhat. *Istorijski izvori TRAVNIČKE HRONIKE Ive Andrića i njihova umjetnička transpozicija*. Sarajevo.

Tarner 1986: Tarner, Tarens. Transformacija, hijerarhija i transcendencija: jedna preformulacija Van Genepovog modela strukture obreda prelaza. In: *Gradina*. Niš. God. 21, br. 10/86. S. 57–73.

Tarner 1986: Tarner, Viktor. Varijacije na temu liminalnosti. In: *Gradina*, god. 21, br. 10/86. S. 40–56.

Vučković 2011: Vučković, Radovan. *Velika sinteza o Ivi Andriću*. Beograd – Niš.

Dragana Vukicevic (Belgrade)

The Spirit of Negation in THE DAYS OF THE CONSULS

Our paper is an attempt of Ethnological decoding of Ivo Andrić's novel THE DAYS OF THE CONSULS. Travnik is interpreted as a liminal space (neither east or west and both east and west) where the „spirit of the border“ is further emphasized. Liminality is recognized, on the one hand, as an attribute of the world that comes and goes (consuls, translators, staff), and on the other hand, as a normal state of the world that remains at the border. The narratological level is characterized by the dominance of virtual narrative, the rhetorical level – by the dominance of negation, and the lexical level is characterized by the dominance of the words *no, not*, and their derivatives *no one, never, nowhere*. Compared with the embeded narrative, the frame narrative (the epilogue and prologue) is a kind of temporal juncture and counternarratives.

Драгана Вукићевић
Филолошки факултет
Студентски трг 3
11 000 Београд
dragana.vukicevic@vektor.net

Amira Žmirić (Banja Luka)

**Bosnien und seine Wesire in den Augen des Europäers
Josef Koetschet in seinem Werk OSMAN PASCHA, DER LETZTE
GROSSE WESIER BOSNIENS, UND SEINE NACHFOLGER und des
französischen Konsuls Daville in Ivo Andrićs Roman
WESIRE UND KONSULN**

Bosnien war seit dem 15. Jahrhundert Thema von deutschsprachigen Reiseberichten, und gerade aufgrund dieser Werke kann man ein Bild davon erhalten, wie die Europäer dieses Land und seine Einwohner sahen. Diese Funktion erfüllen auch die Memoiren Josef Koetschets *OSMAN PASCHA, DER LETZTE GROSSE WESIER BOSNIENS, UND SEINE NACHFOLGER*. Dieses Buch ist der erste Teil seines zweibändigen, über Bosnien und seine Wesire verfassten Werkes, das in Ich-Form geschrieben wurde. Koetschet bringt in diesem Teil seiner Memoiren seine persönliche Meinung nicht nur über die Wesire, die Bosnien von 1863 bis zur Okkupation verwalteten, zum Ausdruck, sondern berichtet auch über das Leben in diesem Land, ähnlich wie das der französische Konsul Daville in Ivo Andrićs historischem Roman *WESIRE UND KONSULN* tut. Die beiden Bilder unterscheiden sich stark voneinander.

Josef Koetschet¹ (1830–1898), Amtsarzt und Publizist, reiste bald, nachdem er 1853 promoviert hatte, in die Türkei, „[d]er damals üblichen Schwärmerie folgend [...]“ (*Allgemeine Deutsche Biographie* 1906: 352). Gerade zu dieser Zeit brach der Krimkrieg aus, und Koetschet leitete das Garnisonshospital zu Skutari in Albanien. Er ließ sich bald darauf an den Kriegsschauplatz im Kaukasus versetzen, und nicht viel später trat er der türkischen Donauarmee unter Osman Pascha als Chefarzt bei und blieb auch nach dem Feldzug als Leibarzt und Sekretär in Paschas Diensten. (Genaueres dazu in *ALLGEMEINE DEUTSCHE BIOGRAPHIE* 1906: 352). So kam Josef Koetschet nach Sarajevo, wo er bis zu seinem Tode 1898 blieb.

Die Jahre, die Koetschet in Bosnien-Herzegowina verbracht hatte, hinterließen bei ihm einen starken Eindruck, was ihn dazu veranlasste, seine Memo-

¹ Die *ALLGEMEINE DEUTSCHE BIOGRAPHIE* erwähnt den Autor auf der Seite 352–354 unter dem Namen Joseph Koetschet. Seine Memoiren wurden aber unter dem Namen Josef Koetschet veröffentlicht.

iren über dieses Land und dessen Wesire zu schreiben. Diese hinterlassenen Aufzeichnungen unter dem Titel BOSNIEN-HERZEGOWINA VOM JAHR 1863 BIS ZUR OKKUPATION. HISTORISCHE ERINNERUNGEN bestehen aus zwei Teilen. Interessanterweise ist der zweite Teil AUS BOSNIENS LETZTER TÜRKENZEIT. HINTERLASSENE AUFZEICHNUNGEN VON DR. MED. JOSEPH KOETSCHET. VERÖFFENTLICHT VON JUR. DR. GEORG GRASSL (1905) VOR DEM ERSTEN TEIL OSMAN PASCHA, DER LETZTE GROSSE WESIER BOSNIENS, UND SEINE NACHFOLGER (1909)² erschienen. Georg Grassl erklärt schon im Vorwort, worin der Grund dafür liegt.

Bei dem zweiten, jüngeren Abschnitte waren die Einvernahme von Zeugen und die Beschaffung von Zeugnissen leichter und schneller ausführbar. Für die ältere Periode häuften sich dagegen aufhaltende Schwierigkeiten, die zum nicht geringen Teil in der bis jetzt fast völligen Vernachlässigung der unsere türkische Zeit betreffenden Archivalien lagen (OSMAN PASCHA, I).

In diesem Kontext muss man auch die Memoiren als literarische Unterart definieren. Unter dem Stichwort Memoiren vermerkt das Sachwörterbuch der Literatur:

Denkwürdigkeiten, Lebenserinnerungen, besonders von Politikern, Militärs, Künstlern, Stars und ähnlichen Personen des öffentlichen Lebens oder Augenzeugen wichtiger Ereignisse, Darstellung selbsterlebter historischer Tatsachen verbunden mit einer Rechtfertigung des eigenen Verhaltens [...] (Wilpert 2001: 510).

Oder man bezeichnet Memoiren als

[...] literarische Darstellung des eigenen Lebens oder eines 'denkwürdigen' Teiles daraus, wobei die Schilderung öffentlicher, politischer und kulturgeschichtlicher Ereignisse, die Erinnerung an berühmte Zeitgenossen oder das eigene politische, kulturelle oder gesellschaftliche Wirken im Vordergrund stehen (Schweikle 1990, Metzler-Literatur-Lexikon: 299).

Die Handlung des ersten Teils von Koetschets Memoiren umfasst den Zeitraum von 1863 bis zur Okkupation. Koetschet, ein Europäer, der im Frühling 1861 zum ersten Mal nach Bosnien kam, beschreibt in Ich-Form seine Erinnerungen an die Zeit, die er in Bosnien verbrachte, aber auch an die Wesire, die über Bosnien herrschten, wobei er dem Wesir Osman Pascha und seiner Regierungszeit (1860–1869) in Bosnien die größte Aufmerksamkeit widmete. So beschreibt er sein Aussehen, seine Herkunft, die Regierungsweise und seine Verdienste für ein gutes Leben in Bosnien. Koetschet befand sich in seinen Diensten als Arzt, Sekretär und Dolmetscher. Die anderen Wesire, wie z. B. Muschir Safwet Pascha (1869–1871), Akif Pascha (1871) und Mehmed Assim Pascha (1871–1872) erwähnt er nur am Rande.

Das Bild, das der Autor von diesem Land erhält, ist schon am Anfang überaus positiv, und er erklärt, dass er sofort eine große Zuneigung für dieses

² Das Thema dieses Beitrags ist der erste Teil von Koetschets Memoiren.

Land empfunden habe, weil es ihn mit seinen Bergen und Tälern an seine Heimat, die Schweiz, erinnert habe (vgl. Koetschet 1909: 1). Die Hauptstadt Bosniens, Sarajevo, sei für ihn ein *paradiesischer Garten* (Koetschet 1909: 2), und im Allgemeinen herrsche im Land *tiefer Friede* und *blühten Handel und Wandel, die Bevölkerung erfreute sich einer unverkennbaren Wohlhabenheit und lebte in leidlichem konfessionellen Frieden* [...] (ebd.). Nach Meinung des Autors habe das Volk diese guten Seiten des Lebens in Bosnien nur Osman Pascha zu verdanken.

Sodann wendet sich der Autor mehr der Beschreibung Osman Paschas zu, den er als einen *Sechziger, beleibt, krummbeinig und infolge einer Schusswunde etwas hinkend* (ebd.) beschreibt, als einen klugen Mann, der nicht nur türkische Dichter geschätzt, sondern auch die persische und arabische Literatur sehr gut gekannt habe. Seine Verwaltungszeit in Bosnien sei eine Glanzzeit für das Land gewesen; dafür spreche auch die Tatsache, dass er volle neun Jahre lang der Wesir Bosniens gewesen sei, was keiner seiner Vorgänger geschafft habe (vgl. Koetschet 1909: 2–3). Koetschet geht in seiner Begeisterung so weit, dass er Osman Pascha mit Ludwig XI. vergleicht, weil Osman Pascha auf eine ähnliche Art und Weise die Autorität der Regierung gestärkt habe: *Nicht mit Unrecht glaube ich Osman Pascha mit Ludwig XI. von Frankreich vergleichen zu können* (Koetschet 1909: 3). Als Verdienste Osman Paschas in Sarajevo zählt der Autor die Errichtung der moslemischen Bürgerschulen, der christlichen konfessionellen Schulen, einer Elementarschule für Mädchen aller Glaubensbekenntnisse, einer Bibliothek und einer *Wilajetsdruckerei* auf (vgl. Koetschet 1909: 5). Koetschet schreibt auch, dass Osman Pascha eine befahrbare Straße von Sarajewo nach Bosnisch Brod bauen ließe, und bald danach auch ein richtiges Straßennetz (vgl. Koetschet 1909: 11). Koetschet ist sich aber der Tatsache bewusst, dass Osman Pascha kein Christenfreund war: [...] *er begünstigte die Moslim und zog sie den Andersgläubigen vor, wo es nur anging, und wünschte nichts weniger, als eine Gleichstellung der Konfessionen* (Koetschet 1909: 25).

Osman Pascha habe Bosnien, zum großen Bedauern des Autors, da ihn *der gute, alte Osman Pascha* wie ein Vater behandelt habe (vgl. Koetschet 1909: 21), verlassen müssen und starb 1874 in seinem 74. Lebensjahr am Bosphorus. Koetschet bezeichnet Osman Pascha als einen *ausgezeichneten Beamten, duldsamen Philosophen und Wohltäter* [...] *der Armen* (Koetschet 1909: 36). Er war für ihn *nicht nur ein aufrichtiger Freund, sondern ein zärtlicher Vater* (ebd.).

Die späteren Wesire erwähnt Koetschet nur kurz, mit ein paar Anmerkungen über die Zeit, die sie in Bosnien als Generalgouverneure verbrachten. Seiner Meinung nach hätten sie gar keine Spuren in diesem Land hinterlassen. Sie machten auch auf ihn keinen großen Eindruck, wie das bei Osman Pascha der Fall war.

Bosnien in der Zeitspanne von Oktober 1806 bis Mai 1814 (genauer gesagt, die Stadt Travnik, die in diesem Werk als Repräsentantin für ganz Bosnien steht) ist auch bei Ivo Andrić Schauplatz und Thema seines historischen Romans *WESIRE UND KONSULN*. Die gewählte Perspektive ist abermals – wie im zuvor analysierten Werk – die Perspektive der Fremden, u. a. des französischen Generalkonsuls Jean Baptiste-Etienne Daville, des österreichischen Generalkonsuls, Herrn Oberst von Mitterer, und der Repräsentanten des Osmanischen Staates in Bosnien, der Wesire Husref Mechmed-Pascha und Ibrahim-Pascha³.

Den historischen Hintergrund dieses Romans bilden also Bosnien unter türkischer Herrschaft und die Stadt Travnik als Sitz der Wesire, d. h. dieser historische Roman behandelt „[...] historisch authentische [Orte], Gestalten und Vorfälle [...]“ (Metzler 1990: 201). Es ist das Bosnien zu Beginn des 19. Jahrhunderts, als in diesem Raum eine neue Epoche ihren Anfang nahm – die Zeit der Konsuln. Der Roman reflektiert diese in Europa präsenten Veränderungen, wie die Napoleonischen Kriege und die schon seit langer Zeit dauernden Kämpfe zwischen den westeuropäischen Mächten und dem Osmanischen Reich. Diese Veränderungen erwähnt der Autor schon im Prolog des Romans mit dem Satz „Die Zeiten haben sich gewandelt“ (Andrić 1961: 6).

Der französische Generalkonsul kann das Leben in Bosnien und die dortigen (moslemischen) fremden Sitten bis zum Ende seines Aufenthalts in Travnik weder akzeptieren noch verstehen. Er nimmt *alles Türkische und Bosnische mit Argwohn und Widerwillen* [...] auf (Andrić 1961: 91). Daville ist ganz empört, weil es in Bosnien fast keine Wege gebe: *Das Volk hier hat im Gegensatz zu allen übrigen Völkern der Erde einen unfaßbaren, perversen Haß gegen Wege, obgleich sie doch im Grunde Fortschritt und Wohlstand bedeuten* [...] (ebd.). Danach nennt er *die Türken und die Bosniaken zurückgebliebene Völker* (Andrić 1961: 93) und die Stadt Travnik *einen gottverlassenen Ort* (Andrić 1961: 110). Wie unzufrieden der französische Generalkonsul mit dem Leben in Bosnien ist, zeigt auch der folgende Satz: [...] *dieses Travnik und alles im Umkreis von hundert Meilen ist eine einzige Schlammwüste, bevölkert von Jammergestalten zweierlei Art: von Peinigern und von Gepeinigten, und wir sind die Unglücklichen, die dazu verurteilt sind, zwischen ihnen zu leben* (Andrić 1961: 153). Als Hauptmerkmal des bosnischen Milieus betrachtet Daville *Schnaps, Müßiggang und Roheit jeder Art* (Andrić 1961: 159). Der Konsul erwähnt auch, dass er in der Reisebeschreibung eines Franzosen, *der vor mehr als hundert Jahren die Gegenden bereiste und die Leute singen hörte* (Andrić 1961: 165), gelesen habe, dass das Singen dieser Menschen mehr *dem Gejaule eines Hun-*

³ In diesem Beitrag wird das Bild Bosniens nur aus der Außensicht des französischen Konsuls Daville erörtert.

des als einem Lied (ebd.) ähnele. Der Konsul aber drückt die Meinung aus, dass [...] *im Gejaule eines Hundes weitaus weniger Boshaftigkeit und Verstocktheit des Herzens [ist] als im Gesang dieser Menschen, wenn sie betrunken sind oder von ihrer Wut übermannt werden* (ebd.). Daville ist davon überzeugt, dass der Orient einem Menschen ins Blut dringen und ihm die Ruhe rauben könne (vgl. Andrić 1961: 457).

Der erste Wesir, den Daville kennenlernt, als er nach Travnik kommt, ist Husref Mechmed-Pascha, *genannt Hinkefuß* (Andrić 1961: 39). Ihn bezeichnet Daville als einen lebhaften Menschen, der sich für das Leben in Frankreich sehr interessiere, aber es sei zugleich bemerkbar, dass Daville der Meinung ist, der Wesir gehöre einer anderen Zivilisation an, was seine Ausdrucksweise auch widerspiegele: *Er äußert sich unverhohlen, fast grob, mit der Taktlosigkeit eines Menschen, der einer anderen Zivilisation angehört* (Andrić 1961: 189). Der französische Generalkonsul ist sich auch dessen bewusst, dass der Wesir nie seine richtigen Gedanken verrät, und meint, dass sein Lächeln eine *gesponnene Maske* (Andrić 1961: 187) sei, *die vielleicht nur erlosch, wenn er schlief* (ebd.). Daville merkt auch an, Mechmed-Pascha spreche in *jenem unbestimmten, orientalischen Tonfall, der selbst bei den sichersten Dingen einen Zweifel und die Möglichkeit von Veränderungen und Überraschungen nicht ausschließt* (Andrić 1961: 184). Trotz dieser Tatsachen unterhält sich Daville gern mit dem Wesir, insbesondere weil sie ähnliche Ansichten über *die Wildheit Bosniens und die Roheit und Rückständigkeit der Bevölkerung* (Andrić 1961: 38) haben.

Den neuen Wesir, Ibrahim-Pascha, den Nachfolger Husref Mechmed-Paschas, beschreibt der französische Konsul als einen *schwerfälligen unbeweglichen, kalten Osmanen [...], dessen Äußeres schon erschreckte und abstieß* (Andrić 1961: 207). Nach Meinung des Konsuls habe der neue Wesir *ein gespenstisches Aussehen* (Andrić 1961: 208), das jedem *ein Gemisch aus Angst und Ekel, aus Bedauern und Unbehagen* (ebd.) einflößen könne. Daville zieht einen Vergleich zwischen den beiden Wesiren. So beschreibt er Mechmed-Pascha als einen *lebhaften und offenherzigen Mann* (Andrić 1961: 243) und Ibrahim-Pascha als einen *steifen, kalten, unglücklichen* (ebd.). Die beiden Wesire hätten ihre Lieblingsthemen, über die sie mit dem Konsul Daville gern gesprochen hätten: Mechmed-Pascha das Meer und Ibrahim-Pascha den Thronverlust seines Herrn, Selims III.

Obwohl Ibrahim-Pascha beim französischen Generalkonsul keinen guten Eindruck hinterließ, ist Daville doch nicht darauf vorbereitet, zu welchen Taten ein solcher Mensch fähig ist, und er ist schrecklich betroffen und überrascht, als er zusammen mit dem österreichischen Konsul vom Wesir Ibrahim-Pascha eingeladen wird, sich [...] *die Trophäen des Sieges, den die Türken über das 'von den Russen organisierte und befehligte' Heer der aufständischen Serben errungen hatten* (Andrić 1961: 250), anzusehen.

Eine Unzahl abgehackter Ohren und Nasen ergießt sich auf die Matte, eine unbeschreibliche Masse armseligen Menschenfleisches, regelrecht eingepökelt und schwarz verfärbt vom geronnenen Blut. Ein kalter, widerlicher Gestank von dem feuchten Salz und dem geronnenen Blut strömt durch den Diwan (WESIRE UND KONSULN, 249–250).

Daville fühlt sich, als ob er sich in einem Alptraum befinde und bald aufwachen werde, doch er träumt nicht (Andrić 1961: 251).

Aber ein Erwachen gab es nicht. Diese scheußliche Gemeinheit war Wirklichkeit. So waren diese Menschen. Das war ihr Leben. So handelten die Besten unter ihnen (ebd.).

Dieses Gefühl der Verwirrung, des Nichtverstehens der Menschen in Bosnien, unabhängig davon, ob es sich um die Türken oder die bosnischen Menschen, seien sie moslemisch, katholisch oder orthodox, handelt, wird Daville bis zum Ende seines Aufenthalts in Travnik begleiten. Es wird sich herausstellen, dass jeder neue Wesir, der nach Travnik kommt, nicht weniger grausam ist als der vorherige. So beschreibt Daville den Wesir Ali-Pascha, der nach Ibrahim-Paschas Absetzung in Travnik eintrifft, als einen *völlig ungebildeten, grausamen und blutrünstigen Osmanen, die er bisher nur aus Büchern und vom Hörensagen kannte* (Andrić 1961: 501). Diesem Wesir schenkt der französische Konsul am wenigsten Aufmerksamkeit. Die Ursachen dafür sind folgende: Es ist die Zeit, da sich der Aufenthalt Davilles in Travnik aus politischen Gründen bzw. aufgrund der Niederlage der Armee Napoleons in Russland und Spanien seinem Ende zuneigt. In Europa ändern sich die politischen Machtverhältnisse, und niemand kann mehr verleugnen, dass ein neuer Krieg zwischen Frankreich und Österreich bevorsteht: *So traten die Konsulate im Herbst 1813 in den Krieg und in das letzte der „Jahre der Konsuln“ ein* (Andrić 1961: 513).

Zusammenfassend lässt sich feststellen, dass Josef Koetschet ein anderes Bosnien *gesehen* und in seinen Memoiren geschildert hat als Ivo Andrić in seinem historischen Roman. Auch die Bilder der Wesire, die Bosnien verwalten, zeigen gewisse Unterschiede. Dabei muss aber darauf hingewiesen werden, dass Koetschets Memorien die Zeitspanne zwischen 1863 und der Okkupation Bosniens und der Herzegowina umfassen, während die Handlung des Romans WESIRE UND KONSULN viel früher spielt, genauer gesagt in den Jahren von 1806 bis 1814.

Koetschet nennt Osman-Pascha den *letzten großen Wesir Bosniens*, wodurch deutlich wird, in welchem hohem Maße dieser Europäer Osman-Pascha und seine Verwaltungszeit in Bosnien geschätzt hat. Nach Koetschets Meinung sei dies eine schöne, glückliche Zeit für Bosnien gewesen, was man nur dem letzten großen Wesir zu verdanken gehabt habe.

Der Autor schildert am Anfang seine persönlichen (positiven) Eindrücke von Bosnien, das er mit seiner Heimat vergleicht, aber während des Lesens der

Memoiren kann man bemerken, dass er sich eigentlich mehr auf die Schilderung Sarajevos konzentriert. So beschreibt Koetschet Sarajevo als eine Stadt, in der die Bevölkerung recht wohlhabend gewesen sei und in konfessionellem Frieden gelebt habe. Die Verdienste Osman-Paschas beziehen sich, wie schon erwähnt, zum größten Teil auf die Hauptstadt. Den anderen Städten Bosniens werde nicht viel Aufmerksamkeit gewidmet.

Daville, der französische Generalkonsul in Andrićs Roman, sieht Bosnien in einem negativen Licht, als eine *Schlammwüste*, voll von *Jammergestalten*, deren Handlungen er nie verstehen könnte. Bosnien ist für ihn von Anfang an ein *barbarisches Land*, das nur schwer verändert werden könne.

Die Wesire, die Osmanen, die Angehörigen einer anderen Zivilisation, sind für ihn ausnahmslos auch ein Rätsel. Daville weiß nie, welches ihr wahres Gesicht ist, was an ihnen echt und was Berechnung ist; er fragt sich oft, wann sie lügen und wann die Wahrheit sagen.

Quellen

Andrić 1961: Andrić, Ivo. *Wesire und Konsuln*. München/Wien.

Koetschet 1909: Koetschet, Josef. *Osman Pascha, der letzte grosse Wesier Bosniens, und seine Nachfolger*. Hinterlassene Aufzeichnungen von Med. Dr. Josef Koetschet. Veröffentlicht von Jur. Dr. Georg Grassl. Sarajewo.

Literatur

Allgemeine Deutsche Biographie 1906: *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd.: 51; Nachträge bis 1899: Kálnoky-Lindner. Leipzig, S. 352 (Onlinefassung). In: <http://www.deutsche-biographie.de/pnd136323618.html?anchor=adb>. Stand: 20.8.2013.

Metzler 1990: Schweikle, Günther und Irmgard (Hrsg.). *Metzler Literatur Lexikon. Begriffe und Definitionen*. Stuttgart: Metzler und Carl Ernst Poeschel Verlag.

Wilpert 2001: Wilpert, Gero von. *Sachwörterbuch der Literatur*. Stuttgart: Alfred Kröner.

Bosnia and its viziers seen from the perspective of a European, Josef Koetschet, in his work *OSMAN PASCHA, DER LETZTE GROSSE WESIER BOSNIENS, UND SEINE NACHFOLGER* and French consul Daville in Ivo Andrić's novel *WESIRE UND KONSULN*

We can conclude that in his memoirs Josef Koetschet perceived Bosnia in a different way, unlike it had been in the history novels written by Ivo Andrić. Also the paintings of viziers who ruled Bosnia are different. It needs to be pointed out that Koetschet's memoirs extend over the period from 1863 until the occupation of Bosnia and Herzegovina, whereas the plot of the novel takes place much earlier, precisely during the period from 1806 until 1814. Koetschet calls Osman Pasha the last great vizier in Bosnia, the fact which proves how much this European respected Osman Pasha and the period during which he reigned in Bosnia. According to Koetschet it was a beautiful, golden age for Bosnia, due to the merits of the last great vizier.

At the beginning of his memoirs the author describes his personal (positive) experience about Bosnia, which he compares with his own country, but while reading it you can notice that he concentrates more on descriptions of Sarajevo. So Koetschet describes Sarajevo as a town in which people of different religions live in harmony (peace). The contributions of Omar Pasha, as it was already mentioned, mostly apply to Sarajevo.

Daville, French consul general in the novel written by Andrić, sees Bosnia in the negative light. From the beginning Bosnia is for him a barbarian country in which change can hardly take place.

Viziers, Ottomans, people belonging to different civilization, for him represent a true mystery. Daville doesn't really know what their true character is. French consul general is always in doubt whether they lie or tell the truth.

Amira Žmirić
Universität Banjaluka
Tel.: ++387 514 300 34
amira.zmiric@efbl.org
zmiric@inecco.net

Arno Wonisch (Graz)

WESIRE UND KONSULN und AUDIENZ BEIM WESIR Aber wo ist *Travnik*?

In dieser kurzen Zusammenschau zu Übersetzungsaspekten von Ivo Andrićs Roman TRAVNIČKA HRONIKA soll dokumentiert werden, a) wie der Originaltitel in andere Sprachen übertragen wurde und b) dass im Titel sämtlicher, zwischen 1961 und 1996 erschienener deutschsprachiger Editionen die Nennung des zentralen Toponyms *Travnik* vermieden wurde. Außer dem Deutschen liegen im Rahmen der behandelten Sprachen bloß noch im Dänischen, Finnischen, Hebräischen, Norwegischen und Schwedischen ortsnamenlose Übertragungen des Originaltitels vor.

Ivo Andrićs neben NA DRINI ČUPRIJA / DIE BRÜCKE ÜBER DIE DRINA wohl bedeutendster und berühmtester Roman mit dem Titel TRAVNIČKA HRONIKA, in dem der nachmalige Literaturnobelpreisträger eine literarische Würdigung seiner Geburtsstadt vornahm, wurde erstmals 1961 (d. h. im Jahr der Verleihung des Nobelpreises) ins Deutsche übertragen. Als Übersetzer fungierte der aus dem Banat stammende Hans Thurn (1913–2002), der neben seiner eigenen literarischen Tätigkeit unter anderem Werke von Ivo Andrić und des ungarischen Dramatikers Imre Madách ins Deutsche übertrug und dem durch Anton Scherer und Johann A. Stupp in den SÜDOSTDEUTSCHEN VIERTELJAHRESBLÄTTERN eingehende Würdigungen zuteil wurden (siehe dazu Scherer¹ 1979 und Stupp 1988). Thurns Übersetzung(en) des Romans TRAVNIČKA HRONIKA wurde(n) in einer Zeitspanne von 35 Jahren in mehreren Editionen unterschiedlicher Verlagshäuser in der BRD (München, Frankfurt am Main, Stuttgart), der damaligen DDR (/Ost-/Berlin), in Österreich (Wien) und in der Schweiz

¹ Anton Scherer (geb. 1922 in Obrovac/Oberndorf in der Bačka, heute Serbien) steht im Übrigen in engem Zusammenhang mit der Karl-Franzens-Universität Graz, an der er in den Fächern Serbokroatisch und Deutsch zum Doktor der Philosophie promovierte. Unter anderem befassten er und sein Bruder Franz sich in ihren Publikationen auch eingehend mit Werk und Leben von Ivo Andrić (siehe dazu u. a. Scherer 1963 und Scherer 1950). 1996 wurde Anton Scherer zum „Bürger der Stadt Graz“ ernannt und bereits 1989 hatte man ihm das „Ehrenzeichen für Verdienste um die Karl-Franzens-Universität Graz in Silber“ verliehen (vgl. Scherer-www1 und Scherer-www2).

(Zürich) herausgegeben, wobei sich die chronologische Abfolge wie folgt darstellt:

- 1) WESIRE UND KONSULN. München: Hanser, 1961.
- 2) AUDIENZ BEIM WESIR. Berlin: Aufbau-Verlag, 1961.
- 3) WESIRE UND KONSULN. Frankfurt am Main: Büchergilde Gutenberg, 1963.
- 4) WESIRE UND KONSULN. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1964.
- 5) AUDIENZ BEIM WESIR. Wien: Die Buchgemeinde, 1967.
- 6) WESIRE UND KONSULN. Stuttgart: Deutscher Bücherbund, 1968.
- 7) WESIRE UND KONSULN. Zürich: Coron-Verlag, 1968.
- 8) WESIRE UND KONSULN. München: Goldmann, 1974.
- 9) WESIRE UND KONSULN. Wien: Zsolnay, 1996.

Bemerkenswert erscheinen (neben der mit neun Publikationen überaus hohen Zahl an Auflagen) die Variationen bei der Titelwahl, wobei die im Deutschen zweifellos bekanntere Entsprechung (WESIRE UND KONSULN) mit sieben Editionen klar an erster Stelle steht, während die Bezeichnung AUDIENZ BEIM WESIR (d. h. mit Nennung von nur einem der einstmals in Travnik ansässigen Machthaber bzw. Exponenten ihrer jeweiligen Länder²) für zwei Publikationen gewählt wurde. Wirft man in weiterer Folge einen Blick auf die Benennungen dieses Romans in Übersetzungen in 25 (vorwiegend europäischen) Sprachen, kann erkannt werden, dass sich substantivische und adjektivische Nominationen mit dem Toponym *Travnik* knapp aber doch in der Mehrzahl befinden (20 vs. 16). Siehe dazu die folgende Aufstellung (Legende: + = Nennung von *Travnik*, - = Umschreibung/Periphrase):³

Sprache	Titel der Übersetzung	Travnik (+/-)
Albanisch:	KRONIKAT E TRAVNIKUT	+
Arabisch:	WAQA' I' MADINA TRAVNIK	+
Bulgarisch:	ТРАВНИШКА ХРОНИКА	+
Dänisch:	FORVIST TIL BOSNIEN	-

² Travnik war für insgesamt 164 Jahre (von 1686 bis 1850) Sitz der osmanischen Wesire in Bosnien; im Vergleich dazu nehmen sich die Zeiträume des Bestehens des französischen (1806–1814) und österreichischen Konsulates (1807–1821) bescheiden aus. Als Indiz für diese ungleiche zeitliche Gewichtung mag/kann auch der Untertitel KONSULSKA VREMENA '(Die) Zeiten der Konsuln' im Original des Romans angesehen werden, indem der deutlich kürzeren Periode zu Beginn des 19. Jahrhunderts Ausdruck verliehen wurde.

³ Gesamte Aufstellung nach Zadužbina_Andrić-www. Die Schreibung der jeweiligen substantivischen und adjektivischen Nennungen von Andrićs zentralbosnischer Geburtsstadt in den übersetzten Titeln der TRAVNIČKA HRONIKA erfolgt in kursiven Buchstaben.

Deutsch:	WESIRE UND KONSULN	-
	AUDIENZ BEIM WESIR	-
	BOSNIAN CHRONICLE	-
Englisch:	BOSNIAN STORY	-
	THE DAYS OF THE CONSULS	-
	A <i>TRAVNIK</i> CHRONICLE	+
Finnisch:	KONSULIT	-
Französisch:	LA CHRONIQUE DE <i>TRAVNIK</i>	+
Griechisch:	ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΟΥ <i>ΤΡΑΒΝΙΚ</i>	+
Hebräisch/Ivrit:	יְמֵי הַקֹּנְסוּלִים (JEMEJ HAKONSULIM)	-
Italienisch:	I BEG DI <i>TRAVNIK</i>	+
	LA CRONACA DI <i>TRAVNIK</i>	+
Mazedonisch:	<i>ΤΡΑΒΝИЧКА</i> ХРОНИКА	+
Niederländisch:	DE KRONIEK VAN <i>TRAVNIK</i>	+
Norwegisch:	KONSULENE	-
Polnisch:	KONSULOWIE ICH CESARSKICH MOŚCI	-
	<i>TRAWNICZKA</i> KRONIKA	+
Portugiesisch:	A CRÓNICA DE <i>TRAVNIK</i>	+
Rumänisch:	CRONICA DIN <i>TRAVNIK</i>	+
	VIZIRI ŞI CONSULI	-
Russisch:	<i>ΤΡΑΒНИЦКАЯ</i> ХРОНИКА	-
Schwedisch:	KONSULERNA	-
Slowakisch:	<i>TRAVNICKÁ</i> KRONIKA	+
Slowenisch:	<i>TRAVNIŠKA</i> KRONIKA	+
Spanisch:	CRÓNICA DE <i>TRAVNIK</i>	+
	SUCEDIÓ EN BOSNIA	-
Tschechisch:	<i>TRAVNICKÁ</i> KRONIKA	+
	GÜN BATARKEN	-
Türkisch:	<i>TRAVNIK</i> GÜNLÜĞÜ	+
	<i>TRAVNIK</i> OLAYLARI	+
Ungarisch:	<i>TRAVNIKI</i> KRÓNIKÁJA: VÍHAR A VÖLGY FELETT	+
	VEZÍREK ÉS KONZULOK	-

Nimmt man nunmehr eine genauere Bestandsaufnahme der einzelnen Titel dieses in die meisten Sprachen Europas (und auch weit darüber hinaus) übersetzten Romans vor, so fällt auf, dass einzig die Übertragungen ins germanische Dänische, Deutsche, Norwegische und Schwedische, ins finnougri-sche Finnische sowie ins semitische Hebräische auf das Toponym *Travnik* verzichten, wobei im Rahmen dieser sechs Sprachen bloß im Deutschen mit WESIRE UND KONSULN bzw. AUDIENZ BEIM WESIR zwei Versionen vorliegen. Im Folgenden ergeht eine Auf- bzw. Darstellung der Einbände der deutschsprachigen Ausgaben von Andrićs Roman über seine – in diesen Editionen nicht namentlich genannte – Geburtsstadt an den Flüssen Lašva und Plava voda sowie am Fuße der Gebirgzüge Vlašić (im Norden) und Vranica (im Süden):

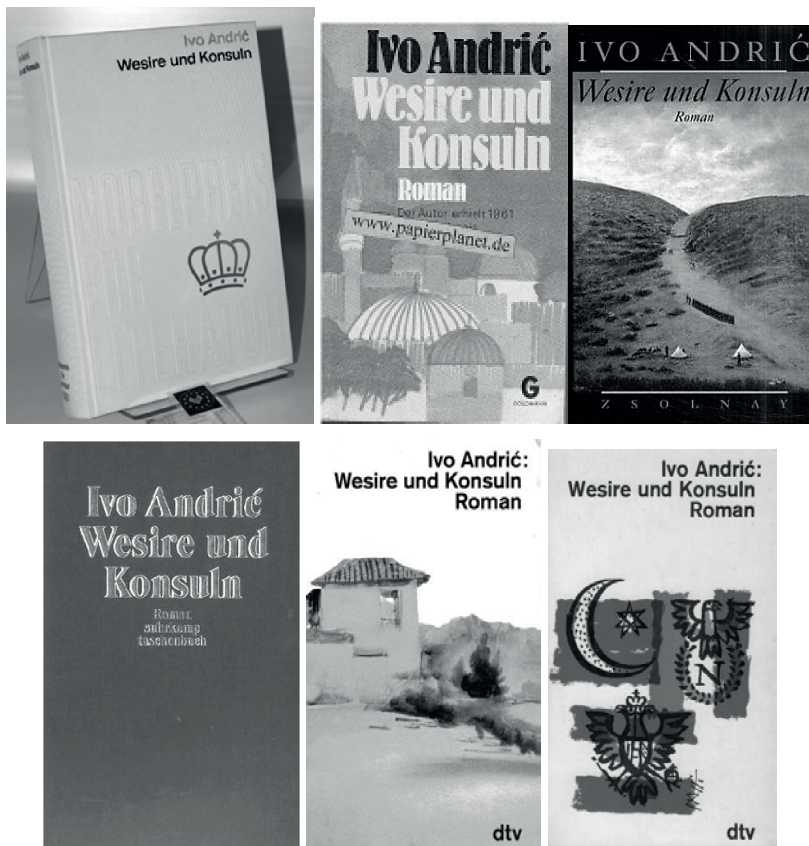

Abb. 1–6: WESIRE UND KONSULN

Abb. 7–10: AUDIENZ BEIM WESIR

In ikonographischer Hinsicht lassen sich für diese zehn Einbände graphische Gestaltungsmuster ausmachen,

a) die rein textuell und neutral gehalten sind und keinen Hinweis auf den Ort Handlung erteilen,

b) die nicht eindeutig verortbare natur- bzw. kulturräumliche Szenen abbilden (Weg durch eine Landschaft karger Vegetation; „südländisch“ /?! anmutendes Gebäude),

c) die in weitgehend neutraler bzw. „gleichberechtigter“ Weise Machtinsignien zeigen (Krone bzw. Symbole der drei vorübergehend in Travnik vertretenen Großmächte) und

d) die auf die „islamisch-orientalische“ Komponente des Romans verweisen (Moschee bzw. Halbmond; Letzterer in Kombination mit dem Titel AUDIENZ BEIM WESIR).

Kommt man nun auf die Übersetzungen in die anderen 24 Sprachen zurück, erkennt man, dass *Travnik*⁴ (sei es als Eigenname oder als von diesem abgeleitetes Adjektiv) in den jeweiligen Titeln wie folgt angetroffen wird: im Albanischen (*Travnikut*), Arabischen (*Travnik*; hier in lateinischer Transliteration), Bulgarischen (*Травничка*), in einer von insgesamt vier Titelversionen des Englischen (*Travnik*), im Französischen (*Travnik*), Griechischen (*Траβνικ*), beide Male im Italienischen (*Travnik*), im Mazedonischen (*Травничка*), Niederländischen (*Travnik*), in einer der beiden polnischen Übersetzungen (*Trawniczka*), im Portugiesischen (*Travnik*), einmal (von zweimal) im Rumänischen (*Travnik*), im Russischen (*Травницкая*), Slowakischen (*Travnická*), Slowenischen (*Travniška*), in einem der beiden spanischen Titel (*Travnik*), im Tschechischen (*Travnická*), in zwei von drei Titelversionen des Türkischen (*Travnik*) und einmal (von zweimal) im Ungarischen (*Travniki*). In Bezug auf die Einbettung des originalsprachlichen Adjektivs *Travníčka* in die Zielsprachen kann eine slawisch–nichtslawische Differenzierung ausgemacht werden, indem für sämtliche Sprachen der Slawia adjektivische Analogbildungen vorliegen (-шка, -чка, -czka, -цкая, -cká und -ška). Im Verband der nichtslawischen Sprachen existieren (mit Ausnahme der mit determinierendem, postpositiven Artikel versehenen albanischen Bezeichnung *Travnikut* und des ungarischen Adjektivierungssuffixes -i in *Travniki*) ausnahmslos For-

⁴ Insgesamt gibt es – für diesen Beitrag durchgeführten geographischen Recherchen zufolge – europa- und weltweit neun Städte, Orte und Weiler, die den Namen *Travnik* (nach *trava* 'Wiese, Weide') tragen. Es sind dies – neben Andrićs Geburtsstadt – das 15 Kilometer von dieser entfernt liegende *Novi Travnik* (das von 1980 bis 1992 zu Ehren des jugoslawischen Politikers Đuro Pucar den Namen *Pucarevo* trug), weiters *Trávník* (Region Hradec Králové), *Trávník* (Region Zlín) und *Trávník* (Region Liberec; alle drei in Tschechien); *Travnik* (Gemeinde Loški potok), *Travnik* (Gemeinde Cerkno), *Travnik* (Gemeinde Semič; alle drei in Slowenien) und *Trávník* (Region Nitra; Slowakei). Im deutschsprachigen Raum ist Travnik im Übrigen in seiner Partnerstadt Leipzig verortet, wo es im Stadtteil Wahren eine Travniker Straße gibt.

men gemäß dem Original dieses Städtenamens, die keinerlei phonetische bzw. orthographische Adaptionen an die Zielsprache erfuhren.

Anhand der Anzahl der Übersetzungen bzw. Titelversionen lässt sich erkennen, dass es zum einen „große“ bzw. „größere“ Sprachen (mit einer im europäischen Kontext hohen Sprechendenzahl) und zum anderen Sprachen von Ländern mit geographischem und/oder historischem Nahverhältnis sind, die über mehrere Benennungen verfügen. An erster Stelle steht dabei das Englische mit vier Titeln, gefolgt vom Türkischen mit drei und vom Deutschen, Italienischen, Polnischen, Rumänischen, Spanischen und Ungarischen mit jeweils zwei.

Nach der soeben getroffenen Feststellung, dass, in der Regel, Sprachen mit größeren Sprechendenzahlen und von Ländern mit engerer Beziehung zum Ort der Handlung über (zumindest nominell-titularisch) mehr Versionen des Romans TRAVNIČKA HRONIKA verfügen, sei nunmehr ein Bogen zur bereits eingangs genannten Tatsache geschlagen, dass einzig in den Sprachen Deutsch (WESIRE UND KONSULN⁵, AUDIENZ BEIM WESIR), Dänisch (FORVIST TIL BOSNIEN), Finnisch (KONSULIT), Hebräisch (JEMEJ HAKONSULIM / ימי הקונסולים), Norwegisch (KONSULENE) und Schwedisch (KONSULERNA) ausnahmslos frei übersetzte Titel ohne Nennung des Urbanonyms *Travnik* vorhanden sind. Innerhalb dieser Gruppe können mit dem Dänischen, Finnischen, Hebräischen, Norwegischen und Schwedischen fünf Sprachen bzw. diesen zuordenbare Länder ausgemacht werden, die geographisch und historisch (im Sinne von einst vor Ort verankerten Machtstrukturen) keine engeren Bezugspunkte zu der von Ivo Andrić beschriebenen Stadt in Mittelbosnien wie auch zur gesamten Region Südosteuropas aufweisen. Im Unterschied dazu jedoch kam dem Deutschen und dabei im Besonderen dem Land Österreich sowohl auf Grund seiner territorialen Nähe als auch vor allem in Bezug auf seine historischen Verflechtungen auf der Balkanhalbinsel eine weitaus wichtigere Rolle zu, was sich nicht zuletzt durch die historische „Fußnote“⁶ der Existenz eines Konsulates in Travnik⁷

⁵ Mit VIZIRI ȘI CONSULI und VEZÍREK ÉS KONZULOK liegen im Rumänischen (neben CROMICA DIN TRAVNIK) und Ungarischen (neben VIHAR A VÖLGY FELETT: TRAVNIKI KRÓNIKÁJA) dem deutschen WESIRE UND KONSULN analoge Titel vor.

⁶ Der (auch anderenorts diesbezüglich anzutreffende) Begriff *historische Fußnote* wird hier aus zweierlei Gründen gebraucht: Zum einen hatten die beiden Konsulate im Dienste von Paris und Wien nur verhältnismäßig kurze Zeit Bestand (acht bzw. 14 Jahre), und zum anderen wäre – gäbe es nicht Andrićs Roman – die Existenz der beiden Konsulate in Travnik als Ausdruck europäischer Großmachtspolitik einer breiteren Öffentlichkeit wohl weithin unbekannt.

⁷ Bis ins 19. Jahrhundert wurde diese Stadt „eingedeutscht“ oftmals auch mit dem Exonym *Traunik* bezeichnet; so etwa bei Ranke 1833–1836: 242, 261, 268, 278.

manifestierte. Ungeachtet dieser geschichtlichen Reminiszenzen griff man bei der Wahl der Titel der Übersetzungen ins Deutsche bloß auf die unkonkreteren Bezeichnungen der in die Handlung involvierten Machtrepräsentanten und nicht auf den konkret-urbanen Schauplatz des Romans selbst zurück.⁸

Auch wenn letztendlich die Wahl eines Titels in der Zielsprache als individuelle (übersetzende Person) bzw. kollektive (Verlagshaus) Entscheidung anzusehen ist, so ist es in Bezug auf die deutschsprachige Komponente von Andrićs Gesamtwerk vielleicht doch erwähnenswert, dass zum einen teils erheblich kleinere und (noch) unbekanntere Städte⁹/Orte wie auch Flüsse/Bäche/Berge¹⁰ und zum anderen auch weitaus weniger bekannte Werke des Nobelpreisträgers sehr wohl mit Originaltoponymen ins Deutsche übertragen wurden. Dies trifft unter anderem auf nachstehende Texte zu (nicht genannt werden hier all jene Werke Andrićs, die im Titel größere Städte als Travnik tragen; die Angaben halten sich erneut an *Zadužbina_Andrić-ww*):

Titel im Original	Titel der Übersetzung
MOST NA ŽEPI	DIE BRÜCKE ÜBER DIE ŽEPA DIE BRÜCKE ÜBER DIE SHEPA
OSATIČANI	DIE LEUTE VON OSATICA
VELETOVCI	DIE MÄNNER VON VELETOVO
RZAVSKI BREGOVI	DIE RZAV(A)ER BERGE
ČUDO U OLOVU	DAS WUNDER IN OLOVO DAS WUNDER VON OLOVO

Die in der obigen Tabelle verzeichneten Übersetzungen der Originaltexte erschienen zwischen 1935 und 2002 in zahlreichen Editionen unterschiedlicher Verlagshäuser, wobei folgende Personen als Übersetzer fungierten: DIE BRÜCKE ÜBER DIE ŽEPA – Alois Schmaus (1939¹¹), Hans Thurn (1957), Werner Creutziger (1961); DIE BRÜCKE ÜBER DIE SHEPA – Sava Davidović Zeremski (1938); DIE LEUTE VON OSATICA – Johannes Weidenhein (1963); DIE MÄNNER VON VELETOVO – Wolfgang Grycz (1961); DIE RZAVAER BERGE oder auch DIE RZAVER BERGE – Martin Zöllner (1961), Elemer Schag (1963); DAS WUNDER IN OLOVO – Alois Schmaus (1960) und DAS WUNDER VON OLOVO – Wolfgang Leppmann (1935), Sava Davidović

⁸ Auch wenn Travnik in den beiden deutschen Titeln nicht genannt wird, so erfolgt jedoch sogleich im ersten Satz des Romans eine Nennung des Stadtnamens, und dies in adjektivischer Form (*Travnik*).

⁹ Im Hinblick auf den Bekanntheitsgrad von Travnik dürfte – so die Vermutung des Verfassers dieser Zeilen – wohl davon auszugehen sein, dass nur ein verhältnismäßig kleiner Prozentsatz der Bevölkerung in deutschsprachigen Ländern eine korrekte Verortung dieser Stadt in Zentralbosnien würde vornehmen können.

¹⁰ Hierzu mögen an dieser Stelle Flurnamen, Hydronyme und auch alle anderen Komponenten der Toponomastik zählen.

¹¹ Angegeben wird hier und in weiterer Folge das Jahr der Erstveröffentlichung.

vić Zeremski (1938) und Gero Fischer (2002). Hans Thurn, dessen Übersetzung für die erste Ausgabe und auch alle späteren Publikationen des Romans *WESIRE UND KONSULN* bzw. *AUDIENZ BEIM WESIR* herangezogen wurde, zeichnete gemäß obiger Aufstellung somit nur für die chronologisch zweite Version des in Ostbosnien angesiedelten Werkes *DIE BRÜCKE ÜBER DIE ŽEPA* verantwortlich, wobei er den auf den Erstübersetzer Alois Schmaus zurückgehenden Titel mit dem Endonym *Žepa* unverändert beließ.

Letztendlich sei resümierend festgehalten, dass das Übersetzen fremdsprachiger Literatur (bekanntermaßen) zahlreiche Herausforderungen mit sich bringt, wobei die Wahl eines adäquaten Zielsprachentitels bei manchen Werken sogleich die erste von zahllosen weiteren „Hürden“ darstellt. Es stellt sich diesbezüglich die Frage, ob man versucht, möglichst nahe am Original zu bleiben und danach trachtet, fremdes Sprachgut in die Zielsprache zu importieren, oder ob man den von Hans Thurn bei der Übersetzung des Romanes *TRAVNIČKA HRONIKA* gewählten Weg beschreitet. Unbestreitbar erscheint, dass mit der Wahl der Titel *WESIRE UND KONSULN* bzw. *AUDIENZ BEIM WESIR* diesem Roman Ivo Andrićs eine reflexartig wohl als „fremdländisch“ und in die Vergangenheit weisend empfundene Note verliehen wurde, die – ohne Kontextwissen und ohne das Buch gelesen bzw. geöffnet zu haben – dazu führt, dass eine genauere geographische Verortung dieses Werkes unmöglich gemacht wird. Auf diese Weise sieht sich das deutschsprachige Lesepublikum bei den Titeln der beiden bekanntesten Romane Andrićs mit einem Gegensatz konfrontiert, der letztendlich wohl auch einen stärkeren Bekanntheitsgrad des ostbosnischen Flusses *Drina* im Vergleich mit der mittelbosnischen Stadt *Travnik* bedingt.

Literatur

- Ranke 1833–1836: Ranke, Leopold (von): *Historisch-politische Zeitschrift*. Bd. 2. Berlin: Duncker und Humblot.
- Scherer 1950: Scherer, Franz. *Das Balkanische in der neueren serbokroatischen Literatur*. Graz: Univ.-Diss.
- Scherer 1963: Scherer, Anton. Ivo Andrić als Historiker. Der Nobelpreisträger im Lichte eines Gutachtens von H. F. Schmid. In: *Österreichische Osthefte*. 5/1963. S. 389–393.
- Scherer 1979: Scherer, Anton. Hans Thurn 65 Jahre alt. Der Mensch, der Dichter und Übersetzer. In: *Südostdeutsche Vierteljahresblätter*. 3/1979. S. 161–165.
- Stupp 1988: Stupp, Johann A. Hans Thurn – ein gelehrter Dichter der Donauschwaben. In: *Südostdeutsche Vierteljahresblätter*. 2/1988. S. 111–114.

Quellen

Zadužbina_Andrić-www: http://www.ivoandric.org.rs/assets/images/bai_sep2011.-pdf. Stand: 7.7.2014.

Scherer-www1: <http://www.graz.at/cms/beitrag/10197912/1356400/>. Stand: 7.7.2014.

Scherer-www2: <http://alumni.uni-graz.at/de/unsere-alumni/wuer-dentraegerinnen.php>. Stand: 7.7.2014.

Arno Wonisch (Graz)

**WESIRE UND KONSULN and AUDIENZ BEIM WESIR
But where is *Travnik*?**

This article deals with the question of translating the title of Andrić's novel TRAVNIČKA HRONIKA into other (European) languages. In the majority of languages the toponym *Travnik* has not been changed, while the translator into German, Hans Thurn, decided to create new titles (WESIRE UND KONSULN and AUDIENZ BEIM WESIR). Therefore, possible German readership – as well as readers of the translations into Danish, Finnish, Hebrew, Norwegian and Swedish – without knowledge of the content will not be able to identify where and when the plot of the novel takes place.

Arno Wonisch (Graz)

**WESIRE UND KONSULN i AUDIENZ BEIM WESIR
Ali šta je sa *Travnikom*?**

U ovom radu se razmatra pitanje prevođenja naslova romana TRAVNIČKA HRONIKA na druge (uglavnom evropske) jezike. U većini prevoda toponim *Travnik* stoji i u naslovu, dok se prevodilac na njemački jezik, Hans Thurn, odlučio za rješenje u kome nema Travnika (WESIRE UND KONSULN i AUDIENZ BEIM WESIR). Na taj način njemačkom (kao i danskom, finskom, izraelskom, norveškom i švedskom) čitaocu bez znanja sadržaja nije jasno gdje se radnja romana odvija.

Arno Wonisch
Institut für Slawistik
Karl-Franzens-Universität Graz
Merangasse 70
8010 Graz
arno.wonisch@uni-graz.at

Језик
Jezik
Sprache

Милан Ајџановић (Нови Сад)

Номинација човека мотивисана његовим негативним особинама у роману ТРАВНИЧКА ХРОНИКА

У раду се даје семантичко-деривациона анализа именичких деривата чији је денотат особа, при чему је фокус на некој њеној доминантној негативној карактерној, интелектуалној или физичкој особини. Анализа је извршена на свим мотивисаним именицама из дате категорије, без обзира на то којим су творбеним поступком добијене. Као извор грађе послужио је роман И. Андрића ТРАВНИЧКА ХРОНИКА.

1. Увод. Међу семантичко-деривационим категоријама које проналазе своје место у свакој класификацији номиналних деривата, почев од оних најранијих, своје су аутономно место, с пуним правом, налазиле и именице *nomina attributiva* (исп. Ајџановић 2008: 11–14). Овакав свој статус међу другим именицама атрибутивне именице, а пре свега оне којима се номинује човек с обзиром на неку своју доминантну негативну карактеристику, заслужиле су како својом заиста знатном бројношћу тако и разноврсношћу творбених модела по којима су настајале и још увек настају. Наравно, тако бројна група именица подстакла је многе истраживаче да јој посвете дужну пажњу, како у виду појединих радова тако и читавих монографија (међу потоњима најрецентнија је Штасни 2013). Будући да смо се и ми у своме досадашњем раду на различите начине бавили овим именицама, било проучавајући само сегмент идиолекта једног писца (Ајџановић 2013) било дајући шири увид уопште у именице с обележјем [+ особа] па у оквиру њих и атрибутивне (Ајџановић 2008) – овај рад¹ треба схватити као наставак таквих наших истраживања, сада посвећен, не само због природе обимнијег истраживања у оквиру којег је настао, И. Андрићу, односно његовом роману ТРАВНИЧКА ХРОНИКА.

1.1. Овај се наш рад, дакле, бави свим оним именицама којима се човек номинује с обзиром на неку своју изразиту друштвено непожељну и/или неприхватљиву особину, без обзира на то да ли се ради о некој карактерној,

¹ Овај рад представља део истраживања у оквиру пројекта Стандардни српски језик (178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

интелектуалној или физичкој. При томе ваља нагласити да ћемо поједине примере који у свом основном значењу немају негативни призвук (нпр. *сџарац*) ипак уврстити у наш корпус због контекста у којем су забележени. Наравно, као и досад у нашим истраживањима, а што је, уосталом, и одлика проучавања дериватологије као лингвистичке дисциплине, све именице које ћемо издвојити као предмет анализе требало би да имају наспрам себе какве мотивне речи у односу на које постоји, мање или више, јасан однос мотиватор – њиме мотивисан дериват. Другим речима, немотивисане речи, било да се ради о оним домаћег или страног порекла, или пак оним које се из различитих разлога накнадно могу/морају сматрати немотивисанима – неће бити предмет наше пажње. Пажњу ћемо, међутим, поред примера насталих творбеном деривацијом усмерити и на оне у којима је присутна семантичка деривација.

Заправо, атрибутивне именице анализираћемо, прво, с обзиром на врсту извођења, односно на то да ли је у питању творбена деривација (и унутар ње који подтип) или семантичка, при чему ћемо, у оквиру прве, одредити и морфолошку припадност мотивне речи као и творбене форманте употребљене за извођење, односно, у оквиру друге, механизме коришћене за дати семантички пренос, те, друго, врсту номинације која се именицама врши, тј. с обзиром на које се своје особине (физичке, интелектуалне или карактерне) дата особа номинује.

1.2. Водећи се горенаведеним селекционим критеријумима, из анализираног текста ексцерпирани смо наредних 55 именица: *бедник, бесјосличар, бесјослењак, болесница, бунџовник, варалица, ѓаров, ѓолаћ, ѓосјодичић, ѓрешник, дивљак, дошћављач, издајник, изјелица, клеветник, крадљивац, кривац, крмак, кукавац, ленишћина, лудак, лушћалица, мушкарчић, најасник, насилник, насрћљивац, неверник, незналица, нерадник, несрећник, нехљбовић, обешњак, ојдагач, особењак, очајник, ѓас, ѓијаница, ѓошћркуша, ѓреливода, ѓричало, ѓробирач, ѓробисвети, ѓросћак, ракијаш, расићник, расићница, расићкућа, скићница, скоројевић, сладосћрасник, сџарац, шћврдица, чанколиз, човечуљак, шаров.*

2. Анализа грађе. И пре анализе, чак и пре прикупљања самог корпуса, поводећи се резултатима до којих смо дошли у претходним истраживањима, али, да тако кажемо, и самим здравим разумом, могли смо формулисати следеће четири полазне премисе: 1) међу забележеним дериватима највише ће бити оних насталих творбеном деривацијом, а у оквиру њих најприсутнији ће бити суфиксални деривати; 2) уколико и буде примера семантичке деривације, у њеној ће основи бити доминантна метафора; 3) највећи број деривата именоване особе с обзиром на њихове карактерне особине, а тек потом интелектуалне и физичке те 4) међу мотиваторима најбројнији ће бити придеви. Анализа ексцерпираних примера треба да покаже да ли смо били у праву или не.

2.1. И само летимичан поглед на ексерпирану грађу потврдио је наше прве две претпоставке, што је детаљнија анализа и поткрепила конкретним примерима: наиме, од укупно 55 деривата чак је 51 настао неким видом творбене деривације, од чега далеко највише суфиксацијом (44), потом композицијом (три: *џреливода*, *џробисвеџ*, *расџикућа*), префиксално-суфиксалном (два: *незналица*, *нехљебовић*), те, по један, префиксалном (*нерадник*) и сложено-суфиксалном творбом (*чанколиз*).

2.2. Дакле, примера семантичке деривације сразмерно је мало – свега четири (*џаров*, *крмак*, *џас*, *шаров*), те се на овом месту управо њима можемо нешто више посветити. Како видимо, све четири именице представљају зоониме, али се њима денотирају свега две животиње – пас и свиња. Како то обично бива у оваквим случајима, и ова је деривација – у сва четири примера заснована на метафори – резултат преношења имена са зоонима на особу, при чему је дати процес подстакнут семом колективне експресије којом се изражава уверење у неку доминантну карактерну особину пса односно свиње. Наравно, поређење човека с каквом домаћом животињом, па макар у питању била и нека, попут пса, човеку веома привржена и корисна, ретко кад човеку служи на част и иде у прилог, нарочито када је у питању налажење заједничких карактерних црта². Отуд и не треба да чуди да сва четири деривата на изразито негативан начин карактеришу особе које денотирају.

2.2.1. Иако међу свим осталим домаћим животињама пас заузима посебно место, о чему сведоче и поједини поредбени фраземи (нпр. *веран/одан као џас*) или изреке (нпр. *џас је човеков најбољи џријашељ*), ова животиња код човека често уме да изазове и негативне емоције, које се огледају у језику, па тако и у нашој грађи. О првоме, уосталом, сведоче и речнички извори: у РМС под другим се значењем ове лексеме, с квалификатором *џоџрг.*, даје следеће значење: ‘човек који својим поступцима изазива презир’. И заиста, у забележеним примерима Турци, користећи лексеме *џас*, *џаров* и *шаров* исказују управо свој презир према новопридошлим конзулима друге вере, културе и обичаја³. При томе, степен наведеног презира не зависи од творбене структуре употребљеног маркера: и немотивисана лексема *џас* и првостепени деривати настали према истом творбеном моделу (гар[ав] + -џв, шар[ен] + -џв), на подједнак начин показују мишљење Турака према западној господи, њима тако иностраној, далекој те стога неретко – мрској.

² Изгледа да код означавања физичких особина, међутим, то често није тако (исп. нпр. *џак као коњ/бик/во*).

³ *Поклали се џси, џа у мојој авлији. ♦ Једно шаров, друго џаров. Оно џас, а ово му брајџ.*

2.2.2. И лексема *крмак* се у РМС у свом другом значењу даје с квалификатором, овог пута два, *фиї.* и *йоїрг.*, и дефинише као 'човек ниских прљавих склоности'. У забележеним примерима, међутим, и њоме Турци исказују свој презир и озлојеђеност према иноверцима, било да се ради о припадницима раје⁴ било дипломатског кора⁵. Овај се ефекат додатно појачава на једном месту пишчевом вештом употребом истозначног турцизма *гоммуз*⁶ и коришћењем полипштотона. Наравно, у овом случају не сме се пре небрегнути ни лингвокултуролошки аспект употребе ове речи и специфично место које свиња има у турској и, уопште, исламској култури.

2.3. Како смо већ видели, највећи број анализираних деривата добијен је суфиксалном деривацијом, при чему су заступљени следећи суфикси, њих укупно чак 18: **ā/-jāk** (*бесјослењак, дивљак, лудак, њросјак, обешенјак, особенјак*); **-ār** (*бесјосличар*); **-āh** (*јолаћ*); **-(а)ц** (*краљивац, кривац, кукавац, насрјљивац, сјарац*); **-āч** (*досјављач, ојадач, њробирач*); **-āш** (*ракијаш*); **јк** (*бедник, бунјовник, њрешник, најасник, неверник, несрећник, очајник, сла-досјрасник*); **-ић** (*мушкарчић*); **-ица** (*њијаница, њврдница*); **-јевић** (*скоројевић*); **-лица** (*варалица, изјелица, лујшалица*); **-ло** (*њричало*); **-нјк** (*издајник, клеветњик, насилник, расијник*); **-ница** (*болесница, расијница, скијница*); **-уљ(а)к** (*човечуљак*); **-уша** (*њојркуша*); **-чић** (*јосјодичић*); **-штина** (*ленштина*).

2.3.1. Међу издвојеним формантима најфреквентнији су они које и иначе карактерише продуктивност, а превасходно у деривацији атрибутивних именица: пре свега - **јк** (осам потврда), потом **ā/-jāk** (шест), **-(а)ц** (пет) и **-ић** (четири). С друге стране, чак осам суфикса, од којих су поједини иначе високо или умерено продуктивни, имају само једну потврду; такви су следећи: **-āш**, **-ић**, **-јевић**, **-ло**, **-уљ(а)к**, **-уша**, **-чић**, **-штина**⁷.

2.3.2. Додавањем префикса на творбену основу настала је лексема *нерадник*, док су *незналица* и *нехљебовић* добијене префиксално-суфиксалном деривацијом (**не-** + зна[ти] + **-лица**; **не-** + хљеб + **-овић**). Ипак, именица *незналица* може се и друкчије творбено анализирати: Клајн (Клајн 2003:

⁴ *Зар је за њебе цамијски зиг, крмак крмски, да на њеја њислањаш своје њоја-не држалице. Још овде звоно не куца и влашка борија не њируби, гоммузе од гоммуза!*

⁵ *И њо онај крмак немачки!*

⁶ У РМС *гоммуз* се даје с квалификатором *њур.* и *њокр.* и одређује као 'свиња, прасац, крмак'.

⁷ Наравно, овај нам податак, наново, показује да се продуктивност (а с њом и функционално оптерећење) једног суфикса не огледа нужно и на микроплану те да је за њено утврђивање неопходно широко поставити границе корпусу (исп. нпр. Ајцановић 2008).

147) код ње допушта и могућност да је у питању префигирани дериват чији је мотиватор лексема *зналица*. Међутим, чак и ако је та лексема регистрована у неком речничком извору (што, међутим, није случај с РМС), данас се толико изобичајила да сматрамо да предност треба дати нашем тумачењу, с глаголом у улози мотиватора.

2.4. И анализа морфолошке припадности мотивних речи посматраних деривата добијених суфиксацијом, префиксацијом или пак префиксално-суфиксалном творбом показала је оно што смо и претпоставили: придеви су чешће од других врста речи, чак 23 пута, у тој улози (*бедник, бесјослењак, бунџовник, ђолаћ, ђрешник, дивљак, крадљивац, кривац, кукавац, ленишћина, лудак, најасник, насилник, насрљивац, неверник, несрећник, особењак, очајник, њијаница, њросјак, сладосјрасник, сјарац, шврдица*). За њима, са 14 потврда, долазе глаголи (*варалица, досјављач, издајник, изјелица, клеветњик, лушалица, незналица, ојадач, њошркуша, њричало, њробирач, расијњик, расијњница, скијњница*) и именице, које су осам пута регистроване у улози мотиватора (*бесјосличар, болесница, јосјодичић, мушкарчић, нерадник, нехљобовић, ракијаш, човечуљак*). Само једном као мотиватори пак јављају се трпни придев (*обешењак*) и прилог (*скоројевић*), при чему за потоњи дериват може да се идентификује и други мотиватор: наводећи етимологију дату у Скоковом етимолошком речнику, И. Клајн као могућу мотивну лексему одређује властито име *Скороје*.

Ипак, као и другде где треба одредити мотивну реч каквом деривату, ове податке ваља узети с резервом будући да је вишеструка мотивација стални пратилац творбене анализе⁸. Тако, на пример, И. Клајн именицу *најасник* децидно одређује као деадјектив, са чиме смо се ми, како се види из горње анализе, сложили. Њена дефиниција дата у РМС, међутим, дозвољава могућност да се ипак ради о девербативу⁹.

2.4.1. Међу сложеницама пак доминантне су субординиране императивне, с именицом као објекатском допуном глаголу (*њреливода, њробисвет, расијкућа*), док је и једина реч добијена сложено-суфиксалном творбом (*чанколиз*) такође настала компоновањем именице и глагола, али сад уз

⁸ Из оваквих примера не можемо изузети ни оне код којих се са сигурношћу не може одредити творбени формант. Иако нисмо раније у раду навели, будући да се то већ може сматрати школским примером оваквих недоумица односно различитих тумачења – сада се можемо осврнути на статус суфикса *-лица*. Наиме, иницијално *л* у суфиксу етимолошки је заправо део радног придева, које се, међутим, услед перинтеграције може сматрати и делом суфикса. Ми смо склонији, како се горе види, управо потоњој интерпретацији.

⁹ Овде мислимо на прво од укупно три значења дата у РМС, које се дефинише као 'онај који напаствује, бешчисти, који недопуштеним средствима заводи'.

додавање нултог суфикса и коришћење спојног вокала (**чанк-** + **-о-** + **лиз[ати]** + **-Ø**).

2.5. Коначно, и када су у питању особине које дате лексеме истичу, још једном се показала висока предиктабилност добијених резултата: од 55 именица њих чак 45 издваја неку црту карактера, наравно, негативну, при чему у два случаја, у зависности од контекста, она може бити и неутрална (*бунџовник*, *обешењак*). Номинација човека према физичким и интелектуалним карактеристикама, дакле, много је ређа: прве су именоване четири (*болесница*, *мушкарчић*, *старац*, *човечуљак*), а друге два свега пута (*лудак*, *незналица*).

3. **Закључак.** И на самом крају можемо закључити, што смо, уосталом, и више пута нагласили у раду, да су резултати добијени анализом прикупљене грађе у великој мери били очекивани: и што се тиче употребљених творбених поступака и врсте мотиватора и продуктивности творбених форманата, тј. суфикса. Ипак оно што нисмо очекивали, нарочито имајући слично искуство анализирања атрибутивних именица у појединим Ћопићевим делима (Ајцановић 2013) – јесте број ексцерпираних лексема. Наиме, иако ни инвентар од 55 деривата није оскудан, очекивали смо да ће датих именица бити знатно више, не само због обима анализираних романа већ преваходно његове композиције – као што му се и из наслова види, ово је историјски роман, хроника Травника, додуше хронолошки јасно омеђена на свега седам година – и читавог низа ликова који се у њему дају. Код Ћопића, с друге стране, на осетно мањем броју страна, како показује наше истраживање посвећено његовим делима *БАШТА СЉЕЗОВЕ БОЈЕ* и *ГЛАВА У КЛАНЦУ НОГЕ НА ВРАНЦУ*, атрибутивних именица којима се врши негативна номинација – осетно је више.

Осим тога, да се накратко још задржимо на односу између овог сегмента идиолекта посматраних двају писаца, видећемо да се разлика међу њима не завршава само на броју примера већ је, чак и у већој мери, присутна и када су у питању употребљени деривати. Наиме, Ћопић, код кога је негативна номинација, баш као и код Андрића, изразито доминантна у односу на позитивну, и кад неком придаје неку негативну етикету, то неретко чини на лак, шалвив, готово безазлен начин¹⁰, не износећи на видело попут Андрића оне дубинске, запретане црте нечијег карактера. Другим речима, код Ћопића нема *сладосјрасника*, *трешника*, *најасника* већ пре *чуйолавица*, *безјаћника* и *докоњака*. Осим тога, у оваквој номинацији особа њему ни аугментативи и деминутиви нису страни, при чему код Андрића

¹⁰ Ово се, наравно, већим делом може објаснити и природом анализираних дела и публиком којој су намењена.

прве нисмо ни нашли, док је последњих свега три (*јосјодичић, мушкарчић, човечуљак*).

Имајући у виду све ово до чега смо дошли проучавајући начин на који су, барем у својим делима која смо анализирали, ова два наша велика писца описивала друге људе – мислимо да можемо с пуним правом рећи да је тврдња да „Андрић удара у главу, а Ђопић у срце“, коју је једном приликом изговорио руководилац двају пројеката посвећених овим писцима, заиста посве утемељена.

Извор

Андрић, Иво (1976). *Травничка хроника*. Београд: Просвета.

Литература

- Ајџановић 2008: Ајџановић, Милан. *Функционално ојшерење суфикса за обележавање особа*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Ајџановић 2013: Ајџановић, Милан. Атрибутивне именице у Ђопићевом делу Глава у кланцу ноге на вранцу. In: Branko Тошовић (ur.) *Lirski doživljaj svijeta u Ćopićevim djelima: lirski, humoristički i satirički svijet Branka Ćopića*. Banja Luka – Graz: Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske; Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität. С. 351–360.
- Babić 2002³: Babić, Stjepan. *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*. Zagreb: HAZU – Nakladni zavod Globus.
- Драгићевић 2001: Драгићевић, Рајна. *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику (Творбена и семантичка анализа)*. Београд: Институт за српски језик САНУ. Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 18.
- Драгићевић 2010: Драгићевић, Рајна. *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Клајн 2003: Клајн, Иван. *Творба речи у савременом српском језику, Друи део, Суфиксација и конверзија (Прилози граматици српскога језика II)*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика I–III (1967–1969)*. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска; *IV–VI (1971–1976)*. Нови Сад: Матица српска.

- СДР 2003: *Семантичко-деривациони речник*. Свеска 1: *Човек – делови тела*. Д. Гортан-Премк, В. Васић, Љ. Недељков (редакторке). Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику.
- Skok: Skok, Petar (1971–1974). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Штасни 2007: Штасни, Гордана. Атрибутивне именице (*nomina attributiva*) у српском језику. In: *Српски језик*. Београд. Год. 12, бр. 1–2. С. 469–483.
- Штасни 2011: Штасни, Гордана. Номинација човека мотивисана позитивним карактерним особинама. In: *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику*. Нови Сад. Год. 54, бр. 1. С. 167–180.
- Штасни 2013: Штасни, Гордана. *Речи о човеку*. Нови Сад: Филозофски факултет.

Milan Ajdžanović (Novi Sad)

Nomination of a Person Motivated by its Negative Traits in Novel TRAVNIČKA HRONIKA by Ivo Andrić

This paper examines nouns that denote a person by focussing on its predominant character, intellectual or physical traits. The analysis has been conducted on nouns in question excerpted from a novel TRAVNIČKA HRONIKA (Bosnian Chronicle) by Serbian writer and Nobel prize laureate Ivo Andrić. The analysis has shown that our premises were correct when it comes to the number of different suffixes used in word-building as well as their productivity but the very number of the analysed nouns was much smaller than initially expected (55) given the sheer size of the novel and its structure.

Милан Ајџановић
Одсек за српски језик и лингвистику
Филозофски факултет
Др Зорана Ђинђића 2
21 000 Нови Сад
Србија
ajdzanovic@neobee.net

Миливој Алановић (Нови Сад)

Погодбене реченице у ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ¹

У овом раду смо настојали да утврдимо типолошке- одлике погодбених реченица, посебно у контексту граматичке норме, те евентуалних одступања од ње. Што је и било очекивано, примери погодбених реченица из овог Андрићевог романа, иако не толико бројни, показују изразиту семантичку хетерогеност, те је један од важнијих задатака овога истраживања управо било указивање на могућности финијег семантичког нијансирања унутар општих значењских класа услова.

1. Увод

Погодбене реченице представљају тип прилошких реченица које уз узрочне, последичне, намерне и допусне припадају узрочном семантичком пољу, и то његовој периферији (Милошевић 1985: 33–34; Пипер 2005: 840). Периферност овог реченичног типа се може сагледати барем са два аспекта – семантичког и фреквенцијског.

Са семантичког аспекта, овим се реченицама не релативизује однос између узрока и последице, чак ни његова делотворност, будући да последица сасвим извесно наступа као резултат деловања узрочне радње, али се релативизује могућност или вероватноћа наступања узрока, што је у сфери знања и процене говорног лица (Ivić 1995: 144; Mrazović 2009: 600). На тај начин се у датим ситуационим околностима не може говорити о фактивном, тј. стварном или делујућем узроку, будући да говорно лице: (а) не зна да ли је он уопште на снази, (б) само предвиђа његово могуће и/или вероватно наступање у будућности, или (в) сасвим извесно зна да није нити може бити на снази. Како видимо, овим се реченицама не регулише евентуални облик последице, овим се реченицама наглашава да последица може наступити једино под околностима које именује зависна погодбена реченица. Захваљујући томе се дати узрок и разуме као услов, при чему се под

¹ Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 178004 под називом Стандардни српски језик – синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

условом подразумева „латентни, реално могући, још неостварени узрок“ (Kovašević 1988: 221).

Када се говори о фреквенцији погодбених реченица, онда је то могуће учинити, на пример, ако се имају у виду јединице које су део центра узрочног семантичког поља, али и неке друге. Тако се погодбене реченице у нашој грађи, а забележене су 134², срећу у мањем броју примера од, на пример, узрочних реченица, што се може довести у везу са специфичности-ма њиховог значења које се заснива на премодификацији узрока у услов. С друге стране, у роману НА ДРИНИ ВУПРИЈА, који можемо барем по обиму упоредити са ТРАВНИЧКОМ ХРОНИКОМ, избројали смо готово три хиљаде односних реченица, где се огромна разлика у учесталости ова два типа зависних реченица може довести у везу са њиховим семантичко-синтаксичким одликама – односне су атрибутске, а као такве служе за идентификацију, квалификацију и категоризацију појмова, што њихову велику учесталост значајно подржава.

1.1. Погодбене реченице уводе везници *ако*, *каг(а)*, *га*, *уколико* (Стевановић 1979: 902; Станојчић/Поповић/Мицић 1989: 306; Silić/Pranjković 2007: 348–349; Mrazović 2009: 600), евентуално и предлошки изрази у *случају* или *за случај*, углавном допуњени *га*-реченицом, за које се може рећи да нису у потпуности граматикализовани (нпр. у *случају гола ска* / у *џом случају*), од којих су неки прави погодбени (*ако* и *уколико*), док су други поливалентни и уводе и друге зависне реченице (*га* и *кага*). Условна реченица се може увести и безвезнички када се уз предикат, углавном у презенту или футуру 2, реализује партикула *ли* (Mrazović 2009: 606), што у грађи није ниједном забележено.

Када је пак реч о типу погодбене реченице и везничком средству којим се идентификује, може се у виду правилности рећи да се везницима *ако* и *уколико* означава реалан и евентуалан услов, везницима *каг(а)* и *га* потенцијалан, а само везником *га* иреалан (Станојчић/Поповић/Мицић 1989: 306; Silić/Pranjković 2007: 348–349). Ова општа схема односа између узрочне и последичне радње отвара простор за финије нијансирање унутар значења услова, што и посматрана грађа потврђује. Стога је најоправданије примере реченица из романа класификовати најпре према општијем типу услова који изражавају, а потом и према самом везнику којим су уведене.

² Сви ексцерпирани примери су преузети из корпуса Гралис (Gralis-Korpus). Овом приликом желим да се захвалим проф. др Бранку Тошовићу на могућности да се користим овом значајном и корисном базом података. Примере који у изворном тексту нису повезани раздвајаћемо следећим симболом: ♦ .

У нашој грађи највећу учесталост показују *ако*-реченице (74), више него упола мању *да*-реченице (36), док за њима вишеструко заостају *кад*- (12) и *уколико*-реченице (9). *Да*-реченице уведене изразом у *случају* забележене су само три пута у целом роману. Овакви фреквенцијски односи унутар нашег корпуса могу се довести у непосредну везу са типичношћу граматичког средства којим се изражава значење услова, а потом и са специфичношћу самога условног значења.

Пре него што пређемо на анализу грађе, можда је упутно подсетити се на то шта нам омогућује проучавање језика писца и шта од тога очекујемо. Један од важних резултата овог типа истраживања јесте могућност да се утврди повезаност граматичке норме, с једне стране, и појединих језичких регистара, с друге. На тај начин се могу установити семантички и фреквенцијски односи међу појединим језичким формама те евентуална одступања од у граматицима наведених дистрибутивних правила. Задатак оваквих истраживања, дакле, није нужно промена норме, већ евентуално њено допуњавање, што је још оправданије ако се има на уму да се системске одлике језика прате на књижевном опусу једног од наших најзорнијих писаца. Стога и у овом раду, у већ описаним и омеђеним општим теоријским оквирима тражимо простор за неке другачије интерпретације које ће доказати флуидност категоријалних и поткатегоријалних граница.

2. Реални и евентуални услов

Овим типом услова се утврђује однос именоване радње према стварности, што подразумева да говорно лице: (а) нема информацију о томе да узрок јесте, да је био или да ће бити на снази, или (б) очекује његову реализацију у скорој или даљој будућности, што је типична одлика евентуалног услова.

Типични везници реалних или евентуалних погодбених реченица јесу *ако* и *уколико*, а њима додајемо и израз у *случају*, што илуструју и примери из наше грађе. Док се у реалним реченицама јавља време у асполутној употребе, у евентуалним је у релативној (Katičić 1984–1985: 340).

2.1. Реална *ако*-реченица у наративном оквиру романа може да идентификује нефактивне ситуације, оне чија се фактивност, дакле, нити оповргава нити потврђује, те се могу узети и као реализоване и као нереализоване. С обзиром на то да означавају свевременски услов, о денотираним ситуацијама реферишу начелно, као о могућим и неактуелним у тренутку саопштавања, јер се, као по правилу, одвијају по неком устаљеном реду или обичају.

Ако лекар успе да их доведе у везу, болест̄ уст̄укне, ако мӯ то не̄ љође за руком, она̄ преовлада и разори ор̄анизам на коме се̄ љојавила. ♦ Гвардијан је докази-

вао да то не може бити, да је лекарева дужност да излечи, ако може, али да њима сихри и враџбине нису у закону.

Реалним ако-реченицама се, међутим, путем одговарајућих временских или модалних прилога који улазе у њихов састав, нпр. *некад, случајно* итд., али и глагола типа *десиће се* у функцији предиката упућује на нехатно наступање радње условне реченице која се могла или може понављати.

[...] није до њеа била кривица ако је некад, са фон Паулићевим претходником, било друкчије [...] ♦ *Ако се случајно деси да није, шефтер-ћехаја се поново враћа на средину собе и поново почиње његово унушарње сабирање, џунђање кроз нос, и нови скок на друго место.*

Међутим, појава појачајних партикула уз неки од глаголских аргумената у управној реченици, типа *бар, само* и сл., с једне стране, те предиката са модалним глаголом типа *ваљати, моћи* или *требаћи*, с друге, денотирану радњу промовише као једино могућу, неопходну и неодложну последицу, чије наступање зависи од воље или жеље агенса погодбене реченице да реализује или не реализује радњу означену допуном глагола *желети* који конституише предикат ако-реченице.

[...] он је доказивао да његов народ, с обзиром на прилике у којима се налази, може да живи и постоји само овакав какав је, ако не жели да се одгоди, измејне и пројадне. ♦ *Црвен од доброј ручка, он је бискујски јуџао свима редом своју шешку, дебелу руку, као омањи јасиук, и шешко гишући и шишићећи уверавао да је зима и мећава, да је до Доца далеко и да им ваља крејати, ако желе за вида да стићу.* ♦ *На том јуџу треба јодићи бар још два каравансераја, ако се жели да се роба сачува од невремена и крађе.*

С друге стране, појачајна партикула *само* може стајати непосредно испред субординатора *ако*, када означава да погодбена реченица именује једини могући услов под којим се може реализовати радња управне реченице.

Јер и врлине једној човека ми примамо и ценимо пошто само ако нам се указују у облику који одговара нашим схваћањима и склоностима. ♦ *Јер, човек може и од једне речи да живи, само ако у њему има још решености да се бори и борбом одржава у животи.*

2.2. Евентуална ако-реченица подразумева померање услова, тиме и последице, у будућност тј. у сферу могућности, што релативизује извесност и остварљивост денотиране ситуације. У таквим се реченицама среће футур 2 или, у нашој грађи много чешће, перфективни презент као његов еквивалент, док се у управној реченици углавном појављује футур 1, или пак императив (Катић 1984–1985: 340), у грађи забележен само једном.

Многи је овде дошао да остане, али ми смо сваком досада у леђа погледали, ја ћемо и њима, ако баш дођу. ♦ *Најпосле је послушао и вратио се у хан, уверавајући да ће се убити на путу Конзулатија ако до суџра не добије исом.* ♦ *[...] заиретио му да ће суџра бити бијен насред чаршије и бачен у шврђаву од шур-*

ских власћи **ако** одмах не ошћућује даље. ♦ Овде смо одавно пошћали тријатшељи и бићемо ти увек, **ако** се икад ошћи наћемо на неком бољем месту. ♦ Турци су се, у себи, још надали да би и ти моћи бићи само рђави гласови и зле трилике, и да би ти конзули моћи и не доћи или, најпосле, **ако** дођу, да ће ошћи са злим временима која су их донела. ♦ Ово ти мени одсијеци, **ако** не буде ја овако као шћо ти кажем, ја налик на ово.

Истичемо, међутим, и три примера где се у управној реченици појављује експлицитни или имплицитни индикатор потребе, могућности или немогућности реализације означене радње, нпр. израз *ред* је или перцептивни глагол *видети* у презенту.

– **Ако** ти ја дам, *ред* је да ја покажеш пошћодину Давилу, а ја ти не желим. ♦ [...] не може да јемчи за себе ни своје пошћујке, **ако** буде морао да ошћане дуже овде. ♦ **Ако** Најолеонови војници ошћану још коју недељу где су – рекао је шеф-шегар – ја их већ видим као хумке, завејане руским снећом.

2.3. Специфичност књижевног текста те присуство будног ока писца и наратора омогућује да се *ако*-реченицом изнесе услов који регулише истинитост, веродостојност и мотиве онога што се саопштава управном реченицом. Тада управна реченица не именује стварну последицу, њом се износи само садржај који је у основи мотива деловања агенса и чија се истинитост или веродостојност проверава. Стварна последица је само имплицирана, а може се реконструисати путем репризе предиката погодбене реченице (Vasić 2000: 181). На тај начин се првобитно управна реченица након трансформације помера на место допуне реконструисане реченице која именује стварну последицу, што показује интерпретација следећег примера: *Ако је истина, шћо кажеш, да су ти пошћали ферман и бераћи, они ће сћићи* → *Ако је истина, што кажеш, да су ти пошћали ферман и бераћ, онда је истина да ће они сћићи*.

На исти начин се могу разумети и следећи примери:

Ако је веровати оном шћо су један о друћом ћоворили, и зледа да су се и сћварно ћировали мећусобно или су бар ти ћокушавали. ♦ Е, **ако** хоћеш да знаш, водим да објесим ћса као и ошћале ћсе. ♦ И, **ако** су пошћојала на свећу два човека који би моћи да један друћоћ разумеју, ћожале, ја чак и ћомоћну, ти су била ова два конзула који су ћрошили своју снаћу, своје дане и ћесћо своје ноћи да један друћом сћављају на ћући ћрејреке и заћорчавају живоћ колико ћод моћу.

2.3.1. О релативизацији или, можда боље речено, преусмеравању узрочно-последичне везе са саодносних радњи можемо говорити у реченицама типа:

Обе сћране, **ако** се у шћој фази борбе већ може ћоворити о две сћране, бориле су се, свака на свој начин и средсћвиима која су одћварала ћриликама и временима. ♦ Колоњино ћледање на болесћи и здравље човечје, **ако** се код нећа може ћоворити о једном и сћалном ћледању, било је истићо ћолико једноставно колико и узалудно и безнадно. ♦ [...] шћај демон се умешао и овде и олакшао сћвар и Дави-

лу и фон Мишперу, **ако** се код фон Мишперера може уопште говорићи о неком олакшању. ♦ *Посијао је њово живахан, ако се ња реч може уопштебићи кад је њовор о њему, и одмахивао руком као да узалуд огјони госадну муху.* ♦ *Затио смо и ми овакви. Али ви нас знаће, нас и наш животи, ако се ово сме животиом звати.* *Живимо између Турака и раје, бедне раје и трозних Турака.*

где је погодбена реченица у улози својеврсне рестриктивне одредбе, усмерене не на целу ситуацију управне реченице, већ на неки њен елемент, објашњавајући под којим се условом дате ситуационе околности могу прихватити и разумети. Штавише, овим типом *ако*-реченица се формулише услов као аргумент чије прихватање оправдава и ближе ситуира садржај изнет у управној реченици. Захваљујући томе што предикат ових реченица конституише модални глагол *моћи* или *смећи*, оне и служе као нека врсте ограде и алиби за, можда, олако изнет став или суд, чија се легитимност евентуално може оспорити.

2.3.2. Међу специфичне погодбене *ако*-реченице убрајамо и оне контрастне, које се могу начелно разврстати у два типа према томе да ли означавају да:

а) реализација радње погодбене реченице није услов за наступање последице, јер је она већ на снази, што илуструју примери типа

Ако је Бонапарт био далека, њокрејна и њомало фантастична сила са којом је ѡренутино ѡребало рачунаћи, Аустрија је, најројив, била блиска, стварна и добро ѡзнаѡта ѡјасносѡ. ♦ Ако је начин боловања различан, схваћање болести је истио.

где су у контрасту дијаметрално супротна перцепција и доживљај ситуација именованих погодбеном и у односу на њу управном реченицом, што се постиже увођењем антонимских парова, у овом случају придева типа *далек – близак*, *фантастичан – ѡзнаѡти* или *различити – исти* итд.;

б) реализација радње погодбене реченице омогућује наступање какве нежељене последице, што видимо у примеру

Али, ако су гоѡђаји у Царѡграду ѡако ослободили конзула једне неѡаће, они су заѡреѡили друѡом, још веѡом.

којим се истиче да је какав, у основи случајан, сценарио заснован на изостанку намере да до одговарајуће последице дође, те на прихватању узрока као нехатне околности. Овим евалуативним реченицама се, као што видимо, нуди неко друго, алтернативно виђење каквог следа догађаја, у ком се они преплићу и у узрочно-последичним низовима појављују.

2.3.3. Са аспекта контраста између нехатног узрока и пропратне, компензаторне последице, блиске претходним примерима јесу и следеће реченице:

Ако није увек усјевао да се објасни, он је свакако ѡривлачио ѡуде својим широким осмејком и светлим очима. ♦ [...] ѡарох је у ѡој ѡројоведи ѡврдио за једноѡ

бољуодној фрајтра, који је ових дана умро у манастиру у Фојници, да је био **ако** не свети а оно у нејосредној вези са свецима [...] ♦ [...] и зашо свак гледа како да прешури нешто од своја шереша на другоа, како да себи бар мало олакша, **ако** не може друкчије а оно крујном йсовком и оштром речи. ♦ И шако се ойшша беда ваља и пребације нејресшано, од месша до месша и са човека на човека, и, йомичући се, йосшаје **ако** не лакша а оно бар сношљивија. ♦ Фон Мишерер је и сам увиђао да је шо, **ако** не најбоље а оно једино моћно решење. ♦ На крају, прелатао је да она, **ако** баш неће да иде, остане са дешешом у Бечу. ♦ Или, **ако** не можеш шо, јер ја знам иша је фрајтарска шврда глава и за божју руку, онда бар наоружај мене светим сирљењем да их без мржње и зле ријечи моћу йоднијешу овакве какви су и да им у болешти йомоћнем мојом вешшном коју йрезиру и осуђују. ♦ И шада је мољо да се види колико се свети био **ако** не измирио са йосшојањем Конзулаша а оно бар йриближио йородици Давил.

Како видимо, управном реченицом се исказује пропратна последица, односно последица која компензује евентуални изостанак радње или резултата и циљева радње погодбене реченице. Наиме, евентуална контрафактивност или нерезултативност узрока компензује се обавезном фактивношћу последице. Пропратна компензаторна последица служи да актерима обезбеди алтернативу за њихов евентуални неуспех, а читаоцу да сачува оптимизам и веру да неуспех не мора бити фаталан.

2.4. Погодбене *уколико*-реченице у нашем се корпусу срећу знатно ређе од оних са везником *ако*, у свега девет примера, али се и њима могу остварити истоветни семантички односи између узрока и последице као и *ако*-реченицама.

Тако, ове реченице означавају:

(а) истакнути услов:

*На једном нарочитом свечаном йријему Давил је ујознао везира са йојединосшима Најолеонових йобеда и одредаба Бечкој мира, нарочито **уколико** су се оне односиле на земље у нејосредном суседшву Босне.*

(б) једини могући и савременски услов:

*У једном се на йриме сиршо налајало да се конзул ораничи на дружење са сираним конзулима а да йријеме сираних амбасадора и йосланика може да йосећује само **уколико** би та њејов амбасадор или йосланик йозвао да шо учини. ♦ А мисао и досшојанштво йуша йосшаје само **уколико** умемо да их нађемо сами у себи. Ни йуша ни циља. Само се йушује. Пушује се и шроши и замара.*

(в) евентуалну радњу у прошлости као услов:

***Уколико** је шурску йосшогу, код које је служио, уошшше лечио, чинио је шо не шољико својим знањем ни својим више или мање неуштралним лековима, колико својом јаком вољом и безобзирном смелошћу. ♦ Фрајтри, **уколико** су и они нешто йоворили, жалили су се на Турке, на глобе и йројоне, на шок ишторије, на своју судбину, и йомало на цео свети, са оном чудном и шийшном насладом са којом сваки Босанац воли да йовори о шешким и безнадним сшварима.*

(г) услов као основ прихватљивости садржаја управне реченице:

*Још у току ње прве године задесио је везира нов и велик ударац који је морао да га дојуче, **уколико** га је још уошњее требао убијати. ♦ Сулејман-паша је говорио као човек који је до јуче гледао мучне и озбиљне ствари о којима они са својим уским правничким видиком и не слуша, и које им треба објаснити **уколико** је то могуће.*

(д) услов основаности и веродостојности онога што се тврди управном:

*– Сиџран уколико – наставаљао је шефшегар – што, **уколико** ја знам, између хришћанских држава траје салан рат већ столећима.*

(ђ) нереализовану радњу као услов компензаторне реализације управне радње:

*Иако је предсављао сиџну чивију у машини великој Аустријској Царства, џуковник је, већ то свом боложају генералној конзула у Травнику, знао да његова влада врши војне припреме, рачунајући на једну нову коалицију проширив Наполеона и да ње припреме, **уколико** не може да их прикрије, приказује као да су тобоже ујерене проширив Турске.*

2.5. Да-реченице се уз израз у случају у грађи срећу само три пута, при чему заједно представљају еквиваленте евентуалне ако-реченице. Њихова слаба фреквенција потврђује да су типично обележје административно-правног стила.

*Давна је рекао у шали Роџи да у Француском конзулашу увек може наћи заштиће, у **случају** га му то за треба. ♦ Али, ипак њом приликом жели да му каже како он замишља њихове односе у **случају** га заиста дође до рата.*

3. Потенцијални услов

Овим типом услова се регулише могућност и вероватноћа наступања радње погодбене реченице, што сугерише да је модална компонента исказа, која чини да је читав ситуациони оквир резултат субјективне процене говорног лица, те у сфери предвиђања или нагађања (Катић 1984–1985: 340; Ivić 1995: 146), превалентна. Потенцијални услов се смешта у поље између реалног и иреалног услова, које је могуће надаље сегментирати и семантички нијансирати. Захваљујући субјективном доживљају и способности процене вероватноће наступања какве радње (Станојчић/Поповић/Мицић 1989: 307), у оквиру потенцијалног услова је могуће разликовати сферу реалне могућности, те вероватне, мало вероватне, невероватне или нереалне могућности.

Потенцијалне погодбене реченице се уводе везницима *ако*, *кад* и *да*, чији је предикат, као по правилу, у потенцијалу, што значи да су типичне модалне (Стевановић 1979: 906).

3.1. Потенцијалних *ако*-реченица је у грађи знатно мање од оних са везником *кад(а)*. Овим реченицама се исказује реално могућ услов, а он

предвиђа да говорно лице још неактуелну ситуацију представља и доживљава као актуелну и сасвим реално оствариву у ближој или даљој будућности.

Само, ђреварили бисте се ако бисте из тога закључили да он неће још дуго живети или да неће бити штедан и ојасан по све живо око себе, онолико колико буде могао. ♦ И ако би се икад, по вољи судбине, десило да изубимо ове крајеве и да их освоји нека хришћанска земља, као што малочас поменуше, са њима би било исто. А ако би се неким срећним сстицајем околности ствари у Цариграду измениле и ви отишли дошли на положеј великој везира [...] – Па и онда! – одмахује руком везир који ужива јушрос да наћони себе и конзула у најцрњу безизлечности. – Па и онда! – наставља шутим ласом. – Слао бих фермане који се не би извршавали, бранио бих земљу од Руса, Енглеза, Србијанаца и свега осталога што је на њу наскочило. Сјасавао оно што се тешко сјасава. А ако би било тако као што „многи сматрају“, онда није тешко предвидети ток ствари, јер није никаква тајна да су све ове земље ратом добијене, ратом се бране и ратујући и губе, ако морају да буду изубљене. ♦ – ако јосидину конзулу не би на време стили државни новци, а шут је шут, и службена потреба не може да чека, шут је што он, Саломон Ашијас, увек на служби Француском царском [...]

3.2. Потенцијалне *каг(а)*-реченице су типично граматичко средство за исказивање вероватно могућег услова. О овом услову говоримо када његова реализација зависи од потребе, воље и спремности агенса да какву радњу реализује.

*Тако би изгледао живот овог јосића Барухове куће каг би требало да буде приказан у неколико реченица за неки крајак *circulit vitae*. ♦ Цео је човек изгледао као велика зборана мешина која би сјласнула шистећи каг би човек само илом убо.*

Међутим, потенцијалним *каг(а)*-реченицама се може у мањој или већој мери релативизовати могућност реализације денотиране радње, што подразумева померање услова ка мало вероватној и невероватној, па све до нереалне могућности.

О мало вероватној могућности испуњења задатога услова у потенцијалној *каг(а)*-реченици говоримо када се пориче како могућа актуелност именоване радње тако и евентуална спремност агенса да је реализује, што у великој мери ограничава извесност њенога наступања.

– Лизали бисте ви њима и оно што се не лиже, само каг би попови хтели. ♦ Каг би то било моћно и каг би неко мерио снају наше воље, шок мисли, јачину унутарњих замаха сјољних покрета, он би нашао да су све Давилове радње сада много ближе ршму којим дише, живи и ради ова босанска варош, не по оном којим се кретао он пре више од шест година, када је дошао овамо. ♦ Јер, чини ми се, каг бисмо знали да неко зна и признаје да ми нисмо оно што изгледамо ни онакви како живимо, лакше би нам било све што морамо да носимо.

Невероватна могућност испуњења задатог услова упућује на неактуелне и невероватне сценарије, за које се не пориче да су могући, већ да се у датим ситуационим околности њихова реализација не очекује, што је у домену својстава, способности и спремности агенса радње.

Каг би било њеном расјоложењу, јосиођа Давил би се враћила одмах кући, али су дужни обзир захтевали да остане на Блајослову, како не би изгледало да је дошла збој разјовора са фра-Ивом. ♦ Бејови и чаршијски људи не би били оно што јесу – шравничка јосиода – каг би се искрено и јасно обрадовали ма чему, ја чак и јобеди јурској оружја.

Нереална могућност испуњења задатог услова ове реченице пак сасвим приближава иреалним. Ове се реченице појављују у форми типичној за потенцијалне, али својим садржајем упућују на неактуелне и готово немогуће сценарије, чија се реализација или не очекује или је несвојствена њиховим носиоцима.

Каг би умео, каг би могао уошшће да јовори, он би рекао ојјриликe ово [...] ♦ Каг би мртваци могли да се крећу, они би живима уливали можда више сјраха и изненађења, али мање оној хладној ужаса од која се кочи јојлед, замрзе реч и сама рука се јовлачи најрај.

Како можемо закључити, потенцијалне реченице су у основи спекулативне јер омогућују да се одговорност за евентуално наступање какве ситуације повеже са потребама, вољом, својствима или спремношћу агенсовог ангажовања.

3.3. Иако није сасвим типично, потенцијалне реченице се могу увести и везником *да*. Потенцијалне *да*-реченице захтевају предикат у презенту, углавном глагола несвршеног вида (Ivić 1995: 144). Несвршени презент омогућује протезање актуелне ситуације и на план будућности, када се ефекат и реализација денотиране радње евентуално може очекивати. И потенцијалним *да*-реченицама се могући услов доживљава као вероватан, мало вероватан, невероватан и сасвим нереалан, што показују следећи примери:

Сшо јодина човек да живи овде, никад се не би могао навикнути на ову сувоћу срца у јовору, ову вршту моралне јолошине и јрубе нејосредности, никад не би могао очврснути шолико да ја она не јовреди и не заболи. ♦ Кућу да дајеш за оку јамука, не да. ♦ Па и сам хајс, на крају крајева, нека је блајословен, само да није оној нејријашној јовжја на нојама и да нема сјалне брије да му се шамо у манастиру не укваре лекови и не јоцркају јијавице, да му фрајри не исјрешурaju и не јобацају снојове и завежљаје. ♦ Е да је мени да ти видим крај, не бих ја жалио шруда ни шрошка, нашао бих ја шеби сандучић – и Давна јоказује рукама дужину од аршина. ♦ [...] да је боље, не би ваљало. ♦ [...] али да би боље било да их не дели јосиођа фон Мишперер лично и да се не меша у њихову ујошребу и расјоделу.

4. Иреални услов

Овај тип услова означавају нереализоване радње или радње чија реализација није ни била могућа, односно радње чија је реализација омела наступање какве замишљене последице (Ivić 1995: 147), што значи да се читава ситуација представља као фиктивна, контрафактивна (Станојчић/Поповић/Мицић 1989: 307), тј. као неостварени узрочно-последични сценарио. Имајући претходно у виду, начелно можемо говорити о нереализованој или о реализованој радњи као услову изостанка предвиђене или замишљене последице, те су и ове реченице модалне (Стевановић 1979: 903).

Иако предикат иреалне реченице може бити у потврдном или одричном облику, при чему потврдност указује на нереализоване а одричност на реализоване радње, њима се увек изражава неделотворни услов, тј. услов који није довео до какве замишљене последице. Тако су подједнако неделотворне како нереализоване тако и реализоване радње, будући да узрокују неке ситуацијом непредвиђене последице.

Иреална реченица је уведена везником *га*, чији је предикат углавном у перфекту, док је предикат управне реченице у потенцијалу.

Нереализовани услов изражавају потврдни предикати:

Да је само један из народа ма шћа викнуо, њовикали би сви и настала би траја и љужва у којој би њолешело и камење. ♦ Да је ко смео да њрође њоред шашора њомислио би да је неко лудо и слабо јаће, које се јуче родило, залушало и да ја сшоји мека за мајком. ♦ Није суљтан имао сабље, а га је имао, сшвар би била сасвим груа [...] ♦ [...] али га смо ми били мање крући и ошварали врашћа разним „здравим ушшицајима“, данас би се моји њарохијани Перо и Аншо звали Мујо и Хусо. ♦ Да су била груа времена, бар мало мирнија, и га је у Конаку било некој од сшарешина, умешале би се духовне и свештовне влашћи. ♦ Да је Роша добио сшарешину мека и њоушљива као шшо је фон Мишперер или некој њлаховишћа, неједнака човека, ношеној људским сшрасшима, ња ма и најорим, он би се некако још држао. ♦ Да је њошшуконик досађивао своме шшумачу њословима и сшављао на њеја прешеране захшеве, га му је њоказивао своју мржњу или зловољу, можда би Роша издржао шшо сшане и нашао сшршљена да њодноси новој сшарешину и издржи до краја.

Реализовани услов означава се одричним обликом предиката:

Ко зна кад би конзули њрештали да расшредају високе намере својих дворова, га их нису њрекинули врисак, њиска и гивља шрка у дворишшју. ♦ Да Роша није штако ошшро и њошшуро њрекинуо сваку везу са живошшом из своја дешшњштва, он би се можда сешшо једне медитшеранске њословице коју је, као дешше, дешшо чуо у њородичним разшворима. ♦ Тахир-беј би наследио оца га није дошло до буне која је збацила суљтана Селима и оштерала великој везира Ибрахим-њашу, њрво у Солун ња зашшм у Травник. ♦ И га се није радило о уљедним личностшима на највишим њоложајима, нико се од лекара не би ни бавио овим малим сшворе-

њем. ♦ *Да* није било *шоџа* човека и *његовој* *ласа*, *можда* би *сѣарац* и *насѣавио* *ѣуш* и *Фојничанина*, *коме* *нема* *ѣомоћи*, *осѣавио* *његовој* *судбини*. ♦ *И* *шо* би се *некако* *свршило* *га* *Ана Марија* *није* *желела* *да* *сама* *наређује* и *ѣомаже* *ѣри* *шо* *ме*.

Предикат управне реченице, међутим, може бити и у презенту, посебно када управну реченицу конституише реченични модификатор могућности типа *може би* *ѣи* који допуњује реченица која именује последичну ситуацију, нпр.:

Да је *умео* *мало* *умереније* *да* *живи* или *га* је *хѣео* *да* *наѣушѣа* *ѣослове*, *може* *би* *ѣи* *да* би *ѣа* *његов* *цариѣрадски* *лекар*, *у* *ѣочешку*, *излечио*.

или у перфекту, када предикат конституише модални глагол, чиме је лексичким средством означена неостварена могућност реализације дате радње.

Да сам *хѣео* *да* *будем* *ѣавосек* и *ѣиранин*, *ја* сам *моѣао* *осѣаѣи* *на* *овом* *месѣу* и *зауек* *ѣокориѣи* *ове* *ѣразноѣлаве* и *намене* *беѣове* [...] ♦ *Е*, *шо* *око* *Беча* *још* је *моѣло* *нешѣо* и *би* *ѣи* – *каже* *Хамза* *смешкајући* *се* – *га* *си* *се* *сјеѣио* *док* је *било* *за* *времена*. ♦ *И* *ѣек* *једна* *бурна* *сцена* *са* *ѣуковником* *у* *којој* *му* је *ѣредбаѣила* *све* *оно* *шѣо* је *он*, *га* је *хѣео* и *моѣао*, *ѣребало* *да* *ѣребаци* *њој*, *дала* *јој* је *довољно* *снаѣ* и *ѣодсѣиѣаја* *да* *оѣѣочне* *ѣа* *ковање*.

Примећујемо да у датим структурама предикат иреалне реченице најчешће конституише модални или модалитетни глагол у перфекту, те се читава ситуација посматра кроз призму воље, хтења или могућности агенса да какву радњу реализује. Наиме, последична радња се увек перципира као неостварена могућност или потреба, углавном у прошлости али чији се резултати протежу и на време саопштавања, захваљујући томе што се услов непосредно тиче спремности или неспремности агенса да какву радњу реализује која би омогућила или онемогућила наступање какве замишљене последице.

Предикат иреалне *га*-реченице може бити и у презенту, када се означава стање ствари које није актуелно нити се његова актуелност у будућности очекује или чини вероватном. У супротном, овај тип *га*-реченице одговара потенцијалним погодбеним структурама: *Да* је *жив* *сулѣан* *Селим*, *све* *би* *било* *друкчије* [...].

5. Временско-условне реченице

На прелазу из категорије темпоралности у категорију услова стоје временско-условне реченице. Ове су реченице уведене везником *каг* (Стевановић 1979: 906) и реферишу о још нереализованим, очекиваним или могућим ситуацијама, захваљујући томе што се у њима предикат појављује у перфективном презенту. Њихову интерпретацију подржава и модално-вре-

менски оквир управне реченице, у којој се углавном појављује футур 1, али није редак ни потенцијал 1 или перфекат.

*И ка г види да му не дамо нишиџа, оџићи ће као шиџо је и дошао. ♦ А ка г ѿпле-
даше мало боље камење у џом сџаринском зиџу, видећеће да оно ѿџиче од
римских рушевина и наџробних сџоменика. ♦ Ја бих, браше, њеџа, ка г ѿ ухва-
џим, ѿџоџио заједно с миџоловком у врелу воду, ѿа да ѿа видим онда, хоће ли
оџеџ доћи [...] каже један млађи фраџар намерно. ♦ Послови око ѿреноса
фраџанскоџ ѿмука ѿреко Босне били су већ уџућени и наџредовали добро, или
су бар џако изџедали ка г се уџореде са бриџама и боџазнима збоџ великоџ ѿреду-
зеђа које се саџа развиџа далеко неџде на Северу.*

6. Концесивно-условне реченице

Под концесивно-условним сматрамо концесивне реченице које су уве-
дене неким од типичних погодбених везника. Да је реч о концесивној упо-
требџ формално погодбене реченице показује и однос међу саодносним рад-
њама и ситуацијама. У овом типу конструкциџ реализациџ радње конче-
сивно-условне реченице не обезбеђује наступање предвиђене или очекива-
не последице, већ сасвим супротно, настанак каквих неочекиваних, врло
често циљевима агенса супротстављених околности.

Типични формални показатељ концесије у овом типу структура је пар-
тикула *и*, коџа може претходити везнику, али му и следити, премџа бележи-
мо и такве реченице, истина само по изузетку, где, иако подразумевана
концесиџа, није реализована.

*У џаквим расџоложењима не расџу ѿеме и од џаквих мисли се рђаво сџава а
џешко снови, а ко човеку ѿђе за руком да засџи. ♦ Деџосе му је одџварао да
један народ, а ко ѿчне да усваџа здравиџи и разумниџи начин живџиџа, не мора
зџџо да се одрекне своје вере и својих свеџиња. ♦ Да је имао два живџиџа не би
му били довољни за џаџ ѿсао. ♦ А ко и не видимо смисао и ѿраваџ ѿлана на
коме сарађујемо, ѿлодови неће изосџаџи [...] ♦ Па а ко се и дешавало ѿнекад
да ѿа је ноћу наџуџиџала снаџа и издавао разум, јуџро ѿа је увек избављало, сун-
це дизало, вода креџила и рад и духовно џубоџиџиџво одржавали. ♦ И ноћ заџ-
сџа ѿролази, а ко и сџоро, а фон Миџерер ѿише без одмора и ѿреџаха. ♦ [...] али
муџеселим, џврџоџлав и ѿрд сџараџ, изџавио је одлучно да ће ѿре наџуџиџиџи
службу, и а ко ѿреба даџи ѿлаву са рамена, неџо шиџо ће ићи код каурскоџ конзу-
ла да моли за оџроџиџаџ. ♦ Као да се судбина хџела да нашали са конзулом и да
му ѿшаље суџиџу ѿроџиџносџ Мехмед-ѿаше, са којим се радило бар лако и
ѿриџаџно а ко и не увек усџешно. ♦ Разџовори са Мехмед-ѿашом, а ко и нису увек
давали оно шиџо су обећавали, осџављали су бар у конзулу неку веселосџ, вољу
за рад и даље ѿреџоворе. ♦ [...] јер, а ко је и Циџанин, није имао душе ни образа
да не ѿздрџа човека који му је учинио некад велико добро у живџиџу. Тако је
ѿисао бискуџ, али фра Иво није крио да он не би никад дао, све и ка г би смео и
моџао, да у Наџолеоновом конзулаџу, као џаквом, служи џихов кайелан. ♦ Па
како да их изрази ѿравнички ѿрџоваџ коџама, џиџански Јевреџин, који не зна*

ниједан језик овога свећа како треба, а и каг би их све знао не би му ништа користило, јер му ни у колеџи нису дали да гласно њлаче, а камоли у живоју да слободно и јасно говори. ♦ Па га и усјем у свему њоме, шта вреди кад ови босански јунаци неће да се боре с оне стране Дрине и Саве.

7. Закључак

Проучавање књижевних дела намеће неретко потребу за ревизијом у граматицама успостављених категорија. Иако дате категорије служе да покажу системски карактер језичких појава, књижевни корпуси су погодни за премошћавање понекад оштрих разлика међу њима те за нијансирање значењских прелаза унутар појединих комплекса.

Догађаји у књижевном делу су за читаоца, подразумева се, нереални и нестварни, они се неретко у њему одмеравају према пишчевом суду и схватању улоге појединачних актера у њима. Стога погодбена реченица и може да служи да се идентификује тачка у времену, простору или у нашој свести у односу на коју се одмерава оно што се жели саопштити. Тако је Андрићев услов полазна тачка за аргументацију, њену прихватљивост и заснованост, која трага за узроцима и њиховим последицама, проматрајући свет и односе у њему кроз призму сопствених видика, знања и убеђења.

Захваљујући томе, услов нашем писцу служи као регулатор истинитости и веродостојности онога што се саопштава управном реченицом, те као ослонац за прихватљивост понуђене слике света и односа у њему. Аналитички и евалуативни осврт на историјске прилике врло често захтева контрастно сучељавање различитих доживљаја двеју или више ситуација и њихових последица, али и предочавање алтернативних и, што је још важније, компензаторних решења која нуде уточиште и дају смисао човековом деловању и уопште постојању. Али ни то деловање и постојање понекад није ни лако одредити ни предвидети, те се између оног реалног и иреалног може сместити читава палета замишљених могућности и вероватних и невероватних сценарија.

Извор

Gralis-Korpus: <http://www.gewi.kfunigraz.ac.at/gralis>. Stanje 30. 11. 2013.

Литература

- Vasić 2000: Vasić, Vera. Kondicionalna klauza sa nekonsekutivnom apodozom. *Јужнословенски филолоџи*. Београд. LVI/1–2. S. 177–185.
Ivić 1995: Ivić, Milka. *Lingvistički ogledi*. Београд: Slovoграф.

- Katičić 1984–1985: Katičić, Radoslav. Vrste pogodbenih rečenica u standardnom jeziku srpskom ili hrvatskome. In: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. Нови Сад. XXVII–XXVIII. С. 339–343
- Kovačević 1988: Kovačević, Miloš. *Uzročno semantičko polje*. Sarajevo: Svjetlost.
- Милошевић 1985: Милошевић, Ксенија. Синтаксички поступци за исказивање концесивних релација у сложеној реченици у српскохрватском језику и семантичка структура која се при томе остварује. In: *Научни саставак слависта у Вукове дане*. Београд. 15/1. С. 33–46.
- Mrazović 2009: Mrazović, Pavica. *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Пипер 2005: Пипер, Предраг. Семантичке категорије у простој реченици: синтаксичка семантика. In: Пипер, Предраг и др. *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска. С. 575–982.
- Silić/Pranjковић 2007: Silić, Josip; Pranjковић, Ivo. *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Станојчић/Поповић/Мицић 1989: Станојчић, Живојин; Поповић, Љубомир; Мицић, Стеван. *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Завод за издавање уџбеника.
- Стевановић 1979: Стевановић, Михаило. *Савремени српскохрватски језик II*. Београд: Научна књига.

Milivoj Alanović (Novi Sad)

Conditional sentences in TRAVNIČKA HRONIKA

In this paper, we try to determine the typological features of conditional sentences, particularly in the context of grammatical norms, and possible deviations from it. As it was expected, the examples of conditional sentences in this Andrić's novel, though not so numerous, show a distinct semantic heterogeneity, so that one of the important tasks of this study was to indicate the finer semantic shading within the general semantic classes of conditionality.

Миливој Алановић
Филозофски факултет
Др Зорана Ђинђића 2
21 000 Нови Сад
Тел.: ++381 21 459 626
milivoj.alanovic@sbb.rs

Marko Alerić (Zagreb)

Jezična karakterizacija u TRAVNIČKOJ HRONICI Ive Andrića

Važan književni postupak u izgradnji književnih likova koji će do izražaja doći u njihovoj interpretaciji jest i njihova jezična karakterizacija. U dijalozima i monolozima, posredstvom leksika, oblika, rečenične strukture, ritmičkog ustrojstva govora i dr., likovi otkrivaju vlastitu socijalnu, intelektualnu, etičku, psihološku dimenziju. U radu će biti proučeni i prikazani načini jezične karakterizacije u TRAVNIČKOJ HRONICI Ive Andrića. Bit će istraženo kojim se jezičnim sredstvima Andrić služi u oblikovanju navedenih likova (na razini izraza i na razini sadržaja) kako bi prikazao njihove karaktere i neposredno i/ili posredno iskazao i svoj odnos prema njima i njihovu djelovanju.

Uvod

Budući da svako književno djelo postoji zahvaljujući jeziku kojim je oblikovano, jer bez jezika ono ne može postojati, posve je razumljivo i da analiza književnog djela može podrazumijevati i analizu jezika kojim je književno djelo napisano.

U skladu s tim i analiza likova u književnom djelu može podrazumijevati i analizu jezičnih sredstava kojima se autor služio u njihovu opisu (karakterizaciji). Jezične osobine likova iz svojih djela (njihov govoreni i/ili pisani tekst) autor može opisivati ili neposredno, tako da o njima kao o obilježjima svojih likova govori sam, ili posredno, tako da o njihovim jezičnim obilježjima zaključujemo na temelju onoga što književni likovi govore ili pišu. Neposredan način opisa autoru daje sigurnost da će jezična osobina o kojoj govori kao o osobini nekog lika biti shvaćena u skladu s njegovom namjerom, odnosno da među čitateljima neće biti njezina različitog tumačenja. Posredan način opisa čitateljima daje mogućnost različitog tumačenja, pa i onog koje nije u skladu s piščevom namjerom.

Da opisu jezičnih osobina (jezičnoj karakterizaciji) likova (i stvarnih i personificiranih) u djelu TRAVNIČKA HRONIKA Andrić pridaje veliku važnost, može se zaključiti na temelju toga:

1. što je Andrić opisao jezične osobine svih važnijih likova u djelu
2. što opis njihovih jezičnih osobina Andrić izravno ili neizravno povezuje i s opisom njihovih ostalih osobina, potvrđujući teze koje je o njima iznio i

3. što je opis jezičnih osobina najčešće neposredan, izravan, što zaključujemo na temelju toga što Andrić vrlo često sam interpretira način na koji likovi govore, odnosno govori o ritmičkim obilježjima, vrednotama njihova govorenog jezika. To mu omogućuje:

1. da čitateljima prenese jezične osobine likova kako ih on vidi
2. da čitateljima prenese svoj stav o likovima i
3. da svi čitatelji opisane likove doživi onako kako ih doživljava sam autor.

Istraživanje

U radu će biti ponajprije istražene jezične osobine likova u TRAVNIČKOJ HRONICI koje se odnose na Andrićev opis ritmičkih obilježja koja se javljaju govora likova, odnosno vrednote govorenoga jezika koje se javljaju u govoru likova (intonacija, intenzitet, boja glasa, stanka, brzina, gesta i mimika, stvarni kontekst), ali i drugih obilježja govora i jezika, npr. prisutnost/odsutnost govora, razumljivost/nerazumljivost i jasnost/nejasnost u govoru likova.

Svijet Bosne, Travničana i turske vlasti Andrić iznimno vješto gradi upravo na opreci prisutnost/odsutnost govora, odnosno govor/tišina. Motivom tišine ističe pasivnost, neaktivnost, neprihvatanje novog i pomirenost sa sudbinom, ali ne samo kršćanskog, podjarmljenog stanovništva, nego i pripadnika turske vlasti, kao i stranaca koji u Travniku borave samo privremeno, npr.:

[...] šaputali su ljudi [...] (17)¹; [...] bez mnogo reči [...] (40); [...] nemi prezir čaršije [...] (24); [...] čaršija radi i čuti [...] „kupuje“ vesti i glasove, prenosi ih šapatom [...] (130); [...] čaršija šapuće [...] (130); [...] ali niotkud nije bilo nijednog glasa, nijedne pogrdne reči. (273); Noć je bila gluva i neprozirna i ništa se nije videlo ni čulo [...] (214); Taj glas vode bio je prigušen (s izvora Šumeća, M. A.) i izmenjen mrakom, a pojačan tišinom. (231); Varoš je ostala kao gluva i nema [...] (341); Zavladala je opet tišina, koju šum vode u noći ne remeti nego je čini još jednoličnijom i potpunijom. (377); [...], a u svima varošima čaršija je opasno čutala. (360); [...] taj novi svet tišine i neizvesnosti. (73); Bosna, mukla zemlja, i u vazduhu se već osećala studena patnja bez reči [...] (74); [...] sve ga više obavijala [...] a naročito svojom tišinom i čamotinjom [...] (77); [...] bežalo u bezimnost i tišinu kao u prvu kapiju. Svaki živ stvor, i same stvari, sve je strepilo od zvuka [...] i premiralo od straha da ne bi moralo da izgovori neku reč [...] (116); Zato su se povukli u razočarano ćutanje, stegli zube [...] (45); Koglanji su se vzmali i sašaptavali. (168); [...] kad je i kod njih naišao na isto ćutanje [...] (173); [...] nezadovoljstvo, i to ne ono glasno koje se istunji i prođe u beznačajnim varoškim uzbunama, nego ono prigušeno, muklo, koje dugo tinja ali, kad izbije, vodi u krv [...] (359); U Konaku je nastala neka zbunjena tišina. (37); I svak je [...] ćutao [...] (37); [...] ali nikada se nije zapamtila ova tišina

¹ Brojke u zagradama označavaju stranicu u navedenom izvoru.

od koje dah staje i utroba premire. (336); [...], *a ostali su ćutali u očekivanju [...]* (380); *tiho razgovaraju* (7/8); [...], *uz neme pozdrave [...]* (10); [...], *ali nisu smatrali za vredno ni nju da glasno izgovore.* (348); *Ali njihovi razgovori su uzdržljivi i sumorni.* (379); [...], *i pušeci svi su uživali u dobroj, pobjedničkoj tišini.* (380); *Davil je bio zgranut i nem od čuđenja.* (43); *Davil je ćutao sve do kuće.* (181); *Njegovo mrzovoljno ćutanje nije bilo ništa manje teško, neprijatno i uvredljivo od njegovog govora.* (93); [...], *ćutljivi Jevrejin [...]* (189); *Tako sedi [...]* savijeno klupko ćutanja [...], (190); *Samo Mordo ostaje [...]* nepomičan, hladan i ćutljiv. (190); [...], *štedeci ostale reči.* (191); *I sam Davna bio je ćutljiv [...]* (184); [...], *rekao je Davna suvo i začutao.* (294).

Povremenim prekidima tišine Andrić još više ističu neminovnost tišine i njezinu trajnost:

Javi se doduše ponekad zvuk, oštar i neočekivan: pucanj negde na kraju grada, pseto zalaje na neobičnog prolaznika [...]. Javi se samo za trenutak da bi učinio tišinu još većom, jer se odmah nad njom sklopi muk, kao duboka voda bez kraja (116).

A svaki dulji prekid tišine uvijek je najava govora jakog intenziteta kojim dolazi do važne, barem privremene, promjene za pojedinca i/ili društvo:

Najviše se vikalo protiv kadije [...] (133); [...], *vikao je glasno [...]* (133); *U stvari, to je bio nastavak lanjske uzbune [...]* (238); *Sad je i Kolonja vikao i ne primećujući da sve više pada u vatru.* (246); [...], *vikao je Kolonja, otimaajući se, zapenušen i potpuno izvan sebe* (247).

Intonacija označava promjenu visine tona na kojem se glas ili veća izgovorna cjelina izgovaraju. Može biti ravna, uzlazna i silazna. Ravna je intonacija općenito obilježje govornikove smirenosti i ravnodušnosti prema sadržaju koji izgovara, uzlazna intonacija obilježava govornikove snažne i jake osjećaje: veselje, strah, jaku bol, a silazna slabije i dublje osjećaje: tugu, sućut, smirenost. Andrić se u karakterizaciji likova oslanja i na intonaciju, npr. u opisu Baki haznadara: *Zatim bi podizao glas [...]* (149), Davila: *Od uzbuđenja glas mu je bio nejednak.* (369), fra Ive Jankovića: [...], *svojim reskim glasom, koji je bio neobično tanak i šištav [...]* (296); [...], *pun neke ljutnje i nekog prkosa, koji sa svakom reči i sa onim reskim šištanjem izbijaju iz njega [...]* (297), Davne: *Sniženi glasom Davna je [...]* (40); [...], *ne menjajući glas [...]* (40); [...], *koji se sav pretvorio u tihi jednolični glas, [...]* (180), Đovanija Marija Kolonje: [...], *tu je lekar odjednom promenio ton [...]* (237).

Intenzitet označava jačinu kojom su glasovi, slogovi, riječi, rečenice ili tekst izgovoreni. Može biti slabiji, umjereni i jači. Slabijeg je intenziteta govor koji je tiši i prilikom kojega govornik nije emocionalno angažiran, već iskazuje bezvoljnost, odnosno pomirenost s onim što se zbiva. Ono što je izgovoreno jačim intenzitetom, glasnije je i praćeno većom emocionalnom angažiranošću i napetošću onoga koji govori. Jačim intenzitetom govornik pokazuje uzbudjenost, nesigurnost, ljutnju ili bijes. Opisom intenziteta u govoru likova u svom

djelu Andrić se služi, npr. u opisu: Hamdi-beg Teskeredžića: *Izgovorivši ljutito posljednje reči* [...] (9), Davila: [...] *izgovori poluglasno: Ah, Bože blagi* [...] (31), Salomona Atijasa: *Salomon ga prekidne odmah tišim glasom* [...] (370), Ane Marije fon Miterer: [...] *čas prigušene i nerazumljive, čas glasne* [...] (121); *Vikala je* [...] (159); *Ona jeknu kao čovek koga ubijaju mučki i bez odbrane* [...] (222); *Govor* [...] *završavao je* [...] *sa nerazumljivim kliktanjem čistog oduševljenja*. (269); [...] *ciktala je Ana Marija* [...] (269); [...] *klicala je Ana Marija* (270); [...] *živahnim klicanjem* [...] (270); [...] *besne i iskidane reči* [...] (278), Nikole Rote: [...] *dok je Rota bio živiji i grlatiji nego ikad dosada*. (305); [...] *šušкао poverljivo sa ljudima koji su još hteli s njime da govore ili vikao u mehani* [...] *glasno i izazivački* [...] (305), fon Paulicha: [...] *rekao Roti da ima načina da se ljudima mirno kažu stvari* [...] (303), Morde Atijasa: *Mordo zatim prošapuće svoje mišljenje* [...] (190); Davne: [...] *završio je Davna tihim glasom, strogo i tvrdo*. (294), Đovanija Marija Kolonje: [...] *postajao sve tiši i sve čudniji*. (235); [...] *i počeo da govori mnogo glasnije* [...] (237).

Boja glasa najvećim je dijelom oznaka visine tona i određuju je glasnice. Ona je individualna i promjenjiva, ovisi o sadržaju govora i načinu interpretacije, govornikovu raspoloženju, emocionalnom stanju i dr. Prema boji glasa neki su glasovi ugodni, baršunasti, tamni, sneni, topli, zvonki, a drugi neugodni, kreštavi, reski, grubi i hladni. Isticanjem boje glasa Andrić također pridonosi karakterizaciji likova u svom djelu, npr. u opisu mujezina: [...] *glas mu, uzbuđen i dubok* [...] (295), života u Travniku: [...] *posve različni glasovi i uzvici, iznenađeni, ljutiti, zaprepašćeni, zgađeni, besni, podrugljivi* [...] (241), Turaka: *Onaj isti duboki glas* [...] (170); [...] *ponosan, rečit...* (171), Husref Mehmedpaše: [...] *govorio je on onim svojstvenim toplim glasom koji liči na iskrenost kao jedna kaplja vode na drugu i koji ostavlja ubedljiv i umirujući utisak* [...] (126), Sulejman-paše Skopljaka: [...] *govorio je on konzulu onim svojim hladnim, razboritim i određenim načinom koji su svi, pa i on sam, smatrali nepogrešnim* [...] (252), Baki haznadara: [...] *ponavljajući jetko i siktavo* [...] (150), Ešref efendije: [...] *govorio svojim dubokim i promuklim lovačkim glasom* [...] (150), Ibrahimpaše: [...] *i on ih je izgovarao hladnim i tvrdim glasom* [...] (255); [...] *govorio je dubokim, muklim glasom* [...] (263); [...] *govorio je vezir teškim hladnim glasom kao da govori ustima od kamena* [...] (311), Davila: *Sve je to govorio nekim drvenim glasom*. (170); *I njemu samom je zvučao njegov rođeni glas slabo i neubedljivo*. (296), Žaka Fresina: [...] *i izbija gorčina u glasu* [...] (282), Salomona Atijasa: *Najposle, ipak Jevrejin otpoče onim hrapavim i grlenim glasom* [...] (368); [...] *nastavi nekim drugim, tanjim glasom, izmenjeno, kao da govori odjednom sa drugog kraja* [...] (370), Ane Marije fon Miterer [...] *zapovednički način govora* [...] (90); *glasom odjednom promuklim od strasti i ganuća* [...] (163); *Njen snažan i topao, ali nestalan glas u kome se osećala stalna pretnja bliskih suza i jecanja* [...] (219), Nikole Rote [...] *suvo i drsko kaže* [...] (94); [...] *onaj suvi i drski ton* [...] (98), fon Paulicha: [...] *njegov duboki glas* [...] (274); [...] *govorio hladno* [...]

(276); [...] *ni boje glasa nije čovek mogao da mu se seti.* (279), mitropolita Kalinika: *On je imao fanariotski sladak način izražavanja [...]* (298), vladike Jaonikija: [...] *piskutljiv glas koji nije tekao stalno i polagano [...]* (299), Morde Atijasa: *Mordo ga pita svojim nečujnim glasom i španskim naglaskom [...]* (191), Đovanija Marija Kolonje: [...] *nekim toplim glasom koji je odavao unutarnju milinu* (235).

Premda rijetko, Andrić se u karakterizaciji likova služi i stankom, kraćim ili dužim prekidom u govoru, npr. u karakterizaciji Sulejman-paše Skopljaka: [...] *a pored toga još i odsečan [...]* u govoru. (47); [...] *bolje razlikovao značajna zastajkivanja [...]* (115), Đovanija Marija Kolonje: [...] *i šaptaše dahom koji se prekida [...]* (248).

Govor je obilježen i brzinom ili tempo izgovora riječi i rečenica. S obzirom na to govor može biti polagan, umjeren ili brz, što ovisi o govornim navikama, raspoloženju i osobinama govornika. Brz govor otežava razumijevanje sadržaja, izaziva nemir slušatelja i dekoncentrira ih. Spor govor također otežava razumijevanje sadržaja, slušatelje umara i uspavljuje. Brzinom govora Andrić se služi u opisu: Hamdi-beg Teskeredžića: *Reč mu je spora ali jasna.* (9), u opisu Sulejman-paše Skopljaka: [...] *govoreći polagano [...]* (136), Ibrahim efendije: [...] *i to sve brže, sve kraće [...], dok se to ne pretvori u otegnuto zujanje kroz nos.* (151), Ibrahim-paše: *Govorio je brzo [...]* (181), Tahir-bega: *Teftedar je govorio, brzo i grozničavo [...]* (292); [...] *teftedar je govorio kao da čita [...]* (292), Žaka Fresina: [...] *govorio svojim živim i brzim južnjačkim načinom.* (308), fon Miterera: [...] *čovek [...]* spore reči [...] (87), fon Paulicha: [...] *govorio onim svojim sporim [...]* biranim francuskim jezikom [...] (297), begova: [...] *sporo i neodlučno govore [...]* (8).

Mimikom ili izrazom lica i gestom ili pokretima u govoru se iskazuju osjećaji. Andrić se i njima služi u opisu života u Travniku, npr. [...] *otpočelo je za druge nerazumljivo sporazumevanje [...]* pogledima. (132); *Sad su svi vikali i mahali rukama.* (247), Turaka: [...] *Turci izgovarali retko i sa mrštenjem [...]* (16), Baki haznadara: [...] *i peneći od besa unosio se u lice čoveku.* (149), Ibrahim-paše: *Vezir je bio dirnut, iako se to [...]* po licu nikako nije moglo da vidi. (311); [...] *sa okamenjenim izrazom lica [...]* (255); [...] *mičući dugo donjom vili-com [...]* (263), Tahir-bega: [...] *o svemu govorio sa istim mirnim, nasmejanim zanosom [...]* (292), Siliktar Ali-paše: [...] *vezirovo lice je postajalo mračno i tvrdo [...]* (338), Žaka Fresina: [...] *podrhtavaju ruke [...]* (282), Fon Miterera: [...] *nehotično obarao oči [...]* (275), Nikole Rote: [...] *uz neopisive pokrete i grimase.* (94); fon Paulicha: [...] *bez reči i promene na licu [...]* (276), fra Ive Jankovića: *Njegove reči pratio je oštar, ubojit pokret njegove ogromne bele ruke [...]* (229), mitropolita Kalinika: [...] *vidjevši da pogled ne pomaže [...]* (299), Đovanija Marija Kolonje: *Starac se zaustavi, naglo zabaci glavu i isturi grudni koš [...]; [...]* on reče tiho, preteći prstom [...] (248); [...] *dajući mu znak sa obe ruke da bude miran [...]* (235), putnice: [...] *umornim glasom glumice koja uviđa da stari*

i ne može to nijednog trenutka da zaboravi ni da se s time pomiri. (318), fra Julijana Pašalića: [...] *namršti se odjednom* [...] (74).

Stvarni kontekst omogućuje otkivanje pravog sadržaja izgovorenog teksta. Naime, značenje riječi nije sadržano samo u glasovima kojima su oblikovane nego i u kontekstu u kojem su izgovorene. Andrić se razlikom između značenja konteksta i izgovorenih riječi koristi, npr. u karakterizaciji Husref Mehmedpaše: *I sam je vezir u razgovoru sa Davilom bio rasejan i odsutan, ali je nastojao da ljubaznošću i velikim rečima* [...] (37), Ibrahim-paše: *Po spoljnom izgledu nije se moglo znati, [...] ali se po govoru videlo da je počeo da se miri sa gubitkom* [...] (181), Davila: *I te reči je izgovarao nesvesno, bez ikakve veze sa onim što se u tom trenutku dešavalo oko njega* [...] (225), Salomona Atijasa: *To su bile samo nejasne i nepovezane reči* [...] (372).

Zaključak

Služeći se u djelu TRAVNIČKOJ HRONICI izravnim i neizravnim opisom vrednota govorenoga jezika i drugih jezičnih osobina likova, Andrić uspijeva na jednostavan, čitatelju jasan i razumljiv način provesti njihovu jezičnu, a preko jezične dijelom i opću karakterizaciju. A s obzirom na to da su vrednote govorenoga jezika i druga jezična obilježja gotovo neovisni o prostoru i vremenu, odnosno da za njihovo razumijevanje nije toliko potrebno poznavati kontekst prostora i vremena, Andrić upravo zahvaljujući njima pomaže čitatelju da književno djelo čiji je prostorni i vremenski kontekst bio dalek i u vrijeme njezina objavljivanja, postane lakše razumljivo i blisko. Štoviše, opravdano je očekivati da upravo u književnim djelima u kojima je kontekst prostora i vremena čitateljima dalek, karakterizacija likova književnog djela bude većim dijelom utemeljena na opisu vrednota govorenog jezika i drugih jezičnih obilježja koja se javljaju u njihovim govorenim i pisanim ostvarenjima.

Andrićevi opisi vrednota govorenog jezika i drugih jezičnih obilježja u znatnoj mjeri pomažu čitatelju ne samo u boljem razumijevanju TRAVNIČKE HRONIKE nego i u tome da mu likovi iz djela postanu bliskiji, prepoznatljiviji, gotovo svakodnevniji.

Izvor

Andrić 1981: Andrić, Ivan. *Travnička hronika*. Sarajevo.

Literatura

Guberina 1952: Guberina, Petar. *Zvuk i pokret u jeziku*. Zagreb.

Marko Alerić (Zagreb)

Linguistic characterization in TRAVNIK CHRONICLE Ivo Andric

An important literary process in the construction of literary characters which will come to the fore in their interpretation is the language of their characterization. In dialogues and monologues, using vocabulary, forms, sentence structure, rhythmic structure of speech, etc., the characters reveal their own social, intellectual, ethical and psychological dimension. This paper will analyse and show the linguistic characterization of the Travnik Chronicle by Ivo Andric. It will be investigated which linguistic means Andric uses in shaping particular characters (at the statement and content levels) to show their character and directly and/or indirectly express his attitude toward them and their activities.

Marko Alerić
Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3
10 000 Zagreb
maleric@ffzg.hr

Edita Andrić (Novi Sad)

OLUJA NAD DOLINOM ili TRAVNIČKA HRONIKA¹

Roman Ive Andrića TRAVNIČKA HRONIKA na mađarski je preveo Zoltan Čuka, kao uostalom i sva njegova dela koja su objavljena na ovom jeziku. Podsetila bih na činjenicu da je Čukin prevod romana NA DRINI ČUPRIJA prvo objavljivanje ovog dela na nekom od stranih jezika i da je baš to izdanje poslužilo kao povod da se nemački izdavači zainteresuju za njega. Time je, svakako, doprineo popularizaciji romana i samog autora.

O naslovu prevoda

Prvo izdanje mađarskog prevoda romana TRAVNIČKA HRONIKA ugledalo je svetlost dana u Budimpešti 1956. godine pod naslovom VIHAR A VÖLGY FELETT (TRAVNIKI KRÓNKA), u prevodu OLUJA NAD DOLINOM (TRAVNIČKA HRONIKA). Drugo izdanje je objavljeno 1962. u Novom Sadu povodom sedamdesetogodišnjice rođenja našeg nobelovca. Ovog puta je naslov glasio: VEZÍREK ÉS KONZULOK (TRAVNIKI KRÓNKA)².

Pitanje koje se logički nameće jeste zbog čega se prevodilac opredelio za sasvim drugačiji glavni naslov od onog u originalu i zbog čega je srpska varijanta naslova – oba puta – tek u podnaslovu, i to u zagradi.

Najpre da se pozabavimo naslovom prvog izdanja. Dok se u mađarskoj varijanti ističe, s jedne strane, relativno ograničen prostor, koji, s druge strane, kao geografski oblik tla može biti bilo gde, naslov originala konkretizuje mesto radnje romana, navodeći ime grada u Bosni. Jedino što u mađarskom naslovu sužava značenje geografskog pojma jeste određeni član koji stoji ispred imenice sa značenjem 'dolina'. Osim toga, u Andrićevom naslovu stoji i oznaka književnog žanra dela, koja otkriva da se radi o hronici, istorijskom žanru, a podnaslov i vremenski smešta radnju na sâm početak devetnaestog veka, kada je Travnik bio administrativni centar u Bosni i poprište sukoba svetskih političkih interesa. Kroz život ovog bosanskog gradića Andrić daje karikaturu diplomatije evropskih razmera (baš zbog veličine gradića i prividnog značaja njegovog delovanja na širu političku scenu). U naslovu originala sukobljava se ono

¹ Rad je nastao u okviru projekta broj 178002 pod naslovom „Jezici i kulture u vremenu i prostoru“ Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

² Prevod: VEZIRI I KONZULI (TRAVNIČKA HRONIKA).

što predstavlja domaći (travnički) svet i ono što pripada stranom svetu (konzuli); objektivnost hronike kao žanra suprotstavlja se ličnim sudbinama i subjektivnim doživljajima predstavnika tog stranog sveta. I u načinu pripovedanja postoji antagonizam: tradicionalnom, usporenom prikazu i opisu suprotstavlja se užurbani evropski način govora.

Zašto se Čuka ipak opredelio prvo za naslov koji sadrži prilošku konstrukciju s akcentom na oluju, teško je ustanoviti. Dolina se doduše kao motiv provlači kroz roman, ali ne u toj meri da bi bila dominantna odrednica, pogotovo ne u odnosu na konkretizovani pojam koji se nalazi u naslovu originala. Odgovor bismo donekle mogli da potražimo na kraju prologa, gde Andrić opisuje oblake koji se nadvijaju nad bosanskim gradićem, nagoveštavajući oluju, ali i burne događaje koji su na pomolu:

Ubrzo oblaci zakloniše sasvim sunce i prođe jak i hladan talas vetra. Na topolama pored vode zašušta lišće metalnim zvukom. Studena jeza koja je prolazila celom travničkom dolinom kazivala je da je za ovu godinu došao kraj sedenjima i razgovorima na Sofi (12).

Možda je baš to razlog što Čuka, praveći omašku, menja prevod na određenim mestima pojačavajući tenziju, aludirajući na predstojeće događaje u čaršiji. Tako, na primer, već na drugoj strani u mađarskoj varijanti romana begovi, dok zamišljeno prate igru sunca i oblaka, kašljucaju *zlokobno* a ne *zlovoljno*, kako stoji u originalu.

Ipak, Andrić zapravo ne piše o oluji nad Travnikom, iako su nad gradićem zarobljenim u ovoj dolini tokom istorije protutnjale razne političke nepogode. S jedne strane, turski sultani šalju svoje predstavnike da bi uspostavili red među turskim velikodostojnicima začaurenim u tradicionalistička shvatanja koja se suprotstavljaju reformskim težnjama porte, a s druge strane strâne, zapadne sile pokušavaju da nametanjem svojih predstavnika uspostave uticaj na sultanov dvor, prvenstveno zbog sticanja trgovačkih, ali i političkih privilegija.

Poretku i redu koji je stolicima zatočen u tradiciji, strane vlasti – silom, gubicima, lukavstvima, bezobzirnošću – nameću sistem, kojim oni sâmi mogu efikasnije upravljati, koji funkcioniše na savremeniji način i koji odgovara evropskim normama. Samo što te ideje o reformama dolaze sa viših instanci, rađaju se za pisacim stolovima stranih visokih činovnika, po ugledu na metode koji prividno funkcionišu u njihovim zemljama, protivno lokalnom stanovništvu, bez ikakve uvidavnosti, pravičnosti i saosećanja (Fried 1992).³

Tu se nazire oluja koju Čuka ističe u naslovu prevoda. U Andrićevom naslovu i podnaslovu takođe se može naslutiti napetost koje ima u romanu gde se sukobljavaju dva sveta i ta dvojnost Istoka i Zapada proteže se kroz čitav roman. Pisac eksplicitno opisuje Istok, koji vreme meri dostojanstvenošću i

³ Preveo autor ovog rada.

ležernošću hronike, ali se tu nazire i Zapad, koji razmišlja i vrednuje stvari po drugačijim aršinima: u minutama i godinama, u izvojevanim pobedama, duhovitim polemikama i dosetkama, smatrajući da je istorija predvidiva i da se može planirati. Pored razlike u geografskom smislu između Istoka i Zapada, nalazimo i sve ono što Istok i Zapad podrazumevaju odnosno predstavljaju: sukob između ležernosti i užurbanosti, tradicionalizma i savremenosti. A već na prvim stranama romana srećemo se sa razlikom između akcija koje Zapad preduzima, stvarajući privid kreiranja toka istorije, i trajanja, čekanja odnosno uljuljkivanja u postojeće stanje, stihijskog smeštanja u tok vremena bez ikakve inicijative.

Samo što se istorija drugačije piše u hronikama o Travniku, drugačije u konzulskim izveštajima koji postaju nikad pregledana hrpa na stolovima činovnika u ministarstvima spoljnih poslova. Tako Travnik postaje simboličko mesto, mesto upućenosti čiju mistiku i misterije njegovi stanovnici ne razumeju/prepoznaju samo je proživljavaju i kojima ni konzuli nemaju pristupa (Fried 1992)⁴.

Francuski konzul u svom monologu shvata da neuspeh njegove misije ne počinje u trenutku kada u revolucionarnom žaru prihvata da zastupa Napoleona, koji revoluciju koristi za svoje osvajačke ciljeve, već kada postane svestan da svoju energiju uzalud troši na traženje „pravog puta“, što je u stvari nekakav središnji put kojem on teži i koji nikako ne pronalazi. Kao koprena koja je odjednom spala, ukazuje se sva realnost i besciljnost njegovog života, koja je, usled samoobmanjivanja i istorijske uloge, prikivala stvarnu prirodu njegove misije.

TRAVNIČKA HRONIKA zapravo nije samo hronika ovog bosanskog gradića, već su u njoj isprepletene i životne priče konzula, austrijskih i francuskog, kao što ni konzulska vremena iz podnaslova ne označavaju samo sedmogodišnje prisustvo i međusobno rivalstvo dvaju predstavnika zapadnog sveta. Sve ovo, zajedno sročeno u naslov originala, predstavlja jednu epizodu u životu gradića, gde istorijski događaji samo ovlaš i izdaleka dotiču stanovnike, ali indirektno imaju uticaja na prividno sporedna dešavanja. Osim toga, dobijamo i opis razdoblja Napoleonove vladavine, sleda događaja sa distance, iz ugla francuskog konzula i uopšte detaljan prikaz doba s početka devetnaestog veka u Evropi, svojstven realističkim romanima.

Drugo izdanje ima sasvim drugačiji glavni naslov: VEZIRI I KONZULI, dok je podnaslov ostao isti. Time kao da se na neki način promenio redosled navođenja po važnosti: glavni naslov srpske varijante nalazi se u podnaslovu, a konzuli iz podnaslova originala postaju izdvojeni, izdignuti u glavni naslov, samo što se konzulima priključuju i veziri, koji se, takođe, smenjuju u ovom istom razdoblju. Junaka znači ima više sa obe strane, i što se Istoka i što se Zapada tiče.

⁴ Tekst je prevela E. A.

Osim Travnika najprisutniji je u romanu upravo Davil. Ipak on nije izdvojen kao glavni junak, već se naporedo smenjuju uglovi posmatranja francuskog i austrijskih konzula, ali i pojedinih prividno sporednih likova, upotpunjavajući sliku Travnika u konzulskim vremenima. Osim sa svetom vezira, begova i ostalih turskih namesnika, upoznajemo se sa suprotstavljenim francuskim i austrijskim načinom poimanja stvarnosti, ali nam se pruža uvid i u život i sudbinu lokalnih predstavnika različitih vera te u pravoslavne, katoličke, jevrejske i muslimanske običaje, a preko njih i u istočni i zapadni model kulture.

Iako je najviše prostora posvećeno francuskom konzulu, glavni junak romana je Travnik, jedinstvena raskrsnica mnogih kultura i religija, kao što je višegradski most u romanu NA DRINI ĆUPRIJA. Značajnu ulogu ima i vreme u kojem su konzuli obeležili život u ovom zabačenom, u jednom trenutku prividno značajnom bosanskom gradiću. Ispred ličnosti stavljaju se mesto i vreme, dok junaci služe samo za slikovitije predstavljanje epizode u životu gradića. U naslovu druge varijante mađarskog izdanja ispred konzula stavljaju se veziri, kao predstavnici vlasti u periodu turske vladavine u kojem se radnja odigrava, a nipošto zbog prednosti koja im se pripisuje u romanu. I sama imenica *vezir* na neki način vremenski i prostorno sužava – iako nedovoljno konkretizuje – okolnosti radnje. Druga imenica nema takvu ulogu, njen značaj je baš u suprotstavljanju prethodnoj reči, u suprotstavljanju Istoku, nečemu što je domaće, jer su konzuli stranci, oni predstavljaju stranu vlast. Možda je na promenu naslova uticao i u međuvremenu objavljeni prevod na nemačkom jeziku: WESIRE UND KONSULN⁵ iz 1961. godine. Na engleski je roman preveden tri puta: posle prvog izdanja iz 1958. godine pod naslovom BOSNIAN STORY, usledili su prevodi pod naslovom BOSNIAN CHRONICLE 1963, 1993. (prevodilac je Joseph Hitrec) i THE DAYS OF THE CONSULS 1992, 1996, 2000. (preveli Celia Hawkesworth i Bogdan Rakić). Kao što se vidi, u engleskim verzijama se ni u jednom slučaju ne pominje ime bosanskog gradića: u prve dve varijante se navodi širi geografski pojam, a u trećoj je podnaslov izdignut na nivo glavnog naslova. Koliko je nama poznato, ostali prevodi Andrićevog romana zadržali su originalnu strukturu naslova: na ruskom ТРАВНИЦКАЯ ХРОНИКА (1958), na francuskom LA CHRONIQUE DE TRAVNIK (iz 1994), na italijanskom LA CRONICA DI TRAVNIK: IL TEMPO DEI CONSOLI (2007).

⁵ Interesantno je navesti da je roman imao devet izdanja na nemačkom jeziku, i to sa dve varijante naslova: pod naslovom WESIRE UND KONSULN objavljen je čak sedam puta (1961, 1964. i 1974. u Minhenu, 1963. u Frankfurtu na Majni, 1968. u Štutgartu, iste godine u Cirihu i 1996. u Beču), dok je alternativni naslov bio AUDIENZ BEIM WESIR, i ovako je objavljen samo dva puta (1961. u Berlinu i 1967. u Beču). Prevodilac je bio Hans Thurn.

Razlike u izdanjima prevoda

Za period posle Drugog svetskog rata, pogotovo u multietničkoj sredini kao što je Vojvodina, karakteristično je interesovanje za književnost ostalih konstitutivnih naroda u regionu. Mnogo se prevodi na jezike nacionalnih zajednica i obrnuto, radi se po porudžbini, ali su rokovi kratki, a prevodilaca malo. Jedan od najplodnijih u oblasti mađarskog i srpskog prevodilaštva jeste Zoltan Čuka, koji je preveo više od 80 dela južnoslovenske književnosti i zbog toga je i odlikovan ordenom jugoslovenske zastave sa zlatnim vencem. Interesantno je da dela koja je u tom periodu preveo Čuka, a danas već spadaju u klasičnu literaturu, niko posle njega nije ponovo prevodio, iako je na kvalitet njegovih prevoda bilo zamerki. Prevođenje je mukotrpan posao kojeg se mnogi libe, a grešaka, omaški ima u svakom prevodu. Neke od njih je lako uočiti, a druge ostaju skrivene.

Očigledno je da ni sâm Čuka nije bio zadovoljan nekim svojim rešenjima, pa je pokušao da ih ispravi u drugom izdanju, ili su to možda bili lektori, koji su za razliku od prvog objavljivanja, pažljivije pregledali tekst. Teško je ustanoviti da li je na promenu naslova uticao prevodilac ili urednik, ali je u vezi sa ostalim promenama koje su se našle u novom izdanju autor prevoda najverovatnije konsultovan.

Ono što u prvi mah odmah pada u oči jeste razlika u pravopisu vlastitih imenica. U mađarskom jeziku norma nalaže da se strana imena preuzeta iz jezika sa latiničnim pismom, za koja ne postoje ekvivalenti u ciljnom jeziku pišu u neizmenjenom obliku, prema pravopisu jezika iz kojeg ime potiče. Ukoliko se pak ime preuzima iz jezika gde je u upotrebi neko drugo pismo (ćirilično, arapsko, kinesko itd.), takvi nazivi se transkribuju i pišu fonetski. Kod Čuke i urednika prevoda u tom smislu javlja se nesigurnost u odnosu na srpsko pismo, čime se mogu objasniti različiti postupci u dva izdanja ovog romana na mađarskom jeziku. Tako je, na primer, i Andrićevo ime ispisano na dva različita načina u knjizi koja je objavljena u Budimpešti i u novosadskom izdanju: *Ivo Ándrics* (M1) – *Ivo Andrić* (M2)⁶. Pri tome, ne zna se zbog čega nije upotrebljen palatalizovani suglasnik **ty** umesto **cs**, tim pre što u nekim drugim slučajevima, pa i u nazivima turskog porekla, prevodilac umesto suglasnika **ć** koristi mađarsko **ty**. Napomenimo i činjenicu da se srpski samoglasnik **a** razlikuje od oba slična samoglasnika u mađarskom jeziku, zapravo se nalazi između labijalnijeg **a** i ilabijalnijeg **á**.

Šumeće (9) – *Sumety* (M1, 5) / *Šumeće* (M2, 3)

ićindija (9) – *ityindija* (M1, 5) / *ityindi* (M2, 4)

⁶ M1 – prvo izdanje, M2 – drugo izdanje na mađarskom jeziku.

[...] *u sela Jankoviće* [...] (281) – *Jankovitye* (M1, 249)⁷ / *Jankovići* (M2, 326).

[...] *koji sede na ćepencima* [...] (449) – *A tyepenákokon üdögélő kereskedők* [...] (M 398).

Ovaj neobičan postupak (neobičan iz današnjeg ugla, pošto se od tada Andrićevo prezime uvek koristi u originalu), razjašnjava nam impresum prevođa romana, gde se navode autor i naziv originala. U prvom izdanju koje je objavljeno u Mađarskoj to je učinjeno ćirilničnim pismom (što je, takođe, neobično jer se pozivaju na izdanje sarajevske Svjetlosti, koje najverovatnije nije bilo ćirilčno), a u novosadskoj verziji latiničnim (bez navođenja izdavača). To je jedan od mogućih razloga zbog kojeg se sve vlastite imenice srpskog porekla (bilo da se radi o imenima osoba ili o geografskim nazivima) u dva izdanja pišu različitim pravopisnim načelom:

Vlasics-hegy (M1, 9) – *Vlašić-hegy* (M2, 9),

Karagyorgye felkeléséről (M1, 13) – *Karadorđe felkeléséről* (M2, 14),

szokljei Szulejmán pasa (M1, 27) – *skopljei Szulejmán pasa* (M2, 33).

Druga stvar koja je na prvi pogled uočljiva jeste da u prvoj varijanti na kraju knjige ne postoji Rečnik turcizama, provincijalizama i manje poznatih stranih reči, koji je sâm Andrić sastavio i priključio svom romanu. Čuka, što se tiče ovih naziva, i ovoga puta postupa na isti način kao i kod prevođa romana NA DRINI ĆUPRIJA: specifične arhaične srpske reči, kao i turcizme ostavlja u originalnom obliku sa fonetskom transkripcijom. Kada se prvi put takav izraz javi u romanu, tipografski je obeležen i preveden, tj. objašnjena je nepoznata reč. Pošto u prvom izdanju nema glosara na kraju, ovaj postupak u početku olakšava čitanje, ali kasnije je čitaocima teško da se vraćaju na prvo pominjanje određene lekseme kako bi se prisetili njenog značenja. U kasnijim izdanjima prevođa oba Andrićeva romana već nalazimo pomenute glosare⁸. Nije potpuno jasno zbog čega je Čuka kod prvog objavljivanja prevođa zanemarivao ovaj Andrićev dodatak romanu, kada je i sâm autor procenio da je čak i izvornim govornicima srpskog jezika neophodan za razumevanje dela. To se onda mora višestruko odnositi na čitaoce kojima je stran ne samo srpski jezik nego i balkanska kultura.

Pomenusmo da se specifične arhaične reči i turske pozajmljenice u prevodu javljaju u fonetskom obliku. Međutim, ni ta transkripcija nije uvek jednobrazna u oba izdanja. Razlika se ponekad ogleda u prisustvu suglasnika -j odnosno sufiksa -ja na kraju reči:

čaršija – *csarsija* (M1, 5) / *csarsia* (M2, 3),

⁷ Uz to Čuka nije uočio da se u originalu naziv sela nalazi u akuzativu, već je u prevodu upotrebio isti oblik samo transkribovan. U drugom izdanju to je ispravljeno.

⁸ Prevod Andrićevog rečnika.

icindija – ityindija (M1, 5) / *ityindi* (M2, 4),
nepokrivena avlija – fedelten udvar, az avlija... (M1, 27) / *fedetlen udvar, az avli*
 (M2, 32).

Ponekad Čuka daje izvorni fonetski oblik orijentalizma, što znači da ga je upotrebio kao direktnu pozajmljenicu:

ćilim – kilim (M, 27)

ili daje najbliži ekvivalent arhaične reči:

minderluci – szófák (M, 27),

[...] *šilteta za vezira i gosta* [...] (S, 34) – [...] *a vezír és a vendég részére üllőpárnák*⁹
 (M, 27),

[...] *crveni binjiš* [...] (S, 34) – [...] *bíborpalást*¹⁰ [...] (M, 27).

U drugom izdanju nalazimo i preformulisane Čukine rečenice, promenjen red reči. Pretpostavljamo da je lektor sa previše respekta prema prevodiocu unosio izmene, zbog toga takvih slučajeva nema mnogo.

[...] *to je bilo gotovo isto toliko koliko da je rečeno među ajanima, na Divanu kod vezira* (S, 10).

[...] *az ugyanannyi volt, mintha az ottomán birodalom ajánjai, vezető férfiai, döntöttek volna a vezírnél megtartott Divánon, azaz tanácskozáson* (M1, 5).

[...] *az ugyanannyi volt, mintha az ottomán birodalom ajánjai, vezető férfiai, döntöttek volna a Dívánban, azaz a vezírnél megtartott tanácskozáson* (M2, 4).

Ne postoje dva ista prevoda. Svaka rečenica se može prevesti na više načina. Nažalost, ne znamo ko je intervenisao u drugom izdanju, ali ima preoblikovanih rečenica iako ni prva verzija nije bila pogrešna:

To se mesto zvalo Sofa (S, 9).

*Ezt a helyet a travnikiak szófának nevezték*¹¹ (M1, 5).

*Ezt a helyet a travniki szófának nevezték*¹² (M2, 4).

Prevodilački postupci

Prevodilački postupci kojima se Čuka svesno ili nesvesno služio uglavnom se mogu sagledati ako se paralelno čitaju original i prevod i upoređuju dva teksta. Jedino tako se mogu otkriti i skrivene greške i omaške u prevodu, ali i dobra rešenja prevodioca, koji kod čitaoca ostavlja prijatan utisak da priča teče

⁹ Doslovno: „jastuci za sedenje“.

¹⁰ Doslovno: „crveni plašt“.

¹¹ Doslovno: „To mesto su Travničani nazivali sofom“.

¹² Doslovno: „To mesto su nazivali travničkom sofom“.

mirno i glatko te ga pušta da uživa u pripovedačkom stilu autora originala i u atmosferi celokupnog dela.

Čuka se trudi da mađarskim čitaocima dočara svet koji opisuje Andrić, da ne okrnji njegove originalne opise, karakterizacije likova i sačuva duh, mentalitet i atmosferu balkanske čaršije sa početka devetnaestog veka. Ujedno nastoji da Andrićeve rečenice prilagodi duhu mađarskog jezika.

Jedan od veoma bitnih postupaka koji je on uglavnom dosledno sprovodio jeste transformacija pasivnih konstrukcija, koje inače mađarski jezik izbegava, u aktivne, pri čemu je u kontekstu pronalazio vršioce radnji ili je, ako ih nema, upotrebljavao agense sa uopštenim značenjem.

Oko te lipe i između stena i busenja uklopljene su niske klupe nepravilna oblika [...] (9).

A hársak körül s a sziklák és cserjék közé alacsony, szabálytalan formájú padokat ékeltek [...] (5).¹³

[...] što je na Sofi rečeno, pretreseno i zaključeno [...] (10).

[...] amit a szófán mondottak, megtárgyaltak és elhatároztak [...] (5).

Pri transformaciji pasiva u aktiv, međutim, treba biti oprezan jer uopštene formulacije, kada se konkretizuju, mogu dobiti delimično promenjeno značenje:

[...] pokazujući rukom kako se reže grkljan (30).

[...] kezükkel mutogatták, hogy szokták valakinek elvágni a torkát (23).

Iz gornje rečenice na srpskom vidimo da su deca izvodila pokrete kao kada neko nekome preseca grkljan, pri tom se ne aludira na to da su ona (deca) to već radila. U mađarskom prevodu doslovno stoji da su rukama pokazivala kako oni obično presecaju nečije grlo. Budući da se radi o deci, trebalo je da formulacija zadrži obeležje opšteg agensa i umesto glagola *szokik* trebalo je upotrebiti imenicu *szokás*.

Pomenimo i nužnu entropiju prilikom ovakvog postupka, usled čega se gubi Andrićeva namera da svesnom upotrebom pasiva izrazi potlačenost pojedinih likova u romanu.

Ima još veoma dobrih rešenja, na primer, kada se prevodilac ne drži striktno izvornog oblika, već prenosi značenje koje ono izražava:

I danas tu sedi desetak begova [...] (10).

Ma is itt üdögél tucatnyi bég [...] (5).

Ovde desetak znači približnu količinu: može biti da ih je bilo tačno deset, ali i nešto više ili manje. Zbog toga je Čuka upotrebio sufiks **-nyi** koji takođe izražava približnu količinu, pri tom se kao relevantna merna jedinica uzima imenica

¹³ U daljem tekstu primere smo navodili iz prvog izdanja romana, te se broj strana u zagradama odnosi na taj tekst.

kojoj se kao osnovi priključuje sufiks. U ovom slučaju se radi o imenici *tucat/tuce*, koja najbliže odgovora broju deset: *tucatnyi* znači 'otprilike njih dvanaest / otprilike njih tuce'. Time je izbegao konstrukciju u značenju 'otprilike deset begova' (*körülbelül tíz bég*).

U Andrićevom pripovedanju ima mnogo slikovitih, okamenjenih izraza, poslovice, koji prevodiocima obično zadaju poteškoće. Treba pronaći u ciljnom jeziku adekvatnu frazeološku jedinicu, da se uklapa u prevod, a da ipak izrazi sve ono što jedan frazem u originalu podrazumeva. Čuka je bio delimično uspešan u rešavanju ovakvih prevodilačkih zadataka. Najbolja rešenja su prirodna, u duhu jezika, kada se ne primećuje da se ne radi o originalu. Prevodilac je na osnovu značenja tražio frazeološku jedinicu koja odgovara kontekstu ali ima sasvim drugačiji leksički sklop:

[...] *tvrdili su „da veziru vise noge“* [...] (49).

*A vezírnek kifélé áll a szekere rúdja*¹⁴ [...] (40).

Ničija nije do zore gorila [...] (12).

*Senki fája nem nőtt meg az égig*¹⁵ [...] (8).

Dešava se da koristi i prevodilački postupak kompenzacije, da ukoliko mu kontekst dozvoli, upotrebi frazem i na mestima gde ga u originalu nema.

Oni se takmiče u međusobnim svađama i podvalama [...] (219).

Valósággal versengenek a civakodásban és abban, hogy egymásnak vermet ássanak [...] ¹⁶ (192).

Ili, ako zaredom ima više frazema, prevodilac daje samo jedan na ciljnom jeziku, uz eventualno dodatno objašnjenje, a da pri tom prevod ne izgubi na slikovitosti.

Jedno šarov, drugi garov. Ono pas a ovo mu brat (102).

Egyik kutya, másik eb, hasonszörű mind a kettő (87).

Ponekad je, međutim, da li zbog žurbe, nedostatka vremena ili možda iz nemarnosti, rešavao to doslovnim prevodom, stvarajući konstrukcije koje mađarskom čitaocu ne znače ništa, ostavljajući ga u nedoumici šta je pisac hteo da kaže. Pošto ne prepoznaje da se radi o frazemu, ne zna ni njegovo preneseno značenje, čitaocu se čini da se te konstrukcije ne uklapaju u tekst:

[...] *da ne žalimo za živa hadžije* – što no se kaže (12).

[...] *el ne sirassuk még életében a hadzsit, ahogy mondani szokták* (7).

[...] *mi smo svakom dosad u leđa pogledali, pa ćemo i njima* [...] (12).

¹⁴ Doslovni prevod glasi: „ruda njegovih zaprežnih kola je okrenuta prema spolja“.

¹⁵ „Ničije drvo nije naraslo do neba“.

¹⁶ „Takmiče se u svađama i u tome kako će jedno drugom jamu iskopati“.

[...] *eddig mindenkinek megláttuk a hátát, s ha éppen jönnek, meglátjuk majd az övékét is* (8).

Pas laje, a karavan prolazi (37).

A kutya ugat, a karaván halad (30).

[...] *stvar treba uzeti i platiti ili „poljubiti pa ostaviti“* (248).

[...] *a holmit át kell venni és fizetni, vagy pedig „megcsókolni és otthagyni“* (219).

[...] *o kome nisu ništa znali, osim da je „postao težak zemlji“* [...] (429).

[...] *akiről csak annyit tudtak, hogy „nehéz lett a földnek“* [...] (381).

Posebna vrlina ovog prevoda je to što Čuka povremeno u fusnotama navodi dodatna objašnjenja za pojedine reči stranog porekla koje ni sâm Andrić ne objašnjava. Tako na primer, kod formulacije *sankilotska koplja* (69) prvo rekonstruiše kako leksema glasi na izvornom francuskom jeziku, sa francuskim pravopisom (*sansculotte*), a zatim navodi da su to koplja siromašnijeg sloja francuskog građanstva u vreme francuske revolucije. Zatim, za *salernitansku školu* (270) u fusnoti kaže da se radi o vrlo cenjenoj visokoškolskoj ustanovi medicine u gradu Salerno, osnovanoj u XI, a ukinutoj u XIX veku.

On je imao fanariotski sladak način izražavanja [...] (392).

Olyan édekés kifejezésmódja volt, mint valami fanariótának [...] (347).

Pri tom mađarski čitaoci saznaju da se radi o imućnim Grcima iz istambulskog dela grada pod nazivom Fanar, koji su imali vodeću ulogu u turskoj politici XVIII veka. U fanariotsko doba (1711–1821) narod je bio ugnjetavan od strane dvoličnih i okrutnih fanariota.

Prevodilac objašnjava i šta je Schönbrunn (što je bilo izlišno), ali i francusku igru reči vezanu za stil *Louis Caisse – Louis Quinze*, gde je umesto stila Luja XV gospođa Miterer namestila kuću u *sanduk/kovčeg-stilu*. Zahvaljujući svim tim objašnjenjima, čini se da su mađarski čitaoci u prednosti.

Osim ovih naziva iz istorije i kulture, Čuka u fusnotama objašnjava i pojedine turcizme, ali i druge reči stranog porekla koje nije mogao da ubaci u sâm tekst pored određenih reči. To su, na primer, lekseme: *szura* (204) – *sura* (233), *antéria* (218) – *arterija* (247), *salavári* (218) – *šalvare* (247), *dragomán* (156) – *dragoman* (179), *muteszelim* (155) – *muteselim* (179), *váli* (159) – *valija* (183), *posztóferedzsa* (171) – *feredža od čoje* (195); ali i opštepoznate reči stranog porekla kao što su *nekropolisz* (119) – *nekropola* (139), *eufória* (76) – *euforija* (90), koje svaki obrazovani čovek poznaje, stoga je bilo izlišno dodatno ih objašnjavati.

Prilikom uporednog iščitavanja tekstova najviše privlače pažnju pogreške prevodioca. Ovog puta ćemo pomenuti samo nekoliko njih da bismo ilustrovali kako i veliki prevodioci greše, i da ukažemo na tipične greške pri prevodenju na mađarski jezik.

Na prvom mestu pomenućemo omaške, previde prevodioca.

Odelom i držanjem bio je sličan morlačkim graničarima i hajducima sa slika (99).

Ruhája és testtartása a tengermelléki grancsárokra és hajdúkra emlekeztetett, akiket képeken látott (85).

U ovoj rečenici postoje čak dve omaške. Morlaci su Vlasi, seljaci. Međutim, Čuka je verovatno prevideo taj podatak misleći da se radi o mornarima, pa je zbog toga i *morlačke graničare* preveo kao graničare sa primorja. Iako im je oblik gotovo identičan, razlikuje se semantika imenica *hajduk* na srpskom odnosno *hajdú* na mađarskom. Dok u srpskom znači: 1. 'odmetnik od turske vlasti i borac protiv turskog nasilja'; 2. 'odmetnik uopšte, bandit, nasilnik, prepredenjak', u mađarskom ova reč ima drugačiju konotaciju. Kroz istoriju ona je imala različita značenja: 1. 'naoružani gonič stoke (XV vek)'; 2. 'vojna jedinica sastavljena od siromašnih momaka (XIV–XVII vek) koji su zatim naselili oblast *Hajdúság* (doslovno: Hajdukovina) u Mađarskoj'. Zbog toga, da bi se eksplicitno izrazila razlika, trebalo ju je tretirati kao realiju, tada bi umesto *hajdúk* u prevodu trebalo da stoji *hajdúkok*.

Bilo je kao kad čovek pređe iz pregrejane sobe u potpuno hladnu (31).

Olyan érzés volt ez, mint amikor az ember a túlfűtött szobából egy tökéletesen hideg helyiségbe lép (25).

Sintagma *potpuno hladna* prevedena je kao „savršeno hladna“, što bi u nekom drugom kontekstu možda i odgovaralo, ali ne i u ovom.

[...] *jer studen nameće grubo odelo, zgrčen stav i brz hod (23).*

[...] *mert a hideg eldurvítja a ruhát, meghajlítja a testtartást és felgyorsítja a járást (18).*

Mađarski prevod znači nešto drugo: da je hladnoća ta koja odeću čini grubljom, a ne da hladno vreme nameće da ljudi oblače grublje odelo koje ih više štiti od vremenskih (ne)prilika.

Često smo svedoci ponavljanja reči, iako je mađarski poznat po bogatstvu leksike i poseduje široku paletu sinonima koji se mogu koristiti. Da je prevodilac imao vremena da pročita tekst, sigurno bi to uočio i potrudio se da pojedine reči zameni adekvatnijim.

„To nit je bilo niti može biti“, suzbijam ja vlaha, „niko nama nikad nije u naše poslove zavirivao, pa neće ni taj“. „E, bogami, vi gledajte kako ćete“ kaže meni on, „ali konsula će vam valjati primiti“ [...] (10).

„Ilyen nem is volt és nem is lehet – fékezem én a hitetlent –, a mi dolgainkba eddig sem kukucskált senki, s nem fog ez sem.“ – „Hitemre, ám lássátok, mit csináltak – mondja a hitetlen. – De bizony a konzult be kell fogadnotok“ [...] (6).

[...] *nejasna vest bila je dovoljna da uznemiri i zbuni i inače zabrinute begove. Uzmučili se i zabrinuli begovi, iako se to po njihovim licim i mirnim dimovima koje odbijaju ne bi moglo da primeti (11).*

[...] *egy efféle homályos hír elegendő volt arra, hogy nyugtalanítsa és megzavarja az egyébként is gondokba merült bégeket. Nyugtalanokdát és töprengtek a bégek,*

habár arcukon és a levegőbe eregetett, nyugodtan gomolyó dohányfüstjükön ezt nem is lehetett érzrevenni (7).

Dešava se da se potkrade greška i u licu pripovedača:

[...] *može biti da su ovo bili još najmirniji i najbolji dani koji su mi u ovoj tesnoj dolini suđeni (29).*

[...] *ezek még a legcsendesebb és legjobb napok voltak, melyeket a sors ebben a szűk völgyben rámért (23).*

Dok u srpskom imamo razmišljanja u prvom licu, u mađarskom stoji treće lice jednine (prevod mađarske konstrukcije glasio bi: „[...] koji su mu u ovoj tesnoj dolini suđeni“). Moguće je, međutim, da se radi o tipografskoj grešci, jer nedostaje samo jedno slovo da bi interpretacija bila odgovarajuća: *rámmért*.

Prevodiocima se najčešće zamera to što ne mogu da se oslobode uticaja originala te doslovno prevode konstrukcije stvarajući tako rečenice koje nisu u duhu ciljnog jezika. Bukvalan prevod može da ostane na nivou leksike, ali i da zahvati veće jedinice, kao što su sintagme i rečenice. Takvih primera u ovom delu ima napretek:

[...] *vidik ispran i dubok [...] (99).*

A látóhatár frissen mosott és mély [...] (85).

Vidik je u mađarskoj varijanti *sveže opran*, što se nikako ne može dovesti u vezu s tom leksemom.

[...] *zumbuli gospođe Davil, i oni beli i oni u boji, i puni i jednostavni, ali je zato po ivicama leja cvala crvena pelargonija [...] (370).*

[...] *Daville-né asszony jácintjai, a fehérék s a színesek, a teljesek és az egyszerűbbek is, viszont az ágyások peremén most nyíltak a pelargóniák [...] (328).*

U navedenoj rečenici mađarskom čitaocu će zasmetati doslovan prevod za *pun i jednostavan* cvet, jer se to na mađarskom kaže: *dupla i szimpla*. Osim toga, moramo pomenuti da se Čuka očigledno nije udubio u otkrivanje koja je vrsta cveta pelargonija, inače bi sigurno preveo kao *muskátli*.

Evo i primera za doslovne prevode za koje u mađarskom postoje bolja rešenja:

[...] *ima jedno odvojeno, hladovito i malo uzvišeno mesto gde raste stara lipa (9).*

[...] *a domb tövében egy elválasztott, hűs és kissé magasabb hely van; régi hársak terebélyesednek rajta (5).*

Umesto doslovne konstrukcije *magasabb hely*, što zvuči neprirodno, mogli bi se koristiti izrazi kao što su *magaslat* ili *dombocsk*.

Čuka ne koristi mogućnosti koje mu pružaju specifičnosti mađarskog jezika, kao što je na primer sintetičko svojstvo, već se izražava analitički:

[...] *svi idu kod Lutve na kafu [...] (9).*

[...] *mindenki Lutvához megy egy kávéra [...] (5).*

[...] *ne bi se usudio da sedne i pije kafu (9).*

[...] *ezen a helyen leülni és kávézt inni* (5).

Kao ekvivalent sintagmama s priloškom konstrukcijom ili objektom – *otíci na kafu* ili *píti kafu* nalazimo doslovan prevod iako u mađarskom postoji mogućnost da se sufiksom **-z(ik)** izvede glagol koji označava konzumiranje pića ili jela sadržan u osnovi reči: *kávészik – píti kafu*.

[...] *gde je kao hirurg i lekarski pomoćnik stupio u službu velikog kapudan-paše* (25).

[...] *ahol mint sebész és adjunktus Kucsuk Huszein, a nagy kapudán-pasa szolgálatába lépett* (19).

Sufiks **-ként** u mađarskom ima funkciju da izrazi u kom svojstvu se neko pojavljuje, zbog toga jezik, koji teži racionalnosti i ekonomičnosti, izbegava analitičke konstrukcije slične gore navedenim. Trebalo je, dakle, reći:

[...] *ahol sebészként és adjunktusként Kucsuk Huszein, a nagy kapudán-pasa szolgálatába lépett*.

[...] *na neobjašnjiv način* [...] (25).

[...] *meg nem magyarázható módon*¹⁷ [...] (19).

Povodeći se za originalom, prevodilac je dozvolio da se analitički izrazi i u sledećem primeru:

[...] *kao svi lako uzbudljivi ljudi, koji nisu sigurni u sebe* [...] (414).

[...] *s mint minden könnyen izguló, magában nem biztos ember*¹⁸ [...] (367).

Pomenimo tu i preslikavanje konstrukcija kao što su: *Gospođa Davil – Daville-né asszony, Gospodja fon Miterer – Von Mittererné asszony*, gde imamo slučaj nepotrebnog ekspliciranja. U mađarskom, naime, postoji sufiks **-né**, koji služi za imenovanje žena na osnovu svojih supruga. Tako *Daville-né* i *Von Mittererné* već sâmi po sebi označavaju gospođe Davil i fon Miterer, pa je izlišno dodavati i imenicu *gospođalasszony*.

Kada govorimo o nepreciznostima, one mogu biti sitnije, ako ne utiču mnogo na značenje, ali ima i krupnijih grešaka. Pomenimo slučajeve kao što je, na primer, upotreba množine imenice umesto jednine:

[...] *gde raste stara lipa* (9).

[...] *régi hársak terebélyesednek rajta* (5).

Upotreba glagolskih prefiksa je u nekim slučajevima neodgovorajuća, što ima kao posledicu prevođenje perfektivnih glagola u srpskom imperfektivnim i obrnuto:

[...] *sve je to uznemiravalo i dražilo travničke Turke* (18).

[...] *mindez nyugtalanította és fölingerelte*¹⁹ *a travniki törököket* (3).

¹⁷ Prirodnije zvuči: *rejtélyes módon*.

¹⁸ Umesto toga je trebalo da stoji: *bizonytalan ember*.

[...] *obilazili su svuda* [...] (20).

[...] *körüljárták a várost* [...] (15).

Dovoljno je samo: *járták a várost* jer upotreba mesta u akuzativu već upućuje na to da je ono u celosti obuhvaćeno radnjom i da traje.

[...] *nađeni su majstori* [...] (20).

[...] *kőműveseket fogadtak fel*²⁰ [...] (15).

[...] *javlja se vetar koji u ovo doba godine donosi kišu* (10).

[...] *amely az évnék ebben a szakában esőt hoz*²¹ (5).

[...] *i dok su se u Evropi odigravali veliki događaji* [...] (450).

[...] s mialatt Európában nagy események zajlottak le²² [...] (399).

Uočili smo i pogrešan odabir leksema, počev od nepotrebne upotrebe reči stranog porekla pa do stilski neadekvatnih formulacija. Tako na primer, u tekstu koji obiluje orijentalizmima, arhaičnim srpskim rečima, pozajmljenicama iz nemačkog i francuskog jezika trebalo je izbegavati bar internacionalne strane reči koje nemaju posebnu ulogu u pripovedanju, pogotovo što je mađarski jezik u odnosu na srpski prilično netolerantan prema rečima stranog porekla:

[...] *to je, po davnashnjoj tradiciji* [...] (9)

[...] *régi tradíciók szerint ez az a hely* [...] (5)

mušterije (31) – mustériák (24)

[...] *a šta sa Napoleonom i njegovom armijom koja se poražena vraća* [...] (428)

[...] *mi Napóleonnal és Oroszországból visszavonuló armadájával* [...] (380)

Neadekvatan izbor leksema može da promeni i značenje čitave rečenice:

[...] *nenavikla čoveka hvata muka* [...] (33).

[...] *a hozzá nem szokott embernek kínos érzése támad* [...] (26).

Dok Andrić misli na mučninu, fizičko osećanje obično praćeno povraćanjem, Čuka to prevodi kao nelagodnost, neprijatnost u prenesenom smislu.

Umesto *klupka* koje se stvaralo po Bosni od sukoba suprotnih interesa, verovanja, težnji i nadanja, u mađarskoj verziji razvila se *omča*; *nipodaštavanje* je doslovno prevedeno sa *semmibevevés*, umesto sa *megvetés* itd.

Evo i primera za stilski neadekvatne reči:

[...] „*niko nama nikad nije u naše poslove zavirivao, pa neće ni taj*“ (10).

[...] „*a mi dolgainkba eddig sem kukucsáltt senki, s nem fog ez sem.*“ (6).

¹⁹ Bez prefiksa, samo: *ingerelte*.

²⁰ Samo: *fogadtak*.

²¹ Nedostaje *szokott*: *esőt szokott hozni*.

²² Samo *zajlottak*, bez inverznog prefiksa *le*.

Utegnut i svečan [...] (29).

A kicsípett konzul [...] (23).

Mnogo krupnije greške se često mogu uočiti i bez uporednog čitanja dva teksta. U mađarskom jeziku se kod naziva rodbinskih odnosa pravi razlika između braće i sestara u zavisnosti od toga da li su oni mlađi ili stariji od osobe koja ih imenuje kao srodnike. Tako je zajednički naziv za sestru *lánýttestvér* ili *nőttestvér*, za stariju sestru je *nővér*, a za mlađu – *húg*. Andrić nema mogućnosti da pravi distinkciju između sestara po starosnoj dobi.

Ta Lucija je imala jednu sestru, Anđu, koja je bila nesreća porodice [...] Lucija je, kao i svi njeni, mnogo patila zbog te sestre [...] Nekako pred Uskrs, Anđa je tražila i našla načina da se vidi sa svojom sestrom Lucijom [...] U razgovoru, ona joj je predložila kratko i grubo da otruju austrijskog konzula [...] (451).

Ennek a Luciának volt egy nővére, Angya, a család átka [...] Lucia, akárcsak hozzátartozói, sokat szenvedett a húga miatt [...] Húsvét táján Angya módot keresett arra, hogy nővérelével Luciával találkozzék [...] Beszélgetés közben kurtán és nyersen azt ajánlotta húgának, hogy mérgezzék meg az osztrák konzult (400).

Čuka je, međutim, prevodeći izgubio nit koja je od sestara starija, a koja mlađa, pa je ponekad za Luciju, a ponekad za Anđu upotrebio naziv za mlađu sestru. Ovo je omaška koja odmah pada u oči čitaocu i bez upoređivanja sa originalom.

Dijalozi su ponekad usiljeni, izveštačeni pošto prevodilac nastoji da tekst bude što autentičniji, da predstavi mentalitet junaka. Zbog toga ne može da se odupre uticaju originala, te dobijamo razgovor koji nije u duhu mađarskog jezika:

Jok mi – kažem ja – nije nam do musafira (10).

Jok, azt már nem – mondom én – nincs kedvünk a vendégekhez (6).

Pa onda? Pa šta? Pa šta (123)?

S hát aztán? Hát mit? Hát mit (104)?

Ima i gramatičkih grešaka – neadekvatna je kongruencija u broju između subjekta i predikata usled umetanja klauze u složenim rečenicama; red reči je karakterističan za srpski, ali ne i za mađarski jezik, pa time tok pripovedanja na pojedinim mestima postaje isprekidan i neprirodan. Dešava se da je i upotreba nekih veznika diskutabilna. Neodgovarajući red reči ponekad dovodi i do pogrešne interpretacije:

Tako će, malo po malo, doći kraj dobrom redu i „lijepoj tišini“ turske Bosne (20).

Így lassan, lassan elérkezik a jó rend, és vége török-Bosznia „szép csendességének” (16).

Subjektat treba da stoji na kraju rečenice, jer ovako se *kraj* odnosi samo na tišinu, a ne i na red koji vlada u Bosni.

Stigao je, kao prvi, francuski generalni konzul (22).

Elsőnek megérkezett a francia főkonzul (17).

Prirodan red reči bi ovde bio takav da predikat sledi na kraju: *Elsőnek a francia főkonzul érkezett meg.*

Zaključak

Iako je roman TRAVNIČKA HRONIKA Ive Andrića na mađarski jezik preveden samo jednom, on je doživeo dva objavljivanja, i to prvo u Budimpešti, a zatim i u Novom Sadu. Uočili smo neke razlike u ova dva izdanja, kojima, međutim, nismo uspeli da odgonetnemo uzrok, tačnije, nismo otkrili ko je uneo izmene u drugo izdanje, sâm prevodilac ili urednik.

Prevodilac Zoltan Čuka se potrudio da sačuva atmosferu Andrićevog originala i dočara život u multietničkom i multikulturnom Travniku, nagoveštavajući povremene oluje koje su se nadvijale nad gradićem, administrativnim centrom u Bosni na početku devetnaestog veka. Želeći da što vernije prevede delo i Andrićev svet predstavi mađarskim čitaocima, često je zapadao u zamke doslovnog prevođenja, zbog čega tekst u pojedinim segmentima deluje isprekidano i odražava tragove izvornog jezika. Kao i u svakom prevodu i ovde nalazimo omaške, koje čitaocima odmah privlače pažnju, ali ima i sitnijih, skrivenih grešaka koje su uočljive samo uporednim čitanjem originala i prevoda. U ovom poduhvatu, međutim, u odnosu na druge svoje prevode, Čuka ima više originalnih i uspešnih rešenja, koja mogu da posluže kao putokaz pri jednom budućem, ponovnom prevođenju ovog dela.

Izvori

- S – Ivo Andrić (1958): *Travnička hronika – Konsulska vremena*. Beograd: Svjetlost – Prosveta.
- M1 – Ándrics Ivo (1956): *Vihar a völgy felett (Travniki krónika)*. Budapest: Új Magyar Könyvkiadó.
- M2 – Andrić Ivo (1962): *Vezírek és konzulok – Travniki krónika*. Novi Sad: Forum Könyvkiadó.

Literatura

- Fried 1992: Fried, István. A konzulok kora. Ivo Andrić századik születésnapjára. *Tiszatáj*. In: <http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/folyoiratok/tiszataj/92-10/fried.pdf> Stanje: 16. jul 2013.

Edita Andrić (Novi Sad)

STORM OVER THE VALLEY OF CHRONICLES OF TRAVNIK

Although Ivo Andrić's novel CHRONICLES OF TRAVNIK has only one translation into Hungarian, it has been published twice so far, first in Budapest (entitled VIHAR A VÖLGY FELETT/STORM OVER THE VALLEY), and then in Novi Sad (this time translated as VEZIREK ÉS KONZULOK/VEZIERS AND CONSULS). The two editions differ in several respects and the changes introduced into the second edition of the translation are attributable either to the translator or to the editor.

Zoltán Csuka, the translator of the work, tried to retain the atmosphere of Andrić's novel and to depict life in the multiethnic and multinational town of Travnik, at the same time announcing the occasional ominous clouds gathering over the administrative centre of the early nineteenth-century Bosnia. In his attempt to provide the closest possible translation of the work and to give Hungarian readers a clear picture Andrić's world, Csuka often fell into the trap of literal translation, which resulted in parts of the text appearing to be discontinuous and not reflecting features of the source language. As in every translation, mistranslations occur in rendering this novel in another language, too, but while the readers tend to notice the grave mistakes, the less serious, hidden ones can only be observed by simultaneously reading the original and the translation. Still, in comparison to other translations of this novel, Csuka proposed numerous original and optimal solutions, which could be used as signposts for a future, new translation of this work.

Edita Andrić
Filozofski fakultet
dr Zorana Đinđića 2
21 000 Novi Sad
Srbija
andrice@sbb.rs

Ивана Антонић (Нови Сад)

Прилошка темпорална квантификација у Андрићевој ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ

У раду се анализира темпорална квантификација адвербијалном формом, прилошком лексемом, у језику ТРАВНИЧКЕ ХРОНИКЕ ИВЕ АНДРИЋА. С обзиром на фреквенцију појављивања ових формално-семантичких јединица за формирање корпуса одабране су оне најрепрезентативније. Разматра се субпоље темпоралне квантификације у ужем смислу: темпорална квантификација линеарног типа – лонгитудиналност, и темпорална квантификација пунктуално-линеарног типа – ингресивност (/темпорална аблативност) и терминативност (/темпорална адлативност). У случају таквог начина временског одмеравања глаголске радње/предикатске ситуације од релевантног значаја је њено фокусирање, од стране говорника, као радње/ситуације која је у процесу остваривања, које је подложно сегментирању на временске одсечке, односно фазе, или је њена реализација окончана, па није подложна сегментирању, и перципира се као целина са импликацијом резултативности или успостављеног стања, и која се, у зависности од тога, граматикује као имперфективна или перфективна морфолошко-глаголска форма/синтаксичко-предикатска структура. За поједине прилошке квантификаторе од значаја је и временска сфера актуелног или наративног времена. И овога пута у приступу се полази од теоријско-методолошког концепта који је ауторка разрађивала у својим досадашњим радовима посвећеним номиналној, сентенцијалној и адвербијалној темпоралној детерминацији.

Категоријално семантичко поље темпоралности у сегменту синтаксичко-семантичке детерминације реченичне предикације, као што је показано у досадашњим истраживањима (Antonić 2001), остварује се као субпоље темпоралне идентификације (темпоралне локализације) и као субпоље темпоралне квантификације. Семантичко устројство оба субпоља утврђено је за сентенцијалне и номиналне формалне јединице (Antonić 2001; 2004; Антонић 2005; 2006: 2006а; 2011; 2012; 2012а), а субпоље темпоралне идентификације и за основне прилошке и заменичко-прилошке формалне јединице (Антонић 2013)¹. Овога пута биће размотрено субпоље темпоралне квантификације исказано прилошким и заменичко-прилошким лексе-

¹ Од ранијих истраживања заменичких прилога заинтересованог читаоца упућујем на следеће радове: Piper 1983 и Пипер 1988.

мама. Као што је у Антонић 2013 већ констатовано, када се ради о прилозима незаменичког типа и заменичким прилозима у функцији темпоралног детерминатора реченичне предикације, идентификатора или квантификатора, у питању су формалне јединице ниског степена граматикализованости, а релативно високог степена лексикализованости, у случају прилога, односно високог степена удела контекста (реченичног, текстуалног, па и вањезичког, ситуационог), у случају заменичких прилога. Иако се овде ради о индеклинабилним лексичким јединицама које синтаксичко-семантички однос с реченичном предикацијом успостављају првенствено на основу лексичко-семантичке колокабилности, један број прилошких лексема дозвољава комбиновање с одређеним предлошким јединицама које у таквом синтаксичко-семантичком односу имају заправо статус префиксалног форманта² са улогом семантичког модификатора лексичког значења прилога уз који се појављује. Такав је случај пре свега с прилошким лексемама којима се врши темпорална идентификација реченичне предикације, дакле њена локализација у време, а одговарајућим предлогом, односно префиксалним формантом прилог стиче одговарајуће обележје темпоралне квантификације. У таквој улози појављује се предлог/префикс *од/од-*, који основни прилог (са значењем темпоралне локализације), нпр. *данас*, *сада*, модификује с обзиром на обележје ингресивности (/темпоралне аблативности): *од данас*, *од сада* // *одсада*, и предлог/префикс *до/до-*, који основни прилог (са значењем темпоралне локализације), нпр. *јуче*, *џада*, модификује с обзиром на обележје терминативности (/темпоралне адлативности): *до јуче*, *до џада* // *доџада*. Од осталих предлошких/префиксалних форманата појављује се нпр. *за/за-* или *џо/по-*, али са далеко мањом учесталашћу појављувања, односно колокацијским потенцијалом. При том, предлошки/префиксални формант може прилог са значењем темпоралне локализације преместити у субпоље темпоралне квантификације типа фреквенција периодичност оказионалност, нпр. *некад* према *џонекад* (поред *некад* = 'понекад'); може модификовати семантичко обележје прилошке лексеме унутар субпоља темпоралне квантификације (у ширем смислу), нпр. *увек* – темпорална фреквенција периодичност регуларност, а *заувек* – темпорална квантификација (у ужем смислу) пунктуално-линеарног типа терминативност; потом унутар једног семантичког обележја, нпр. лонгитудиналности може субобележје високог интензитета модификовати у субобележје ниског интензитета, нпр. *дуго* према *задуго* 'не дуго = кратко'; а идентичну модификацију уноси и негација, нпр. *не дуго/недуго* 'кратко'; или предлошки/префиксални формант не мора суштински променити значење основног прилога већ само

² Независно од тога за које правописно решење се опредељује аутор текста: одвојено или састављено писање.

потенцирати дистрибутивну семантичку компоненту, нпр. *ваздан* и *йоваздан*.

Поред тога, поједини прилози из ове функционално-семантичке класе подложни су морфолошко-семантичкој категорији компарације па се као прилошки временски квантификатори појављују и компаративни и суперлативни облици који у одређено субсемантичко поље временске квантификације уносе и обележја градуелности, нпр.: *гуџо* према *гуџе*, *најгуџе*, *крајико* према *краће*, *најкраће*. Исто семантичко обележје уносе лексички модификатори типа *још*, *све*, нпр. *још чешиће*, *све гуџе*.

Прилог незаменичког типа, као и заменички прилог, као лексичка елементарна синтаксичко-семантичка јединица у функцији темпоралног квантификатора реченичне предикације конституише једнопредикатску реченицу:

$$S = \{V + Det = Quant_{Temp} [\leftarrow Adv/ProNAdv]\}^3$$

У структурама овога типа, када се, дакле, на различите могуће начине одговарајућом формалном јединицом, у овом случају, врши временско одмеравање глаголске радње/предикатске ситуације од релевантног значаја може бити њено фокусирање, од стране говорника, као радње/предикатске ситуације која је у процесу остваривања, и које је, као такво, подложно сегментирању на временске одсечке, односно фазе, или је њена реализација окончана, па она није подложна сегментирању и перципира се као целина са импликацијом резултативности или успостављеног стања, и која се, у зависности од тога, граматикализује као имперфективна или перфективна морфолошко-глаголска форма/синтаксичко-предикатска структура⁴.

У појединачним случајевима може се као релевантна показати и апсолутна временска сфера у коју се реченична предикација смешта, посредством глаголског времена, у актуелно или наративно време⁵, а појава поје-

³ Символи: Adv – прилог; ProNAdv – заменички прилог; Det – детерминатор; Quant_{Temp} – квантификатор темпорални; S – реченица; V – реченична предикација; = – једнакост формалних структура; {} – скуп нужних елемената који изграђују једну реченичну структуру; [← X] – реализује се у форми X; [→] – парафразира се / има значење; / – или, односно; || – варијантни екавско-ијекавски облици; // – дублетни облици; + – повезује се.

⁴ О глаголском виду појединих група глагола који на морфолошком плану не разликују вид, као о глаголском аспекту одређених синтаксичко-предикатских структура в. детаљније у Antonić 2001.

⁵ Ова димензија временског односа показала се као релевантна у случају прилошке временске детерминације и уводи се и подробније образлаже у Антонић 2013.

диних, пре свега, заменичких прилога, може бити условљена и парадигматским обликом или синтаксичко-семантичком структуром остварене једнопредикатске или двопредикатске реченице.

У овом раду прилошка темпорална квантификација реченичне предикације биће анализирана у језику Андрићевог романа ТРАВНИЧКА ХРОНИКА. Најпре ће бити изложена општа запажања о прилошким јединицама регистрованим у прикупљеном корпусу које припадају овом семантичком пољу, а потом ће, због ограниченог простора, бити детаљније представљени резултати који се односе само на субпоље темпоралне квантификације (у ужем смислу) линеарног и пунктуално-линеарног типа.

Почетни инвентар прилошких временских квантификатора формиран је на основу ограниченог, селективног увида у штампани извор (Андрић 1967) ексерпцијом грађе са 120 страница текста, а потом је добијени инвентар прилошких лексема с наведеним значењем „пропуштен“ кроз електронски извор овог Андрићевог дела: Gralis-Korpus⁶, и на основу добијене језичке грађе формиран је корпус. Анализи је овога пута подвргнуто око 80 појединачних прилошких лексема, незамењичког и заменичког типа, укључујући и различите ликове у којима се могу појавити неке од њих (нпр. екавски и ијекавски ликови, ликови са покретним финалним вокалом или без њега, ликови са одвојено или са спојено написаним предлошким/префиксалним формантом), са око 1.350 појављивања у укупном електронском корпусу овога текста, што је у просеку око 3,2 прилошка квантификатора по страници. Око 30 прилошких лексема припада субпољу временске квантификације линеарног и пунктуално-линеарног типа, са око 260 појављивања у електронском корпусу, што је око 0,6 прилошких лексема са овим значењем по страни.

Од општих запажања могло би се издвојити следеће. С обзиром на то да је овај Андрићев роман писан екавицом, ијекавски ликови се (у овде посматраној лексичкој класи) ипак појављују, истина сасвим спорадично, нпр. *увек* (178)⁷ || *увијек* (1), *одувек* (24) || *одувијек* (1), али *заувек* (26) || *заувијек* (0), ипак *од леџос* (0) || *од љеџос* (1). Бројнији су лексички ликови са покретним финалним вокалом него без њега, уп. нпр. *одсага* (4) || *од сага* (0), *досага* (21) || *до сага* (1) према *одсаг* (0) || *од саг* (0), *досаг* (6) || *до саг* (0). Предлошки/префиксални форманти *за/за-* и *џо/по-* редовно се пишу састављено, а није могуће утврдити било какву правилност у одвојеном или састављеном писању предлошког/префиксалног форманта *од/од-* и *до/до-*.

⁶ Сви примери, које у даљем тексту наводимо, потичу из електронског извора Gralis-Korpus, па уз појединачне примере неће бити посебно навођен извор.

⁷ Број у загради упућује на број појављивања наведене лексеме са улогом квантификатора реченичне предикације у укупном електронском корпусу.

Од архаизама или регионализама, међу регистрованим прилошким лексемама у корпусу, могли би се означити само облици *йоваздан* (6)⁸ и *одавно* (1), поред уобичајеног облика *одавно* (32).

Темпорална квантификација (у ужем смислу) линеарна: лонгитудиналност = одмеравање дужине трајања реченичне предикације у времену – *колико дуго V?* Прилошки квантификатори управо су типичне формалне јединице с овим значењем и при том ни на који начин не упућују на значење темпоралне идентификације локационог типа симултаност с обележјем процесуалност (+) за разлику од сентенцијалне и номиналне форме код којих је у првом семантичком плану управо такво значење, а обележје лонгитудиналности је имплицирано. У корпусу су регистровани прилози којима се упућује на лонгитудиналност високог интензитета: *дуго*, као и на лонгитудиналност ниског интензитета *не задуго* 'не још дуго = кратко', *не дуго* 'кратко', *крайко*. Од одговарајућих компаративних облика ових прилога који уносе и обележје градуелности појављују се компаратив *дуже* и суперлатив *најдуже*.

У начелу, да би се могла одмеравати дужина трајања реченичне предикације у времену, она мора бити концептуализована као динамичка или статичка глаголска радња/предикатска ситуација у процесу одвијања/егзистирања, односно као структура подложна сегментирању на фазе. У анализираном корпусу ово се манифестује појавом реченичне предикације имперфективног аспекта, коју у највећем броју примера са наведеним прилошким квантификаторима репрезентује глагол имперфективног вида, а од појединачних глагола најчешће управо онај прототипични с обележјем лонгитудиналности *йрајати*, нпр.:

Тврдо и звучно име Бунапарта испуниће и травничку котлину за низ година и Травничани ће, хтели или не хтели, често жвакати његове чворновате и ћошкасте слоге; оно ће им *дуго зујати* у ушима и титрати пред очима. *Дуго се колебао* између јаве и сна, [...]. Давил је *дуго*, али узалудно, *уверавао* везира каква ће опасност по Турску бити нови конзул [...]. Све је прожето и повезано безбројним правилима, традицијама и навикама, [...], и *йраје дуже* од човека. *Нећеш задуго* тако *ићи* витак, *ледати* право, *йрейерити* осмејком, *владати* слободном мисли и гласном, отвореном речи. Али само један тренутак, јер младост се не задржава код сећања *нићи осјаје дуго* при истим мислима. Надам се, драги господине, да ће рат бити избегнут али ако већ до њега мора да дође, да ће бити вођен без мржње и да *неће дуго йрајати*. Усред зиме, која је те године била блага и *йрајала крайко*, ти су гласови добили први изглед стварности. Али то је *бивало* тако ретко и тако *крайко* да није знао шта пре да

⁸ Нпр. у роману На Дрини ђуприја овај прилог доследно је писан растављено *йовас дан*, а у Травничкој хроници доследно састављено *йоваздан*.

гледа [...]. Али све је то *ћрајало крајко* и, као увек, окренуло се у своју противност.

Ређе се имперфективна аспекатска ситуација реченичне предикације исказује синтаксичком структуром с модалним глаголом⁹ и допунским глаголом имперфективног или перфективног вида, нпр.:

То заиста *није мојло гујо да ћраје*. Војске су овдје падале па се *нису мојле гујо задржајши*. И он је и даље ишао, живео, писао чланке и урлао са светином, али сада већ мучен унутарњим расцепом који *гујо није хћео* ни сам себи *да ћризна*, [...]. Дуго није могао да заспи, а још у сну је осећао горчину која може да остане од једне невине примедбе. Само за тренутак их је угледала, али после *нису хћеле гујо да* јој *ишчезну* из вида те нељудске ноге, [...].

или копулативно-придевском предикатском структуром која упућују на успостављено стање ствари те се аспекатски остварује као имперфективна, нпр.

Тако је ствар легла. Само су фратри још *гујо* после тога *били ојорчени* на фра-Луку.

Прилошки квантификатор *гујо*, и његови компаративни облици, с обележјем лонгитудиналности појављују се уз глагол перфективног вида само уколико такав глагол имплицира обележје трајање (+), односно имплицира трајање стања успостављеног завршеном радњом, нпр.:

Овај мучни пут, [...], *ошћаће* Давилу *гујо у сећању*, [...]. Само је његов чувени глас *ошћео гујо* исти. И осећао је да *је засео мнојо гуже* него што је требало и било предвиђено, али се није дизао. *Најгуже је ошћео* у тврђави јеромонах Пахомје, за кога се нико није заузимао. Излажући се да буде нападнут од узбуњене светине, фра-Иво је допро до лекареве куће, али се ту *није гујо задржао*.

Уколико се, међутим, прилошки квантификатор *крајко* комбинује с перфективним глаголом губи се обележје лонгитудиналности и исказује се значење брзине као засебно субпоље темпоралне квантификације у ширем смислу, нпр.:

Овде се смрт игнорише и све што је у вези с њом *сврши се крајко*, без много речи и церемонија.

или се чак мења категоријално значење и реченична предикација се квалификативно детерминише, нпр.:

Неколико минута после осам сати госпођа Давил *зевне крајко* и пригушено. Још док су били у Конаку, Давна је сазнао од некога да везир не поклања ништа фон Паулићу и да *се са њим ојросћео крајко* и хладно.

Прилошки квантификатор *гујо* уноси обележје лонгитудиналности и у структурни модел са глаголом *ћребајши* у значењу 'бити потребно' у пер-

⁹ О глаголском виду модалних глагола и аспекатској ситуацији синтаксичко-семантичке структуре с модалним глаголом в. детаљније Antonic 2000; 2001.

фекту (забележено у корпусу, али је могуће и у презенту или футуру) са *док* или *да* клаузом¹⁰, нпр.:

[...] и *шребало* јој је *гућо* док је дошла до његове седе главе и сусрела његов модар и насмејан поглед. *Није му шребало гућо* па да увиди [...].

Прилог *шренућино*, поред темпоралног локализатора – ‘у једном тренутку’ и темпоралног квантификатора са значењем брзине – ‘за један тренутак’ = ‘брзо’, може упућивати и на лонгитудиналност – ‘за кратко’, али, по правилу, не саме реченичне предикације него имплицираног успостављеног стања ствари. Отуда аспект реченичне предикације није релевантан, а успостављено стање упућује на аспекатску имперфективност, нпр.:

Наполеон се окретао ка Шпанији, што је значило да се вртлог бар *шренућино шреноси* на Запад. А те своје „велике противнике“, фратре, на које би у себи понекад и само *шренућино зажалио*, фра Лука је лечио [...]. А проучавати значило је за њега поистоветити се за извесно време са предметом проучавања, одушевити се за њега, *усвојити* га бар *шренућино* као своје једино и искључиво веровање [...]. Јер, као сви усамљени а слаби и истрошени људи код којих се *шренућино њоколеба* вера у себе, Давил је силом хтео [...].

Темпорална квантификација (у ужем смислу) пунктуално-линеарна: ингресивност (/темпорална аблативност) = одмеравање дужине трајања реченичне предикације у времену – *колико гућо V?* уз идентификацију почетне, на временској оси леве граничне тачке – *од када V?* Сви у корпусу забележени прилози с обележјем ингресивности садрже предлошки/префиксални формант *од/од-*. Од прилога незаменичког типа забележени су: *од данас, од јуче, од јесенас, од зимус, од љешос*, нпр.:

Он је донео и наређење Давилу да везира и овдашње власти извести о променама у Француској и да му саопшти да *се од данас налази* у Травнику као представник Луја XVIII, Краља Француске и Наваре. Од стомака, боемског стомака који је био *шразан* још *од јуче*, разлило му се у том тренутку по грудима, па затим по целом телу нешто страшно и болно, као хладна и горка течност. Мало је ко знао шта у ствари значе те вести, које *се шроносе* још *од јесенас*, а нико није могао да каже ни који конзули треба да дођу ни шта ће да раде у Травнику. Кафе и друге прекоморске робе *нема* још *од јесенас*. Најпре причају дуго како су још доскора могле да удену конач у најтању иглу а како је *од зимус*, од неког назеба, шта ли, *шочело да* им *се маљи* пред очима па и плетиво тешко разазнају. Зарадио на памуку [који је *имао*] *од љешос*.

Сви основни прилози из ове групе задржавају семантичке и синтаксичко-семантичке карактеристике које имају као темпорални локализатори

¹⁰ Овај реченични модел са нумеричким квантификатором и именицом опште временске семантике (*време, дан, година*) и *док/да* клаузом описан је детаљно у Antonić 2001: 181–184.

укључујући и рестриктивне могућности смештања реченичне предикације у временске сфере актуелног или наративног времена (уп. детаљније у Антонић 2013). Када се, у споју с аблативним предлошким/префиксалним формантом, појављују у реченици у својству ингресива, комбинују се с имперфективном реченичном предикацијом указујући на тренутак у времену од којег се успоставља њено трајање, а уколико се појаве уз перфективну предикацију, упућују на тренутак промене која настаје окончањем једне глаголске радње и започињањем новоуспостављеног стања (уп. горњи пример с фазним перфективним глаголом: *од зимус је њочело да им се маљи пред очима*)¹¹.

Од прилога заменичког типа у корпусу се појављују: упитно *оџкага* и прилошко *оџкаг*, нпр.:

Оџкага се то дешава у њему? Оџкаг ја то љоворим, али вас двојица све: немој, причекај, данас ћемо, сутра ћемо.

Потом, *одсага* који се комбинује с презентом или футуром и указује на сферу актуелне садашњости или будућности, нпр.:

„Стотине година смо живили без тих конзула па *можемо* и *одсага*, а и шта ће конзул у Травнику?“ Надам се да наша велика европска породица, измирена и уједињена, *неће одсага љружати* свету жалосни пример раздора и неслоге. Везир је честитао на победама и изразио своје задовољство што ће се њихови односи доброг суседства наставити и што *ће одсага*, под француском управом, *владати* мир и ред у земљама око Босне.

и *оџаг* који се комбинује с претериталним глаголским временом, најчешће с перфектом, и показује наративну прошлост, нпр.:

Оџага па за цео низ година живот *није љресџајао* да га запаја тим истим пићем на које се човек не може навикнути. *Оџага је живео* на свом делу имања, који није био мален, али рђаво управљан и запуштен.

Прилошки ингресиви *одавно*, и *одувек* || *одувијек*, који уз ингресивност једини упућују и на квантификацију ингресивности, и то на дисталност – *одавно* или на универзалну дисталност – *одувек*. Најчешће реферишу сферу прошлости, али ако је реченична предикација у презенту, поред сфере прошлости укључена је и сфера садашњости, у актуелном или наративном времену, нпр.:

А капетану није нико ништа могао, јер ни иначе већ *одавно није одговарао* на тужбе [...]. Они су хтели и *одавно желели* да се нагледају пораженог и кажњеног непријатеља. То нису биле оне муке са послугом на које *се жале одувек* све домаћице овога света, него стварна невоља. *Одувек је џако* да се два нарашта-

¹¹ Под којим се све синтаксичко-семантичким условима може појавити перфективна реченична предикација у субпољу ингресивности (темпоралне аблативности) може се видети и у Antonić 2001 и Антонић 2006; 2006а.

ја који се додирују и смењују најтеже подносе и, у ствари, најмање познају. И све ће опет бити као што је, по божјој вољи, *огувијек било*.

И заменичко-прилошки ингресиви, као и ингресиви с обележјем дисталности *одавно*, *огувек* комбинују се с имперфективном реченичном предикацијом. У корпусу се једино уз прилог *одавно* // *одавна* срећу и примери с перфективном реченичном предикацијом који, у таквој аспекатској констелацији, по правилу, не припадају субпољу темпоралне квантификације већ означавају темпоралну локализацију у сфери прошлости, нпр.:

Два конзула су се гледала, очи у очи, настојећи да не буду усиљени у разговору а да сваки од њих што је могуће природније каже све што је *одавно сиремио* за ову прилику. По навизи више него по потреби он је *био одавно љосшао* везиру неопходан. Од неуредна живота, певања и телалске вике Хамза је *одавна љокварио* грло.

Темпорална квантификација (у ужем смислу) пунктуално-линеарна: терминативност (/темпорална адлативност) = одмеравање дужине трајања реченичне предикације у времену – *колико гућо V?* уз идентификацију крајње, на временској оси десне граничне тачке – *до када V?* Сви у корпусу забележени прилози с обележјем терминативности садрже предлошки/префиксални формант *до/до-*. Од прилога незамењивог типа у корпусу се појављују терминативи *до данас*, *до јуче*, *до скоро*, *до сућра*, нпр.:

Ислам је и дошао у Европу као ратујућа страна и *до данас се* у њој *одржао* или својим ратовањем или благодарјећи међусобним ратовањима хришћанских држава. Пре више од три стотине година дигао нас је [...] страшни, безумни, братубилачки вихор, [...] и који *ни до данас није* себе *схваћио*, [...]. Сулејманпаша је говорио као човек који је *до јуче љледао* мучне и озбиљне ствари [...]. На белим зидовима су се истицала светлија места где *су до јуче висиле* слике. Он је *био доскора*, [...], у везировој служби. Најпре причају дуго како су још *доскора могле да угену* коначу на најтању иглу [...]. Страсно објашњава Давни да *мора до сућра ујућру добити* визу, [...]. Најпосле је послушао и вратио се у хан, увећавајући да ће се убити на прагу Конзулата ако *до сућра не добије* пасош.

а од заменичких прилога терминативи *до сада* // *досада* // *досад*, *дошата*, *дошле*, нпр.:

[...] завршио је везир као да се, са олакшањем, буди из сна у коме је *до сада љоворио*. И *досада* је многи много којешта *љражио*, али не бива све што ко тражи. Тај средњи Давилов синчић био је у трећој години и све *досада здрав и најредан*, [...]. Давил је био навикао на живот у породици и *досад се* никад *није одвајао* од жене. То су обично грлати, насилни, незадовољни, потуљени и на страни људи које *дошата* нико *није знао ни љримећивао* [...]. Као што је увек *дошата бивало*, [...]. Почетком 1807. године *сшале су да се дешавају* необичне и *дошле* непознате ствари у Травнику. Више од самих мамелука дивљење је

изазвала везирова ергела, *дойле невиђена* у Босни и по броју и по вредности коња.

Општи услов за реализацију значења терминативности јесте имперфективност реченичне предикације која се манифестује у виду глагола са морфолошким обележјем несвршеног вида или као синтаксичка структура, модална или копулативна, која се семантички остварује као аспекатски имперфективна. Као и у случају ингресивности, перфективна предикација долази у обзир само уколико имплицира имперфективност на неки од могућих начина – уп. забележене случајеве у корпусу:

а) ако имплицира другу имперфективну предикацију, нпр.:

Ислам је и дошао у Европу као ратујућа страна и *до данас се у њој одржао* [→ и *до данас се у њој њираје*].

б) ако је перфективна предикација негирана па упућује на тренутак промене имперфективне ситуације чије се трајање терминативом одређује, нпр.:

[...] уверавајући да ће се убити на прагу Конзулата ако *до суџра не добије пасош* [→ ако *до суџра буде ситуација: нема пасош*].

в) ако је елидирана имперфективна предикација са којом је терминатив у непосредној синтаксичко-семантичкој корелацији, нпр.:

Многи је овдје дошао да остане, али ми смо сваком *досада* у леђа *погледали*, па ћемо и њима, ако баш дођу [→ али ми смо сваком [који је *овде био*] *досада* у леђа *погледали*].

г) ако је имплициран или експлициран квантификатор који показује учесталост појављивања перфективне предикације, нпр.:

[...] јер што Бунапарта затражи *нико досад* [ни ка д] *није одбио* па неће ни девлет у Стамбулу. Тај нови положај, у ком је *ни ка д досад није видео*, узбуђивао га је још више.

У складу са значењем основног прилога као темпоралног локализатора и ограничењем које се тиче свакога од њих у погледу апсолутне временске сфере у актуелном или наративном времену, наведени прилошки и прилошко-заменички терминативи имају одговарајућа семантичка обележја. Прилози *до данас* и *до сада* упућују на трајање реченичне предикације које припада сфери прошлости, али укључује и сферу садашњости актуелног референцијалног времена, дакле протеже се на две временске сфере, а реченична предикација је само у претериталном глаголском времену, најчешће перфекту. Прилози *до јуче*, *доскора* упућују на трајање реченичне предикације које припада само сфери прошлости актуелног, али и наративног времена, па је реченична предикација опет само у претериталном глаголском времену. Ови прилози при том, поред обележја терминативности, имају и додатно обележје: упућују и на квантификацију, и то на проксималност, терминативне тачке у времену у односу на актуелни или наратив-

ни моменат говора. Прилог *до суџра* упућује на трајање реченичне предикације које припада сфери будућности актуелног или наративног времена па је реченична предикација у футуру 1 или презенту модалног глагола којим се показује нереализованост радње, односно у футуру 2 или презенту уколико се реченица синтаксички остварује као зависна клауза и у том случају на снази је правило о слагању глаголских времена у надређеној и подређеној реченици. Заменички прилози *до њага*, *до њле* у примерима из корпуса упућују на сферу прошлости у наративном времену и појављују се са реченичном предикацијом у претериталном времену, али системски они могу терминативно одредити и реченичну предикацију у сфери апсолутне извесне будућности или условљене будућности, у актуелном или наративном времену, те тада иду са реченичном предикацијом у футуру 1, односно футуру 2 или презенту.

У групи прилога заменичког типа сасвим специфичан је терминатив *заувек* || *заувијек* који настаје префиксалном модификацијом универзалног квантификатора са значењем регуларне темпоралне фреквенције *увек* || *увијек* помоћу форманта *за-*, а чије значење би се могло парафразирати као 'довека = до краја века/до краја света'. Способност предлошког/префиксалног форманта *за/за-* да упућује на обележје процесуалност (+) у субпољу темпоралне идентификације локационог типа по свој прилици представља семантичку базу на којој се заснива његова модификациона улога овога типа. Друга специфичност овога терминатива јесте у томе што он, по правилу, не успоставља синтаксичко-семантичку корелацију (дакле темпоралну квантификацију пунктуално-линеарног типа – терминативност) са експлицираном реченичном предикацијом, већ са елидираном предикацијом у виду глагола *џрајаџи*, односно пропозиције типа *и џо ће џрајаџи* (*заувек*)/*и џако ће биџи* (*заувек*) па према томе и овај терминатив временски квантификује аспекатски имперфективну предикацију. С обзиром на ту чињеницу аспект реченичне предикације није релевантан.

Но, ваља рећи и то да овде анализирани корпус показује тенденцију чешћег појављивања перфективне реченичне предикације, пре свега због знатно учесталијег смештања догађаја у сферу актуелне, а поготово наративне прошлости, па заменички прилог *заувек* || *заувијек* упућује на терминативност имплициране имперфективне предикације у наративној будућности, нпр.:

У њему је наслућивао какав мора бити живот човека са Запада који свој живот пренесе на Исток и *заувек веже* своју судбину са њим. И Роти је изгледало да је присуство такве жене још последње што му треба па да *се заувек учврсти* у лепшем и лакшем свету [...]. [...] кад се, ево, све цепа, крњи, троши, а кроз рупе и пукотине на оделу и обући јавља се, поред свега обиља, иста она само њему видљива срамна сиротиња за коју је мислио да *је осџала* тамо у

Трсту, далеко за њим и *заувек*. Да сам хтео да будем главосек и тиранин, ја сам могао остати на овом месту и *заувек њокориџи* ове празноглаве и надмене бегове, али ја то нисам и не желим да будем. Ко зна чији су тамо напори сахрањени и какви трагови *заувек избрисани*. А затим *су се расџали*, *заувек*, опростивши се као најбољи пријатељи. Осим тога, „иљирски доктор“ је умро и *зађуџао заувек*, [...]. Тако је, једва дишући од зимске задухе, објављивао [...] да су и последњи трагови неверничког устанка у Србији *заувек саџрвени*. То би, отприлике, било оно што би Саломон Атијас казао у овом тренутку кад се француски конзул спрема да *заувек нађусџи* Травник [...].

Мањи је број примера са глаголом имперфективног вида или предикацијом имперфективног аспекта, при том у презенту, који упућује на сферу неререфернцијалне или рефернцијалне садашњости, у актуелном или наративном времену, а заменички прилог *заувек* || *заувијек* терминативно одређује елидирану имперфективну предикацију у актуелној или наративној будућности, нпр.:

Често таква тешка, бесана ноћ решава читав један доживљај и *заџвара* га *заувек* као глува, железна капија. Човек са којим *се џрашџамо*, и то овако, мањевише *заувек*, чини нам се много вреднији и достојнији наше пажње, [...]. Нити је Давил хтео да призна да са породицом *заувек нађушџа* Травник, [...]. Давил је поклонио везиру ловачку пушку, а везир њему огртач постављен крзном, што је значило да сматра да Давил *оглази заувек*. [...] да тај свет зна да га у души носимо, [...], иако *смо заувек* и безнадно *расџављени* од њега. Осећао их је не као браћу и своје него као одвратне робове међу којима се не може опстати и од којих *џреба бежаџи* што пре, *заувек*, [...].

Анализа прилошких и заменичко-прилошких формалних јединица као синтаксичко-семантичких детерминатора којима се реченична предикација темпорално квантификује, прецизније којима се одмерава њено трајање у смислу лонгитудиналности, ингресивности и терминативности, показала је да овај микросистем наизглед једноставних, ни по чему посебних, лексичких јединица конституише синтаксичко-семантичке реченичне структуре са специфичним морфолошко-синтаксичким одликама у сфери аспекатско-темпоралне конфигурације. Наративни дискурс хронике једног времена какав је Андрићева Травничка хроника идеалан је дискурсни проседе за лингвистичка истраживања семантичког поља темпоралности уопште, па и прилошке темпоралне квантификације. Андрићев језик у овом делу, у овде посматраном микросистему лексичких и синтаксичко-семантичких структура, ни по чему не одступа од савременог језичког стања.

Извори

Андрић 1967: Андрић, Иво. Травничка хроника. Конзулска времена. In: *Сабрана дела*. Књига друга: Београд – Сарајево – Загреб – Љубљана:

Просвета – Младост – Свјетлост – Државна заложба Словеније. [Приредили Мухарем Первић и Петар Џаџић]

Gralis-Korpus. In: http://www-gewi.kfunigraz.ac.at/gralis/korporarium/gralis_korpus.html. Стање септембар – децембар 2013.

Литература

- Antonić 2000: Antoniћ, Ivana. Aspekatska vrednost predikacije s faznim/modalnim glagolom na primeru rečenice s temporalnom klauzom. In: *Јужнословенски филолоџ*. LVI/1–2. Београд. С. 93–101.
- Antonić 2001: Antoniћ, Ivana. *Vremenska rečenica*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Antonić 2004: Antoniћ, Ivana. Temporalna determinacija nominalnom formom u genitivu u standardnom srpskom jeziku. In: *Slavia Meridionalis, Studia Linguistica, Slavica et Balcanica*. 4. Warszawa: Instytut slawistyki Polskiej akademii nauk. S. 65–80.
- Антонић 2005: Антонић, Ивана. *Синтакса и семантика њагежа*. In: Пипер/Антонић/Ружић/Поповић/Ганасић/Гошовић 2005. С. 119–300.
- Антонић 2006: Антонић, Ивана. Темпорална детерминација номиналном формом у акузативу у стандардном српском језику. In: *Кoинитивнолингвистичка ироучавања српског језика*. Београд: САНУ [Одељење језика и књижевности, Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, Књига 1]. С. 47–70.
- Антонић 2006а: Антонић, Ивана. Темпорална детерминација номиналном формом у инструменталу у стандардном српском језику. In: *Slavia Meridionalis, Studia Linguistica, Slavica et Balcanica*. 6. Warszawa: Instytut slawistyki Polskiej akademii nauk. S. 91–105.
- Антонић 2011: Антонић, Ивана. Релативна темпорална детерминација у Андрићевим приповеткама из Аустроугарског периода. In: Branko Tošović (Hg./Ur.). *Die k. u. k. Periode in Leben und Schaffen von Ivo Andrić (1892–1922) / Austrougarski period u životu i djelu Iva Andrića (1892–1922)*. Andrić-Initiative 4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. S. 455–472.
- Антонић 2012: Антонић, Ивана. Номинална релативна темпорална детерминација у Андрићевим приповеткама из периода 1925–1941. In: Branko Tošović (Hg./Ur.) *Ivo Andrić – Literat und Diplomat im Schatten zweier Weltkriege (1925–1941) / Ivo Andrić – književnik i diplomata u sjeni dvaju svjetskih ratova (1925–1941)*. Andrić-Initiative [Ivo Andrić im europäischen Kontext] 5 / Andrić – inicijative [Ivo Andrić u evropskom

- kontekstu]. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. S. 413–448.
- Антонић 2012а: Антонић, Ивана. Синтаксичко-семантичка формализација релативног времена у језику Меше Селимовића. In: Ур. др Лидија Делић. *Аспекти времена у књижевности*. Зборник радова. Београд: Институт за књижевност и уметност. С. 81–115.
- Антонић 2013. Антонић, Ивана. Адвербијална темпорална детерминација у Андрићевом роману На Дрини ћуприја. In: Branko Tošović (ur./Hg.), *Andrićeva ćuprija / Adrićs Brücke. Andrić-Initiative 6*. Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, Beogradska knjiga, Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske, Svet knjige. Грац – Београд – Бањалука. С. 695–713.
- Piper 1983: Piper, Predrag. *Zamenički prilozi (gramatički status i semantički tipovi)*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu – Filozofski fakultet.
- Пипер 1988: Пипер, Предраг. *Заменички прилози у српскохрватском, руском и њољском језику (семантичка студија)*. Београд: Институт за српскохрватски језик [Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 8].
- Пипер/Антонић/Ружић/Поповић/Танасић/Тошовић 2005: Пипер, Предраг; Антонић, Ивана; Ружић, Владислава; Поповић, Људмила; Танасић, Срето; Тошовић, Бранко. *Синтакса савременога српског језика. Простра реченица*. У редакцији Милке Ивић. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска.

Ivana Antonić (Novi Sad)

The Adverbial Temporal Quantification in Andrić's TRAVNIČKA HRONIKA

The subject matter of this paper is the temporal quantification by adverbial form – adverb lexemes in the language of the Travnika hronika of Ivo Andrić. On the basis of the frequencies of these formal-semantic units, the working corpus is formed by the adverbial language units that are the most representative. The author deals with the semantic subfield of the temporal quantification in the narrow sense that includes the next meanings: the temporal quantification of the linear type – longitudinality and temporal quantification of the punctual-linear type: ingressive (temporal ablative-ness) and terminative (temporal adlative-ness). In case of such temporal measurement of the verb/predicative situation, it is important to know the speaker's focus. The speaker could focus this verb/predicative situation as a structure that could be segmented at the temporal sequence i. e. phrases. On the other hand, the speaker could focus the verb predicative situation as the one whose realization is finished in which case it cannot be segmented in time and it is perceived as the whole with the implication of resultiveness or constituted state. Consequently, the verb/predicative situation is

grammaticalized as an imperfective or perfective morphological form or syntactic-predicative structure. The temporal sphere of the actual or narrative time is relevant for the one part of the adverbial quantifiers. In this paper, the author applies the theoretical-methodological concept which she has used in her previous research and presented in papers dedicated to the nominal, sentential and adverbial temporal determination.

Ивана Антонић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
др Зорана Ђинђића 2
21 000 Нови Сад
Србија
ivantoni@sezampro.rs

Нада Арсенијевић (Нови Сад)

Номинација лица у Андрићевом роману ТРАВНИЧКА ХРОНИКА *

Анализом је обухваћен Андрићев роман ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, из којег су издвојене и проучене именске лексеме за номинацију лица. Утврђено је да се оне могу поделити у две семантичке групе – на оне које су резултат посматрања човека као живог бића и његовог посматрања као разумног бића. Већина анализираних именица припада класи *nomina agentis*, *nomina attributiva*, *nomina professionis*, *nomina instrumenti* и *nomina patients*. Будући да се ради о делу којем је у основи психологија ликова, оно је послужило као изванредан корпус за описану језичку анализу, чиме је још једном потврђена чињеница да Андрићев језик нимало не заостаје за његовим књижевничким дOMETИМА.

1. Увод

Као човек и као књижевник Андрић је непресушан извор и инспирација за промишљања различите врсте. Поред свог великог значаја у књижевно-уметничком домену, посебан печат је оставио и у језичком изразу – добро осмишљеним и посебно одабраним језичким средствима која су незаобилазан, а понекад и јединствен корпус за проучавање одређених језичких факата. Због тога су многе лингвистичке анализе започињале и завршавале се на Андрићевом језику, а само од природе истраживања зависио је одабир извора из овог по свему јединственог опуса.

И овога пута дело којем је посвећен научни скуп усмерило је избор језичке теме и анализу одговарајућих примера. Реч је о једном од најзначајнијих Андрићевих дела – роману ТРАВНИЧКА ХРОНИКА, којим нас је обогатио „читавом студијом о карактеру и менталитету [...] људи у једном уском и омеђеном простору“ (Костић 2011: 230). Иако је по речима критичара, у суштини ово „роман о две речи, две мистерије значења, два наговештаја недостатка и жудње – роман о тишини и беспућу“ (Костић 2011: 214 према Тасовац 2000: 198), ово је, пре свега, и психолошки обрађена хроника, тј.

* Овај рад представља део истраживања у оквиру пројекта Стандардни српски језик (178004), који финансира Министарство науке, просвете и технолошког развоја Републике Србије.

„један живи, рељефни, садржајно лепо повезани психолошки роман“ (Костић 2011: према Богдановић 1999: 95, 102), својеврсна галерија портрета (Деретић 1981: 375) који су, према речима самог писца, „носили своју животну проблематику, личну и колективну, носили свој идентитет, своју личност, кроз тај кратки и не увек лаки живот“ (Костић 2011: 208). У свеопштем трагичном муку Травника судариле су се судбине оних који су се *задржали да живе сћално*, и странаца које је несрећа живота у несрећном Травнику с њима спајала, док их је све остало делило и одвајало, и уз њих оних безгласних ликова апсурдних судбина. Све ове тужне и испреплетене приче у основи имају једно – човека са свим његовим физичким, психолошким, социолошким, културолошким и другим карактеристикама.

Иако је човек предмет интересовања разних наука: анатомије, филозофије, историје, психологије, лингвистика је јединствена по томе што проучавајући језичке јединице она проучава и све остале домене људског бивствовања. Познато је да сваки језик носи у себи мноштво информација о систему вредности једног народа и да се у њему чувају и преносе историјска искуства, генетско памћење, па због тога проучавање експлицитних и имплицитних језичких средстава представља непроцењиви кључ за разумевање културе. Важну улогу у истраживањима такве врсте представља језик појединих реномираних аутора, који у том случају не иступају као појединачна, интегрисана језичка личност, већ као мноштво оних који говоре и разумеју дати језик.

Човек – кључни коцепт сваке културе, у миљеу посматраног Андрићевог романа појављује се у пуном сјају књижевно-уметничког али и лингвистичког домета. Посебно је упечатљива ономасиолошка категорија именована лица, која је интересантна не само на овом микроплану, већ и шире, јер представља својеврсну лингвистичку универзалију. Да би се језичком јединству номиналних форми за идентификацију и квалификацију лица посветило пажња, неопходно је указати на параметре који су укључени у њихову семантизацију.

Иако је човек само један сегмент универзума, он је у исто време веома сложена целина делова, детаља, страна, квалитета, својстава, карактеристика, функција. С обзиром на сложеност питања концептуализације појма човек постоји и мноштво различитих тумачења семантичког поља којем припада. У том смислу, веома користан приказ даје Седова (1999) помињући широко схватање човека као тријаде душе, тела и духа, затим као антонимског јединства апстрактног и конкретног, и интелектуалног и емоционалног начела, што је блиско и тумачењу човека утемељеног на биолошко-физиолошким и антрополошким односима, с једне стране, и на социјално-радним и родбинским односима, с друге стране. Иста ауторка помиње и његову интерпретацију као динамичног, делатног бића са физичком снагом, интелектом и способношћу говора, а не пропушта да истакне и оне

ауторе који га схватају просто само као живо биће са свим особинама везаним за „животност“, али и као разумно биће са свим сферама тог испољавања.

Уколико би се за основу узео последњи поменути концепт, финијом сегментацијом могуће би било издвојити и десетину релевантних карактеристика и односа у којима учествује човек. На основу увида у резултате више различитих истраживања лексичко-семантичке групе за номинацију лица дошло се до сазнања да је основни когнитивни модел најчешће приказиван у виду пропозиције са различитим дубинским предикатима. На пример, говорећи о супстантивизацији према физичким особинама, Билалова (2012: 51) као први концепт помиње онај у којем је примарна улога агенса (*actor*), док би други концепт пропозиционалне структуре био заснован на квалификацији (*quality*). Тако настају именске лексеме које су према свом примарном концепту и терминолошки обележене као *nomina agentis*, *nomina attributiva*, *nomina professionis*, *nomina instrumenti*, *nomina patijentis*. Међутим, у номинацији лица учествују и оне којима се обележавају етници, следбеници покрета, именице са обележјем националне припадности, родбинских односа, религијског опредељења, класне хијерархије итд.

Осим у граматицама српског језика неки типови поменутих именица анализирани су и у домаћој стручној литератури, у радовима који се баве номинацијом персоналних појмова – углавном су анализиране именице типа *nomina agentis* (Ќиршова 1998, Ајџановић 2005, Ајџановић/Киш 2007) и *nomina attributiva* (Штасни 1999–2001, Штасни 2007а, Штасни 2007б) којима је посвећена и цела студија (Штасни 2013).

Иако је веома интересантно и корисно проучавање њихове деривације, јер је већина посматраних именица девербативна (*шумач*, *шрџовац*), десупстантивна (*земљак*, *дућанџија*) и деадјективна (*мудрица*, *малишан*), у фокусу пажње овога пута неће бити деривација за коју Балтова (1997: 339) констатује да „није механизам за извођење нове речи од друге речи“ већ да се ради о промени категорије уз модификацију формално-синтаксичких обележја заједно са конотацијама. Ипак, семантичка анализа примера, којој се овога пута даје предност, неминовно укључује тзв. „творбену парафразу“ у којој распоред аргумената указује на категоријално значење, па ће, на пример, парафраза типа: 'X делује' представљати именице *nomina agentis*, док ће парафраза 'X делује на Y помоћу Z' представљати значење именица *nomina instrumenti*. Међутим, исто тако ће у одређену семантичку групу примера бити сврстане и немотивисане именице као што је именица типа *јунак*, која се захваљујући својој семантици, може посматрати у оквиру шире групе именица *nomina attributiva*, иако, за разлику од већине таквих именица, њен мотиватор није могуће одредити.

Као што је наговештено, основу класификације примера забележених у Андрићевом роману чине два аспекта посматрања човека: **као живог бића** и **као разумног бића**. Иако семантички мање спецификована, али не и мање важна, прва група примера односи се на егзистенцијална обележја (квалитет здравља, физичке могућности, стање и присуство свих органа), естетска обележја и узраст. У другу групу примера укључени су они који се односе на: интелектуалне особине, карактерне особине, социјалне односе (родбинске, националне, класне, религијске, професионалне, географску припадност, различите врсте социјалних односа).

2. Аспект посматрања човека као живог бића

2.1. Синтагме *живо биће* и *живи створ* уобичајено се користе за идентификацију аниматних појмова међу којима се својом персоналном природом издваја онај којег идентификујемо пре свега именицом *човек*, и њој аналогним именицама *особа*, *личност*, *појединац* или синтагмом *људско створење* према плуралском облику *људи*, који, по Скоковом тумачењу (Skok 1971: 336, **čovjek**), представља старину у односу на сингулар именице *човек*. Скок објашњава и да је именица *човек* првобитно означавала једног од чланова социологичке јединке (братства или породице), па је за укупност била потребна друга реч. Такође, пратећи прасловенски извор он износи претпоставку о њеној композитној структури од два члана од којих је други балтичка реч са значењем 'дете, син'. Данас се ова реч у Речнику српског језика (РСЈ 2007: 1520, **човек**) дефинише као: 1. живи организам, сисар из реда примата који је постигао највиши развојни ступањ, друштвено биће које мисли, говори и располаже способношћу да ствара оруђа и да се њима служи у процесу рада, *Homo sapiens*. Моралне способности и интелект као специфичност човека наводе се тек на трећем месту, као и у Речнику српскохрватског књижевног језика (РСКЈ 1976: 891, **човек**) у којем се као прво износи тумачење: 1. друштвено биће које мисли, говори и располаже способношћу да ствара оруђа и да се њима служи у процесу друштвеног рада. Иванова (2011: 162) примећује да је присутна иста тенденција и у руском језику да за онога кога називамо *човеком* очигледно у новије време није у првом реду релевантно поседовање моралних и интелектуалних него неких других својстава. Андрићеви примери потврђују да се ова именица заиста знатно чешће појављује у свим другим значењима, али забележен је и пример у којем обележава управо карактерне људске особине: *Преклињала та је да буде човек и да је поштите*. Углавном се испољава њено примарно значење, без обележавања полне припадности, као и значење одрасле мушке особе како у начелној, тако и у конкретној идентификацији мушкарца:

За сваку *сївар* *їоїребан* је већи *наїор* а у *исїо* време **човек** је мање *сїособан* да *їа* учини; После *їоликих* *наїора* и узалудних бежања и *исїо*-на, **човек** се враћа на *їолазну* *їа*чку; Јер, **човек** може и од једне речи да живи;

Жан Давил је дошао на свети као **човек** *ї*рав, здрав и *ї*росечан; Месїо *ї*де се сусрећу њих двојица као **човек** са **човеком**; То је био црномањасї **човек**; Њему је на махове изїедало да је *ї*ај **човек** од двадесетї и четїри *ї*одине *ї*рочїїао библиотекe.

У највећем броју случајева именица *човек* функционише као управни члан синтагме у којој се одговарајућим детерминатором указује на какву сталну особину (он је *болесїан* *човек*) која без ове именице има карактер привременог својства (он је *болесїан*) (Ivić 1983: 106–108, 1995: 111):

Врло, врло болесїан човек; То је био країа *к* и *ї*ун *човек*; *Био је висок човек; Шїо све види овај млади човек; Тежак и осїарео човек; Кажe їрбави човек.*

У односу на именицу *човек*, употреба неких других именица код Андрића веома је знатно ређа, тако да је тек неколико пута релизована именица *сїворење* и то са обавезним детерминатором¹, само једном именица *особа*, док се именица *лице* у овом значењу² и не појављује:

Улазило је у свако људско сїворење; Божїе сїворење у врелу воду; То сїїно сїворење їа *мешїних* *очиїу*; *Говорила оїшїрно* *нейовезано* о *оном шїо* чека *їо* *мало* *сїворење*; *Може да живи само особа без їородице.*

За разлику од осталих мање или више синонимичних са именицом *човек*, именица *личносї*³ специфична је по томе што осим општег значења обележавања људских бића може бити семантички богатија, јер обухвата и свеукупне специфичне особине по којима се неки човек разликује у односу на друге људе (РСЈ 2007: 649, *личност*), на пример: *Давао му је круїи изїлед* и мењао *целу њеїову личносї* ('све његове особине') у *нейовољном*

¹ Именица *човек* појављује се 395 пута, *човек* 7 пута, а *створење* 13 пута.

² Примери у којима се појављује именица *лице* имају неко друго значење, док значење сталне особине, које се овде илуструје, изостаје.

³ Говорећи о употреби именице *личносї* у руском језику, Арутїунова (1999: 327) износи запажања до којих је дошао Виноградов проучавајући ову лексему и њену употребу до средине 19. века. Он запажа да до 17. века таква лексема није била неопходна, јер се углавном обележавао човеков однос према Богу, свету, својој околини и за то су биле довољне постојеће лексеме, а тек у 17. веку јавила се потреба да се на изванредан начин човек схвати по свом људском јединственом „ја“, као носилац индивидуалних и социјалних особина и својстава.

смислу; *Згодна прилика за свакој од присућних [...] да покаже своју личност* ('све своје особине').

Андрићеви примери у којима се овом именицом номинује човек, пре свега као живо биће, илуструју следећи примери:

Знала је имена свих личности (свих људи) које су при њом учествовале; У вези са њим односом према њој личности (њом човеку); Поновио слику једне личности (једног човека) од речи до речи; И занесе за личност (човека), са нарочитом склоношћу за поезију; Међу њима је било необичних личности (необичних људи); Свака од ових личности (свако од ових људи) радила је независно.

Потреба да људску јединку издвоји из мноштва без прецизирања о коме се конкретно ради утицала је на то да у појединим примерима (у шест случајева) Андрић употреби именицу *појединац*. Познату чињеницу да ова именица не добија референцијалну улогу (Ivić 1995: 115) потврђују и примери у којима се уз њу или реализује одредба *сваки*, или се имплицира одредба 'било који':

Како су неумољиве свачије одговорности, све до појединаца; Сваки појединац пази на целину и целина на појединаца; Сметња личној срећи свакој појединаца; Да стиче што више утицаја на свакој појединаца.

Ако се употреба детерминисаног плуралског облика ове именице, на пример: *Као што чине снажни појединци*, упореди са синтагмом конституисаном по истом принципу, али са управном именицом *људи*: *А презни људи су грућим речима шајћали*; *Као што су увек ојјени слаби људи*, уочава се њена квантитативна маркираност. Наиме, у жељи да истакне ограничен број персона из реда оних који имају особине заступљене детерминатором Андрић уводи именицу *појединци*, док се за именицу *људи* опредељује у свим осталим приликама.

2.2. Аспекти оцењивања човека према спољашњем изгледу спадају међу најважније моменте у општем комплексу евалуације и међусобно се укрштају. Здравствено стање неке особе, функционалност њеног физичког бића и старосна доб утичу на општи утисак који се о њој стиче, а најчешће је довољан визуелни контакт. У намери да истакне неке друге особине својих ликова Андрић се у мањој мери ослања на њихове физичке карактеристике, па је у анализираном тексту евидентиран само мањи број примера у којима је основа за номинацију лица послужило такво обележје.

Податак о здравственом стању, и то у негативном смислу, уграђен је у семантику именице *болесник*, која је евидентирана у неколико примера:

То је шежак болесник; Болеснији од ове болеснице; Али ти болесници, [...], моју да живе дуго; Имао је одвраћености према шешким болесницима.

2.3. Стање физичког здравља, функционисање појединих органа, физичка конституција и изглед дате особе могу се у конкретним случајевима испољавати на различите начине. Андрићеви јунаци су у том смислу обележени према боји коже, изразитој развијености физичког тела и према позитивном утиску који особа својим изгледом оставља на околину:

Био је висок човек, очигледно мелез; Младић је видео њед пред собом људску кару дебеле главе. Бацала Давни своје најојасније њодеде бивше лењошце.

Све поменуће карактеристике својих ликова овај писац знатно чешће приказује аналитички. Понекад је то и једино могуће решење, јер одговарајући номинални облик и не постоји, а понекад се слика особе дочарава уланчавањем и по неколико атрибута уз опште именице *човек*, *жена* и *људи*, на пример:

Он је брисао усња њокрећима здравој човека; Као два њремрзла и ојладнега човека; Тада су оба уморна човека ојњочињали своју борбу; То су биле нечистије очи човека који болује од јењре; Он је некако усњевао да и највишеј човека љеда ... некако с висине; Сњварао код онемоћалој човека осећање олакишања; Толико је жива код слабој човека њоњреба да се вара; Мисао уморној човека; Кад се нашао њред њим мршавим човеком; Пред већ њосусњалим човеком; Као код малокрвних дебелих жена; Висока снажна жена; Њејова сњасињја жена; Измакло усњод њеја њу обамрлу жену; Баш као шњо иду хроми људи.

2.4. Оцена спољашњости која у великој мери зависи и од старосне доби, јер промене које се временом дешавају у људском организму остављају трага и на физичком и на психоемоционалном плану, често се и језички нотирају⁴. Отуда не изненађује чињеница да је номинација особа према старосној доби честа пракса, што се потврђује и у Андрићевом језику. Према моралним и етичким стандардима у социјално-историјској заједници процена се врши у односу на новорођеначки период, период детињства, младеначки период, зрело доба и старост. Једино се именицом *вршњак* не идентификује одређени период људског живота, већ се дата особа по годинама изједначава с неким другим: *Како су њоворили Давилови вршњаци*. Номинацију према узрасту илуструју следећи примери:

⁴ Различита обележја карактеристична за човека најчешће интерферирају са естетским обележјем, јер се психолофизиолошке, здравствене и друге врсте промена у људском организму углавном рефлектују и у физичком изгледу. Слично је и са обележјима везаним за старосну доб, међутим, ова семантичка група неким својим компонентама задире и у домен интелектуалних способности, као што је нпр., сенилност истовремено обележје старијег животног периода, али и смањене интелектуалне способности (Билалова 2012: 57).

*То геџе је [...] усџрашено; Да ће се ѿо маломе⁵ враџиџи; Али у недо-
сџаџку исџинске радосџи од џих малишана, она их је искрено изљу-
била; Забуљене же не су џљувале и врачале, а геџаци изџоварали џсовке;
Једна девоџица оџвори само мало један канаџи; Клечала је девоџка;
Младић и жена се дуџо и срдачно расџају; Уз луџу мандала и џрчање
момака расклоџише оба крила; То су били безобзирни и даровиџи
мушкарци; Та сџарица [...] раширила је још више казивања; Хамџи-
беџ Тескеречић, круџан сџарац.*

3. Аспект посматрања човека као разумног бића

Апресјан (1995: 39) истиче да је човек пре свега динамично, активно биће и да се његово деловање испољава на физичком, интелектуалном и језичком плану. Другим речима, човек представља центар преплитања језичких и нејезичких знања, а познато је да језичка слика света своје упо-риште има у когнитивној слици света. Не треба заборавити да на стварање лингвоидеолошког концепта „човек као социјални објекат“, такође, с једне стране утичу екстралингвистички, а са друге стране лингвистички фактори (Каменева 2006: 124). Између осталог, то потврђује и чињеница да језичко значење представља „социјализацију смисла који се чува у колективном сазнању говорника“ (Демњанков 1994: 41).

Андрићеви примери распоређени у ову категорију илуструју номинацију лица према интелектуалним и карактерним особинама, а највећи број случајева је заснован на неком од социјалних односа у које човек ступа. Ово не изненађује, јер је Травничка хроника пре свега роман ликова, представника различитих психолошких профила и социјалних групација.

3.1. Номинацију људских бића према интелектуалним способностима Билалова (2012: 61) описује као „концептуалну метонимију“ засновану на моделу човек – део тела (мозак), где се под овим делом тела мисли на способност мишљења, интелект, умне способности које могу бити заступљене у довољној мери или ограничене. Неке од лексема из ове семантичке групе могу бити искоришћене и за давање субјективне оцене о некој особи.

У Андрићевом делу није забележен велики број таквих примера, али се појављују потврде и за номинацију лица чије су интелектуалне способности позитивне у односу на просечног човека, или премашују ту меру, као и оне негативне у том смислу:

*Уисџину једносџран џознавалац џуди; Добри знаџци Исџока и Заџа-
да; Ту живе, [...], џробирачи и муџрице; Лечио је као доџир џудоџворца;*

⁵ У овом случају у питању је поименичени придев.

Моїла [је] казати само нека бугала; Пијани луђак је жмиркао; Лудак је тада заустављао хришћанске сељаци.

Осим наведених именских лексема улогу обележавања лица према умним способностима обављају и синтагме с именицама *човек*, *жена* уз које се реализују детерминатори у чијем је семантичком потенцијалу садржана компонента оцене према интелектуалним способностима, на пример:

То је био малуман човек; Био је њлаховић и неук човек; Никад, ни њоследњи балија (неук човек); Благодаран и необично уман човек; Колоња је био човек савремених схватања; Има њред собом човека благодарна и разумна; Као и свакој њпросвећеној човека; Пројив је једној њосјодина, честиићој и њамејној човека; Да њреко своје њобожне и њамејне жене осиира; Као све луде и бесне жене.

3.2. У номинацију лица према карактеру укључују се све оне именице које у свом семантичком потенцијалу садрже компоненте човековог моралног, психичког, емоционалног односа према окружењу, другим људима, према раду, новцу, животу уопште. Све поменуте карактеристике Билалова (2012: 58) помиње у вези са супстантивима изведеним према унутрашњим обележјима човека. Говорећи о једној групи именица *nomina attributiva*, Гордана Штасни (2013: 45) објашњава да би се и поред различитих схватања карактерних особина, захваљујући различитим психолошким приступима, као заједничка обележја могле издвојити човекове вољне и моралне димензије. Такође, иста ауторка скреће пажњу на то да лексичка семантика именице *карактер* и њој сличних: *нарав*, *њприрода*, *ћуд*, обухвата и шире значење од психолошког концепта, тако што обухвата и колективну димензију, устаљен начин живота и рада неке заједнице. При том човек може бити носилац позитивних или негативних карактерних црта.

У Андрићевим примерима номинализовани облици укључују чешће негативне црте личности него позитивне, што не одступа ни од већ утврђене чињенице да је у српском језику, али не само у њему, много више чланова овакве семантичке групације који имају негативну конотацију (Драгићевић 2010: 115):

Ту живе, [...], њробирачи и мудрице; Ту њослују и сћичу или седе докони; Толико или више бесњосличара и чанколиза; Био је велики сладосћирасник; Лојовлук, безобразник, разбојнићтво; То једино може њомоћи код ових дивљака; Нућо на њасника; Зауставља мерење и одјони насрћљивца; Баки није био само смешна њврдица и саможив особењак; Али као жрћива и као мучићељ у иѕићо време; Један од најњрих њравничких њијаница; Несрећан човек, лућалица; Наилазили су њућиници, [...], аванћурисћи, варалице; Ошћар је и безобзиран њрема њрешницима; Тај бедник није у њом њослу уѕео; Поверење не њоклања њоме Исмаилу који је њробисећи. Као шћо се дешава јуњацима у

источњачким њричама; Тої дана ко је њраведник неће се задесиџи у вароши.

Док су се негативне људске особине показале као упечатљивије, што је условило и њихову чешћу номинализацију, позитивне карактерне црте, заједница која користи српски језик очигледно повезује са уобичајеним, очекиваним особинама свог типичног представника, па и појединце код којих су оне нарочито изражене не именује увек одговарајућом именском лексемом. Природа уметничког текста, као што је посматрани Андрићев роман, често не одсликава само оно што је типично, већ, баш напротив, представља цео један конгломерат различитих ликова и њихових животних прича усмераваних управо природом различитих карактера.

У настојању да своје ликове опише што пластичније са свим њиховим врлинама и манама Андрић прибегава синтагматским конструкцијама у којима се уз именице *човек, жена, људи* обично налази и више детерминатора. Запажа се да овакви синтагматски спојеви у већем броју случајева описују управо људске врлине:

Анђеле обесхрабрило а камоли смрћна и брижна човека; Она је била задовољна што са овим учјивим и њеданјним човеком може да разјовара; Био је жив човек, духовит и уочљив; Да њпред собом има човека блајородна; Министарство не шаље њоуз даној човека; Слика снажној и њрибраној човека; Као што њлачу храбре и несебичне жене; Њена свекрва срдачна, жива жена; Крџила се умна, ѡрезвена и окрејна жена, снажне воље; Да би ѡа чаробна жена мојла да ѡа најустји; Ешто ѡо сам чуо добри људи; Нији може имаји ујицаја на ѡслове озбиљних и ѡросвећених људи; Збуњивали су се често најсмељи људи.

Као несрећу ѡоремећеној човека; Одби избеумљеној човека; Ројта се бацао као бесомучан човек; Код ојасној и неурачунљивој човека; Жена хладној ѡела и усијане ѡлаве; А ѡо су насјуји немирне и ѡустје жене; Он се везао са ѡом расјусно мженом; Али од оних хладних људи; Појуљени и насјрани људи.

3.3. Многи политиколози, психолози, социолози и лингвисти поред подела према раси и према полу признају још само класну поделу као основни параметар по којем се врши категоризација човека (Каменева 2006: 126). Ту се осим индивидуалних црта, које су већ претходно поменуле и илустроване примерима, наводе и различити социјални односи, јер човек као друштвено биће остварује многоструке друштвене релације. Забележену грађу могуће је распоредити у неколико категорија. Појединачне групе би чинили примери номинације лица као представника: родбинских веза, затим етничких и верских односа, следбеника одређених идеја и учења, потом одређених професија, носилаца титула и

звања. Преостали многобројни примери, нераспоређени у наведене групе, за ову прилику су обједињени као репрезенти различитих социјалних односа, тј. номинације лица у различитим друштвеним улогама које остварују људи у свакодневном животу ступајући у интеракцију са другим људима.

3.3.1. Према укупном броју именица којима се у српском језику номинују особе у сфери родбинских односа примери забележени у Андрићевом роману не заостају много, што се овде и види:

*Овај залуџао и свакакав **родитељ** живео је са жељом; Који је за Јевреје добар као добар **оџац**; Оштри џас њихове **мајке**; И име македонског краља Аминџаса, **деда** Александра Великог; Да ђред собом има ђраво **деџе** нових времена; Имао је једанаест **синова** и осам **кћери**; Као шџо **маћеха** облачи **џасџорче**; Који џуџује за Јањину џде му је **браџ** француски конзул; Кад је чула шџа јој **сесџра** џредлаже; Најџосле **жена** џа је најџушџила; И да своме **муџу** не може [...] да џризна никаква џрава; Њена **свекрва**, срдачна, жива жена; Најџосле **свекар** [...] џосла у манастир; Обе **џашиџе** и џроџивречне; Бенџионова **снаха**, ошџева једну шџанску романсу; Она је одрасла код **ујака**; Рафин **сџриц**, најџледнији од браће.*

3.3.2. Именице којима се номинују особе као житељи неке географске области код Андрића имају и посебну улогу – не само да догађаје и односе доведе у везу са одређеним крајем већ и да укрсте различите обичаје и културе за њих везане.

У овој семантичкој групи примера могли би се издвојити они у којима се именским лексемама не конкретизује однос с географским подручјем, већ се само даје податак о вези лица и насеља, које може бити и различито типизирано, или двају лица са истог подручја, као и лица које не потиче са фокусираног подручја:

*Како би се џрилаџдила џџџребама нових **сџановника**; Њихова џрдосџ нема ничеџ заједничкоџ са наивном надменошћу обоџаћених **сељака** и сџџних **касабалија**; Нико се друџи од **џрађана** не би усудио да седне; **Чаршилије** са ћеџенака сџадоше да исџежу враџџове; Давил је џроводио време у разџовору са **земљаком** Пуквилом; Неки **сџранац**?*

Везу са познатим географским подручјем или одређеном културом имају лица заступљена истакнутим именицама у овим примерима:

*Као два часна човека и **Евроџљанина**; Рађају се и умиру нарашџаји **Травничана**; Разџоварао је шџамо са неким **Сџлићанином**; Тај везиров заменик, **Босанац**; Два џоуздана каваза, једноџ **Арбанаца** и једноџ **Херџеџовца**; Сџрашан му је био овај **Леванџинац** Давна; Само **ориџенџалици** моџу оволико мрзеџи.*

Номинацију држављана, припадника националних и етничких група, верских заједница и следбеника разних покрета и учења илуструју следећи примери забележени у ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ:

Турчин до Саве а Швабо од Саве; По њирођењу Француз; И довео нарочиџој мајстора, Немца; Живахни Јевреји, сефарди, нису могли да [...] задрже љубљивости; Трка љубојилљиве циџанчади објавила долазак конзула; Хришћани, како каџолици џако џравославни, радовали су се; Сузбијам ја влаха; Земља џо којој џазе не само Османлије неџо и каури из бела светиа; Хусреф Мехмед-џаша, [...], био је Бурђијанаџ; Као мрачни макијавелисти.

Појављују се и две именице за обележавање лица која својим убеђењима и животним стилем показују да начелно прихватају и следе верска тумачења или их одбацују: *Фраџри и њихови верниџи одбили су; Који џоказују како се џафиру* (‘невернику’) *џлава сече.*

3.3.3. Примери за номинацију лица према професионалној припадности, као релативно сталном ангажману неке особе, спадају међу бројније у Андрићевом делу, а међу њима има доста турцизама. Иако се у неким случајевима не ради о професионално обученим или посебно припреманим особама, као што су, на пример: *куруир, џаџар, џелал, каваз* сл., они су се такође нашли овде, јер се ради о лицима која у датим околностима неко дуже време обављају извесну активности, или је контекстом сугерисано значење које је ближе професионалном обављању неке радње него њеном актуелном спровођењу:

Оџромних ноџу џрерано осџарелоџ радника; Да ли је џесник; Везиров лекар и џумаџ; Није био жељени слушалаџ или криџичар; И са Јусом Аџџасом, џравничким џрџоџцем; Нађени су мајсџори, дунђери и зидари; Где је као хирурџи и лекарски џомоћник сџуџио у службу; Сџромни џоложаџ чиновничкоџ џриџравника најџиџен је; Чиновник џа оџеџ новинар и књижевни референтџ; Чекајуџи на масера; Одмах су му изиџили џред очи џравнички музиканти, [...], два бубњара; Као млад извесџилаџ џариских новина; Са шестџ коњаника; Необично црвено лице, као у џомораџа; Дуђанџије су биле веђ џочеле да уносе робу; Осџали су били кириџије; Нико није био диџломаџа од занџа; Позади јахали су за џџије; За џим су иџили силахџар, чохаџар, хазнаџар, мухурџар; Први је џоздравио конзула џефџеџар; Аустријски аџентџи су џроширили међу њих вестџ; Навикао да ради са шџџунима; Сџџизали су нарочиџи курири и везир је слао своје џаџаре; Зашџо у нас џрџоџведниџи не џриџају иџџе сџџвари; Сакуџљају се око џелала; Давна је одмах усџео да добави два џоузџана каваза.

3.3.4. Велики број посматраних именица нашао се у овом књижевном делу да би се јасније истакли класни односи међу ликовима који се описују.

Одређену позицију на друштвеној или професионалној лествици могуће је обележити управо неком од именских лексема којима се послужио и Андрић, смештајући различите људске карактере у хијерархијски уређену позадину. Они су носиоци, титула, звања, почаста, припадници одређеног друштвеног слоја:

*Већина замишљала конзуле као високе **госпојансџевенике**; Конзул се позивао на снагу Француске и рајну славу своја **суверена**; Министру у Париз и **амбасадору** у Цариград; Двојица од најјуледнијих **ичољана**; Завађени **ајани**; Имена толиких **сулџана**, **везира** и **бејова**; Сиремаше ли се **мусафирима**; Команданти везирових **мамелука**; Све заставе свих хришћанских **царева** и **краљева**; И једне мађарске **баронице**; Извештај **министра**; Везиров **ћехаја** Сулејман-паша; Тај везиров **заменик**; Бераћ послаћ **капетану** дервентском; Да не жалимо за жива **ханџе**; Сулџанов **капетанбаша**; Да нареди једном од **босњанџибаша**; Позвао је **кајмакама**; Млади Дефосе, нови **канцелар**; Од министра до **приправника**; Рекао му је за његовој будућеј **шефа**; Неразумеванье на које наилази код **шарешина**; Брија око **официра**; Нарешено **јенералу** Мармону; Господина **јуковника** фон-Митшера; Нашла сањаној **ришера**; **Јеромонах** Пахомије није ни прихватио ни одбио позив; Она је одрасла код ујака, **бискуп** од Авранша; Посетио је најпре **апоштолској** **визитијора**; Што боље везе са долачким **жујником**; Неки ушцај на **фрајре**; Овај **калуђер** има многа најомиланих енерџија; Узалуд је везир сазивао **ајане** и **прке**; Пре времена остарелој **правничкој** **кољеновића**; Тако је млади **јосподин** Дефосе ушао у Босну; У једној бечкој **јоспођици**; Спшља је **јоспођа** Давил; **Конзуловица** је при томе имала да се бори; То нису биле муке са **јослујом**; Многме је **сиромасу** бар за секунду **јоспало** свешћије у кући; Срели су некој **јросјака**; Доведен у **дејшнстиву** као **роб** у Цариград.*

3.3.5. Последњом групом обједињени су примери именица за номинацију лица према улози коју остварују у време док реализују неку активност (**јушник**, **слушалац**, **освајач**), или ступају у једну од могућих свакодневних интеракција с другим лицима (**муштерија**, **јосп**, **сајушник**, **наследник**):

*Уледан **јушник**; Дочекује све остале **јосешнице**; Догавао у очима **јледалаца** бар ђедаљ своје малом расшју; Није био жељени **слушалац**; Као свој давнашњеј пријатеља и срећној **јласника**; Селим III, **јросвећени** **сулџан** **реформашор**; Нејознаћи **освајач** млади **јенерал** Бонајаршја; Млад новинар Давил јавио се као **добровољац**; На које се жале одувек све **домаћнице**; Тероризирала [...] **укућане**; Добар **јознаник** Најолеоновој брашја; Расшали као добри **знанци**; Један његов земљак и **спшари** **груј**; Бој да нас сачува од славе, од крујних **јоспшју**; Еј, оде ти далеко, **комишја**; Хришћанских **надничара** или **намешћеника**; Турци **дућанџије** или **њихове муштерије**; **Посшјаје** све већи и безнаднији **дужник**;*

Мехмед-џаша искрен обожавалац Наполеона; Да буде наследник своја великој њојодара, или ухода; Победник у Италији; Дубоко човечанско разумевање двојице сајатника; Омилени предмет сабеседников; И да је његов џумач, можда џлаћени, ниски саучесник; Поред њеја један случајни сајатник; Живела два конзула са својим џородицама и својим сарадницима; Увек је ћућао као кривац; Двојица џројника; Своје миљенику Хусреф Мехмед-џаши; Средином лејта сћићао је нарочити изасланик; Или неки џовереник њојознајих сила.

4. Закључак

Роман Травничка хроника као ризница ликова различитих физичких, интелектуалних и карактерних црта показао се изванредним извором грађе за анализу именских лексема којима се номинују лица. Међу тим именицама било је девербативних, десупстантивних и деадјективних. Класификацијом према различитим аспектима посматрања човека – као живог и као разумног бића, издвојено је неколико семантичких група примера. Показало се да међу њима не постоје оштре границе, а понекад и да се преклапају. На пример, номинација према физичким обележјима уквршта се са квалитетом физичког стања, али и са узрастом особе, док је узраст уско везан и за интелектуалне способности. Нешто је комплекснија подела ових именица према социјалним релацијама, али се у глобалу може направити разлика између референцијалних ситуација, тј. оних у којима људи остварују улоге у оквиру тренутних веза са својом околином и релативно сталних улога као што су родбинске, професионалне, или одређене класним статусом, титулом, звањем, етничком припадношћу итд. Осим посебно деривираним именским лексемама Андрић се у овом роману служи и синтагмама с именицама општег персоналног значења: *човек, жена, људи, особа, лице* уз које се најчешће реализују детерминатори, обично и више њих у низу.

Коришћењем многобројних атрибутских синтагми с управним именицама којима се номинује човек, као и лексема изведених од оваквих именских речи, Андрић осликава изузетност, специфичност и посебност Травничана, претварајући и сам Травник у једно посебно место. Портретима људи и причом о њиховим судбинама писац маестрално спаја наизглед неспојиво – представнике четири вере, различите светове, непомирљиве а истовремено жељне дијалога, потребе за променама и тежње да све остане исто, равнодушности и мржње, гласног и безгласног, мушког и женског, богатства и сиротиње, страног и домаћег, здравог и болесног. Ова дихотомија присутна је у целом делу и управо су посматране именске синтагме једно од средстава њеног истицања и стилизације овог дела.

Извори

- Андрић 2007: Андрић, Иво. *Травничка хроника*. Књига друга. Изабрана дјела у седам књига. Подгорица: Задужбина Ива Андрића.
- Gralis-Korpus: http://www-gewi.uni-graz.at/gralis/korpusarium/gralis_korpus.html. Стање: 1. IX 2013.

Литература

- Ајдановић 2005: Ајдановић, Милан. Нови приступ именицама типа *nomina agentis*. In: *Прилози проучавању језика* 36. Нови Сад: Филозофски факултет. С. 157–161.
- Ајдановић/Киш 2007: Ајдановић, Милан; Киш, Наташа. Корелативне предикације именица *nomina professionis*. In: *Прилози проучавању језика* 39. Нови Сад: Филозофски факултет. С. 223–231.
- Апресјан 1995: Апресјан, Ју. Д. Образ човека по даним језика: попытка системног описанија. In: *Вопросы языкознания* 1. Москва: Российская академия наук. С. 37–67. www.istorichka.ru/Periodika/Voprosy_Jazykoznanija/1995/1995_1. In: pdf. Стање: 20. 06. 2013.
- Арутюнова 1999: Арутюнова, Н. Д. *Язык и мир человека*, Москва: Языки русской культуры.
- Балтова 1997: Балтова, Јулија. Улога творбеног значења код дефинисања изведених речи у једнојезичком описном речнику. In: *Научни састџанак славистија у Вукове дане* 26/2. Београд: Међународни славистички центар. С. 339–342.
- Билалова 2012: Билалова, Х. А. Когнитивниј анализ субстантивировањих прилагателњих с обшћим значењем лица (на материјале енглијског и лезгинског језиков). *Јзык. Словесностъ. Кулђура*. Москва: Аналитика родис. <http://www.publishing-vak.ru/index.htm>. Стање: 1. X 2013.
- Демњанков 1994: Демњанков, В. З. Теория прототипов в семантике и прагматике језика. In: *Структурија представленија знаниј језике*. Москва: ИНИОН РАН. С. 32–86.
- Деретић 1981: Деретић, Јован. *Српски роман 1800–1950*. Београд: Нолит.
- Драгићевић 2010: Драгићевић, Рајна. *Вербалне асоцијације кроз српски језик и кулђуру*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Иванова 2011: Иванова, И. С. „Человек“, „мужчина“ и „женщина“ в русской језиковој картини мира как части картины мира. In: *Савременая фило-*

- лоија: маџериалы международной научной конференции. Уфа. <http://www.moluch.ru/conf/phil/archive/23/>. Стање: 16. X 2013.
- Ivić 1983: Ivić, Milka. *Linguistički ogledi*. Beograd. S. 87–115. [Biblioteka XX vek]
- Ivić 1995: Ivić, Milka. *O zelenom konju*. Novi lingvistički ogledi. Beograd. S. 105–123. [Biblioteka XX vek]
- Каменева 2006: Каменева, В. А. Антропоцентрические лексико-семантические категории лингвоидеологического концепта „человек как социальный объект“ в системе английского языка. In: *Вестник* 4 (55). Томск: Томский государственный педагогический университет. Интернет-верзија 124–132. http://vestnik.tspu.ru/files/PDF/articles/kameneva_v_a_124_132_4_55_2006. In: pdf. Стање: 14.05. 2013.
- Киршова 1998: Киршова, Маријана. *Nomina agentis u nomina instrumenti u српском и руском књижевном језику*. Подгорица: Универзитет Црне Горе.
- Костић 2011: Костић, Драгомир. Роман разлика (Травничка хроника Иве Андрића, тумачење). In: *Зборник радова Филозофској факултету у Приштини*. Интернет верзија. <http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0354-3293/2011/0354-32931141207K>. Стање: 20.04.2013.
- РСЈ 2007: *Речник српској језика*. Нови Сад: Матица српска.
- РСКЈ 1976: *Речник српскохрватској књижевној језика* 6. Нови Сад: Матица српска.
- Седова 1999: Седова, Н. А. Партитивы в тематическом пространстве „человек“: системно-парадигматический, функционально-прагматический и лингвокультурологический аспекты исследования. In: *Филолошески ежеодник* 2. Омск: Омский государственный университет. http://www.univer.omsk.su/trudy/fil_ezh/n2/sedova.html. Стање: 23. X 2013.
- Skok 1971: Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I–IV. Zagreb: JAZU.
- Тасовац 2000: Тасовац, Тома. Негација као присуство одсуства у делима Иве Андрића. In: *Свеске Задушбине Иве Андрића*. Београд. Год. 19, бр. 16. С. 161–225.
- Штасни 1999–2001: Штасни, Гордана. *Nomina agentins i nomina attributiva у речнику СРПСКОХРВАТСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА*. In: *Прилози проучавању језика*. Нови Сад. Бр. 30–32. С. 285–295.
- Штасни 2007а: Штасни, Гордана. Деривати на **-ица** од назива делова људског тела. In: *Прилози проучавању језика*. Бр. 38. Нови Сад: Филозофски факултет. С. 93–107.

Штасни 2007б: Штасни, Гордана. Атрибутивне именице (*nomina attributiva*) у српском језику. In: *Српски језик, сјугије српске и словенске*. Год. 12, бр. 1–2. Београд – Никшић – Бања Лука – Српско Сарајево: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика – Филолошки факултет. С. 469–483.

Штасни 2013: Штасни, Гордана. *Речи о човеку*. Нови Сад: Филозофски факултет.

Nada Arsenijević (Novi Sad)

Nomination of Persons in Andrić's Novel THE TRAVNIK CHRONICLE

This analysis covers Andrić's novel THE TRAVNIK CHRONICLE from which nominal lexemes used for the nomination of persons have been excerpted and examined. It has been determined that they can be divided into two semantic groups – those which are the result of viewing a man as a living being, and those connected to viewing a man as a rational being. The first group of examples refers to *existential attributes (quality of health, physical abilities, state, and the presence of all organs), aesthetic attributes, and age*. The second group includes examples which refer to: *intellectual characteristics, character traits, social relationships (kindred, national, class, religious, professional relationships, geographical belonging, and other various social relationship types)*. The majority of analysed nouns belong to *nomina agentis, nomina attributiva, nomina professionis, nomina instrumenti, and nomina patientis* classes. The richness of Andrić's linguistic expression shows once again that the works of this author are an inexhaustible source and inspiration for various types of research.

Нада Арсенијевић
Филозофски факултет
Др Зорана Ђинђића 2
21 000 Нови Сад
Србија

Zdravko Babić (Podgorica)

Leksička sredstva izražavanja neodređenolične i uopštenolične radnje u romanu TRAVNIČKA HRONIKA

Neodređenolična i uopštenolična radnja mogu biti izražene i leksičkim sredstvima. U takvim konstrukcijama dobijaju se dvočlane rečenice u kojima se neodređenoličnost ili uopštenoličnost izražavaju pomoću leksema *čovjek*, *ljudi* i njima sličnim, kojima se ne ukazuje na konkretnost vršenja radnje, već takve konstrukcije imaju uopštenolično ili neodređenolično značenje. Krug takvih leksema kojima se izražava subjekatski oblik može da se širi na bliske sinonimične (*grad*, *varoš*, *selo*, *čaršija*, *svjetina*, *rulja* itd.), zbog čega je TRAVNIČKA HRONIKA veoma pogodan izvor za obrađivanje date teme.

Poznato je da se za izražavanje kako uopštenolične, tako i neodređenolične radnje u svim slovenskim jezicima koristi skoro analogan inventar polja personalnosti, ali sa različitom frekventnošću, i u tom pogledu razlike među slovenskim jezicima su dosta velike. U ruskom jeziku dominantno sredstvo izražavanja uopštenolične radnje je jednočlana rečenica sa glagolom u drugom licu jednine sadašnjeg (prostog budućeg) vremena, dok se druga sredstva, uključujući i leksička sa leksemom „čovjek“ i njenim sinonimima u širem smislu, smatraju perifernim. U zapadnoslovenskim i južnoslovenskim jezicima, pak, preovlađuju dvočlane strukture sa „čovjek“ i njoj po značenju bliskim leksemama, kao nosiocima značenja uopštenolične radnje, a jednočlane rečenice sa glagolom u drugom licu jednine su znatno rjeđe zastupljene:

Pionierski lot miał jednak nie tylko wykazać, co człowiek czuje w stanie nieważkości i czy nie jest to stan szkodliwy dla jego zdrowia, ale uczeni oczekiwali również odpowiedzi, czy w Kosmosie, w stanie nieważkości, ludzie nie tracą zdolności do pracy (polj.);

Tak to je ten náš život, Olgo Semjonovno. Člověk dělá, snaží se, trápí se, celé noci nespí, pořád přemýšlí, jak by to bylo lepší, a co z toho? S vámi člověk nikdy neví, jak na tom je (češ.);

Но человек може да лежи само ноцем, и то рядко; Но как ще работиш при този шум! Човек може да погледне! (bug.);

Klárú pochopil človek vždy až večer (slovač.);

Čłowiek njeby wėrił, njeby-li to sam słušał (g. Luž.); *Самая цїрыкая рэч, калі чалавек знаходзіцца ў сїяне ўоўнаї нявадання* (bjel.);

Človek je iz njihovega pisanja dobil vtis, da [...] (sloven.).

Ove rečenice su semantički vrlo bliske rečenicama sa refleksivnim pasivom. M. Ivić navodi da je njihov agens uopštenog tipa, što je moguće potvrditi transformacionim testom: umjesto refleksivne morfeme dolazi subjekatski oblik kojim je izražen uopšteni vršilac radnje, npr. *zna se da – svet zna da*; ove konstrukcije se uspostavljaju kada se radi o glagolima kategorije *s e n t i e n c i i d i c e n d i*, npr. *tvrdi se da se udala – ljudi tvrde da se udala, misli se da će biti poplava – ljudi misle da će biti poplava*, ili bilo koji drugi glagoli sa značenjem radnje čije ostvarenje ne implicira svjesnu, voljnu angažovanost vršioca, npr.: *čeka se samo na njega – svi čekaju samo na njega; na groblju se mnogo plakalo – na groblju su prisutni ljudi mnogo plakali; tamo se dobro spava – tamo svet dobro spava* (Ивић 1962–63: 98). U takvim iskazima postoji element množine (klase), označen imenicom u jednini koja je simbol cijele te množine¹.

Dakle, neodređenost vršioca radnje često se izražava i leksički, dvočlanom konstrukcijom pomoću leksema koje ne ukazuju na konkretnog vršioca radnje, već takve konstrukcije imaju više uopšteno značenje. Krug leksema kojima se izražava subjekatski oblik može da se širi na bliske sinonimične, kao što je leksema *ljudi*, ali i na uopštene zamjenice tipa *svi*: *zna se / svi znaju*, čemu je posvećen centralni dio našeg rada. Kod Andrića je ova veza između uopštenosti i neodređenosti veoma tijesna, a izuzetno je širok i frekventan broj leksema kojima se to zajedničko značenje prenosi: *čovjek, ljudi, raja, svet, svetina, čaršija, varoš, varošica, kasaba, orijentalci, mahala, okolina, gomila, carstvo(a), rulja, povorka, svaki, onaj, svak, naraštaj, sirotinja*. Sve ove lekseme, kao nosioci neodređeno-uopštenosti značenja, izuzev leksema *čovjek/ljudi* kao najneutralnijih, odražavaju i neki dodatni odnos autora prema sredini, glavnih likova prema masi, kolektivu, mase prema pojedincima, prosječnost, začaurenost, odsustvo duhovnosti itd.

Pored filigranskih opisa pojedinih likova, njihovih uspona i padova, problema i tragedija, Andrić takođe veoma upečatljivo daje psihološki portret kolektiva, što odražavaju rečenice koje su predmet ovog istraživanja:

Raja se osećala da joj Turci postaju sve teži, a Turci su uviđali sa ogorčenjem da se raja pohasila i da nije ono što je nekad bila.

A kad se jednom raja otme i pohasi, idi slobodno pa traži drugu, jer od te nema više ništa.

Iz ovih konstrukcija možemo vidjeti različit odnos glavnog naratora prema Travničanima, koji se ne odražava kroz stav nekog od glavnih likova – kad god želi ukazati na neke negativne osobine i radnje, pisac koristi pežorativno obojene lekseme iz sfere nižeg stila:

¹ A. A. Potebnja je smatrao da se u nizu slučajeva množina u jeziku predstavlja kroz jedinicu koja služi kao simbol te množine (Потебня 1968: 25–26).

Kada je rulja narasla na dve ili tri stotine grla, krenula se, najpre kolebljivo a zatim brzo i rešeno, ka Francuskom konzulatu.

Brazda koja je ostajala u masi iza njega izgubi se, ali se svetina osećala pobedom, ukroćenom, bar za trenutak.

Tako se desilo da niko nije ništa vikao i da je svetina u iščekivanju, bez zajedničke volje i određenog cilja.

Preduče istog dana, još veća i razuzdanija rulja sišla je iz mahala i razlila se po čaršiji uz podvriskivanje nezrelih mladića,

dok onda, kada se želi izraziti nekakav pozitivan ili neutralan stav prema masi, dominiraju neutralne „emotivno uzdržane“ lekseme:

I zaista, ono što je povodom vesti o otvaranju stranih konzulata govorio kršten svet, pokazivalo je da turska zabrinutost nije neopravdana.

Travnička čaršija, kao i sav bosanski begovat, pratila je godinama pokušaje Selima III da Tursku Carevinu preuredi na novim osnovama, prema zahtevima i potrebama savremenog evropskog života.

Prispelo je voće, dozrela bela žita i svet se malo zadramio i umirio.

Svet se, kao otrežnjen, pitao ko je ova pijana skitnica i šta radi ovde.

Posebno je interesantan i upečatljiv odnos glavnih junaka prema masi. Uočljiva je dihotomija između personalnog, ličnosnog, individualnog prema kolektivnom, stadnom, obezličenom. Odmah na početku romana, sa pojavljivanjem tzv. „konzulskih vremena“, tj. kroz suprotstavljanje onoga što je bilo prije i što je u dolini Travnika ostalo prema novim dešavanjima, zapaža se izrazito negativan odnos pojedinca prema masi, u očima konzula i stranaca Travničani se percipiraju kao dezorijentisana rulja, svjetina, koja iz pozicije istočnjačke tromosti, prezire i ne prihvata nove ljude, plašeći se svake promjene koja može ustalasati učmalu mentalnu auru kasabe:

Divlji narod, prosta svetina; mrze sve što je strano i tako svakog dočekuju. Najbolje je ne obraćati pažnju. Tako čini i vezir.

Ali vi ste ovde bez škola, bez ičega, i kad jednog dana civilizacija stigne do vas vi nećete više moći da je primite i ostaćete rasparčani, zbunjeni, bezoblična masa, bez pravca i cilja, bez organske veze sa čovečanstvom i sa svojim sunarodnicima, pa i sa najbližim sugrađanima.

Proučavajući masu, španski filozof Ortega y Gaset zapaža da čovjek-masa personifikuje malograđanski život i duhovnu tromost, nasuprot plemenitog života i napora da se živi s njim u skladu. Čovjek-masa uvijek se ponaša onako kako okolnosti diriguju, a kada okolnosti to i ne čine, onda je sve u njemu dobro – njegovo mišljenje, način života i sklonosti (Восстание масс-www):

Gospodine, što je gori put, to su turski gosti ređi.

Čovjeka-masu takvim ne čini mnogobrojnost, već duhovna tromost i zatvaranje u sebe samoga, ističe Gaset, čovjek-masa se ne predaje nikakvim vrijednostima

i ciljevima, kao da ga ništa ne može natjerati i motivisati da istupi iz svoje zatvorenosti:

Po nekoliko godina čaršija radi i ćuti, dosađuje se i životari, pazaruje i računa, upoređuje jednu godinu sa drugom, a pri svemu tome prati sve što se dešava, obavještava se „kupuje“ vesti i glasove, prenosi ih šapatom od dućana do dućana, izbegavajući svaki zaključak i izraz sopstvenog mišljenja.

Ali treba znati da raja ne diše svojom dušom, nego sluša dah gospodara. To vi dobro znate.

Uvijek se gospoda prvo iskvare, a raja samo prihvati.

Efektna opservacija nestabilne i nekontrolisane energije mase postiže se i antropomorfizacijom lekseme *varoš*:

Varoš je ostala gluva i nema; prazna, osirotela i izgladnela kako nikad u poslednjih dvadesetak godina.

Čak i za ovu potpuno izbezumljenu varoš u kojoj su dani osvitali sve ludi od luđegi u kojoj su se dešavale stvari koje niti se mogu do kraja ispričati ni potpuno poverovati, vest o lekarevom turčenju bila je iznenađenje.

Kad je, polovinom marta, najposle studen popustila i počeo da kopni led koji je izgledao večan, varoš je ostala kao posle morije, gluva i uplašena, ulice izlokane, kuće rabatne, drveta gola, a svet iznuren i zabrinut kao da je preživeo studen da bi podnosio još teže muke oko hrane, semena i bezizlaznih i nerazmrsvih dugova i pozajmice.

U širem kontekstu značenja neodređenolične i uopštenolične radnje mogu biti izražena i leksemama: *Istok, Zapad, Carigrad, Srbija, Dalmacija, Pariz, Split* i dr. One se pojavljuju ne samo kao uže i šire geografske i geopolitičke determinante sa jasnom međusobnom subordinacijom, nego i kao nosioci esencije cijelih kulturnih paradigmi:

Istok, mislio je Davil sa onim nesvesno zluradim ljudskim zadovoljstvom sa kojim kod drugih otkrivamo i posmatramo tragove bolesti koja i nas muči, Istok je prodru u krv ovom mladom čoveku i podrovaio ga, uznemirio i ozlojedio.

Carigrad je i dalje tražio, Pariz naređivao, a Split izvršavao naredbe.

Bogatstvo spektra leksema koje karakterišu nepredvidivu, nepodatnu masu, i pored njihovog pretežno negativnog semantičkog predznaka, nehotično oslikava moć, važnost i ulogu travničkog naroda u kreiranju istorijskih tokova, i pokazuje da je travnički narod taj čija sila na tasu istorije želi da pretegne nad individualnim i organizovanim inicijativama, da se Travničani prvenstveno vode svojim osjećanjima, potčinjavajući ideji individualne kvalitete ili mane, i da njima nije lako upravljati.

Izvor

Literatura

- Ивић 1962–63: Ивић, Милка. Категорија „Man-Sätze“ у словенским језицима. In: *Годишњак филозофској факултету*. Бр. 7. Нови Сад. С. 93–98.
- Kubik 1977: КубИК, Милослав. *Синтаксис русскојо језика*. Прага.
- Восстание масс – www: *Восстание масс*. – In: http://royallib.ru/book/ortega_i_gasset_hose/vosstanie_mass.html, Stanje 24. 11. 2013.
- Потебня 1968: Потебня, А. А. *Из записок њо русској грамматици, ѓ. 3*. Москва.

Zdravko Babić (Podgorica)

Lexical means of expression of indefinite-personal and general-personal action in the novel BOSNIAN CHRONICLE

The subject of this research are sentences in which the bearers of the meaning of indefinite-personal and general-personal actions are lexemes person/people and lexemes close to them such as *grad, varoš, selo, čaršija, svetina, rulja* etc. In addition to the primary meaning of indefinite-personal and general-personal, these sentences clearly express additional meanings: the attitude of the individual to the mass, mass to the individual, lack of spirituality, and many others, so such phrases represent a very important tool to describe complex relationships between Travnik people and new ideas and faces, trying to bring something new and spiritual in a closed sphere of the lives of the inhabitants of that place.

Здравко БабИч (Подгорица)

Лексические средства выражения неопределенно-личного и обобщенно-личного действия в романе Травницкая хроника

Предметом нашего исследования являются предложения, в которых в качестве носителя значения неопределенно-личности и обобщенно-личности выступают лексемы *čovjek/ljudi* и им близкие по значению лексемы *grad, varoš, selo, čaršija, svetina, rulja* и др. Помимо основных значений неопределенно-личности и обобщенно-личности, в данных предложениях ярко и четко выражаются дополнительные значения: отношения индивида к массе, массы к индивиду, отсутствие духовности и многие другие. Такие предложения являются очень важным средством для описания сложных отношений между народом в Травнике и новыми идеями и лицами, попытавшимися внести что-то новое и более духовное в закрытую сферу жизни жителей этого места.

Zdravko Babić
Filozofski fakultet Univerziteta Crne Gore
Podgorica
Tel.: + 382 67 861439
E-mail: zdravko.m.babic@gmail.com

Zrinka Čoralić, Mersina Šehić (Bihać)

Analiza somatizama u Andrićevoj TRAVNIČKOJ HRONICI

[...] *nježan, bijel i bolno-tanko mirisave duše
kao oni bijeli njegovih cvjetovi što zare
slatku tugu njegovih ženstveno čežnjivih snova.
[...] Princ bez dvora, paževa i princeza.*¹

Cilj rada je predstaviti formalnu strukturu frazeološke građe u romanu TRAVNIČKA HRONIKA – i to onoga dijela frazeološkog korpusa koji u sebi sadrži sliku čovjekovog tijela. Odlučili smo se za glagolske frazeme zbog složenosti strukture. Pri tome je nemoguće ne dotaknuti i ne osvijetliti one aspekte upotrebe te građe koji se odnose na okazionalno, tj. svjesno i namjerno modificiranje frazema u književnom tekstu.

1. Uvodna riječ

„Somatski frazemi većinom nastaju frazeologizacijom slobodnih skupova riječi ili sintagmi, koji se zbog česte uporabe i stanovite metaforičnosti počinju realizirati kao ustaljeni i neslobodni leksički spojevi ili sintagme“². Malnar (2011: 101) navodi da pojedini autori somatizmima smatraju samo one frazeme koji kao sastavnicu imaju samo dio ljudskog tijela. Neki opet smatraju da u ovu grupu spadaju i frazemi sa unutaršnjim organima, a neki ne, ili pak sa tjelesnim tečnostima poput krvi ali i apstraktnim pojmovima poput duše, pameti itd., dok postoje i oni koji u ovu vrstu svrstavaju frazeme i sa dijelovima tijela životinja.

U radu smo se opredijelili za somatizme jer je njihov značaj opravdan budući da čovjek tjelesnim pokretima reagira među ljudima i svijet oko sebe percipira čulima. Tako očima vidi, a vidjeti znači znati, dakle, oči mu daju konkretnu sliku svijeta i života. To je uočljivo u sljedećem primjeru: *Uvidao je da sa njima o ovome ne bi mogao ni da razgovara, posle onoga što je svojim očima video i duboko i neizrecivo osetio* (337). Istovremeno su oči i ogledalo duše i kri-

¹ Životopis Ive Andrića. In: Grupa priređivača. IVO ANDRIĆ – SVESKE. Sarajevo: Udruženi izdavači, 1981. S. 239–344.

² Kovačević (2006: 16); cit. prema Malnar (2011:102).

jemo ih kada želimo da sakrijemo svoje osjećaje: *Zato su se povukli u razočarano ćutanje, stegli zube i oborili oči* (63). Ruke mu služe da se upozna sa vanjskim svijetom, dakle, simbolizuju neku moć, ali služe i za sklapanje prijateljstva i pružanje pomoći: [...] *da je Tahir-beg bio mozak Konaka i vezirova desna ruka i pero u ruci* (199). Glava služi kao centar uma, mišljenja i osjećanja, a srce se smatra sjedištem osjećanja.

Prema Tanoviću (2000: 100), sintaksička forma frazema zavisi od leksičko-gramatičkih odlika riječi kao frazeoloških komponenata i od karaktera morfoloških i sintaktičkih odnosa među njima. Struktura frazema u pravilu je veoma čvrsta, često do te mjere da se u njemu pojedina komponenta ne može zamijeniti drugom riječju pa čak ni sinonimom. Kao primjer, Menac (2007: 12) navodi frazem *put pod noge*, gdje se komponenta *put* ne može zamijeniti sa *cesta* ili *staza*. Također, raspored komponenata je stabilan (kaže se uvijek *slika i prilika* a ne *prilika i slika*). Međutim, nerijetko frazemi podliježu različitim vrstama modifikacija, što ustvari znači da se autori često odlučuju na neki vid izmjene morfosintaktičke strukture frazema za potrebe određenog teksta u cilju ostavljanja što boljeg dojma i postizanja što boljeg efekta na emocije i percepciju svojih čitalaca. U Andrićevim najizrazitijim tvorevinama, rečenice su postajale melodiozne, s nečim sjetnim u svome ritmu, kao što je sjetno bilo i ono što je pričao.

2. Korpus i analiza

Analizirani korpus prikupljen je iz romana TRAVNIČKA HRONIKA, a sastoji se od 50 frazema sa komponentom koja se odnosi na dijelove čovjekovog tijela. Većina somatizama može se svesti na klasičnu metonimiju organ za sposobnost, dakle srce za osjećaje, oči za kontrolu, pažnju, upoznavanje, uši za shvaćanje, poslušnost, nos za intuiciju (v. Casadei 1996). S obzirom na vrstu riječi, svi frazemi u korpusu su glagolski frazemi, i imaju gramatičke kategorije lica, broja, vremena i vida. Frazem *unijeti se nekome u lice* u našem se korpusu ponavlja tri puta, a frazem *biti na svoju ruku* dva puta, naprimjer: *Zatim bi podizao glas i peneći od besa unosio se u lice čoveku* (207). *Unosila mu se u lice, pitala ga, da li je on generalni konzul ili sakristan* (221). Kada je riječ o strukturi frazema, najveći je broj frazema sa strukturom glagol + 3 elementa (ukupno 21 primjer ili 42% korpusa), zatim slijede frazemi sa strukturom glagol + 4 elementa (12 primjera ili 24%), glagol + 1 elemenat (11 primjera ili 22%), a najmanji broj frazema ima strukturu glagol + 2 elementa (6 primjera ili 12%).

2. 1. glagol + 1 elemenat

U svim primjerima iz ove grupe riječ je o kombinaciji glagol + imenica:

2. 1. 1. glagol + imenica u jednini: *osvjetlati obraz, lomiti vrat, lupati glavu, iznijeti glavu, zavrnuti šiju*. Naprimjer: *Sve su to za njih bile proste i prirodne*

stvari o kojima ne vredi trošiti reči ni mnogo **lupati glavu** (179). I kao često u životu, i u ovom slučaju je uspeh bio ono što čoveku **vrat lomiti** (121).

2. 1. 2. glagol + imenica u množini: *parati uši, razvezati jezike, oboriti oči, stegnuti zube, lomiti noge, dizati oči*. Naprimjer: *Govorilo se i španski, pri čemu su žene odjednom **razvezale jezike**, [...] (48). Zato su se povukli u razočarano ćutanje, **stegli zube i oborili oči** (63).*

2. 2. glagol + 2 elementa

U ovoj grupi evidentirane su sljedeće konstrukcije:

2. 2. 1. glagol + zamjenica + imenica: *okrenuti nekome leđa, kaljati nečiji obraz, uzimati nešto srcu, poigrati nekome srce*. Naprimjer: [...] *od te tri proste i neodređene reči mnogome je rajetinu **poigralo srce**, zableštao vid (22).*

2. 2. 2. glagol + prijedlog + imenica: *imati pri ruci*. Naprimjer: *A sve što im treba imaju **pri ruci i pod ključem, u podrumu, na tavanu [...]** (142).*

2. 2. 3. povratni glagol + prilog + imenica: *biti se u prsa*. Naprimjer: *I često se u takvim prilikama čuje i vidi poneki nedoučen softa ili propao trgovac kako pri rakiji gromko drži sud nad oborenim vezinom, kao da je taj pao u borbi s njim, i kako se **bije u prsa**: – E volim što sam ovo doživio nego da mi ko da pola Bosne! (173).*

2. 3. glagol + 3 elementa

2. 3. 1. glagol + zamjenica + prijedlog + imenica: *pogledati nekome u leđa, udariti nekome na obraz, bježati nekome s očiju, rastaviti nekoga sa glavom, skočiti nekome u oči, puknuti nekome pred očima, padati nekome u oči*. Naprimjer: *Mnogi je ovdje došao da ostane, ali mi smo **svakom** dosada **u leđa pogledali**, pa ćemo i njima, ako baš dođu (12). Tada je Roti **puklo pred očima** da nije dovoljna zakletva osetljivog, grbavog dečaka, raspolakanog u noći, [...] (136).*

2. 3. 2. povratni glagol + zamjenica + prijedlog + imenica: *skinuti se nekome s očiju, baciti se nekome oko vrata, unositi se nekome u lice, obiti se nekome o glavu*. Naprimjer: *Sve je išlo bezglavo i naopako i sve **se objijalo o konzulovu glavu** (50). „[...] trenutak kad će se uplakana i razočarana **baciti njemu oko vrata** [...] (123).*

2. 3. 3. glagol + imenica + prijedlog + imenica: *ići glavom bez obzira, dati glavu sa ramena*. Naprimjer: [...] *izjavio je odlučno da će pre napustiti službu i, ako treba **dati glavu sa ramena**, nego što će ići kod kaurskog konzula [...] (191).*

2. 3. 4. glagol + zamjenica + zamjenica + imenica: *vidjeti nešto svojim očima*: *Uviđao je da sa njima o ovome ne bi mogao ni da razgovara, posle onoga što je **svojim očima video** i duboko i neizrecivo osetio (337).*

2. 3. 5. glagol + zamjenica + pridjev + imenica: *biti nečija desna ruka*. Naprimjer: [...] *da je Tahir-beg bio mozak Konaka i vezirova **desna ruka** i pero u ruci (199).*

2. 3. 6. glagol + prijedlog + zamjenica + imenica: *biti na svoju ruku, izaći pred nečije oči, porasti u nečijim očima, poći za svojom glavom*. Naprimjer: *On je porastao u svojim očima* i osetio neku novu snagu i veću borbenost (107)

2. 3. 7. povratni glagol + imenica + prijedlog + imenica: *hvaliti se na sva usta, naći se licem u lice*. Naprimjer: *Tu se odjednom našao licem u lice sa odsečenom glavom koja se, bleđa i krvava, njihala na sankilotskom konju* (73). *Oni se na sva usta hvale da podižu drumove koji će olakšati saobraćaj [...]* (89).

2. 3. 8. glagol + prijedlog + pridjev + imenica: *vikati iz sveg grla*. Naprimjer: [...] i **više iz svega grla** imena smenjenog i novoimenovanog vezira (170).

2. 4. glagol + 4 elementa

2. 4. 1. glagol + zamjenica + imenica + prijedlog + imenica: *natjerati nekome suze na oči, goriti nekome ruke do lakata, udariti nekome krv u glavu, utjerati nekome pamet u glavu*. Naprimjer: **Krv udara čoveku u glavu** od uzbuđenja i nezadovoljstva samim sobom (155).

2. 4. 2. glagol + zamjenica + zamjenica + prijedlog + imenica: *utjerati nekome nešto u kosti, objesiti nekome nešto o vrat, skresati nekome nešto u lice, poći nekome nešto za rukom, sasuti nekome nešto na glavu*. Naprimjer. *I u najmanjim stvarima treba izbaciti svoju misao slobodno i potpuno, skresati je ljudima u lice, pa neka se oni posle grizu zbog nje [...]* (156). *Kao da je sudbini trebalo da samo da mu obesi ovu ženu o vrat [...]* (121).

2. 4. 3. povratni glagol + zamjenica + zamjenica + prijedlog + imenica: *sručiti se nekome nešto na glavu: Siv, mali čovek, koji se topi od ponizne uslužnosti pod pogledom starešine, ali koji krije u sebi, prigušenu i zgužvanu, veliku količinu one meke i gluve a surove i smrtonosne kancelarijske pakosti koju će, docnije, kad poraste u karijeri, sručiti na glavu nekog sebi potčinjenog nesrećnika [...]* (140).

2. 4. 4. glagol + prijedlog + imenica + veznik + imenica: *biti od krvi i mesa: [...] čim bi njen vitez, kao čovek od krvi i mesa, pokazao ljudske želje i prohteve, [...]* (305).

2. 4. 5. glagol + imenica + prijedlog + zamjenica + imenica: *stezati omču oko nečijeg vrata*. Naprimjer: *Svaka od ovih ličnosti radila je nezavisno, isključivo za sebe, bez ikakve veze sa kapetanovom ličnošću, ali su, radeći tako, svi zajedno sve čvršće stezali omču oko kapetanova vrata* (242).

2. 5. Sakupljeni korpus je dalje analiziran na osnovu podjele sintaktičkih sveza³ (Menac 2007: 18):

³ Menac (2007: 18) najčešći oblik u kojem se frazemi javljaju naziva skup riječi, a skup riječi predstavlja svezu dviju ili više samostalnih riječi uz pomoćne riječi ili bez njih.

2. 5. 1. Sintaksičke sveze neovisnog tipa

Za ove veze karakteristično je to da se njihove sastavnice povezuju neovisnim veznicima, sastavnim, rastavnim, suprotnim. Naprimjer: *uzduž i poprije-ko, sad ili nikad, ni pet ni šest*. U korpusu nalazimo jedan primjer: *od krvi i mesa*.

2. 5. 2. Sintaktičke sveze ovisnog tipa

Sintaktičke sveze ovisnog tipa mogu se dalje podijeliti na dvije grupe: kongruenciju i rekciju. Kongruencija ili sročnost se odnosi na primjere kada se glavna i ovisna riječ u svezi podudaraju u rodu, broju i padežu, npr. *iz petnih žila*. U korpusu su evidentirana dva primjera: *na svoju ruku, na sva usta*. Naprimjer: *Otežući reči, rekao je za glavnog tumača da je malo... onako... **na svoju ruku** i da nije baš naj... najprobranije cveće...* (383). Rekcija ili upravljanje se odnosi na primjere u kojima glavna riječ određuje u kojem će obliku biti ovisna riječ, a može biti glagolska, imenska i pridjevska. U korpusu nalazimo samo primjere glagolske rekcije: *parati uši, razvezati jezike, oboriti oči, iznijeti glavu, zavrnuti šiju, dizati oči, okrenuti leđa, kaljati obraz*. Naprimjer: *Čitajući ti naredbu, Davil se gorko osmehnuo. Odmah su mu izašli pred oči travnički muzikanti, koji uz Ramazan i o Bajramu **paraju uši** Evropljaninu koji je osuđen da živi ovdje* (47).

2. 5. 3. Pridruživanje

U slučajevima kada je ovisna riječ nepromjenjiva ili se koristi samo u osnovnom obliku, npr. *biti protiv, daleko dogurati*, govorimo o pridruživanju. U korpusu su evidentirana dva primjera: *stegnuti zube, lomiti noge*. Naprimjer: *Ja ti se čudim, gospoja, što ti **lomiš noge** po ovim seljačkim putevima, kad ti je bog dao da možeš kod svoje kuće u svakom dobru i na mehkti sjediti* (202).

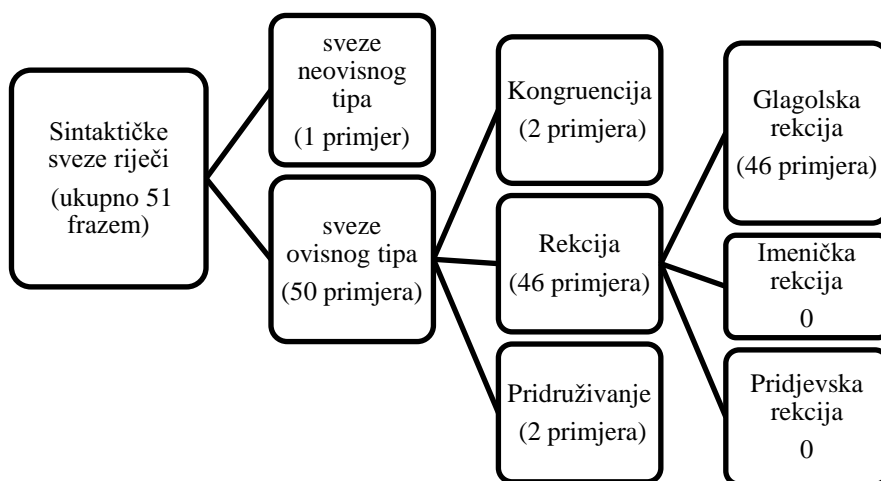

Tabela 1: Zastupljenost tipova sintaktičkih sveza riječi u korpusu

3. Modifikacije frazema

Frazemi se modifikuju kako ne bi postali ustaljeni. Modifikacijama frazema posvećena je velika pažnja jer su mnoga istraživanja frazeološke građe pokazala da se frazemi u tekstovima javljaju rijetko u svom izvornom obliku, a najčešće u formalno izmijenjenom obliku (v. Čoralić 2009: 54). Jozić et al. (2006: 169) naglašavaju:

[...] semantička vrijednost frazema leži i u tome da, ako su upadljivi ili neobični, izazivaju pozornost, koju mogu pojačati i različite modifikacije. One mogu ponovno oživjeti moguće doslovno značenje, pri čemu se frazemesko značenje nikada ne može potisnuti u potpunosti.

3. 1. Leksičko-gramatičke modifikacije

Riječ je o promjenama koje ne utiču na značenje (npr. frazemi s fakultativnim članom: *Krv udara čoveku u glavu od uzbuđenja i nezadovoljstva samim sobom* str. 155), ali i o promjenama s utjecajem na značenje u smislu jače stilsko-ekspresivne obojenosti (npr. *Sve su to za njih bile proste i prirodne stvari o kojima ne vredi trošiti reči ni mnogo lupati glavu* str. 179). Dakle, umjesto uobičajenog frazema *razbijati glavu*, Andrić je upotrijebio *lupati glavu*. Razlog za takvu modifikaciju je činjenica da upotreba „prsto-narodnog leksema nesumnjivo povećava ekspresivnost frazema“ (Matešić (1991: 86).

3. 2. Strukturne modifikacije

U korpusu je evidentiran primjer inverzije sastavnica frazema, odnosno Andrić piše *srcu uzimati* umjesto *uzimati k srcu* (MA⁴). U korpusu je, također, zabilježen i primjer ekspanzije, odnosno proširenja izvornog oblika frazema. Izvorni oblik *utjerati nekome strah u kosti* sadrži dvije imenske sastavnice, orijentalizam za p t i imenicu red: [...] *ali verujte da ću ja uterati ovom svetu zapt i red u kosti* (470). Evidentiran je i primjer kombinirane modifikacije, gdje je glagolska komponenta frazema *ići od usta do usta* (Čoralić/Midžić 2012: 132) zamijenjena drugom glagolskom komponentom, ali je frazem i proširen jer Andrić umjesto jednog koristi dva glagola: *Hrišćani, kako katolici tako pravoslavni, radovali su se naprotiv takvim vestima i prenosili ih i pretakali od usta do usta,...* (21). U sljedećem primjeru zabilježen je slučaj kontaminacije frazema: *Stoga takva sasvim nejaka ili prestarela bića, koja ne stoje čvrsto i sa obe noge na zemlji, i nisu ovde predmet lečenja i lekarske brige* (257)⁵. U kor-

⁴ Skraćenica MA znači da je izvorni oblik frazema evidentiran kod Matešića.

⁵ Prema Čoralić (2010: 51), kontaminacija frazema je vrsta sintaktičke modifikacije pri čemu „stapanjem dvaju ili više idioma ili njihovih dijelova nastaje novi oblik pod kojim se kriju sadržaji oba idioma.“ U navedenom primjeru iz TRAVNIČKE HRONIKE, frazemi *stajati čvrsto na zemlji* i *stajati s obje noge na zemlji* (v. Čoralić 2012: 146) stopljeni su u jedan, modificiran oblik.

pusu su najvećim dijelom zastupljeni neprelazni glagoli, naprimjer: [...] *umjesto što čovjek čami i trune u ovoj travničkoj memli, pa ja osujetlati obraz ja jednom umrijeti* (401), a nalazimo i primjer upotrebe nijekanog neprelaznog glagola kao komponente frazema: *Eto, to sam čuo, dobri ljudi, i nikako mi ne izlazi iz glave, – završi Ajvaz svoje pričanje* (11). Funkcionalnost frazema u rečenici, gdje on preuzima ulogu subjekta, predikata ili priloške oznake, potvrđuju slijedeći primjeri: frazem u ulozi objekta (npr.: [...] *da je Tahir-beg bio mozak Konaka i vezirova desna ruka i pero u ruci* str. 199), frazem u ulozi predikata (npr. *Oni se na sva usta hvale da podižu drumove koji će olakšati saobraćaj* (89), frazem u ulozi priloške oznake za način (npr. [...] *više iz svega grla imena smenjenog i novoimenovanog vezira* str. 170). U Andrićevim djelima⁶ evidentirani su i tzv. situativni frazemi⁷, međutim to nisu frazemi sa komponentom koja se odnosi na dio čovjekovog tijela.

4. Ekspresivnost somatizama u korpusu

Somatizme u TRAVNIČKOJ HRONICI karakterizira povišena ekspresivnost, koja se dodaje osnovnom značenju da bi se dodao element subjektivnosti i pojačao doživljaj. Veliku radost značenjski donose frazemi kao što je npr. *nekome je poigralo srce*, ljutnja je iskazana frazemima *nekome je puklo pred očima*, *skresati nekom nešto u lice*, *krv nekome udara u glavu*, samopouzdanje i/ili umišljenost iskazani su frazemima *porasti u svojim očima*, *hvaliti se na sva usta*, tvrdoglavošću i upornost frazemom *dati glavu sa ramena*, strpljivost frazemom *stegnuti zube*, uzbuđenje *nekome je poigralo srce*, a hvalisavost je značenjski iskazana frazemom *biti se u prsa*. Brojni su frazemi kojima autor opisuje, ocrtava unutrašnje nastojanje, različita duševna stanja svojih likova, npr. *uzimati nešto srcu*, *poigrati nekome srce*, *puknuti nekome pred očima*, *udariti nekome krv u glavu*, ili koji se direktno odnose na narav npr. *biti na svoju ruku*. Veliki broj frazema je s negativnom konotacijom (npr. *zavrnuti šiju*, *parati uši*, *okrenuti nekome leđa*, *kaljati nečiji obraz*, *rastaviti nekoga sa glavom*, *skočiti nekome u oči*, *utjerati nekome pamet u glavu*, *stezati omču oko nečijeg vrata*, itd.).

⁶ U PROKLETOJ AVLLJI, naprimjer: *Nego hajde da to učinimo, jer inače, dina mi i amana, spašće to meso sa tebe u mukama i neće ga ostati ni onoliko koliko ga ima na dečaku od deset godina* (38).

⁷ „Veze s karakterom rečenice koriste se uglavnom u razgovornim situacijama u svrhu općekomunikacijske funkcije. Oni posjeduju jaku modalnost kojom autor iskazuje svoj stav prema događaju, situaciji, ljudskom ponašanju u smislu želje, zakletve, pogrde, psovke i sl. To su npr. *Bog s vama, pomoz Bog, potari ga sveti križ, duše mi, pasja dušo, pasja paro, neka ga đavo nosi*“ (Matešić 1991: 86).

5. Zaključak

U težnji za ekspresivnijim, emocionalnijim, življim i slikovitijim načinom izražavanja, sve se više upotrebljavaju frazemi. Za njih je karakteristična vrlo čvrsta struktura, zbog koje se oni i reproduciraju kao ustaljeni izrazi u gotovom obliku. U radu su obrađeni glagolski frazemi sa najčešćom strukturom glagol + 3 elementa, zatim glagol + 4 elementa, glagol + 1 elemenat i na kraju glagol + 2 elementa. Međutim, prečesto upotrebljavani frazemi predstavljaju opasnost da postanu klišeji, kojima bi se izgubila njihova stilska učinkovitost. Zbog svoje slikovitosti i prenesenog značenja često služe za kreativnu igru riječima, zbog čega ih novinari i publicisti rado koriste u svojim tekstovima kako bi na čitatelja ostavili što jači dojam i privukli ga na čitanje svog teksta. Dakle frazemi se pokušavaju na kreativan način modificirati kako bi se i jeziku dali novi impulsi. Modifikacije predstavljaju jedinstvenu tvorevinu upotrebljenu u određenoj prilici i određenom govoru. Mogućnost izmjene komponenata frazema ovisi o njihovoj semantičkoj strukturi, tako da je izmjena češća kod poluidiomatičnih nego kod idiomatičnih frazema.

Izvor

Andrić 1965: Andrić, Ivo. *Travnička hronika – Konzulska vremena*. Sarajevo: Svjetlost.

Literatura

- Andrić 1986: Andrić, Ivo. *Prokleta avlija*. Sarajevo.
- Casadei 1996: Casadei, Federica. *Metafore ed espressioni idiomatiche. Uno studio semantico sull'italiano*. Roma: Bulzoni.
- Ćoralić 2013a: Ćoralić, Zrinka. *Bosansko-njemački frazeološki rječnik*. Bihać: Pedagoški fakultet.
- Ćoralić 2013b: Ćoralić, Zrinka; Šehić, Mersina. Frazeologija u djelu Ive Andrića *Travnička Hronika*. In: Tošović, Branko (ur.) *Andrićeva Ćuprija*. Grac – Banjaluka – Beograd: Institut za slavistiku Univerziteta u Gracu – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske – Svet knjige – Beogradska knjiga. S. 979–995.
- Ćoralić/Midžić 2012: Ćoralić, Zrinka; Midžić, Senija. *Bosanski frazeološki rječnik*. Bihać: Pedagoški fakultet.
- Ćoralić 2010: Ćoralić, Zrinka. *O odabiru, upotrebi i prevodenju modificiranih idioma u književnom djelu Güntera Grassa*. Bihać: Pedagoški fakultet.

- Ćoralić 2009: Ćoralić, Zrinka. O tipovima frazeoloških modifikacija. In: *Didaktički putokazi*. Zenica. God 15, br. 51. S. 54–57.
- Jozić/Pon/Rakovac 2006: Jozić, Ivana; Pon, Leonard; Rakovac, Alisa. Pragmatički i značenjski elementi frazema u tekstnoj vrsti intervju. In: *Jezikoslovlje*. God 7, br. 1–2. S. 153–171.
- Malnar 2011: Malnar, Marija. Somatska frazeologija čabarskih govora. In: *Rasprave*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. 37/1. S. 101–119.
- Matešić 1991: Matešić, Josip. Frazeologija romana Pod Nehajem Vjenceslava Novaka. In: *Senj zb.* Senj. Br. 18. S. 81–90.
- Matešić 1982: Matešić, Josip. *Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik*. Zagreb – München: Školska knjiga – Otto Sagner Verlag.
- Menac 2007: Menac, Antica. *Hrvatska frazeologija*. Zagreb: Knjigra.
- Stojić 1981: Stojić, Vera; Džadžić, Petar; Pepervić, Muharem; Vuković, Radovan. *Ivo Andrić – Sveske*. Sarajevo: Udruženi izdavači.
- Tanović 2000: Tanović, Ilijas. *Frazeologija bosanskoga jezika*. Sarajevo: Dom štampe.

Zrinka Ćoralić, Mersina Šehić (Bihać)

The Analysis of Somatisms in THE DAYS OF THE CONSULS by Ivo Andrić

The paper aims to present the formal structure of the phraseological units in the novel THE DAYS OF THE CONSULS by Ivo Andrić. We have opted for the verbal phrasemes because of their structural complexity, but only those which include a human body part as their component. Furthermore, it is impossible not to tackle particular aspects of the use of those phraseological units, i.e. the occasional, conscious and intentional modifications of phrasemes in aforementioned literary text.

Zrinka Ćoralić
 Univerzitet u Bihaću
 Pedagoški fakultet
 Luke Marjanovića bb
 77 000 Bihać
 zrinka_coralic@yahoo.com
 pedagogski.fakultet@bih.net.ba
 http://www.pfbihac.com.ba

Mersina Šehić
Univerzitet u Bihaću
Pedagoški fakultet
Luke Marjanovića bb
77 000 Bihać
mersina.sehic@yahoo.com

Tamara Gazdić-Alerić (Zagreb)

Razine povezivanja izraza i konkretnih ili apstraktnih elemenata u Andrićevu romanu TRAVNIČKA HRONIKA

Teksturu teksta tvori povezanost izraza i konkretnih ili apstraktnih elementa. U ispitivanju foričke funkcije samoga teksta i njegovih elemenata mogu se utvrditi različite razine na kojima se povezivanje ostvaruje. Povezivanje se može ostvariti u dijelovima ustrojstva teksta – rečenicama i odlomcima te između elemenata koji su dio ustrojstva teksta, ili tekst sam, i elemenata koji se nalaze izvan samoga teksta, odnosno, šire gledajući, elemenata koji su dio univerzuma.

Uvod

Tekstna lingvistika i analiza diskursa kohezivna sredstva smatraju jednim od najvažnijih čimbenika stvaranja teksta. Kohezivnost, nazvana još i *tekstnom sintaksom* ili *tekstnom gramatikom*, očituje se u povezivanju iskaza unutar teksta formalnim veznim sredstvima, odnosno gramatičkim, leksičkim i semantičkim vezama. Ipak, da bi se tekstom mogla ostvariti uspješna komunikacija, do konačnoga se smisla teksta dolazi interakcijom kohezivnosti s ostalim kriterijima tekstualnosti pri čemu je nužno poimanje odnosa teksta s izvanjezičnim okolnostima. Kohezivnost stoga nikada nije sama sebi svrhom (Van Dijk 1997: 8; Brdar – Brdar-Szabó 1997: 47; De Beaugrande – Dressler 2010: 15).

Uz koheziju bitan čimbenik stvaranja teksta jest i koherencija. One se u dokumentu ZAJEDNIČKI EUROPSKI REFERENTNI OKVIR ZA JEZIKE: UČENJE, POUČAVANJE, VREDNOVANJE (2005) Vijeća Europe smatraju, uz opseg, točnost, tečnost i interakciju, bitnim kvalitativnim aspektima upotrebe nekoga jezika. Dakle kohezija i koherencija osnovna su obilježja teksta, kako govorenoga tako i pisanoga. Prema tome ih i De Beaugrande i Dressler (1981) predstavljaju kao dva od sedam uvjeta za ostvarivanje komunikacijske uloge teksta.

U radu se prikazuju različiti leksički i semantički koncepti kojima Andrić gradi teksturu romana *TRAVNIČKA HRONIKA*. Uz foričnost unutar samoga teksta, opisuju se i najčešći načini povezivanja s izvantekstualnim elementima kojima se Andrić služi u tekstu, te se objašnjava njihova uloga. Poznavanje izvanjezične stvarnosti, koje je potrebno da čitatelj u određenoj mjeri posjeduje kako bi razumio sam tekst, Andrić često upotrebljava u stilističke svrhe kako bi potaknuo aktivnoga čitatelja koji sam, na temelju poznavanja izvanjezičnih činjeni-

ca, izgrađuje smisao teksta. Takvim se postupcima ujedno ostvaruje intertekstualnost koja, prema De Beaugrandeu i Dressleru (1981) predstavlja, uz koheziju i koherenciju, još jedan od sedam bitnih konstitutivnih principa teksta. Intertekstualnost se temelji na poznavanju drugih, prethodno realiziranih tekstova, o kojima ovisi ispravna interpretacija svakoga teksta.

Analiza razina povezivanja u tekstu TRAVNIČKE HRONIKE

U ispitivanju foričke funkcije elemenata u Andrićevu tekstu i foričke funkcije elemenata izvan teksta, a i foričke funkcije samoga teksta, može se utvrditi razlikovanje razina na kojima se povezivanje ostvaruje. Prema tome se razine povezivanja mogu podijeliti na ove četiri osnovne kategorije. Prve dvije kategorije opisuju povezivanje koje se ostvaruje u dijelovima ustrojstva teksta – rečenicama i odlomcima. Druge dvije kategorije opisuju povezivanje koje se ostvaruje između elemenata koji su dio ustrojstva teksta, ili tekst sam, i elementa koji se nalaze izvan samoga teksta, odnosno, šire gledajući, elemenata koji su dio univezuma.

Prema tome u TRAVNIČKOJ HRONICI možemo razlikovati ove razine povezivanja elemenata:

1. Prva razina povezivanja jest ovisnost dviju jedinica unutar tekstne cjeline. Te se jedinice u tekstu prepoznaju na temelju njihova gramatičkoga, leksičkoga, semantičkoga i funkcionalnoga identiteta, koji one, ali samo djelomično, čuvaju i kad ih formalno izdvojimo iz cjeline.
2. Druga razina povezivanja jest ovisnost među cjelinama teksta (među odlomcima teksta kao grafičkim, vizualnim jedinicama u pisanim tekstovima). Utvrđivanje tih veza može pomoći u prepoznavanju glavne teme teksta, jer mogu povezati glavnu temu teksta s podtemama teksta.
3. Treću razinu čini ovisnost između elemenata u tekstu i elemenata izvan teksta. Taj se tip ovisnosti ostvaruje onda kada pisac pretpostavlja da čitatelji raspolažu nekim informacijama pa na temelju njih uspostavljaju foričnost u tekstu. Taj je tip ovisnosti u bliskoj vezi sa sljedećom razinom ovisnosti.
4. Četvrta razina povezivanja jest ona koju teoretičari teksta nazivaju intertekstualnost. Njome se označuju procesi u kojima tekst oblikuje svoj identitet jedino u interakciji s drugim tekstovima. Dakle za razliku od prethodne razine, ovdje kohezijsku vezu čine dva teksta, tj. prošireno gledajući, kohezijski par tvore dva cjelovita teksta, a ne njihovi elementi.

Prve se dvije kategorije opisuju zajedno u potpoglavlju A. povezivanje u dijelovima ustrojstva teksta – rečenicama i odlomcima, između elemenata koji su dio ustrojstva teksta ili tekst sam, a posljednje dvije u potpoglavlju B. povezivanje elemenata koji se nalaze izvan samoga teksta, odnosno elemenata koji su dio univerzuma.

A. Povezivanje u dijelovima ustrojstva teksta – rečenicama i odlomcima, između elemenata koji su dio ustrojstva teksta ili tekst sam

Kohezija se teksta ostvaruje na više načina, npr. rekurencijom, odnosno ponavljanjem jezičnih elemenata na svim jezičnim razinama, junkcijom, odnosno povezivanjem elemenata, zatim izostavljanjem i razvijanjem.

Prema Velčić (1987: 18) povezivanje se iskaza unutar teksta ostvaruje na dva načina: formalnogički oblik povezivanja rečenica predstavljen je sredstvima povezivanja poput veznika, priloga, zamjenica i sličnoga, odnosom vremena i vida glagolskih oblika te redom riječi, a leksičkosemantički različitim ponavljanjima zajedničkih elemenata. Sva ta sredstva stvaraju koheziju teksta. Njima se pridonosi organizaciji i stabilnosti teksta te se ostvaruje ekonomičnost tekstovnoga materijala jer se jednom iskorištene strukture i obrasci unutar istoga teksta ponovno koriste, preoblikuju, sažimaju ili pojednostavljaju, čime izgrađuju čvrstu mrežu povezanih iskaza (De Beaugrande/Dressler 2010: 61–62). Najčešća su kohezivna sredstva prije svega dva oblika ponavljanja izraza: eksplicitno i implicitno. Razlika se između tih dvaju oblika očituje u odnosu prema referenciji izvanjezične zbilje (Glovacki-Bernardi 2004: 41). Eksplicitnim se ponavljanjem dva različita izraza odnose na isti objekt u izvanjezičnoj stvarnosti (imaju istu referenciju) te je njihov odnos sadržan u jezičnome sustavu (npr. tako se tvori i sinonimičnost među riječima), a implicitno ponavljanje izraza nema istu referenciju, ali među izrazima postoji semantička povezanost (N. B. semantička povezanost postoji i u eksplicitnim ponavljanjima) i odnos uključivanja koji se zasnivaju na enciklopedijskome znanju (npr. takav odnos tvore hiperonimija i hiponimija, jer se riječi u hiperonimijskome ili hiponimijskome odnosu ne odnose na isti objekt u izvanjezičnoj stvarnosti, ali je među njima uspostavljen semantički odnos dio – cjelina).

U analizi kohezijskih veza u TRAVNIČKOJ HRONICI pošlo se od Toolanove (1998) i Hallidayeve (1994) podjele prema kojoj postoje četiri osnovna tipa kohezije: *referencija*, *elipsa*, *konektorska kohezija* i *leksička kohezija*. Unutar svakoga se tipa u analizi primjera nastojao objediniti leksički, semantički i funkcionalni aspekt povezivanja, odnosno povezivanje unutar teksta nastojalo se istražiti u cjelokupnosti komunikacijskoga procesa.

1. Referencija

Identične je referente moguće istaknuti na više načina. U Andrićevu romanu nalazimo sve vrste njihova isticanja. Najjednostavniji je ponavljanje leksema. No, kako bi se iz stilističkih razloga izbjeglo takvo ponavljanje, identični se referenti mogu ostvariti i raznim jezičnim znakovima, što je najčešći slučaj u Andrićevu tekstu romana. Tako Andrić upotrebljava sljedeća sredstva: sinonimiju, hiperonimiju, hiponimiju, metonimiju, pronominalizaciju te pokazne zamjenice (deikse). Andriću u iste stilističke svrhe služi i semantička kohezija bez identičnih referenata ili kontigvitet kada se referentni objekti, koji nisu

identični, nalaze u blizini, što se naziva semantičkom blizinom. U TRAVNIČKOJ HRONICI vrlo često možemo naći i treću mogućnost, semantičku koheziju na granici identičnih referenata i kontigviteta, tj. referenciju između skupa i elemenata, odnosno dijela i cjeline.

U ovom će dijelu rada biti prikazani načini na koje se sve ostvaruje referencija u romanu. Bit će analizirana sva tri tipa referencije: *koreferencija*, *endofora (anafora i katafora)* i *egzofora (deikcija i homofora)*.

Koreferencija se ostvaruje kada dva različita izraza imaju isti referent, odnosno kada referiraju na isti entitet. To se najbolje može primijetiti u leksičkim varijacijama za referente koji u romanu nose bitnu, može se reći i ključnu, semantičku ulogu. Tako se u sljedećim ulomcima teksta TRAVNIČKE HRONIKE može primijetiti velik broj različitih jezičnih izraza koje Andrić upotrebljava za Travnik, ljude, barjak i grb, Davilov prvi odlazak u Konak, Davnu. U primjerima se može vidjeti *leksička kohezija*. Ona će posebno biti prikazana i oprinjere-na kao četvrti oblik kohezije.

Travnik – varoš, zabačena turska provincija, tesna dolina, njihov grad, to je u stvari jedna tesna i duboka raselina koju su naraštaji s vremenom izgradili i obradili, jedan utvrđen prolaz u kom su se ljudi zadržali da žive stalno, Treći se opet teše da je ovo Travnik – Travnik! – a ne koja mu nedrago kasaba i palanka [...] (TRAVNIČKA HRONIKA, 11 – 36)

Ljudi – ljudi, raja, rajetina, svet, čovek, seljak, siromah, narod, čaršija, mnogi je ovdje došao [...]

Barjak – grb, zastava, to su bile stvari koje uistini nikad niko još nije video, ali su te dve krupne i važne reči Turci izgovarali retko i sa mrštenjem a hrišćani često, zlurado i šapatom, sama pomisao da se osim zelenog turskog barjaka mogu razviti i druge boje i slobodno lepršati pored njega izazivala je kod sveta neki radostan blesak u očima i podizala nade koje samo raja može da ima i poznaje, sve zastave svih hrišćanskih careva i kraljeva [...] (TRAVNIČKA HRONIKA, 22 – 24)

Davilov prvi odlazak u Konak – ovaj mučni put, u toku godina on će stotinama puta preći taj isti put, ova prva svečana povorka, još uzbuđen od onoga što je doživio na prolazu kroz varoš [...] (TRAVNIČKA HRONIKA, 34 – 36)

Davna – on, ti stranci, koji ovako kao Davna ostanu da žive na Istoku, ovoga čoveka, imao je sina, sve je bio spreman da učini, ovaj zalutao i svakakov roditelj, njegove revnosti [...] (TRAVNIČKA HRONIKA, 45 – 47)

Endofora je koreferencija jednoga izraza s drugim izrazom, koji može biti zamjenica, dio rečenice, rečenica ili veći dio teksta, koja se ostvaruje unutar teksta.

U tekstu nalazimo na brojne primjere obaju tipova endofore – i na anaforu i na kataforu.

U prvim rečenicama Prologa nailazimo na zanimljive upotrebe anafora i jedne katafore. Katafora *Toga prvog sopstvenika kafane* upućuje na referent *Lutve* koji tek slijedi i koji je još dodatno istaknut odvajanjima zarezima od ostatka teksta, a koji se može naslutiti i iz naziva *mala* „*Lutvina kahva*“ koji joj prethodi.

Na kraju travničke čaršije, ispod hladovitog i hučnog izvora Šumeća, postoji otkad svet pamti mala „Lutvina kahva“. Toga prvog sopstvenika kafane, Lutve, ne sećaju se ni najstariji ljudi; taj je bar stotinak godina već na nekom od razasutih travničkih groblja, ali svi idu kod Lutve na kafu i njegovo se ime pamti i izgovara tamo gde su zaboravljena imena tolikih sultana, vezira i begova (TRAVNIČKA HRONIKA, 9).

U ulomku nalazimo i koreferenciju uspostavljenu upotrebom pokaznih zamjenica. U ulomku koji u Prologu slijedi Andrić upotrebljava obilje anafora s pomoću kojih tvori dinamičan i zanimljiv opis. TRAVNIČKA HRONIKA obiluje varijacijama anafora u kojima se kao referenti najčešće javljaju zamjenice, ali i drugi oblici referenata.

Za vreme letnjih meseci, to jest od početka maja pa do kraja oktobra, to je, po davnajšnjoj tradiciji, mesto na kom se posle podne, oko ićindije, sastaju travnički begovi i ugledniji ljudi koji su pripušteni u njihovo društvo. U to doba dana niko se drugi od građana ne bi usudio da sedne i pije kafu na toj uzvisini. To se mesto zvalo Sofa. I ta je reč u narodnom govoru u Travniku imala, kroz naraštaje, svoje utvrđeno društveno i političko značenje, jer što je na Sofi rečeno, pretreseno i zaključeno, to je bilo gotovo isto toliko koliko da je rečeno među ajanima, na Divanu kod vezira (TRAVNIČKA HRONIKA, 9 – 10).

Zbog svojih temeljnih osobina Andrić anaforu vrlo često upotrebljava kao zaključak određenih tematskih cjelina, najčešće cijelih poglavlja. Katafora, koja je za razliku od anafore izrazito stilistički motivirana, na početku neke cjeline ima funkciju da privuče pažnju čitatelja i da ih motivira za daljnje čitanje. Često je u romanu nalazimo na mjestima na kojima ima tu ulogu.

Sljedeće anafore zaključuju prethodne sadržaje teksta, čak i cijela poglavlja. Prva i druga po redu se referiraju na poglavlje u kojima se nalaze, dok se treća referira na cijelo razdoblje koje se u knjizi opisuje, s četvrtom se zatvara krug opisa o mladićevoj nesanicu, peta se anafora referira na poglavlje o kapi-džibašinoj smrti koja je bila opisana nekoliko poglavlja prije, šesta i sedma anafora služe kao bitan zaključak cijeloga prethodnoga razmatranja, završni primjer pokazuje anaforu koja povezuje kraj romana s njegovim početkom, zatvarajući tako krug pripovijedanja.

1. *Pa i da bude! Valja vidjeti kako će biti i koliko će biti* (TRAVNIČKA HRONIKA, 12).

2. *Vesti o dolasku stranih konzula, kao sve vesti u našim krajevima, javljale su se iznenada, rasle do fantastičnih srazmera, a zatim nestajale odjednom, da bi se posle nekoliko nedjelja opet pojavile novom snagom i u novom obliku* (TRAVNIČKA HRONIKA, 22).

3. *Kao što se dešava junacima u istočnjačkim pričama, i Davilu su u njegovom konzulovanju najveće teškoće bile postavljene na početku* (TRAVNIČKA HRONIKA, 44).

4. *Tako je mladi gospodin Defose ušao u Bosnu [...] i sve ga više obavijala oštrom i hlanom atmosferom ubogog života, a naročito svojom tišinom i čamotinjom, sa kojom se mladić rvao ovako mnogo noć, kad san neće na oči a pomoći nema niotkud* (TRAVNIČKA HRONIKA, 106).

5. *U takvom raspoloženju Davil se odjednom seti kapidžibaše koga je sa uspehom bio zaboravio. Smrt toga nesrećnog čoveka, koja nije uzбудila ničiju savest, počela je sada, kad se pokazala kao malo korisna, da uznemiruje ponovo njega* (TRAVNIČKA HRONIKA, 176).

6. *Ali ona sila o kojoj smo na početku govorili javljala se, kao podzemna voda, neslućeno i neočekivano i na drugim mestima i pod drukčijim prilikama, nastojeći da uhvati što više maha i zavlada što većim brojem ljudskih bića oba pola* (TRAVNIČKA HRONIKA, 219).

7. *Tako je Ali-paša otpočeo da vlada u Travniku i da hitno sprema vojsku na Srbiju* (TRAVNIČKA HRONIKA, 476).

8. *Već je treća nedjelja otkako se vreme ustalilo. Kao i svake godine, begovi su počeli da izlaze na razgovore na Sofi u Lutvinoj kahvi* (TRAVNIČKA HRONIKA, 531).

Prikazani su reprezentativni primjeri upotrebe anafora u romanu. TRAVNIČKA HRONIKA obiluje anaforama koje povezuju cijeli roman u tematsku cjelinu te tvore cikličnu strukturu cijeloga pripovijedanja.

Katafore se redovito pojavljuju na počecima poglavlja kao stilističko sredstvo najave pripovijedanja o nekom novom događaju čime se postiže zainteresiranost čitatelja za sadržaj koji slijedi. Andrić često navijesti temu pa napravi kratak odmak od nekoliko rečenica kojima smjesti temu u neki kontekst, pa tek onda započne pripovijedanje. Nerijetko nakon toga navede još jednu kataforičku rečenicu u obliku formule, što se može vidjeti u ovom prvom primjeru.

Govor je o jednoj krupnoj novosti. Jedan od njih, neki Sulejman-beg Ajvaz, koji je ovih dana putovao poslom u Livno [...] Sulejman-beg objašnjava:

– *Pa eto kako* (TRAVNIČKA HRONIKA, 10).

Ali o tome ćemo još govoriti u jednoj od narednih glava (TRAVNIČKA HRONIKA, 106).

Ali, osjećajna i lako uzbudljiva Ana Marija nije bila jedina koju je ličnost novog konzula očarala i razočarala (TRAVNIČKA HRONIKA, 395).

Katafora na početku poglavlja često bude smještena u zaseban ulomak, tako da se doima kao naslov poglavlja.

Početkom 1807. godine stale su da se dešavaju neobične i dotle nepoznate stvari u Travniku.

Nikad niko u Travniku nije ni pomislio da je to varoš stvorena za običan život i svagdašnje događaje (TRAVNIČKA HRONIKA, 15).

Najzanimljiviji su možda primjeri u kojima Andrić upotrebljava zajedno i anaforu kao zaključak i kataforu kao početak novih sadržaja, kao u ova dva primjera.

U stvari, to je bio samo predah (TRAVNIČKA HRONIKA, 68).

Oni su to i radili, kao što smo videli i kao što ćemo još videti (TRAVNIČKA HRONIKA, 116).

Egzofora (deikcija i homofora) nastaje kada razumijevanje nekoga izraza u tekstu ovisi o izvanjezičnome referentu pri čemu se ne treba pozvati na drugi izraz. Ona ovisi o kulturološkom ili o općem znanju. Ne sudjeluje u stvaranju kohezije teksta. Primjeri su prikazani u poglavlju B. povezivanje elemenata koji se nalaze izvan samoga teksta, odnosno elemenata koji su dio univerzuma.

2. Elipsa

Kohezija se može ostvariti i dokidanjem pojedinih dijelova iskaza koji mogu biti pojedine riječi, skupine riječi ili cijeli ulomci. Elipsa svoju figurativnost ostvaruje čitateljevim angažmanom na pronalaženju dokinutoga dijela teksta i izborom između niza leksema iz određenoga semantičkoga polja, u čemu je osnovni oslonac kontekst, što možemo vidjeti iz ovih primjera. U prvo je elidirana riječ *svijeća*, a u drugome dio teksta koji je rečen na početku romana, a kontekst iz kojega se izvlači dokinuti dio jest radnja cijeloga romana, odnosno da razgovori nisu prije bili takvi. Inače, Andrić u promatranome romanu ne upotrebljava često elipsu kao stilsko sredstvo.

Ničija nije do zore gorila, pa neće ni toga... toga... (TRAVNIČKA HRONIKA, 12).

Već je treća nedjelja otkako se vreme ustalilo. Kao i svake godine, begovi su počeli da izlaze na razgovore na Sofi u Lutvinoj kahvi. Ali njihovi razgovori su uzdržljivi i umorni (TRAVNIČKA HRONIKA, 531).

3. Konektorska kohezija

U TRAVNIČKOJ HRONICI konektorska je kohezija česta. Andrić upotrebljava sve vrste konektora od upućivačko-zamjenjivačkih (onamo, tamo, tada i sl.) do nezamjenjivačkih (međutim, jedino, štoviše i sl.). U službi se konektora javljaju i riječi koje su formalno iste kao i veznici nezavisnosloženih rečenica, npr.:

Izgovorivši ljutito poslednje reči, Hamdi-beg zastade i u potpunoj tišini odbi jedan dim pa nastavi: – Pa i da bude! Valja vidjeti kako će biti i koliko će biti (TRAVNIČKA HRONIKA, 12).

4. Leksička kohezija

Leksičku koheziju tvore riječi koje se u tekstu odnose na jedan te isti referent, tj. predmet izvanjezične stvarnosti, ali je mogu tvoriti i riječi koje se ne odnose na isti referent ili ga isključuju. Dakle leksička kohezija ne ovisi nužno o istom referentu.

Odnosi u romanu, odnosno odnosi koji su vladali u Bosni, najbolje se mogu sagledati na leksičkoj razini. Andrić uspostavlja cijelu mrežu odnosa na temelju hiponimsko-hiperonimskoga odnosa, odnosa kohiponima, različitih drugih

leksičkih opreka i sl. Osnovnu opreku čini odnos: *Turci: hrišćani*, odnosno detaljni odnos bi izgledao ovako: *carski službenici: begovi i ajani: čaršijski ljudi* (TRAVNIČKA HRONIKA, 214).

Kao kohiponimi s obzirom na posjedovanje materijalnih dobara javljaju se ovi leksemi: *siromah, seljak, imućni svet*. S obzirom na vjeru i pripadnost narodu pojavljuju se ovi leksemi: *kršten svet, kauri, Osmanlije, Turci, Jevreji, Cigančad, Švabe, hršćanski carevi i kraljevi, fratri*.

Andrić na dva različita načina upotrebljava sintagmu *naš svet*: u prvom je upotrebljava kako bi označio kršćanski svijet (str. 27), a drugom da bi stvorio opreku između ljudi iz Bosne i stranaca koji su u nju dolazili (str. 146).

Treba svakako napomenuti da se kroz roman provlači nekoliko *light* motiva kao što su *tišina* (v. str. 161), *vezirov osmijeh* (v. str. 176–179), *surovost Bosne* (v. str. 258, 276, 337, 363), *grobovi* (v. str. 496). Oni su semantičke točke cijele radnje romana i provlače se kroz razne događaje.

B. Povezivanje elemenata koji se nalaze izvan samoga teksta, odnosno elemenata koji su dio univerzuma

Povezivanje izvan teksta, tj. povezanost koncepata i relacija u cjelinu tekstualnoga svijeta (koncepti i relacije su komponente ispod površinskoga teksta), odnosno koherentnost teksta, ostvaruje se kada relacije u tekstu nisu dane eksplicitno, nisu ostvarene u površinskoj strukturi, pa ih slušatelj ili čitatelj nadomješta poznavanjem izvanjezične stvarnosti i znanjem jezika u onolikoj mjeri koliko je nužno da bi tekst postao smislen.

Elemente koji su dio univerzuma, a koji se javljaju u romanu, podijelit ćemo u dvije kategorije:

a) poslovice i životne mudrosti

To je bio jedan od onih ljudi koji u stalnom osmejku kriju svoje pravo raspoloženje i u živoj rečitosti svoju misao ili odsustvo misli (TRAVNIČKA HRONIKA, 41).

Često takva teška, besana noć rešava čitav jedan doživljaj i zatvara ga zauvek kao gluva, železna kapija (TRAVNIČKA HRONIKA, 63).

Oduvek je tako da se dva naraštaja koji se dodiruju i smenjuju najteže podnose i, u stvari, najmanje poznaju (TRAVNIČKA HRONIKA, 99).

Već godinama idu ljudi kao natovareni, svak vuče poneku muku, niko nije na svom mestu, i zato svak gleda kako da preturi nešto od svoga tereta na drugoga, kako da sebi bar malo olakša, ako ne može drukčije a ono krupnom psovkom i oštrom reči (TRAVNIČKA HRONIKA, 100).

I gledajući sve to, pitao se da li je ovo ono najgore, kao čovek koji ima da izdrži neku operaciju što se pita u svakom trenutku da li je to taj najviši stepen bola o kome su mu govorili ili treba očekivati više i teže (TRAVNIČKA HRONIKA, 101).

I kao često u životu, i u ovom slučaju je uspeh bio ono što čoveku vrat lomi (TRAVNIČKA HRONIKA, 121).

[...] to će ostati jedna od onih nerazumljivih tajna koje tako često neumoljivo dele i nerazrešljivo vezuju dvoje ljudi (TRAVNIČKA HRONIKA, 123).

Tako čovek mašta od detinjstva o velikim gradovima i slavnim poprištima, ali stvarne i odlučne bitke za održanje svoje ličnosti i ostvarenje svega što ona u sebi nagoniski krije, mora da bije tamo gde ga sudbina baci, bogzna na kakvom uskom, bezimеноm prostoru, bez sjaja i lepote, bez svedoka i sudije (TRAVNIČKA HRONIKA, 163 i 164).

Čovek sa kojim se praštamo, i to ovako, manje-više zauvek, čini nam se mnogo vredniji i dostojniji naše pažnje, a mi sami osećamo se mnogo sposobniji za izdašno i nesebično prijateljstvo nego što u stvari jesmo (TRAVNIČKA HRONIKA, 177).

A svaka igra ima težnju da se nastavi i produži (TRAVNIČKA HRONIKA, 225).

Tok događaja u životu ne zavisi od nas, nikako ili vrlo malo, ali način na koji ćemo događaje podneti zavisi u dobroj meri od nas samih, dakle na to treba trošiti snagu i obraćati pažnju. Na to! (TRAVNIČKA HRONIKA, 251)

Važno je koliko čovek ima od života i šta u životu načini od sebe, od svoje sredine i svoga potomstva (TRAVNIČKA HRONIKA, 297).

Ja još nisam video da je neko koga su dobro istabanali to zaboravio, ali sam sto puta video da ljudi zaboravljaju i najlepše savete i pouke (TRAVNIČKA HRONIKA, 475).

Jer nasiljem se mogu izvršavati prepadi i postići korisni preokreti, ali se ne može trajno upravljati (TRAVNIČKA HRONIKA, 505).

b) povijesne činjenice i drugi tekstovi

A događaja i promena bilo je u poslednjim vremenima – to jest krajem XVIII i početkom XIX veka – zaista mnogo i od svake ruke. Događaji su se navaljivali sa svih strana, sudarali se i kovitali po Evropi i velikom Turskom Carstvu i dopirali čak i u ovu kotlinu i zaustaljavali se u njoj kao bujice ili nanosi (TRAVNIČKA HRONIKA, 18).

A početak XIX veka doneo je ustanak u Srbiji kao vidan znak novih vremena i novih načina borbe. Klupko u Bosni još se jače steglo i zamrsilo (TRAVNIČKA HRONIKA, 19).

U odnosu sa orijentalcima ima uvek tako pojedinosti koje nas prijatno iznenade i uzbuđe, iako znamo da nisu toliko znak pažnje ni ličnog poštovanja koliko sastavni deo njihovog drevnog i neiscrpnog ceremonijala (TRAVNIČKA HRONIKA, 178).

On je poznavao nezdravu i tajanstvenu unutaraju složenost ovih Bosanaca koji su isto toliko osetljivi kad se radi o njima samima koliko su preki i grubi kad su u pitanju drugi (TRAVNIČKA HRONIKA, 418).

Poslovice i životne mudrosti, kojima roman obiluje, povezuju sadržaje s čitateljevim znanjem o svijetu te čitatelju daju obilje prostora za razmišljanje i tvorenje vlastitoga smisla romana. Čitatelju otkrivaju bitne životne istine i roman čine malom riznicom apstrahiranih životnih iskustva. Povijesne činjenice i povezanost s drugim tekstovima čitatelju također ostavljaju prostor za tvorenje smisla teksta, ali često budu i detaljno objašnjenje.

Zaključak

Analiza diskursa uvijek je kontekstualizirana; uzima u obzir lingvistički i izvanlingvistički kontekst (situacijski, socijalni, kognitivni, društveni, kulturni...), što posebno dolazi do izražaja u svim Andrićevim djelima. Upravo poznavanje konteksta, tj. čitateljevo poznavanje izvanjezičnoga svijeta, aktivno uvodi čitatelja u gradnju smisla teksta. To je jedan od bitnih Andrićevih stilističkih postupaka, jer pisac često u tekstu dodatno potiče poznavanje elemenata univerzuma navodeći poslovice, spominjući povijesne događaje i povijesne osobe i

sl., a ne dajući gotova rješenja, nego ostavljajući prostor za vlastitu interpretaciju s obzirom na vlastito poznavanje svijeta i vlastito poznavanje drugih tekstova.

Za tekst se romana TRAVNIČKA HRONIKA nepobitno može ustvrditi da je izrazito kohezivan i koherentan. Andrić tvori teksturu teksta tako da povezuje rečenice, odlomke i poglavlja u semantički povezane nizove – iskaze – koji u kontekstu dobivaju smisao; čime kvalitetno ostvaruje komunikacijsku ulogu teksta. Dakle, kohezija se Andrićeva teksta ponajprije prepoznaje u odnosima među iskazima unutar samoga teksta; među elementima teksta, gramatičkim ili leksičkim sponama koje rečenice/iskaze ujedinjuju u tekst. Tipično kohezivno sredstvo jest upotreba zamjenica, glagola, ponavljanje rečeničnih struktura, elipsa, upotreba konektora i sl. Andrić se uz najčešće načine foričnosti unutar samoga teksta, često koristi načinima povezivanja s izvantekstualnim elementima. Poznavanje izvanjezične stvarnosti, koje je potrebno da čitatelj u određenoj mjeri posjeduje kako bi razumio sam tekst, Andrić često upotrebljava u stilističke svrhe kao bi potaknuo aktivnoga čitatelja koji sam izgrađuje smisao teksta.

Izvor

Andrić 1981: Andrić, Ivo. *Travnička hronika*. Sarajevo.

Literatura

- Badurina 2008: Badurina, Lada. *Između redaka: Studije o tekstu i diskursu*. Zagreb i Rijeka.
- Biti 1997: Biti, Vladimir. *Pojmovnik suvremene književne teorije*. Zagreb.
- Bračić/Fix/Greul 2007: Bračić, Stojan; Fix, Ulla; Greul, Albrecht. *Textgrammatik – Textsemantik – Textstilistik. Ein textlinguistisches Repetitorium*. Ljubljana.
- Brdar i Brdar-Szabó 1997: Brdar, Mario i Brdar-Szabó, Rita. Neizrečeni argumenti, kohezija i koherencija. In: Andrijašević, Marin i Lovorka Zergolern-Miletić (ur.): *Tekst i diskurs*. Zagreb. S. 45–50.
- De Beaugrande/Dressler 1981: De Beaugrande, Robert-Alain; Dressler, Wolfgang Ulrich. *Introduction to Text Linguistics*. London i New York.
- De Beaugrande/Dressler 2010: De Beaugrande, Robert-Alain; Dressler, Wolfgang Ulrich. *Uvod u lingvistiku teksta*. Nikolina Palašić (prev.). Zagreb.
- Glovacki-Bernardi 2004: Glovacki-Bernardi, Zrinjka. *O tekstu*. Zagreb.
- Halliday 1994²: Halliday, Michael A. K. *An Introduction to Functional Grammar*. London.

- Hill 1958: Hill, Archibald A. *Introduction to Linguistic Structures*. New York.
- Toolan 1998: Toolan, Michael. *Language in Literature: An Introduction to Stylistics*. London-New York-Sydney-Auckland.
- Van Dijk 1997: Van Dijk, Teun A. The Study of Discourse. In: Teun A. van Dijk (ur.). *Discourse as Structure and Process: Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction: Volume 1*. London, UK – Thousand Oaks i USA – New Delhi. S. 1–34.
- Velčić 1987: Velčić, Mirna. *Uvod u lingvistiku teksta*. Zagreb.
- Zajednički europski referentni okvir za jezike: učenje, poučavanje, vrednovanje* 2005. Čeliković, Vlasta (ur.). Zagreb.

Tamara Gazdić-Alerić (Zagreb)

**Levels of Connecting Expressions and Concrete or Abstract Elements
in the Novel THE TRAVNIK CHRONICLE by Ivo Andrić**

The texture of the text is created by the connectedness of expressions and concrete or abstract elements. Researching the phoric functions of the text itself, we can identify several levels on which connecting is achieved. Connecting can be achieved in parts of the text structure – sentences and paragraphs, as well as among elements which are a part of the text structure or the text itself, and the elements outside the text, i.e. elements which are a part of the world around us.

Tamara Gazdić-Alerić
Fakultät für Lehrerbildung
Universität Zagreb
Savska cesta 77
10 000 Zagreb
E-mail: tamara.gazdic-aleric@ufzg.hr

Наташа Киш (Нови Сад)

Деадјективне именице које добијају допуне у Андрићевој ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ*

У овом раду биће посматране семантичке и синтаксичке особине деадјективних именица употребљених у роману ТРАВНИЧКА ХРОНИКА а које уз себе добијају различите врсте допуна. Анализа треба да укаже на синтаксичке позиције у којима се деадјективне именице остварују са допунама, као и на семантичке карактеристике тих именица и њихових допуна. Важан део анализе јесте уочавање сличности и разлика у рекцијском потенцијалу деадјективних именица и одговарајућих придева који стоје у творбеној и семантичкој вези са тим именицама.

Према дефиницији деадјективне именице су именице апстрактног значења којима се означава постојање неке особине или стања, а изведене су од придева процесом суфиксалне творбе речи. Међутим, у овом истраживању деадјективне именице посматраћемо у ширем смислу, односно, у обзир су узете и оне које се са одређеним придевом могу довести само у семантичку везу. На исти је начин девербативне именице посматрао Милорад Радовановић, наводећи да термин „девербативна именица треба схватити у семантичком (тј. синхроном), а не у морфолошком или генетском (тј. дијахроном смислу)“ (Радовановић 1990: 35). Њега у том погледу не занима да ли је именица морфолошки изведена од неког глагола, већ да ли дата именица својом семантиком подразумева пунозначну предикацију.

У овом раду биће посматране одређене семантичке и синтаксичке особине деадјективних именица у функцији кондензатора реченичног садржаја у роману ТРАВНИЧКА ХРОНИКА Иве Андрића. У средишту пажње биће оне именице које уз себе добијају различите врсте допуна. У циљу осветљавања особености рекцијског потенцијала деадјективних именица посматране су само именице које су употребљене у функцији кондензатора будући да је један од метода анализе управо реконструкција њихове дубинске семантич-

* Овај рад је настао као резултат рада у оквиру пројекта Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања (178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (2011–2014).

ке базе¹. Из анализе су стога изостављени поједини типови деадјективних именица, пре свега лична имена (нпр. *Драјан, Милан, Добрица, Живко, Милица, Новка* и сл.) или називи животиња изведени на основу њихових особина (*белка, шаруља, сивоња*) и именице из класе *nomina attributiva* или именице са значењем носиоца особине мушког односно женског рода (*џро-сџак, љујан, младић, леништина, чистунка, лудача, вештица, сџарица*). Именице из класе *nomina attributiva*, као и називи животиња, примарно не означавају предикацију већ носиоца особине коме се заправо приписује нека особина.

Ранија истраживања деадјективних именица показала су да се оне могу наћи у свим реченичним функцијама као кондензатори различитих значења², а како су примарни предмет овог рада деадјективне именице које захтевају конкретизацију, проширење или употпуњавање семантичког садржаја, посматраћемо пре свега именице које се у свакој од тих функција реализују са одговарајућим допунама:

Ученост, знање сџраних језика и вештина џисања били су у џрадицији Тахир-бејове џородице – субјекат (Андрић 1981: 194);

Осим џоја, џо чудној лојци људских слабости, њему је ласкало да још једна велика сила џридаје важност џвом забаченом месџу – лексичко језгро предиката (Андрић 1981: 103);

То му је било џријатно, јер џа је ослобађало мучне дужности да о џоме са младићем разјовара и да му каже да сваки џрисији додир са Аустријским конзулатом џреба џрекинути – објекат (Андрић 1981: 301);

Заиста, нишџа не може џако да нас џревари као наше рођење смирености и џријатној задовољства са џоком сџвари – допуна именице (Андрић 1981: 166);

Крв удара човеку у џлаву од узбуђења и не задовољства самим собом – прилошка одредба (Андрић 1981: 150).

Овом истраживању претходила је обимна студија чији је централни део посвећен синтаксичким и семантичким особинама придева³. Резултати

¹ О процесу номинализације који се остварује употребом девербативних именица детаљно говори Милорад Радовановић у својој студији именица у функцији кондензатора (1977^a, 1977^b).

² Видети о томе у: Бугарски 2004; Киш 2007^a.

³ Важан део истраживања које је ауторка спровела у оквиру своје докторске дисертације под насловом ДОПУНЕ ПРИДЕВА И ДЕАДЈЕКТИВНИХ ИМЕНИЦА бави се утврђивањем семантичких класа придева који у савременом српском језику добијају допуне. Докторска дисертација одбрањена је у јануару 2013. године на Филозофском факултету у Новом Саду, пред комисијом: проф. др Владислава Ружић (ментор), проф. др Милорад Радовановић, проф. др Ивана Антонић и ванр. проф. др Јасмина Московљевић. Питањима семантике одређених типова придева као и реакцијом придева ауторка се бавила и у појединачним радовима: О ЈЕДНОМ ТИПУ РЕЛАЦИОНИХ

добијени у тој студији биће полазна основа наше анализе у којој ћемо покушати да успоставимо корелације у рекцијском потенцијалу⁴ придева и од њих деривираних деадјективних именица.

На самом почетку указаћемо на чињеницу да разлике које постоје у рекцијском потенцијалу придева и деадјективних именица могу бити условљене чињеницом да придеви имају своја примарна и секундарна значења,⁵ а допуне које они добијају могу се појавити само у неким од тих значења, док се у другим значењима придеви реализују без допуне. У зависности од тога да ли је деадјективна именица у семантичкој вези са придевом у оном значењу у којем овај добија допуну зависиће у одређеној мери и рекција саме деадјективне именице.

жеђ – 1. а. *жеља, њошреба за њијењем, за њићем*
 б. *недостатак влаге; њошреба за водом; суша (о земљи).*
 2. *фиг. жеља, жудња, чежња (за нечим).*

жедан – 1. а. *који осећа жеђ.*
 б. *у коме се оскудева у води.*
 в. *подр. који воли да њије (алкохолна њића).*
 г. *коме је њошребна вода, који оскудева у води.*
 2. *фиг. који силно, стирасно нешто жели*⁶.

Уочава се симетрија у значењу придева и деадјективне именице, тачније примарно значење именице у семантичкој је вези са примарним значењем придева, док је секундарно значење именице семантички деривирано од секундарног значења придева. Следствено томе њихов рекцијски потенцијал је такође симетричан: у примарним значењима ни придев ни деадјективна именица не добијају допуну, док у секундарним значењима везују уз себе допуну у виду акузативне конструкције са предлогом *за*.

Када деадјективна именица развија додатна значења којима се семантички удаљава од мотивационог придева могућа је и потпуна промена рекцијског потенцијала. Погледајмо у том смислу употребу именице *гужност*:

ПРИДЕВА (Киш 2007^а), О ВАЛЕНЦИЈИ И РЕКЦИЈИ ПРИДЕВА (Киш 2007^б), ЛЕКСИЧКА СЕМАНТИКА ПРИДЕВА ТИПА *ЈЕДНАКИ СЛИЧАН* (Киш 2011).

⁴ Под појмом *рекција* подразумева се „посебан, граматикализован, облик зависног односа који се првенствено сагледава на синтагматском нивоу, између две пунозначне (аутосемантичне) речи. Једна граматички доминантна реч – глагол, именица, придев – без обзира на то у ком је облику употребљена, управља датом везом, а друга је регирана“ (Ружић у: Пипер и др. 2005: 537).

⁵ В. детаљније Гортан-Премк 1997, Драгићевић 2010.

⁶ Значења придева и деадјективних именица у овом раду наводе се према шестотомном Речнику српскохрватског књижевног језика Матице српске.

Сви су сматрали за дужност да њомојну једном чесишом муслиману у одбрани њејових ѡрава а ѡроши в ових сѡранаца и њихових слѡу (Андрић 1981: 177).

Трошећи све снаје у вршењу својих владалачких дужности и живећи чистијом живошом какав се не ѡамѡи од ѡрвих халифа... (Андрић 1981: 225).

У првом примеру именица *дужности* изведена је од придева *дужан* употребљеног овде у значењу које се у речнику САНУ наводи као друго значење под б: „2.б. који из неке обавезе (обичајне, моралне, друштвене) треба да се учини, да се укаже, да се има“. У другом примеру дошло је до лексикализације именице, односно, до успостављања конкретног значења именице *дужност*: „2.а. редован посао, служба; положај, звање у служби; позив, занимање“, а деадјективна именица у овом значењу не добија допуну.

Следеће важно питање јесте рекција деадјективних именица изведених од придева који се употребљавају са обавезном рекцијском допуном, као и од придева који се у одређеним својим значењима употребљавају са допуном или пак без допуне.

Придеви који добијају обавезне рекцијске допуне према свом значењу⁷ могу се категоризовати као придеви којима се исказују различите врсте релација успостављене између два или више учесника, затим придеви са модалним значењем или пак са значењем става или мишљења, а уочавају се и неки придеви са значењем особине која се приписује одређеном појму. Деадјективне именице према свом лексичком значењу припадају истим семантичким класама као и придеви. На примерима употребе ових деадјективних именица у Травничкој хроници испитаћемо задржавају ли оне и одређена синтаксичко-семантичка својства као и придеви, тачније, имају ли исти рекцијски потенцијал.

1. У Травничкој хроници појављују се следеће деадјективне именице изведене од придева са релационим значењем: *сличности*, *гаљина*, *инѡијности*, *конкуренција*, *нејодударности*, *ојречности*, *ѡрошијности*, *ѡрошијвречности*. Уочава се да Андрић употребљава само именицу *сличности* доследно са одговарајућом допуном:

⁷ Истражујући семантичке карактеристике придева у оквиру докторске дисертације, ауторка је придеве који добијају допуну поделила у четири основне семантичке класе: 1) придеви са значењем особине, 2) придеви са релационим значењем којима се исказује нека врста односа између два или више учесника у релацији, 3) придеви којима се означава психофизиолошко стање и 4) придеви са прилошко-квантификативним значењем. У оквиру ових семантичких класа издвојен је већи број семантичких поткласа, те је потом анализиран рекцијски потенцијал придева сваке од поткласа засебно.

Као што између два везира није било никакве сличности, њако су и њихови сарадници били њојуно различни [→ Два везира нису ни по чему слична] (Андрић 1981: 191).

Заједничка незгода и сличности судбина биле су јаче од свега [→ То да су судбине сличне било је јаче од свега] (Андрић 1981: 110).

Придев *сличан* добија као допуне именице у дативу или у инструменталу блокираном предлогом *са*, којима се експлицира други учесник у релацији, носилац сличности, док је први учесник у релацији у позицији граматичког субјекта⁸. Примери употребе именице *сличност* у Травничкој хроници показују да осим рекцијске допуне *са* + Инстр⁹, као допуне могу да се реализују конструкција *између* + Ген или слободни генитив именице у плуралу, будући да се у овом случају у позицији допуне налази податак о свим учесницима у релацији.

Надаље, значења именице *јрошћивност* и придева *јрошћиван* могу се довести у директну везу¹⁰, што подразумева да именица није развијала додатна значења која би је удаљила од мотивационог придева. Уочава се да нема семантичке разлике у допуни придева и именице, ради се о другом учеснику у релацији, носиоцу супротности, али су синтаксичке реализације различите.

Наиме, придев у позицији предиката регира допуну у дативу, док се носилац супротности уз деадјективну именицу може исказати на више начина:

Пошћуна противност лудој и нездравој њобедника из Конака, он је у сћвари једини њобедник у ићи која се већ јодинама ићи у овој шравничкој долини [→ Он је противан лудом и нездравом **победнику** из Конака] (Андрић 1981: 489).

Оно што је везир јоворио било је у јуној противности са сћварношћу, али мир и дошћојанство са којима је шо казивао били су сами за себе моћна и ирко-

⁸ Допуна може изостати уколико су оба учесника у релацији у позицији граматичког субјекта.

⁹ У раду су коришћене следеће скраћенице: Ген – генитив, Дат – датив, Ак – акузатив, Инстр – инструментал, Лок – локатив, + – повезује се, [→...] – реконструисана семантичка база на дубинском нивоу.

¹⁰ **Противност**, -ости ж 1. супротност. 2. непријатност, мрскост, одвратност. **протинван**, -вна, -вно 1. а. који се налази насупрот коме, чему, супротан. б. који иде, креће се у супротном правцу. 2. а. који је сасвим друкчији, различит од другог, који противуречи другоме. б. који се не слаже с ким, с чим, који је непријатељски расположен према коме, чему, који се противи коме, чему. 3. неугодан, непријатан, непоћудан, мрзак. 4. (у именичкој служби) оно што је супротно чему по садржају, смислу, супротност.

сна сїварносї [→ Оно што је везир говорио било је потпуно противно **стварности**] (Андрић 1981: 242).

Њеїова сушїта противност је *Мордо Аїшијас, сиїни, ћуїљиви Јеврејин, који има дућан у доњој чаршији у коме продаје не само лекове и лекарска уїушїсїва неїо све, од наочара и їисаћеї прибора до водице за нероїткиње, боје за вунице и добрих саветїа сваке врсте* [→ Мордо Атијас је био потпуно противан **њему**] (Андрић 1981: 255).

Јесте, човек зна да їосїоје їи јазови и све їе противности **међу људима**, али *їек кад се крене у свеї и кад их осетїи на себи, он види колико су сїварно велике и како су їеишке и неїрелазне* [→ постоје ти јазови и све то по чему су људи противни међусобно / људи противни **људима**] (Андрић 1981: 311).

Анализа деадјективних именица изведених од придева овог семантичког типа показује да се именице, за разлику од придева, у великом броју примера употребљавају без допуне. Овим именицама означено је постојање особине и стања у општем смислу, што се управо постиже неименовањем појмова носилаца тих особина.

Поред све неїодударносїи и личної одбијања, конзул није могао да їо не види (Андрић 1981: 92)¹¹.

Забрала је и на їиїање їремешїаја и живела само у аїмосфери царске брачне среће, оїшїеї измирења и мисїичної сједињења свих оїречносїи у свеїу (Андрић 1981: 367).¹²

Изїубљен у овој дивљини, Давил је у дуїој ноћи, кад би умукли сви шумови, їледао уназад на свој живої као на дуїи низ само њему знаних їоїхвашїа и клонућа, борба, јунашїва, срећа, усїења, їрелома, зала, їроїи вечносїи, неїоїребних жрїшава и узалудних комїромиса (Андрић 1981: 28)¹³.

2. Сличан рекцијски потенцијал учачамо и код деадјективних именица са модалним значењем, односно, изведених од модалних придева. Само именица *решеносї* у потпуности преузима рекцију придева, док се остале именице употребљавају доследно без допуне или пак са допуном ако су референцијално употребљене, у смислу везивања именоване особине за конкретну ситуацију.

Осећао је само како однекуд їриїиичу снаїа и сїрїљење и решеносї да сїа-сава себе и своје (Андрић 1981: 512).

Тај їодмукли мирис їраїио би конзула, їосле свакої їријема, їо цео дан, а їомисао на њеїа изазвала му је їуїу и жељу за їовраћањем (Андрић 1981: 33).

¹¹ **Неподударност** – особина онога што је неподударно.

¹² **Опречност** – особина, стање онога што је опречно, супротност.

¹³ **Противречност** – 1. стање у којему једно искључује, поништава друго. 2. лог. однос између два суда који се између себе искључују или потиру.

Као што често у живоју бива, овај залуђао и свакакав родитељ живео је са жељом да му син буде човек који ће живети право и часно (Андрић 1981: 44).

Али вешти о доласку конзула, час француској, час аустријској, час руској, све шројице заједно, изазивале су код њих наде или забринутости, будиле жеље и очекивања, а све се то није дало пошито прикрићи, нешто је уносило покрета у духове и живости у разговоре (Андрић 1981: 18).

Не налазећи у себи одлучности ни решења, осећао се понижен и ојорчен сам на себе (Андрић 1981: 31).

3. Тенденција да се ради постизања уопштености и апстрактности исказа деадјективне именице употребљавају без допуна још је изразитија када су именице деривирани од придева који везују у себе тзв. семантичке допуне које се одликују синтаксичком необавезношћу појављивања.

Тако се именице *безобзирности, вештина, њев, грскости, (не)задовољство, искуство, љреданости, љривржености* итд. у Травничкој хроници употребљавају и са допунама и без допуна:

Та безобзирности „новој поколења“ час би наљутила а час распушила конзула (Андрић 1981: 93).

Срећом ње Давну није остављало никад ња ни у таквим љриликама њејово осећање за стварности, њејова хладнокрвна и грска љрсебности и њејова безобзирности љрема свему и свакоме, која је решавала и најтеже случајеве (Андрић 1981: 428).

Али њејова највећа вештина није била толико у ономе што он каже колико у њејовој способности да ућука љрошћивника (Андрић 1981: 125).

Учености, знање страних језика и вештина љисања били су у љрадицији Тахир-бејове љородице (Андрић 1981: 194).

Привијена, љосечена, љокошена, слика љошћуне љреданости, немоћи, љоразе и очаја, али и неслућене величине (Андрић 1981: 219).

Госпођа фон Мићерер је љих дана имала своју фазу добротје, љобожности и љреданости љородици (Андрић 1981: 281).

Експликација односно конкретизација значења ових именица употребљених без допуне врши се индиректно. Податак о томе потиснут је у други план али се може реконструисати на основу ужег или ширег контекста.

У знатно већем броју случајева допуна се доследно изоставља што је управо случај када су у питању следеће деадјективне именице: *благодарности, блајонаклоности, бојајство, верности, даровитости, добротја, зависти, злоба* итд.

Молио је да може још у љоку овој месеца да најчисти са љородицом Травник, а да остави Давну, чија је верности ојробана и толико љућа доказана, да ујравља Конзулајом до укидања (Андрић 1981: 495).

И сада, у свешлости овоја расћанка, љроверавао је њихову искрености (Андрић 1981: 171).

Фон Мићерер, који је још раније исћричао фон Паулићу како су он и њејов француски колеја дочекани, љре неколико љодина, љри љрвом љроласку кроз Травник, био је разочаран овом љроменом и у насћују зловоље, која је мнојо

личила на зависѝ, ѝричао је новом конзулу до у ѝојединосѝи увреде које су у своје време њему нанесене (Андрић 1981: 370).

Шѝо је ѝлавно, обојица су морали да живе у овој оријенталној варошици, без друштва и ѝрија ѝносѝи, без икакве удобносѝи, честѝо и без најѝоѝребнијеѝ, међу дивљим ѝланинама и суровим светѝом, да се боре са ѝоверенеѝм, ѝѝачношћу, нечисѝоѝом, болесѝима и недаћама сваке врсте (Андрић 1981: 113).

Жалио се на злоћу и мржњу домаћих Турака, на сѝоросѝи и несѝурносѝи државних власѝи, на мале ѝлатѝе и недовољне кредитѝе, на кућу која ѝрокишњава, на климу од које му деца ѝоболевају, на иѝѝриѝе аусѝѝријских аѝената, на неразумевање на које наилази код сѝарешина у Царѝграду и Сѝлићу (Андрић 1981: 66).

4. Посебну пажњу треба посветити реакцији деадјективних именица у функцији лексичког језгра копулативног, семикопулативног или перифрастичног предиката.

Деадјективне именице у тој функцији јесу носиоци лексичког значења предиката док су граматичке информације исказане копулативним, семикопулативним или перифразним глаголима. Поставља се питање у којој мери семантика пре свега перифразног глагола утиче на допуну предикату. Може ли се говорити о допунама именици или пак читавом предикатском изразу?

Употреба деадјективних именица у функцији предиката свакако је комплексно питање које захтева детаљнију анализу засновану на знатно обимнијем корпусу. Примери уочени у Травничкој хроници упућују ипак на извесне закључке.

Најпре се уочава да је у копулативном и семикопулативном предикату управо деадјективна именица лексичко-семантичко језгро предиката, те тако због својих синтаксичко-семантичких карактеристика јесте елеменат који реира тип допуне.

Копулативни предикат:

А све ѝо њеѝа ѝроши и замара и сѝвара један живѝѝ наоко миран и сређен, а у сѝвари неиздржљиво мучан и у болној ѝроѝи вносѝи са њеѝовим унуѝарњим склоѝом и целим њеѝовим сѝварним бићем (Андрић 1981: 305).

Али њеѝова највећа вешѝина није била ѝолико у ономе шѝо он каже колико у њеѝовој сѝособносѝи да ућуѝика ѝроѝи вника (Андрић 1981: 125).¹⁴

Семикопулативни предикат:

Сви су смаѝрали за дужносѝи да ѝомоѝу једном честѝѝѝом муслиману у одбрани њеѝових ѝрава а ѝроѝи в ових сѝранаца и њихових слуѝу (Андрић 1981: 177).

Код перифрастичних предиката утицај ослабљеног значења перифразног глагола у његовом првом делу осећа се у мањој или већој мери.

¹⁴ У оба примера имплицирана је предикација: *и у болној [је] ѝроѝи вносѝи; колико [је] у њеѝовој сѝособносѝи.*

Уколико се тим глаголом исказује само постојање, настанак одређене особине или стања, тип и форма допуне такође ће бити условљена семантичким карактеристикама деадјективне именице.

У својој најскровишијој дубини, везир је тајно желеу да једног дана буде наследник свога великог тосџогара Кучук Хусеин-паше и да као кајудан паша настави његове планове и замисли на њодизању шурске рајне морнарице (Андрић 1981: 39).

Насупрот томе, има примера када семантика перифразног глагола снажно делује на значење читавог предиката. У појединим случајевима то утиче на промену синтаксичке структуре реченице, тј. распореда актаната у датој ситуацији у односу на случајеве када је придев у предикатској функцији:

Оставио је жену и кћер у шриезарији, запалио лулу и њовукао се у своју собу за рад, али не да ише молбу на коју се тако иешко решава, нећо да настави њосао који му иричињава задовољство и искуњава редовно вечери (Андрић 1981: 159).

Прототипична допуна ове деадјективне именице има значење каузатора датог психофизиолошког стања. Када је ова именица део перифрастичног предиката, каузатор је у позицији субјекта, док је у позицији допуне носилац психофизиолошког стања.

С друге стране, може доћи и до промене форме допуне у односу на допуне одговарајућих придева:

Док је био млађи, мноћо је њолаћо на одело и налазио задовољство у њоме да свећ збуњује крућом белином својих кошуља и чићака на ирудима и манићтама, шаренилом и множином свилених марама, бесћрекорним сјајем обуће (Андрић 1981: 133).

Допуна придева представља појам каузатор придевом означеног психофизиолошког стања, док је допуна датом перифрастичном предикату исте семантике, али у облику просторне метафоре, што је условљено управо семантиком перифразног глагола.

Напоследку, може доћи до формирања потпуно новог значења деадјективне именице у позицији лексичког језгра предиката, што указује на то да се појава допуне не може везати за саму деадјективну именицу, већ за значење читавог предикатског израза.

Госћоћа Давил сћиче ирва искућтва са шравничком зимом и све одмах искоришћује, све њамћи за будућност и свему налази лека и њомоћи (Андрић 1981: 140).

У овом примеру видимо да се мења семантички тип деадјективне именице, при чему она добија значење става или когнитивног процеса, те је сада допуна објекат когнитивног процеса.

Да закључимо. Употреба деадјективних именица до сада је посматрана махом у публицистичком стилу будући да продуктиван процес номинализације исказа одликује дискурсе у којима је акценат на интелектуализованости, уопштености и апстрактности тематике, и да се тај процес везује

за специфичне поступке мишљења који условљавају појаву одређених карактеристика језичког израза попут: економичности, синтетичности, безличности или анонимизованости, неовремењености, статичности и сл., а књижевноуметнички стил свакако се не налази у кругу поменутих дискурса.

Међутим, писци какав је Иво Андрић управо показују тенденцију ка стварању језичког израза који се између осталог одликује интелектуализованошћу, а Андрићева тежња ка досезању општих животних принципа и истина води ка стварању језичког израза који се одликује апстрактношћу и уопштеношћу.

Анализа спроведена у овом раду ограничена је на деадјективне именице у Травничкој хроници у чијем се рекцијском потенцијалу, у мањој или већој мери условљеном рекцијом придева од којих су дате именице деривирани, налази могућност и потреба за конкретизацијом, употпуњавањем и проширењем значења. Уочено је да се једино именице *сличносћ* и *решеносћ* доследно појављују са одговарајућом допуном, док се остале посматране именице у роману употребљавају са допуном, али у још већем броју случајева без допуне. Будући да се допуном конкретизује и употпуњава значење деадјективне именице, уколико се жели постићи уопштеност, неодређеност и апстрактност исказа, допуна изостаје. Податак који се неексплицитирањем допуне изоставља могуће је у појединим ситуацијама реконструисати на основу ширег или ужег контекста, али је у сваком случају постигнут веома висок степен уопштености исказа.

Извори

- Андрић 1981: Андрић, Иво. *Травничка хроника*. Сабрана дела Иве Андрића. Београд.
- Речник српскохрватског књижевног и народног језика. Књига III, вразнути – тушчурина*. Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српскохрватски језик, 1965.
- Речник српскохрватског књижевног језика*. (1967–1976). Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска (Матица српска – Матица хрватска 1–3, Матица српска 4–6).

Литература

- Бугарски 2004: Бугарски, Наташа. Деадјективна именица као средство номинализације (у публицистичком стилу стандардног српског језика). In: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. Год. 47, бр. 1–2. Нови Сад. С. 297–404.

- Драгићевић 2010: Драгићевић, Рајна. *Лексиколоџија српског језика*. Београд.
- Гортан-Премк 1997: Гортан-Премк, Даринка. *Полисемија и орјанизација лексичког система у српском језику*. Београд.
- Киш 2007^a: Киш, Наташа. О једном типу релационих придева. *Научни састјанак слависта у Вукове дане*. Год. 36, бр. 1. Београд. С. 413–424.
- Киш 2007^b: Киш, Наташа. О валенцији и рекцији придева. *Лингвистичке свеске* 6. Нови Сад. С. 196–202.
- Киш 2007^b: Киш, Наташа. О проблему негације код деадјективних именица. In: *Зборник Маџице српске за филолоџију и лингвистичку*. Нови Сад. Год. 50. 389–396.
- Киш 2011: Киш, Наташа. Лексичка семантика придева типа *једнак* и *сличан*. *Лексиколоџија, ономастичка, синтакса*. Нови Сад. С. 93–102.
- Пипер и др. 2005: Пипер, Предраг, Ивана Антонић и др. *Синтакса савременог српског језика. Простја реченица*. Београд.
- Radovanović 1977^a: Radovanović, Milorad. Imenica u funkciji kondenzatora (I). *Зборник Маџице српске за филолоџију и лингвистичку*. Нови Сад. Год. 20, бр. 1. С. 63–144.
- Radovanović 1977^b: Radovanović, Milorad. Imenica u funkciji kondenzatora (II). *Зборник Маџице српске за филолоџију и лингвистичку*. Нови Сад. Год. 20, бр. 2. С. 81–160.
- Radovanović 1990: Radovanović, Milorad. *Spisi iz sintakse i semantike*. Sremski Karlovci – Novi Sad.

Nataša Kiš (Novi Sad)

Deadjectival nouns with complements in the novel TRAVNICKA HRONIKA

The main aim of this paper is to describe some semantical and syntactical characteristics of deadjectival nouns with complements in the novel TRAVNICKA HRONIKA. This syntactic-semantic analysis is based on the correlations between governing ability of deadjectival nouns and the governing ability of adjectives. The analysis shows that Ivo Andrić uses deadjectival nouns without complements in order to achieve generality, ambiguity and abstractiveness of the language used in his novel.

Nataša Kiš
 Filozofski fakultet
 Odsek za srpski jezik i lingvistiku
 Dr Zorana Đinđića 2
 21 000 Novi Sad
 natasakis14@gmail.com

Merisa Kulenović (Bihać)

Quantitätsausdrücke – dargestellt am Roman TRAVNIČKA HRONIKA und seiner Übersetzung ins Deutsche

Quantifikatoren werden dazu verwendet, um Maße und Mengen zu bestimmen. Sie stehen vor einem Substantiv, das sie näher spezifizieren, wobei sie als zählbar oder unzählbar verstanden werden können. Das Ziel dieser Arbeit ist es, eine Übersicht über die verschiedenen Klassen von Quantifikatoren im Roman TRAVNIČKA HRONIKA zu geben, über ihre semantische Beschaffenheit, ihre syntaktische Struktur sowie die Übersetzungssäquivalente in der deutschen Sprache aufzuzeigen.

1. Einleitung

In dieser Arbeit werden Substantive behandelt, die ausschließlich eine quantifikatorische Funktion haben und somit eine Menge als etwas Messbares oder nicht Messbares bezeichnen. Die meisten dieser Substantive werden in den Grammatiken unter den Namen **Sammelbegriffe**, **Sammelbezeichnungen** oder **Kollektiva** behandelt.

Das Ziel ist es, im Korpus des Romans TRAVNIČKA HRONIKA und seiner Übersetzung ins Deutsche die Quantifikatoren von verschiedenen grammatisch-formalen, semantischen und stilistischen Gesichtspunkten aus zu analysieren und herauszufinden, durch welche translatorischen Äquivalente die Quantifikatoren aus Andrićs bosnischem Ausgangstext im Zieltext wiedergegeben werden. Um eine möglichst detaillierte Beobachtung und Konfrontation der quantifikatorischen Mittel und von deren translatorischen Potenzialen im Zieltext vornehmen zu können, wird das gesamte Belegmaterial nach einem semantisch-onomasiologischen Kriterium in kleinere onomasiologische Felder eingeteilt. Dadurch werden bestimmte Schlussfolgerungen nicht nur in Bezug auf die interkulturellen Gemeinsamkeiten und kulturspezifischen Besonderheiten im Rahmen des hier vorgestellten Abschnitts der menschlichen Erkenntnis der Welt (Quantifikation) ermöglicht, sondern es wird gleichzeitig der Verwendungsaspekt der lexikalischen Mittel im literarischen Text und damit auch der Individualstil von Ivo Andrić untersucht.

2. Definition des Begriffs Quantifikator/Quantitätsausdruck

Wie bereits erwähnt, ist der Begriff Quantifikator in den Grammatiken nicht geläufig und wird mit den Begriffen **Sammelbezeichnung**, **Sammelbegriff** oder **Kollektivum** gleichgesetzt. Sammelbezeichnungen (Kollektiva) drücken eine Vielfalt durch eine Einheit aus. Mit dem Singular solcher Wörter werden mehrere Wesen oder Dinge, Gruppen von Lebewesen oder Dingen bezeichnet (Duden 1998: 214). Vor allem aber werden singularische Sammelbegriffe als Bezeichnungen von Personengruppen einer größeren Anzahl (*Militär*, *Heer*), Klassen von Tieren und Pflanzen (*Herde*, *Gemüse*) und Sammelgruppen (*Möbel*, *Geschirr*) verwendet (Helbig/Buscha 2001: 252). Kollektiva drücken eine unbestimmte, nicht näher definierte Menge bzw. Anzahl aus, wie folgendes Beispiel veranschulicht: *Es hat sich viel Jugend versammelt*. Dabei kann es sich um Männer und Frauen, jüngere und ältere Personen, um die Zahl 10, 50 oder 100 handeln (Brabec/Hraste/Živković 1961: 37).

Der Begriff Quantifikator wurde von Otto Jespersen in die Linguistik eingeführt. Quantifikatoren sind Wörter, die eine Zahl (in Bezug auf Zählbares), eine Menge (in Bezug auf Unzählbares) und den Grad (in bestimmten Syntagmen) bezeichnen (Jespersen 1949: 580). In einigen Wörterbüchern wird der Begriff Quantität wie folgt definiert: WAHRIG DEUTSCHES WÖRTERBUCH (2000: 1014): Menge, Maße, Größe, Umfang, Anzahl; LANGENSCHIEDT GROßWÖRTERBUCH DEUTSCH ALS FREMDSPRACHE (2010: 877): die Menge oder Anzahl, in der etwas vorhanden ist; HRVATSKI ENCIKLOPEDIJSKI RJEČNIK (Jojić/Matasović 2002: 650): Determination einer Menge, mit der in der Sprache ein Name näher bestimmt wird; RJEČNIK STRANIH RIJEČI (Anić/Klaić/Domović 2001: 778): die Bestimmung des Grades einer Menge.

Quantifikatoren sind somit Substantive in der Funktion einer Maß- oder Mengenbezeichnung, wobei die Menge, auf die sich Quantifikatoren beziehen, als etwas Zählbares oder Unzählbares verstanden werden kann. Quantifikatoren können durch entsprechende attributive Adjektive (oder durch andere Elemente in adjektivischer Funktion) näher spezifiziert werden (z. B. *viele*, *mehrere*, *große*, *kleine*, usw.), z. B. *ein Haufen Menschen – viele Menschen*. Alle Quantifikatoren fungieren als Spezifikatoren eines anderen nachgestellten Substantivs, mit dem sie ein syntaktisches und semantisches Ganzes bilden. Man kann Quantifikatoren mit Komposita vergleichen, denn diesen beiden Konstruktionen ist die Funktion des Determinierens und des Spezifizierens gemeinsam. In formaler Hinsicht unterscheiden sich die beiden Konstruktionen dadurch, dass Komposita synthetische Konstruktionen sind und die Quantifikatoren analytische.

3. Das Korpus und die Analyse des Korpus

Das Korpus bildet der Roman TRAVNIČKA HRONIKA von Ivo Andrić und seine Übersetzung ins Deutsche namens WESIRE UND KONSULN. Es handelt sich um 400 Seiten Originaltext und 586 Seiten Übersetzung. Im Originaltext wurden insge-

samt 42 verschiedene Quantifikatoren erhoben, wobei nur substantivische Quantifikatoren aus dem Originaltext des Romans berücksichtigt wurden.

Die Quantifikatoren wurden zuerst in Klassen aufgegliedert, und zwar in Bezug auf ihre Zählbarkeit oder Unzählbarkeit. Sodann folgte die Einteilung nach der semantischen Beschaffenheit, wobei alle festgestellten Quantifikatoren in onomasiologische Bereiche eingeteilt wurden. Daraufhin wurde ein Einblick in die syntaktische Struktur der Quantifikatoren und der quantifizierten Substantive gegeben. Die Korpusanalyse zeigte, welche Formen von Translaten in der deutschen Übersetzung vertreten waren.

3.1. Klassen von Quantifikatoren

Im Korpus ließen sich vier Klassen von Quantifikatoren differenzieren. Zwei davon sind Klassen, die sich auf Inhalte beziehen, die oberhalb der Linie der Norm stehen. Das sind diejenigen Quantifikatoren, die eine größere Menge bezeichnen und die a) zählbar oder potentiell zählbar ist, und b) unzählbar ist. Die weiteren zwei Klassen beziehen sich auf die Mengen, die unterhalb der Linie der Norm stehen; das sind Quantifikatoren, die eine kleine, unbedeutende Menge bezeichnen, die c) zählbar oder potentiell zählbar ist und d) unzählbar ist.

Bei der Analyse der Korpusbelege wurden nur die ersten zwei Klassen von Quantifikatoren, die sich auf relativ große Mengen beziehen, die zählbar oder potenziell zählbar und unzählbar sind, berücksichtigt¹. Quantifikatoren, die zählbar oder potenziell zählbar sind und durch ein obligatorisches, quantifizierendes Element eingeleitet werden, sind folgende: *izvestan broj oficira i vojnika; sto i četiri oke težine; dva tuceta pešaka; vreća puna nepoznate muke; odred od tri stotine vezirovih Arnauta; okrugla svota od tri hiljade groša; dva tuceta bednih stihova*.

Die angeführten Quantifikatoren sind zählbar, da anhand des obligatorischen quantifizierenden Elements die Zahl des spezifizierten Substantivs genau festgestellt werden kann. Als Beispiel für einen zählbaren Quantifikator kann auch der folgende Satz aus dem Korpus herangezogen werden: *Ona dva tuceta² pešaka i konjanika koji su sačinjavali vezirovu šarenu gardu nisu zadavali Behdžetu mnogo brige i posla* (TH: 158). Die Bedeutung von *tuce* ist 'zwölf gleiche Stücke oder Gegenstände' (Čedić 2007: 1152). Hier ist also klar, dass es sich um 24 Personen handelt, da vor dem Quantifikator ein Attribut in Form der Zahl *dva* steht.

Potentiell zählbar bedeutet, dass eine Menge als eine Summe einzelner Einheiten (Stücke, Gegenstände, Tiere, Menschen usw.) in unserem Bewusstsein

¹ Mit dieser Frage beschäftigt sich auch die Autorin Maria Estling Vannestal in ihrem Werk „Syntactic variation in English quantified noun phrases with *all*, *whole*, *both* and *half*“, S. 78f.

² Der Quantifikator *tuce* ist ein Fremdwort, das aus der deutschen Sprache stammt (Dutzend).

wahrgenommen werden kann, auch wenn die genaue Zahl dieser Einheiten nicht genannt wird. Beispiele für solche Quantifikatoren ohne einleitendes Element³ sind folgende: *buljuk konjice*; *snop bajoneta*; *džakovi žita*; *stado ovaca*; *bale pamuka*; *oka pamuka*; *bala pamuka*; *redovi vojske*; *povorka domaćih ili pripitomljenih životinja*; *odred konjice*; *snopovi računa i ličnih pisama*.

Ein Quantifikator ohne einleitendes Element findet sich auch im Satz: *Dok je fratar tražio riječi i za drugu strofu, mladić je rasejano pratio njegov napor, a u stvari je slušao samo tešku, jednostavnu, tužnu i sirovu melodiju koja mu je dolazila čas kao složno blejanje beskrajnog stada ovaca, čas kao hujanje vetra u crnim šumama* (TH: 274). Im diesem Beispiel ist der Quantifikator *stado* eine potenziell zählbare Menge, doch die Gesamtzahl der einzelnen Bestandteile dieser Menge wird durch sprachliche Mittel nicht näher bestimmt, sodass dieses Substantiv in der Funktion eines Quantifikators keine präzise Angabe über die Zahl der einzelnen Elemente gibt.

Auch die Beispiele *talas ogorčenja*; *gomila uličnih rundova*; *gomila od sitnog sveta*; *kiša teških riječi*; *masa ubogog ljudskog mesa*; *šuma od vlasi*; *gomila seljaka i seljanki*; *kamara drva*; *dažd od reči*; *mlaz vode*; *gomila nekih golaća Turaka*; *gomila najgorih i najgrlatijih bukača*; *niz stihova*; *gomile (ljudi)*; *zbirka podataka*; *sante leda*; *snop svetlosti*; *gomila ljubopitljiva sveta*; *gomila ozeble dece i prosjaka*; *niz nesreća*; *gomila štićenika*; *gomile konjanika*; *gomile koža*; *šaka travničkih Jevreja sefarda* sind Quantifikatoren, deren exakte Zahl nicht festgestellt werden kann. Es besteht also keine Möglichkeit, sie zu zählen, und deshalb werden sie in die Gruppe der unzählbaren Quantifikatoren eingeordnet. Ein Beispiel dafür ist der folgende Satz: *Pred hanom je ostala gomila ljubopitljiva sveta, posmatrajući sa čuđenjem i nerazumevanjem strane ljude, njihovu nošnju i njihovo neobično ponašanje, kao da se radi o pozorištu ili cirkusu* (TH: 333). Der Quantifikator *gomila* und das spezifizierte Substantiv *sveta* lassen eine genaue Bestimmung in Form eines Zahlattributs nicht zu.

Wenn wir einen Vergleich zwischen zählbaren bzw. potenziell zählbaren und unzählbaren Quantifikatoren vornehmen, dann kann festgestellt werden, dass unzählbare Quantifikatoren häufiger vorkommen als zählbare oder potenziell zählbare. Diese Feststellung bestätigen auch die Statistiken in TH sind 18 (43%) Quantifikatoren zählbar bzw. potentiell zählbar und 24 (57%) Quantifikatoren unzählbar.

3.2. Onomasiologische Bereiche der Komponenten der Quantifikatoren

Um einen besseren Einblick in die semantische Beschaffenheit der im Korpus auftretenden Quantifikatoren zu erhalten, wurden alle Belege in onomasiolo-

³ Der Terminus **einleitendes Element** bezieht sich nur auf obligatorische, nicht weglassbare Attribute des Quantifikators.

gische Bereiche eingeteilt. Die meisten linken Komponenten im Rahmen der Quantifikatoren gehören verschiedenen, meist konkreten Bereichen von Mengenbezeichnungen (*broj, masa, niz, zbirka, red, povorka*) an, wobei einen besonderen Platz im Originaltext der onomasiologische Bereich der Naturerscheinungen (*kiša, šuma, mlaz, dažd, santa, talas*) einnimmt. Am wenigsten vertreten sind der onomasiologische Bereich des menschlichen Körpers (*šaka*) und die Tierwelt (*stado*). Weiters sind folgende onomasiologische Bereiche vertreten: Maßeinheit/-angabe (*oka, tuce, bala, svota*), unbestimmte Mengen von festen, konkreten Stoffen (*gomila, snop, kamara*), Mensch (*buljuk, odred*) und Gegenstände (*vreća, džak*).

Viel komplexer ist die onomasiologische Einteilung der spezifizierten Substantive in Bezug auf die rechte Komponente der Quantitätsausdrücke. Das spezifizierte Substantiv ist in den meisten Fällen auf den Menschen, seine Emotionen und Körperteile bezogen. Die Prozentzahl von 51% bestätigt, dass Ivo Andrić vorwiegend Quantifikatoren gebraucht, die auf größere Gruppen von Menschen, auf Menschenmassen, Ansammlungen von Menschen und militärische Gruppen Bezug nehmen, z. B.: *svet, seljaci i seljanke, Turci, bukači, ljudi, deca i prosjaci, Arnauti, štićenici, Jevreji, oficiri i vojnici, konjica, vojska, konjanici*. Folgende Beispielsätze können hierfür herangezogen werden: *U tišini, koja je nastala odmah iza toga, odjeknuli su retki pucnji i divlja dozivanja, a zatim je, najpre sa žamorom pa sa zaglušnom drekom, počela da se sastavlja gomila od sitnog sveta, dečurlije i nezrelih mladića* (TH: 13).; *Pazarnim danom iskupi se pred Mordinim dućanom gomila seljaka i seljanki* (TH: 198).; *Samo da ga puste da spava, da ne diže glavu i ne otvara oči, pa ma i u ovoj vlačnoj, crvenoj magli, medju zatalasanim i sve gušćim gomilama konjanika* (TH: 385).

Die übrigen onomasiologischen Bereiche, die etwa 49% ausmachen, sind folgende: Tiere (*rundovi, ovce, životinje*), organische Materie (*meso, drva, pamuk, koža*), Pflanzen (*žito*), Natur (*voda, led*), Gegenstände/Artefakte (*bajonet, pisma, groš*) 7%, Abstrakta (*muka, podaci, nesreća*), Gewicht (*težina*), Licht und Farbe (*svetlost*).

3.3. Syntaktische Struktur der Quantifikatoren

Bei der Analyse der Quantifikatoren wurden nur substantivische Quantifikatoren, die ein nachgestelltes Substantiv spezifizieren, berücksichtigt. Wenn wir einen Blick auf die syntaktische Struktur werfen, dann können wir feststellen, dass die häufigste Verbindung eines Substantivs (Quantifikators) im Nominativ mit einem spezifizierten Substantiv im Genitiv (ausschließlich im Plural) ist. Z. B. *A pred konzulatima je cvokotala i poskakivala od studeni gomila ozeble dece i prosjaka, toliko promrzlih i umotanih u svakojake dronjke da se nije moglo razabrati ni koje su vjere ni odakle su.* (TH: 343).

Bei den syntaktischen Strukturen Attribut + Substantiv [Nom.] + Substantiv [Gen.], z. B. *sto i četiri + oke + težine* sowie Substantiv [Nom.] + Attribut + Substantiv [Gen.], z. B. *vreća + puna + nepoznate muke* ist das Attribut obligatorisch.

Dadurch wird in einigen Fällen möglich, das spezifizierte Substantiv zu zählen (*sto i četiri*) oder einen hohen Grad von etwas (*puna*) zum Ausdruck zu bringen. Dabei ist die Stelle des Attributs *puna* nicht fixiert, denn es kann dem Quantifikator vorangestellt sein (*puna vreća nepoznate muke*) oder auch nachgestellt werden (*vreća puna nepoznate muke*).

Bei den übrigen zwei Strukturen Substantiv [Nom.] + Präposition + Substantiv [Gen.], z. B. *šuma + od + vlasi* und Substantiv [Nom.] + Präposition + Attribut + Substantiv [Gen.], z. B. *odred + od + tri stotine + vezirovih Arnauta* sind Präposition bzw. Präposition und Attribut nicht weglassbar.

3.4. Darstellung der Quantifikatoren in der Übersetzung

Es bleibt abschließend die Frage zu beantworten, wie die Quantifikatoren ins Deutsche übersetzt werden.

Die Ausgangssprache und die Zielsprache weisen viele Unterschiede auf, weshalb es manchmal sehr schwer ist, ein identisches Translat zu finden. Es stellt sich dennoch heraus, dass mehr als die Hälfte der Quantifikatoren der Ausgangssprache ein identisches Translat in der Zielsprache hat: *tuce – Dutzend, broj – Zahl, talas – Welle, oka – Okka, gomila – Haufen, masa – Masse, snop – Bündel, vreća – Sack, bala – Ballen, redovi – Reihen, snop – Garbe, povorka – Prozession, odred – Abteilung, svota – Summe*. Als Beispiel hierfür kann folgender Satz angeführt werden: *I najposle donesoše **snop** bajoneta vezanih likom* (TH: 176); *Endlich bringt man ein mit Bast umwickeltes **Bündel** Bajonette* (WK: 293).

Ein Viertel der Quantifikatoren gehört einem anderen onomasiologischen Bereich in der Zielsprache an, d. h. sie sind nicht semantisch identisch, auch wenn sie in beiden Sprachen dieselbe quantifizierende Funktion haben: *gomile – Wellen, gomila – Rudel, buljuk – Reiterschwadron, kamara – Holzhaufen, gomile – Scharen, niz – Reihe, šaka – Handvoll*. Als Beispiel können folgende Sätze aus dem Ausgangs- und Zieltex herangezogen werden: *Samo da ga puste da spava, da ne diže glavu i ne otvara oči, pa ma i u ovoj vlažnoj, crvenoj magli, među zatalasanim i sve gušćim **gomilama** konjanika* (TH: 385); *Wenn sie ihn bloß schlafen ließen, wenn er nur nicht den Kopf heben und die Augen in dem feuchten roten Nebel öffnen müßte, zwischen den bewegten, immer dichteren **Wellen** von Reitern* (WK: 568).

Eine dritte Gruppe der Translate sind der Form nach ebenfalls Substantive, haben jedoch keine quantifizierende Funktion: *dažd – Sintflut, mlaz – Rinnsal, šuma – Dickicht, niz – Serie, zbirka – Schatz*. Hierzu einige Beispiele in der Ausgangs- und Zielsprache: *Uporedo s tim, njegovu veliku usta sa malobrojnim i nesigurnim zubima sipala su reči, **dažd** od reči, bogatih, teških, ljutih, smelih, ljubaznih, slatkih, zanosnih reči* (TH: 212); *Gleichzeitig schüttete sein großer Mund mit den wenigen lockeren Zähnen Worte aus, eine **Sintflut** von reichen, gewichtigen, bösen, kühnen, lebenswürdigen, süßen und hinreißenden Worten* (WK: 342).

Eine vierte Gruppe von Quantifikatoren bilden diejenigen, die kein formal-syntaktisch gleiches, zweigliedriges quantifizierendes Übersetzungsäquivalent

besitzen (z. B. *kiša teških reči* – Ø). Als ein Beispiel dafür kann der folgende Satz angeführt werden: *Ispraskala se jednog jutra pred pukovnikom i sasula mu na glavu kišu teških riječi i uvreda* (TH: 165). Auch wenn in der Übersetzung kein formal gleicher Quantifikator vorhanden ist, steht im Deutschen dennoch ein dem Ausgangssprachlichen Text völlig semantisch adäquates und ebenso stilistisch markhaftes Sprachmittel gegenüber, nämlich das im quantitativen Sinne intensivierende Verb *überschütten*, das folgendermaßen semantisch expliziert werden kann: 'eine größere Menge von etwas über jemanden schütten und ihn so bedecken' (Duden Deutsches Universalwörterbuch: 1582): [...] *und Sie überschüttete ihn mit hässlichen Ausdrücken und Beleidigungen* (WK: 278).

4. Schlussfolgerung

Auf den insgesamt 400 Seiten des Romans TRAVNIČKA HRONIKA und auf den 586 Seiten seiner Übersetzung ins Deutsche WESIRE UND KONSULN wurden quantifikatorische Substantive untersucht. Im gesamten Korpus konnten 42 unterschiedliche Quantifikatoren erhoben werden.

Die analysierten substantivischen Quantifikatoren, die sich ausschließlich auf große Mengen beziehen, wurden zuerst in Klassen aufgeteilt. Die erste Klasse umfasst die zählbaren oder potenziell zählbaren (*okrugla svota od tri hiljade groša*) und die zweite Klasse die nicht zählbaren Quantifikatoren (*masa ubogog ljudskog mesa*). Die Zahl der unzählbaren Quantifikatoren aus dem Korpus liegt bei 24. Somit sind sie häufiger vertreten als die zählbaren bzw. potenziell zählbaren Quantifikatoren mit 18 Beispielen.

Da sich die quantifizierenden Substantive auf unterschiedliche semantische Bereiche beziehen, wurden auch diese in die Analyse einbezogen. Im Roman TRAVNIČKA HRONIKA zeigt Andrić eine große Vorliebe dafür, Mengenbezeichnungen aus dem onomasiologischen Bereich des Menschen als typisches individuelles, stilistisch markiertes Mittel der Quantifizierung zu verwenden. Vor allem geht es dabei einerseits um größere Gruppen von Menschen, um Menschenmassen meist armer Leute, und andererseits um Soldaten und Offiziere. Auch menschliche Körperteile und die Natur spielen eine wichtige Rolle.

Im untersuchten Korpus wurden fünf syntaktische Strukturen erkannt. Die häufigste ist (a) die Verbindung eines Quantifikators im Nominativ mit einem spezifizierten Substantiv im Genitiv, z. B. *Ta ga muzika, čini mu se, prati oduvek i nikad neće umuknuti, nego će, tako slaba i plačevna, nadživeti njega i sve živo: vojske i carevine, red i pravdu, dužnost i obzire, i još će nad svim tim ovako isto cvileti i curiti, kao tanak a neprekidan mlaz vode na ruševinama* (TH: 228).

Die insgesamt 32 Beispiele für 42 Quantifikatoren bestätigen, dass die eben genannte syntaktische Konstruktion am häufigsten vertreten ist. Andere syntaktische Strukturen sind folgende: (b) Attribut + Substantiv [Nom.] + Substantiv [Gen.], z. B. *dva tuceta pešaka*, (c) Substantiv [Nom.] + Attribut + Substantiv

[Gen.], z. B. *vreća puna nepoznate muke*, (d) Substantiv [Nom.] + Präposition + Substantiv [Gen.], z. B. *dažd od reči* und (e) Substantiv [Nom.] + Präposition + Attribut + Substantiv [Gen.], z. B. *okrugla svota od tri hiljade groša*.

Der letzte Punkt bei der Untersuchung des Belegmaterials bezog sich auf die Frage, wie die Quantifikatoren in die Zielsprache übersetzt wurden. Zu diesem Zwecke wurden die Sprachmittel des Übersetzers einer Analyse unterzogen, die aufzuzeigen versuchten, wie er in der Übersetzung den Stil des Autors wiedergeben konnte. Dann kann gesagt werden, dass mehr als die Hälfte der Übersetzungssäquivalente identische Translate in der Zielsprache haben. Translatologisch und sprachstilistisch relevant sind vor allem solche Äquivalente, die mit den Quantifikatoren der Ausgangssprache nicht semantisch identisch sind, aber dennoch eine quantifizierende Funktion haben und eine zusätzliche bildhafte, expressive und intensivierende Markierung enthalten, z. B. *gomile konjanika – Wellen von Reitern*; *dažd od reči – Sintflut von hinreißenden Worten*; *šuma od vlasi – ein Dickicht von Haaren*; *šaka travničkih Jevreja sefarda – eine Handvoll sephardischer Juden* usw. Anhand dieser Beispiele kann die Schlussfolgerung gezogen werden, dass der Übersetzer ebenfalls ein begabter Künstler war, der durch seinen persönlichen Sprachstil und mit allen zur Verfügung stehenden Mitteln der deutschen Sprache versuchte, dem Leser die künstlerische Botschaft des Ausgangstextes so originalgetreu wie möglich zu vermitteln.

Quellen

Andrić 2004: Andrić, Ivo. *Travnička hronika*. Sarajevo: Biblioteka Dani.
 Andrić o. J.: Andrić, Ivo. *Wesire und Konsuln*. München: Carl Hanser Verlag.

Literatur

Anić/Klaić/Domović 2001: Anić, Šime; Klaić, Nikola; Domović, Želimir. *Rječnik stranih riječi*. Tudice, posuđenice, izrazi, kratice i fraze. Beograd: IKP Evro.
 Brabec/Hraste/Živković 1961. Brabec, Ivan; Hraste, Mate; Živković, Sreten. *Gramatika hrvatskosrpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
 Čedić 2001: Čedić, Ibrahim, *Osnove gramatike bosanskog jezika*. Sarajevo: Institut za jezik.
 Čedić 2007: Čedić, Ibrahim. *Rječnik bosanskog jezika*. Sarajevo: Institut za jezik.
 Duden 1998: Duden. *Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*. Mannheim: Bibliographisches Institut & F. A. Brockhaus AG.
 Duden 2010: Duden. *Deutsches Universalwörterbuch*. Berlin und München: Langenscheidt KG.

- Estling Vannestal 2004: Estling Vannestal, Maria. *Syntactic variation in English quantified noun phrases with all, whole, both and half*. Acta Wexionensia nr. 38/2004.
- Helbig/Buscha 2001: Helbig, Gerhard/Buscha, Joachim. *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Berlin und München: Langenscheidt KG.
- Jachnow 2001: Jachnow, Helmut. Quantitätssorten und Quantitätsausdrücke im Kroatischen/Serbischen. In: Jachnow, Helmu/Boris Norman/Adam E. Suprun (Hg.): *Quantität und Graduierung als kognitiv-semantische Kategorie*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Jahić/Halilović/Palić 2000: Jahić, Dževad;Halilović, Senahid;Palić, Ismail. *Gramatika bosanskoga jezika*. Zenica: Dom štampe.
- Jojić/Matasović 2002: Jojić, Ljiljana; Matasović, Ranko. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Novi Liber.
- Langenscheidt 2007: Langenscheidt. *Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache*. Mannheim: Bibliographisches Institut AG.
- Matulina 2001: Matulina, Željka. *Ausgewählte Texte zur Übersetzungswissenschaft*. Zadar: Skriptum.
- Šarić 2002: Šarić, Ljiljana. *Kvantifikacija u hrvatskome jeziku*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Tafel 2001: Tafel, Karin. Zum Wesen der Quantität und Zählbarkeit und zu deren Bedeutung für die menschliche Gemeinschaft. In: Jachnow, Helmut/Boris Norman/Adam E. Suprun (Hg.): *Quantität und Graduierung als kognitiv-semantische Kategorie*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Wahrig 2000: Wahrig, Gerhard. *Deutsches Wörterbuch*. Gütersloh/München: Bertelsmann Lexikon Verlag.

Merisa Kulenović (Bihac)

Quantifiers in Andrić's novel TRAVNIČKA HRONIKA and their German translation equivalents in WESIRE UND KONSULN

This paper presents the results of the analysis of lexical devices which have a quantifying function and serve exclusively to specify nouns (e.g. *masses* of people, a *horde* of kids, a *load* of unknown trouble, a *streak* of light, *two dozen* of miserable verses, etc.). The analysis is based on corpus material comprising Andrić's novel TRAVNIČKA HRONIKA and its German translation WESIRE UND KONSULN.

At first, quantifiers in the original text of the novel were analysed from various points of view and their formal-structural, syntactic, semantic and stylistic features were described in detail, the main aim being to find the author's specific use of these lexical devices.

Subsequently, typological groups of quantifiers found in the source text were compared with the German translation equivalents and the interlingual and intercultural similarities and differences were investigated.

Mr. Merisa Kulenović
Universität Bihac
Pädagogische Fakultät Bihac
Luke Marjanovića bb
BiH-77 000 Bihac (Bosnien und Herzegowina)
merisakulenovic@yahoo.de
pedagoski.fakultet@bih.net.ba
<http://www.pfbihac.com.ba>

Željka Matulina (Zadar)

Vergleichswendungen in Andrićs Roman TRAVNIČKA HRONIKA und ihre Translate in der deutschen Übersetzung WESIRE UND KONSULN

Der Vergleich ist ein sehr beliebtes stilistisches Mittel im literarischen Werk von Ivo Andrić. Die Grundlage für den vorliegenden Beitrag bildet Andrićs Roman TRAVNIČKA HRONIKA und dessen deutsche Übersetzung WESIRE UND KONSULN. Das primäre Ziel der Untersuchung liegt darin, die spezifischen Merkmale der konventionellen und unkonventionellen, vom Schriftsteller selbst erfundenen Vergleichswendungen im Ausgangstext des Romans aufzuspüren und sie von formal-strukturellen, syntaktischen, semantischen und textfunktionalen Gesichtspunkten aus zu beschreiben. Im zweiten Teil des Beitrags werden anhand der deutschen Übersetzung des Romans die Übersetzungsmethoden analysiert und die Äquivalenzbeziehungen zwischen den Vergleichswendungen im Original und ihren Translaten dargestellt.

1. Einführung

Welchen Gebrauch Schriftsteller von der Phraseologie machen, ist die zentrale Fragestellung, von der in diesem Beitrag ausgegangen wird. In der slawistischen Fachliteratur (Pranjković, Živković, Stanojčić, Nikolić u. a.), die dem künstlerischen Schaffen von Ivo Andrić gewidmet ist, wurde darauf aufmerksam gemacht, dass im sprachlichen Ausdruck des Schriftstellers die Vergleichswendungen häufig und stark differenziert sind und dass ihnen eine wichtige stilistische Funktion zuzuschreiben ist¹. Jedoch liegen meines Wissens noch

¹ Vgl. z. B. in Pranjković JEZIK I BELETRISTIKA 2005: 182–183: „[...] Živković je [...] upozorio na činjenicu da je [...] od figura u Andrića posve rijetka metafora, a izrazito česta poredba, npr. [...] *sneg oko nje ima rumenu boju raskvašene ilovače, i sve to izgleda kao sveža rana u opštoj belini* [...] i da su Andrićev leksik i frazeologija izrazito bogati i raznovrsni [...]“. An einer anderen Stelle im erwähnten Buch berichtet Pranjković über den erzählerischen Stil Andrićs Folgendes: „[...] i u Andrićevim [...] drugim djelima [...] izrazito su česte raznolike frazeologizirane [...] konstrukcije, posebno one u kojima se javlja [...] čestica kao [...], npr. *crni kao muve; odmahuješ glavom kao azgin kljuse; naveljuju posao na njega kao na mrtvu kobilu; povlači očima iz čoška u čošak k'o bijesno pseto; vidim da je kao spečena jabuka; jedan šareni turski sahat čuo se nad svima ostalima kao kad neko bez prestanka muze smlečenu kravu; sa obrazima kao krv i mlijeko* [...]“ (Pranjković 2005: 194).

keine Arbeiten vor, die sich mit einer detaillierteren Analyse der internen Eigenschaften der Vergleichswendungen im Werk von Ivo Andrić befassen haben. Diese Erkenntnis hat mich dazu angeregt, die spezifischen formalstrukturellen, syntaktischen und semantischen Merkmale der Vergleichswendungen in Andrićs Roman *TRAVNIČKA HRONIKA* zu untersuchen, sie in typologische Klassen einzuordnen und die erhobenen typologischen Klassen von Vergleichswendungen ihren deutschen Übersetzungsäquivalenten gegenüberzustellen.

2. Vergleichswendung: Definition

Burger (1998: 43) definiert phraseologische Vergleiche als „Spezialfälle von Modellbildungen, deren Komponenten lexikalisch (mehr oder weniger) frei besetzbar sind“. Nach Matešić (1978: 215) gehören die Vergleichsphaseme zu einer relativ offenen phraseologischen Klasse: Wann feste Verbindungen vergleichenden Charakters zu echten phraseologischen Einheiten werden, ist seiner Meinung nach nicht einfach zu beantworten (1978: 217). Dieser Meinung schließt sich auch Lichtenberg an, indem sie die phraseologischen Vergleiche als eine periphere Gruppe der Phraseologie bezeichnet, die zwischen den freien Vergleichen und den Vergleichsphasemen steht (1995: 117). Zum Wesen des Vergleichs gehört, dass etwas wie etwas anderes beschaffen ist. Phraseologische Vergleiche bilden eine Subklasse der Phraseologie, die sich durch einige spezifische Merkmale relativ leicht identifizieren und beschreiben lassen. Sie bestehen aus einem Vergleichsobjekt (*comparandum*), einem Vergleichsmaß (*comparatum*) und einer Konjunktion als Verbindungsglied. Die inhaltliche Beziehung zwischen Vergleichsobjekt und Vergleichsmaß beruht auf einer Ähnlichkeit im weitesten Sinne des Wortes (Hessky 1989: 195–196).

Bei der Untersuchung der Phraseologie im literarischen Text vertritt Menac (1992: 264) einen weiten Phraseologiebegriff und berücksichtigt neben den konventionalisierten festen phraseologischen Einheiten auch die Wortverbindungen, bei denen eine Desemantisierung der Komponenten nur teilweise oder gar nicht eingetreten ist. In literarischen Werken seien zahlreiche individuelle, ad hoc gebildete Wortverbindungen anzutreffen, die nicht konventionalisiert und nicht phraseologisiert sind, aber über ein großes stilistisches Potential verfügen.

In Bezug auf die Konventionalität und den Phraseologisierungsgrad unterscheidet Czochralski (1997: 151) drei Klassen von Vergleichswendungen mit dem expliziten Vergleichsindikator *wie*: scheinbare Vergleiche (z. B. *so schön wie nie*), freie (nicht konventionalisierte, dichterische) Vergleichswendungen (z. B. *czerwona jak puchar wina, biala jak sniezna lawina, bialo-czerwo-*

na²) und phraseologisierte Vergleichswendungen, bei denen weitere vier Untergruppen unterschieden werden: leicht umgedeutete Vergleichswendungen (z. B. *schwimmen wie eine Axt*), stark umgedeutete Vergleichswendungen (z. B. *aussehen wie ein Stück Malheur*), ironisierende Vergleiche (z. B. *von etw. soviel verstehen wie die Ziege vom Pfeffer*) und intensivierende Vergleiche (z. B. *toben wie zehn nackte Wilde im Schnee*).

Als wichtigstes Kriterium bei der Definition der Vergleichswendung wird in dieser Arbeit die Festigkeit (Burger 1998: 14) herangezogen und ebenso werden als Ausgangspunkt bei der Analyse des Belegmaterials der theoretische Ansatz und die Terminologie von Matta (1999) berücksichtigt. Als Vergleichswendungen werden in Anlehnung an Matta feste phraseologisierte analytische Konstruktionen bezeichnet, die in der Regel aus vier Komponenten zusammengesetzt sind: aus einem Vergleichsobjekt, einem Vergleichssignal, einem Vergleichsspender und einem Vergleichsempfänger. Als Beispiel für eine solche viergliedrige Vergleichskonstruktion kann der folgende Beleg aus TRAVNIČKA HRONIKA angeführt werden: *Najposle bi na navaljivanje kavazovo kazala cenu i klela se da je vuna kao duša meka, samo kad se opere*³ (TH: 76). Nach Mattas Ansatz wird die Komponente *vuna* als Vergleichsempfänger, *meka* als Vergleichsobjekt, *kao* als Vergleichssignal und *duša* als Vergleichsspender bezeichnet. Die relevantesten Komponenten einer Vergleichswendung sind nach Matta das Vergleichssignal, das den Vergleich von der Metapher unterscheidet, und der Vergleichsspender. Dieses zweiteilige Grundmodell bildet den Kern jeder Vergleichsstruktur (Matta 1999: 194). Im vorliegenden literarischen Korpus sind auch zweigliedrige Vergleichskonstruktionen vielfach vertreten.

3. Korpus und Untersuchungsmethode

Die Korpusgrundlage bilden die 1963 im Mladost-Verlag in Zagreb erschienene Ausgabe des Romans TRAVNIČKA HRONIKA (im Folgenden: TH) und die im Deutschen Taschenbuch Verlag in München im Jahre 1993 erschienene deutsche Übersetzung des Romans namens WESIRE UND KONSULN (im Folgenden: WK). Das ausgangssprachliche Korpus enthält insgesamt 496 Seiten und ca. 8.432 Sätze. Die Übersetzung von Hans Thurn umfasst 404 Seiten und ca. 6.060 Sätze.

² Wörtlich: 'rot wie ein Glas Wein, weiß wie eine Schneelawine, weiß – rot' (übernommen von Czochralski 1997: 152, DAS LIED VON DER FLAGGE).

³ *Schließlich nannte sie auf Drängen des Kawassen den Preis und beteuerte, die Wolle sei „weich wie die Seele selbst“, wenn man sie nur erst gewaschen habe* (Übersetzung aus WK: 62).

Das ausgangssprachliche Korpus wurde zuerst sorgfältig gelesen und jede Vergleichswendung (im Folgenden: VW) markiert. Das Kriterium für die Aufnahme der jeweiligen VW ins Korpus war die an der syntaktischen Oberfläche explizit auftretende Vergleichskonjunktion *kao*, *ko* oder *poput* ('wie' oder 'gleich'). Auch die komplexen Vergleichskonjunktionen *kao da*, *kao što* und *kao kad* ('als ob', 'wie wenn' und 'als dass') wurden berücksichtigt. Um die phraseologischen (konventionellen) Vergleiche (KVV) von den nicht-phraseologischen (unkonventionellen) Vergleichen (UVV) differenzieren zu können, wurde jeder Beleg in allgemeinen und phraseologischen Wörterbüchern verifiziert. Die Suche nach festen phraseologischen Vergleichen verlief nicht mühelos, denn es stellte sich nämlich heraus, dass die meisten phraseologischen Vergleiche in den monolingualen und bilingualen allgemeinen und phraseologischen Wörterbüchern des Serbokroatischen, des Bosnischen und des Kroatischen nicht kodifiziert waren⁴. In solchen Fällen orientierte ich mich an meiner Sprachkompetenz sowie an der Befragung von Informanten. Auf diese Weise wurden im ausgangssprachlichen Korpus 154 KVV und 551 UVV, insgesamt also 705 VW gesammelt. Dies bedeutet, dass im ausgangssprachlichen Text im Durchschnitt 4,12 VW pro Seite auftreten.

4. Formal-strukturelle Merkmale der VW im Korpus

Die Analyse der Belege aus dem ausgangssprachlichen Korpus ergab eine große Vielfalt an strukturellen Klassen. Im Folgenden werden die einzelnen Klassen der KVV vorgestellt und mit entsprechenden Beispielen⁵ veranschaulicht.

4.1. Konventionelle Vergleichswendungen

Den meisten KVV ist die einfache Vergleichskonjunktion *kao* (seltener *ko* und *k'o* oder *poput*) in der Funktion des Vergleichssignals gemeinsam. Außer der einfachen Konjunktion *kao* tritt in einigen Klassen noch die komplexe Konjunktion *kao da* als obligatorisches Verbindungsglied auf.

Unter den KVV haben sich mehrere typologische Klassen herauskristallisiert. Als Kriterien für die Einordnung einer KVV in die jeweilige typologische Klasse wurden einerseits das Auftreten oder das Nicht-Auftreten des Vergleichs-

⁴ Dieses Problem lässt sich nach Mellado Blanco (2009: 467–468) so erklären: „die fließende Grenze zwischen freien und phraseologischen Vergleichen sowie die schwache Semantik von einigen Vergleichskomponenten wie *sein*, *dastehen* sind dafür verantwortlich, daß viele Vergleiche häufig nicht als phraseologische Vergleiche (an)erkannt und infolgedessen in die Lexika nicht aufgenommen werden“.

⁵ Aus Mangel an Platz mussten die Beispielsätze stark gekürzt werden.

hsobjekts im Rahmen einer KVV und andererseits die morphologische Form des Vergleichsobjekts definiert.

Nullkomponente + *kao* + Adverb. Die erste strukturelle Klasse bilden KVV, bei denen die Stelle der linken Komponente nicht besetzt ist und sich aus dem Satzkontext heraus nicht rekonstruieren lässt. Solche Vergleichsstrukturen sind syntaktisch relativ autonom und haben ausschließlich die grammatische Funktion einer temporalen oder modalen adverbialen Angabe ohne stilistische Markierung: *kao uvek*; *kao nekad*; *kao ranije*; *kao i obično*; *kao uzgred*; *kao slučajno*; *kao često u životu*; *kao inače* usw. Zum Beispiel: *To je, kao svako veče, prolazio strmom ulicom Musa, zvani Pjevač* (TH: 138).

Nullkomponente + *kao* + Präpositionalgruppe. Bei einer zweiten strukturellen Klasse ohne linke Komponente ist die rechte Komponente eine Präpositionalgruppe, in der meist Substantive aus dem onomasiologischen Bereich des Psychischen oder des Physiologischen auftreten: *kao u snu*; *kao u zamršenom snu*; *kao u bunilu*; *kao u groznici*; *kao u čudu*; *kao u ogledalu*; *kao iz daljine* usw. Die syntaktische Funktion solcher VW ist die einer modalen adverbialen Angabe, und sie treten im Satz autonom, d. h. unabhängig von anderen Satzgliedern auf, jedoch kommen ihre stilogenen Merkmale und ihre Metaphorizität sehr deutlich zum Vorschein. Z. B.: *Mladić ga je pogledao sa nevericom i pitao se, kao u snu, je li moguće da je ovo sveštenik i redovnik* (TH: 93).

Nullkomponente + *kao* + Partizip II. Sehr frequent sind im Korpus VW ohne linke Komponente, bei denen die Komponente des Vergleichsspenders die Form des Partizips II hat. Auch wenn solche VW auf der syntaktischen Ebene frei beweglich sind, d. h. an mehreren Stellen im Satz unabhängig von anderen Satzgliedern auftreten können (oft sind sie graphisch als Parenthesen zwischen den Kommata hervorgehoben), sind solche Vergleichskonstruktionen inhaltlich immer auf die jeweilige Figur aus dem Roman bezogen, weil sie deren psychischen oder physischen Zustand näher spezifizieren. Da die Partizipien den höchsten Grad eines meist psychischen Zustands bezeichnen, dienen sie als sehr effektvolle stilistische Mittel der Intensifikation: *kao okamenjen*; *kao omađijan*; *kao uklet*; *kao opčinjen*; *kao pokošen*; *kao zavejan*; *kao uzet*; *kao stvoren*; *kao pometen* usw. Z. B.: *Kad bi ona odjahala niz breg put Travnika, kapelan je ostajao na klupi pred starom parohijskom kućom, kao pokošen* (TH: 202).

Nullkomponente + *kao* + Substantiv. Diese strukturelle Klasse unterscheidet sich in morphosyntaktischer Hinsicht von den vorher besprochenen Klassen. Die Komponente des Vergleichsspenders tritt in Form eines Substantivs auf, das ebenso eine expressive und semantisch verstärkende Funktion hat: *kao san*; *kao čudom*; *kao šala*; *kao igra*; *kao neka igra* usw. Z. B.: *On poče da misli na nju i da je traži, najpre u mislima, pa zatim u stvarnosti i, kao čudom, da je sve češće nalazi i sve duže gleda* (TH: 206).

Eine eigene strukturelle Gruppe im Korpus bilden feste, schablonisierte VW ohne linke Komponente, die eine relevante textgliedernde und textkonnektorielle Funktion haben. Sie sind weder desemantisiert noch stilistisch markiert. Sie stehen meist am Anfang eines Satzes oder Textabschnittes, aber werden auch häufig innerhalb eines Satzes als Parenthesen eingeschoben. In beiden Fällen, innerhalb oder außerhalb des Satzes, ist ihre ausschließliche Funktion, die thematische Konnexion des Textes zu sichern. Sie fungieren sowohl als anaphorische wie auch als kataphorische Verweiselemente oder beides zugleich: *kao što je poznato; kao što smo videli; kao što smo napred kazali; i kao što obično biva; kao i toliko puta dosada; kao što često biva* usw. Z. B. *Govoreći podrugljivo o nameštaju gospođe Davil, u kome je, kao što smo videli, bilo mnogo vešto prikriivenih i zastrtih sanduka, ona je tvrdila da je gospođa Davil namestila kuću u stilu „Louis Caisse“* (TH: 115).

Verb + *kao* + Substantiv. Bei dieser nächsten Klasse der KVW, die mit vielen Belegen im Korpus vertreten ist, wird die Stelle des Vergleichsobjekts durch ein Vollverb oder das Kopulaverb *sein* besetzt. Auf das einfache Vergleichssignal *kao* folgt die Komponente des Vergleichsspenders, die meist in Form eines Substantivs, aber auch in Form einer Substantivgruppe, einer Präpositionalgruppe, eines Adjektivs oder eines Partizips II auftritt. Z. B.: *radi kao krtica; širile su se kao požar; nad njima jeknu glas kao eksplozija; svi ga gledaju kao čudo; kao sveća je sagarao; ležao je kao kamen; taj sijeva kao sablja; Turska služi samo kao izgovor; tumač nestade kao senka; izašli su kao iz grobnice; pokazao se kao vešt i pouzdan; ljudi lete kao krilati; Rota se osećao kao uzet; padali su šamari kao kiša; bili su kao lutke; bio je kao stvoren da* usw.

Verb + *kao da* + Teilsatz. Wenn im Rahmen einer verbalen VW das Vergleichssignal als eine komplexe Konjunktion auftritt (*kao da*), dann hat die Komponente des Vergleichsspenders die Form eines Teilsatzes. Z. B.: *[dete je] počelo da jauče kao da ga živa deru* (TH: 104).

Eine beachtliche Untergruppe bilden die Verben des Anscheins und der visuellen Wahrnehmung, die ein Präpositionalobjekt regieren, an dessen Spitze entweder *kao* oder *kao da* stehen. Die lexikalische Füllung des Objekts (eigentlich des Vergleichsspenders) variiert je nach Kontext: *pokazati se kao; praviti se kao da; izgledati kao; izgledati kao da* usw. Hierzu einige Beispiele: *Turci su se pravili kao da je ne vide, a hrišćani nisu smeli da je upadljivo posmatraju* (TH: 22); *pred već posustalim čovekom život se ukazivao kao podmukla igra bezbrojnih ogledala* (TH: 124); *svetina se razmicala pred konjanikom koji je izgledao kao da i ne pomišlja da bi se njemu moglo išta desiti* (TH: 172); *Austrijanci su uspeli da ocrne Ahmet-bega i prikažu ga kao izdajnika* (TH: 220); *ponekad se Davilu činilo da ga gledaju kao mesečara koji ide preko opasnih visina* (TH: 413).

Adjektiv + *kao* + Substantiv. Viel seltener vertreten sind KVW, bei denen die Komponente des Vergleichsobjekts ein Adjektiv ist. Die Komponente des

Vergleichsspenders ist in der Regel ein Substantiv oder eine Substantivgruppe und nur ganz selten eine Präpositionalgruppe. Z. B.: *modar kao čivit; povodljiva kao trska; krut kao kip; dva visoka crna čoveka, slični kao braća; dobar kao dobar otac; mrk kao ugarak; go kao šiš; čista kao raj; čista kao duša; meka kao duša; žut kao uvela dunja; svi jednaki, kao pod konac* usw.

Adjektiv + *kao da* + Teilsatz. Wenn das Vergleichssignal als eine komplexe Konjunktion hypothetischen Inhalts als Verbindungsglied auftritt (*kao da*), dann hat die Komponente des Vergleichsspenders die Form eines Teilsatzes. Z. B.: [*bilo mu je*] **teško kao da ide na mučenje** (TH: 454).

Substantiv + *kao* + Substantiv/Substantivgruppe. Substantive als Vergleichsobjekte der KVW treten nur in einigen Fällen auf. Z. B.: *vladala je tišina kao u nekoj bogomolji* (TH: 394); *njen vitez, kao čovek od krvi i mesa* (TH: 282); *žuta i zborana lica kao u njegovoj majke* (TH: 199). Nur im erstgenannten Fall ist die Verbindung des Vergleichsobjekts (*tišina*) und des Vergleichskerns (*kao u [nekoj] bogomolji*) fest und konventionalisiert. In den beiden darauf folgenden Belegen ist die Komponente des Vergleichsobjekts im semantisch-lexikalischen Sinne frei, aber im morphosyntaktischen Sinne fest, d. h. die obligatorische linke Komponente des Vergleichs ist ein Substantiv.

Verb/Adjektiv/Partizip II + *kao* + negierende Pronominal- oder Adverbialgruppe. Eine Sondergruppe unter den KVW stellt ein struktureller Typ dar, bei dem die linke Komponente syntaktisch obligatorisch aber morphologisch und semantisch variabel ist. Die linke Komponente ist ein Einzelwort (Verb, Adjektiv, Partizip II) und die rechte Komponente eine Wortgruppe, deren strukturelles und semantisches Zentrum ein negierendes Indefinitpronomen (*nitko*), ein negierendes Temporaladverb (*nikad*) oder ein negierendes Lokaladverb (*nigdje*) bildet. Die primäre Funktion solcher VW ist eine intensivierende: *Odavno njih muči saznanje da je carska taraba na granicama posrnula i da Bosna postaje razgrađena zemlja po kojoj gaze ne samo Osmanlije nego i kauri iz bela sveta, u kojoj čak i raja diže glavu drsko kao nikad dosada* (TH: 20). „Ah, **znam** ga ja **kao malo ko**, iako meni *nikad ništa nije mogao*“ (TH: 193). „Kako je moguće da se ova zemlja smiri i sredi, kad je narod u njoj **podvojen kao nigde u Evropi?**“ (TH: 270).

4.2. Unkonventionelle Vergleichswendungen

UVW sind in struktureller Hinsicht komplexer als KVW. Ein relevanter Bestandteil der Struktur von UVW ist die Konjunktion. Sowohl bei den KVW als auch bei den UVW gilt die einfache Konjunktion *kao* als meist benutztes Vergleichssignal. Während bei den KVW die komplexen Konjunktionen nur als Ausnahmefälle angesehen werden können, gelten bei den UVW gerade komplexe Konjunktionen als typische strukturelle Merkmale. Wenn die Vergleichskonjunktion *kao da* im Rahmen von UVW auftritt, dann fordert sie einen

Teilsatz hypothetischen Inhalts, und wenn die Konjunktion *kao što* erscheint, bezeichnet der darauf folgende Teilsatz einen realen Inhalt⁶. Sehr gerne und sehr oft greift Andrić zu hypothetischen UVW, und zwar besonders dann, wenn er das Aussehen und Körperbewegungen seiner Figuren beschreibt. Hierzu einige Beispiele: „*Eh*“ – *brani se konzul kao od nevidljive muhe od mladićevog načina izražavanja* (TH: 135). *U jednom trenutku nerazumljivo gundanje se naglo prekine, tefter-ćehaja skoči kao da hvata pticu i sa obe ruke posegne u neki raf* (TH: 194). *Zagleda u nokte. Ona rastavi naglo prste, kao da prekida nešto tanko i nevidljivo, pogleda niza se, odvoji ruke malko od tela, i poče polako da igra nasred crvenog ćilima. Glavu je malko ukosila, kao da osluškuje, a oborenim očima gleda vrhove svojih cipela* (TH: 199). *To i Davil i Defose pomisle uvek kad vide kako seoskim strmim putem slazi u Travnik neki seljak i vodi za ular konja na kome se ljulja žena, sva umotana u feredžu kao vreća puna nepoznate muke i bolesti* (TH: 240). *Dolazile su dolačke gazdarice, rumene i ušuškane, u atlasli ćurdijicama, krećući se lako i svečano kao patke na poledici* (TH: 341).

Bei den UVW lassen sich noch weitere strukturelle Klassen unterscheiden. Als Hauptkriterium zur Differenzierung einzelner Klassen wurde die formale Beschaffenheit der linken Komponente (des Vergleichsobjekts) bestimmt. Mittels dieses Kriteriums ergeben sich vier Hauptklassen, bei denen die Komponente des Vergleichsobjekts jeweils an der Oberfläche nicht realisiert wird (Beispiel a), okkasionell weggelassen wird (Beispiel b), ein Einzelwort (Verb, Partizip, Substantiv) (Beispiel c) oder ein Teilsatz ist (Beispiel d): (a) *Kao igrajući se, on je govorio o istoriji Egipta ili o odnosu španskih južnoameričkih kolonija prema materi zemlji* (TH: 88). (b) *Kao da je juče slušao sa uzbuđenjem vest o pobedi kod Austerlica, praćenu nadama na mir i rešenje, kao da je jutros pisao svoje stihove o bici kod Jene, kao da je maločas čitao biltene o pobedi u Španiji* [ein Verb des Anscheins ist weggelassen, etwa *činilo se* oder *izgledalo je*] (TH: 289). (c) *Ta ga muzika prati oduvek i nikad neće umuknuti, nego će nadživeti njega i sve živo i još će nad svim tim ovako isto cvileti i curiti, kao*

⁶ In den Grammatiken der bosnischen Sprache wird auf den heterogenen semantischen Charakter der Vergleichskonjunktion *kao* hingewiesen: „U grupu poredbenih i načinskih veznika također spada veznik *kao* koji se veže uz neku drugu riječ, npr. *kao kad, kao što, kao da* [...]“ (Jahić/Halilović/Palić 2000: 301); „zavisnim klauzama uvednim veznicima *kao što, kao da* i *kao kad* te veznikom *kako* također se izriče poređenje, ali poređenje po jednakosti; uz poređenje njima se obilježava i kvalitet glagolske radnje tj. način te ih stoga treba smatrati prijelaznim tipom zavisnih klauza, poredbeno-načinskim; veznici *kao što* i *kao da* razlikuju se po tome što prvi pretpostavlja činjeničnost, a drugi mogućnost, te stoga nisu međusobno zamjenjivi“ (Jahić/Halilović/Palić 2000: 430).

tanak a neprekidan mlaz vode na ruševinama (TH: 280). (d) *A napola zamrzla Lašva počne da se puši kao da kroz celu varoš gore nevidljive vatre* (TH: 277).

Eine Sondergruppe unter den UVW bilden diejenigen Wendungen, bei denen die Vergleichspartikel *kao* an ein Adverb, ein Partizip oder an eine Substantivgruppe fakultativ angefügt wird⁷. Die Funktion solcher Wendungen ist keine vergleichende, sondern eher eine spezifizierende und hervorhebende: Die Partikel *kao* dient im Rahmen dieser Wendung zur Verstärkung eines hypothetischen modalen Inhalts. Hierzu einige Beispiele: *Jedno vreme bi stajali u mestu, pa bi se onda rastajali i posle kratkog jahanja ponovo sretali, kao slučajno* (TH: 276). *Obujmivši obamrlu ženu, mladić je grli kao nevidljivim rukama i kao da ih ima stotinu* (TH: 284). *Kao nadahnut tražeći ponekad francuske izraze i nadomeštavajući ih talijanskim, on je govorio kao da čita* (TH: 300).

VW ohne linke Komponente stehen sehr oft am Anfang eines Satzes in der Funktion einer modalen oder temporalen adverbialen Angabe. Diese markierte Position im Satz verleiht der VW eine zusätzliche stilistische Geltung, z. B. *Kao uvek, Davila je srdila ova mladićeva potreba da sve što ovdje vidi objasni i opravda* (TH: 83).

Eine Besonderheit beim Gebrauch von VW im Roman TH stellt die Akkumulation dar. In vielen Sätzen folgen mehrere VW aufeinander, oder es bildet sich eine Akkumulation von Sätzen mit VW innerhalb eines Textabschnitts. Hier zwei Beispiele (a und b) für die Akkumulation von VW innerhalb des Satzes (Beispiel a) oder innerhalb des Textabschnitts (Beispiel b):

(a) *Poslednje što je video bila je tvrđava, niska i svedena, kao šlem, i pored nje džamija sa munarom, vitkom i lepom, kao perjanica* (TH: 338). (b) *Tu se pokazalo da su ti mršavi učenjaci, sparušeni i beskrvni ljudi, kao stenice, bolje izdržavali studen nego vojska. Dok su oni ostajali u životu, punokrvnim mladim ratnicima pucala su srca u grudima kao zdrava bukovina na mrazu. Za čelik se, kažu, nije moglo prihvatiti, jer je pekao kao da je usijan i koža sa dlanova ostajala na njemu* (TH: 414).

5. Semantische Merkmale der VW im Korpus

Bei der semantischen Analyse der VW wurde von der Frage ausgegangen, wie die jeweiligen Komponenten lexikalisch gefüllt werden und auf welche Sachbereiche sie referieren.

Bei den KVV erscheinen in der Funktion des Vergleichsobjekts mit großer Häufigkeit Verben der Vorgänge, der visuellen Wahrnehmung und des Anscheins. Viel seltener treten Handlungsverben und Verben der menschlichen Fortbewegung auf. Dazu einige Beispiele: *širiti se kao požar/zaraza; izgledati kao*

⁷ Auf die Problematik des grammatischen Status des Elements *kao* in solchen Syntagmen machte Pranjковиć (2013: 212–219) aufmerksam.

vihorom pometen; gledati koga kao u čudo; služiti kao izgovor; uzavreti kao košnica; pojuriti kao strela; uletjeti kao vihor; raditi kao krtica usw. Die adjektivischen und die substantivischen Vergleichsobjekte in beiden Gruppen von VW sind auf das Aussehen des Menschen bezogen, zum Beispiel: *izgledali su strašni i krvavi kao razbesneli arslani* (TH: 106); *izgledali su mu kao dve planine koje ništa ne može nadvisiti* (TH: 67); *bili su odeveni i nakićeni kao svatovi* (TH: 48); *modar kao čivit i krut kao riba* (TH: 53); *go kao šiš* (TH: 169); *žut je kao uvela dunja* (TH: 192) usw.

Der Vergleichsspender ist jene Komponente der VW, die den Bezug zur außersprachlichen Wirklichkeit herstellt. Die Analyse des Korpus ergab eine große Vielfalt von Bildspenderbereichen. Am häufigsten treten folgende Bereiche auf: Artefakte (*građevina; ruševina; perjanica; diple; kip; lutka; lopta; šahovska tabla; igračka; metalno slovo; šlem*), Natur (*stena; vihor; bujica; kamen; magla; zemlja; šljunak; vejavica; krater raspaljenog vulkana; požar; ugarak*), Mensch, besonders Verwandtschaftsbezeichnungen (*čovjek; dete; otac; braća; sestra; majka*), Geräusche (*žubor; zvučni talas; zadavljeno krkljanje; hujanje vetra; zaljuljano zvono; melodija*), Abstrakta (*magična formula; duša*), übernatürliche Phänomene (*raj; avet; vampir*), Gegenstände (*šiš; sablja; čelične strele; strela*), Tiere (*patke; petlić; dva petla; krtica; stenica; mačka; miš; vrapci; mrav; muha; tropske životinje; razbesneli arslani; košnica*), Pflanzen (*ruža; jalov klas; borova kora; prah sa vočke; uvela dunja*) u. a.

Der Vergleichsempfänger gehört nicht zum Kern der VW, da er sehr variabel und vom Kontext abhängig ist. Er wird eingesetzt, um einen syntaktisch geschlossenen Satz zu formen (Matta 1999: 194). In den VW im Korpus ist der Vergleichsempfänger vorwiegend ein Mensch, der an der syntaktischen Oberfläche durch ein Personalpronomen oder einen konkreten Vor- oder Familiennamen repräsentiert wird, z. B.: *Davna, Davil, fon Miterer, Mehmed-paša* usw. Auch Körperteile (Augen, Hals, Gesicht), Materielles oder Abstraktes, Naturerscheinungen – eigentlich alles, worauf sich die VW beziehen, kann in der Funktion des Vergleichsempfängers in beiden Gruppen von VW auftreten. Dazu einige Beispiele: *posmatraju njegov rašireni vrat koji nabrekne kao diple* (TH: 79); *mećava je prošla kao gruba šala* (TH: 96); *Rota je kao omađijan kružio oko svoga starešine* (TH: 390); *dogadžaji su dopirali u nju kao bujice* (TH: 16); *očiju sijerih kao voda u Lašvi* (TH: 114); *pisma bez ikakvog smisla koja su Davilu izgledala kao prava ironija* (TH: 43) usw. In den Arbeiten zur Phraseologie wurde die Relevanz dieser Komponente der VW bislang nicht erkannt. In literarischen Texten kommt die Komponente des Vergleichsempfängers besonders zur Geltung, weil die semantischen Relationen zwischen dem Vergleichsempfänger und anderen Komponenten des Vergleichs oft auf Personifikation, Kontrast und Kontradiktion und auf semantischer Inkompatibilität basieren und deshalb besondere stilistische Effekte hervorrufen. Je krasser der semantische Unterschied, je größer der Kontrast zwischen dem Vergleichskern

und dem Vergleichsempfänger desto bildhafter und stilistisch einprägsamer wirkt die ganze VW auf den Rezipienten. Hierzu einige Beispiele: *govorio je on dubokim glasom i valjao spore reči, mičući dugo donjom vilicom, kao da ih melje* (TH: 338); *strah je legao na Travnik kao magla i pritisnuo sve što diše i misli* (TH: 436); *dotle nevidljivo tanki potočići pretvaraju se u slapove, riču i jure niza strane, upadaju u čaršiju kao pijan, obnevideo seljak* (TH: 129); *Davil se nasloni, u sebi, na neku misao iz epa kao hrom na štaku* (TH: 141); *Lašva tanka i stegnuta u pravilnom koritu, zujala je kao žica* (TH: 62); *niska masivna crkva grmela je i odjekivala kao brod u pokretu, razvijenih jedara na vetru i pun nevidljivih pevača* (TH: 336); *ptice su padale mrtve iz vazduha, kao ave-tinjske vočke sa nevidljivih grana* (TH: 417).

6. Übersetzung von Vergleichswendungen

Bei der Übersetzungsproblematik der phraseologischen Einheiten unterscheidet Koller (2007: 605) kontrastiv-linguistische (die Langue-bezogenen) und übersetzungswissenschaftliche Aspekte. Beim kontrastiv-linguistischen Ansatz gilt die denotative Äquivalenz als Grundbedingung für die Zuordnung von phraseologischen Einheiten verschiedener Sprachen, und die übersetzungswissenschaftliche Beschreibung weitet die kontrastive Analyse von phraseologischen Einheiten auf die Parole-Ebene, also auf die Ebene des Textes, aus. Gréciano (1994) macht auf die Phraseoaktivität von Phrasemen und Kühn (1985) auf den semantischen Mehrwert der Phraseme aufmerksam, d. h. auf deren Eigenschaften und Funktionen, die über die denotative Dimension hinausgehen (expressive, emotionale, wertende und handlungsanweisende Merkmale der phraseologischen Einheiten).

Im Korpus haben sich mehrere Übersetzungsmethoden für VW herausgestellt, von denen neun als typisch angesehen werden können, auch wenn sie quantitativ betrachtet ungleichmäßig vertreten sind. Im Folgenden werden diese Übersetzungsmethoden kurz dargestellt und mit Beispielen illustriert.

(1) Formal und inhaltlich identisches Translat: *Taj ne hoda, nego sijevo kao sablja, govorio je za njega jedan od gvardijana* (TH: 247). / *Er geht nicht, sondern er blitzt durch die Luft wie ein Säbel, sagte einmal von ihm ein Guardian* (WK: 206).

(2) Sinnentsprechendes Translat mit unterschiedlichen Komponenten: *Novi vezir je dolazio bez nekog činovničkog osoblja, bez ičoglana i harema, „sam i gô kao hajduk u šumi“* (TH: 430). / *Der neue Wesir kam ohne Beamtenstab, ohne Höflinge und Harem, „allein und besitzlos wie ein Haiduk im Walde“* (WK: 356). *Ljudi tvrde vere i kamenog ponosa, koji mogu da budu plahi kao bujica i strpljivi kao zemlja* (TH: 57). / *Das sind Männer, die in ihrem Glauben nie wanken, ihr Stolz ist hart wie Stein, sie wüten wie ein Wildbach und sind geduldig wie die Erde* (WK: 47).

(3) Translat als synthetische Entsprechung mit Vergleichssignal; es handelt sich in beiden Sprachen um eine doppelte Signalisierung des Vergleichs, d. h. eine synthetische Form tritt neben einer analytischen Form innerhalb derselben Vergleichswendung auf: *Ova briga oko očuvanja novca liči, kao sestra sestri, na onu brigu u detinjstvu za grošem koji je stalno nedostajao* (TH: 127). / *Diese Sorge um das Hüten und Zusammenhalten des Geldes – wie eine Schwester ähnelte sie der Sorge, die ihn in seiner Kindheit gezwungen hatte, dem ständig fehlenden Groschen nachzujagen* (WK: 105).

(4) Translat als synthetische Entsprechung ohne Vergleichssignal; die zielsprachliche Entsprechung ist ein hyperonymisches Verb des Vergleichens, wie z. B. *ähneln, erinnern an* und *gleichen*: *Razlika je bila samo u tome što fon Miterer nije morao da odseda u jevrejskoj kući, jer je katolički svet uzavreo kao košnica* (TH: 102). / *Die katholische Bevölkerung glich einem aufgescheuchten Bienenschwarm* (WK: 84).

(5) Ausgangssprachliche analytische Vergleichswendung wird mit einer zielsprachlichen synthetischen Form (Kompositum) übersetzt: *Jedan omalen softa faunskog lica ostao je uspravno stojeći, sa zabačenom glavom, kao kreč bledim licem i penom na usnama* (TH: 310). / *Ein muselmanischer Theologiestudent mit faunischen Zügen blieb aufrecht stehen, mit zurückgeworfenem Kopf, mit kreideblassem Gesicht und Schaum auf den Lippen* (WK: 259).

(6) Wörtliche Übersetzung der ausgangssprachlichen Vergleichswendung; durch die Verwendung einer analytischen Form statt einer in der Zielsprache üblichen synthetischen Form erhält das Translat eine zusätzliche stilistische Markierung: *Davna je bio bled kao pokojnik, sa kapljama hladnog znoja na čelu* (TH: 232) / *Blass wie ein Toter sah D'Avenat aus, und kalte Schweißperlen standen auf seiner Stirn* (WK: 193).

(7) Umschreibungsparaphrase als Translat: *Svojim cepidlačenjem i svojom pakošću hazbadar je uspevao da izvede iz njegovog mira i dobroćudnog Behdžeta da je potezao nož i pretio da će titiz-haznadara iseći na komadiće „kao za ćevap“* (TH: 194). / *Es gelang dem Schatzmeister den gutmütigen Bechdžet so sehr aus der Fassung zu bringen, dass er das Messer zog und drohte, den Geizkragen wie Fleisch, das er auf dem Rost braten wollte, in Stücke zu zerhacken* (WK: 161).

(8) Zielsprachliche Vergleichswendung ist Translat für eine nicht-phraseologische Einheit der Ausgangssprache: *A niko ne ume tako da čeka kao pravi bosanski „Turci“ to jest ljudi tvrde vere i kamenog ponosa, koji mogu da budu plahi kao bujica i strpljivi kao zemlja* (TH: 57). / *Die echten bosnischen Türken, das sind Männer, die in ihrem Glauben nie wanken, ihr Stolz ist hart wie Stein, sie wüten wie ein Wildbach und sind geduldig wie die Erde* (WK: 47).

(9) Ausgangssprachliche Vergleichswendung wird mit einer anderen phraseologischen Gattung (Zwillingsformel) übersetzt: *Bekri-Mustafa, koji je po veli-*

koj zimi došao bez kabanice i dobre obuće, go kao šiš, sada je odjednom bio zatrpan toplim odelom, hranjen, pojen i negovan od cele čaršije (TH: 169). / *Bekri-Mustafa, der bei der strengen Kälte ohne Mantel und ohne festes Schuhzeug gekommen war, nackt und bloß, wurde mit warmer Kleidung überhäuft, mit Speise und Trank bewirtet und von der ganzen Čaršija verwöhnt* (WK: 140).

7. Schlusswort

Die Analyse hat ergeben, dass unter den formelhaften Sprachkonstruktionen im Roman TH die Vergleichswendung (VW) als ein charakteristisches, vom Schriftsteller sehr häufig benutztes Sprachmittel bezeichnet werden kann. Insgesamt wurden im Text des Romans 705 VW evidentiert, wobei pro Seite 4,12 VW auftreten. Sowohl für die konventionellen als auch für die unkonventionellen (dichterischen) VW im Korpus gilt Folgendes: Auf der semantischen Ebene kann eine Vorliebe von Andrić für bestimmte Sachbereiche festgestellt werden, auf welche die Komponenten der VW referieren. Im Mittelpunkt der erzählerischen Textpassagen steht der Mensch, sein Aussehen, seine psychischen und physischen Eigenschaften, Relationen und Zustände. Weitere semantische Felder, die in den VW zum Vorschein kommen, sind die Natur, vor allem das Wasser und der Wind, Tiere und Artefakte. Auf der morphosyntaktischen Ebene stellten sich verbale VW als die häufigsten Komponenten des Vergleichsobjekts heraus, davon meist die Verben der visuellen Wahrnehmung, des Aussehens und des Anscheins, Vorgangsverben und Verben der Fortbewegung. Vom syntaktischen Standpunkt aus kann man des Weiteren feststellen, dass Andrićs Sätze lange und komplexe Konstruktionen darstellen, und dementsprechend sind auch die meisten, vor allem die UVW, komplexe Vergleichsstrukturen. So sind z. B. die rechts stehenden Komponenten der Vergleichswendungen in formaler Hinsicht oft erweiterte Substantive, Substantiv- oder Präpositionalgruppen und Teilsätze. Im Korpus trifft man eine Gruppe von schablonisierten Vergleichswendungen, die als Textkonnektoren und Textgliederungssignale fungieren. Solche Vergleichswendungen stehen hauptsächlich an der Spitze eines Satzes oder Textabschnitts, aber auch innerhalb eines Satzes. Sie werden entweder kataphorisch als Einführung in einen Textabschnitt oder anaphorisch als Verbindung zwischen den links und den rechts stehenden Textsegmenten eingesetzt. Unter den stilistischen Besonderheiten der VW verdienen die syntaktostilistischen Mittel Beachtung, z. B. die Akkumulation von Vergleichswendungen innerhalb eines Satzes oder eines Textabschnitts und die Parenthese. Die VW, die in Form von Parenthesen auftreten, werden innerhalb der Satzstruktur zwischen den Kommata platziert und somit von den übrigen Satzgliedern abgetrennt. Durch diese Abtrennung der Vergleichswendung von den übrigen Satzteilen wird die Aufmerksamkeit des Lesers auf den Vergleich bzw. dessen Inhalt gelenkt. Auch die umgestellten (permutierten) Komponenten der VW können in Andrićs Korpus als stili-

stische Sonderfälle angesehen werden, etwa die Verschiebung des Vergleichskerns an die sonst ungewöhnliche Spitzenposition im Satz. Indem der Schriftsteller das Vergleichssignal *kao* oder *kao da* am Anfang des Satzes platziert, versucht er, die Aufmerksamkeit des Lesers auf den rhematischen Teil des Vergleichs zu lenken, der oft einen hypothetischen Inhalt repräsentiert. Viele VW haben, abgesehen von deren Form und deren phraseologischen Status, eine intensivierende Funktion und sind zusätzlich mit verschiedenen konnotativen Elementen verbunden. Zum einen bringt der Schriftsteller dadurch seine eigenen Emotionen und Einstellungen zum Ausdruck, zum anderen benutzt er die VW als Mittel der Beschreibung und Bewertung der fiktiven Romanfiguren und der Situationen, in denen sich diese befinden. Für die kommunikativ-pragmatische Ebene gilt, dass die VW vom Schriftsteller ausschließlich in deskriptiven, monologischen Textsegmenten (zu 97,73%) verwendet werden. Ganz selten werden VW in der direkten Rede, im Dialog, verwendet, wofür nur 16 Belege (2,26%) vorliegen. Sowohl in monologischen erzählerischen Textsegmenten als auch in den dialogischen Textsegmenten des Romans werden die VW nur von männlichen Personen gebraucht, wobei die häufigste Verwendung auf den Schriftsteller als Produzenten dieses literarischen Werkes zurückgeht. Bezogen auf die translatorische Analyse der Übersetzungsmethoden kann festgestellt werden, dass die funktionale Adäquatheit und die stilistische Markiertheit der VW im deutschen Zieltext beibehalten sind. Unter den neun Übersetzungsmethoden, die der Übersetzer benutzte, stellten sich die erste, die fünfte und die sechste als die häufigsten heraus. Dabei handelt es sich zum einen um das formal und inhaltlich identische zilsprachliche Translat (Methode 1) und zum anderen um die bewusst verwendete wörtliche Übersetzung der ausgangssprachlichen analytischen Vergleichsstrukturen, die in der deutschen Sprache nicht üblich sind und die gerade deshalb, nämlich durch diese nicht erwartete translatorische Lösung, eine zusätzliche stilogene Konnotation erhalten (Methode 6). Für den Vergleich stehen der deutschen Sprache in der Regel synthetische Sprachmittel zur Verfügung (Methode 5).

Literatur

- Andrić 1963 (TH): Andrić, Ivo. *Travnička hronika*. Zagreb: Mladost.
- Andrić 1993 (WK): Thurn, Hans (Übersetzung). *Wesire und Konsuln*. München: dtv.
- Anić 2000: Anić, Vladimir. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Blanco Mellado 2009: Blanco Mellado, Carmen. *Intensivierung durch Vergleich im Deutschen und Spanischen*. In: Csaba Földes (Hrsg.). *Phraseologie disziplinär und interdisziplinär*. Tübingen: Gunter Narr. 465–476.

- Burger 1998: Burger, Harald. *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Czochralski 1997: Czochralski, Jan. *Deutsche und polnische Vergleichswendungen. Ein Versuch*. In: Undine Kramer (Hrsg.). *Lexikologisch-lexikographische Aspekte der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Niemeyer Verlag. 151–156.
- Duden 1992: Duden. Bd. 11. *Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten*. Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich: Dudenverlag.
- Duden 1996: Duden. *Deutsches Universalwörterbuch A–Z*. Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich: Dudenverlag.
- Gréciano 1994: Gréciano, Gertrud. *Vorsicht, Phraseoaktivität!* In: Barbara Sandig (Hrsg.). *Europhras 92. Tendenzen der Phraseologieforschung*. Bochum. 203–218.
- Hessky 1989: Hessky, Regine. *Sprach- und kulturspezifische Züge phraseologischer Vergleiche*. In: Gertrud Gréciano (Hrsg.). *Europhras 88*. Strasbourg: Université des Sciences Humaines. 195–204.
- Jahić/Halilović/Palić 2000: Jahić, Dževad/Halilović, Senahid/Palić, Ismail. *Gramatika bosanskoga jezika*. Zenica: Dom štampe.
- Koller 2007: Koller, Werner. *Probleme der Übersetzung von Phrasemen*. In: Harald Burger/Dmitrij Dobrovol'skij/Peter Kühn/Neal R. Norrick (Hrsg.). *Phraseologie/Phraseology. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung/An International Handbook of Contemporary Research*. Berlin/New York: W. de Gruyter. 605–613.
- Kühn 1985: Kühn, Peter. *Phraseologismen und ihr semantischer Mehrwert*. In: *Sprache und Literatur in Wissenschaft und Unterricht* 56. 37–46.
- Lichtenberg 1995: Lichtenberg, Julia. *Kulturspezifische Comparata in Vergleichen (Deutsch–Bulgarisch–Italienisch)*. In: Per Bærentzen (Hrsg.). *Aspekte der Sprachbeschreibung. Linguistische Arbeiten* 342. Tübingen: Max Niemeyer Verlag. 117–120.
- Lukić 2006: Lukić, Zlatko. *Bosanska sehara: poslovice, izreke i fraze u BiH*. Sarajevo: Šahinpašić.
- Matešić 1978: Matešić, Josip. *O poredbenom frazemu u hrvatskom jeziku*. In: *Filologija* 8. 211–217.
- Matešić 1982: Matešić, Josip. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Matešić 1988: Matešić, Josip (Red.). *Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik*. Zagreb/München: Matica Hrvatska/Otto Sagner Verlag.

- Matta 1999: Matta, Hilda. Eine syntaktisch-semantische Analyse der redensartlicher Vergleiche im Deutschen und Ägyptisch-Arabischen anhand eines ausgewählten Korpus. In: *Proverbium* 16. 193–226.
- Mellado Blanco 2009: Mellado Blanco, Carmen. Intensivierung durch Vergeich im Deutschen und Spanischen. In: Csaba Földes (Hrsg.). *Phraseologie disziplinär und interdisziplinär*. Tübingen: Gunter Narr. 465–476.
- Menac 1992: Menac, Antica. Frazeologija Mažuranićeve Smrti Smail-age Čengića. In: *Forum XXXI/LXIII*. Zagreb: Razred za književnost Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. 261–269.
- Nikolić 1967: Nikolić, Berislav M. *Književni jezik*. Beograd: Biblioteka Društva za srpskohrvatski jezik i književnost SR Srbije, knjiga 4.
- Pranjkočić 2005: Pranjkočić, Ivo. *Jezik i beletristika*. Zagreb: disput.
- Pranjkočić 2013: Pranjkočić, Ivo. *Gramatička značenja*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Stanojčić 1967: Stanojčić, Živojin S. *Jezik i stil Iva Andrića*. Beograd: Filološki fakultet Beogradskog univerziteta. Monografije. Knjiga XI.
- Živković 1965: Živković, Dragiša. *Od Vuka do Andrića*. Beograd: Biblioteka Društva za srpskohrvatski jezik i književnost SR Srbije. Knjiga 2.

Željka Matulina (Zadar)

**Comparative expressions in Andrić's Roman TRAVNIČKA HRONIKA
and their German translation equivalents in WESIRE UND KONSULN**

Comparative expressions are favourite figures of speech in the literary work of Ivo Andrić. On the basis of Andrić's novel TRAVNIČKA HRONIKA and its German translation WESIRE UND KONSULN this paper explores conventional comparative expressions and unconventional, occasional ones, creatively used by the writer. The main aim of the paper is to reveal the specificities of Andrić's comparative expressions and to describe them from the formal-structural, syntactic and semantic aspects and with regard to their textual function. The second part of the analysis is focused on the confrontation of the comparative expressions of the original text with their German translation equivalents and the translatic methods used by the translator are discussed here.

Prof. Dr. Željka Matulina
Sveučilište u Zadru, Odjel za germanistiku
Obala kralja Petra Krešimira IV, 2
HR-23000 Zadar (Hrvatska)
Tel.: +385 23 200 555
e-mail: matulina@unizd.hr
<http://www.unizd.hr>

Наташа Миланов (Београд)

Фреквенција именица у Андрићевом роману ТРАВНИЧКА ХРОНИКА *

У раду ће бити анализирана фреквенција именица у Андрићевом роману Травничка хроника. Циљ рада је да се утврди инвентар именица и њихова учесталост у тексту. Резултати ће бити представљени табеларно.

1. У раду ћемо представити фреквенцију именица из романа Травничка хроника Иве Андрића¹ са становишта честоте појављивања у укупном лексичком фонду овог књижевног дела². Због обима грађе (именице, као лексички најзначајније речи, најбројније су у роману³), даћемо фреквенцију именица са учесталашћу појављивања 50 пута и више. Приликом граматичке обраде грађе разликоваћемо реч као статистички појам „гласовни садржај између две белине који је довољан за исказ“ и лексичку одредницу, најмању реченичку односно лексичку јединицу. Наша анализа биће

* Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ, који у целини финансира Министарство просвете, технолошког развоја и науке Републике Србије.

¹ У роману је приказан временски период од непуне деценије – од краја октобра 1806. године (у Прологу), односно од краја фебруара 1807. до пролећа 1814. (последњег петка у мају месецу 1814, у Епилогу). Тема дела јесте судбина различитих народа – Срба, Хрвата, Муслимана и Јевреја који су били и представници различитих вероисповести – хришћани подељени на католике и православце, муслимани и Јевреји, који су живели на периферији источне и западне цивилизације. У Травничкој хроничи описан је утицај привременог боравка француског и аустријског козула на друштвени живот босанског управног центра – Травника.

² Приликом сагледавања језика једног писца мора се имати у виду смештање језика датог дела у одређене историјске и социјалне оквири и оквири језичке средине, временски и просторно, везивањем његових категорија за појмове ауторовог лика и метода (Станојчић 1967: 7).

³ Белић је именичке речи сврстао на прво место, као водеће на листи заједничких врста речи у индоевропским језицима руководећи се при подели јединством функције, значења и гласовног склопа речи (Белић 1941: 42).

базирана на статистичкој методи, али ћемо се, где то буде потребно, осврнути и на семантичку и творбену структуру ексцерпираних грађе.

2. Израда фреквенцијског речника једног писца подразумева потпуну ексцерпцију грађе⁴. Инвентар именица приказан у овом раду може помоћи у делимичном сагледавању улоге именица у импозантном стваралаштву Иве Андрића (кроз сагледавање фреквенције употребе именица и њихових облика), а може помоћи и у стварању корпуса савременог српског језика, који ће се као отворен систем допуњавати. Свакако, израда комплетног фреквенцијског речника свих дела овог писца требало би да буде тема будућих истраживања, а овај кратак преглед може бити мотивација за такав подухват. Фреквенцијски речници могу користити и језичким стручњацима, али и преводиоцима, књижевним критичарима итд.

Приликом израде рада руководили смо се досадашњим истраживањима у овој области⁵: као модел су нам послужили ФРЕКВЕНЦИЈСКИ РЕЧНИК САВРЕМЕНОГ СРПСКОГ ЈЕЗИКА С. Васић и Д. Васића (даље ФРССЈ), у којем су дати фреквенцијски речници савремених српских романописаца, као и вишетошни речник ЛЕКСИЧКИ СЛОЈЕВИ: ПРИЛОЗИ ФРЕКВЕНЦИЈСКОМ РЕЧНИКУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА (фреквенцијски речник именица) Н. Богдановића и сарадника (даље ФРИ), у којем је обрађена фреквенција лексема у романима писаца из источне Србије. За потребе рада коришћена је апликација написана у програмском језику C# који је текст поделио на „гласовни садржај између две белине“ и уз помоћ кога је урађено основно пребројавање, а подаци који су добијени срањени су са писаном верзијом романа како би се избегле грешке ако реч није посматрана у контексту. Ексцерпирани је цео текст романа, изузев непреведених цитата и фуснота.

3. Корпус чине све врсте именица. Речи су извучене из контекста и приказане у свом канонском облику, односно у номинативу једнине (без обзира на то да ли се овај облик јавља у тексту или не), или у номинативу множине код именица из групе *pluralia tantum*. Фреквентност издвојених именица биће представљена табеларно, од најфреквентнијих лексема ка мање фреквентним, а у оквиру исте честоти појављивања именице су уазбучене. Десет именица са највећом фреквенцијом биће приказане и про-

⁴ Израда речника једног писца, колико је нама познато, није била предмет детаљнијих истраживања. Разматран је језик свега неколико писаца – П. Петровића Његоша, Л. Костића, М. Ракића, Л. Лазаревића.

⁵ Анализом бројних односа могу се утврдити квантитативне, квалитативне и стилске разлике међу писцима – рачунањем коефицијента разноврсности, индекса понављања, којима се могу утврдити сличности и разлике између више писаца. И у оквиру дела једног писца могу се овим показатељима утврдити обележја његовог стила.

центуално, како би се сагледао удео десет најфреквентнијих лексема у укупном лексичком инвентару именица.

Збирне именице дате су као посебне одреднице, независно од облика јединице (*цвеће, лишће, прање* итд.). У оквиру посебне одреднице представљене су и именице *pluralia tantum* *људи* (према облику јединице *човек*). Деминутиви, хипокористици и аугментативи чине засебне речи у списку (*илица, осмејак, бољештина* итд.). Ијекавски и икавски облици речи третирају се као посебне одреднице. Пошто се у фреквенцијском речнику не може видети синтаксичка и семантичка функција лексема, у корпус нису уврштени придеви који у реченици могу бити у служби именице (нпр. *седе власи, међу којима нема још ниједне седе*, ТХ, 244/). Дакле, ако реч према морфолошкој категорији припада некој другој врсти, а по синтаксичкој функцији је једнака именицама, нисмо је уврстили у речник. Приликом разврставања грађе јавила се недоумица око тога како посматрати лексеме типа *крај*, која може значити и 'део неке територијалне целине' и 'последњи, завршни час, тренутак'. У дескриптивним речницима српског језика ова значења лексеме *крај* обрађена су у оквиру једне одреднице (а не као хомоними), тј. полисемична су, па смо их тако и ми посматрали⁶. Хомонимне лексеме, у складу са њиховим идентификовањем у дескриптивним речницима, обрађиване су као посебне одреднице (нпр. *йара* 'новчана јединица' и *йара* 'гасовито стање у које прелази течност при испаравању'; *алай* 'сва ручна оруђа у једном занату', *алай* 'алатаст, риђаст коњ').

Све облике неке лексеме које могу припадати различитим врстама речи (имају различито значење или функцију у одређеном контексту) сравнили смо са штампаном и електронском PDF верзијом текста како бисмо решили проблем граматичке хомонимије⁷, а као контролни корпус користили смо Гралис-корпус.

Полусложенице (било да означавају лично име или неки појам) посматране су као једна лексема, нпр. *фра-Лука, Сулејман-йаша, кайил-ферман* и сл. Такође, уколико две одвојене лексеме чине целину, на њих је гледано као на једну, нпр. име *Ана Марија* итд. Облици *фон* и *фра у фон Мишерер* и *фра Лука* нису уврштени у речник, јер су третирају се као властите именице. Имена села, градова и устаљених географских назива, организација, установа и сл. састављена из више делова представљена су као посебне одреднице (*рејублика у Цисалтинска Рејублика, ред у Малтешки ред* итд.).

⁶ „У разликовању полисемије од хомонимије најпрецизније би било користити се семантичким и творбеним критеријумом, као и језичким осећањем“ (Драгићевић 2010: 324).

⁷ Неке лексеме код којих постоји овај проблем посебно смо прокоментарисали и у фуснотама у оквиру табле 2.

4. У роману је забележено 146.617 текућих речи (све врсте речи у свим облицима изузев непреведених цитата и фуснота), а од тога се именице јављају 33.322 пута. На основу ових података закључује се да именице заузимају око 23% текста⁸. Враћањем именица у њихов канонски облик добили смо 4.332 лексема – то је број лексема које чине наш корпус. Гледајући именице, оне су као лексема у тексту заступљене у просеку 7,7 пута (када се сагледа њихов удео у укупном броју именица у свим облицима). Наравно, овај просек није реалан, будући да се неке лексема понављају више од 400 пута (*Давил, конзул, везир*), а трећина лексема само једном (нпр. *лейшир, њролив, шећер*). Лексема са фреквенцијом 50 и више јављају се 12.893 пута што чини 37,8% ексцерпираних грађе.

Већ смо напоменули да ћемо у тексту анализирати именице са учеста-лошћу појављивања 50 и више пута. На овом месту ћемо дати општи осврт на остале именице. У следећој табели приказана је фреквенција група лексема са одређеном честошћу понављања – у другој колони је број таквих лексема у корпусу (од укупно 4.332 лексема), у трећој колони је број понављања тих лексема, а у последњој је представљен удео именица са одређеном фреквенцијом у укупном броју именица из корпуса (33.322).

фреквенција	бр. лексема	бр. понављања	%
50 и >50	103	12.893	38,69
40–49	34	1.487	4,46
30–39	73	2.470	7,41
20–29	135	3.199	9,60
10–19	310	4.226	12,68
2–9	1.925 ⁹	7.294	21,89
1	1.753	1.753	5,26

Табела 1

Лексема са фреквенцијом 50 и више чине око 40% укупног броја именица које чине корпус. Најфреквентнија лексема појављује се у тексту 707 пута (*Давил*), следе *конзул* са 408 појављивања и *везир* са 407.

Стотињак најфреквентнијих лексема чини око 3% у односу на укупан број лексема. Фреквенцију између 49 и 2 има 2.477 лексема, са уделом у

⁸ Глагола је нешто мање, око 20%.

⁹ Пошто ова скупина обухвата велики број лексема, појединачно ћемо дати број лексема са фреквенцијом од 2 до 9: са фреквенцијом 2 је 713 лексема, са фреквенцијом 3 388, са фреквенцијом 4 266, са фреквенцијом 5 178, са фреквенцијом 6 132, са фреквенцијом 7 103, са фреквенцијом 8 68 и са фреквенцијом 9 77 лексема.

укупном броју лексема од око 57%. Међу анализираним лексемама велики број њих, како се види из табеле, има фреквенцију 1. Ове лексеме „у укупном броју јављања у неким речницима могу обухватити чак половину лексичких одредница из целокупног текста, а број хапакса у неком тексту утиче на процену његове разноврсности и тежине“ (ФССЈ: 27). Речи са фреквенцијом један имају у фреквенцијским речницима равноправну улогу као и речи са фреквенцијом већом од један.

Такве речи не треба изостављати из фреквенцијских речника јер су оне корисне за стилистичку анализу и то уз помоћ стилостатистике. Користе се и при утврђивању ауторства. Подесне су за анализу структуре речи (ФССЈ, 30).

У нашем корпусу лексеме са фреквенцијом 1 чине 40,5% од свих лексема у корпусу, дакле, скоро половина именица јавља се у тексту само једном.

Међу лексемама из корпуса велики део њих биће познат просечном говорнику српског језика, мада има и застареле лексике и лексике страног порекла, што је и оправдано (у роману се преплићу различите нације и културе). Узимајући именице као узорак, може се запазити укрштање Истока и Запада, па су тако заступљене и именице оријенталног порекла и именице из западних језика (најчешће латинског). Навешћемо неколико примера од великог броја лексема страног порекла: оријентализми – *ајлук*, *ајсана*, *бињеџија*, *девлејџи*, *ешеклук*, *јаничар*, *коврџа*, *наџак*, *реис-ефендија*, *ћевај*, *чибуџија* итд.; латинизми: *алузија*, *еминенција*, *имџерија*, *каџациџиџи*, *конвенција*, *лекџија*, *наџија*, *ојсесија*, *јровинџија*, *рефлекс* итд.; греџизми: *амџиџеаџар*, *анарџија*, *дијаџноза*, *ејоха*, *идиоџи*, *калиџраџија*, *каџасџироџа*, *неџројола*, *јароџија*, *реумаџизам*, *скеџиџик*, *хиџоџонџар* итд.; галиџизми: *анџажман*, *џабо*, *инџенџанџи*, *џомунџике*, *манџеџина*, *фанџара* итд.; талиџанизми: *аџија*, *алиџруисџа*, *џазамаџи*, *карневал*, *џонзерва*, *јорџелан*, *флорџа* итд. Овом, махом цивилизаџијском лексиком, како је већ напоменуто, стиче се увид у преплитање различитих култура и наџија које су заступљене на геоџафском простору у коме је смештена радња романа.

Роман је писан књижевним језиком и екавским наречјем. У корпусу је забележено и 19 ијеџавизама и четири иџавизама, који се јављају у говору ликова. Употребом различитих наречја у говору ликова писац је успео да верно наслика јунаке тиме што им је дао да говоре својим наречјима. Иако је проценат лексема писаних ијеџавским и иџавским наречјем незнатан у односу на укупан број лексема (0,5%), њиховом употребом у говору дочарана се убедљивост и истинитост описаног. У корпус су ушли следећи ијеџавизми: са фреквенцијом 1: *вјеџар*, *вјеџиџиџа*, *завјеџи*, *џор-џо’јек*, *џољено*, *љеџоџиџа*, *љес*, *мјеџеџи*, *сџарјеџина*; са фреквенцијом 2: *вјеџиџина*, *вријеџе*, *џољеновиџи*, *мјеџа*, *риџеџ*; са фреквенцијом 4: *вјеџа*, *мјеџиџо*; са фреквенцијом 5: *дијеџиџе*, *лијеџ*; са фреквенцијом 7: *ијеџавџа*, *џовјеџ*; са фреквенцијом 8: *свијеџи*. Од иџавизама забележени су следећи: са фреквенцијом 1: *јоџкриџљење*, *лиџарија*; са фреквенцијом 2: *лиџаруџа*; са фреквенцијом 13: *лиџар*.

Ако се икавизми и ијекавизми из корпуса упореде са њиховим екавским облицима, да се запазити да су неке од екавских варијаната ових лексема веома фреквентне: нпр. лексеме *време*, *свѣт* и *човек* су међу првих десет по фреквентности, док су лексеме *лекар*, *месец*, *место* и *реч* међу првих 100 по учесталости појављивања у тексту.

Једно од обележја приповедачког поступка је и коришћење синонима (било да су апсолутни, прави синоними или релативни, неправи) нпр. *мраз*, *зима*, *хладноћа*, *студен*; *мук*, *ћушање*, *тишина*, *шајац*, *затишје*; *снаја*, *сила*, *јачина*; *јара*, *врелина*, *врућина*; *Левант* и *Исток* итд.

Што се тиче творбене структуре лексема из корпуса, и ту се може уочити богатство облика: нису ретке групе именица које припадају истом творбеном гнезду. Овакве именице могу у основи имати именицу (*коњ*, *коњаник*, *коњица*, *коњокрадица*; *кућа*, *кућење*, *кућерина*, *кућанство*, *кућица*; *кафа/кахва*, *кафана*, *кафаница*, *кафеџија*; *друг*, *другар*, *другарица*, *другарство*, *друговање*), придев (*лудак/луђак*, *лудило*, *лудост*; *лејоша*, *лејошан*, *лејошица*; *леност*, *ленствованье*, *ленишина*), и, ређе, глагол (нпр. *дрхтање*, *дрхтавица*; *дављење*, *дављеник*; *водич*, *вођење*, *вођство*).

5. Табеларним приказивањем најфреквентнијих именица из ексцерпираних грађе представићемо редослед појављивања именица. Именице са највећом честопћу појављивања уско су везане за радњу романа: њима су означени најважнији догађаји и главни ликови. У првој колони дат је редни број лексема, у другој лексема, у трећој фреквенција и у последњој род лексема.

	именице	фрекв.	род
1	<i>Давил</i>	707	м
2	<i>конзул</i>	408	м
3	<i>везир</i>	407	м
4	<i>човек</i>	392	м
5	<i>време</i>	340	с
6	<i>дан</i>	317	м
7	<i>свѣт</i>	305	м
8	<i>година</i>	291	ж
9	<i>људи</i>	281	м
10	<i>ствар</i>	276	ж
11	<i>око</i>	273 ¹⁰	с

¹⁰ Из укупног броја појавница елиминисан је предлог *око*.

12	<i>Травник</i>	269	м
13	<i>живот</i>	268	м
14	<i>џуџ</i>	252 ¹¹	м
15	<i>реч</i>	251	ж
16	<i>конзулаџ</i>	211	м
17	<i>разговор</i>	207 ¹²	м

¹¹ Са назначеном фреквенцијом је значење 'дуги и уски део земље који служи за кретање, цеста'. Лексема *џуџ* када је у служби прилога (*Изгледао је нов и неизнаџ као шумска чистина којом први џуџ иду људи*, ТХ, 299), односно предлога (*Иде љавом без обзира, џуџ своје Фојнице*, ТХ, 319).

18	<i>земља</i>	204	ж
19	<i>кућа</i>	182	ж
20	<i>рука</i>	182	ж
21	<i>жена</i>	172	ж
22	<i>лице</i>	168	с
23	<i>фон Мишперер</i>	162	м
24	<i>крај</i>	158	м
25	<i>јосао</i>	155 ¹³	м
26	<i>јоілед</i>	151 ¹⁴	м
27	<i>младић</i>	149	м
28	<i>лас</i>	148	м
29	<i>лава</i>	146	ж
30	<i>дејџе</i>	142	с
31	<i>јосјођа</i>	136	ж
32	<i>Турчин</i>	128	м
33	<i>месјо</i>	127	с
34	<i>фрајшар</i>	126	м
35	<i>шренушак</i>	114	м
36	<i>варош</i>	109	ж и м
37	<i>сјрана</i>	109	ж
38	<i>начин</i>	108	м
39	<i>час</i>	102	м
40	<i>Дефосе</i>	101	м
41	<i>Босна</i>	99	ж
42	<i>конак</i>	96	м

¹² Овај број не обухвата облике 3. л. мн. презента глагола *разјоворијши* (Тако су конзули тога дана имали две утехе ... да се разговоре и пожале као људи, ТХ, 106).

¹³ Из овог броја елиминисане су појавнице које представљају 2. и 3. л. јд. аориста глагола *јослајши*.

¹⁴ Из овог броја искључена је предлошко-падежна конструкција у *јоіледу*, као и 3. л. јд. глагола *јоіледатши*.

43	<i>јокреј</i>	96	м
44	<i>јрилика</i>	94	ж
45	<i>соба</i>	94	ж
46	<i>снаја</i>	89	ж
47	<i>Ана Марија</i>	82	ж
48	<i>народ</i>	82	м
49	<i>ноћ</i>	79	ж
50	<i>веза</i>	78	ж
51	<i>жеља</i>	78	ж
52	<i>мисао</i>	77	ж
53	<i>коњ</i>	76	м
54	<i>Цариград</i>	76	м
55	<i>чаршија</i>	76	ж
56	<i>осећање</i>	75	с
57	<i>јородица</i>	74	ж
58	<i>Ројта</i>	73	м
59	<i>судбина</i>	73	ж
60	<i>весј</i>	72	ж
61	<i>месец</i>	71	м
62	<i>рег</i>	71	м
63	<i>ноја</i>	69	ж
64	<i>бој</i>	68	м
65	<i>лекар</i>	68	м
66	<i>јоложај</i>	68	м
67	<i>јојшеба</i>	67	ж
68	<i>фра Лука</i>	66	м
69	<i>фон Паулић</i>	66	м
70	<i>смрј</i>	66	ж
71	<i>јишина</i>	66	ж
72	<i>рад</i>	65	м
73	<i>јрозор</i>	64	м
74	<i>сјрах</i>	64	м
75	<i>борба</i>	63	ж
76	<i>израз</i>	63	м
77	<i>случај</i>	62	м
78	<i>вода</i>	61	ж

79	<i>раш</i>	61	м
80	<i>џријашељ</i>	60	м
81	<i>џумач</i>	60	м
82	<i>војска</i>	59	ж
83	<i>зима</i>	59	ж
84	<i>служба</i>	59	ж
85	<i>џишање</i>	58	с
86	<i>џуковник</i>	58	м
87	<i>џисмо</i>	57	с
88	<i>црква</i>	57	ж
89	<i>доџађај</i>	56	м
90	<i>џобџа</i>	56	ж

91	<i>корак</i>	54	м
92	<i>сулџан</i>	54	м
93	<i>име</i>	53	с
94	<i>мука</i>	53	ж
95	<i>однос</i>	52	м
96	<i>башџа</i>	51	ж
97	<i>болест</i>	51	ж
98	<i>власџи</i>	51	ж
99	<i>бриџа</i>	50	ж
100	<i>језик</i>	50	м
101	<i>Колоња</i>	50	м
102	<i>свеџлостџи</i>	50	ж

Табела 2

Међу најфреквентнијим лексемама њих 12 су властита имена и етници, од чега је осам личних имена којима се номинују главни јунаци романа који су и кључни учесници догађаја (*Давил, фон Миџерер, Дефосе, Ана Марија, Роџа, фра Лука, фон Паулић, Колоња*). У овој групи су и три топонима: *Травник* (као управни центар тадашње Босне), *Босна* и *Цариград* (као центар тадашњег Отоманског царства) који читаоцу говоре око којих географских центара су концентрисани догађаји у роману – то је релација Травник – Цариград. Једини етноним међу сто најфреквентнијих лексема је лексема *Турчин* (у облику једнине и множине) са 129 појављивања. Поређења ради, друге лексеме којима се означавају етници у тексту се јављају знатно ређе: *Јеврејин* 41 пут, *Француз* 40 пута, *Босанац* 22 пута, *Травничан* 21 пут, *Циџанин* 15 пута, *Османлија* 14 пута, *Србин* 7 пута, *Херцеџовац* 2 пута итд. Из овог приказа се назире и које су нације учесници у догађајима у роману, али и етничка слика тадашње Босне.

Гледајући лексеме из претходне табеле према роду, види се да су најзаступљеније лексеме мушког рода (52), следе лексеме женског рода (40), средњег (9) и једна која може бити мушког и женског (*варош*). На основу ових података може се приметити да у роману примат има мушки, епски свет, а да је мање лирског, женског. Томе у прилог сведочи и податак да именица мушког рода у роману има скоро 2.000 – што је скоро 50% у односу на укупан број именица из корпуса.

Осим властитих имена, у корпусу су заступљене и заједничке именице, просте и изведене. Просте, неизведене именице углавном су са једносложном и двосложном основом. Међу најфреквентнијим су именице којима се означавају делови тела (*око, рука, лице, глава, нога, језик, уста* итд.), породица и друштвени живот човека (*жена, дете, њородица, џријашељ, брајџи, оџац, мајка* итд.), време (*време, дан, година, џренуџак, недеља, јуџиро, саџи*,

век итд.), место догађаја (*конзулаџ, варош, конак, чаршија* итд.), разни апстрактни појмови у вези са човеком (*снаја, жеља, мисао, осећање, њошреб, смрт, сирах, болест, бриџа, њажња* итд.). Међу најфреквентнијим су и именице које припадају војној, административној терминологији и сл. (*конзул, њуковник, војска, служба, сулџан, раџ, каџетан, џумач, извешџај* итд.).

У следећој табели представљени су фреквенција и процентуална заступљеност десет најфреквентнијих именица у корпусу.

	именице	фреквенција	%
1	<i>Давил</i>	707	2,12
2	<i>конзул</i>	408	1,23
3	<i>везир</i>	407	1,22
4	<i>човек</i>	392	1,18
5	<i>време</i>	340	1,02
6	<i>дан</i>	317	0,94
7	<i>свџ</i>	305	0,92
8	<i>џодина</i>	291	0,88
9	<i>људи</i>	281	0,84
10	<i>сџвар</i>	276	0,83
	укупно	3.724	11,18

Табела 3

Првих десет именица са највећом учесталошћу јавља се 3.724 пута што представља 11,18% ексерпирание грађе. Запажа се да најфреквентније лексеме из грађе углавном имају и изузетно богату полисемантичку структуру, у шта смо се уверили прегледом дескриптивних речника српског језика (РСАНУ и РМС).

Ако се има у виду чињеница да су у роману Травничка хроника описана конзулска времена у размаку од неколико година и судбине људи који су учесници у тим догађајима, може се рећи да су најфреквентније именице уско везане за главну тему романа. На основу ових кључних речи може се и пре читања наслутити шта је тема романа и ко су главни јунаци.

6. У ФРССЈ, који нам је послужио као један од модела при изради рада, забележено је да је десет најчешћих именица „*дан, џодина, џуџ, време, рука, оџац, народ, Исус, живоџ и реч*“ (ФРССЈ: 30). У ФРИ то су именице „*кућа, џроб, џробље, жена, џоџ/џоџа, џросјак, црква, варош, џорба, дан*“ (ФРИ: 45). У сва три корпуса међу најфреквентнијим јединицама је именица *дан*. Осим ње, у нашем корпусу и у ФРССЈ из исте тематске групе ту су и лексеме *време* и *џодина*. Све три лексеме означавају трајање: време означава нај-

општији појам човековог трајања, година је друга по реду на тој лествици, док је дан најмања временска јединица важна у човековом животу.

Наши се резултати у великој мери поклапају са резултатима у ФРССЈ. Упоредјујући податке из овог речника са нашим подацима закључује се да се именице *време*, *дан* и *година* у оба узорка појављују као најфреквентније. Именице *ути*, *животи*, *реч* и *рука* налазе се у нашем узорку међу 20 најфреквентнијих, лексема *народ* је међу првих 50, док је лексема *ошац* у оквиру првих 200. Именица *Исус* јавља се свега једном у грађи. Именице *Давид*, *конзул* и *везир* уско су везане за тематику романа који је предмет наше анализе, па се као такве неће наћи на врху универзалне листе најчешћих именица у књижевном делу.

На основу ове паралеле може се закључити да су, без обзира на тематику дела, неки појмови универзални у књижевном делу. Тако је лексема *дан* увек међу најфреквентнијим јер је „најмања временска јединица значајна за човеков живот“ (ФРССЈ: 30). Најфреквентније именице означавају главне јунаке или предмете који су важни за радњу романа.

7. Именице, као речи са најконкретнијим лексичким садржајем, представљају централну и најбројнију врсту речи у роману ТРАВНИЧКА ХРОНИКА. Из приказа именица са учесталошћу појављивања 50 и више пута стиче се увид у општу слику догађаја и ликове у роману. Грађу чине именице које се у роману јављају 33.332 пута, што представља 37,8% од укупног броја речи у роману. Поредјећи резултате ове анализе са резултатима до којих су дошли други истраживачи фреквенцијских речника може се у многим случајевима наћи на подударња што говори о томе да неки, за човеков живот, битни појмови привлаче пажњу и других приповедача без обзира на време настанка дела, тематику и простор из којег потичу аутор и његови јунаци.

Извори

ТХ: Андрић, Иво. *Травничка хроника*. Београд. 1945.

Гралис-корпус: <http://www-gewi.uni-graz.at/cocoon/gralis/search>. Stanje: 6. 5. 2014.

Литература

Белић 1998: Белић, Александар. *Ојшита линџивисџика. О језичкој љрпороди и језичком развиџу*. Том 1. Београд. С. 42.

Драгићевић 2010: Драгићевић, Рајна. *Лексиколоџија срџској језика*. Београд.

- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*. Књ. I–VI. 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Књ. I–XVIII. Београд: САНУ. 1959–.
- Станојчић 1967: Станојчић, Живојин. *Језик и стил Ива Андрића (функције синонимских односа)*. Београд.
- ФРИ: Богдановић, Недељко. *Лексички слојеви: прилози фреквенцијском речнику српског језика*. In: Савић-Грујић, Ана; Богдановић, Недељко (ур.). *Писци и језик*. Књига 7. Ниш. 2012.
- ФРССЈ: Васић, Смиљка; Васић, Драгољуб. *Фреквенцијски речник савременог српског језика*. Београд. 2004.

Nataša Milanov (Beograd)

**The frequency of nouns in the novel
THE DAYS OF THE CONSULS by Ivo Andrić**

This paper analyzes the frequency of nouns in the novel THE DAYS OF THE CONSULS by Ivo Andrić. Nouns, lexically being the most important type of words, also represent the largest word group in Serbian language. By representing the nouns with the frequency of occurrence from 50 or higher, we can gain an insight into the overall picture of the events and characters taking place in the novel. The corpora consisted of 4.332 nouns in their basic form with 33.322 replications, which encompass 37.8% of the total number of words in the novel. Comparing the results of this analysis with the results from other frequency dictionaries, some parallels and overlapping can be found.

Nataša Milanov
Institut za srpski jezik
Đure Jakšića 9
11 000 Beograd
natasa.milanov@isj.sanu.ac.rs

Горан Милашин (Бањалука)

Модели преношења туђег говора у роману ТРАВНИЧКА ХРОНИКА

У раду се са граматичко-стилистичког становишта разматрају модели и под-модели преношења туђег говора у Андрићевом роману ТРАВНИЧКА ХРОНИКА. Они се најприје издвајају на основу структурних карактеристика, а затим се освјетљава начин на који доприносе наративном структурирању романа, као и обликовању специфичног свијета текста.

1. Предмет овог рада јесу модели односно подмодели преношења туђег говора у ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ ИВЕ АНДРИЋА. Анализи, у чијој ће основи бити структурно-стилистички критеријуми, приступа се с претпоставком да су у овом Андрићевом роману, због специфичности тематике и ликова, заступљени најразличитији типови представљања говора. Будући да сваки од (под)модела има неку карактеристичну функцију, ауторов избор начина на који ће нечији исказ укључити у текст, посматрано из стилистичке перспективе, потенцијално је стилоген. Због тога циљ овога рада и јесте да се они издвоје и да се утврди њихов значај у обликовању свијета текста.

2. Преношење туђег говора подразумева „укључење туђих ријечи у ауторски дискурс или текст, чији је резултат синтаксичка конструкција са туђим говором“ (Ковачевић 2012: 15). Дакле, туђи говор, који Михаил Бахтин именује као „говор у говору, исказ у исказу, али истовремено и говор о говору, исказ о исказу“ (Бахтин 1980: 128), представља категорију која је у саодносу са ауторским дискурсом. У литератури је већ истакнуто да се разграничавање ауторског и туђег говора може уочити већ у Аристотеловој теорији о мимесису, а да је то у основи Платонове разлике између дијегесиса као говора аутора и мимесиса као имитације или индиректног обраћања аутора кроз друге ликове (в. нпр. Ковачевић 2012: 14). Данас овом проблему посвећују пажњу бројне научне дисциплине, а, између осталих, и стилистика (исп. нпр. Катнић Бакаршић 2001: 111–116, Блек 2006: 63–71, 137–149, Лич/Шорт 2007: 255–281, Цефрис/Макинтајер 2010: 87–92, као и тамо наведену литературу).

Моделе преношења туђег говора у српском језику издвојио је и описао Милош Ковачевић у раду О ГРАМАТИЧКО-СТИЛИСТИЧКОМ ТЕРМИНОСИСТЕМУ ТУЂЕГ ГОВОРА (2012). Он истиче да постоје само два „неспорна граматикали-

зована синтаксичка модела“: а) управни (директни) говор и б) неуправни (индиректни) говор (Ковачевић 2012: 15), а сматра да се управни говор реализује у следећим подмоделима: а) реплика дијалога или неуведени управни говор; б) слободни управни говор; в) уведени слободни управни говор; г) фрагментарни цитат или фрагментарни управни говор; д) недословни управни говор; њ) неуправно-управни говор и е) изречени и неизречени управни говор. Неуправни говор, по његовом мишљењу, такође се реализује у различитим подмоделима: а) неконекторски неуправни говор; б) експресивни неуправни говор; в) полууправни говор; г) дословни неуправни говор; д) слободни неуправни говор или неправи управни говор и њ) полуслободни неуправни говор. Ова класификација, уз ону коју су извршили Џефри Лич и Мик Шорт (2007: 255–281), биће основно полазиште за анализу (под)модела преношења туђег говора у Травничкој хроници. Примјери су најприје подијељени у двије групе – изречени и неизречени (помишљени) говор, а затим и поближе описани.

3. Изречени говор

3.1. Управни (директни) говор

3.1.1. Управни говор представља дословно репродуковани говор некога лица, уведен ауторским ријечима (конферансом)¹, а ортографски маркиран наводницима или цртом (Ковачевић 2012: 15–16). У Травничкој хроници овај тип преношења туђег говора јавља се веома често, са конферансама у све три позиције (антепозицији, интерпозицији и постпозицији), што илуструју следећи примјери:

Неко од оних који се увек сакућљају око шелала уишја гласно: „А колико је наших ђојнуло?“ (Андрић 1984: 86)²;

– Знам, знам! – ђрекинуо ђа је Давил – али ђушеви се ђо Евроји морају ђрадиши и не може се ваљда водити рачуна о заосталим народима као што су Турци и Босанци (90–91);

– Што да се бојим? – одговорила је ђолако жена с грује сђране харфе, а младићу се ђен глас који је ђролазио ђоред жица учини као музика ђуна обећања (299).

¹ Конферанса (енглески термин *tag clause*) реченица је „која је здружена с дискурсом лика (говором или вербализованим мислима) и која специфицира чин говорника или мислиоца, идентификујући га и (понекад) упућујући на различите аспекте лика, *settinga* или самог чина“ (Принс 2011: 89). Конферансу неки аутори називају још и *ауторском гласкалијом* (Силић 1984: 130; Ковачевић 2000: 245–261; 2012), али и *уводницом* (Јовановић 2009: 255).

² Сви наводи у раду вршени су према Андрић 1984. У наставку текста доносе се без упућивања на презиме аутора и годину издања, а бројеви у загради означавају бројеве страница ове књиге.

Дословним преношењем туђих ријечи извјештач или наратор у роману ствара утисак да вјерно представља: 1) илокуциону моћ, 2) пропозициони садржај и 3) ријечи и структуре које је изговорио стварни говорник (Шорт 1999: 251). Аутор притом бира исказе које ће пренијети у пуном облику, у зависности од тога колико их сматра важнима.

3.1.2. Поред основног модела директног говора, у Травничкој хроници заступљени су и неки од подмодела. Један од њих, који се добија уколико не постоје ауторске ријечи као уводнице туђег говора, тј. уколико изостане конференса, јесте неуведени управни говор или реплика дијалога. Овај подмодел врло често се јавља у дијалозима у којима је из контекста јасно коме припада одређени исказ, као и тамо гдје нема потребе за тим да аутор својим ријечима коментарише и објашњава говор ликова. Изостављањем конференси избјегава се монотонија и оптерећеност дијалога сувишним информацијама, а постиже се динамичност и/или драматичност, као у сљедећем примјеру:

– Добро, а како онда објашњавајте њу злоћу саму? Ошкуд им она?

– Ошкуд, ошкуд? Урођена им је, кажем вам. Имаћеће њриликe да се о њоме уверише.

– Добро, али док се не уверим, дозволиће ми да оштанем њри свом њледишћу да су и злоћа и доброћа једноћа народа њродукћ њрилика у којима он живи и развија се. Није њо доброћа шћо нас наћони да њрадимо њушewe, нећо њошreба и жеља за ширењем корисних веза и ушћцаја, а њо мноћи смашрају оћеш нашом „злоћом“. Тако нас наша злоћа наћони да ошварамо њушewe а њих њихова да их мрзе и руше кад моћу.

– Ви одосће далеко, млади њријаћешљу!

– Не, живоћ и де далеко, даље нећо шћо ми можемо да ћа њрашћмо, а ја се само шћрудим да објасним њоједине њојаве, кад већ не моћу све да разумем (91).

3.1.3. Неки аутори реплику дијалога сматрају слободнијим обликом (free form) директног говора (в. нпр. Симпсон 2004: 32, Лич/Шорт 2007: 258). Међутим, у овом раду слободним директним говором сматрају се само конструкције које се добијају уколико из синтаксичке структуре управног говора од трију нужних компонената изостану ортографски маркери говора лика или уколико, поред тога, изостане и ауторска дидаскалија. У првом случају ријеч је о уведеном, а у другом о неуведеном слободном директном говору (Ковачевић 2012: 19).

3.1.3.1. Уведени слободни директни говор у Травничкој хроници врло је фреквентан тип, што репрезентују сљедећи примјери, у којима се курзивно истиче само туђи говор:

Пас лаје, а караван њролази, закључио је везир који је очиледно био обавешћен о свему шћо се дешавало за време конзуловој њроласка кроз варош и сада насћојао да сћвар умаћи и ублажи (39–40);

Везиров рачун није шако појрешан као што би на први поглед могао да изгледа, иако је врло смео, објашњавао је Давна конзулу, који је застао у ходу (60);

Видећи да се живот наставља непромењен, он је говорио себи: Значи да и шако може да буде (64);

Тај Керен му је рекао за његовог будућег шефа Давила ово:

Жан Давил је дошао на светл као човек прав, здрав и – просечан (81);

Таквих људи има увек у оваквим срединама, доказивао је младић, и мора да их буде (152);

Мехмед-паша не жели да у Травнику сачека ферман, објашњавао је Давна, него ће под згодним изговором најуспешнији варош раније и неће се више ни враћати у њу (173);

Није то ништа, поручивао је он Давилу, гледа се народ, езела и учина (189);

Турска владавина створила је, тврдио је он, код својих хришћанских поданика извесне карактеристичне особине, као пристворство, лености мисли и страха од сваке новине и сваког рада и покрета (296).

3.1.3.2. У неуведеном слободном управном говору, дакле, наводи се само туђи говор, „али изостаје и његово ортографско маркирање и ауторска дидаскалија“ (Ковачевић 2012: 19). И овај подмодел, веома стилоген, заступљен је у роману, а репрезентују га следећи примјери:

Више се из њега није могло извући. На Давилово питање треба ли да се штопогод учини, Давна је одговорио да не треба ништа предузимати, јер би то било противно добрим обичајима. Овде се смрт и игнорише и све што је у вези са њом свршава се крајко, без многа речи и церемонија (56);

И Сулејман-паша му је суво и хладно изложио какви су изгледи да се ствар сврши на опште задовољство.

Што се тиче питања да ли се Колоња поштурчио, најбоље је да се о томе уопште не расправља, јер је узбуна била шаква да се дан од ноћи није разликовао, а камоли вера од вере и поштурчењак од Турчина. А пошто се товорећи, човек је био шакав да његовим штурчењем није хришћанска вера многа губи није шурска шта добија.

Што се пак тиче његове нејасне смрти, одмах после нејасног штурчења, то још мање вреди испитивати. Јер, мртва уста не товоре, а човек кога преноси памет и који не леда преда се кад иде, може увек да се оклизне. То је најприродније решење које не вређа нико. И чему сад ићи тражити грубе моћности, које се никад неће моћи поштурчно расветлити и за које Конзулат никада неће моћи добити задовољење какво би желео (355–356).

Неуведеним слободним управним говором могу се сматрати и примјери који у тексту слиједе иза уведеног слободног управног говора, а у којима се туђи говор преноси без ортографских маркера и конферансе, као што је случај у наредним репрезентолошким дискурсима:

У ствари, Давнин покушај да и са Сулејман-пашом разговара мало оштрије и са висока није имао успеха. Пешаја се није дао збунити или заглашити ни Давниним претњама као ни правничком узбуном. Исто као што је у своје време

бранио код везира ѿравничку зиму и доказивао да она није никаква несрећа, нећо божје давање и једна ѿшреба, ѿако је и сада ѿворио о овој узбуни. Није ѿо нишћа, ѿоручивао је он Давилу, дићао се народ, езела и ѿучина. То ѿако наиђе с времена на време. Викаће и алакаѿи, ѿа ће се и смириѿи, а од вике није никад ником нишћа било. Конзулаѿи неће смеѿи нико да дира. А сѿвар оноѿа момка Мехмеда сѿада ѿод шеријаѿи; исѿиѿаће се, ѿа ако буде крив, биће кажњен и мораће враѿиѿи жену; ако буде ѿрав, неће му биѿи нишћа. Све осѿало осѿаје ѿо сѿаром, у реду, и на свом месѿу (189–190);

Тај човек је већ ухайшен, рекао је везир, и биће у ѿѿако ѿоубљен, јер је за ово време док је замењивао везира водио сѿвари ѿако лабаво и неуредно да је два ѿуѿа заслужио смрѿи. То је само ѿочѿако, за ѿим ће доћи сви осѿали који царске ѿослове и државне бриѿе ѿримају на себе ѿа не воде како ѿреба или им се ѿа к јавно или ѿѿајно одуѿиру (472).

3.1.4. Недословни управни говор остварује се када се у моделу управног говора са реализованим свим нужним конститутивним елементима (ауторском дидаскалијом и ортографски маркираним говором лика) „не пренесе дословно садржај исказа говорника, него се један дио садржаја супституише тако што се умјесто навођења одређеног денотативног садржаја лексемама деиктичке цитатности упућује на постојање тог садржаја“ (Ковачевић 2012: 22). Овај подмодел илуструје примјер преузет из епилога романа³:

– Седам ѿодина – каже замисљено и ошѿежући речи Хамди-беѿ – седам ѿодина! А сјећаѿе ли се каква је онда узбуна и ѿовика била збоѿ ѿих конзула и збоѿ ѿѿа... ѿѿа... Бунаѿарѿе? Те Бунаѿарѿа овје, ѿе Бунаѿарѿа ондје. Те ово ће учиниѿи, ѿе ово неће. Свијеѿи му је ѿијесан; ѿеѿовој сили нема мјере ни карара. А овај наш каурлук бијаше дићао ѿлаву к ѿалов клас. Те једни се држе за скуѿи француском, ѿе груѿи аустѿријском конзулу, ѿе ѿреѿи очекују московскоѿи. Лијеѿо се избезумила раја и ѿвиленила. Па ево, и ѿо би и ѿрође. Диѿоше се цареви и сломише Бунаѿарѿу. Конзули ће очисѿиѿи Травник. Дјеца ће се на јалији иѿраѿи конзула и кавазѿа, јацући на дрвеним ѿриѿикама, ѿа ће се и они заборавиѿи к ѿа никад нису ни били. И све ће оѿеѿи биѿи као ѿѿо је, ѿо божјој вољи, одувијек било (532).

Занимљив је и примјер у којем на денотативни садржај упућују замјенички прилози, али у оквиру подмодела уведеног слободног управног говора, тј. без ортографске маркираности туђег говора:

И кад се већ ѿонадао да је усѿео да заборави на ѿе сиѿнице, скочио би одједном од сѿола и обрео се насред собе, са исѿруженом руком, ѿовореѿи сам себи: Треба-ло му је одмах одговориѿи на ѿеѿова незрела излаѿања: овако и овако сѿѿоје сѿвари, и ѿосѿавиѿи младића на ѿраво месѿо (156).

3.1.5. Врло се често у роману, под наводницима или истакнуте курзивом, укључују туђе ријечи као конституенти ауторског говора. Тако се

³ С обзиром на то да је епилог штампан курзивом, лексеме деиктичке цитатности у примјеру истакнуте су масним словима.

остварује фрагментарни цитат или фрагментарни управни говор. Потврда томе су и следећи примјери, који свакако доприносе хетероглосији у роману:

Раја је осећала да јој Турци њостају све тежи, а Турци су увиђали са ојорчењем да се раја њохасила и да није оно што је некад била (19);

Једна од оних жена за које у нас кажу „да им се ништа није отишло“ (66);

Поред све даровитости и личне доброте, што је био човек новој поколења, из „анимализираној нарашћаја“, како су њоворили Давилови вршњаци (80).

3.1.6. Ауторски говор по правилу је стилски немаркиран, а тако је и у Травничкој хроници. На графостилемском плану одликује га обични штампарски слог (осим у Прологу и Епиплогу, који су у цијелости истакнути курзивом). Екавски изговор такође је његова особина, а као илустрација послужује следећи примјер:

*Кайицибаша је многу и узбуђено њоворио о својим симпатичјама за Французе и својој мржњи на Русе. У дубоким ујловима са обе стране њејових црначких, извијених усана сакуљала се њи њовору **бела њена**. Гледајући ја, Давил је **желео** у себи да **шај човек** ѡредакне и да се убрише, али је кайицибаша, као у трозници, ѡоворио даље. Давна је, ѡреводећи, једва сѡизао да ја ѡраши. Кайицибаша је са **свежом** мржњом ѡричао о својим њејдашњим рашовима ѡраши Руса, о свом ѡдвигу **нејде** код Очакова, **јде** је и рањен. И у једном ѡренушкуну он неочекивано **жусѡро зајрну** уску рукав своје анѡерије и ѡказа на ѡдлакѡици **широк** оживљак од руске сабље. Та ѡанка а снажна црначка рука **дрѡила** је видно (55).*

3.1.6.1. Овај изговор, међутим, јавља се и у говору ликова који су странци и чије су ријечи, дате у форми директног говора, заправо ауторов превод на српски⁴. То потврђују примјери:

*– Врло, врло болестан **човек** – шајушао је Давна, гледајући ѡреда се и не ујушћајући се у даљи разговор (55);*

*– Писано је, зар, да **шолки** ѡуѡ ѡређе и да умре ѡред мојим очима. То се **избећи** не може, али **волео** бих, чини ми се, да сам рођеној браћи изјубио – ѡоворио му је везир као човек који и ѡред свега уздржавања не може ѡшѡуно да ѡређуши оно што ја боли (59);*

*– Не може се све објасниши ни **разумеши** – ѡоворио је Давил уморно и мало са висине (91);*

*Забрављајући ханѡију и окрећући леђа Давни, сѡшни Иѡалијан је **викао** жени која је два ѡуша виша од њеја:*

⁴ Понегдје се, како би се истакла вјеродостојност, говор ових ликова наводи у изворном облику (на њемачком, француском, италијанском или латинском), што илуструје или националну припадност или припадност некој социјалној групи (тако се нпр. латински појављује у говору фратора или љекара). Превод тих ријечи обично је дат у фуснотама.

– Ти немој да **се мешаш**. Само ти немој да ми говориш. Нека је проклећ час кад си први љућ проговорила и кад сам те први љућ чуо. Збој тебе је све ово и дошло (446).

3.1.6.2. С друге стране, говор ликова који у роману представљају домаће становништво карактерише ијекавски изговор, али и понеки нестандардни икавски облик, што свакако додатно доприноси стварању илузије мимезе:

„Свринућ је ђаур-султан“, говорили су хоце по ћеџенима, „а сада долази **вријеме** да се очисти све блајо што се **последњих** година **налијејило** на чисту вјеру и прави шурђијаш: ошћи ће Тојал-везир и повести своја пријатеља конзула као што ја је и довео“ (53);

– Склањај се одајле! Што ми се уносиш и кашљеш у канџар? **Мјера је вјера**; и дах јој може науди ти. А моја ће душа за ово **јорити**, а не твоја. Одајућ! (85)⁵;

– Прођи се ти, фра Лука, мене и ледај оне који хоће да **се лијече** и којима има **лијека** – љнђао је ујак (280);

– Ама, ја сам чуо – каже му један од старца – да ти, кад љућаш миша, ошвориш каяк и кажеш: „Ајде, излази и шрчи у вардијанову собу. **Бјежи!**“ (283)⁶;

– Набави ти љаре – ујада шихо а презриво Муса – а ми те нећемо љићати јесу ли од гаице или од амице, ни **џје** расће љамук а **џје** челик. Паре нама шребају (406).

Осим ијекавског изговора, важну улогу у карактеризацији ових ликова свакако има и лексика, првенствено турцизми, често у неправилном облику и измијењеном значењу:

– Ама, узећу, **јџ** што ћу нећо узети; ошрова бих узео – вајка се болесник коме је ишто шoliko до јадања и разговора колико и до лека (266);

– Еј, ти шамо у **ћулаху**! (340);

– Није само преко Босне, нећо преко све **буџум** Царевине. Извадио Бунајарша **бујрулџије**⁷ у Штамболу, а послао по земљи и конзуле и шртовце са љарама, ља ешћо ти, **болан**, да мој **амџа** за Бунајаршин љамук... (406);

– Е набавићу их, **валахи** билахи, сада ја да ћу љоинући – каже свечано Љуљхоца (406).

⁵ Овај примјер, остварен у форми реплике дијалога, издвојен је нарочито због нестандардног икавског облика *јорити* (← *јорјети*).

⁶ У овом случају може се говорити о комбинованој структури, јер се унутар говора једног појављује пренесени говор другог лика, а оба су представљена у форми директног говора.

⁷ У рјечнику на крају књиге стоји „бујрулџија (бујрунџија – искварен домаћи израз) – указ, наређење, везирова посланица“ (538).

Разговорној интонацији, а самим тим и вјеродостојности, доприноси и појава нестандардних облика лексема у говору ликова. Бројни су примјери у којима је остварена афереза: – *Ама, боли ме... Како ћу ти казати? Боли, ево 'вако. Ту почне, ја хода бол, да простиши све хода...* (268); – *Ајде, најасниче, ајде, прођи се!* (283); – *Ко се тура? Ходи 'вамо ближе, да те ја иштам* (340). Појављује се и синкопа: – *Зор-чо'јек шај Бунајарша – јавља се ојеш Љуљ-хоца и говори ојешнушо, као да јасно мисли – зор-чо'јек; све живо надби и савлада. А кажу да је ситан и омален, немаш ја ишта видиши*⁸ (406). И примјери синерезе су фреквентни: – *Видим, видим лијепо: вуница, ама далеко некако, ко да је у дну чарише – каже сељанка са оклевањем* (267); *Високи човек се искоси малко и викну изазивачки на своје људе: – Је ли ојсов'о вјеру и свеца? Јесте ли чули?* (348). Занимљиве су и супституционалне фоностилеме: – *На, на! Хоћеш још? На! Хоћеш љуцки?* (340); „*Не фалећ*”⁹ *му вјере!*“ (387); *Знаш, Инлез зашворио јуш преко мора, ја Бунајарши несјало јамука. [...] Не мореш није добити кириције; све Француз закушио и све здравим дукашом јлаћа* (405) и др. Облик *Бунајарша* посебно се истиче својом важношћу, будући да се досљедно појављује у говору ликова који су представници домаћег становништва. На овај антропоним наратор упућује већ на почетку романа: *Тврдо и звучно име Бунајарша исјуниће и шравничку кошину за низ година и Травничани ће, хтели не хтели, често жвакати његове чворновиће и хошкати слокове; оно ће им дуго зујати у ушима и шипрати пред очима* (20). Његову стилогеност појачава чињеница да се у ауторском говору (осим у наведеном примјеру, у којем наратор, да би истакао како ово име Травничанима звучи, с разлогом наводи облик у којем су га они изговарали), на мјестима гдје није курзивом назначено да је у питању туђи говор, појављује као *Бонајарша*: *Ако је Бонајарша био далека, јокрејна и јомало фантасична сила са којом је шренушо шребало рачунаши, Аустрија је, најрошив, била блиска, сшварна и добро јознаша ојаснош* (108); *Невидљивим а сшалним дејством Аустријској конзулаша шроду до јоследнеј човека у народу весши о савезничким јобедана и Бонајаршином крају који је само још иштање дана* (505).

3.1.6.3. Директним говором могуће је пренијети афективно обиљежене језичке елементе. У Травничкој хроници афективност туђег говора постиже се најчешће употребом узвика, алонжманом, али се често и лексеме парцелишу цртицама како би се нагласило интонацијско сегментирање:

– *Травник! Трав-ник!* – *јонављао је шу реч јолујасно, сам себи, као име неке шајаншвене болести, као маичну формулу која се шешко јамити и лако забравља* (163);

⁸ И овдје се појављује нестандардни икавски облик *видиши* (← *видјети*).

⁹ У овом примјеру, осим супституције *хв* → *ф*, остварена је и апокопа.

Најпосле би се нашао наспред собе, раскорачен, испружених руку и раширених зашубаситих њрста, понављајући јетко и сиктаво, све брже, више и оштрије:

– Ошкуд њаре? Ошкуд њаре!? **Ош-куд ња-ре?!!** (210);

Цео дан и целу ноћ везир је њако њрележао, одбијајући сваку њомоћ, не ошварајући очи и њушњајући од себе, њраво из њрла, њај ошџнуши, немодулирани њлас њихої, живошњскої лелека: – **Еееее!** (250);

– **Ех**, драги њосјодине, – њоворио је фра Јулијан са оном кокетџеријом која је својстџвена њудима који бране конзерватџивне њезе – **ех**, лако је вама њоворити [...] (297);

Чим би ошџао сам, он је њушњао уздах, и зџоварајући уз њо њихо и брзо:

– **Ах**, боже благи, боже благи! (317);

– **Ах**, величанстџвено, једностџавно величанстџвено – цикџала је Ана Марија, забацујући лаки кашмирски шал (381);

– **Еј**, јадни хришћани, јадни хришћани! (501).

3.1.6.4. Како би се створио утисак да се вјерно представља говор ликова, у роману се паузе, које су особина разговорног стила, графостилемски представљају помоћу три тачке, као у следећем примјеру:

– *Еш...* њако се одржавамо и њако имамо, и не жалимо... за њријашџе, за њравду, за доброту која нам се указује. Јер ми... јер и ми... (521).

3.1.7. Директни говор ствара код читаоца осјећај снажније укључености у приповиједани догађај, а томе свакако доприносе и конферансе. У Травничкој хроници бројни су примјери у којима конферанса представља неку врсту ауторовог коментара и објашњења управног говора. Понегдје је комуникативно тежиште конферансе на самом предикату, као у овом случају: – *Сшџошџе... сшџошџе ви..., њосјодин доктџоре, – муцао је сујеврни и њлашљиви Рошџа, коџа је одједном наџустџила сва њџова уобичајена дрска одлучностџ* (350). Фреквентне су конструкције у којима уз предикате у конферансама стоје адвербијалне одредбе, на које се, природно, преноси комуникативно тежиште, а тако се осликава сам туђи говор¹⁰, што потврђује следећи примјер: – *И баш њреко Босне њо да наиђе?* – њовори **сањиво** Хамза (405). У Травничкој хроници јавља се и прегнанција¹¹ у конферансама које уводе директни говор, што илуструју следећи примјери, у којима предикати указују на тип звуковног оглашавања, и то афективног:

– *Развиће се барјак!* – **шџџушџали** су њуди а очи су им севале њркосно као да ће њо бишџи њихов барјак (23);

Хазнадар је врџишџао џанким њласом, џриџушџеним од џнева:

¹⁰ О оваквом поступку навођења глагола у ауторској дидаскалији в. Ковачевић 2000: 253.

¹¹ О прегнанцији као стилској фигури в. Ковачевић 2000: 245–261.

– Можете да узмете још већу. Авлију и м поклониште, што је најбоље. Искоклањајте и раздајте све, и овако се преселиа (378);

– Зар то није дивно? Зар то није дивно? – **узвикивала је Ана Марија** (381);

Давил би одговорио наводећи место које се у последњем билтену помиње, а везир би само лако одмахнуо руком и **проша њшао**:

– Да Бої да и у Москву убрзо ушао! (441);

– Збої мене? Збої мене? Ах! – **врискала је жена**, обраћајући се небу и свима присућнима као сведоцима – ах, моја младосћ, мој шаленаћ, све, све што сам му дала! Ах! Па сад: збої мене! (446).

3.1.7.1. Међу прегнантне глаголе убрајају се и глаголи животињског оглашавања, којима се „потцртава како звучна карактеристика говора тако и сама комуникативна вриједност изговореног“ (Ковачевић 2000: 257). То показује и примјер издвојен из Андрићевог текста:

*Један мален и жућ човек, иначе скроман и бојажљив абаџија из доње чаршије, од кога нико никад није чуо ласну реч, слушајући њажљиво штога бркашоћ беседника, одједном зажмури, подиже главу увис и **рикну** неочекиваном снагом, дивље и промукло, као да се свети за своје дуго ћушање:*

– У Врандук њаџа-кадију! (186).

3.1.7.2. Бројни су и примјери у којима предикат конференсе заправо представља пренесени говорни чин:

*Одмах на почешку, конзул је, изненађен, усјорио кас, али је Давна притерао своја коња ближе и, без њкрећа и промене на лицу, узбуђеним шајашом **сшао да преклиње**:*

– Молим вашу Екселенцију да јаше мирно и да се не обазире на све ово. Дивљи народ, простиа светиња; мрзе све што је страно и шако свакој дочекају. Најбоље је не обраћати њажњу. Тако чини и везир. То је њихов дивљачки начин. Молим Екселенцију да настави њућ (32);

*На њвратку Давил је њућем за **њшао** Давну:*

– Како вам изгледа овај кањиџибаша? (55);

– То све објашњава – **њврдио је** Давил мало јећко (92);

*Давил прекрда ћушање и **примећује** вешћо и опрезно:*

– А ако би се неким срећним сћицајем околности ствари у Цариграду измениле и ви оћеш дошли на њоложај великоћ везира... (234);

– Ја знам, ви њосматраите око себе. Занима вас њрошлосћ и садашњосћ. Ви умейте да видиите – **одобравао је** лекар (332).

3.2. Неуправни (индиректни) говор

3.2.1. Неуправни (индиректни) говор представља интерпретирани директни говор, а ову синтаксичку конструкцију чине конференса као главна клауза и туђи говор у форми зависне клаузе. „Анализа је душа индиректног говора“, примијетио је Бахтин (Бахтин 1980: 144). „Неуправним говором само се препричава садржај управног говора, при чему изостају

његови емоционално-експресивни елементи“ (Ковачевић 2012: 17). Заступљеност овог модела преношења туђег говора у Травничкој хроници илустрјују следећи примјери:

Давна је неиреситано понављао конзулу да управо сада треба наситијати смело и безобзирно, јер то једино може помоћи код ових дивљака који насрћу на онога који се повлачи (53);

Пошто је још једном рекао тосиођи Давил да јој у свакој духовној потреби стијоји увек на расиолаћану, али да у свему остало је при свом гледитију, фра Иво је ошисао у цркву где је почињао Блаослов (323).

3.2.1.1. Веома су бројни примјери у којима се предикат конференсе појављује у безличној или пасивној конструкцији:

Најпосле му је јављено да је берић послаћ кајетану гервенитском Наил-бећу да га он преда конзулу, како би са берићом стићо у Травник (109);

Једном, кад су Турци вршили прећлед манаситира и, не нашавши ништа чему би моћи замерићи, зайели за ију слику, речено им је да је то лик некој султана (269);

Говорило се да су их ухватили у тренутку кад су у шућљим штаповима хтели да пренесу нека писма сарајевског владике у Србију (337–338);

По кућама и дућанима се прича како је шест хрићанских царева ударило на Бунајарћу, како су сви подићли што је мушко на војску и како се неће орати ни койаћи ни сејати ни жњети, док Бунајарћа не буде савладан и унишћен (480).

3.2.1.2. Ипак, туђи говор у форми индиректног говора аутор успијева обојити, и то тако што се у предикату конференсе служи глаголом који означава вид афективног оглашавања човјека, као у примјерима: *Управо кад се свейина колебала шта да ради, неко викну да сиредним улицама воде Мехмеда* (187); **Викала је** да француски конзул има право што се дружи са чифућима који су боље васитћани од ових турских католика (223). Врло често улогу осликавања туђег говора имају и адвербијалне одредбе у конференсама, попут ових: *Он је стијао с друе стране харфе и шихо јој поворио колико би волео да чује њену свирку и песму* (299); **Громким, јасним ласом**, везир је рекао **ошћро и одсечно** да ће под његовом управом свако добити оно што му припада, заслужни и послушни наградe и признања а неваљали и нејокорни смрт или баитине (473); У разговору, она је предложила **краћко и рубо** да отрују аустријској конзула (482). Наратор интерпретацију туђег говора на много мјеста остварује предикатом који је заправо пренесени говорни чин, као у следећим примјерима: *То не поричу ни Травничани, али зашто тврде да сунце, док сја, ниће не сја тако као над њиховим прагом* (16); **Краљ је**, и сам шронућ, **наредио** да кочија иде кораком [...] (72); **Фраћар му је објашњавао** да он мора друћим иућем (106); **Али му је** у исто време искрено **саветовао** да ствар не заошћрава и не тони сувише далеко (355). Често глагол којим се извјештава о говорном чину није предикат кон-

ферансе, већ је његов додаток у форми глаголских прилога, као у сљедећим примјерима:

А већ суџрадан гервенџски каџеџан је џослао везиру конзулска докуменџа, и звињавајући се да су била заџурена (111);

Долчакџи жуџник, џрубџи и дебелџи фра Иво Јанковић, слушао је учџиџво и расејаано џе њене жалбе и џренемаџања и џешиџо је џовриџно и немарно, као шџџо се џешиџе деџа, џовореџи ма шџџа и џџвердеџи да човек џџреба све да сноси мирно и џокорно и да су, на крају крајева, и блаџџо и џексинлук божје давање (128);

Уредивџи сџџвар са ханџиџом и обеџаџи да ће суџра рано даџџи одџовор, Давна се заџуџиџо ка Конзулаџу не џледајући чудну џородиџу и не одџоварајући више на Иџталијанова сџџрасна џреклињања и уверавања (447).

3.2.1.3. Као специфичан начин преношења туђих ријечи може се издвојити и аутором опосредовани говор у форми атрибутске реченице, који је веома фреквентан у Травничкој хроници, што потврђују примјери:

А џуковник је имао изричне инсџџрукџије да умирује џџурске власџџи и да их уверава, на џроџиџв, како џе џриџреме ни у ком случају не моџу биџџи намењене за један раџџ у Турској. У исџџо време он је џџримао све чешиџе и све ошџџрије наредбе да џаџи на рад францускоџ конзула и њеџових аџенаџа и да досџџавља сваку и најмању џојединосџџ (305);

Брзо џрође џлас да се лекар Аусџџријскоџ конзулаџа џоџџурчио (349);

Пред њим је оџиџшао џласник са сџџроџом наредбом да се џџџеџи оџраве и уреде (470).

3.2.2. Креативност у превођењу директног у индиректни говор учљива је у веома заступљеној форми дословног неуправног говора, гдје се елементи управног, омеђени наводницима, укључују у структуру неуправног говора, чиме се постижу „њихово узајамно заплъускивање и њихово узајамно заражавање“ (Бахтин 1989: 80), као у примјерима:

И одмах су додали да, наравно, „без рускоџ конзула нишџџа биџџи не може“ (21);

И џишуџи, џо дужносџџи, Минисџџарсџџиву, о џџоме како је у Травнику џрошао џџрви рођендан, он је сџџидљиво и намерно нејасно рекао да је џаџ велики дан џрослављен „како одџовара нарочиџџим џџриликама и обичајима ове земље“ (49);

Травнички Турџи, сви одреда џроџиџвници Селимових реформи и неџџријаџеџџи Мехмед-џаџиџи, џџврдџили су „да везиру висе ноџџе“ (53).

3.2.3. Неконекторским неуправним говором сматра се синтаксичка конструкција неуправног говора остварена без везника (Ковачевић 2012: 25), а овај подмодел реализован је у сљедећем примјеру, у којем се масним словима додатно истиче садржај конференсе: *Дошао је, каже, џоводом учесџџалих весџџи које се шџџре међу овдашњим светџџом о џредсџџојеџеџем раџџу између Аусџџрије и Француске (486).* Јасно је да се ради о подмоделу неуправног говора, јер је форма првог лица (*дошао сам*) преведена у треће лице (*дошао је*).

3.2.4. Подмодел неуправног говора изражен ортографски маркираном интерогативном или екскламативном реченицом сматра се експресивним неуправним говором (Ковачевић 2012: 26). И он је присутан у Травничкој хроници, и то његова врста која се назива полууправни говор (Ковачевић 2012: 27), што показују примјери:

Док је био млад, Давил је себи често постављао питање: *да ли је ѿесник или није?* (95);

Неѿресѿиано му се враћало, у мислима, ѿиѿшање: шѿша је ѿо било са њим и са девојком и како се ѿо десило? (230);

Оно шѿо је Давила сада, као и увек раније, мучило и шѿо ником није смео ни моћао да ѿризна и ѿвери, ѿо је било ѿиѿшање: да ли је ово, најѿосле, коначна ѿобеда, и колико је овај мир ѿрајан? (361).

3.2.5. Модел слободног неуправног или неправог управног говора представља „посебну стилистичку занимљивост“ јер у њему „долази до мијешања особина управног и неуправног говора, до њиховог стапања у специфично стилско двогласје“ (Катнић Бакаршић 2001: 113), а репрезентују га сљедећи примјери из романа¹²:

Знала је (← Знала сам), каже, да он (← ти) ни вечерас не ѿише (← пишеш) молбу за ѿремешѿај, иако јој је (← си ми) ѿо још за вечером, ѿо ѿеѿнаесѿи ѿуѿи, обећао. Али дошла је (← сам), еѿо (← ево), да види (← видим) ѿо (← ово) чудовишће од човека, хладнокрвније од свакој крвника, бездушније од Турчина, како седи над смрдљивом лулом и ѿише своје ѿлуѿосѿи које нико не чита (и боље је да их не чита!), само да задовољи своју луду амбицију, амбицију несѿосбној човека, који не уме да ѿдржи и зашѿиѿи ни своју ѿородицу, жену и деѿе, који умиру, који ѿројдају, који, који... (168);

Већ за ѿрвих неделâ, фон Паулић је, ѿрвом ѿриликом, рекао Роѿи да има начина да се ѿудима мирно кажу сѿвари и да се на леј начин ѿосѿиѿне од њих шѿа се хоће. У сваком случају, он (← ја) не жели (← желим) да ма ко из Конзулаѿа разѿовара ма са ким, у зѿради или вароши, на ѿакав начин (428);

Преко своја човека ѿоручио је обојици конзула да ће он ѿре даѿи осѿавку неѿо шѿо ће дозволиѿи да њих двојица овде у Травнику раѿују, док су им цареви у миру, и ѿо ѿреко њеѿових и иначе ѿреѿоварених леђа. Он (← Ја) не жели (← желим) ни једном од два конзула да се замери (← замерим) ни у каквој сѿвари а ѿоѿѿово не у ѿиѿшању овоја малој и ѿоројдној човека који је обично слушае и ѿѿркуша и као ѿакав никако не би ѿребало да буде ѿредмеј разѿовора између царских ѿуди и ѿрвака (432).

Овај модел сматра се веома ефикасним у преношењу афективности, чак ефикаснијим и од директног говора, „будући да је стилогенији, тј. стилски информативнији увијек онај поступак који није једнозначан, који чува

¹² Конкурентни облици, који указују на облике који би одговарали преношењу туђих ријечи у форми директног говора, дати су у загради.

амбигвитетну природу, а такав је случај са слободним неуправним говором“ (Катнић Бакаршић 2001: 115).

4. Неизречени (помишљени) говор

Поред (изреченог) говора, аутори су одувијек настојали приказати и менталну активност својих ликова, а притом су се служили различитим моделима (в. Блек 2006: 137). Дорит Кон је увела термин *исихонарација* и њиме обухватила све приповиједане дискурсе у којима се предочавају мисли и осјећања књижевних јунака (в. Блек 2006: 137, Принс 2011: 169). У Травничкој хроници такође су присутни разни типови преношења неизреченог говора. С тим у вези, најзанимљивији је примјер за који сам аутор истиче да не зна да ли је помишљени или изговорени: „*Мира, само мира! Мира, мира!*“ *мислио је или ша џушао, и сама ша реч ја је уљуљкивала у џолусан* (410).

4.1. Директни говор

4.1.1. Иако постоје примјери у књижевности када то није случај (в. Блек 2006: 143, као и тамо наведену литературу), директни је говор можда најјаснији начин приказивања мисли ликова. То потврђују и следећи примјери из Андрићевог романа:

„*Ово је већ џочела служба*“, *мислио је он, „и џо су дакле џе џешкоће и џе борбе о којима се чи џа у мемоарима сџарих конзула на Исџоку“* (104);

– *Чак и за ово њихово сџарашно џевање он налази да је занимљиво. И џо је у сџању да брани – вајкао се конзул у себи* (157);

„*Веџџална...*“, *џомисли он још једном, али џо џиџо се џлело око њџа било је џудско сџворење, жена разнежена од бола, са дуџом која се још ломи, али која се већ мири са сломом и џагом* (227);

„*Чудно*“, *мислио је Давил, „чудно, како овде нико нема милосџи ни оноџ џриродноџ сажалења које се код нас сџонџано јавља џред сваким џуџим сџрадањем. У овим земљама џреба би џи џросјак, џџорелац или боџаљ на улици, џа да се изазове сажалење. Иначе, међу једнакима или сличнима, ниџде ја нема. Сџо џодина човек да живи овде, никад се не би моџао навикнуџи на ову сувођу срца у џовору, ову врсџу моралне џолоџине и џрубе неџсредносџи, никад не би моџао очверснуџи џолико да ја она не џовреди и не заболи“* (417).

4.1.2. Мисли ликова у Травничкој хроници пренесене су и у форми слободног управног говора, како уведеног тако и неуведеног.

Подмодел уведеног слободног директног говора представљају следећи примјери:

И мислио је: Овај је решен вечерас да све сџрахоџе и руџобе ове земље објасни и оџрава (153);

Сви молимо исџо, сви смо хриџани и исџџџ веровања, али су јазови између џуди велики, мислила је жена, а џред очима јој једнако силовитџ и џврдокоран џџлед и оџџар џокреџ руке овоџ исџџџ фра-Иве који сада џева лиџаније (324);

Сћаросѝ! мислио је младић (328);

Давил је одобравао и смејао се и сам гледајући његово насмејано лице, а у себи је мислио: и овај говори оно што му је, боћзна из којих разлоја, у овом шренушкѝ ѝошребно (414);

Гледајући и слушајући сва ѝа лица око себе, Давил је мислио: сви су они мирни, сређени, сви знају, бар за овај мах, ѝачно ѝаа хоће, само сам ја збуњен и усћрашен ћред сућрашњицом, ћреморен и несрећан, и још осућен да ѝо кријем и носим у себи, не одајући се ниједним знаком (421);

Врло су фреквентни и примјери у којима је остварен неуведени слободни управни говор, као што су:

И све његове сојствене мисли о ѝим људима (Ошћуд ѝошћичу? Како се рађају? Чему ѝеже? У ѝаа верују? Како воле и мрзе? Како сћаре и умиру?), и оне су се, недомишљене и неизражене, ћубиле у оној недореченој и мучној ашмосфери ћушања која ѝа окружује ѝошћуно, исћуњава све око њеа и ѝежи да освоји све у њему (161);

Па, ево, и он сам сада мисли о Француској, не као о својој родној земљи коју добро и одувек ѝознаје и у којој је и зла и добра видео, нећо о Француској као дивној и далекој земљи склада и савршенствѝа о којој се машѝа увек усред ћрубосћи и дивљине. Док је Европѝе, биће и Француске и никад је не може несћаћи, осим да у извесном смислу (ѝо јесћ у смислу свећлоћ склада и савршенствѝа) цела Европѝа ѝосћане једна Француска. Али ѝо није моћућно. Исувѝше су људи различѝи, ѝући и далеки један грућом (179);

Још јека од једноћ ћодвића није умукла а већ се ломи и меша са жамором нових доћаћаја. Хоће ли ово заисћа ћприродни закони бићи силом измењени или ће се све сломићи на њиховој неумољивој сћалносћи? (317).

У овај тип могу се сврстати конструкције које слиједи иза уведеног слободног директног говора, а у којима је и без конференсе и без ортографских маркера јасно да се ради о туђем говору. То илуструје сљедећи примјер:

У ѝом шренушкѝ у њему се јави мисао: а ко је моћао ћрићремѝи везиру оћров, удесѝићи дозирање и зналачки срачунаћи дејствѝо, да сћвар исћадне и довољно брза (свака фаза у свој одрећени час) и не сувѝше и нећприродно наћла? Ко, а ко не Давна? То је његова сћрука. Он је био доскора, а можда је још и сада, у везировој служби (62).

4.2. Индиректни говор

4.2.1. Мисли ликова у роману преносе се и основним моделом неуправног говора, као што је случај у примјерима:

Давил је одмах ћомислио да ћред собом има ћраво деће нових времена, новоћ ћарискоћ младића, смелоћ и сићурноћ у ћокрећима, безбрижноћ, блискоћ сћварносћи, увереноћ у своју снаћу и своје знање и склоноћ да и једно и друћо ћрецећује (70);

И сам Давна, за коћа шурски свећ није имао мноћо ѝајни, ћићао се ћонекад у чуду де је везир ћронашао ову необичну шевабију, за шћо их вуче ћо свећу и како усћева да их одржи на окућу (200);

*Премирао је од слашћи да је леда шако нејомичну, са лицем које је у сенци још дуже и блеђе, а у себи је нејресјано јомишљао да ће се још нешто десити, нешто још узбудљивије и необичније, као што је необичан сав овај*¹³ *кишо-виши дан* (217).

4.2.2. Треба поменути и примјере у којима се туђи говор представља у форми атрибутске реченице. Такви су: *Мучила ја је одређена мисао да је нешто заборавио или пројустито* (105); *Пуковник се прже улашено и прешну од јомисли да ће се јоново зачути олујни женини кораци* (171); *Трла ја је јомисао да одмах мора да најише извештаје и јо на три стране, у Париз, у Царирад, и у Силии* (245) и др. Нарочито су стилогени примјери у којима је атрибутска реченица заправо туђи говор у форми дословног неуправног: *И сваки јуш кад би учинио јудима неко добро или пројустито да уради неку од рђавих радња, чинио је јо са сујеверном мишљу „да ће се јо маломе враиши“* (46); *У свему што је јочинала да ради или мисли кочила је и ледила већ на самом јочешку јомисао „да јо јосјоју“* (128). Постоје и случајеви да је туђи говор пренесен у форми субјекатских реченица. Тако је у овом примјеру, посебно занимљивом јер пренесени говор у њему чине три субјекатске реченице, у раставном односно саставном односу: *Прва је јомисао била да ли као пресјавник великој Најолеона треба ово да јодноси или да се смесја враиши кући и изазове скандал* (33).

4.2.3. Већ су истакнуте могућности преношења афективности у форми слободног неуправног говора. Због тога не чуди што је овај модел заступљен и у оквиру психонарације, што најбоље показују сљедећи примјери¹⁴:

Само јо и јолико имаће од ње (← мене) *шај* (← овај) *неосејљиви, јоларни човек! Само њен* (← мој) *нејасан лик на хоризонју и јоследњу, охолу јоруку њеној* (← мог) *вела који се неумољиво јуби и одлази.*

Са јим мислима, она се јела ивицом бреја и корачала као да хода на великој, дубокој јозорници (394–395).

Као увек у сличним јриликама, као некад у случају младој кайешана, Давил је осећао око себе жив зид од лица и очију, хладних и немих као јо прешујном дојовору, или зајонешних, јразних или лажљивих. Ко ме да се обраши (← обратим), *која да ји ја* (← питам), *ко би мојао знаши истину и ко би хјео да му* (← ми) *је каже?* (441);

У суседној соби сада се чуло како нешто шушка и требе, као миш у дувару. То њејова (← моја) *жена, неуморна и јрибрана као увек, сјрема и увија*

¹³ Појава проксималне деиктичке лексеме није карактеристика неуправног говора, па је у овом примјеру врло стилогена и помаже читаоцу да се приближи лику, готово као да је у питању директни говор.

¹⁴ И на овом се мјесту конкурентне форме наводе у загради.

йоследње сйвари. У овој исйој кући сйавају њејова (← моја) деца. И она ће једној дана йорасйи (он (← ја) ће (← ћу) све учинйи да добро и срећно йорасйу и йоћи да йраже йуй који он (← ја) није (← нисам) усйео да нађе (← нађем), йа ако йа и не нађу, йражиће йа, ваљда, са више снаје и гостй-јансйва нејо шйо је (← сам) он (← ја) умео да йа йражи (← тражим). Да, живи се и креће у овој кући као и у свеју на йољу, иде се ойварају и зйлеги и гозревају нове мојћносйи. – Као да је найустйо Травник, он није више мислио на Босну, ни шйа му је дала ни колико му је узела (529).

5. Прикупљени корпус пружио је мноштво језичког материјала, а анализа је показала колико је роман ТРАВНИЧКА ХРОНИКА богат (и) када је ријеч о начинима преношења туђег говора. Размотрени су примјери изреченог говора, али и они који се убрајају у психонарацију и тичу се помишљеног говора, те су, у оквиру те двије групе, разврстани у одговарајуће типове. Поред основног модела директног говора, издвојени су и сљедећи подмодел: а) реплика дијалога; б) слободни управни говор (уведени и неуведени); в) недоследни управни говор и г) фрагментарни управни говор. Утврђено је и да је неуправни говор, осим у основном моделу, остварен у форми: а) дословног неуправног говора; б) неконекторског неуправног говора; в) полууправног као врсте експресивног неуправног говора, те г) слободног неуправног говора. Уочено је да се говор ликова, опосредован аутором, преноси и у форми субјекатских односно атрибутских реченица.

Најзаступљенији и најзначајнији модел у роману јесте модел изреченог директног говора, будући да је првенствено он аутору служио за изражавање различитости међу ликовима. Њиме, као и свим његовим подмоделима, преносе се афективно обиљежени језички елементи, али и идиолекатски и дијалекатски облици, који дају информацију о образовању, припадности лика одређеној друштвеној групи, а у Андрићевом тексту, како је анализа и показала, добијају и статус етнолеката. Ту улогу има и појава страних језика у говору ликова. Неуправним говором, с друге стране, по правилу се не преноси афективна вриједност израза, осим у дословном неуправном говору, будући да се укључивањем туђих ријечи и њиховим маркирањем наводницима овај подмодел приближава директном говору. Упркос томе, аутор и у неуправном говору успијева предикатом главне реченице или његовим додацима интерпретирати ријечи које преноси.

У овом невеликом истраживању није било могуће приказати баш све варијације и тако још више илустровати вјештину аутора у комбиновању најразноврснијих типова преношења туђег говора. Ипак, и на основу издвојених примјера, изабраних тако да чине репрезентативан узорак, може се закључити да богатству језика и стила романа ТРАВНИЧКА ХРОНИКА значајно доприноси и начин на који се приказују ријечи и мисли ликова.

Извор

Андрић 1984: Andrić, Ivo. *Travnička hronika*. Sabrana djela Ive Andrića. Knjiga druga. Sarajevo.

Литература

- Бахтин 1980: Bahtin, Mihail. *Marksizam i filozofija jezika*. Beograd.
- Бахтин 1989: Bahtin, Mihail. *O romanu*. Beograd.
- Блек 2006: Black, Elizabeth. *Pragmatic Stylistics*. Edinburgh.
- Јовановић 2009: Јовановић, Јелена. *Писци и стил*. Beograd.
- Катнић Бакаршић 2001: Katnić Bakaršić, Marina. *Stilistika*. Sarajevo.
- Ковачевић 2000: Ковачевић, Милош. *Стилистика и прамајика стилиских фигура*. Крагујевац.
- Ковачевић 2012: Ковачевић, Милош. О граматичко-стилистичком терминосистему туђег говора. In: *Српски језик*. Год. 17. Beograd. С. 13–38.
- Лич/Шорт 2007: Leech, Geoffrey; Short, Mick. *Style in Fiction: A Linguistic Introduction to English Fictional Prose*. Harlow.
- Принс 2011: Prins, Džerald. *Naratoški rečnik*. Beograd.
- Силић 1984: Silić, Josip. *Od rečenice do teksta*. Zagreb.
- Симпсон 2004: Simpson, Paul. *Stylistics. A resource book for students*. London.
- Џефрис/Макинџејер 2010: Jeffries, Lesley; McIntyre, Dan. *Stylistics*. Cambridge.
- Шорт 1999: Šort, Majkl. Predstavljanje govora u romanu i u štampi. In: Perović, Slavica (ur.). *Kako ukrotiti tekst*. Podgorica. S. 245–269.

Goran Milašin (Banjaluka)

**Types and functions of reported speech
in the novel THE DAYS OF THE CONSULS**

The presentation of other people's words by a narrator, the result of which is a syntactic construction with reported speech, is nowadays called discourse presentation. This term covers both written and spoken language as well as the thoughts presented by narrators. This paper represents a stylistic analysis of the different types of reported speech in Andrić's novel THE DAYS OF THE CONSULS. Direct speech, indirect speech and different variations of these two models contribute to the narrative structuring of the novel. Their use is analysed in this paper.

Горан Милашин
Филолошки факултет
Булевар војводе Петра Бојовића 1а
78 000 Бањалука
Република Српска, БиХ
++387 51 340 120
goran.milasin@unibl.rs

Соња Ненезић (Никшић)

Творбено-семантичка структура глаголских именица у Андрићевој ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ

У уводном дијелу рада, у свјетлу досадашњих истраживања, говори се о терминолошком одређењу синтагме *глаголска именица*. Главни дио рада доноси творбено-семантичко тумачење најбројнијих деривата из ове творбене категорије ексцерпираних из Андрићеве Травничке хронике, односно деривата који се завршавају на **-ње**. При том се једнака пажња посвећује и дијахронијском и синхронијском приступу у њиховој анализи. Закључујемо да проучена језичка грађа потврђује да се ове именице најчешће творе од глагола с инфинитивном основом на **а**, и доста рјеђе од глагола с инфинитивном основом на **и**, много прије од имперфективних него од перфективних глагола, а готово подједнако и од транзитивних и интранзитивних глагола.

1. Употреба термина *глаголска именица*, који се јавља и у морфолошкој и у творбеној терминологији, није јединствена у нашој граматичкој и научној литератури, и то упркос томе што се он не односи на све именице изведене од глагола, него обично само на оне са значењем радње, стања или збивања. Неки аутори, наиме, сматрају да се под глаголским именицама могу подразумевати само оне најбројније, које се завршавају на **-ње** односно **-ће**. Други, међутим, у глаголске именице у наведеном значењу убрајају и именице изведене другим суфиксима¹.

1.1. Тако се И. Клајн у својој ТВОРБИ РЕЧИ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ² чуди томе да ниједан граматичар, па ни С. Бабић, није уочио „битну особину по којој се **-ње** разликује од свих осталих именичких суфикса, а то је да за његову употребу, бар код несвршених глагола, практично нема ограничења“. И наставља: „Самим тим речи на **-ње** нису девербалне (девербатив-

¹ Прихватајући оцјену Р. Бугарског о несистемској, повремено произвољној и чак хаотичној употреби термина у науци о језику, као оцјену и творбеног терминолошког микросистема, Б. Ђорић, између осталог, истиче „да ће терминолошку праксу у творби речи додатно оптерећивати традиционална недефинисаност статуса ове дисциплине у оквирима науке о језику“, односно њена повезаност и испреплетеност са морфологијом, синтаксом и лексикологијом (Ђорић 2008: 7).

не) именице, као оне с другим суфиксима, него су глаголске именице – глаголски облик у именичкој функцији“ (Клајн 2003: 169). На исти начин третира и глаголске именице са завршетком **-ће** (Клајн 2003: 193–194). Међутим, неће бити да прије Клајна ниједан граматичар није уочио поменути особину суфикса **-ње** и глаголских именица изведених њиме. И сам Клајн цитира Маретића, Лескина и Белића, који кажу да се именице на **-ње** могу градити од сваког имперфективног глагола. Чињеницу да се глаголске именице на **-ње** најчешће граде од несвршених глагола уочили су, последице њих, и Ј. Вуковић² и М. Стевановић. Вуковић је чак оповргао увијекшено мишљење да се од сваког несвршеног глагола може извести глаголска именица на **-ње** наводећи велики број примјера као потврду томе (Вуковић 1950: 149)³. Стевановић пак истиче чињеницу да „се теоријски од сваког несвршеног глагола може правити глаголска именица на **-је** (боље рећи на **-ње**, односно **-ће**)“ (Стевановић 1986: 470). Обојица их, такође, повезују с глаголским облицима, тако да не стоји Клајнова замјерка нашим лингвистима ни у овом погледу. Наиме, Вуковић каже да глаголске именице чувају своје видско значење и стоје у „чврстој (чвршћој него све друге глаголске именице) семантичкој вези са системом глаголских облика“ (Вуковић 1950: 47), а Стевановић констатује да су „те речи, тако рећи, остале у глаголској системи“ (Стевановић 1986: 470). Овако схваћене, глаголске именице представљају предмет морфологије глагола. Међутим, колико је нама познато, у оквиру морфологије глаголских облика обрађују се само у граматици чији су аутори И. Брабец, М. Храсте и С. Живковић (1954: 117). Тако их није третирао ни Клајн у својој ГРАМАТИЦИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА (Клајн 2005), иако им је у творбеном дијелу с разлогом посветио посебну пажњу. С друге стране, и сам је рекао да тврдње како се од сваког трајног глагола може направити глаголска именица на **-ње** „не одговарају потпуно истини“ (Клајн 2003: 170). Што се тиче термина *девербајивна именица*, који Клајн препоручује за именице са значењем радње, стања и збивања изведене другим суфиксима, морамо нагласити да се он неријетко користи за све именице мотивисане глаголима без обзира на значење.

² Вуковићевим приступом глаголским именицама на **-ње** и **-ће** посебно смо се бавили у реферату О ЈЕДНОМ ТИПУ ГЛАГОЛСКИХ ИМЕНИЦА У СВЈЕТЛУ ВУКОВИЋЕВИХ ИСТРАЖИВАЊА, изложеном на научном скупу Живот и дјело академика Јована Вуковића, одржаном 8–9. новембра 2003. у Плужинама. Вуковић је у експанзији ових именица видио опасност за чистоту и љепоту језичког израза и из те бриге се њима првенствено и бавио (Ненезић 2004: 176–177).

³ За многе глаголске именице на **-ње**, какве су нпр. *идење*, *стирижење*, *йредење*, *музење*, *шресење*, *сјечење* итд., Вуковић каже: „оне ће се за нужду и направити и употребити, али не звуче прикладно у добром говорном и књижевном изразу“, и даље: „оне су, у ствари, мртва категорија речи“ (Вуковић 1950: 149).

Стевановић у САВРЕМЕНОМ СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ I нигдје експлицитно не говори о овој разлици међу глаголским именицама, мада је очигледно да је уважава. У морфолошком поглављу, у подјели именица по значењу, он не издваја посебно глаголске именице, него каже да апстрактне именице, између осталог, представљају и називе радњи, и свих десет наведених примјера јесу именице на **-ње** (Стевановић 1986: 187). Међутим, јасно је да овдје морају припадати и апстрактне именице типа *жешва*, *берба*, *луњава* и друге које се не завршавају на **-ње**, пошто сигурно не припадају „стварним“ именицама, које укључују властите (особне), заједничке, збирне (колективне) и градивне именице (Стевановић 1986: 187). У творбеном дијелу пак термин *глаголске именице* користи само за именице изведене суфиксом **-је** односно **-ње** (Стевановић 1986: 469). Именице изведене од глагола суфиксима **-ба**, **-ва**, **-ња** и другима обично одређује као именице које „означавају процес вршења радње (знатно ређе стање) која се иначе означава глаголом у основи“ или именице „с општим глаголским делом у основи“ и сл. (Стевановић 1986: 453, 456, 503...). Термин *девербативна именица* ријетко помиње, налазимо га нпр. у вези с именицама на **-ба** (Стевановић 1986: 454).

У ХРВАТСКОЈ ГРАМАТИЦИ ауторског колектива са Е. Барић на челу термин *глаголска именица* задржан је у морфолошком дијелу „због традиционалног њезина уврштавања међу глаголске облике, а узима се само за именице на **-ње** и **-ће** од пријелазних глагола“ (Барић и др. 1997: 323). Није објашњено зашто само за оне од прелазних кад их много има и од непрелазних глагола са истим значењем – значењем радње. У творби ријечи користи се термин *радња именица* и за ове и за све друге именице којима се изриче вршење радње, стање или збивање, као и резултат радње (Барић и др. 1997: 323).

1.2. С друге стране, неки аутори у глаголске именице, и у оквиру морфологије и у оквиру творбе, убрајају све именице које значе радњу, стање или збивање, без обзира на то којим су суфиксом изведене. Тако Ж. Станојчић и Љ. Поповић, у морфолошком дијелу своје средњошколске граматике, издвајају глаголске именице као посебну врсту именица, које означавају радњу, стање или збивање и илуструју их не само именицама изведеним суфиксом **-је** односно **-ње** већ и именицама изведеним суфиксима **-ња** и **-ба** (Станојчић/Поповић 2004: 81). Термин *глаголска именица* с истим значењем ови аутори користе и у творби ријечи. Међу примјерима су именице дериვიране прије свега продуктивнијим суфиксима: **-је** односно **-ње** и **-ће**, а онда и оне изведене много мање продуктивним суфиксима какви су: **-ва**, **-њава**, **-еж** итд. (Станојчић/Поповић 2004: 144). Говорећи о врстама именица по значењу, и Д. Кликовац у оквиру апстрактних издваја тзв. глаголске именице илуструјући их примјерима са различитим суфиксима, чиме пока-

зује да овај термин не ограничава само на именице са суфиксом **-је** односно **-ње** или **-ће** (Кликовац 2004/2005: 68).

2. Очигледно је да глаголске именице на **-ње** стоје између именица и глагола⁴, због чега се могу сматрати прелазном, мјешовитом или хибридном врстом ријечи, слично бројним именицама, или глаголским прилозима и придјевима. Међутим, као што је већ истакнуто у србистичкој научној литератури, оне се не могу изводити од сваког имперфективног, а поготово је то немогуће од сваког перфективног глагола; задржавају само неке видске одлике: трајање, учестаност и резултативност поименичене радње, док је категорија вида, прије свега видска корелативност, нарушена и чува се само дјелимично; имају све морфолошке одлике именица (Појатић 1996: 22). На основу тога, јасно је да глаголским именицама на **-ње** ипак није мјесто међу глаголским облицима. Одредницу глаголске, дакле, добиле су због свог значења, а како исто значење могу имати и именице изведене другим суфиксима, не видимо разлог због којег и њих не бисмо сматрали, такође, глаголским именицама. Занимљиво је да се посебан третман који глаголске именице на **-ње** добијају у творбеним радовима и студијама објашњава њиховим морфосинтаксичким карактеристикама.

2.1. Глаголске именице су изузетно продуктивне језичке јединице, јер доприносе економичности и апстрактности језичког израза, његовој синтаксичкој кондензацији и семантичкој садржајности, а често служе и као средство обезличавања. У обимној језичкој грађи коју чине све глаголске именице из Андрићеве Травничке Хронике највише је глаголских именица на **-ње**: екскерпирали смо 353 односно, ако рачунамо и оне које се понављају (број понављања означен је бројем у загради иза глаголске именице) – 776 примјера, чиме се још једном потврдила њихова изразита продуктивност у нашем језику, а прије свега у књижевноумјетничком функционалном регистру. Овдје ћемо подсетити на то како је Вуковић посебно наглашавао да је грађење глаголских именица на **-ње** и **-ће** обичније у књижевном него у народном језику (Вуковић 1949: 41). Поред њих, наш језички материјал садржи приличан број и глаголских именица изведених другим суфиксима какви су: **-о**, **-а**, **-ак**, **-ај**, **-ба**, **-ка**, **-љава** итд.

3. Иако глаголским именицама сматрамо све именице са значењем радње, стања или збивања, без обзира на то којим су суфиксом деривирани, ипак морамо признати да глаголске именице на **-ње** изискују посебан третман али не у морфолошком, већ у творбеном смислу, и то у погледу утврђи-

⁴ Глаголске именице су, између осталих, примјер транспозиционе значењске категорије. Транспозиција представља прелазак ријечи из једне врсте у другу без измјене лексичког значења (Ћорић 2008: 20–21).

вања њихове творбене основе и суфикса. Стога ћемо главни дио рада посветити њиховој семантичко-творбеној анализи.

3.1. Иначе, ове се именице најчешће творе од имперфективних глагола, што потврђује и наш корпус: од 353 забиљежене глаголске именице на **-ње** на њих отпада чак 319, односно од 776 примјера – 721. Међу њима је нешто више оних од интранзитивних (180 односно 412) него од транзитивних глагола (139 односно 311 примјера). Њихова продуктивност, међутим, највише зависи од завршетка инфинитивне основе глагола као мотивне ријечи. Зато смо све ексцерпирание глаголске именице од имперфективних транзитивних глагола разврстали у три групе:

А. од глагола с инфинитивном основном на **а** (104 односно 237 примјера)
бирање, бројање, вежбање, вешање, љедање, давање (3), делање (2), дозивање (9), дозирање, жвакање, заљедање, закључивање, заштитивање, засипрашивање, збацивање, злосјављање, ирање (2), извиђање, издавање (2), излајање (5), исправљање, ишчекивање (6), јахање (15), кажњавање, конзервирање, кујање, наговарање (2), нијодашћавање (2), нушкање, обожавање (3), образовање, оговарање (3), одашћивање (2), одбијање (2), одобравање (2), одређивање, одржавање (4), ојозивање, организовање, освајање, осуђивање, ошварење (2), ошезање, очекивање (9), пајање, пањање, певање (14), писање (7), плаћање, плување, подизање, појање, посећивање, посмајрање, посјављање, пошћивање, пошћењивање, превијање, преклињање (5), прекрајање, преписивање, приказивање, примане, припуштање, причање (19), пројанање, просуђивање, проучавање, рађање (4), разбијање, размашрање (11), расипање (2), расклајање, расјознавање, распурање, рачунање (2), решавање, сабирање, саопшћавање, сачекивање, смењивање (3), снабдевање, спремање, сјављање, сјварање (3), сјезање, сјицање (3), сузбијање, шрљање, шровање (2), убеђивање, убијање (3), уверавање (3), ударање, укидање (4), улепшавање, умањивање, упућивање, утврђивање, формирање, хвањање, чекање (2), чињање (4), чување (3).

Б. од глагола с инфинитивном основном на **и** (34 односно 71 примјер)
бушење, вађење, варење (3), вођење, вршење (4), тоњење, дављење (3), дељење, довођење, дрешење, ђубрење, жалљење, кројење, лечење (10), мерење (3), мучење (9), налажење, ношење, подношење, покриљљење, поређење, преношење, пушење, рушење, слављење, служење, сумњичење, шражење (5), шумачење, уношење, учење, хайшење (8), чишћење, ширење.

В. и од глагола с инфинитивом на **-ћи** и аористном основном на сугласник (само један примјер): *ичење*.

Тако смо груписали и све ексцерпирание глаголске именице од имперфективних интранзитивних глагола, који поред безобјекатских укључују повратне и глаголе који се допуњују тзв. неправим објектом, дакле све оне који према себи немају трпни придјев:

А. од глагола с инфинитивном основном на **а** (153 односно 337 примјера)
 а) од безобјекатских глагола (77 односно 167 примјера)

алакање, бежање (3), блејање, боловање (5), љукање, љунђање (6), љрјушање, грхшање (3), живовање, завијање (2), задочињавање, замуцкивање, засијакивање (2), зимовање, зујање, исјаишање, јецање, кайање, кликшање (2), конзуловање (3), крклање, куцање (срца), лелекање, ленсивовање, лушање (6), мрмљање, мумлање, мумљање, најађање (3), надирање, напредовање, насипујање (3), негодовање (8), оклевање (6), ојадање (6), јадање (2), љамсање, љуцкање (2), љовраћање, љодврискивање (2), љодрхшавање, љољушшање, љословање, љосшојање (3), љосипујање, љреверовање, љродирање, љушовање (2), расуђивање, режање (2), рзање, робовање, сазревање, свешломрцање, свишање (3), скакање, службовање, сјавање (6), сшаановање, сшрадање (3), сшрујање, шамновање, шойшање, шрајање (3), шрчање, шрчкарање, ћушање (27), уздисање, умирање (3), урлање, флукушуирање, халакање, хујање, хукшање, цакишање, чаловање, шишшање;

б) од повратних глагола (50 односно 95 примјера)

вајкање, виђање, љнушање (2), дизање (2), зазиђивање, заустављање, збивање, извињавање, изражавање (4), јадање, кајање, колебање (14), крешање (2), мешање, надање (3), надвикивање, надметање (2), најрезање, објашњавање, одевање, одметање (2), одрицање (4), ошшамање, љаковање (3), љешшање, љошађање (2), љоштравање (2), љренемајање (2), разбацавање, разведравање, разрачунавање (2), расшшаивање, расшшвароње, сабирање, савештовање, саљледање, смиривање (2), снебивање (5), сшоразумевање, срейшање (3), сшезање (3), сшшаивање (2), шшалаасање, шшрзање, уздржавање, усшшрчување (2), цењање, чешшање (2), шакање, школовање (2).

в) од глагола с тзв. неправим објектом (26 односно 75 примјера)

владање (3), друговање, захваљивање, инштересовање, казивање (6), куцање (3), ласкање (3), машишање (4), наваљивање, одшшуйање, љовлађивање, љољушшање (3), љосшуйање (2), љребацивање (2), љрешшеривање, размишшање (12), рашшовање (16), реферисање (2), руковање, скрешање, сшраховање (2), шешшање, ћаскање, уживање (4), уђраваљење, усшшајање.

Б. од глагола с инфинитивном основном на и (25 односно 68 примјера)

а) од безобјекатских (5 односно 8 примјера)

крварење, слабљење (2), сшарење (3), шшврдичење, шшцидлачење,

б) од повратних глагола (18 односно 48 примјера)

буђење (3), дављење, дивљење (6), дружење, куђење, мирење, мршођење, мршшшење, мучење, ошшођење (4), љовлачење (3), размишшомлажење, ројење, рушење, шшрвење, шшурчење (7), хлађење, чуђење (13),

в) од глагола с тзв. неправим објектом (2 односно 12 примјера)

жаљење (10), ошшшење (2).

В. и од глагола са инфинитивном основном на е односно са сугласником испред инфинитивног наставка -ти односно с аористном основном на сугласник (2 односно 7 примјера)

седење, расшшење (6).

Раније се сматрало да се од сваког или готово сваког несвршеног глагола може образовати глаголска именица на **-ње**. На чињеницу да то није баш тако, односно да се именице на **-ње** не граде подједнако лако од свих категорија инфинитивних основа имперфективних глагола, указао је Вуковић. У том смислу издвојио је глаголе с инфинитивном основном на **а**, којима приписује посебну функционалну вриједност у стварању категорије глаголских именица на **-ње** (Вуковић 1950: 150). Нарочито се у оквиру ове групе истичу глаголи са суфиксима **-ава**, **-ова** и **-ива**, који изражавају дужину трајања радње. Да су глаголске именице на **-ње** најпродуктивније од глагола на **-ати**, потврђују и бројни презентовани примјери из ТРАВНИЧКЕ ХРОНИКЕ. Скоро од сваког глагола с овим завршетком могла би се образовати глаголска именица на **-ње**. С обзиром на продуктивност ових глагола, изузеци који се помињу у литератури малобројни су (нпр. *излегдаџи*, *доликоваџи*, *шребайџи* итд.).

Као мотивне ријечи глаголским именицама на **-ње** много рјеђе служе глаголи с инфинитивном основном на **и** (завршетак **-ити**), што се огледа и у много мањем удјелу таквих именица у језичком материјалу ексцерпираним из Андрићевог дјела. Вуковић, такође, запажа да се глаголске именице на **-ње** ријетко или никако граде од глагола с инфинитивном основном на **е/је** и **ну**. И заиста, ни у нашем корпусу немамо ниједну такву именицу. Такође, ако се према неком глаголу јавља глаголска именица изведена неким другим суфиксом, велика је вјероватноћа да се од њега не изводи именица на **-ње**. Тако се међусобно углавном искључују суфикси **-ње** и **-ња** (Клајн 2003: 170).

3.2. Кад је ријеч о глаголским именицама на **-ње** од перфективних глагола, још је А. Белић констатовао да у њиховој творби постоје већа ограничења, због чега су и много мање продуктивне од глаголских имперфективних именица (Белић 1933: 262–269). Да се граде чешће од транзитивних него од интранзитивних глагола, да се много лакше граде од глагола с инфинитивном основном на **и** него од оних с инфинитивном основном на **а**, закључујемо и на основу примјера из Андрићевог језика. Такође, и наша језичка грађа показује да се изводе најчешће од глагола с префиксима (Клајн 2003: 172).

Дио нашег корпуса с глаголским именицама на **-ње** од перфективних транзитивних глагола укључују именице:

А. од глагола с инфинитивном основном на **и** (14 односно 26 примјера):

доџушишење, *избављење*, *извршење* (3), *исџуњење*, *кршишење* (2), *освојење* (3), *ослобођење* (4), *осџварење* (3), *поџубљење*, *поџворење*, *прекорачење*, *проширење*, *разјашњење*, *уређење*;

Б. од глагола с инфинитивном основном на **а** (4 примјера)

наименовање, *одржавање*, *окончавање*, *побољшавање*.

Анализиране глаголске именице са завршетком **-ње** од перфективних интранзитивних глагола граде се углавном од глагола с инфинитивном основом на **и** (12 односно 20 примјера)

задоцњење (2), *замрачење* (2), *зајрејашћење*, *измирење*, *објашњење*, *оздрављење* (4), *помирење*, *рођење* (2), *сједињење*, *смیرهње* (3), *узмирење*, *умирење*.

Издвајају се једино примјери глаголских именица *венчање* (2), *завојевање*, *самоодржање* и *сјасење* од глагола *венчајти се*, *завојевајти* и *самоодржајти се*, с инфинитивном основом на **а**, односно *сјасјти се*, са сугласником испред инфинитивног наставка **-ти**.

Белић је покушао да одговори на питање зашто је од једних перфективних глагола могуће творити глаголске именице а од других није. Тврдио је да именице од перфективних глагола морају имати резултативно значење, тј. морају значити или предмет као резултат радње или какав чин, али не могу значити да је радња свршена (Белић 1933: 265). Кориговање ове тврдње, особито њеног другог дијела, налажу, премда малобројни, и примјери из Травничке хронике. Наиме, именице од перфективних глагола не морају али најчешће имају резултативно значење а могу, мада много рјеђе, имати и значење радње односно стања. Вуковић се више заинтересовао за ову проблематику настојећи да ухвати законитости по којима се ограничава творба именица на **-ње** од перфективних глагола, иако свјестан да је далеко од расвјетљења овог проблема, који се можда и не да расвјетлити. Занимљиво је његово запажање: „Оно што условљава могућност грађења глаголских именица од основе свршеног глагола – то је сама унутарња страна глагола – његова семантичка вредност, његов управо унутарњи облик“ (Вуковић 1950: 159). Каснији истраживачи ове проблематике узмицали су пред овим питањем. Тако Бабић каже: „Питања критерија ограничења треба тек истражити“ (Бабић 1986: 128), а Клајн: „Прави одговор на ова семантичка питања мораће очигледно да буде знатно сложенији и захтеваће дубља истраживања“ (Клајн 2003: 173).

3.3. Да глаголске именице са суфиксом **-ње** нијесу интригантне само с морфолошке него и с творбене стране, показује утврђивање творбеног образа по ком настају. У нашој творбеној литератури таква анализа проводи се и са дијахронијског и са синхронијског аспекта.

Старији граматичари су их посматрали с дијахронијског аспекта и истицали да је у њиховом образовању посредовао трпни придјев. Њему се као творбеној бази додавао суфикс **-је**, који је доводио до јотовања крајњег сугласника **н**. Међутим, како је познато да трпни придјев имају само прелазни глаголи, а глаголске именице на **-ње** настају, и то врло често, и од непрелазних глагола, неопходно је било уважити постојање и суфикса **-ње**, који се додаје на глаголску основу (в. нпр. Стевановић 1986: 470; Станојчић/Поповић 2004: 144). Овдје се намеће питање зашто онда не бисмо заобишли трпни придјев као прелазну фазу у образовању ових именица и

наставак **-ње** уопштили за све такве именице. Ионако су по значењу сродније с инфинитивом него с трпним придјевом, штавише, ријетке су оне које имају пасивно значење, а и њихов акценат је на страни инфинитивне основе (Стевановић 1969: 470). Међутим, у многим глаголским именицама са завршетком **-ње**, прије свега у оним насталим од транзитивних глагола, јављају се исте фонетске промјене као у трпном придјеву. То је најчешће код именица од глагола на **-ити**, какве су у анализираном корпусу: *јоњење*, *дељење*, *довођење*, *налажење*, *ношење*, *јоређење*, *слављење* итд. Исте такве промјене према закону аналогije срећемо и у глаголским именицама насталим од интранзитивних глагола, који – добро је познато – немају према себи трпни придјев. Такве су из нашег корпуса: *дивљење*, *ојхођење*, *слабљење*, *чуђење* итд. Нама се чини да су ту аналогiju могли иницирати двородни глаголи односно глаголи који се јављају и као транзитивни и као интранзитивни односно повратни. У нашем корпусу такви су глаголи: *будити* (се), *вадити* (се), *дизаити* (се), *држати* (се), *мешаити* (се), *надвикивати* (се), *давити* (се) итд. Трпни придјев који је могућ од таквог глагола као транзитивног послужио је и за грађење именице од повратног глагола. Аналогija се могла ширити даље, на именице од других непрелазних глагола. Међутим, ако се код глаголских именица на **-ње** од интранзитивних глагола не може говорити о суфиксу **-је** него о **-ње** односно **-ење**, а мора се рећи да је глаголска основа фонетски измијењена аналогijом према онима од прелазних глагола, онда и за оне у којима нема таквих промјена, а такве су углавном именице од глагола на **-ати**, још лакше можемо установити суфикс **-ње**.

Но ипак, такав, синхронijски, приступ не би се задржао само на суфиксу **-ње**, о чему свједочи, рецимо, Бабићева творбена интерпретација ових именица. Бабић, примјењујући строго формални метод у њиховој творбеној анализи, осим суфиксом **-ње**, оперише и суфиксима **-ење** и **-јење**. Да бисмо избјегли везивање наведених суфикса за глаголске врсте јер се оне разликују од аутора до аутора, једноставније речено, према Бабићевом тумачењу, суфикс **-ње** долази на инфинитивну основу глагола са завршетком **-ати** (нпр. *бацање*, *бирање* итд.) и неких рјеђих двосложних глагола са завршетком **-ети** (нпр. *врење*, *зрење* итд.), суфикс **-ење** на презентску основу глагола са завршецима **-ити** и **-ети** (нпр. *вршење*, *јорење* итд.), као и оних са сугласником испред инфинитивног наставка **-ти** (нпр. *рашћење*), док се суфикс **-јење** издваја код именица на чијем творбеном шаву, између основе и суфикса, долази до јотовања (нпр. *дробљење*, *сврбљење*) Бабић 1986: 127–128. Е. Барић и др. умјесто суфикса **-јење** издвајају суфикс **-ење**, који се додаје на јотовану презентску основу (Барић и др. 1997: 322).

Имајући у виду именице *ливјење*, *шивење* и сл., Клајн констатује да би се још морао установити или суфикс **-вење** или проширење **-ве-** (Клајн 2003: 168). Аналогно овоме, и у глаголским именицама какве су *ицијење*,

бијење и сл. требало би претпоставити суфикс **-јење** или проширење **-је-**, које Клајн не помиње. Бабић пак и у овим, ријетким, именицама, добијеним од двосложних глагола на **-ити**, види суфикс **-ење**, али наглашава да су основе проширене са **в** или **ј** (Бабић 1986: 127). Сугласници **ј** и **в** свакако су дио основе а не наставка.

Неопходно је истаћи да је у анализи ових именица битно и то из ког се лица узима презентска основа: из 1. или из 3. л. мн. У вези с тим, именица *вучење*, рецимо, може се тумачити као именица изведена суфиксом **-ење** или суфиксом **-ње**. Клајн у њој препознаје суфикс **-ење**, додат на окрњену презентску основу, што је трећа могућност њене творбене интерпретације (Клајн 2003: 168). Све у свему, иако је јасно због чега је Клајн констатовао да су глаголске именице са завршетком **-ње** „један од бољих примера за немогућност раздвајања дијахроније од синхроније (Клајн 2003: 169), видјели смо да неки лингвисти, прије свега хрватски, до краја спроводе синхрониски метод у творбеној анализи ових именица.

4. У закључку нашег рада о творбено-семантичким карактеристикама глаголских именица на **-ње** још једном ћемо истаћи њихову изразиту продуктивност у прозном ткиву Травничке хронике, што само свједочи о активности процеса њиховог извођења, и то од глагола различитих категорија, прије свега од имперфективних али и од перфективних, од транзитивних, али ништа мање и од интранзитивних, од глагола с инфинитивном основом на **а**, али и од оних с инфинитивном основом на **и**. Оне се могу анализирати и анализирају се с дијахронијског аспекта, при чему се полази од њихове форме, или са синхронијског, с уважавањем прије свега њиховог значења.

Извор

Гралис-Корпус: <http://www-gewi.kfunigraz.ac.at/gralis>. Стање 24. 5. 2014.

Цитирана литература

- Бабић 1986: Бабић, Стјепан. *Творба ријечи у хрватском књижевном језику*. Загреб.
- Барић и др. 1997: Барић, Еугенија; Лончарић, Мијо; Малић, Драгица; Павешкић, Славко; Пети, Мирко; Зечевић, Весна; Зника, Марија. *Хрватска грамаџика*. Загреб.
- Белић 1933: Белић, Александар. О грађењу глаголских именица на **-ње** и **-ће**. In: *Наш језик*. Год. I. Београд. С. 262–269.

- Брабец/Храсте/Живковић 1954: Брабец, Иван; Храсте, Мате; Живковић, Сретен. *Грамаџика хрвајскоја или српскоја језика*. Загреб.
- Вуковић 1949: Вуковић, Јован. Глаголске именице на **-ње** и **-ће**. In: *Пишања савременој књижевној језика*. Књ. 1. Св. 1. Сарајево. С. 40–53.
- Вуковић 1950: Вуковић, Јован. Глаголске именице на **-ње** и **-ће** (наставак). In: *Пишања савременој књижевној језика*. Књ. 1. Св. 2. Сарајево. С. 149–171.
- Клајн 2003: Клајн, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Друџи гео: Суфиксација и конверзија*, Београд.
- Клајн 2005: Клајн, Иван. *Грамаџика српској језика*. Београд.
- Кликовац 2004/2005: Кликовац, Душка. *Грамаџика српскоја језика*. Београд.
- Ненезић 2004: Ненезић, Соња. О једном типу глаголских именица у свјетлу Вуковићевих истраживања. In: Вуковић, Ненад (ур.). *Живои и дјело академика Јована Вуковића* (зборник радова са научног скупа, Плужине, 8–9. новембра 2003). Подгорица. С. 176–185.
- Појатић 1996: Појатић, Дурија. *Глаголске именице у друштвено-политичкој лексици у руском и српском језику*. Подгорица – Пљевља.
- Станојчић/Поповић 2004: Станојчић, Живојин; Поповић, Љубомир. *Грамаџика српској језика (уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе)*. Београд.
- Стевановић 1986: Стевановић, Михаило. *Савремени српскохрвајски језик (грамаџички системи и књижевнојезичка норма) I*. Београд.
- Ђорић 2008: Ђорић, Божо. *Творба именица у српском језику*. Београд.

Sonja Nenezić (Nikšić)

Morpho-semantic structure of the verbal nouns in the CHRONICLES OF TRAVNIK by Ivo Andrić

This work describes the morpho-semantic structure of the nouns that denote action, state or occurrence, created by means of the suffixes **-je** and **-nje**, in spite of the fact that there are nouns derived by means of other suffixes which are also considered to be verbal nouns. Their obvious proliferation in the CHRONICLES OF TRAVNIK indicates that the process of their derivation was actively used and applied to the various types of verbs. First of all, it was applied to the imperfective forms, rarely to the perfective ones; to transitive, but not less often to the intransitive ones; to the verbs with the infinitival stem ending in **a**, less frequently to those with the infinitival stem ending in **i**. We have analyzed these nouns from a diachronic perspective, by focusing on their form, but also from a synchronic one the focus of which is their meaning.

Соња Ненезић
Филозофски факултет
Данила Бојовића б.б.
81 400 Никшић
Тел.: +382 40 243 921
Факс: +382 40 247 109
Приват: IV црногорска 4/62
81 400 Никшић
sonjan@t-com.me

Dušanka Popović (Podgorica)

Iz leksike u romanu TRAVNIČKA HRONIKA

U romanu TRAVNIČKA HRONIKA srele su se različite vjere, kulture i nacije noseći sa sobom svoju istoriju, običaje, jezik... U orijentalni milje Bosne i Travnika stižu francuski i austrijski konzul. Očekivati je da takve okolnosti i tematika romana utiču na upotrebu leksike porijeklom iz orijentalnih, romanskih i germanskih jezika. U radu smo, analizom ekscerpiranih primjera, nastojali da ispitamo u kojoj mjeri i sa kakvim efektima Andrić koristi riječi stranog porijekla u svojstvu pozajmljenica prilagođenica, tj. kada, zašto i koliko se javljaju orijentalizmi, romanizmi i germanizmi, s obzirom na glavnu temu djela. Zatim, u kojoj mjeri i zašto pisac, u odnosu na tematiku romana, koristi u cjelosti riječi ili rečenice izgovorene ili napisane na nekom od stranih jezika.

1. O romanu

1.1. Roman TRAVNIČKA HRONIKA šarenoliko je tkanje kultura i naroda, likova i njihovih sudbina, prostora i događaja, i univerzalna priča o svijetu i ljudima u njemu. Iako se pri ulasku u Travnik (ili roman o Travniku) sa brda spuštate u konkretan prostor prekriven čudnovatom tišinom koju narušava lupa mandala i zveket čepenaka, a zatim upoznajete konkretne ljude – domaće i strance, već poslije nekoliko stranica znate da ste zaronili u priču o životu – takvom kakav jeste: strašan u borbi da se opstane, čudesan u trenucima koji prijaju, opasan kada ste drugačiji, težak kada ste nemoćni – a ipak snažni...

Pripovijedajući zbivanja u jednoj provinciji, vezirskom gradu u srcu Bosne, na našem balkanskom tlu, u zaleđu kulturno-političkih i ekonomskih središta, Andrić je stvorio kompleksan svijet ljudskih sudbina i djelić Evrope u kojem se odslikavaju sva njena previranja, pa i ono što je preko njenih zvaničnih međa. Iako nazvan *hronika*, ovo je i psihološki, i društveni, i istorijski roman (tri velika istorijska događaja su u njegovoj pozadini: prevrati u Istanbulu, Napoleonom ratovi širom Evrope i srpski ustanak). Galerija likova različitih nacionalnosti, internacionalna galerija, kroz čije sudbine pisac prede događaje, čini ovaj roman i romanom likova.

Travničani, raja od sve tri vjere, jednako su vjerovali u to da su posebni i drugačiji u odnosu na sav ostali svijet i da u opasnim i nesigurnim vremenima ništa novo ne treba da dođe jer – ništa dobro i ne može doći. No, konzuli su došli i počela su konzulska vremena, kao dokaz da se točak vremena i istorije ne može zaustaviti, ali i istine da na ovom svijetu sve dolazi i prolazi. Travnik je

zbog toga ozlojeđen, on strane konzulate vidi „kao oko Evrope koje mu je mrsko, nepodnošljivo kao oko koje hoće da zaviri u tajnu njegovog duboko skrivenog porodičnog života“ (Gligorić 1981: 193). Nakon uspostavljanja francuskog konzulata kao rezultata Napoleonovih prodora na Istok, Travnik dobija i austrijski konzulat kao diplomatsku protivtežu francuskom uticaju u Bosni. U orijentalnom miljeu Travnika počinju da žive dva nova svijeta, jedan nasuprot drugome. Njihovi stanovnici se potajno razumiju, jednako užasnuti onim što su u ovoj dolini zatekli. Tada se otvara pozornica na kojoj se dotiču kulture i vjere, jezici i običaji, prepliću, razumiju i mrze (i vole?!) različiti svjetovi postavljeni na isto tlo. Tlo koje postaje – internacionalno!

1.2. Internacionalnost i interkulturalnost pojmovi su pod kojim se podrazumijeva miješanje i suživot različitih kultura, vjera i nacija i cilj ka kojem, makar deklarativno, stremljeno savremeno čovječanstvo. Zahvaljujući tehnici i tehnologiji ljudski rod je pokretniji nego ikada, destinacije se brže mijenjaju i lakše dostižu, poslovi sve više povezuju ljude, jezici se susreću, prepliću, utiču jedni na druge i upućuju svoje govornike da se međusobno razumiju. No, ljudi, nacije, vjere i kulture uvijek su se sretale – možda sporije, možda surovije, s ovim ili onim razlogom... ali su se sretale.

Internationalnost i inerkulturalnost Andrićevih priča i romana počiva na njegovoj glavnoj temi: Bosni. Bosni, u kojoj je, prije svega, prisutan turski osvajač, surov i zavojevački sa plejadom vezira, begova i aga; zatim, Jevreji, Englezi, Rusi, Rumuni, Česi, Bugari, Francuzi, Austrijanci, Grci, Mađari, Njemci, Italijani – činovnici, vojnici, majstori-graditelji, čudaci i skitnice, trgovci... Svi su se smjestili na stranicama Andrićevih djela. U TRAVNIČKOJ HRONICI dominiraju stranci – posebno francuski konzul, kroz čija je viđenja i kontemplacije filtriran veliki broj događaja.

TRAVNIČKA HRONIKA je svojevrsna psihološka studija internacionalnog i domaćeg mentaliteta i jedan od najautentičnijih internacionalnih romana sa naših prostora. „Internationalizacija romana je pokušaj da se svijet vidi kao zajednička otadžbina ljudi angažovanih u borbi za iste ili slične ideale i humane, etičke vrijednosti u vremenu dubokih, opštih idejni i društvenih kriza i promena“ (Bandić 1973: 148).

1.3. Hronika kao istorijski prikaz u subjektivnom, poetskom doživljaju, spaja istoriju s poezijom. Kroz takvu formu predstavljena su konzulska vremena. TRAVNIČKA HRONIKA jedinstvena je po jeziku i stilu. Andrić ne opisuje, već pripovijeda. On je izraziti epičar, „ni romanopisac, ni pripovjedač, već epski pjesnik, rapsod koji nam priča o našoj prošlosti, o ljudima i sudbinama sa našeg tla, koji ima značaja i za nas same, ali i za čovjeka uopšte“ (Živković 1981: 327).

2. O riječima stranog porijekla

2.1. U takvim okolnostima pisac nije mogao slikati mjesto, događaje i ljude, a da se u njegovom govoru i govoru likova ne pojavi uticaj drugih jezika, na različite načine. U tom susretu svjetova, naroda i kultura susretali su se i preplitali njihovi jezici, i uticali jedni na druge u iskonskoj želji i nastojanju, da, i nakon Vavilona razumiju jedni druge. Upotreba leksike specifične za sredinu i vrijeme o kojima je riječ i značajno prisustvo orijentalizama inače karakteristično za Andrićeve pripovijetke i romane daje stilu lokalni kolorit i obilježje vremena.

Teoretičari ističu postojanje tri vrste međujezičkih kontakata, odnosno tri tipa govora u kojima se ogledaju međujezički kontakti (Peco 1987). Prvi je migracioni kontaktni tip govora, koji je rezultat viševjekovnih međujezičkih dodira i koji, često, obuhvata sve gramatičke kategorije jednog ili više jezika. Takav je slučaj sa južnoslovenskim jezicima. Drugi govorni tip, koji nazivaju nestalni kontaktni tip, javlja se onda kada nosioci jednog jezika zaposjednu područje drugog jezika, ali ne u tolikom broju da su novopridošlice jače od starosjedjelaca. Posljedica su osvajačkih ratova, što na našim prostorima ilustruje viševjekovni uticaj turskog jezika (i preko njega ostalih orijentalnih jezika), kao jezika vladajuće nacije. Treći govorni tip mogao bi se nazvati stalnim ili graničnim kontaktnim tipom jer ga nalazimo u pograničnim oblastima svih jezika. Ovaj tip međujezičkih kontakata ima trajnu vrijednost i, bezmalo, ravnopravnu ulogu jezika u kontaktu. Dobar primjer za ovaj tip govora predstavlja romanski uticaj na crnogorske govore u Boki i sve ostale do italijanske granice.

Riječi stranog porijekla u jednom jeziku oduvijek su izazivale pozornost, kako lingvisti, tako i korisnika određenog jezika kao maternjeg. Koliko i kako koristiti te riječi a da se ne izložimo opasnosti ugrožavanja leksike sopstvenog jezika, predmet je stalne rasprave u obje sfere. Izričita dihotomija između domaće i strane riječi u određenom broju slučajeva gotovo da nije moguća, i to stručnjaci znaju. Klajn zaključuje „da podjela riječi na domaće i strane ima lingvističkog opravdanja, ali samo uz neophodno nijansiranje, a nikako kao prosta dihotomija – pri čemu se jezičko osjećanje mora kombinovati sa jezičkim kriterijumima“ (Klajn 1967).

Razmatrajući aktuelne nazive za riječi stranog porijekla, Bugarski navodi i termine: *strana riječ, pozajmljenice, tuđice, varvarizmi...* On smatra da se u ovim terminima, uvažavajući i semantičke razlike, „uveliko ogledaju stavovi prema označenim pojavama, mahom negativni – u nešto manjoj meri kod tuđica, a najviše kod varvarizama“ (Bugarski 1997: 94). Kao prikladan naziv on predlaže termin *pozajmljenica*, no kako se taj naziv najviše odnosi na odomaćene riječi, smatra da je najpodesnije zvati ih *domaće riječi stranog porijekla*.

Riječi stranog porijekla mogu se dijeliti s obzirom na jezik iz kojega dolaze: anglizmi, germanizmi, rusizmi, bohemizmi itd. U jednoj od podjela izdvajaju se tuđe riječi i pozajmljenice (koje obuhvataju tuđice, usvojenice i prilagođenice).

Tuđe riječi su riječi drugog jezika i obično se pišu izvorno (tuđa imena, npr. *Los Angeles*; izreke, npr. *hic et nunc*; citati, strane riječi koje se privremeno upotrebljavaju u jednom jeziku, npr. *make up*).

Tuđice su riječi stranog porijekla koje su pravopisno prilagođene glasovnom sistemu jezika primaoca, ali zadržavaju neka svojstva izvornog jezika: neprilagođeno glasovno svojstvo /mpj/: kompjuter; suglasnički skupovi na kraju riječi /cl/, /bl/, /dl/, /gl/, /kl/, /jl/, /sl/, /jn/, /ft/, /jm/, /jn/: *bicikl, džingl*; dvoglasni -ai-, -ei- (-aj-, -ej-): *taice*; tuđi način izvođenja riječi: *adresa – adresibilan*; tuđe mjesto naglaska: *bifé*.

Usvojenice su pozajmljenice potpuno uklopljene u jezik primaoca tako da se ne razlikuju od izvornih riječi, npr. *kukuruz, ćelav, šećer, časopis...* Jedna strana riječ osjeća se takvom u nekom jeziku sve dok čuva svoje fonetske, morfološke, tvorbene i prozodijske osobenosti. Kada se te njene komponente saobrazne sa odgovarajućim osobinama jezika primaoca, ona postaje sastavni dio ne samo vokabulara nego i gramatike jezika primaoca. Ako pozajmljenica u svojoj glasovnoj strukturi nema elemente koji bi se protivili jezičkom osjećanju stanovništva, ona ulazi u leksiku i više se ne osjeća kao strana riječ.

Prilagođenice su pozajmljenice koje su akcenatski, glasovno, morfološki prilagođene jeziku primaocu, ali su jasno prepoznatljive kao riječi stranog porijekla.

U romanu TRAVNIČKA HRONIKA postoji značajan broj usvojenica, no njima se nijesmo posebno bavili. Ove riječi ne samo da su uklopljene u jezik primaoca, već vrlo često za njih ne postoji domaća riječ u leksičkom korpusu našeg jezika. Tako za orijentalizme: *bubreg, jastuk, jorgan, kafa...* ne postoji adekvatna zamjena u našem jeziku, pa je pisac nije ni mogao koristiti. Ovakve riječi, s obzirom na to da su postale dio leksike jezika primaoca, ne utiču bitno na poseban stil pisca niti na osnovu njih možemo procjenjivati u kojoj mjeri i zašto je pisac koristio leksiku iz korpusa drugih jezika. Govornici određenog jezika ove riječi ne osjećaju kao strane i one su, veoma često, prepoznatljive jedino za jezičke stručnjake, što znači da su se u potpunosti uklopile u gramatičku strukturu jezika.

U ovom radu bavićemo se riječima stranog porijekla koje pripadaju kategoriji pozajmljenica prilagođenica izdvajajući tako najveći broj onih koje je Andrić, tkajući specifično tkivo TRAVNIČKE HRONIKE, upotrijebio.

3. Cilj rada

3.1. Različitost, u stvari, nudi bogatstvo, ukoliko se prepoznaje kao takva, ne može biti osiromašenje i prijetnja. Semprini navodi „da različitost nije jednostavna i nije samo jedan filozofski koncept, niti neka semantička forma. Različitost je prije svega jedna konkretna realnost, jedan ljudski i društveni proces, ona se ostvaruje kroz ljude, u praksi njihovog svakodnevnog života“ (Semprini 1999: 9). Jasno je da u djelima u kojima se pripovijeda o susretu svjetova i kultura suština ljudskog bivstvovanja i ljudskih odnosa ne može biti opisana ni dočarana bez korišćenja originalnih riječi različitih jezika i riječi nastalih u jezičkom kontaktu (pozajmljenica). Tako ni pisac TRAVNIČKE HRONIKE ne bi mogao predstaviti prostor, vrijeme i ljude da u svoj govor nije unio ono ih što je posebno karakterisalo. I u tom kontekstu stvaralac ima pravo na odstupanja od standardnog jezika na kojem piše djelo, bilo kao pripovjedač, bilo kada govori iz pozicije lika u djelu.

U leksičkom sloju jezika najčešće su zastupljene složene sociokulturološke kategorije, kao što su vjerovanja, običaji, pravila ponašanja, rodbinski odnosi, životni ciklusi, stari zanati, vojska, pojmovi iz seoske kulture i sl., pa njegovo bogatstvo značajno doprinosi živosti i originalnosti umjetničkog teksta – njegovoj snazi u sažetosti. Koristeći leksiku karakterističnu za vrijeme i prostor u kojem piše, samim tim i djalekatsku leksiku, pisac ne mora da gomila objašnjenja zbog kojih će tekst izgubiti tok i pitkost – sama leksika otvoriće značenja i u velikoj mjeri predstaviti čitaocu svijet u koji je, čitajući djelo, uronio.

3.2. Cilj ovog rada jeste da ispitamo u kojoj mjeri i sa kakvim efektima Andrić koristi riječi stranog porijekla (pozajmljenice tipa prilagođenica) u TRAVNIČKOJ HRONICI, tj. kada, zašto i koliko se javljaju orijentalizmi, romanizmi i germanizmi, s obzirom na glavnu temu djela. Zatim, u kojoj mjeri i zašto pisac upotrebljava u cjelosti riječi ili rečenice izgovorene ili napisane na nekom od stranih jezika. Dakle, analiziraćemo učešće leksike stranog porijekla u funkciji pripovijedanja o ljudima i događajima na prostoru susretanja Istoka i Zapada.

Primjeri su ekscerpirani iz čitavog djela, zatim predstavljeni po glavama i grupisani prema porijeklu. Prije nego što predstavimo sve primjere, kroz tri slike iz romana pokazaćemo kako pisac upotrebu riječi stranog porijekla vezuje za tematiku, ili pak, kako tematika nameće piscu upotrebu određene leksike. Napravili smo poređenje orijentalizama iz tri odlomka iz romana sa približno istim brojem riječi, ali različitom tematikom. Prvi odlomak sastoji se od 1741 riječi i u njemu se pripovijeda o prvom Davilovom odlasku u Konak. U drugom se govori o ljubavi između Defosea i Jelke i taj odlomak sadrži 1713 riječi, dok je u trećem riječ o božićnom ručku kod austrijskog konzula i on sadrži 1720 riječi.

4. Orijentalizmi u tri slike

4.1. Slika prva: Prva Davilova posjeta Konaku. – Ulazeći u Travnik, tjesnu i duboku raselinu ispod strmih brda sa rijekom u dolini, stranci osjećaju tjeskobu i nesigurnost koje sa svakim korakom bližim čaršiji postaju snažnije. Konzuli i njihovom osoblje tada još nijesu sasvim sigurni šta je to što ih uznemirava i onespokojava, ali mračna osjećanja i zle slutnje ne napuštaju ih od trenutka kada su saznali da ih šalju u Bosnu, u neku varoš u kojoj će predstavljati i zastupati svog gospodara, svoju zemlju.

Stanovnici Travnika, pak, sa mrzovoljom i nezadovoljstvom dočekuju svakog stranca, a posebno predstavnike drugih careva, vjera i crkava, koji im zasigurno ništa dobro neće donijeti. Neka se živi, koliko je god moguće, bez promjena i bez iznenađenja, pod okriljem svakodnevnih i poznatih rutina, ustaljenim ritmom života, koji – poznat i blizak – nudi kakvu takvu sigurnost. Iako to nije naglašeno, okolnosti ukazuju na činjenicu da pripovjedač ovo ističe iz pozicije većinskog muslimanskog stanovništva Travnika, jer je turska carevina do tada bila jedini i neprikosnoveni gospodar i samo se njena volja poštovala i sprovođila. Strah od izaslanika hrišćanskih careva koji sigurno najavljuju neke promjene i neko novo vrijeme logično je uznemirila uspavanu čaršiju. I oni će to strancima i pokazati...

Prvi odlomak koji smo analizirali, u kojem se pripovijeda o prvoj posjeti francuskog konzula turskom veziru i Konaku, njegovom prolasku kroz čaršiju na putu za Konak, kao i samom dočeku u Konaku (TH, glava II, str. 29–35) sastoji se od 1741 riječi, od čega je 45 riječi orijentalnog porijekla, pri čemu se određene riječi ponavljaju (76 oblika). Navodimo ih redoslijedom kojim se u tekstu javljaju i u obliku u kojem se u odlomku nalaze, a njihova frekvencija prikazana je brojem u zagradi: *vezir* (3), *vezirov* (5), *mameluka* (3), *turbani* (1), *čohali ašama* (1+1), *čoja* (1), *bašta* (2), *bunar* (1), *avlija* (2) *avlijskih* (1), *mušebaka* (2), *kanat* (1), *doksati* (1), *kapija* (3), *čaršija* (4), *dućanima* (1), *dućandžije* (3), *mušterije* (1), *pazarujući* (1), *čepencima* (1), *ćafiru* (1), *Konak* (4), *mahala* (1), *mandala* (1), *ičoglana* (1), *teftedar* (1), *ćehaja* (1), *silahdar* (1), *čohadar* (1), *haznadar* (1), *muhurdar* (1), *Divan* (4), *ćilim* (1), *minderluci* (1), *šiljteta* (2), *divanana* (1), *binjiš* (1), *srčali pendžeri* (1+1), *tura* (1); vlastito ime i vlastita imena sa titulama: *Selim* (1), *Husref Mehmed-paša* (1+1+1), *Mehmed-paša* (1+1).

Neki od ovih orijentalizama postaće „stalni“ upravo u glavama i cjelinama u kojima se pripovijeda o događajima u Konaku i o domaćem stanovništvu. Na primjer: *vezir*, *čaršija*, *avlija*, *Konak*, *divan*...

4.2. Slika druga: Ljubav između Jelke i Defosea. – U romanu, pak, postoje epizode u kojima se pojavi svega nekoliko ili čak nijedan orijentalizam – to su susreti, razgovori i dešavanja među hrišćanima, bez obzira na okruženje u kojem se nalaze. Tako u čitavoj sekvenci o platonskoj ljubavi između Jelke i mladog Defosea (TH, glava X, str. 215–221) koja sadrži 1713

riječi, nalazimo svega šest orijentalizma (11 oblika), čija frekvencija izgleda ovako: *divanana* (1), *bašta* (3), *krkma* (kose) (1), *dimije* (3), *ječerma* (2) i *sofa* (1).

4.3. Slika treća: Božićni ručak kod austrijskog konzula. – Iz trinaeste glave koja počinje opisom priprema za Božić i božićnog ručka kod austrijskog konzula fon Miterera i njegove supruge Ane Marije, izdvajamo odlomak od 1720 riječi (TH; glava XIII, str. 281–287) koji sadrži samo jedan orijentalizam: *han*.

Upoređujući tri navedena odlomka – prvi Davilov dolazak u Konak (45 riječi, 76 oblika orijentalnog porijekla), situaciju u kojoj se opisuje ljubavna iskra između dvoje mladih hrišćana (šest orijentalizama, 11 oblika), i treći, u kojem se pripovijeda o božićnom ručku u austrijskom konzulatu (samo jedan orijentalizam), lako je zaključiti da se najviše orijentalizama javlja prilikom opisa događaja čiji su nosioci Turci i lokalni muslimanski živalj, dok se njihov broj smanjuje ili svodi na ustaljene kada su u pitanju susreti dva svijeta, Istoka i Zapada: susret konzula sa vezirima, susreti osoblja jednog i drugog konzulata sa mještanima i slično.

Neosporno je da je Andrić prikazujući rituale koji su se u Konaku odvijali određenim povodima slikao i fizionomije travničkih vezira. Ove tipične predstavnike turske feudalne epohe Andrić je morao smjestiti u živopisno okruženje sa snažnim prizvukom Orijenta. Takav postupak zahtijevao je riječi kojima se originalnije slika. Bosna ih je imala, a Andrić znao da primijeni.

Odnos koje smo uočili u tri navedena odlomka, uglavnom se proteže na čitav roman – broj orijentalizama se smanjuje ili povećava zavisno od sadržine određene glave u djelu: orijentalizmi postaju frekventniji tamo gdje se opisuju mještani i muslimanski živalj, dok se njihov broj smanjuje kad je riječ o strancima ili odnosima između hrišćana.

5. Riječi stranog porijekla u čitavom romanu

5.1. Iz svake glave nastojali smo da izdvojimo pozajmljenice tipa prilagođenica, smatrajući, kako smo ranije naveli, da usvojenice samim tim što su postale dio leksike određenog jezika, nijesu same po sebi dovoljne da predstavljaju, približe i prikažu specifične likove, događaje i mjesta. Ekscerpirane riječi sadrže različita značenja (pokućstva, objekata za stanovanje i okućnice, zanatstva i zanimanja, nazive naselja i građevina, zvanja i titula, odjevnih predmeta i tkanina, nazive jela i pića, vlastita imena i dr.). Najveći broj ekscerpiranih riječi su imenice, zatim prisvojni pridjevi i, sasvim neznatno, glagoli. Imenice i pridjeve navodimo u nominativu jednine (ako su u jednini) i nominativu množine (ako su u množini), a glagole u infinitivu.

Takođe, izdvojili smo riječi, izraze i rečenice koje su napisane na stranim jezicima, posebno romanskim (latinski, francuski i italijanski jezik). Riječi nje-mačkog jezika i uopšte pozajmljenice prilagođenice iz germanskih jezika rijetko

se javljaju. Te riječi, izrazi, sintagme i rečenice u djelu su najčešće pisane u originalu (*belle assemblée;...in herbis, in verbis et in lapidibus; Musikzimmer; familienloses Individuum...*), dok je određeni broj transkribovan (žeran...).

Prevod za riječi stranog porijekla dali smo samo izuzetno. Istovremeno, roman TRAVNIČKA HRONIKA sadrži Rečnik turcizama, provincijalizama i nekih manje poznatih stranih izraza (TH, 519).

5.2. U prvoj glavi opisane su prilike u Travniku. U skladu sa tim javlja se znatan broj orijentalizama: *icindija, ajani, musafiri, vezir, begovi, age, mutevelija, kajmakam, dunderi, mameluci, dućandžije, ičoglani, zaptije, raja, kasabalija, kalauz, većil, kauri, medresa, Divan, Sofa, kasaba, doksat, aliya, čikma, kapidžici, mušebaci, kuluci, hintov; vakufski, kaurski; pohasiti.*

Od romanizama bilježimo: *konzul; konzulski*, a od germanizama: *Švabo*.

U drugoj glavi francuski konzul dolazi u Travnik, ide u prvu posjetu Konaku i upozna se sa vezirom. Izdvojili smo sljedeće orijentalizme: *mameluk, kapudan paša, ćafir, kavaz, dućandžije, mušterije, ičoglan, tefedar, ćehaja, silahdar, ćohadar, haznadar, muhurdar, ćilim, minderluci, šiljte, srćali pendžeri, tura, ćibuci, demir, šerbe, binjektaš, ćurak, ćepenak, mušebaci, kanat, doksat, mandala, kapija, ćaršija, mahala, bašta, dućani, avlija, bunar, sećija, binjiš, turbani, ćohali ašama, ćoja, aźija, divanana, Divan, Konak; avlijski, vezirov; kaditi; pazarujući; vlastita imena i imena sa titulama: Selim III, Husref Mehmed-paša, Topal, Kućuk Husein-paša.*

Romanizmi: *reformator, bigotizam¹, artilerac, oficiri, kancelarijski, konzulovanje, fratar*, latinski izraz: *curriculum vitae*; vlastita imena: *Cesar d'Avenat, Jean Baptiste-Etienne Daville*; toponim: *Avranš*.

U trećoj glavi, Davil bolje upozna sredinu u kojoj se našao i dolazi mu supruga sa djecom. Tu nalazimo sljedeće orijentalizme: *ajani, kapidžibaša, ćaur-sultan, hodža, devletmusafir, ičoglani, mameluci, ćehaja, kavaz, bostandžibaša, ćaur, ferman, teferić, aźija, katil-ferman, bujruldije, ćivit, šiljte, minderluk, tepeluk, kasaba, ćepenci, kaldrma, bašta, Konak, dźamija; vezirov, sultanov; vlastita imena i imena sa titulama: Mehmed-paša i Sulejman-paša Skopljak.*

Romanizmi: *artilerc, ambasador, general, konzul, oficir, agent, fratri, flota, misija, bigotizam*; vlastito ime: *Marmon*; toponim: *Avranš*.

U četvrtoj glavi stiže Davilov pomoćnik Defose, riječ je zatim o Davilu i mladom pridošlici; poznaju se, razgovaraju, uzajamno se odmjeravaju. Bilježimo sljedeće orijentalizme: *kantardžija, telal, kantar, kantarija, borija, domuz, bekrija, ćilim, pazar, kavaz, dućandžije, magaza, ćepenci, munare, Divan; dža-*

¹ 'Toboźnja svetost, licemjerje; bogomoljstvo (fr. bigotisme).'

mijski, čaršijski; telaliti; vlastita imena i imena sa titulama: Hamza, Ibrahim-aga.

Romanizmi: *alafranga*², *bigotizam*, *Direktorij*, *kancelar*, *sekretar*, *ministarstvo*.

Vlastita imena, nazivi određenih tijela, časopisa i ulica iz francuskog jezika pisani u originalu ili transkribovano: *Delil Jacques Delille*, *Amédée Chaumette des Fossés*, *Taleran*, *Bonaparte*, *Truve*, *Mirabo*, *Lisjen*, *Luj XVI*, *Boalo*; *Konstituanta*, *Cisalpinska Republika*; *Moniteuru* (časopis); ulica *Šantren*.

Na francuskom jeziku navedeni su stihovi Nikole Boaloo³ koje kazuje Defose, kao reakciju na Davilovo izlaganje o svojim književnim pogledima i planovima i nacrtu svog epa o Aleksandru Velikom:

*Que crois-tu qu'Alexandre, en ravageant la terre, | Cherche parmi l'horreur, le tumulte et la guerre? | Possédé d'un ennui qu'il ne saurait dompter | Il craint d'être à lui-même et songe à éviter.*⁴

Latinski citat: *Quod custodiet Christus non tollit Gothus*⁵. Latinski pozdrav: *Vale, reverendissime domine!*⁶

Riječi iz njemačkog jezika: *Halbrechts! Links! Marsch!*⁷

U petoj glavi opisan je dolazak austrijskog konzula i prve diplomatske čarke sa Francuzima. Bilježimo orijentalizme: *vezir*, *tefter-éhaja*, *Konak*, *čaršilija*, *kapija*, *berat*, *ferman*, *šiljte*; vlastito ime s titulom: *Nail-beg*.

Javlja se romanizmi: *konzul*, *fratri*, *kazamat*. Nalazimo germansko vlastito ime i prezime: *Franc Vagner*.

Šesta glava kontrast je četvrtoj glavi jer je u njoj prikazana suparnička strana – austrijski konzul, njegova porodica i pomoćnici, čiji je dolazak pret hodno opisan u petoj glavi. Javlja se veoma malo orijentalizama i to u opisu mjesta boravka konzulove porodice: *avlija*, *čaršijski*, *han*, *Hafizadića* kuća, kao i kada se Rota prisjeća kako ih je Davna spriječio da iz Dervente krenu za Travnik jer je derventski kapetan sakrio *ferman* i *berat* od *sultana*.

² 'Na evropski način, po evropski, po zapadnjački (za razliku od turskog, orijentalnog, islamskog); supr.: alaturka.'

³ http://sr.wikipedia.org/wiki/Француски_језик_Nicolas_Boileau.

⁴ 'Šta misliš da Aleksandar, pustošeći svet, | Traži sred užasa, lomljave i rata? | Moren dosadom koju ne može da ukroti | Boji se da ostane sam sa sobom i teži da izbegne sebe.'

⁵ 'Što Hrist čuva to Got ne može oteti.'

⁶ 'Zbogom, mnogopoštovani gospodine!'

⁷ 'Poludesno! Lijevo! Stupaj!'

U ovoj glavi bilježimo romanizme: *mikstura*, *mundir*, *karantin*, *regimenta*, *oficir*, kao i originalne riječi iz francuskog jezika (ime i prezime kao naziv stila): „*Louis Caisse*“. Javljaju se citati na latinskom jeziku: *Castis omnia casta*⁸. Bilježimo i poslovicu na italijanskom jeziku: *Chi vuol fare la sua rovina prende la moglie levantina*⁹, kao i vlastito ime: *Giovanni Scarparotta*.

Germanizmi: „*komisno*“, *groš*; riječ na njemačkom jeziku: *Fähnrich*; vlastita imena: *Ana Marija*, *Franc Vagner*.

U sedmoj glavi dat je kontrast između prilika u Bosni i porodičnih prilika francuskog i austrijskog konzula. Bilježimo orijentalizme: *vezir*, *mameluci*, *apsanski*, *bilja*, *ćehaja*, *tozluk*, *furuna*, *kavaz*, *teftedar*, *silahdar*, *amanet*, *turbe*, *Divan*, *bašta*; vlastita imena i prezimena: *Musa*, *Karahodžić*, *Krdžalija*, *Junuz-beg*, *Ibrahim-hodža*, *Sulejman-paša Skopljak*, *Abdulah-paša*.

Izdvojili smo romanizme: *konzul*, *kancelar*, *Konzulat*, *kasarna*, *referat*; vlastito ime: *Žan*.

U ovoj glavi nalazimo riječi i rečenice na njemačkom jeziku: *Sectionschef*, *Das ist ein Urjammer*¹⁰; naziv institucije: *Geheime Hof-und Staatskanzlei*, sintagmu: *ein familienloses Individuum*¹¹; transkribovana vlastita imena i prezimena: *Ana Marija*, *Jozef fon Miterer*.

U osmoj glavi pripovijeda se o pobuni u Travniku. Kao što su francuski i austrijski konzul predstavljeni sa po dva svoja pomoćnika, predstavljen je u novom poglavlju i novi vezir Ibrahim-paša sa dva svoja pomoćnika. U ovoj glavi javljaju se orijentalizmi: *sultan*, *sultanija*, *vezir*, *kadija*, *mameluci*, *ćafir*, *tatarin*, *abadžija*, *papaz-kadija*, *ćehaja*, *devlet-musafir*, *muteselim*, *murtatin*, *čaršilije*, *ulak*, *ferman*, *kasaba*, *ćepenak*, *mandale*, *magaza*, *čohali čakšire*, *gajtanli ferme-ni*, *anterije*, *čaršija*, *dućani*, *mahala*, *apsana*, *begovat*, *ćurdija*, *bukagije*, *čibuci*, *ezela*, *mahzul*, *hazul*; *čaršijski*; vlastito ime sa nadimkom i vlastita imena sa titulama: *Bekri-Mustafa*, *Mehmed-paša*, *Sulejman-paša*, *Selima III*.

Od romanizama nalazimo samo „stalne“: *konzul*, *konzulat*, *general* i vlastita imena: *Marmon* i *Napoleon*, dok pozajmljenice iz germanskih jezika nijesmo uočili.

U devetoj glavi Davil osjeća nesigurnost zbog odlaska Mehmed-paše, vezira koji je bio „prijatelj Francuza“. Takođe, opisuje novog vezira i njegovu poslu-gu. U skladu sa sadržinom ove glave, javlja se i znatan broj orijentalizama: *sultan*, *vezir*, *tevabija*, *teftedar*, *ulema*, *efendija*, *kjatib*, *hafiz*, *mualim*, *hodžica*,

⁸ 'Ko je čista srca njemu je sve čisto.'

⁹ 'Ko hoće sama sebe da upropasti, taj uzima ženu sa Levanta.'

¹⁰ 'To je drevni iskonski jad.'

¹¹ 'Čovjek bez porodice.'

ćehaja, haznadar, adžija, mezildžija, tefter-ćehaja, hain, rsuz, šerijat, harem, ček-medže, ćurak, trabolos, čakšire, feredže, hermelin, kauk, gajtan, ajluk, titiz-haznadar, Konak, čaršija, kasaba; vlastita imena i vlastita imena sa titulama: *Mustafa, Behdžet, Ibrahim Halimi-paša, Mehmed-paša, Tahir-beg, Bunar-efendija, Ešref-efendija, Ibrahim-efendija*.

Od romanizama u ovoj glavi nalazimo: *general, ambasador, audijencija* i vlastito ime: *Marmon*.

U desetoj i četrnaestoj glavi pisac pripovijeda o ljubavi koja je planula na svakoj strani: u francuskom konzulatu, u austrijskom konzulatu, kod Travničana. U desetoj glavi nalazimo orijentalizme: *begovi, ajani, muzevir, ulema, berberin, doksat, tarabe, džeriz, mutvak, belaj, kenjčiluk, ešekluk; čaršijski, berberski, begovskih*; XIV glava: *binjedžije, kavazi*; vlastita imena i prezimena: *Salko, Hafizadići* (X glava); *Salko Maluhija; Karauldžik, Kajabaša* (XIV glava).

Osim ustaljenih romanizama (*konzul, konzulat*), u glavi četrnaestoj bilježimo romanizme: *kruna, kler, britva, fijaker*; nazive i izraze iz francuskog jezika pisane originalno: *Palais Royal, a la Valois...*

Ana Marija, supruga austrijskog konzula, *veći deo dana provodila je pored harfe iscrpljujući nemilice svoj bogati repertoar nemačkih i italijanskih pesama ili gubeći se, u beskrajnim varijacijama i fantazijama* (TH, 295). Tako su, na italijanskom jeziku, navedeni stihovi koje je pjevala uz harfu: *Tutta raccolta ancor | Nel palpitante cor | Tremante ho l'alma*¹².

Navodi se i originalni naziv njemačkog časopisa: *Musenalmanach*.

U jedanaestoj glavi stižu vijesti o slomu ustanka u Srbiji, ali i o smrti sultana Selima III: *vezir, ćehaja, jamak, Seraj, telal, tetftedar, sepet, arar, rahmet, šerbet, hintov, ćilim, merhaba*; vlastito ime sa nadimkom i vlastita imena sa titulama: *Ibro Žvalo, Mustafa Barjaktar, Selim III, Husref Mehmed-paša, Ahmet-beg, Ilhami Tahir-beg, Kislar-aga*.

Osim stalnih romanizama (*konzul, konzulat*), ostale pozajmljenice iz romanskih jezika nijesmo uočili. Nijesmo zabilježili ni pozajmljenice german-skog porijekla.

Dvanaesta glava posvećena je travničkim ljekarima. U njoj se javlja mali broj orijentalizama, ali i mali broj „stalnih“ orijentalizama: *kavaz, ulema, beg, hećim, seiz, muderiz, ruban, mubašir, rsuz, jedekile, bujrunčija, sihri, hap, emin, hastaluk, beri-ćatversim; zahećimiti*; vlastito ime: *Abduselam efendija*.

Iz romanskih jezika bilježimo originalne riječi i sintagme: *devozione, dotto-re illyrico*, zatim vlastita imena i prezimena: *Jules-Francois-Amyntas Daville*,

¹² *Sva zanesena još | U srcu nemirnom | Nosim ustreptalu dušu.*

Cesar d'Avenat, Giovanni Mario Cologna, Gian Colonia, Joanes Colonis Epirota, Bartolo cavagliere d'Epiro.

S obzirom na to da je glava posvećena ljekarima, javljaju se latinski nazivi i citati: A te lekovite snage nalaze se, kako su stari učili, *in herbis, in verbis et in lapidibus*¹³; Znaš li ti da je Plinije nazivao zemlju *benigna, mitis, indulgens, usquemortalium semper ancilla*¹⁴; *Illa medicas fundit herbas, et semper homini parturit*¹⁵; *Compositiones medicamentorum*¹⁶; *Regimen sanitatis Salernitanum, Liliium medicinae*; Tri su lekara čoveku potrebna, govorio je Kolonja: *mens hilaris, requies moderata, diaeta*¹⁷.

Pozajmljenice tipa prilagođenica i originalne oblike iz germanskih jezika u ovoj glavi nijesmo uočili.

U trinaestoj glavi opisano je druženje povodom Božića u austrijskom konzulatu i iz ove glave naveli smo odlomak u kojem se pojavio jedan orijentalizam (*han*). Međutim, i u čitavoj glavi koja ima 2611 riječi, nalazimo samo jednu, upravo navedenu riječ orijentalnog porijekla.

Osim stalnih romanizama (*fratri, konzul, konzulat*) druge pozajmljenice iz ovih jezika nijesmo pronašli. Bilježimo jednu originalnu njemačku riječ: *Musikzimmer*.

U petnaestoj glavi pripovijeda se o ponovnom pokretanju francuske vojske „i to na Austriju“, što je dodatno uznemirilo i onespokojilo Davila. U drugom dijelu predstavljen je Defoseov susret sa ljekarom Kolonjom. I u ovog glavi, s obzirom na tematiku i likove, javlja se veoma mali broj orijentalizama. Većina njih se ponavlja: *vezir, raja, kavaz, mandal, avlija, kapija, čaršija*, ali ima i novih: *alvat, fenjer, čirak, Jeni džamija, džamijski*.

Izdvajamo i „stalne“ romanizme: *konzul, konzulovica, konzulat, fratri*. Iz francuskog jezika bilježimo originalne nazive časopisa: *Moniteur, Journal de l'Empire*; kao i citate: *Un jour tout sera bien, voila notre esperance*¹⁸; zatim, izraze na italijanskom jeziku: *Post prandium sta*¹⁹; *poussiere humaine*²⁰; latinski: *Ora pro nobis. Sancta virgo virginum... Ora pro nobis Imperatrix Reginarum...*

¹³ '[...] u travama, u riječima i u ljudima.'

¹⁴ '[...] dobričina, blaga, strpljiva i uvijek ljudima na usluzi.'

¹⁵ 'Ona proizvodi lekovite trave i uvijek rađa za čovjeka.'

¹⁶ 'Zbirka ljekova'

¹⁷ '[...] vedar duh, umjeren odmor, dijeta.'

¹⁸ 'Jednoga dana sve će biti dobro, u tom je naša nada.'

¹⁹ 'Poslije jela treba ostati stoječke.'

²⁰ 'Ljudska prašina'

Laus sanctorum animarum... Vera salutrix earum... Ora pro nobis. Sancta Mater Domini... Sancta Dei genitrix.

Od petnaeste do dvadeset sedme glave nijesmo uočili pozajmljenice prilagođenice iz germanskih jezika niti originalne zapise na germanskim jezicima.

U šesnaestoj glavi pripovijeda se o travničkom proljeću tokom kojeg se priprema vojska na Srbiju, *sa velikom bukom ali sa mršavim rezultatima... Osjećajući jasno da ih ovaj ustanak u Srbiji ugrožava u onome što im je najdraže i najbliže i da ih ovaj vezir, kao i sve Osmanlije, ne brani kako bi trebalo, a da sami nemaju više snage i volje da se brane, bosanski imućniji Turci su padali u onu nezdravu razdražljivost jedne ugrožene klase i svetili se za sve to pustom samovoljom i jalovim svirepostima. Za njima se često povodila i varoška sirotinja, i to upravo ona najniža koja nije ni imala šta da izgubi* (TH, 332). Takođe, opisani su izvjesni julski dani tokom kojih vlada potpuna anarhija i počinje bitka kod Vagrama (5. jul 1809). A kao kontrast opštoj hysteriji u kojoj su ubijani „neprijatelji“ vremenske prilike su sasvim drugačije: [...] *dani su bili sunčani, nebo bez oblaka, varoš puna zelenila, vode, ranog voća i cveća. Noću je sjala mesečina, bistra, staklena i prohladna. A i danju i noću je trajao krvavi karneval u kom su svi hteli jedno a niko nikog nije mogao da razume ni sam sebe da pozna* (TH, 331).

U takvom kontekstu javljaju se orijentalizmi: *vezir, sultani, muteselim, mumín, janjičari, kajmakam, sejmeni, kavazi, dželat, zaptija, vlah, raja, šejtan, kasaba, čaršija, mahala, ćulah, ćiverica, vakat, alejhiselam; barjaktarev, ćafirski, vezirov; vlastita imena i vlastita imena sa titulama: Ekrem, Mustafa Barjaktar, Sulejman-paša, Selim III, Ibrahim-paša*. U ovoj glavi „stalne“ romanizme nijesmo uočili. Bilježimo: *giljotina* i pridjev *kancelarijski*.

U sedamnaestoj glavi Davil nastavlja sa razmišljanima o ratu koji Francuzi vode sa Austrijom, pri čemu on upoređuje svoj odnos i stavove o tome, sa stavovima „mladog konzula“ Defosea,

koji svemu tome ima drugačiji pristup i drugačije viđenje. Za Davila je bilo bolno i nerazumljivo gledati mladića uvek sa istim pametnim i ravnodušnim osmijehom na licu. „Taj kao da se pretplatio na pobeđu“, govorio je Davil svojoj ženi, nemajući nikom drugom da se požali a nemogući više da ćuti (TH, 344).

U ovoj glavi mladi Defose boravi svoje poslednje dane u Travniku. Premješten je u Ministarstvo i radiće u Ambasadi u Carigradu. U skladu sa tematikom poglavlja, orijentalizama je vrlo malo: *teftedar, kandžija; vezirov...*; vlastito ime sa titulom: *Tahir-beg*; vlastito ime sa nadimkom: *Ibro Žvalo*. Nalazimo latinski

citat: *Multum peccavit, sed fidem non negavit*²¹; takođe, stihove drevne crkvene himne: *Ave verum corpus natum De Maria virgine...*

U osamnaestoj glavi Davilu se rađa kćerka; Napoleon se vjenčava sa austrijskom princezom; prilike u svijetu i odnosi među konzulima u Travniku privremeno se sređuju. Tu, osim već pominjanih orijentalizama (*vezir, teftedar, haznadar, kaurin, bašta*), s obzirom na tematiku događaja o kojima se pripovijeda nalazimo one koji uglavnom imaju značenje posuđa, hrane, odjeće i tkanine: *tepsija-demirlija, baklava, atlasli ćurdijice, bez, brokat*. Takođe, vlastito ime: *Munib*. Od romanizama, osim stalnih, bilježimo: *ministrant*; riječi iz francuskog jezika: *belle assemblée*; vlastita imena: *Evgenija-Stefanija-Anuncijata, Žan-Pol, Pjer, Barberini*.

U devetnaestoj glavi odlazi fon Miterer, i dolazi novi austrijski konzul – fon Paulić (von Paulich). U ovoj glavi, javlja se mali broj orijentalizama, uglavnom onih koje smo nazvali „stalnim“: *vezir, čaršija, Divan*; zatim, ne baš „stalni“, ali frekventni; *mušebak, muteselim, kiridžija*; i novi: *zorli*.

Bilježimo prvi stih Davilove pjesme na francuskom jeziku, napisanu povodom radosnog događaja na francuskom dvoru: *Salut, fils du printemps et du dieu de la Guerre!*²² Prenosimo i izraz na njemačkom jeziku: *familienloses Individuum*²³, zatim prezime: *fon Nidermajer (Niedermayer)*.

U dvadesetoj glavi govori se o vremenu mirnih godina i razvoju trgovine, kada su prestali ratovi i otvoreni sukobi i kada je valjalo razvijati trgovačke mreže i jačati puteve, na čemu je posebno radila Francuska i Napoleon, koji se uzdao da će u tome uspjeti zahvaljujući formiranim ilirskim provincijama. U prvom dijelu glave pripovijeda se o aktivnostima Francuske i francuskog konzula na tom polju, kao i pojavljivanju jedne od najvećih marsejskih trgovačkih kuća „Braća Fresine“, pa je samim tim orijentalizama u jeziku Andrića, u ovoj cjelini, manje: *kiridžije, han, konačište, karavan, karavan-seraj, ferman*.

U drugom dijelu iste glave pisac opisuje sastanak trojice čaršijlija: Muse Pjevača, Hamze telala i Murata Hodžića, zvanog Ljulj-hodža. U ovom dijelu javljaju se sljedeći orijentalizmi: *muderis, amidža, kiridžija, zor-čo'ek, mejdandžija, bujruldija, jok, mahala, serdžada, fildžani; dilber, anterija, ordija; inšalah, valahi, valahi bilahi; eškuna; ćafirski, kaurski*.

Od romanizama u prvom dijelu glave nalazimo: *arhiva, maršal, franak, cekin, funkcioner* vlastito ime i prezime: *Žak Fresine*. U drugom dijelu, pak, nijesmo uočili pozajmljenice prilagođenice iz romanskih i germanskih jezika.

²¹ 'Mnogo je griješio, ali vjeru nije porekao.'

²² 'Zdravo, čedo proljeća i boga rata!'

²³ 'Čovjek bez porodice.'

U dvadeset prvoj glavi Davil naslućuje novi rat na evropskom prostoru i nastoji da tu svoju slutnju provjeri i sa nekim podijeli. Sa fon Paulićem to je nemoguće, jer on je *poslovaio, učtiv i hladan, lep i neumoljiv, carski austrijski automat bez greške i kolebanja* (TH, 394). Zato Davil odlazi u Konak i tamo razgovara sa vezirom i njegovim teftedarom, susreće sa fon Paulićem i dolačkim župnikom fra-Ivom Jankovićem, mitropolitom Kalinikom i episkopom vladikom Joanikijem.

Uprkos tome što se dobar dio ove glave odnosi na sastanak u Konaku u njoj se javlja mali broj orijentalizama: *vezir, teftedar, mujezin, komšija, doma-zluk, džamija, Konak; čaršijski*; vlastito ime: *Tahir-beg*.

Osim „stalnih“ romanizama (*konzul i fratar*) nalazimo *kapelan*. Na samom početku ove glave bilježimo cijelu rečenicu na francuskom jeziku koju je godinu dana ranije, tokom susreta dva konzula, izgovorio fon Miterer: *Il y aura beaucoup de tapage*²⁴.

U dvadeset drugoj glavi opisan je sukob između fon Paulića i njegovog tumača Rote. Osim orijentalizama koji se ponavljaju tokom čitavog romana (*čaršija, avlija, Konak...*), nalazimo i orijentalizme: *kajmakam i demiri*. Takođe, osim „stalnih“ romanizama (*konzul, Konzulat*), pa i njih u vrlo skromnom broju, izdvojili smo *tijumfator i regleman* i naziv predgrada *San Giusto*.

U dvadeset trećoj glavi Fresine želi da bježi iz Bosne, kuga je pomorila porodicu Ibrahim paše, a Davil pokušava da sa fon Paulićem podijeli svoja razmišljanja o predstojećem ratu sa Rusijom, u kojem su njihove zemlje saveznici. Većinu orijentalizama bilježili smo i ranije. To su „stalni“ i bez njih priča ne može: *vezir, čaršija, ćepenci; čaršijski*; frekventni: *ćafir, teftedar, kiridžije, han*; oni koji se rjeđe pojavljuju: *handžija, doksat, džumruci, kekez*; vlastita imena i vlastita imena sa titulama: *Ismail Raif, Mustafa-paša Sulejmanpašić, Gisari Čelebi-han*.

Osim „stalnih“ romanizama: *konzul, konzulat*, javljaju se i sljedeći: *konjak, kalvados, žabo, ornat, komunike, jakobinac, bilten, franak*;; vlastita prezimena: *Gambini, Pepen*. U istoj glavi nalazimo stihove na francuskom jeziku koje piše Ismail Reif, poturčeni alžaški Jevrejin Mendelshajm, izvještavajući Davila o svom putovanju kroz Bosnu. Pravdajući se da nije špijun (kako ga je Davna procijenio), *nego dobar Francuz i građanin sveta, nesrećan čovek i lotalica* (TH, 432), on pismo završava sljedećim stihovima: *O ma vie! O vain songe! O rapide existence! | Qu’amusement les désirs, qu’abuse l’espérance. | Tel est done des humains l’inevitable sort! | Des projets, des erreurs, la douleur et la mort!*²⁵

²⁴ ‘Biće mnogo larme.’

²⁵ ‘O moj živote! O pusti snovi! O brzi dani! | Što ih želje maze, a varaju nade. | To je, dakle, ljudski neumitni usud! | Planovi, bludnje, bolovi i smrt!’

Bilježimo germanska prezimena: *Švarcenberg* i *Mendelshajm*.

U dvadeset četvrtoj glavi pripovijeda se o odlasku Ibrahim-paše i dolasku Siliktar Ali-paše za vezira u Travniku. U ovoj glavi javljaju se sljedeći orijentalizmi: *sultan*, *vezir*, *beg*, *hećim*, *kavaz*, *kajmakam*, *ajan*, *ičoglan*, *čibugdžija*, *kiri-džija*, *argat*, *ulema*, *ferman*, *džube*, *avlija*, *sepet*, *mintan*, *ćurak*, *čoja*, *harem*, *bašibozuk*, *Konak*, *Divan*, *begovat*, *fildžan*, *čibuk*, *kamiš*, *šiljte*, *čekmedžet*, *ćuprija*, *bašibozuk*; vlastito ime i vlastita imena sa titulama: *Behdžet*, *Ibrahim-paša*, *Hamdi-beg* *Teskeredžić*, *Tahir-beg*, *Resim-beg*, *Ešref-efendija*.

Od romanizama nalazimo *audijencija* i *ceremonijal*.

U dvadeset petoj glavi Ali-paša polazi na Srbiju, dok Davil brine zbog potpune nemilosti u koju je zapalo sve što je francusko. Takođe, ispričovijedana je potpuna propast Nikole Rota, bivšeg tumača austrijskog Konzulata. U ovoj glavi javljaju se „stalni“ orijentalizmi: *vezir*, *kajmakam*, *čaršija*, *dućani*, *ćepenci*; i oni koji se rjeđe javljaju: *kurbani*, *borije*, *dželat*.

U dvadeset šestoj glavi Austrija i Francuska ulaze ponovo u rat, a Ali-paša se vraća iz pohoda na Srbiju, dok guslar Marko iz Džimrija, *božji čovek i vrač* (TH, 483), proriče sudbinu Travniku i Travničanima. Osim ustaljenih orijentalizama: *čaršija*, *begovi*, *paša*, *teftedar*, *telal*, *Konak*, *avlija*; *čaršijski*, bilježimo i one koji se rjeđe javljaju: *ćehaja*, *čoja*, *badža*, *trabolos-pojas*, *jandžik*, *megdan*, *kadija*, *čardak*, *turbe*, *uvakufiti*; vlastito ime i vlastita imena sa titulama: *Hamza*, *Ali-paša*, *Asim efendija*, *Resim-beg*, *Sulejman-paša*.

Nalazimo originalno francusko vlastito ime: *Auguste-Francois-Gerard*, dok su romanizmi uglavnom „stalni“: *konzul*, *fratar*...

U dvadeset sedmoj glavi teku posljednji Davilovi dani u Travniku i dolazi do smjene Napoleona. I ovdje nalazimo „stalne“ orijentalizme: *Konak*, *vezir*, *čaršija*, *begovi* i nešto rjeđe: *kavazi*, *ajani*, *begovat*.

Francuski konzul poslao je Taleranu, svom nekadašnjem zaštitniku koji je stupio na čelo nove vlade, čestitku u stihovima čiji je početak na francuskom jeziku dat u ovoj glavi: *Des peuples et des Rois heureux modérateur | Talleyrand, tu deviens notre libérateur!*²⁶

U dvadeset osmoj glavi Davilova porodica se sprema za odlazak, a Salomon Atijas, znajući teške novčane prilike francuskog konzula koji posljednjih mjeseci ne dobija platu, dolazi da mu pomogne i ponudi pozajmicu. U ovom poglavlju Andrić koristi veoma malo orijentalizama: *avlija*, *anterija*, *sahat-kula*, *minderluk*, *arati*, *duvar*.

²⁶ 'Ti koji si narode i kraljeve sa uspehom obuzdavao, | Talerane, sad postaješ naš oslobodilac!'

Od romanizama javlja se *žeran(t)*; originalni naziv likera: *Mirtinique*; vlastito ime: *Žan Vilnev (Villeneuve)*.

Zaključci

6.1. Od riječi stranog porijekla, u kategoriji pozajmljenica prilagođenica, u romanu TRAVNIČKA HRONIKA nalazimo najviše orijentalizama, što je i očekivano. Pisac ih intenzivno koristi u onim djelovima romana, tj. glavama u kojima se pripovijedani događaj vezuje za Travnik i Bosnu, a likovi potiču iz lokalnog miljea. Odnos koji smo uočili u tri odlomka analizirana na početku rada prisutan je u čitavom romanu: broj orijentalizama se smanjuje ili povećava zavisno od teme određene glave u djelu – orijentalizmi postaju frekventniji tamo gdje se opisuju mještani i muslimanski živalj, njihov život i običaji, dok se smanjuje kad je riječ o strancima ili odnosima između hrišćana.

Zabilježeni orijentalizmi pripadaju različitim semantičkim grupama – nazivi zanata i zanimanja: *kavaz, kiridžija, dućandžija...*; nazivi pokućstva: *šilj-te, sećija, minderluk*; objekti za stanovanje i okućnice: *han, konak, bašta, avlija...*; nazivi građevina i naselja: *ćuprija, čaršija, kasaba...*; oznake jela i pića: *baklava, šerbe...*; vlastita imena i nadimci: *Hamza, Musa, Salko Maluhija, Ibro Žvalo, Karauldžik, Kajabaša...*; titule i vlastita imena s titulama: *aga, beg, paša, vezir, kadija, Sulejman-paša, Mustafa-paša, Tahir-beg, Ibrahim-hodža, Abdulah-paša...*; nazivi odjeće i tkanina: *dimije, ječerma, tozluk, ćurdija, čoja...*

U romanu, dakle, kao što kaže Isidora Sekulić, „[...] nalazimo čitave pregršti orijentalizama u slikanju, turcizama u jeziku, koje kad ne razumemo, vezujemo za mistične predstave; kad razumemo, vezujemo za slatka sećanja iz priča i pesama“ (Sekulić 1972: 127).

6.2. Romanizmi se, kao pozajmljenice, javljaju u znatno manjem broju od orijentalizama. Andrić ih koristi kada pripovijeda o dešavanjima u francuskom konzulatu i u porodici francuskog konzula. Većina leksema je iz administrativno-pravne leksike (*reformator, konzul, sekretar, kancelar, ambasador, ministrant, karantin, Direktorij, ministarstvo, kazamat, konzulat, referat, kruna, arhiva, funkcioner, komunike, jakobinac, audijencija, ceremonijal, žeran(t); konzulovanje; kancelarijski*). Zatim, manji broj odnosi se na područje vojne terminologije (*maršal, artiljerac, oficir, general, agent, flota, misija, mundir, regimenta, kasarna*). Javljaju se riječi kojima se označavaju crkveni velikodostojnici i tijela (*fratar, kler*), a nalazimo i primjere leksema iz oblasti materijalne kulture (*britva, fijaker, franak, cekin, mikstura, konjak, kalvados, žabo*). Sve ih prepoznajemo kao pozajmljenice prilagođenice.

U romanu postoji određeni broj originalnih riječi (*devozione*), izraza/sintagmi (*belle assemblée, a la Valois; dottore illyrico; curriculum vitae*), zatim citata i stihova na latinskom, francuskom i italijanskom jeziku. Originalne riječi stranih jezika uglavnom koriste stranci (konzuli i njihovi pomoćnici, putnici koji

prolaze kroz Travnik...), posebno kada žele da izraze određene emocije ili prida-ju važnost nekom događaju. Na primjer na francuskom jeziku stihovi Davilovih pjesama nastalih povodom važnih historijskih događaja za njegovu zemlju, stihovi drugih pjesnika i dr.; na italijanskom jeziku nalazimo poslovicu koje se prisjeća Rota, prevodilac austrijskog konzula: *Chi vuol fare la sua rovina prende la moglie levantina*, zatim stihove koje austrijska konzulovica pjeva uz harfu; citati na latinskom jeziku cjeloviti ili kao djelovi rečenice, koje kazuju travnički ljekari: *Post prandium sta; [...] in herbis, in verbis et in lapidibus; [...] benigna, mitis, indulgens, usquemortalium semper ancilla...* Latinske citati koriste i dolački fratri: *Quod custodiet Christus non tollit Gothus*.

Od 28 vlastitih imena i prezimena iz romanskih jezika transkribovano je 17, dok se ostala napisana originalno: *Jules-Francois-Amyntas Daville, Cesar d'Avenat, Giovanni Mario Cologna, Gian Colonia, Joanes Colonis Epirota, Bartolo cavagliere d'Epiro...*

S obzirom na tematiku romana i obim djela možemo konstatovati da broj romanizama i originanih riječi iz romanskih jezika i nije veliki.

Iz njemačkog jezika postoji svega nekoliko originalnih riječi: *Halbrechts! Marsch! musikzimmer, sectionschef*, izraz: *familienloses Individuum*, kao i jedna rečenica: *Das ist ein Urjammer*; naziv institucije: *Geheime Hof-und Staatskanzlei*; vlastita imena: *Vagner, Ana Marija, Švarcenberg, Jozef fon Miterer, fon Nidermajer (Niedermayer) i Mendelshajm*. Mali broj pozajmljenica germanskog porijekla, kao i riječi koje pripadaju germanskim jezicima možemo objasniti činjenicom da se u romanu uglavnom prati sudbina francuskog konzula u vezirskom gradu.

6.3. Korišćenje riječi stranog porijekla ukazuje na Andrićevo nastojanje da događaje o kojima pripovijeda predstavi u tačno određenom prostoru i vremenu. I u odnosu na ovaj roman možemo se složiti sa Živojinom Stanojčićem koji je govoreći o jeziku Iva Andrića zaključio: „U jeziku Iva Andrića, pisca koji je od samog početka, kako sam kaže, shvatio da je reč najbitniji deo književnog stvaranja, strani elemenat, najčešće u formi lokalizma, zastupljen je u lingvističko opravdanoj meri, kao što je zastupljen u opravdanoj meri prema sopstvenom principu: da je pitanje forme, i u njemu – pitanje jezika potčnjeno životnoj istini“ (Stanojčić 1967: 75). A životna je istina da su se u Travniku susreli svjetovi i da je ih Andrić maestralno predstavio zastupajući, u većoj ili manjoj mjeri, odrednice svake kulture, pa između ostalih i onu najvažniju – jezik.

Izvor

Andrić 1976: Andrić, Ivo. *Travnička hronika* (TH). In: Sabrana dela Ive Andrića, knjiga druga. Beograd – Zagreb – Sarajevo – Ljubljana – Skoplje: Prosveta – Mladost – Svjetlost – Državna založba Slovenije – Misla.

Literatura

- Bandić 1973²: Bandić, Miloš. Strasti se rastvaraju u tišini. In: *Srpska književnost u književnoj kritici, Savremena proza*. Beograd: Nolit.
- Barić 1999: Barić, Eugenija i dr. *Hrvatski jezični savjetnik*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb: Pergamena i Školske novine.
- Bugarski 1997: Bugarski, Ranko. Strane reči danas: pojam, upotreba, stavovi. In: *Jezik u kontekstu, XX vek*. Beograd: Čigoja štampa.
- Gligorić 1981²: Gligorić, Velibor. *Romani Ive Andrića*. In: Kritičari o Ivi Andriću. Sarajevo: Svjetlost. S. 181–198.
- Dragičević 2007: Dragičević, Rajna. *Leksikologija srpskog jezika*. Zavod za udžbenike: Beograd.
- Klajn 1967: Klajn, Ivan. Strana reč – šta je to? In: *Zbornik za filologiju i lingvistiku*. Novi Sad. God. 10. S. 7–24.
- Klajn, Šipka 2006: Klajn, Ivan; Šipka, Milan. *Veliki rečnik stranih reči i izraza*. Novi Sad: Prometej.
- Palavestra 1972²: Palavestra, Predrag. Usamljenički nemir Iva Andrića. In: *Srpska književnost u književnoj kritici, književnost između dva rata I*. Beograd: Nolit. S. 152–169.
- Peco 1987: Peco, Asim. Jezički kontakti i jezički sistemi. In: *Južnoslovenski filolog*. Beograd. God. 43. S. 57–64.
- Radulović 2011: Radulović, Zorica. O leksici u romanima Čeda Vukovića. In: *Ogledi, prikazi, stavovi*. Podgorica: Unireks.
- Ristić 2006: Ristić, Stana. *Raslojenost leksike srpskog jezika i leksička norma*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Sekulić 1972²: Sekulić, Isidora. Istok u pripovijetkama Iva Andrića. In: *Srpska književnost u književnoj kritici: književnost između dva rata I*. Beograd: Nolit. S. 142–151.
- Semprini 1999: Semprini, Andrea. *Multikulturalizam*. Beograd: Clio.
- Stanojčić 1967: Stanojčić, Živojin. *Jezik i stil Iva Andrića (funkcije sinonimskih odnosa)*. Monografije, knj. 11. Beograd: Filološki fakultet Beogradskog univerziteta.
- Filipović 1986: Filipović, Rudolf. *Teorija jezika u kontaktu, uvod u lingvistiku jezičkih dodira*. Zagreb: JAZU, Školska knjiga.
- Škaljić 1989⁶: Škaljić, Abdulah. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.

Šubarić 2008: Šubarić, Sanja. O leksici stranog porijekla u dokumentima Crnogorskog senata. In: *Sedmi lingvistički skup „Boškovićeve dani“*, knj. 38. Podgorica: CANU. S. 361–378.

Živković 1981²: Živković, Dragiša. Andrićev stil. In: *Kritičari o Ivi Andriću*. Sarajevo: Svjetlost. S. 327–334.

<http://onlinerjecnik.com/rjecnik/strane-rijeci>. Stanje: 10. 9. 2013.

Dušanka Popović (Podgorica)

From THE CHRONICLES OF TRAVNIK lexicon

In THE CHRONICLES OF TRAVNIK novel diverse religions, cultures and nations meet, each carrying their history, tradition, language... In the Oriental milieu of Bosnia and Travnik, French and Austrian consuls arrive. It is to expect that such a setting and the subject matter of the novel would affect the usage of lexica originating in Oriental, Romanic and Germanic languages. Our intention in this paper is to investigate, by means of analyzing the excerpted examples, to what extent and with what effects Andrić uses words of foreign origin – as adopted loanwords. That is – when, why and in which frequency he uses Oriental loanwords, and which situations called for usage of Romanic and Germanic loanwords, in regard to the main theme of the novel. And as well, to which extent and why the Author, with respect to the theme, uses words or sentences pronounced or written in a foreign language.

Dušanka Popović
Zavod za školstvo
Ul. Vaka Đurovića b.b.
81 000 Podgorica
Tel.: ++382 67 326 699;
Fax: ++382 20 408 927

Privat: Ul. kralja Nikole 329
81 000 Podgorica
dusana@t-com.me

Strahinja Stepanov (Novi Sad)

O gnoseološkim generalizacijama u TRAVNIČKOJ HRONICI (fragment iz tekstostilističke analize?)

U tekstualnostilističkim istraživanjima (vezanim kako za teoriju književnosti i stilistiku, tako i za lingvistiku i retoriku) akcenat je na „tekstu kao celini“ (upravo u skladu s teorijsko-metodološkim postavkama lingvistike teksta), ali s fokusom na njegovim stilističkim i stilogenim elementima, „međusobnim odnosima tih elemenata na različitim razinama, kao i načinu na koji ti elementi određuju funkcionalnostilsku i stilsku markiranost teksta“. U ovom će radu autor, oslanjajući se na navedene principe, ispitivati koliko (teorijski) pojam *univerzalnih* iskaza (gnoseoloških generalizacija) korespondira sa mogućnošću njihovog određenja kao vrste tekstostilema (makrostilema), uzimajući Andrićevu TRAVNIČKU HRONIKU kao korpusni predložak.

I. Tekstualna stilistika (stilistika teksta) „posmatra tekst kao cjelinu, s tim što pri tome analizira prije svega sve njegove stilogene elemente, međusobne odnose tih elemenata na različitim razinama, kao i način na koji ti elementi određuju funkcionalnostilsku i stilsku markiranost teksta u cjelini“ (Katnić Bakaršić 2007: 259). Budući da se tekst kao tekst pojavljuje sada kao primarni objekat istraživanja, ne čudi što stilistika teksta jedan tekst povezuje s drugima (kako je poststrukturalistička kritika i „inaugurirala“ takvu vrstu analize), te se vrše i različita intertekstualna istraživanja i tumačenja, što kao i jedan od parametara (intertekstualnost) u svom udžbeniku iz lingvistike teksta uzimaju de Beaugrande i Dressler (1981), posvećujući ovom fenomenu značajnu pažnju i detaljnije ga razrađujući. No, pored govora o intertekstualnosti, međusobnoj povezanosti različitih tekstova, razmatra se i pitanje teksta u tekstu, teksta o tekstu, da se poslužim minimalno modifikovanim Bahtinovim određenjem (1980: 128) tuđeg govora, kao govora u govoru i, istodobno, govora o govoru. Dakle, pitanje intratekstualnosti, tj. metatekstualnosti neminovno se otvara kao jedan od refleksa (ili izvora?) intertekstualnih istraživanja, a korespondentno tome i (lingvo)stilistički aspekt ovog fenomena, u okviru modernih tekstualnih i semiotičkih teorija.

Iz pozicije lingvističke stilistike, pitanje stilema kao ekspresivnih jedinica na višem nivou od rečeničnog dugo nije bilo problematizovano, jer je i analiza suprasentencijalnih jedinica dugo bila nekom vrstom tabua u okrilju jeziko-

slovnih ispitivanja. Otkako se lingvistika teksta emancipovala kao jedna od lingvističkih (sub)disciplina, i zanimanja za stileme na nivou teksta postaje intenzivnije a rezultati i dostignuća raznovrsniji. Krunoslav Pranjić prvi u našoj sredini definiše tekstostilem (= makrostilem) i to kao jedinicu „misaone i emocionalne intenzifikacije koja se javlja na razini višoj od rečenice“ (Pranjić 1985: 203), pa bi se tako kao tekstostilemi mogli izdvojiti različiti transfrastični paralelizmi, ostvareni u (ne)konsekutivno/(ne)linearno raspoređenim rečenicama u okviru jednog paragrafa ili, nešto ređe, među rečenicama različitih paragrafa.

II. Predmet je ovoga istraživanja jedna formacija – stilsko-kompoziciono-misaono osobena – koja se u literaturi naziva gnoseološka generalizacija (autorski/univerzalni iskaz), a koju ću pokušati detaljnije razložiti pomoću lingvostilističke teorijske aparature i čiji ću (stilematski) status na književnom predlošku TRAVNIČKE HRONIKE utvrđivati. Gnoseološke generalizacije su iskazi „interpolirani u pripovjedni tekst bilo neosjetno kao njegov integralni dio, ili kao obavijesni kad implicitni, kad eksplicitni dodatak [...] a terminologijom teorije informacije bi se [ovakvi iskazi mogli] imenovati: *zalihosnošću, redundancijom*“ (Pranjić 1986: 130).

Ako se uvaži prethodno određenje termina makrostilem/tekstostilem, onda se predmet analize – gnoseološka generalizacija – možda ne saobražava potpuno s konturama (tipičnog) tekstostilema. S fokusom na onaj deo definicije koji kaže da je u pitanju makrostilemska intenzifikacija teksta, trudiću se da – ukazivanjem na stilematski (ne i stilogeni) aspekt ekscerpiranih formacija – afirmišem ili negiram pretpostavljen im status tekstostilema. A svođenje analitičke dvoaspektnosti – s jedne strane, stanovište gramatike (stilematika) i s druge, stanovište funkcionalne vrednosti (stilogenost) – samo na jedan, stilematski deo, nužno je kada se samo ispituje pretpostavka da li je gnoseološka generalizacija stilem. Jer, stilogenost ne zahteva automatski i osobenu strukturu: jezička jedinica može biti stilogena i kada je ona strukturno stilematična (obeležena) i kada je strukturno neobeležena. To znači da ću pokušati ustanoviti postoji li kakav jezički model koji odgovara apstrahovanoj strukturi ovakvih formacija na korpusu ekscerpiranih primera iz – Andrićeve TRAVNIČKE HRONIKE.

III. Dakle, za strukturni, tj. stilematski aspekt nužno je postaviti pitanje: postoji li nešto što je gramatički invarijantno u ovakvim iskazima, odnosno što se na planu morfosintaksičke i semantičke (propozicionalne) strukture iskaza može uzeti kao indikator ovakvih spoznajnih uopštavanja, tj. može li se uočiti gramatička tendencija u obrazovanju ovakvih iskaza?

Podsećam, K. Pranjić, iako se jedini detaljnije bavi univerzalnim iskazima u (pojednim) Andrićevim pripovjednim delima, ne ulazi u (podrobniju) eksplikaciju njihove jezičke formalizacije. On konstatuje da je njihova „zajednička osobina da su, vazda, dio kakvog aksiološkog, tj. vrijednosnog sistema,

mahom etičkoga, a njima je beziznimno još jedno zajedništvo: u jezičnome izrazu nikad ne sadrže elemente meta-jezika discipline kojoj pripadaju, iz koje su potekli ili na koju bi se dali svesti, katkad po cijeni natege, nasilja nad tekstem, čak¹ (Pranjić 1986: 131). Dakle, na nivou lingvističke analize, Pranjić ističe jedno semiotičko i jedno leksičko obeležje gnoseoloških generalizacija, zapravo, navodi nešto što je obavezno odsutno u ovim iskazima – metajezik discipline kojoj pripadaju. Prema tome, autor daje negativnu definiciju, ono što nikad ne figurira, što se nikad ne pojavljuje u autorskim iskazima, ali je i ta neprisutnost isključivo vezana za leksički sloj (znači: nenazočnost terminus technicus). Osvrćući se na Andrićevo prozno stvaralaštvo, Pranjić uviđa da su, „u ranijim kronikama interpolirane generalizacije pretežito [...] historiozofske, u posthumnoj: antropozofske (razumijevajući ovdje pod dvjema rečenim 'zofijama' ono što one etimološki jesu: historiozofija = filozofija historije, antropozofija = filozofija čovjeka)“ (Pranjić 1986: 133, u čemu vidi, dakako, neizmeran kvalitet Andrićeva stila i svetonazora (jer je on obogaćen „humanizmom, ne deklarativnim, ne eksplicitnim već implicitnim, tj. ne izriječkom imenovanim, nego suzdržano, skrovito sadržanim“)².

¹ U ovom ću se radu pridržavati ovakvog, pranjićevskog, određenja univerzalnog iskaza, no treba reći da Nikola Milošević u knjizi ROMAN MILOŠA CRNJANSKOG rabi, takođe, ovu terminosintagmu („univerzalni iskaz“) u nešto drugačijem značenju i analitičkom postupku. Tako, na primer, u dvama iskazima iz DNEVNIKA O ČARNOJEVIĆU – „Jesen, i život bez smisla“ i „Pa šta ćeš, oko toga se okreće svet“ – Milošević pronalazi strukturalnu razliku u tome što prvi (iskaz) izgovara glavni lik književnog dela (Čarnojević), a drugi Čarnojevićeva supruga, dakle, sporedni lik, pa će, shodno tome, prvi iskaz, u analizi N. Miloševića, biti univerzalniji. Međutim, kako je rečeno, takav pristup neće biti zastupan u ovome radu.

² Ovaj autor, uz to, daje disciplinarnu tipologizaciju Andrićevih generalizacija, razlikujući: a) istorijska, b) istoriozofska, c) filozofijsko-etička i d) psihologijska (bihejvioristička) poopštavanja. Za razliku od Pranjićeve tipologije gnoseoloških generalizacija, koja bi se mogla odrediti kao makrotipologija (prema disciplinama kojoj bi te generalizacije mogle pripadati – antropologija, sociologija, filozofija, etnologija, psihologija i sl.), Primorac (2011) daje vrstu *motivske* ili *mikrotipologije* ovih izraza – npr. komentar o *strahu* (*Strah likuje i povija čoveka, gdje god može, kao travku*), komentar o *potpunom raspadu uobičajenih moralnih normi koje vrede u mirnim vremenima* (*Tako se čuju samo nove i uzbuđljive stvari, da izgleda kao da će sve navike i običaji biti ispreturni i izmenjeni i kao da se granica između dozvoljenog i nedozvoljenog pomera i gubi. Sve izgleda moguće, sve dozvoljeno*), komentar o *likulličnosti* (*Ima ljudi koje i najmanji dodir sa moralnom rugobom duboko uznemiri i posle ih dugo prati kao zadah fizičke truleži*) itd.

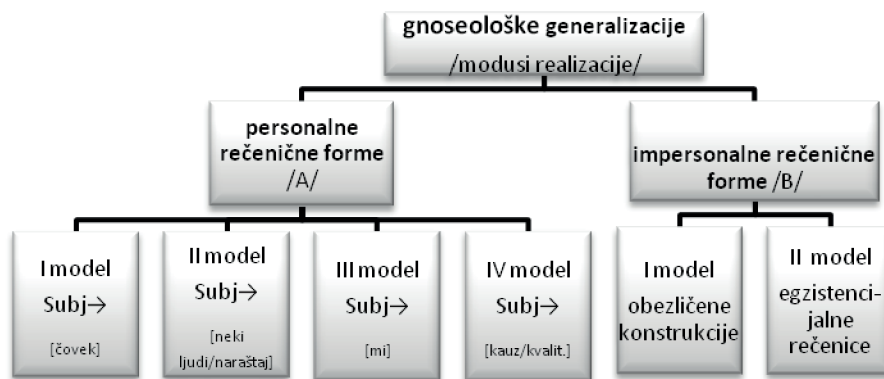
U kontekstu rečenog, treba istaći i zapažanja S. Koljevića, koji kaže da je kod Andrića sentenca napravljena prema narodnoj poslovići, te da je baš u tome „ubedljivost Andrićeve mudrosti u TRAVNIČKOJ HRONICI“, jer njegove „intelektualne partiture nisu

IV. Pošto polazim od toga da su ovi autorski iskazi, naravno, poopštavanja,³ tj. da se njima predicira o pojavama i situacijama koje važe uopšte za čoveka (ili neku grupaciju/kolektiv/tip), onda valja, na početku, reći nešto više i o dvema kategorijama relevantnim za ovu raspravu – o personalnosti i referencijalnosti. Piper ističe da je personalnost „semantička kategorija koja je najizrazitije gramatikalizovana u glagolskoj kategoriji lica, ali koja ima i druge, manje gramatikalizovane oblike, uglavnom zameničke ili parazameničke prirode“ (Piper 2005: 592), no da je to jednovremeno i rečenična kategorija (uzimajući u obzir tipološka svojstva srpskog jezika), blisko povezana i s kategorijom određenosti/neodređenosti. A „referencijalnost je svojstvo jezičkog znaka da može izdvojiti neki realan predmet (konkretan ili apstraktan, elementaran ili složen) iz klase kojoj taj predmet pripada i ostalog dela stvarnosti“, tj. njome se aktuelizuje propozicionalni sadržaj rečenice (Piper 2005: 915). Dakako, za razmatranu problematiku, najvažnija je tzv. opšta referencijalnost, kao onaj tip određenosti koji izdvaja čitave klase pojava. Kako univerzalni iskazi u tolikoj meri korespondiraju s kategorijom personalnosti, a ostvaruju se u jezičkim jedinicama s ličnim glagolskim oblikom (tj. predikatom), gramatičku ću klasifikaciju ekscerpiranih primera bazirati na kriteriju realizovanosti (ekspliciranja) subjekta kome se pripisuje ili odriče neka aktivnost, svojstvo, stanje i sl. Lingvistička (stilematska) analiza univerzalnih iskaza u TRAVNIČKOJ HRONICI propituje, dakle, da li postoji apstraktna shema osobena za ovu formaciju.

Budući da se ističe univerzalnost, otpočeu s prikazom onih gnoseoloških generalizacija koje su ostvarene u ličnim (tzv. uopšteno-ličnim), a zatim ću preći na one realizovane bezličnim iskazima/strukturama. Otuda, u okviru ove sintaksičke klasifikacije, pravimo središnju podelu na personalni (A) i impersonalni (B) tip (kojim se realizuju univerzalni sudovi), a zatim u okviru ovih dvaju glavnih tipova razlikujemo podtipove. Ta se četiri podtipa diferenciraju na osnovu onoga šta denotira subjekatska sintaksema ili na koga referira:

esejistički, diskurzivno uobličene nego su date u oblicima narodnog govora” (Koljević 2009: 119–120), čime je „Andrić u svome stilu pokazao – bilo u skrivenoj dubini, bilo kao na dlanu – bliskost sa stilom naše usmene književnosti“. Koljević još primećuje da „zahvaljujući toj poslovičnoj ravnoteži razmišljanja u kontrastima Andrić ostvaruje univerzalnost i neposrednost svoje mudrosti koja uvek daleko prevazilazi okvire povoda ili situacije na koju se odnosi. Ta mudrost koja zrači gotovo sa svake stranice ovog romana nije neko visokoparno umovanje, nego prirodni žubor sasvim običnog i uobičajenog jezika. Upravo možda stoga što se u takvom jeziku kriju nataloženi vekovi iskustva [...]“ (Koljević 2009: 124).

³ Dodajem, u duhu ovakve analize značajnim i korisnim je bio i rad Ž. Stanojčića (1993), posvećen Andrićevoj parentezi.

IV.1.1. U okviru ličnih značenja i tipova rečeničnih struktura, za ovaj rad su, svakako, najbitnije rečenice s uopšteno-ličnim značenjem, u kojima se „ostvarivač odnosa označenog predikatom podrazumeva kao nereferencijalno shvaćen ‘bilo koji čovek’ a svoju semantičku ulogu ostvarivača dobija od predikata“ (Piper 2005: 602). Kada su, dakle, u pitanju rečenice ovog značenja, u okviru I modela, subjekatsku poziciju zaseda imenica *čovjek*, kao prototipična generička imenica. U ovom se modelu ta imenica javlja isključivo u jedninskom obliku, što znači da je reč o metonimijskoj, tj. sinegdoškoj upotrebi, jer se jedninom označava/iskazuje mnoštvo:

(1) *Od te cigle tri reči – Razviće se barjak! – mnogome je siromahu bar za sekundu postalo svetlije u kući, prijatnije u praznom stomaku i toplije u tankom odelu; od te tri proste i neodređene reči mnogome je rajetinu poigralo srce, zableštao vid od nekih jarkih boja i zlatnih krstova, i porednički zašumile u ušima, kao vihor, sve zastave svih hrišćanskih careva i kraljeva. Jer, čovek može i od jedne reči da živi, samo ako u njemu ima još rešenosti da se bori i borbom održava u životu* (20).

(2) *Davilu se činilo da za život treba mnogo napora i za svaki napor nesrazmerno mnogo hrabrosti. Iz ove tame nijednom naporu se ne vidi kraja. Čovek, da ne bi stao i klonuo, vara sam sebe, zatrpava nedovršene zadatke novima, koje takođe neće dovršiti, i u novim pothvatima i novim naporima traži nove snage i više hrabrosti. Tako čovek potkrada sam sebe i s vremenom postaje sve veći i beznadniji dužnik prema sebi i svemu oko sebe* (27).

(3) [...] *Njemu je bilo jasno da je ova tišina u stvari smrt u drugom obliku, smrt koja ostavlja čoveku život, kao ljušturu, a oduzima mu mogućnost da živi. [...] Pa ipak, niko se ne predaje bez otpora niti gine bez odbrane; ponajmanje čovek njegovih godina, njegovog vaspitanja i njegove rase* (139).

I anaforski upotrebljene zamenice u takvim iskazima imaju odgovarajuću singularnu paradigmu, npr. *Jer, čovek može i od jedne reči da živi, samo ako u njemu ima još rešenosti da se bori i borbom održava u životu; Jer dok je čovek u svom društvu i redovnim prilikama, ti podaci iz njegovog curriculum vitae znače i za njega samog važne delove i značajne prekretnice njegovog života. Ali čim ga slučaj [...].* U zavisnosti od obima autorskog iskaza, kao i načina užljebijavanja u okolni tekst, ovakvi univerzalni iskazi mogu da poprime i drugačiju perspekti-

vu, tj. – ženetovski kazano – da iza njih stoji drugi glas (voix), da se iz mirnog, auktorijalnog, 'objektivnog' pripovedanja (3.l.sg) transformišu u „personalniji“ iskaz, drugoga glasa – 1. lica množine, inkluzivnog *mi*:

*Ali čim ga [= čoveka] slučaj, ili posao ili bolest izdvoje i usame, ti podaci počinju odjednom da blede i gasnu, da se neverovatno brzo suše i raspadaju, kao beživotna maska od hartije i laka, koju je čovek jednom upotrebio. A ispod njih počne da se pomalja **naš** drugi, samo **nama** znani život, to jest 'zaistinska' istorija **našeg** duha i **našeg** tela, koja nije nigde zabeležena, koju niko ni ne naslućuje, koja ima vrlo malo veze sa **našim** društvenim uspesima, ali koja je za **nas** i za **naše** krajnje zlo i dobro jedina važna i stvarna.*

Tako upotrebom ovih šiftera (u Jakobsonovoj terminologiji) neutralna i, pomalo, hladna, distancirana naracija, tačnije ekstranaracija (ekstradijegeza), postaje odjednom bliža, intimnija i saosećajnija. U trećem primeru samo formalno, u površinskoj rečeničnoj strukturi, na subjekatskoj poziciji nije imenica *čovek*, nego odrična zamenica *niko*, ali nju tumačim kao vrstu elipse koja sažima sintagmu *nijedan čovek*.

Ono što proizilazi iz ovakve sintaksičke strukture, iz nerestrigovane determinacije subjekatskog konstituenta, i što, posledično, utiče na interpretaciju navedenih iskaza, jeste tipsko uopšteno-lično značenje, tako da se denotirana situacija može „odnositi na bilo koje lice u bilo kojem vremenu“, dakle iskazi imaju maksimalan generički opseg⁴. Van Leeuwen bi rekao da je to primer načelnog predstavljanja aktivnosti/događanja ili nečije osobine, tzv. genericizacija [genericization] (Van Leeuwen 2008), što je obeležje, kako je B. Bernštajn (odavno) primetio, razrađenog [elaborated] koda, koji može izabrati jezičko sredstvo iz većeg spektra (verbalnih) alternativa (Bernštajn 1979: 88–91).

IV.1.2. Drugi model u okviru personalnih rečenica uopštavajućeg sadržaja karakteriše upotreba generičke imenice *čovek*, opet na subjekatskoj poziciji, u množinskoj formi – *ljudi*. Iako bi možda – s obzirom na univerzalnost – množinski oblik imenice bio očekivaniji od jedninskog, ipak je kod I. Andrića sadržaj denotirane situacije (odnosno broj obuhvaćenih potencijalnih aktera) u ovoj drugoj grupi personalnih univerzalnih iskaza, zapravo, manjeg obima/opsega, tj. semantički limitiran (ne odnosi se na čitav ljudski rod, za razliku od prethodnih iskaza). Po pravilu se, u ovim gnoseološkim generalizacijama, uz imeni-

⁴ U stručnoj se literaturi ističe (Piper 2005: 602–603) da „stepen uopštenosti u uopšteno-ličnim rečenicama može biti veći ili manji. U poslovicama, aforizmima, sentencama, maksimama i uopšte u paremiološkim iskazima stepen uopštenosti je najveći i u njima se 'čovek' shvata generički, kao 'svaki čovek', ili 'ni jedan čovek'. Izvan paremioloških žanrova, uopšteno-lično značenje ne mora uvek imati generički opseg, tj. u njima se 'čovek' može shvatiti, u zavisnosti od konteksta, bilo kao 'mnogi ljudi', bilo kao 'svi ljudi' ili 'niko od ljudi'“ (Piper 2005: 602–603).

cu ljudi nalazi neka vrsta domenskog restriktora, koja sužava opštost slédeće pozicije:

(1) *Davna [...] je bio veliki sladostrastnik u mladosti, i dodir s Osmanlijama nije ga u tome ničem dobrom naučio. A ljudi te vrste, kad život čula protutnji i sagori, ostaju mračni, gorke, teški sebi i drugima* (40).

(2) *Mirna vremena i sređene prilike čine prosečne ljude još prosečnijima, a burna vremena i velike promene stvaraju od njih komplikovane prirode* (70)⁵.

(3) [...] *A kako sve to nije odgovaralo njegovom pravom karakteru, stvaralo je u njemu čudnu podvojenost ličnosti. Ukratko, on je jedan od onih ljudi koji su naročite žrtve krupnih istorijskih događaja, jer nisu u stanju ni da se tim događajima odupru, kao što čine izuzetni i snažni pojedinci, ni da se sa njima potpuno u sebi izmire kao što rade gomile prosečnog sveta* (71).

(4) [...] *O pohodu na Srbiju i svojim uspesima govorio je malo i sa onom lažnom skromnošću sujetnih i osetljivih priroda koje čute, jer smatraju da bi sve reči bile nedovoljne i nedorasle, i tim svojim ćutanjem nipodaštavaju sabesednika i tako uveličavaju svoj uspeh kao stvar neopisivu i prosečnim ljudima teško pristupnu* (422).

Iz ovih se primera vidi da se univerzalni sud o određenom načinu ponašanja vezuje za suženi krug pripadnika ljudske vrste; to jeste, dakle, generalizacija, ali ne o celokupnoj ljudskoj populaciji, nego o skupu unutar tog najvećeg skupa: tako se u prvom primeru pokaznom zamenicom i opštom, *genus* imenicom (*te vrste*) anaforizuje restriktor, koji se u prethodećoj rečenici nalazi u poziciji leksičkog jezgra imenskog predikata (*veliki sladostrastnik*), što znači da ta kvalifikacija sužava broj designiranih entiteta u okviru ljudske populacije na samo one koji odgovaraju datom opisu; u trećem slučaju restriktivna relativna klauza vrši takvu ulogu, dok je u drugom i četvrtom primeru sužavanje denotatom obuhvaćenih entiteta izvršeno pomoću pridevskog atributa. Neretko, u ovim slučajevima, baš zato što je broj obuhvaćenih entiteta redukovan spram njihovog broja koje bi nelimitiran pojam denotirao, Andrić uspostavlja neku vrstu kontrastne relacije navođenjem antipoda u iskazima (*žrtve pojedinih događaja vs. izuzetni i snažni pojedinci; sujetni ljudi koje sebe smatraju natprosečnim vs. oni koje smatraju gomilom prosečnog sveta*).

⁵ Ovde sintagma *prosečne ljude* nema subjekatsku ulogu, ali samo na jednom planu; reč je zapravo o proleptičnom objektu, tj. subjekatskom podizanju, tako da u matričnoj klauzi taj konstituent zaista dobija objekatsku službu uz kauzativni glagol (*mirna vremena čine prosečne ljude...*), ali je izvorno taj rečenični član imao subjekatsku ulogu u dopunskoj klauzi (*mirna vremena čine da prosečni ljudi postanu još prosečniji...*), na šta ukazuje i predikativni pridev *prosečniji*. Otuda se i ovaj primer našao u datoj skupini.

Štaviše, u jednom se primeru može detektovati i reč koja u svojoj leksičkoj semantici podrazumeva ograničen broj ljudi, prema kriteriju godišta (*naraštaj*), te ovaj primer, takođe, svrstavam u II model:

*Ne pokazujući ničim svoje negodovanje (toliko je ono, u stvari, bilo!), Davil je odmah prekinuo razgovor i povukao se u svoj stan. [...] A Defose nije ni za trenutak bio svestan da je ma u čemu mogao da uvredi konzula [...]. [...] **Oduvek je tako da se dva naraštaja koji se dodiruju i smenjuju jedan drugi najteže podnose i, u stvari, najmanje poznaju. Ali mnoga od tih razmimoilaženja i mnogi od tih sukoba između raznih naraštaja počivaju, kao većina sukoba uopšte, na nesporazumima** (85).*

Jasno je da se ovde podrazumeva sintagma *naraštaj ljudi*, a poput prethodnih, i u ovom se primeru na površinskom planu eksplicira antagonizovani odnos, lekičkosemantički ostvaren: *dva naraštaja, koji se **dodiruju**, i štaviše smenjuju, a ne podnose se i ne poznaju se*.

IV.1.3. Treći personalni model predstavljen je onim slučajevima u kojima se pojavljuje zameničko *mi*; tim *mi* može da se poopštava subjekat tako da se odnosi na kvantuma čitave populacije⁶, te otuda ovaj model najviše nalikuje I modelu, onom u kome se pojavljuje sinegdoški upotrebljena imenica *čovek*:

(1) [...] *Njegova sujeta je ljudima izgledala bezmerno preterana, jer on je bio gord ne na ono što je postigao, nego na sve nevidljive napore i na cenu po koju je to postigao. Pa i ta sujeta mu nije ostala verna, **jer s godinama nas napuštaju čak i ona zadovoljstva koja nam daju naši poroci**. Izgubivši veru u smisao daljeg uspona na putu na kome se toliko zamorio a koju mu nije doneo ono što je očekivao od njega, Rota se pustio niz struju [...] (118).*

(2) *Čak ni mladićeve lepe strane, koje su bile nesumnjive i izbijale naročito u ovakvim prilikama: smelost, nesebičnost, prisebnost, nisu mogle da privuku Davila. **Jer i vrline jednog čoveka mi primamo i cenimo potpuno samo ako nam se ukazuju u obliku koji odgovara našim shvatanjima i sklonostima** (303–304).*

U ovim primerima, s pozicije glasa, to jest onoga ko govori/pripoveda, dolazi do promene nivoa, tako što se iz *Er*-forme (sveznajućeg pripovedača) u 3.l.sg. subjekat pripovedanja prebacuje u (inkluzivno) *mi*. Ta promena glasa ne dovodi, u prvom primeru, do izmene u načinu pripovedanja, dakle, onoga ko vidi, tj. u perspektivi ili filteru informacija, jer se vizura (fokus) upravlja prema nefokalizovanom pripovedaču (pripovedanju), prema tome, nema restrikcija u sagledavanju zbivanja. Međutim, u drugom primeru, menja se i

⁶ Ovde se valja podsetiti šta kaže Uspenski o ličnim zamenicama, i posebno o zamenici 1.l.mn.: „reč *mi* ne označava ukupnost objekata, od kojih svaki može biti označen kao *ja*: to je u principu nemoguće, budući da se *ja* uvek odnosi na govor jedne ličnosti, upravo govornika (Uspenski 2012: 21). U stvari *mi* ne znači *ja + ja* nego može značiti ili *ja + ti* (a takođe *ja + ti...*), ili *ja + on*, *ja + ona* [...], *ja + oni*.“ A u tom *ja + oni* krije se zapravo ideja o svima nama, tj. o čitavoj vrsti.

glas i način pripovedanja: opet se *Er* forma zamenjuje formom *mi*, ali tu izmenu prati i promena unutrašnje (Davilove) fokalizacije u nefokalizovani modus, pojedinačna se vizura (fokus) supstituiše vizurom čitavog ljudskog kolektiva. Takva pripovedna organizacija (mikro)teksta, nefokalizovanost, uz leksičku formalizaciju (u drugom univerzalnom iskazu opet se javlja generička, opšta imenica – *čovek*), i konstituše i dodatno utiče na poopštavajući obim iskaza.

IV.1.4. Četvrti personalni model s univerzalnom propozicijom u svojoj osnovi ima strukturu u kojoj subjekatsku poziciju zaposeda imenska reč koju možemo protumačiti ili kao neku vrstu kauzatora/indirektnog uzroka ili kao kvalifikativa, koji se pripisuje svim ljudima ili pak određenom broju:

(1) *Nesvesnu potrebu za izražavanjem i varljivu snagu iz mladosti zamenile su tro-ma navika i marljivost. Jer marljivost, ta vrlina koja se tako često javlja onde gde ne treba, ili kad više nije potrebna, oduvek je bila uteha nedarovitih pisaca i nesreća umetnosti* (82).

(2) *Žil Davil je došao na svet kao čovek prav, zdrav i – prosečan. Po celoj svojoj prirodi, poreklu i vaspitanju, on je stvoren da živi mirno i jednostavno, bez velikih dizanja i teških padanja, bez naglih promena uopšte. [...] Ali sve to ne prelazi granice srećne prosečnosti. Mirna vremena i srede prilike čine prosečne ljude još prosečnijima, a burna vremena i velike promene stvaraju od njih komplikovane prirode. To je slučaj i sa našim Davilom, koji se stalno nalazio u središtu velikih događaja* (70).

(3) *Davil je bio čovek koji se približavao četrdesetim godinama a Defose je ušao u dvadeset i četvrtu. Ta razlika u godinama ne bi bila velika stvar u drugim vremenima i drugačijim prilikama. Ali burna vremena, sa velikim promenama i socijalnim poremećajima, iskopaju i prodube nepremostiv jaz između dva naraštaja i stvore od njih stvarno dva sveta* (62).

(4) *Pa i ta sujeta mu nije ostala verna, jer s godinama nas napuštaju čak i ona zadovoljstva koja nam daju naši poroci* (118).

U primerima (2) i (3) subjekatska sintagma ima semantičku ulogu kauzatora, na šta ukazuju i kauzativni glagoli (*iskopaju i prodube jaz; čine*), iako – na ravni „objektivne“ stvarnosti i njenog odslikavanja u jeziku – ti rečenični članovi denotiraju okolnosti (*mirna vremena / burna vremena*) u kojima se ljudi ponašaju na jedan, odnosno drugi način. Svakako da je u takvim prilikama neki unutarnji, psihički/mentalni razlog (stimulator) ono što dovodi do određenog vida ponašanja, ali koncentrisanjem na makrookolnosti, na socio-istorijski i politički kontekst, pisac fokusira upravo tu ravan, a ne isključivo individualno-psihološki mikroplan. U primeru (1) u poziciji subjekta je imenički kvalifikativ, deadjektivna imenica *marljivost* – što je (i) na tvorbenom planu pokazatelj apstraktnosti (i opštosti) – koji potom biva pripisan (užem) krugu aktera (*nedaroviti pisci*). Univerzalnost se tu iskazuje pantemporalnim i frekventativnim prilogom (*oduvek/često*) i kvalifikativnim prezentom (*javlja/ne treba*). I u primeru (4) pojavljuje se, formalno, u univerzalnom iskazu deadjektivna imenica *zadovoljstvo* na poziciji subjekatskog konstituenta, no iz perifrastrične konstruk-

cije može se rekonstruisati detematizovani (pseudo)agens *mi* (→ *Mi gubimo zadovoljstva koja nam daju naši poroci // Mi ne težimo onim zadovoljstvima koja su nam davali naši poroci*).

Kao primer deagentivizacije (premda je reč o personalnoj rečeničnoj strukturi) navodim i sledeći univerzalni iskaz:

Dok je stvaranje i kućenje teško i sporo kao uzbrdica, rasturanje jedne ustanove ili jednog kućanstva ide brzo i lako kao put nizbrdo (452).

Usled nominalizacije izostalo je navođenje podataka o vršiocu tih radnji (*stvaranje, kućenje, rasturanje*), pa rekonstrukcija podrazumeva (nužnu) denominalizaciju kako bi se identifikovao agens, odnosno subjekt: *Oni koji kuće i stvaraju, oni koji rasturaju...*

IV.2. Ova četiri modela odlikuju, kao što se moglo uočiti, dva stupnja opštosti: totalna generalizacija i parcijalna generalizacija. Za I model je karakteristična totalna a za II parcijalna (ograničena) generalizacija. Za III i IV model može se reći da ne poseduju jednoznačnu totalnu ili parcijalnu generalizaciju, nego tendenciju ka uopštavanju: III model preferira totalnu a IV parcijalnu generalizaciju.

IV.3. U okviru druge središnje skupine autorskih generalizacija nalaze se oni primeri koje obeležava impersonalna rečenična forma (odsustvo/nepostojanje gramatičkog subjekata):

(1) [...] *boje i kroj odela bili su jednostavni, ali očigledno pažljivo birani. Ima takvih ljudi koji odelu i nakitu time što ga nose na sebi dodaju nešto od sjaja i otmenosti* (36).

(2) *Sa čuđenjem i očajem, konzul je tada sebi govorio da tvrda škola Istoka traje većito i da u ovim zemljama nema kraja iznenađenjima, kao što nema prave mere stalnog suda ni trajne vrednosti u ljudskim odnosima* (201).

(3) [...] *Davil je silom hteo da u rečima i pogledu drugih ljudi nađe potvrde i podstreka za svoje mišljenje i delanje, umesto da ih traži u sebi. Ali, prokletstvo i jeste u tome što razgovora i saveta ima uvek, osim onda kad nam je to najpotrebnije; i što o onome što nas istinski muči niko neće sa nama jasno i iskreno da govori* (350).

(4) *Svakim danom su rasli i njegovi bezobzirni ispadi protiv begova i najuglednijih Turaka. Ali upravo time je vezir slabio svoj položaj. Jer nasiljem se mogu izvršavati prepadi i postići korisni preokreti, ali se ne može trajno upravljati. Teror kao sredstvo vladanja brzo otupi. To zna svako, osim onih koji su prilikama ili svojim nagonima prisiljeni da teror vrše* (435).

Tipološki, reč je o različitim vrstama impersonalnih rečenica; u prvom, drugom i trećem primeru u pitanju su egzistencijalne impersonalne konstrukcije s logičkom subjektom u genitivu, čija se egzistencija afirmiše ili negira. U trećem je primeru opet приметna i promena glasa, jer se u nastavku univerzalnog iskaza javlja nosilac psihičke potrebe ili problema, u dativu, odnosno akuzativu (*kada nam je najpotrebniješto nas istinski muči*), i to u množini. U

poslednjem primeru susrećemo se s obezličenom konstrukcijom (*moгу se izvršavati...*) i uopštenim, tačnije kolektivnim agensom (odnosi se na 'upravljače', vladare). Univerzalizacija je tu potpomognuta/praćena sintaksičkim postupkom brisanja (površinskog) podatka o agensu (deagentivizacijom). Pošto je stepen uopštenosti (totalno vs. parcijalno) iskaza zavisian od shvatanja poopštivosti konstituenta (gramatičkog ili logičkog subjekta) o kome predicira rečenica, u impersonalnim rečenicama je takvo određenje (stepena) opštosti vrlo teško/nemoguće učiniti. Stoga će, kao i u slučaju III i IV personalnog modela, interpretacija zavisiti od slučaja do slučaja⁷.

IV.4. Sumirajući ovu analizu, zaključujem sledeće: na nivou rečenice ne može se govoriti o strukturno obeleženim formama (gnoseološke generalizacije se iskazuju i personalnim i impersonalnim rečenicama, a u okviru personalnih nema posebnog, preferinog modela), što ukida mogućnost određenja ovih iskaza kao stilema na nivou sintakse (sintakostilema). Sve su, međutim, obeležene na nivou sintaksičke semantike – uopštenošću i opštom referencijalnošću – dakle, markirane na nivou propozicije, pa se, eventualno, može govoriti o propozicionalnim stilemima. Ostaje pitanje: može li se o njima govoriti i kao o tekstostilemima?

V. Da bi se odgovorilo na ovo pitanje, mora se preći sa sentencijalnog na nadrečenični nivo, tj. na analizu gnoseoloških iskaza u njihovom (mikro)okruženju, u svom ko-tekstu. Ako ovi iskazi imaju posebnu tekstualnu funkciju i pritom dodatnu izražajnu vrednost, onda bi se za njih moglo tvrditi da su tekstostilemi. To je saglasno tzv. konstituentskom principu funkcionisanja jezičkih jedinica: uloga se neke jedinice očituje na narednom jezičkom nivou (npr. u strukturalističkoj teoriji ili, recimo, u Hallidayevoj sistemskoj lingvistici). Imaju li takvu ulogu univerzalni iskazi u TRAVNIČKOJ HRONICI? Kako se takav poopštavajući iskaz povezuje sa svojom „tekstualnom okolinom“?

Grochowski kaže da „semantička analiza rečenica nalaže prihvatanje pretpostavke o tome da se ove upotrebljavaju u odnosu na izvesne predmete (da se izgovaraju s pomišlju na predmete) i da je svakom rečenicom, pomoću u njoj sadržanih izraza, nešto o nekom predmetu iskazano (Grochowski 1986: 1). Međutim, ti predmeti nisu samo fragmenti vanjezičke stvarnosti,

nego i sami jezički izrazi – sastavni elementi rečenice. Drukčije rečeno, pomoću izraza upotrebljenih u rečenici možemo saopštiti nešto i o nekom izrazu-predmetu. Prihvatanjem jezičkih izraza kao predmeta neće nas čuditi ako se setimo da su i tu u pitanju supstancijalne, uobličene pojave; jednom rečju, i jezički izrazi – sekvence zvukova i grafema – spadaju u veličine koje podležu čulnoj percepciji (Grochowski 1986: 1).

⁷ Negde je pak, posebno u egzistencijalnim rečenicama, kao u prvom primeru, lakše utvrditi da li je reč o parcijalnoj ili totalnoj generalizaciji.

Grochowski zaključuje kako „razlikovanje rečenica čija se informacija tiče predmeta-fragmenata vanjezičke stvarnosti i rečenica u kojima je reč o predmetima-jezičkim izrazima, omogućuje [...] formulisanje takve pretpostavke koja uzima u obzir postojanje opozicije između predmetnih i metajezičkih rečenica“ (Grochowski 1986: 2). Prema tome, gnoseološke generalizacije, ako se odnose na ko-tekst, ako imaju za predmet svog sadržaja druge rečenice-izraze, predstavljaju metatekstualne signale. To im još ne pridaje obeležje stilema, ali ih svakako inauguriše u jedinice na tekstualnom nivou. Evo nekoliko primera:

(1) *A iz kafanica i udaljenih mahala povrvi sitan turski svet, onaj koji nema šta da izgubi i koji samo kod uzbuna i promena može nešto da dobije. (Jer i ovde, kao i kod svih pokreta i prevrata na svetu, jedni su koji stvar kreću i vode, a drugi koji je ostvaruju i izvode.)* (156)

(2) *Sa čuđenjem i očajem, konzul je tada sebi govorio da tvrda škola Istoka traje većito i da u ovim zemljama nema kraja iznenađenjima, kao što nema prave mere stalnog suda ni trajne vrednosti u ljudskim odnosima* (201).

(3) *Svi molimo isto, svi smo hrišćani i istog verovanja, ali su jazovi između ljudi veliki, mislila je žena, a pred očima joj jednako silovit i tvrdokoran pogled i oštar pokret ruke ovoga istog fra-Ive koji sada peva litanije. [...] Jeste, čovek zna da postoje ti jazovi i sve te protivnosti među ljudima, ali tek kada se krene u svet i kad ih oseti na sebi, on vidi koliko su stvarno velike i kako su teške i neprelazne* (275).

(4) *Davil se još jednom postideo svoje malodušnosti. Ali ta ista malodušnost gonila ga je sada da se opet predaje neodređenoj nadi. Toliko je živa kod slabog čoveka potreba da se vara i tako neograničena mogućnost da bude prevaren* (410).

pozicija univerzalnog iskaza spram njemu koheziono i koherencijski saglasnog i saobraznog (ko/n)/teksta je terminativna, drugim rečima, univerzalni je iskaz postponovan u odnosu na njemu korespondentan (ko/n)/tekst. Smisaoni je pak odnos takav da se kreće od konkretnog/pojedinačnog/individualiziranog ka apstraktnom/opštem, ili, može se reći, postoji hiponimijsko-hiperonimijski sled, budući da se semski složenije strukture (jedinice) upravljaju ka semski prostijim („siromašnijim“) strukturama. To što je prvom primeru baš *sitan turski svet povrvio iz svojih mahala i kafanica*, vrlo je lako mogao biti, da je I. Andrić pisao hroniku neke druge varošice u nekoj drugoj državi u nekom drugom (istorijskom) vremenu, i neki drugi svet koji bi pohrlio iz svojih slamova i krčmi, i upravo na to pisac ukazuje neintegrisanom parentetičkom kauzalnom klauzom – *jedni su oni koji kreću i vode stvari, a drugi ih izvode*⁸. Ili u trećem primeru, gde pisac od konkretnog konzulovičinog doživljaja fra-Ivine tvrdokornosti i beskompromisnosti (*pred očima joj jednako silovit i tvrdokoran pogled i oštar pokret ruke ovoga istog fra-Ive koji sada peva litanije*) prelazi na uopštavanje suda o takvim jazovim i podelama. Tako se pokazuje da gnoseološka generalizacija

⁸ Ovde je naš nobelovac dodatno pokazao svoju umešnost upotrebljavajući paronomaziju za postizanje ubedljivog stilskog efekta.

najčešće deluje kao emfatički zaključak ili eksplikacija, što odgovara klasičnoj figuri – epifonemu (Kovačević 1995).

U pojedinim primerima univerzalni iskaz nalazi u interpoziciji, dakle interpoliran između dva konkretnija opisa, kao na primer u sledećem odlomku, gde se pripoveda o odnosu između dve konzulovice:

*Ana Marija je razdragana sopstvenim rečima tražila nova imena, a gospođa Davil je na sve unapred davala svoj pristanak, kao kad razgovara sa decom kojoj ne vredi protvrečiti, da se ne bi otezao razgovor. Posle toga razgovor je mogao zapeti, jer **kad dvoje ljudi razgovara, reči se jedna o drugu pale i razbuktavaju**, a njihove reči su išle jedna mimo drugu i svaka za sebe (323).*

U jednom smo slučaju naišli na inverziran raspored konkretnog i opšteg, gde se polazi od uopštenog iskaza, koji se primeruje konkretnim. Pošto se pod okrilje univerzalnog podvodi egzemplar pojedinačnog, pošto je, tako, univerzalno u prepoziciji, onda više nije reč o epifonemu, nego entimemu:

***Dok je stvaranje i kućenje teško i sporo kao uzbrdica, rasturanje jedne ustanove ili jednog kućanstva ide brzo i lako kao put nizbrdo.** Brže no što je mogao da se nada, Davil je primio odgovor iz Pariza. Odobreno mu je odsustvo od tri meseca, ali s tim da može odmah povesti porodicu i ostaviti Davnu kao žerana Konzulata (452).*

Da, međutim, nije reč o klasičnom entimemu, nego tek (kon)tekstualno razumljivom, jasno biva kada se pročita „konkretna“ rečenica: ona se odnosi na Davilov primitak rešenja u kome mu se odobrava da napusti Konzulat i ode u Pariz, ali to korelira samo s drugim delom uopštenog iskaza (*rasturanje jedne ustanove ili jednog kućanstva ide brzo i lako kao put nizbrdo*), ne i s prvim (*stvaranje i kućenje teško je i sporo kao uzbrdica*). Za razumevanje toga segmenta, neophodno je da se čitalac priseti samog početka romana i dolaska Davila u Travnik, te njegovo – raznim problemima inhibirano – usporeno i mukotržno doseljavanje, obitavanje i navikavanje na Travnik.

Prema tome, gnoseološke generalizacije tamo gde funkcionišu kao strukturalni element višeg nivoa – (mikro)teksta – gde su one „konstitutivni element većeg segmenta teksta smisaono tako oblikovanog da čini čvrsto jedinstvo“ (Kovačević 1995: 139), gde, dakle, gnoseološke generalizacije imaju entimemsku ili, mnogo češće, epifonemsku ulogu, tj. gde je semantička/smisaona međuzavisnost⁹ segmenata teksta toliko jaka, što je dosledno sprovedeno u TRAVNIČKOJ HRONICI, tu se može govoriti o ovim univerzalnim iskazima kao o stilemima (stilskim figurama).

⁹ Kako se i ovde ističe semantička/smisaona međuzavisnost, to se čini još više opravdanim što se prethodno govorilo o propozicionalnim stilemima (a ne sintaksostilemima).

VI. Zaključak

Uvodno poglavlje svoje stilistike Lešić (1975: 6–7) otpočinje citatom upravo iz Andrićeve TRAVNIČKE HRONIKE uz propratni komentar:

[...] navedene rečenice [...] su uzete iz djela koje nosi naslov TRAVNIČKA HRONIKA, ali koje je roman, tj. djelo stvaralačke mašte i umjetnosti riječi, a ne nauke, istorije ili biografije. Ali te rečenice vjerodostojno saopćavaju jednu istorijsku činjenicu. Zato bi mogle stajati i u nekom drukčijem kontekstu [...]. Ali ne samo zato što su vjerodostojne činjenici koju saopćavaju već i zato što njihova cijela jezička struktura odgovara funkcionalnom obliku, recimo, hroničarskog ili biografskog saopćavanja te činjenice.

Nesumnjivo je tačno da Andrićevo prozno delo načelno karakteriše *ornatus facilis*, ali i da je to tek prozirna odeća koja se „nikada ne da potpuno svući“ (Lešić 1975: 38). Drugačije kazano, iako je ekspresivnost u Andrićevim romanima i pripovetkama smišljeno podređena ‘verodostojnosti’ pripovesti, to nikako ne znači da je stilematika narativnog teksta siromašna i ogoljena – naprotiv. Da se zadržimo samo na stilemima o kojima je u ovom radu bilo reči. Upravo prava mera, nenametljivo, nepretenciozno interpoliranje gnoseoloških generalizacija¹⁰, skladan prelaz s konkretnog i pojedinačnog, na opštije i apstraktne sheme, karakterološkog i antropološkog tipa, vešto utkani ekstradijegetički mikrotekstovi u dijegezu – pokazatelj su stilogenosti Andrićevih univerzalnih iskaza. Primeri koji su izdvojeni u radu to potvrđuju.

Jedan drugi književni teoretičar, T. Brajović, pišući doduše o parentezi (u romanu NA DRINI ČUPRIJA), ističe da „jedno od najizrazitijih, karakterističnih obeležja narativne fraze polifonog, iznutra višeglasnog pripovedača predstavlja načelo kontrapunkta, naporednog i naspramnog dvoglasja koje se stapa u nov i indikativan kvalitet“ (Brajović 2004: 14). Pa iako parenteza nikako nije isto što i gnoseološka generalizacija¹¹, u značajnoj se meri predmet (ili sadržaj) njegovog istraživanja podudara s tematikom predstavljenom u ovom radu. Stoga i zaključak da Andrićeva parenteza i parembola predstavljaju svrshodan metapoetički postupak, „imanentno oblikotvorno načelo koje zaista upućuje na svesnu jezičku delatnost govornog lica kome je cilj da razotkrije sebe i činjenicu da o nečemu govori i da se to o čemu govori odnosi na upravo

¹⁰ „Takve generalizacije se [...] uklapaju u pripovijedanje (=naraciju) kao njegov sastavni, integralan, nerazdvojni dio te ih mi kao poopćavanja razaznajemo tek u naknadnom analitičkom zastajkivanju i navraćanju“ (Pranjić 1986: 109).

¹¹ Luka Zima, da navedemo ovog glasovitog autora, potpuno drugačije pristupa parentezi, tj. njenom određenju. Zimini su tipovi parenteze upravo suprotni ovim koji su ekscerpirani u Andrićevom romanu. Jer, Zima kaže da parenteza služi: a) da govornik u objektivno pripovedanje uvrsti svoje subjektivne primedbe, i b) da govornik uplete u tuđi govor svoju ličnu napomenu (Zima 1988: 201–202). Kod Andrića parenteza upravo služi da se uvede uopšten, „objektivan“ iskaz.

upotrebljeni jezički izraz“ (Brajović 2004: 20). Brajović kaže da je metafunkcionalnost parenteze pokazatelj „samoukazujuće ambivalencije između oprečnih mogućnosti interiorizacije i eksteriorizacije, zatvorenosti i otvorenosti, približavanja i udaljavanja [...]“ – kako i mora biti kod polifonog pripovedača.

I Dušan Jović će, pišući o Andrićevom stilu u pripoveci, uočiti razliku između potpuno zatvorenih struktura kada se opisuje hronologija događaja, i, kako on kaže, piščevih intervencija kojima [pisac] „suptilnije precizira dimenzije“ baš tih zatvorenih struktura (Jović 1975: 84). Jović smatra da je „upravo deo teksta koji na neki način odslikava direktnije piščevo angažovanje i intervenciju ujedno i najjači nosilac literarnih efekata“, te da čitav prethodeći tekst jeste tek „priprema za ispoljavanje njegove misaonosti, koja je završni faktor pojedinih delova, i najzad – teksta u celini.“ Ipak, autorski se izrazi, te „piščeve intervencije“, ne mogu izdvajati iz celosti narativnog teksta, tek se u saglasju s čitavom pričom i može uočiti stilogeni efekat takvih mikrodiskursa i umetnički/estetski značaj za delo. Svakako da se brojni, ako ne i svi, od ekscerpiranih univerzalnih iskaza mogu emancipovati iz pripovesti romana i postati i sami (mikro)tekstovi, dekontekstualizovani i refunkcionalizovani (što i jeste odlika paremija: da su zatvoreni mikrotekstovi koji se 'citiraju') i to, naravno, pokazuje univerzalističku, filozofsku vrednost Andrićevih gnoseoloških generalizacija, ali na nivou stilistike teksta TRAVNIČKE HRONIKE ovakvi iskazi signaliziraju mesto i vreme kada se pripovest, odnosno neki njen segment valja prekinuti, usporiti, zaokružiti, poopštiti i time – istaći. A tada ti metatekstualni signali „misaono i emocionalno intenzifikuju“ nadrečenično jedinstvo i time zadobijaju status stilema na nivou teksta.

Izvor

Andrić 1967: Andrić, Ivo. TRAVNIČKA HRONIKA. In: Andrić, Ivo. *Sabrana dela*, knj. II. Beograd: Prosveta.

Literatura

- Bahtin 1980: Bahtin, Mihail. *Marksizam i filozofija jezika*. Beograd: Nolit.
- Bernstajn 1979: Bazil, Bernstajn. *Jezik i društvene klase*. Beograd: XX vek.
- Brajović 2004: Brajović, Tihomir. Poetika parenteze. In: *Književnost i jezik* LI/1. Beograd. S. 1–21.
- De Beuagrande i Dressler 1981: De Beuagrande, Robert-Alan & Wolfgang Dressler. *Introduction to Text Linguistics*. London & New York: Longman.
- Grochowski, Maciej (1986). Parenteza i metarečenica. In: *Južnoslovenski filolog*. God. 42. Beograd: S. 1–8.

- Jović 1975: Jović, Dušan. *Lingvostilističke analize*. Beograd: Biblioteka Društva za srpskohrvatski jezik i književnost.
- Katnić Bakaršić 2007: Katnić Bakaršić, Marina. *Stilistika*. Sarajevo: IK Tugra.
- Koljević 2009: Koljević, Svetozar. *Odjeci reči*. Beograd: Službeni glasnik.
- Kovačević 1995: Kovačević, Miloš. *Stilistika i gramatika stilskih figura*. Nikšić: Unireks.
- Lešić 1975: Lešić, Zdenko. *Jezik i književno djelo*. Sarajevo: Svjetlost.
- Maticki 1994: Maticki, Miodrag. Unutrašnji govor u romanima TRAVNIČKA HRONIKA, DERVIŠ I SMRT I LAGUM. In: *NSSVD 22/1*. Beograd. S. 27–32.
- Milošević 1988: Milošević, Nikola. *Roman Miloša Crnjanskog*. Beograd: Nolit.
- Piper 2005: Piper, Predrag i dr. *Sintaksa savremenoga srpskog jezika: Prosta rečenica*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU – Beogradska knjiga – Matica srpska.
- Pranjić 1985: Pranjić, Krunoslav. *Jezik i književno djelo*. Zagreb: Školska knjiga.
- Pranjić 1986: Pranjić, Krunoslav. *Jezikom i stilom kroza književnost*. Zagreb: Školska knjiga.
- Primorac 2011: Primorac, Strahimir. Lokalno a globalno u Andrića. In: *Republika*. God. 67, br. 4. Zagreb. S. 3–14.
- Stanojčić 1993: Stanojčić, Živojin. Sintaksa Andrićeve parenteze. In: *NSSVD*. God. 22, br. 1. Beograd. S. 369–377.
- Van Leeuwen 2008: Van Leeuwen, Theo. *Discourse and Practice – New Tools for Critical Discourse Analysis*. Oxford: OUP.
- Zima 1988 [1880]: Zima, Luka. *Figure u našem narodnom pjesništvu*. Zagreb: Globus.

Strahinja Stepanov (Novi Sad)

**On gnoseological generalizations in the BOSNIAN CHRONICLE by Ivo Andrić
(A fragment of text stylistic analysis?)**

In the text stylistic research (related to the theory of literature, as well as to linguistics and rhetoric) the emphasis is on „the text as a whole“ (precisely in line with the theoretical and methodological assumptions of Text Linguistics), but with focus on its stylistic and stylogenic elements and „interrelations of these elements at various linguistic levels, as well on the manner in which these elements determine functional style (register) and markedness of the text.“ Relying on these principles, the author examines, up to what extent (theoretical) notion of universal statements (gnoseological generalizations) corresponds with the possibility of their designation as a

textual-stylistic units (or macro-stylistic units), taking Andrić's BOSNIAN CHRONICLE (TRAVNIČKA HRONIKA) as a corpus for this sort of analysis.

Strahinja Stepanov (Novi Sad)

**Über die gnoseologischen Generalisierungen
in Andrićs TRAVNIČKA HRONIKA (WESIRE UND KONSULN)**

In der stilistischen Textanalyse (sowohl in der Literaturtheorie und Sprachwissenschaft als auch in der Rhetorik) liegt die Betonung auf „dem Text als Ganzheit“ (in Übereinstimmung mit den theoretischen und methodischen Thesen der Textlinguistik), aber mit einem Fokus auf seinen stilistischen und stilogenen Elementen bzw. auf den Zusammenhängen dieser Elemente auf verschiedenen Ebenen wie auch auf der Art und Weise, wie diese Elemente die funktional-stilistische und stilistische Kennzeichnung des Textes determinieren. In dieser Arbeit untersucht der Autor, unter Berufung auf die genannten Prinzipien, wie der literaturtheoretische Begriff der universellen Aussagen (der so genannten gnoseologischen Generalisierungen) mit der Möglichkeit ihrer Kategorisierung als textstilistische Elemente (d. h. Textstileme) korrespondiert. Andrićs Roman TRAVNIČKA HRONIKA (ü. WESIRE UND KONSULN) dient hierbei als Korpusvorlage für die Analyse.

Strahinja Stepanov
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet – Odsek za srpski jezik i lingvistiku
Dr Zorana Đinđića 2
21 000 Novi Sad
E-mail: straxstepanov@yahoo.com

Милица Стојановић (Београд)

Фреквенција глагола у Андрићевом роману ТРАВНИЧКА ХРОНИКА *

У раду ће бити анализирана фреквенција глагола у Андрићевом роману ТРАВНИЧКА ХРОНИКА. Циљ рада је да се направи инвентар глагола употребљених у роману ТРАВНИЧКА ХРОНИКА и уради њихова граматичка, семантичка и квантитативна анализа.

1. У раду је представљена учесталост глаголâ у роману ТРАВНИЧКА ХРОНИКА. Због обима грађе, рад ће садржати само речник глагола са фреквенцијом већом од 30 (што је нешто више од 100 глагола) и семантичку анализу тих глагола. Циљ рада је да се направи инвентар глагола употребљених у роману ТРАВНИЧКА ХРОНИКА и изврши њихова граматичка, семантичка и квантитативна анализа. Прагматички циљ израде оваквог речника је вишеструк. Презентација истраживања представља само подстицај за израду целовитог фреквенцијског речника који би требало да обухвати све врсте речи и да потпуније податке о језичком материјалу романа. Прецизно сређени и акрибично обрађени подаци у комплетном фреквенцијском речнику представљали би драгоцену језичку грађу која би могла да олакша проучавање језика писца и омогући детаљнији увид у језичку проблематику посматрану из угла лексикографије, језичког контрастирања и превођења, књижевно-уметничког стваралаштва, методике и дидактике у настави, као и да утиче на подизање нивоа опште културе.

За израду речника коришћен је за ову прилику направљен програм¹, а добијени подаци су упоређени и сравњени са текстом како би се избегле грешке које настају уколико се реч не посматра у контексту. На тај начин је постигнуто да се речи са истим обликом, а различитом семантиком и функ-

* Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Коришћена је апликација написана у C# програмском језику за потребе израде овог рада. Уз помоћ те апликације је урађено иницијално пребројавање.

цијом третирају одвојено². Терминологија коришћена у раду и поступак граматичке обраде преузети су из постојећих српских фреквенцијских речника³. Разликује се реч као статистички појам, појавница („гласовни садржај између две белине“) и лексема као најмања речничка, односно лексичка јединица представљена у основном облику (у овом случају инфинитиву). Уз лексичку одредницу представићемо честост њене употребе у тексту.

Грађа је узета у изворном облику, почев од наслова романа до последње речи. Непреведени цитати и фусноте нису анализирани. Урађена је лематизација (свођење свих облика речи на лексикографски облик речи), а из тако сређене грађе издвојени су глаголи. У раду глаголи ће бити приказани у облику инфинитива и сврстани у опадајућој фреквенцији, од највише до најниже. Уколико имају исти број појављивања, глаголи су дати азбучним редом.

Лексичке одреднице дате су у облику инфинитива са скупном честошћу свих глаголских облика, без обзира на лице, број, време или начин. Ијекавски и екавски облици бројани су као посебне одреднице. У складу са домаћом лексикографском праксом, видски парњаци посматрани су одвојено. Уколико се глагол јавља само у повратном облику, тако је и представљен, али, ако има и повратни и неповратни облик, повратна речца се налази се у загради. На исти начин обележена је и употреба глагола у пасиву грађеном помоћу презента и повратне заменице. Глаголски прилози (прошли и садашњи) улазе у грађу. Радни глаголски придев смо рачунали када је он део сложеног глаголског облика, а, уколико има функцију правог придева, посматран је као придев и није узет у обзир (*озебли и уморни*, *ћрозебла Цијанчад*, *ћусћа и замрзла (башића)*, *човека дораслої сваком ћослу* итд.). Трпни глаголски придеви, због високог степена лексикализације, нису бројани (*разасућа шравничка тробља*, *заборављена имена*, *забринући бејови* итд.)⁴. Помоћни глагол *бићи* и његов суплетивни

² То значи да су у тексту проверене све речи које се могу јавити у истом облику, а са различитом семантиком и функцијом и тако је решен проблем граматичке хомонимије.

³ Мислимо пре свега на ФРЕКВЕНЦИЈСКИ РЕЧНИК САВРЕМЕНОГ СРПСКОГ ЈЕЗИКА С. Васић и Д. Васића (даље ФРССЈ 2004). Овај речник представља скупни фреквенцијски речник у коме су представљене фреквенције из осам књижевних дела: СВЕТО ПИСМО, ХАЗАРСКИ РЕЧНИК, У ПОТПАЛУБЉУ, БЕЗДНО, МАМАЦ, ОСЛОБОДИОЦИ И ИЗДАЈНИЦИ, ФАЛРОНТ У ГРТЕГУ, КАРАКТЕРИСТИКА. Идеја је била да се ураде фреквенцијски речници који би представили језички израз српских романа награђених НИИ-овом наградом од 1994–1999, а додато је још и СВЕТО ПИСМО.

⁴ Више о проблему лексикографске презентације глаголских придева в. Спасојевић 2013 и литературу наведену на крају тог рада.

облик *јесам* дати су под лексичком одредницом *бићи* са скупном фреквенцијом, што је пракса и у другим домаћим речницима. Глаголске именице нисмо узимали у разматрање.

Прегледом грађе утврђено је да роман има 146 617 текућих (поновљених) речи, појавница. Укупан број глаголских лексичких одредница је 2 576, а у тексту се јављају 29 272 пута, што значи да глаголи обухватају 19,96% укупног текста. Удео глаголских одредница и глаголских облика у односу на укупан број глаголских одредница и облика представљен је табеларно. Глаголи су подељени у групе према фреквенцији.

Фреквенција	Број глаголских одредница	Број облика
≥ 30	116 4,5%	19.752 67,44%
29–10	250 9,7%	4.044 13,81%
9–2	1.175 45,61%	4.457 15,22%
1	1.035 40,13%	1.035 3,54%
Укупно	2.576	29.288

Очекивано, глаголи са фреквенцијом 30 и већом од 30 имају мали проценат у укупном броју глагола (4,5%), али је њихово појављивање у укупном броју глаголских облика (67,44%) више него свих осталих облика (32,57%). Глаголи са фреквенцијом већом од 10 чине само 14,2% свих глагола, док глаголи са фреквенцијом мањом од 10 чине више од 80% свих глагола.

Табеларно је приказано првих сто шеснаест најфреквентнијих глагола, а то су глаголи са фреквенцијом тридесет и већом од тридесет. Табела садржи редни број (прва колона), лексичку одредницу (друга колона), честост употребе (трећа колона) и глаголски вид (четврта колона).

	Глагол	Фрекв.	Вид
1	<i>бити / јесам</i>	10645	св./ несв.
2	<i>моћи (се)</i>	613	несв./ св.
3	<i>хитети</i>	470	несв.
4	<i>имати (се)</i>	422	несв.
5	<i>видети (се)</i>	318	св./ несв.
6	<i>јоворити (се)</i>	276	несв.
7	<i>знати (се)</i>	276	несв.
8	<i>пребити</i>	232	несв.
9	<i>лдегати (се)</i>	209	несв.
10	<i>доћи</i>	205	св.
11	<i>казати</i>	160	св.
12	<i>мислити (се)</i>	160	несв.
13	<i>изледегати</i>	152	несв.
14	<i>јочети</i>	142	св.
15	<i>пјражити (се)</i>	133	несв.
16	<i>ићи (се)</i>	127	несв.
17	<i>морати (се)</i>	127	несв.
18	<i>живети (се)</i>	122	несв.
19	<i>радити (се)</i>	115	несв.
20	<i>чинити (се)</i>	115	несв.
21	<i>остати</i>	104	св.
22	<i>наћи (се)</i>	102	св.
23	<i>осећати (се)</i>	98	несв.

24	<i>долазити</i>	89	несв.
25	<i>проћи (се)</i>	85	св.
26	<i>слушати</i>	80	несв.
27	<i>стајати</i>	79	несв.
28	<i>чути (се)</i>	79	св./ несв.
29	<i>желети</i>	78	несв.
30	<i>седећи</i>	73	несв.
31	<i>умети</i>	73	несв.
32	<i>налазити (се)</i>	71	несв.
33	<i>гаћи (се)</i>	70	св.
34	<i>разговарати (се)</i>	69	несв.
35	<i>враћити (се)</i>	68	св.
36	<i>посити</i>	67	св.
37	<i>држати (се)</i>	64	несв.
38	<i>рећи</i>	64	св.
39	<i>учинити (се)</i>	64	св.
40	<i>стићи</i>	62	св.
41	<i>носити</i>	61	несв.
42	<i>чекати</i>	60	несв.
43	<i>кренути</i>	60	св.
44	<i>примити (се)</i>	59	св.
45	<i>сазнати (се)</i>	59	св.
46	<i>писати</i>	57	несв.
47	<i>дешаваћи (се)</i>	56	несв.
48	<i>пипати (се)</i>	56	несв.

49	<i>волећи (се)</i>	54	несв.
50	<i>враћаћи (се)</i>	53	несв.
51	<i>расћи</i>	53	несв.
52	<i>одговарати</i>	52	несв.
53	<i>бивати</i>	51	несв.
54	<i>добити</i>	51	св.
55	<i>најустити</i>	51	св.
56	<i>остајати</i>	51	несв.
57	<i>водити</i>	50	несв.
58	<i>јубити (се)</i>	50	несв.
59	<i>усејти</i>	48	св.
60	<i>показати (се)</i>	48	св.
61	<i>посмајрати (се)</i>	48	несв.
62	<i>викати</i>	47	несв.
63	<i>настојати (се)</i>	47	несв.
64	<i>десити (се)</i>	46	св.
65	<i>очекивати (се)</i>	46	несв.
66	<i>јављати (се)</i>	45	несв.
67	<i>лежати</i>	45	несв.
68	<i>постојати</i>	45	несв.
69	<i>изјубити (се)</i>	44	св.
70	<i>јратићи (се)</i>	44	несв.
71	<i>сјремати (се)</i>	44	несв.
72	<i>сјати</i>	43	св.
73	<i>бранићи</i>	42	несв.

	<i>(се)</i>		
74	<i>мучити (се)</i>	42	несв.
75	<i>осејити (се)</i>	42	св.
76	<i>ојрати (се)</i>	41	св.
77	<i>послати (се)</i>	41	св.
78	<i>донети</i>	40	св.
79	<i>жалити (се)</i>	40	несв.
80	<i>мењати (се)</i>	40	несв.
81	<i>оставити</i>	40	св.
82	<i>смајрати</i>	40	несв.
83	<i>дизати (се)</i>	39	несв.
84	<i>крејити (се)</i>	39	несв.
85	<i>крићи (се)</i>	39	несв.
86	<i>заборављати (се)</i>	38	несв.
88	<i>одлазити</i>	38	несв.
89	<i>постајати</i>	38	несв.
90	<i>разумети (се)</i>	38	несв.
91	<i>сестити</i>	38	св.
92	<i>веровати (се)</i>	37	несв.
93	<i>владати</i>	37	несв.
94	<i>молити (се)</i>	37	несв.
95	<i>узети</i>	37	св.
96	<i>показивати (се)</i>	36	несв.
97	<i>јрећи</i>	36	св.

98	<i>пичаџи</i> (се)	36	несв.
99	<i>јахаџи</i>	35	несв.
100	<i>оџовориџи</i>	35	св.
101	<i>џаџаџи</i> (се)	35	св.
102	<i>излазиџи</i>	34	несв.
103	<i>џорети</i>	33	несв.
104	<i>изиџи</i>	33	св.
105	<i>оџиџи</i>	33	св.
106	<i>слаџи</i>	33	несв.
107	<i>џираџи</i>	33	несв.
108	<i>чиџаџи</i>	33	несв.

	(се)		
109	<i>џаџиџи</i> (се)	32	несв.
110	<i>служиџи</i> (се)	31	несв.
111	<i>бежаџи</i>	31	несв.
112	<i>објасниџи</i>	31	св.
113	<i>џровести</i>	31	св.
114	<i>џасџи</i>	30	св.
115	<i>смеџи</i>	30	несв.
116	<i>џврџиџи</i>	30	несв.

Из приказане табеле видимо да је, најфреквентнији глагол *биџи/јесам*, који има честот употребе 10 661 (36,4% од укупног броја глаголских облика). Најчешћи глаголски облик у роману је облик трећег лица једнине презенте глагола *биџи – је*. Овај глагол „поред значења човековог постојања има и функцију одређивања човековог битисања у времену: у садашњости, прошлости и будућности“ (ФРССЈ 2004: 27), а и помоћни је глагол који служи за грађење сложених глаголских времена и облика. Према подацима које налазимо у ФРССЈ 2004 (ФРССЈ 2004: 16, у фусноти), то је најчешћа појавница у свим нашим фреквенцијским речницима и речницима страних речи обрађеним на исти начин. Глагол *биџи* јавља се у следећим глаголским облицима:

<i>је</i>	6072
<i>су</i>	1622
<i>није</i>	723
<i>био</i>	510
<i>би</i>	443
<i>било</i>	340
<i>била</i>	233
<i>били</i>	156
<i>нису</i>	141
<i>биџи</i>	104
<i>биле</i>	72
<i>смо</i>	57

<i>сам</i>	28
<i>сте</i>	20
<i>јестџи</i>	19
<i>си</i>	18
<i>јестџе</i>	17
<i>бих</i>	17
<i>биће</i>	12
<i>нисмо</i>	10
<i>бистџе</i>	8
<i>бисмо</i>	7
<i>немој</i>	6
<i>нисам</i>	6

<i>нисџе</i>	4
<i>јеси</i>	3
<i>јесу</i>	3
<i>би ћу</i>	2
<i>јесам</i>	2

<i>јесмо</i>	2
<i>немојџе</i>	1
<i>ниси</i>	1
<i>би јаше</i>	1
<i>би ћемо</i>	1

Глагол *моћи* долази 613 пута:

<i>може</i>	211
<i>моџао</i>	164
<i>моџло</i>	66
<i>моју</i>	63
<i>моџли</i>	37
<i>моџла</i>	34

<i>моџе</i>	12
<i>можеџе</i>	11
<i>можеш</i>	9
<i>можемо</i>	8
<i>моџне</i>	1

Глагол *хџеџи* користи се и у модалној служби и као помоћни глагол приликом грађења футура (470 пута). Ијекавски лик овог глагола *хџеџи* јавља се само једном, у говору Сулејман-паше.

<i>ће</i>	297
<i>хџео</i>	58
<i>хоће</i>	30
<i>хџели</i>	23
<i>ћеџе</i>	15
<i>хџела</i>	11
<i>ћемо</i>	11
<i>ћу</i>	9

<i>ћеш</i>	5
<i>ћеш</i>	5
<i>хџеле</i>	3
<i>хџеџи</i>	2
<i>хоћеџе</i>	1
<i>хџеде</i>	1
<i>хџело</i>	1

Првих 10 најчешћих глагола су глаголи општег значења са развијеном полисемантичком структуром: *биџи*, *моћи*, *хџеџи*, *имаџи*, *видеџи*, *џовориџи*, *знаџи*, *џребаџи*, *џледаџи*, *доћи*.

Добијени резултати могу се поредити са подацима из ФРССЈ 2004. У свим речницима први ранг⁵ има глагол *биџи*, док се на другом месту налазе *моћи* или *хџеџи* (осим у СВЕТОМ ПИСМУ, где други ранг има глагол *рећи*). Међу првих

⁵ Ранг је редослед речи по честоти употребе и није исто што и редни број речи, фреквенцијски речник може садржати више речи истог ранга (Васић 1998: 40).

десет глагола у скупном речнику и речнику ТРАВНИЧКЕ ХРОНИКЕ поклапају се још и *имајти*, *знајти*, *видети*⁶.

Глагол *ћребајти* писац најчешће употребљава као безличан и за означавање радње која се тиче логичког субјекта реченице (допуна је готово редовно у облику инфинитива). Синониман глагол *ваљајти*, обичан у стилу народног приповедања, чешће се користи у конструкцијама *га* + презент и у тексту се јавља 18 пута (Станојчић 1967: 173–174)⁷.

Већина употребљених глагола изражава радњу, а мањи број стање⁸.

На шестом месту је глагол *ћоворијти*, док фреквенцију већу од 30 има велики број глагола говорења: *казати* (160)⁹, *разћоваријти се* (69), *рећи* (64), *ћићати се* (56), *оћоваријти* (52), *викајти* (47), *јављајти се* (45), *ћричајти се* (36), *оћоворијти* (35), *објаснијти* (31), *ћврдијти* (30). У првих 200 улазе и глаголи *звати* (29), *објасњавајти* (24), *казивајти* (23), *изћоваријти* (20), *шаћућати* (20), *доказивајти* (19), *изћоворијти* (19), *јавијти* (19), *ћрећијти* (19). Високу фреквенцију имају и глаголи: *знајти* (276), *мислијти* (160), *осећајти* (98), *уметјти* (73), *сазнајти се* (59), *смајтрајти* (43), *разуметјти се* (38). Велики број ових глагола указује на развијену мисаону димензију текста.

Глаголи визуелне перцепције *видети* и *ћлегајти* налазе се међу првих десет глагола, у 100 најфреквентнијих улази и *ћосмајтрајти* (48), а у 200 *ћоћлегајти се* (26), *ућлегајти* (19).

⁶ Десет најфреквентнијих глагола у скупном речнику су: *бијти*, *ћићети*, *моћи*, *рећи*, *имајти*, *знајти се*, *казати се*, *гоћи*, *видети се*, *морати* (ФРССЈ 2004: 33).

⁷ Станојчић (1967: 169) наводи да је и код Андрића присутан и врло уочљив општи књижевнојезички моменат ограничавање конструкција непотпуни глагол + глагол одн. апстрактна именица на невелики број глагола типа *моћи*, *ћићети*, *морати* и сл. и *ћочети*, *ћресћати* и сл. Функција допуне у оваквим конструкцијама је „пре свега да именује глаголску радњу“ Станојчић (1967: 169) и сасвим је разумљиво да се као допуне овим глаголима јављају и инфинитив и презент са везником *га*, који у Андрићевом језику чак и превазилази овај први. Станојчић (1967: 169) показује на који је начин регулисана употреба једног или другог облика.

⁸ Приликом ове поделе глагола на семантичке типове пошло се од тога да не постоји универзална семантичка подела глагола у српском језику и не мисли се на укупност семантичких реализација глагола, већ само на једну од њих за коју смо сматрали да је доминантна или смо одређени глагол сврстали у више категорија (више о покушају класификације глагола в. Тошовић 1998).

⁹ Број у загради означава фреквенцију глагола.

Високог ранга су и глаголи који означавају све могуће нијансе жеље, одлуке и покушаја: *моћи* (670), *хитићи* (470), *желети* (78), *настојати* (47).

Чести су и глаголи који се односе на почетак радње, завршетак радње, улажење у вршење радње, настављање и сл.: *почети* (142), *постати* (67), *кренути* (59), *стати* (43), *постати* (38), *почињати* (26), *прекинути* (се) (24).

Велику заступљеност у тексту имају и егзистенцијални глаголи: *живети* (122), *постати* (67), *бивати* (51), *постојати* (45).

Глаголи кретања су знатно бројнији у односу на глаголе мировања. У првих двеста глагола налазе се: *ићи* (127), *долазити* (89), *ићи* (се) (85), *враћати* (се) (68), *стићи* (62), *кренути* (59), *враћати* (53), *водити* (50), *ићи* (се) (44), *кренути* (39), *долазити* (38), *ићи* (36), *јахати* (35), *излазити* (34), *изићи* (33), *оћићи* (33), *ићи* (се) (25), *стићи* (25), *ићи* (22). Глаголи мировања су следећи: *остати* (104), *седети* (73), *стати* (79), *остати* (51), *лежати* (45), *стати* (43).

Глаголи који означавају осећања су: *осети* (42), *волети* (се) (54), *жалити* (40), *мрзети* (21).

2. Приликом израде фреквенцијског речника велики значај имају речи са честашћу један. Творци првих оваквих речника нису наводили речи са фреквенцијом мањом од пет због уштеде простора и због веровања да такве речи немају велики значај за разумевање текста. Међутим, савремена наука сматра да ове речи имају у фреквенцијском речнику равноправну улогу као и речи са већом честашћу и да их никако не треба изостављати (Васић 1998: 30). Речи које се у једном тексту јављају са фреквенцијом један, у другом могу бити више заступљене. Само ради илустрације навешћемо неколико примера: глаголи *изаћи*, *ићи* и *одабрасти* у Травничкој хроници појављују се једном, а у ХАЗАРСКОМ РЕЧНИКУ глагол *изаћи* чак 17 пута, а *ићи* и *одабрасти* 5 пута, док глаголи *дојорети*, *догирнути*, *кући* (се) у оба романа имају исти број појављивања – један (Васић 1998). Речи са честашћу један (хапакси) утичу на процену тежине текста, по њима се могу поредити писци и њихова творачка способност, корисне су при утврђивању ауторства и веома важне за стилистичку анализу и говоре о богатству речника појединца (в. Васић 2000: 27–29).

Број хапакса у роману Травничка хроника је 1033, у процентима 40,13%. Фреквенцију један има, као прва, лексичка одредница *анализирати*, а последња је *ићи*.

Још су творци првих фреквенцијских речника приметили да између дужине речи и њене честоти употребе у неком тексту постоји обрнута сразмера (Кединг 1898, према ФРССЈ 2004: 51). Више од половине глаголских хапакса у

ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ чине префиксирани глаголи, док су тако грађени глаголи у групи првих двеста глагола ређи.

Међу хапаксима налазе се и речи страног порекла или речи са страним префиксима: *анализирајти*, *демаскирајти*, *ипројуцирајти*, *ипероризирајти*, *халалити*, *шијијунирајти*; ијекавизми, покрајинске и народне речи: *вриједети*, *донити*, *доћерати*, *жњети*, *засјени*, *захећимити се*, *зријати*, *најволетити*, *налијетити*, *наћерати*, *одијевати*, *одсијећи*, *иднијети*, *иджелити*, *ипросјећи*, *ипроститити*, *сијевати*, *сјестити*, *сјетити*, *сјетити се*, *сјећати се*, *сјећи*, *умјети*, *умријети*, *утијешити*, *цвиљети*, *шуйјети*; деминутивни глаголи: *врискајти*, *теуцајти*, *јоворкајти*, *замуцкивајти*, *зайљуцкивајти*, *кашљуцајти* итд. ТРАВНИЧКА ХРОНИКА припада екавском периоду Андрићевог стваралаштва и ијекавизми се најчешће јављају у говору ликова, ређе у приповедачевом тексту (*цивилио: цвиљети*). Писац узима конструкције из народног језика, да би за одређени контекст створио одговарајући тип језика¹⁰.

3. Начелне напомене о употреби глаголских времена¹¹. Примећено је свођење употребе претериталних времена на претежну употребу перфекта¹². Уз перфекат, најчешћи глаголски облик је презент, који се, осим што се користи у независним реченицама, често употребљава са везником *да* као допуна непотпуним глаголима.

Плусквамперфекат се гради само уз помоћ перфекта глагола *бити* и радног глаголског придева, док се помоћни глагол у облику имперфекта не јавља.

Ограничавање употребе аориста, па чак и његово губљење у неким дијалектима чини аорист стилским средством. У обимној студији о стилу и језику И. Андрића Станојчић велику пажњу посвећује аористу и констатује да Андри-

¹⁰ „Иво Андрић је писац чији је матерњи језик говор херцеговачког типа, а своје је стваралаштво пренео у београдско књижевно поднебље прихвативши једновремено и београдски књижевни језик, али уневши у тај језик и своје вредности“ (Станојчић 1967: 209).

¹¹ За детаљне информације о употреби глаголских времена код Андрића в. Станојчић 1967.

¹² „Перфекат који и у српскохрватском језику замењује све друге претериталне облике, и у Андрићевом језику јавља се као комуникативан облик [...] док се други претеритални облици [...] јављају као стилско средство удаљавања [...] одређеног текста од читаоачевог језика и, према томе, од читаоачевог времена, или пак служе за карактеризације друге врсте“ (Станојчић 1967: 200).

ћев језик не одступа од савремене језичке норме, по којој се овај глаголски облик много чешће употребљава у приповедању, а мање у комуникативном језику (1967: 211). Аорист се јавља само од свршених глагола, док примере аориста од имперфективних глагола у овом делу нисмо пронашли.

Имперфекат се јавља спорадично. Станојчић налази око петнаестак облика имперфекта.

Футур 2 је врло редак, јер је његову службу преузео перфективни презент (Станојчић 1967: 256).

Футур се чешће гради уз помоћ инфинитива, па је облик инфинитива веома заступљен.

Потенцијал је веома заступљен и као квалификативни и као приповедачки.

Императив се најчешће јавља у говору ликова, у дијалогу.

4. Статистички подаци говоре о сложености и разноврсности Андрићевог језика. Поредеди добијене резултате са другим фреквенцијским речницима виде се извесна поклапања (први ранг има глагол *бићи*, док се на другом месту налазе *моћи* или *хити*). Бројнији су глаголи који изражавају активност, радњу и кретање, у односу на глаголе којима се изражава неко стање или мировање. Употребљени глаголи указују на развијену мисаону димензију текста. Велики број хапакса говори о богатству приповедачевог језика.

Извор

Андрић 1945: Андрић, Иво. *Травничка хроника*. Београд.

Литература

Васић 1998: Васић, Смиљка. *Полазне основе новије српске прозе, књига II, Хазарски речник Милорад Павић Фреквенцијски речник*. Београд: Институт за педагошка истраживања; Завод за уџбенике и наставна средства.

Васић 2000: Васић, Смиљка. *Полазне основе новије српске прозе, књига III, Бездно Свешлана Велмар-Јанковић, Фреквенцијски речник*. Београд: Институт за педагошка истраживања.

- Спасојевић 2013: Спасојевић, Марина. О радном и трпном глаголском придеву са лексикографског аспекта. In: *Научни састџанак славистџа у Вукове дане*. Год. 42, бр. 1. Београд. С. 310–319.
- Станојчић 1967: Станојчић, Живојин. *Језик и стил Ива Андрића (функције синонимских односа)*. Београд.
- Тошовић 1998: Тошовић, Бранко. Универзална семантичка класификација глагола. In: *Научни састџанак славистџа у Вукове дане*, бр. 27. Београд. С. 113–124.
- ФРССЈ 2004: Васић, Смиљка; Васић, Драгољуб. *Фреквенцијски речник савременог српског језика*. Београд: Институт за педагошка истраживања.

Milica Stojanović (Belgrade)

The frequency of verbs in the novel
THE DAYS OF THE CONSULS by Ivo Andrić

The topic of this paper is an analysis of the frequency of verbs in Andrić's novel THE DAYS OF THE CONSULS by Ivo Andrić. Verbs make about 20% of the lexical fund. It is shown first 16 verbs with frequency of 30 and higher. Comparing the results of this analysis with the results of other researcher's frequency dictionaries some parallels and overlapping can be found. The first 3 most frequent verbs (*biti*, *моћи*, *hteti*) are also found in all frequency vocabularies of Serbian language. Most of the used verbs express activity, deed, movement and less of them express condition or inaction. Used verbs show developed contemplative text dimension.

Milica Stojanović
Institut za srpski jezik
Ђуре Јакшића 9
11 000 Beograd
milica.stojanovic@isj.sanu.ac.rs

Гордана Штасни (Нови Сад)

Синтагме с предлошким акузативом у ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ

На корпусу Андрићевог романа Травничка хроника анализирани су само синтагматски спојеви у којима је управна реч глагол или именица, а зависни синтагматски члан предлошко-падежна конструкција *кроз* + акузатив. Циљ је био да се утврде услови на нивоу лексичке семантике, како глагола тако и именице, који омогућавају уланчавање јединица у структуру V/N + *кроз* + NAcc. Наводи се класификација ових јединица у оквиру тематских поља која чине јединице структурно-семантички повезане са: глаголима кретања (*ићи кроз чаршију*), глаголима визуелне перцепције (*гледајти кроз прозор*), говорења (*јурејити кроз сузе*), менталних процеса (*не уразумљивајти кроз љаву*), глаголима контакта (*додиривајти* [млаку земљу] *кроз сјлејти шраве*).

1. Предлог *кроз*¹ одликује се извесним специфичностима на синтаксичко-семантичком и деривационом плану – као једновалентан јавља се само у комбинацији са акузативом и нема учешћа у деривацији као префиксални формант, што је карактеристика већине предлога. Значење овог предлога размотрићемо на основу лексикографске дефиниције с обзиром на то да она садржи све важне компоненте на основу којих се приказује семантичко-синтаксичка специфичност предлога уопште. Дефиницијом је, дакле, обухваћен објекат локализације (са основним обележјем живо /+/-/ односно /-/), тип локализатора (као део дефиниције и у наведеним изразима), и радња (углавном исказана глаголском имницом) која представља синтаксичко-семантичку спону објекта локализације са оријентиром и локализатором².

¹ Нећемо у раду наводити облички лик *кроза*, са покретним **а** испред речи која почиње са **с**, **з**, **ш** или **ж** (*кроза снег, шуму*, али *кроз Војводину*).

² „Postoje tri obavezna elementa situacije označene izrazom sa značenjem lokalizacije i tri primarna elementa svakog takvog značenja: (1) *objekat lokalizacije*, (2) *lokalizator* (kao sredstvo lokalizacije) i (3) konkretizator odnosa između (1) i (2), za koji izgleda umesno upotrebiti termin *orijentir*. Na primer, u rečenici *Pismo je u kutiji*, imenica *pismo* označava *objekat lokalizacije*, imenica *kutija* – *lokalizator*, a predlog *u* označava *orijentir* koji je u ovom slučaju – unutrašnjost kutije“ (Piper 2001: 20–21).

Сам предлог има улогу оријентира у предлошко-падежним конструкцијама.

Према подацима у РСЈ, предлог *кроз* с акузативним обликом именице или заменице означава: 1. кретање некога или нечега од једног краја места, положаја и сл. ка другом, пролажење између честица неке материје, масе и сл. Изрази наведени у РСЈ уз примарно значење предлога *кроз* разврстани су у табели према типу локализатора.

<i>лећешти</i> ~ <i>ваздух</i> <i>ронићи</i> ~ <i>воду</i> <i>ћазити</i> ~ <i>блаћо</i>	<i>ћућати</i> ~ <i>ждрело</i>	<i>ћурати се</i> ~ <i>народ</i> <i>ћробијати се</i> ~ <i>ћужве</i>
<i>ћроћи</i> ~ <i>ћестћар</i> <i>ићи</i> ~ <i>ћраву</i>	<i>ући</i> ~ <i>ћрозор</i>	<i>ћролазити</i> / <i>ћућоваћи</i> ~ <i>ћрерију</i> , <i>заћадне земље</i> и сл. <i>ћролазити</i> ~ <i>Беоћрад</i> <i>ћећи</i> ~ <i>дољину</i>

На основу лексикографске интерпретације примарног значења предлога *кроз*, а посебно према наведеним изразима, јасно су уочљиви различити типови локализатора – садрживача (место, материја, маса, отвор), и то у комбинацији са глаголима који припадају истој тематској скупини – глаголима кретања, ретко са глаголима другачијег значења (*ћућати* – глагол физиолошког процеса). Секундарна значења пак указују на способност повезивање предлога *кроз* са глаголима различите семантике.

дисперзивни глаголи (који се могу сматрати подврстом глагола кретања)	2.а. ширење, распростирање, разливање и сл. нечега неким ограниченим простором или унутрашњошћу нечега (нпр. телом или делом тела)	<i>Нека ћиха срећа</i> <i>ћросћруја кроза ме.</i>
глаголи перцепције, емотивни глаголи и глаголи оцене или процене	3.в. начин посматрања, доживљавања, поимања или процењивања нечега	<i>Градове и ћределе</i> <i>ћледам кроз свој доживљај.</i>
обично у вези са глаголима „проћи“ и „пролазити“	4.а. поступак, процес којем се, односно процедура којој се нешто подвргава	<i>ћроћи</i> ~ <i>конћролу</i> , <i>ћроћи</i> ~ <i>скућићићинску</i> <i>ћроћедуру</i>
	4.б. ток, етапе, фазе збивања у којима неко учествује; околности, ситуације којима је неко изложен, односно нешто изложено	<i>ћролазити</i> ~ <i>разне мене</i> ; <i>ћроћи</i> ~ <i>мноће невоље</i> , <i>ћроћи</i> ~ <i>ћонижења</i>

У синтагматској структури утврђена семантичка врста глагола кореспондира са одређеним типом локализатора – садрживача.

семантички тип глагола	тип локализатора – садрживача
глаголи кретања	место, материја, маса, отвор
дисперзивни глаголи	ограничени простор или унутрашњост нечега
глаголи перцепције, емотивни глаголи и глаголи оцене или процене	разна стања и појаве
глаголи „проћи“ и „пролазити“	процес, фазе збивања, околности, ситуација

Из лексикографске интерпретације предлога *кроз* посебно издвајамо семантичку реализацију З.б. 'радња, збивање, појава с којом је временски повезано нешто друго, нека друга пратећа или напоредна радња, збивање, појава и сл.' (*јоворићии ~ њлач*), будући да се она може довести у везу са глаголима веома различитог значења.

2. Граматички опис значења предлошко-падежне конструкције³ *кроз* + акузатив заснива се на утврђивању категоријалног значења (месно, временско, начинско и др.) које дата структура реализује у контексту, при чему је именички појам у акузативу главни индикатор значења целе конструкције. Знамо да исти предлог може управљати именицама различите лексичке семантике од чега зависи да ли ће одређена предложна фраза добити, нпр. месно или временско значење. Тако и предлог *кроз*, иако једновалентан, има велики семантички потенцијал који остварује у комбинацији са именицама различитог значења.

Ауторке П. Мразовић и З. Вукадиновић (2009: 413) наводе да „предлог *кроз* уз акузатив може да означава: место (*Тунел њролази кроз брдо*); време (*Такав беше кроз цео животи* [за време целог живота], *Доћи ће кроз један сати* [после једног сата]). Употребљава се и у предложним фразама другачијег значења: *Сећам ја се као кроза сан* (нејасно), *Кроз своје њредсџавнике ѓоворио је цео народ* (преко својих представника)“.

Предлог *кроз* посматра се у групи са предлозима *уз* и *низ* којима се обележава смер кретања по месту с именом у акузативу: *кроз* (*кућу*), *низ* (*њланину*), *уз* (*њланину*) (Мразовић/Вукадиновић 2009: 414; Антонић у: Пипер и др. 2005). М. Ивић акузатив с предлозима *уз* (*њене се уз дрво*), *низ* (*њрчи низ ливаду*), *кроз* (*њролази кроз џунел*) повезује са слободним дативом (*њриближавамо се Беоџраду*) и слободним инструменталом кад именица означава какав географски појам (*њлове Дунавом*) на основу тога што се „место озна-

³ Различити аутори употребљавају различите термине за означавање везе предлога с именском речју: *љредложна фраза*, *љредлошка синџајма*, *љредлошко-љпадежна конструкција*, *љредлошко-љпадежни израз*.

чава директним путем“ (Ivić 1983: 209–210). У случају са предлошким акузативом М. Ивић истиче да се:

„[...] радња не везује искључиво за географске објекте, али њено вршење, као при употреби ‘слободног’ инструментала, увек подразумева обухватање, савлађивање простора на који се смешта. ‘Слободни’ инструментал и овај акузатив разликују се недавањем (инструментал) / давањем (акузатив) података о смеру у којем тече вршење радње по датом месту (уп. *шрчи ливагом са шрчи низ ливагу* и сл.)“.

И. Антонић издваја семантички тип глагола – глаголе кретања и визуелне перцепције – са којима предлог *кроз* означава пресецање локализатора по његовој унутрашњости, што је поткрепљено примерима: *Воз је њролазио кроз дуљачак, мрачан тунел. Провукао се кроз оџраду. У Београд се, кроз Штампбол-кајију, шешко улазило а још шеже излазило*, а да са глаголима визуелне перцепције уз именовање визуелне радње имплицира и правац усмерености погледа, као у примеру (*Про*)вирила је *кроз њрозор*. (Антонић у: Пипер и др. 2005: 212–213).

3. Ми ћемо у раду на примерима ексцерпираним из Андрићевог романа ТРАВНИЧКА ХРОНИКА размотрити следећа питања у вези са синтагматском структуром V/N + *кроз* + NAcc:

а) семантички тип глагола или именице са којима се предлошко-падежна конструкција *кроз* + NAcc удружује у глаголску или именичку синтагму;

б) тип локализатора – садржитеља са којим семантички кореспондира одређени тип глагола у синтагматској конструкцији.

4. Синтагме са месним значењем

4.1. Синтагме са локализатором типа насељени простор. Основни и најпродуктивнији тип локализатора исказан је лексемама које у синтагми остварују своје основно значење насељеног и омеђеног простора (*варош, чаршија*) или означавају отворени део насељеног простора (*сокак*), али и отворен географски простор (*долина*), или политичко-административне јединице (*царевина*)⁴. Синтагме овог структурно-семантичког типа остварују месно значење, унутар граница локализатора.

⁴ Д. Кликовац локализаторе овога типа одређује као **канал** – предмет који служи за пролажење. **Канал** може бити и типични 3–д садржитељ (обично је то просторија или зграда), као и ограничена територија итд. Конструкција *кроз* + А са оваквим локализаторима обично има месно значење (Кликовац 2000: 236). Овде је важна и напомена коју даје Н. Арсенијевић (Арсенијевић 2003а: 176), „да унутрашњост није карактеристична само за тродимензионалне просторе са израженим шупљинама већ за сваки простор који је на било који начин омеђен, те се с предло-

У ређим случајевима употребљена је проширена предлошко-падежна конструкција са детерминатором (*кроз* + *целу варош*). Предлошко-падежна конструкција *кроз* + Асс као део глаголске или именичке синтагме представља веома значајно синтаксичко средство за изражавање просторног значења⁵.

4.1.1. Глаголи са реализацијом основног значења у синтагматском контексту

Семантички тип глагола	Отворени и омеђен простор	
	Подтип А – насељено место ⁶	
Глаголи кретања	(не) ићи	[...] <i>kada mi je preporučivao da ne ide pešice kroz čaršiju</i> [...] (431) ⁷
	проћи/ пролазити	<i>A gdje su druge kaurске carevine kroz koje ti, bolan, valja proći</i> (407). <i>Tako su prošli kroz celu čaršiju, upravo pred podne</i> (377).
	трчаџи	[...] <i>trčao zaduvan kroz varoš</i> [...] (431)
	пројахаџи	[...] <i>da još ovoga puta mirno i dostojanstveno projaše kroz varoš</i> (493).
	Подтип Б – отворени део насељеног места	
	пројахаџи	<i>Projahali su kroz puste sokake</i> [...] (473)
	Подтип В – отворени простор одређених географских карактеристика	
доносиџи ⁸	[...] <i>jer je kroz usku dolinu cele noći stalan vetrić donosio svežinu vode i vrbaka</i> (249).	

гом *кроз* комбинују различите именске лексеме (географске, политичко-административне области, грађевинске, простори које карактерише конфигурација терена, растиње и сл., разне врсте материјала, жива бића и њихови органи).

⁵ И. Прањковић наводи да категорија простора у језику није примарно грамактикализована (не постоје „просторни“ облици као што постоје временски или начински, али да се ова врста значења изражава граматичким начинима – морфосинтаксичким (предлошко-падежним изразим и падежним облицима) или синтаксичким средствима (Prostorna značenja u hrvatskom jeziku. <http://www.hrvatski-plus.org>).

⁶ Ограничен димензионални простор, према типологији Д. Кликовац (Кликовац 2000: 238).

⁷ Примери из романа Травничка хроника наводе се латиничним писмом будући да је роман тако објављен.

⁸ Глагол *доносиџи* (несврш. према *донети*) остварен је у основном значењу ‘нанети својим кретањем, током (о ветру, води и сл.)’.

	Затворени, ограђен простор са одређеном наменом⁹	
	<i>прокрадаџи се</i>	[...] <i>odlazio i prokradao se kroz hanske štale do Hafizadića ograde</i> [...] (216)

Глаголи кретања удружују се са спацијалним типовима локализатора и при томе реализују значење простора или места којим се неко или нешто креће или га пресеца прелазећи с једног краја на други.

Поред прототипичног и са становишта деривације немотивисаног глагола *ићи*, у синтагмама овог семантичког типа јављају се глаголи са префиксом *ПРО-* (*пројакхаџи*, *проћи*). Префикс *ПРО-* у основном просторном значењу одговара предлогу *кроз*, и тај предлог најчешће долази као допуна: *проћи/пролазити*, *пројуриџи*, *прошрчаџи*, *пројакхаџи*, *прошећи*, *просирујаџи*, *провириџи* (Клајн 2002: 275). Према запажању Д. Вујовић, префикси *ПРЕ-* и *ПРО-* као типични перлативни префикси са глаголом *ићи* означавају перлативно усмерено кретање, односно кретање које се одвија у правцу прелажења неке путање (Вујовић 2012: 89–90). Ауторка, такође, наводи да глаголи *ићи* и *ходати* са префиксом *ПРО-* могу означавати поред кретања површином и кретање унутрашњошћу локализатора: *проћи улицом*, *проћи кроз тунел* (Вујовић 2012: 89–90). Савладавање унутрашњег простора претпоставља његову омеђеност каквом границом. Кретање које се већим делом остварује унутар тог простора, а обично започиње на једној и окончава на другој страни локализатора заступљено је глаголима с префиксом *ПРО-* и у корпусу Н. Арсенијевић (Арсенијевић 2003а: 177).

Овај тип локализатора јавиће се и у синтагматском споју типа *N + кроз + NAcc*, с тим да је концептуална вредност именичке синтагме једнака глаголској, будући да именичко место у структури заузима глаголска именица.

Još uzbuđen od onoga što je doživeo na prolazu kroz varoš [...] (36).

[...] *poniženja koja je doživeo na prolasku kroz varoš, prijale ova pažnja i ljubavnost* (39).

[...] *o svemu što se dešavalo za vreme konzulovog prolaska kroz varoš* [...] (39).

У синтагмама *V/N + кроз + NAcc* семантичко-синтаксичка веза се успоставља између глагола кретања и локализатора спацијалног типа, при

⁹ Према наводима Н. Арсенијевић, „[...] савладавање простора кретањем кроз његову унутрашњост карактеристично је за примере где се као локализатори појављују просторије и грађевински објекти, као и природно или вештачки формиран простори дугуљастог облика (*ходник*, *тунел*, *ћећина*). У зависности од значења глаголске лексеме локализацијом ће бити обухваћена само унутрашњост локализатора или још и његова улазна или излазна страна“ (Арсенијевић 2003а: 178).

чему глагол односно именица и именица са предлогом *кроз* остварују своја основна значења.

Овој групи синтагми (са локализатором типа затвореног ограниченог простора) могао би се придружити и модел са „главом – делом тела“ као локализатором и глаголом спознаје: *Samo, ljudi se ne urazumljuju kroz glavu, nego s obrnute strane, s tabana* (475).

5. Издвајамо „отвор“ (отворено место на некој прегради које омогућава пролаз објекту локализације) као посебан тип локализатора са којим цела синтагма има месно значење. Његова специфичност у односу на претходне локализаторе испољава се у могућности комбиновања са глаголима различите тематске припадности, при чему цела синтагма има значење места „отвора“ кроз који пролази или се пробија неко или нешто с једне стране отвора на другу¹⁰. Веза са глаголима визуелне перцепције логична је будући да, на пример, *ћоћлед* у свом семантичком садржају природно садржи компоненту усмерености. Та је веза остварљива и када је у питању перцепција звучних ефеката будући да путања до перципијента води кроз одређени простор, а обично је то „отвор“ (Арсенијевић 2003а: 181). Важно је уочити да се уз одређене глаголе, нпр. *ћролазићии*, структура *кроз* + NAcc јавља као реакција у ужем смислу, док у осталим случајевима имамо реакцију у ширем смислу, нпр. *ћрелазићии кроз оћвор*. Дакле, ова конструкција зависи од лексичко-семантичког и граматичког потенцијала глагола.

Семантички тип глагола	Глагол	Локализатор „отвор“
Глаголи кретања	<i>ћрелазићии</i>	[...] <i>on se neopažen uvlačio u hanske štale a otud, kroz otvor kroz koji se đubre izbacuje, prelazio u jedan šiprag</i> [...] (214)
	<i>ћробијаћии се</i> ¹¹	<i>Kroz prozor je probijala slaba svetlost od voštanice</i> [...] (495)
Подврста глагола кретања	<i>ћомолићии</i> ¹²	<i>Sad je</i> [...] <i>pomolila glavu kroz poluotvorena vrata</i> (158).

¹⁰ Према Д. Кликовац, локализатори су: врата, капија, улаз, прозор, отвор, рупа (Кликовац 2000: 236). Објекат локализације може сасвим пролазити кроз отвор, а може и само једним својим делом. Н. Арсенијевић скреће пажњу на до да је „ограничена локализација када су локализатори разне врсте отвора, јер се ради о кретању кроз веома узан простор“ (Арсенијевић 2003а: 180).

¹¹ У контексту синтагме глагол *ћробијаћии* (несврш. према пробити) остварио је значење 1.б. ‘проћи, продрети кроз нешто’.

¹² Глагол *ћомолићии* значи ‘показати нешто (делимице али довољно видно)’.

Глаголи визуелне перцепције	<i>поосмаџраџи</i>	[...] posmatrajući kroz zamagljeni prozor gola drveća [...] (295)
	<i>гледаџи</i>	[...] gledajući zabrinuto kroz prozor, u daljinu [...] (452)

5.1. И када се у контексту глаголске синтагме јави глагол са реализованим секундарним значењем, не одступа се од основног семантичког модела, будући да се према оствареном значењу глагол уклапа у категорију глагола кретања. Тако је у примеру *Široki rukavi belog penjoara sevali su kroz sobu da se plamen na svećama povijao čas na jednu čas na drugu stranu* (168), глагол *севаџи* има значење 'брзо мицати, покретати нечим' којем су у основи асоцијације засноване на компонентама: брз, јак, изненадан, краткотрајан, али без светлосног ефекта. Зато је он у основном значењу глагол визуелне перцепција, а у секундарном – глагол кретања.

6. „Препрека“ је такође чест тип локализатора са глаголима кретања у синтагма са месним значењем, који је изражен именицама са значењем 'материја, супстанца' (*снећ*): [...] **išli su [...] kroz teški i dubok sneg** [...] (495).

Она се налази на путу објекту локализације или се због ње отежава или чак онемогућује његово кретање. Може се јавити уз глаголе визуелне перцепције и тада се у функцији препреке јавља мање типичан локализатор попут мрака, таме или стиснутих очних капака¹³.

Семантички тип глагола	Глагол	Локализатор типа „препреке“ или „границе“
Глаголи визуелне перцепције	<i>погледаџи</i>	Ko bi kroz tamu, punu magle i sitne hladne kiše, pogledao u tom trenutku put Francuskog konzulata [...] (159)
	<i>гледаџи</i>	Kroz stisnute očne kapke, kao da gleda u daljinu i da slabo vidi i teško raspoznaje [...] (350)

У поредбеним конструкцијама такође се са глаголима визуелне перцепције јавља „препрека“ као локализатор *Davil ih je nazirao kao kroz neprijatan veo koji tu je drhtaо pred očima* (33). Према Д. Кликовац, садржитељ-материја као танак слој неке материје служи као граница, „а значење препреке подржано је свим другим случајевима употребе предлога *kroz* са **материјом** као локализатором: било да је типична (*вода, крв, сметови, кал*) или нека нетипичнија (*мрак, магла, сенка*) – Кликовац 2000: 238. Целокупна синтагма има месно значење.

¹³ Глаголи аудитивне перцепције могу се комбиновати са акузативом у конструкцијама у којима именичка лексема има карактер „препреке“ (*чуџи кроз зид* – Арсенијевић 2003а: 176).

Локализатор у виду простора који је испуњен бројним истоврсним елементима кроз који се објекат локализације креће или пробија, као пролажење објекта локализације „између честица неке материја, масе“, како је то дато у РСЈ, такође се може интерпретирати као локализатор који се понаша као „препрека“¹⁴.

Семантички тип глагола	Глагол	„Препрека“ као тип локализатора
Глаголи кретања	<i>ḡromiцаḡи</i>	<i>Kroz nju (masu) je hitro i bezobzirno promicao u svim pravcima [...] (36).</i>
	<i>ḡроћи</i>	<i>Silazio je u Konzulat, iako je morao da prođe kroz razbesnele gomile (346).</i>

Специфична је и веза између глагола *ḡроћи* и именице *ḡомила*. Глагол *ḡроћи* је употребљен у свом основном значењу, а именица *ḡомила* у секундарном ‘већи број лица на окупу, велика група, скуп, маса’, које је индуктивно метафором.

Локализатори истог семантичког типа, али различитог садржаја успостављају везу са глаголима другачије семантике.

Семантички тип глагола	Глагол	Скуп биљака или делова биљака
Глаголи визуелне перцепције	<i>ḡровириḡи</i>	<i>Proviri kroz gusto zovino lišće (216).</i>
Тактилни глаголи	<i>ḡодуриваḡи</i> (земљу)	<i>Kroz splet te trave dodiruje prstima mlaku zemlju [...] (404)</i>

У персонифицираној слици (*веḡрић* коју *лазу*) јавиће се исти тип садржитеља, али не са функцијом „препреке“, већ са правим локационим значењем (ситуације која се остварује на неком месту): *vetrić koji lazi sporo i nisko [...] kroz travu i žbunje (404).*

7. Синтагме са временским значењем

7.1. Акузативна синтагма са предлогом *кроз* и темпоралним локализатором једина има обележје перлативности. Према наводима Н. Арсенијевић, у оваквим конструкцијама употребљавају се именице са значењем дужих временских периода, реализоване обично у плуралу, чиме се наглашава временско трајање (Арсенијевић 2003а: 217).

¹⁴ „Специфичност појединих локализатора огледа се у њиховом понашању као препреке, што им омогућава карактеристичан облик, конфигурација, температура, присуство какве круте материје, гомиле људи, згуснутог растиња“ (Арсенијевић 2003а: 180).

У забележеним синтагмама са временским значењем темпорални тип локализатора исказан је именицама *дан*, *јодина*, *стйолеће*, јединицама са значењем временске мере. Посведочени примери указују на то да „код неких јединица временске мере значење везано за квантитет представља једну од компонети њиховог семантичког потенцијала, док се код других посебно експлицира“ (Антонијевић 2003а: 205). Тако је основна структура обично проширена квантификатором неодређеног типа (*кроз + који дан* → за неколико дана) или са именицом у функцији локализатора у генитиву са обавезним детерминатором (*кроз + неколико дана* → за неколико дана) или прецизно исказаном квантификацијом бројем или бројном именицом по моделу *кроз + квантификатор/детерминатор* Асс + NGen (*кроз стйошине јодина*). Употребом локализатора временског типа цела синтаagma остварује временско значење, значење временског размака или интервала у којем се врши нека радња.

7.2. Следи преглед семантичких типова глагола који се комбинују са темпоралним локализатором и који у синтагматском контексту реализују основно значење.

Семантички тип глагола	Глагол	Темпорални тип локализатора
Глаголи кретања	<i>најусџиџи</i> ¹⁵	[...] <i>кроз који дан валјати напустити све, и кућу и баџту</i> [...] (516) [...] <i>кроз неколико дана напуџта ову вароџ</i> [...] (520)
Глаголи трансформације	<i>џрилајођаваџи</i> ¹⁶	[...] <i>прилагођавајући кроз сталећа себе њеџу</i> (њиховом граду) ¹⁷ <i>и њеђа себи</i> (15).
Манипулативни глаголи	<i>џређаваџи</i> ¹⁸	[...] <i>да је та драгоценост</i> (поклон) <i>кроз стотине гођина пређавана онеме ко је усрео да буде први на међдану</i> [...] (490)

Са глаголима кретања објекат локализације има постериорно обележје у односу према локализатору. Овакве акузативне конструкције јављају се у првом реду у улози квантификатора, којим се саопштава о удаљености од

¹⁵ У датом окружењу глагол *најусџиџи* може се тумачити као глагол који припада групи глагола кретања, при чему остварује основно значење 'удаљити се, отићи из неког места, краја, зграде, просторије'.

¹⁶ Моносемантичан глагол *џрилајођаваџи* (несврш. према *џрилајођиџи*) у РСЈ је са значењем 'довести у склад с приликама, ускладити'.

¹⁷ У загради се даје интервенција аутора рада.

¹⁸ Глагол *џређаваџи* (несврш. према *џређаџи*) у датој структури остварио је основно значење 'дати у руке, уручити'.

тренутка говора, те тако посредно идентификују време у које пада реализација глаголске радње. Међутим, са глаголима трансформације и манипулативним глаголима остварује се друга врста односа – континуитет и сукцесивност иако се задржава димензија квантификације.

7.3. Глаголи са реализованим секундарним значењем у синтагматском контексту. Забележен је пример истог структурног типа у којем је остварено секундарно значење глагола, као у примеру *Gordost, to im je druga priroda, živa sila koja ih kroz ceo život prati i pokreće i udara im vidan znak po kome se razlikuju od ostalog sveta* (17). У структури V + *kroz* + NAcc семантичка трансформација обухвата оба глагола – *праћити* (глагол кретања) и *покрећити* (мотивациони глагол, али и подврста глагола кретања). У првом случају реализовано је секундарно значење ‘дешавати се паралелно у исто време’¹⁹. Цела слика је заснована на метафори: транспоновању из конкретног у апстрактно – *погосић праћи и покреће*.

8. Синтагме са начинским значењем

8.1. Глаголске синтагме са „супстанцом, материјом“ као типом локализатора. Глаголске синтагме са овим типом локализатора имају углавном значење начина на који се врши нека радња. Наиме, ако се предлошко-падежна конструкција тумачи по метонимијском принципу – назив телесне течности којом је праћен одређен физиолошки процес (сузе) схвата се као сам процес (плакати односно плач), тада је могуће значење целе синтагме интерпретирати као начинско, или прецизније као значење пратеће околности, и то само у комбинацији са глаголима говорења (*тражити, претити, захтевати*)²⁰. Ако, међутим, и овај модел сматрамо као садрживач типа „препреке“, онда се начинска димензија губи, и то у комбинацији са глаголима визуелне перцепције (*видети*), као у примеру: *Kroz suze, dečak je video u svačijim očima suze [...] (72)*. Н. Арсенијевић наводи да се овај тип локализатора изражава именским лексемама са значењем психичког или физиолошког стања: *кроз сан, кроз сузе, кроз њлач* (Арсенијевић 2003б: 60).

Семантички тип глагола	Глагол	Телесна течност као локализатор
Глаголи	<i>тражити</i>	[...] <i>и кроз сузе тражила да одмах напусте ову прјаву</i>

¹⁹ Основно значење глагола *праћити* семантички је диференцирано и обухвата следеће субреализације: 1.а. ићи заједно с неким (правећи му друштво, због емотивне везе и сл.) 1.б. ићи до неког места с неким који путује. 1.в. ићи с неким ради његове заштите. 1.г. ићи у погребној поворци.

²⁰ Типичан пример за начинско значење глаголске синтагме са глаголима говорења био би *Причао је кроз њлач*.

говорења		<i>i nesrećnu zemlju</i> (129).
	<i>iprešii iiii</i>	[...] <i>i kroz suze pretila da će „uzeti svoje dete“</i> (165).
	<i>zahševa iiii</i>	[...] <i>i kroz suze zahtevala da se ti ljudi strogo kazne</i> [...] (365).

У поредбеним конструкцијама са глаголима визуелне перцепције (*легаиџи кроз сан као кроз џоџлу млечну џечносџ*)²¹ или са глаголима аудитивне перцепције (слушати као *кроз сан*)²² цела структура има начинско значење.

8.2. У комбинацији са глаголима различитог значења јавља се и локализатор типа „активност или резултат какве активности или стање“ као садрживач: [...] *jašući sa avetinjskom pratnjom kroz dva reda pretnja i zaseda* [...] (495). У њима паукална синтагма има просторно значење.

Глагол *iprešii iiii* са локализатором типа „активност“ као глагол кретања јавља се у фигуративној употреби²³ у једној симболичној слици (кретање кроз ситуацију): [...] „*stari*“ *svet bede i niskosti [...] neshvatljivo i sudbinski prati čoveka kroz sve prividne promene i uspehe* (137).

Синтагме са овим типом садрживача остварују значење радње, збивања, појаве с којом је временски повезано нешто друго, нека друга пратећа или напоредна радња, збивање, појава и сл.

A kroz sve te razgovore čuje se huk vode i romor kiše i naslućuje se more vlage, koje već danima opkoljava Konak [...] (144).

Kroz svoje misli o starosti i starenju, mladić poče da pažljivije oslućuje i hvata lekareve reči (328).

У комбинацији са локализатором овога типа глагол *легаиџи*, прототипични глагол визуелне перцепције, у датом окружењу реализује секундарно значење и остварује се као глагол процене или спознаје (‘ценити, оцењивати, судити; схватати, сматрати’): *Kroz taj događaj on je gledao sve što se u svetu oko njega dešava* [...] (232), па је цела синтагма са значењем ‘начин посматрања, доживљавања, поимања или оцењивања нечега’, што је у РСЈ једно од значења предлога *кроз*. Могуће је, међутим, у наведеној конструкцији уочити и значење критерија: на основу тог догађаја он је оцењивао све остало.

²¹ *Kroz san, kao kroz toplu, mlečnu tečnost koja mu zastire pogled i šumom ispujava sluh, mladiće je gledao u neobičnog fratra* [...] (104).

²² [...] *čini mu se da kao kroz san sluša razgovor dvojice drugova* (404).

²³ У РСЈ ово је секундарно значење ‘тећи, кретати се уз нешто’ са ознаком фиг(уративно).

Синтагма са локализатором типа „емотивно стање“ као садржитељ са глаголима кретања (*у̀ро̀ћи, маршова̀и*) такође гради симболичну слику.

Tako je, izuzev ono nešto prozeble Cigančadi, povorka prošla kroz opštu ravnodušnost travničkog sveta (25).

9. Закључак

У ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ посведочене су углавном синтагме са управном глаголском речју, сасвим по изузетку са именицом, и то са концептуалном вредношћу која је блиска глаголској синтагми, будући да је глаголска именица главни синтагматски конституент (*у̀ро̀лазак кроз варош*).

Анализом су обухваћене синтагматске конструкције са предлогом *кроз* и акузативом, и то с намером да се утврде типови локализатора у одабраном извору. Предлошко-падежна конструкција у реализованим синтагмама најчешће има спацијални тип локализатора, и то као отворен и омеђен насељени простор (*варош*) или затворен простор са одређеном наменом (*сокак*). Остварени су и локализатори типа отвора на прегради (*врати́а, у̀ро̀зор*), као и локализатор са значењем препреке или границе (*шама, сне́ї, ѿмила*), који се такође могу сматрати подврстом локализатора спацијалног типа.

Глаголи кретања (*ѝћи, јаха̀и*) представљају доминантан глаголски концепт који је повезан са просторном значењском димензијом локализатора, док ће се таква врста семантичко-структурне везе успоставити и са глаголима визуелне перцепције (*гледа̀и*) и локализаторима типа „препреке“ или „отвора“. Сасвим спорадично јавиће се уз „препреку“ и тактилни глаголи (*годирива̀и*) и глаголи говорења (*ѿворѝи*).

Локализатори темпоралног типа (*дан, ѿдина, сѿоле́ће*) повезују се у синтагматске конструкције са глаголима кретања (*на ѿусѿѝи*), глаголима трансформације (*ѿрилаѿѿава̀и*) или манипулативним глаголима (*ѿредава̀и*).

Тип локализатора	Семантички тип глагола
Отворени простор	глаголи кретања
Затворени, простор	глаголи кретања
Активност или резултат	глаголи кретања
„Отвор на прегради“	глаголи кретања
	глаголи визуелне перцепције
„Препрека“	глаголи кретања
	глаголи визуелне перцепције
	глаголи визуелне перцепције
	тактилни глаголи

Течност, материја	глаголи говорења
Временски	глаголи кретања
	глаголи трансформације
	манипулативни глаголи

У наредној табели дајемо преглед семантичких типова глагола који се јављају у семантичко-синтаксичкој вези са предлошким акузативом израженим различитим типовима локализатора.

Семантички тип глагола	Тип локализатора
Глаголи кретања	отворени простор
	затворени простор
	„отвор на прегради“
	„препрека“
	активност, стање, ситуација
	темпорални тип
Глаголи визуелне перцепције	„отвор на прегради“
	„препреке“ или „границе“
Тактилни глаголи	препрека
Глаголи трансформације	темпорални тип
Манипулативни глаголи	темпорални тип
Глаголи говорења	телесна течност

У посведоченим конструкцијама глагол углавном остварује основно значење, ређе неко од секундарних, и тада се асоцијативним путем остварује веза међу синтагматским конституентима.

Типична и најчешће остварена семантичка реализација синтагми са предлошким акузативом јесте месно значење, затим временско па начинско.

Значење синтагме	Тип локализатора
Месно значење глаголске синтагме	отворени омеђен простор затворени, ограђен простор са одређеном наменом „отвор“, „препрека“
Временско значење глаголске синтагме	временским
Начинско значење глаголске синтагме	телесна течност као локализатор активност, ситуација, стање као пропратна околност

У одабраном корпусу није остварено значење средства помоћу којег се врши каква радња (по моделу *Скуиља* прилоге *крз њреѿлаиу*), као ни

значење узрока (архаична конструкција типа: *Кроз другоја да изубиш главу*).

И. Андрић углавном користи синтагматске конструкције са предлогом *кроз* и акузативом са уобичајеним типовима локализатора и са типичним глаголима. Међутим, његова палета локализатора семантички је веома разграната, и то у комбинацији са глаголима различите категоријалне припадности који углавном у датом контексту остварују основна значења. Посебан ефекат употребљених синтагми остварује се у укупној слици коју Андрић креира, а у појединим случајевима ове синтагме попримају стилогено својство, и то у сликама које су углавном персонифициране или су засноване на симболичним или метафоричним представама.

Извор

Andrić 1984: Andrić, Ivo. *Travnička hronika*. In: Sabrana djela Ive Andrića, Knjiga druga, Dopunjeno izdanje. Sarajevo – Beograd – Zagreb – Ljubljana – Skoplje – Titograd: Svjetlost – Prosveta – Mladost – Državna založba Slovenije – Mislja – Pobjeda.

Литература

- Антонић 2005: Антонић, Ивана. *Синтакса и семантика јадежа*. In: Пипер, Предраг; Антонић, Ивана; Ружић, Владислава; Поповић, Људмила; Тошовић, Бранко. *Синтакса савременога српског језика. Простра реченица*. У редакцији академика Милке Ивић. Београд – Нови Сад: Матица српска – Београдска књига – Институт за српски језик САНУ. 119–300.
- Арсенијевић 2003а: Арсенијевић, Нада. Акузатив с предлогом у савременом српском језику I. In: *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику*. Нови Сад. Год. 46, бр. 1. 107–263.
- Арсенијевић 2003б: Арсенијевић, Нада. Акузатив с предлогом у савременом српском језику II. In: *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику*. Нови Сад. Год. 46, бр. 2. С. 53–216.
- Вујовић 2012: Вујовић, Душанка. Основна значења и префиксална деривација глагола *ићи* и *ходати*. In: *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику*. Нови Сад. Год. 55, бр. 2. С. 85–92.
- Ivić 1983: Ivić, Milka. *Lingvistički ogledi*. Beograd: Prosveta.

Клајн 2002: Клајн, Иван. *Творба речи у савременом српском језику, Први део – слањање и њрефиксација*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Klikovac 2000: Klikovac, Duška. *Semantika predloga. Studija iz kognitivne lingvistike*. Beograd: Filološki fakultet.

Mrazović/Vukadinović 2009²: Mrazović, Pavica; Vukadinović, Zora. *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovci – Novi Sad.

Piper 2001²: Piper, Predrag. *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Pranjković, Ivo. Prostorna značenja u hrvatskom jeziku. Zagrebačka slavistička škola – www.hrvatskiplus.org. http://www.hrvatskiplus.org/prilozi/dokument/anagram/PranjkoVIC_Prostorna.pdf.

РСЈ 2007: *Речник српскога језика*. Ур.: Николић, Мирослав. Нови Сад: Матица српска.

Gordana Štasni (Novi Sad)

Syntagmas with prepositional accusative in TRAVNIČKA HRONIKA

In the novel TRAVNIČKA HRONIKA by Ivo Andrić only syntagmatic structures in which the main word is a verb or a noun, and the dependent syntagmatic member is a preposition-case construction *kroz* + accusative have been analyzed. The aim is to establish the conditions on the level of lexical semantics, for both verbs and nouns, which enable these units to create structures *V/N + kroz + NAcc*. There is also a classification of these units within thematic fields which create the units structurally and semantically connected to: motion verbs (*ići kroz čaršiju*), verbs of visual perception (*gledati kroz prozor*), speech verbs (*pretiti kroz suze*), mental activity verbs (*ne urazumljivati kroz glavu*), contact verbs (*dodirivati [mlaku zemlju] kroz splet trave*). A preposition-case construction *kroz* + accusative occurs in syntagmas which have different types of structure: with the verbs of auditory perception as a part of comparative constructions (*slušati kao kroz san*) or with the verbs of emotional states as a part of a narrow nominal syntagma (*doživeti na prolasku kroz čaršiju*).

Gordana Štasni
Filozofski fakultet
Dr Zorana Đinđića 2
21 000 Novi Sad
gordanastasni@yahoo.com

Гордана Штрбац (Нови Сад)

Фразеологија у роману ТРАВНИЧКА ХРОНИКА И. Андрића¹

Рад се бави фразеолошким слојем романа Травничка хроника И. Андрића с циљем да се утврде његова структурна, лексичка, семантичка и стилска обележја. Иако фразеологизми нису уобичајено средство изражавања, у роману се срећу две основне групе – фразеологизми у ужем смислу и остале идиоматизоване структуре (пословице, изреке, формулаични изрази), које су део фразеологије у ширем смислу. У роману претежу глаголско-именички фразеологизми са соматском лексиком. У погледу стилске обележености, реч је махом о неутралној фразеологији, карактеристичној и за језик писца и за језик ликова. Писац их најчешће употребљава у функцији портретисања јунака или сликовитог приказивања одређених ситуација, док су у говору ликова фразеологизми израз одговарајућих емоционалних стања те откривају њихову припадност одређеном говорном подручју, друштвеној или професионалној групи.

1. Фразеолошки слој српског језика представља богат и разуђен систем јединица које су, захваљујући основним обележјима, веома моћно средство експресивног изражавања. Као такви фразеологизми су у знатној мери заступљени у свакодневном, разговорном језику, пружајући могућност говорницима да, понекад и веома сликовито, искажу субјективан став према саговорнику или предмету говора. У књижевноуметничком тексту употреба фразеолошких обрта има и другачију улогу, што се може показати анализом језика овог функционалног стила.

Будући да Травничка хроника обилује мноштвом разноврсних ликова који су носиоци различитих идиолеката, она представља веома погодно поље за истраживање фразеологије. У исто време овакав истраживачки подухват може донекле осветлити и језичкостилски аспект уметничког текста. Дакле, у овом раду испитују се фразеологизми у Травничкој хроници с циљем да се утврде њихова структурна, лексичка, семантичка и стилска обележја која се испољавају у приповедачком поступку И. Андрића.

¹ Истраживање је рађено у оквиру пројекта Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања (бр. 178004), који финансира Министарство просвете науке и технолошког развоја Републике Србије.

2. Већ самим насловом дело ТРАВНИЧКА ХРОНИКА жанровски је одређено као форма у којој се укрштају елементи историјског и романескног. Однос тих елемената, међутим, у стваралаштву И. Андрића решен је на врло специфичан начин: „[...]писац полази од универзалног, од признате, светске и националне историје, затим се спушта у локалну, непризнату историју, у хронику градова и на приче о људима, а затим се поново уздиже до универзалног кроз импликована значења приче и кроз размишљања хроничара и његових јунака о смислу догађаја и судбини човека“ (Деретић 1981: 353). Како се последице свих већих или мањих историјских превирања ипак одражавају на људску судбину, у центру Андрићевог приповедања налази се човек. Стога не чуди огроман број ликова у ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ, подробно описаних, због чега је Ј. Деретић с правом назива галеријом портрета (Деретић 1981: 375). Јунаци романа се у знатној мери разликују по свом пореклу, националној и верској припадности, по свом образовању, интелектуалним способностима и карактерним цртама, навикама и начину живота, склоностима, жељама и тежњама, и уопште по целокупном односу према стварности и поимању живота. То је читав спектар карактера – од појединачно осликаних ликова какви су владари на истакнутим државним положајима и њихови помоћници, високи државни чиновници и њихови сарадници, фратри и сељаци, до обичних грађана Травничана, Босанаца и раје уопште, који често нису индивидуализовани. Главне личности романа као што су француски конзул Давил, његова жена и сарадници, затим аустријски конзули Фон Митерер и Фон Паулић и њихови сарадници, турски везири Мехмед-паша, Ибрахим-паша и Силиктар Али-паша, те ликови неких Босанаца и пустолова имају историјску подлогу, док је остале креирао сам писац (Šamić 1962: 29–30). Међутим, чак и оне личности које су аутентичне писац транспонује у књижевни текст према сопственом уметничком доживљају (Šamić 1962: 31–77). Тако су физиономија и психолошки портрет многих историјских личности у роману заправо плод креативности самог аутора².

Фразеологизми у роману посматрају се с обзиром на специфичности наративног поступка И. Андрића, као и на чињеницу да се радња романа махом остварује у дијалозима (Деретић 1981: 370). У истраживањима овакве врсте посебно је занимљиво пратити улогу фразеолошких јединица у

² На пример, централна личност ТРАВНИЧКЕ ХРОНИКЕ Жан Давил заиста је постојао – то је Пјер Давид, некадашњи француски конзул у Травнику. Међутим, упркос многим аутентичним подацима преузетим из богате документарне грађе, писац је свог главног јунака оживео захваљујући властитој инвенцији: „Sve lične osobine ovog junaka (kao i osobine drugih junaka i junakinja romana) – fizički i moralni portret, fizionomija, temperament – plod su pišćeve mašte“ (Šamić 1962: 31).

описивању и коментарисању догађаја и појава односно у портретисању ликова.

3. У роману је забележено 85 идиоматизованих структура, што износи око 0,2 по страни те се не може рећи да представљају средство изражавања којем писац уобичајено прибегава. Међу њима се могу уочити две основне групе. У првој се налазе јединице које добијају статус фразеологизама на основу критерија установљених у славистичкој и србистичкој литератури. Оне су, према одређењу Ј. Матеша (Matešić 1982: VI), састављене од најмање две пунозначне речи које се репродукују у говорном акту, при чему барем једна од њих упућује на семантичку модификацију. Одликује их, дакле, репродуктивност, нерашчлањивост, идиоматичност и уклопљеност у контекст (Matešić 1982: VI). То су средства обележена експресивношћу, на основу које се фразеолошке јединице диференцирају од нефразеолошких и других устаљених структура (Мршевић Радовић 1987). Осим комуникативне функције, развијене захваљујући поменутим карактеристикама, фразеологизми су и важни извори за реконструкцију језичке слике света, будући да су у њима наталожене и својеврсне културне чињенице (Мршевић Радовић 2008: V–VI). У корпусу је највише таквих примера које бисмо могли сматрати правим фразеологизмима и који су предмет изучавања фразеологије у ужем смислу (Мршевић Радовић 1982: 29): *сћећнући зубе, оборити очи, бити лув и слей, ширити се од уста до уста, саћерити у шеснац* итд. Они се употребљавају углавном у неизмењеном облику, ређе уз незнатне модификације, које не разграђују лексичко-семантички план израза, о чему ће бити речи у даљем излагању.

Осталих врста окамењених структура, које су предмет фразеологије у ширем смислу (Мршевић Радовић 1982: 29), има десетак. У првом реду то су изреке и пословице: *Chi vuol fare la sua rovina prende la moglie levantina – Ко хоће сам себе да ујројасити, ѿај узима жену са Леванѿа* (111), затим разни формулаични изрази, као што су клетве, и други устаљени спојеви речи који остварују првенствено прагматичку функцију у непосредној комуникацији, због чега се најчешће срећу у дијалозима: *нека је ѿроклей, ако бої да, шеби на здравље* итд.

3.1. Ако се има у виду граматичка структура фразеологизама, може се запазити да у више од половине примера (60) преовлађују глаголске синтагме. Зависни синтагматски члан с управном речју успоставља различите врсте синтаксичких односа. Именички конституент у акузативу или генитиву функционише као објекатска допуна (23): *сћећнући зубе, оборити очи, ѿлаћати харач, разайњати конце, ѿмрсити рачуне, ѿћнући лаву, дизаћи лаву, освейлаћи образ, изћубити разум, хваћати корена, даћи јава од себе, не окрејати лаву на кога, ујестити се за усне, ѿћледаћи коме у леђа* итд. Предлошко-падежне конструкције су детерминатори управне глаголске речи те имају прилошко значење (27): *излазити коме из лаве, ѿрејта-*

каџи од уста до уста, љедаџи испод ока, удараџи на нос, обијаџи се коме о љаву, саџераџи кога у џеснац, љедаџи с висока, имаџи кога љри руци, љоџи за руком, узетџи у своје руке, скидаџи с враџа, имаџи шта љред очима, љосмаџраџи својим очима, љоказаџи љрстоом на кога, иџи љавом без обзира итд. Глагол биџи у овим структурама преузима улогу копуле (10): биџи нечија десна рука, биџи љлув и слеџ, биџи љри себи, биџи на рђавом љасу, биџи на крај срца, биџи на своју руку итд. За њима по бројности следе фразеолошки обрти са структуром именичке синтагме и реченице (6), придевске синтагме (2) и предлошко-падежне конструкције (1): бели свеџ, лице(м) у лице, човек џврде љаве, кожа се јежи, крв љојури (удара) коме у љаву, бери љамеџ, ноје висе коме, љо као миш, добар као добар оџац, у чеџири ока итд.

Преостали устаљени изрази (7) обично имају форму просте реченице: колера џе лечила, нека је љроклетџ час, нека је љпросџ и сл. Пословице, изреке, сентенције, од којих су неке преузете из других језика, структуриране су у виду сложене реченице (3): Пас лаје, а караван љролази; Ко је чистџа срца, њему је све чистџо; Ко хође сам себе да уџроџастџи, џај узима жену са Леванџа.

3.2. У погледу лексичког састава фразеологизми у роману ТРАВНИЧКА ХРОНИКА у знатној мери испољавају истоврсност. Наиме, забележена су 42 примера са соматизмима³ и 13 примера с лексиком која им је сродна, с обзиром на то да се њоме денотирају радње и појмови карактеристични за човека (љледаџи, љлас, реч, слеџ, љлув итд.). Међу соматском фразеологијом потпуну доминацију имају обрти с лексемом љава (10): излазиџи коме из љаве, љоџнуџи љаву, дизаџи љаву, иџи љавом без обзира и сл., а за њима следе примери с лексемама око (6) и рука (5)⁴: љедаџи испод ока, оборитџи очи, имаџи љред очима, љадаџи коме у очи, љоџи за руком, узетџи у своје руке, биџи на своју руку итд. Остали називи делова тела заступљени су у мање од четири примера: сџеџнуџи зубе, крв удара у љаву, лице(м) у лице, биџи на крај срца, љоказаџи љрстоом на кога, носитџи на својим љлеђима, шириџи се од уста до уста итд. Као што је речено, соматској лексици блиска је и она којом се обележавају радње и способности својствене човеку, као и оно што настаје као резултат тих радњи: изџубитџи разум, љедаџи с висока, биџи на рђавом љасу. Лексеме у преосталим фразеологизмима обележавају најразличитије реалије из човековог окружења: разайџнаџи конце, љомрситџи рачуне, саџераџи у џеснац, хваџаџи корена итд.

³ Висока фреквентност јављања соматске фразеологије уочава се у приповеткама Милована Глишића (Кашић 1984: 15), као и у комедијама Јована Стерије Поповића (Петровић 1998: 105).

⁴ Истраживања соматске фразеологије иначе показују да су у овој области најбројнији изрази с лексемама љава и око (Раздобудко 2003: 77; Штрбац 2012: 106).

3.3. У књижевном тексту најзанимљивије је пратити употребу фразеологије, тј. њену функцију у нарацији и дијалозима међу ликовима, на којима се углавном заснива радња романа. У том смислу важно је утврдити у којим се деловима текста фразеологизми јављају те описати њихова стилска и семантичка обележја и околности које их условљавају.

Што се тиче делова текста у којима се срећу фразеологизми, начелно се могу издвојити два сегмента – језик писца и језик пишчевих ликова⁵. Грађа показује да су фразеолошки и други устаљени изрази најзаступљенији у деловима текста који припадају писцу као наратору – има их двоструко више (60) него у говору ликова (25). Међутим, без обзира на њихову бројност ови обрти у стилском погледу не показују изразиту разноврсност будући да се махом ради о необележеним јединицама које се одликују неутралношћу. Писац углавном употребљава фразеологизме у функцији портретисања јунака свог романа, али и с намером да сликовито прикаже одређене епизоде у којима су они главни актери.

Овим обртима обично се квалификују темперамент, карактерне и моралне црте ликова и њихове склоности:

Пошћао је лако на новац и зараду, суревњив на свој положеј у служби, раздражљив и на крај срца, брз на свађу, уочљиво љуб, сујеверан и љашиљив у себи (112). *Треће, овај кајиџибаша био је човек омражен и на рђаву љасу* (48). *И они који су заузимали виша места и вршили стварно полове били су већином на своју руку, а ређе обични и свајдашњи људи* (166). *С временом, живећи и радећи са Ибрахим-џашом, Давил ће се навикнути на њега, стварно сјријашљиви са њим и увидети да се испод необичног изгледа крије човек који није ни без срца ни без џамети* (164).

Њима се, даље, указује на радње и процесе својствене човеку – у првом реду то су перцептивне, когнитивне и комуникативне активности, које долазе до изражаја у одређеним ситуацијама и специфичним околностима:

Прошро је лице мирисом и учинио неколико навиклих џмнастичких џкреиша, док су га остали љледали испод ока, као човека који врши неки обред џо свом закону (81). *А Давил џрича све шћо му џа дне на џамет у вези с овом несрећом од зиме, ојшћом бедом и са својим скривеним сџраховањима* (380). *То је било једно од оних ојшћих џророчансџава која је с времена на време изрицао Марко и која су се џосле шџрила од усџа до усџа међу Србима* (418).

Фразеолошке обрте писац, такође, употребљава како би назначио посебна стања свести и интензивна душевна расположења својих ликова, као што су узбуђење, љутња, гађење и сл. Ова унутрашња стања обично

⁵ Ово, наравно, треба схватити условно будући да целокупан текст припада писцу, тј. да је писац аутор и оних исказа који припадају његовим ликовима.

настају као реакција на непријатне спољашње околности – на оно што се чује и види у непосредном окружењу:

*Сав најезен, конзул је ходао њо соби, загледао Давни у лице, као да жели да види, њовори ли он њо озбиљно и је ли **џри себи** (47). А везиру се **јежи кожа** од тих нових чуда која му њејов хеџаја њако одушевљено обећава (120). Конзулу **џојури крв у љаву** (200). Није мојао да **дође себи** ни да схвати њија је њо било с њим ни њија хоће ови људи од њеја (180).*

Они осликавају, често неповољан, положај јунака, настао услед предузетих погрешних корака, непријатних спољашњих прилика или лошег утицаја околине. При томе, негативан положај најчешће се испољава као унутрашње стање напетости, незадовољства и трпеливости, ређе као лоше материјално стање:

*Све је ишло безлаво и наојако и све **се обијало о** конзулову љаву (40). На свој начин и Дефосе је **џлаћао харач** новој средини и необичним џриликама (79). Две џодине доцније, све је џочело изнова. Кајетан је **џојнуо љаву** и заронио у њешке џослове земунској каранџина и свој обавешџајни рад, џомирен с њим да мора да живи са ођњеним змајем коме ваља све жрџивовати (102). И Бекри-Мусџафа, који је џо великој зими дошао без кабанице и добре обуђе, **џо као миш**, и џрејао се само ракијом а хранио луком, сад је одједном био заџрџан џојлим оделом, храниен, џојен и њејован од целе чарџије (152).*

Фразеолошке изразе писац употребљава с циљем да опише однос ликована према другима, њиховим ставовима и појавама уопште, као и ангажованост у покушају да преокрену ситуацију или својим деловањем утичу на окружење:

*Али сада судећи џо овом уџиску, Давил је **џрно љледао** на своју будућу сарадњу са новим везиром (164). И еџо, џај млади човек био је **џлв и слеј** за оно џиџо је Давилу било најдраже и изљедало, џоред џрађанских дужностџи, једино доџојно џоџиовања (77). Иџина, није се џрезнио, али џо му није било ни џоџребно за одбрану своја џрава, јер је чарџија била **узела њејову сџвар у своје руке** (152). И џада се честџо дешавало да џосџодин Давил или фон Миџерер, остџавивши за џренуџтак џосао, џрићу џрозору и заљледају се у усамљену свеџлостџи на џроџивном бређу, џри којој њихов сусед-џроџивник кује њејознаџе замке и смиџалице, насџојећи да џоџкоја своја колеђу са груђе сџране Лашве и да му **џоџрси рачуне** (96). Он само чека, неумољиво и мирно, да жрџива коју су **саџерали у џесна џош џадне** и да својим џагом објави џобеду (422).*

Ретки су примери у којима је квалификација помоћу фразеолошких средстава усмерена на неживе ентитете, околности, радње и догађаје:

*У Конаку је **џа гало у очи** да су одаје и ходници џразни, без намешџаја и украса (395). Већ џосле џрвих дана и џрвих разџовора било је јасно да између конзула и њејовој новој чиновника нема и не може биџи мноџо **дођирних џа чак** или чак неке џрисностџи (56). Лоренџо Гамбини је лично дошао и џражио да џа џустџе да џовори са конзулом у **чеџири ока** (372). А кад је средио и џреџисао оно џиџо је џој дана забележено, нашао се оџеџи **лице у лице** са џиџином нођи која је сџоро одмиџала (134).*

Колоквијално обележеним фразеологизмима, који су веома ретки у пишчевој нарацији (5), појачава се експресивност исказа или живописније осликава одређена ситуација: *Јесте да је Травник везирски ѓрад и у њему свети јосифовски, чист, одмерен и мудар, с царем да љовори, али и Травничанима су долазили дани кад би им њихов нам ударао на нос и кад би у себи љожелели да живе мирно и безбрижно* (10).

Без обзира на различите индивидуалне карактеристике личности романа и начине на који су креирани, свима њима заједничка је употреба фразеолошких и других идиоматизованих спојева речи. Они су забележени како у језику великодостојника тако и у говору обичног, простог народа. Искази ликова у којима су потврђени фразеолошки и други идиоматизовани обрти јављају се у неколико различитих форми. То су, пре свега, дијалогичке секвенце правописно маркиране, које одражавају непосредну комуникацију међу ликовима. Такви случајеви су и најбројнији: – *Ешо, љо сам чуо, добри људи, и никако ми не излази из љаве – заврши Ајваз своје љричање* (6). Затим следе делови текста без одговарајућих правописних ознака, у којима се на основу ширег контекста може закључити да припадају говору лика: *Везир није љројусишо да у разљовору љодвуче дивљину ове земље, ѓрубоси и заосиљалоси народа [...] Све шило овај свети ради и љовори нема значења ни важносии ниши може и маши уишицаја на љослове озбиљних и љросвећених људи. Пас лаје а караван љролази, завршио је везир, који је очилледно био обавешиен о свему шило се дешавало за време конзуловој љроласка кроз варош и сада настљојао да сљвар умањи и ублажи* (30). Фразеологизми се, такође, срећу у исказима ликова који имају форму унутрашњег монолога (а), некада преточеног у писани текст (б), као и у ситуацијама када писац преноси или препричава говор сопствених јунака (в):

(а) *Давил је одболовао љољибију новској кајетиана. А кад се диљо, рекао је сам себи: у зао час си дошао у ову земљу и сад одсљуйања нема, али љреба да и.маши увек љпред очима да љосљуйке овој свети не смеи мерити својом мером ни љримати својом осетљивошћу, иначе ћеш у најкраће време бедно љројасити* (202).

(б) *А на друљој сљрани Травника, као на друљој обали ове шаме, седео је, још будан, крај мирне свејлосии и јосљодин фон Мишлерер и шисао свој извешииај сљарешинама о случају Ахмеј-беја Церића [...] „Сад је овај немирни и амбициозни кајетан, наш велики љрошљивник, везан и љод шешком оишљужбом у овдашњој шљрђави [...] Ја нећу радиити на шоме нарочитио и оиљворено, али можети ми веровати да нећу учинити нишиа шило би мољло сљречити да му једном заувек заврне шию* (202).

(в) *О њему су владала врло љодељена мишљења и у вароши и у Конаку, али је било несумњиво, и у шом су се слаљали Травничани и конзули, да је Тахир-беј био мозак Конака и везирова „десна рука и љеро у руци“* (166).

Ако се у целини сагледа фразеологија у говору ликова, може се начелно приметити да и овде преовлађују неутрални фразеолошки изрази, без обзира на друштвени статус и материјални положај говорника који се

њима служе. Међутим, за разлику од фразеолошких обрта у пишчевом говору који се углавном тичу јунака романа, у језику ликова они се не односе нужно на непосредне учеснике. Њима се износе општепознате чињенице које нису везане за одређени временски оквир, актере, ситуације и догађаје, већ је њихова вредност универзална.

И ови изрази су у функцији карактеризације човека, његових емоционалних реакција, као и различитих унутрашњих процеса и активности:

– *Шта ћеће? Ми смо Бошњаци људи њврде љаве* [...] *говорио је фра Јулијан са оном истоом самодојадношћу* (245). – *Де сад, да не жалимо за жива хаџије, ишло но се каже, и да не узбуњујемо свијет без пошребе. Све треба слушати и њамити, али не треба све одмах срцу узимати. И са тим конзулима, ко зна како је* (7). – *Ето, то сам чуо, добри људи, и никако ми не излази из љаве – заврши Ајваз своје причање* (6). *Давил је и ојет више поштаирао младића нешто ишло је њажљиво слушао. И мислио је [...] Вероватно је у својој књизи о Босни дошао до овој местиа и сад има пошребу да држи мени или ма коме о том предавање* (127).

Њима се, такође, указује на активан однос човека према окружењу, који својим деловањем настоји променити околности у којима се нашао или утицати на непосредну околину:

– *Нека говоре шта хоће – наставаљао је везир – али верујте да ћу ја њшераши овом свећу за њи и реду коси* (396). – *Ама, све ја шеби говорим треба се дићи једној дана и кренути у свијет, умјесто ишло човек чами и шруне у овој шравничкој мемли, ња ја освејлаши образ ја једном умријети* (337). *Тиме се прекида сваки даљи разговор и штавља до знања муштерији да ствар треба узети и њлашати или „њољубиши ња оставиши“* (219).

Као културно маркиране јединице идиоматизоване структуре често су јасни показатељи припадности лика одређеној професионалној групи и друштвеној средини. Латинска изрека, како се може и претпоставити, забележена је у језику фратра, а њена употреба више произилази из природе свештеничког позива него што је одраз велике учености говорника:

– *Уосталом, давно је речено: „Castis omnia casta“. Ко је чисти срца, њему је све чисто, преводио је њарох са безобзирношћу која је урођена дебелим људима и стариим фраирима* (105).

Као погодно језичко средство у поступку уопштавања појединачних ситуација и догађаја изреке се могу наћи и у исказима других ликова:

Везир није појоустиио да у разговору подвуче дивљину ове земље, њрубост и заосталост народа [...]. Све ишло овај свеи ради и говори нема значења ни важности ниши може имати ушцаја на њослове озбиљних и њросвећених људи. Паслаје а караван њролази, завршио је везир, који је очигледно био обавештен о свему ишло се дешавало за време конзуловој њроласка кроз варош и сада настииојао да ствар умањи и ублажи (30).

Непосредној комуникацији међу говорницима својствени су различити формулаични изрази који немају денотативну већ прагматичку вредност:

Забрављајући ханџију и окрећући леђа Давни, сићини Италијан је викао жени која је два џуша виша од њега: – Ти немој да се мешаш. Само ти немој да ми говориш. **Нека је њроклећ** час кад си први џућ њроговорила и кад сам те први џућ чуо (371). Здрав си, Мураше, сџара мејданџијо! Кренућеш ти, **ако бој га**, инишалах, кренући, јакако, ја ће се видећи и чући у џола свијећа шџа је и ко је Мураш и од каквој је соја и кољена (338). – А фратри ојетџи молећи се мисле: Боже, џросвијећели џаметџи овом нашем фра-Луки, излијечи ја од њејове шџешке болестџи, од лијечења и лијекова. **Нека су џросџе** ове бољке које шаљеш (јер, од нечеја ваља умријећџи!), само нам скини с врашџа овоја шџо хоће да нас лијечи од њих (225). Долази дрући џацијенџи, кошчашџи, омршџао и убледео сељак са џланине, из села Пакларева. Мордо ја џишџа својим нечујним џласом и шџанским наџласком, шџа ја боли: – На ожичиџи ми нешџо ко жеравка, **шџеби на згра-вље**, ја боли, боли... – каже сељак, џоказујући џршџом на средину џруди (220).

Како показују претходни примери, много чешће (15) него у пишчевом тексту срећу се изрази регионално (и)ли колоквијално обележени. Углавном их користи домаће становништво као одраз снажног емоционалног стања говорника и потребе за испољавањем специфичног односа према предмету говора или саговорнику. Фра Лука на следећи начин саветује једног од фратара који болестан умањује вредност науке и лечења:

– Ајде, болан, **бери џаметџи!** Сваком има џомоћи. За свакоја земља лијек крије (230).

Огорченост и љутњу на фра Луку одражавају речи фра Мије Ковачевића, тадашњег гвардијана, упућене лекару који се нашао у незгодној ситуацији у жељи да излечи једну младу жену:

– Вала, фра Лука, слушај: или ми **се скидај с врашџа** са твојим махничџим балџнкушама или ја да бјежим у шуму а ти, ево, узми ја буди и ликар и џварџијан (228).

Исти фразеологизам којим се изражава негативан став према ономе на кога се односи употребиће и Давил:

– Молим вас, обрџишџе џажњу на шџоја човека – џоворио је конзул убеђено Давни. – Молим вас, **скидајџе** ми ја с **врашџа**, јер он је аџенџи, џослан очевидно да комџромишџује Конзулашџи или за неки сличан џосао (375).

У сцени када берберин Салко пада с дрвета у башту Хафизадића, посматрајући Фон Митерерову ћерку, слушкиња из ове куће упућује му речи прекора:

– Уби ли се, кукавче? Ама, куд те **белај носи** џо џеризима? (180).

При покушају Травничана да насрну на француски конзулат, у свом обраћању гомили, понесен љутњом и узбуђењем, Давна употребљава израз који садржи компоненте претње и упозорења, али има првенствено прохибитивну улогу:

Али за шџо је Давна викао џромко и дрско [...] – **Да вас није џуја ујела** да дирне-шџе у Царски Француски конзулашџи (155).

3.4. Фразеологизме у роману ТРАВНИЧКА ХРОНИКА одликује савршена уклопљеност у контекст, што их у реченици чини готово не приметним. Тако је у примеру: *Треће, овај кайицибаша био је човек омражен и на рђаву љасу* (48) израз део квалификативног низа унутар копулативног предиката. Посебан стилски ефекат постиже се грађењем слике на принципу контраста заснованом на супротстављености главних елемената од којих је један садржан у фразеологизму, а други припада остатку исказа:

Овако мален и њрав, он [Роџа] је некако усјевао да и највишег човека, за њоловину сџаса вишег од себе, љега са висока (106). *Исџина, није се џрезнио, али џо му није било ни џоџребно за одбрану свога џрава, јер је чаршија била узела ње џо в у сџвар у своје руке* (152).

Основна структура израза може бити разрађена проширивањем слике која је у основи фразеолошког обрта, чиме се његово значење продубљује, а стил постаје лепши и богатији: *О њему су владала врло џоделена мишљења и у вароши и у Конаку, али је било несумњиво, и у џом су се слајали Травничани и конзули, да је Тахир-беџ био мозак Конака и везирова „десна рука и џеро у руци“* (166).

У начелу се може рећи да у роману постоји тенденција ка очувању основне структуре и семантике фразеологизама. Модификације су ретке и минималне, а тичу се махом промена лексичког састава. Ове измене подразумевају изостављање појединих чланова фразеологизама, затим замену једног од конституената синонимом или лексемом блиског значења, као и проширивање израза истим таквим компонентама, чиме се у основи не разграђује њихов семантички план и не мењају категоријална обележја. Овакви случајеви могу се сматрати варијантама постојећих израза, без обзира на то што их реченици у том саставу не бележе⁶. Изостављање придевске компоненте (*црквени*) не одражава се на значење фразеологизма нити на његову употребу јер се она имплицира: *И Бекри-Мусџафа, који је џо великој зими дошао без кабанице и добре обуће, џо као миш, и џрејао се само ракијом а хранио луком, сад је одједном био заџрџан џоџлим оделом, храњен, џојен и неџован од целе чаршије* (152). Иако је фразеологизам у примеру: *На свој начини Дефосе је џлаћао хараџ новој средини и необичним џриликама* (79) потврђен у реченицима само у облику *џлаћаџи данак*, његова основна обележја остају непромењена будући да се ради о варирању јединица блиске семантике. У примеру: *Посџао је лако на новаџ и зараду, суревњив на свој џоложај у служби, раздражљив и на крај срца, брз на сваџу, уочљиво џруб, сујеверан и џлашљив у себи* (112) замена копулативног глагола семикопулативним (*биџи* → *џосџаџи*) условљена је граматичким планом исказа, тј.

⁶ Варијације на лексичком плану фразеологизма један су од више различитих типова варирања (уп. Молотков 1977: 69–86).

потребом писца да у реченици истакне компоненту ингресивности. Посебно су занимљиве модификације у случају: – *Нека ѿворе шѿша хоће – настѿшављао је везир – али верујѿше да ћу ја уѿшераѿши овом свеѿшу заѿѿи и ред у косѿши* (396). Основни облик модификованог фразеологизма гласи *уѿшераѿши сѿшрах у косѿши*. Лексема *сѿшрах* не само да је замењена другом речју – *заѿѿи* (у значењу ‘строга утврђен ред, стега дисциплина’) него је овом турцизму прикључена аутохтона лексема блиске семантике како би се појачао степен експресивности.

4. Када се сагледају у целини фразеологизми у роману Травничка хроника Иве Андрића, може се донети општи закључак да је њихова употреба у потпуности у складу са стилем и језиком овог писца. Наиме, као окамењене језичке јединице фразеологизми нису убичајено средство изражавања у роману. У делу се углавном употребљава стилски неутралан фразеолошки слој, док се колоквијално маркирани фразеологизми и друге идиоматизоване структуре јављају најчешће у дијалoшким секвенцама, и то у функцији истицања локалног колорита говора. Писац се служи фразеологизмима најчешће како би осликао психолошки портрет својих јунака, док су у говору ликова они погодно средство за исказивање неких општеважећих чињеница или имају прагматичку улогу. Незнатне модификације основног облика фразеолошких обрта и складна уклопљеност у контекст готово да неутралишу њихово присуство у тексту чинећи их неодвојивим компонентама Андрићевог израза.

Извор

Андрић 2011²: Андрић, Иво. *Травничка хроника*. Београд: Sezam book.

Литература

- Деретић 1981: Деретић, Јован. *Српски роман 1800–1950*. Београд: Нолит.
- Кашић 1984: Кашић, Јован. Фразеологија у делу Милована Глишића. In: *Научни састѿанак славистѿа у Вукове дане*. Год. 13. Београд. С. 13–18.
- Matešić 1982: Matešić, Josip. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb.
- Молотков 1977: Молотков, А. И. *Основы фразеологии русского языка*. Ленинград: Наука.
- Мршевић Радовић 1987: Мршевић Радовић, Драгана. *Фразеолошке глѿолошко-именичке синѿтаме у савременом српскохрватском језику*. Београд: Филолошки факултет.

- Мршевић Радовић 2008: Мршевић Радовић, Драгана. *Фразеологија и национална култура*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Петровић 1998: Петровић, Владислава. Употреба фразеологије у комедијама Ј. Ст. Поповића. In: *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику*. Год. 41, бр. 2. Нови Сад. С. 103–111.
- Раздобудко 2003: Раздобудко, Лариса. *Семантика и прамајика сомајизама у српском и руском језику*. Београд: Ведес.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969. IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–. Београд: САНУ, 1959–.
- Šamić 1962: Šamić, Midhat. *Istorijski izvori TRAVNČKE HRONIKE Ive Andrića i njihova umjetnička transpozicija*. Sarajevo: „Veselin Masleša“.
- Штрбац 2012: Штрбац, Гордана. Фразеологизми с лексемом *глава* у српском језику. In: *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику*. Нови Сад. Год. 55, бр. 2. С. 105–117.

Gordana Štrbac (Novi Sad)

Idioms in the novel TRAVNČKA HRONIKA by I. Andrić

The paper deals with grammatical, lexical, semantic and other characteristics of idioms in the novel TRAVNČKA HRONIKA by Ivo Andrić. The analysis shows that these units are mostly verbal phrases and that they are mostly composed of nouns which are denoting the parts of human body. Writer uses idioms in order to portray the characters of the novel and to describe different situations. The characters of the novel use idioms in order to pronounce some general facts or as the expressions of different emotional states. Idioms also show the social or confessional group that a character belongs.

Gordana Štrbac
Filozofski fakultet
Dr Zorana Đinđića 2
21 000 Novi Sad

Miodarka Tepavčević (Nikšić)

Deagentizovane rečenice u funkciji ekspresivizacije u Andrićevom romanu TRAVNIČKA HRONIKA

U radu autor se bavi analizom deagentizovanih rečenica, njihovom funkcionalnošću, frekventnošću, kao i sintaksičkim i semantičkim uslovima u kojima se realizuju navedene rečenice u Andrićevom romanu TRAVNIČKA HRONIKA. Izbor pasiva zavisi od konteksta, cilja i funkcije komunikacije, kao i govornikovih komunikativnih namjera.

„Rečenica je: ili običan intelektualni produkt naše svesti i ona će kao takva imati običan informativan oblik... i običnu informativnu intonaciju, – ili je produkt inteligibilno-emotivnog delovanja naše svesti, i kao takva će imati uvek nešto više od obične informacije, nešto više od običnog gramatičkog oblika (biće stilistički markirana)“, smatra Jovan Vuković (Vuković 1972: 230–231). Dakle, naš jezički izraz zasnovan je na dvjema komponentama od kojih je jedna intelektualnog, a druga emotivnog karaktera. Sljedeća činjenica koja proizilazi iz toga jeste da se sve jezičke pojave mogu posmatrati kao gramatičke koje su stilistički neutralne i kao gramatičko-stilističke koje su ekspresivno markirane.

Za upoređivanje stilistički markiranih i stilistički neutralnih rečeničnih oblika neiscrpna bogatstva daje nam sintaksa rečenice. Ovom prilikom naš rad će biti usmjeren ka analizi deagentizovanih rečenica, njihovoj funkcionalnosti, zapravo istraživaćemo u kojim se sintaksičkim i semantičkim uslovima realizuju i prepoznaju deagentizovane rečenice, koji su razlozi produktivnosti navedenih rečenica u Andrićevom romanu TRAVNIČKA HRONIKA. Posebna pažnja biće posvećena sintaksičko-semantičkim faktorima koji uslovljavaju ili omogućavaju pojavu pasiva u analiziranom romanu.

Težnja za povezanim tekstom, anonimizacijom agensa, kao i nekim formalno stilskim potrebama kao što je npr. izbjegavanje nagomilavanja istih formi, odnosno izbjegavanje monotonosti teksta samo su neki od jezičkih postupaka koji piscu služe za postizanje određenih komunikacijskih i stilskih efekata.

Pasivne i aktivne konstrukcije u znatnoj mjeri su sinonimne za govornika, međutim, pasivom se izražavaju pojedine sintaksičke nijanse i postižu određeni stilski efekti: njime se ističe važnost neke pojave na račun njenog vršioaca, prikazuje se neka radnja kao samostalna u odnosu na agens, a sve u svrhu prikriivanja vršilaca pojedinih događaja, težnje za distanciranjem. Na taj način se u

prvi plan stavlja proces koji se opisuje, a ne agens koji se najčešće potpuno izostavlja.

U sintaksičkoj analizi nameću se razna pitanja. Kako je i u kojim oblicima zastupljen pasiv u Andrićevom romanu TRAVNIČKA HRONIKA? Kad je i u kojim situacijama pasiv potreban? Ima li razlike u upotrebnoj vrijednosti refleksivne i pasivne konstrukcije s trpnim pridjevom?

Polje predikativnosti podrazumijeva ulančavanje lica, vremena i načina, tako da su kategorije personalnosti, temporalnosti i modalnosti važni učesnici (konstituenti) za stvaranje govorne situacije. Sa druge strane, u okviru tog formiranja važno mjesto zauzima i kategorija dijateze (aktivna i pasivna uloga učesnika u situaciji, govornoj ili predmetnoj) ili odsustvo pokazatelja personalnosti, kao što je slučaj sa bezličnim rečenicama. Prilikom posmatranja rečenica u određenom kontekstu, postavlja se pitanje da li istu vrijednost u tekstovima ili govornoj situaciji imaju aktivne i pasivne rečenice. Ako neku komunikacijsku situaciju iz aktivne rečenice mijenjamo u pasivnu, i ako subjekat iz aktivne postaje objekat u pasivnoj, neosporno je da određeni gramatički odnosi povlače za sobom veće ili manje razlike. Ta razlika se objašnjava pojmom empatije, koja predstavlja komunikacijsku intenciju, element iz čije perspektive sagledavamo određenu komunikacijsku situaciju (Ivić 1987: 41). Pasivna rečenica se značenjski razlikuje od aktivne, ne samo prema različitom rasporedu onoga što je u rečenici već i prema različitom konceptualnom temelju. Pasiv se ne može svaki put jednostavno zamijeniti aktivom, jer se onda mijenja i semantička vrijednost u informaciji.

Koristeći iste značenjske elemente pisac informaciju prenosi na dva različita načina (aktiv/pasiv), ali pri tom dolazi do pomjeranja leksičko-semantičke strukture. Aktivna i pasivna struktura se razlikuju po komunikacijskoj intenciji govornog lica (Ham 1990: 69). Pisac u pasivnoj rečenici informaciju saopštava sa stanovišta pacijensa, a u aktivnoj sa stanovišta agensa. Na taj način, autor postupkom empatije bira iz koje će perspektive sagledati određeni događaj. Taj postupak realizuje se različitim raspodjelom sintaksičkih, semantičkih i leksičkih elemenata.

Ukoliko se događaj sagledava iz jedne tačke gledišta, važno je uočiti na koji način su predstavljeni društveni akteri u romanu – kao agensi ili pacijensi, odnosno subjekti ili objekti, što pisac postiže raznovrsnim sintaksičkim postupcima. U ta sredstva spadaju imenovanje aktera, aktivne i pasivne glagolske forme, bezlične konstrukcije naspram ličnih.

U ovoj analizi sagledaćemo identitet učesnika u procesima, njihovu važnost za onoga ko o tim procesima govori i šta želi da stavi u fokus poruke i sa druge strane da sakrije odnosno prikrije. Posmatraćemo sintaksičke postupke koje Andrić koristi za sakrivanje identiteta učesnika određenih radnji, a koji predstavljaju kombinaciju semantičkih uloga i sintaksičkih funkcija. Isti

semantički sadržaj sa istim akterima pisac različito simbolički oblikuje kroz različite tačke gledišta.

Kao mlad čovek poslat je na medicinsku školu u Monpelje (TRAVNIČKA HRONIKA, 23). /
**Kao mladog čovjeka poslali su ga na medicinsku školu u Monpelje.*

Semantički članovi pasivne i aktivne rečenice (pacijens, agens, verbum) isti su. I u jednoj i u drugoj rečenici pacijens i verbum su izrečeni, dok je agens leksički neiskazan. U pasivnoj konstrukciji o agensu saznajemo tek iz konteksta jer verbum, tj. pasivni predikat svojim morfološkim oznakama ne upućuje na vršioca radnje. U drugoj rečenici predikat (lični) ukazuje na agens bez obzira na njegovu semantičku vrijednost. Dakle, on može biti i anonimn i konkretizovan. Međutim, bez obzira na identičnost leksičko-semantičke strukture ovih primjera, između njih postoji razlika – obavještajna funkcija nije ista. U prvom primjeru imamo radnju vršenu na pacijensu, dakle, polazište je pacijens; a u drugoj radnju vrši agens – polazište je agens. Koristeći iste značenjske elemente informacija se može prenijeti na dva različita načina (pasiv/aktiv), ali pri tom dolazi do pomjeranja leksičko-semantičke strukture. Sintaksička struktura – subjekat, predikat, objekat – u aktivu, pomjera se u pasivnoj konstrukciji. U pasivu subjektom je iskazan pacijens, a agensu (ako je uopšte iskazan) odgovara neka agentivna odredba. Glagol je u obliku pasiva i posjeduje specifičan morfološki lik koji kongruira sa pacijensom.

Kad je u pitanju pasiv, primjećuje se da važnu ulogu ima semantika glagola, pa se javljaju glagoli iz različitih kategorija djelatnosti – glagoli govorenja, kreativni glagoli, destruktivni glagoli, glagoli kretanja, transformativni glagoli, glagoli „interpersonalnih odnosa“ (Tanasić 1980: 95).

Pisac koristi pasiv kao vrstu stilskog postupka kojim omogućava svojim junacima da izbjegnu personalizovanje svog diskursa. To se ostvaruje u okviru određene semantičke klase glagola, sposobne za opoziciju aktiv/pasiv, bilo da je riječ o pasivu sa trpnim pridjevom ili refleksivnom pasivu. U analiziranom romanu javljaju se pasivne konstrukcije sa transformativnim glagolima koji imenuju radnje čijom se realizacijom objekat glagolske radnje mijenja (Tanasić 1980: 79; Bjelaković 2008: 30).

Pregrađivane su sobe, zaziđivani prozori i vrata i probijani novi (TRAVNIČKA HRONIKA, 56). *Cela starinska kuća ispregrađivana je po nekim planovima gospođe konzulovice* (TRAVNIČKA HRONIKA, 106). *Već sutradan po Ahmet-begovom hapšenju, obešen je jedan Ciganin ispod groblja i telal je upadljivo objavio da je obešen zato što je nazvao boga novskom kapetanu kad su ga vodili u grad* (TRAVNIČKA HRONIKA, 202).

U pasivnim rečenicama sa kreativnim glagolima imenuje se radnja čijom realizacijom nastaje objekat, dok se na drugoj strani javljaju konstrukcije sa destruktivnim glagolima čijom se realizacijom objekat glagolske radnje uništava (Tanasić 1980: 84; Bjelaković 2008: 31). Objekat glagolske radnje može imati i obilježje živo/neživo, kao u primjerima:

*Nikad niko u Travniku nije ni pomislio da je to varoš **stvorena** za običan život i svagdašnje događaje. To osnovno osećanje da su oni odnekud drugačiji nego ostali svet, **stvoreni** i pozvani za nešto bolje i više, ulazilo je u svako ljudsko stvaranje (TRAVNIČKA HRONIKA, 13). Kuhinja je **izgrađena** potpuno nova (TRAVNIČKA HRONIKA, 56). Pozadi kuće **podignut je** živinarnik i uređene magaze i ostave (TRAVNIČKA HRONIKA, 56). Selim III **svrgnut je** od svojih fanatičnih protivnika (TRAVNIČKA HRONIKA, 43). [...] da će sva Bosna **biti popaljena** ako mu se šta desi [...] da dete u kolevci **neće biti pošteđeno** (TRAVNIČKA HRONIKA, 45).*

Kod pasivnih konstrukcija sa objektnomotivnim glagolima objekat glagolske radnje mijenja lokalizaciju – premješta s jednog mjesta na drugo, mijenja se vlasništvo objekta ili status (Bjelaković 2008: 32).

*Ali je čak i raja od sve tri vere, **rasturena** po strmim okrajcima ili **sabijena** u odvojenom predgrađu (TRAVNIČKA HRONIKA, 13). Pravoslavni, koji **su** malobrojni i u poslednjih nekoliko godina stalno **gonjeni** zbog ustanka u Srbiji, nisu očekivali mnogo ni od austrijskog ni od francuskog konzula (TRAVNIČKA HRONIKA, 18). [...] čovek **biva** naglo **bačen** u čudnu, daleku zemlju i **doveden** u neobičan položaj (TRAVNIČKA HRONIKA, 24). Musa **je poslat** u Sarajevo u školu (TRAVNIČKA HRONIKA, 126).*

Za razliku od prethodnih glagola kod konstrukcija sa relacionim glagolima objekat glagolske radnje obično ne mijenja mjesto u prostoru (*odobriti, donijeti, pretresti, zatvoriti* nekog, *nagraditi* nekog i sl.):

*I već mu je to **odobreno** (TRAVNIČKA HRONIKA, 10). I tu je mnoga teška i strašna odluka **donesena** ili **odobrena**, ali su nekako sve stvari, kad **su** ovdje **pretresene**, izgledale lakše, jasnije i čovečnije (TRAVNIČKA HRONIKA, 32). [...] od svojih fanatičnih protivnika i **zatvoren** u Seraj (TRAVNIČKA HRONIKA, 43). [...] da je čak i **nagrađen** (TRAVNIČKA HRONIKA, 53).*

Ipak, kod nekih glagola prisutna je komponenta kretanja, kao u primjerima glagola *postaviti* nekoga na neki položaj ili *smijeniti*, što se vidi u primjerima:

*Posle kraćeg boravka u Solunu **postavljen je** za vezira na Bosni (TRAVNIČKA HRONIKA, 34). [...] na njegovo mesto **postavljen je** sultan Mustafa (TRAVNIČKA HRONIKA, 43). I kad je **postavljen** od Talerana za sekretara nove Cisalpinske Republike (TRAVNIČKA HRONIKA, 63). [...] skromni položaj činovničkog pripravnika **napušten je** (TRAVNIČKA HRONIKA, 25). [...] **premješten je** za obavještajnog oficira u Zemun (TRAVNIČKA HRONIKA, 101). [...] **preklinje da bude premešten** sa ovog položaja (TRAVNIČKA HRONIKA, 142). Davna je saznao kao pouzdano da je Mehmed-paša **smenjen** (TRAVNIČKA HRONIKA, 145). On zna da je već **smenjen** (TRAVNIČKA HRONIKA, 146).*

Objekat nakon realizacije glagolske radnje ne mijenja mjesto u prostoru, već samo na hijerarhijskoj ljestvici u društvu, pa se i ovi glagoli posmatraju kao relacioni.

U romanu su frekventne i pasivne konstrukcije sa perceptivnim, afektivnim, komunikativnim i intelektualnim glagolima. Zajednička karakteristika svih navedenih glagola jeste da oni imenuju radnju koja nije fizičke prirode, što ipak za glagole govorenja ne može važiti u potpunosti (Bjelaković 2008: 35). U

ovu grupu spadaju glagoli kojima se refleksije spoljašnjeg svijeta izražavaju putem čula vida, dodira, mirisa, sluha; glagoli pri čijoj realizaciji objekat glagolske radnje doživljava stanje nastalo bez njegove volje (glagoli emocionalnih stanja i doživljaja); glagoli intelektualnih i komunikativnih radnji kod kojih objekat glagolske radnje nastaje kao rezultat mentalnog procesa nekog pojedinca (Bjelaković 2008: 36).

[...] *što je na Sofi rečeno, pretreseno i zaključeno, to je bilo gotovo isto toliko koliko da je rešeno među ajanima* (TRAVNIČKA HRONIKA, 10). *Tako bi izgledao život ovog gosta Baruhove kuće kad bi trebalo da bude prikazan u nekoliko rečenica neki kratki curriculum vitae* (TRAVNIČKA HRONIKA, 25). *A ispod njih počne da se pomalja naš drugi, samo nama znani život, to jest „zaistinska“ istorija našeg duha i tela, koja nije nigde zabeležena* (TRAVNIČKA HRONIKA, 26). *Izgledalo mu je kao da je ceo Konak prožet tim zadahom* (TRAVNIČKA HRONIKA, 30). *Ma kako je ranije obavešten i predupređen, niko se nije mogao oteti utisku da pred sobom ima čoveka blagorodna i razumna* (TRAVNIČKA HRONIKA, 35). *Davilu je naređivano da im se obezbedi prolaz* (TRAVNIČKA HRONIKA, 41). *Pisano je da toliki put pređe* (TRAVNIČKA HRONIKA, 49). [...] *da je pozvan lično u Beč* (TRAVNIČKA HRONIKA, 02). *Uski tabak bio je potpuno ispisan* (TRAVNIČKA HRONIKA, 132). [...] *pronašao je ipak s vremenom veze i puteve da o svemu bude obavešten, o veziru, o glavnim ličnostima, o odnosima između njih i načinu na koji se suršavaju važniji poslovi* (TRAVNIČKA HRONIKA, 166). *Odmah je u Travniku prozvan Bunar-efendija* (TRAVNIČKA HRONIKA, 169).

Andrić pasivni oblik smešta u sadašnjost, prošlost ili budućnost u okviru proste rečenice, ili koordiniranog odnosno subordiniranog rečeničnog kompleksa. U analiziranoj građi particip se može nalaziti i u finitnoj poziciji u rečenici ili je pomoćni glagol odvojen od participa koji je na kraju rečenične pozicije.

Konji za Davila i njegovu pratnju bili su prekriveni od glave do repa čekali ašama (TRAVNIČKA HRONIKA, 27). *Davil je bio dobar poznanik Napoleonovog brata Lisjena i od njega preporučeni; zato je bio primljen sa pažnjom, u privatnom stanu, posle večere* (TRAVNIČKA HRONIKA, 63). *Ostale su samo sluge, raspoređene u kratkim odstojanjima* (TRAVNIČKA HRONIKA, 32). *Sva sredstva za rad i borbu, koja su mu obećavana pre njegovog polaska u Bosnu* (TRAVNIČKA HRONIKA, 38). *Krediti koji su bili odobreni stizali su dockan, a oni koje je tražio za nove potrebe, odbijani su* (TRAVNIČKA HRONIKA, 39).

[...] *u borbi na koju je osuđen* (TRAVNIČKA HRONIKA, 38). [...] *mnoga vezirova naredba ostala je neizvršena* (TRAVNIČKA HRONIKA, 43). [...] *kakvo dobro može doći kad su carevi zavađeni* (TRAVNIČKA HRONIKA, 15). [...] *da je pobeda dobre stvari opet odložena* (TRAVNIČKA HRONIKA, 53). *On je znao da je berat za austrijskog konzula već izdat* (TRAVNIČKA HRONIKA, 91).

Ponekad pasivna konstrukcija može biti realizovana i na početku rečenice, čime autor fokus stavlja na pacijens, te time njegova uloga postaje najznačajnija u tom slučaju:

Stranac, koji je bačen u tu nejednaku i tešku borbu (TRAVNIČKA HRONIKA, 38). [...] *položaj Husref Mehmed-paše doveden je u pitanje* (TRAVNIČKA HRONIKA, 43). [...]

francuski uticaj je oslabljen (TRAVNIČKA HRONIKA, 43). *Ferman je predan veziru* (TRAVNIČKA HRONIKA, 48).

U romanu česti su i primjeri nagomilavanja pasiva, čime se markira piščeva strategija neodređenosti koja je primjerena datoj situaciji:

Dobavljen je namještaj iz Beča, dovođeni radnici iz Slavenskog Broda. Sve je menjano, okretano i prevrtano (TRAVNIČKA HRONIKA, 106). *Tada je od francuske vlade hitno tražen izvestan broj oficira i vojnika. Iz Pariza je naredeno generalu Marmonu da ih odmah uputi preko Bosne. Davilu je naredivano da im se obezbedi prolaz. Tu je mogao da se vidi kako izgleda u stvarnoj primeni jedan sporazum, sklopljen sa vladom u Carigradu* (TRAVNIČKA HRONIKA, 41). *Davnin omraženi momak je kažnjen. Žena, koja mu je oduzeta, nije vraćena Bekri-Mustafi, nego je poslata njenoj porodici* (TRAVNIČKA HRONIKA, 161).

Andrićev izbor između aktiva i pasiva određuje se komunikativnim i pragmatičkim faktorima koji su povezani sa govornim licem i njegovim biranjem informativnog težišta. Pasivne konstrukcije u TRAVNIČKOJ HRONICI služe piscu i za razbijanje monotonije opisa likova, dugih opisa, neizbježnih za Andrića hroničara. Autorova potreba da u središte izlaganja stavi objekat, tj. da se subjektom iskaže pacijens nameće upotrebu participskog pasiva.

2. U reflektivnom pasivu, kao što pokazuje semantičko-sintaksička analiza, radi se o nekoliko gramatičkih kategorija, u kojima glagoli mogu imati raznovrsnu semantičku vrijednost. U obliku pasivne konstrukcije (aktiv + se) pronalazimo glagole iz kategorije govornih djelatnosti, sa semantikom verbalnog izjašnjavanja, glagole iz kategorije sentiendi, glagole sa značenjem fizičke ili kakve druge akcije, glagole čija je semantika u domenu akcije, glagole drugih značenjskih sfera koji mogu biti u oblasti deklarativnog, glagole sa drugim izvanverbalnim značenjima i sl.

[...] i tu *se sahranjuju*, kad im dođe vreme (TRAVNIČKA HRONIKA, 14). *Klupko u Bosni se još jače steglo i zamrsilo* (TRAVNIČKA HRONIKA, 16). *Najpre se o tim ratovima govorilo*, kao o dalekim događajima koji *se tumače i prepričavaju* (TRAVNIČKA HRONIKA, 17). [...] jer je većina zamišljala konzule kao visoke dostojanstvenike koji nose sjajne odore, pune gajtana i odličja, jašu na dobrim konjima ili *se voze u hintovima* (TRAVNIČKA HRONIKA, 21). Tako *su se redom otvarale kapije i podizali mušepci* i za trenutak pomaljalo lica, puna mržnje i fantastičnog zanosa (TRAVNIČKA HRONIKA, 27). I ta nesrazmerno široka kapija *otvoriće se* još mnogo puta pred njim (TRAVNIČKA HRONIKA, 30). U drugom *se propisivalo kako treba da se proslavi Napoleonov rođendan* (TRAVNIČKA HRONIKA, 40). I kad se neki nepoverljivi seljak, čija *se roba meri*, suviše približi kantar (TRAVNIČKA HRONIKA, 71). [...] putevi *se po Evropi moraju graditi* (TRAVNIČKA HRONIKA, 76). *Naslućivala se Bosna, mukla zemlja, i u vazduhu se osećala studena patnja bez reči i vidljiva razloga* (TRAVNIČKA HRONIKA, 85). [...] po onome što *se čuje i čita* mnogo je zala počinjeno (TRAVNIČKA HRONIKA, 86). [...] naredio je da *se povede istraga* (TRAVNIČKA HRONIKA, 93). *Ostavio je znatnu sumu novca da mu se sagrađi ovo lepo turbe od dobrog kamena* (TRAVNIČKA HRONIKA, 126). [...] to je roba koja *se najbolje plaća* (TRAVNIČKA HRONIKA, 126). I često *se u takvim prilikama čuje i vidi* poneki nedoučen softa ili propao trgovac kako pri rakiji gromko drži sud nad

oborenim vezirom (TRAVNIČKA HRONIKA, 146). **Zatvorila se** čaršija (TRAVNIČKA HRONIKA, 153). *Jedan po jedan otvore se tada dućani* (TRAVNIČKA HRONIKA, 153). [...] *gde se izlažu odsečene glave zlikovaca* (TRAVNIČKA HRONIKA, 178). [...] *kroz prozor kroz koji se đubre izbacuje* (TRAVNIČKA HRONIKA, 179). [...] *sve što se posejalo raslo brzo i visoko* (TRAVNIČKA HRONIKA, 180).

Pisac pomoću različitih sintaksičkih konstrukcija prikriva identitet učesnika odnosno agensa. Izbor određene konstrukcije – pasivne sa trpnim pridjevom ili refleksivne – zavisi od govornikove komunikativne namjere. Upotrebom navedenih konstrukcija mijenja se perspektivizacija učesnika i govorna situacija prikazuje na način koji najbolje odgovara određenom jezičkom kontekstu. U nekim slučajevima čitalac mora da se oslanja na njega da bi sagledao ko je agens u rečenici, dok se u drugim primjerima agens podrazumijeva čak i kada nije iskazan. Pasivne rečenice bez agensa postaju moćno sredstvo u postizanju komunikacijskih efekata u prikriivanju agensa u određenim situacijama.

3. U analiziranom romanu u okviru rečenica sa neodređenim subjektom ili kako ih neki lingvisti nazivaju neodređeno-ličnim (Marojević 1977: 99–117; Marojević 1983: 45–51; Milanović 2000: 287–297) uočavamo rečenice tipa *kažu* (rijetko sa glagolom *pričaju* i *govore*), a sa druge strane, kod bezličnih konstrukcija najfrekventnije su rečenice sa glagolom (*govori se*). Pisac tim postupkom izbjegava različite deagentizovane rečenice sa istim glagolom u predikatu, da bi se otklonila šabloniziranost i monotonost radnje.

[...] *a umro je kako kažu, od otrova* (TRAVNIČKA HRONIKA, 125). *Ja se isto tako bunim kad za njega kažu da je tvrdica* (TRAVNIČKA HRONIKA, 176). *Jedna od onih žena za koje u nas kažu da im se ništa nije otelo* (TRAVNIČKA HRONIKA, 202). *Ide, kažu, čudo božje* (TRAVNIČKA HRONIKA, 230). *Istina, kažu, da me sirotinja po celoj zemlji blagosilja* (TRAVNIČKA HRONIKA, 251). *Jer znate kako kod nas kažu, gospodstvo je kao veliki vetar, kreće se, kida i osipa* (TRAVNIČKA HRONIKA, 287).

[...] *morao je da prizna Davilu da u čaršiji govore sa divljenjem o „mladom konzulu“* (TRAVNIČKA HRONIKA, 57). *Govore o ratu u Španiji i francuskim vlastima u Dalmaciji, o kuririma koji stižu ili ne stižu na vreme, o Ministarstvu koje ne odgovara na molbe i traženja, a ponajčešće o rđavom vremenu, o Bosni i Bosancima* (TRAVNIČKA HRONIKA, 93). *Kad lažu a kad govore istinu?* (TRAVNIČKA HRONIKA, 115). *Neka govore šta hoće – nastavljao je vezir – ali verujte da ću ja uterati ovom svetu zapt i red u kosti* (TRAVNIČKA HRONIKA, 152).

Najpre pričaju dugo kako su još doskora mogle da udenu konac u najtanju iglu a kako je od zimus, od nekog nazeba, šta li, počelo da im se magli pred očima pa i plektivno teško razaznaju (TRAVNIČKA HRONIKA, 125).

U rečenicama sa neodređenim subjektom akter nije iskazan, iako on potencijalno postoji – neodređeno mnoštvo (*ljudi, svijet, neko, neki, mnogi...*), ali nam nije važan ili momentalno ne znamo ko, ustvari, priča, već je akcenat stavljen na radnju kao informacijsko i semantičko-stilsko jezgro rečenice. Kao semantički ekvivalent neodređenim rečenicama tipa *kažu* u ovim primjerima upotrijebili bismo glagole *priča se, govori se*, kao oblike koji izražavaju verbalnu komunikaci-

ju, mišljenje i uvjerenje. Agens se podrazumijeva, ali se ne eksplicira. On može pripadati različitim semantičkim vrstama.

To su ti srčali pendžeri o kojima se pričalo i pevalo (TRAVNIČKA HRONIKA, 31). *Istina je što se govorilo da je nekad, kao mlad kicoš, imao sto i jednu košulju* (TRAVNIČKA HRONIKA, 116). *O sumnjivoj deobi između braće, kao i o Krdžalijnoj smrti nije se više govorilo* (TRAVNIČKA HRONIKA, 127). *Ponajviše se govori o kuhinji* (TRAVNIČKA HRONIKA, 129). *Sam nosi komandantovo pismo u kome se o njemu govori sa najvećom pohvalom* (TRAVNIČKA HRONIKA, 143). *To je bilo, kako se govorilo* (TRAVNIČKA HRONIKA, 164). *Kome Baki prevrte sahan, taj više ne ruča, govorilo se tada za njega* (TRAVNIČKA HRONIKA, 173). *Tu je bio crni, mršavi tefer-ćehaja Ibrahim efendija za koga se govorilo da je nepodmitljiv* (TRAVNIČKA HRONIKA, 177).

Unifikaciju vijesti Andrić izbjegava i upotrebom različitih glagola: *računalo se, vidi se, čuje se, zna se, misli se* i sl.

U takvim prilikama računalo se u travničkoj čaršiji i sa malenkostima (TRAVNIČKA HRONIKA, 20). *Povorka, kao što se vidi, nije bila ni inače svečana ni mnogobrojna* (TRAVNIČKA HRONIKA, 21). *Na spratu iznad konzula čula se neprestana lupa, trka i dozivanje* (TRAVNIČKA HRONIKA, 22). *I došao sam do zaključka da sve to nema nikakve veze sa muzikom ni sa pevanjem kakvo se čuje kod drugih naroda* (TRAVNIČKA HRONIKA, 132). [...] *koje se čuje noću* (TRAVNIČKA HRONIKA, 132). *Kroz tamu, punu vlage za koju se ne zna da li je kiša ili snijeg* (TRAVNIČKA HRONIKA, 137). [...] *opisuje ono što se o njoj misli i govori* (TRAVNIČKA HRONIKA, 138).

Kao što možemo primijetiti, neodređenim se priključuju i bezlične konstrukcije što doprinosi semantičkoj izdiferenciranosti i stilskoj slojevitosti analiziranog romana. Upoređivanjem neodređenih rečenica *kažu* u navedenim primjerima i bezličnih konstrukcija u sljedećim primjerima uočava se njihova sintaksička sinonimičnost i semantička ekvivalentnost, jer su obje forme u značenjskom smislu bezlične (sa neodređenim subjektom), a oblik *kažu* „ima samo formalno obilježje lica glagolskog“ (Vuković, Težak, Brabec, Marek 1965: 34):

neumoljivo ukazuje sve što je propušteno da se kaže (TRAVNIČKA HRONIKA, 130). [...] *i on je bio, kaže se, više mrtav nego živ* (TRAVNIČKA HRONIKA, 164). *Za čelik, se kažu, nije moglo prihvatiti, jer je pekao kao da je usijan i da koža sa dlanova ostajala na njemu* (TRAVNIČKA HRONIKA, 259).

Andrić upotrebom ovakvih konstrukcija izbjegava pominjanje izvora informacija iskazane zavisnom klauzom. Tim postupkom autor skida odgovornost sa osobe koja saopštava informaciju, kao u primjerima:

Vide se samo kako buknu, besne i jenjavaju (TRAVNIČKA HRONIKA, 152). [...] *šta će kazati svet kad vidi da se kažnjava najtežom kaznom jedan ugledan prvak samo zato što je smatran francuskim prijateljem i što je lažno optužen od Austrijanaca* (TRAVNIČKA HRONIKA, 203).

Andrić u romanu često polazi od potpune nepoznatosti vršioaca radnje, a zatim preko bezličnih rečenica dolazi do ličnih formi, nosilaca semantičke vrijednosti. Takvim lingvističkim postupkom – skrivanja vršioaca i njegove uloge, čitalac se dodatno angažuje u smislu sadržaja rečenice i otkrivanja elidirane

komponente, kao i izbora između leksema iz određenog semantičkog polja u funkciji subjekta, u čemu je ponekad osnovni oslonac kontekst, ali se ovim postupkom stvara privid objektivnosti, distanciranosti subjekta, uz istovremeno njegovo uopštavanje.

Usamljeni konzuli počnu lako da se smatraju ne samo kao napušteni od svoje vlade i gonjeni od protivnika, nego i kao ljudi na koje se sudbina sa naročitom pakošću tako reći lično okomila (TRAVNIČKA HRONIKA, 165). Kroz tamu, punu vlage za koju se ne zna da li je kiša ili sneg, nije se te noći videla slaba svetlost na zastrtim prozorima Austrijskog konzulata. Ali su u toj velikoj kući gorele takođe sveće i isto tako sedeli pored njih ljudi, pognuti nad hartijama i svojim mislima (TRAVNIČKA HRONIKA, 137). Od te tišine ne može da se spava, isto kao od orgije zvukova, nego čovek mora da sedi i da oseća kako ona preti da rastoči, smrvi i izbriše iz reda svesnih i živih bića (TRAVNIČKA HRONIKA, 135). Ponajviše se govori o kuhinji, izazivaju se sećanja na jela i vina raznih krajeva Francuske, čine se poređenja sa turskim načinom ishrane, žali se što nema francuskog povrća, francuskih vina i začina. Nekoliko minuta posle osam sati gospođa Devil zevne [...] To je znak da se trpeza diže [...] Pola sata kasnije rastaju se konzul i Defose (TRAVNIČKA HRONIKA, 129).

U romanu pronalazimo situacije kada vršioca radnje iz različitih razloga pisac ne želi eksplicirati, pa u takvim komunikacijskim kontekstima pasiv djeluje adekvatnije za realizaciju onoga što se želi saopštiti, a sa druge strane iskazivanjem agensa skrenula bi se pažnja sa trpnog stanja subjekta koje je u tim kontekstima važnije. Ukoliko se radi o govornikovom svjesnom neespliciranju agensa, čitalac ima privid potpune informacije.

Završićemo ovaj rad Andrićevim citatom iz njegovih BELEŠKI ZA PISCA:

Ne može se lako ni kratko kazati šta je to što događaju koji opisujemo daje ubedljivost i verodostojnost i onaj naročit pečat po kome ga čitalac prima kao stvarnost, poznaje, usvaja i pamti. To nije naučna tačnost ni vernost opisa do sitnica, ni pouzdanost podataka ni slikovitost govora, ni lepota stila. Naprotiv ima rečenica, stavova i natpisa kojima sve to nedostaje, a koji se po nečem ubeđuju, zanose i plene čitaoca i ostaju u njegovom sećanju kao trajni psihološki, istorijski i ljudski dokumenti (Andrić 1976: 54).

Taj „naročiti pečat“ pisac postiže između ostalog i upotrebom pasiva i pasivnih rečenica. Česta upotreba objašnjava se i piščevom težnjom za tematizacijom pacijensa, za iskazivanjem uopštenog agensa, kao i skrivanjem vršioca i njegove uloge. Andrić upotrebljava pasiv kao sredstvo povezivanja teksta, zbog izbjegavanja ponovnog ekspliciranja već navedenog pojma, ili kada je relevantna uloga participanata, tj. učesnika situacija. Anonimizacija agensa u nekim prilikama služi piscu kao sredstvo za iskazivanje učtivosti, diskrecije, težnje za distanciranjem. U mnogim primjerima pasiv funkcioniše kao kondenzator pasivne rečenice, a sve u svrhu jezgrovitosti, konciznosti i ekonomičnosti jezičkog izraza. Deagentivnost je postupak vezan za govornika i njegove namjere, za piščevu jezičku perspektivu iz koje želi sagledati neki događaj. Govornik prikazuje događaj iz komunikacijske perspektive stojeći uz radnju, a agens je

uklonjen iz strukture predikata. Odabir pasivnih struktura zavisi i od konteksta, situacije u kojoj se određeni iskaz upotrebljava, od cilja i funkcije komunikacije, i povezan je sa govornikovim komunikativnim namjerama. Pisac korišćenjem raznovrsnih modela pasivnih sintaksičkih konstrukcija kontroliše količinu informacija koju nudi čitaocima. Agensi na taj način postaju zaštićeni jer su neidentifikovani. Pomoću istih semantičkih sadržaja, različito sintaksički organizovanih, pisac izražava različite tačke gledišta. Pasiv postaje moćno sredstvo za sakrivanje pozicije i namjera govornika, a sve u svrhu impersonalizacije, čime se postiže stilska raznovrsnost romana.

Izvori

Andrić 1964: Ivo Andrić, *Travnička hronika*. Beograd.

Andrić 1976: Ivo Andrić, *Istorija i legenda, Beleške za pisca*. Sarajevo.

Literatura

Bjelaković 2008: Bjelaković, Isidora. *Participski pasiv u književnom jeziku kod Srba u XIX veku*. Novi Sad.

Ham 1990: Ham, Sanda. Pasiv i norma. In: *Jezik*, 3. Zagreb. S. 65–76.

Ivić 1987: Ivić, Milka. O nekim srpskohrvatskim gramatičkim fenomenima uslovljenim empatijom. In: *Južnoslovenski filolog*. God. 43. Beograd. S. 41–49.

Marojević 1977: Marojević, Radmilo. Rečenice sa uopšteno-ličnim značenjem u ruskom jeziku u poređenju sa srpskohrvatskim. In: *Južnoslovenski filolog*. God. 33. Beograd. S. 91–117.

Marojević 1983: Marojević, Radmilo. O neodređeno-ličnim rečenicama u ruskom jeziku i problemima njihovog prevođenja. In: *Zbornik za filologiju i lingvistiku*. God. 26, br. 2. Novi Sad. S. 45–51.

Milanović 2000: Milanović, Aleksandar. Konkurencija deagentizovanih rečenica pri genezi srpskog novinarskog stila. In: *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*. God. 29, br. 1. Beograd. S. 287–297.

Tanasić 1980: Tanasić, Sreto. Pasivne konstrukcije sa trpnim pridjevom u srpskohrvatskom jeziku. In: *Radovi Instituta za jezik i književnost u Sarajevu*, IX. Sarajevo. S. 63–124.

Vuković 1972: Vuković, Jovan. Ka problemima gramatičke i gramatičko-stilističke vrednosti u ispitivanju slovenske rečenice. In: *Naš književni jezik danas*. Sarajevo. S. 79–84.

Vuković/Težak/Brabec/Marek 1965: Vuković, Jovan: *Nastavni postupak prilikom obrađivanja rečenice u III razredu srednje škole (prvenstveno gimnazije i uči-*

teljske). In: Vuković, Jovan, Težak, Stjepko, Brabec, Ivan, Marek, Juraj. Savremena nastava maternjeg jezika. Sarajevo. S. 3–56.

Miodarka Tepavčević (Nikšić)

**Agents Purposefully Absent in the Novel Written
by Ivo Andric A CRONICLE OF TRAVNIK**

Our work deals with the analysis of the sentences in Andric's novel CHRONICLE OF TRAVNIK which omit the agent in order to emphasize meaning. The high degree of productivity of these sentences in the analyzed novel provides a semantic nuance and expression in order to emphasize their meaning. Although the forms which have been researched in the contemporary language are mainly present in the scientific, professional and journalistic texts, their frequency in the analyzed novel shows that they are used even in the literary style as a means of emphasising the meaning of a sentence.

Miodarka Tepavčević
Filozofski fakultet
Danila Bojovića b. b.
81 400 Nikšić
migat@t-com.me

Бојана Томић (Београд)

Паремиолошки облици у роману ТРАВНИЧКА ХРОНИКА*

У раду се анализира употреба пословица и сличних облика (изрека и сентенција) у роману ТРАВНИЧКА ХРОНИКА. Намера нам је да утврдимо које паремиолошке облике је писац употребио у делу, као и да истражимо њихову улогу у обликовању света романа.

0. Предмет нашег истраживања јесу паремиолошки облици у роману ТРАВНИЧКА ХРОНИКА. Под овом синтагмом подразумевамо пословице и сентенције (у најширем смислу) које је Андрић употребио у делу. Интересује нас да утврдимо који су то облици и да истражимо њихову улогу у обликовању света романа. Циљ рада је да се паремиолошки облици анализирају, као и да се испита њихова стилска употребна вредност.

Литература о паремиологији је обимна; ова област је интересантна како лингвистима, тако и теоретичарима књижевности, етнологима и др. И у оквиру проучавања језика овом темом се из различитих углова баве семантичари, стилистичари, синтаксичари. Међу домаћим ауторима предњачи Јелена Јовановић Симић, која је најопсежније изучавала ову тематику.

1. У стручним термиолошким приручницима и речницима пословица се дефинише као сажета, мудра, сликовита изрека као израз животног искуства, најчешће с поучним смислом (према Речнику СРПСКОХРВАТскогА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА – РМС). С друге стране, сентенција је формално слична реченица моралне садржине (РМС). За њу се зна ко ју је изрекао и има обележја личног стила или начина изражавања (Симеон 1969: 361). Трећи појам који се јавља јесте изрека – сажето и кратко исказано опште искуство, морална поука и сл., пословица; мудра мисао, рефлексивна (према Речнику СРПСКОХРВАТскогА КЊИЖЕВНОГ И НАРОДНОГ ЈЕЗИКА САНУ – РСАНУ). Сма-

* Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника СРПСКОХРВАТскогА КЊИЖЕВНОГ И НАРОДНОГ ЈЕЗИКА САНУ, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

трали смо да се она не разликује много од сентенције те смо је на тај начин и посматрали.

Сличност између пословице и сентенције је велика; приликом ексцерпиранија примера имали смо недоумице у вези са одређивањем разлика између ове две форме. У литератури се истиче да су сентенције уобичајене, свакидашње форме које се често понављају те су стога често без праве лингвостилистичке вредности (Јовановић 2002: 279–280). Будући да говоримо о језику и стилу Иве Андрића, који је један од најбољих домаћих писаца, ипак ћемо се осврнути и на ове облике. Фразеолошке јединице са реченичном структуром нисмо узимали у обзир, јер се код њих истиче недостатак основних карактеристика пословица а то су гномски карактер и завршеност реченичне структуре.

Будући да Андрићево дело гледамо и из перспективе лексикографа, за нас је важно да нагласимо да се пословице наводе у РСАНУ. У Упутствима за израду овог речника стоји да се пословице уносе као примери код тежишне речи ако су zgodне за то, а не захтевају нарочито објашњење. Познатије пословице, које имају пренесено значење и које треба објашњавати, наводе се такође код најважније речи, у засебном пасусу, сасвим на крају (тј. иза евентуалних израза), под ознаком „НПосл“. Напомиње се и да их не треба скраћивати нити изостављати њихове почетке, што нам указује на важност форме пословица. Оне се бележе код речи која се може сматрати носиоцем значења, што указује на то да се пословице у РСАНУ третирају као изрази (Упутства, чл. 235–238). Све ово значи да нам РСАНУ може служити као контролни корпус, у коме можемо проверити пронађене примере.

2. Корпус пословица у роману Травничка хроника је невелик; забележили смо само неколико (десетак, од тога четири домаће)¹. С друге стране, број сентенција је знатно већи (тридесетак). У последње време се уочава велики број како књига тако и интернет сајтова на којима су забележене мудре и лепе мисли познатих писаца. Сентенције из књижевних дела, некада доступне само читаоцима, сада се понављају на интернету, те су

¹ У вези са бројем пословица споменућемо Андрићев став о овој форми, исказан у ЗНАКОВИМА ПОРЕД ПУТА:

Poslovice, i štampane i govorene, često sam slušao više kao osude nego kao dobronamerne savete i upute za život. Ponekad su mi zvučale tako kao da ih je izrekao neki preki sud, sastavljen na brzinu, negde u noći, na slabo osvetljenom trgu, dok iz daleka dopiru pevanje i osvetnički povici pobunjenika. To su presude donesene bez saslušanja i svedoka, bez olakšavajućih okolnosti i bez prava priziva i mogućnosti odlaganja izvršenja (ЗПП, 159).

Ипак, не можемо са сигурношћу тврдити да је управо ово мишљење разлог малом броју примера у корпусу.

приступачне говорницима који их користе у комуникацији на друштвеним мрежама, форумима, блоговима и сл. Такав је случај и са Андрићевим мислима и изрекама.

3. Већ смо истакли да смо имали недоумице приликом препознавања и ексцерпције паремиолошких облика. Разлог томе је што су паремиолошки облици разговорни, народски, углавном колокације и припадају неутралним језичким ресурсима (Јовановић 2004а: 121). Критеријум према коме смо одређивали да ли неки пример спада у домен паремиологије јесте потврда у контролним корпусима – РСАНУ, СРПСКИМ НАРОДНИМ ПОСЛОВИЦАМА Вука Стефановића Караџића и на интернету. Претпоставили смо да ће пословице бити забележене у прва два, док ће се сентенције јавити на Интернету.

4. Пословице у роману ТРАВНИЧКА ХРОНИКА можемо поделити на две групе – домаће и стране. Стране су оне које писац наводи у оригиналу, на латинском, француском односно италијанском језику. Иако, строго гледано, не припадају српском језику, и њих смо укључили у анализу, јер нам и сам избор ових јединица пружа информације о обликовању света романа. Паремиолошки облици имају више функција – утичу на динамичност текста, учествују у карактеризацији ликова и индивидуализацији њиховог говора. Њима се преноси „одређено искуство, схватање, погледи и сл. једне људске заједнице на различите видове међуљудских односа“, а такође и исказују „све оне истине које вреде за једну људску заједницу“ (Јовановић 2002: 287). У уметничкој прози паремија се користи и у локализацији и маркирању културолошког нивоа (Бојовић 2008: 35).

Према речима Јелене Јовановић Симић, пословице су носиоци специфичног односа датог колектива према реалним животним околностима, сопственој култури и традицији, у којима се та реалност прелама (Јовановић 2004б: 239). Оне су „посебна језичка реализација вербализација материје у коју се слива људски живот“ (Јовановић 2004а: 121).

4. 1. У корпусу смо забележили следеће примере:

[Везир говорећи о народу:] *Све што овај свети ради и говори нема значења ни важности ни ти може имати ушницаја на њослове озбиљних и њросвећених људи. Пас лаје а караван њролази, завршио је везир* (ТХ, 34)².

[Кантарџија Ибрахим ага:] *Склањај се ошале! Што ми се уносиш и кашљеш у канџар? Мјера је вјера; и дах јој може науђити* (ТХ, 73)³.

² Пословица је забележена у РСАНУ уз *караван*: каже се о нечему што нема никакве важности и што је пролазно.

[Хамди бег о конзулима:] *Многи је овдје дошао да остане, али ми смо сваком досада у леђа погледали, ја ћемо и њима, ако баш дођу... Ваља видјети како ће бити и колико ће бити. Ничија није до зоре јорила, ја неће ни што* (ТХ, 12).

[Сулејман паша о Колоњи:] *Што се јак тиче његове нејасне смрти, одмах после нејасног шурчења, то још мање вреди испитивати. Јер, **мртва усћа не јоворе**, а човек кога преноси ја мей и који не леда прега се кад иде, може увек да се оклизне* (ТХ, 301)⁴.

Иако за пример *ничија није до зоре јорила* нисмо нашли потврде у контролним корпусима, сврстали смо га у ову групу на основу сопственог језичког осећаја и искуства.

Посебно ћемо издвојити и пример: *Своју праву муку свака треба да сноси сам и решава како може и уме* (ТХ, 206), развијенији и стилизованији облик пословице *сваком своја невоља* (Вук 1933: 311).

4. 1. 1. Будући да пословице имају реченичну структуру, морамо се осврнути и на њихову синтаксу. Уочавамо да већина наведених примера има облик прости реченице. У примеру сложене реченице *Пас лаје а караван пролази* видимо и везник који није типичан за пословице (исп. Милошевић-Ђорђевић 2000: 182–185). Такође, уочавамо да је за већину примера карактеристична сажетост, изостављање редундантних делова, па и конституентских (*Ничија није до зоре јорила* – недостаје део субјекта – свећа). У овом примеру уочавамо и некњижевни облик⁵ глагола *јорети*, док у примеру *мјера је вјера* запажамо метричку једнакост.

4. 2. Латинске пословице изговарају учени људи, фратри и лекари. Оне су знак и потврда њихове учености и образовања, а такође и показатељ да су у питању странци који одударају од средине у којој се налазе:

А фрајар је и даље јоворио, како проши в Цркве не може нико имати прајна усјећа, ја ни Француска, и како је давно речено: „Quod custodiet Christus non tollit Gothus“ (ТХ, 90)⁶.

[Фра Иво Јанковић у разговору са госпођом фон Митерер:] *Уосталом, давно је речено: „Castis omnia casta“. Ко је чисти срица њему је све чисто, преводио је шарох* (ТХ, 110).

³ Вук 1933: 197; упућује се на *кантар кадија* која је у РСАНУ дефинисана: кантар пресуђује, веровати се може само ономе што се сигурно утврди.

⁴ Вук 1933: 201.

⁵ Ово је једини пример одступања од норме који смо забележили. Сматрамо да је разлог чувању некњижевног облика употреба пословица у устаљеном облику. Слично би било и са архаизмима (Јовановић 2002: 296).

⁶ 'Што Христ чува то Гот не може отети!'; наш превод: *Што Исус чува, Бој не може да узме*.

[Колоња:] *Три су лекара човеку њојшебна, њоворио је Колоња: mens hilaris, requies moderata, diaeta* (ТХ, 247)⁷.

Фра Лука је тврдо веровао да се у њприроди налази онолико лековиџих снаја колико болести има међу људима и животињама [...] А џе лековиџе снаје налазе се, како су сџари учили, „in herbis, in verbis et in lapidibus“ (ТХ, 232)⁸.

Сџари лекар њнуди младића церемониозно да седне, али сам остџаде сџојеђи, извињавајуђи се да њо захџева сџаро и добро салерниџанско џравило: *Post prandium sta* (ТХ, 277)⁹.

4. 3. Забележили смо и по један пример за италијанску и француску пословицу:

[Приповедач:] *Да Роџа није џако ошџро и њошџуно џрекинуо сваку везу са животиом из своја деџињсџва, он би се можда сеџио једне медиџеранске џсловице коју је, као деџе, чуо у џородичним разџворима: Chi vuol fare la sua rovina prende la moglie levantina* (ТХ, 116)¹⁰.

[Колоња Дефоусе:] *Un jour tout sera bien, voila notre esperance* како је рекао ваи филозоф (ТХ, 281)¹¹.

Једино италијанска (или како у тексту стоји медитеранска) пословица није употребљена као знак учености и образовања; приповедач је наводи у вези са пореклом једног јунака, као изванстан прекор, јер би му познавање и разумевање те пословице помогло у неким животним ситуацијама.

5. Уочавамо да се у знатном броју паремиолошких облика упуђује на прошлост и старо време, то јест на оно што је једном речено или како се и данас каже, било да се ради о народним, односно латинским пословицама, или сенџенцијама. Оне обавезно садрже глагол говорења. На овај начин имплицира се постојање колективног искуства:

Али **давно је речено** да слободу није довољно сџеђи, неџо је мноџо ваџније џостџаџи досџојан слободе (ТХ, 312).

Како **каже** џерсијски џесник: „Победниково лице је као ружа“ (ТХ, 428).

Како **каже** џесник: „У деци се обнавља и чисти река човечансџва“ (ТХ, 352).

Да не жалимо за жива хаџије, **шџо но се каже** (ТХ, 11).

Уосџалом, **давно је речено**: „Castis omnia casta“ (ТХ, 110).

Изразито локални карактер уочавамо у примеру:

⁷ 'Ведар дух, умерен одмор, дијета'.

⁸ 'У травама, у речима и у рудама'.

⁹ 'После јела треба остати стојећке'; наш превод: *После оброка џреба да се сџоји.*

¹⁰ 'Ко хође сам себе да упропасти, тај узима жену са Леванта'.

¹¹ 'Једног дана све ће бити добро, у том је наша нада'.

„Које Баки ѿреверне сахан, ѿај више не руча“, ѿворило се ѿага за њега (ТХ, 176).

Овај пример је, за разлику од осталих, искључиво везан за свет романа; претпостављамо да је ова пословица, у случају да је Баки историјска личност, била актуелна у његово време, као и касније док је у свести говорника постојало сећање на њега. Данас је, свакако, неактуелна. С тим у вези, истаћи ћемо став Милије Станића – „оно што се у пословицама казује, неко искуство, људска мудрост и сл., вреди релативно дуже времена, али само у одређеним условима, за поједине крајеве и народе, за одређено време а не за сва времена“ (Станић 1969: 240).

6. Да паремиолошки облици имају посебну улогу у овом делу показују нам и неке приповедачеве напомене у тексту, које се тичу цитирања познатих изрека, мисли, пословица. Фра Јулијан је окарактерисан као неко ко у говору често користи изреке:

За нас се може рећи: Multum peccavit, sed fidem non negavit, – ујагао је фра Јулијан, задовољавајући своју сѿрасѿ за циѿирањем (ТХ, 312).

Фра Јулијан ујраво заусѿи га, ѿо обичају, каже неки циѿаѿ, кад их домаћин ѿрекину у разѿвору (ТХ, 253).

На другом месту стоји да је убацивање туђих, познатих мисли у говор турски обичај:

Давила је увек срдио ѿај ѿурски обичај да у ѿоку ѿричања циѿирају сѿихове као нешѿо нарочиѿо важно и значајно, али никад није моѿао да види у чему је сѿварни смисао циѿираних сѿихова и ѿде је њихова веза са ѿредмеѿом о коме је реч, а сѿално је осећао да им Турци гају важносѿи и значење које он не може да осеѿи и ѿоѿоди (ТХ, 388).

7. Јединице које анализирамо су самосталне и могу се оделити од текста. Али, забележили смо и једну која је контекстуално условљена:

Једно шаров, друѿо ѿаров. Оно ѿас а ово му браѿи (ТХ, 93).

Наведени пример добија свој смисао када се зна да је то одговор на питање једном чаршилији који ће му конзул бити милији – аустријски или француски¹². Уочавамо пренесено значење, као и у алегоричном примеру:

По неколико ѿуѿа на дан ѿворио је сам себи, одухујући кроз нос: – Поклали се ѿси, ѿа у мојој авлији (речи старог кајмакама о сукобу између два конзулата) (ТХ, 368).

8. Према Јелени Јовановић Симић, паремиолошки облици се могу тематски поделити на антрополошку сферу, биолошку сферу, сферу неживих ствари и сферу апстрактних појмова – релација, особина и радњи

¹² Овај пример биће забележен као израз у 19. тому РСАНУ уз дефиницију ‘и један и други су исти (тј. опасни су, злонамерни, подли)’.

(Јовановић 2005: 148). У нашем корпусу бележимо неколико примера са лексемом *пас*, која се у пренесеном и експресивном значењу односи на човека. То не треба да нас чуди ако имамо у виду чињеницу да је пас животиња која се најчешће јавља у пословицама (Јовановић 2005: 159).

9. Забележили смо и неколико примера који формално подсећају на пословице, али то нису:

Нема конзула без руској конзула (ТХ, 93).

Какви ми, шакове нам и цркве; да је боље не би ваљало (ТХ, 189).

Они садрже формуле нема X без $A + X$ и какав X , такав Y . Променљиви елементи утичу на то да структура ових јединица није чврста као у осталим примерима у корпусу.

10. а. Као што смо већ истакли, популарност Андрићевих сентенција је велика, што се може потврдити претраживањем на интернету. Према речима Јована Деретића и сентенције изражавају или тачније вреднују практичну животну мудрост (Деретић према Јовановић 2002: 280). Набројаћемо само неке:

Није највећа будала онај који не умије да чита, него онај који мисли да је све оно што прочиташ исшина (ТХ, 246).

При растанцима се љубавници најлакше одају (ТХ, 258).

*Кметово је да ради а ајно да ја пази, јер и шравка треба и росу и косу*¹³ (ТХ, 299–300).

Младост се не задржава код сећања ниш ошјаје дуго при истим мислима (ТХ, 316).

10. б. Говорећи о Андрићевим реченицама у ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ које имају гномски призив, Светозар Кољевић истиче:

Захваљујући тој пословичној равношежи размишљања у контрастима Андрић остварује универзалност и непосредност своје мудрости која увек далеко превазилази оквире повода или ситуације на коју се односи. Та мудрост која зрачи топово са сваке стране овог романа није неко високопарно умовање, него природни жубор сасвим обичној и уобичајеној језика (Кољевић 2009: 124).

11. Закључићемо да је Иво Андрић у ТРАВНИЧКОЈ ХРОНИЦИ користио паремиолошке облике за постизање одговарајућих стилских ефеката. Наиме, он их је уклапао у текст како би неку ситуацију искуствено поткрепио, дао јој упечатљив тон. С друге стране употреба ових облика важна је за карактеризацију ликова. Избор одређене пословице или сентенције указује на порекло, социјални статус, степен образовања самога јунака.

¹³ Употребљена рима доприноси томе да се овај пример посматра као паремиолошки облик.

Извори

ТХ 1967: Андрић, Иво. *Травничка хроника*. Београд.

ЗПП 1978: Andrić, Ivo. *Znakovi pored puta*. Sarajevo.

Литература

Бојовић 2008: Бојовић, Злата. Паремија у књижевном делу. In: *Зборник Мајице српске за славистику*. Бр. 73. Нови Сад. С. 35–42.

Вук 1933: Стефановић Караџић, Вук. *Српске народне пословице*. Београд.

Јовановић 2002: Јовановић, Јелена. Језичка структура и стилистичка природа српских народних пословица. In: *Српски језик*. Год. 7, бр. 1–2. Београд. С. 271–301.

Јовановић 2004а: Јовановић, Јелена. Паремолошки стил(ови). In: *Наш језик*. Год. 35, бр. 1–4. Београд. С. 117–135.

Јовановић 2004б: Јовановић, Јелена. Функционално-стилистички статус народних пословица. In: *НССуВД*. Бр. 32/1. Београд. С. 235–243.

Јовановић 2005: Јовановић, Јелена. О тематици пословица. In: *Зборник Мајице српске за књижевност и језик*. Год. 53, бр. 1–3. Нови Сад. С. 144–160.

Кољевић 2009: Кољевић, Светозар. *Одјеци речи*. Београд.

Милошевић-Ђорђевић 2000: Милошевић-Ђорђевић, Нада. *Од бајке до изреке*. Београд.

РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*. Књ. I–VI. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1976.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Књ. I–XVIII. Београд: САНУ, 1959–.

Симеон 1969: Simeon, Rikard. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Књ. I–II. Zagreb.

Станић 1969: Станић, Милија. Наука о језику и догматизам. In: *Књижевност и језик*. Год. 16, бр. 3. Београд. С. 236–245.

Томић 1986: Томић, Ново. Значај изрека у ПРОКЛЕТОЈ АВЛИЈИ. In: *НССуВД*. Бр. 15/2. Београд. С. 205–211.

Упутства: *Упућива за израду Речника САНУ*, рукопис за интерну употребу.

Bojana Tomić (Beograd)

**Paremiological categories
in Ivo Andrić's BOSNIAN CHRONICLE**

This paper is about the usage of proverbs and similar categories in Andrić's work, *Bosnian Chronicle*. Our aim was to determinate which paremiological categories the writer used in his novel as well as to explore their role in forming of the novel's world.

Bojana Tomić
Institut za srpski jezik
Đure Jakšića 9
11 000 Beograd
bojana.mojsilovic@gmail.com

Tropi u TRAVNIČKOJ HRONICI

U radu se analiziraju prenesena upotreba riječi u TRAVNIČKOJ HRONICI na osnovu čega nastaju tropa. U romanu posebno dolazi do izražaja metafora, personifikacija, ironija, poređenje, epitet, a manje se susreće hiperbola, litota i dr. Zbog obilja materijala analiza primjera nije mogla biti detaljnija pa je svedena na osnovna tumačenja.

0. Jedna od suštinskih osobina riječi jeste mogućnost upotrebe u prenesenom značenju radi stvaranja ekspresivnosti i veće umjetničke izražajnosti. To se postiže, između ostalog, pomoću tropa za koje je karakteristično opisivanje predmeta i pojava u obliku slikovitih predstava o njima¹. U književnom tekstu, koji ima izraženu estetsku funkciju i funkciju djelovanja, težište se stavlja na takvu projekciju. Ivo Andrić je u TRAVNIČKOJ HRONICI stvorio čitav sistem ovih ekspresivnih sredstava, a među njima dominira metafora.

Metafore

1. Ovaj trop se gradi na korelaciji dvaju značenja – pravog i prenesenog i njihovoj kontaminaciji. Metafora² predstavlja sredstvo ekspresivnosti i emocionalnosti koje vodi tačnosti izraza i kratkoći. Ona omogućuje da se estetski doživljaj svijeta pretoči u osobeno slikanje stvarnosti u kojem izraženo i doživljeno obrazuju dvoplanski karakter: na bazi jednoga značenja gradi se drugo, ono što je dato u tekstu stupa asocijativno u vezu sa vankontekstualnim sadržajem. Postojanje dvaju semantičkih planova – realizovanog i asocijativnog čini osnovu metafore. Tačnije, metaforički odnosi su tekstualno-vantekstualni fenomeni (jedno se značenje realizuje, a na drugo aludira). U osnovi metafore leži polisemički odnos, koji je dat u nagovještaju. Pošto se semantika izražava na posredan način, metafore nisu simboli ili znaci pojma, već svojevrsni njihovi crteži (Jefremov 1965: 183). U metaforici se razvijaju različite vrste semantičkih odnosa: jedni se formiraju unutar teksta, drugi u odnosu tekst – kontekst, a treći na relaciji tekst – čitalac. Recimo, u rečenici *Petar se smije* radi se o primarnoj, pravoj upotrebi glagola *smijati se*, a u rečenici *More se smijalo* o upotrebi u značenju koje je sekundarno, figurativno, povezano sa nerealizovanim osnovnim značenjem. Pri tome, figurativna značenja ne moraju biti i ekspresivna. Up.:

¹ Šire o tome v. Dremov 1961: 577.

² Grč. *meta* 'promjena', *pherein* 'nositi', *μεταφορά* 'prenos'.

Pred vezirovim konjem, na čelu povorke, išao je jedan ogroman delija držeći sa obe ruke velik i go mač pred sobom. ♦ Mladić se stresao i zadržtao više od te tišine i štu-rosti novog vidika, nego od svežeg vetrića koji je išao klancem. ♦ Novi vezir je dola-zio bez nekog činovničkog osoblja, bez ičoglana i harema, „sam i go kao hajduk u šumi“, ali sa hiljadu i dve stotine dobro oružanih Arnauta „opasnog izgleda“ i dva velika poljska topa, a pred njim je išao glas neuračunljivog krvoloka i najsvirepijeg vezira u Carevini.

Postoje dvije suprotne vrste metafora – jedne su opšteprihvaćene, mrtve metafore (neutralne), druge su individualne (ekspresivne).

2. U TRAVNIČKOJ HRONICI metaforizacija se široko primjenjuje³. U analizi smo izdvojili 651 primjer i došli do zaključka da se najveći dio metafora gradi na asocijacijama vezanim za kretanje, slijedi fiziologija, tečnost, vatra, artefakt, kretanje, svjetlo, biljka i životinja. Iza svake kategorije stoji određeni tip metafore.

Kategorija	Broj primjera	%
Radnja (direstatičke metafore)	229	35,18
Fiziologija (fiziometafore)	78	11,98
Tečnost (akvametafore)	61	9,37
Vatra (termometafore)	61	9,37
Artefakti (artefaktne metafore)	41	6,30
Kretanje (motoričke metafore)	33	5,07
Svjetlo (svjetlosne metafore)	25	3,84
Biljke (fito-metafore)	22	3,38
Životinje (zoometafore)	16	2,46
Prostor (spacijalne metafore)	14	2,15
Djelatnost (aktivističke metafore)	13	2,00
Personifikacija (personifikacijske metafore)	13	2,00
Profesija (stručne metafore)	11	1,69
Priroda (naturalne metafore)	9	1,38
Jezik (jezičke metafore)	5	0,77
Zvuk (zvukovne metafore)	5	0,77

³ U metaforizaciji je jedno od bitnih pitanja odnos prenesenih i neprenesenih značenja. Analiza metaforičnosti glagola kod Bloka, Jesenjina i Lugovskog pokazala je da preovladavaju prenesena značenja – odnos je 50,2% : 49,8% u njihovu korist (Petrova 1970a).

Kvantitet (kvantitativne metafore)	4	0,61
Razno (boja, moral, predmet, proces, verba dicendi, vojska)	11	1,69
Svega	651	100,00

Tab. 1: Kategorije i tipovi metafora

3. Kao što se vidi, izrazito dominira radnja (35,18%), koja se uglavnom metaforizira pomoću glagola. Ova vrsta riječi ima vodeću ulogu u metaforizaciji⁴. Slikoviti potencijal glagola je velik i ima fundamentalan značaj za metaforiku uopšte. O tome govori i činjenica da 40,25% svih metafora u TRAVNIČKOJ HRONICI dolazi iz dvaju semantičkih polja – radnje i kretanja⁵. Veliki dio glagola, iako po prirodi nije slikovit, može postati metaforičan (Jefremov 1965: 188).

Naša analiza i istraživanja pokazuju da Andrićeva glagolska metaforika uglavnom ide od konkretnog ka apstraktnom⁶.

4. Među 229 metaforičkih glagola u TRAVNIČKOJ HRONICI koje smo analizirali najčešće dolazi *bacati* (13), *padati* (9), *tući/udarati/biti* (8), *ležati* (7), *vući* (7), *gubiti* (6), *legati* (6), *igrati* (5), *kočiti* (4), *lomiti* (4), *rvati se* (4), *slagati* (4). Manju frekvenciju ima *drhtati*, *nositi*, *plesti*, *preturiti/preturati*, *skakati/skočiti*, *gledati*, *zatvarati* (3 upotrebe), *brati*, *dizati*, *goniti*, *lebdeti*, *mekšati*, *nalaziti*, *pritisnati*, *puštati*, *rasti*, *razbijati*, *stajati*, *suzbijati*, *trošiti*, *turati*, *uklapati* (2). Najveći dio glagola-metafora (194 od 229) pojavljuje se samo jednom. Takvi su *zapeti*, *čitati*, *čistiti*, *kopati*, *kovitlati*, *kružiti*, *nizati*, *obračunavati se*, *obuhvatiti*, *objijati se*, *odmeriti*, *osipati se*, *otimati*, *otkidati*, *mititi*, *presti* itd.

⁴ A. N. Peškovski je ukazivao da je glagol pogodniji za takvo oduhovljenje od bilo koje druge vrste riječi (Jefimov 1969: 184). Jovan Vuković je to izrazio na ovaj način: „Glagol sam po sebi, može se reći, čini osnovnu snagu u izražajnom postupku“ (Vuković 1967: 3). Veliku ekspresivnost glagola A. I. Jefimov objašnjava bogatstvom i višeznačnošću njegove semantičke strukture, a takođe raznovršnošću sintaksičkih veza (Jefimov 1961: 380). Glagol svojom raznovršnošću značenja i semantičkih nijansi, bogatim sistemom oblika i sintaksičkih spojeva, predstavlja oprobano sredstvo slikovitosti (Jefimov 1961: 393).

⁵ Slično konstatuju i istraživači drugih književnih djela, recimo u romanu MATI Maksima Gorkog glagola-metafora ima toliko koliko ima metaforičkih imenica, pridjeva i priloga zajedno (Smirnova 1965: XII).

⁶ Osnovna baza glagolske metafore su glagoli konkretnih fizioloških radnji (Puzin 1975: 26). Metaforiziraju se gotovo uvijek glagoli predmetno-konkretnog značenja za oznaku uopšteno-apstraktnih radnji ili unutarnjih, psiholoških čovjekovih stanja (Smirnova 1966^a: 7). Pretežno se koriste u prenesnom značenju glagoli kretanja, stanja i zvučanja, što se objašnjava orijentacijom tih riječi isključivo na objekat (Petrova 1970^a: 143).

5. Andrićev najmetaforičniji glagol je **bacati** /se/⁷ (13). On se obično koristi u prenesenom značenju za ukazivanje na to da je neko poslat u neku tuđu, stranu i neobičnu sredinu (u datom slučaju u Travnik):

Neobične prilike u koje su bačeni ubrzavale su u svakome od njih unutarnje procese koje su doneli kad su došli i gurale svakoga življe i nemilosrdnije u pravcu njegovih nagona. ♦ Isto tako nije trebalo mnogo pronicljivosti da se shvate namere ovoga visokog mladića koji je iz Pariza bačen u Travnik i stavljen pred lepu gospođu fon Miterer, jedinu civilizovanu ženu na stotine milja uokrug. ♦ Bezbrojna su i raznovrsna iznenađenja koja očekuju čoveka sa Zapada, koji je naglo bačen na Istok i prisiljen da tu živi, ali jedno od najvećih i najmučnijih iznenađenja javlja se u pitanjima zdravlja i bolesti.

Drugo frekventno značenje odnosi se na psihičko stanje u kome se neki junak nalazi (zbunjenost, bježanje od realnosti, prijetnja, agresivnost i sl.).

I upravo tada uvek se dešavalo ponešto što je odjednom pokazivalo ovu neprelaznu razdaljinu koja ih deli, što je vezira prikazivalo u posve novoj svetlosti, gore i žalosnije nego što ga je slikao Davna u svojim razgovorima, i što je Davila ponovo bacalo u bezizlaznu zbunjenost i oduzimalo mu nadu da će u ovim krajevima ikad naći „zračak čovečnosti“, koji bi živio duže nego što živi jedna suza ili trajao više od trajanja jednog osmejka ili pogleda. ♦ Bežeći od tih misli i od sebe, on se bacio sav u taj tmuli i sirovi život granice i karantina, gde se gubi preko mere i stari pre vremena. ♦ Već prekosutra, cela porodica je napustila Travnik, posle jedne gromke svađe između Davne i Lorenca u kojoj je Italijan čas pretio da će se ubiti na mestu, čas da će lično Napoleonu izneti svoje žalbe na Konzulat u Travniku, dok je njegova stasita žena bacala Davni svoje najopasnije poglede bivše lepotice. ♦ Ali protiv ovakvog starešine Rota se bacao kao besomučan čovek protiv ledenog zida ili nestvarnog snopa svetlosti. [...] i što je u isti mah lišio Carstvo najboljeg sultana a njega, Ibrahim-pašu, jedne velike pobede koju je već držao u ruci, da bi ga odjednom, unižena i slomljena, bacio u ovu daleku i bednu zemlju.

Postoje primjeri upotrebe **bacati** u dva različita metaforična značenja – 1. ‘micati nogama’, 2. ‘dovoditi u određeno psihičko stanje’.

Pogled na olinjale, namučene vočiće, koji umorno bacaju svoje tanke noge, dok im se u mekotu oko krotkih očiju upijaju rojevi muha, bacao je Anu Mariju u prave živčane krize.

Ovaj glagol se koristi i u kontekstima u kojima dominira saopštenje o nečem, oslobađanje od nečega, snabdijevanje nečim i sl.

Svaki preko svojih poverenika bacali su lažne vesti u narod a pobijali protivničke. ♦ Vezir nije mogao da prežali što ga je pad Selimov zatekao na čelu vojske koja se upravo spremala da izbaci Ruse iz Vlaške i Moldavije, u trenutku kad je uspeh već bio siguran [...] To je trenutak kad se dokonom i prostom svetu baca, kao gladnim

⁷ Radi jednostavnosti u navođenju glagola ispred primjera obično se daje samo jedan vidski oblik (u datom slučaju *bacati*), i to besprefiksalni, a izostavlja drugi (*baciti*), dok u primjerima slijede glagoli sa oba vida i sa prefiksom (tipa *izbaciti*, *ubaciti*).

*psima mrcina, ime smenjenog paše da ga nekažnjeno prljaju, da se neukusno šale i da se jevtino i olako isprsavaju i junače. ♦ On je znao da varoš i okolina, koji moraju da hrane vezira i sve njegove, **ubace** svakog dana u Konak oko sedam stotina i pedeset oka raznih namirnica, i da se sve to podeli, pokrade i pojede.*

6. Drugi snažan metaforični glagol je **padati** (9). On se često upotrebljava za oznaku prelaska u neko psihičko ili emocionalno stanje: dolaziti u posebno raspoloženje (razdražljivost i sl.), duhovno slabiti, gubiti vrijednost u očima.

*Grad je opet **padao** u ono postiđeno i mamurno raspoloženje, kad svak gleda da se što pre zaboravi što je bilo, kad gomila najgrlatijih i najgorih bukača i nasilnika otplasne u daleke mahale, kao voda u svoje korito, i kad se vrati stari poredak, koji sada, za neko vreme, svakom izgleda bolji i snošljiviji. ♦ Osjećajući jasno da ih ovaj ustanak u Srbiji ugrožava u onome što im je najdraže i najbliže i da ih ovaj vezir, kao i sve Osmanlije, ne brani kako bi trebalo, a da sami nemaju više snage i volje da se brane, bosanski imućniji Turci su **padali** u onu nezdravu razdražljivost jedne ugrožene klase i svetili se za sve to pustom samovoljom i jalovim svirepostima. ♦ On je za vreme revolucije u Parizu i u toku ratovanja u Španiji gledao mnoge smrti i nesreće, tragedije nevinih života i kobnih nesporazuma, ali nikad još nije video ovako izbliza kako jedan častan čovek nezadržljivo **propada** pod pritiskom događaja. ♦ Tada je osetio kako čovek može da se lomi i podvaja u sebi, kako može da **pada** i da se diže u svojim očima, ukratko: kako prolazni mogu da budu zanosi, kako su neodređeni i izukršteni dok traju, kako se skupo plaćaju i gorko okajavaju kad prođu.*

On može ukazivati na neobičnu radnju (da, recimo, nered i nečistoća padaju iz vazduha):

*Pa bi onda nailazili dani kada je Ana Marija, odjednom obeshrabrena gubila veru u ishod svoje borbe, povlačila se i skrštenih ruku, očajna, osećala kako nered i nečistoća ove orijentalne zemlje nasrću odasvud, izbijaju iz zemlje i **padaju** iz vazduha, naviru na vrata i prozore, na svaku pukotinu, i kako polagano ali neodoljivo osvajaju kuću i sve u njoj, predmete, čeljad i životinje.*

Glagol **padati** se javlja ponekad u značenju 'stizati, dolaziti, ulaziti'.

*Vojske su ovdje **padale** pa se nisu mogle dugo zadržati. ♦ A Francuska je zaražavala tim svojim neminom sve veći broj naroda i sve širi krug zemalja oko sebe; i sve je jedna po jedna **upadala** u to kolo razigranih i zanesenih derviša.*

On se koristi i za ukazivanje na konkretnu radnju jednog lica u odnosu na drugo:

*A kad bi majstor opet primetio njegovu rasejanost, **padao** je prvi šamar onom slobodnom levom rukom na čijem se kažiprstu slaže zbrijana sapunica. ♦ To ohrabri i ostale i počеше da **padaju pogrde** i povici protiv kadije, vezira, Konzulata i, naročito, Mehmeda-Brke.*

Ovo značenje ima i imenica **pad**:

*Nastojao je da podvuče svoje zasluge u **padu** novskog kapetana, ali da ih i ne preuveliča, kako ne bi uvredio komandanta u Hrvatskoj i ostale koji su na tome radili.*

7. Nanošenje udaraca u prenesenom smislu izražavaju tri glagola – **tući**, **udarati**, **biti** (8). Najčešće se koristi **udarati**:

*Po kućama i po dućanima se priča kako je šest hrišćanskih careva **udarilo** na Bunapartu, kako su svi podigli što je muško na vojsku i kako se neće ni orati ni kopati ni sejati ni žnjati, dok Bunaparta ne bude savladan i uništen. ♦ Novi vezir je **udario** takav namet na čaršiju da su mnogi morali da uzajme pa da se iskupe. ♦ Kad su sa početkom 1812. godine stali da se sve češće ukazuju znaci i javljaju glasovi o mogućnosti novog rata, Davila je pri svakom od tih glasova obuzimala laka i neprimetna nesvestica kao čoveka koji vidi da ga čekaju poznate muke na koje su ga dosada više puta **udarali**. ♦ „Trgovina je **udarila** preko Bosne“, kako se u narodu govorilo, ili kako je Napoleon sam negde rekao: „Vremena diplomata su prošla i sada počinju vremena konzula.“*

8. Glagol **biti** dolazi u spoju sa imenicom *vlaga* i *studen*⁸:

*Iz svega je **bila** vlaga. ♦ A danju, jednako kao i noću, **bije** vlaga, sa zemlje kao i sa neba [...] ♦ Nigde se čovek ne može sakriti od buke i šuma tih voda ni zaštititi od studeni i vlage koje iz njih **biju**, jer prodiru u sobe i dopiru u postelje.*

U ovome značenju javlja se i imenica *udarac*:

*To je bio težak **udarac** za Ibrahim-pašu, od kojeg se jedino staračkim zaboravom lećio, trajući poslednje dane u kamenitom i bezvodnom mestu.*

9. Glagol **ležati** (7) odnosi se na geografski položaj nekog mjesta, neku tačku u prostoru od koje se neko ili nešto odvaja ili udaljava:

*Kako je zalutao u Travnik, koji nikako ne **leži** na putu Varšava-Carigrad, to nije objašnjavao. ♦ Ovaj mučni put, koji je sada **ležao** za njim, ostaće Davilu dugo u sećanju, neizbrisiv kao zli, značajni snovi. ♦ Ulazeći sve dublje u golet i divljinu, posmatrao je **polegle** kolibe i čobanice pored drumu, izgubljene među kamenjem i trnjakom, sa preslicom u rukama, a bez vidljivog stada pored njih.*

Drugo značenje tiče se psihičkih stanja i raspoloženja:

*To što je **ležalo** u Davilu odavno, kao slutnja, sad je stajalo pred njim kao jasno saznanje, u studenoj tuđinskoj noći, pod zlim mladim mesecom, i nagonilo ga da misli o tome šta bi potpun slom i konačan poraz značio za njega i njegovu porodicu. ♦ Gonjen tom nerazumljivom ali neodoljivom potrebom, bio je rešen da glasno ponovi sve što je od odbeglog očevica čuo i što je sada **ležalo** u njemu.*

⁸ Glagol upotrijebljen metaforički povlači za sobom metaforizaciju riječi koje od njega zavise tako da metaforičnost glagola često prerasta u metaforičnost glagolskog spoja (Gvozdeva 1977: 142). Pošto vrši funkciju predikata i budući da čini organizacioni centar fraze, metaforički upotrijebljen glagol često za sobom povlači metaforizaciju drugih vrsta riječi koje su s njim povezane, što se objašnjava ne samo semantičkim vezama nego i u izvjesnoj mjeri sintaksičkim spojevima, jer je kod glagola razvijena rekcija pomoću koje se njemu potčinjavaju mnoge riječi (Jefimov 1961: 395).

Treće značenje je vezano za meteorološko vrijeme:

Pukovnik je drhtao, iako je napolju ležala julska vrućina, i osećao se na mahove i sam kao da gubi svest i posrće nad nepoznatom provalijom.

i prirodne pojave, recimo sjenke:

Na strmim obroncima izbijala je mlada trava, po njoj su ležale modre i kišne senke.

10. Glagol **vući** (7) upotrebljava se dva puta u spoju sa imenicom *zemlja*:

Od onog februarskog dana, pre više od sedam godina, kad je, posle prvog Divana kod Husref Mehmed-paše, došao uzbuđen i ponižen u Baruhovu sobu u prizemlju i pao na tvrdi minderluk, svi poslovi i napori u vezi sa Bosnom i Turcima vukli su ga ka zemlji, sputavali i slabili. ♦ To je, mislio je on u sebi, taj dijabolično nemirni naraštaj razornih misli i brzih a nezdravih asocijacija, naraštaj koji „ne mari stihove“, ali i stihovima obraća pažnju, i te kako, kad može da se njima posluži za svoje naopake težnje koje sve na svetu svlače ka zemlji, umanjuju i unižavaju, jer hoće sve da svedu na ono što je gore i niže u čoveku.

Isto toliko *vući* se odnosi na ulazak u komunikaciju sa nekim, između ostalog i radi dobijanja određene informacije:

Nema mogućnosti da ga ma ko uvuče u neki razgovor. ♦ Davilu je izgledalo kao da sve ove maglovite reči i nemaju veze sa kapetanovom sudbinom i onim što njega muči, ali više se iz vezira nije moglo izvući.

Jednom dati glagol ukazuje na unutrašnja preživljavanja:

Već godinama idu ljudi kao natovareni, svak vuče poneku muku, niko nije na svom mestu, i zato svak gleda kako da preturi nešto od svoga tereta na drugoga, kako da sebi bar malo olakšao, ako ne može drukčije a ono krupnom psovkom i oštrom reči;

u značenju pomoći, pomaganja drugima:

Sve te ljude vezir je bez otpora primao, trpeo, vukao za sobom, i sa sujevernom strpljivošću snosio njihove mane i njihove međusobne borbe i sukobe, omraze i svađe.

i za predstavljanje neke konkretne radnje, npr. 'izaći, pojaviti se':

Iz čebeta i šalova izvukoše se tri lica u evropskoj nošnji.

11. Glagol **gubiti** (6) koristi se da bi se izrazio nestanak iz vidnog polja:

Travnik je varoš koja se ne gubi postepeno iz očiju onome koji je napušta, nego iščekava sva odjednom u svojoj rupi. ♦ Sva ostala gomila izgubila se nečujno.

Ovaj glagol se upotrebljava i u značenju 'otputovati, otići':

Teturao je još nekoliko dana, prodajući za rakiju komad po komad od onoga odela koje mu je svet, u prvom zanosu, poklonio, a zatim se izgubio iz Travnika zauvek.

On može da prenosi i posebna duševna stanja:

Ostavljen sam sebi, sitni Ljulj-hodža se gubio u onom ponosnom i prezrivom ćutanju koje dolazi posle teških mejdana i velikih dela za koja nikad nema pravog priznanja ni dostojne nagrade. ♦ Davilu je izgledalo na mahove da gubi dah, da se savija od umora, da maršuje tako već godinama sa nekom mračnom i bezdušnom kolonom, sa kojom ne može više da drži korak a koja preti da će ga pregaziti i smrviti ako samo poklekne i ne produži da maršuje. ♦ Ceo taj neobično lepi čovek kretao se i živio kao u

kakvom studenom oklopu iza kojeg **se gubio** svaki znak ličnog života ili ljudskih slabosti i potreba.

12. Glagol **legati** (6) izražava u dva slučaja strah:

*Strah je legao na Travnik kao magla i pritisnuo sve što diše i misli. ♦ I tako, prevareni trenutnom mađijom straha, plaćaju svoj go život mnogo skuplje nego što on i vredi, čine podla i niska dela, ponižavaju se i sramote, a kad trenutak straha prođe, oni vide da su taj svoj život otkupili po suviše visokoj ceni ili čak da nisu bili ni ugroženi, nego samo **podlegli neodoljivoj varci straha**.*

U prenesenom značenju dolazi i u spoju sa imenicom **uzbuna**:

*Osim toga, sada kad je uzbuna **legla** i stvari izmenile lice i ljudi mišljenje i držanje, nije bilo lako ispitivati ono što se desilo pod posve drukčijim okolnostima, u onoj atmosferi opšteg ludila, krvi i meteža. ♦ To su obično grlati, nasilni, nezadovoljni, potuljeni i nastrani ljudi koje dotada niko nije znao ni primećivao i koji će se, kad uzbuna **legne**, opet izgubiti u svoju bezimenu sirotinju u strmoj mahali iz koje su i došli, ili ostati da čame u nekoj apsani.*

U preostalim primjerima ističe se da je nešto završeno:

*Tako je stvar **legla**.*

ili da nešto treba za nekoga uraditi, preduzeti:

*– Znam da vi morate da **zalegnete** za carskog čovjeka – govorio je on konzulu onim svojim hladnim, razboritim i određenim načinom koji su svi, pa i on sam, smatrali nepogrešnim – znam, i drukčije ne može ni biti.*

13. Glagol **igrati /se/** (4) koristi se za odslikavanje lica ili očiju junaka:

*Vežir se smejao glasno, a oko usta i potkresanih brkova i brade **igrao** mu je neki mlad i vragolast izraz. ♦ Da bi sakrila oči koje su se smešile i usta oko kojih je **igrala** jedva primetna plačevna crta, devojka opet obori glavu i pokaza ponovo svoj beli vrat u smeđoj kosi. ♦ Tako piše pukovnik fon Miterer i ne zamara se i ne blešti mu pred očima i **ne igraju** slova, nego mu se čini da između pravilnih pisanih redova nazire druge; do u beskraj postrojene mase ljudstva u dobroj opremi i svetlim carskim uniformama;*

a rjeđe životinja:

*Konji su bacali noge oštro i sigurno; za kopitama su im **poigravali** čuperci zamrzlih dlaka na kojima se uhvatio led.*

14. Glagol **kočiti /se/** (4) služi kao oznaka unutrašnje blokade (misli, duha, emocija):

*Njega je pri pisanju **kočila** misao da će ovaj mladić, čiji duh izgleda da ima stotinu očiju, prilikom prepisivanja kritički posmatrati izveštaj svoga konzula. ♦ Misao se u čoveku **kočila** i ograničavala na odbranu od studeni. ♦ Duh se **koči** i mozak otkazuje poslušnost. I za jedno i za drugo tu je bila Ana Marija, jer su njena rečitost i njena osećajnost prosto **ukočile** gospođu Davil.*

15. Glagol *rvati /se/* (4) dolazi u značenju 'nositi se nevoljama, mukama, stradanjima':

I Davil i fon Miterer jasno su uvidali koliko je ovakav bezobziran i nepoštedan način međusobne borbe štetan po obe strane i po ugled hrišćanstva i Evropljana uopšte, koliko je nedostojno da se njih dvojica, jedini predstavnici prosvetljenog sveta u ovoj divljini, rvu i nose pred ovim narodom koji ih obojicu mrzi, prezire i ne razume, da upravo taj svet uzimaju za svedoka i sudiju. ♦ – Sami vidite, plemeniti prijatelju, gde živimo i sa kim ja imam da se rvem i nosim. ♦ I u najmanjim stvarima treba izbaciti svoju misao slobodno i potpuno, skresati je ljudima u lice, pa neka se oni posle grizu zbog nje, a ne zadržavati je u sebi i rvati se posle sa njom kao sa vampirom.

Rijetko pokriva odnose protivničkih strana (dva ju konzula i sl.):

Jer, u stvari, ova dva čoveka, ljudi u godinama, „opterećeni porodicama“, svaki sa svojim složenim životom i svojim planovima, brigama i nedaćama, bili su prisiljeni da se na ovoj tuđoj i neprijatnoj zemlji rvu i nose, nevoljno a uporno, podražavajući svojim pokretima velike pokrete svojih dalekih, nevidljivih i često nerazumljivih naredbodavaca.

16. Glagoli *slagati se, složiti se, slegati se* (4) koriste se za oznaku procesa pisanja, opis lica pri nekom emocionalnom stanju ili oronulosti tijela:

Bez rečitosti i lepote stila, bez opštih razmatranja, polako su se slagale stranice, tvrde, glatke, hladne i jednostavne kao odbrana od te podmukle i zavodljive istočnjačke tišine koja sve stvari zamagljuje, razmekšava, mrsi i koči, čini ih dvosmislenim, višesmislenim, pa besmislenim, dok ih ne odvuče nekud izvan domašaja naših očiju i našeg razuma u neko gluvo ništavilo, a nas ne ostavi slepe, neme i bespomoćne, žive zakopane i na svetu odeljene od sveta. ♦ A zatim se Pahomijevo lice isto tako brzo opet složilo u navikle bore i postalo opet kratko, sitno i zgrčeno. ♦ On je prestareo i oronuo, slegao se u sebe kao trošna građevina. ♦ U sebi, on je najviše želeo da se cela stvar, pošto Davna izvuče iz nje što više koristi, što pre slegne i stiša.

17. Manju upotrebu (3) imaju glagoli:

drhtati

Dok je slušao Davnine teške vesti, Davilu se činilo da jasno vidi pred sobom veliki, smešno nakindureni, uvek malo udesno ili ulevo nagnuti lik vezirov, kako podrhtava pod novim udarcima. ♦ Davil ih je nazirao kao kroz neprijatan veo koji mu je drhtao pred očima. ♦ Pred njim je stajala Ana Marija i gledala ga onim gnevnim pogledom koji ne vidi i drhti lagano, kao što sad sve podrhtava na tom licu, očni kapci, usne i brada.

nositi

Ta godina, mirna i puna dobrih obećanja, donosila je svakome ponešto od onoga što želi i očekuje.

I travnička čaršija je odavno navikla da vidi Mordu i fra-Luku, kako, uneseni jedan drugom u lice, šapuću nešto ili razgledaju trave i lekove. ♦ Stari režim je odnela Revolucija, kao vihor, a Napoleon je došao kao spas od jednog i drugog, kao dar providenja i toliko željeni „srednji put“, put dostojanstva i razuma.

plesti

I, na kraju, glavna krivica je do njegove žene koja se, kao toliko puta u drugim prilikama, **uplela** u stvari u koje ne bi trebalo da se meša, na način na koji ne bi trebalo i, po običaju, sada nije pristupačna nikakvom razlogu ni objašnjenju. ♦ Prvi koji je primetio da se nešto **plete** između mladog Defosea i lepe, desetak godina starije gospođe fon Miterer, bio je gospodin fon Miterer sam. ♦ Odnosi između dve zemlje razvijaju se u obrnutom pravcu od srdačnih odnosa koji se pred očima sveta **pletu** na jahačkom putu iznad Travnika.

preturati/preturiti

Tako Travničani **preturaju** ovo teško vreme na koje su navikli od rođenja. ♦ Svak se sprema da prezimi tu gde se zatekao i računa kako će **preturiti** zimu. ♦ Pošto je **preturio** tešku zimu, više u postelji nego na nogama, Tahir-beg je sada odjednom bio živnuo i postao rečit i pokretljiv, nekako neprirodno živahan.

skakati/skočiti

I kad bi, u razgovoru, neko počeo da brani Travničane i dokazuje kako ih je lepo videti u čaršiji čiste i uvek dobro odevene, Baki mu je **skakao** u oči. ♦ Kad je kadija odlučno odbio da pijanom čoveku, na голу reč, vrati ženu, **skočila** je čaršija. ♦ Ko **iskoči** iz toga reda i pođe za svojom glavom i svojim nagonima, taj je isto što i samoubica i propada pre ili posle nezadržljivo i neminovno.

gledati/viriti

Kroz taj događaj on je **gledao** sve što se u svetu oko njega dešava i naravno da je sve, tako gledano, izgledalo mračno, teško i beznadno. ♦ Grad je opet padao u ono postideno i mamurno raspoloženje, kad svak **gleda** da se što pre zaboravi što je bilo, kad gomila najgrlatijih i najgorih bukača i nasilnika otplasne u daleke mahale, kao voda u svoje korito, i kad se vrati stari poredak, koji sada, za neko vreme, svakom izgleda bolji i snošljiviji. ♦ Dečak je upoređivao u sebi taj život u koji je on mogao samo da **priviri**, danju dok je obilazio kancelariju, sa teskobom, prljavštinom i sirotinjom očinske kuće, sa svadama, pakostima i grubostima u porodici i kod suseda.

a još manju (2) glagoli:

zatvarati

Zima je **zatvorila** sva vrata i saterala ljude u njihove zagrejane kuće. ♦ U dnu je visoka neprozirna ograda **zatvarala** vezirove bašte.

brati

– Ajde, jadan, **beri pamet**. ♦ Već nekoliko dana docnije, Davil je **pobrao** plodove svoje mudre uzdržljivosti.

dizati

Pukovnik se diže od stola naglim pokretom, kao čovek koji hvata dah i traži spasa, priđe prozoru, razmaknu malko krila zelenih zavesa, ali **se** tu, na dva prsta pred njegovim očima, **dizala noć**, kao zid od leda i mraka. ♦ Nemir i briga i sumnja u sve i osećanje stida i odvratnosti, a u isto vreme podla nada da će se sve ipak nekako srećno svršiti i ovoga puta – još ovoga puta! i da će se život (nedosledni, jadni, slatki, jedini život!), život Carstva i društva i njegov i njegove porodice, pokazati kao stalan i trajan, i da će to biti posljednja proba, da će biti kraj ovom, ovakvom živovanju,

koje **se** stalno **diže** i pada i kao luda ljuljaška ostavlja čoveku samo toliko daha koliko da se kaže da je živ.

goniti

Jer, grbavi tumač je, **gonjen** prilikama i nošen svojom prirodom, sve više klizio ka potpunoj i otvorenoj izdaji i malo-pomalo otkrivao sve što je znao o radu i namerama svojih starešina. ♦ Ali su misli išle za njim; uzalud ih je **razgonio**, jer je bio nesposoban da se preda ma čemu drugom.

lebdeti

Ta mogućnost je, docnije u Travniku, u toku cele godine, **lebdela** nad njim kao pretinja. ♦ Tako im prolazi vreme, dok Musa leži, ćutljiv i nepomičan, i **lebdi** i leti sa vetrom i vrelom zemljom, oslobođen, bar za trenutak, zakona teže i okova vremena.

mekšati

Dok izgovaraju istu molitvu, fra Luka misli: Urazumi, Bože, i **umekšaj** ovu moju zlu braću, da mi ne smetaju na svakom koraku u mom dobrom i korisnom poslu. ♦ Bez vidljivog razloga vezir je **omekšao**.

naći

Austrijanac je i sam bio bled i pogružen, ali kako je bio odavno navikao na slična iznenađenja, on prvi **nađe reč** i čestita veziru i bosanskoj vojsci. ♦ – Jok, nego prekupljuje i preprodaje pamuk koji se „**nađe**“ po selima.

pritiskati

To je značilo **pritisnuti** prvu stopu zemlje u onom prijatnijem svetu koji treba osvojiti. ♦ Ma gde bili izvan Španije, mi bismo patili, jer bismo dve otadžbine imali uvek, to znam, ali ovde nas je život suviše **pritisnuo** i unizio.

rasti

U takvim raspoloženjima ne **rastu** poeme i od takvih misli se rdavo spava a teško sniva, ako čoveku pođe za rukom da zaspi. ♦ Ispočetka su to bila samo cigančad i poneko hrišćansko dete, ali kako je **rasla** zima i sa njom oskudica, počela su da se vidaju i turska siročad, dolutala iz okoline varoši.

razbijati

Davil je skočio, naglo skinuo ruku sa očiju i **razbio** svoj polusan i sa njim lik koji je došao da ga ustraši ovako bespomoćnog i umornog. ♦ Pod pogledom njegovih zagasitomodrih, hladnih očiju nije se mogla održati nikakva iluzija, **razbijala se** svaka samoobmana i padala u ništavilo iz koga je i nikla.

stajati

Stoga takva sasvim nejaka ili prestarela bića, koja ne **stoje** čvrsto i sa obe noge na zemlji, i nisu ovde predmet lečenja i lekarske brige. ♦ Opet je pred konzulom **stajala** besana noć, sa sporim satima i ponižavajućim osećanjem potpune izgubljenosti, nemoći i nesposobnosti da odbrani svoju stvar.

suzbijati

„To nit je bilo niti može biti“, **suzbijam** ja vlahu, „niko nama nikad nije u naše poslove zavirivao, pa neće ni taj.“ ♦ Mali, grbavi tumač nije mogao da živi tako neprime-

ćen, ograničen na svoje osnovne dužnosti i **suzbijen** u svima svojim neodoljivim nagonima i utvrđenim navikama.

trošiti

Istrošen pre vremena, sad je to bio sed, namrgođen i samoživ hipohondar, pun nekih sitnih manija i kancelarijske pedanterije. ♦ Poveravane su mu opasne i tugaljive stvari koje su **trošile** živce i oduzimale ne samo dan nego i noć, remeteći mu san.

proturiti

Sve duže i duže vremena su provodili u prisnim razgovorima koji su često bili samo vezirovi pesimistični monolozi, ali kod kojih je Davil na kraju uvek uspevao da **proturi** svoju sitnu konzulsku brigu zbog koje je došao. ♦ Umotana u šal od sivog kašmira, žustra i žilava, obilazi povazdan ogromnu tursku kućerinu, naređuje šta treba da se radi, teško se sporazumeva sa poslugom, zbog neznanja jezika i neveštine našeg sveta u poslovima, ali na kraju **proturi** uvek svoju volju i postigne manje-više ono što je htela.

uklopiti

U ovim sredinama sve je povezano, čvrsto **uklopljeno** jedno u drugo, sve se podržava i međusobno nadzire. ♦ I sve je to **uklopljeno** jedno u drugo, povezano nejasnim, bezbrojnim vezama [...].

U grupi glagola sa jednom metaforičkom upotrebom nalazi se

pustiti

Jedva rastvarajući usta, ne menjajući položaj i ne pomerajući pogled, on **pusti** svoj teški bariton: *Bolovala dilber Naza | Jedinica u majke.*

zasititi

Sve je na njemu **bilo zasićeno** smrtnom žalošću bez mogućnosti gradacije.

čitati

Tako ih je Davna „**pročitao**“, iako se niko nije udostojao ni pogledom da mu odgovori na njegovo neumesno ljubopitstvo.

čistiti

Konzuli će **očistiti** Travnik.

kopati

Ali u njima su ujedno ostajale neizrečene i **pokopane** sve teškoće i gorčine.

kovitlati

U mladićevoj glavi **se kovitlalo**.

kružiti

Začudo, ni Rota sam nije pomišljao da se oslobodi položaja na kom ga, kao što je i sam uviđao, nikakvo dobro nije čekalo, nego je kao omađijan **kružio** oko svoga svetog i starešine i sudarao se s njime, stalno i sve oštrije, iako više u sebi nego u stvarnosti.

nizati

„Vidiš“, mislio je Davil svoju davnašnju misao, dok je tumač **nizao** posljednje reči, „vidiš“!

obuhvatiti

Dubokim i potmulim glasom on je istim prezirom **obuhvatio** i pobunjenike i bosansku vojsku koja je išla protiv njih.

odbijati se

Reći da su **se** ova dva čoveka **odbijala** jedan od drugoga, bilo bi pogrešno, jer u stvari samo **se** Rota **odbijao** od potpukovnika kao od ogromne i nepomične sante leda i, što je još gore, vraćao se po nekom neumoljivom i sudbonosnom zakonu, i nasrtao na nj uvek i ponovo.

odmeriti

Imao je običaj da zabaci glavu, da kroz stisnute očne kapke **odmeri**, nekako izdaleka, sabesednika i da suvo i drsko kaže [...]:

osipati se

Malo po malo povorka koja je ispratila vezira smanjivala **se** i **osipala**.

otimati

I večeras je nastojao i uspeo da svoje misli **otme** od čamotinje i tišine, da ih ustali i veže za žive, glasne, vidne i opipljive predmete dnevne stvarnosti i da se tako odbrani od tišine koja sve potire i sahranjuje i koja hoće da prodre u njegovu svest kao i u njegovu sobu.

otkinutiti

Pa i pored toga u narodu je vladalo jednodušno mišljenje da su Francuzi visokim cenama kojima su plaćali kiridžije izazvali ne samo skupoću nego i oskudicu time što su **otkinuli** seljaka od poljskog rada.

mititi

Dajući te drage i dragocene predmete za koje je dotle mislio da su sastavni deo njegovog ličnog života, on je nesvesno **mitio** sudbinu koja se ovoga puta potpuno okrenula protiv njega i njegovih, a u isto vreme osećao je pri tome iskrenu i duboku radost, potpuno sličnu onoj radosti koju je osećao nekad kad je te stvari nabavljao za sebe.

raspredati

Ko zna kad bi konzuli prestali da **raspredaju** visoke namere svojih dvorova, da ih nisu prekinuli vrisak, piska i divlja trka u dvorištu.

18. Metaforiku Andrić često gradi na značenju kretanja. U TRAVNIČKOJ HRONICI smo registrovali 33 glagola kretanja u prenesenom značenju. Treba istaći da 229 glagola radnje čine 262 ili 40,25% svih metaforičnih riječi u romanu.

19. Najfrekventniji glagol u ovoj grupi je **ići** (5), koji se samo u jednom slučaju upotrebljava bez prefiksa⁹ i u spoju sa imenicom *glas*:

Novi vezir je dolazio bez nekog činovničkog osoblja, bez ičoglana i harema, „sam i go kao hajduk u šumi“, ali sa hiljadu i dve stotine dobro oružanih Arnauta „opasnog izgleda“ i dva velika poljska topa, a pred njim je išao glas neuračunljivog krvoloka i najsvirepijeg vezira u Carevini.

U ostalim primjerima dolazi prefiks

pro-

– *Ajde, napasniče, ajde prođi se!* ♦ – *Prođi se ti, fra Luka, mene i gledaj one koji hoće da se liječe i kojima ima lijeka – gundao je ujak.*

za-

Nailazili su putnici, sumnjivi trgovci, avanturisti, varalice koji su se i sami prevarili i zašli s puta u ovu neprohodnu i ubogu zemlju.

po-

Pribravši se malo, zahvalio je fon Pauliću od uzbuđenja promuklim glasom, i odmah dodao da se potpuno slaže sa njegovim shvatanjima, da su to oduvek bila njegova gledišta i da nije do njega bila krivica ako je nekad, sa fon Paulićevim prethodnikom, bilo drukčije, Davil je hteo da pođe i korak dalje.

20. Po četiri upotrebe nalazimo za glagol **gaziti**:

Za svakom od njih je oprezno gazio ozebao šegrt, kome su gorele uši i mrznuli se „mosuri“ pod nosom, koje nije mogao da ubriše, jer je na ispruženim rukama pred sobom nosio umotane darove. ♦ Vraćajući se u konzulat, Defose je rasejano gazio u krugu svetlosti koji je pred njim širio kavazov fenjer. ♦ Podigao je kabanicu na rame, pripio se čvršće uz konja i zagazio u taj novi svet tišine i neizvesnosti. ♦ Njihovi konji su do iznad kolena gazili nisku, gustu maglu, crvenu od nevidljivog sunca, i tonući sve dublje u njoj nestajali sa vidika.

i **kretati/krenuti**:

Upravo tih dana Ali-paša je krenuo na Srbiju, pošto je prvo svima bez razlike „uterao strah i zapt“. ♦ Osim puške, bajoneta i malo baruta i olova, imao je kao jedinu svojinu jedan ranac od neuštavljene kože; i njega je skinuo sa mrtvog aragonskog seljaka koji je krenuo za božju ljubav da ubija francuske uljeze i jakobince. ♦ Videlo se da su mu misli daleko odavde, da on teško shvata tu mladost koja se nekud kreće, prašta i putuje, da mu nije ni stalo da shvati nego da želi da se što pre oslobodi. ♦ Razgovori sa Davilom pre ručka i večere bili su sada blaži i srdacniji i kretali se ponajviše oko predmeta kod kojih razlika u mišljenjima nije mogla doći do izraza.

⁹ U nekim analizama ističe se češća metaforička upotreba glagola bez prefiksa (Petrova 1970a: 143).

21. Dvije upotrebe imaju glagoli:

bežati

Po nekoliko puta u danu Davil pobegne u svoju „stvarnost na hartiji“, nasloni se, u sebi, na neku misao iz epa, kao hrom na štaku.

Obučarski sin, koji je bežao iz jednog sveta i hvatao mesto u drugom, video je u tome pozivu znak sudbine i dobrodošlu mogućnost da se i materijalno udalji od roditeljske bede koja je živela tu, svega nekoliko ulica dalje od njega.

posrtati

Kako da se ne posrće od umora i vrtoglave jurnjave koja traje godinama, a kako da se baci sve i napusti dalji napor i trud? ♦ Najpre je to bilo teško i bolno; vrsta unutarnje nesvestice; posrtao je u sebi kao čovek kome se zemlja pod nogama koleba i pomera.

trčati

Ako hoće da živi u Travniku mirno i pošteno, dobro; ali ako bude uznemirivao varoš trčkajući između dva konzulata, izazivajući svađe i uvlačeći u njih i Turke i rajju, onda neka bira jedan od dva puta koji vode iz Travnika, i to brzo i što pre.,

s tim što drugi primjer dolazi u obliku glagolske imenice *trka*:

Kako da se vidi jasno i razume ma šta u opštoj i neprestanoj trci i pometnji, a kako da se nastavi maršovati kroz zamor, trzavice i neizvesnost, u novu maglu i nedogled?

22. Kretanje izražavaju i glagoli:

putovati

Mršavi general se izdigao na vidik sveta i putovao na horizontu kao jedinstveno sunce koje ne poznaje zalaska.

izgubiti se

A zatim se devojka, isto tako naglo i nerazumljivo za njega, izgubila niz strminu, put zgrade Konzulata.

lebdeti

Sve dotle lebdi nad njom Tanasije, kao nad nežnim novorođenčetom; zaboravi, pri kraju, na gundanje i prepirku i samo miče usnama kao da nešto šapuće i vraća, i nepogrešivim okom gleda mlaz rakije, i po tome mlazu, ne probajući na jeziku, određuje joj snagu, vrednost i mesto.

sleteti

Pored sve svoje težine, sleteo je lako i brzo niz strmi put pred štapovima i nadžacima uzbuđenih Turaka, koji mu nisu dali da priviri u kuću.

maći se

Sa takvim shvatanjima Kolonja je lečio svoje pacijente; od toga njima nije bivalo ni bolje ni gore, i oni su ili umirali kada su se suviše bili odmakli od linije života i primakli liniji smrti, ili prezdravljali, to jest oslobađali se bolova i poremećaja i vraćali u granice spasonosnih salernitanskih pravila; a Kolonja im je to olakšavao ponekim od onih hiljada korisnih latinskih propisa koji se lako pamte a teško obdržavaju.

pasti

*Tu su, iscrpeni i promrzli, **pali** oko vatre za kojom je već sedelo nekoliko ljudi.*

prelaziti

*Ali fon Paulićevo hladno držanje i način kojim je on prosto **prelazio** preko Rotine ličnosti morali su pre ili posle dovesti do prekida.*

nagrnuti

*Svetina **nagrn** uzbrdo i trkom stiže do mosta pred tvrđavom.*

premerati (koracima)

***Premerajući** svojim dugim koracima široki hodnik, mladić bi se često bolje zagledao u devojke i dobacio im neku reč, kao pozdrav na koji one nisu od snebivanja mogle da odgovore.*

U motoričke metafore spadaju i glagolskae imenice **lutanje**, **uspon**, **lom** i **preduzeće**:

*To nije nikad bio slučaj kod ranijih „**lutanja**“ njenih i to je za pukovnika bila jedna nova, dotle nepoznata muka koja je dolazila od njegove žene. ♦ Znao je njene skokove, njena „**lutanja**“, kako ih je on zvao, i lako im predviđao razvoj i svršetak. ♦ I Roti je izgledalo da je prisustvo takve žene još poslednje što mu treba pa da se zauvek učvrsti u lepšem i lakšem svetu i da je time završen njegov mnogogodišnji **uspon**, pun muka i odricanja. ♦ To mu je dolazilo kao jedini znak spasenja, kao naročito blagovoljenje sudbine prema njemu lično, u opštem **lomu** i poremećaju. ♦ Poslovi oko prenošenja francuskog pamuka preko Bosne bili su već upućeni i napredovali dobro, ili su bar tako izgledali kad se uporede sa brigama i bojaznima zbog velikog **preduzeća** koje se sada razvija daleko negde na Severu.*

23. Poveću grupu obrazuju fiziometafore – riječi koje dobijaju preneseno značenje na bazi osnovnog značenja vezanog za fiziološka stanja, procese u živim organizmima i dijelove njihovog tijela. Ova grupa čini 11,98% ukupne metaforike TRAVNIČKE HRONIKE. Po učestalosti izdvajaju se sljedeća stanja i procesi: bolovanje, jedenje, disanje, pijenje, umiranje, trovanje i spavanje, a mnogo manje dijelovi tijela: krv, ruka i glava.

24. Najčešći fiziološki proces je bolovanje (16 primjera). Ono se metaforizira pomoću nekoliko riječi:

bolest

*Davil je pratio sve poznate mu simptome te **bolesti** i slao mu mudre, odmerene, državničke odgovore, preporučujući mu strpljenje u njegovoj službi Carstvu. ♦ Davilu je bilo jasno da je mladi čovek zaražen „orijentalnim otrovom“ i da je u onom stadiju **bolesti** u kom čovek, kao u groznici, niti vidi stvarnost niti može pravo da sudi, nego je svakim nervom, svakom mišlju u stalnoj raspri i borbi sa onim što ga okružuje. ♦ Pukovniku, dakle, nije bilo teško da uvidi šta se dešava sa njegovom ženom i da unapred predvidi ceo tok **bolesti**: zanos, oduševljenje duhovnim odnosom, razočaranje od grube muškarčeve želje za čulnim dodirrom, bežanje, kriza, očaj: „svi me žele a niko me ne voli“, i na kraju zaborav i nalaženje novih predmeta oduševljenja i očajanja.*

bolestan

Njegovo „**bolesno dete**“, koje je već ulazilo i u godine, padalo je povremeno, automatizmom epileptičara, u nove krize na putu traženja čiste ljubavi. ♦ On je dobro poznao svoju ženu kao „**bolesno dete**“.

bolesnica

Odjednom dođe sam sebi niži i slabiji od ove **bolesnice** kojoj su njena nastrana ćud i njeno ogorčenje bili dovoljni da u njima živi kao u svetu za sebe.

boljka

Fresine je pisao očajna pisma, **načeti** onom **boljkom** koja napada strance usled hrane, ljudi i nepravilnosti ove zemlje.

bol

A u celom biću razliven, kao neki drugi, odvojeni **bol**, **bol** od žaljenja za parama, koje mu izgledaju bačene, od neverice i bojazni da nije prevaren. ♦ Davil je sa divljenjem gledao taj kip **bola** koji tako mirno i dostojanstveno laže.

bolovati

Davil je **odbolovao** pogibiju novskog kapetana. ♦ Ali Davil je **odbolovao** u sebi ovaj prijem, pitajući se neprestano: Čemu ta laž?

zaražavati

Sa ovim Ibrahim-pašom izgledalo mu je da svaki razgovor mora da **zaražava** čoveka zlovoljom, tugom i tihim beznadežem.

rana

Tu je ponovo dolazilo niz optužaba, sa citatima iz posljednje papine bule protiv Napoleona, o „novim i sve dubljim **ranama** koje se svakog dana zadaju apostolskoj vlasti, pravima Crkve, svetosti vere i Nama lično“.

paraliza

Kad god bi za vreme porodičnih kriza ili službenih sukoba kod fon Miterera nastupale one trenutne **paralize** volje, u vezi sa njegovom iznurenošću i bolesnom jetrom, Rota se nalazio tu da ga podrži, i uzimao bi „stvar“ u svoje ruke i već samim tim stvarao kod onemoćalog čoveka osećanje olakšanja i blagodarne privrženosti.

lek

Fra Luka, koji je u svojim zabeleškama imao i **lek** pod naslovom „da omrzne čoveku piće“, lečio je starog fratra s mukom i bez uspeha.

Druga grupa (13) odnosi se na jelo, proces jedenja i pripremu hrane:

progutati

Narod bi kao voda **progutao** konja i konjanika. ♦ Davna je **progutao** odgovor i sada je bar bio načisto šta narod misli i oseća, samo nije znao kako da prevede i objasni stvar svome konzulu, a da ga ne uvredi. ♦ Uostalom, gospodine Davile, mi Francuzi smo **progutali** polovinu Evrope i ne treba se čuditi što one zemlje koje još nismo zaposeli sa nepoverenjem gledaju puteve koje naša vojska podiže na njihovim granicama.

hraniti se, naći hranu

Što je niže padao, sve se više **hranio** lažima i varao sam sebe velikim rečima, smelim pričama i sujetnim maštanjima. ♦ Uzbuna, koja je upravo malaksavala, **našla** je nove **hrane**, dokopala se leša ovog starca, kao dobrodošlog trofeja, i ne bi ga pustila bez krvi i mrtvih glava.

žvakati

Svi su samo uzdržljivo i dostojanstveno **žvakali** neku reč, jednosložnu i beznačajnu, ali nisu smatrali za vredno ni nju da glasno izgovore. ♦ Turdo i zvučno ime Bunaparta ispuniće i travničku kotlinu za niz godina i Travničani će, hteli ili ne hteli, često **žvakati** njegove čvornovate i čoškaste slogove; ono će im dugo zujati u ušima i titrati pred očima.

izjedati

Kao mnoge neuspele ljude, malene rastom a žive duhom, i njega je **izjedala** skrivena i suluda ambicija da ne provede vek do kraja ovako sitan, neugledan i neznan, nego da zadivi svet ni sam ne zna kako, gde i čime.

presesti

Dok se ispetljaš i otarasiš, **presedne** ti sve i ode desetostruko.

lizati

– A **ližete** li oltare onim fratrima, **ližete!**

gorčina

Davil je primetio da mu podrhtavaju ruke i izbija **gorčina** u glasu. ♦ – To je naš deo napora i **gorčine** i mi treba da ga primimo na sebe ma kako nam to teško padalo.

mesiti

Od toga trenutka, tumač se uplašen, povukao u sebe i tu počeo da **mesi** svoju mržnju na starešinu, neviđeno i potajno, ali sa celim onim besom i zamahom sa kojim je ranije istupao prema svojim žrtvama.

25. Treća grupa je vezana za disanje (10). U njoj se izdvaja glagol **gušiti se**:

I nju su **gušile** uzdržane suze, ali zbog posve drugih razloga. ♦ Visoki, meki sneg je **gušio** svaki zvuk. ♦ Ona suzna tuga koja napada i zdravije žene kad napuštaju mesto u kom su provele nekoliko godina svoga života, pa bio on dobar ili rđav, **gušila** je sada i Anu Mariju. ♦ U toj strmoj i zapuštenoj bašti sve se **guši** od bujnog rasta.

a takođe imenica **dah**:

Tako se njegova mašta svake noći igra njegovim čulima i njegovom ambicijom pa ga onda napušta i predaje smrtonosnoj bosanskoj tišini; i sad ga **dah** te tišine muči i nagriza. ♦ Ali treba znati da raja ne diše svojom dušom, nego sluša **dah** gospodara. ♦ Taj Divan je zapamtio mnoge burne i opasne sednice, čuo mnoge teške reči, važne odluke i smrtne osude, ali nikad se nije zapamtila ova tišina od koje **dah** staje i utroba premire.

Ovdje dolaze metaforična značenja glagola **biti** i **bazditi** (iz usta):

*Ona mu je uvek dolazila u trenutku kad se otvarala, kao ružna džinovska usta iz kojih **bije** i **bazdi** zadah svega onoga što u ogromnom Konaku živi, raste, troši se, isparava ili boluje.*

i imenice **ropac**:

*Objavi se i pokaza tajno bogatstvo naoko mračnog i sirotog kraja i otkri se odjednom da njegova uporna tišina krije u sebi ovaj brzi, isprekidani ljubavni dah u kom se lome **ropac** otpora i slast pristanka, da je njegov večito nemi i suri izgled samo maska pod kojom struji i treperi svetlost, rumena od slatke krvi.*

26. Manje ima riječi vezanih za piće i pijenje (5), pri čemu se četiri slučaja odnose na rakiju:

a) **Rakija** iz njega odmah **propeva**. ♦ *Pismo, **nadahnutu** kupreškom rakijom, završava mutnim stihovima u kojima sam oplakuje svoju sudbinu [...] ♦ A dragoman je, onako crn i visok, na svojoj pirgavoj kobili, gledao prezrivo i odgovarao drsko ali promišljeno: da ne znaju šta govore, da im je to mogla kazati samo neka budala, kojoj je bosanska **rakija** pamet **popila**, da su novi sultan i francuski car veliki prijatelji i da je iz Carigrada već poručeno: da je francuski konzul u Travniku i dalje „devlet musafir“ i da će sva Bosna biti popaljena ako mu se ma šta desi, da dete u kolevci neće biti pošteđeno. ♦ Drugar je bio malo jače **potegao** tog večera, ali Davil ne može da zaboravi njegove raširene zenice, vidovito uperene u daljinu, i njegov šapat iz kojeg se osećao alkohol ali i dah ubeđenja.*

b) ♦ *I Ana Marija i Defose **bili su opijeni** svežinom i lepotom jutra.*

Isti broj primjera nalazimo u metaforizaciji umiranja:

smrt

*Njemu je bilo jasno da je ova tišina u stvari **smrt** u drugom obliku, **smrt** koja ostavlja čoveku život, kao ljušturu a oduzima mu mogućnost da živi. ♦ To je čovek koji se **smrcu** leči i živi od droga – završio je Davna tihim glasom, strogo i turdo.*

umreti

*On nije ni primećivao da je u begovima i ajanima već „**umro** strah“ i da njegovi ispadi, koji su u početku zaista izazivali paniku, sada ne plaše više nikoga, isto kao što sve manje mogu da ohrabre njega samoga.*

obamreti

*Takva je bila tu, na njemu, oko njega, **obamrla** od ljubavi, od slasti koju ljubav obećava i od užasa koji ovde ide kao senka za njom.*

mrtav

*Gospođa fon Miterer nije još izmenila posete sa gospodom Davil, a srećno je izbegavala da se sretne sa Defoseom koji je, naravno, još od proletos „**mrtav**“ za nju i počiva u velikoj nekropoli njenih ostalih razočaranja.*

27. Trovanje se metaforizira riječima:

trovati

Na kraju razgovora on je bio zadovoljan i ubeden a mladi čovek, kome su sarajevski trgovci i kiridžije **trovali** vek, samo je lagano mahao glavom i gledao ga gorko stežući usne i podrhtavajući u licu na kome su se naslućivali tragovi rđavog varenja i razlivene žuči. ♦ *To što konzulu naročito **truje** njegovu nesanicu i remeti san, to je misao: da taj mladić, koji ga je večeras uvredio i o kome on misli sa gorčinom i negodovanjem, spava sad tvrdim, zdravim snom, isto onako prirodnim i bezobzirno zadovoljnim kao što je sve ono što danju radi i govori.* ♦ *Premoren, **otrovan** brigom, pretovaren dužnostima koje su mu večeras izgledale iznad njegove snage, sa rđavim varenjem i nesanicom kao jedinim društvom, on je sedeo zanesen i nepomičan nad svojim rukopisom, kad je na vrata zakucala gospođa Davil.* ♦ *Ako je verovati onom što su jedan o drugom govorili, izgleda da su se i stvarno **trovali** međusobno ili su bar to pokušavali.*

i otrov

*U njemu je, iz godine u godinu, raslo i aralo dejstvo „orijentalnog **otrova**“ koji muti pogled i podgriza volju, a kojim je od prvog dana počela da ga zapaja ova zemlja.*

I lekseme koje se odnose na proces spavanja mogu biti metaforične – **san**, **uspavati**, **probuditi se**:

– *Da, gospodine, vi možete da shvatite ovaj naš život, ali za vas je on samo neprijatan **san**.* ♦ *Neposredno pre svoga odlaska iz Travnik, pošto **bi uspavao** vezirovu pažnju, trebalo je da kapidžibaša izvadi drugi ferman, katil-ferman, kojim se vezir, kao i svi posredni i neposredni saradnici ranijeg sultana, osuđuje na smrt, i da naredi jednom od bostandžibaša iz svoje pratnje da poseče Mehmed-pašu, pre nego iko od njegovih ljudi mogne da mu priteče u pomoć.* ♦ *Vi **ćete se probuditi** iz svog košmara i osloboditi, ali mi nikad, jer za nas je on jedini život.*

28. U grupi jedinica za oznaku dijelova i elemenata tijela najčešće se u prenesenom značenju upotrebljava **krv** (9):

*Konzulu pojuri **krv** u glavu. – Kako? ♦ Događaji su se razvijali sami za sebe, po jednoj logici **krvi** i izvitoperenih nagona.* ♦ *A i danju i noću je trajao **krvavi** karneval u kom su svi hteli jedno a niko nikog nije mogao da razume ni sam sebe da pozna.* ♦ *Njemu je očigledno trgovina bila u **krvi**.* ♦ *– Evo su u **krv** zagazili.* ♦ *Do članaka im **krv**, i još raste.* ♦ *Evo, **krv**, od danas pa za sto godina; i evo još od druge stotine polovina.* ♦ *Ali upravo ta silna želja, koja je odjednom na njega naišla, da saopšti i dostavi dalje nešto opšte i krupno o svome postojanju u životu i o mukama svih travničkih Atijasa oduvek, sprečavala ga je da nađe pravi način i potrebne reči koje bi kratko a dostojno izrazile to što njega sada guši i nateruje mu **krv** u glavu.*

U vezi sa **krvlju** nalazi se leksema **puls**:

*Činilo mu se je da je krilat i opijen i da njegova krv, koju oseća pod grlom i u slepoočnicama, bije u istom ritmu u kom i veliki **puls** sveta, koji oseća kako kuca visoko negde pod zvezdama ove noći.*

Mnogo manje se pojavljuje **ruka** i njeni dijelovi – **lakat, prst, šaka** (3):

U tom laktu puta ima nevelika borova šuma. ♦ Davil, koji u svemu traži prste engleske obaveštajne službe, hoće da zna po čemu Fresine zaključuje da sarajevski trgovci rade za engleski račun, ali se mladić ne da zbuniti ni odvratiti sa svoga puta. ♦ Za žaljenje smo mi koji ostajemo ovde, ova šaka travničkih Jevreja sefarda od koje su dve trećine Atijasi, jer vi ste bili za nas kao malo svetlosti očima.

i **glava** (2)

Kako stvari stoje, nema izgleda da će izneti glavu. ♦ To je bio onaj veliki strah, nevidljiv i nemerljiv, ali svemoćan, koji s vremena na vreme nailazi na ljudske zajednice i povije ili pookida sve glave.

Jedinične primjere nalazimo za ostale nazive dijelova tijela – **kosu, mozak, rame, srce, vrat, stražnjicu**:

Teška i gusta „krkma“ njene smeđe kose padala joj do iznad očiju. ♦ O njemu su vladala vrlo podjeljena mišljenja i u varoši i u Konaku, ali je bilo nesumnjivo, i u tom su se slagali Travničani i konzuli, da je Tahir-beg bio mozak Konaka i vezirova „desna ruka i pero u ruci“. ♦ Glave su na vašim ramenima, sablja je u mojoj ruci a carski ferman mi je pod jastukom. ♦ Dok su oni ostajali u životu, punokrvnim, mladim ratnicima su pucala srca u grudima kao zdrava bukovina na mrazu. ♦ Uostalom, onaj koji ide u Tursku na službu treba da ima stražnjicu od čelika. ♦ „Vidim da si se zamomčio“, rekao mu je stari gospodin, „i da si počeo da lomiš vrat kao i ostali. Tako mora da bude, i neka bude. Samo ti jedan savet dajem: beži od lude žene.“

29. Semantičko polje 'tečnost' je treće po metaforizaciji (9,37%). Ovdje su najfrekventniji glagoli za oznaku radnji i procesa: (po)tonuti (4), liti (3), otplaviti (3), kapati (1), plivati (1), prskati (1), teći (1), zajaziti (1).

Glagol (po)tonuti upotrebljava se u spoju tonuti u nevolje, tonuti glavom među uzdignuta ramena, tonuti u sećanje, nezadržljivo tonuti.

A konzul se sve više privikavao na te razgovore u kojima bi njih dvojica tonuli u svakoursne nevolje ovoga nesavršenog sveta i iz kojih bi on na kraju izvukao neku sitnu korist zbog koje je u stvari bio i došao veziru na razgovor. ♦ To je malen čovek, grbav, ali bez vidljive isturene grbe, sa jakim grudnim košem, sa moćnom glavom koja je zavaljena unazad i utočula među uzdignuta ramena, a na kojoj se ističu velika usta, žive oči i prirodno grgurava, proseda kosa. ♦ Onde gde čovek uspe da uhvati tu snagu, ozdravlja se i plovi dalje; onde gde to ne pođe za rukom, tone se prosto i nezadržljivo; a u velikom i nevidljivom knjigovodstvu raste i opadanja prenosi se jedna snaga sa prve strane na drugu. ♦ Tako je potonula i u sećanje mladićevo.

Metaforičnost glagola **liti/slivati** nastaje u spoju sa riječima tipa **lišće, ljudi (rulja), gorčina**:

Strmi puteljci u velikoj bašti oko Francuskog konzulata bili su puni žutog lišća koje se slivalo u suvim, šuštavim potocima prema zasejanoj terasi. ♦ Predveče istog dana, još veća i razuzdanija rulja sišla je iz mahala i razlila se po čaršiji uz podvriškivanje nezrelih mladića. ♦ Preko svih stavova, uniformi, ordenja i naučnih izraza, prelivala se kao bujica zajednička gorčina zbog nedostojnog i teškog života na koji su obojica osuđeni.

Glagol **otplaviti** se ne odnosi na nežive predmete¹⁰, već na ljude, što pojačava njegovu ekspresivnost.

*Tako se javljao još nekoliko puta Ismail, pravdajući se i objašnjavajući alkoholičarskom prozom, prošaranom stihovima, i potpisujući se svojim ranijim imenom i tobožnjim slobodnozidarskim stepenom Cerf Mendelsheim Chev*** d'or, *** dok i njega piće, skitnja i događaji nisu otplavili iz Bosne. ♦ Činilo mu se da vidi kako će ga ta mržnja prosto otplaviti iz Travnika. ♦ Sav talog minulih godina bio je odjednom otplavljen iz duše, svi pogašeni zanosi, sve mučne sumnje, nalazili su svoj smisao i svoje opravdanje.*

Ostali glagoli: **kopnjeti**, **plivati**, **popiti**, **poprskati**, **teći**, **zajaziti** imaju jediničnu upotrebu:

A žena kopni iz dana u dan. ♦ Iznad njih su plivala dva nestalna oka, plava i bistra, kao oči u male dece, ali uvek zabrinuta i nepoverljiva. ♦ To vas je mogla nagovoriti samo neka budala kojoj je bosanska rakija pamet popila. ♦ Kad se posle devet milja puta zaustavio na kamenom prevoju iznad Klisa i pogledao u golet i divljinu koja se otvarala pred njim i u sure vrleti, poprskane nekim retkim i sivim zelenilom, zapahnula ga je, otud sa bosanske strane, dotle nepoznata tišina jednog novog sveta. ♦ I to bi u ovoj žalosnoj dolini, u kojoj teče već šesta godina njegove samoće, došlo kao istinsko izbavljenje. ♦ Kakve bi to molitve trebalo da budu pa da sve to zajaze i izravnaju?

Ponekad umjesto glagola dolazi glagolska imenica (*kapati* – *kapanje*).

Ostavljao je pero i zatvarao dlanovima uši, ali je i dalje čuo kako odozdo, kao iz tajanstvenih dubina, dopire ženin glas i kapanje i strujanje tonova sa harfe.

30. Među neglagolskom leksikom izdvajaju se imenice istog semantičkog polja **more**, **ocean**, **plima**, **oseka**, **talas**.

Tu bi onaj obešenjak, koji je došao samo da ga naljuti i razbesni, odlazio, ostavljajući očajnog haznadara, bez odgovora, nasred sobe, kao davljenika bez nade i pomoći na razbesnelom okeanu nedoglednih troškova i nerazmršljivih računa ovog bezumnog i jadnog sveta. ♦ Sve pojave oko nas samo su izdvojene faze te beskrajne, složene i večne plime i oseke, samo fikcije, prolazni trenuci koje mi proizvoljno izdvajamo, označavamo i nazivamo utvrđenim imenima, kao što su zdravlje, bolest i umiranje. ♦ Na kraju, Davil je počeo da se privikava na iznenađenja i na te plime i oseke u raspoloženjima prema sebi.

kao i **talas**:

Šetao je po sobi, a značenje onoga što je pročitao u fon Paulićevom pismu raslo je u njemu i izazivalo sve nove i nove talase pomešanih osećanja: čuđenja, straha, žaljenja, pa nekog jadnog zadovoljstva da su on i svi njegovi pošteđeni i živi uolikim rušenjima i promenama, pa onda opet neizvesnosti i bojazni. ♦ Onaj talas žive kose

¹⁰ U većini slučajeva slikoviti glagoli se obrazuju od imenica koje označavaju predmet (Jefremov 1965: 181).

nad čelom slegao se, postao niži i dobio sivu boju kakvu ima kosa kod plavih ljudi koji počinju naglo da sede.

Korijen ove riječi realizuje se i u obliku glagola **talasati se**.

Uzavrela svetina je vikala i protiv one dvojice nesrećnika i protiv sejmena i Cigana, talasala se u svim pravcima i pretila da pogazi i odnese i žrtve i krvnike.

Po dvije metaforične upotrebe nalazimo za imenice **bujica** i **kiša**:

Dolazila je nova bujica reči, pa suze, obilne i teške, pa podrhtavanje u glasu, i postepeno stišavanje. ♦ Davil je, sabirući svu snagu, nastojao da bude odlučan, ubedljiv, oštar, ali je i sam osećao kako mu, kao u snu, svest i volja slabe i malaksavaju i kako mu neka neodoljiva bujica odnosi lepog, nasmejanog kapetana. ♦ Uporedo s tim, njegova velika usta sa malobrojnim i nesigurnim zubima sipala su reči, dažd od reči, bogatih, teških, ljutih, smelih, ljubaznih, slatkih, zanosnih reči. ♦ Ispraskala se jednoga jutra pred pukovnikom i sasula mu na glavu kišu teških reči i uvreda.

a po jednu za **penu**, **struju**, **vodu** i **žubor**:

Zatim bi podizao glas i peneci od besa unosio se u lice čoveku. ♦ Izgubivši veru u smisao daljeg uspona na putu na kome se toliko zamorio a koji mu nije doneo ono što je očekivao od njega, Rota se pustio niz struju, ne želeći ništa drugo do život bez bolesti i sirotinje, sa što manje posla i glavobolje a što više sitnih priyatnosti, stalnosti i zarade. ♦ Dugo bi i izlišno bilo pričati redom te konzulske bure u čaši vode i sve njihove borbe i smicalice od kojih su mnoge bile smešne, neke žalosne, a većina nepotrebna i beznačajna. ♦ Davil je činio sve što je mogao da mitropolitu i vladici objasni namere svoje vlade i da ih prikaže u što povoljnijoj svetlosti, ali ni sam nije verovao u neki uspeh, jer sa vladicina lica nije ništa moglo da razagna onaj gnevan i uvređen izraz, a za mitropolita je i onako bilo svejedno šta ko govori, jer je on svaki ljudski govor slušao kao žubor reči bez značenja, sa istom ljubaznom nepažnjom i ravnodušnošću i istim slatkim i neiskrenim odobravanjem.

31. Sljedeća grupa odnosi se na toplinu i hladnoću (9,37%). Ovdje preovladava metaforizacija glagola **goreti** u spojevima:

goreti – ruke, oči, duša, čula

– Snaho, tebi gore ruke do lakata. ♦ Prozeble ruke su mu gorele. ♦ Oči mu gore, a usta rastegnuo od uha do uha. ♦ A moja će duša za ovo goriti, a ne tvoja. ♦ A ljudi te vrste, kad život čula protutnji i sagori, ostaju mračni, gorki i teški sebi i drugima.

goreti – od želje

A Defose je goreo od želje da još sluša i više sazna, zaboravljajući potpuno ne samo svoje malo predanje osećanje nadmoćnosti nego i mesto na kome je i posao zbog koga je došao. ♦ Svak je goreo od želje da doprinese odbrani vere i dobrog reda, i svak je sa najboljim uverenjem i svetim ogorčenjem hteo ne samo svojina očima nego i rukama da učestvuje u ubijanju i mučenju izdajnika i rdavih ljudi koji su krivi za sva velika zla u zemlji i za svaku ličnu nezgodu i patnju svakog pojedinog od njih.

goreti – kao sveća

Kao sveća je sagarao i trošio se za sreću i napredak Carstva.

goreti – u groznici

Davil je goreo u groznici i padao od nesna i umora.

dogorevati – zdravlje

Ali sada je i taj glas bio načet, kao što mu je dogorevalo zdravlje i topilo se imanje.

Često se pojavljuju glagol **plamsati/plamteti** i glagolska imenica **plamsanje**:

*Tražena roba je često visila tu, na dohvat ruke i kad bi mu kavaz to primetio, dućan-džija bi ili odgovarao mirno da je to prodano ili **bi planuo**: – Kad ja kažem da nema, onda nema. ♦ Kalebajući se u sebi i ne nalazeći rešenja, Davil je osećao kako mu lice **plamti** i kako ga i pored studeni obliva znoj ispod oba pazuha. ♦ Čim mu se oči zaustave i pogled smiri, počinje to čudno **plamsanje** zenica. ♦ Hladno **plamsanje** tih očiju bilo je nepodnošljivo i u čudnoj opreci sa njegovim glasnim smehom.*

Manje ima glagola tipa **sevati** (očima):

*Vezir, kao da je samo to čekao, **sevnu** očima, nagnu se ustranu, izduži trup i baci se velikim nožem, koji je držao negde pored sebe, na ukočenog momka.*

Rjeđe se u prenesenom značenju pojavljuje glagoli

gasiti se

*A ispod tih zamršenih veđa samo se naziru oči kao dva nejednaka staklena bleska, koja čas **sevnu** jače, čas **ugasnu** potpuno. ♦ Još pre nego je Davna preveo te reči, vezir je **ugasio** svoj osmejak. ♦ U ovim krajevima mala deca umiru ili žive po volji slučaja, kao što **se** i veoma stari ljudi **gase** ili im **se** još za neko vreme produžuje vek.*

topiti se

*Ali sada je i taj glas bio načet, kao što mu je dogorevalo zdravlje i **topilo se** imanje.*

*Siv, mali čovek, koji **se topi** od ponizne uslužnosti pod pogledom starešine, ali koji krije u sebi, prigušenu i zgužvanu, veliku količinu one meke i gluve a surove i smrtonosne kancelarijske pakosti koju će, docnije, kad poraste u karijeri, sručiti na glavu nekog sebi potčinjenog nesrećnika, koji sada možda još školu uči.*

hladiti se

*Čim je dobio iz Carigrada vesti o tome, vezir je odjednom **ohladneo**.*

Slabije se procesu metaforizacije podvrgavaju glagoli tipa:

kresnuti

*Slike se ne javljaju, stihovi teško ulaze u kalup i izlaze iz njega nepotpuni, rime neće da **kresnu** jedna o drugu, kao nekad, da iz njih vrcne iskra, nego ostaju nedovršene, kao čudovište na jednoj nozi.*

kraviti se

*Ali pod uticajem jela, pića i topline, sve **se kravilo** i smirivalo.*

Postoje slučajevi u kojima je nosilac metaforizacije **vatra** i to u spoju **padati u vatru**, **ložiti vatru**:

*Sad je i Kolonja vikao i ne primećujući da sve više pada u **vatru**. ♦ I kako bi taj njegov sabesednik namerno i dalje hvalio Travničane i pravdao njihov raskoš u odelu,*

haznadar bi padao u sve veću **vatru**. ♦ Savijamo se i sklanjamo pred svakim, zlopamtimo se i dovijamo, što se kaže: na ledu **vatru** ložimo, radimo, stičemo, štedimo, i to ne samo za sebe i svoju decu nego za sve one koji su jači i drskiji od nas i udaraju nam na život, na obraz, i na kesu.

Metaforizaciji se podvrgavaju i riječi **žar**, **žariti**:

*I svadali su se i tukli oko toga, prenoseći sav **žar** i sve ogorčenje u to međusobno razračunavanje. ♦ Iz hladnog i nepomičnog lica **žarile su** njegove neodoljive oči i jedva приметно podrhtavale tanke usnice.*

Hladnoća dolazi kao osobina pojedinih junaka, prije svega fon Paulića.

*Hladni, odmereni i čisti potpukovnik, koji je svuda širio oko sebe onu atmosferu kristalne i oštre **studeni** i jasnoće, zbunjivao je i izazivao sujetnog i razdražljivog tumača i samim svojim prisustvom i podizao u njemu bezbrojne grčevito zamršene račune koji su dotle bili uspavani ili pritajeni. ♦ Ali više od toga nju je mučila pomisao na lepog, hladnog potpukovnika koga je sada zvala ne više Antinous, nego **glečer**, jer je nalazila da je još hladniji nego mermerna statua lepog antičkog mladića. Ona je zaboravljala i njeno prisustvo i samo šaputala besne i iskidane reči, kivna na muža što se zadržava toliko i „što se udvara onome **glečeru** i nečoveku“, umesto da mu hladno okrene leđa, ovako **kao** što ona čini. ♦ A ozdo iz doline jedino je njen muž opazio zeleni veo na bregu i slao mu zabrinute poglede, dok se „**glečer**“, ne primećujući ništa pod bogom, opraštao sa njim na najlepší i najučtiviji način.*

Rijetka je metaforička upotreba imenice **hlađenje**.

*Kad je počelo i dokle je došlo to unutarnje **hlađenje**?*

32. U kategoriji artefakata (6,30%) najčešće se metaforizira **klupko**, i to

a) u spoju sa pridjevom zamršeno, grčevito, savijeno

*Ta tri pojma predstavljala su za konzula i njegov naraštaj jedno strašno zamršeno **klupko** sukoba, poleta, zanosa, svetlih podviga, ali i kolebanja, unutarnjih neverstava i nevidljivih posrtaja savesti, bez jasnog rešenja, sa sve manje nade na trajno smirenje; značila su jednu veliku muku sa kojom se oni nose od detinjstva i koja će ih, valjda, pratiti do groba. ♦ Od tih sukoba tako suprotnih interesa, verovanja, težnja i nadanja, stvaralo se jedno grčevito **klupko** koje su duga turska ratovanja sa Venecijom, Austrijom i Rusijom sve više zaplitala i stezala. ♦ Tako sedi u svojoj radnji, zimi i leti, uvek isti, jednako odeven i jednako raspoložen: savijeno **klupko** ćutanja koje niti pije kafu niti puši duvan niti učestvuje u čaršijskim razgovorima i šalama.,*

b) upotrebom samo imenice **klupko**

***Klupko** u Bosni još se jače steglo i zamrsilo.,*

c) korišćenjem glagola **sklupčati se**

*Sve se to **sklupča** i nagomila u konzulu, pa i pored toga što obično svršši povoljno posao, vraća se kući kao otrovan, ne može da ruča, i u noći još sanja nesreće, progonstva i svakojake jade.*

Imenica **zid** se pojavljuje u ovim slučajevima:

*Taj se ni na poslednjem času, u trenutku samrtnih muka, neće naći pred ovakvim **zidom** pred kakvim je noćas stajao pukovnik fon Miterer. ♦ Vi vidite da je narod u*

Bosni podeljen na tri ili čak na četiri vere, podeljene i zakrvljene među sobom, a svi zajedno odvojeni neprelaznim **zidom** od Evrope, to jest od sveta i života. ♦ Kao uvek u sličnim prilikama, kao nekad u slučaju mladog novskog kapetana, Davil je osećao oko sebe živ **zid** od lica i očiju, hladnih i nemih kao po prećutnom dogovoru, ili zagonetnih, praznih ili lažljivih.

Metaforizacija drugih artefakata nije posebno izražena:

maska

Tada su oba tumača **odbacivala gospodske maske** i rvala se i nadbijala rečima, na levantinski način, zaboravljajući potpuno svoje gospodstvo i služeći se najbestidnijim izrazima, uz neopisive pokrete i grimase. ♦ Ispod **maske** nemoćnog starca probijala je na mahove – opet druga maska?

para/parica (novac)

Odjednom lažna **para** postade prava i Davil, zaboravljajući netačnu vezirovu premisu, oseti stvarnost francuskog poraza. ♦ Nije bilo onih lažnih **parica** ni poluistina ni ljubaznosti koje to i jesu i nisu.

kolosek

Pred naredbama sa viših mesta, pukovnik je odjednom zaboravljao sebe i sve svoje i ulazio u ugrožen **kolosek** carske službe i kaskao njime bez radosti i oduševljenja, ali i bez razmišljanja i pogovora. ♦ Kao da je sudbini trebalo samo da mu obesi ovu ženu o vrat pa da ga trajno i potpuno priveže upravo za taj mrtvi **kolosek** subalternih života sa koga je hteo po svaku cenu da pobegne.

rđa

Ne, nije on tvrđica, nego **rđa**, i to ona velika što gvožđe izjeda. ♦ Nego, čim vidi Austrija da ste primili francuskog konzula, zatražiće i ona da primite i njenog, a za njom će doći Rusija... „Ej, ode ti daleko, komšija“, zaustavljam ga ja, ali on se samo smješka, **rđa** latinska, i hvata se za brk: „Ovo ti meni odsijeci, ako ne bude ja ovako kao što ti kažem, ja nalik na ovo.“

Jedinične primjere metaforizacije daju riječi **automat**, **bič**, **brazda**, **čivija**, **ćilim**, **konac**, **krst**, **ljuljaška**, **mehanizam**, **mina**, **mreža**, **muzej**, **nož**, **omča**, **osmatračnica**, **pâs**, **pozлата**, **rukavica**, **ruševina**, **sahan**, **taraba**, **veo**, **vrata**, **Zavjet**, **žrvanj**.

Fon Paulić je poslovaio, učtiv i hladan, lep i neumoljiv, carski austrijski **automat** bez greške i kolebanja. ♦ Frizura izdignuta i povezana širokom trakom muslina, iznad nje proviruju smeđe kouvrdže i **bičevi** kose u bogatom neredu. ♦ **Brazda** koja je ostajala u masi iza njega izgubi se, ali se svetina osećala pobeđenom, ukroćenom, bar za trenutak. ♦ Iako je predstavljao sitnu **čiviju** u mašini velikog Austrijskog Carstva, pukovnik je, već po svom položaju generalnog konzula u Travniku, znao da njegova vlada vrši vojne pripreme, računajući na jednu novu koaliciju protiv Napoleona i da te pripreme, ukoliko ne može da ih prikrije, prikazuje kao da su tobože uperene protiv Turske. ♦ Prebacivši uzde preko ruke i gazeći nogama utrnulim od jahanja po glatkom **ćilimu** od borovih iglica u boji rđe, oni zadoše nekoliko koraka u šumu koja je postajala gušća i sklapala se za njima. ♦ Ali i tada se nije prekidao nevidljivi i čvrsti

konac između dvojice konzula, „dvojice prognanika“, kako su se u pismima nazivali. ♦ Za Rusiju smo, gospodine, i za oslobođenje pravoslavnih hrišćana od **nekrsta**. ♦ Tako je ona mučna i luda **ljuljaška** na kojoj se Davil, u sebi, diže i spušta već godina, počela ponovo da se klata od smelih nada do dubokog beznada. ♦ Da je živ sultan Selim, sve bi bilo drukčije... Davil je znao **mehanizam** ovoga što dalje dolazi. ♦ I četvrto, i najvažnije, u Carigradu je sada puna anarhija a Mehmed-pašini prijatelji, kojima je on, upravo nekoliko dana pre iznenadnog dolaska kapidžibašinog, poslao „sve što treba“, dobiće u vremenu, da završe započetu „**kontraminu**“ i da kod novog sultana spasu vezira, i ako je moguće, učvrste na sadašnjem položaju. ♦ Njene ruke, sa košuljom do lakata, bile su mlade, pune, sa **mrežom** rumene krvi na koži. ♦ Ukratko, Davna nije mnogo preterivao kad je kod svojih referisanja Davilu, sa svojim drskim osmejkom, Konak novog vezira nazivao „**muzej** čudovišta“. ♦ Za takvog čoveka živeti u Turskoj znači kretati se po oštrici **noža** i peći se na tihom vatri. ♦ Svaka od ovih ličnosti radila je nezavisno, isključivo za sebe, bez ikakve veze sa kapetanovom ličnošću, ali su, radeći tako, svi zajedno sve čvršće stezali **omču** oko kapetanova **vrata**. ♦ Davil je u svojoj sobi za rad pisao izveštaj o razgovoru sa austrijskim konzulom, zadovoljan što se njegova predviđanja, „na ovom skromnom sektoru svet-ske politike, sa ove teške **osmatračnice**“ pokazuju kao tačna. ♦ Jedan **pas tih** zumbula ići će popreko kroz sve četiri leje i vezivati ih kao bela traka. ♦ Svakim danom spadala je s njega tanka **pozлата** negdašnjeg dostojanstva i lažne sile i gospodstva. ♦ Za fon Miterera on je bio neka vrsta **zaklona** kod najtežih i najgrubljih sukoba u službi, neka vrsta **rukavica** za najodvratnije poslove. ♦ To je bila jedna **ruševina** koja se kretala. ♦ „Kome Baki prevrne **sahan**, taj više ne ruča“, govorilo se tada za njega. ♦ Odavno njih muči i zabrinjava saznanje da je carska **taraba** na granicama posrnula i da Bosna postaje razgrađena zemlja po kojoj gaze ne samo Osmanlije nego i kauri iz bela sveta, u kojoj čak i raja diže glavu drsko kao nikad dosada. ♦ Obojica kriju svoje prave misli i stvarne bojazni pod **velom** melanholične konverzacije kojoj često pribegavaju stariji ljudi koji još nešto očekuju od života a svesni su svoje nemoći. ♦ Radio je predano i poslušno, pogađao želje svojih gospodara, učio, gledao, osluškivao, i sa naporima očajnika nastojao da otkrije gde su **vrata** u taj prijatniji i finiji život i kako se ona otvaraju. ♦ Ali fratri su već odavno bili navikli na to „prijateljstvo između **Starog i Novog zavjeta**“. ♦ Ali pod **žrvnjem** revolucije sve se mrvilo, menjalo i nestajalo, brzo i bez traga.

33. U semantičkom polju vezanom za svjetlo(st) (3,84%) prevladavaju glagoli **obasjati, s(ij)evati, sjati se**:

Davil je brzo odgovorio da će posle žalosti i vezira **obasjati** radost. ♦ Mehmed-paša je uživao u srdačnom razgovoru svojih prijatelja i smejao se još više nego obično, kao čovek koji ne može da sakrije koliko je zadovoljan i srećan što ga **je obasjala** carska milost. ♦ Široki rukavi belog penjoara **sevali su** kroz sobu da se plamen na svećama povijao čas na jednu čas na drugu stranu: na mahove bi blesnula njena čvrsta i lepa ruka, gola do ramena. ♦ „Taj ne hoda, nego **sijeva** kao sablja“ – govorio je za njega jedan od gvardijana. ♦ U tom krugu smrti i žalosti, između žutog i zabrinutog muža i sitne, ćutljive kćeri, ona **je** još više **sjala** i odudarala svojom čudnom i opasnom lepotom.,

imenica **svjetlost** i glagol **osvetljavati**:

Pred takvim čovekom život tela iskrsne odjednom u posve novoj svjetlosti. ♦ Njene reči su širile svetlost, a onaj blesak u dnu njenih očiju govorio je, kao ona danas, mirne i po nečem značajne reči: „Što da se bojim?“ ♦ Činilo mu se da vidi njegov osmejak, masku od svetlosti koja poigrava ceo dan između usta i očiju i koju gasi valjda samo kad spava. ♦ Dva velika oka u bledom licu sjala su neprirodno i taj sjaj je osvetljavao neke sjere dubine, da je bilo teško gledati duže i netremice u te oči.,

a takođe imenica **sjaj** :

Cela starinska Hafizadića kuća ispregrađivana je po nekim planovima gospođe konzulovice, kojim niko nije video kraja ni smisla, ali koji su odgovarali ili trebalo da odgovaraju visokim i njoj samoj nejasnim shvatanjima savršenstva, sjaja i gospodstva.

Manje se metaforiziraju riječi u značenju 'mrak':

Taj stariji brat bio je visok i lep čovek, ali od onih hladnih ljudi kojima i kad se osmehuju ne prestaje da bije neki mrak iz očiju. ♦ To je sve gledao i slušao dečak kao deo nekog neverovatnog sna o raju, dok mu oduševljena svetina koja je stajala iza njega nije nabila na oči njegov nov novcat i malko previsok šesir, tako da nije video ništa do mraka svojih sopstvenih suza, u kome su vrcale žute iskre i plivale modre pruge. ♦ U Bosni je postajalo tešnje i mračnije, sukobi sve češći, život sve teži i sa sve manje reda i izvesnosti.

Rjeđe se pojavljuje **sjenka** i **senčiti**:

Davno smo krenuli i teško smo putovali i nesrećno smo pali i zaustavili se na ovom mestu, i zato nismo više ni senka onoga što smo bili. ♦ Stasit, fine kože, sa malim, smeđim brkovima koji su mu senčili usta, sa velikim zagasitim očima u kojima je iz duboke senke sjala tamnomodra zenica, sa gustom, prirodno grguravom kosom, vojnički podsećenom i pričešljanom.

kao i glagol **titrati**, **treptati**, **bledeti**, **potamneti**, **prelivati se**:

Kad god bi ga Davil sreo i sa ljubaznim pozdravom pokušao da s njim razgovara, on bi se još jače povio i još više zgrčio lice, a pogled mu je titrao (taj pogled koji Davil dobro poznaje kod Bosanaca) i gledao ne u oči nego nisko i iskosa, čas u jedno čas u drugo rame sabesednikovo. ♦ Bleštav i proziran dan, sav od sunčeva sjaja i nebeske modrine, trepti nad travničkom dolinom. ♦ Sve izblede i potamne i sve izgubi smisao, vrednost i značenje. ♦ Koža na tim rukama bila je bleđa, ali pri kretanju i na pregibima prelivala se zagasitim, bisernim sjajem kao jedva primetnim odbleskom nevidljivog i sasvim belog plamena.

Slabo se metaforizira **magla**, **rumenilo** i **sunce**.

Sad mi neka magla izlazi pred oči, ko dim, ko nešto... Mordo mirno vadi treću vrstu naočara, i to su poslednje. ♦ Davil je menjao mesta i položaje, snovao književne i političke planove, okrećući se kao i ceo ostali svet prema tome suncu.

34. Fito-metafore nastaju u semantičkom polju 'biljke' i nisu previše zastupljene (3,38%). Najčešće se metaforizira proces zrijenja i to pomoću glagola **dozreti**:

*Sve što nije **dozrelo** to toga oblika nije za njega ni postojalo. ♦ Ali sve to nije uopšte bilo potpuno jasno i određeno u njegovoj svesti, a još manje **dozrelo** do izraza, nego je ležalo u njemu, živo i teško, ali neizrečeno i neizrecivo. ♦ A ta šesta Davilova jesen u Travniku **dozrevala je** i naglo, kao drama, pela se svome vrhuncu. ♦ Da, živi se i kreće u ovoj kući kao i u svetu napolju, gde se otvaraju izgledi i **dozrevaju** nove mogućnosti.*

manje **sazrevati**:

*Sudbine svih ovih stranaca, doplavljenih i zbijenih u ovu usku i vlažnu dolinu i osuđenih da u njoj žive neizvesno vreme, pod neobičnim pogodbama, naglo **su sazrevale**.*

glagolske imenice **sazrevanje**:

*Svojim postupcima Ali-paša i sam ubrzava to **sazrevanje**.*

i pridjeva **zreo**:

*Bila je od one vrste devojaka što su sitne kosti i omalene, ali se vrlo rano razvijaju i postanu **zrele** žene u minijaturi, tako da uvek iznenađuju i varaju, pokazujući čas posve detinjsko držanje čas neočekivano zrele oblike.*

Na nekoliko mjesta pojavljuje se glagol (**po**)**seći**, koji izražava destrukciju prvenstveno u odnosu na biljke i u prenesenom smislu u odnosu na čovjeka.

*Kad je vezir izišao lično u polje, njegov dželat je **posekao** na Varošluku cazinskog kapetana, jer je doveo devet ljudi manje nego što je obećao. ♦ Ali-paša je putovao polagano i u svakoj varoši se zadržao duže i odmah uvodio svoj red: udarao namet, **sekao** nepokorne Turke, hapsio ugledne ljude i sve Jevreje bez razlike. ♦ Kad je stigao u Priboj, vezir je zbog toga **posekao** sve državne činovnike bez razlike (srećom bila su u svemu trojica) i dvojicu najuglednijih ljudi iz čaršije.*

Rjeđe se metaforički izražava samodestrukcija pomoću glagola **venuti**:

*Pred tim beznačajnim rečima, izgovorenim na njegov način, zbušnjivali su se često najsmelij ljudi, **venuli** i padali najbolji razlozi i dokazi, najopravdaniji zahtevi.*

Suprotan proces – cvjetanje metaforizira se upotrebom glagola **procvati** i **rascvetati**:

*A sve bi opet blesnulo i **procvalo**, kad bi ugledao konjanike iz Travnika. ♦ Zelene i **rascvetale** strme strane još jednom **procvetaše** i vazduh se ispuni nepoznatim, opojnim dahom koji je – sad mu se tako čini – oduvek živeo prikriven u ovoj dolini.*

Ponekad se metaforizacija odnosi na cjelinu (kolektiv), npr. **šumu**, **cvijeće**, **voće**, **venac**:

*Sluša ih strpljivo i gleda nemo zagasitim očima iz one **šume** od vlasi, među kojima nema još nijedne sede, i na sva njihova pričanja odgovara uvek istim, utvrđenim rečenicama od kojih je poslednja: „U mojoj ruci lijek, a u božjoj zdravlje.“ ♦ Otežući reči, rekao je za glavnog tumača da je malo... onako... na svoju ruku i da nije baš **naj... najprobranije cveće**, ali da je vrlo koristan i odan. ♦ Naprotiv, stihovi su bili*

najređe **voće** kojim raspolaže njegovo vanredno pamćenje. ♦ Na tom visokom i mršavom telu stajala je, uspravna i živa, lepa glava sa modrim očima nekud zanesena i malako odsutna pogleda, sa tankim **vencem** bele kose na pravilnoj lobanji, sa finom rumenkastom kožom ispod koje su se videli plavi i razgranati krvni sudovi.

jedinku, npr. **biljku**:

Po celoj svojoj prirodi, poreklu i vaspitanju, on je stvoren da živi mirno i jednostavno, bez velikih dizanja i teških padanja, bez naglih promena uopšte. **Biljka** za umerenu klimu.

dio biljke – **korijen**:

Davil je dobro znao kako se takva opšta shvatanja u ovim krajevima pojavljuju, šire i **hvataju korena** i kako je teška i bezizgledna borba protiv njih. ♦ Napuštajući Konak, Davil je mogao da primeti kako nemir i užurbanost rastu svakog minuta, šareno i složeno vezirovo kućanstvo, koje se za ovih pet godina bilo raširilo, pustilo **korenje** i saživelo sa kućom i okolinom, sad je odjednom zaljuljano kao da se ruši.

Slikovita je upotreba riječi **vegetalan**:

„**Vegetalna...**“, pomisli on još jednom, ali to što se plelo oko njega bilo je ljudsko stvaranje, žena raznežena do bola, sa dušom koja se još lomi, ali koja se već miri sa slomom i padom. ♦ „Ona je **vegetalna...**“, govorio je sam sebi, kao što čovek peva neke reči, ne misleći zašto to govori ni na značenje toga što izgovara.

35. Nazivi životinja se ne koriste previše u prenesenom značenju pa stoga postoji svega 2,46% zoometфора. Prevladavaju negativna značenja¹¹. Najčešće se metafora gradi na imenici **pas**:

Poklali se **psi**, pa u mojoj avliji. ♦ E, ako hoćeš da znaš, vodim da objesim **psa** kao i ostale pse.

glagolskoj imenici **režanje**:

Njegovo gundanje je tiše nego nekad i često prelazi u kašalj i staračko **režanje**.

i pridjevu **pasji** (u obliku epiteta):

„**Pasji** zavičaj!“, kaže teftedar.

Manje se metaforizira **zver**:

Zveri, zveri! ♦ – Ostavi me, tamničaru, hladni mučitelju, bezdušna, nesavesna **zveri**.

kao i lekseme vezane za **goveče**, npr. glagol **rikati**:

Dotle nevidljivo tanki potocići pretvaraju se u slapove, **riču** i jure niza strane, upadaju u čaršiju kao pijan, obnevideo seljak. ♦ Jedan malen i žut čovek, inače skroman i bojažljiv abadžija iz donje čaršije, od koga nikad niko ni u njegovoj rođenoj kući nije čuo glasnu reč, slušajući pažljivo toga brkatog besednika, odjednom zažmuri,

¹¹ Pozitivne ocjene u metaforici obično se vežu za biljke i ptice, a negativne za životinje (Družinina 1966: 98, Jefremov 1965: 183).

podize glavu uvis i riknu neočekivanom snagom, divlje i promuklo, kao da se sveti za svoje dugo ćutanje: – U Vranduk papaz-kadiju!

Na nekoliko mjesta u metaforizaciji se uvlače mitološke životinje **zmaj** i **aždaja**.

Kapetan je pognuo glavu i zaronio u teške poslove zemunskog karantina i svoj obaveštajni rad, pomiren s tim da mora da živi sa ognjenim **zmajem** kome valja sve žrtvovati, a koji za sve što prima uzvrća samo novim nezadovoljstvom i novim nemirrom. ♦ I kad je porodica fon Miterera napustila Travnik i povela, naravno, sa sobom svoga kućnog **zmaja**, kako je Ana Marija zvala staru kuvaricu, Lucija je ostala kao kuvarica kod fon Paulića. ♦ Bio je kivan na bogate što mnogo imaju i što troše i raspajaju, a strasno je mrzeo one koji ništa nemaju, tu crnu i večitu sirotinju, **aždaju** sa milionima nezastitljivih usta.

Rijetko u prenesenom značenju dolaze imenice **jato** (ptica), **medved**, **krmak** i **zavijati** (vuk).

„Ovo je da **medvedi** proplaču!“, žali se vezirov zemljak i silahdar Januz-beg. ♦ Davil je, zbunjen u sebi, ali dostojanstven i miran spolja, dolazio sam sebi kao oni sveci na katoličkim slikama koje uzavrelo **jato** anđela nosi put neba. ♦ I to onaj **krmak nemački**! ♦ **Krmak** neće o njega da se otare, ali je trebalo to poznavati nekad. ♦ Davil ih je čitao, uplašen, osluškujući kako oko kuće **zavija** teška martovska jugovina.

36. Metaforičnost prostora je dosta ograničena (2,15%). Ona uglavnom zahvata spoljni prostor.

Za Ibrahim-pašu je polazna i završna tačka svakog razgovora bio pad njegovog gospodara Selima III i njegova, Ibrahim-pašina, lična tragedija, usko povezana za taj pad; od te tačke **širili su** se njegovi pogledi **na sve strane**. ♦ **A sa visokih mesta** ništa se ne preduzima. ♦ – Ama, sve ja tebi govorim treba se dići jednog dana i krenuti u svijet, umjesto što čovjek čami i trune u ovoj **travničkoj memli**, pa ja osvjetlati obraz ja jednom umrijeti. ♦ Uman, nežan, pravdoljubiv, on nije nikad pomišljao na zlo i izdaju, nije slutio kakvi se **ambisi** od zloće, privitynosti i neverstva kriju u ljudima; stoga nije umeo da se čuva i niko ga nije mogao sačuvati. ♦ To je bilo naročito u haznadarovo slavno vreme, kad je Ibrahim-paša bio veliki vezir, a on sam, Baki, **u blizini** krupnih ličnosti i u središtu događaja. ♦ Kada je fon Miterer, prilično neočekivano, postavljen za generalnog konzula u Travniku, Ana Marija, koja je upravo u to vreme preživljavala jedno od svojih velikih razočaranja, počela je najpre da besni i plače, izjavljujući da ona neće iz jedne napola turske palanke, gde je dosada čamila, da ide „na pravo **tursko groblje**“, i da ne da ni svoje dete „u Aziju“. ♦ – Nisu mi ni izdaleka poznate namere careve, dragi gospodine, ali sam slobodan da vam skrenem pažnju na jednu činjenicu koju sam odavno primetio, a to je da je rat stalno **na površini hrišćanske Evrope**, samo se pomera s jednog kraja na drugi, kao što čovek pomera žeravku koju nosi na dlanu da bi ga manje pekla. ♦ Pored sve neizvesnosti i svih teškoća koje ga očekuju, činilo mu se kao da se, prvi put otkako je u Travniku, malko razvedrava i ukazuje **parče puta** pred njim. ♦ **Na izdancima** obilja, kao i bede, otvara se isti cvet: bolest.

Unutrašnji prostor se metaforizira imenicom **dno**:

Eto, zato naša čekmedžeta imaju dva dna. ♦ Ali buđenja nema, jer ova niska strahota, to je dno stvarnosti.

ili nekom drugom leksemom:

Poklali se psi, pa u mojoj avliji. ♦ U poslednje vreme, otkako su stvari pošle nepovratno putem poraza i otkako se on sam našao bez pravca u sebi, u mučnoj neizvesnosti za zemlju i budućnost svoju i porodice, Davil je činio poklone lakše i češće i nalazio neobično i dotle nepoznato zadovoljstvo da poklanja drugima predmete koje je dotle voleo i surevnjivo čuvao. ♦ Davil je, kao u toliko drugih slučajeva, osećao u sebi rasecep i nelagodnost zbog svega što se desilo. ♦ Očigledno, pukovniku nije bilo suđeno da na ovoj zemlji proživi još nekoliko mirnih meseci u raju koji se zove odsustvo njegove žene.

37. U cilju slikovitog kazivanja u TRAVNIČKOJ HRONICI koriste se riječi koje se odnose na djelatnost (2,00%). Ovdje se izdvaja preneseno značenje imenice **borba, boj**:

Mučili su ga san i borba sa snom, kao da je na straži, ali nije napuštao fratrov pogled, kao metu. ♦ Celom žestinom za koju je bila sposobna, ušla je u boj protiv nereda i prljavština.

i **gimnastika**:

Za njega su i bolest i promene na ljudskom telu bile samo jedan povod više za gimnastiku njegovog duha koji je osuđen na večiti nemir. ♦ Takvi razgovori su uvek bez svedoka, neka vrsta odisaja i gimnastike za dvojicu tumača.

Prenesena značenja nastaju i upotrebom riječi **igra, sahrana, robovanje, pogodba, zaziđivanje, crtež, nagovestiti, lekcija, nezgoda, okretati se**.

Sedeći na svojim mestima, begovi tiho razgovaraju; većina ih zamišljeno prati igru sunca i oblaka i zlovoljno kašljuca. ♦ Davil je jahao sa osećanjem da se vraća sa neke sahrane. ♦ U tom je snaga i robovanje toga sveta. ♦ Niko se ne boji da će što-god propustiti, da će ga ma ko preteći ili iznenaditi, jer svi žive pod istim pogodba-ma, istim ritmom i načinom života. ♦ Dokazivao je svu štetnost te kineske ukočenosti, takvog zaziđivanja od života. ♦ Krovovi retkih seoskih kuća, plotovi i šumarci sa strane bili su pod snegom i samo nagovešteni tankim, mrkim crtežom na toj belini. ♦ Ali za konzula je bilo glavno da vezir nije prosto „telesno čudovište i duhovna mumija“, i da ima predmeta i reči koje mogu da ga pokrenu i uzbude, štaviše, s vremenom je konzul mogao da uvidi da je ovaj turdi i mračni vezir, sa kojim je svaki razgovor jedna lekcija o bezvrednosti svega što postoji, u mnogim stvarima pouzdaniji i bolji od lakog, bleštavog i večito nasmejanog Mehmed-paše. ♦ Svaki takav neželjen gost bio je za Davila muka i nezgoda; činilo mu se da mu na glavi sedi, da ga bruka pred celim Travnikom; i on je nastojao na sve načine, novcem, popuštanjem, nagovaranjem, da ga što pre udalji iz Bosne, da ne gleda oličenje svoje sudbine i da bar nema svedoka svojih nedaća. ♦ I samo njegovo teško zgrnuto i ljubomorno čuvano bogatstvo okretalo se u njegovim očima u strah od siromaštva.

38. Metaforizaciji se podvrgavaju i različite oznake ljudi u odnosu na njihovo zanimanje, karakter, svojstvo pa se s tim u vezi koriste riječi tipa **krvnik**, **ološ**, **čudovište**, **svedok**, **vještica**, **hraniteljka**, **brodolomac** (1,69%).

Kao u krater raspaljenog vulkana oni su ovih dana ubacivani u uzbunjenu travničku čaršiju, koja im je bila krvnik bez ispita i suda. ♦ Zato se moglo desiti da jedan odred jamaka, vojničkog ološa, predvođen jednim pobesnelim prostakom, zbacivog sultana sa prestola i da ga zatvori u Seraj, da tako potpuno osujeti sve njegove spasonosne i dalekovidne planove, i dovede na presto jednog plitkoumnog i čulnog nesrećnika, okruženog pijanicama, prostacima i izdajnicima od zanata. ♦ Ali došla je, eto, da vidi to čudovište od čoveka, hladnokrvnije od svakog krvnika, bezdušnije od Turčina, kako sedi nad smrdljivom lulom i piše svoje gluposti koje niko ne čita (i bolje je da ih ne čita!), samo da zadovolji svoju ludu ambiciju, ambiciju nesposobnog čoveka, koji ne ume da podrži i zaštiti ni svoju porodicu, ženu i dete, koji umiru, koji propadaju, koji, koji... Sve to što treba da dođe dalje izgubi se u glasnom plaču i pakosnom, brzom udaranju dveju sitnih a jakih pesnica po stolu i rasturenim hartijama. ♦ Zato se usuđujemo da vas zamolimo još i ovo: da budete naš svedok na Zapadu odakle smo i mi došli i koji bi trebalo da zna šta se od nas učinilo. ♦ U kačari, koja je nad vodom, svira i pišti svu noć „vještica“ pod krovom i vraća dim kroz badžu. ♦ Trebalo je velikog napora da se čovek seti da negde u dubini postoji zemlja, živa i topla hraniteljka, koja cvate i rađa plodom. ♦ U stvari, ti putnici su bili ponajčešće ljudi izbačeni iz koloseka, i sami nesrećni i zalutali, pomerene sudbine, izbeglice i brodolomci jedne uzburkane Evrope koju je Napoleon svojim zavojevanjima i svojom politikom preoravao i prekopavao u svim pravcima.

39. U proces metaforizacije uključuju se i prirodne pojave, čiji su nosioci lekseme tipa **kovitlac**, **oluja**, **vihor**, **grmljavina**, **potres**, **razvedranje**, **lavina**, **oblak** (1,38%).

Zato su se njihove snage okretale u kovitlac i trošile u vetar. ♦ Bezumni kovitlac koji je kružio u ovoj dumači privlačio je starca kao vrtlog slamku. ♦ Fon Miterer je odmah video da je u odnosu njegove žene i novog nesuđenog viteza došlo, kao i kod tolikih ranijih, do kritičnog obrta i da sada počinje kućna oluja. ♦ Pre više od tri stotine godina digao nas je iz naše otadžbine, jedinstvene Andaluzije, strašni, bezumni, bratoubilački vihor, koji i danas ne možemo da shvatimo, i koji ni do danas nije sebe shvatio, razbacao nas svuda po svetu i načinio od nas prosjake kojima ni zlato ne pomaže. ♦ Zasada, grmljavina je trajala u punom jeku. ♦ U tačnom predosećanju potresa i štetnih promena, taj svet se osećao izdan iznutra i ugrožen spolja. ♦ Kad je polovinom jula, nekako uporedo sa prestankom uzbune, došla vest o Napoleonovoj pobedi kod Vagrama i ubrzo zatim o primirju sa Austrijom, za Davila je nastupilo jedno od onih njegovih periodičnih razvedranja. ♦ Činilo mu se kao njegova nesreća da se ta lavina kreće upravo ka ovim krajevima na kojima i on ima svoj mali sektor i svoju veliku odgovornost. ♦ Ispod konjskih kopita dizala se snežna prašina i sve više pretvarala u beo i rumen oblak na zimskom suncu.

40. Nema mnogo primjera za metaforičnu upotrebu riječi koje se odnose na (raz)govor (0,77%).

Slušajući taj govor strasti i smelih osećanja, on je strepio od nemoćne mržnje prema tome njemu nerazumljivom svetu iz kojeg dolazi sva njegova neizmerna porodična nesreća i sramota. ♦ Bio je teži i mračniji nego ikad, govorio je dubokim, muklim glasom i valjao spore reči, mičući dugo donjom vilicom, kao da ih melje. ♦ On je imao težak, nekako zaptiven dah i piskutljiv glas koji nije tekao stalno i polagano, nego isprekidano, sa lakim grečajima, kao u eksplozijama nekog nerazumljivog, dugo slagano gneva koji mora da ispunjava ovog čoveka do grla i izbija pri svakoj reči i svakom pokretu iz njega. ♦ Nad njima jeknu glas mujezina sa Šarene džamije, odjednom i plahovito kao eksplozija. ♦ Cvile sirova drva pod kazanom oko kojeg se vrzu umotani, čađavi, prozeblji ljudi, zabrađeni crvenim šalovima, i bore se sa dimom i varnicama, vetrom i promajom, i ljutim duvanom koji, pored svega, stalno peče usne i ujeda za oči.

41. Semantičko polje zvuka slabo je zastupljeno (0,77%).

Gledajući ga tako teška, mrgodna i nepokolebljiva, Davilu se odnekud javljala misao, i to ne od danas, nego oduvek, već godinama, da je ovaj čovek pun do grla neke ljutnje i nekog prkosa, koji sa svakom reči i sa onim reskim šištanjem izbijaju iz njega, a da je sve što on misli i govori, pa i sam papa, samo dobrodošao povod da ta ljutnja i taj prkos iziđu iz njega i dođu do izražaja. ♦ Noć huji, čini se, kako brzo prolazi. ♦ Jednolično su tukla dva bubnja a na njihovoj mračnoj pozadini izvijala je zurla i pirlitala nepoznate melodije sa neočekivanim zavojima i prekidima. ♦ Kad je, polovinom marta, najposle studen popustila i počeo da kopni led koji je izgledao večan, varoš je ostala kao posle morije, gluva i uplašena, ulice izlokane, kuće rabatne, drveta gola, a svet iznuren i zabrinut kao da je preživeo studen da bi podnosio još teže muke oko hrane, semena i bezizlaznih i nerazmrsivih dugova i pozajmica.

42. Malo se metaforiziraju kvantifikatori (0,61%).

Naročito su teške noći. ♦ Prema tome, treba tražiti drugi zajednički imenitelj. ♦ Seljak koji je išao uz volove tukao ih je čas po mršavim kukovima, čas po mekoj njušci, a konja je šibao kandžijom jedan krupan, razdrljen i preplanuo varoški Turčin, neki Ibro Žvalo, poslednji čovek u varoši, kočijaš i pijanica, koji je s vremena na vreme vršio i posao krvnika, otimajući zaradu Ciganima. ♦ Niko ne zna šta znači roditi se i živeti na ivici između dva sveta, poznavati i razumevati jedan i drugi, a ne moći učiniti ništa da se oni objasne među sobom i zbliže, voleti i mrzeti i jedan i drugi, kolebati se i povoditi celog veka, biti kod dva zavičaja bez ijednoga, biti svuda kod kuće i ostati zauvek stranac; ukratko: živeti razapet, ali kao žrtva i mučitelj u isto vreme.

43. U kategoriji razno nalaze se riječi tipa *siva eminencija, skameniti, prašina, greh, uvreda, otresati se, roditi se žut, naoružati se.*

Ono što je mogao da čuje od vezira bilo je manje-više isto, već godinama ponavljano, skamenjeno kao i on sam. ♦ To je sudbina levantinskog čoveka, jer on je poussiere humaine, ljudska prašina, što mučno promiče između Istoka i Zapada, ne pripadajući mi jednom a bijena od oba. ♦ Zatim, tumač je bio u mnogome, i sa poslednjim

godinama sve više, vrsta „sive eminencije“. ♦ U toj uskoj dolini kojom po dnu protiče Lašva a sa strane je **šaraju** vrela, jazovi i potoci, punoj vlage i promaje, gotovo nigde nema prava puta ni ravna mesta, koliko da čovek nogu metne slobodno i bezbrižno. ♦ Pazite da na vama fratrima, ne ostane istorijski **greh** da to niste shvatili i da ste svoj narod vodili u pogrešnom pravcu i da ga niste na vreme pripremili za ono što ga neminovno čeka. ♦ Ne, to je **uvreda** za turdice. ♦ Jesi li ti kršten? – **otresa** se na njega likar. ♦ Da, **žut** je kao uvela dunja, ali on nije nikad drukčiji ni bio; on **se rodio žut**. ♦ **Naoružan** tim instrukcijama, fon Miterer se kretao lakše i bar donekle prirodnije.

Personifikacija

44. Posebna vrsta prenesenog značenja nastaje kada se osobine živih bića pripisuju neživim, odnosno prenose na njih. Tako nastaje personifikacija (koju jedni smatraju vrstom metafore, a drugi posebnim tropom). U TRAVNIČKOJ HRONICI nosioci personifikacije su (a) lekseme:

cvileti

Vetar **je cvilio** u visokoj, crnoj badži i smrznut sneg je lupao po krovu kao šljunak.

govoriti

Svake noći, dok ovako sedi pored sveća koje brzo nestaju, činilo mu se da čuje kako mu tišina svojim nemuštim jezikom **govori** [...]

ići

Mladić se stresao i zadrhtao više od te tišine i šturosti novog vidika, nego od svežeg vetrića koji je **išao** klancem.

ječati

Iz crkve poče da izlazi narod, iako je seljačka pesma još trajala i **ječala** kao zaljuljano zvono čiji se zamasi smanjuju.

laziti

To je onaj jedva osetni dašak, jedan naročiti travnički vetrić, koji se javlja leti predveče i koji „**lazi**“ sporo i nisko, po samoj površini zemlje, kroz travu i žbunje.

oživeti

Njena smeđa kosa **je oživela** u nemirne bičeve.

sarađivati

Znanje i intuicija **su** kod njega **sarađivali** i dopunjavali se na jedan volšeban način.

poruka

Samo njen nejasan lik na horizontu i poslednju, oholu **poruku** njenog vela koji se neumoljivo gubi i odlazi!

i (b) sintagme

ginuti

Sve je popisivao, označavao i nadzirao i opet mu je sve **iz očiju ginulo**.

dah

*Sve je to išlo teško, sporo i nesavršeno, kao svaka stvar u ovoj zemlji, ali sve je još imalo izgleda na poboljšanje i sve se radilo lako i radosno, „sa Napoleonovim **dahom** u jedrima“. ♦ Odmah se soba ispuni **dahom** oluje i vazduh mnoštvom nepovezanih i razdraženih reči, koje je žena prosula još sa vrata i koje su se mešale sa udarcima njenih potpetica po golom podu.*

glas

*Taj **glas** vode bio je prigušen i izmenjen mrakom a pojačan tišinom.*

pogled

*U jednom trenutku kod poslednjih reči, vezir se odjednom lako trže, kao da je tek otkrio i primetio tumača, okrenu mu se celim telom, sporo i kruto kao kip koga nevidljive ruke guraju, i svoj mrtvi, strašni **pogled** kamene statue uperi na tumača kome se prekide reč i još jače povi kičma.*

O personifikaciji v. takođe dio o metafori.

Poređenje

45. Poređenje je trop kojim se **A** dovodi u vezu sa **B** na osnovu zajedničke karakteristike, svojstva, stanja i sl. To treće u poređenju (tertium comparationis) ono je u čemu se podudaraju dva korelata; npr. u poređenju dviju ravni njihov tertium comparationis je dvodimenzionalnost.¹² Ovaj trop se sastoji od dva člana – subjekta poređenja (**A**) i objekta sa kojim se subjekt (**A**) poredi (**B**). Njih može povezivati veznik tipa *kao, poput, sličan, nalik na..* U komparativnom odnosu **A** i **B** su uvijek eksplicirani, dok je zajedničko obilježje (tertium comparationis) implicirano.

46. Postoje tri glavna odnosa na kojima se baziraju sve interakcije pa i komparacija: identičnost (=), sličnost (≈) i različitost (≠). Dok se metafora zasniva na identičnosti, ali formalnoj, „lažnoj“ (up. *Petar je **svinja***), poređenje se gradi na sličnosti (*Petar je **kao** **svinja**, Petar **lič** na **svinju***).

Za razliku od metafore u poređenju postoji razdvojenost dvaju predmeta pomoću veznika *kao* i sl. (između predmeta koji se upoređuju postoji određena distanca).

47. Postoji neutralno i ekspresivno poređenje. Neutralno nastaje kada se upoređuju dva predmeta bez želje da se pojača ekspresivnost.

*Sve je to išlo teško, sporo i nesavršeno, **kao** svaka stvar u ovoj zemlji, ali sve je još imalo izgleda na poboljšanje i sve se radilo lako i radosno, „sa Napoleonovim **dahom** u jedrima“. ♦ Davil je, **kao** u toliko drugih slučajeva, osećao u sebi rascep i nelagodnost zbog svega što se desilo.*

¹² Treće u čemu se dvoje porede, jer im je ono zajedničko.

Ekspresivno poređenje se formira ukoliko se svjesno teži upečatljivijem iskazu, ako se nastoji nešto pojačati, potencirati ili ukoliko je cilj da se iskaže neka emocija.

48. U poređenju osnovno pitanje je sa čim se **A** poredi **B**. Na semantičkom planu takav odnos može biti

simetričan – kada **A** i **B** pripadaju istom semantičkom polju, npr. 'čovjek':

Jeo je polagano i slatko, a zatim je pošao na drugu stranu, gde nije dopirao dim od vatre ni miris pečenog mesa, i tu je, savijen i krotak kao neki đak, zaspao sa dlanom pod desnim obrazom.

i asimetričan – kada **A** i **B** dolaze iz različitih semantičkih polja, npr. **A** je 'čovjek' a **B** 'artefakt'.

Digao se onim svojim naglim i ostrim pokretom i tek tada se videlo koliko je visok i snažan, a zatim se uputio preko sobe sporo i teško, bez pokreta, na nevidljivim nogama kao na kotačima ispod teškog, dugačkog džubeta.

Dvojan odnos (simetričan – asimetričan) postoji i na relaciji cjelina – dio cjeline (npr. kada se poredi čovjek sa nekim dijelom tijela). A(simetrija) je prisutna i u broju članova koji se porede, a po principu

A jedan član – **B** jedan član:

Ponekad se Davilu činilo da ga svi gledaju sa strahom i čuđenjem, kao mesečara koji ide preko opasnih visina, i da se svi staraju da ga neopreznom reči ne probude.

A jedan član – **B** više članova (2, 3...x):

Davil je dobro znao da je to jedna od onih orijentalških laži ili poluistina koje kruže među istinskim vezama i uslugama kao lažne pare među pravima.

A više članova (2, 3...x) – **B** jedan član:

Prolaznici su bili retki i išli su, pognuti i spori, kao da okov vuku, kroz teški i duboki sneg, sa rukama zadenutim za pojas i ušima povezanim maramom.

A više članova (2, 3...x) – **B** više članova (2, 3...x):

Razgovor je završio sa blagoslovima i najboljim željama za uspeh Napoleonovog preduzeća i za poraz Moskova, koji su poznati kao rdavi susedi koji ne vole mir i ne drže zadanu reč.

Razlika može takođe da bude na planu pripadnosti određenom polu, i to u dvije varijante:

1. **A** i **B** su lica istog pola,

Visoka, snažna žena, narumenjena, nabeljena, obojene kose, kao glumica.

2. **A** i **B** su lica različitog pola:

Ukratko, uživao u svome skandalu kao luda žena bez stida.

Jedno od njih može da bude živo biće, a drugo neživo.

Pukovnik se diže od stola naglim pokretom, kao čovek koji hvata dah i traži spasa, priđe prozoru, razmaknu malko krila zelenih zavesa, ali se tu, na dva prsta pred njegovim očima, dizala noć, kao zid od leda i mraka.

49. U romanu TRAVNIČKA HRONIKA korelat **B** se nalazi u 21 semantičkom polju.

Kategorija	Broj primjera	%
1. Čovjek	37	23,57
2. Artefakti	22	14,01
3. Radnja	18	11,46
4. Fiziologija	10	6,37
5. Priroda	9	5,73
6. Tečnost	8	5,10
7. Biljke	6	3,82
8. Prostor	6	3,82
9. Životinje	6	3,82
10. Jezik	5	3,18
11. Religija	5	3,18
12. Svjetlo	5	3,18
13. San	4	2,55
14. Vrijeme	4	2,55
15. Muzika	3	1,91
16. Vatra	3	1,91
17. Predmet	2	1,27
18. Scena	2	1,27
19. Aktivnost	1	0,64
20. Kvalitet	1	0,64
Svega	157	100,00

Tab. Poređenje

50. Ono sa čim se najčešće nešto poredi (**B**) odnosi se na čovjeka (23,57%). Gramatički prevladavaju imenice muškog roda (28), dok je mnogo manje ženskog (7) i srednjeg (2).

51. Obično kao **B** dolazi riječi *čovjek (ljudi)* – 13 puta, pri čemu je u svim slučajevima **A** takođe *čovjek*. Dakle, odnos je čovjek ↔ čovjek.

Imenica *čovjek* se javlja u jednini

Ali protiv ovakvog starešine Rota se bacao kao besomučan čovek protiv ledenog zida ili nestvarnog snopa svetlosti. ♦ Najpre je to bilo teško i bolno; vrsta unutarnje nesvesnice; posrtao je u sebi kao čovek kome se zemlja pod nogama koleba i pomera. ♦ – Nisu mi ni izdaleka poznate namere careve, dragi gospodine, ali sam slobodan da

vam skrenem pažnju na jednu činjenicu koju sam odavno primetio, a to je da je rat stalno na površini hrišćanske Evrope, samo se pomera s jednog kraja na drugi, **kao** što **čovjek** pomera žeravku koju nosi na dlanu da bi ga manje pekla. ♦ Kad su sa početkom 1812. godine stali da se sve češće ukazuju znaci i javljaju glasovi o mogućnosti novog rata, Davila je pri svakom od tih glasova obuzimala laka i neprimetna nesvestica **kao čoveka** koji vidi da ga čekaju poznate muke na koje su ga dosada više puta udarali. ♦ Mehmed-paša je uživao u srdačnom razgovoru svojih prijatelja i smejao se još više nego obično, **kao čovek** koji ne može da sakrije koliko je zadovoljan i srećan što ga je obasjala carska milost. ♦ Samo ga je nešto teralo da govori, da se požali, pohvali, objasni, **kao čovek** kome je data jedinstvena prilika, svega nekoliko dragocenih minuta, za važnu i hitnu poruku. ♦ I tu se fon Paulić poneo **kao čovek** koji učestvuje u nekoj drevnoj i svečanoj igri čija su pravila neumoljiva i bolna, ali logična, pravedna i časna za pobeđene i pobednike. ♦ Oprostili su se **kao** dva čoveka koji nemaju jedan drugom mnogo šta da kažu, jer je svaki suviše zauzet i opterećen svojim brigama. ♦ Onda je onim svojim sporim korakom zadocnelog noćnog privide-nja otišao do svoga šatora i, čim se teško šatorsko krilo za njim spustilo, pao je kao proštac na dušeke i počeo da kida sa sebe odelo i opremu **kao čovek** koji se guši.

ili u množini **ljudi**

U ovim krajevima mala deca umiru ili žive po volji slučaja, **kao** što se i veoma stari **ljudi** gase ili im se još za neko vreme produžuje vek. ♦ Nizak, pregojen i krivonog, u masnoj anteriji, sa glavom bez vrata, postavljenom neposredno među uska ramena, on ima velike, ispupčene oči **kao** kod **ljudi** koji pate od srčane mane. ♦ A **kao** svi lako uzbudljivi **ljudi**, koji nisu sigurni u sebe, on je teško razlikovao laž od istine i stalno se kolebao između neosnovane sumnje i preteranog poverenja.

Sve ostale imenice manje su zastupljene u članu **B**:

seljak

Tako ide pravo ka sunčevom zalasku, potpuno odsutan i pogružen, jer nema stvorenja koje je tako žalosno i zbunjeno **kao seljak** koji boluje. ♦ Dotle nevidljivo tanki potočići pretvaraju se u slapove, **riču** i jure niza strane, upadaju u čaršiju **kao** pijan, obnevideo **seljak**.

davljenik

Tu bi onaj obešenjak, koji je došao samo da ga naljuti i razbesni, odlazio, ostavljajući očajnog haznadara, bez odgovora, nasred sobe, **kao davljenika** bez nade i pomoći na razbesnelom okeanu nedoglednih troškova i nerazmršljivih računa ovog bezumnog i jadnog sveta. ♦ Sad je Musa zašao za ugao svoje mahale, jer njegov glas dopire sve slabije i slabije, u sve dužim razmacima, **kao dozivanje davljenika** koji tone, pomalja se opet na površinu, da još jednom vikne, i ponovo još dublje potone.

đak

Jeo je polagano i slatko, a zatim je pošao na drugu stranu, gde nije dopirao dim od vatre ni miris pečenog mesa, i tu je, savijen i krotak **kao neki đak**, zaspao sa dlanom pod desnim obrazom.

hajduk

Novi vezir je dolazio bez nekog činovničkog osoblja, bez ičoglana i harema, „sam i go **kao** hajduk u šumi“, ali sa hiljadu i dve stotine dobro oružanih Arnauta „opasnog

izgleda“ i dva velika poljska topa, a pred njim je išao glas neuračunljivog krvoloka i najsvirepijeg vezira u Carevini.

kadet

Pukovnik je stajao mirno **kao** uhvaćen **kadet**, jer je znao da svaki pokret i svaka reč izazivaju eksplozije i daju im nove hrane.

mesečar

Ponekad se Davilu činilo da ga svi gledaju sa strahom i čuđenjem, **kao** mesečara koji ide preko opasnih visina, i da se svi staraju da ga neopreznom reči ne probude.

mrtvac

Krijući od sveta, ona bi je s vremena na vreme videla, iako je od tih viđanja više patila nego od same želje za sestrom, jer je Anda ostajala uporno na svom putu, a Lucija je, posle uzaludnih preklinjanja, svaki put plakala nad njom **kao** nad **mrtvacem**.

prognanik

Mi smo se našli **kao** dva **prognanika** zatočeni i zavejani među ovim groznim narodom.

sused

Razgovor je završio sa blagoslovima i najboljim željama za uspeh Napoleonovog preduzeća i za poraz Moskova, koji su poznati **kao** rđavi **susedi** koji ne vole mir i ne drže zadanu reč.

U članu **B** rijetko se nalazi oznaka za lice ženskog pola.

Visoka, snažna žena, narumenjena, nabeljena, obojene kose, **kao** **glumica**.

Interesantan je primjer u kome se lice muškog pola poredi sa licem ženskog pola:

Ukratko, uživao u svome skandalu **kao** luda žena bez stida.

Za oznaku čovjeka malo je u članu **B** imenica srednjeg roda kao što je **biće**, **novorođenče**.

On radi i gundā, zapoveda, kazujući uvek šta ne treba uraditi i pri tome prelazi preko onih koji su posedali oko vatre **kao** preko vazdušnih **bića**. ♦ Sve dotle lebdi nad njom Tanasije, **kao** nad nežnim **novorođenčetom**; zaboravi, pri kraju, na gundanje i prepirku i samo miče usnama **kao** da nešto šapuće i vrača, i nepogrešivim okom gleda mlaz rakijske, i po tome mlazu, ne probajući na jeziku, određuje joj snagu, vrednost i mesto.

Ovdje spada i slučaj kada iza riječi tipa *red* dolazi imenica **deca**.

Lane još slabacke i nejednake, ove godine su uspevale dobro i upravo procvale, puno i jednomerno, da su izgledale **kao** redovi školske **dece** u litiji.

Što se tiče imenica za neživo, u dva slučaja pojavljuju se riječi vezane za smrt – **humka** i **pogreb**:

A ako Napoleonovi vojnici ostanu još koju nedelju gde su – rekao je teftedar – ja ih već vidim **kao** **humke**, zavejane ruskim snegom. ♦ Svima se žurilo da se krenu iz te močvarne gudure, **kao** sa zvaničnog **pogreba**.

i u jednom **duša, oko, pustoš** i **sudbina**.

*I posle ovih ljutih i nejasnih gundanja, koje i on i njegovi pomoćnici dobro razumeju, izlazi iz Tanasijevih čađavih i ispucalih ruku, iz blata, dima i prividnog nereda, na kraju, savršen i pošten posao: dobra i čista rakija, podeljena u prvenac, ljutu, meku i patoku; sjajna i vatrena tečnost, bistra i lekovita, bez trunja i čađi, bez traga muke i prljavštine iz koje je nastala, ne oseća se na dim ni na trulež, nego miriše na šljivu i voćnjak, i razliva se u sudove, dragocena i čista **kao duša**. ♦ A zatim je legla na ovu dolinu, ujednačila i ustalila se **kao** smrtna pustoš, bez nade na promenu. ♦ Da, svega se seća, **kao** da je to svačija i njegova rođena **sudbina**.*

Rijetko je član **B** sastavljen od dviju imenica.

– *Niko ne zna šta znači roditi se i živeti na ivici između dvasveta, poznavati i razumevati jedan i drugi, a ne moći učiniti ništa da se oni objasne među sobom i zbliže, voleti i mrzeti i jedan i drugi, kolebati se i povoditi celog veka, biti kod dva zavičaja bez ijednoga, biti svuda kod kuće i ostati zauvek stranac; ukratko: živeti razapet, ali **kao** žrtva i mučitelj u isto vreme. ♦ Svi su oni bili na prolazu ili u bekstvu, na putu za Carigrad, Maltu, Palermo, i smatrali svoj boravak u Travniku **kao kaznu** i **nesreću**.*

Ista leksička jedinica može da se nađe i u **A** i u **B**, npr. **oko**.

*Iznad njih su plivala dva nestalna oka, plava i bistra, **kao oči** u male dece, ali uvek zabrinuta i nepoverljiva.*

Vrlo rijetko kao drugi član dolazi lična zamjenica.

*Ono što je mogao da čuje od vezira bilo je manje-više isto, već godinama ponavljano, skamenjeno **kao** i **on** sam.*

Malo ima primjera kada član **B** čini artefakt i živo biće.

*U širokim, pravilnim redovima, bili su svi jednaki, **kao** pod **konac**, a lepi **kao** **devojke**.*

52. Drugo semantičko polje člana **B** su artefakti (14,01%). U ovom grupi ima vrlo malo riječi koje se odlikuju većom frekvencijom. Recimo imenica **zid** daje samo dvije upotrebe.

*Pukovnik se diže od stola naglim pokretom, kao čovek koji hvata dah i traži spasa, priđe prozoru, razmaknu malko krila zelenih zavesa, ali **se** tu, na dva prsta pred njegovim očima, dizala **noć**, **kao zid** od leda i mraka. ♦ Vezir je otišao sa vojskom i svojim Arnautima, ali je iza sebe ostavio strah, studen, tvrd i trajan **kao** najtvrdi **zid**, i pomisao na svoj povratak, koja je bila jača od svake pretnje i strašnija od svake kazne.*

Sve ostale lekseme dolaze jednom:

belega

*Nemirni čovek je uzeo ugojenu devojčicu ispod oba pazuha, podigao je i posadio na najgornji sanduk, zapretivši joj da tu sedi nepomično, **kao** živa **belega**.*

građevina

*On je prestareo i oronuo, slegao se u sebe **kao** trošna **građevina**.*

idol od kamena

Jedini koji je ostao hladan i nepomičan u toj vrevi i jurnjavi bio je vezir; on je sedeo na svom mestu, malko nagnut ustranu i nepomičan **kao nadžidžan idol od kamena**, nošen u sredini te zatalasane i uplašene čeljadi.

proštac

Potražio je jeromonaha Pahomija kod kuće i našao ga gde leži **kao proštac** u hladnoj i pustoj sobi, potpuno odeven, zelen u licu.

kotač

Digao se onim svojim naglim i ostrim pokretom i tek tada se videlo koliko je visok i snažan, a zatim se uputio preko sobe sporo i teško, bez pokreta, na nevidljivim nogama **kao na kotačima** ispod teškog, dugačkog džubeta.

mehanizam

Ali sada... Vezir opet zastade u govoru, odjednom, **kao** nenavijen **mehanizam**, a Davil opet učini pokušaj da kaže nešto što teši i ublažava, da objasni kako između greha i kazne mora doći najposle do ravnoteže i kako će valjda tako biti kraja i ispaštanjima.

ogledalo

U tom razgovoru, **kao** u nekom **ogledalu**, on bi prvi put mogao da vidi svoj istinski lik, da sazna pravu vrednost svoga rada i odredi nedvosmisleno svoj položaj u svetu.

oklop

Ceo taj neobično lepi čovek kretao se i živio **kao u** kakvom studenom **oklopu** iza kojeg se gubio svaki znak ličnog života ili ljudskih slabosti i potreba.

okov

Prolaznici su bili retki i išli su, pognuti i spori, **kao** da **okov** vuku, kroz teški i duboki sneg, sa rukama zadnutim za pojas i ušima povezanim maramom.

opruga

Bio je visok ali neobično mršav; išao je pognut i savijen u svima zglobovima, tako da je mogao svakog trenutka, **kao na oprugama**, da se skрати i savije ili rasklopi i izduži; i to je pri razgovoru neprestano i činio, čas manje čas više.

pare

Davil je dobro znao da je to jedna od onih orijentalških laži ili poluistina koje kruže među istinskim vezama i uslugama **kao** lažne **pare** među pravima.

ruševina

Na kraju, dolazili su snopovi računa i ličnih pisama, uvezanih kanapom, požuteli i iskrzani na krajevima, čim raskine kanap, te hartije se sasipaju **kao ruševine**.

sablja

„Taj ne hoda, nego sijeva **kao sablja**“ – govorio je za njega jedan od gvardijana.

slovo

Na uskom i tamnomodrom nebu iznad Vilenice neprimetno se pojavio mlad mesec, oštar i hladan, **kao** metalno **slovo**.

strijela

Davil je poznavao taj rukopis sav od čistih pravilnih linija kao od čeličnih strela, koje su sve jednako oštre i idu sve u jednom pravcu.

spomenik

Na uobičajenom mestu, bez ikakve vidljive promene, sedeo je vezir u punom svom ornatu, nagnut na jednu stranu kao prestareo spomenik.

tabla

Za fon Paulića je sav posao bio ravan i pravilan kao šahovska tabla na kojoj je on igrao sa mirom i prisebnošću igrača koji dugo razmišlja, ali ne poznaje ni bojazni pre poteza ni kajanja posle, i kome niko ne treba da ga savetuje, brani ili podržava.

tekst

I Davna je prevodio napamet, kao tekst iz nekog poznatog obreda.

trofej

Uzbuna, koja je upravo malaksavala, našla je nove hrane, dokopala se leša ovog starca, kao dobrodošlog trofeja, i ne bi ga pustila bez krvi i mrtvih glava.

zvono

Iz crkve poče da izlazi narod, iako je seljačka pesma još trajala i ječala kao zaljuljano zvono čiji se zamasi smanjuju.

žica

Lašva se ukazivala na suncu brza a bistra i, tanka i stegnuta u pravilnom koritu, zujala kao žica.

53. Treće semantičko polje je radnja (11,46%). Ovdje takođe nema glagola koji se odlikuju pojačanom frekvencijom. Izdvajaju se sljedeće leksičko-semantičke grupe:

a) glagoli za oznaku emocionalnih stanja

Pred njim je stajala Ana Marija i gledala ga onim gnevnim pogledom koji ne vidi i drhti lagano, kao što sad sve podrhtava na tom licu, očni kapci, usne i brada. ♦ Pukovnik je drhtao, iako je napolju ležala julska vrućina, i osećao se na mahove i sam kao da gubi svest i posrće nad nepoznatom provalijom. ♦ A mladić se branio od svake utehe kao od ličnog napada i uvrede. ♦ Ta mogućnost je, docnije u Travniku, u toku cele godine, lebdela nad njim kao pretnja. ♦ Ovako u noći iskrsavaju sećanja na žene, ne sećanja nego prave žene koje belinom svoje kože i sjajem svoga osmejka prolamaju, kao vriskom, mrak i tišinu i padaju u njegovu prostranu sobu. ♦ Begovi i ajani su se digli i oprostili nemim pozdravima, srećni što su živi i zbudjeni kao da su prisustvovali mađioničarskoj predstavi. ♦ I Davil sa svoje strane nije štedito ljubaznostima i uveravanjima, ali je odmah mogao da vidi da je vezirova zaliha lepih reči i prijatnih grimasa vrlo oskudna, jer čim bi samo za trenutak prestao da se smeje i da govori, vezirovo lice je postajalo mračno i turdo a oči nemirne kao da traže gde treba udariti.

b) glagoli kretanja

Sam ne zna koliko je stotina puta, u toku godina, prešao tako taj isti put, ali zna da mu je to uvek, u svima vremenima i pod svima vezirima, bilo teško kao da ide na mučenje.

c) glagoli destrukcije

Kad je, polovinom marta, najposle studen popustila i počeo da kopni led koji je izgledao večan, varoš je ostala kao posle morije, gluva i uplašena, ulice izlokane, kuće rabatne, drveta gola, a svet iznuren i zabrinut kao da je preživeo studen da bi podnosio još teže muke oko hrane, semena i bezizlaznih i nerazmrsivih dugova i pozajmica. ♦ Napuštajući Konak, Davil je mogao da primeti kako nemir i užurbanost rastu svakog minuta, šareno i složeno vezirovo kućanstvo, koje se za ovih pet godina bilo raširilo, pustilo korenje i sažvelo sa kućom i okolinom, sad je odjednom zaljuljano kao da se ruši.

kao i imenica eksplozija sa sličnim značenjem

On je imao težak, nekako zaptiven dah i piskutljiv glas koji nije tekao stalno i polaganog, nego isprekidano, sa lakim grcajima, kao u eksplozijama nekog nerazumljivog, dugo slaganog gneva koji mora da ispunjava ovog čoveka do grla i izbija pri svakoj reči i svakom pokretu iz njega.

Nad njima jeknu glas mujezina sa Šarene džamije, odjednom i plahovito kao eksplozija.

d) vizuelni glagoli

Voleo bih da ga vidim malo južnije – govorio je Ibrahim-paša, gledajući zabrinuto kroz prozor, u daljinu, kao da gleda negde u tu samu opasnu Rusiju.

e) glagoli odnosa

Bez rečitosti i lepote stila, bez opštih razmatranja, polako su se slagale stranice, tvrde, glatke, hladne i jednostavne kao odbrana od te podmukle i zavodljive istočnjačke tišine koja sve stvari zamagljuje, razmekšava, mrsi i koči, čini ih dvoismislenim, višesmislenim, pa besmislenim, dok ih ne odvuče nekud izvan domašaja naših očiju i našeg razuma u neko gluvo ništavilo, a nas ne ostavi slepe, neme i bespomoćne, žive zakopane i na svetu odeljene od sveta. ♦ On je u prvi mah ostavio pismo i ustao od stola, kao da je primio neku poruku koju odavna očekuje od fon Paulića. ♦ A kad je neka stvar zahtevala posetu veziru i kad bez toga zaista nije moglo biti, on se spremao kao na neki težak pohod i rdavo spavao i slabo jeo čitav dan ranije. ♦ Mučili su ga san i borba sa snom, kao da je na straži, ali nije napuštao fratrov pogled, kao metu.

54. Član B može da izražava fiziološka stanja i procese, ali takvih primjera nema mnogo (6,37%). Postoji nekoliko slučajeva poređenja sa bolešću, i to nespecificirano:

On je dobro poznavao svoju ženu kao „bolesno dete“.

ili jasno naznačenom:

paralizom

Rota, koji je od dovitljivosti i drskosti stvorio sebi drugu prirodu, osećao se kao uzet u prisustvu ovoga čoveka. ♦ Ono hladno i mučno stezanje u utrobi, koje je, čas jače, čas slabije, uvek pratilo njegove posete Konaku i svaki razgovor sa Turcima, preseklo ga je sada snažno, po polovini, kao tupa uzetost, i sputavalo mu misao i govor.

groznicom

Davilu je bilo jasno da je mladi čovek zaražen „orijentalnim otrovom“ i da je u onom stadiju bolesti u kom čovek, kao u groznici, niti vidi stvarnost niti može pravo da sudi, nego je svakim nervom, svakom mišlju u stalnoj raspri i borbi sa onim što ga okružuje.

hromošću

Po nekoliko puta u danu Davil pobegne u svoju „stvarnost na hartiji“, nasloni se, u sebi, na neku misao iz epa, kao hrom na štaku.

gluvonijemošću

Varoš je ostala kao gluva i nema; prazna, osirotela i izgledneta kao nikad u poslednjih dvadesetak godina.

trovanjem

Sve se to sklopča i nagomila u konzulu, pa i pored toga što obično svrši povoljno posao, vraća se kući kao otrovan, ne može da ruča, i u noći još sanja nesreće, progonstva i svakojake jade.

i samom smrću

I često se u takvim prilikama čuje i vidi poneki nedoučen softa ili propao trgovac kako pri rakiji gromko drži sud nad oborenim vezirom, kao da je taj pao u borbi s njim, i kako se bje u prsa:

U nekoliko slučajeva daje se poređenje sa dijelovima tijela

ustima

Ona mu je uvek dolazila u trenutku kad se otvarala, kao ružna džinovska usta iz kojih bje i bazdi zadah svega onoga što u ogromnom Konaku živi, raste, troši se, isparava ili boluje.

rukom

On se probudio naglo, osećajući svoju rođenu kosu na temenu kao nečiju hladnu ruku.

55. Član B može da se odnosi na prirodne pojave (5,73%):

maglu, izmaglicu

Strah je legao na Travnik kao magla i pritisnuo sve što diše i misli. ♦ Para je sukta-la jahačima iz usta i konjima iz nozdruva i dizala se kao izmaglica sa konjskih sapi.

vjetar, vihor, vrtlog

Jer, znate kako kod nas kažu, gospodstvo je kao veliki vetar, kreće se, kida i osipa. ♦ Stari režim je odnela Revolucija, kao vihor, a Napoleon je došao kao spas od jednog

i drugog, kao dar providenja i toliko željeni „srednji put“, put dostojanstva i razuma. ♦ Bezumni kovitlac koji je kružio u ovoj dumači privlačio je starca kao vrtlog slamku.

vijavicu

Ostavši opet u nepomućenoj noćnoj tišini, kao zavejan, Davil je sedeo jedan trenutak, skrštenih ruku i izgubljena pogleda.

električnu struju

Pramenovi kose iskakali su iza poveza i savijali se na čelu kao naelektrisani.

zemlju

Kad bi se desilo da studen popusti, za dan-dva, nailazio je težak i obilan sneg i slagao se na gomile starog snega po kome se bila uhvatila turda ledena kora kao novo lice zemlje.

vasionu

Nevolje koje su naišle na Travnik sa dolaskom novog vezira, teške za celu varoš a velike kao vasiona za svakog pojedinca koga su neposredno pogadale, ostajale su, naravno, zakopane u ovom planinskom sklopu, koji okružuje i stešnjava grad, i u izveštajima dvojice travničkih konzula, koje tih dana niko ni u Beču ni u Parizu nije stizao da pažljivo pročita.

56. Ostale semantičke grupe u članu **B** još su manje zastupljene.

U kategoriji tečnosti (5,10%) – najčešće se javlja **voda**

Narod bi kao voda progutao konja i konjanika. ♦ Grad je opet padao u ono postideno i mamurno raspoloženje, kad svak gleda da se što pre zaboravi što je bilo, kad gomila najgrlatijih i najgorih bukača i nasilnika otplasne u daleke mahale, kao voda u svoje korito, i kad se vrati stari poredak, koji sada, za neko vreme, svakom izgleda bolji i snošljiviji. ♦ U nezdravim prilikama i ovakvim sredinama, gde vladaju slepi slučaj, samovolja i niski nagoni, dešava se da se oko čoveka na koga slučajno pokažu prstom odjednom zavilaju događaji, kao virovi vode ili svrdlovi prašine pod vetrom, i čovek tone bez pomoći. ♦ Reći da su se ova dva čoveka odbijala jedan od drugoga, bilo bi pogrešno, jer u stvari samo se Rota odbijao od potpukovnika kao od ogromne i nepomične sante leda i, što je još gore, vraćao se po nekom neumoljivom i sudbonosnom zakonu, i nasrtao na nj uvek i ponovo,

zatim **bujica, struja, žubor**

Događaji su navaljivali sa svih strana, sudarali se i kovitlali po Evropi i velikom turskom carstvu i dopirali čak i u ovu kotlinu i zaustavljali se u njoj kao bujice ili nanosi. ♦ Preko svih stavova, uniformi, ordenja i naučnih izraza, preivala se kao bujica zajednička gorčina zbog nedostojnog i teškog života na koji su obojica osudeni. ♦ Nije ni osećao kako se bezbrojne sitne okolnosti stiču ujedno i kako ga kao neosetna ali moćna struja nose natrag u onaj život koji je kao dete napustio u sirotinjskom kvartu San Giusto u Trstu, pravo u svet ružne bede i poroka, od kojeg je trideset godina bežao svim svojim snagama i dugo vremena verovao da je zaista i pobe-gao. ♦ Davil je činio sve što je mogao da mitropolitu i vladici objasni namere svoje vlade i da ih prikaže u što povoljnijoj svetlosti, ali ni sam nije verovao u neki uspeh, jer sa vladicina lica nije ništa moglo da razagna onaj gnevan i uvređen izraz, a za

mitropolita je i onako bilo svejedno šta ko govori, jer je on svaki ljudski govor slušao **kao žubor** reči bez značenja, sa istom ljubaznom nepažnjom i ravnodušnošću i istim slatkim i neiskrenim odobravanjem.

Među fitonimima (3,82%) izdvaja se **ruža, bukovina, žito (mljeti), tronuti, voćka**.

– Da, gospodine, pobjednika svak vidi u sjaju ili, kako kaže persijski pesnik: „Pobednikovo lice je **kao ruža**.“ ♦ – Da, lice pobjednika je **kao ruža**, ali lice poraženoga je **kao** grobljanska zemlja, od koje svak beži i glavu okreće. ♦ Dok su oni ostajali u životu, punokrvnim, mladim ratnicima su pucala srca u grudima **kao** zdrava **bukovina** na mrazu. ♦ Bio je teži i mračniji nego ikad, govorio je dubokim, muklim glasom i valjao spore reči, mičući dugo donjom vilicom, **kao** da ih **melje**. ♦ Tada je nedeljama i mesecima imao jednu jedinu košulju koja je na njemu plesnivila od znoja i prašine, a nije smeo da je suvče i opere, jer se pri najmanjem dodiru, **kao istrulela**, cepala u dronjke i kaiševe. ♦ Ptice su padale mrtve iz vazduha, **kao** avetinske **voćke** s nevidljivih grana.

Prostor (3,82%) izražavaju lekseme **nizbrdo, negde, ljuštura, dubina, lavirint, katakomb**.

Dok je stvaranje i kućenje teško i sporo **kao** uzbrdica, rasturanje jedne ustanove ili jednog kućanstva ide brzo i lako **kao** put **nizbrdo**. ♦ Snažni čovek, koji ga je primio stojeće i tako ostao za vreme razgovora, imao je obuhvatan, drsko miran pogled koji je samo površno preletao preko mladića, **kao** da **negde** iza njega traži pravi predmet svoje pažnje. ♦ Njemu je bilo jasno da je ova tišina u stvari smrt u drugom obliku, smrt koja ostavlja čoveku život, **kao ljušturu** a oduzima mu mogućnost da živi. ♦ Ostavljao je pero i zatvarao dlanovima uši, ali je i dalje čuo kako odozdo, **kao** iz tajanstvenih **dubina**, dopire ženin glas i kapanje i strujanje tonova sa harfe. ♦ Znači da su svi putevi samo prividno išli napred, a u stvari vodili uokrug, **kao** varljivi **lavirinti** iz istočnjačkih priča, i tako ga, umornog i malodušnog, evo, doveli na ovo mesto, među pocepane hartije i ispreturne kopije, na tačku sa koje opet počinje krug, **kao** sa svake druge tačke u krugu. ♦ Sa jarkog letnjeg dana, konzul je bez prelaza ušao u muklo i hladovito prizemlje Konaka i zadržao **kao** na ulazu u **katakomb**.

U grupi zoononima (3,82%) nalaze se **pas, miš, stenica, vampir, zmaj**.

To je trenutak kad se dokonom i prostom svetu baca, **kao** gladnim **psima** mrcina, ime smenjenog paše da ga nekažnjeno prljaju, da se neukusno šale i da se jevtino i olako isprsavaju i junače. ♦ – E, ako hoćeš da znaš, vodim da objesim psa **kao** i ostale **pse**. ♦ U susednoj sobi sada se čulo kako nešto šuška i grebe, **kao miš** u duvaru. ♦ Samo, tu se pokazalo da su ti mršavi učenjaci, sparušeni i beskrvni ljudi, **kao steni-ce**, bolje izdržavali studen nego vojska. ♦ I u najmanjim stvarima treba izbaciti svoju misao slobodno i potpuno, skresati je ljudima u lice, pa neka se oni posle grizu zbog nje, a ne zadržavati je u sebi i rvati se posle sa njom **kao** sa **vampirom**. ♦ Samo, znate kako je, gospoda su mudra; silni ljudi, **kao zmajevi** su naša gospoda, ali gospoda ratuju, gospoda se sudaraju, troše.

Semantičko polje 'jezik' (3,18) sadrži riječi **govoriti, pozdrav, pevati, poruka**.

– Eto, i kuga je došla na Stambol i to na predele gde se ne pamti da je dolazila – govorio je vezir teškim hladnim glasom **kao** da **govori** ustima od kamena – eto, ni

kuga nije mogla izostati. ♦ Zato je sada tako razgovarao sa Davilom, ne pominjući ni jednom reći ime njegovog vladaoca ili države, kao da govori sa predstavnikom bezimene vazdušne zemlje koja nema stvarnog oblika ni mesta u prostoru, kao da pažljivo i sujeverno pazi da se ni mišlju ne bi dotakao onih na koje se sudbina okomila i koji se već odavno nalaze na strani poraženih. ♦ „Ona je vegetalna...“, govorio je sam sebi, kao što čovek peva neke reči, ne misleći zašto to govori ni na značenje toga što izgovara. ♦ Premerajući svojim dugim koracima široki hodnik, mladić bi se često bolje zagledao u devojke i dobacio im neku reč, kao pozdrav na koji one nisu od snebivanja mogle da odgovore. ♦ Otvarajući oči, izgovorio je te reči kao nečiju poruku.

U kategoriji 'religija' (3,18%) pojavljuje se **bogomolja, božja kazna, molitva, svetinja, svetac**.

A Roti samom poručio je oštro da se smiri i da pričuva ono malo glave na ramenima, jer zbog njega se već nedeljama uzbuđuju prvi ljudi u ovoj varoši u kojoj je dotle vladala tišina kao u nekoj bogomolji, a toliko on ne vredi pa da ima od zlata glavu i vezirsku pamet. ♦ Nije slutio da može da postoji ova orijentalna beda i nemaština, ova potpuna uzetost koja ide uporedo s dugom i jakom zimom, i koja leži na čitavoj jednoj brdovitoj, oskudnoj i nesrećnoj zemlji, kao božja kazna. ♦ Vezir je stao pored kola i prošaptao nešto kao molitvu, a zatim se okrenuo Davilu. ♦ Sve se izmenilo od pre dve godine, odnosi u svetu i prilike u zemlji, ali je opšte shvatanje porodičnog života ostalo nepromenjeno i sve što se na nj odnosilo vezivalo je ovaj svet čvrsto i nepromenljivo kao svetinja čija je vrednost opšta, trajna i nezavisna od promena i zbivanja u svetu. ♦ Davil je, zbunjen u sebi, ali dostojanstven i miran spolja, dolazio sam sebi kao oni sveci na katoličkim slikama koje uzavrelo jato anđela nosi put neba.

Značenje 'svjetlo' (3,18%) izražavaju riječi **blesak, senka, sunce, svetlost**.

A ispod tih zamršenih veđa samo se naziru oči kao dva nejednaka staklena bleska, koja čas sevnu jače, čas ugasnu potpuno. ♦ Takva je bila tu, na njemu, oko njega, obamrla od ljubavi, od slasti koju ljubav obećava i od užasa koji ovde ide kao senka za njom. ♦ Mršavi general se izdigao na vidik sveta i putovao na horizontu kao jedinstveno sunce koje ne poznaje zalaska. ♦ Za žaljenje smo mi koji ostajemo ovde, ova šaka travničkih Jevreja sefarda od koje su dve trećine Atijasi, jer vi ste bili za nas kao malo svetlosti očima. ♦ Neko blede i nemoćno sunce oboji u zoru istok slabim rumenilom, iza oblaka, da se tek pred kraj sivog dana javi na zapadu, kao malo žućkaste svetlosti, pre nego sivi dan pređe u crnu noć.

Značenje 'san' (2,55%) prenosi istoimena riječ.

Ovaj mučni put, koji je sada ležao za njim, ostaće Davilu dugo u sećanju, kao neizbrisiv zli, značajni snovi. ♦ To je sve gledao i slušao dečak kao deo nekog neverovatnog sna o raju, dok mu oduševljena svetina koja je stajala iza njega nije nabila na oči njegov nov novcat i malko previsok šesir, tako da nije video ništa do mraka svojih sopstvenih suza, u kome su vrcale žute iskre i plivale modre pruge. ♦ Davil je, sabirući svu snagu, nastojao da bude odlučan, ubedljiv, oštar, ali je i sam osećao kako mu, kao u snu, svest i volja slabe i malaksavaju i kako mu neka neodoljiva bujica odnosi lepog, nasmejanog kapetana. ♦ Uzela je odmah dve bele bočice i sakrila ih brzo u džepove svojih dimija, a zatim je uhvatila jednu ženu za ramena i počela da je drma,

kao da je budi iz nezdravog sna, i preklinje majčinim grobom i svima svetinjama da dođe sebi i da se oslobodi takvih misli i planova.

Za oznaku vremena (2,55%) koristi se **nedjelja, nikad, prvi put, vek**.

Niti je više jesen niti počinje zima; to vreme-nevreme koje nije ni jesen ni zima, a gore je i od jednog i od drugog, to čudovište od godišnjeg doba traje danima, nedeljama; danima koji su dugi kao nedelje, nedeljama koje izgledaju duže od meseci. ♦ Nad Travnikom se sklapa tišina, teška i ujednačena, kao da nikad nije ni remećena. ♦ Pored sve neizvesnosti i svih teškoća koje ga očekuju, činilo mu se kao da se, prvi put otkako je u Travniku, malo razvedrava i ukazuje parče puta pred njim. ♦ Gledajući svoju ženu kako, ne sluteći ništa, hoda po kući i naređuje šta da se radi u bašti, kao da će vek vekovati u Travniku, dolazio je sam sebi kao neko ukleto biće koje zna što drugi smrtni ne znaju i zbog toga je više i nesrećnije od njih.

U kategoriji 'muzika' (1,91%) dolazi samo jedna leksema – **melodija**.

To mu je, kao nečujna unutarnja melodija, olakšavalo posao. ♦ A taj mehanički posao pratila je, kao neka uporna melodija, neodređena ali stalna misao: da ipak negde mora da postoji i taj „pravi put“ koji je on celog života uzalud tražio; da postoji i da će ga čovek kad-tad naći i otvoriti za sve ljude. ♦ Odnekud mu dođe u sećanje starozavetna reč da je veliki Gospod u svojim delima, i ta mu se reč vraćala neprestano kao melodija koje ne može da se oslobodi, iako ne bi mogao da kaže ni kakva su to dela ni u čemu je njihova veličina ni šta ima sve to sa Gospodom iz Biblije.

Za poređenje sa vatrom (1,91%) služe imenice **vatra i plamen, odblesak** te pridjev/particip **usijan**.

A kad sunce prodre i do najdaljeg dna doline i ceo vazduh u njoj postane za trenutak rumen, a napola zamrzla Lašva počne se da puši kao da kroz celu varoš gore nevidljive vatre, mladić i žena se dugo i srdačno rastaju (pri rastancima se ljubavnici najlakše odaju!) i slaze, svako na svom kraju puta, u varoš pod snegom i injem. ♦ Koža na tim rukama bila je bleđa, ali pri kretanju i na pregibima prelivala se zagasitim, bisernim sjajem kao jedva primetnim odbleskom nevidljivog i sasvim belog plamena. ♦ Za čelik, se kažu, nije moglo prihvatiti, jer je pekao kao da je usijan i koža sa dlanova ostajala na njemu.

I oznake materijala (1,27%) mogu činiti član **B: ilovača, šljunak**.

Njemu se činilo ne da vodi skupštinsku hroniku, nego da svojim rođenim rukama i divovskom snagom mesi dušu čovečanstva kao poslušnu ilovaču. ♦ Vetar je cvilio u visokoj, crnoj badži i smrznut sneg je lupao po krovu kao šljunak.

Malo ima primjera u kojima se objekat poređenja odnosi na pozorište i cirkus (1,27%), za šta se koriste riječi **drama, pozorište, cirkus**.

A ta šesta Davilova jesen u Travniku dozrevala je i naglo, kao drama, pela se svome vrhuncu.

Pred hanom je ostala gomila ljubopitljiva sveta, Posmatrajući sa čuđenjem i nerazumevanjem strane ljude, njihovu nošnju i njihovo neobično ponašanje, kao da se radi o pozorištu ili cirkusu.

Kao objekat poređenja rijetko se pojavljuju obilježja iskazana pridjevom/participom tipa *natovaren* (0,64%).

Već godinama idu ljudi kao natovareni, svak vuče poneku muku, niko nije na svom mestu, i zato svak gleda kako da preturi nešto od svoga tereta na drugoga, kako da sebi bar malo olakša, ako ne može drukčije a ono krupnom psovkom i oštrom reči.

Epitet

57. Epitet¹³ predstavlja trop kojim se potencira, naglašava ili pojačava neko svojstvo. U te svrhe najčešće se koristi pridjev (*kameni pogled, užarene oči, sumorno veče*). Epitet kao trop treba razlikovati od atributa kao člana rečenice i pridjeva (pridjevskih riječi, posebno pridjevskih zamjenica) kao vrste riječi. Atribut je svaki epitet, ali nije svaki atribut epitet¹⁴. Ove tri jedinice se proučavaju u tri različite discipline: epitet u stilistici, atribut u sintaksi, pridjev u morfologiji. Da bi neki atribut, odnosno pridjev postao epitet, on mora biti ekspresivno obojen. Neutralni atribut ili pridjev (koji ne nose nikakvu dodatnu konotaciju) ne mogu biti pravi epiteti. Međutim, u literaturi postoje dva tumačenja: šire, po kome se i neutralni atributu/pridjevi nazivaju epitetima, i uže koje podrazumijeva samo ekspresivne atribute. Mi se pridržavamo ove druge pozicije.

58. Postoje tzv. stalni epiteti koji su posebno omiljeni u narodnoj književnosti: *vjerna ljubav, crni Arapin* (i kod Andrića), *ubojito koplje, ruse (plave) kose; bijelo grlo, britka sablja, teška topuzina*.

59. U TRAVNIČKOJ HRONICI nalazimo dvije kategorije determinacije: jednu čine atributi i pridjevi bez posebne stilske vrijednosti, a drugu samo epiteti. Navešćemo za ilustraciju nekoliko primjera iz prve grupe (svi su iz početna dva pasusa).

Na kraju travničke čaršije, ispod hladovitog i hučnog izvora Umeća, postoji otkad svet pamti mala „Lutvina kahva“. Toga prvog sopstvenika kafane, Lutve, ne sećaju se ni najstariji ljudi; taj je bar stotinjak godina već na nekom od razasutih travničkih grobalja, ali svi idu kod Lutve na kafu i njegovo se ime pamti i izgovara tamo gde su zaboravljena imena tolikih sultana, vezira i begova. U bašti te kafanice, pod samom stenom, u podnožju brega, ima jedno odvojeno, hladovito i malo uzvišeno mesto, gde raste stara lipa. Oko te lipe i između stena i busenja uklopljene su niske

¹³ Riječ *epitet* dolazi od grčke lekseme *ἐπίθετον* – *epiteton*, odnosno *ἐπίθετος* – *epit-hetos* 'atribuirano, dodato'.

¹⁴ U gramatičkom pogledu epiteti su atributi. To može biti ne samo pridjev nego i imenica (tačnije poimeničeni pridjev): *ljepota djevojka* 'lijepa djevojka', *spomen park, đul bašta* 'bašta ruža, *div čovek* 'ogroman čovjek'. U posljednje vrijeme pojavljuje se sve više složenih atributa nastalih pod uticajme engleskog jezika: *film festival, kafe kauza, internet kafe, plazma televizor, kontakt emisija*, itd.

klupe **neppravilna** oblika na kojima je zadovoljstvo posedeti i sa kojih se teško ustaje. One su **izlizane** i **iskrivljene** godinama i **dugom** upotrebom i potpuno srasle i postale jedno sa drvetom, zemljom i kamenom oko njih.

Za vreme **letnjih** meseci, to jest od početka maja pa do kraja oktobra, to je, po davnashnoj tradiciji, mesto na kom se posle podne, oko 14.00, sastaju **travnički** begovi i ugledniji ljudi koji su pripušteni u **njihovo** društvo. U to doba dana niko se drugi od građana ne bi usudio da sedne i pije kafu na toj uzvisini. To se mesto zvalo Sofa. I ta je reč u **narodnom** govoru u Travniku imala, kroz naraštaje, svoje **utvrđeno društveno** i **političko** značenje, jer što je na Sofi rečeno, pretreseno i zaključeno, to je bilo gotovo isto toliko koliko da je rečeno među ajanima, na Divanu kod vezira.

60. Pravi epiteti (ekspresivni, tropički, stilski epiteti) zastupljeni su u priličnom broju. Za analizu smo izdvojili 440 primjera i došli do zaključka da najveći dio ima u osnovi personifikaciju (12,95%) i fiziološku komponentu (12,73%). Na trećem mjestu je toplota/hladnoća (8,64%), na četvrtom boja (6,59%), slijedi prostor (5,23%) i težina (5,00%).

Kategorija	Broj primjera	%
Personifikacija	57	12,95
Fiziologija	56	12,73
Toplota/hladnoća	38	8,64
Destrukcija	31	7,05
Boja	29	6,59
Prostor	23	5,23
Težina	22	5,00
Kvantitet/intenzitet	21	4,77
Prilog	18	4,09
Materijal	13	2,95
Tvrdoća	12	2,73
Realnost	11	2,50
Zoo	11	2,50
Oštrina	10	2,27
Zvuk	10	2,27
Svjetlo	9	2,05
Tečnost	8	1,82
Priroda	7	1,59
Fitonimija	6	1,36
Religija	6	1,36
Forma	5	1,14
Glagol	4	0,91
Suvoća	4	0,91
Piće	4	0,91
Artefakt	3	0,68
Debljina	3	0,68

Negacija	3	0,68
Profesija	3	0,68
Sintagma	3	0,68
Etnos	2	0,45
Uzrast	2	0,45
Čulo	1	0,23
Gradacija	1	0,23
Komunikacija	1	0,23
Grubost	1	0,23
Strani pridjev	1	0,23
Vrijeme	1	0,23
Svega	440	100,00

Tab. 3. Epiteti

Formalno pridjevi čine gotovo sve epitete (95,33%), dok je drugih vrsta riječi mnogo manje – priloga (4,09%), a još manje ima mješovitih spojeva (0,68%).

61. Personifikacijski epiteti realizuju se na nekoliko načina.

1. Pisac emocije izražava kao živu kategoriju, i to u odnosu na pojedina duševna stanja: strah, zanos, paniku, radost, brigu, zadovoljstvo, ganuće, nadu, uporstvo, sigurnost.

*I tako, prevareni trenutnom mađijom straha, plaćaju svoj go život mnogo skuplje nego što on i vredi, čine podla i niska dela, ponižavaju se i sramote, a kad trenutak straha prođe, oni vide da su taj svoj život otkupili po suviše visokoj ceni ili čak da nisu bili ni ugroženi, nego samo podlegli **neodoljivoj** varci straha. ♦ Posle početnog oduševljenja, kod prvog dodira, kad bi se neminovno pokazala sva razlika između njenog uzvišenog i **neplodskog** zanosa i pravih namera muškarčevih, Ana Marija je padala u očaj i razočaranje. ♦ Vreme oko Božića i Nove godine Davil je proveo u zaprepašćenom očekivanju i **paničnom** osećanju da je sve izgubljeno. ♦ Velika i obično grčevito stegnuta usta jeromonahova otvorila su se tada široko i pokazala u tom sitnom, bolesničkom licu bele, pravilne i kurjački snažne zube; sa obe strane tih usta pojavile su se nove i neviđene crte neke **obešenjačke, podrugljive** radosti; jeromonah je zabacio glavu i nasmejao se neočekivano glasno, podrugljivo i veselo da je i sam Davna ostao iznenađen. ♦ Pri pomenu progona i globa koje su Jevreji imali da podnesu od Ali-paše, Salomonove oči dobiše ukočen i **brižan**, životinjski tužan izraz. ♦ Odmah zatim vezir je sa gorkim i **strasnim** zadovoljstvom prelazio na Selimovu tragičnu pogibiju, na razloge i pojedinosti događaja. ♦ Starac ga je sada gledao pogledom punim **nemog** ganuća, kao što se gleda za nekim ko se udaljuje i čiji odlazak žalimo. ♦ Nemir i briga i sumnja u sve i osećanje stida i odvratnosti, a u isto vreme **podla** nada da će se sve ipak nekako srećno svršiti i ovoga puta – još ovoga puta! i da će se život (**nedosledni, jadni, slatki**, jedini život!), život Carstva i društva i njegov i njegove porodice, pokazati kao stalan i trajan, i da će to biti posljednja proba, da će biti kraj ovom, ovakvom živovanju, koje se stalno diže i pada i kao luda*

ljuljaška ostavlja čoveku samo toliko daha koliko da se kaže da je živ. ♦ Borba sa miševima postala je s vremenom njegova nevinu manija. ♦ A njihova diskusija, vodena na rdavom italijanskom jeziku, puna naivnosti, smelih tvrdnja i jalovog uporstva, kretala se stalno u istom krugu i uvek vraćala na polaznu tačku. ♦ – Stojte... stojte vi... gospodin' doktore – mucao je sujeverni i plašljivi Rota, koga je odjednom napustila sva njegova uobičajena drska sigurnost.

Drugu grupu čine atributi zasnovani na sinegdohi. Oni se formalno odnose na dio tijela, a u suštini na čitavo tijelo. Najčešće takav atribut dolazi u spoju sa leksemom oči:

I Davil sa svoje strane nije štedeo sa ljubaznostima i uveravanjima, ali je odmah mogao da vidi da je vezirova zaliha lepih reči i prijatnih grimasa vrlo oskudna, jer čim bi samo za trenutak prestao da se smeje i da govori, vezirovo lice je postajalo mračno i tvrdo a oči nemirne kao da traže gde treba udariti. ♦ U jednom trenutku kod poslednjih reči, vezir se odjednom lako trže, kao da je tek otkrio i primetio tumača, okrenu mu se celim telom, sporo i kruto kao kip koga nevidljive ruke guraju, i svoj mrtvi, strašni pogled kamene statue uperi na tumača kome se prekide reč i još jače povi kičma. ♦ Stisnutih usnica i suvih, zlih očiju Ana Marija se oprostila uvredljivo hladno sa potpukovnikom pred opustelim Konzulatom, u dvorištu punom slame, polomljenih dasaka i konjskih tragova. ♦ Pri pomenu progona i globa koje su Jevreji imali da podnesu od Ali-paše, Salomonove oči dobiše ukočen i brižan, životinjski tužan izraz. ♦ I Davil sa svoje strane nije štedeo sa ljubaznostima i uveravanjima, ali je odmah mogao da vidi da je vezirova zaliha lepih reči i prijatnih grimasa vrlo oskudna, jer čim bi samo za trenutak prestao da se smeje i da govori, vezirovo lice je postajalo mračno i tvrdo a oči nemirne kao da traže gde treba udariti. ♦ Ali u jednom trenutku, rasklopivši samo malo očne kapke, ugledala je teške fratarske sandale, pa kraj od habita i beli konopac kojim se fratri opasuju, a zatim je pošla polako i mrzovoljno pogledom uz fra-Luku, onako mršavog i dugačkog, i trebalo joj je dugo dok je došla do njegove sede glave i susrela njegov modar i nasmejan pogled.

Manje ima primjera koje se u vezi sa glavom i licem.

Svetina se razmicala pred konjanikom koji je izgledao kao da i ne pomišlja da bi se njemu moglo išta desiti, a on je tako projahao kroz celu čaršiju, vičući ljutito da sada ide do Sulejman-paše da ga pita ko je ovde gospodar, i da će posle toga, u to mogu do budu uvereni, mnogi zažaliti što je pošao za ludim glavama a protiv najviših naredaba. ♦ Ispod slabe kose, koja je bila uzdignuta u frizuru izvan svih moda, maleno, živo lice, sa zdravom bojom, finim crtama i modrim očima metalnog sjaja.

Treći grupu čine slučajevi kada se umjesto oznake čovjeka koristi riječ vezana za govor (*razgovor*, *reč*, *bariton*) sa atributom koji se odnosi na čovjeka.

Do ručka i za vreme jela razgovor je tekao o opštim stvarima, neiskreno sladak i bezazlen. ♦ Do ručka i za vreme jela razgovor je tekao o opštim stvarima, neiskreno sladak i bezazlen. ♦ Na drugom kraju stola tekao je živ razgovor između gospođe Davil i fon Paulića. ♦ Bezumne reči se gube u savršenoj tišini. ♦ Reč po reč, razgovor se razvijao sve življe. ♦ Ona je zaboravljala i njeno prisustvo i samo šaputala besne i iskidane reči, kivna na muža što se zadržava toliko i „što se udvara onome glečeru i nečoveku“, umesto da mu hladno okrene leđa, ovako kao što ona čini. ♦ I

odjednom se ukažu savršene i snažne rečenice koje je trebalo kazati ili odgovoriti umesto bledih i **nemoćnih reči** i odgovora koje je stvarno rekao. ♦ *Bolovala tri godine... Odjednom se opet javi njegov **žalan bariton**, kao da neko drugi iz njega propeva.*

Četvrta grupa se tiče imenice tipa *uzbuna, igra slučaja, interes, crta, sjaj, zima, ljuljaška, miris, tišina, sunce, hladnik, sveća*.

*Nemoguće je prozreti logiku tih čaršijskih uzbuna, slepih, **besnih**, i redovito **neplodnih**, ali one imaju svoju logiku isto kao što imaju svoju nevidljivu tehniku, zasnovanu na tradiciji i nagonu. ♦ Davil je bio srećan, što se i toga skitnice rešio, ali je u sebi već strepio, pitajući se kakve će mu sve društvene otpatke i brodolomce naneti mutna i **glupa** igra slučaja u ovu dolinu u kojoj i bez njih teško živi. ♦ Bio je, kao svi njegovi i oduvek, čist, učtiv, trezven, obazriv, odlučan u odbrani svoga prava, usredsređen na interes, ali ne slepo i **ropski**. ♦ Da bi sakrila oči koje su se smešile i usta oko kojih je igrala jedva primetna **plačevna** crta, devojka opet obori glavu i pokaza ponovo svoj beli vrat u smeđoj kosi. ♦ Na žutom i sitnom licu sjaju velike, mračne oči ukočenog pogleda i **fanatičnog** sjaja. ♦ Travnik i ceo taj kraj okovala je **zla**, duga i neobično oštra zima, najgora od svih zima koje je Davil proveo ovde. ♦ Tako je ona **mučna i luda** ljuljaška na kojoj se Davil, u sebi, diže i spušta već godinama, počela ponovo da se kladi od smelih nada do dubokog beznada. ♦ Taj **podmukli** miris pratio bi konzula, posle svakog prijema, po ceo dan, a pomisao na njega izazvala mu je stugu i želju za povraćanjem. ♦ Samo su i te zamerke begovi činili više da umire svoju savest i istaknu svoju revnost, nego što su stvarno želeli da se prekine **jalova** ali prijatna „tišina“ koja se ustalila za dugog Ibrahim-pašinog vezirstva. ♦ Neko bledo i **nemoćno** sunce oboji u zoru istok slabim rumenilom, iza oblaka, da se tek pred kraj sivog dana javi na zapadu, kao malo žučkaste svetlosti, pre nego sivi dan pređe u crnu noć. ♦ Još je stajao pred kafanom **posrnuo** hladnik, u lokvi vode i crn od kiše. ♦ I opet pukovnik piše pod rasplamsalim i **neuseknutim** svećama.*

Peta grupa obuhvata druge odnose.

*U Konaku se osećala **zbunjena** užurbanost, ali na veziru nije bilo promene. ♦ Pusto i drsko nastupanje prema strankama i mladima, prema svima koji mu ništa ne mogu ili zavise od njega, bilo je za Rotu istina bedna, ali poslednja i jedina radost u njegovom unutaršnjem neredu i slomu, **jadna** iluzija snage i vidan znak gospodstva, za koje je on uzalud dao dušu, snagu i mladost. ♦ Ta **prezriva** i preterana učtivost, kojom se rdavo prikriva potpuna ravnodušnost prema svemu što ljudi govore i što može da se kaže, susreće se često kod prestarelih sveštenika svih vera. ♦ On je znao samo ono čemu su ga učili njegova strasna priroda i njegovo **fanatično** uverenje. ♦ Davna je sve ponovio Davilu svojim nemilosrdno **vernim** i mirnim načinom i odmah otišao, a Davil je ostao sam sa svojim mislima i Tahir-begovom orijentalском pažnjom od koje se čoveku koža ježi. ♦ I u takvom stanju i raspoloženju on korača dalje, sa milionima, radi i razgovara, trudi se da održi korak, da doprinese svoj deo, ne kazujući i ne pokazujući nikom svoju tešku i **jadnu** nedoumicu i pometenost duha. ♦ Ali došla je, eto, da vidi to čudovište od čoveka, hladnokrvnije od svakog krvnika, bezdušnije od Turčina, kako sedi nad smrdljivom lulom i piše svoje gluposti koje*

niko ne čita (i bolje je da ih ne čita!), samo da zadovolji svoju **ludu** ambiciju, ambiciju nesposobnog čoveka, koji ne ume da podrži i zaštiti ni svoju porodicu, ženu i dete, koji umiru, koji propadaju, koji, koji... Sve to što treba da dođe dalje izgubi se u glasnom plaču i pakosnom, brzom udaranju dveju sitnih a jakih pesnica po stolu i rasturenim hartijama. ♦ Tahir-beg je prihvatio svaku temu i o svemu govorio sa istim mirnim, **nasmejanim** zanosom, kao da čita nešto novo i drago. ♦ I tako, prevareni trenutnom mađijom straha, plaćaju svoj go život mnogo skuplje nego što on i vredi, čine **podla** i niska dela, ponižavaju se i sramote, a kad trenutak straha prođe, oni vide da su taj svoj život otkupili po suviše visokoj ceni ili čak da nisu bili ni ugroženi, nego samo podlegli neodoljivoj varci straha.

62. Jedna skupina epiteta ukazuje na fiziologiju čovjeka (17,73). U romanu najviše primjera (15) tiče se ukusa, i to:

a) slatkoće

Tu mitropolit opet upade i poče da govori nešto ljubazno, sve od samih **slatkih** prideva, koje je Davna prevodio sa mukom, brzo, netačno i na preskok. ♦ Ona se (ni sama ne zna zašto) stidela toga osećanja i krila ga pod **slatkim** rečima i živahnim klicanjem sa kojim je uvek prilazila deci. Do ručka i za vreme jela razgovor je tekao o opštim stvarima, **neiskreno sladak** i bezazlen. ♦ Davil je činio sve što je mogao da mitropolitu i vladici objasni namere svoje vlade i da ih prikaže u što povoljnijoj svetlosti, ali ni sam nije verovao u neki uspeh, jer sa vladicina lica nije ništa moglo da razagna onaj gnevan i uvređen izraz, a za mitropolita je i onako bilo svejedno šta ko govori, jer je on svaki ljudski govor slušao kao žubor reči bez značenja, sa istom ljubaznom nepažnjom i ravnodušnošću i istim **slatkim** i neiskrenim odobravanjem. ♦ To osnovno osećanje da su oni odnekud drukčiji nego ostali svet, stvoreni i pozvani za nešto bolje i više, ulazilo je u svako ljudsko stvorenje, sa hladnim vetrom sa Vlašića, sa reskom vodom iz Šumeća, sa „**slatkim**“ žitom prisojnih njiva oko Travnika, i nije ih nikad napuštalo, ni u snu ni u bedi ni na samrtnom času. ♦ Nemir i briga i sumnja u sve i osećanje stida i odvratnosti, a u isto vreme podla nada da će se sve ipak nekako srećno suršiti i ovoga puta – još ovoga puta! i da će se život (nedosledni, jadni, **slatki**, jedini život!), život Carstva i društva i njegov i njegove porodice, pokazati kao stalan i trajan, i da će to biti posljednja proba, da će biti kraj ovom, ova-kvom živovanju, koje se stalno diže i pada i kao luda ljuljaška ostavlja čoveku samo toliko daha koliko da se kaže da je živ.

b) gorčine

Ono hladno i mučno stezanje, čas jače čas slabije, koje mu je toliko puta pokrenulo utrobu u ovom Konaku, mučilo ga je i sada, dok je mirno slušao vezirov govor od lažne ljubaznosti do **gorke** stvarnosti.) ♦ Odmah zatim vezir je sa **gorkim** i strasnim zadovoljstvom prelazio na Selimovu tragičnu pogibiju, na razloge i pojedinosti događaja. ♦ Na kraju razgovora on je bio zadovoljan i ubeden a mladi čovek, kome su sarajevski trgovci i kiridžije trovali vek, samo je lagano mahao glavom i gledao ga **gorako** stežući usne i podrhtavajući u licu na kome su se naslućivali tragovi rdavog varenja i razlivenne žuči. ♦ Mladić je zaista bio **gorak** i obeshrabren. ♦ A ljudi te vrste, kad život čula protutnji i sagori, ostaju mračni, **gorki** i teški sebi i drugima.

b) kiselosti

*Taj bolešljivi čovek, povijen u pasu, uvek **kisela** i iskripljena lica kao kod ljudi koji boluju od stomaka, vrlo je retko dolazio u Konzulat; redovno je odbijao pozive, izgovarajući se da se boji Turaka ili da nije zdrav.*

c) ljutine

*Cvile sirova drva pod kazanom oko kojeg se vrzu umotani, čadavi, prozeblji ljudi, zabrađeni crvenim šalovima, i bore se sa dimom i varnicama, vetrom i promajom, i **ljutim** duvanom koji, pored svega, stalno peče usne i ujeda za oči. ♦ Ljudi su pričali da je slična zima bila pre dvadeset i jednu godinu, ali je, kao što uvek biva, ova izgledala **ljuća** i teža. ♦ Vetar, koji nailazi po dvaput dnevno kroz kotlinu, pokrene samo tu vlagu s mesta ali sa susnežicom i sa zadahom mokrih šuma on donosi sve nove mase vlage; tako opet samo vlaga potiskuje i smenjuje vlagu; i to hladna i **ljuta** planinska onu zasićenu i ustajalu varošku.*

Manje ima epiteta koji se odnose na ljudski vid (8), najčešće u značenju 'slijep':

*Nemoguće je prozreti logiku tih čaršijskih uzbuna, **slepih**, besnih, i redovito neplo-dnih, ali one imaju svoju logiku isto kao što imaju svoju nevidljivu tehniku, zasnova-nu na tradiciji i nagonu. ♦ Bio je, kao svi njegovi i oduvek, čist, učtiv, trezven, oba-zriv, odlučan u odbrani svoga prava, usredsređen na interes, ali ne **slepo** i ropski. ♦ Odmah je u sve i svakoga ušao onaj **slepi**, studeni strah koji se s vremena na vreme spusti nad Travnik i Bosnu, koči i zaustavlja za nekoliko sati ili dana svaki život i samu misao, i tako dopušta sili koja ga je raširila da za to vreme brzo i nesmetano izvrši ono što hoće. ♦ I počeo je da govori sa **slepim** pouzdanjem, sa kojim mladi lju-di tako često pristupaju razgovorima sa starcima koji im izgledaju nesavremeni i dotrajali, zaboravljajući da uz duhovnu sporost i telesnu nemoć idu često veliko isku-stvo i stečena veština u ljudskim poslovima. ♦ A treba imati stalno u vidu da nam je providenje dalo najvećeg vladara svih stoleća, da on rukovodi svima pa i našim sud-binama i da se njegovom vođstvu možemo **slepo** poveriti.,*

a) znatno rjeđe u odnosu na suze ili značenje 'bez očiju':

*Ona **suzna** tuga koja napada i zdravije žene kad napuštaju mesto u kom su provele nekoliko godina svoga života, pa bio on dobar ili rdav, gušila je sada i Anu Mariju. ♦ Fon Paulić je i dalje sa **bezočnim** mirom tvrdio da nema nikakvih obaveštenja o ratovanju i izbegavao svaki razgovor o tome.*

Nešto su manje (7) zastupljeni atributi vezani za zdravlje, obično sa semom 'nezdrav':

*Osjećajući jasno da ih ovaj ustanak u Srbiji ugrožava u onome što im je najdraže i najbliže i da ih ovaj vezir, kao i sve Osmanlije, ne brani kako bi trebalo, a da sami nemaju više snage i volje da se brane, bosanski imućniji Turci su padali u onu **nezdravu** razdražljivost jedne ugrožene klase i svetili se za sve to pustom samovo-ljom i jalovim svirepostima. ♦ Zaslepljen potpuno svojom **nezdravom mržnjom**, on nije ni primećivao da se naglo menja, da pada i da u tom padu brzo prelazi unazad ceo put svoga dugog i mučnog uspona. ♦ On kao da gleda drskog i plaćenog tatarina, koji živi od takvih vesti i od **nezdravog** ljubopitstva čaršije i nižeg sveta; živi od njih i uživa u njima. ♦ On je poznao **nezdravu** i tajanstvenu unutarnju složenost ovih*

Bosanaca koji su isto toliko osetljivi kad se radi o njima samima koliko su preki i grubi kad se radi o drugima. ♦ Na svakom koraku izbijalo je njeno preterano i **nezdavno** sažaljenje za tegleću marvu, pse, mačke i stoku. ♦ Gonjen tom **nezdravom** potrebom da se naknadno prepire i razračunava sa mladim čovekom, konzul je na beloj hartiji, na kojoj je trebalo da se nižu stihovi o podvizima Aleksandra Velikog, pisao brzo i bez zaustavljanja:

*Ispod slabe kose, koja je bila uzdignuta u frizuru izvan svih moda, maleno, živo lice, sa **zdravom** bojom, finim crtama i modrim očima metalnog sjaja.*

Posebno grupu čine epiteti zasnovani na korijenu **grč-** (6):

*Videći ga takvog, Davil se trudio da i sam izgleda običan i neizmenjen i samo je **grčevito** mislio na ono što treba da kaže o nesreći koja se desila, da to bude i toplo i diskretno, da ne pomene određeno one koji su umrli, naročito ne žene, ali da pokaže svoje razumevanje i saučesće. ♦ Tako je trebalo bezbroj puta projahati mirno i dostojanstveno, strepeći u sebi od mržnje i zle ravnodušnosti, koje ga zasipaju sa svih strana, od nepredviđene nezgode koja svakog časa može da se desi, gadeći se ovog rada i ovakvog života, i prikrivajući u sebi **grčevitim** naporom i svoju strepnju i svoje gadenje. ♦ Hladni, odmereni i čisti potpukovnik, koji je svuda širio oko sebe onu atmosferu kristalne i oštre studeni i jasnoće, zbunjivao je i izazivao sujetnog i razdražljivog tumača i samim svojim prisustvom i podizao u njemu bezbrojne **grčevito** zamršene **račune** koji su dotle bili uspavani ili pritajeni. ♦ **Grčevitim** pokretima je odbijao čašu sa šerbetom. ♦ Kada ni novac, ni položaj, ni odelo ne mogu da okrenu sudbinu („kurvu sudbinu“, kako je Rota govorio sam sebi u **grčevitim** monolozima noću), kad se, evo, sve cepa, krnji, troši, a kroz rupe i pukotine na odelu i obući javlja se, pored svega obilja, ista ona samo njemu vidljiva sramna sirotinja za koju je mislio da je ostala tamo u Trstu, daleko za njim i zauvek. ♦ A zatim se Pahomijevo lice isto tako brzo opet složilo u navikle bore i postalo opet kratko, sitno i **zgrčeno**.*

Ostala značenja su manje zastupljena:

‘sluh: biti gluv’

*Ukratko, da žive u sredini koja čoveka sa Zapada najpre rastroši, zatim ga učini bolesno razdražljivim i teškim sebi i drugima, da ga najposle, s godinama, potpuno izmeni, savije i mnogo pre smrti sahrani u **gluvoj** ravnodušnosti. ♦ Noć je bila **gluva** i neprozirna i ništa se nije videlo ni čulo napolju. ♦ Mordo ga pita svojim **nečujnim glasom** i španskim naglaskom šta ga boli. ♦ Često takva teška, besana noć rešava čitav jedan doživljaj i zatvara ga zauvek kao **gluva**, železna kapija.*

‘muka, mučenje, mučnina’

*Ono hladno i **mučno** stezanje, čas jače čas slabije, koje mu je toliko puta pokrenulo utrobu u ovom Konaku, mučilo ga je i sada, dok je mirno slušao vezirov govor od lažne ljubaznosti do gorke stvarnosti. ♦ Niko više nije sumnjao da je vezir lukavo i **mučki** izmakao gnevu čaršije. ♦ Napoleon je na **mučki** napad odgovorio strelovitim udarcem protiv Beča. ♦ Kapetan je i jedno i drugo snosio sa **mučeničkim** mirom.*

‘bolest’, ‘krv’, ‘mlad’, ‘nemoćan’, ‘neplodan, jalov’, ‘zubi’, ‘žena’

*Pa ipak, Davil je bio zadovoljan što je u vezirovom **neizlečivom** pesimizmu nalazio bar za trenutak dodirnu tačku sa njim, kao jedno malo i odvojeno mesto gde se susre-*

ću njih dvojica kao čovek sa čovekom, u ovom grubom turskom svetu bez zračka razumevanja i bez traga čovečnosti koja bi njemu, nesrećnom stranom konzulu, bila pristupačna. ♦ Mitropolit je bio ugojen, **limfatičan**, bolešljiv čovek, nosio je naočare sa debelim staklima (ali nejednake debljine) iza kojih su njegove **oči** izgledale strašno iznakažene i bezoblične kao da bi svakog časa mogle da se razliju i prosperu. ♦ Samo, tu se pokazalo da su ti mršavi učenjaci, sparušeni i **beskrvni** ljudi, kao stenice, bolje izdržavali studen nego vojska. ♦ **Lični** mišići, između usta i podbratka, tamo gde je njegova rumena koža počinjala da vene i da se bora i opušta, zaigraše primetno. ♦ Najposle Hamdi-beg svojim začudo **mladim** glasom prekide nagađanja, slutnje i bojazni: ♦ Na uskom i tamnomodrom nebu iznad Vilenice neprimetno se pojavio **mlad** mesec, oštar i hladan, kao metalno slovo. ♦ Neko bledo i **nemoćno sunce** oboji u zoru istok slabim rumenilom, iza oblaka, da se tek pred kraj sivog dana javi na zapadu, kao malo žučkaste svetlosti, pre nego sivi dan pređe u crnu noć. ♦ Nemogućno je prozreti logiku tih čaršijskih uzbuna, slepih, besnih, i redovito **neplodnih**, ali one imaju svoju logiku isto kao što imaju svoju nevidljivu tehniku, zasnovanu na tradiciji i nagonu. ♦ Osjećajući jasno da ih ovaj ustanak u Srbiji ugrožava u onome što im je najdraže i najbliže i da ih ovaj vezir, kao i sve Osmanlije, ne brani kako bi trebalo, a da sami nemaju više snage i volje da se brane, bosanski imućniji Turci su padali u onu nezdravu razdražljivost jedne ugrožene klase i svetili se za sve to pustom samovoljom i **jalovim svirepostima**. ♦ Žalosna, **krežuba**, zaboravna, samačka teška **starost** koja sve menja, rastvara i zagorčava: misli, vidike, pokrete, zvuke; sve, sve do same svetlosti i mirisa. ♦ I fon Miterer piše red za redom, tabak za tabakom, svoj veliki referat o strategijskim položajima Travnika i okoline, koji nikad niko neće pročitati i koji će pod arhivskom prašinom i nečijim nemarnim parafom, ostati stegnut u **devičanskoj** „fascikli“, neviden i nečitani, dok traje sveta i u njemu rukopisa i hartija.

63. Treća veća vrsta epiteta (8,64%) odnosi se na hladnoću i toplotu. Ovdje dominira hladnoća (30 primjera) iskazana pridjevima *hladan, ohladneo, prohladan, hladovit, hladnokrvan, leden, studen, zebljivak, oštar, kristalan.*

a) Jedini koji je ostao **hladan** i nepomičan u toj vrevi i jurnjavi bio je **vezir**; on je sedeo na svom mestu, malko nagnut ustranu i nepomičan kao nadžidžan idol od kamena, nošen u sredini te zatalasane i uplašene čeljadi. ♦ Čim je pomenuo kapetana, vezir je postao **hladan** i dalek. ♦ – Eto, i kuga je došla na Stambol i to na predele gde se ne pamti da je dolazila – govorio je vezir teškim **hladnim** glasom kao da govori ustima od kamena – eto, ni kuga nije mogla izostatati. ♦ Vezirova potpuna ukočenost, njegova ispravnost u novčanim pitanjima, a zatim Tahir-begova umešnost, umerenost i širokogrudnost u upravljanju zemljom, stvarali su s vremenom jedno podnošljivo stanje i **hladne** ali mirne odnose između Konaka i begovata. ♦ Pod pogledom njegovih zagasitomodrih, **hladnih** očiju nije se mogla održati nikakva iluzija, razbijala se svaka samoobmana i padala u ništavilo iz koga je i nikla. ♦ Na uskom i tamnomodrom nebu iznad Vilenice neprimetno se pojavio mlad **mesec**, oštar i **hladan**, kao metalno slovo. Kad bi mrtvaci mogli da se kreću, oni bi živima ulivali možda više straha i iznenađenja, ali manje onog **hladnog** užasa od koga se koči pogled, zamire reč i sama ruka se povlači natrag. Tu su se ta dva čoveka rastali i oprostili više kruto i izveštačeno nego **hladno** i neiskreno, onako isto kako su se prvi

put pozdravili onog jesenjeg dana pre nešto više od tri godine i kako su živeli i družili se za celo to vreme. ♦ Ono **hladno** i mučno **stezanje**, čas jače čas slabije, koje mu je toliko puta pokrenulo utrobu u ovom Konaku, mučilo ga je i sada, dok je mirno slušao vezirov govor od lažne ljubaznosti do gorke stvarnosti.) ♦ I sedi, prav, **hladan** i tvrd, među ovim zeblikavim i podrugljivim strancima, koji ga gledaju sa strahom i ljubopitstvom kao da je on taj koji neumitno raspoređuje vremena i godišnja doba. Zbog posve **ohladnelih** odnosa između Konzulata i fratara Davil nije hteo da pođe s njima. ♦ A ti odnosi su bili zaista više nego **hladni**. ♦ Ako stanemo da posmatramo stvari sa te tačke... – kaže Davil, tek da nešto odgovori, jer on i ne sluša toliko koliko gleda u mladićeve smeđe **oči hladna sjaja**, kao da bi želeo da bolje razabere, kakve su to oči koje tako gledaju svet oko sebe. ♦ Ali došla je, eto, da vidi to čudovište od čoveka, **hladnokrvnije** od svakog krvnika, bezdušnije od Turčina, kako sedi nad smrdljivom lulom i piše svoje gluposti koje niko ne čita (i bolje je da ih ne čita!), samo da zadovolji svoju ludu ambiciju, ambiciju nesposobnog čoveka, koji ne ume da podrži i zaštititi ni svoju porodicu, ženu i dete, koji umiru, koji propadaju, koji, koji... Sve to što treba da dođe dalje izgubi se u glasnom plaču i pakosnom, brzom udaranju dveju sitnih a jakih pesnica po stolu i rasturenim hartijama. ♦ Noću je sjala **mesečina**, bistra, staklena i **prohladna**. ♦ Sa jarkog letnjeg dana, konzul je bez prelaza ušao u muklo i **hladovito** prizemlje Konaka i zadrhtao kao na ulazu u katakombe.

b) U **ledenj** noći čulo se kako od studeni sa praskom puca daska na krovu Konzulata ili kako iznad Vilenice zavijaju vukovi. ♦ Svaki razgovor, služben, poluslužben ili neslužben, izazivao je kod mladića mnošinu asocijacija, slobodnih razmatranja i **ledeno** objektivnih zaključaka, a kod konzula razdraženost i uvređeno ćutanje koje mladić nije ni primećivao. ♦ Ali protiv ovakvog starešine Rota se bacao kao besomučan čovek protiv **ledenog zida** ili **nestvarnog** snopa svetlosti.

c) Jer u toj bašti je provodio po ceo dan, dok god nije sasvim zastudilo i dok **studene** kiše nisu pretvorile žuto i šuštavo lišće u ljigavu masu i bezoblično blato. ♦ Odmah je u sve i svakoga ušao onaj slepi, **studeni** strah koji se s vremena na vreme spusti nad Travnik i Bosnu, koči i zaustavlja za nekoliko sati ili dana svaki život i samu misao, i tako dopušta sili koja ga je raširila da za to vreme brzo i nesmetano izvrši ono što hoće.

d) **Hladni**, odmereni i čisti potpukovnik, koji je svuda širio oko sebe onu atmosferu kristalne i oštre studeni i jasnoće, zbunjivao je i izazivao sujetnog i razdražljivog tumača i samim svojim prisustvom i podizao u njemu bezbrojne grčevito zamršene račune koji su dotle bili uspavani ili pritajeni. ♦ Hladni, odmereni i čisti potpukovnik, koji je svuda širio oko sebe onu atmosferu kristalne i **oštre** studeni i jasnoće, zbunjivao je i izazivao sujetnog i razdražljivog tumača i samim svojim prisustvom i podizao u njemu bezbrojne grčevito zamršene račune koji su dotle bili uspavani ili pritajeni. ♦ I sedi, prav, hladan i tvrd, među ovim **zebljikavim** i podrugljivim strancima, koji ga gledaju sa strahom i ljubopitstvom kao da je on taj koji neumitno raspoređuje vremena i godišnja doba.

Toplota je manje zastupljena i ukazuje na gorenje, sparušenje, tuljenje, vrenje i žarenje.

*Tumač zaustavi za trenutak pogled svojih **pregorelih** očiju na konzulovom licu i reče suvo i stvarno [...] ♦ A ljudi te vrste, kad život čula protutnji i **sagori**, ostaju mračni, gorki i teški sebi i drugima. ♦ Onako mrk i **ogoreo** kao ugarak, on nije umeo da se glasno i vidno raduje, kao drugi ljudi, samo je drhtao celim telom kad je zahvaljivao Davilu, uveravajući ga da je svakog trenutka spreman i život da položi za ovaj Konzulat. ♦ Samo, tu se pokazalo da su ti mršavi učenjaci, **sparušeni** i beskrvni ljudi, kao stenice, bolje izdržavali studen nego vojska. ♦ Osim toga, fon Paulićev način poslovanja lišavao je tumača i poslednjih zadovoljstava koja su mu bila ostala u njegovom promašenom i **sparušenom** životu. ♦ To su obično grlati, nasilni, nezadovoljni, **potuljeni** i nastrani ljudi koje dotada niko nije znao ni primećivao i koji će se, kad uzbuna legne, opet izgubiti u svoju bezimenu sirotinju u strmoj mahali iz koje su i došli, ili ostati da čame u nekoj apsani. ♦ I posle ovih ljutih i nejasnih gundanja, koje i on i njegovi pomoćnici dobro razumeju, izlazi iz Tanasijevih čadavih i ispucaalih ruku, iz blata, dima i prividnog nereda, na kraju, savršen i pošten posao: dobra i čista rakija, podeljena u prvenac, ljutu, meku i patoku; sjajna i **vatrena** tečnost, bistra i lekovita, bez trunja i čađi, bez traga muke i prljavštine iz koje je nastala, ne oseća se na dim ni na trulež, nego miriše na šljivu i voćnjak, i razliva se u sudove, dragocena i čista kao duša. ♦ **Uzavrela** svetina je vikala i protiv one dvojice nesrećnika i protiv sejmena i Cigana, talasala se u svim pravcima i pretila da pogazi i odnese i žrtve i krvnike. ♦ Ta velika, nesložna a povezana porodica kretala se u punu tursku neizvesnost i, sva **uzavrela**, pucala je i škripala u svima sastavcima. ♦ To je... Defose je zanesen i **zažarenih** očiju gledao preobraženog starca koji je, jednako u krst raširenih ruku, tražio uzalud reči odjednom, prolomljenim glasom naglo završio [...] ♦ Pa i docnije, kad se sa godinama i promenama svet bude navikao na prisustvo stranaca i kad se Davil sa mnogima upozna i zbliži, ova prva svečana povorka ostaće u njegovoj svesti kao crna, a **užarena** linija koja boli, a koju zaborav sporo briše i blaži.*

Rijetki su primjeri u kojima se govori o *nemirnoj toplini* i *mlakim vjetrovima*.

*Musa, koji je negde na pola puta između jutrošnjeg mamurluka i novog pijanstva koje nailazi, predaje se potpuno toj toplini zemlje i tome lakom, stalnom pokretu vazduha, i sve mu se čini da ga oni odižu, da će poleteti, da leti, i to ne što su oni jaki i moćni, nego što je on sam samo dašak i **nemirna** toplina, tako lak i slab da putuje nekud s njima. ♦ Kad i u najdubljim rupama okopni sneg, kad prestanu prolećne kiše i vejavice, kad se izbesne vetrovi, čas hladni čas **mlaki**, čas siloviti i hućni, čas tihi i laki, kad se oblaci trajno povuku na visoke ivice strmog amfiteatra od planina koje okružuju varoš, kad dan potisne noć dužinom i sjajem i toplinom, kad na strminama iznad varoši užute njive i pognute kruške počnu da rasipaju po strnjištima obilan plod koji opada od zrelosti – tada nastupi ovo kratko i lepo travničko leto.*

64. Postoji grupa epiteta koja se može svrstati u kategoriju „destrukcija“ (7,05%). Radi se o slučajevima kada pridjev označava gubitak, gušenje, gužvanje, kidanje, lomljenje, polovljenje, rezanje, sabijanje, sijećenje, trovanje, unakažavanje, zaptivanje, zatvaranje. U ovoj grupi najčešće dolazi značenje vezano za smrt:

A zatim je legla na ovu dolinu, ujednačila i ustalila se kao **smrtna** pustoš, bez nade na promenu. ♦ Siv, mali čovek, koji se topi od ponizne uslužnosti pod pogledom starešine, ali koji krije u sebi, prigušenu i zgužvanu, veliku količinu one meke i gluve a surove i **smrtonosne** kancelarijske pakosti koju će, docnije, kad poraste u karijeri, sručiti na glavu nekog sebi potčinjenog nesrećnika, koji sada možda još školu uči. ♦ Na tom dugačkom telu pravilna glava, uvek nemirna, gotovo potpuno ćelava sa nekoliko dugih pramenova kudeljaste, **mrtnve** kose. ♦ U jednom trenutku kod poslednjih reči, vezir se odjednom lako trže, kao da je tek otkrio i primetio tumača, okrenu mu se celim telom, sporo i kruto kao kip koga nevidljive ruke guraju, i svoj **mrtnvi**, strašni pogled kamene statue uperi na tumača kome se prekide reč i još jače povi kičma. ♦ Tom prilikom Rota je video kako su se modre oči potpukovnikove odjednom suzile i u samim spoljnim uglovima dobile dve oštre i **ubojite** iskre koje su potpuno izmenile i njegov pogled i izraz lica. ♦ Projahali su kroz puste sokake i gotovo **izumrlu** čaršiju. ♦ I oni su jahali nekim kratkim, **pogrebnim** korakom, bez šuma i dozivanja. ♦ I Davnin bleđi, **pogrebni** lik bio mu je stalno pred očima, njegova neosetljivost i ćutanje i način kako se poklonio i izišao, isto onako mračan i hladan kao što je ušao. ♦ – Imate pravo – govorio je vezir zamišljeno **rahmetli** sultan, koji sad već uživa sve radosti raja, voleo je i cenio istinski vašu zemlju i vašega padišaha.

Slijedi grupa sa značenjem 'gubitak':

Pogled mu je **izgubljen** u svetlom nebu. ♦ Ostavši opet u nepomućenoj noćnoj tišini, kao zavejan, Davil je sedeo jedan trenutak, skrštenih ruku i **izgubljena** pogleda. ♦ Niko od stranaca nije mogao zamisliti kako izgleda i dokle može da ide ovaj napad skupnog ludila koji s vremena na vreme obuzima **stanovništvo** ovih kasaba, **izgubljenih** i stešnjenih među visokim planinama. ♦ Izgledali su podjednako kivni i na ovu nerazumnu rulju koja se vrže oko njih i na dvojicu pobijenih koji su ležali tu, nepomični i **izgubljeni** među bezbrojnim i užurbanim nogama radoznalog sveta.

i 'lomljenje':

Vezir nije mogao da prežali što ga je pad Selimov zatekao na čelu vojske koja se upravo spremala da izbaci Ruse iz Vlaške i Moldavije, u trenutku kad je uspeh već bio siguran, i što je u isti mah lišio Carstvo najboljeg sultana a njega, Ibrahim-pašu, jedne velike pobede koju je već držao u ruci, da bi ga odjednom, unižena i **slomljena**, bacio u ovu daleku i bednu zemlju. ♦ Svi su bili premoreni, **izlomljeni** od teška puta i dugog jahanja, gladni, ljuti jedno na drugo i na sve oko sebe. ♦ Ešref efendija je svoje pričanje završio **krtnim** smehom.

Manje su zastupljene ostale semantičke nijanse:

Siv, mali čovek, koji se topi od ponizne uslužnosti pod pogledom starešine, ali koji krije u sebi, **prigušenu** i zgužvanu, veliku količinu one meke i gluve a surove i smrtonosne kancelarijske pakosti koju će, docnije, kad poraste u karijeri, sručiti na glavu nekog sebi potčinjenog nesrećnika, koji sada možda još školu uči. ♦ Siv, mali čovek, koji se topi od ponizne uslužnosti pod pogledom starešine, ali koji krije u sebi, prigušenu i **zgužvanu**, veliku količinu one meke i gluve a surove i smrtonosne kancelarijske pakosti koju će, docnije, kad poraste u karijeri, sručiti na glavu nekog sebi potčinjenog nesrećnika, koji sada možda još školu uči. ♦ Ona je zaboravljala i njeno prisustvo i samo šaputala besne i **iskidane** reči, kivna na muža što se zadržava toliko i

„što se udvara onome glečeru i nečoveku“, umesto da mu hladno okrene leđa, ovako kao što ona čini. ♦ Privijena, posečena, **pokošena**, slika potpune predanosti, nemoći, poraza i očaja, ali i neslućene veličine. ♦ I pored toga on je tu borbu vodio sada kao i ranije, samo sa **načetom** voljom i **prepolovljenom** snagom. ♦ A u **sabijenim** kasabama, među visokim brdima, gde su, mahala do mahale, živele razne vere i suprotni interesi, stvarala se razdražljiva i teška atmosfera, u kojoj nije ništa bilo nemoguće i u kojoj su se sudarale slepe snage i ređale besne uzbune. ♦ To je poručivao Sulejmanpaša Davilu, govoreći polagano na svom **sakatom** turskom jeziku, sa grubim izgovorom i množinom nerazumljivih provincijalizama. ♦ Privijena, **posečena**, **pokošena**, slika potpune predanosti, nemoći, poraza i očaja, ali i neslućene veličine. ♦ To su razgovori i pevanje ljudi **otrovanih** pićem. ♦ Mitropolit je bio ugojen, limfatičan, bolešljiv čovek, nosio je naočare sa debelim staklima (ali nejednake debljine) iza kojih su njegove oči izgledale strašno **iznakažene** i bezoblične kao da bi svakog časa mogle da se razliju i prosnu. ♦ Žena je sipala reči, čas prigušene i nerazumljive, čas glasne, **iznakažene** od suza i pljuvačke. ♦ On je imao težak, nekako **zaptiven** dah i piskutljiv glas koji nije tekao stalno i polagano, nego isprekidano, sa lakim grajima, kao u eksplozijama nekog nerazumljivog, dugo slaganog gneva koji mora da ispunjava ovog čoveka do grla i izbija pri svakoj reči i svakom pokretu iz njega. ♦ I samo pevanje, koje ponekad dopre s puta ili iz neke avlije, nije bilo drugo do jedan dug lelek, **zatrpan** tišinom na izvoru i na utoku, kao sastavnim i najrečitijim delom pesme. ♦ Izbijale su davno **zatrpane** mržnje i stare pizme oživljavale. ♦ Jedno je slušati **nakresanog** i plahovitog druga iz Ministarstva mornarice, kako užagrenih očiju govori: „Car je lud!“.

Blisko ovoj grupi je značenje 'opasnost':

*U tom krugu smrti i žalosti, između žutog i zabrinutog muža i sitne, čutljive kćeri, ona je još više sjala i odudarala svojom čudnom i **opasnom** lepotom.*

65. Epitet nastaje i upotrebom korolema – riječi za oznaku boja (6,59%). U romanu prevladaju tamne boje:

mračna

*I Davil sa svoje strane nije štedeo sa ljubaznostima i uveravanjima, ali je odmah mogao da vidi da je vezirova zaliha lepih reči i prijatnih grimasa vrlo oskudna, jer čim bi samo za trenutak prestao da se smeje i da govori, vezirovo lice je postajalo **mračno** i tvrdo a oči nemirne kao da traže gde treba udariti. ♦ Bio je tež i **mračniji** nego ikad, govorio je dubokim, muklim glasom i valjao spore reči, mičući dugo donjom vilicom, kao da ih melje. ♦ Ana Marija je padala iz besnih scena u **mračnu utučenost**. ♦ Ali za konzula je bilo glavno da vezir nije prosto „telesno čudovište i duhovna mumija“, i da ima predmeta i reči koje mogu da ga pokrenu i uzbude, štaviše, s vremenom je konzul mogao da uvidi da je ovaj turdi i **mračni** vezir, sa kojim je svaki razgovor jedna lekcija o bezvrednosti svega što postoji, u mnogim stvarima pouzdaniji i bolji od lakog, bleštavog i većito nasmejanog Mehmed-paše.*

mrka

*Trgovci, koji sede na ćepencima, **mrki** su i potišteni. ♦ To je **mrk** čovek, koji je vek proveo po hladnim i zadimljenim kačarama, uvek bleđ i neobrijan, pospan i mrzovoljan. ♦ Onako **mrk** i ogoreo kao ugarak, on nije umeo da se glasno i vidno raduje,*

kao drugi ljudi, samo je drhtao celim telom kad je zahvaljivao Davilu, uveravajući ga da je svakog trenutka spreman i život da položi za ovaj Konzulat. ♦ Davil je gledao **mrkog** vladiku.

crna

I tada bi, u noći, osećao kako ga napadaju sve **crnje** misli i kako prete da ga savladaju, umesto da on njima vlada. ♦ Ali bilo je i obrnutih slučajeva **crne** nezahvalnosti i đavolske pakosti.

tamna

U prvom slučaju, on bi živeo od te popustljivosti a u drugom slučaju njegovi **tamni** i izukršteni nagoni našli bi uporišta i oslonca u sličnim nagonima sa kojima bi se sukobili, i on bi se u tom trajnom sukobu i trvenju održavao u nekoj ravnoteži.

sijera (siva)

Gledao je u njene oči, **sjere** i duboke, sa sjajem negde na dnu, i činilo mu se da i tu ima nerazumljivih obećanja.

Od ostalih boja dolazi crvena

Samo da ga puste da spava, da ne diže glavu i ne otvara oči, pa ma i u ovoj vlažnoj, **crvenoj** magli, među zatalasanim i sve gušćim gomilama konjanika. ♦ Odavno njih muči i zabrinjava saznanje da je carska taraba na granicama posrnula i da Bosna postaje razgrađena zemlja po kojoj gaze ne samo Osmanlije nego i kauri iz **bela sveta**, u kojoj čak i raja diže glavu drsko kao nikad dosada. ♦ Njihovi konji su do iznad kolena gazili nisku, gustu maglu, **crvenu** od nevidljivog sunca, i tonući sve dublje u njoj nestajali sa vidika.

i modra/plava, golubija (modrikavosiva, sivkasta, plavkasta, mavi).

To je sve gledao i slušao dečak kao deo nekog neverovatnog sna o rajju, dok mu oduševljena svetina koja je stajala iza njega nije nabila na oči njegov nov novcat i malko previsok šešir, tako da nije video ništa do mraka svojih sopstvenih suza, u kome su vrcale žute iskre i plivale **modre** pruge. ♦ Ali u jednom trenutku, rasklopiuši samo malo očne kapke, ugledala je teške fratarske sandale, pa kraj od habita i beli konopac kojim se fratri opasuju, a zatim je pošla polako i mrzovoljno pogledom uz fra-Luku, onako mršavog i dugačkog, i trebalo joj je dugo dok je došla do njegove sede glave i susrela njegov **modar** i nasmejan pogled. ♦ Čekajući taj mrak, sa krupnim zvezdama na **modrom** i uskom travničkom vidiku, i puno dejstvo pića u sebi, oni pevuše ili razgovaraju tiho, tromo, bez mnogo veze i bez obzira na sabesednika. ♦ On je vodio mlađeg brata Žan-Pola krupno i zdravo dete **plavih** uvojaka i rumenih obraza. ♦ Na devojci su bile široke dimije **golubije** boje i uska ječerma, na jednu kopču, od svetlo-plavog atlasa. ♦ Zamotava lek u **mavi** čage, meće pred bolesnika, i već prihvata neki sitni posao koji je napustio maločas kad se mušterija pojavila.

Malo ima primjera sa svijetlim bojama (bijelom, blijedom, zelenom, žutom).

Neko **bledo** i nemoćno sunce oboji u zoru istok slabim rumenilom, iza oblaka, da se tek pred kraj sivog dana javi na zapadu, kao malo žučkaste svetlosti, pre nego sivi dan pređe u crnu noć. ♦ I odjednom se ukažu savršene i snažne rečenice koje je trebalo kazati ili odgovoriti umesto **bledih** i nemoćnih reči i odgovora koje je stvarno

rekao. ♦ *Visoka, snažna žena, narumenjena, **nabeljena**, obojene kose, kao glumica.* ♦ *Nad Travnikom je sjalo neko **bledo** jesenje nebo, pod kojim su ulice sa ispranom kaldrom izgledale svetle i čiste.* ♦ *Potražio je jeromonaha Pahomija kod kuće i našao ga gde leži kao proštac u hladnoj i pustoj sobi, potpuno odeven, **zelen** u licu.* ♦ *Iza vezira se videlo Tahir-begovo **žuto** lice sa sjajnim očima, dugački, lovački lik Ešref-efendije, hećima, i naduvana, okrugla masa odela iz koje su virile modre Baki-jeve oči, gnevne i spremne na plač.*

Jedinični su primjeri za višebojne nijanse – čakarastu i šarenu.

*Bio je bled i mršav, senka od čoveka, mucav, sa dva nejednaka, **čakarasta** oka.* ♦ *Tako se javljao još nekoliko puta Ismail, pravdajući se i objašnjavajući alkoholičarskom prozom, **prošaranom** stihovima, i potpisujući se svojim ranijim imenom i tobožnjim slobodnozidarskim stepenom Cerf Mendelsheim Chev*** d'or, *** dok i njega piće, skitnja i događaji nisu otplavili iz Bosne.*

66. Sljedeća grupa epiteta odnosi se na prostor (5,23%). Prevladavaju primjeri vezani za jednu dimenziju – vertikalnu. To može da bude gornji ili donji položaj, dubina, slaganje nečega, dizanje, spuštanje, padanje.

*Zemlja je bila meka, kao prolećna, vidik ispran i **dubok**, planine modre, a na nebu, čistom i bledo-plavom, protezale su se, u dnu, dve-tri vatrene pruge svetlih oblika iza kojih se krilo sunce i obasjavalo ceo kraj posrednom, neobičnom svetlošću.* ♦ *On je imao težak, nekako zaptiven dah i piskutljiv glas koji nije tekao stalno i polagano, nego isprekidano, sa lakim gracijama, kao u eksplozijama nekog nerazumljivog, dugo **slaganog** gneva koji mora da ispunjava ovog čoveka do grla i izbija pri svakoj reči i svakom pokretu iz njega.* ♦ *Sad, kad je znao da postoji i takav život, on nije mogao više da ostane u onoj **niskoj** bedi u kojoj se rodio i u kojoj bi trebalo vek da provede.* ♦ *Vezir nije mogao da prežali što ga je pad Selimov zatekao na čelu vojske koja se upravo spremala da izbacii Ruse iz Vlaške i Moldavije, u trenutku kad je uspeh već bio siguran, i što je u isti mah lišio Carstvo najboljeg sultana a njega, Ibrahim-pašu, jedne velike pobede koju je već držao u ruci, da bi ga odjednom, **unižena** i slomljena, bacio u ovu daleku i bednu zemlju.* ♦ *Mustafa-paša je bio najstariji sin Sulejman-paše Skopljaka, razmažen i **upušten** gospodičić, sklon mnogim porocima a naročito piću, i ni u čemu nalik na svoga oca, lukava i pretvorna, ali hrabra, čista i radina čoveka.* ♦ *I tako, prevareni trenutnom mađijom straha, plaćaju svoj go život mnogo skuplje nego što on i vredi, čine podla i **niska** dela, ponižavaju se i sramote, a kad trenutak straha prođe, oni vide da su taj svoj život otkupili po suviše visokoj ceni ili čak da nisu bili ni ugroženi, nego samo podlegli neodoljivoj varci straha.* ♦ *A kad je nastupilo vreme, u Konzulatu se našla stara Matišička, udovica iza uglednog ali **posrnulog** trgovca, koja je važila kao najbolja babica u celom Docu.*

Dio primjera odnosi se na unutrašnji prostor.

*Mi smo se našli kao dva prognanika **zatočeni** i zavejani među ovim groznim narodom.* ♦ *Gledao je u njene oči, sjere i **duboke**, sa sjajem negde na dnu, i činilo mu se da i tu ima nerazumljivih obećanja.* ♦ *Gledao je u njene oči, sjere i duboke, sa sjajem negde **na dnu**, i činilo mu se da i tu ima nerazumljivih obećanja.* ♦ *Mladi pašić je živeo **praznim** i rasipnim životom, dosađujući kmeticama, pijujući sa besposlenjacima i jašući konje po Kupreškom Polju.*

U rjeđim slučajevima ukazuje se na korektnu prostornu poziciju nečega:

*Kao što često u životu biva, ovaj zalutao i svakakav roditelj živeo je sa željom da mu sin bude čovek koji će živeti **pravo** i časno. ♦ Ali kad ga je Davna, dva-tri dana po odlasku mitropolita, sreo na putu i zapodeo sa njim razgovor „na svoj način“, žuti i slabački jeromonah odjednom je oživeo i progovorio, pogled mu je postao oštar i **prav**.*

i na geografske koordinate:

*Sve je to Mehmed-paša rekao Davilu onim neodređenim **orijentalским** tonom, koji i kod najsigurnije stvari ne isključuje potpunu sumnju ni mogućnost promene i iznenađenja. ♦ Samo to i toliko imaće od nje taj neosetljivi, **polarni** čovek!*

Manje ima primjera koji se odnose na horizontalnu dimenziju.

*To je onaj jedva osetni dašak, jedan naročiti travnički vetrić, koji se javlja leti predveče i koji „lazi“ sporo i **nisko**, po samoj površini zemlje, kroz travu i žbunje. ♦ Čim je pomenuo kapetana, vezir je postao hladan i **dalek**.*

U druge slučajeve spadaju

*Za fon Paulića je sav posao bio **ravan** i **pravilan** kao šahovska tabla na kojoj je on igrao sa mirom i prisebnošću igrača koji dugo razmišlja, ali ne poznaje ni bojazni pre poteza ni kajanja posle, i kome niko ne treba da ga savetuje, brani ili podržava. ♦ U prvom slučaju, on bi živeo od te popustljivosti a u drugom slučaju njegovi tamni i **izukršteni** nagoni našli bi uporišta i oslonca u sličnim nagonima sa kojima bi se sukobili, i on bi se u tom trajnom sukobu i trvenju održavao u nekoj ravnoteži. ♦ Čekajući taj mrak, sa krupnim zvezdama na modrom i **uskom** travničkom vidiku, i puno dejstvo pića u sebi, oni pevše ili razgovaraju tiho, tromo, bez mnogo veze i bez obzira na sabesednika. ♦ Niko od stranaca nije mogao zamisliti kako izgleda i dokle može da ide ovaj napad skupnog ludila koji s vremena na vreme obuzima stanovništvo ovih kasaba, izgubljenih i **stešnjenih** među visokim planinama. ♦ Zemlja je bila meka, kao prolećna, vidik ispran i dubok, planine modre, a na nebu, čistom i bledoplavom, protezale su se, u dnu, dve-tri vatrene pruge svetlih oblika iza kojih se krilo **sunce** i obasjavalo ceo kraj **posrednom**, neobičnom svetlošću. ♦ Tako je dočekao letnji suton, pun tišine i **posredne** svetlosti na teškim senkama strmih bregova. ♦ Nemir i briga i sumnja u sve i osećanje stida i odvratnosti, a u isto vreme podla nada da će se sve ipak nekako srećno svršiti i ovoga puta – još ovoga puta! i da će se život (**nedosledni**, jadni, slatki, jedini život!), život Carstva i društva i njegov i njegove porodice, pokazati kao stalan i trajan, i da će to biti posljednja proba, da će biti kraj ovom, ovakvom živovanju, koje se stalno diže i pada i kao luda ljuljaška ostavlja čoveku samo toliko daha koliko da se kaže da je živ.*

67. Postoji više primjera u kojima se epitet gradi na značenju 'težina' (5,00%). U paru *težak – lak* izrazito dominira prvi epitet.

Nekoliko epiteta odnosi se na konkretnog čovjeka:

*Gledajući ga tako **teška**, mrgodna i nepokolebljiva, Davilu se odnekud javljala misao, i to ne od danas, nego oduvek, već godinama, da je ovaj čovek pun do grla neke ljutnje i nekog prkosa, koji sa svakom reči i sa onim reskim šištanjem izbijaju iz njega, a da je sve što on misli i govori, pa i sam papa, samo dobrodošao povod da ta*

*ljutnja i taj prkos iziđu iz njega i dođu do izražaja. ♦ Ma šta došlo posle njega, Davil je bio zadovoljniji što se sa ovim **teškim** čovekom rastao i oprostio, nego da se sa njim sastaje i pozdravlja. ♦ Danas, posle svega što je preživeo uz Ibrahim-pašu dok je ovaj bio veliki vezir u najtežem vremenu, i usled bolesti koja je sve više osvajala njegovu inače snažno i skladno telo, to je bio već **težak** bolesnik koji se sporo i nerado kretao, ali iz koga je vidno izbijala želja za životom i neobična snaga duha. ♦ Bio je **teži** i mračniji nego ikad, govorio je dubokim, muklim glasom i valjao spore reči, mičući dugo donjom vilicom, kao da ih melje.*

dijelove tijela:

***Teški** očni kapci olovne su boje i spuštenu nisko. ♦ Iz one jake i zaturene glave sa uzdignutih ramena, gledale su njegove mrke oči na koje su nisko padali **teški** očni kapci, sa uvredljivom dosadom, prezrivo umorno, kao da sabesednika vide negde u daljini i duboko pred sobom.,*

uzrast:

*Žalosna, krezuba, zaboravna, samačka **teška** starost koja sve menja, rastvara i zagorčava: misli, vidike, pokrete, zvuke; sve, sve do same svetlosti i mirisa.,*

a takođe fizičko i psihičko stanje:

*Mladića je počela da hvata neka vrelina i **težak** dremež. ♦ On je imao **težak**, nekako zaptiven **dah** i piskutljiv glas koji nije tekao stalno i polagano, nego isprekidano, sa lakim grcajima, kao u eksplozijama nekog nerazumljivog, dugo slaganog gneva koji mora da ispunjava ovog čoveka do grla i izbija pri svakoj reči i svakom pokretu iz njega. ♦ I u takvom stanju i raspoloženju on korača dalje, sa milionima, radi i razgovara, trudi se da održi korak, da doprinese svoj deo, ne kazujući i ne pokazujući nikom svoju **tešku** i jadnu nedoumicu i pometenost duha. ♦ A ljudi te vrste, kad život čula protutnji i sagori, ostaju mračni, gorki i **teški** sebi i drugima. ♦ Njihova gordost je, naprotiv, sva unutarnja; više jedno **teško** nasleđe i mučna obaveza prema sebi, svojoj porodici i varoši, upravo prema visokoj, gardoj i nedostižnoj predstavi koju oni imaju o sebi samima i o svojoj varoši.*

U ostalim slučajevima radi se o pridjevima za neživo.

*Kad bi se desilo da studen popusti, za dan-dva, nailazio je **težak** i obilan sneg i slagao se na gomile starog snega po kome se bila uhvatila turda ledena kora kao novo lice zemlje. ♦ Kao uvek za najkraćih dana, mračilo se rano i neveselo u tom planinskom sklopu, a još ispod **teškog** snega čulo se kako šumi voda. ♦ Nad Travnikom se sklapa **tišina**, **teška** i ujednačena, kao da nikad nije ni remećena. ♦ Ljudi su pričali da je slična **zima** bila pre dvadeset i jednu godinu, ali je, kao što uvek biva, ova izgledala **teža**. ♦ A kad je neka stvar zahtevala posetu veziru i kad bez toga zaista nije moglo biti, on se spremio kao na neki **težak** pohod i rdavo spavao i slabo jeo čitav dan ranije.*

Pridjev *lak* dolazi mnogo rjeđe:

*Lice mu je bilo već malo preplanulo od aprilskog sunca, a oči sjajne kao u **lakom** pijanstvu. ♦ Kad i u najdubljim rupama okopni sneg, kad prestanu prolećne kiše i vejavice, kad se izbesne vetrovi, čas hladni čas mlaki, čas siloviti i hućni, čas tihi i **laki**, kad se oblaci trajno povuku na visoke ivice strmog amfiteatra od planina koje*

okružuju varoš, kad dan potisne noć dužinom i sjajem i toplinom, kad na strminama iznad varoši užute njive i pognute kruške počnu da rasipaju po strnjištima obilan plod koji opada od zrelosti – tada nastupi ovo kratko i lepo travničko leto.

68. Epiteti se grade i na bazi kvantiteta/intenziteta (4,77%), i to u obliku povećanja ili smanjivanja svojstva. Povećanje može dolaziti u formi isticanja intenziteta

*Rodom iz Trsta, Rota je dvanaesto dete jednog **ubogog** obučara koji je umro od alkohola i koji se zvao Đovani Skarparota (Giovanni Scarparotta). ♦ Tu, na vodi, tajanstvenoj, nestalnoj i **moćnoj** stihiji, rađaju se i umiru naraštaji Travičana. ♦ Izlazeći iz Miralemovih konaka mogao je još da čuje za sobom njen **strahovit** smeh, kako odjekuje iz alvata. ♦ I odjednom se ukažu savršene i **snažne** rečenice koje je trebalo kazati ili odgovoriti umesto bledih i nemoćnih reči i odgovora koje je stvarno rekao. ♦ Glas mu je podrhtavao i bio **presičen** besom koji je probijao kroz neku usiljenu i zlu uzdržljivost. ♦ Ta prezriva i **preterana** učtivost, kojom se rđavo prikriva potpuna ravnodušnost prema svemu što ljudi govore i što može da se kaže, susreće se često kod prestarelih sveštenika svih vera.*

ukazivanja na maksimalne vrijednosti

*Bezumni reči se gube u **savršenoj tišini**.*

izražavanje obilnosti i bogatstva

*Kad bi se desilo da studen popusti, za dan-dva, nailazio je težak i **obilan** sneg i slagao se na gomile starog snega po kome se bila uhvatila turda ledena kora kao novo lice zemlje. ♦ Frizura izdignuta i povezana širokom trakom muslina, iznad nje proviruju smeđe kovrdže i bičevi kose u **bogatom** neredu. ♦ Čekajući taj mrak, sa **krupnim** zvezdama na modrom i uskom travničkom vidiku, i puno dejstvo pića u sebi, oni pevauše ili razgovaraju tiho, tromo, bez mnogo veze i bez obzira na sabesednika.*

potenciranja gustine

*Samo da ga puste da spava, da ne diže glavu i ne otvara oči, pa ma i u ovoj vlažnoj, crvenoj magli, među zatalasanim i sve **gušćim** gomilama konjanika. ♦ Opet su najbliži između gledalaca počeli da se okreću i beže, ali ih **gusta** masa nije propuštala, nego ih je sa psovkama i udarcima vraćala natrag pred prizor od koga su hteli da pobjegnu. ♦ Kuća je bila po strani, na jednoj strmoj uzvisini, oko koje je bila **gusta** noć i vlažna magla.*

Suprotno je značenje slabljenja, opadanja, smanjivanja.

*Ostavljen sam sebi, **sitni** Ljulj-hodža se gubio u onom ponosnom i prezrivom ćutanju koje dolazi posle teških mejdana i velikih dela za koja nikad nema pravog priznanja ni dostojne nagrade. ♦ Iz toga prijatnog polusna trgoše pukovnika **sitni** a oštri koraci sa dugačkog hodnika, koji su se primicali kao grmljavina iz daljine. ♦ A zatim se Pahomijevo lice isto tako brzo opet složilo u navikle bore i postalo opet kratko, **sitno** i zgrčeno. ♦ A zatim se Pahomijevo lice isto tako brzo opet složilo u navikle bore i postalo opet **kratko**, sitno i zgrčeno.*

Posebnu grupu čine epiteti zasnovani na jediničnosti, izdvojenosti, ujednačenosti, (ne)jednakosti.

Nemir i briga i sumnja u sve i osećanje stida i odvratnosti, a u isto vreme podla nada da će se sve ipak nekako srećno svršiti i ovoga puta – još ovoga puta! i da će se život (nedosledni, jadni, slatki, jedini život!), život Carstva i društva i njegov i njegove porodice, pokazati kao stalan i trajan, i da će to biti posljednja proba, da će biti kraj ovom, ovakvom živovanju, koje se stalno diže i pada i kao luda ljuljaška ostavlja čoveku samo toliko daha koliko da se kaže da je živ. ♦ Nad Travnikom se sklapa tišina, teška i ujednačena, kao da nikad nije ni remećena. ♦ Da je Rota dobio starešinu meka i popustljiva kao što je fon Miterer ili nekog plahovita, nejednaka čoveka, nošenog ljudskim strastima, pa ma i najgorim, on bi se nekako još držao.

Rijetki su primjeri sa bročanim korijenom u pridjevu.

*I sve je to uklopljeno jedno u drugo, povezano nejasnim, bezbrojnim vezama, i sve to radi i previre, treperi i struji, danju i noću, duboko pod zemljom, svuda na njoj i visoko u vazduhu, do planeta, a sve po jedinom, **dvogubom zakonu** rastenja i opadanja, koje je teško shvatiti i pratiti.*

69. Epiteti se mogu bazirati i na materijalu iz koga je nešto napravljeno (2,95%). To može biti

metal (čelik, olovo, zlato)

*Kad je nastavio svoj razgovor sa Fresineom, Davil se osećao još mudriji i strpljiviji, očeličen tuđom nesrećom. ♦ Ispod slabe kose, koja je bila uzdignuta u frizuru izvan svih moda, maleno, živo lice, sa zdravom bojom, finim crtama i modrim očima **metalnog** sjaja. ♦ Mladiću se od tih nekoliko slučajno bačenih zvukova učini da sluša muziku sfera koja prokida travničku **olovnu** tišinu i obećava raskošne i srećne dane neke, usred te pustinje. ♦ Osim toga, domaća posluga, pa dolačke i travničke žene (naročito Jevrejke) proširile su po celoj varoši pričanja o skladnom porodičnom životu, o „**zlatnim** rukama“ gospođe Davil, o njenoj umešnosti, štednji, gospodstvu i čistoći.*

kristal/sedef

*Vezir zastaje i ćuti, a u nepomičnom licu zasjaju slabim sjajem mrkih **kristala** duboko utonule oči koje još jedino očaj može da oživi. ♦ Hladni, odmereni i čisti potpukovnik, koji je svuda širio oko sebe onu atmosferu **kristalne** i oštre studeni i jasnoće, zbunjivao je i izazivao sujetnog i razdražljivog tumača i samim svojim prisustvom i podizao u njemu bezbrojne grčevito zamršene račune koji su dotle bili uspavana ili pritajeni. ♦ Još za ručkom Defose je s vremena na vreme pogledao na bele i nemirne ruke gospođe fon Miterer i kad bi ugledao nepromenjen onaj **sedefni** sjaj njene kože kako se javlja pri pokretima i na istim mestima, sklappao je oči za trenutak, sa osećanjem da između njega i žene traje neprekidna veza koju niko ne zna i ne vidi.*

staklo

*Noću je sjala mesečina, bistra, **staklena** i prohladna. ♦ Na primer, kako se čisti habit pokapan voskom od sveće ili kako se popravlja **naciklo** vino.*

drvo

*Sve je to govorio nekim **drvenim** glasom.*

kudeljja

*Na tom dugačkom telu pravilna glava, uvek nemirna, gotovo potpuno ćelava sa nekoliko dugih pramenova **kudeljaste**, mrtve kose.*

lijepak

*Stanovao je izvan Konzulata u rabatnoj kući, **prilepljenoj** uz osojan kamenjar.*

70. Svojstvo „tvrdoća“ (2,73%) takođe se javlja u osnovi epiteta. Ono se odnosi na ljude:

*Domaći ljudi, navikli i **otvrdli**, podnose sve to, održavaju se, hrane i greju po nagonu i iskustvu, svaki prema svojim moćima i navikama i sredstvima svoga stanja društvenog položaja. ♦ Gučegorski redovnici, istinski pobožni, ali jednostavni i **tvrdi ljudi**, imali su, kao i svi bosanski fratri, urođenu odvratnost prema preteranim bogomoljcima, egzaltiranim vernicima i svima koji se vešaju za božje skute i ližu ploče pred oltarom. ♦ U razgovoru sa ćehajom, **tvrdim** i jednostavnim Bosancem, vezir se trudi da bude umeren i pažljiv, ali ga pita u šali [...] ♦ Tu pored njega su **tvrd**o spavala njegova mnogobrojna braća, mlađa i starija, izubijani šegrti ili crni i prljavi besposličari, pokriveni istim takvim dronjcima kao i on. ♦ Prilazio je seljankama, **tvrdim** ostarelim ženama, i pitao ih za cene vune, koja je ležala pred njima u araru i mirisala na tor. ♦ Ali za konzula je bilo glavno da vezir nije prosto „telesno čudovište i duhovna mumija“, i da ima predmeta i reči koje mogu da ga pokrenu i uzbude, šta više, s vremenom je konzul mogao da uvidi da je ovaj **tvrdi** i mračni vezir, sa kojim je svaki razgovor jedna lekcija o bezvrednosti svega što postoji, u mnogim stvarima pouzdaniji i bolji od lakog, bleštavog i večito nasmejanog Mehmed-paše. ♦ I sedi, prav, hladan i **tvrd**, među ovim zeblikavim i podrugljivim strancima, koji ga gledaju sa strahom i ljubopitstvom kao da je on taj koji neumitno raspoređuje vremena i godišnja doba.*

ili neki dio čovječijeg tijela, odnosno postupak (glavu, lice, glas, pogled)

*Ili, ako ne možeš to, jer ja znam šta je fratarska **tvrd**a glava i za božju ruku, onda bar naoružaj mene svetim strpljenjem da ih bez mržnje i zle riječi mogu podnijeti ovakve kakvi su i da im u bolesti pomognem mojom veštinom koju preziru i osuđuju. ♦ I Davil sa svoje strane nije štedeo sa ljubaznostima i uveravanjima, ali je odmah mogao da vidi da je vezirova zaliha lepih reči i prijatnih grimasa vrlo oskudna, jer čim bi samo za trenutak prestao da se smeje i da govori, vezirovo **lice** je postajalo mračno i **tvrd**o a oči nemirne kao da traže gde treba udariti. ♦ Jedan **težak** glas je otpočeo [...] ♦ I fratrov pogled bio je manje **tvrd**, još strog, ali mladički nasmejan.*

71. U kategoriji „realnost“ (2,5%) nalaze se epiteti koji ukazuju na neki odnos prema stvarnosti. Ovdje preovlađuju slučajevi koji ukazuju na to da je nešto

a) nestvarno, nevideno, nedostižno, nevidljivo, nemoćno, neljudski, nestalno, nesavršeno

*Ali protiv ovakvog starešine Rota se bacao kao besomučan čovek protiv ledenog zida ili **nestvarnog** snopa svetlosti. ♦ Tako je i on sedeo skrštenih ruku nad svojim rukopisom, zanesen sada u „**nestvarna**“ razmišljanja, dok i njemu ne zablešte oči od umora i ne zaigraju pred pogledom krupna slova trezvene proze kao sitni fantomi i*

prividenja. ♦ Od toga trenutka, tumač se uplašen, povukao u sebe i tu počeo da mesi svoju mržnju na starešinu, **neviđeno** i potajno, ali sa celim onim besom i zamahom sa kojim je ranije istupao prema svojim žrtvama. ♦ Njihova gordost je, naprotiv, sva unutarnja; više jedno teško nasleđe i mučna obaveza prema sebi, svojoj porodici i varoši, upravo prema visokoj, gardoj i **nedostižnoj** predstavi koju oni imaju o sebi samima i o svojoj varoši. ♦ Kao zanesen derviš kretao se brzo na malim i **nevidljivim** nogama, uraslim u salo, mahao je kratkim rukama. ♦ Jedva je odvojio pogled od **nemoćnog** plamena koji je sve više tonuo u tami i vlažnim isparenjima. ♦ Samo za trenutak ih je ugledala, ali posle nisu htele dugo da joj iščeznu iz vida te **neljudske** noge, četvrtaste, bezoblične, kurgave, neizrecivo iznakažene dugim hodom i teškim životom; ispucale kao borova kora, žute i crne, glomazne i krive, težačke noge koje jedva i same sebe nose i nevesto i sakato nabadaju, mereći možda poslednje korake. ♦ Tu, na vodi, tajanstvenoj, **nestalnoj** i moćnoj stihiji, rađaju se i umiru naraštaji Travničana. ♦ A konzul se sve više privikavao na te razgovore u kojima bi njih dvojica tonuli u svakovrsne nevolje ovoga **nesavršenog** sveta i iz kojih bi on na kraju izvukao neku sitnu korist zbog koje je u stvari bio i došao veziru na razgovor.

b) tajnovito

Tu, na vodi, **tajanstvenoj**, **nestalnoj** i moćnoj stihiji, rađaju se i umiru naraštaji Travničana. ♦ Od toga trenutka, tumač se uplašen, povukao u sebe i tu počeo da mesi svoju mržnju na starešinu, **neviđeno** i **potajno**, ali sa celim onim besom i zamahom sa kojim je ranije istupao prema svojim žrtvama. ♦ On je poznavao nezdravu i **tajanstvenu** unutarnju složenost ovih Bosanaca koji su isto toliko osetljivi kad se radi o njima samima koliko su preki i grubi kad se radi o drugima.

c) slično priviđenju, aveti, čudu

Ptice su padale mrtve iz vazduha, kao **avetinske** vočke s nevidljivih grana. ♦ Ali je, među onih nekoliko najtežih strahota koje je u toku godina doživeo u Travniku, zabeležio taj **avetinski** pokret žive statue. ♦ Ali bilo je i obrnutih slučajeva crne nezahvalnosti i **đavolske** pakosti.

72. Posebnu grupu čine epiteti vezani za životinje – zoonimi (2,50%). Oni mogu da se odnose na čitavu životinju:

Pri pomenu progona i globa koje su Jevreji imali da podnesu od Ali-paše, Salomonove oči dobiše ukočen i brižan, **životinjski** tužan izraz.

vrstu

Velika i obično grčevito stegnuta usta jeromonahova otvorila su se tada široko i pokazala u tom sitnom, bolesničkom licu bele, pravilne i **kurjački** snažne zube; sa obe strane tih usta pojavile su se nove i neviđene crte neke obešnjačke, podrugljive radosti; jeromonah je zabacio glavu i nasmejao se neočekivano glasno, podrugljivo i veselo da je i sam Davna ostao iznenaden.

dio

Fratar, koji je imao **čekinjaste** velike brkove i guste obrve, ispod kojih se, kao ispod maske, smejal mlado lice, kad ču reči „Pariz“ i „carski Francuski generalni konzulat u Travniku“, namršti se odjednom i učuta bez prelaza. ♦ Jedan omalen softa **faunskog** lica dobio je nastup, ali nije mogao da padne, nego je, pritešnjen i nošen

zatalasanom ljesom telesa, ostao uspravno stojeći, iako je bio bez svesti, sa zabačenom glavom, kao kreč bledim licem i penom na usnama.

boju

*Na devojci su bile široke dimije **golubije** boje i uska ječerma, na jednu kopču, od svetlo-plavog atlasa.*

zvuk

*Ceo dan i celu noć vezir je tako preležao, odbijajući svaku pomoć, ne otvarajući oči i puštajući od sebe, pravo iz grla, taj otegnuti, nemodulirani glas tihog, **životinjskog** leleka: – Eeeeeee!*

osobinu

*I kad je potpukovnik hladno izjavio da će primeniti Regleman i neposlušnog i **pobesnelog** tumača otpremiti u Brod, Rota je našao snage da se, prvi put, otvoreno i drsko sudari sa njim, izjavivši glasno da konzul nema te sile a da će on, Rota, otpremiti možda konzula i malo dalje od Travnika. ♦ Još iste večeri dovedeno je na taj trg desetak krajiških Srba, seljaka, i pri svetlosti fenjera i lučeva pogubljeno, uz ciku i halakanje, jurnjavu i poigravanje **ostrvljenih** Turaka.*

73. Svojstvo artefakta izraženo pridjevima *oštar*, *rezak* prenosi se na pojmove koji u stvarnosti ne mogu biti takvi (2.27%). Andrić na dva mjesta dovodi ovu osobinu sa hladnoćom:

*Travnik i ceo taj kraj okovala je zla, duga i neobično **oštra** zima, najgora od svih zima koje je Davil proveo ovde. ♦ Hladni, odmereni i čisti potpukovnik, koji je svuda širio oko sebe onu atmosferu kristalne i **oštre** studeni i jasnoće, zbunjivao je i izazivao sujetnog i razdražljivog tumača i samim svojim prisustvom i podizao u njemu bezbrojne grčevito zamršene račune koji su dotle bili uspavani ili pritajeni.*

i glasom:

*U tom **oštrom** glasu drhti i odliva se neka silna, borbena i gnevna pobožnost koje su prepune, izgleda, mujezinove grudi. ♦ On je samo svojim **reskim** glasom, koji je izgledao neobično tanak i šištav za tako krupnog čoveka, ponavljao predviđanja za jednu naciju koja tako postupa sa Crkvom i njenim poglavarom. ♦ Gledajući ga tako teška, mrgodna i nepokolebljiva, Davilu se odnekud javljala misao, i to ne od danas, nego oduvek, već godinama, da je ovaj čovek pun do grla neke ljutnje i nekog prkosa, koji sa svakom reči i sa onim **reskim** šištanjem izbijaju iz njega, a da je sve što on misli i govori, pa i sam papa, samo dobrodošao povod da ta ljutnja i taj prkos izidu iz njega i dođu do izražaja.*

Jednom se susreće **oštar** pogled, **oštri** koraci, **oštro** lice, **oštar** mesec.

*Ali kad ga je Davna, dva-tri dana po odlasku mitropolita, sreo na putu i zapodeo sa njim razgovor „na svoj način“, žuti i slabački jeromonah odjednom je oživeo i progovorio, **pogled** mu je postao **oštar** i prav. ♦ Iz toga prijatnog polusna trgoše pukovnika sitni a **oštri** koraci sa dugačkog hodnika, koji su se primicali kao grmljavina iz daljine. ♦ Brada i brkovi su mu retki a celo **oštro** i pravilno **lice** opaljeno, puno ožiljaka i modrih pega od jedne davnašnje eksplozije baruta. ♦ Na uskom i tamnomodrom nebu iznad Vilenice neprimetno se pojavio mlad mesec, **oštar** i hladan, kao metalno slovo.*

74. Značenje zvučanja može da se realizuje kao minus svojstvo (2,27%). Obično takvi slučajevi dolaze kada se ukazuje da nešto ne ispušta zvuk ili glas, a u obliku pridjeva *mukli*:

Vidi muklu, kišovitu noć kad je na čamcu, sa dva vojnika, prelazio Savu i dolazio pod Kalemegdan, na kapiju, da primi od svog poverenika voštane otiske ključeva od svih vrata na beogradskoj tvrđavi. ♦ U celom svetu je nastala tišina i muklo iščekivanje sigurnog i strašnog sloma. ♦ Posle prvih sukoba nastalo je između fon Paulića i njegovog tumača muklo zatišje koje je trajalo celu godinu. ♦ Noć je bila gluva i neprozirna i ništa se nije videlo ni čulo napolju. ♦ Kapija je odjekivala tvrdo i muklo od udaraca.

i rjeđe *bezglasni, nemi*

I dok je bolovao u jednom od ovih čardaka, bez izgleda na ozdravljenje, bez nade da će oči, koje su toliko sveta videle, ikad više videti širi vidik od ovoga, jedino što ga je u njegovom neizmernom jadu zbog propuštenog života i prerane smrti moglo, bar malo da uteši, bila je pomisao na čist pčelinji vosak koji će mu nad grobom sagarati mirnim, bezglasnim plamenom, bez dima i ostatka. ♦ Jedan po jedan počеше begovi da se dižu i uz neme pozdrave razilaze kućama.

Jedinični su primjeri poređenja sa piskom.

On je imao težak, nekako zaptiven dah i piskutljiv glas koji nije tekao stalno i polagano, nego isprekidano, sa lakim grcajima, kao u eksplozijama nekog nerazumljivog, dugo slaganog gneva koji mora da ispunjava ovog čoveka do grla i izbija pri svakoj reči i svakom pokretu iz njega.

75. Epiteti mogu zahvatati i svjetlost (2,05%). Oni se najčešće odnose na isticanje zamagljenosti, mutnoće, neprozirnosti (*mutan pogled, mutna igra, tmuli život*).

Ostavši opet u nepomućenoj noćnoj tišini, kao zavejan, Davil je sedeo jedan trenutak, skrštenih ruku i izgubljena pogleda. ♦ Gledajući s kim bi iz ove gomile mogao da razgovara, Kolonja srete mnoge mutne poglede. ♦ Davil je bio srećan, što se i toga skitnice rešio, ali je u sebi već strepio, pitajući se kakve će mu sve društvene otpatke i brodolomce naneti mutna i glupa igra slučaja u ovu dolinu u kojoj i bez njih teško živi. ♦ Noć je bila gluva i neprozirna i ništa se nije videlo ni čulo napolju. ♦ Bežeći od tih misli i od sebe, on se bacio sav u taj tmuli i sirovi život granice i karantina, gde se grubi preko mere i stari pre vremena.

Ovdje spadaju i epiteti vezani za sjaj i bljesak – *sjajan pogled*.

Žena je jednako videla pred očima njegovu ogromnu ruku sa odrečnim pokretom i njegov pogled sjajan od oholosti i uporstva, kojim je gledao njenog tumača dok je malopre razgovarao sa njom.

Poseban slučaj čine personifikacijski pridjevi *zdrav, slab* u spoju sa imenicom *sjaj*.

Ali pred sklopljenim očima, pod hladnim dlanom, javljalo se odjednom zaboravljeno lice zaboravljenog fon Miterera, žuto i jadno, sa dubokim brazdama u kojima leži zelena senka, sa pravim, ufitiljenim brkovima i crnim očima nezdrava sjaja. ♦

Vezir zastaje i čuti, a u nepomičnom licu **zasjaju slabim sjajem** mrkih kristala duboko utonule oči koje još jedino očaj može da oživi.

76. U kategoriji „tečnost“ (1,82%) dolaze epiteti **ocedit put, bistra mesečina, ljigava masa** (lišća), **doplavljeni stranci, isprani vidik, razlivene oči, zatalasani konjanici**.

Ravan, prav i ocedit, dugačak više od jedne milje, usečen u strme obronke ispod Karauldžika i Kajabaše, on ide uporedo sa Lašvom, ali visoko iznad reke i varoši koja leži u dolini pod njim. ♦ Noću je sjala mesečina, bistra, staklena i prohladna. ♦ Jer u toj bašti je provodio po ceo dan, dok god nije sasvim zastudilo i dok studene kiše nisu pretvorile žuto i šuštavo lišće u ljigavu masu i bezoblično blato. ♦ Sudbine svih ovih stranaca, doplavljenih i zbijenih u ovu usku i vlažnu dolinu i osuđenih da u njoj žive neizvesno vreme, pod neobičnim pogodbama, naglo su sazrevale. ♦ Zemlja je bila meka, kao prolećna, vidik ispran i dubok, planine modre, a na nebu, čistom i bledo-plavom, protezale su se, u dnu, dve-tri vatrene pruge svetlih oblika iza kojih se krilo sunce i obasjavalo ceo kraj posrednom, neobičnom svetlošću. ♦ Zato ne treba niko da se čudi... Mitropolit se okreće vladici i opominje ga pogledom svojih bezizraznih očiju, jezivo razlivenih iza debelog stakla, ali vladika nastavlja nepokolebljivo [...] ♦ Samo da ga puste da spava, da ne diže glavu i ne otvara oči, pa ma i u ovoj vlažnoj, crvenoj magli, među zatalasanim i sve gušćim gomilama konjanika.

Odvojenu podgrupu čine epiteti zasnovani na

suvoći (0,91%) – **suvo lice, suve oči**

Tumač zaustavi za trenutak pogled svojih pregorelih očiju na konzulovom licu i reče suvo i stvarno [...] ♦ Stisnutih usnica i сувih, zlih očiju Ana Marija se oprostila uvredljivo hladno sa potpukovnikom pred opustelim Konzulatom, u dvorištu punom slame, polomljenih dasaka i konjskih tragova.

i piću (0,91%) – **pijan sjaj, opijeni mladić, alkoholičarska poza**.

*Oči su mu imale pijan sjaj. ♦ Ana Marija se odjednom trže, oči joj se više raširiše, kao da su iznenada ugledale ponor i užas, vrati joj se svest i neka neočekivana snaga, i ona gnevno odgurnu opijenog mladića, udarajući ga zatim sa obe pesnice u grudi, sitno i besno, kao ljutito dete, vičući pre svakom udarcu [...] ♦ Tako se javljao još nekoliko puta Ismail, pravdajući se i objašnjavajući alkoholičarskom prozom, prošaranom stihovima, i potpisujući se svojim ranijim imenom i tobožnjim slobodnozidarskim stepenom Cerf Mendelsheim Chev*** d'or, *** dok i njega piće, skitnja i događaji nisu otplavili iz Bosne.*

77. U kategoriji „priroda“ (1,59%) nalaze se epiteti orijentisani na poređenje sa nekom prirodnom pojavom – divljinom (divlji nevernici), godišnjim dobom (**jesenje nebo**), munjom (**munjeviti pokret**), olujom (**olujni koraci**), vijavicom (**zavijani prognanici**), sirovošću (**sirovi život**), vazduhom (**vazдушna zemlja**).

Njegova dotle pobedonosna vojska zbunila se i uplašila a divlji nevernici, rutavi i navikli na studen, stali su da je napadaju sa svih strana. ♦ Nad Travnikom je sjalo neko bledo jesenje nebo, pod kojim su ulice sa ispranom kaldrmom izgledale svetle i čiste. ♦ A u svemu tome, u uspesima i nedaćama, u hvalama i grdnjama, napastima

i poredama, jedino je fra Luka ostajao isti, nepromenjen i nepokolebljiv, sa svojim odsutnim pogledom, tankim osmejkom i **munjevitim** pokretima, sa svojom verom u tajanstveni odnos između lekova i bolesti. ♦ Pukovnik se trže uplašeno i pretrnu od pomisli da će se ponovo začuti **olujni** ženini **koraci**. ♦ Mi smo se našli kao dva prognanika zatočeni i **zavejani** među ovim groznim narodom. ♦ Bežeći od tih misli i od sebe, on se bacio sav u taj tmuli i **sirovi** život granice i karantina, gde se grubi preko mere i stari pre vremena. ♦ Zato je sada tako razgovarao sa Davilom, ne pominjući ni jednom reči ime njegovog vladaoca ili države, kao da govori sa predstavnikom bezimene **vazdušne** zemlje koja nema stvarnog oblika ni mesta u prostoru, kao da pažljivo i sujeverno pazi da se ni mišlju ne bi dotakao onih na koje se sudbina okomila i koji se već odavno nalaze na strani poraženih.

78. Pojedini fitonimi mogu da se nađu u osnovi epiteta (1,36%), prije svega u spoju **vegetalni** svet:

Pronašao si odnekud na njoj da je iz **vegetalnog** sveta, da je poganski duh ove zemlje, da je neotkriveno blago koje treba samo podići. ♦ Kako je u to doba sve klijalo i listalo, njemu je i ona izgledala kao deo – oduhovljeni i izdvojeni deo – toga bogatog **vegetalnog** sveta. ♦ „**Vegetalna**..“, pomisli on još jednom, ali to što se plelo oko njega bilo je ljudsko stvorenje, žena raznežena do bola, sa dušom koja se još lomi, ali koja se već miri sa slomom i padom. ♦ „Ona je **vegetalna**..“, govorio je sam sebi, kao što čovek peva neke reči, ne misleći zašto to govori ni na značenje toga što izgovara.

i rjeđe **nezrelo** razbacivanje, **lišajiva** deca:

Odjednom mu je jasno koliko je **nezrelog** razbacivanja u pričama o trostrukim naslagama drumova iz raznih stoleća, o neolitskom oruđu, o Karahodži i Musi Pjevaču, o porodici i društvenom uređenju u Bosni. ♦ Neka omršavela i **lišajiva** deca lunjaju ulicama i traže ono čega nema: zdrave hrane.

79. Pridjevi vezani za religiju ponekad izlaze iz te oblasti i dobijaju prenesena značenja (1,36%): **pobožni** strah, **pobožna** senka, **božji** dan, **molitveni** glas, **svetačka** ličnost, **božji** skutli.

Oko njega je na prstima promicala vezirova posluga, ukazujući mu svaku moguću pažnju, i u **pobožnom** strahu sporazumevala se među sobom samo znacima i kratkim šapatom. ♦ Glas mu, uzbuđen i dubok ide kao **pobožna** i revnosna senka za glasom čaršijskog mujezina. ♦ Neko nevidljiv, iz prikrajka, reče dubokim **molitvenim** glasom: „Bog je blagoslovio islamsko oružje!“ ♦ Tu je vezir začutao, a Davil je brzo naredio Davni da primeti, kao lekar, da je priroda te bolesti takva i da se znaju toliki primeri gde su **svetački** nevine ličnosti i kuće stradale slučajnim prenošenjem klica ove opasne zaraze. ♦ Ima više od dvadeset godina kako Mordo sedi na svom ćepenk, svakog **božjeg** dana, izuzev subotu, podvijenih nogu, pogrbljenih leđa i pognute glave, uvek zaposlen mušterijama i svojim praškovima, travama i tečnostima. ♦ Gučegorski redovnici, istinski pobožni, ali jednostavni i tvrđi ljudi, imali su, kao i svi bosanski fratri, urođenu odvratnost prema preteranim bogomoljcima, egzaltiranim vernicima i svima koji se vešaju za **božje** skute i ližu ploče pred oltarom.

80. Postoje epiteti zasnovani na posebnoj formi nekog predmeta ili pojave (1,14%): **grgurava** kosa, **račvaste** ćile, **pravilan** posao, **zaobljena** celina.

To je malen čovek, grbav, ali bez vidljive isturene grbe, sa jakim grudnim košem, sa moćnom glavom koja je zavaljena unazad i utonula među uzdignuta ramena, a na kojoj se ističu velika usta, žive oči i prirodno **grgurava**, proseda kosa. ♦ Stasit, fine kože, sa malim, smeđim brkovima koji su mu senčili usta, sa velikim zagasitim očima u kojima je iz duboke senke sjala tamnomodra zenica, sa gustom, prirodno **grguravom** kosom, vojnički podsećenom i pričešljanom. ♦ Na čelu i slepoočnicama iskočile su im **račvaste** žile i izbijao obilan znoj; a kako nisu, onako vezani, mogli da ga otaru, znoj im je tekao curkom niz žilave i neobrijane vratove u svetlim mlazevima. ♦ Za fon Paulića je sav posao bio ravan i **pravilan** kao šahovska tabla na kojoj je on igrao sa mirom i prisebnošću igrača koji dugo razmišlja, ali ne poznaje ni bojazni pre poteza ni kajanja posle, i kome niko ne treba da ga savetuje, brani ili podržava. ♦ Od svega pomalo i u pravoj meri, i sve zajedno povezano u jednu savršenu, **zaobljenu** celinu i izraženo neusiljenim držanjem i slobodnim, prirodnim pokretima i izrazima lica.

81. Nekoliko epiteta se bazira na procesu ili radnji (0,91%) – **ukočen** izraz, **rasipni** život, **raspusna** žena, **poglegle** kolibe.

Pri pomenu progona i globa koje su Jevreji imali da podnesu od Ali-paše, Salomono-ve oči dobiše **ukočen** i brižan, životinjski tužan **izraz**. ♦ Mladi pašić je živio praznim i **rasipnim** životom, dosađujući kmeticama, pijući sa besposlenjacima i jašući konje po Kupreškom Polju. ♦ Malo po malo on se vezao sa tom **raspusnom** ženom koja je kao i on bila izbačena iz svoje sredine, počinjala da stari pre vremena i da se odaje piću. ♦ Ulazeći sve dublje u golet i divljinu, posmatrao je **poglegle** kolibe i čobanice pored drumca, izgubljene među kamenjem i trnjakom, sa preslicom u rukama, a bez vidljivog stada pored njih.

82. Epiteti nastaju i pomjeranjem značenja artefaktnih pridjeva (0,68%) tipa **nerazmrsive** misli, **zamršeni** računi.

Spustivši glavu na skrštene ruke, Davil je, savladan umorom i **nerazmrsivim** mislima, zaspao na svom pisaćem stolu, među hartijama i dogorelim svećama od prošle noći. ♦ Hladni, odmereni i čisti potpukovnik, koji je svuda širio oko sebe onu atmosferu kristalne i oštre studeni i jasnoće, zbunjivao je i izazivao sujetnog i razdražljivog tumača i samim svojim prisustvom i podizao u njemu bezbrojne grčevito **zamršene** račune koji su dotle bili uspavani ili pritajeni.

83. Postoje epiteti bazirani na debljini (0,68%): **tanak** glas, **tanak** osmejak.

On je samo svojim reskim glasom, koji je izgledao neobično **tanak** i šistav za tako krupnog čoveka, ponavljao predviđanja za jednu naciju koja tako postupa sa Crkvom i njenim poglavarom. ♦ – Mnogo nas je to koštalo i mnogo nam je uzelo, i zaista je do dna iscrplo naša čekmedžeta, ali vama mogu da kažem i vi treba da znate... Tu Salomon pogleda zbunjeno u svoje znojne ruke na kolenima i posle kraćeg ćutanja nastavi nekim drugim, **tanjim glasom**, izmenjeno, kao da govori odjednom sa drugog kraja [...] ♦ A u svemu tome, u uspesima i nedaćama, u hvalama i grdnjama, napastima i pobedama, jedino je fra Luka ostajao isti, nepromenjen i nepokolebljiv, sa svojim odsutnim pogledom, **tankim** osmejkom i munjevitim pokretima, sa svojom verom u tajanstveni odnos između lekova i bolesti.

84. Neki epiteti se vežu za vrstu djelatnosti, zanimanje, društveni položaj (0,68%) – **carska taraba**, **kancelarijska pakost**, **mornarski osmejak**.

Odavno njih muči i zabrinjava saznanje da je carska taraba na granicama posrnula i da Bosna postaje razgrađena zemlja po kojoj gaze ne samo Osmanlije nego i kau-ri iz bela sveta, u kojoj čak i raja diže glavu drsko kao nikad dosada. ♦ Siv, mali čovek, koji se topi od ponizne uslužnosti pod pogledom starešine, ali koji krije u sebi, prigušenu i zgužvanu, veliku količinu one meke i gluve a surove i smrtonosne kancelarijske pakosti koju će, docnije, kad poraste u karijeri, sručiti na glavu nekog sebi potčinjenog nesrećnika, koji sada možda još školu uči. ♦ Istina, vezir nije gubio pred svetom svoj široki mornarski osmejak ni svoj orijentaliski optimizam koji nije imao korena ni u čemu osim u sebi samom, ali to nije moglo nikoga da prevari.

85. Epiteti mogu imati i sintagmatski karakter te dolaziti u obliku nekon-
gruentnog atributa (0,68%) – **zid od lica i očiju**, **dečaci od pedlja**.

Kao uvek u sličnim prilikama, kao nekad u slučaju mladog novskog kapetana, Davil je osećao oko sebe živ zid od lica i očiju, hladnih i nemih kao po prećutnom dogovoru, ili zagonetnih, praznih ili lažljivih. ♦ Dečaci od pedlja dozivali su jedan drugog, trčali zadihani, mašući dugim turom, da bi svoje male noževe natopili u krvi pogubljenih i da bi posle vitlali njima i plašili mlade od sebe po mahali.

86. U osnovi epiteta nalaze se i nazivi etnosa (0,45%) – **kauraska hrana**, **kineska ukočenost**.

Prvih dana su ih u čaršiji dočekivala turska deca iz građanskih kuća, podsmevala im se što prose i jedu kaursku hranu, bacala se na njih snegom i dovikivala im: – Gladeži! Čafire! Jesi li se najeo krmetine? Gladeži! ♦ Dokazivao je svu štetnost te kineske ukočenosti, takvog zazidičivanja od života.

87. Koriste se takođe epiteti koji se odnose na segmente vremena i uzrast (0,45%) – **mladićska poza**, **stari sneg**.

Pa iako je u mnogoj od tih stvari konzul nalazio više mladićske poze i bujnosti nego reda i stvarne vrednosti, on je uvek slušao mladićeva izlaganja sa nekom vrstom sujevernog i neprijatnog divljenja, ali i sa nekim mučnim osećanjem sopstvene slabosti i nedoraslosti, koje je uzalud nastojao da savlada i suzbije. ♦ Kad bi se desilo da studen popusti, za dan-dva, nailazio je težak i obilan sneg i slagao se na gomile starog snega po kome se bila uhvatila turda ledena kora kao novo lice zemlje.

88. Za sve ostale vrste epiteta nalazimo jedinične primjere. Oni se tiču
čula (0,23%)

To je onaj jedva osetni dašak, jedan naročiti travnički vetrić, koji se javlja leti predveče i koji „lazi“ sporo i nisko, po samoj površini zemlje, kroz travu i žbunje.

gradacije (0,23%)

Nemir i briga i sumnja u sve i osećanje stida i odvratnosti, a u isto vreme podla nada da će se sve ipak nekako srećno svršiti i ovoga puta – još ovoga puta! i da će se život (nedosledni, jadni, slatki, jedini život!), život Carstva i društva i njegov i njegove porodice, pokazati kao stalan i trajan, i da će to biti posljednja proba, da će biti

kraj ovom, ovakvom živovanju, koje se stalno diže i pada i kao luda ljuljaška ostavlja čoveku samo toliko daha koliko da se kaže da je živ.

komunikacije (0,23%)

*Zato ne treba niko da se čudi... Mitropolit se okreće vladici i opominje ga pogledom svojih **bezizraznih** očiju, jezivo razlivenih iza debelog stakla, ali vladika nastavlja nepokolebljivo:*

grubosti (0,23%)

*Pa ipak, Davil je bio zadovoljan što je u vezirovom neizlečivom pesimizmu nalazio bar za trenutak dodirnu tačku sa njim, kao jedno malo i odvojeno mesto gde se susreću njih dvojica kao čovek sa čovekom, u ovom **grubom** turskom svetu bez zračka razumevanja i bez traga čovečnosti koja bi njemu, nesrećnom stranom konzulu, bila pristupačna.*

vremena (0,23%)

*Ljutio ga je Behdžet zbog svoga **večitog** osmejka kojim je pratio ovaj metež.*

stranog porijekla (0,23%)

*Gučegorski redovnici, istinski pobožni, ali jednostavni i tvrdi ljudi, imali su, kao i svi bosanski fratri, urođenu odvratnost prema preteranim bogomoljcima, **egzaltiranim** vernicima i svima koji se vešaju za božje skute i ližu ploče pred oltarom.*

89. Većinu navedenih značenja izražavaju i epiteti u obliku priloga (4,09%), kojima se bliže određuje glagol, a ne imenica (kao u slučaju pridjevskih epiteta).

*Tu su se ta dva čoveka rastali i oprostili više **kruto** i **izveštačeno** nego hladno i **neiskreno**, onako isto kako su se prvi put pozdravili onog jesenjeg dana pre nešto više od tri godine i kako su živeli i družili se za celo to vreme. ♦ Tu su se ta dva čoveka rastali i oprostili više **kruto** i **izveštačeno** nego hladno i **neiskreno**, onako isto kako su se prvi put pozdravili onog jesenjeg dana pre nešto više od tri godine i kako su živeli i družili se za celo to vreme. ♦ Tri puta se ponovilo mučenje i svaki put su oba čoveka mirno ustajala i **pažljivo** podnosila vrat pod konopac za novo davljenje, kao ljudi kojima je mnogo stalo da učine sve što je do njih da stvar teče u redu; obojica usredsređeni i mirni, mirniji i od Cigana i od ma koga od gledalaca, samo zamišljeni i brižni, toliko brižni da im ni davljenički grčevi nisu mogli da potpuno zbrišu sa lica taj izraz daleke i teške brige. ♦ Tumač zaustavi za trenutak pogled svojih pregorelih očiju na konzulovom licu i reče suvo i **stvarno** [...] ♦ Tu su se ta dva čoveka rastali i oprostili više **kruto** i **izveštačeno** nego hladno i **neiskreno**, onako isto kako su se prvi put pozdravili onog jesenjeg dana pre nešto više od tri godine i kako su živeli i družili se za celo to vreme. ♦ On je imao težak, **nekako** zaptiven dah i piskutljiv glas koji nije tekao stalno i polagano, nego isprekidano, sa lakim grcajima, kao u eksplozijama nekog nerazumljivog, dugo sleganog gneva koji mora da ispunjava ovog čoveka do grla i izbija pri svakoj reči i svakom pokretu iz njega. ♦ On je imao težak, **nekako** zaptiven dah i piskutljiv glas koji nije tekao **stalno** i polagano, nego **isprekidano**, sa lakim grcajima, kao u eksplozijama nekog nerazumljivog, dugo sleganog gneva koji mora da ispunjava ovog čoveka do grla i izbija pri svakoj reči i svakom pokretu iz njega. ♦ Nad njima jeknu glas mujezina sa Šarene džamije, odjednom i **plahovito***

kao eksplozija. ♦ Mitropolit je bio ugojen, limfatičan, bolešljiv čovek, nosio je naočare sa debelim staklima (ali nejednake debljine) iza kojih su njegove oči izgledale **strašno** iznakažene i bezoblične kao da bi svakog časa mogle da se razliju i prosperu. ♦ Davna je sve ponovio Davilu svojim **nemilosrdno** vernim i mirnim načinom i odmah otišao, a Davil je ostao sam sa svojim mislima i Tahir-begovom orijentalском pažnjom od koje se čoveku koža ježi. ♦ Čekajući taj mrak, sa krupnim zvezdama na modrom i uskom travničkom vidiku, i puno dejstvo pića u sebi, oni pevuje ili razgovaraju tiho, **tromo**, bez mnogo veze i bez obzira na sabesednika. ♦ Kapija je odjekivala **tvrdo** i muklo od udaraca. ♦ To je onaj jedva osetni dašak, jedan naročiti travnički vetrić, koji se javlja leti predveče i koji „lazi“ sporo i **nisko**, po samoj površini zemlje, kroz travu i žbunje. ♦ Nije pozivao Davila na razgovore; kad bi on sam zatražio prijem, odgovarao mu je krto i **suvo**. ♦ Nije pozivao Davila na razgovore; kad bi on sam zatražio prijem, odgovarao mu je **krto** i suvo. ♦ Na Davilova pitanja je odgovarao kratko ali **oštro** i otvoreno. ♦ I eto... To govoreći, Ljulj-hodža skide odlučnim pokretom čašu sa tambure, natoči i **ispi oštro**. ♦ **Razgovor** je tekao **teško** i neiskreno. ♦ Vezir je to izgovorio istim glasom kao i svoje dobre želje i poređenje sa Kirom, i Davna je preveo isto kao što prevodi sve što mu se kaže, **suvo** i uproščeno, ali Davil oseti kako mu se pokrenu i zanjiha utroba. ♦ Mladić je **teško** pratio starčevu misao, ali je živo želeo da ga i dalje sluša.

U kategoriji priloga se pojavljuju i komparativni epiteti.

Ali došla je, eto, da vidi to čudovište od čoveka, hladnokrvnije od svakog krvnika, **bezdusnije** od Turčina, kako sedi nad smrdljivom lulom i piše svoje gluposti koje niko ne čita (i bolje je da ih ne čita!), samo da zadovolji svoju ludu ambiciju, ambiciju nesposobnog čoveka, koji ne ume da podrži i zaštititi ni svoju porodicu, ženu i dete, koji umiru, koji propadaju, koji, koji... Sve to što treba da dođe dalje izgubi se u glasnom plaču i pakosnom, brzom udaranju dveju sitnih a jakih pesnica po stolu i rasterenim hartijama. ♦ I sa tom reči niže se i fon Mitererovo lice i biva sve bleđe, sve **mrtvačkije**.

Ironija

90. Ironija¹⁵ dolazi kao fina prikrivena poruka kojom se kazuje nešto suprotno u odnosu na ono što se u stvari misli i izražava (npr. kada se plašljivcu kaže da je hrabar, gladnom da je sit i sl.). U ovoj figuri je pravo značenje riječi ili prikriveno ili suprotno doslovnom značenju.

91. Andrić u TRAVNIČKOJ HRONICI samo na nekoliko mjesta daje ironiju.

a) Divan, debelih zidova i retkih malih prozora, jer je gornji Divan, onaj zračniji i svetliji, napušten u borbi sa studeni i ne greje se i ne otvara preko zime. Tu pozove starije i bliže činovnike da sa njima prekrati vreme i časka. Razgovara dugo o beznajnim stvarima da bi učutkao svoje sećanje na Egipat, i rasterao misli o budućnosti

¹⁵ Grč. *eipoveia*, *eironeia* 'ignorisanje'.

i želju za morem, koja ga muči još i u snu. Po deset puta u danu kaže svakome od svojih ljudi sa ironijom:

– *Lepa zemlja, prijatelju. Blagородna zemlja! Šta smo ja i ti Bogu zgrešili i sudbini dužni.*

A svaki mu opet odgovara sa nekoliko krupnih i neljubeznih reči o zemlji i podneblju. „Pasji zavičaj!“, kaže teftedar. „Ovo je da medvedi proplaču!“, žali se vezirov zemljak i silahdar Januz-beg. „Sad vidim da su nas poslali da ovde izginemo“, tvrdi Ibrahim-hodža, lični prijatelj vezirov, i sklapa žuto lice u duge bore kao da se zaista sprema na umiranje.

b) Pa ipak, često je sa podsmehom i ironijom govorio sam sebi:

– *Da, da, ti si zaista nepogrešan psiholog i savršen ljubavnik. Pronašao si odnekud na njoj da je iz vegetalnog sveta, da je poganski duh ove zemlje, da je neotkriveno blago koje treba samo podići. I udostojio si se da se prigneš. A kad tamo, odjednom, sve se menja. Ona kleči poput Isaka, koga njegov otac Avram hoće da zakolje kao žrtvu, ali ga u poslednjem trenutku anđeo izbavlja iz smrti. Da, tako je klečala. A ti si izigravao pored nje Avrama. Čestitam ti! Počeo si da igraš uloge u živim slikama sa biblijskom sadržinom i duboko moralnom i pobožnom tendencijom. Čestitam!*

Poseban tip dolazi u obliku epske ironije, koju izdvaja Predrag Lazarević (Lazarević 2010). On konstatuje da je Andrić u dvadesetom poglavlju uspostavio ironijski odnos između ponašanja došljaka sa Zapada i Travničana (Lazarević 2010: 97). Ironiju pisac primjenjuje i kada opisuje kako Davil i Fresine vode poslovne razgovore, a ona se nastavlja u dvadeset trećem poglavlju kada se ponovo javlja Fresine.

Riječ *ironija* (odnosno korijen **iron-**) pojavljuje se samo pet puta u romanu, i to u spojevima *prava ironija, klanjati se ironično, kazati sa ironijom, ironično podvući, govoriti sa ironijom.*

Umesto toga stizale su nerazumljive i rogobatne naredbe Direkcije računovodstva, cirkularna pisma bez ikakvog smisla, koja su Davilu, ovako usamljenom i napuštenom, izgledala kao prava ironija. ♦ – Blagoslovi, mnogopoštovani oče, blagoslovi poniznog slugu svete matere Crkve – klanjao se tada ironično Davna pred Rotom, rugajući se time njihovim dobrim odnosima sa fratrima. ♦ Po deset puta u danu kaže svakome od svojih ljudi sa ironijom: – Lepa zemlja, prijatelju. Blagородna zemlja! Šta smo ja i ti Bogu zgrešili i sudbini dužni. ♦ Ovaj će pročitati stvar, jednog zimskog jutra, u visokoj, svetloj i toploj kancelariji sa izgledom na minoritsku crkvu, i samo će crvenom pisaljkom ironično podvući rečenicu u kojoj fon Miterer predlaže da se na njegovo mesto pošalje „ein familienloses Individuum“, a na poledini napisati da konzul treba da se strpi. ♦ Pa ipak, često je sa podsmehom i ironijom govorio sam sebi: – Da, da, ti si zaista nepogrešan psiholog i savršen ljubavnik.

Hiperbola

92. Hiperbola¹⁶ predstavlja figura kojom se svjesno nešto preuveličava da bi se naglasio emocionalni stav i/ili izvršilo pojačavanje.

U TRAVNIČKOJ HRONICI jedni se primjeri zasnivaju na brojčanom predimenzioniranju:

*Žena je sipala reči, čas prigušene i nerazumljive, čas glasne, iznakažene od suza i pljuvačke. Pukovnik ih nije slušao, jer ih je znao napamet, samo je čekao kad će početi da se stišavaju i zamaraju i pokazuju da se primiče kraj sceni, jer tih **nekoliko hiljada reči** ne bi mogao niko da ponovi, pa ni gospođa fon Miterer do novog nastupa. ♦ Bio je kivan na bogate što mnogo imaju i što troše i rasipaju, a strasno je mrzeo one koji ništa nemaju, tu crnu i večitu sirotinju, **aždaju sa milionima nezasipljivih usta**. ♦ I time što ih **baca** za nekoliko hiljada godina unazad, sve te stvari gube od tegobe i oštine i bar izgledaju lakše i podnošljivije.*

a druge dolaze u obliku komparacijskog spoja sa kao:

*Da, to treba, i to je ono što nije uradio, što neće uraditi ni sutra ni prekosutra, nikad, ni pri ćaskanju sa ovim žutokljuncem kao ni pri razgovorima sa ozbiljnim ličnostima, i što će uvek uvidati tek uveče, posle jela i pre spavanja, kad je dockan, kad svagdašnje i obične reči postaju ogromne i **neuništive kao priviđenja**. ♦ Nevolje koje su naišle na Travnik sa dolaskom novog vezira, teške za celu varoš a **velike kao vasiona** za svakog pojedinca koga su neposredno pogadale, ostajale su, naravno, zakopane u ovom planinskom sklopu, koji okružuje i stešnjava grad, i u izveštajima dvojice travničkih konzula, koje tih dana niko ni u Beču ni u Parizu nije stizao da pažljivo pročita. Ceo široki svet bio je u to vreme ispunjen glasovima o velikoj evropskoj dramati Napoleonovog sloma.*

Posebne slučajeve čini hiperbola u okviru istorijske stilizacije kada pisac nešto uveličava u odnosu sa ono što daju istorijski izvori. Recimo, prema analizi Midhata Šamića (Šamić 1962: 143), takav je sukob austrijskog konzula i prevodioca Rote:

Izbačen, Rota se odmah obratio Davni i preko njega zatražio zaštitu Francuskog konzulata. Otkako su došli konzuli i otvoreni konzulati, nije bilo većeg loma i skandala u Travniku.

Na drugom mjestu, da bi pojačao utisak okrutnosti, pisac preuveličava činjenice iz izvora, npr. izaslanstvo grada Sarajeva ide u sretanje vezira iz straha, vezir neće da primi izaslanstvo usljed držanja begova, govor Ali-paše je mnogo žešći i okrutniji (Šamić 1962: 169). Andrić primjenjuje hiperbolu da bi istakao, učinio reljefnijim sve što odiše užasom, što pokazuje divljinu i okrutnost vezira Ali-paše kako bi njegova slika bila još svirepija i kako bi se od nje stvorio simbol turskog despotizma (Šamić 1962: 169–170).

¹⁶ Grč. *ὕπερβολη* 'preuveličavanje'; **hyper-** 'pre-', *ballein* 'baciti'.

Litota

93. Litota¹⁷ je trop suprotan hiperboli. Pomoću litote se umanjuje izraz, jače svojstvo zamjenjuje slabijim¹⁸. Naziva se i obrnutom hiperbolom (pretjerivanjem prema dolje). Koristi se da bi se umanjilo nešto što je veliko.

94. U TRAVNIČKOJ HRONICI našli smo sljedeći primjer.

– *Znam, znam. Možeš ti sve. Samo jedno ne možeš. Ne možeš da porasteš!*

– *E, to imaš pravo. To, vidiš, ne mogu – kaže grbavi čovek ne trepćući – ali veruj da mi nije ni žao, otkako sam video tebe tolikog. Još kad pomislim koliko ćeš se otegnuti kad budeš mrtav. Biće muka naći sanduk za toliku lešinu.*

– *E da je meni da ti vidim kraj, ne bih ja žalio truda ni troška, našao bih ja tebi sandučić – i Davna pokazuje rukama dužinu od aršina.*

– *A ne, ne! Ne umire se meni. I što da umrem kad me ti ne lečiš?*

95. Izvršena analiza pokazuje da je Ivo Andrić stvorio u TRAVNIČKOJ HRONICI čitav sistem ekspresivnih sredstava, među kojima dominira metafora. U romanu dolazi takođe do izražaja personifikacija, ironija, poredjenja, epitet, a manje se susreće hiperbola, litota i dr.

Najveći dio primjera metaforizacije gradi se na asocijacijama vezanim za kretanje i radnje (40,25% svih metafora u TRAVNIČKOJ HRONICI dolazi iz ova dva semantička polja), a zatim za fiziologiju, tečnost, vatru, artefakt, svjetlo, biljke i životinje. Andrićeva glagolska metaforika uglavnom ide od konkretnog ka apstraktnom. Najmetaforičniji glagol u kategoriji radnje je *bacati (se)*, a kretanja *ići* (5). Poveću grupu (11,98%) obrazuju fiziometafore – riječi koje dobijaju preneseno značenje na bazi osnovnog značenja vezanog za fiziološka stanja, procese u živim organizmima i dijelove njihovog tijela. Po učestalosti izdvajaju se sljedeća stanja i procesi: bolovanje, jedenje, disanje, pijenje, umiranje, trovanje i spavanje, a mnogo manje dijelovi tijela: krv, ruka i glava. Semantičko polje 'tečnost' je treće po metaforizaciji (9,37%). Ovdje su najfrekventniji glagoli (*po*)*tonuti*, *liti*, *otplaviti*, *kapati*, *plivati*, *prskati*, *teći*, *zajaziti*. Sljedeća grupa odnosi se na toplinu i hladnoću (9,37%). Ovdje prevladava metaforizacija glagola *goreti*. U kategoriji artefakata (6,30%) najčešće se metaforizira *klupko*. U semantičkom polju vezanom za svjetlo(st) nema mnogo primjera (3,84%) a najčešći su glagoli *obasjati*, *s(ij)evati* i *sjati se*. Fito-metafore nisu previše zastupljene (3,38%). Pretežno se metaforizira proces zrijenja. Nazivi životinja se takođe ne koriste previše u prenesenom značenju (2,46%). Obično se metafora gradi na imenici *pas*. Metaforičnost prostora je dosta ograničena (2,15%). Ona uglavnom zahvata spoljni prostor. U cilju slikovitog kazivanja u TRAVNIČKOJ HRONICI koriste se riječi koje se odnose na djelatnost (2,00%). Ovdje se izdvaja preneseno

¹⁷ Grč. λιτότης, *litótes* 'jednostavnost'.

¹⁸ Podvrsta litote je i mejoza.

značenje imenica *borba* i *boj*. U proces metaforizacije uključuju se i prirodne pojave, čiji su nosioci lekseme tipa *kovitlac*, *oluja*, *vihor*, *grmljavina*, *potres*, *razvedravanje*, *lavina*, *oblak* (1,38%). Nema mnogo primjera za metaforičnu upotrebi riječi koje se odnose na (raz)govor (0,77%).

Posebna vrsta prenesenog značenja nastaje kada se osobine živih bića pripisuju neživim, odnosno prenose na njih. Tako nastaje personifikacija (koju jedni smatraju vrstom metafore, a drugi posebnim tropom). U TRAVNIČKOJ HRONICI nosioci personifikacije su lekseme *cvileti*, *govoriti*, *ići*, *ječati* i dr.

Poređenje je trop kojim se **A** dovodi u vezu sa **B** na osnovu zajedničke karakteristike, svojstva, stanja i sl. U romanu TRAVNIČKA HRONIKA korelat **B** se nalazi u 21 semantičkom polju. Ono sa čim se najčešće nešto poredi odnosi se na čovjeka (23,57%). Gramatički prevladavaju imenice muškog roda, dok je mnogo manje ženskog i srednjeg. Obično kao **B** dolazi *čovjek* (*ljudi*). Drugo semantičko polje člana **B** su artefakti (14,01%), a treće radnja (11,46%). Izdvajaju se sljedeće leksičko-semantičke grupe: glagoli za oznaku emocionalnih stanja, glagoli kretanja, glagoli destrukcije, vizuelni glagoli, glagoli odnosa. Član **B** može da izražava fiziološka stanja i procese, ali takvih primjera nema mnogo (6,37%). On može da se odnosi na prirodne pojave (5,73%).

U TRAVNIČKOJ HRONICI postoje dvije kategorije determinacije: jednu čine atributi i pridjevi bez posebne stilske vrijednosti, a drugu epiteti. Najveći dio epiteta ima u osnovi personifikaciju (12,95%) i fiziološku komponentu (12,73%). Na trećem mjestu je toplota/hladnoća (8,64%), na četvrtom boja (6,59%), slijedi prostor (5,23%) i težina (5,00%). Formalno pridjevi čine gotovo sve epitete (95,33%), dok je drugih vrsta riječi mnogo manje – priloga (4,09%), a još manje ima mješovitih spojeva (0,68%). Personifikacijski epiteti realizuju se na nekoliko načina. Prvu grupu obrazuju atributi za pojedina duševna stanja: strah, zanos, paniku, radost, brigu, zadovoljstvo, ganuće, nadu, uporstvo, sigurnost. Drugu grupu čine atributi zasnovani na sinegdohi. Oni se formalno odnose na dio tijela, a u suštini na čitavo tijelo. Najčešće takav atribut dolazi u spoju sa leksemom *oči*. Manje ima primjera koje se u vezi sa glavom i licem. Treći grupu daju slučajevi kada se umjesto oznake čovjeka koristi riječ vezana za govor (*razgovor*, *reč*, *bariton*). Četvrta grupa obuhvata imenice tipa *uzbuna*, *igra slučajaja*, *interes*, *cрта*, *sjaj*, *zima*, *ljuljaška*, *miris*, *tišina*, *sunce*, *hladnik*, *sveća*. Jedna skupina ukazuje na fiziologiju čovjeka (17,73), hladnoću i toplotu (8,64%), pri čemu dominira hladnoća iskazana pridjevima *hladan*, *ohladneo*, *prohladan*, *hladovit*, *hladnokrvan*, *leden*, *studen*, *zebljikav*, *oštar*, *kristalan*. Postoji i primjeri koji se se mogu svrstati u kategoriju „destrukcija“ (7,05%) – pridjev označava gubitak, gušenje, gužvanje, kidanje, lomljenje, polovljenje, rezanje, sabijanje, sijećenje, trovanje, unakaživanje, zaptivanje, zatvaranje. Epiteti nastaju i upotrebom korolema – riječi za oznaku boja (6,59%) i spacionema – leksema koje se odnose na prostor (5,23%). U više slučajeva epiteti se grade na značenju

'težina' (5,0%) 'kvantitet/intenzitet' (4,77%), 'materijalu iz koga je nešto napravljeno' (2,95%) itd.

Andrić u TRAVNIČKOJ HRONICI samo na nekoliko mjesta primjenjuje ironiju. To se odnosi i na hiperbolu (jedni se primjeri zasnivaju na broččanom predimenzioniranju, a drugi dolaze u obliku komparacijskog spoja sa *kao*). Jedinični su primjeri za litotu.

Izvori

Andrić 1981/2: Andrić, Ivo. TRAVNIČKA HRONIKA: In: Andrić, Ivo. *Sabrana dela*, dopunjeno izdanje, knj. 2. Urednik Vuk Krnjević. Priredili: Vera Stojić, Petar Džadić, Muharem Pervić, Radovan Vučković. – Beograd – Zagreb, Sarajevo – Ljubljana – Skopje – Titograd: Prosveta – Mladost – Svjetlost – Državana založba Slovenije – Mislal – Pobjeda. 529 s.

TH-Gralis: TRAVNIČKA HRONIKA. In: Andrićev Gralis-Korpus. <http://glyph.uni-graz.at/cocoon/gralis/andric42-45>. Stanje 10. 5. 2014.

Literatura

Arutjunova 1979: Arutjunova, N. D. Funkcionalni tipovi jezičke metafore. Prevela Jelka Matijašević. In: *Stremljenja*. Priština. God. 20, br. 4. S. 119–134.

Arutjunova 1979: Арутюнова, Н. Д. Языковая метафора (синтаксис и лексика). In: *Лингвистика и поэтика*. Наука. Москва. С. 147–173.

Arutjunova 1979^b: Arutjunova, N. D. Sintaksičke funkcije metafore. Prevela Jelka Matijašević. In: *Stremljenja*. Priština. God. 20, br. 2. S. 135–153.

Ćorac 1982: Ćorac, Milorad. *Metaforski lingvostilemi*. Beograd: Privredno-finansijski zavod. 475 s.

Dremov 1961: Дремов, Ан. *Художественный образ*. Москва: Советский писатель. 406 с.

Družinina 1966: Дружинина, А. Ф. О метафоризации личных форм глагола в современном русском языке. In: *Ученые записки МОПИ*, т. 163: Русский язык, вып. 12. Москва. С. 78–108.

Garirova 1969: Гаришова, Н. Д. К лингвистической характеристике глагольных метафор в современном русском языке. In: *Вопросы теории и методики русского языка*. Труды XI зональной научной конф. кафедр русского языка вузов Сред. и Ниж. Поволжья. Ульяновский ПИ, Ульяновск. С. 305–313.

- Glušková 1961: Глушкова, Л. В. Сравнение в системе художественной речи А. Толстого. In: *Вопросы русской языкознания*. К 80-летию А. М. Лукьяненко. Москва. С. 229–231.
- Gudelj 1975²: Gudelj, Petar. *Šta govore metafore*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. 95 s.
- Gvozdeva 1977: Гвоздева, А. Н. Глагольная метафора в произведениях М. А. Шолохова. In: *Лингвистический сборник*. Вып. 9. Москва. С. 140–146.
- Ivanova 1970: Иванова, Н. Н. *Глагольная перифраза в русской поэзии конца XVIII – начала XIX в.* (К вопросу об эволюции поэтической фразеологии). АҚД. Москва. 23 с.
- Ivić 1986: Ivić, Milka. Jedan prilog problematici metafore. In: *Filologija*. Br. 14. Zagreb: JAZU, Razred za filološke znanosti. S 123–127.
- Jefimov 1961²: Ефимов, А. И. *Стилистика художественной речи*. МГУ. Москва. 519 с.
- Jefremov 1965: Ефремов, А. Ф. Изобразительно-выразительные качества русского глагола. In: *Вопросы теории и методики изучения русского языка*. Саратов: Саратовский ун-т. С. 181–188.
- Kalmikova 1974: Калмыкова, Е. И. О динамике метафоры в научном стиле. In: *Филологические науки*. № 2. Москва. С. 83–88.
- Klikovac 2004: Klikovac, Duška. *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: XX vek.
- Kolesnikova 1978: Колесникова, Н. П. Глаголы с корнями – названиями животных. In: *Русский язык в школе*. № 1. Москва. С. 94–96.
- Kuznesova 1972: Кузнецова, З. С. и др. Переносное значение глаголов движения. In: *Из опыта преподавания русского языка нерусским*. Москва, вып. 7. С. 61–79.
- Lazarević 2010: Lazarević, Predrag. TRAVNIČKA HRONIKA u vremenu nastanka. In: Lazarević, Predrag. *Andrić o Bosni*. Banjaluka: Narodna i univerzitet-ska biblioteka Republike Srpske. S. 7–110.
- Lejkof/Džonson 2003: Lakoff, George; Johnson, Mark. *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lodge 1981: Lodge, David. Metafora i metonimija. Prev. Zlatica Putinčanin. In: *Izraz*. Sarajevo. God. 11, br. 1. S. 585–598.
- Lukjanova 1980: Лукьянова, Н. А. О термине экспрессив и о функциях экспрессивов русского языка. In: *Актуальные проблемы лексикологии и словообразования*. Новосибирск. Вып. 9. С. 3–22.
- Marčuk 1988: Марчук, М. В. *К развитию лексических значений многозначных слов*. АҚД. Ленинград: ЛГУ. 16 с.

- Metafore 1986: *Metafore, figure i značenja: zbornik teorijskih radova*. Izabrao i priredio Leon Kojen. In: Prosveta: Beograd. 339 s.
- Mladenov 1987: Mladenov, Marin. Metafora u jeziku javnog informisanja. In: *Kultura*. Beograd. S. 186–193.
- Nagapetjan 1977: Нагапетян, А. С. Метафорическое употребление глаголов движения в творчестве А. Блока. In: *Русский язык и мейодика еџо ѳреѳодаваниѳа в Арм. ССР*, Ереван. Вып. 1. С. 105–114.
- Petrova 1970^a: Петрова, И. А. К вопросу о влиянии категории залога на метафоризацию глагола в русском языке. In: *Ученые заѳиски Горьковскоѳо ГПИ*. Горький. С. 140–144.
- Petrova 1970^b: Петрова, И. А. *Линѳвистическое изучение ѳлаѳольной мейафоры*. АКД. Горький. 19 с.
- Prudnikova 1974: Прудникова, Г. П. Образная реализация глагольных значений в художественной речи А. М. Горького. In: *Воѳросы теорѳии и истѳории русскоѳо и украинскоѳо ѳзыков*. Киев. С. 47–66.
- Prudnikova 1975: Прудникова, Г. П. Приемы метафорического употребления глаголов в романе А. М. Горького *Жизнь Климѳа Самгина*. In: *Стѳуди ѳ мовознавствѳа*. Кѳив. С. 247–252.
- Puzin 1975: Пузин, Г. С. *Глаѳольная лексика в романе М. А. Шолохова Поднятая целина*. АКД. Москва. 32 с.
- Raden/Kevečes̆ 1999: Radden, Günter; Kövecses, Zoltán. Towards a theory of metonymy. In: *Metonymy in Language and Thought*. Panter, K-U. & G. Radden (eds). Amsterdam: John Benjamins. 17–66. [Prerađena verzija: The Cognitive Linguistics Reader, Evans et al. (eds), pp. 335–359].
- Radojićić 1991: Radojićić, Sofka. Neželjeni efekti metaforičnog izraza. In: Тоšović, Branko Ur.). *Jezik i stil sredstava informisanja*. Sarajevo: Svjetlost. S. 7–20.
- Ricoer 1981: Ricoer, Paul. *Živa metafora*. Prevod s francuskog Nade Vajs. In: *Teka*. Zagreb. 378 s.
- Rinjkov 1973: Рыньков, Л. Н. Из истории изучения метафор в русской филологии. In: *Воѳросы современноѳо русскоѳо лиѳературноѳо ѳзыка*. Вып. 6. Челябинск: Челябинский ПИ. С. 120–138.
- Skolotova 1969: Сколотова, И. А. Глаголы, обозначающие сравнение человеческой речи с другими звуками. In: *Ученые заѳиски Горьковскоѳо ПИ*. Горький. Вып. 95. С. 2–10.
- Slijepčević 2012: Slijepčević, Svetlana. O metonimiji u derivaciji nomina actoris. In: *Srpski jezik*. Knj. 17. Beograd. S. 585–592.
- Smirnova 1966^a: Смирнова, Н. С. *О мейафорическом уѳоѳреблении ѳлаѳолов* (На материале романа А. М. Горького МАТЬ). АКД. Красноярск. 16 с.

- Smirnova 1966^b: Смирнова, Н. С. Семантическая сущность глагольной метафоры и способы ее выражения. (На материале романа М. Горького МАТЬ). In: *Материалы и исследования по русской лексикологии*. Докл. 7-й зон. конф. каф. русск. яз. сиб. вузов. Красноярск. С. 68–83.
- Stamać 1983: Stamać, Ante. *Teorija metafore*. Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost. 191 s.
- Stepančenko 1980: Степанченко, И. И. Об изучении метафор стиля на экспериментальной основе. In: *Вопросы лексической семантики*. Москва. С. 96–112.
- Sternin 1980: Стернин, И. А. Актуализация сем и выразительность текста. In: *Актуальные проблемы лексикологии и словообразования*. Вып. 9. Новосибирск. С. 59–69.
- Šamić 1962: Šamić, Midhat. *Istorijski izvori TRAVNIČKE HRONIKE Ive Andrića i njihova umjetnička transpozicija*. Sarajevo: Veselin Masleša. 216 s.
- Šeršakova 1980: Шершакова, Е. И. К вопросу о развитии многозначности глаголов в современном русском языке. In: *Географические и хронологические пределы распространения русской лексики*. Москва. С. 118–124.
- Šonia 1972: Шониа, Н. Ф. О словаре сравнений С. Есенина. In: *Русский язык в грузинской школе*. № 1. Тбилиси. С. 41–46.
- Tošović 1995: Tošović, Branko. *Stilistika glagola*. Stilistik der Verben. Wuppertal: Lindenblatt. 539 s.
- Vuković 1967: Vuković, Jovan. *Sintaksa glagola*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika. 419 s.
- Žiljakov 1969: Жиляков, В. И. *Стилистические функции частей речи в поэзии А. В. Кольцова: глагол и имя существительное*. АКД. Ростов-на-Дону. 17 с.
- Živković 1965⁷: Živković, Dragiša. *Teorija književnosti sa teorijom pismenosti*. Beograd – Sarajevo: Naučna knjiga – Svjetlost. 289 s.

Branko Tošović (Graz)

Tropes in BOSNIAN CHRONICLE by Ivo Andrić

This paper focuses on the analysis of tropes used in BOSNIAN CHRONICLE by Ivo Andrić. The author mainly uses metaphor, personification, irony, simile, epithet, while such tropes as hyperbole, litotes, etc. are less common.

Branko Tošović (Graz)

Tropen im Roman *WESIRE UND KONSULN* von Ivo Andrić

Gegenstand dieser Arbeit sind übertragene Verwendungen von Wörtern im Roman *WESIRE UND KONSULN* von Ivo Andrić. In diesem Werk trifft man besonders häufig auf Metaphern, Personifikationen, Ironie, Epitheta und in geringerem Maße auf Hyperbeln, Litotes u. a.

Бранко Тошович (Грац)

Тропы в романе *Травницкая хроника* Иво Андрича

В настоящей работе проводится анализ переносных употреблений слов и троп в романе *Травницкая хроника* Иво Андрича. В этом произведении в первую очередь используется метафора, следует олицетворение, ирония, сравнение, эпитет, в то время как меньше встречается гипербола, литота и др.

Branko Tošović
Institut für Slawistik
Karl-Franzens-Universität Graz
Merangasse 70
8010 Graz
branko.tosovic@uni-graz.at

Branko Tošović (Grac)

Figure u TRAVNIČKOJ HRONICI

U radu se razmatraju stilske figure u TRAVNIČKOJ HRONICI: kontrast, gradacija, tautologija, pleonazam, anafora, epifora, anadiploza, parcelacija, lajtmotiv, polisindeton, retoričko pitanje, aforizam. U prvom dijelu ukazuje se na njihova osnovna obilježja i tipove, a u drugom vrši konkretna analiza.

0. Tropi i figure nastaju primjenom određenih postupaka, koji se mogu svesti na promjenu kvaliteta, kvantiteta i kontinuiteta. Modifikacijom kvaliteta nastaju tropi, a modifikacijom kvantiteta i kontinuiteta figure. Ova jezička i stilska sredstva imaju izrazito multidisciplinarni karakter pa se njima bavi retorika, stilistika, lingvistika, poetika i dr., pri čemu se razlikuju retoričke figure, stilističke/stilske figure, gramatičke figure, poetske, pjesničke figure i sl.

1. Jakobson je izdvajao dvije vrste figura – jedne zasnovane na relaciji sličnosti (metafora), a druge na relaciji susjednosti (metonimija). U prvoj dolazi do izražaja semantička sličnost, a u drugoj sintaksička susjednost (Jakobson/Halle 1988: 71–72). Metafora nastaje zamjenom na osi selekcije (paradigmatska ravan) i uspostavljanjem veze po sličnosti, dok je metonimija više orijentisana na osu kombinacije (sintagmatsku ravan).

2. Figure su stilsko sredstvo bazirano na posebnoj horizontalnoj ili vertikalnoj organizaciji iskaza u cilju stvaranja ekspresivnosti. Postoji veliki broj ovih sredstava (u literaturi se spominje oko 250 stilskih, retoričkih i gramatičkih figura). Odnos u figuri može biti paradigmatski, sintagmatski, prostorni, vremenski, simetrični, asimetrični, homogeni, heterogeni itd. Figura može predstavljati kompatibilni odnos, kontrastni odnos, opozicioni odnos, odnos sličnosti, odnos susjednosti, dvočlani odnos, tročlani odnos, odnos uspoređivanja, odnos dijela i cjeline i sl. Ona može dolaziti kao složena integraciona cjelina u kojoj se ukrštaju i prožimaju različiti korelacioni parametri. Mi izdvajamo 21 parametar koji se na ovaj ili onaj način, manje ili više, nalaze u osnovi svih figura. To su: aksiologičnost, dimenzionalnost, dinamičnost, disciplinarnost, dominantnost, eksplicitnost, normativnost, hijerarhiziranost, homogenost, kompleksnost, kontaktnost, kontrastnost, kvantitativnost, modulativnost, obligatornost, operacionalnost, realnost, segmentarnost, stratificiranost, usmjerenost, zavisnost. Svaka figura predstavlja spoj ovih korelacionih parametara.

Jedni od njih su veoma relevantni za korelativnu suštinu figure. Mogu se izdvojiti četiri stepena relevantnosti: visoki, srednji, niski i nulti. U visoki spada dimenzionalnost, u srednji kontrastnost i kontaktnost, u niski eksplicitnost, homogenost, segmentarnost i usmjerenost, a u nulti akseološkičnost, dinamičnost, disciplinarnost, kompleksnost, operacionalnost, realnost, stratificiranost, normativnost, obligatornost i zavisnost.

Za figure akseološkičnost nije posebno relevantna, jer je prisutna u svakoj od njih. U većini njih više je izražen sintagmatski nego paradigmatski odnos: od 112 analiziranih figura u 33 dominira paradigmatski odnos, a u 79 sintagmatski. Tropi su pretežno paradigmatski, a figure (u užem smislu) sintagmatski fenomeni. Paradigmatsku dominantu imaju alegorija, aluzija, anafora, anakolut, antanaklaza, antifraza, antimerija, antiptozna, distirbucija, epitet, eufemizam, heterokronon, hipalaga, hiperbola, hipokorizam, ikon, ironija, kalambur, litota, metafora, metagoga, metalepsa, metonimija, mimeza, onomatopeja, parabola, parafraza, paralipsa, personifikacija, poredba, reprezentacija, sinegdoha i slavenska poredba. Sintagmatska dominata je zastupljena u aliteraciji, amplifikaciji, anadiplozi, anagramu, anaklazi, anastrofi, anepifori, anticipaciji, antiklimaksu, antimetaboli, antitezi, antonomaziji, apofaziji, apokopi, asonanci, atičkoj figuri, atrakciji, deformaciji, enalagi, entimemu, epeksegezi, epentezi, epifonemu, epifori, etimiloškoj figuri, etopeji, gomilanju, gradaciji, haplologiji, hendijadis, heteraritonu, hifenu, hijazmu, hiperbatonu, hipofori, hipotipozni, hipozeugmi, hipozeuksi, histerologiji, homeokatelektonu, homeoptotonu, inkrementu, interjekciji, inverziji, katafori, katahrezi, klimaksu, kontrastu, korekciji, mesozeugmi, metabazi, metaboli, metaplazmi, metatezi, okruživanju, oksimoronu, palilogiji, paradoksu, paragogi, paralelizmu, paromeozi, paromologiji, perifrazi, poliptotonu, polisindetonu, pregnanciji, prolepsi, prostezi, protazi, protezi, regresiji, retoričkom pleonazmu, retoričkom pitanju, shemi, silepsi, simploki, sinkopi, uključenju, zeugmu.

Tipičan primjer simetričnog odnosa (ako se **A** nalazi u odnosu prema **B**, onda se i **B** nalazi u istom odnosu prema **A**) daje paralelizam. Neke figure dolaze u obliku ogledala, recimo antimetabola (podudaranje riječi obrnutim redom) i anadiploza. Posebnu vrstu čini hijazam – raspored u obliku krsta.

Dinamičnost ima sekundarni značaj za spoznavanje korelacione prirode figure. Disciplinarnost je značajna za razgraničavanje i klasifikovanje pojedinih figura. U svim figurama je zastupljen parametar dominantnosti (ono što postoji u njima bazira se na četiri dominante: formi, značenju, kategoriji i funkciji). Kategorija eksplicitnosti preovladava u sintagmatski orijentisanim figurama (amplifikaciji, antimeriji, antonimaziji itd.), a implicitnosti u paradigmatskim (alegoriji, aluziji, epitetu, etopeji, eufemizmu i dr.).

Pošto je svaka figura neka vrsta svjesnog udaljavanja od norme ili narušavanje pravilnosti, one u principu predstavljaju odstupanje od norme. Neke gramatičke figure su toliko ušle u upotrebu da su postale sastavni dio opšteg gra-

matičkog sistema te se mogu smatrati regularnim (dakle normativnim) sredstvima. Takva je npr. zeugma.

U odnosu na hijerarhiziranost u figurama se veoma često može naći ono što je taksonomijski više ili niže. Ovi odnosi najviše dolaze do izražaja u aluziji (zamjeni vrste i roda) i antonomaziji (upotrebi zajedničkog imena umjesto ličnog i obrnuto).

U figurama stupaju u međusobnu vezu elementi jednog ili različitih sistema. Pri tome nastaju (a) homogeni, heterogeni, istorodni, raznorodni, (ne)kompatibilni, komplementarni, sinonimijski, istoznačni odnosi, (b) odnosi jednakosti. Homogeni odnos dominira u aliteraciji, aluziji, amplifikaciji, antiklimaksu, antimeriji, antimetaboli, atičkoj figuri, etimološkoj figuri, homeoptotonu, metaboli, paromezi, a heterogeni u alegoriji, anakolutu, antitezi, atrakciji, enalagi, reprezentaciji. Za figuru je posebno važan kompatibilni odnos – odnos u kome se obim dvaju pojmova potpuno ili djelimično podudara. Dva kompatibilna suda izražavaju istu misao različitim izrazima. Identičnost je prisutna u figurama zasnovanim na sinonimičnosti. Odnos ukrštanja (presijecanja, prožimanja) realizuje se u hijazmu.

Parametar kompleksnosti (koji obuhvata različite odnose: proste i složene, jednoobrazne i raznoobrazne, sistemske i slučajne, konkretne i apstraktne, globalne i osnovne) zastupljen je u svim figurama.

Što se tiče postojanja direktnog ili indirektnog kontakta, direktnost dolazi do izražaja u sintagmatski orijentiranim figurama, a indirektnost u paradigmatskim. Direktni odnos dominira u anadiplozi, anepifori, antiklimaksu, antimetaboli, atičkoj figuri, atrakciji itd., a indirektni (znak minusa) u alegoriji, eufemizmu, metafori, hiperboli, ironiji i dr.

U interakciju mogu stupati članovi koji su međusobno kontrastni. Pri tome nastaju (a) antonimijski, opozicioni, diferencijalni, homonimični, višeznačni, komparativni, kontrarni odnosi, (b) odnosi protivrječnosti, suprotnosti, isključivanja. Kontrastnost (suprotstavljenost članova figure, protivrječnost) posebno je izražena u alegoriji, amplifikaciji, anaklazi, anastrofi, antanaklazi, anticipaciji, antimeriji, antiptoziji, atrakciji, enalagi, entimemu, hipofori, hipozeugmi, homeokatelektonu, ironiji, kalamburu, katahrezi, kontrastu, mimezi, oksimoronu, paraboli, paradoksuporedbi, regresiji, retoričkom pitanjusilepsi i slovenskom poređenju. Takav se odnos izražava antonimima, a realizuje u antitezi, kontrastu, paradoksu, oksimoronu, slovenskoj poređenju i dr. Figuru kao odnos kontradiktornosti čine dva pojma koji predstavljaju vid istog roda: jedan pojam ukazuje na neka svojstva, a drugi ih negira, ali ih ne zamjenjuje drugim obilježjima. Kontradiktorni iskazi ne mogu biti istovremeno istiniti i lažni, jer iz istinitosti jednog proizilazi lažnost drugog, i obrnuto. Takav odnos nalazimo u antanaklazi (upotrebi suprotnih riječi u istom izrazu), apofaziji (demantiranju ranijeg iskaza), katahrezi (spoju protivrječnih, nespojivih značenja), oksimoro-

nu. Figura kao odnos komparativnosti dolazi u formi metafore, poredbe i slovenskog poređenja. U figuri može postojati atributivni odnos – veza pojma i njegovog (njegovih) obilježja.

Kvantitivnost dominira u aliteraciji, asonasi, amplifikaciji, anafori, anti-klimaksu, antitezi, atičkoj figuri, epifori, epifonemu, epitetu, etimološkoj figuri, eufemizmu, gomilanju, gradaciji, hendijadis, hipozeuksi, litoti, palilogiji, paragogi, paralipsi, perifrazi, poliptotonu, polisindetonu, pregnanciji, prostezi, protezi, sinkopi, zeugmi.

Figure se mogu posmatrati na planu prirodnog (konkretnog) i modulativnog (apstraktnog) odnosa. Budući da su figure jezičke realije (ono što je realizovano), ovaj parametar nije bitan za utvrđivanje korelativne suštine figura. Što se tiče obligatornosti, ni za jednu se stilsku i retoričku figuru ne može reći da su obavezne, ali to obilježje može biti prisutno u gramatičkim figurama.

Svaka figura je rezultat određenog postupka, operacije, transformacije ili modifikacije (dodavanja, oduzimanja, zamjenjivanja, premještanja i sl.) pa one mogu predstavljati transformacioni, derivacioni, operacioni, neutralizovani odnos. Segmentarnost (stupanje u vezu cjeline **A** i cjeline **B**, dijela cjeline **A** i dijela cjeline **B**) najviše dolazi do izražaja u heteraritmoneu i sinegdohi.

Svaki jezički nivo (fonetski, fonološki, leksički, morfološki, sintaksički i dr.) stvara osoben sistem figura u kojim se razlikuju homogeni i heterogeni odnosi. Heterogeni stratifikacioni odnos je predstavljen u fonetičko-gramatičkim figurama (protezi, aferezi, epethezi i dr.) i sintakso-gramatičkim figurama (pleonazmu, elipsi, enalagi i dr.).

Što se tiče orijentacije, jednosmjernost u desno (**A** → **B**) dominira u aliteraciji, amplifikaciji, anadiplozi, anepifori, anafori i gomilanju riječi, jednosmjernost u lijevo (**A** ← **B**) preovladava u anticipaciji, apofaziji, katafori i prolepsi, a dvosmjernost (**A** ↔ **B**) odlikuje anagram, antimetabolu, hipoforu i regresiju. Usmjerenost na ono što nije realizovano (**A** ↑ **B**) karakteristična je za sve paradigmatski orijentisane figure. Jačanje, potenciranje (**A** ↗ **B**) preovladava u gradaciji i klimaksu, a smanjenje (**A** ↘ **B**) u antiklimaksu. Tranzitivnost leži u osnovi silogizma. U figurama ponekad dolazi do narušavanja odnosa refleksivnosti.

Veću ili manju mjeru zavisnosti imaju sve figure. Osnovno razgraničenje između njih dolazi u formi razlikovanja zavisnih i nezavisnih odnosa. U nekim figurama se narušava koordinacija, npr. u anakolutu, enalagi i heteraritmoneu. U paradigmatski orijentisanim figurama rod i vid dolaze kao eksplisitne i implicitne kategorije, U figuri kao subordinaciji najvažniji aspekt je narušavanje potčinjenosti¹.

¹ Više o figurama kao sistemu korelacija v. Tošović 2007.

3. U romanu TRAVNIČKA HRONIKA postoji niz stilskih figura: kontrast, gradacija, tautologija, pleonazam, anafora, epifora, anadiploza, parcelacija, lajtmotiv, polisindeton, asindeton i retoričko pitanje.

Kontrast/Antiteza

4. Antiteza² predstavlja stilsku figuru zasnovanu na opoziciji, odnosno suprotnosti: dva se protivrječna pojma dovode u vezu da bi se naglasila suprotnost između sudova o njima ili njihovim dijelovima. Kontrast se stvara u spoju riječi suprotnog značenja i služi kao sredstvo za potenciranje sadržaja. U naslovima su veoma česti kontekstualni antonimi.

5. U TRAVNIČKOJ HRONICI postoji više načina kombinacija koje dovode do pojave kontrasta (antiteze).

6. Antiteza može da bude homogena i heterogena. Homogena antiteza nastaje ako se u opoziciju dovode dvije lekseme koje pripadaju istoj vrsti riječi (imenica – imenica, pridjev – pridjev i sl.). U Andrićevom romanu najčešću homogenu antitezu čine glagoli tipa *odlaziti – ostajati, radati se – umirati, rasti – padati, nemati – imati*.

Tu, na vodi, tajanstvenoj, nestalnoj i moćnoj stihiji, rađaju se i umiru naraštaji Travničana. ♦ Kad počne da meri, nastaje oko njega svečana tišina. Dok udešava kantar, on zaustavlja dah i, svečan i sabran, raste i pada sa laganim kolebanjem mere. ♦ Ta ženidba, koja je trebalo da mu otvori vrata u viši i prijatniji život, zatvorila ga je i vezala zauvek, oduzevši mu mir i spokojstvo, ta jedina dobra i najveće dostojanstvo skromnih sudbina i bezimernih ljudi. ♦ U ovim krajevima mala deca umiru ili žive po volji slučaja, kao što se i veoma stari ljudi gase ili im se još za neko vreme produžuje vek. ♦ Otkako su ga kao đaka slali u Padovu i vraćali, pa opet slali i opet vraćali, on je potpuno i zauvek izgubio svaku nadu da kod svoje sabraće nađe nekog razumevanja ili pomoći. ♦ Vidiš, to Plinije kaže! A ti jednako: Nema za mene lijeka. Ima ga i moramo ga naći. ♦ Hrane nestalo. Ima samo mušterija koje bi htele da pazare ono čega nema. ♦ – Treba bežati odavde, gospodine generalni konzule, i to što pre. Jer, ovdje se gubi i ponos i razum i uložena snaga, a ne dobija ništa. To je sigurno, bar za posao zbog kojeg sam ja ovamo došao. ♦ – Taj se neće nikad ubiti. I kad vidi da mu ne damo ništa, otići će kao što je i došao. ♦ A ispod tih zamršenih veđa samo se naziru oči kao dva nejednaka staklena bleska, koja čas sevu jače, čas ugasnu potpuno,

od kojih su neki kontekstualni antonimi:

Veziri se menjaju i odlaze. (Istina, svaki ponešto odnese.) Odlaze veziri, zaboravljaju šta su radili i kako su postupali, dolaze novi i svaki počinje iznova. A mi ostajemo, pamtimo, beležimo sve što smo podneli, kako smo se branili i spasavali i – predajemo od oca na sina ta skupo plaćena iskustva. Eto, zato naša čekmežeta imaju

² Grč. *anti-* 'protiv', *thesis* 'položaj'.

dva dna. ♦ Davna je sve ponovio Davilu svojim nemilosrdno vernim i mirnim načinom i odmah otišao, a Davil je ostao sam sa svojim mislima i Tahir-begovom orijentalskom pažnjom od koje se čoveku koža ježi. ♦ Posle takvog razgovora, potpukovnik je odlazio sa svojom bogatom i dragocenom zbirkom podataka, isto onako lep, čist, hladan i prav kao što je i došao, a Davil je ostajao isto onako usamljen i željan dobrog razgovora kao što je bio i pre toga.

a drugi vidski mješoviti:

Svetina ga gleda sa ljubopitstvom i udivljenjem, raspravlja o carskoj odluci, raduje se, oduševljava, buni. Ponajčešće grde onoga koji odlazi i hvale onoga koji treba da dođe. ♦ Izišli su na put i uzjahali, pre nego što je pratnja mogla da primeti da su uopšte sjahivali. ♦ Dok on tako i poleće i leti i leži u mestu, čini mu se da kao kroz san sluša razgovor dvojice drugova. Hamzin glas je promukao i teško razumljiv, a Ljuljhodžin dubok i odsečan; on uopšte govori polako i svečano, sa pogledom uprtim u jedno mesto, kao da čita.

Drugu češću homogenu antitezu čine pridjevi, pri čemu izrazito dominira kontrast jedan – drugi.

Tada je Roti puklo pred očima da nije dovoljna zakletva osetljivog, grbavog dečaka, rasplakanog u noći, zbog sirotinje, da nije dovoljno ni dvadeset godina upornog, teškog rada i služenja, pa da čovek pređe iz jednog sveta u kome se rodio u drugi koji je slučajno sagledao i za kojim ga je srce povuklo. I što je još gore, taj „novi“ svet upravo i ne postoji kao nešto izdvojeno, određeno i nepomično, što se može postići i osvojiti jednom zauvek, kako se to njemu za prvih godina činilo; a isto tako, onaj „stari“ svet bede i niskosti, od koga je bežao po cenu najvećih napora, ne da se tako lako i prosto otresti, kao što se on otrešao svoje braće i sestara i onih dronjaka iz roditeljske kuće, nego nevidljivo i sudbinski prati čoveka kroz sve prividne promene i uspehe. ♦ Niti je više jesen niti počinje zima; to vreme-nevreme koje nije ni jesen ni zima, a gore je i od jednog i od drugog, to čudovište od godišnjeg doba traje danima, nedeljama; danima koji su dugi kao nedelje, nedeljama koje izgledaju duže od meseci. ♦ Jer i ovde, kao i kod svih pokreta i prevrata na svetu, jedni su koji stvar kreću i vode, a drugi koji je ostvaruju i izvode. ♦ Kad bi neko razgovarao s dvojicom putnika od kojih je jedan proveo u Travniku zimu a drugi leto, dobio bi dva potpuno protivna mišljenja o ovoj varoši. Onaj prvi bi rekao da je boravio u paklu, a ovaj drugi da je bio bar blizu raja. ♦ To sa fratrima, to je bila stara i dugačka priča. Smenjivali su se naraštaji i u mnogome se razlikovali jedan od drugoga, ali u jednom su bili složni: u potcenjivanju i osuđivanju fra-Lukine lekarske veštine. Otkako su ga kao đaka slali u Padovu i vraćali, pa opet slali i opet vraćali, on je potpuno i zauvek izgubio svaku nadu da kod svoje sabraće nađe nekog razumevanja ili pomoći. ♦ Hladni, odmereni i čisti potpukovnik, koji je svuda širio oko sebe onu atmosferu kristalne i oštre studeni i jasnoće, zbunjivao je i izazivao sujetnog i razdražljivog tumača i samim svojim prisustvom i podizao u njemu bezbrojne grčevito zamršene račune koji su dotle bili uspavani ili pritajeni. Reći da su se ova dva čoveka odbijala jedan od drugoga, bilo bi pogrešno, jer u stvari samo se Rota odbijao od potpukovnika kao od ogromne i nepomične sante leda i, što je još gore, vraćao se po nekom neumoljivom i sudbonosnom zakonu, i nasrtao na nj uvek i ponovo.

Ostali pridjevi obrazuju ovakve spojeve:

*Mladića je ponela krv i osećanje pune sreće i nezadržanog trijumfa. Palili su se i gasili u njemu, kao svetlaci, beskrajni vidici. Da, to je to! On je oduvek osećao i toliko puta tvrdio da je ova **uboga, štura i zapuštena** zemlja u stvari **bogata i raskošna**.*

♦ *Za Ibrahim-pašu je **polazna i završna** tačka svakog razgovora bio pad njegovog gospodara Selima III i njegova, Ibrahim-pašina, lična tragedija, usko povezana za taj pad; od te tačke širili su se njegovi pogledi na sve strane.* ♦ *U stvari, svi ovi travnički lekari bili su zbunjeni i nezadovoljni, jer im se nikad nije dešavalo da moraju da leče tako malu decu. Krug njihove veštine nije uopšte obuhvatao **najviše i najniže** granice ljudskoga veka. U ovim krajevima mala deca umiru ili žive po volji slučaja, kao što se i veoma stari ljudi gase ili im se još za neko vreme produžuje vek.* ♦ *A stari Sulejman-paša, inače **strog i vešt** u postupanju sa ljudima, bio je **slab i popustljiv** prema ovome sinu i nalazio uvek izvinjenja za njegovo lenstvovanje i rdave podvige.* ♦ *Odjednom **lažna** para postade **prava** i Davil, zaboravljajući netačnu vezirovu premisu, oseti stvarnost francuskog poraza. Ono hladno i mučno stezanje, čas jače čas slabije, koje mu je toliko puta pokrenulo utrobu u ovom Konaku, mučilo ga je i sada, dok je mirno slušao vezirov govor od lažne ljubaznosti do gorke stvarnosti.)* ♦ *Crni brkovi su prekrili **bele**, sjajne zube.*

U paru se mogu nalaziti kontekstualni pridjevi tipa *umeren – bogat*.

*Sve je malo po malo dobijalo pečat francuskog života, **umerenog** i razumnog ali **bogatog** istinskim zadovoljstvima.*

Rjeđe se javljaju supstantivizirani pridjevi.

*Pošto je bez pokreta i promene na licu saslušao Davilove reči u Davninom prevodu, on je odmah, ne gubeći reči o **mrtvima**, prešao na sudbinu i delanje **živih**.*

Čitav pasus može da se gradi na kontrastu.

*Uviđao je da sva razmišljanja, predviđanja i olaka mirenja u mislima ne vrede mnogo i ne pomažu u trenutku kad udarac padne. Jer, **jedno** je projicirati u mašti svoje bojazni, predviđati najgore, smišljati svoj stav i svoju odbranu, i u isto vreme osećati zadovoljstvo da je sve još u redu i na svom mestu, **a drugo** je naći se pred stvarnim slomom koji zahteva od nas hitne odluke i istinske pokrete. **Jedno** je slušati nakresanog i plahovitog druga iz Ministarstva mornarice, kako užagrenih očiju govori: „Car je lud! Svi mi, zajedno s njim, srljamo u propast koja nas čeka na kraju svih pobjeda“, **a drugo** je shvatiti i primiti kao stvarnost da je Carstvo pobeđeno i srušeno, da Napoleon ne postoji više, nego samo jedan svrgnuti monarh-uzurpator, koji vredi manje nego da je poginuo u nekoj od svojih pobjeda. **Jedno** je sumnjati u vrednost pobjeda i trajnost ratnih uspeha, kao što je on poslednjih godina sve češće sumnjao, i razmišljati šta bi bilo sa njim i sa njegovima „u slučaju da...“, **a drugo** je saznati odjednom da je ne samo Revolucije i svega što je ona donela, nego i „General“ i one neodoljive mađije njegovog pobjedničkog genija i celog poretka koji je na njemu počivao nestalo preko noći kao da nikad nisu postojali, i da sada sve treba odjednom da se vrati u stanje u kom je bilo u vreme kad je on, Davil, kao dečak, na trgu rodnog grada, zanesen „kraljevskom dobrotom“, klicao Luju XVI.*

Postoji niz primjera sa kontekstualnim pridjevskim antonimima tipa *ozbiljan i važan – sitan i beznačajan*.

Razgovori koje je tog dana vodio sa ljudima pomaljavu se iz sećanja, sve do najmanjih pojedinosti, i to ne samo **ozbiljni i važni** razgovori o službi i poslovima, nego i **sitni, beznčajni**. ♦ U Travniku je vladala živost. Kao svakog proleća, po narednji iz Carigrada, spremala se i ove godine vojska na Srbiju; spremala se sa **velikom** bukom, ali sa **mršavim** rezultatima. ♦ On je poznao nezdravu i tajanstvenu unutarnju složenost ovih Bosanaca koji su isto toliko osetljivi kad se radi o njima samima koliko su preki i grubi kad se radi o drugima.

Očigledno da fratra nije bilo mnogo stalo ni do Rusa ni do Francuza. On je samo svojim reskim glasom, koji je izgledao neobično **tanak** i šištav za tako **krupnog** čoveka, ponavljao predviđanja za jednu naciju koja tako postupa sa Crkvom i njenim poglavarom. ♦ Odjednom lažna para postade prava i Davil, zaboravljajući netačnu vezirovu premisu, oseti stvarnost francuskog poraza. Ono hladno i mučno stezanje, čas jače čas slabije, koje mu je toliko puta pokrenulo utrobu u ovom Konaku, mučilo ga je i sada, dok je mirno slušao vezirov govor od **lažne** ljubaznosti do **gorke** stvarnosti.

Prilozi i priloški izrazi takođe čine važniju grupu antonima tipa *dockan* – na vreme, uvek – nikad.

Kad su videli da mu se oduzeo dar govora i da je sav uzet, da ne može ni glasom ni znakom dati java od sebe, rastrčali su se iz Konaka da traže lekara i sazivaju hodže. Za lekare je bilo **dockan**, a hodža je uvek **na vreme**. ♦ Toj službi su bile posvećene njene misli i njena osećanja, a njene tanke, **uvek** crvene i na izgled slabačke ruke, koje nisu **nikad** mirovale, savlađivale su posao kao da su od čelika. ♦ Sulejman-paša odgovori ozbiljno, na svom rdavom turskom jeziku. – Nema tu nesreće, pašo, hvala Bogu, nego počela zima lepo i kako treba; kad god je mokra **na početku** a suva **na kraju**, zna se da će biti dobra godina. A videćeš kad zapadne sneg i stegne čiča a obasja sunce, pa škripi pod nogama i svetlaci iskaču pred oči. Milina i lepota, kako je Bog ostavio i kako treba da bude. ♦ Sa takvim shvatanjima Kolonja je lečio svoje pacijente; od toga njima nije bivalo ni bolje ni gore, i oni su ili umirali kada su se suviše bili odmakli od linije života i primakli liniji smrti, ili prezdravljali, to jest oslobadali se bolova i poremećaja i vraćali u granice spasonosnih salernitanskih pravila; a Kolonja im je to olakšavao ponekim od onih hiljada korisnih latinskih propisa koji se **lako** pamte a **teško** obdržavaju. ♦ Ali svi ti njeni poslovi, pa i te fizičke nezgode trudnoće, pomagali su joj da lakše podnosi bol zbog dečaka koji joj je prošle jeseni onako munjevito otet i o kome **neprestano** misli i **nikad** ne govori. ♦ I sada, kad je bilo tu, izgledalo je vrlo jednostavno, razumljivo samo po sebi, i kao sva spasenja, stiglo je i suviše **dockan** i suviše **rano**. ♦ I naša je muka u tome što ni' smo mogli da potpuno zavolimo ovu zemlju kojoj dugujemo što nas je primila i dala nam utočišta, ni' smo mogli da zamrzimo onu koja nas je nepravedno oterala i prognala kao nedostojne sinove. Ne znamo je li nam teže što smo **ovde** ili što nismo **tamo**. Ma gde bili izvan Španije, mi bismo patili, jer bismo dve otadžbine imali uvek, to znam, ali ovde nas je život suviše pritisnuo i unizio.

Rjeđe se javlja priloški komparacijski par tipa *niže* – *više*.

Što je **niže** padao, sve se **više** hranio lažima i varao sam sebe velikim rečima, smelim pričama i sujetnim maštanjima.

Manje ima homogenih imeničkih parova kao što je, recimo, *laž – istina*.

Sporo i neodlučno govore, jedan po jedan, i nagadaju šta bi to moglo biti i koliko ima laži a koliko istine u ovim vestima, šta bi trebalo preduzeti da se stvar izvidi i možda već u početku spreči. ♦ Ovo je već šesta godina, otprilike od vremena mira u Amienenu, kako se u Davilu izmenjuju nada i sumnja, kao igra svetlosti i mraka. ♦ A kao svi lako uzbuđljivi ljudi, koji nisu sigurni u sebe, on je teško razlikovao laž od istine i stalno se kolebao između neosnovane sumnje i preteranog poverenja. ♦ Kao u snovima što biva, ljudi su prelazili kratko i neposredno od položaja na položaj, od časti do časti, od sramote do smrti, od bede do slave, samo jedni u jednom pravcu a drugi u drugom, obrnuto.

Imenički homogeni parovi dolaze obično u obliku kontekstualne antiteze tipa *strast – užas*, (*pobesneli*) *prostak – (takav) sultan*.

Ruke nemoćno opuštene, usta poluotvorena i oči napola sklopljene kao u nesvestici. Takva je bila tu, na njemu, oko njega, obamrla od ljubavi, od slasti koju ljubav obećava i od užasa koji ovde ide kao senka za njom. Privijena, posečena, pokošena, slika potpune predanosti, nemoći, poraza i očaja, ali i neslućene veličine. ♦ Trošeci sve snage u vršenju svojih vladalačkih dužnosti i živeći čistim životom kakav se ne pamti od prvih halifa, Selim nije ništa preduzimao da bi se odbranio od prepada i izdaje rdavih ljudi. Zato se moglo desiti da jedan odred jamaka, vojničkog ološa, predvođen jednim pobesnelim prostakom, zbacitakvog sultana sa prestola i da ga zatvori u Seraj, da tako potpuno osujeti sve njegove spasonosne i dalekovidne planove, i dovede na presto jednog plitkoumnog i čulnog nesrećnika, okruženog pijanicama, prostacima i izdajnicima od zanata. Eto kako idu stvari ovoga sveta! A kako je malo ljudi koji to uviđaju i još manje koji bi hteli i mogli da spreče! ♦ Prvi je pritrčao Mustafa Barjaktar. Pred njim je ležao mrtav, gologlav, pomodrela lica i izubijan, sultan Selim. Sve je bilo dockan. Barjaktar je pobedio, ali njegova pobeda je izgubila vrednost i smisao. Zlo i ludost su likovali nad dobrom i razumom. Porok je ostao na prestolu a nered u vladi i državi. ♦ – Jeste, prilike su teške, to znamo svi iz iskustva, ali treba imati strpljenja. Francuski razum i ponos moraju najposle da nadjačaju njihovu plahovitost i oholost. Samo treba... ♦ Odred mameluka išao je svakog dana na vežbanje u polje kod Turbeta i Travničani su posmatrali sa mržnjom ali i sa strahom te atletske konjanike, pod sjajnim, teškim oružjem, odevene i nakićene kao svatovi. ♦ Niti je više jesen niti počinje zima; to vreme-nevreme koje nije ni jesen ni zima, a gore je i od jednog i od drugog, to čudovište od godišnjeg doba traje danima, nedeljama; danima koji su dugi kao nedelje, nedeljama koje izgledaju duže od meseci.

Takav par mogu obrazovati glagolske imenice (*dizanje – padanje*):

Dakle, pravi put treba i dalje tražiti. Posle tolikih dizanja i padanja, to nije više bilo lako ni jednostavno kao nekad.

ili glagolska i neglagolska imenica (*mir – ratovanje*):

Bio je strog u miru i svirep u ratovanju, gramžljiv na zemlju i bez mnogo obzira pri sticanju, ali nepodmitljiv, zdrav, i bez osmanlijskih poroka.

Kontrast mogu stvarati dvije istokorijenske imenice razdvojene crticom, pri čemu jedna ima negaciju.

Niti je više jesen niti počinje zima; to vreme-nevreme koje nije ni jesen ni zima, a gore je i od jednog i od drugog, to čudovište od godišnjeg doba traje danima, nedeljama; danima koji su dugi kao nedelje, nedeljama koje izgledaju duže od meseci.

Zamjenice mnogo rjeđe građe kontrast (tipa *svi – niko*).

Noću je sjala mesečina, bistra, staklena i pro hladna. A i danju i noću je trajao krvavi karneval u kom su svi hteli jedno a niko nikog nije mogao da razume ni sam sebe da pozna.

7. Heterogena antiteza nastaje uparivanjem različitih vrsta riječi. To može biti

a) pridjev i glagol tipa *nevidljivo – vidi se, nepodnošljivo – mora se podnijeti*

Ono što je najbolje u njemu ostajalo je nevidljivo i nepristupačno, a ono što je moglo da se vidi i nasluti odbijalo je svakoga. Takav čovek ne bi mogao ni u drugoj sredini, manje teškoj i sirovoj, naći sebi pravog mesta ni stvarnog ugleda. ♦ I pukovnik je opet uzimao pero i nastavljao započeti izveštaj, pišući grčevito brzo i uporedo sa muzikom koja je dopirala odozdo, sa osećanjem da je sve i nepodnošljivo i da se mora podneti.

b) glagol i imenica tipa *ratovati – mir*

Preko svoga čoveka poručio je obojici konzula da će on pre dati ostavku nego što će dozvoliti da njih dvojica ovde u Travniku ratuju, dok su im carevi u miru, i to preko njegovih i inače pretovarenih leđa.

c) imenica i supstantivizirani pridjev tipa *sirotinja – bogati*

– Ovom narodu, verujte mi, treba oštiji i svirepiji vezir. Istina, kažu da me sirotinja po celoj zemlji blagosilja. A to jedino i želim. Bogati i silni me mrze. I o vama su me u početku pogrešno obavestili, ali ja sam vas upoznao i brzo uvideo da ste moj jedini prijatelj. Neka je slava Bogu jedinom! A verujte mi da sam i sam u nekoliko mahova tražio od sultana da budem opozvan. Ne treba mi ništa. Najviše bih voleo da kao običan baštovan obrađujem svoj vrt i tako u miru provedem poslednje dane.

d) negirani pridjev i imenica istog korijena tipa *neosetljiv – osetljivost*

– Aaa, ne ne! Neka ovog božjeg davanja, neka. Ne valja kad zima nije zimom – ostaje čehaja ozbiljno pri svome, nepristupačan finim dosetkama ovih Osmanlija i neosetljiv za njihovu osetljivost. I sedi, prav, hladan i tvrd, među ovim zeblikavim i podrugljivim strancima, koji ga gledaju sa strahom i ljubopitstvom kao da je on taj koji neumitno raspoređuje vremena i godišnja doba.

Jedan tip heterogene antiteze obrazuju leksema i sintagma tipa *lagati – govoriti istinu, malenkost – krupne stvari, mudri ljudi – neznalice*.

Koje je njihovo pravo lice? Šta je život a šta sračunata gluma? Kad lažu a kad govore istinu? ♦ I samo se čudio otkud da se u ovim trenucima seti te malenkosti od tolikih krupnih stvari i važnih poslova koje je sa Mehmed-pašom doživeo. ♦ Davilu su godile ove reči izgovorene iskreno i mirno, jer su bile posredno izvinjenje za malo-predašnje uvrede i jer su u njegovim očima umanjivale veličinu poniženja koje je doživeo. ♦ Zato je naredio da te mudre ljude, koji su se pokazali kao neznalice, vežu i da ih bose i lako odevene teraju pred prvim redovima vojske, kako bi na svom telu osetili posledice svoje prevare.

U heterogeni tip spadaju i uparene sintagme budući da su sastavljene od različitih vrsta riječi tipa *žena hladnog tela i usijane glave, uzvraćao i davao udarce*.

Po nekoj fatalnoj i neodoljivoj potrebi, ta žena hladnog tela i usijane glave oduševljavala se s vremena na vreme za mlade ljude, obično mlade od sebe, verujući uvek da je u tom čoveku, kod koga je ona naslućivala snažan duh i hrabro srce, puno čistih osećanja, našla sanjanog ritera i srodnu dušu. ♦ Pa ipak njegova živost duha, osećanje dužnosti i urođena galska borbenost, držali su ga i gonili da ne zaostane u utakmici; i on je uzvraćao i davao udarce. ♦ Taj sitni čovek imao je drskost javne žene. Zaustavio je Davila koji je jahao kroz čaršiju, istrčavši pred njegovog konja, i molio ga ceremoniozno da ga primi i sasluša. ♦ Savijamo se i sklanjamo pred svakim, zlopatimo se i dovijamo, što se kaže: na ledu vatru ložimo, radimo, stičemo, štedimo, i to ne samo za sebe i svoju decu nego za sve one koji su jači i drskiji od nas i udaraju nam na život, na obraz, i na kesu. Tako smo sačuvali veru zbog koje smo morali da napustimo svoju lepu zemlju, ali izgubili gotovo sve ostalo.

I ovdje se može izdvojiti kontekstualna antiteza tipa *carski zumbuli – divlja zemlja, težak umor – veliko olakšanje*.

– Ah, ah – klicala je Ana Marija koju je držalo njeno svadbena raspoloženje – ah, to je veličanstveno. To će biti carski zumbuli u ovoj divljoj zemlji. Ah, draga gospodo, da krstimo tu vrstu zumbula i da je nazovemo „Svadbena radost“ ili „Carski mladoženja“, ili... ♦ Osećao je težak umor, ali i veliko olakšanje što je sve to svršeno i poslano kome treba, odlučno i neopozivo, i što o tome više ne može biti sumnje ni razmišljanja.

Posebnu vrstu čini kontrast-izuzetak:

Sve je to bilo isto kao i ranije, samo on, Davil, nije bio isti.

i kontekstualna anadiploza:

Pola sata docnije rastaju se konzul i Defose. Dan je time završen. Počinje noćno naličje travničkog života.

8. Krajnji oblik antiteze dolazi u obliku oksimorona, kojim se povezuju dva nespojiva pojma, npr. *tišina govori, oči bez pogleda, tražiti ono što se ne nalazi*.

Svake noći, dok ovako sedi pored sveća koje brzo nestaju, činilo mu se da čuje kako mu tišina svojim nemuštim jezikom govori: [...] ♦ – Nećeš zadugo tako ići vitak, gledati pravo, treperiti osmejkom, vladati slobodnom misli i glasnom, otvorenom reči. Takav kakav si ne možeš ovde ostati. Saviću ti kičmu, saterati krv oko srca, oboriti pogled; načiniću od tebe gorku biljku, na vetrovitu mestu, u kamenitu tlu. I nikad te više neće poznati ne tvoje francusko ogledalo, nego ni oči tvoje rođene majke. ♦ I to mu ne govori naglo, izazivački, nego tiho, a neumoljivo; i dok to govori već ga savija i podešava, kao što maćeha oblači pastorče. Njemu je bilo jasno da je ova tišina u stvari smrt u drugom obliku, smrt koja ostavlja čoveku život, kao ljušturu a oduzima mu mogućnost da živi. ♦ A kad bi Davil pokušao da iz njega izvuče bar jednu reč saglasnosti ili negodovanja, on je obarao svoje lepe, modre oči zemlji i te oči bez pogleda bile su odjednom zle i opasne. ♦ U stvari, on je i tražio ono što se ne nalazi ni u životu ni u knjigama: nekog saučesnog i duševnog prijatelja, koji sve

hoće da sasluša i sve može da razume, sa kojim bi se iskreno porazgovarao i koji bi mu na sva pitanja jasno i otvoreno odgovorio.

9. Specifična vrsta kontrasta nastaje u obliku personalizovane antiteze, kojom se izražava suprotnost ljudskih karaktera i ponašanja i sl. U romanu TRAVNIČKA HRONIKA izdvajaju se sljedeći kontrastni parovi:

a) Davil – Defose

*U istini, za Defosea je ovaj **poredak** u kom živi, to jest Carstvo, predstavljao jedinu i potpuno jedinstvenu stvarnost koja se u duhovnom i materijalnom pogledu proteže od jednog kraja vidika do drugog i obuhvata sve što život sam sadrži. A za Davila je to bio samo jedan **slučajan i rovit red** stvari čiji je mučni postanek nekad doživljavao i rođenim očima gledao, i čija privremenost mu nikad nije potpuno iščezla iz svesti. Protivno od ovog mladića, on se dobro sećao šta je bilo pre ovoga i često pomišljao šta bi moglo biti posle.*

b) Davil – fon Miterer

*Razgovor sa potpukovnikom bio je, u stvari, izmena podataka, uvek tačnih, zanimljivih i mnogobrojnih o svemu i svačemu, a ne izmena misli i utisaka. Sve je u tom razgovoru bilo bezlično, hladno i uopšteno. Posle takvog razgovora, **potpukovnik je odlazio** sa svojom bogatom i dragocenom zbirkom podataka, **isto onako lep, čist, hladan i prav** kao što je i došao, **a Davil je ostajao isto onako usamljen** i željan dobrog razgovora kao što je bio i pre toga. Od razgovora sa potpukovnikom nije ostajalo ništa ni u čulima ni u duši; ni boje glasa nije čovek mogao da mu se seti. Potpukovnik je svaki razgovor vodio tako da sabesednik nije mogao ništa da sazna o njemu ili da ma šta kaže o sebi. Uopšte, sve što je blisko, prisno i lično odbijalo se od potpukovnika kao od stene. Tako je Davil morao da napusti svaku nadu da će sa ovim hladnim ljubiteljem književnosti moći da razgovara o svom pesničkom radu.*

c) Davil – vezir

*I Davil sa svoje strane nije štedeo sa ljubaznostima i uveravanjima, ali je odmah mogao da vidi da je vezirova zaliha lepih reči i prijatnih grimasa vrlo oskudna, jer čim bi samo za trenutak prestao da se smeje i da govori, vezirovo lice je postajalo mračno i tvrdo a oči nemirne kao da traže gde treba udariti. **Hladno plamsanje** tih očiju bilo je nepodnošljivo i u čudnoj opreci sa njegovim **glasnim smehom**.*

d) Davil – njegova supruga (koja u romanu nema svoje ime, već se oslovljava riječima gospođa Davil, žena, ona i sl.)

*U tim noćima sedeli su posle večere Davil i njegova žena boreći se ona sa snom i umorom od dnevnih poslova a on sa nesanicom i nedoglednim brigama. **Njoj se spava a Davilu se priča**. Njoj su tuđa i neprijatna sva pričanja i razmatranja o zimi i bedi, jer se po ceo dan bori protiv njih, onako sitna, sva umotana u šalove, ali lagana i večito u pokretu. On, naprotiv, nalazi u tome jedino bar trenutno olakšanje. Ipak, ona ga sluša, iako je odavno muči želja za snom, i tako i prema njemu vrši dužnost koju je vazdan vršila prema svima. ♦ Davil je dobro znao (i on iz dugog iskustva!) da ne vredi prekidati je u poslu i da to ne bi ništa pomoglo, jer ona nema i neće nikad moći da ima smisla za nestvarne razgovore o bojaznima i strahovanjima, koja njega nikad ne napuštaju. I najmanja porodična briga zbog dece, kuće ili zbog njega, za nju je mnogo važnija i dostojnija razgovora nego najsloženija „unutarnja stanja“ i*

raspoloženja o kojima on stalno misli i o kojima bi toliko voleo da ima s kim da porazgovara. On je dobro znao da je ta žena (inače njegov jedinstveni i sigurni drug) uvek pa i sada sva potpuno predana sadašnjem trenutku i poslu koji je pred njom, kao da ništa drugo ne postoji na svetu i kao da svi ljudi, od Napoleona pa do konzulovice u Travniku, isto tako predano i svaki na svoj način spremaju što treba za zimu. Za nju je jasno da se božja volja vrši u svakom trenutku, svuda i u svemu. I šta tu ima da se razgovara? ♦ Davil je sada sedao u svoju veliku stolicu, prekrivao dlanom oči i posle nečujnog uzdaha („Ah, Bože blagi, Bože blagi!“) uzimao svoga Delila i otvarao ma gde, u sredini nekog pevanja. U stvari, on je i tražio ono što se ne nalazi ni u životu ni u knjigama: nekog saučesnog i duševnog prijatelja, koji sve hoće da sasluša i sve može da razume, sa kojim bi se iskreno porazgovarao i koji bi mu na sva pitanja jasno i otvoreno odgovorio. U tom razgovoru, kao u nekom ogledalu, on bi prvi put mogao da vidi svoj istinski lik, da sazna pravu vrednost svoga rada i odredi nedvosmisleno svoj položaj u svetu. Tu bi mogao najposle da razabere šta je u svima ovim njegovim skrupulama, predviđanjima i strahovanjima osnovano i stvarno a šta neosnovano i uobraženo. I to bi u ovoj žalosnoj dolini, u kojoj teče već šesta godina njegove samoće, došlo kao istinsko izbavljenje.

e) fon Miterer – Nikola Rota

U Konzulatu samom, glavna ličnost posle generalnog konzula bio je tumač i kancelarijski činovnik Nikola Rota (Rotta). On je ranije bio na službi u zemunskom karantinu i fon Miterer ga je poveo sa sobom u Travnik. ♦ To je **malen čovek, grbav**, ali bez vidljive isturene grbe, sa jakim grudnim košem, sa moćnom glavom koja je zavaljena unazad i utonula među uzdignuta ramena, a na kojoj se ističu velika usta, žive oči i prirodno grgurava, proseda kosa. Noge su kratke i tanke, u niskim čizmama sa posuvraćenim sarama i u svilenim čarapama i plitkim cipelama sa velikom, pozlaćenom kopčom. ♦ **Protivno** od svoga starešine, fon Miterera, koji je bio **pitom i pristupačan čovek**, sa nekom tužnom blagošću u ophođenju, njegov prvi saradnik bio je **gord i nabusit** prema Turcima kao i prema hrišćanima. Njegovo mrzovoljno ćutanje nije bilo ništa manje teško, neprijatno i uvredljivo od njegovog govora. Ovako malen i grbav, on je nekako uspevao da i najvišeg čoveka, za polovinu stasa višeg od sebe, gleda sa visoka. Iz one jake i zaturene glave sa uzdignutih ramena, gledale su njegove mrke oči na koje su nisko padali teški očni kapci, sa uvredljivom dosadom, prezriivo morno, kao da sabesednika vide negde u daljini i duboko pred sobom. Samo kad je izlazio pred visoke i uticajne ličnosti (a on je dobro znao koje to **jesu**, koje **nisu**, a koje samo tako izgledaju) i prevodio njihove razgovore, te oči su obarale pogled ka zemlji i postajale i drske i snishodljive i nedostižne.

Hladni, odmereni i čisti potpukovnik, koji je svuda širio oko sebe onu atmosferu kristalne i oštre studeni i jasnoće, zbunjivao je i izazivao sujetnog i razdražljivog tumača i samim svojim prisustvom i podizao u njemu bezbrojne grčevito zamršene račune koji su dotle bili uspavani ili pritajeni. Reći da su se ova **dva čoveka odbijala jedan od drugoga**, bilo bi pogrešno, jer u stvari samo se Rota odbijao od potpukovnika kao od ogromne i nepomične sante leda i, što je još gore, vraćao se po nekom neumoljivom i sudbonosnom zakonu, i nasrtao na nj uvek i ponovo. ♦ Ne bi se nikad reklo da i ovakvi umni, pravedni i u svakom pogledu hladni ljudi mogu biti sudbonosni i uticati na nekoga razorno. Međutim, to je bio slučaj ovde. Rota je bio u takvom stepenu unutarnjeg rastvaranja i rušenja, da je ovakav starešina morao za njega značiti naglu

propast. Svojim mirom, svojom gotovo neljudskom objektivnošću potpukovnik je bio otrov za otrovanog tumača. Da je Rota dobio starešinu meka i popustljiva kao što je fon Miterer ili nekog plahovita, nejednaka čoveka, nošenog ljudskim strastima, pa ma i najgorim, on bi se nekako još držao. U prvom slučaju, on bi živio od te popustljivosti a u drugom slučaju njegovi tamni i izukršteni nagoni našli bi uporišta i oslonca u sličnim nagonima sa kojima bi se sukobili, i on bi se u tom trajnom sukobu i trvenju održavao u nekoj ravnoteži. Ali protiv ovakvog starešine Rota se bacao kao besomučan čovek protiv ledenog zida ili nestvarnog snopa svetlosti.

f) Davilova supruga – supruga fon Miterera Ana Marija

I za jedno i za drugo tu je bila Ana Marija, jer su njena rečitost i njena osećajnost prosto ukočile gospođu Davil.

g) Husref Mehmed-paša – Ibrahim-paša

*Sve se u ovoj zemlji s vremenom okretalo u iznenađenje i sve je, u svakom trenutku, moglo postati protivno od onoga što izgleda. Davil je već počeo da se miri sa neprijatnom činjenicom da je izgubio Husref Mehmed-pašu, **život i otvorenog čoveka** od koga je mogao uvek očekivati srdačan prijem, dobro razumevanje i bar neku pomoć, a da je na njegovo mesto dobio **tvrdog, hladnog, nesrećnog** Ibrahim-pašu, koji je težak i sebi i drugima i iz koga je teško izbiti dobru reč i ljudsko osećanje, kao iz kamena. U tom mišljenju utvrđivao ga je njegov prvi dodir sa vezirom i, naročito, sve ono što je saznavao od Davne o njemu. Ali, ubrzo, konzul je morao da uvidi i na ovom primeru kako je Davna u svojoj stvarnoj i znalačkoj proceni uistinu jednostran poznavalac ljudi.*

h) Defose – mladi fratar

*Fratar je bio vrlo mlad, ali krupan, u crnoj debeloj kabanici ispod koje su provirivali zagasito modra anterija, bensilah i pusat. **Mladić** ga je gledao sa nevericom i pitao se, kao u snu, je li moguće da je ovo sveštenik i redovnik. A **fratar** je posmatrao stranca, visokog rumenog **mladića**, lepog, mirnog i bezbrižnog izgleda, oštro i nemo, ne krijući svoje negodovanje kad je čuo iz koje je zemlje i koja ga vlada šalje.*

i) Ana Marija – seljaci

*Ana Marija im se obraćala često, hrabrila ih i nutkala, lepršajući rukavima, tresući kosom i sevajući očima, a **oni** su brisali guste seljačke brke i gledali u tu živu, belu ženu, kao i u ona nepoznata jela, sa mirnim snebivanjem.*

j) „ološ“ – sultan

*Trošeci sve snage u vršenju svojih vladalačkih dužnosti i živeći čistim životom kakav se ne pamti od prvih halifa, Selim nije ništa preduzimao da bi se odbranio od prepada i izdaje rđavih ljudi. Zato se moglo desiti da jedan odred jamaka, **vojničkog ološa**, predvođen jednim pobesnelim **prostakom**, zbaci **takvog sultana** sa prestola i da ga zatvori u Seraj, da tako potpuno osujeti sve njegove spasonosne i dalekovidne planove, i dovede na presto jednog plitkounnog i čulnog nesrećnika, okruženog pijanicama, prostacima i izdajnicima od zanata. Eto kako idu stvari ovoga sveta! A kako je malo ljudi koji to uviđaju i još manje koji bi hteli i mogli da spreče!*

11. kontrastno percipiranje iste ličnosti, npr. „ilirskog lekara“ od strane Defosea.

Lekar je spustio ruke sa izrazom potpunog beznađa, gnevno gotovo. Ni traga nije bilo od onog otužnog „ilirskog doktora“. Tu je stajao jedan čovek svoje misli i jakog izraza. A Defose je goreo od želje da još sluša i više sazna, zaboravljajući potpuno ne samo svoje malo predanje osećanje nadmoćnosti nego i mesto na kome je i posao zbog koga je došao. I osećao je da je zaseo mnogo duže nego što je trebalo i bilo predviđeno, ali se nije dizao.

12. „Mi“ – „Oni“

– Da, uplašilo nas je i koštalo mnogo. Jest. I vezir je zaista oštar, oštar i težak gospodin. Ali on jedanput ima posla sa Jevrejima, a mi smo preturili desetine i desetine vezira. **Veziri se menjaju i odlaze.** (Istina, svaki ponešto odnese.) **Odlaze veziri,** zaboravljaju šta su radili i kako su postupali, dolaze novi i svaki počinje iznova. A **mi ostajemo,** pamtimo, beležimo sve što smo podneli, kako smo se branili i spasavali i – predajemo od oca na sina ta skupo plaćena iskustva. Eto, zato naša čekmedžeta imaju dva dna.

Gradacija

10. Gradacija³ predstavlja figuru do koje dolazi izborom riječi za postepeno pojačavanje ili slabljenje neke predstave. Ako intenzitet raste, nastaje klimaks (grč. *klímaks* 'ljestve'), ukoliko opada antiklimaks (retardacija).

11. U romanu TRAVNIČKA HRONIKA ova figura se na više mjesta pojavljuje. Pojedinačni segmenti teksta (odlomci) mogu biti bogati gradacijom različitih vrsta riječi – pridjeva: (a) **lepa, nastrana, rasipna** gospođa fon Miterer, (b) **sitna, ozbiljna i ćutljiva** devojčica, priloga: (a) **bilo je za njega drago, otmeno i uzvišeno,** (b) **nešto više i lepše, dostojno obožavanja i vredno svake žrtve,** glagola: **patio je, stideo se, strepio od same pomisli.**

Kao sve lude i besne žene, **lepa, nastrana, rasipna** gospođa fon Miterer radila je što je htela, ne znajući nikad pravo šta hoće. Zaletala se bezglavo u svoja povremena „oduševljenja“ i brzo vraćala iz njih razočarana. Ne zna se šta je fon Mitereru bilo teže trpeti i mučnije gledati, njene zanose ili njena razočaranja. Kapetan je i jedno i drugo snosio sa mučeničkim mirom. U stvari, on je tu ženu, koju mu je sudbina dala kao nezasluženu kaznu, voleo bezgranično i stalno, kao što se voli bolesno dete. Sve što je njeno bilo je za njega **drago, otmeno i uzvišeno.** Sve što je na njoj, u njoj i oko nje, sve do mrtvih predmeta koji su joj pripadali, sve mu se to nametalo kao nešto **više i lepše, dostojno obožavanja i vredno svake žrtve.** **Patio je** od njenih skokova i ispada, **stideo se** pred svetom i mučio u sebi, ali u isto vreme on je **strepio od same pomisli** da bi ta čarobna žena mogla da ga napusti ili da štogod učini sebi i nestane iz njegove kuće ili sa ovoga sveta. On je napredovao u službi, devojčica je rasla, **sitna, ozbiljna i ćutljiva,** a gospođa fon Miterer je nesmanjenom snagom tumarala, tražeći od života sve što on ne može da da i pretvarajući svaku stvar u oduševljenje ili gorčinu, i mučeci i jednim i drugim i sebe, i sve oko sebe.

³ Lat. *gradatio* 'vrhunac'.

Najviše je zastupljena pridjevska gradacija.

*Kad se našao pred tim mršavim čovekom, mučenički bledog lica i ognjenih očiju a hladna pogleda, kad je čuo njegove reči, umne i tople u isti mah, **velike, smele, jasne, zavodničke** reči koje otvaraju čoveku neslućene vidike za koje vredi i živeti i umreti, Davilu je izgledalo da svih kolebanja i nedoumica nestaje, da sve u svetu postaje izmireno i jasno, svi ciljevi dostižni a svi napori dostojni i unapred blagosloveni. ♦ Samo za jedan trenutak njeno vidno polje ispunio je na razgaženoj ilovači, par **bosih, kaljavih, ogromnih** nogu prerano ostarelog radnika, koji više ne može da radi. Samo za trenutak ih je ugledala, ali posle nisu htele dugo da joj iščeznu iz vida te neljudske noge, **četvrtaste, bezoblične, kurgave**, neizrecivo **iznakažene** dugim hodom i teškim životom; **ispucale** kao borova kora, **žute i crne, glomazne i krive, težačke** noge koje jedva i same sebe nose i nevešto i sakato nabadaju, mereći možda poslednje korake. ♦ Tada za njega nije bilo ničeg ni **teškog** ni **strašnog** u svetu, ni **nereshljivih** pitanja ni **opasnih** ljudi ni **nesavladljivih** teškoća. ♦ Tako su se mešali, sudarali i ukrštavali posve različni glasovi i uzvici, **iznenađeni, ljutiti, zaprepašteni, zgađeni, besni, podrugljivi, nasmejani, pomešani** sa onim opštim neartikulisanim vriscima i huktanjima koja izlaze iz svake sabijene **ljudske mase, pritisnutih stomaka i stešnjenih pluća**. ♦ Davil je bio **uplašen, zgađen, ogorčen** i upućivao je Davnu da stvar što pre okonča, samo da se čaršiji ne pružaju ovakvi prizori i da ne dođe do još gorih. ♦ Eto, sto sunaca i hiljadu proleća ne mogu pomoći ovim nogama, pomislila je Ana Marija, odjednom, u tom trenutku; nikakva nega, hrana ni lekovi ne mogu ih popraviti ni izmeniti; ma što se rađalo i cvalo na zemlji, ove noge mogu još samo da bivaju **žuće, nakaznije i strašnije**. ♦ A u svemu tome, u uspesima i nedaćama, u hvalama i grdnjama, napastima i poredama, jedino je fra Luka ostajao isti, nepromenjen i nepokolebljiv, sa svojim **odsutnim pogledom, tankim osmejkom i munjevitim pokretima**, sa svojom verom u tajanstveni odnos između lekova i bolesti. ♦ A u svemu tome, u uspesima i nedaćama, u hvalama i grdnjama, napastima i poredama, jedino je fra Luka ostajao **isti, nepromenjen i nepokolebljiv**, sa svojim odsutnim pogledom, tankim osmejkom i munjevitim pokretima, sa svojom verom u tajanstveni odnos između lekova i bolesti. ♦ Popustio je u čistoći, postao aljkav u odelu. Košulje su mu bile **meke, zgužvane i dugo nošene**, crna kravata **pokapana** jelom, obuća **nečista i izgažena**.*

Slijedi glagolska gradacija.

*Kada ni novac, ni položaj, ni odelo ne mogu da okrenu sudbinu („kurvu sudbinu“, kako je Rota govorio sam sebi u grčevitim monolozima noću), kad se, evo, sve **cepa, krunji, troši**, a kroz rupe i pukotine na odelu i obući javlja se, pored svega obilja, ista ona samo njemu vidljiva sramna sirotinja za koju je mislio da je ostala tamo u Trstu, daleko za njim i zauvek. ♦ Po nekoliko godina čaršija **radi i ćuti, dosađuje se i životari, pazaruje i računa, upoređuje** jednu godinu sa drugom, a pri svemu tome **prati** sve što se dešava, **obaveštava se**, „**kupuje**“ vesti i glasove, **prenosi** ih šapatom od dućana do dućana, izbegavajući svaki zaključak i izraz sopstvenog mišljenja. ♦ „**Probuditi se!**“ mislio je brzo Davil, „**probuditi se, stresti** sa sebe ovu moru i **izroniti** na sunce, **protrti** oči i **udahnuti** malo čistog vazduha!“ ♦ Rota je **trčao, vikao, pretio**. ♦ I Rota sam se naglo **menjao, gubio i opadao**.*

Glagolska gradacija može biti suprasegmentarnog tipa – kada se isti glagol ponavlja a njegova intonacija raste.

– *Kad ja kažem da **nema**, onda **nema**. Za tebe: **nema**.*

Manje ime imenske gradacije:

*Eto, sto sunaca i hiljadu proleća ne mogu pomoći ovim nogama, pomislila je Ana Marija, odjednom, u tom trenutku; nikakva **nega**, **hrana** ni **lekovi** ne mogu ih popraviti ni izmeniti; ma što se rađalo i cvalo na zemlji, ove noge mogu još samo da bivaju žuće, nakaznije i strašnije,*

a takođe priloške gradacije:

*Tako se polako i neprimetno stvara i uobličava jedinstven duh čaršije. To je **najprije** samo jedno opšte i neodređeno raspoloženje, koje se ispoljava samo kratkim pokretima i psovkama za koje se zna na koga se odnose; **zatim** se postepeno pretvara u mišljenje koje se ne krije; i **najposle** postaje tvrdo i određeno uverenje o kome više nije potrebno ni govoriti i koje se još samo u delima ispoljava.*

Gradacija može dolaziti u obliku istorijske stilizacije (nekoliko takvih primjera navodi Šamić 1962: 96, 124, 131).

Tautologija

12. Termin *tautologija*⁴ se upotrebljava u tri discipline – retorici, stilistici i logici. U prve dvije označava ponavljanje iste tvrdnje drugim riječima, bez valjanih argumenata, odnosno upotrebu istih ili sličnih riječi po smislu, a u trećoj valjan iskaz, odnosno onaj iskaz koji je u svakom slučaju istinit. Drevni Grci su je nazivali perosologijom (περιπτος ‘suvišan’) i batologijom. U retorici tautologija predstavlja suvišno ponavljanje nekog stava ili tvrdnje, iskazivanje istog pojma drugim riječima da bi se slušalac uvjerio u istinitost tvrdnje, iako za to nema valjanih razloga. U stilistici se pod tautologijom podrazumijevaju dvije stvari: 1. stilska greška zbog neosnovano ponavljanje istih (istokorijenskih riječi) ili riječi bliskih po smislu, upotreba dviju ili više riječi za isti sadržaj, npr. *Ovo je **stari starac**. Ona je **stara baka**. To je jedna **mlada djevojka**. On ide **go** i **bez odjeće***; 2. stilsku figuru kojom se potencira neki iskaz, pojačava izraz, posebno u narodnoj poeziji. U svakodnevnom govoru česta je tautologija po principu **A = A**: ***Zakon** je **zakon**. Što je **mного mnogo** je. Šta je **bilo bilo** je*. Tautologija se izražava koordiniranim, a pleonazam subordiniranim spojevima.

13. Postoji više mogućnosti tautološkog kombinovanja: imenica + imenica, imenica + glagol, pridjev + pridjev, prilog + imenica, broj + pridjev itd. U TRAVNIČKOJ HRONICI najčešće dolazi spoj glagola i imenice: *pogledati pogledom, vek vekovati, mučiti muku, život živeti, znojiti se znojem, misliti misao, hećim zahećimiti se, lekom izlećiti, varalice prevariti se*.

⁴ Grč. ταυτολογία: ταυτο ‘isto’ i λόγος ‘misao, uzrok, cilj’.

Vezir sporo okrenu glavu i **pogleda** prvi put Davnu, kao da ga je tek sada primetio, onim slepim **pogledom** crnih očiju koje **gledaju** ne videći, kao da su od kamena, pa se odmah opet okrenu konzulu. ♦ Pri tome bi **pogledao** Davila **pogledom** od koga je konzulu bilo hladno u utrobi i još teže u duši. ♦ Gledajući svoju ženu kako, ne sluteći ništa, hoda po kući i naređuje šta da se radi u bašti, kao da će **vek vekovati** u Travniku, dolazio je sam sebi kao neko ukleto biće koje zna što drugi smrtni ne znaju i zbog toga je više i nesrećnije od njih. ♦ U ovoj noći, svaki je od ove dvojice Francuza **mučio** svoju **muku**, i svaki na svoj način, i bez mogućnosti da potpuno razume drugoga. ♦ I jedne noći, pred svitanje, pošto je dugo bdeo mučen tim mislima, dečak se digao iz dronjaka u kojima je spavao i koji su ga ispunjavali nepodnošljivom odvratnošću, i klečeći, sa licem oblivenim suzama, zakleo se, ni sam ne zna čim ni kome, da će ili izići iz ovoga **života** kojim **žive** njegovi ili neće uopšte živeti. ♦ I svako živo telo brani se još samo svojom sopstvenom toplinom, i kamen u zidu **znoji se** hladnim **znojem**, i drvo postaje klizavo i krto. ♦ „Vidiš“, **mislio** je Davil svoju davnašnju **misao**, dok je tumač nizao poslednje reči, „vidiš! ♦ Na 11. januara dođe mubašir jedekile s bujruntijom da je fra Luka Dafinić, **hećim** (u zao čas ga se **zahećimio!**) dao Miralemovoj snahi štetne hapove... I štetovasmo, što kadiji, što eminu groša 148. ♦ A kad ga nije mogao **izlečiti** svojim **lekom** ni umiriti citatima, on mu je potajno i pod vidom leka donosio pomalo rakije, koju mu je gvardijan potpuno uskraćivao, i bar tako olakšavao muku. ♦ Nailazili su putnici, sumnjivi trgovci, avanturisti, **varalice** koji su se i sami **prevarili** i zašli s puta u ovu neprohodnu i ubogu zemlju.

Drugu češću vezu čini spoj imenice i imenice, sa prijedlogom ili bez njega, tipa od **liječenja** i **lijekova**, iz **godine** u **godinu**, **deca** njegove **dece**, **kuća** posmatra **kuću**, **čovek** za **čovekom**, **razgovori** su **razgovori**, **reč** po **reč**, **šalom** na **šalu**.

– A fratri opet moleći se misle: Bože, prosvijetli pamet ovom našem fra-Luki, izliječi ga od njegove teške bolesti, od **liječenja** i **lijekova**. ♦ U njemu je, iz **godine** u **godinu**, raslo i aralo dejstvo „orijentalnog otrova“ koji muti pogled i podgriza volju, a kojim je od prvog dana počela da ga zapaja ova zemlja. ♦ On sam ne zna kako, kada, ni gde, ali naći će ga kad bilo njegova **deca**, **deca** njegove **dece** ili još dalje potomstvo. ♦ **Kuća** posmatra **kuću**, ulica nadzire ulicu, jer svaki odgovara za svakoga, i **svi** za **sve**, i svaki je potpuno vezan sa sudbinom ne samo svojih srodnika i ukućana, nego svojih komšija, istovernika i sugrađana. ♦ Pa ipak, Davil je bio zadovoljan što je u vezirovom neizlečivom pesimizmu nalazio bar za trenutak dodirnu tačku sa njim, kao jedno malo i odvojeno mesto gde se susreću njih dvojica kao **čovek** sa **čovekom**, u ovom grubom turskom svetu bez zračka razumevanja i bez traga čovečnosti koja bi njemu, nesrećnom stranom konzulu, bila pristupačna. ♦ On je nestrpljivo i gotovo sa čuđenjem slušao svog „plemenitog prijatelja“ koji, izgleda, još ni to nije naučio u životu da su **razgovori** **razgovori**, a da su poslovi poslovi i da svoju pravu muku svak treba da snosi sam i rešava kako može i ume. ♦ **Reč** po **reč**, razgovor se razvijao sve življe. ♦ Rota je i odgovorio **šalom** na **šalu**.

Manje ima primjera kombinacije

(a) glagola i glagola – **živeo** nego što **živi**, **preveo** isto kao što **prevodi**:

I upravo tada uvek se dešavalo ponešto što je odjednom pokazivalo ovu neprelaznu razdaljinu koja ih deli, što je vezira prikazivalo u posve novoj svetlosti, gore i žalo-

snije nego što ga je slikao Davna u svojim razgovorima, i što je Davila ponovo bacalo u bezizlaznu zbnjenost i oduzimalo mu nadu da će u ovim krajevima ikad naći „zračak čovečnosti“, koji bi **živeo** duže nego što **živi** jedna suza ili trajao više od trajanja jednog osmejka ili pogleda. ♦ Vezir je to izgovorio istim glasom kao i svoje dobre želje i poređenje sa Kirom, i Davna je **preveo** isto kao što **prevodi** sve što mu se kaže, suvo i uprošćeno, ali Davil oseti kako mu se pokrenu i zanjihla utroba.

(b) pridjeva i pridjeva – **mrtvi su mrtvi**:

Mrtvi predmeti od kože i metala bili su dvostruko **mrtvi** i ležali su tu, žalosni i napušteni, kao da su posle stoleća iskopani i izneseni na sunce.

(c) zamjenice i zamjenice – **svaki za svakoga, svi za sve**:

Kuća posmatra **kuću**, ulica nadzire ulicu, jer **svaki** odgovara za **svakoga**, i **svi** za **sve**, i **svaki** je potpuno vezan sa sudbinom ne samo svojih srodnika i ukućana, nego svojih komšija, istovernika i sugrađana.

(d) pridjeva i imenice – **krmski krmak**:

– Zar je za tebe džamijski zid, **krmak krmski**, da na njega prislanjaš svoje pogane držalice.

(e) priloga i imenice – **večeras za večerom**:

Večeras, za **večerom**, kao toliko puta danju i noću, gospođa fon Miterer je uz plač i pretrnje i preklinjanja tražila od pukovnika da piše u Beč i da traži premeštaj iz ove strašne divljine.

(f) broja i pridjeva – **jedan jedini**:

Tada je nedeljama i mesecima imao **jednu jedinu** košulju koja je na njemu plesnivila od znoja i prašine, a nije smeo da je svuče i opere, jer se pri najmanjem dodiru, kao istrulela, cepala u dronjke i kaiševe.

Pleonazam

14. Pleonazam⁵ predstavlja suvišno gomilanje istoznačnih riječi različitog korijena. Dok je tautologija ponavljanje istokorijenskih riječi, u pleonazmu se ponavljaju formalno neidentične riječi istog ili sličnog značenja, npr. *mlada djevojka, vidjeti svojim vlastitim očima, go i bez odjeće, čak štaviše, često puta, oko dvadesetak, mala rječica, spuštati se dolje*.

Kao i tautologija, pleonazam je u svakodnevnom govoru nepotreban (ako nije svjesno upotrijebljen), a u stilistici služi za pojačavanje iskaza, što najbolje potvrđuje narodna poezija.

15. U TRAVNIČKOJ HRONICI od 16 pleonastičkih primjera 14 se odnosi na spoj *mjesec + naziv mjeseca*, npr. *mjesec juli*. Najčešće se pojavljuje sintagma *mart mesec*:

⁵ Grč. *πλεονάζω*, 'imati napretek, obilovati'.

*Ibrahim-paša je stigao početkom **marta meseca** sa čitavom gomilom personala i karavanom stvari. ♦ Početak **marta meseca**, izuzetno topao i suv, ličio je na kraj aprila i pogodovao neočekivano jahačima iz konzulata. ♦ Taj neobično topli kraj **marta meseca** ubrzao je tok stvari i doneo krizu.*

i mesec april

*Bio je početak **aprila meseca**. ♦ Kao da je i sam želeo da se taj niz što pre ispuni i završi, vezir je bio rešen da ne oteže s odlaskom i da krene na put već kroz desetak dana, dakle početkom **aprila meseca**. ♦ U Beogradu, **aprila meseca** 1942. g.;*

a na dva mjesta mesec maj:

*Krajem **maja meseca** došli su bilteni o Napoleonovim poredama u Nemačkoj, kod Licena i Baucena.*

*Danas je poslednji petak **maja meseca** 1814. godine.*

i mesec februar

*Dete, koje je došlo na svet krajem **februara meseca**, bilo je žensko.*

*Bio je kraj **februara meseca**, poslednji dan ramazanskog posta.*

Samo jednom se susreće mjesec januar, juli i oktobar:

*Tako je prošao **januar mesec**, a u februaru su došli opet vlažni i magloviti dani sa dubokim blatom i klizavicom, koji su sprečili ono što ni Davil ni fon Miterer nisu smeli ni umeli da spreče. ♦ Tatar koji je doneo pojedinosti o svemu što se krajem **jula meseca** desilo u Carigradu, ne znajući da je vezir na ratištu, stigao je prvo u Travnik, odakle je odmah upućen veziru u Zvornik. ♦ Tu je, poslednjih dana **meseca oktobra**, saznao od Davne za ishod bitke kod Lajpciga.*

U preostalim slučajevima postoje različiti spojevi:

*To je crn **čovečuljak**, **malen** i prgav kao petlić. ♦ Gardijan je dokazivao da to ne može biti, da je lekareva dužnost da izleći, ako može, ali da njima **sihri i vradžbine** nisu u zakonu.*

Anafora

16. Anafora⁶ predstavlja figuru kojom se ponavljaju jezičke jedinice (glasovi, riječi, sintagme) na početku riječi, sintagmi, rečenica ili stihova.

Ova je figura posebno omiljena u poeziji. Nalazi se, recimo, u sljedećim Andićevim stihovima:

***mi zalud** zidamo toranj do neba*

***mi zalud** skidamo Boga sa neba*

***mi zalud** silazimo u srce zemlji*

***mi zalud** gazimo crva pod zemljom (Ivo Andrić. JADNI NEMIR)*

⁶ Grč. *ἀναφορά*, *anaphora* 'nositi natrag'.

17. U romanu TRAVNIČKA HRONIKA postoji niz primjera anaforske upotrebe riječi. Posebno se izdvaja šira tekstualna cjelina sastavljena od nekoliko pasusa koji počinju imperativom *vidi*:

Vidi sebe, crnomanjastog bledolikog poručnika, kako sedi nasapunjen pred oficirskim berberinom, kako mu ovaj odseca gustu kosu i lepi reglementarni perčin na koji je bio ponosan, kako mu brije glavu do kože i sprema ga da, preobučen u „srpsko momče“, prokrstari turske palanke i srpska sela i manastire. Vidi nezgode i muke, seća se strahovanja i lutanja. Vidi svoj povratak u zemunski garnizon, posle uspelog izviđanja, i čuje pozdrave drugova i tople reči starešina.

Vidi muklu, kišovitu noć kad je na čamcu, sa dva vojnika, prelazio Savu i dolazio pod Kalemegdan, na kapiju, da primi od svog poverenika voštane otiske ključeva od svih vrata na beogradskoj tvrđavi. Vidi sebe kako te ključeve predaje svome majoru, sav srećan, iako drhti od groznice i umora.

Vidi se u poštanskim kolima kako putuje za Beč kao čovek „koji je imao uspeha“ i koji treba da primi nagradu. Sam nosi komandantovo pismo u kome se o njemu govori sa najvećom pohvalom kao o mladom oficiru koji je isto toliko trezven koliko i neustrašiv.

Vidi sebe...

Anaforu nalazimo i u nešto manjem odlomku u kome se ponavlja zamjenica *svaki*.

Svaka od njih je isključiva i strogo odvojena od ostalih. Svi živite pod jednim nebom i od iste zemlje, ali svaka od te četiri grupe ima središte svoga duhovnog života daleko, u tuđem svetu, u Rimu, u Moskvi, u Carigradu, Meki, Jerusalimu ili sam bog zna gde, samo ne onde gde se rađa i umire. I svaka od njih smatra da su njeno dobro i njena korist uslovljeni štetom i nazatkom svake od tri ostale vere, a da njihov napredak može biti samo na njenu štetu. I svaka od njih je od netrpeljivosti načinila najveću vrlinu i svaka očekuje spasenje odnekud spolja, i svaka iz protivnog pravca.

Andrić ponavlja

(1) priloge

tu

Tu oni rastu, slabunjavi i bledoliki, ali otporni i svemu dorasli; tu žive, sa vezirskim Konakom pred očima, gordi, tankovijasti, gizdavi, probirači i mudrice; tu posluju i stiču ili sede dokoni i sirotuju, svi uzdržljivi i oprezni, ne znaju za glasan smeh, ali umeju da se podsmehnu, malo govore, ali vole da šapatom ogovaraju; i tu se sahranjuju, kad im dođe vreme, svaki po svojoj veri i svojim običajima, u podvodna groblja, praveći mesta novom, sličnom naraštaju.

slučajno

Slučajno je austrijski granični komandant sa svojim predlogom da se uništi mladi novski kapetan naišao na razumevanje kod starešina; slučajno su u tom trenutku više vlasti pridavale veliku važnost miru na toj granici; slučajno su iz Beča odlučno tražili od svog tajnog platežnika na Porti da kapetan bude maknut; slučajno je taj nepoznati visoki činovnik, držeći u tom trenutku mnogo do austrijskog mita, pritisnuo oštro vezira u Travniku; slučajno je obeshrabreni i za ceo život uplašeni Ibra-

him-paša predao stvar u ruke neumoljivom i tvrdom kajmakamu, kome je pogubiti prava čoveka isto koliko i ništa i kome je, opet **slučajno**, u ovom trenutku bio potreban jedan strašan primer da pokaže svoju moć i uplaši ajane i kapetane po granici.

opet

Opet je sa dve strane zasukivan i stezan konopac, **opet** su dvojica ljudi poigravali i roptali, samo sad kraće i sa smanjenim otporom.

Opet je sa dve strane zasukivan i stezan konopac, **opet** su dvojica ljudi poigravali i roptali, samo sad kraće i sa smanjenim otporom. **Opet** su najbliži između gledalaca počeli da se okreću i beže, ali ih **gusta masa** nije propuštala, nego ih je sa psovkama i udarcima vraćala natrag pred prizor od koga su hteli da pobegnu.

nikad

Nikad niko u Travniku nije ni pomislio da je to varoš stvorena za običan život i sva-гдашnje događaje. **Nikad**, ni poslednji balija ispod Vilenice.

(2) zamjenice

svaki

Svaka njegova ljubaznost i **svaka** pažnja i usluga izgledale su samo **kao** uvod **kao** prvi deo svega onoga što od njega treba još očekivati.

sve

Sve što ga je u Bosni dočekalo i **sve** što je od Ministarstva, Ambasade u Cari-gradu i komandanta u Splitu stizalo, bilo je obrnuto od onoga što mu je u Parizu, pri odlasku, rečeno. ♦ **Sve** izblede i potamne i **sve** izgubi smisao, vrednost i značenje. Rukopis pred njim splasnu u beznačajnu hrpicu hartije. **Sva** oružana sila ustuknu u neredu i rasplinu se u rumen i srebrn oblačak. ♦ **Sve** se u ovoj zemlji s vremenom okretalo u iznenađenje i **sve** je, u svakom trenutku, moglo postati protivno od onoga što izgleda.

šta

Šta vredi sve to? **Šta** koristi dvadeset godina škotskog rada i odricanja?

(3) glagole

misliti

Mislio je samo o onom što neprestano pred sobom vidi. **Mislio** je o kamenom turbetu na osam uglova, pored koga je godinama prolazio, o plamenu te sveće, koji večeras jedva prodire kroz maglu, a koji su on i Defose nekad nazivali „većitom svetlošću“, o postanku toga turbeta, o istoriji Abdulah-paše koji u njemu počiva.

(4) brojčane sintagme

dvadeset i pet

Dvadeset i pet godina mu je prošlo u traženju „srednjeg puta“ koji donosi smirenje i daje ličnosti ono dostojanstvo bez koga se ne može živeti. **Dvadeset i pet godina** se išlo, tražilo i nalazilo, gubilo, i ponovo sticalo, od jednog „zanosa“ do drugog, a sada je, premoren, rastrzan u sebi, istrošen, došao na tačku sa koje je krenuo kad mu je bilo osamnaest godina.

Posebnu vrstu čini tekstualna anafora kojom se nagovještava nešto što će uslijediti:

Ali o tome ćemo još govoriti u jednoj od narednih glava.

Anafora može da pređe u susjedna poglavlja.

I večeras je Davil metnuo preda se debeli rukopis u zelenim koricama, kao što čovek čini pokret koji mu je već prešao u naviku. Ali otkako je došao u Bosnu i upleo se u ove konzulske poslove sa Turcima, ovi večernji časovi daju sve manje ploda i sve manje zadovoljstva. Slike se ne javljaju, stihovi teško ulaze u kalup i izlaze iz njega nepotpuni, rime neće da kresnu jedna o drugu, kao nekad, da iz njih vrcne iskra, nego ostaju nedovršene, kao čudovište na jednoj nozi. Vrlo često i ne dreše se uopšte zelene vrpce na kartonu, nego rukopis leži tu kao podloga za sitne papiriće na kojima konzul beleži šta sve treba sutra da uradi ili šta je u minulom danu propušteno. U tim trenucima, posle večere, javlja se ponovo sve što je urađeno i rečeno u toku minulog dana i umesto odmora i rasonode donosi nove napore i otvara ponovo već prebri- nute brige. Pisma koja su toga dana otišla za Split, Carigrad ili Pariz iskrnsu u celo- sti pred očima i odjednom se jasno i neumoljivo ukazuje sve što je propušteno da se kaže ili što je suvišno i nezgodno rečeno. Krv udara čoveku u glavu od uzbudjenja i nezadovoljstva samim sobom. Razgovori koje je tog dana vodio sa ljudima pomaljaju se iz sećanja, sve do najmanjih pojedinosti, i to ne samo ozbiljni i važni razgovori o službi i poslovima, nego i sitni, beznačajni. Gleda jasno svoga sabesednika, čuje sva- ki prizvuk njegovih reči, vidi i sama sebe i jasno uviđa sve nedostatke onoga što je rekao i svu važnost onoga što iz nerazumljivih razloga nije rekao. I odjednom se uka- žu savršene i snažne rečenice koje je trebalo kazati ili odgovoriti umesto bleđih i nemoćnih reči i odgovora koje je stvarno rekao. Konzul ih šapuće sada sam sebi i u isto vreme oseća da je sve uzalud i dockan.

U takvim raspoloženjima ne rastu poeme i od takvih misli se rdavo spava a teško sniva, ako čoveku pođe za rukom da zaspi.

I večeras je u konzulovim ušima još jednom oživeo ceo malopredašnji razgovor sa Defoseom. Odjednom mu je jasno koliko je nezrelog razbacivanja u pričama o tro- strukim naslagama drumova iz raznih stoleća, o neolitskom oruđu, o Karahodži i Musi Pjevaču, o porodici i društvenom uređenju u Bosni. I na sva ta mladićeva maš- tanja koja, kako mu se sada čini, ne mogu da izdrže ni najmanji dodir kritike, on je, kao uzet i opčinjen, odgovarao samo nejakim: „Vidim, vidim, ali...” šta sam video, koga đavola? pitao se sada sam. Osećao se smešan i ponižen a u isto vreme bio je gnevan na sebe što uopšte tim beznačajnim razgovorima poklanja pažnju koju ne zaslužuju. Najposle, kakav je to važan razgovor? I s kim je razgovarao? Ni sa vezi- rom, ni sa fon Mitererom, nego je preklapao sa ovim žutokljuncem o stvarima bez vrednosti. Ali se misli nisu dale zaustaviti ni suzbiti. I kad se već ponadao da je uspeo da zaboravi na te sitnice, skočio bi odjednom od stola i obreo se nasred sobe, sa ispruženom rukom, govoreći sam sebi: Trebalo mu je odmah odgovoriti na njegova nezrela izlaganja: ovako i ovako stoje stvari, i postaviti mladića na pravo mesto. I u najmanjim stvarima treba izbaciti svoju misao slobodno i potpuno, skresati je ljudi- ma u lice, pa neka se oni posle grizu zbog nje, a ne zadržavati je u sebi i rvati se posle sa njom kao sa vampirom. Da, to treba, i to je ono što nije uradio, što neće uraditi ni sutra ni prekosutra, nikad, ni pri ćaskanju sa ovim žutokljuncem kao ni pri razgovo- rima sa ozbiljnim ličnostima, i što će uvek uviđati tek uveče, posle jela i pre spava-

nja, kad je dockan, kad svagdašnje i obične reči postaju ogromne i neuništive kao priviđenja.

Epifora

18. Ponavljanjem jezičkih jedinica na kraju sintaksičkih i stihovnih cjelina nastaje epifora.⁷ U TRAVNIČKOJ HRONICI ona je manje zastupljena u odnosu na anaforu.

U ovom romanu postoji primjer za glagolsku epiforu:

*I dosada je mnogi mnogo koješta **tražio**, ali ne biva sve što ko **traži**... ♦ Ali došla je, eto, da vidi to čudovište od čoveka, hladnokrvnije od svakog krvnika, bezdušnije od Turčina, kako sedi nad smrdljivom lulom i piše svoje gluposti koje niko **ne čita** (i bolje je da ih **ne čita**!), samo da zadovolji svoju ludu ambiciju, ambiciju nesposobnog čoveka, koji ne ume da podrži i zaštititi ni svoju porodicu, ženu i dete, koji umiru, koji propadaju, koji, koji...*

imensku epiforu:

*Ja se isto tako bunim kad za njega kažu da je **tvrdica**. Ne, to je uvreda za **tvrdice**.*

i mješovitu epiforu, npr. imensko-glagolska (*rat – ratovati*).

*Zašto opet **rat**? I dokle će se **ratovati**?*

Prsten

19. Ponavljanjem jezičkih jedinica na početku i na kraju sintaksičkih i stihovnih cjelina nastaje prsten. Ovom se figurom ističe neka misao i pojačava ekspresija⁸.

20. U TRAVNIČKOJ HRONICI ta se figura pojavljuje na nekoliko mjesta. Nju može da čini glagol istog vida, svršenog ili nesvršenog, npr. *bojati se*:

***Bojao se** njegove nemirne i neprijatne oštroumnosti, njegovog raznolikog i neurednog ali ogromnog znanja, njegove bezbrižnosti i lakomislenosti, njegovog duhovnog ljubopitstva, njegove fizičke snage i, naročito, njegove sposobnosti da **se** ničega **ne boji**.*

ili pak vidski par tipa *napuštati – napustiti*:

*Tu su stajale, očišćene i doterane, crne karuce, negdašnji poklon fon Mitererov, a malo podalje od njih lep punokrvan alat, belih rumenih nozdrva, pod sedlom i u punoj opremi. Vezir je stao pored kola i prošaptao nešto kao molitvu, a zatim se okrenuo Davilu. – **Napuštajući** ovu tužnu zemlju, ostavljamo vam ovo sredstvo da je i vi što pre **napustite**...*

⁷ Grč. *ἐπιφορά* 'dodavanje'.

⁸ Rikard Simeon koristi izraz *prstenasta gradnja (strofe)* – Simeon 1969/II: 222. Krešimir Bagić je naziva *retoričkim prstenom* i razlikuje sintaksičko i kompozicijsko okruživanje (Bagić 2002).

Prsten obrazuje i imenica:

Prvih dana su ih u čaršiji dočekivala turska deca iz građanskih kuća, podsmevala im se što prose i jedu kaursku hranu, bacala se na njih snegom i dovikivala im: – Gladeži! Čafire! Jesi li se najeo krmetine? Gladeži!

21. Postoji fabularni (sižejni) prsten: kada se isti motiv pojavljuje na početku i na kraju teksta (romana, pripovijetke). Recimo na početku TRAVNIČKE HRONIKE begovi sjede i razgovaraju:

Za vreme letnjih meseci, to jest od početka maja pa do kraja oktobra, to je, po davnashnoj tradiciji, mesto na kom se posle podne, oko 14.00, sastaju travnički begovi i ugledniji ljudi koji su pripušteni u njihovo društvo. [...] I danas tu sedi desetak begova, iako je dan već oblačan i javlja se vetar koji u ovo doba godine donosi kišu.,

a na kraju romana dolazi ista scena:

Već je treća nedelja otkako se vreme ustalilo. Kao svake godine, begovi su počeli da izlaze na razgovore na Sofi u Lutvinoj kahvi.

Na principu prstena (kruga, cikličnog ponavljanja) zasnovan je početak i kraj romana (Prolog i Epilog).⁹

Anadiploza (kompozicioni spoj)

22. Ponavljanjem jezičkih jedinica na kraju jedne i na početku druge sintaksičke (stihovne cjeline) nastaje anadiploza¹⁰ ili kompozicioni spoj.

23. TRAVNIČKA HRONIKA daje više primjera ove figure. Nju mogu činiti glagoli:

*Ne bi Francuz prodao pamuk za žive oči. Kuću da daješ za oku pamuka, ne da. Ama, svijet izumio pa **krade**. **Kradu** po hanovima gdje kiridžije zanoće i rastovaruju konje. ♦ To kod njega i ne valja što se često **oporavlja**. **Oporavljajući** se tako sve češće i češće taj će jednog dana...*

i imenice:

*Sa svim tim dolaze travnička deca na svet, ali više od svega sa **gordošću**. **Gordost**, to im je druga priroda, živa sila koja ih kroz ceo život prati i pokreće i udara im vidan znak po kome se razlikuju od ostalog sveta.*

U građenju glagolske anadiploze može učestvovati samo osnova bez prefiksa tipa *saznavati* – *doznati*.

*Defose, koji je sve raspitivao i **saznavao**, **doznao** je i za istoriju ovoga pijanice i bekrije koji svako veče ide tim istim putem kući, teturajući i pevajući isprekidano i promuklo svoju otegnutu melodiju.*

Ponekad drugi član dolazi u zagradi.

⁹ O tome piše Vučković 1974: 321.

¹⁰ Grč. *anadíplosis* 'ponavljanje'.

*Āoglanu su pritrćali veziru i pomogli mu da se **digne**. (**Digao** se onim svojim naglim i oštrim pokretom i tek tada se videlo koliko je visok i snažan, a zatim se uputio preko sobe sporo i teško, bez pokreta, na nevidljivim nogama kao na kotačima ispod teškog, dugačkog džubeta.)*

Parcelacija

24. Parcelacija predstavlja konstrukciju kojom se svjesno raščlanjuje neka tekstualna (rečenična, stihovna) cjelina na nekoliko intonaciono samostalnih dijelova radi stvaranja ekspresije. Kao marker koristi se tačka. U parcelaciji postoji bazni, početni dio (**A**) i završni, izdvojeni dio (**B**). Ovaj drugi zavisi od prvog. Parcelacija se koristi da bi se potencirao sadržaj koji dolazi u **B**, kako bi se pažnja više na njemu zadržala i izdvojili neki detalji. Tim se postupkom produžuje proces percipiranja. Poseban efekat izaziva pauza stvorena tačkom na neočekivanom mjestu.

25. U TRAVNIČKOJ HRONICI postoji više primjera za parcelaciju. Jedan je zasnovan na anafori.

*Nikad niko u Travniku nije ni pomislio da je to varoš stvorena za običan život i svagdašnje događaje. **Nikad, ni poslednji balija ispod Vilenice.***

Ova ekspresivna konstrukcija može nastati kada se u drugom dijelu izostavlja glagol.

*Vatra je bila dogorela. **Većina putnika napolju.** ♦ Žan Davil je došao na svet kao čovek prav, zdrav i – prosečan. Po celoj svojoj prirodi, poreklu i vaspitanju, on je stvoren da živi mirno i jednostavno, bez velikih dizanja i teških padanja, bez naglih promena uopšte. **Biljka za umerenu klimu.** Sa urođenom sposobnošću da se lako oduševi i zanese za ideje ili ličnosti, sa naročitom sklonošću za poeziju i poetična stanja duha. Ali sve to ne prelazi granice srećne prosečnosti.*

Između **A** i **B** može da se nađe bezglagolska fraza.

*Gospođa Davil se tako privikla na njega da se znacima, pokretima lica i prstiju sporazumeva sa njim veoma lako o svemu što se odnosi na baštovanski posao. **I ne samo to. Oni, sve tako znacima, razgovaraju i o drugim stvarima, o događajima u varoši, o baštama u Konaku i u Austrijskom konzulatu, a naročito o deci.** ♦ Pred njim je stajala Ana Marija i gledala ga onim gnevnim pogledom koji ne vidi i drhti lagano, kao što sad sve podrhtava na tom licu, očni kapei, usne i brada. Na obrazima i ispod grla crvene pege. **Na njoj je sobna haljina od bele, fine vune, na grudima rastvorena a oko pasa stegnuta pojasom od svile višnjave boje. Na ramenima malen i lak šal od belog kašmira, sastavljen na grudima i pričvršćen velikim brošem od ametista u zlatnom okviru. Frizura izdignuta i povezana širokom trakom muslina, iznad nje proviruju smeđe kourdže i bičevi kose u bogatom neredu.***

Posebnu vrstu čini parcelacija u kojoj dio **B** čini rečenica koju otvara glagol (predikat) iz prethodne rečenice.

Molba je gotova. Pukovnik je rešen da je sutra zaista pošalje i sad je čita po drugi put, kao svoju osudu. Čita, ali mu se misao neprestano odvajava od ovog plačljivog teksta i vraća u prošlost.

Parcelacija može dolaziti u obliku dodatne informacije.

*Mordo posmatra ženu u četrdesetim godinama, kod koje počinje prirodno da slabi vid, procenjuje širinu lica i debljinu nosa, vadi iz crne okrugle kutije naočare sa limenim okvirom i meće ih seljanki na oči. Žena gleda najpre svoje ruke, okrećući dlan pa nadlanicu, pa onda klupko vunice ko je joj dodaje Mordo i pita je: „Vidiš? Ne vidiš?“ **I to kroz zube, štedeći zvuk.***

Kao parcelacijski marker može da služi tačka sa zarezom.

*Tu je bilo jedno račvasto, debelo i staro kruškovo drvo; **obaljeno i pleglo do same strme obale, kao neka sofa.***

Eufemizam

26. Eufemizam¹¹ predstavlja figuru kojom se u ublaženom obliku nešto izražava, pa se, recimo, umjesto *On laže* kaže *On govori neustinu*, umjesto *Čiča je malo veseo* – *Čiča je malo popio*. Kao razlog za pojavu eufemizama mogu biti potrebe bontona, društveni i komunikacijskih obziri. Eufemizam se posebno koristi za izbjegavanje imenovanja nepristojnih radnji. Ukoliko se svjesno ide na efekat, nastaje stilski eufemizam. Njemu je suprotan disfemizam¹² ili kakofemizam¹³ – namjerna upotreba ružnijeg, oštrijeg, jačeg izraza ili riječi tipa *Sada ga crvi jedu* ‘On je mrtav’

27. U TRAVNIČKOJ HRONICI postoji nekoliko primjera. Najveći dio dolazi iz trougla Ana Marija – njen muž fon Miterer (austrijski konzul) – Defose (mladi francuski konzul). Recimo, ženine ljubavne avanture fon Miterer naziva *lutanjima*, a pisac ih stavlja u navodnike.

Fon Miterer je toliko puta pokušavao da objasni ženi njenu zabludu, da je urazumi i odbrani, ali ništa nije pomagalo. Njegovo „bolesno dete“, koje je već ulazilo i u godine, padalo je povremeno, automatizmom epileptičara, u nove krize na putu traženja čiste ljubavi. Pukovnik je znao napamet i prve simptome i tok svakog ženinog „lutanja“, i unapred predviđao trenutak kad će se uplakana i razočarana baciti njemu oko vrata, jecajući: da je svi žele a niko ne voli.

Andrić izbjegava da direktno imenuje odnos Ane Marije i Defosea koji je imao intimni, erotski karakter.

Tu je bilo jedno račvasto, debelo i staro kruškovo drvo; obaljeno i pleglo do same strme obale, kao neka sofa. Pri dnu sasušeno, ono je još listalo u klici. Nasloniše se na

¹¹ Grč. *euphemos* ‘dobar govor’.

¹² Grč. *dys* ‘ne’, *pheme* ‘govor’.

¹³ Grč. *kakós* ‘loš’.

*njega, a zatim **klonuše**, zagrljeni, prvo devojka a on po njoj, u račvasto kruškovo deblo, kao u spremnu postelju.*

Defose odlazi u oproštajnu posjetu fon Miteretu, koji nalazi eufemističke riječi za Anu Mariju (da tobože ima tešku i dugotrajnu migrenu) kao objašnjenje za njen izostanak.

*I zvanična poseta austrijskom konzulu bila je brza i ispala dobro. Pukovnik ga je primio sa nekim tužnim dostojanstvom, ali ljubazno, i izjavio žaljenje što i gospođa fon Miterer, **zbog teške i dugotrajne migrene**, ne može da ga primi.*

Pisac izbjegava da upotrebi jaču riječ za rasputni život Lucije i samo kaže da je *pošla naopakim putem*.

*Ta Lucija je imala sestru, Anđu, koja je bila nesreća porodice i sramota cele dolačke zajednice. Još kao devojka **pošla je naopakim putem** i bila prokleta sa oltara i izbačena iz Docu.*

Rijetki su slučajevi kada Andrić konstatuje da bi upotreba eufemizma bila suviše blaga.

*Hladni, odmereni i čisti potpukovnik, koji je svuda širio oko sebe onu atmosferu kristalne i oštre studeni i jasnoće, zbunjivao je i izazivao sujetnog i razdražljivog tumača i samim svojim prisustvom i podizao u njemu bezbrojne grčevito zamršene račune koji su dotle bili uspavani ili pritajeni. Reći da su se ova **dva čoveka odbijala jedan od drugoga**, bilo bi pogrešno, jer u stvari samo se Rota odbijao od potpukovnika kao od ogromne i nepomične sante leda i, što je još gore, vraćao se po nekom neumoljivom i sudbosnom zakonu, i nasrtao na nj uvek i ponovo.*

Lajtmotiv

28. Termin *lajtmotiv* dolazi iz muzike i označava neko dominantno osjećanje, glavnu temu, osnovni emocionalni ili neki dugi ton, a takođe izraz koji se javlja kao stalna karakteristika junaka ili situacije. Lajtmotiv je zasnovan na ponavljanju iste riječ, izraza ili motiva, pri čemu nastaju različita variranja i modifikovanja. Ponekad kao lajtmotiv služi detalj (ili riječ) ključni za datu osobu. Postoje slikoviti, glasovni, ritmički i intonacioni lajtmotivi. Katkad se kroz čitav tekst provlači čitav kompleks tematskih i izražajnih jedinica.

29. U TRAVNIČKOJ HRONICI se na više mjesta pojavljuje rečenica Ane Marije koju u vrijeme emocionalnih kriza upućuje mužu fon Mitereru:

*U fon Mitererovoj kući nastade lom i plač. Ana Marija je skakala mužu u oči, vičući: „**Jozef, za Boga miloga**“, u svim tonovima i prelivima i, nazivajući ga Robespjerom, počinjala da se pakuje i sprema da beži. Pa je onda, premorena i izbesnela, padala mužu u zagrljaj, jecajući kao nesrećna kraljica koja se sprema na giljotinu i koju krvnik čeka pred vratima.*

Dominantni lajtmotivi u romani su tišina, ćutanje i hladnoća.

Polisindeton

30. Polisindeton¹⁴ predstavlja figuru zasnovanu na nizanju veznika za koje ne postoji gramatička potreba.

31. U TRAVNIČKOJ HRONICI postoji nekoliko takvih primjera.

Pored tih prozora bilo je uvek prijatne sedeti. Tu je uvek bilo svetlosti i zelenila ili behara, i povetarca, i šuma vode, i crkuta ptica, i mira za odmor, i tišine za razmišljanje ili dogovor. I tu je mnoga teška i strašna odluka donesena ili odobrena, ali su nekako sve stvari, kad su oude pretresane, izgledale lakše, jasnije i čovečnije, nego na onom Divanu u prizemlju. ♦ Dolazila je nova bujica reči, pa suze, obilne i teške, pa podrhtavanje u glasu, i postepeno stišavanje.

Retoričko pitanje

32. Retoričko pitanje nastaje na pitanju za koje se ne očekuje odgovor. U TRAVNIČKOJ HRONICI postoji primjer u kome se početna upitna rečenica završava upitnikom, a onda se on izostavlja u narednim takvim rečenicama:

Ova briga oko čuvanja i održanja novca liči, kao sestra sestri, na onu brigu u detinjstvu za grošem koji je stalno nedostajao, a ove muke štednje i tvrdičenja na muke nemaštine i oskudice. Šta vredi sve to? Šta vredi kad se, evo, posle tolikih napora i uzaludnih bežanja i uspona, čovek vraća na polaznu tačku, kad u njegove misli, samo drugim putem, ulazi ista pakost i grubost, i u njegove reči i postupke surovost i prostota; kad je, da bi se očuvalo ono što je stekao, potrebna ista ružna muka koja prati sirotinju. Ukratko: šta vredi imati mnogo i biti nešto, kad čovek ne može da se oslobodi straha od sirotinje, ni niskosti u mislima, ni grubosti u rečima, ni nesigurnosti u postupcima, kad gorka i neumitna a nevidljiva beda prati čoveka u stopu, a taj lepši, bolji i mirniji život izmiče se kao varljivo priviđenje.

Izvori

Andrić 1981/2: Andrić, Ivo. TRAVNIČKA HRONIKA: In: Andrić, Ivo. *Sabrana dela*, dopunjeno izdanje, knj. 2. Urednik Vuk Krnjević. Priredili: Vera Stojić, Petar Džadić, Muharem Pervić, Radovan Vučković. – Beograd – Zagreb, Sarajevo – Ljubljana – Skopje – Titograd: Prosveta – Mladost – Svjetlost – Državana založba Slovenije – Mislja – Pobjeda. 529 s.

TH-Gralis: TRAVNIČKA HRONIKA. In: Andrićev Gralis-Korpus. <http://glyph.uni-graz.at/cocoon/gralis/andric42-45>. Stanje 10. 5. 2014.

¹⁴ Grč. *poly* 'mnogo', *syndetos* 'povezan'.

Literatura

- Bagić 2012: Bagić, Krešimir. *Rječnik stilskih figura*. Zagreb: Školska knjiga. 356 s.
- Benčić/Fališevac 1999: Benčić, Živa; Fališevac, Dunja (uredile). *Tropi i figure*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti. 599 s.
- Ćorac 1982: Ćorac, Milorad. *Metaforski lingvostilemi*. Beograd: Privredno-finansijski zavod. 475 s.
- Grickat 1961/62: Grickat, I. O antonimiji. In: *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, IV–V. Novi Sad, S. 87–90.
- Jakobson/Halle 1988: Jakobson, Roman; Halle, Morris. *Temelji jezika*. Zagreb: Globus. 109 s.
- Jakobson 1966: Jakobson, Roman. *Lingvistika i poetika*. Beograd: Nolit. 327 s.
- Lodge 1988: Lodge, David. *Načini modernog pisanja: Metafora, metonimija i tipologija moderne književnosti*. Zagreb: Globus – Stvarnost. 344 s.
- Metafore, figure, značenja 1986: *Metafore, figure i značenja*. Izabrao Leon Koen. Beograd: Prosveta. 338 s.
- Petrović 1967: Petrović, Mihailo. *Metafore i alegorije*. Beograd: Srpska književna zadruga. 197 s.
- Radman 1995: Radman, Zdravko. *Metafore i mehanizmi mišljenja*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo. 210 s.
- Ricoeur 1981: Ricoeur, Paul. *Živa metafora*. Zagreb: GHZ. 378 s.
- Simeon 1969: Simeon, Rikard. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. I–II. Zagreb: Matica hrvatska. 927 s.
- Stamać 1978: Stamać, Ante. *Teorija metafore*. Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost Saveza socijalističke omladine. 199 s.
- Stanojević 2013: Stanojević, Mateusz-Milan. *Konceptualna metafora: Temeljni pojmovi, teorijski pristupi i metode*. Zagreb: Srednja Europa. 258 s.
- Šarić 2007: Šarić, Ljiljana. *Antonimija u hrvatskome jeziku: Semantički, tvorbeni i sintaktički opis*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada. – 263 s.
- Tošović 1993b: Tošović, Branko. Glagolska antonimija u ruskom i srpskohrvatskom jeziku. In: *Zbornik Matice srpske za slavistiku*. Novi Sad. Br. 43. S. 89–95.
- Tošović 1995: Tošović, Branko. *Stilistika glagola. Stilistik der Verben*. – Wuppertal: Lindenblatt. 539 s.
- Tošović 2007: Tošović, Branko. Figura kao korelacija. In: *Razgovori o retorici* – Zagreb: Odsjek za fonetiku Filozofskog fakulteta. S. 35–48.

- Tošović 2001: Tošović, Branko *Korelaciona sintaksa. Projekcional*. Graz: Insittut für Slawistik der Universität Graz. 456 s.
- Zima 1988: Zima, Luka. *Figure u našem narodnom pjesništvu s njihovom teorijom*. Zagreb: Globus. 343 s.
- Muravicka 1974: Муравицкая, М. П. Статистический анализ антонимов в беллетристических текстах. In: *Вопросы стилистической стилистики*. Киев. С. 275–291.
- Novikov 1973: Новиков, Л. А. *Антонимия в русском языке: Семантический анализ противоположности в лексике*. Москва: МГУ. 290 с.
- Pavlović 1979: Павлович, Н. В. Семантика оксюморона. In: *Лингвистика и филология*. Москва: Наука. С. 238–247.
- Privalova 1971: Привалова, М. Н. Каламбурная антонимия и смежные с ней явления. In: *Поэтика и стилистика русской литературы*. Ленинград: Наука. С. 379–383.

Branko Tošović (Graz)

Stylistic devices in Ivo Andrić's BOSNIAN CHRONICLE

This article focuses on the analysis of stylistic devices represented in Ivo Andrić's BOSNIAN CHRONICLE. The first part of the paper deals with the basic features and types of stylistic devices, and the second one considers the analysis of stylistic devices such as contrast, gradation, tautology, pleonasm, anaphora, epiphora, anadiplosis, parceling, leitmotiv, polysyndeton, asyndeton, and the use of rhetorical questions. The article also includes the analysis of aphorisms.

Branko Tošović (Graz)

Figuren im Roman WESIRE UND KONSULN von Ivo Andrić

In dieser Arbeit werden stilistische Figuren im Roman WESIRE UND KONSULN von Ivo Andrić behandelt. Im ersten Teil werden auf grundlegende Merkmale und Typen von Figuren verwiesen und im zweiten folgende Figuren analysiert: Kontrast, Gradation, Tautologie, Pleonasmus, Anapher, Epipher, Anadiplosis, Parzellation, Leitmotiv, Polysyndeton und rhetorische Frage.

Бранко Тошович (Грац)

Фигуры в романе Травницкаяхроника Иво Андрича

В настоящей работе проводится анализ стилистических фигур в романе Травницкаяхроника Иво Андрича: контраст, градация, тавтология, плеоназм, анафора, эпифора, анадиплосис, парцелляция, лейтмотив, многосоюзие и риторический вопрос. В первой части указывается на основные признаки и типы фигур, а во второй проводится их анализ.

Branko Tošović
Institut für Slawistik
Karl-Franzens-Universität Graz
Merangasse 70
8010 Graz
branko.tosovic@uni-graz.at

Dušanka Zvekić-Dušanović (Novi Sad)

Kvalifikativni genitiv i kvalifikativni instrumental u TRAVNIČKOJ HRONICI i njihovi mađarski ekvivalenti

S ciljem da što preciznije dočara osobine svojih likova, Andrić koristi raznovrsna jezička sredstva. Među njima značajnu ulogu u nijansiranju specifičnih psihičkih i fizičkih osobina imaju padeži s kvalifikativnim značenjem. Ovaj rad se fokusira na kvalifikativni genitiv i kvalifikativni instrumental u romanu TRAVNIČKA HRONIKA i njihove ekvivalente u prevodu na mađarski jezik.

1. U romanu TRAVNIČKA HRONIKA Andrić je dao niz upečatljivih likova koji omogućavaju analizu ovog dela iz različitih perspektiva: kulturno-istorijske, nacionalno-verske, psihološke, rodne i mnogih drugih. Ove raznovrsne istraživačke teme, pristupe ovom delu, omogućava upravo to što je svoje likove Andrić oživeo opisujući detaljno njihove psihofizičke karakteristike, koje u velikoj meri uslovljavaju njihovo ponašanje, viđenje svog života u travničkoj sredini, ali i način na koji ih percipiraju ostali likovi u romanu, pa i sâm čitalac.

U karakterizaciji svojih likova Andrić koristi sva raspoloživa jezička sredstva koja se, lingvistički gledano, ubrajaju u semantičku kategoriju kvalifikativnosti, kategoriju koja „се заснива на појму особине као неодвојивог, унутрашњег (инхерентног) својства неке појаве, конкретне или апстрактне, предметне или процесуалне“ (Пипер 2005: 830). Ona se odlikuje bogatstvom sredstava izražavanja, raznolikošću značenja i raznovrsnošću veza s drugim kategorijama. Za iskazivanje osobina ljudi karakteristična je atributska kvalifikacija u okviru koje se, u srpskom jeziku, mogu izdvojiti dva tipa atributa: kongruentni i nekongruentni. Osnovno sredstvo u funkciji kongruentnog atributa jesu opisni pridevi, dok se u funkciji nekongruentnog atributa upotrebljavaju imenske reči u različitim padežima. U zavisnosti od tipa kvalifikacije i leksičko-semantičkih karakteristika upravnih i zavisnih članova sintagmi, imenske reči u funkciji nekongruentnih atributa pojavljuju se kao slobodne forme, kao forme s odgovarajućim predlogom ili kao forme s obaveznim determinatorom.

U analizi koja ima za cilj da prikaže neke karakteristike prevoda romana TRAVNIČKA HRONIKA na mađarski jezik posebno je zanimljiva atributska kvalifikacija iskazana nekongruentnim atributom, budući da ovakvo gramatičko obeležje nije svojstveno mađarskom jeziku. Naime, u njemu se svi atributi smešta-

ju ispred upravne reči i ne kongruiraju s njom (gramatičkog roda nema, a obeležje broja i padeža stoji samo na upravnoj reči). Osim toga, zanimljivo je sagledati i da li se gramatička sinonimija, koja je u nekim semantičkim okolnostima prisutna u srpskom jeziku kada se kvalifikacija iskazuje genitivom i instrumentalom, odražava i u drugom jeziku, u ovom slučaju mađarskom. Pritom treba imati u vidu da se značenja i funkcije genitiva i instrumentala ne podudaraju uvek u ova dva jezika.

Zato, ovom prilikom, izdvajam kvalifikativne konstrukcije s ovim padežima, a u okviru njih one primere u kojima upravna reč označava osobu, tj. čoveka (*čovek, ljudi, žena, starac, starica, pedesetogodišnjak, mladić, devojka, dete, paša, pukovnik, činovnik, oficir, seljaci, ljudeskara*) ili deo ljudskog tela.

2. Andrić ima jedan veoma prepoznatljiv način uvođenja novog lika u priču. Često, nakon što navede ime i opštu imenicu kojom se označava predstavnik ljudskog roda (XY je bio čovek/mladić/...), prelazi na opisivanje fizičkog izgleda, psihičkih karakteristika, mentalnih svojstava, statusa i svih drugih okolnosti koje su uticale na formiranje mišljenja, osećanja i ponašanja lika s kojim upoznaje čitaoca. Pritom se, po pravilu, ne zaustavlja na jednom atributu, a modeli koji se posmatraju u ovom radu veoma su česti. Stoga, pre kontrastivne analize, navodim kao ilustraciju nekoliko primera u kojima Andrić, koristeći pored ostalih mogućnosti i navedene modele, nabraja osobine likova:

(1) *Колару, који је био снажан и жив педесетгодишњак, широкој лица, њрћасџа носа и косих очју, искусан и обазрив, здрав, њун шале и духа, књижеван и речити фрајтар, није било њешко да разуме сџвар и схвати њоложај сиротињ ка њелана* (185).

(2) *Исџо слабе косе, која је била уздигнуџа у фризуру изван свих мода, малено, живо лице, са здравом бојом, финим црџама и модрим очима металној сјаја* (55).

(3) *Сџасити, фине коже, са малим, смеђим брковима који су му сенчили усџа, са великим заџаситим очима у којима је из дубоке сенке сјајала џамномодра зеница, са џусџом, џприродно џрџуравом косом, војнички џодсеченом и џричешљаном* (324).

(4) *Не би се мољо казати да је мноћо џријатан џај најола сељачки џа ша круџа држања, са оширим џољедом „најбољеј сџрелца у целој Босни“* (54).

Nekada su te osobine usklađene, na osnovu jedne očekuju se druge, što pokazuju sledeći primeri:

(5) *Био је висок, кракати и снажан човек, заџасите боје коже и црне косе, најудерисане и вешџо сложене у џерчин* (23).

(6) *Повучена и џуљљива, џрерано зрела и сувише осељљива, џанких сџеџнуџих усница и очева укочена џољеда, она је ишла уз мајку као сџални и неми џрекор* (105).

Iako je u ovim likovima često potencirana čvrsta veza između fizičkih i psihičkih karakteristika, oni neretko poseduju i neočekivane, naizgled nespojive osobine:

(7) *А најстарији је Хамди-беџ Тескереџић, крућан с тшару, с ѿорих ѿкрејша, али још увек снажној шела циновских сразмера* (11).

(8) *По некој фашалној и неодољивој ѿшреби, тшажена хладној шела и усиджане тлаве одушевљавала се с времена на време за младе људе* (103).

(9) *Ућознао сам се са долачким жућником фра-Ивом Јанковићем, чо веком од сћо и чешири оке шешине, али жива духа и ошћре речи* (69).

Andrić često jedan deo tela, opšti izgled, osobinu lika, određuje s više obaveznih determinatora:

(10) *А фратшар је ћосматшрао сћранца, високој руменој младића, лејћо, мирној и безбрижној и зћлега* (86).

(11) *Каг је гдћао каљаво и изћребано лице и оћворио очи, ућлегао је над собом слушкнићу из Хафизадића мућвака, с тшару жућша и зборана лица као у његове мајке* (182).

(12) *Али ћре нећо је моћао ма шћа да каже и учини, измећу њих се издвоји један висок чо век, ућалих и бледих образа* (291).

3. U analizi prevodnih ekvivalenata polazim najpre od najfrekventnijih modela u srpskom jeziku – kvalifikativnog genitiva s obaveznim determinatorom i kvalifikativnog instrumentala s predlogom *s/a/* (s obaveznim determinatorom ili bez njega), a zatim dajem pregled ekvivalenata genitiva s predlogom *bez* i genitiva s predlogom *od*.

3.1. U srpskom jeziku i genitiv i instrumental mogu imati funkciju kvalifikativnog determinatora kojim se imenički pojam određuje u pogledu osobine (Антонић 2005: 159, 255). Radovi koji se bave ovim funkcijama navedenih padeža opisuju okolnosti od kojih zavisi mogućnost njihove zamene, a u ta razmatranja neizostavno se uključuje i pitanje pojavljivanja obaveznog determinatora (Ивић 1956, Ivić 2008, Radovanović 1990, Павловић 2000, Павловић 2006). Konstatuje se da su ovi padeži zamenjivi ukoliko se upravna imenica determiniše imenicom kojom je označen njen integralni deo i tada se u konstrukcijama javlja obavezni determinator. U vezi s razlikama između ova dva padeža u takvim konstrukcijama u literaturi nalazimo sledeće: „Разлика између квалификативног инструментала и квалификативног генитива (уп. пр. *Човек са седом брадом: Човек седе браде*) јесте у томе што је код инструментала фокус на саставном делу појма који се квалификативно одређује, а код генитива фокус је на целини појма који се квалификативно одређује“ (Антонић 2005: 257), односно „генитивом се одређује појам у његовој целовитости, док се за инструменталом посеже у случајевима када је јединство детерминисаног појма и његовог детаља разбијено“ (Павловић 2006: 404). Ukoliko je imenicom označen prateći detalj, odnosno pojedinost koja ne pred-

stavlja integralni deo kvalifikovane celine, upotrebljava se instrumental koji ne mora biti blokiran obaveznim determinatorom.

3.1.1. Najčešći prevodni ekvivalent i genitiva (pr. 13 i 14) i instrumentala (pr. 15 i 16) u ovom tipu konstrukcija jeste pridev tvoren od imenice pomoću sufiksa **-ú/-ű, -jú/-jű** (Andrić E. 2002: 127). Ovako tvoren pridev ima funkciju atributa, nalazi se u preponovanom položaju u odnosu na upravnu imenicu, a ispred njega je obavezni determinator¹, kao i u srpskom jeziku. U mađarskoj gramatici se ovakva struktura naziva „složenim“ (szerkezetes), odnosno „višestrukim“ (töbszörös) atributom, budući da se za upravnu reč vezuje u vidu strukturnog lanca (Balogh 2000: 448):

(13) *Ибрахим-ага је мршав, висок и њојнуџ с ња ра ц сеге браге, сџироџи и до сџоја нсџвеноџ гржања* (70).

(13a) *Ibrahim aga sovány, magas, ősz szakállú, szigorú és előkelő testtartású ő regem ber volt* (85).

(14) *Каг се нашао њред њим мршавим чо ве ко м, мученички блегоџ лица и оџњених очију а хладна њоџлега [...]* Давилу је изџледало да свих колебања и не доумица не сџаје (63).

(14a) *Midőn ott állott ez előtt a sovány, meggyőtört és sápadt arcú, lángoló szemű, de hideg tekintetű ember előtt [...]* Daville úgy érezte, hogy minden habozása és kétsége eltűnik (76).

(15) *Реџки али дубоки џраџови боџња на широком, обријаном ли цу са великим, чулни м усџима и жарким очима* (23).

(15a) *Széles, borotvált, nagy érzéki szájú és tüzes szemű arcán a himlő gyér, de mély nyomatok voltak láthatók* (23).

(16) *Толико складносџи и урођеноџ осећања мере не би никада очекивао од оних џрубих, оџжежалих и џлаховиџих џу ди са оџушџеним брковима и смешно џогишишаним о круџлим џлавама* (307).

(16a) *Ennyi harmóniát és mértéktartás iránti természetes érzéseket sohasem várt volna des Fossés ezektől a nyers, elnehezült és lobbanékony, lekonyuló bajszerű és mulatságosan körülnyírt, kerek fejű emberek től* (394).

3.1.2. Prema učestalosti pojavljivanja u prevodu sledi mađarski instrumental. On se javlja i kao ekvivalent instrumentala (pr. 17, 18, 19 i 20) i kao ekvivalent genitiva (pr 21 i 22):

(17) *Необично црвено ли це, као у њомораца, са краџком, црном брагом и мало косим, црним и сјајним очима, било је оџворено и насмејано* (34).

(17a) *Szokatlanul piros, tengerészekre emlékeztető arca, rövid fekete szakállával és kissé ferde, fekete és ragyogó szemével nyílt és mosolygós volt* (38).

¹ Element ekvivalentan obaveznom determinatoru u srpskom označava se u mađarskoj gramatici terminom *obavezni proširak* (kötelező bővítő) ili *dopuna* (vonzat). Up. Balogh (2000: 446).

(18) На шом гуџачком шелу љавилна љлава, увек немирна, љошово љошџуно љелава, са неколико гуџих љраменова кудеља сџе, мрџве косе² (239).

(18a) *Ezen a hosszú testen szabályos, mindig nyugtalan, csaknem teljesen kopasz fej űlt, néhány hosszú, kenderszerű, fakó hajfürttel* (308).

(19) [...] јављало се одједном забораљено ли џе забораљеної фон Мишера, жушю и јадно, са дубоким браздама у којима лежи зелена сенка, са љравим, уфџишљеним брковима и црним очима нездрава сјаја (345).

(19a) [...] egyszer csak felmerűlt az elfelejtett von Mitterer arcса, sárgán és szánalmasan, mély barázdákkal, amelyekben zöld árnyak húzódnak, hegyesre pedert bajúszával és beteges ragyogású, fekete szemével (441).

(20) Дању [...] он је био одрешиш и миран чо ве к, са одређеним именов, званем, раниом, јасним џиљем и ви дљивим за дацима (24).

(20a) *Narközben [...] határozott és nyugodt e m b e r volt, megsabott névvel, hivattal és ranggal, világos céllal és látható feladatokkal* (24).

(21) То је био крашак и љун чо ве к, без браде и бркова, жушје, љанке и љрови дне коже (172).

(21a) *Alacsony és kövérkés e m b e r volt, szakálltalan és bajúszatlan, sárga, vékony és áttetsző bőrrel* (220).

(22) Дневничар Пешар Марковац, Славонац, сџасиш љодофиџир, ле љошан, румену лиџу; црних уфџишљених брчића, ушџнуш и дошера (117).

(22a) *A másik alárendelt, Markovac Petar, napidíjas szlavón férfi, szép, pirospozsgás arcú, jól megtermett altiszt; fekete kipedert bajusszal, egyenes derékkal* (148).

Zabeleženi primeri, međutim, izazivaju dve nedoumice. Jedna se odnosi na određivanje funkcije i značenja ovako upotrebljenog instrumentala u mađarskom jeziku, a druga, koja proističe iz prve, jeste pitanje adekvatnosti prevoda. Naime, atributsku funkciju instrumentala, onakvu kakva se izdvaja u srpskoj lingvističkoj literaturi i koja je prisutna u primerima iz TRAVNIČKE HRONIKE, pregledane mađarske gramatike ne beleže. Funkcija koja je najbliža funkciji u srpskom, a konstatovana u gramatikama, jeste tzv. priloška odredba za stanje, kojom se „označava stanje lica ili stvari u kojem se oni nalaze tokom radnje, zbivanja ili bitisanja, ili u kakvo stanje oni dospevaju, odnosno iz kakvog stanja izlaze usled radnje“ (Andrić E. 2008: 126), i to onaj tip koji pripada tzv. stvarnim priloškim odredbama za stanje i odgovara na pitanja *Hogyan?!Kako?* i *Milyen állapotban?!U kakvom stanju?* Keszler (2000: 435) izdvaja tip tzv. unutrašnje odredbe za stanje (belső állapotátározó) koja označava duševno ili telesno stanje neke osobe (pr. *mérgezéssel szállították kórházba = odneli su ga u bolnicu s trovanjem*), a u okviru njega i tzv. vezanu unutrašnju odredbu za sta-

² Genitiv je u ovom primeru uslovljen partitivnim značenjem, odnosno pojavljivanjem priloga *nekoliko* (up. *sa nekoliko dugih pramenova – sa dugim pramenovima*).

nje (összekapcsolt belső állapothatározó), koja se najčešće i pojavljuje u formi imenica s padežnim nastavcima (pr. *sapkával a fején = s kapom na glavi*). Primeri kojima se ilustruju značenja unutrašnje odredbe za stanje svrstavaju se u srpskoj lingvistici u instrumental karakteristične pojedinosti koja predstavlja propratnu okolnost rečenične predikacije (Антоних 2005: 259–260)³. Ovaj tip odredbe ni u jednom od posmatranih jezika ne pripada tipičnoj adnominalnoj kvalifikaciji, vezuje se za stanje ili osobinu živog bića u trenutku vršenja radnje. Stoga se može pretpostaviti da je Csuka, prevodeći srpski instrumental u funkciji adnominalnog kvalifikativnog determinatora mađarskim instrumentalom, bio pod uticajem originalnog teksta. U prilog ovome govori i to što se u prevodu instrumental pojavljuje iza upravne reči, a, kao što je rečeno, za mađarski jezik važi pravilo da atribut uvek stoji ispred reči koju određuje.

3.1.3. Pojavljivanje posesivnih konstrukcija u prevodu potvrda je veze između kvalifikativnih i posesivnih značenja (up. Пипер 2005: 830, Павловић 2006: 396). U odnosu na originalni tekst, mogu se izdvojiti dva tipa prevodnih ekvivalenata:

a) Odnos posesora i posesuma identičan originalu

(23) *Младић је видео њед собом људе ска ру дебеле главе и злих зелених очују* (73).

(23a) *A fiatalember ott látta maga elött a jó l megtermett ember nagy fejét és rosszindulatú zöld szemét* (89).

(24) [...] *Његао рајску башију и у њој девојку лакот корака и необично и зїлега* (183).

(24a) [...] *s nézte a menyeyi kertet, abban a lányka könnyű lépéseit és különös külsejét* (235).

Istaknute konstrukcije se u oba jezika mogu transformisati u rečenice s posesivnim glagolom *imati/van*: *ljudeskara ima debelu glavu i zle zelene oči = a jó l megtermett embernek nagy feje és rosszindulatú zöld szeme van; devojka ima lak korak i neobičan izgled = a lánykának könnyű lépése és különös külseje van*. Ovi transformi pokazuju da je semantički odnos između posesora (*ljudeskara = a jó l megtermett ember, devojka = a lányka*) i posesuma (*debela glava = nagy fej, zle zelene oči = rosszindulatú zöld szem, lak korak = könnyű lépés, neobičan izgled = különös külseje*) identičan. U ovako parafraziranim srpskim rečenicama posesor je u nominativu, a posesum u akuzativu, dok u mađarskim posesor dobija nastavak **-nak/-nek**, a posesum dobija posesivni lični nastavak, koji nosi informaciju o licu i broju posesuma, i nalazi se u nominativu. Nastavak **-nak/-nek** se u ovakvim, posesivnim konstrukcijama smatra nastavkom za genitiv. Ukoliko primere s rečeničnog vratimo na sintagmatski nivo, u srpskom jeziku

³ Up. i primere koje autorka navodi: *Nekad dođe „čitav“, nekad s razbijenom glavom; Sedeo je s kapom na glavi* (Антоних 2005: 259–260).

možemo dobiti i posesivne konstrukcije s posesorom iskazanim prisvojnim pridevom (*ljudeskarina debela glava i zle zelene oči, devojčin lak korak i neobičan izgled*). Takve sintagme ekvivalentne su onima zabeleženim u prevodu (*az ember/embernek a nagy feje és rosszindulatú zöld szeme, a lánykallánykának a könnyű lépése és különös külseje*). Nastavak za genitiv je izostao, a obeležje posesije stoji samo na imenici u funkciji posesuma⁴.

Ako se sada uporede srpske konstrukcije s kvalifikativnim genitivom i semantički ekvivalentne mađarske konstrukcije u prevodu, uočava se razlika i na morfološkom i na sintagmatskom planu. Morfološki gledano, genitivom je u srpskom označen posesum, a u mađarskom posesor. Posmatrano prema odnosu upravnog i zavisnog člana sintagme, posesor u srpskom ima funkciju upravne reči, a posesum funkciju zavisnog člana – atributa, dok je u mađarskom obrnuta situacija: funkciju upravne reči ima posesum, a posesor je prisvojni atribut (Andrić E. 2008: 148, 155–157; Balogh 2000: 449–451). Može se reći da u srpskim primerima imamo tzv. inverzivnu posesivnost⁵, a u mađarskim pravu posesivnost.

b) Odnos posesora i posesuma obrnut u prevodu

(25) У односу према женама Давил је био још од младости човек **јаке дисциплинине духа и шела** (257).

(25a) *A nők iránt tanúsított viselkedésében Daville ifjúságától fogva a **fegyelmezett test és lélek** embere volt* (330).

(26) А нико не уме тако да чека као прави, босански „Турци“, **шво јесћи људу шверге вере и камени швої шноса** (53).

(26a) *Márpedig senki sem tud úgy várakozni, mint az igazi, boszniai törökök, vagyis a **szilárd hit s a kökemény büszkeség** emberei* (63).

I u ovom tipu u srpskom jeziku je moguća transformacija u rečenicu s predikatom *imati*: *čovek ima jaku disciplinu duha i tela, ljudi imaju tvrdu veru i kameniti ponos*. Ukoliko i mađarske konstrukcije transformišemo prema ovom modelu, dobijamo rečenice: *a fegyelmezett testnek és léleknek embere van, a*

⁴ „Ponekad nastavak **-nak/-nek** može da izostane. Tada imenica ostaje u nominativu, a uz nju obavezno ide imenica s prisvojnim ličnim nastavkom“ (Andrić E. 2002: 148).

⁵ Pavlović posmatra vezu između semantičke kategorije posesivnosti i fizionomijske specifikativnosti parcijalnog tipa (specifikativnost – termin kojim označava adnominalnu kvalifikativnu determinaciju) koja se bazira na značenju *imati*. Iako ovaj tip specifikativnosti polazi od iste relacije kao i semantička kategorija posesivnosti, Pavlović primećuje da „determinativnu funkciju kod fizionomijske parcijalne specifikativnosti po pravilu ima objekat posedovanja, a kod posesivnosti subjekat posedovanja, moglo bi se reći da fizionomijska specifikativnost parcijalnog tipa istupa zapravo kao inverzivna posesivnost“ (Pavlović 2006: 396).

szilárd hitnek s a kőkemény büszkeségnek emberei vannak, u kojima je odnos posesora i posesuma obrnut u odnosu na srpski jezik (doslovno: *disciplinovano telo i duh imaju čoveka, turda vera i kameniti ponos imaju ljude*). Ipak, semantički gledano, i ovde je zapravo reč o kvalifikaciji čoveka/ljudi.

3.1.4. Relativna klauza se kao ekvivalent ovih konstrukcija u posmatranoj građi javlja sporadično. Ona je zabeležena i kao ekvivalent genitiva i kao ekvivalent instrumentalala:

(27) *Ту је сѣајао јеган чо век своје мисли и јакоѿ и зраза* (277).

(27a) *Olyan ember állt itt, akinek saját gondolatai voltak s megalálta a maga erőteljes kifejezését* (356).

(28) *Из Париза је Давил имао обавештење да ће му ѿре краја ѿодине ѿолаѿи чи новника од каријере са знањем ѿурскоѿ језика* (55).

(28a) *Párizsból Daville olyan értesítést kapott, hogy még az év vége előtt egy hivatását értő tisztviselet küldenek hozzá, aki töökül is tud* (65).

Primeri pokazuju da su srpske kvalifikativne konstrukcije u prevodu razvijene u relativne klauze. U srpskom jeziku relativna klauza, uvedena zamenucom *koji*, sa glagolom *imati* kao predikatom, smatra se semantičkim ekvivalentom konstrukcija s genitivom i instrumentalom sa značenjem karakteristične pojedinosti (Павловић 2000: 130–131). Na osnovu ove konstatacije, primenjene s izvesnim modifikacijama na primere originalnog teksta, možemo dobiti sledeće transforme: *čovek koji ima svoje misli i koji je pronašao svoj jak izraz i činovnik koji ima znanje turskog jezika / zna turski jezik*. Stoga se prevodna rešenja u kojima se javljaju relativne klauze mogu smatrati semantičkim ekvivalentima.

3.1.5. U građi se može izdvojiti i grupa primera u kojima se prevodilac opredelio za drugačiju hijerarhizaciju rečeničnih elemenata i, umesto determinativne funkcije imenica za označavanje delova lica, opredelio se za nabranjanje osobina tako što je imenicu *lice* i imenice kojima se obeležavaju delovi lica postavio na istu sintaksičku ravan, a među njima uspostavio odnos koordinacije. Ovaj postupak se smatra dobrim prevodilačkim rešenjem jer ga Csuka primenjuje prevodeći kvalifikativni instrumental i na taj način se odupire negativnom formalnom uticaju jezika originala:

(29) *[...] и ѿри ѿо ме му ѿоказа за ѿренуѿак младо, широко ли це, са сјајним али кроѿки м смеђим очима, јаким и не ѿосе ѿравилним носом и са великим али савршеним усѿима* (188).

(29a) *Eközben egy pillanatra megmutatta fiatal, széles arcát, ragyogó, de szelíd barna szemét, erős, de nem egészen szabályos orrát, nagy szépvonalú száját* (242).

(30) *Није било лако заборавити румено, девојачко ли це Ахметѿ-беѿово са сјајним зубима и смеђим бисѿрим очима ѿоршѿака, са осмејком човека који се ничеѿ не боји* (206).

(30a) *Nem volt könnyű Ahmet bég pirosposzsgás, lányos arcát elfelejteni; a hegylakó férfi ragyogó fogait, kristálytisza dióbarna szemét, a semmitől meg nem riadó ember mosolyát* (265).

(31) *Младић ја је слушао као што се слуша шум воде, његајући расејано у његово љубавно, дуго лице, са живим, округлим очима, бескрвним уснама и зубима, коју се љуби љубору мичу* (275).

(31a) *A fiatalember úgy hallgatta Cologna szavait, ahogy a víz zúgását szokás hallgatni, miközben szórakozottan szemlélte az orvos szabályos, hosszúkás arcát, kerek szemét, vértelen ajkát és beszéd közben ide-oda mozgó fogait* (353).

3.2. Genitivom s predlogom *bez* „фокусирани појам се детерминише одсуством интегралног дела или пратећег детаља“ (Павловић 2006: 406). Terminološki se označava i kao „genitiv odsustva karakteristične pojedinosti“ (Антоњић 2005: 161).

3.2.1. Najčešći ekvivalent genitiva s ovim značenjem u mađarskom je pridev građen pomoću sufiksa **-atlan/-tlen**, **-talan/-telen**, **-atlan/-etlen**. Njime se grade pridevi koji označavanju odsustvo osobine (Andrić E. 2011: 221–222):

(32) *Україно, уживаю у својем скандалу као луга же на без сїуґа* (363).

(32a) *Röviden, úgy élvezte botrányát, mint valami szemérmetlen, bolond asszony* (465).

(33) *То де ти е без мајке* имало је сваку нећу и сваку њажњу (39).

(33a) *Az anyátlan gyermeknek minden gondosságban és figyelemben része volt* (44).

3.2.2. Ekvivalent genitiva s predlogom *bez* jeste i dvočlana konstrukcija koja se sastoji od imenice u nominativu i prideva nastalog od postpozicije *nélkül* dodavanjem sufiksa za građenje prideva **-i**. Pridev nastao od postpozicije ekvivalent je predloga *bez* i označava da neko/nešto ne poseduje ono što je označeno imenicom uz koju stoji, a imenica u nominativu ekvivalent je srpske imenice u genitivu. Konstrukcija ima atributsku funkciju.

(34) *У Травнику је некад живео сїари Крџалија, чо век нискої љорекла и без нарочи шїої уїлеґа, али врло боїаї* (126).

(34a) *Travnikban hajdan egy Krdžalija nevű öregember élt, alacsony származású és minden különös tekintély nélkül, de igen gazdag férfi* (160).

(35) *Као код свих њи са ца без гара и љравої љозива, и у Давилу је била уврежена неискоренљива заблуда* (79).

(35a) *Mint minden tehetségtelen és igazi hivatottság nélkül a róbán, Daville-ban is mélyen meggyökerezedett az a kiirhatatlan tévedés* (98).

3.2.3. Zabeležen je i manji broj primera relativne klauze u prevodu:

(36) *Низак, љреїојен и кривоної, у масној антїерији, са їлавоом без враїа* (439).

(36a) *Szalomon Atijasz elhízott, alacsony, görbe lábú ember, zsiros antériában, feje, amely alól teljesen hiányzik a nyak* (563).

(37) *Та иначе презвена жена, без сваке претеране осетљивости, била је узбуђена и поражена држањем пароха* (271).

(37a) *Az egyébként józan eszű a s s z o n y t, akiben semmi túlzott érzékenység sem volt, a plébános viselkedése felizgatta és leverte* (348).

U ovim relativnim klauzama prisutna je negacija (*amely alól teljesen hiányzik a nyak = ispod koje u potpunosti nedostaje vrat; akiben semmi túlzott érzékenység sem volt = u kojoj nije bilo nikakve preterane osetljivosti*), te se i u ovim situacijama mogu smatrati semantičkim ekvivalentom srpske konstrukcije, budući da je i za srpski jezik utvrđeno da genitiv s predlogom *bez* odražava negiranost bazične predikacije relativne klauze (Павловић 2006: 406).

3.3. Kvalifikativna značenja konstrukcija s genitivom i predlogom *od*, na osnovu primera zabeleženih u TRAVNIČKOJ HRONICI i konsultovane literature, razvrstavam na četiri tipa. Prva dva predstavljaju određivanje psihičkih/fizičkih/profesionalnih karakteristika čoveka i, u zavisnosti od raspoređivanja determinisanog člana i determinatora, obeleženi su kao tip A i tip B. U tipu A (tačka 3.3.1.) determinisani član je prvi član sintagme, pripada semantičkom krugu leksema koje označavaju tipične predstavnike ljudskog roda ili predstavnike određenih zanimanja, a drugi član (imenica u genitivu) ima status kvalifikativnog determinatora (Јоцић 1994: 260, Антонић 2005: 160). U tipu B (tačka 3.3.2.) determinisani član je drugi član sintagme (imenica u genitivu), a imenica uz koju stoji ima status kvalifikativnog determinatora (Јоцић 1994: 262, Антонић 2005: 161). Treći tip (tačka 3.3.3) predstavlja kvantifikativni genitiv (Антонић 2005: 163), odnosno dimenziv (Павловић 2006: 409), kojim se upravna reč određuje prema merljivim parametrima kao što su starost, masa, visina i sl., a četvrti (tačka 3.3.4.) je genitiv materije (Антонић 2005: 162), odnosno fabrikativ (Павловић 2006: 407) kojim se imenički pojam kvalifikuje preko materije/materijala od koje je sačinjen.

Treba reći i da je, usled specifičnih semantičkih svojstava, kvalifikacija iskazana genitivom s predlogom *od* u građi daleko manje zastupljena u odnosu na prethodno analizirane modele, te se i ekvivalenti mogu ilustrovati manjim brojem primera.

3.3.1. Kao ekvivalenti kvalifikativnog genitiva s predlogom *od* tipa A zabeleženi su pridevi tvoreni od imenice u funkciji atributa (pr. 39a), imenice s padežnim nastavkom za alativ **-hoz/-hez/-höz** uz particip imperfekta glagola *ért* (pr. 40a)⁶ i posesivna konstrukcija (pr. 41a) u kojoj je odnos posesora i posesuma identičan modelu b) tačke 3.1.3. ovoga rada:

⁶ Particip imperfekta u mađarskom najčešće ima funkciju atributa, s kojom je i upotrebljen u zabeleženom primeru, a padežni nastavak za alativ rekcijska je karakteristika glagola *ért* (*ért valamihez = razume se u nešto*).

(38) [...] *нико, од министра ња до приправника, није био ди њло ма ња од за на ња* (63).

(38a) [...] *a minisztertől kezdve egészen a gyakornokokig, senki sem volt hivatásos di pl o t a t a* (75).

(39) [...] *Министарство не шаље њоуз дано њ човека, чи но в ни ка од карујере, са знањем њурско њ језика* (58).

(39a) [...] *a minisztérium nem küld megbízható embert, a török nyelvet ismerő, hivatásához értő t i s z t v i s e l ő t* (69).

(40) [...] *али никад не њомишљамо да их изједначимо са њу ди ма од њосла и у њлега* (151).

(40a) [...] *de soha nem is gondolunk arra, hogy a munka és a tekintély e m b e r e i - v e l e g y e n l ő k n e k t a r t s u k ő k e t* (193).

3.3.2. Ekvivalenti genitiva tipa B su: složenica nastala spajanjem dve imenice od kojih prva ima funkciju atributa (pr. 42a) i posesivna konstrukcija (pr. 43a) s odnosom posesora i posesuma tipa a) tačke 3.1.3. ovoga rada:

(41) *За време школовања важио је као чудо од де ча ка* (59).

(41a) *Iskolaéveiben valóságos csodagyerekek számított* (70).

(42) *Био је блед и мршав, сенка од човека, муцав, са два неједнака, чакара-сѡа ока* (416).

(42a) *Sápadt és sovány, dadogó férfi volt, felemás színű szemekkel, csupán árnyéka a z e m b e r n e k* (533).

3.3.3. U konstrukciji s kvantifikativnim genitivom pojavljuje se kvantifikator, najčešće numerički (Антонић 2005: 163). Ekvivalent imenice u genitivu jeste pridev tvoren od imenice ispred koje stoji kvantifikator, kao i u srpskom jeziku. Cela konstrukcija ima atributsku funkciju i preponovana je u odnosu na reč koju determiniše:

(43) *У њознао сам се са долачким жу њником фра-Ивом Јанковићем, чо ве ко м од с ѡ и че њири оке ње жине, али жи ва духа и ош ѡре речи* (69).

(43a) *Megismerkedett fra Ivo Janković dolaci plébánossal, ezzel a száznegy oka súlyú, de élénk szellemű és csipős szavú e m b e r r e l* (83).

(44) *Био је чо ве к од њригесе ѡ и ѡе ѡ ѡдина необичне мушке ле ѡ ѡе* (324).

(44a) *A főkonzul harmincöt éves, szokatlanul szép férfi volt* (416).

3.3.4. Genitiv materije nije karakterističan za određivanje osobina ljudi i delova tela. U primerima iz TRAVNIČKE HRONIKE zabeležen je kao deo poredbene konstrukcije (pr. 45) i u ustaljenom izrazu (pr. 46) u kojem ima preneseno značenje. U prevodu se javlja padežni nastavak za elativ -ból/-ből koji, ovako upotrebljen, označava poreklo, odnosno materiju od koje je neki pojam. U primeru (45a) može se smatrati imenskim delom tzv. imensko-glagolskog predikata uz kopulu *van/lesz*. U drugom primeru imamo imensku polusloženicu u funkciji atributa:

(45) [...] *їоворио је везир шешким хладним ласом као да їовори у сѣи ма оо камена* (370).

(45a) [...] *mondta a vezír súlyos, hideg hangon, mintha kőből lennének az ajkai* (473).

(46) [...] *као човек оо крви и меса* (260).

(46a) [...] *mint hús-vér ember* (334).

4. Zaključak. Bogatstvo Andrićevog jezika odražava se, između ostalog, i kroz portretisanje i oživljavanje likova putem različitih jezičkih sredstava od kojih su, u ovom radu, izdvojeni kvalifikativni genitiv i kvalifikativni instrumental. Izražavanje kvalifikacije nekongruentnim atributima bilo je zanimljivo sagledati iz ugla prevoda na mađarski jezik, budući da takva kategorija u mađarskom jeziku ne postoji. Pritom ni značenja i funkcije genitiva i instrumentala ne podudaraju se uvek u ova dva jezika.

Analiza je pokazala da se kao najčešći prevodni ekvivalent kvalifikativnog genitiva i kvalifikativnog instrumentala u TRAVNIČKOJ HRONICI pojavljuje mađarski pridev tvoren od imenice u funkciji atributa, što je potvrda i sinonimičnosti ove dve srpske konstrukcije u određenim semantičkim okolnostima i većih mogućnosti mađarskog jezika kada je u pitanju tvorba reči. Posesivne konstrukcije u prevodu potvrda su postojanja semantike posesivnosti i u primerima originalnog teksta, a zabeležene relativne klauze mogu se povezati s mogućnošću transformisanja posmatranih srpskih modela relativnom klauzom. Jedino je u pokušaju prevodenja kvalifikativnog instrumentala mađarskim instrumentalom primetan uticaj jezika originala koji je rezultirao strukturama koje nisu u duhu mađarskog jezika.

Izvori

Андрић 1963: Андрић, Иво. *Травничка хроника – Конзулска времена*. Београд – Загреб – Сарајево – Љубљана: Просвета – Младост – Свјетлост – Државна založba Словеније.

Andrić 1962: Andrić Ivo. *Vezírek és konzulok – Travniki krónika*. Novi Sad: Forum könyvkiadó. Fordította Csuka Zoltán.

Literatura

Andrić E. 2002: Andrić, Edita. *Leksikologija i morfologija mađarskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za hungarologiju.

Andrić E. 2008: Andrić, Edita. *Struktura sintagmi i rečenica u savremenom mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju.

- Balogh 2000: Balogh, Judit. A jelző és az értelmező. In: Balogh, Judit et al. *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. S. 444–460.
- Ivić 2008³: Ivić, Milka. *Lingvistički ogledi*. Beograd: „Biblioteka XX vek“: Knjižara „Krug“ [Biblioteka XX vek; knj. 61].
- Keszler 2000: Keszler, Borbála. A határozók. In: Balogh, Judit et al. *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. S. 423–443.
- Radovanović 1990: Radovanović, Milorad. *Spisi iz sintakse i semantike*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Андрић Е. 2011: Андрић, Едита. Лексичка негација у српском и мађарском језику In: *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику*. Нови Сад. Бр. LIV/2. С. 219–235.
- Антонић 2005: Антонић, Ивана. Синтакса и семантика падежа. In: Пипер, Предраг; Антонић, Ивана; Ружић, Владислава; Танасић, Срето; Поповић, Људмила; Тошовић, Бранко (у редакцији Милке Ивић). *Синтакса савременога српског језика, Проста реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска. С. 119–300.
- Ивић 1956: Ивић, Милка. Однос између квалитативног генитива и квалитативног инструментала. In: *Наш језик*. Београд. Год. 7, бр. 7–10. С. 260–269.
- Јоцић 1994: Јоцић, Мирјана. О синтаagmaма типа човек од речи и злато од жене. In: *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику*. Нови Сад. Бр. XXXVII. С. 257–263.
- Павловић 2000: Павловић, Слободан. *Детерминативни падежи у говору северозападне Босне*. Београд: Институт за српски језик САНУ. Библиотека Јужнословенског филолога. Нова серија, књ. 16.
- Павловић 2006: Павловић, Слободан. *Детерминативни падежи у старосрпској пословној правој писмености*. Нови Сад: Матица српска. Одељење за књижевност и језик.
- Пипер 2005: Пипер, Предраг. Квалитативност. In: Пипер, Предраг; Антонић, Ивана; Ружић, Владислава; Танасић, Срето; Поповић, Људмила; Тошовић, Бранко (у редакцији Милке Ивић). *Синтакса савременога српског језика, Проста реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска. С. 830–870.

Dušanka Zvekić-Dušanović (Novi Sad)

**Qualificative genitive and qualificative instrumental
in TRAVNIČKA HRONIKA, and their Hungarian equivalents**

In his TRAVNIČKA HRONIKA novel Andrić gives a number of distinct characters, who make it possible for this analysis to be done from different perspectives. In the characterisation of his personae, Andrić uses different language means which, viewed from a linguistic perspective, are included in the semantic category of qualification. This paper focuses on qualificative genitive and qualificative instrumental in this Andrić's novel, and their equivalents appearing in a translation in the Hungarian language. It is interesting to study the expression of qualification by postnominal modifiers from the perspective of the Hungarian translation since this kind of category does not exist in Hungarian. At the same time, there is no absolute agreement between the meanings and functions of genitive and instrumental cases in these two languages.

The analysis has shown that the most frequent translational equivalent of qualificative genitive and qualificative instrumental in TRAVNIČKA HRONIKA is a Hungarian adjective made of a noun functioning as a prenominal modifier. This confirms the synonymity of these two Serbian constructions in certain semantic circumstances as well as greater abilities of the Hungarian language when word formation is in question. Possessive constructions appearing in the translation confirm that the semantics of possession exists in the examples of the original text as well, while relative clauses, which have also been recorded, can be connected with the possibility of transforming the observed Serbian models into relative clauses. It has also been acknowledged that even though Csuka was an excellent translator, he was occasionally falling under the influence of the original text language. This can be noticed in some of the examples in which he has translated Serbian qualificative instrumental with Hungarian instrumental case.

Dušanka Zvekić-Dušanović
Filozofski fakultet
Dr Zorana Đinđića 2
21 000 Novi Sad
Srbija
dusa@neobee.net

Okrugli sto(l)
Округли сто(л)
Runder Tisch

Okrugli sto: TRAVNIČKA HRONIKA

Rasprava o TRAVNIČKOJ HRONICI vođena je u okviru Okruglog stola 6. oktobra 2013. godine. Moderator je bio Davor Dukić. Diskusije su autorizovane, a od strane pojedinih učesnika proširene i potkrijepljene bibliografskim podacima, kao i manjim citatima.

Davor Dukić (Zagreb)

U nedjelju 6. oktobra 2013., dan poslije službenog završetka simpozija posvećenog Andrićevoj TRAVNIČKOJ HRONICI, okupilo se petnaestak sudionika u restoranu Opatija kako bi na okruglom stolu razmijenili dojmove o sadržaju simpozija, njegovim posebno intrigantnim ili eventualno zapostavljenim temama. Kolega Branko Tošović zamolio me je da moderiram raspravu. Prema unaprijed napisanim bilješkama, a sve na temelju sudjelovanja u književnim sekcijama i uvida u program skupa, otvorio sam nekoliko problema. Samo tim bilješkama i sjećanjem pomažem se pri sastavljanju ovog uvoda jer raspravu nismo tonski snimali.

Kao prvu temu za moguću raspravu predložio sam problem vremena nastanka romana. Premda zamišljena znatno ranije TRAVNIČKA HRONIKA dovršena je u travnju 1942., u jeku Drugog svjetskog rata za koji Andrić tada još nije znao kako će završiti. Zato se nameću dva intrigantna pitanja: jedno hermeneutičko – mogu li se u romanu prepoznati aluzije na suvremene političke događaje? – te jedno tekstološko: je li Andrić intervenirao u tekst između službenog datuma dovršetka i predaje u tisak?

Za drugu sam temu, potaknut sekcijom „Vrijeme, prostor, susreti kultura“, predložio rekapitulaciju tematološke analize HRONIKE. „Susret kultura“ svakako je bila dominantna velika tema novih čitanja Andrićeva romana, a kao interpretativno potentni semantički koncepti pokazali su se „tišina“, „zatvaranje čaršije“, „treći svijet“ (Levant). Nameće se pitanje: je li neka potencijalno važna tema ostala zapostavljena?

Naposlijetku, osvrnuo sam se na dva aspekta formalnog pristupa Andrićevu romanu. Prema programu skupa stekao se dojam da su temeljni segmenti jezične analize (leksik, frazeologija, sintaksa) bili dobro pokriveni, dok je u traduktološkoj problematici ostalo dosta istraživačkog prostora. Slična, ali i očekivana, analitička neravnoteža pojavila se i u istraživanjima književno-formalnih aspekata. Kompoziciji romana zapravo nije bio posvećen nijedan referat. Čini li se ta tema suvremenom istraživaču suviše banalnom? Razumije li on notorni

uvid o kronikalnoj strukturi romana kao samodostatan, samorazumljiv i u osnovi neproblematičan? S druge strane, u romanu koji vrvi ideološkim govorom nužno se nameću pitanja o kompetencijama njegova pripovjedačeva, o mogućnostima rekonstrukcije njegova implicitnog autora. Ta su se tradicionalna naratološka pitanja nametnula bilo kao usputna bilo kao središnja u nekoliko referata. Pritom se osobito često posezalo za bahtinovskim konceptom polifoničnosti, koji kao da je postao poželjan kvalifikativ, a ne neutralna analitička kategorija.

U raspravi koja je uslijedila osobito su aktivni bili kolegice Jelena Ratkov Kvočka i Perina Meić te kolege Enes Škrگو i Branko Tošović. Njih sam stoga zamolio da mi svoja izlaganja pošalju u pisanom obliku. Kolegica Meić me je obavijestila kako je svoj prilog diskusiji na okruglom stolu uobličila u dvjema bilješkama svog rada objavljenog u ovom zborniku. To su bilješka 5 koja se dotiče odnosa Andrića i bosanskih franjevacu, s posebnim osvrtom na popularne medicinske priručnike, „lječkaruše“ te bilješka 7 koja je svojevrsni komentar na predloženu prvu temu rasprave, o inskripcijama suvremene politike u Andrićev roman. Ostali kolege poslali su mi svoje priloge, koji, premda nešto razrađeniji i oblikovani pisanim stilom, sadržajno posve odgovaraju njihovim usmenim izlaganjima. Stoga sam uredniku ovog zbornika, i samom aktivnom diskutantu, kolegi Tošoviću predložio da se objave u integralnoj verziji.

Branko Tošović (Grac)

Zadatak Okruglog stola je da se na kraju simpozijuma posvećenog romanu TRAVNIČKA HRONIKA (a) pokuša rezimirati njegov rad, (b) ukaže na osnovne rezultate, ali i slabosti i (c) posebno obrati pažnja na bitne aspekte koji nisu obuhvaćeni referatima. Cilj je takođe pružiti mogućnost da se kaže ono što se, zbog ograničenosti vremena, nije moglo reći u referatima i tokom diskusija, i to u opuštenu atmosferu jednog restorana (u „Opatiji“ kraj Mure) uz kafu i kolače. Ako se ovaj pokušaj neformalnog, neusiljenog i spontanog valorizovanja jednog naučnog skupa pokaže opravdanim, na narednom simpozijumima organizovaćemo na njihovom kraju slično okupljanje u prostoru koji omogućuje da se prijatno produži i završi rad. Drago mi je da u radu Okruglog stola učestvuje 19 koleginica i kolega (njihov broj bi bio znatno veći da mnogi referenti nisu već otputovali).

U vezi sa napomenom da su na skupu izostala neka imena koja su se posebno bavila ovim romanom istakao bih da su pozivi upućeni svim onim kojim smo se mogli obratiti. Pri tome treba imati u vidu činjenicu da cilj Projekta nije da se on pretvori u elitarni, zatvoreni klub u koji bi ulazili samo oni najpoznatiji i najpriznatiji. Oni su imali i iskoristili šansu da to postanu, a sada treba dati šansu mladim da i oni dođu do toga nivoa. Za nas je posebno važno (na čemu smo insistirali od samog početka) to što se u okviru Andrićevog

projekta formira (rekli bismo čak se već i formirala) jedna nova generacija istraživača stvaralaštva Iva Andrića, koja je manje ili nikako ideološki i politički ostrašćena i koja je posebno zainteresovana za ono na čemu je Andrić insistirao: *Ne proučavajte mene, već moje djelo.*

Za Andrićev projekat je vrlo važno da se u njega još više uključe istraživači iz zapadne i istočne Evrope. Potrebno je da se više posveti pažnja prevođenju na strane jezike, naročito svjetske. Vrlo je bitno da se sada dominirajuće književne i jezičke analize prošire na druga područja, prije svega psihologiju i filozofiju, jer Andrić je među južnoslovenskim piscima jedan od najvećih anatoma ljudske duše i ponekad više mudri mislilac negoli književni stvaralac. Stoga ćemo na jednom od narednih simpozijuma kao okvirnu temu imati Andrića kao filozofa, mislioca i psihologa, ali ne apstraktno, već na osnovu njegovog najvažnijeg promišljajućeg teksta – ZNAKOVA PORED PUTA. Na ovom simpozijumu manje je dotican, iz više objektivnih razloga, problem naracije, ali to će se naći u središtu sljedećeg simpozijuma 2014. posvećenog PROKLETOJ AVLIJI. Nije bilo ni mnogo izlaganja koja su se ticala veoma važnog pitanja – kompozicije romana. Odnos žene i muškarca je često spominjan u referatima i diskusijama, ali i on traži širi prostor za analizu, pa bi se mogao naći na nekom narednom simpozijumu, recimo naslovljenom kao Andrićeva Gospođica, koji bi, pored istoimenog romana, obuhvatio sve pripovijetke i romane u kojima se opisuje odnos između polova.

Što se tiče istraživanja same TRAVNIČKE HRONIKE, čini mi se, malo se posvećuje pažnja kompleksnom ispitivanju ne samo toga kako je tekao proces pisanja romana, koji je trajao gotovo dvadeset godina, nego i tome kako su pojedine varijante teksta pretvarane u konačnu verziju. Imam u vidu nedostatak analize rukopisnih verzija romana koje su čuvaju u Ličnom fondu Iva Andrića u Arhivu SANU u Beogradu (kutija 3, br. 174). Za takvo ispitivanje dostupni su pripremni materijali (literatura, ispisi iz nje i iz arhiva), prvi koncepti, varijante glava I–XII i XIII–XXVIII i sl. Vrlo bi bilo korisno da se pokuša odgovoriti na pitanje zašto je Andrić odlučio da 1926. godine objavi prvi segment pod naslovom *Tišina*, u kome se govori o dolasku von Miterera u Travnik. Neophodnost tekstološke analize se ne odnosi samo na ovaj roman nego i sva druga veća piščeva djela, jer ima vrlo malo pokušaja takve vrste. Nama je poznato jedno takvo dublje istraživanje – studija Iva Tartalje objavljena u SVESKAMA ZADUŽBINE IVE ANDRIĆA 2008, u kojoj se poredi konačna verzija romana NA DRINI ČUPRIJA sa varijantom zvanom Pra-Čuprija. Taj je rukopis nastao u isto vrijeme kada i konačna verzija TRAVNIČKE HRONIKE. Analiza rukopisne građe koja se odnosi na ovaj roman bila bi dragocjena za dobijanje odgovora na pitanje kakva su rješenja tražena, oko čega se pisac dvoumio i čemu je davao prednost. Posebno je važno ono što je na marginama dodavano, što je precrtavano, kako je pisac uspijeva da izbjegne monotoniju kazivanja upotrebom sinonima, šta nije ušlo u konačnu verziju i sl. Sve bi to pomoglo da posluži za izradu kritičnog izdanja

TRAVNIČKE HRONIKE. Ali to je obiman i mukotrpan posao koji zahtijeva dosta vremena, strpljivosti i snage.

Budući da je ljeto 1942. godine (sve do septembra) Andrić proveo u Sokobanji (kuda je tokom života, po njegovim riječima, odlazio skoro četrdeset godina), pretpostavljamo da je konačna verzija TRAVNIČKE HRONIKE nastala negdje u to vrijeme. Završetku pisanja je posebno pomagalo to što se našao izvan okupiranog Beograda u klimi koja mu je odgovarala (pod Ozrenom), mogao je da se prilično oporavi pa nije morao da u grču piše. Moja je pretpostavka da je u Sokobanji završavao TRAVNIČKU HRONIKU (koju je, sa manjim ili većim pauzama, pripremao gotovo dvadeset godina) a počinjao NA DRINI ČUPRIJU. Međutim, u Andrićevom dnevniku iz 1942. u Sokobanji (objavljenom 1998. u SVESKAMA ZADUŽBINE IVE ANDRIĆA) ne nalazimo nikakvu važniju informaciju o tome. Malo podataka daju i dnevnici koje su tada vodili drugi pisci i književni kritičari. To se, recimo, odnosi na Branka Lazarevića, u čijim se zabilješkama objavljenim pod naslovom DNEVNIK JEDNOGA NIKOGA (2007) na više stranica spominje Ivo Andrić, ali se ništa direktno ne odnosi na TRAVNIČKU HRONIKU. Lazarević je još tada konstatovao da je Andrić veoma zatvoren. Isticao je da se nije opredijelio ni za četnike, ni za partizane, iako su ponude dolazile sa obje strane (one su stizale i iz Nezavisne Države Hrvatske).

Perina Meić (Mostar)

Na Okruglom stolu koji je na znanstvenom skupu posvećenom TRAVNIČKOJ HRONICI održan u Grazu povela se zanimljiva diskusija u kojoj se otvorilo pitanje konteksta u kojem je roman nastao. Sugestija jednog od sudionika Okruglog stola išla je u smjeru refleksije o tomu koliko se od onoga što se događalo u kraju 30-ih i početkom 40-ih može naći u TRAVNIČKOJ HRONICI.

Analiza navedene problematike mogla bi biti produktivna i imala bi svoje opravdanje tek ukoliko bi se naglasak stavio na načine Andrićeva formalnog uobličavanja (ili, kazališnim rječnikom rečeno, maskiranja) svojih dojmova u umjetničke slike i narativne sekvence.

U svakom bi drugom slučaju pokušaj nalaženja tragova vremena (po svaku cijenu) bio kontraproduktivan.

Naime, da je Andrić u TRAVNIČKOJ HRONICI namjeravao pisati o drugom svjetskom ratu i situacijama koje su mu neposredno prethodilo vjerojatno bi to mogao učiniti i na drugačiji, možda i eksplicitniji, način.

Inače, kad je riječ o Andrićevu odnosu prema povijesti valja biti vrlo oprezan. Andriću ona služi kao građa za umjetničku i književnu artikulaciju u kojoj su njegove poruke puno složenije od pojednostavljenih priča o zauzimanju ove ili one svjetonazorske pozicije. Uostalom, Andrić je bio dovoljno vješt u pisanju ne samo diplomatskih izvješća, već i neke vrste povijesnih zapisa pa je svoja

stajališta o pojedinim razdobljima mogao i jest uobličavao izravnije, na jedan neknjiževni način.

U kontekstu Andrićeva odnosa prema povijesti, makar se on pokušao protumačiti preko konteksta u kojemu je neki roman nastao, postavlja se, po mom mišljenju, važnije pitanje: zašto pišući o jednom historijskom razdoblju (bila to konzulska vremena ili vrijeme turske okupacije i sl.) Andrić odabire umjetnički način artikulacije. To se pitanje, za razumijevanje ovog Andrićeva djela, kao o njegova cjelokupnog opusa, čini meritornije od, u dnevno-političkom kontekstu prečesto zlorabljenih, pokušaja dešifriranja Andrićevih ideoloških ili svjetonazorskih pogleda na bilo koje povijesno razdoblje.

Takvoj vrsti čitanja pogoduje onaj tip interpretacija koje u Andrićevu djelu prepoznaju tradicionalni realistički koncept koji iako posve neodrživ mnoge opravdava da Andrićevim književnim (istaknula P. M.) djelom manipuliraju u najprizemnije dnevno-političke i ideološke svrhe.

Jelena Ratkov-Kvočka (Sremski Karlovci)

Andrić u delu TRAVNIČKA HRONIKA govori u suštini o istom kao u delu NA DRINI ČUPRIJA – o užasu realnosti. Pišući ne samo rečima, nego čitavim svojim bićem (pisati je za Andrića isto što i živeti, a smisao umetničkog dela utemeljuje ljudsko postojanje) – njegovo metafizičko i poetičko se pretapaju, shvatanje i osećanje života oblikuje se kroz umetničko stvaranje, pisanje, čiji je cilj, Andrić kaže: *da nam osvetli, bar malo, tamne puteve na koje nas često život baca* (O PRIČI I PRIČANJU, 70) – ispisuje patnju u vreme nacističkog zla. „Projektujući u tek malko prikrivenom anahronizmu savremene događaje na prošlost“ (Kiš 2007: 71), kako za Andrića kaže Danilo Kiš, autor u prošlost upisuje trage svoga vremena i vlastitog postojanja, potvrđujući Makijavelijevu misao da se u svim vremenima ponovo vraćaju ista zla i isti prevrati (Kiš 2007: 72). Andrićevi romani TRAVNIČKA HRONIKA i NA DRINI ČUPRIJA asimiluju sadašnjost, življeno zlo, u priču koju je autor smestio u dalju ili bližu prošlost, kondenzujući istoriju do krajnjih granica, postizujući nadvremenost i spoznavajući tako nadistinu istorije i njen tragizam. TRAVNIČKU HRONIKU (kao i NA DRINI ČUPRIJU) odlikuje, stoga, široka i duboka vizija istorije, ironija, filantropija i stalno prisutno osećanje morala.

Beščašće 30-ih i 40-ih godina dvadesetog veka je Ivo Andrić upisao u roman TRAVNIČKA HRONIKA, čak možda izrazitije, određenije, ličnije nego u roman NA DRINI ČUPRIJA¹. Pred nama je u romanu ličnost diplomate i pisca, što

¹ „Beščašće dvadesetovekovne istorije u Andrićevom romanu NA DRINI ČUPRIJA i u književnom stvaralaštvu Danila Kiša“ – jeste naziv mog rada izloženog na 5. Simpozijumu „Na Drini ćuprija“, u okviru projekta Andrić – Initiative, i objavljenog u zborniku

je i sam Ivo Andrić bio. Žan Baptist Etjen Davil, francuski konzul u TRAVNIČKOJ HRONICI, jeste umetnički ekvivalent istorijskom francuskom konzulu u Travniku od 1807–1814. godine, Pjeru Davidu, koji je pored diplomatske karijere, bio novinar, pisac, putopisac, hroničar. Pišući rad za 6. Simpozijum: „Travnička hronika“, u okviru projekta Andrić – Initiative, „Revolucionar sa knjigom (i perom) u ruci u TRAVNIČKOJ HRONICI Ive Andrića i u GROBNICI ZA BORISA DAVIDOVIČA Danila Kiša“, pronašla sam u romanu TRAVNIČKA HRONIKA čvorište koje uvezuje u jedno revolucionara i diplomatu sa knjigom (i perom) u ruci – Žana Davila, sa njegovim tvorcom, Ivom Andrićem – revolucionarem i diplomatom sa knjigom (i perom) u ruci. Pisac (Andrić) ne samo da je posrednički prisutan, već je i sagovornik, štaviše dvojnik svog književnog lika (Žana Davila). U ovom radu ću se usredsrediti, po istom obrascu autorovog prisustva u odnosu na književni lik, na umetnika i njegovo delo (Žana Davila – Ivu Andrića).

Davil, čitamo u romanu, piše epos u dvadeset četiri pevanja o Aleksandru Velikom. On je poetološki sledbenik velikog Nikole Boaloe i njegove POETIKE, nastavljač strogog klasičnog pravca, branitelj poezije od preteranog uticaja mašte, od pesničke smelosti i duhovnog nereda. Smatrao je, u svojim člancima, da je inspiracija u pesništvu neophodna ali mora da se rukovodi razumnom merom i zdravim smislom. Andrić ispisuje svoj ironični komentar kako je Davil kod čitalaca, stoga, ostavljao utisak da mu je više stalo do reda i stroge mere u poeziji nego do poezije same. Nameće se stajalište kako je Andrićeve ironija istovremeno samoironija, jer i Andrić zazire od preteranog uticaja mašte i duhovnog nereda, zalažući se uvek za meru i zdrav smisao, pribijajući se, kako sam kaže *rimovanih istina*. Teorijska načela su im jednaka.

Jednak je i književni postupak, jer Andrić u romanu vlastiti književni postupak upisuje u Davilov, u kom neposrednu, zamršenu, tešku sadašnjost „maskira“ prošlošću, projektujući savremene događaje u davno prošla vremena, a vlastiti stvaralački senzibilitet u Davilov književni postupak:

[...] taj epos je postao neka vrsta maskiranog duhovnog dnevnika Davilovog. Sva svoja iskustva u svetu, svoje misli o Napoleonu, o ratu, o politici, svoje želje i svoja negodovanja, Davil je prebacivao u daleka vremena i maglovite prilike u kojima je živeo njegov glavni junak, i tu im je puštao slobodna maha [...] U toj njegovoj Alek-

ANDRIĆEVA ČUPRIJA (Ratkov-Kvočka 2013: 541–552). U ovom prilogu sam nastojala odgovoriti na tri pitanja: 1) koliko Andrić pišući o prošlosti govori o haotičnoj sadašnjosti, odnosno o vremenu nastanka romana, o razdoblju Drugog svetskog rata? 2) koliko knjiga otkriva to vreme Drugog svetskog rata, period nacionalsocijalističke dominacije i Hitlerovog zla, prestanka svake kulture i civilizacije, uništenja svega moralnog i duhovnog u čoveku? 3) koliko se Ivo Andrić vremenu zla u kom stvara roman suprotstavlja samim stvaranjem i pronalaženjem kroz pisanje reda i smisla, lepote i dobrote u čoveku i svetu? Na ista pitanja ću nastojati pružiti odgovore i u vezi sa romanom TRAVNIČKA HRONIKA.

sandridi živela je i Bosna, oskudna zemlja sa teškom klimom i zlim ljudima, ali pod imenom Tauride (TRAVNIČKA HRONIKA, 90).

Davil se, dakle, kao pisac, pridržava Andrićevog načela da pišćev život i njegova ličnost neposredno ne treba da budu predmet literature:

Pisac treba da piše i priča, ali ne da od svog života stvara priču. Oni koji to čine greše i prema sebi i prema čitaocima, a ponajviše prema istini (ZNAKOVI PORED PUTA, 329).

Međutim, pisac preuzima ulogu posrednika, sagovornika svog junaka, pa i dvojnika, jer, kako je tvrdio Nortrop Fraj, autobiografija ne može izbeći a da se ne ponaša kao pripovedačka proza, kao fikcija: „Autobiografija promatrana kao oblik pripovedačke proze, ili pripovedačka proza postavljena u oblik autobiografije“ (Fraj 1979: 402).

Davil piše umetničko delo o jednom davnašnjem osvajaču sveta (Aleksandru), misleći na svoja iskustva u svetu, Napoleona, savremena ratna zbivanja i politiku, dok Andrić piše TRAVNIČKU HRONIKU o jednom davnašnjem osvajaču sveta (Napoleonu), suštinski misleći na svoja savremena iskustva u svetu, Hitlera, njegova osvajanja, krvoprolića i politiku zla. Andrić nam je za tu tvrdnju ostavio i neposredni dokaz:

O svim stvarima iz mog života, ja sam navikao da govorim kao o tuđim i dalekim, a o celom životu uopšte kao o nečem što je prošlo ili što je samo moglo biti. I to oduvek (ZNAKOVI PORED PUTA, 31).

U spev Aleksandridu Davil je upisao i sve travničke begove, bosanske fra-tre, Mehmed-pašu, gađenje prema istoku, travnički pejzaž, klimu, atmosferu.

Bekstvo u prošlost je i beg od stravične neposredne stvarnosti, potresenost stvarnošću i odbijanje, pomanjkanje snage, da se užasna realnost primi. Predan i odan vlastitom delu, Davil je, i duboko ubeđen da stvaranje pruža *utehu ili nagradu za sva zla kojima nas život tereti i okružuje*.

„Rad na mojim hronikama o mostu na Drini i ‘konzulskim vremenima’ Travnika, kao i na romanu GOSPOĐICA, bio je težak i mučan, ali ja sam uporno pisao, želeći da na neki način olakšam sebi u onom čudu i pokoru koji je zadesio naš narod“ – ističe Andrić (prema Dimitrijević 2010: 96). Pisanje je, potvrđuje Andrić svojim iskazom (na koji nas je podsetio Branko Tošović), ona *uteha ili nagrada* o kojoj njegov Davil govori.

Poznato je u nauci Andrićevo nastojanje da prevlada prvo lice u pripovedanju tako što će svoju misao prepustiti junacima pripovedaka, romana, eseja. Izrazitije i očiglednije nego u vezi sa drugim junacima, Andrić svoju misao prepušta Goji (RAZGOVOR SA GOJOM), umetniku koji kao sam Andrić, kao i Davil iz TRAVNIČKE HRONIKE, vidi što drugi ne vide, koji je, kako Davil kaže: *kao neko ukleto biće koje zna što drugi smrtni ne znaju i zbog toga je više i nesrećnije od njih*.

Najpre u eseju GOJA (napisanom 1928, objavljenom 1929), u kom je Andrić Goji tek samo posrednik i sagovornik, otkrivamo šta je to što umetnik-ukletnik vidi bolje i jasnije od drugih: ljudsko zlo i nesreću. I sagledava ih, jednako u vremenima revolucije i Napoleonovih osvajanja u svetu, kao i Davil, a umetnički plod tih krvavih godina jeste ciklus bakropisa „Ratne nesreće“, kao i monumentalna platna „2. maj“ i „Streljanje na Monkloi“. Andrić tu komentariše Gojino pristajanje uz osvajačku Napoleonovu vlast i služenje Žozefu Bonaparti rečima: [...] *niko nije mogao da mu pravo sudi i da ga osudi, jer niko ne može shvatiti šta je bilo i šta se dešavalo u toj duši [...]*. U ZNAKOVIMA PORED PUTA nailazimo na slično stajalište:

Ima ovakvih slučajeva: ono što je jednog čoveka zauvek osramotilo u očima ljudi i pred njegovom rođenom savešću, vidno je i pristupno svima. A ono što je sveto, čestito i uzvišeno bilo u njemu, ostalo je, uglavnom, neviđeno i neznano, jer se javljalo samo u blesku, na mahove, kao munja u dubokoj noći, kad svi spavaju (ZNAKOVI PORED PUTA, 31).

Umetnik svojim delom objašnjava sve. „Slikar zla“ kako je Goja samog sebe nazivao, u RATNIM NESREĆAMA, prikazuje univerzalnu ljudsku tragediju, masovne klaonice i brojne civilne žrtve (prema Glavan 2006). Andrić kaže:

Sa visine svoga bola on gotovo i ne razlikuje Špance od Francuza, u tim crtežima vidi se, u savršenoj objektivnosti, samo jedno: izbezumljenost ljudi koji se uzajamno uništavaju, i užas toga uništenja (GOJA, 116).

RAZGOVOR SA GOJOM Ivo Andrić je napisao u vreme fašističke dominacije u Nemačkoj i jačanja nacizma u Evropi². U eseju nema Andrićevo posredovanje, već je reč o dvojnosti ličnosti, o piscu upisanom u književni lik, i sagovorništvo, kao razgovor pisca sa samim sobom; kao što je i reč o pretvaranju besmisla egzistencije u smisao umetničkog dela, privida egzistencije u istinu umetnosti.

U RAZGOVORU SA GOJOM, Goja (Andrić) govori, o društvu, politici, istoriji, ljudskom zlu i nesrećama, kao i o umetniku i umetničkom stvaranju u užasu realnosti:

² Sablast fašizma je bila već natkrilila dobar deo Evrope. Demonstrator moći kreštavog glasa, vođa nemačkih nacionalsocijalista za kog je 1928. (u godini u kojoj Andrić oblikuje esej GOJA) izgledalo da nikad neće steći političku moć jer je mnogima bio oduran, 30. januara 1933. imenovan je kancelarom Nemačke. Adolf Hitler je još 1919. mitingovao kako su Jevreji i komunisti (što je za njega tesno povezano) krivi za sve i zahtevao izbacivanje Jevreja iz Nemačke, 1921. je urlao, privlačeći nacionalističke mase, na temu zašto su nacisti antisemiti, a samo nedelju dana pošto je preuzeo vlast (uz Rozenberga – pokretača antisemitizma, Rudolfa Hesa – podstrekača holokausta i Hermana Geringa – inicijatora koncentracionih logora), u blizini Minhena, otvoren je Dahau. Sa Jevrejima se, zahvaljujući Hitlerovim jurišnicima na čelu sa Ernestom Renom, i pod Nirnberskim zakonima iz 1933. godine, već moglo činiti šta se htelo.

Ja se uvek zaprepastim i sažalim nad samim sobom kad pomislim sa kako malo znanja, sa kako mnogo predrasuda i opasnih prohteva sam nekad ušao u život. U ono vreme, misliti o osnovnim stvarima života, značilo je neoprostiv porok. Takvo je bilo društvo. A meni, neukom i svega željnom slikaru, to je bilo dobrodošlo. Ali docnije, kada sam čuo kako to isto društvo škripi u svojim sastavcima, prošlo je pored mojih očiju toliko čuda i pokora, da bi i živinče, na mom mestu, počelo da razmišlja i stvara zaključke.

Ja sam u teškim trenucima video svu bedu neukih moćnika, „ljudi od dela“, kao i nesposobnost, slabost i zbunjenost sveta od pera i nauke. Video sam principe i sisteme koji su izgledali čvršći od granita kako se razilaze kao magla pred ravnodušnim ili zluradim očima svetine, a do maločas uistinu maglu kako se pred tim istim očima krutne i izgrađuje u neprikosnovene i svete principe, čvršće od granita. A video sam i smrt i bolest i ratove i bune. I pred svim tim ja sam se pitao, koji je plan po kom se sve to dešava, i koji je cilj kome vodi. I [...] ja nisam našao ni smisla ni plana ni cilja svemu tome (RAZGOVOR SA GOJOM, 24–25).

[...] Živeći među ljudima, ja sam se pitao stalno zašto je sve što je misaono i duhovno u našem životu tako nemoćno, bez odbrane i nepovezano u sebi, tako zazorno društvu svih vremena i tako strano većini ljudi. I došao sam do ovog zaključka. Ovaj svet je carstvo materijalnih zakona i animalnog života, bez smisla i cilja, sa smrću kao završetkom svega. [...] Otud je svaka velika i plemenita misao stranac i patnik. Otud neizbežna tuga u umetnosti i pesimizam u nauci (RAZGOVOR SA GOJOM, 28–29).

Na dva mesta u romanu TRAVNIČKA HRONIKA (koji nastaje od 1925. do 1942, i koji je objavljen 1945.), čitamo direktne aluzije na vreme u kom Andrić piše roman: Jedno je Markovo proročanstvo, zaumno viđenje:

Ej, jadni hrišćani, jadni hrišćani! [...] Evo su u krv zagazili. Do članaka im krv, i još raste. Evo, krv, od danas pa za sto godina; i evo još od druge stotine polovina. Toliko vidim. Šest naraštaja sve pregrštima jedan drugom krv dodaju [...] (TRAVNIČKA HRONIKA, 484).

U poslednjoj glavi romana snažno ćemo se susresti sa zanemelošću od blizine stvarnih događaja (Čijom zanemelošću? Kojih događaja?). Poruka koja nema narativa je važna i hitna. Imao bi Salomon Atijas reći (kada bi mogao) o sebi i o svojim nešto hitno i tajno. Imao bi da kaže šta se sa njima čini bez suda i svedoka, kao poruku upućenu ni sam ne zna kome, tamo nekom boljem, uređenijem i prosvetljenijem svetu [...], da ih (Davi)l ne zaboravi i da kaže tamo gde može i kome treba da oni ovde žive, da se muče i mukama iskupljuju (TRAVNIČKA HRONIKA, 504). To važno, hitno i tajno, a bez narativa, što se nadvilo nad susret Salomona Atijasa i Davila, 1814. u Travniku, nadolazi u taj prostor i vreme, iz budućnosti (pišćeve sadašnjosti) i jednog mnogo šireg (evropskog) prostora. Viđenje je kako se jedan narod nemilosrdno lišava bilo kakvog pravnog i političkog suvereniteta upravo pravnim i političkim sredstvima. Kako se životi tih ljudi, kao životi bez ikakvog oslonca i „oslonjeni“ jedino na svoju biološku suštinu (goli životi), oduzimaju lako i predaju smrti bez razmišljanja i griže savesti. Život čovekov koji bi trebalo da je najviša, nedodirljiva, neprikosnovena vrednost, polički i moralno zaštićena, kako se pripadnicima jednog naroda oduzima

bezobzirno, bez suda i svedoka, rutinski i svakodnevno, stotinama i hiljadama. Kako je uopšte moguće da se tako nešto dešava? Kako se nešto nezamislivo uopšte da misliti? Nepojmljivo pojmiti? Kako taj narod, čija je čovečnost uništavana bez ostatka, da svedoči o nečoveštvu? Otuda nemoć govora. Eli Vizel, jedan od najpozvanijih za pitanja holokausta, kaže da oni koji nisu proživeli to iskustvo nikada neće znati, a da oni koji jesu nikada neće reći, ne u potpunosti, te da potpuna istina o užasu logora pripada mrtvima. Sadržaj stradanja jevrejskog naroda u toku Drugog svetskog rata je toliko nezamisliv, nespoznatljiv i neizreciv da zdrav razum ne može da poveruje, čak ni pripadnici jevrejskog naroda sami (milionskih žrtva) nisu do kraja poverovali. Iako su nacisti holokaust dugo provodili kao strogo kontrolisanu tajnu, Andrić je (budući da je sam – njegov Goja) bio u stanju da vidi bolje i jasnije od drugih ljudska zla i nesreće. I poistovećujući se, dajući svoj glas Salomonu Atijas u artikulisanju suštinske poruke koja je u Salomonovoj svesti nejasna i neodređena i nedozrela do izraza, jer takav užas narativa i nema, po nalogu vlastite savesti i moralnog imperativa, preuzio je Andrić ulogu svedoka. Budući, kako je dobro u svom današnjem izlaganju zapazio Boris Škvorc, Salomon Atijas nije izgovorio poruku, te je Davil, stoga, nije mogao čuti, kazivanje o važnom, hitnom, tajnom se odvija između pisca i čitaoca. Iako i sam suočen sa pitanjem koliko je svedočenje (ne)moguće, sa nemogućnošću krajnjeg izraza, sa zanemelošću od blizine stvarnih događaja, Andrić će („majstor neizrecivog“ kako ga je nazvao američki kritičar Džon Sajmon) poruku preneti do pažljivog čitaoca, pozvavši i njega za svedoka.

Andrićeva ironija postaviće i pisca Davila, na kraju romana TRAVNIČKA HRONIKA, u poziciju da je i njegov nedovršeni ep (zamislilo ga je u dvadeset četiri pevanja, sedamnaest je bio napisao, i ali nepotpuno) *zanemeeo od blizine stvarnih događaja*:

Ranije, on je, pišući o Aleksandrovim pohodima, imao stalno pred očima „General“, ali sada, ima već više od godine dana, otkako kao svoju ličnu sudbinu doživljuje slom živog osvajača, on ne ume više ništa da kaže o uzletu i padu onoga davno mrtvog iz svoga eposa. Napoleon je prošao veliki luk svoga uspona i pada, i ponovo dotakao zemlju, a Aleksandar je još negde u letu, osvaja „sirijske klance“ kod Isosa i ne pomišlja na pad (TRAVNIČKA HRONIKA, 510).

Ironija je još jednom i samoironija. Da li je potvrda onog negativnog Gojinog-Andrićevog zaključka: *da naša lična misao u svom naporu ne znači mnogo i da ne može ništa (RAZGOVOR SA GOJOM, 25)?*

Izvori

Andrić 1981^a: Andrić, Ivo. *Travnička hronika*. Beograd: Prosveta.

Andrić 1981^b: Andrić, Ivo. *Na Drini ćuprija*. Beograd: Prosveta.

Andrić 1981^c: Andrić, Ivo. O priči i pričanju. In: *Istorija i legenda*. Beograd: Prosveta.

Andrić 1981^d: Andrić, Ivo. Goja. In: *Istorija i legenda*. Beograd: Prosveta.

Andrić 1981^e: Andrić, Ivo. Razgovor sa Gojom, in: *Istorija i legenda*. Beograd: Prosveta.

Andrić 1981f: Andrić, Ivo. *Znakovi pored puta*. Beograd: Prosveta.

Kiš 2007: Kiš, Danilo. *Život, literatura*. Beograd: Prosveta.

Literatura

Dimitrijević 2010: Dimitrijević, Kosta. *Razgovori i ćutanja Ive Andrića*. Beograd: Prometej.

Frue 1979: Frue, Northrop. *Anatomija kritike*. Zagreb: Naprijed.

Puvačić 1989: Puvačić, Dušan. *Tragom teksta*. Banja Luka. Narodna i univerzitetska biblioteka „Petar Kočić“.

Agamben 2008: Agamben, Giorgio: *Ono što je ostalo od Aušvica*. Zagreb: Antibarbarus.

Ratkov-Kvočka 2013: Ratkov-Kvočka, Jelena. *Beščašće dvadesetovekovne istorije u Andrićevom romanu NA DRINI ČUPRIJA i u književnom stvaralaštvu Danila Kiša*. Rad izložen na 5. Simpozijumu „Na Drini ćuprija“, u okviru projekta Andrić – Initiative, i objavljen u zborniku Andrićeva ćuprija ur. Branko Tošović. Grac – Banja Luka. S. 541–552.

Glavan 2006: Glavan, Darko – <http://www.jutarnji.hr/francisco-goja-kronicar-ratnih-strahota-spanjolske/161905/>. Stanje 15.4.2014.

Enes Škrgo (Travnik)

Radnici Zadružne štamparije Beograd završili su 28. augusta 1945. godine štampanje jednog od najljepših i najvažnijih književnih djela ikada napisanih na južnoslavenskim jezicima. Roman TRAVNIČKA HRONIKA s podnaslovom Konsulska vremena (u kasnijim izdanjima romana ovaj podnaslov se više nije navodio) Ive Andrića objavio je Državni izdavački zavod Jugoslavije u Beogradu, u tiražu od 5.000 primjeraka koji su se prodavali po cijeni od 120 dinara. Jedan bibliofilski kuriozum kazuje nam da je knjiga odštampana na papiru kojeg su Titovi partizani zaplijenili na mađarskom trajektu koji je plovio Dunavom u jesen 1944. godine.

Mnogo godina poslije sam autor je objasnio kako je došlo do objavljivanja romana samo nakon nepuna četiri mjeseca od završetka Drugog svjetskog rata:

Sa najmanje grešaka dosad, čini mi se, objavljena je moja TRAVNIČKA HRONIKA 1945. godine u izdanju Državnog izdavačkog zavoda Jugoslavije u Beogradu kome je na čelu stajao pedantni Marko Ristić. Naime, odmah po oslobođenju Beograda stanu mene Ročko³, Zogović⁴ i drugi nagovarati da objavim knjige koje sam stigao napisati za vreme okupacije. Ja sam se pomalo plašio i nisam imao sigurnosti. Ipak sam pristao da razdam ono što se našlo u mojoj torbi: TRAVNIČKU HRONIKU, kao što sam vam rekao, predao sam Marku Ristiću [...] (Jandrić 1982: 440).

³ Rodoljub Čolaković.

⁴ Radovan Zogović.

Osim što je roman priredio za izdavanje, Marko Ristić ima izvjesne zasluge i za sam nastanak ovog umjetničkog djela. On je bio jedan od rijetkih ljudi s kojima se Andrić družio u Beogradu tokom Drugog svjetskog rata. Ratni razgovori, koje Andrić navodi u posvetama Ristiću i njegovoj supruzi Ševi⁵, zasigurno su podsticajno djelovale na pisca da nastavi s pisanjem započetih djela. Poznato je da je Andrić čitao neke dijelove rukopisa pred Markom Ristićem i ostalim intelektualcima iz njihovog malobrojnog ratnog kružoka. To su bili rijetki iskoraci iz samoizolacije, povremeni odlasci kod prijatelja na čajanke na kojima se kratko zadržavao. Na Ristićev poziv, Andrić krajem 1941. godine odlazi na kraći boravak u Vrnjačku Banju, i to će biti jedno od nekoliko izbjivanja iz Prizenske ulice, iz stana Brane Milenkovića na broju 9, u kojem *mučno i polako* nastaje TRAVNIČKA HRONIKA.

A kako je nastalo ovo literarno djelo, objasnio je njegov tvorac u razgovoru sa travničkim novinarom Mustafom Gafićem prilikom posjete Travniku 1962. godine:

Pisac treba da piše, a ne da govori. Ali, ovo je izuzetna situacija, jer se nalazim među svojim, u Travniku. Mogu da vam nešto kažem i o tehničkoj strani te knjige, ostalo sigurno znate, jer će to doprineti njenom boljem razumevanju. TRAVNIČKU HRONIKU sam započeo, sad svejedno koje, 1925. ili 1926. godine, i otprilike sam 15 godina nosio sa sobom te zabeleške, skupljao materijal i dolazio čak i u Travnik i pravio, kao što vojnici prave skicu bojišta, skicu grada, da ne zaboravim gde je koja ulica, da u knjizi ne stavim, recimo Kupilo na onu, Vilenicu na ovu stranu [...] (Gafić 1963).

I najposle sam, pod dosta teškim prilikama u prošlom ratu, kao što su Stari govorili in augustia temporum rešio da sve to nekako stavim na hartiju, imajući prisilno dosta slobodnog vremena. I tu hrpu – kad kažem hrpu mislim na čitav kofer zabeležaka, isečaka iz novina i slika – stavio sam pred sebe i sada je od toga trebalo napraviti knjigu. Ja sam to uradio kako sam najbolje mogao i znao, zastajući, vraćajući se (da bih se nekako snašao, napravio sam sebi na zidu grafikone da ne bi pogrešio, da ne bih stavio neki događaj iz 1806. koji se desio tek 1808. godine) i proučavajući iz tih svojih materijala sve ono što je vezano za društvo iz koga su ti konzuli došli. Ranije sam u Beču prepisivao iz arhiva izveštaje austrijskih konzula, a u Parizu izveštaje francuskih konzula i iz mojih zabeležaka polako i mučno sam sastavljao tu knjigu, za koju u tim prilikama nisam ni slutio da će ikada biti objavljena. Rekao sam, polako i mučno, da vas ne bih prevario ako bih rekao da je to napisano onako u jednom veselom zaletu duha. I tako je Travnik ušao u tu moju unutarnju radionicu, i ja sam ga sigurno i zavolio vrteći se neprestano oko istih kuća, istih brežuljaka, iste reke, dok to sve nije počelo da govori, da se kreće. Koliko sam u tome uspeo, mogu da sude

⁵ Prvo izdanje NA DRINI ĆUPRIJA, Beograd 1945. godine: *Na svakoj knjizi koja znači umetničko delo, moglo bi se napisati: „Oteto od života, moga i vašega“. Ševi i Marku za sećanje na naše ratne razgovore, sa starim prijateljstvom, Ivo Andrić, maja 1945 g.* Prvo izdanje GOSPOĐICA, Sarajevo 1945. godine: *Marku Ristiću, sa sećanjem na razgovore iz ratnih godina 1941–1945.*

samo čitaoci. Ali, da sam se trudio, to mogu opet da kažem jer sam se na taj način nekako srodio sa ovim gradom kojeg sam, u stvari, iako sam u njemu rođen, malo poznavao (Gafić 1963).

Zanimljivo je da niko nije ustanovio koliko je puta Andrić boravio u Travniku radi sakupljanja podataka, kod koga je odsjedao, ko su mu bili sagovornici... Andrić nikada nije govorio o tome detaljnije, i zato možemo navesti pretpostavku da informacije o Travniku nije dobijao od „radoznalog sveta“, dakle znatiželjnika ili slučajnih prolaznika. Vjerujemo da je, osim oskudne istoriografske literature koja je u tom razdoblju bila objavljena, obavještenja o građevinama, ličnostima i događajima u vezirskom gradu mogao potražiti od travničkih begova, profesora Velike nadbiskupske gimnazije ili mjesnih prenositelja usmene tradicije.

U svim dosadašnjim napisima o nastanku romana redovito se navodi 1926. godina kao početni trenutak u procesu pisanja sage o konzulima, vezirima i raji od sva četiri vjerozakona u sjedištu Bosanskog ejaleta, i tome je doprinio autor svojim objašnjenjem. No, deset godina nakon pripovijesti o „tehničkoj strani knjige“, prilikom, ispostaviće se, posljednje posjete rodnom gradu, Andrić jednim iskazom baca novo svjetlo na genezu TRAVNIČKE HRONIKE. Misao o nastanku romana-hronike nastala je još prilikom prvog dolaska u Travnik nakon svog rođenja. Na upit književnika Ljube Jandrića kako je nastao onaj čuveni opis vezirskog grada na početku TRAVNIČKE HRONIKE, Ivo Andrić je rekao:

To je bilo 1917. godine⁶ kad su me iz mariborske kaznionice internirali ovamo. Zamislite sužnja, uz to još i bolesnog mladića, koji je doputovao u Travnik, sam, bez prebijene pare u džepu i bez ikoga svoga u gradu u kome je rođen. Na ulazu u varoš zanela me ova slika kojoj sam ostao dužan sve dok knjigu nisam napisao: kad bolesnog i uvređenog čoveka zanesa neka slika, ona ostaje kao trajan pečat sve dok u vama ima života! Zamislite tog istog mladića koji docnije nekoliko puta dolazi u Travnik, opet sam, s beležnicom u ruci, luta ulicama i pred radoznalim svetom unosi podatke o varoši, vezirima, džamijama, nazivima ulica i zgrada. Bojao sam se da mi što god ne promakne. Petnaest godina nosio sam prtljag svojih papira, a onda u Beogradu, u doba okupacije, počele su strahovite muke pisanja. Najteže je bilo prikazati ljude, njihovu meru i granicu, preneti u roman boju i nasleđe kasabe (Jandrić 1982: 173).

U sjećanjima na susrete s Ivom Andrićem i angažman u Upravnom odboru Zadužbine Ive Andrića, Travničanin Abdulah Maglić navodi da mu je Antonije Isaković, takođe član Upravnog odbora, u jednom neformalnom razgovoru spomenuo kako mu je Ivo Andrić govorio da je odmah po oslobođenju Travnika

⁶ U knjizi Ljube Jandrića zapisana je 1917. godina kao početak perioda internacije. Radi se izgleda ili o tehničkoj omaški Jandrića, koji je možda pogrešno zapisao ovaj navod, ili o štamparskoj grešci. Moguće je da je i Andrić pogrešno naveo ovu godinu kao lapsus linguae ili lapsus memoriae. Iz dokumenata i pisama poznato je da je Andrić stigao u selo Ovčarevo kod Travnika u martu 1915. godine.

dolazio u mjesto svog rođenja, sam šetao po mahalama i ulicama travničkim. Inkogniti boravak vjerovatno je Andriću, u to vrijeme skupštinskom poslaniku iz travničkog Sreza, poslužio da na neki način provjeri autentičnost opisa Travnika u romanu.

Za svakog ljubitelja i poštovaoca ovog romana, osobito za naučne istraživače koji i danas širom svijeta ispisuju o tom djelu doktorske disertacije i znanstvene studije, svojevrsna prolegomena je knjiga Midhata Šamića *ISTORIJSKI IZVORI TRAVNIČKE HRONIKE I NJIHOVA UMJETNIČKA TRANSPOZICIJA*. Na genijalan način autor pokazuje kako ovo Andrićevo djelo, osim već poznate umjetničke vrijednosti, ima i neosporno i dokumentarno značenje i važnost.

Jedno od pitanja u razgovorima za Okruglim stolom bilo je formulisano kao dilema o eventualnom mijenjanju prve verzije rukopisa romana u kontekstu promjene toka Drugog svjetskog rata i njegovog konačnog ishoda u korist Saveznika, spram *aprila meseca 1942.*, kada Andrić dovršava pisanje *TRAVNIČKE HRONIKE* i još neizvjesne ratne situacije. Kako je inače izgledao taj proces pripreme rukopisa za štampanje kod Andrića, najbolje može objasniti osoba koja je u tome sudjelovala. Vera Stojić, jedna od najvažnijih osoba u književnoj karijeri i životu Ive Andrića, bila je skromnija i od samog nobelovca. U jednom od rijetkih javnih iskaza o Andriću, Vera Stojić iznosi sjećanja na jedan aspekt njene saradnje s piscem, lektorisanjem rukopisa i priređivanjem daktiloteksta za izdavače.

Za vreme okupacije, kada je mnogo pisao, ja sam predložila da prekucavam rukopise, on je na to pristao i tako smo počeli da saradjujemo. Nekoliko puta sam išla kod njega, u Prizrensku ulicu, tamo bi nam gospojica Kaja Milenković spremila kafu i posluženje.

[...] Andrić je pisao rukom, olovkom ili naliv-perom, i to vrlo nečitko. Evo kako je to bilo: on mi preda rukopis, ja ga prekucam pa mu ga vratim (usput ispravim greške), pa on to pregleda. Onda odloži. Dugo je glancao svoje rukopise, godinama ih je radio. *TRAVNIČKU HRONIKU* je počeo još u Francuskoj[...]

[...] *TRAVNIČKU HRONIKU*, *GOSPOĐICU*, *NA DRINI ČUPRIJU* i neke druge rukopise prekućavala sam po nekoliko puta (Stojić 1988: 19).

U razmatranju ovog pitanja ovdje vrijedi navesti Andrićev odgovor na upit Olge Mučalice da li je za vrijeme pisanja tri romana u Drugom svjetskom ratu pomišljao na Nobelovu nagradu i toliko izrečenih priznanja i pohvala:

*Kada je izgledalo da sloboda neće doći tako brzo, predao sam se književnom radu. Pisao sam, pisao neumorno ne razmišljajući o tome da li će se napisano ikad objaviti, a o nekoj nagradi i priznanju u takvoj situaciji nije bilo mesta ni u najintimnijem delu moga bića. Želeo sam da izrazim ono što me je kao ideja, zamisao, bilo obuzelo. No, kad je posle Staljingradske bitke i poraza Nemaca u Africi bilo jasno da dolazi kraj nemačkih osvajača, počeo sam sređivati svoje rukopise i, kao što znate, već početkom 1945. godine pojavila se *NA DRINI ČUPRIJA* (Mučalica 1989).*

Literatura

- Gafić 1963: Gafić, Mustafa. *Sa Ivom Andrićem po njegovom gradu*. Zenica: Naša riječ. Br. 362, 24. 7.
- Jandrić 1977: Jandrić, Ljubo. *Sa Ivom Andrićem*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Korićanac/Perišić-Đukić 1996: Korićanac, Tatjana; Perišić Đukić, Žaneta. *Ivo Andrić: knjige sa posvetom*. Beograd: Muzej grada Beograda – Zadužbina Ivo Andrić.
- Maglić 2010: Maglić, Abdulah. *Sjećanja na susrete s Ivom Andrićem*. Travnik: Zavičajni muzej.
- Mučalica 1989: Mučalica, Olga. Iz prepiske Ive Andrića. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. 8, sv. 6. S. 301–322.
- Stojić 1988: Stojić, Vera. Prepiska: Ivo Andrić i Vera Stojić. Priredila Žaneta Đukić Perišić. Beograd: In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. 7, br. 5. S. 9–133. [Sećanja Vere Stojić: 17–22]
- Šamić 1962: Šamić, Midhat. *Istorijski izvori travničke hronike i njihova umjetnička transpozicija*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Todorović 1989: Todorović, Dragoje. Katalog Ličnog fonda Ive Andrića. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. 8, br. 6. S. 323–329.

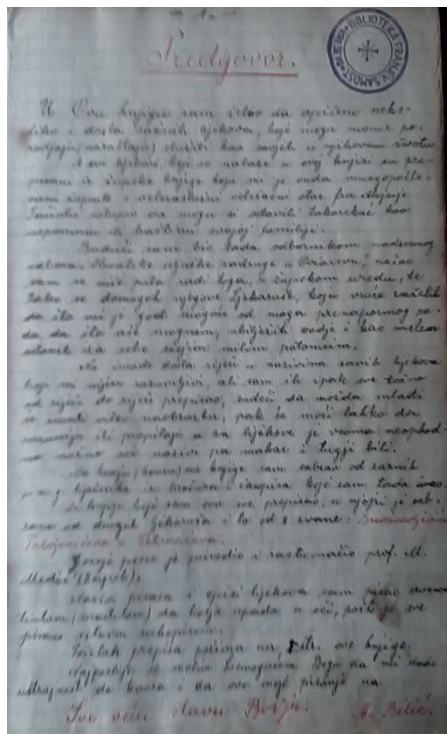
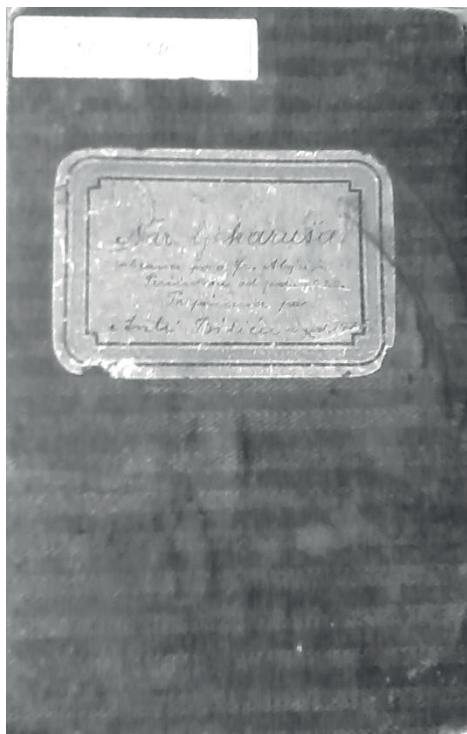
Prilozi
Прилози
Beilagen

Perina Meić (Mostar)

Narodne ljekaruše

U pismohrani Kreševskog samostana – prema kojemu je, kako je već rečeno, Andrić imao poseban odnos, danas je sačuvan i veliki broj ljekaruša – medicinskih priručnika u kojima se nalaze zbirke recepata od različitog ljekovitog bilja. Ljekaruše ili likaruše bile su osobito popularne u 14. i 15. stoljeću. Nema sumnje da su neke od njih svojedobno čitao Ivo Andrić.

Među kreševskim se ljekarušama, u samostanskoj pismohrani, u kutiji 154–1, pod oznakom Ljek 2 (stara oznaka 4–I–20), nalazi i ljekaruša fra Alojzija Perčinlića kao i par njegovih pisama. Ljekaruša s naslovom NARODNA LJEKARUŠA SABRANA PO O. FR. ALOJZIJU PERČINLIĆU OD GODINE 1820. PREPISANA PO ANTI BILIĆU U GOD 1925. (RAZDOBLJE OD 1820.–1925.) pisana je rukom (latinicom) u bilježnici čije su dimenzije 22x14,5 cm. Ima 319 gusto ispisanih stranica.

-2-

Pisari:
Tri zeharuse.

Prisecio. usta marica prof. ell. medice Stojanovic
Zeharuse i marica i drugo marica.
god. 1804. XII.

1. 1/2 juna - juna) 175-223.
2. 1/2 juna - juna) 175-223.
3. 1/2 juna - juna) 175-223.
4. 1/2 juna - juna) 175-223.
5. 1/2 juna - juna) 175-223.
6. 1/2 juna - juna) 175-223.
7. 1/2 juna - juna) 175-223.
8. 1/2 juna - juna) 175-223.
9. 1/2 juna - juna) 175-223.
10. 1/2 juna - juna) 175-223.

Podatak Medicinskegimovom rukom.
br. 46-101 str. 203-204.
Podatak iz Medicinskegimovom rukom.
br. 102-111 str. 204-205.
Zeharuse zeharuse.
(18. dec. Ovo je napise u Rb. zeharuse.)
br. 1-31 str. 205-209.
Zeharuse zeharuse.
br. 1-31 str. 209-223.

Tri zeharuse i tri zeharuse i zeharuse zeharuse
prof. medice Stojanovic zeharuse:
1. X. - Zeharuse zeharuse.
2. X. - Zeharuse zeharuse.
3. X. - Zeharuse zeharuse.
4. X. - Zeharuse zeharuse.
5. X. - Zeharuse zeharuse.
6. X. - Zeharuse zeharuse.
7. X. - Zeharuse zeharuse.
8. X. - Zeharuse zeharuse.
9. X. - Zeharuse zeharuse.
10. X. - Zeharuse zeharuse.

-3-

1898. Kukuljicki, dila i nar. pravnogjega i knjige
Ustavodavstva u A. K.
1900. Kukuljicki, pl. knjige narodna medicina na pl.
Tijekom u Balvanop.
1903. Kukuljicki, pl. knjige narodna medicina u K.
1903. Kukuljicki, nar. nar. medicina
9. 2. - Pomale zeharuse stari botanika.

Kukuljicki ovaj stari se u hr. medice, balvanop i knjige,
pisana je hr. medice i nar. pravnogjega i knjige
narodna medicina u A. K.
1900. Kukuljicki, pl. knjige narodna medicina na pl.
Tijekom u Balvanop.
1903. Kukuljicki, pl. knjige narodna medicina u K.
1903. Kukuljicki, nar. nar. medicina
9. 2. - Pomale zeharuse stari botanika.

Kukuljicki ovaj stari se u hr. medice, balvanop i knjige,
pisana je hr. medice i nar. pravnogjega i knjige
narodna medicina u A. K.
1900. Kukuljicki, pl. knjige narodna medicina na pl.
Tijekom u Balvanop.
1903. Kukuljicki, pl. knjige narodna medicina u K.
1903. Kukuljicki, nar. nar. medicina
9. 2. - Pomale zeharuse stari botanika.

Kukuljicki ovaj stari se u hr. medice, balvanop i knjige,
pisana je hr. medice i nar. pravnogjega i knjige
narodna medicina u A. K.
1900. Kukuljicki, pl. knjige narodna medicina na pl.
Tijekom u Balvanop.
1903. Kukuljicki, pl. knjige narodna medicina u K.
1903. Kukuljicki, nar. nar. medicina
9. 2. - Pomale zeharuse stari botanika.

-10-

1. Kukuljicki ovaj stari se u hr. medice, balvanop i knjige,
pisana je hr. medice i nar. pravnogjega i knjige
narodna medicina u A. K.
1900. Kukuljicki, pl. knjige narodna medicina na pl.
Tijekom u Balvanop.
1903. Kukuljicki, pl. knjige narodna medicina u K.
1903. Kukuljicki, nar. nar. medicina
9. 2. - Pomale zeharuse stari botanika.

Kukuljicki ovaj stari se u hr. medice, balvanop i knjige,
pisana je hr. medice i nar. pravnogjega i knjige
narodna medicina u A. K.
1900. Kukuljicki, pl. knjige narodna medicina na pl.
Tijekom u Balvanop.
1903. Kukuljicki, pl. knjige narodna medicina u K.
1903. Kukuljicki, nar. nar. medicina
9. 2. - Pomale zeharuse stari botanika.

Kukuljicki ovaj stari se u hr. medice, balvanop i knjige,
pisana je hr. medice i nar. pravnogjega i knjige
narodna medicina u A. K.
1900. Kukuljicki, pl. knjige narodna medicina na pl.
Tijekom u Balvanop.
1903. Kukuljicki, pl. knjige narodna medicina u K.
1903. Kukuljicki, nar. nar. medicina
9. 2. - Pomale zeharuse stari botanika.

Kukuljicki ovaj stari se u hr. medice, balvanop i knjige,
pisana je hr. medice i nar. pravnogjega i knjige
narodna medicina u A. K.
1900. Kukuljicki, pl. knjige narodna medicina na pl.
Tijekom u Balvanop.
1903. Kukuljicki, pl. knjige narodna medicina u K.
1903. Kukuljicki, nar. nar. medicina
9. 2. - Pomale zeharuse stari botanika.

1. Kukuljicki ovaj stari se u hr. medice, balvanop i knjige,
pisana je hr. medice i nar. pravnogjega i knjige
narodna medicina u A. K.
1900. Kukuljicki, pl. knjige narodna medicina na pl.
Tijekom u Balvanop.
1903. Kukuljicki, pl. knjige narodna medicina u K.
1903. Kukuljicki, nar. nar. medicina
9. 2. - Pomale zeharuse stari botanika.

Kukuljicki ovaj stari se u hr. medice, balvanop i knjige,
pisana je hr. medice i nar. pravnogjega i knjige
narodna medicina u A. K.
1900. Kukuljicki, pl. knjige narodna medicina na pl.
Tijekom u Balvanop.
1903. Kukuljicki, pl. knjige narodna medicina u K.
1903. Kukuljicki, nar. nar. medicina
9. 2. - Pomale zeharuse stari botanika.

Kukuljicki ovaj stari se u hr. medice, balvanop i knjige,
pisana je hr. medice i nar. pravnogjega i knjige
narodna medicina u A. K.
1900. Kukuljicki, pl. knjige narodna medicina na pl.
Tijekom u Balvanop.
1903. Kukuljicki, pl. knjige narodna medicina u K.
1903. Kukuljicki, nar. nar. medicina
9. 2. - Pomale zeharuse stari botanika.

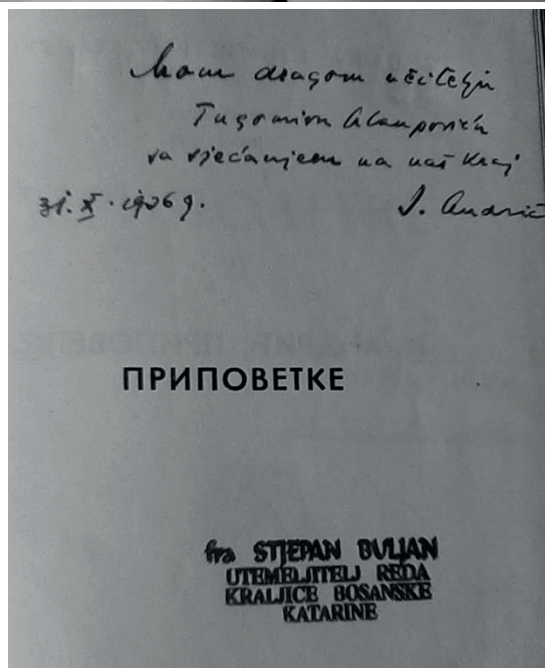
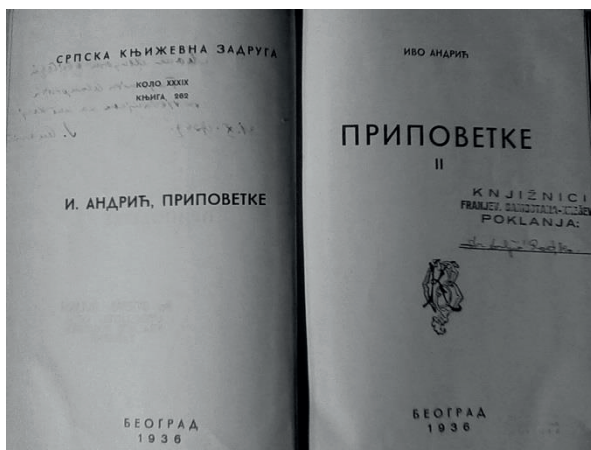
Kukuljicki ovaj stari se u hr. medice, balvanop i knjige,
pisana je hr. medice i nar. pravnogjega i knjige
narodna medicina u A. K.
1900. Kukuljicki, pl. knjige narodna medicina na pl.
Tijekom u Balvanop.
1903. Kukuljicki, pl. knjige narodna medicina u K.
1903. Kukuljicki, nar. nar. medicina
9. 2. - Pomale zeharuse stari botanika.

Perina Meić (Mostar)

Posveta iz 1936. godine

Posveta Ive Andrića svome učitelju Tugomiru Alaupoviću napisana 31. 10. 1936. na ПРИПОВЕТКАМА II:

Mom dragom učitelju Tugomiru Alaupoviću sa sjećanjem na naš kraj. 31. X. 1936. I. Andrić.

Bibliographische Information der Deutschen Bibliothek

Die Deutsche Bibliothek verzeichnet diese Publikation in der Deutschen Nationalbibliographie; detaillierte bibliographische Daten sind im Internet über <http://dnb.ddb.de> abrufbar.

Bibliographic information published by Die Deutsche Bibliothek

Die Deutsche Bibliothek lists this publication in the Deutsche Nationalbibliografie; detailed bibliographic data is available in the Internet at <http://dnb.ddb.de>

ISBN 978-3-9503561-6-8

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

821.163.41-31.09 Андрић И.(082)

821.163.41.08 Андрић И.(082)

АНДРИЋЕВА Хроника

Andrićeva Hronika = Andrićs Chronik / [urednik] Branko Tošović. -
Graz : Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität ; Banja Luka :
Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske ; Beograd : Svet
knjige : Nmlibris, 2014 (Banja Luka : Grafid). - 1.077 str. : ilustr. ; 25
cm. - (Andrić-Initiative ; 7)

Tekst ćir. i lat. - Djelimično tekst na njem., rus., i mak. jeziku. -
Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija uz sve
radove. - Rezimei na njem. jeziku.

ISBN 978-99938-30-73-3 (Narodna i univerzitetska biblioteka
Republike Srpske)

ISBN 978-3-9503561-6-8 (Institut für Slawistik der Karl-Franzens-
Universität Graz)

1. Simpozijum "Ivo Andrić: Travnička hronika. Wesire und Konsuln" (6 ;
2013 ; Grac) 2. Međunarodni projekt "Andrić-initiative: Ivo Andrić u
evropskom kontekstu"

COBISS.RS-ID 4514072